

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2015
ОЗБРОЄННЯ, РОЗЗБРОЄННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

www.sipriyearbook.org

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2015

Armaments, Disarmament and International Security

STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2015

Щорічник СІПРІ 2015

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2016

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СІПРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем миру та конфліктів, насамперед процесів контролю над озброєннями та роззброєння. СІПРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СІПРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Свен-Олоф Петерссон (Sven-Olof Petersson), голова Правління, Швеція

Др. Деві Фортуна Анвар (Dewi Fortuna Anwar), Індонезія

Др. Володимир Барановський, Росія

Посол Лакхдар Брагімі (Lakhdar Brahimi), Алжир

Джаянта Дханапала (Jayantha Dhanapala), Шрі-Ланка

Сьюзен Ейзенхауер (Susan Eisenhower), США

Посол Вольфганг Ішінгер (Wolfgang Ischinger), Німеччина

Професор Марі Калдор (Mary Kaldor), Велика Британія

Директор

ДИРЕКТОР

Ян Ентоні (Ian Anthony), Велика Британія

Редактор і видавець Щорічника – Др. Ян Дейвіс (Ian Davis)

Виконавчий редактор – Джоуї М.Фокс (Joey M.Fox)

Редактори

*Джон Бейсо (John Batho), Андрю Маш (Andrew Mash),
Катрін Міліт (Kathryn Millett), Аніка Солсбурі (Annika Salisbury)*

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: +46 8 655 97 00

Fax: +46 8 655 97 33

Email: sipri@sipri.org

Internet: www.sipri.org

OXFORD

UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2015

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloging in Publication Data

Data available

ISSN 0953-0282

ISBN 978-0-19-873781-0

Typeset and originated by SIPRI

Printed in Great Britain by

CPI Group (UK) Ltd, Croydon, CR0 4YY

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work

SIPRI Yearbook 2015 is also published online at
<<http://www.sipriyearbook.org>>

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Олексій МЕЛЬНИК (*керівник проекту*), Людмила ШАНГІНА (*головний редактор*),
редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА

Дизайн і макет:

Олександр ШАПТАЛА

СППРІ 2015: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: Л.Шангіна (головний редактор) та ін. – К.: Заповіт, 2016. – 688с. ISBN 978-966-7272-79-1

У черговому 16-му україномовному виданні *Щорічника СППРІ* викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, – які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали Щорічника призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-7272-79-1

© Видавництво «Заповіт», 2016

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xviii
<i>Передмова</i>	xx
<i>Скорочення</i>	xxii

Вступ

1. Вступ: міжнародна безпека, озброєння і роззброєння	3
--	---

ЯН ЕНТОНІ

I. <i>Ерозія легітимності держав</i>	3
II. <i>Керівництво у сфері безпеки</i>	6
III. <i>Динаміка миру і конфліктів</i>	11

Частина I. Безпека і конфлікти у 2014р.

2. Збройні конфлікти в Сирії та Іраку	15
--	----

Загальний огляд	15
-----------------	----

АРОН ЛЮНД, МАХА ЯХ'Я, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

I. <i>Громадянські війни в Сирії та Іраку</i>	17
---	----

АРОН ЛЮНД

Громадянська війна в Сирії – Громадянська війна в Іраку – Політика розв'язання курдського питання в Іраку та Сирії – Ісламська Держава – Військове втручання під проводом США – Висновки

Таблиця 2.1. Етнічна та релігійна належність населення Іраку та Сирії	18
---	----

Схема 2.1. Території Сирії та Іраку, що контролюються ІД, станом на грудень 2014р.	19
--	----

II. <i>Соціально-економічні наслідки громадянської війни в Сирії</i>	35
--	----

МАХА ЯХ'Я

Руйнування економіки, спустошення довкілля, занепад системи надання послуг – Втрата досягнень минулого – Регіональні наслідки: сирійські біженці у країнах перебування – Висновки”

III. <i>Поставки озброєнь і застосування сили проти Ісламської Держави</i>	45
--	----

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Поставки озброєнь до 2014р. – Поставки озброєнь у відповідь на просування ІД – Висновки

3. Український конфлікт і його наслідки	51
--	----

Загальний огляд	51
-----------------	----

ЯН ЕНТОНІ, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

I. <i>Українська криза: від народних протестів до масштабного конфлікту</i>	53
---	----

ЯН ЕНТОНІ

Український конфлікт: мирні та посередницькі ініціативи – Санкції

II. <i>Застосування європейських заходів зміцнення довіри та заходи зміцнення довіри та безпеки в Україні</i>	62
ЯН ЕНТОНІ	
Консультації і співпраця – Добровільний прийом візитів – Дотримання та перевірка – Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки – Оцінка застосування заходів зміцнення довіри та безпеки в Україні	
III. <i>Вплив кризи в Україні на поставки озброєнь</i>	68
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Російсько-українська торгівля зброєю – Європейсько-російська торгівля зброєю – Озброєння України – Озброєння українських сепаратистів	
IV. <i>Військові витрати в Європі після української кризи</i>	77
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Військові витрати та військова промисловість Росії – Польща – Швеція – Балтійські держави Інші європейські країни – Мета НАТО – 2% – Російські спроможності та західне переозброєння	
Діаграма 3.1. Військові витрати в балтійських країнах у 1999-2014рр.	85
4. Збройні конфлікти	89
Загальний огляд	89
ПІТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН	
I. <i>Гендерні аспекти, мир і збройні конфлікти</i>	91
ЕЛІН Б'ЯРНЕГОРД, ЕРІК МЕЛАНДЕР, ГАБРІЕЛ БАРДОЛ, КАРЕН БРУНЕУС, ЕРІКА ФОШБЕРГ, КАРІН ЙОХАНСОН, ЕНДЖЕЛА МУВУМБА СЕЛЬСТРЬОМ, ЛЮЇЗ ОЛЬСОН	
Вступ – Гендерний характер участі в насильстві і страждань від нього – Гендерна рівність і мир – Висновки і прогнози	
II. <i>Різноманіття миру та війн в Африці</i>	99
ЙОХАН БРОШЕ, КРІСТІН ХЬОГЛЮНД	
Державні збройні конфлікти в Африці – Війни за незалежність – Динаміка холодної війни в конфліктах в Африці – Конфлікти в Африці після завершення холодної війни – Мир в Африці після здобуття незалежності – Зони миру – Завершення збройних конфліктів в Африці – Заглядаючи вперед	
Діаграма 4.1. Дрібні збройні конфлікти та війни в Африці впродовж 1946-2013рр.	100
Діаграма 4.2. Збройні конфлікти в Африці і світі впродовж 1946-2013рр.	101
Таблиця 4.1. Країни Африки з найбільшим числом жертв у 1992-2013рр.	104
Таблиця 4.2. Припинення конфліктів в Африці в 1946-2012рр.	106
Схема. 4.1. Карта конфліктів в Африці у 2013р.	108

III. <i>Структура організованого насильства у 2004-2013рр.</i>	110
МАРГАРЕТА СОЛЕНБЕРГ, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН	
Державні конфлікти – Недержавні конфлікти – Одностороннє насильство – Висновки – Джерела та методи	
Діаграма 4.3. Кількість державних конфліктів, недержавних конфліктів і випадків одностороннє насильство у 2004-2013рр.	111
Діаграма 4.4. Жертви державних конфліктів, недержавних конфліктів і одностороннього насильства у 2004-13рр.	112
Діаграма 4.5. Число загиблих внаслідок бойових дій у державних конфліктах за регіонами у 2004-2013рр.	119
Діаграма 4.6. Середня кількість жертв недержавних конфліктів, 2004-13рр.	121
Діаграма 4.7. Субкатегорії недержавних конфліктів за регіонами у 2004-2013рр.	122
Діаграма 4.8. Жертви одностороннього насильства за видом учасників, 2004-2013рр.	129
Таблиця 4.3. Державні конфлікти у 2013р.	114
Таблиця 4.4. Державні конфлікти за інтенсивністю, типами та регіонами у 2004-2013рр.	118
Таблиця 4.5. Недержавні конфлікти у 2013р.	123
Таблиця 4.6. Недержавні конфлікти за субкатегоріями та регіонами у 2004-2013рр.	125
Таблиця 4.7. Одностороннє насильство у 2013р.	127
Таблиця 4.8. Одностороннє насильство за учасниками та регіонами, 2004-2013рр.	128
IV. <i>Глобальний індекс миролюбності 2014</i>	134
КАМІЛЛА ШППА, ДЕНІЕЛ ХІСЛОП	
Вступ – Тенденції Глобального індексу миролюбності упродовж семи років – Джерела та методи	
Таблиця 4.9. Глобальний індекс миролюбності 2014р.	135
Таблиця 4.10. Країни з найбільшими змінами в рейтингу ГІМ у 2013-2014рр.	137
5. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів	141
Загальний огляд	141
ЯЇР ВАН ДЕР ЛІЙН	
I. <i>Світові та регіональні тенденції миротворчих операцій</i>	143
ЯЇР ВАН ДЕР ЛІЙН, ТІМО СМІТ	
Світові тенденції – Регіональні події – Незалежна комісія високого рівня з питань миротворчих операцій	
Діаграма 5.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2005-2014рр. за видами організацій, що їх здійснювали	144
Діаграма 5.2. Чисельність персоналу, розгорнутого у 2005-2014рр. у рамках багатосторонніх миротворчих операцій	145
Діаграма 5.3. 10 найкрупніших постачальників військ для багатосторонніх миротворчих операцій з урахуванням і без урахування ISAF в Афганістані у 2014р.	146

x	ЩОРІЧНИК СІПРІ 2015	
	Діаграма 5.4. 10 найкрупніших постачальників цивільної поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2014р.	148
	Діаграма 5.5. Кількість миротворчих операцій у 2005-2014рр., за регіонами	149
	Діаграма 5.6. Чисельність розгорнутого персоналу у 2005-2014рр., за регіонами	149
	Таблиця 5.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу у 2014р., за регіонами та організаціями	150
II.	<i>Нові миротворчі операції</i>	158
	ЯЙР ВАН ДЕР ЛІЙН	
	Центральноафриканська Республіка – Малі – Південний Судан – Україна	
III.	<i>Завершення діяльності Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані</i>	169
	ТІМО СМІТ	
IV.	<i>Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2014р.</i>	174
	ТІМО СМІТ	
	Джерела та методи	175
	Таблиця 5.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2014р	176
6.	Європейська безпека	217
	Загальний огляд	217
	ЯН ЕНТОНІ	
I.	<i>Система європейської безпеки під загрозою</i>	218
	ЯН ЕНТОНІ	
	Національне самовизначення та непорушність кордонів	
II.	<i>Військовий вимір структур євроатлантичної безпеки: ЄС і НАТО</i>	226
	ЯН ЕНТОНІ	
III.	<i>Зростання числа іноземних терористів-бойовиків з Європи</i>	232
	ЛІНА ГРІП	
	Ризики для безпеки внаслідок повернення іноземних терористів-бойовиків – Сприяння іноземним терористам-бойовикам – Правові заходи та інші відповіді – Наслідки для європейської інтеграції – Висновки	
	Таблиця 6.1. Іноземні терористи-бойовики із західноєвропейських країн	233
7.	Тенденції у сфері безпеки у Східній Азії	241
	Загальний огляд	241
	МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ	
I.	<i>Співробітництво у сфері оборони та безпеки в контексті повороту США до Азійсько-Тихоокеанського регіону</i>	243
	КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ, МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР	
	Оборонне співробітництво США в Азії	
II.	<i>Спори в Південнокитайському і Східнокитайському морях</i>	248
	МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ	
	Безпека в Південнокитайському морі – Безпека у Східнокитайському морі	

Схема 7.1. Територіальні претензії Китаю (т.зв. “лінія з дев’яти штрихів”), Філіппін і В’єтнаму у Південнокитайському морі.	249
Схема 7.2. Територіальні претензії Китаю і Японії у Східнокитайському морі.	253
III. <i>Дипломатичні ініціативи Китаю у сфері безпеки</i>	255
МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ	
IV. <i>Реформування політики національної оборони Японії</i>	258
МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ	
Конституційні та інституційні реформи Уряду С.Абе	
Таблиця 7.1. Військові витрати у Східній Азії у 2005-2014рр., у \$ млн. у постійних цінах	261
V. <i>Міжнародне співробітництво Китаю в боротьбі з тероризмом</i>	262
ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ	
Насильство в Сінцзяні та побоювання регіональної нестабільності в Китаї – Співробітництво Китаю у сфері регіональної безпеки – Китай – партнер Заходу в боротьбі з тероризмом?	
VI. <i>Нова роль Росії в безпеці Північно-Східної Азії</i>	269
МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ	
Зміцнення китайсько-російського стратегічного партнерства – Поворот Росії до Північної Кореї	
8. Безпека та розвиток: засади	273
Загальний огляд	273
ГЕРІ МІЛАНТЕ, СУЮН ЧАН	
I. <i>Поза межами вразливих держав: розуміння безпеки та розвитку через системний підхід</i>	275
ГЕРІ МІЛАНТЕ, СУЮН ЧАН, АЛІСОН БЬОРТ	
Системний підхід до складних викликів – Уразливі держави та системи – Застосування системного підходу для розуміння викликів і можливостей в Африці – Проблематика сталого розвитку після 2015р. – Висновки	
Врізка 8.1. Проблематика сталого розвитку після 2015р.	283
Схема 8.1. Схематизація складної проблеми в уявній країні	276
Схема 8.2. Прогнозований рівень бідності у 2015-2030рр.: 10 уразливих держав з найбільшим числом бідних.	280
II. <i>Насильство проти системи захисту здоров’я у вразливих системах</i>	285
ЛЮДВІГ ФОГХАММАР, РЕЙЧЕЛ ОВІН	
Вступ – Джерела і проблеми зі збором даних – Насильство проти медичних працівників у 2014р. – Висновки	
III. <i>Гендер, безпека та розвиток</i>	293
КЕЙТ А.САЛІВЕН, ЕММА БЬОРТЕН-ГЮНТЕР, РЕЙЧЕЛ ОВІН	
Вступ – Гендер, гендерна рівність, безпека та розвиток – Гендерні перспективи міжнародної спільноти – Гендерні виміри новітніх вразливих систем – Втілення системного підходу: важливість гендеру	

Врізка 8.2. Ключові положення резолюцій РБ ООН, ухвалених на розвиток Резолюції 1325	302
--	-----

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2014р.

9. Військові витрати	309
Загальний огляд	309
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
I. <i>Глобальні події у сфері військових витрат</i>	311
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Регіональні тенденції – Країни з найвищими військовими витратами у 2014р.	
Діаграма 9.1. Військові витрати в регіонах з найбільшими витратами у 2005-2014рр.	314
Діаграма 9.2. Військові витрати в інших регіонах у 2005-2014рр.	314
Діаграма 9.3. Зміни у військових витратах у 2013-2014рр., за регіонами	315
Таблиця 9.1. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходів у 2005-2014рр.	312
Таблиця 9.2 Ключові статистичні дані про військові витрати у 2014р., за регіонами	316
Таблиця 9.3. 15 країн з найбільшими військовими витратами у 2014р.	323
II. <i>Військові витрати США</i>	324
ОДЕ ФЛЬОРА	
Динаміка федеральних урядових витрат та оборонний бюджет США – Військові витрати, оборонна політика і ситуативні бюджетні домовленості – Адаптація заради збереження глобального впливу в контексті ВСА	
Таблиця 9.4. Асигнування на МО США та загалом на “національну оборону” у 2001ф.р., 2005ф.р. і 2011-2015ф.рр.	325
III. <i>Доступність даних про військові витрати</i>	331
НІЛ Т.Н.ФЕРГЮСОН, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
Наявність даних за регіонами у 1992-2012рр. – Залежність доступності даних від характеристик країни	
Діаграма 9.4. Доступність даних про військові витрати за регіонами в 1992-2012рр.	333
Таблиця 9.5. Доступність даних за рівнем доходу	335
Таблиця 9.6. Доступність даних залежно від уразливості держав	335
Таблиця 9.7. Доступність даних залежно від стану цивільних і політичних свобод за <i>Freedom House</i>	335
IV. <i>Звітність ООН про військові витрати</i>	339
НОЕЛ КЕЛЛІ	
Таблиця 9.8. Кількість країн, що звітували до ООН про військові витрати у 2002р., 2009-2014рр.	340

Таблиця 9.9. Звітування до ООН про військові витрати за регіонами та субрегіонами у 2014р.	342
V. <i>Дані про військові витрати у 2005-2014рр.</i>	343
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, МАРСЕЛ КАРРЕЙРА, ОДЕ ФЛЬОРА, НОЕЛ КЕЛЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Джерела та методи	370
Таблиця 9.10. Військові витрати країн у національних валютах за 2005-2014рр.	344
Таблиця 9.11. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах у 2005-2014рр. і поточних цінах – у 2014р.	351
Таблиця 9.12. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2005-2014рр.	358
10. Міжнародні поставки та виробництво озброєнь	373
Загальний огляд	373
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
I. <i>Події у сфері поставок озброєнь у 2014р.</i>	375
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Події у групі провідних постачальників – Події у групі отримувачів – Джерела та методи	
Діаграма 10.1. Динаміка міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 1950-2014рр.	376
Таблиця 10.1. 50 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр.	377
Таблиця 10.2. 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь та їх отримувачі за регіонами у 2010-2014рр.	380
Таблиця 10.3. 50 найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр.	387
Таблиця 10.4. 10 найкрупніших отримувачів та їх постачальники у 2010-2014рр.	389
II. <i>Поставки озброєнь і напруженість у Північно-Східній Азії</i>	393
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Поставки озброєнь і військова модернізація Китаю – Китайсько-тайванські відносини та поставки озброєнь – Напруженість у китайсько-японських відносинах через морські райони та поставки озброєнь – Реакція на балістичні ракети та ядерну зброю Північної Кореї	
Таблиця 10.5. Поставка основних звичайних озброєнь до Північно-Східної Азії у 2010-2014рр.	394
III. <i>Прозорість поставок озброєнь</i>	399
МАРК БРОМЛІ, МАЙКЕ ВЬОБРЮГХЕН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Реєстр звичайних озброєнь ООН (UNROCA) – Національні та регіональні звіти про експорт озброєнь	

Таблиця 10.6. Звітування до <i>UNROCA</i> за регіонами у 2009-2013рр.	401
Таблиця 10.7. Держави, докладність звітів яких з 2009р. збільшувалася або зменшувалася	402
Таблиця 10.8. Кількість країн-членів ЄС, що надали дані до щорічних звітів ЄС у 2003-2013рр.	404
IV. Фінансова вартість торгівлі зброєю	406
МАРК БРОМЛІ, МАЙКЕ ВЪОБРЮГХЕН	
Таблиця 10.9. Фінансова вартість експорту озброєнь держав, за даними національних урядових і промислових джерел, у 2004-2013рр.	407
V. Виробництво озброєнь і військові послуги	410
ОДЕ ФЛЬОРА	
Огляд головних тенденцій у виробництві озброєнь – Ключові події в головних країнах-виробниках озброєнь	
Таблиця 10.10. Обсяги продажу компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг у <i>Top 100</i> у 2004-2013рр.	411
Таблиця 10.11. Регіональні та національні частки у продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь з <i>Top 100 СІПРІ</i> (за винятком Китаю) у 2013р., порівняно з 2012р.	413
Таблиця 10.12. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (за винятком Китаю) у 2013р.	420
11. Світові ядерні сили	425
Загальний огляд	425
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Таблиця 11.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2015р.	426
I. Ядерні сили США	427
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Ядерна модернізація – Ядерне планування – Бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 11.2. Ядерні сили США, станом на січень 2015р.	428
II. Ядерні сили Росії	438
ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 11.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2015р.	439

III. <i>Ядерні сили Великої Британії</i>	448
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 11.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2015р.	449
IV. <i>Ядерні сили Франції</i>	451
ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 11.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2015р.	452
V. <i>Ядерні сили Китаю</i>	453
ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Авіація і крилаті ракети	
Таблиця 11.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2015р.	454
VI. <i>Ядерні сили Індії</i>	458
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Авіація – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 11.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2015р.	460
VII. <i>Ядерні сили Пакистану</i>	463
ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Авіація – Ракети наземного базування	
Таблиця 11.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2015р.	465
VIII. <i>Ядерні сили Ізраїлю</i>	467
ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Таблиця 11.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2015р.	468
IX. <i>Ядерні військові спроможності Північної Кореї</i>	469
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН	
Балістичні ракети	
Таблиця 11.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2015р.	470
X. <i>Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2014р.</i>	474
АЛЕКСАНДР ГЛАСЕР, ЗІ МІН	
Таблиця 11.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2014р.	475
Таблиця 11.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2013р.	476
Таблиця 11.13. Важливі установки збагачення урану та їх потужність, станом на 2014р.	478
Таблиця 11.14. Найважливіші у світі переробні потужності, станом 2014р.	479

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2014р.

12. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження	483
Загальний огляд	483
ТАРІК РАУФ	
I. <i>Іранська ядерна програма та міжнародне занепокоєння</i>	485
ТАРІК РАУФ	
МАГАТЕ та Іран – Відповіді Ірану на доповіді МАГАТЕ – Спільний план дій Ірану та ЄЗ/ЄС+3	
Таблиця 12.1. Узгоджені практичні заходи, які мали бути завершені до 11 лютого 2014р., і стан їх виконання в рамках Структури співробітництва	492
Таблиця 12.2. Узгоджені практичні заходи, які мали бути завершені до 15 травня 2014р., і стан їх виконання в рамках Структури співробітництва	493
Таблиця 12.3. Узгоджені практичні заходи, які мали бути завершені до 25 серпня 2014р., і стан їх виконання у рамках Структури співробітництва	494
II. <i>Американо-російські відносини у сфері контролю над ядерними озброєннями</i>	499
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Імплементация Нового СНО – Суперечності навколо виконання Договору про РСМД	
Таблиця 12.4. Загальні чисельності стратегічних наступальних озброєнь РФ і США, які підпадають під Новий СНО, станом на 5 лютого 2011р. і на 1 вересня 2014р.	500
III. <i>Події у сфері багатостороннього контролю над озброєннями та роззброєння</i>	506
ТАРІК РАУФ	
Конференція з роззброєння – Міжнародні конференції з гуманітарного впливу ядерної зброї	
IV. <i>Міжнародне співробітництво в підвищенні ядерної безпеки</i>	510
ТАРІК РАУФ	
13. Контроль над звичайними озброєннями і зміцнення довіри у військовій сфері	513
Загальний огляд	513
ЯН ЕНТОНІ, МАРК БРОМЛІ, ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЛІНА ГРІП	
I. <i>Гуманітарний контроль над озброєннями</i>	514
ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЛІНА ГРІП	
Летальні автономні системи зброї і Конвенція про “негуманну” зброю – Конвенція про касетні боеприпаси – Конвенція про протипіхотні міни	
II. <i>Заходи контролю над стрілецькою зброєю</i>	524
МАРК БРОМЛІ, ЛІНА ГРІП	
Програма дій ООН – Протокол ООН стосовно вогнепальної зброї – Висновки	

III. <i>Заходи зміцнення довіри та безпеки в Європі</i>	530
ЯН ЕНТОНІ	
Попереднє повідомлення, спостереження та обмеження військової діяльності – Останні тенденції військових навчань у Європі – Договір про відкрите небо – Небезпечні інциденти військового характеру	
14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю	537
Загальний огляд	537
СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ	
I. <i>Договір про торгівлю зброєю</i>	539
СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ	
Підготовка Першої конференції держав-сторін ДТЗ	
II. <i>Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь</i>	545
ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, НОЕЛ КЕЛЛІ	
Південний Судан – Виклики впровадженню ембарго ООН – Ембарго ЄС	
Таблиця 14.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2014р.	551
III. <i>Режими експортного контролю</i>	554
СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ	
Австралійська група – Режим контролю над ракетними технологіями – Група ядерних постачальників – Вассенаарська домовленість	
IV. <i>Події в експортному контролі Європейського Союзу</i>	565
СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ	
Спільна позиція ЄС з питань експорту озброєнь – Імплементация Директиви про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства – Зміни в системі контролю ЄС над торгівлею виробами подвійного використання	
Додатки	
Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння	575
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Універсальні угоди</i>	576
II. <i>Регіональні угоди</i>	593
III. <i>Двосторонні угоди</i>	602
Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	605
ЯН ДЕЙВІС	
I. <i>Глобальні організації та органи</i>	605
II. <i>Регіональні організації та органи</i>	613
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	624
Додаток В. Хронологія 2014р.	629
НАЙДЖЕЛ ЧЕМБЕЛЕЙН, ЯН ДЕЙВІС	
Про авторів	649

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 16 україномовне видання *Щорічника СІПРІ – Щорічник СІПРІ 2015: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СІПРІ) з 1969р. і сьогодні визнається одним з найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу китайською, арабською, російською, японською та українською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СІПРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів і важливість висновків стосовно закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СІПРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом офіційних структур багатьох держав і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Для українського читача буде цікавим, що в *Щорічнику СІПРІ 2015* описуються події 2014р. - початку 2015р. і містяться дані про конфлікт в Україні. Автори намагаються бути неупередженими та надають дуже обережні оцінки процесам, що відбуваються, їх рушійним силам і наслідкам, особливо ролі Росії в українському конфлікті. Відчувається побоювання СІПРІ помилитися в умовах суттєвої невизначеності, високого ступеня політичної чутливості будь-яких висновків і напруженості та неоднозначності у відносинах Заходу з Росією. Опосередкованим свідченням цього є те, що на Стокгольмських форумах з безпеки та розвитку 2014-2015рр., що відбулися за підтримки Міністерства закордонних справ Швеції і СІПРІ, питання України не порушувалися зовсім.

Практика видання *Щорічників СІПРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою. Таким чином, видання стало не лише вагомим внеском у забезпечення прозорості в тих сферах, що донедавна були практично закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СППРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких, як правило, зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” – Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2010р.). В україномовних виданнях *Щорічника СППРІ* кожного року вносяться уточнення в назвах державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб’єктів, відповідних документів – згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Олексій Мельник,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СППРІ

листопад 2016р.

Передмова

У цьому, 46-му виданні *Щорічника СІПРІ* підбиваються підсумки 2014р., в якому було дедалі більше свідчень відходу від позитивної тенденції в безпековому середовищі в ряді країн і регіонів. Посилилося висловлене у *Щорічнику СІПРІ 2014* занепокоєння далекосяжними змінами в міжнародному безпековому середовищі. Видання *Щорічника* передбачає виявлення та документування ключових подій, аналіз сутності та контексту важливих змін, що відбуваються. Це є дуже важким завданням.

Щорічник СІПРІ 2015 починається спеціальними розділами, присвяченими конфліктам у Сирії, Іраку та Україні – конфліктам, кожен з яких через свою специфіку становить серйозну загрозу існуючому порядку в державах відповідних регіонів.

У Сирії та Іраку продовжувалися метаморфози конфлікту – успіх сил Ісламської держави (ІД, *Islamic State, IS*) на полі бою зумовив поширення бойових дій від Сирії до Іраку. Розпочинаючи операцію *Inherent Resolve*, Президент США Б.Обама окреслив загальну стратегію перемоги над ІД і відмовив їй у збереженні, об'єднавши для цього всі елементи національної потуги. Менше, ніж через три роки після завершення військової операції в Іраку, розпочалася нова військова кампанія коаліції на чолі зі США. До кінця 2014р. 60 держав, а також Ліги Арабських Держав (*League of Arab States*) і ЄС у тій чи іншій спосіб брали участь у спробах зупинити просування сил ІД і протистояти їй діям.

В Україні швидкий перехід від політичної кризи до крупного конфлікту засвідчив обмежену ефективність інструментів запобігання конфліктам у Європі – попри багаторічні зусилля з побудови спільної системи безпеки для заохочення мирного розв'язання суперечок і зменшення ризику війни.

У частині I *Щорічника* зафіксовані також світові події 2013р. у сферах збройних конфліктів, миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. У новому розділі цього *Щорічника*, де на основі системного підходу розглядаються політика розвитку, миротворчість, запобігання конфліктам і міжнародна безпека, засвідчене зростаюче розуміння зв'язку між безпекою і розвитком.

Частина II присвячена питанням військових витрат та озброєнь з детальною оцінкою новітніх тенденцій у військових витратах, виробництві та міжнародних постачаннях озброєнь. У розділі 11 розглядаються світові ядерні сили.

Частина III охоплює питання нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння. У розділі 12 детально розглядається виконання проміжного Спільного плану дій (*Joint Plan of Action, JPA*) Є3/ЄС+3 та Ірану, узгодженого ними в листопаді 2013р. *JPA* є кроком у намаганні виробити взаємоприйнятну довгострокову і всеохопну домовленість, яка б забезпечила винятково мирний характер іранської ядерної програми.

Повні видання *Щорічника СІПРІ* вже багато років перекладаються арабською, китайською, російською та українською мовами. Дослідження

СІПРІ роблять безпосередній внесок в обговорення питань миру та безпеки в найбільш конфліктних частинах світу. З цієї точки зору, *Щорічник* залишається безцінним документом.

Видання *Щорічника СІПРІ* є результатом праці багатьох людей. До цього річного видання долучився 51 автор із 17 країн. Дослідницький колектив СІПРІ, наші партнери та помічники з інших організацій самовіддано намагаються забезпечити найвищу якість інформації та аналізу. Водночас команда працівників виходить далеко за межі дослідницької спільноти.

Щорічник СІПРІ суттєво оновився за формою і змістом. Ми дякуємо незалежним рецензентам за час, який вони приділяють цій праці. Самовідданий видавничий колектив СІПРІ – д-р Ян Дейвіс, Джоуї Фокс, Джон Бейсо та Аніка Солсбурі – разом з головним бібліотекарем Улле Першон забезпечують відповідність книги найвищим видавничим стандартам.

Команди перекладачів, сформовані нашими партнерами в Бейруті, Києві, Москві та Пекіні, докладають багато зусиль для забезпечення відповідності іншомовних версій *Щорічника* стандартам нашого Інституту.

Цьогорічне видання *Щорічника* було б неможливим без зусиль багатьох інших працівників СІПРІ, в т.ч. допоміжного персоналу на чолі з заступником директора СІПРІ Якобом Халлгріном, які всі, мірою власної компетенції, допомагають у виданні, розповсюдженні *Щорічника* та підвищенні його впливу. Я хотів би скористатися цією нагодою й висловити подяку всім залученим до цієї часто складної, але завжди цікавої і вдячної справи.

Д-р Я.Ентоні,
директор СІПРІ,
Стокгольм, липень 2015р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Ракета для боротьби с балістичними ракетами
ACV	ББМ	Armoured combat vehicle	Бойова броньована машина
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
АРЕС	АТЕС	Asia-Pacific Economic Cooperation	Організація Азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Протипіхотна міна
APT	АСЕАН+3	ASEAN Plus Three	АСЕАН плюс три
ARF	РФА	ASEAN Regional Forum	Регіональний форум АСЕАН
ASAT		Anti-satellite	Протисупутникова/ протикосмічна (оборона)
ASEAN	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
ATTU	АУ	Atlantic-to-the Urals (zone)	Зона від Атлантики до Уралу
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BSEC	ОЧЕС	Organization of the Black Sea Economic Cooperation	Організація Чорноморського економічного співробітництва
BTWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
BW	БЗ	Biological weapon/warfare	Біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CADSP	САПБО	Common African Defence and Security Policy	Спільна африканська політика безпеки і оборони
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральноафриканська Республіка
CBM	ЗЗД	Confidence-building measure	Заходи зміцнення довіри
CBRN	ЯРХБ	Chemical, biological, radiological and nuclear	Ядерний, радіологічний, хімічний, біологічний (захист)
CBSS	РДБМ	Council of the Baltic Sea States	Рада держав Балтійського моря
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя/ засоби ведення бойових дій

CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CDS	ПАРО	Consejo de Defensa Suramericano (South American Defence Council)	Південноамериканська рада оборони
CEEAC	СЕЕАК	Communauté Economique des Etats de l’Afrique Centrale (Economic Community of Central African States, ECCAS)	Економічне Співтовариство Центральноафриканських Держав
CFE	(Д)ЗЗСЄ	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CICA	КІКА	Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia	Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав
COFAX	КОПАКС	Conseil de Paix et de Sécurité de l’Afrique Centrale (Central Africa Peace and Security Council)	Центральноафриканська рада з питань миру та безпеки
CSBM	ЗЗДБ	Confidence and security-building measure	Заходи зміцнення довіри та безпеки
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT	(О)ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (Організація)
CTR	СЗЗ	Cooperative Threat Reduction	Спільне зменшення загроз
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People’s Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)

DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC	ЄСАЕ	European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РЄАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада Євро-Атлантичного Партнерства
ECOWAS	ЕКОВАС	Economic Community of West African States	Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ENP	ЄПС	European Neighbourhood Policy	Європейська політика сусідства
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів
FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
FYROM		Former Yugoslav Republic of Macedonia	Колишня Югославська Республіка Македонія
G8		Group of Eight (industrialized states)	Велика вісімка (індустріально розвинутих країн)
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
GNEP	ГНЕП	Global Nuclear Energy Partnership	Глобальне партнерство в галузі ядерної енергії
GTRI	ГІЗЗ	Global Threat Reduction Initiative	Глобальна ініціатива зменшення загроз
GUAM	ГУАМ	Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova	Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран

IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IFS		Instrument for Stability	Механізм забезпечення стабільності
IGAD	МОПР	Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
IGC	МУН	Intergovernmental conference	Міжурядова нарада
INDA	МДНР	International non-proliferation and disarmament assistance	Міжнародна допомога у сферах нерозповсюдження та роззброєння
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
IRBM	БРСД	Intermediate-range ballistic missile	Балістичні ракети середньої дальності
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСЄ)
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран
MANPADS	ПЗРК	Man-portable air defence system	Переносний зенітний ракетний комплекс
MDGs		Millennium Development Goals	Цілі розвитку тисячоліття
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MOTAPM		Mines other than anti-personnel mines	Міни, крім протипіхотних
MTCR	РКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного договору
NBC	ЯБХ(3)	Nuclear, biological and chemical (weapons)	Ядерна, біологічна та хімічна (зброя)
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NNWS		Non-nuclear weapon state	Неядерні держави

NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NRF	СРН	NATO Response Force	Сили реагування НАТО
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWFZ	ЗВЯЗ	Nuclear weapon-free zone	Зона, вільна від ядерної зброї (без'ядерна зона)
NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
ODA	ОДР	Official development assistance	Офіціальна допомога розвитку
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОИК	Organization of the Islamic Conference	Організація "Ісламська конференція"
OPCW	ОЗХЗ	Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативний комітет Договору з відкритого неба
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSC	ПКБ	Private security company	Приватна компанія з надання безпекових послуг
PSI	ІПР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SAARC	СААРК	South Asian Association for Regional Co-operation	Південноазійська асоціація регіонального співробітництва
SADC	САДК	Southern African Development Community	Південноафриканське співтовариство розвитку
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння

SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета “земля-повітря”, зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SECI		Southeast European Cooperative Initiative	Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі
SICA	ЦАСІ	Sistema de la Integración Centroamericana (Central American Integration System)	Центральноамериканська система інтеграції
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)
SLCM	КРМБ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
SRCC	СРКК	Sub-Regional Consultative Commission	Субрегіональна консультативна комісія
SSM	РЗЗ	Surface-to-surface missile	Ракета “земля-земля”
SSR	РСБ	Security sector reform	Реформа сектору безпеки
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TLE	ОТОД	Treaty-limited equipment	Озброєння та техніка, обмежені договором (ДЗЗСЄ)
UAE	ОАЕ	United Arab Emirates	Об’єднані Арабські Емірати
UNASUR	УНАСУР	Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських націй
UAS	БЛС	Unmanned aerial system	Безпілотна літальна система
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UCAV	ББЛА	Unmanned combat air vehicle	Безпілотний бойовий літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNDP	ПРООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження
WMDFZ	ЗВЗМУ	WMD-free zone	Зона, вільна від ЗМУ

Географічні регіони та субрегіони

Африка	Включно з Північною Африкою (Алжир, Лівія, Марокко та Туніс, за винятком Єгипту) та Екваторіальною Африкою (рештою Африканського континенту)
Америка	Включно з Північною (Канада і США), Центральною Америкою і Карибським басейном (включно з Мексикою) та Південною Америкою
Азія та Океанія	Включно з Центральною, Східною Азією, Океанією, Південною (включно з Афганістаном) і Південно-Східною Азією
Європа	Включно зі Східною (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія та Україна), Західною і Центральною (разом з Південно-Східною) Європою
Близький Схід	Включно з Єгиптом, Іраком, Іраном, Ізраїлем, Йорданією, Кувейтом, Ліваном, Сирією, Туреччиною і країнами Аравійського півострова

Вступ

Вступ. Міжнародна безпека, озброєння і роззброєння

1. Вступ: міжнародна безпека, озброєння і роззброєння

ЯН ЕНТОНІ

I. Ерозія легітимності держав

Держави є будівельними блоками міжнародної системи, але в багатьох частинах світу у 2014р. їх роль як основних гарантів безпеки піддавалася сумніву. Залежно від ситуації ці сумніви мали певні відмінності, але спільною була загальна стурбованість здатністю держав вирішувати зростаючі та часто пов'язані між собою проблеми громадян.

Уже більше двох десятиліть у центрі уваги перебувають і ризики втрати влади, колапсу інститутів, появи некерованих територій у ряді місць, зокрема в Сомалі. У 1995р. у додатку до Порядку денного заради миру (*Agenda for Peace*), ініційованого тодішнім Генеральним секретарем ООН Б.Галі (*Boutros Boutros Ghali*), підкреслювалося, що колапс державних інститутів створює проблеми, відмінні від проблем, спричинених міждержавними конфліктами¹. В документі зазначалося, що дисфункція поліції і суду відкриває шлях бандитизму, що може призвести до розграбування чи знищення національного багатства і втрати через еміграцію або втечу важливого людського потенціалу. Останні події, про багато з яких ідеться в *Щорічнику СІПРІ 2015*, підсилили таку стурбованість.

По-перше, непокоїть те, що випадки колапсу держави в Іраку, Лівії і Сирії можуть свідчити про нову тенденцію на Близькому Сході. Крах значної кількості великих і потужних держав регіону збільшує небезпеку і спричиняє наслідки, що можуть посилити наявні ризики й створити нові проблеми в сусідніх державах і регіоні в цілому.

По-друге, у світлі мережевої діяльності салафістського руху та інших екстремістських груп, що пропагують насильство, існує занепокоєння, що деякі форми банкрутства державних інститутів можуть зруйнувати держави, які не є сусідами або навіть розташовані в іншому регіоні. Події 2014р. свідчать про різні види і ступінь зв'язку між діяльністю недержавних збройних угруповань на територіях Північної і Західної Африки, Центральної і Східної Азії, Європи і Близького Сходу.

По-третє, з огляду на появу Ісламської держави (ІД, *Islamic State, IS*) непокоїть те, що населення та суспільні групи, які втрачають віру в дієздатність держав, можуть вдаватися до створення інших об'єднань – релігійних, національних чи етнічних, – сподіваючись на краще забезпечення їх потреб. При цьому, відновити певний порядок на некерованих територіях можуть сили, що не дотримуються загальних правил, яких мали б дотримуватися держави (розділ 2).

Загалом, упродовж минулих 10 років пануючі погляди на державу, схоже, зазнали змін. Ухваленим консенсусом Підсумковим документом Всесвітнього

¹ United Nations, Security Council, Supplement to an Agenda for Peace: position paper of the Secretary-General on the occasion of the fiftieth anniversary of the United Nations, A/50/60-S/1995/1, 3 Jan. 1995.

саміту (*World Summit Outcome Document*) 2005р. запроваджено принцип: неспроможність уряду виконувати свої обов'язки може призвести до втрати владою легітимності в очах міжнародної спільноти². Цей погляд на суверенітет – ключовий елемент державності – за нинішніх умов наче переосмислюється. Можна сперечатися з приводу того, чи сприйматимуться сьогодні конструктивними міжнародні дії з позбавлення урядів влади, навіть якщо їх поведінка є далекою від міжнародно визнаних стандартів.

Вірогідно, до центру уваги міжнародної спільноти може потрапити зв'язок між парадигмами державотворення та миротворчості. Концептуальних розбіжностей між ідеями, що ґрунтуються на безпеці людини і становленні світового громадянського суспільства, з одного боку, та намаганням навести лад у державі за рахунок безпосереднього втручання інших держав, з іншого, немає, якщо припустити, що держави рухаються до спільної мети – нехай з різною швидкістю та різними шляхами. Але коли сторонні гравці не бажають брати на себе відповідальність за внутрішню безпеку інших держав або непевні, якого роду втручання може бути конструктивним, потрібна переоцінка ефективності держав.

Одним із проявів потреби такої переоцінки стало активне обговорення питань стійкості, вразливості, слабкості та недієздатності держав – включно з переглядом значення та використання цих термінів (розділ 8). Вже понад 10 років визначення слабких чи вразливих держав є важливим елементом розуміння джерел майбутніх загроз і підготовки доцільних видів втручання. Навпаки, визначення елементів, що забезпечують стійкість держав, могло б суттєво допомогти у зменшенні ризику їх недієздатності.

Поданий у цьому *Щорічнику* аналіз передбачає потребу більш диференційного підходу, на відміну від однозначного визначення – чи є держава вразливою, чи ні. Пропонується застосування системного підходу з визначенням чинників і процесів, що зумовлюють вразливість, – спроможності реагування на які можуть бути або не бути в розпорядженні держави. Системний підхід визнає, що держави мають обмежені спроможності з розв'язання складних проблем, які можуть підривати їх безпеку. Думки, що діяльність держав має контролюватися, і що залежно від результатів можуть існувати різні ступені державності, можуть здаватися суперечливими принципам рівності суверенітетів і рівних прав та обов'язків держав. Проте, застосування диференційного підходу може розглядатися також як прагматичне визнання реалій, оскільки держави з однаковим статусом *де-юре* можуть *де-факто* мати дуже різні спроможності.

Не піддаючи сумніву легітимність держав, багато з них явно мають серйозні недоліки в одній чи кількох сферах, у яких держава має відповідати певним стандартам (зокрема, в економічному, юридичному, військовому, політичному чи соціальному аспектах). Крім того, ефективність держави не є статичною в часі, і тому виникає потреба вимірювання як занепаду державних інститутів, так і зміцнення їх спроможностей³.

² UN General Assembly Resolution, *2005 World Summit Outcome*, A/RES/60/1, 24 Oct. 2005.

³ Ezrow, N. and Frantz, E., 'Revisiting the concept of the Failed State: bringing the state back in', *Third World Quarterly*, vol.34, no.8, (2013), pp.1323-1338.

У Європі, яка у 2014р. зазнала серйозних проблем з безпекою як на регіональному рівні, так і в окремих державах, різні аспекти ролі держави як гаранта безпеки також переоцінюються. Про майбутній розвиток подій однозначно судити зарано, але доречним і дуже поширеним стає питання про поступове повернення Європи до концепції безпеки, яка ґрунтується на традиційних формах політики з позиції сили.

Попри щільне павутиння юридично зобов'язуючих конвенцій, політичних угод, різного роду інститутів та інших наявних інструментів побудови систем регіональної безпеки, політична криза в Україні за кілька місяців перетворилася на масштабний конфлікт (розділ 3). Анексія Росією Криму всупереч бажанню України підживлює загальні побоювання ілюзорності консенсусу щодо рівності суверенітетів і територіальної цілісності держав, на якому ґрунтується європейська безпека (розділ 6). Але криза, яка передувала конфлікту, показала також, що Україна за 25 років суверенного існування не спромоглася побудувати дієву та успішну державу, здатну задовольнити потреби всіх своїх громадян.

Ряд оглядачів звернули увагу на внутрішньоросійський вимір впливу політики Кремля стосовно України. Ключовими чинниками, виявленим під час аналізу, є потреби нинішнього російського режиму у зміцненні підтримки, особливо на фоні масових внутрішніх протестів 2011-2012рр., а також у зменшенні ризику можливого поширення подій в Україні на територію Росії⁴.

Другий чинник – російське тлумачення зазначеної вище ідеї диференційного підходу до суверенітету. Згідно з її точкою зору, хоча принцип суверенітету й територіальної цілісності держав залишається базовим, механізми інтерпретації цього принципу та забезпечення поваги до нього потребують розгляду та перегляду⁵. Україна (та інші держави, чий суверенітет може вважатись обмеженим через брак очікуваних від них результатів, у т.ч. у сфері безпеки своїх громадян) потребувала підтримки та контролю з боку зовнішніх гарантів для збереження стабільності з наданням такої підтримки в рамках концепції, яку російські лідери раніше називали “рівною безпекою”⁶. Це призвело б до створення європейської системи безпеки, в якій головною організацією визнається ОБСЄ, а роль НАТО – де (з точки зору Росії) окремі держави забезпечують власну безпеку за рахунок інших, – обмежується⁷. З 2008р. Росія в різних формах постійно просуває цю пропозицію, але вона послідовно відхиляється іншими державами, які обстоюють право держав вільно обирати способи об'єднання, включно з правом участі в союзних

⁴ Makarychev, A. and Yatsyk, A., *A New Russian Conservatism: Domestic Roots and Repercussions for Europe*, Notes Internacionals no.93 (Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB): Barcelona, June 2014).

⁵ Про еволюцію цієї думки див.: Zagorski, A., ‘The Russian proposal for a treaty on European security: from the Medvedev Initiative to the Corfu Process’, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg, *OSCE Yearbook 2009*, vol.15 (Nomos: Baden-Baden, 2010).

⁶ Zagorski (посилання 5).

⁷ Russian Government, ‘Russian initiative regarding a treaty on European security’, Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) document MC/DEL/44/08, 5 Dec. 2008.

договорах чи правом на нейтралітет. Ці принципи є специфічними елементами Гельсінського Заключного акта 1975р. Народи з безпеки та співробітництва в Європі (пізніше – ОБСЄ)⁸.

У Гельсінському Заключному акті також підкреслюється, що кордони можуть бути змінені “згідно з міжнародним правом, мирними засобами та за згодою”. Після завершення холодної війни державні кордони в Європі не раз змінювалися мирним шляхом. Об’єднання Федеративної Республіки Німеччина й Німецької Демократичної Республіки в одну державу та поділ Чехословаччини на дві окремі держави відбулися мирно. У 2014р. в Шотландії відбувся референдум за процедурою, узгодженою всіма основними британськими партіями. Більшість виборців Шотландії вирішили залишитись у складі Сполученого Королівства. Але в Іспанії не змогли домовитися про процедуру, яка б дозволяла виборцям Каталонії висловитися с приводу створення незалежної держави (розділ 6).

II. Керівництво у сфері безпеки

У вступі до *Щорічника СІПРІ 2014* зазначалося поступальне ослаблення зусиль з координації міждержавних відносин згідно з принципами, які, за словами колишнього спеціального представника ООН з питань бізнесу і прав людини Д.Раггі (*John Ruggie*), “визначають належні дії для певного класу дій”⁹. У 2014р. предметом обговорень залишалось питання, чи занепадає багатосторонній підхід до керівництва у сфері безпеки, чи він перебуває у природному процесі адаптації до нових умов.

За деякими показниками РБ ООН у 2014р. була активнішою, ніж будь-коли, провівши найбільшу кількість засідань з 2006р. та найбільшу кількість відкритих засідань в історії¹⁰. Крім відкритих засідань, де інших членів ООН запрошували взяти участь в обговоренні питань до їх винесення на голосування в РБ, проводилися також численні неофіційні зустрічі із залученням неурядових організацій.

Наявність у РБ спроможності мобілізувати ресурси для ведення дискусій і дебатів дає можливість розглядати її як систему, що розвивається та перетворюється на більш відкриту, здатну заохочувати нові види формування думок і партнерства – наприклад, між державою і недержавними суб’єктами, між державами та регіональними чи субрегіональними організаціями, або між національними та субнаціональними органами влади (зокрема, муніципалітетами, які у світлі потужних тенденцій урбанізації відіграють дедалі важливішу роль).

Попри всю корисність організаційної діяльності РБ, вона створювалась як виконавчий орган, що має вчасно реагувати на загрози міжнародному

⁸ Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act, Helsinki 1975, signed 1 Aug. 1975.

⁹ Ruggie, J.G., ‘Multilateralism: The anatomy of an institution’, ed. J.G.Ruggie, *Multilateralism Matters: The Theory and Praxis of an Institutional Form*, (Columbia University Press: New York, 1993), p.11.

¹⁰ ‘In hindsight: Council statistics in 2014: new energy and activity’, Security Council Report, 30 Jan. 2015, <http://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2015-02/in_hindsight_council_statistics_in_2014_new_energy_and_activity.php>.

миру та безпеці. З цієї точки зору, оцінка ефективності дискусій в РБ у 2014р. була неоднозначною.

РБ наразі регулярно розглядає питання, не прив'язані до конкретного місця – такі, як необхідність боротьби з тероризмом чи недопущення поширення ядерної зброї загалом. У цих і деяких інших функціональних сферах Рада була здатна погодити необхідні заходи. Але в ситуаціях, що стосувалися конкретних країн, ефективність РБ була меншою.

У ряді випадків постійні члени РБ – зокрема, Китай, Росія, США – для захисту позицій підтримуваних ними урядів користувалися правом вето, фактично паралізуючи дії під егідою Ради в кількох найгостріших конфліктах.

Порівняно з 2013р., РБ значно більше часу приділяла обговоренню європейських питань – на фоні ескалації кризи та наступного конфлікту в Україні. РБ отримувала регулярні повідомлення від різних органів ООН про політичні події, дотримання прав людини, допомогу під час надзвичайних ситуацій. Проте, в березні 2014р. Росія заветувала проект резолюції з питань України, тому впродовж 2014р. не було згоди стосовно змістовних дій для вирішення українського конфлікту (розділ 3)¹¹.

У травні 2014р. Китаєм і Росією був заветований поданий до РБ проект резолюції із закликом передати до Міжнародного кримінального суду справи про грубі порушення прав людини в Сирії¹². У грудні 2014р., після провалу мирних переговорів між Ізраїлем і палестинськими представниками та наступної ескалації бойових дій між Ізраїлем і ХАМАС, РБ не змогла ухвалити проект резолюції із закликом припинити ізраїльську окупацію Палестини. Хоча чотири з п'яти постійних членів РБ підтримали зміст проекту, США дали зрозуміти, що в разі його внесення заветують його¹³.

Як зазначено вище, РБ регулярно розглядає транснаціональні та функціональні питання безпеки, і у 2014р. був позитивний досвід узгодженого реагування на ряд проблем, визначених як загроза міжнародному миру та безпеці. Так, РБ досягла згоди стосовно загрози міжнародному миру та безпеці від спалаху вірусної лихоманки Ебола в Західній Африці¹⁴. Це було зроблено не лише з медичних підстав, але й через ризик того, що політичні, соціально-економічні та гуманітарні наслідки спалаху хвороби можуть зашкодити постконфліктному відновленню Гвінеї, Ліберії і Сьєрра-Леоне¹⁵.

У вересні 2014р. РБ ООН під головуванням США скликала саміт голів держав та урядів для обговорення ширших наслідків наймання іноземців до лав

¹¹ UN News Centre, 'UN Security Council action on Crimea referendum blocked', 15 Mar. 2014, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=47362#.VUteJ2ayUdU>>.

¹² UN News Centre, 'Russia, China block Security Council referral of Syria to International Criminal Court', 22 May 2014, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=47860#.VUtbamayUdU>>.

¹³ UN News Centre, 'UN Security Council action on Palestinian statehood blocked', 30 Dec. 2014, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49709#.VUtb8GayUdU>>.

¹⁴ UN Security Council Resolution 2177, 18 Sep. 2014. На відкритих дебатах перед голосуванням проект Резолюції №2177 здобув підтримку 130 держав – найбільше в історії Ради. United Nations, Security Council, 7268th meeting, 'Peace and security in Africa: Ebola', S/PV/7268, 18 Sep. 2014.

¹⁵ United Nations, Security Council, 'Security Council press statement on Ebola', Press release, SC/11602, 15 Oct. 2014, <<http://www.un.org/press/en/2014/sc11602.doc.htm>>.

бойовиків Ісламської держави (ІД, *Islamic State, IS*) та інших угруповань, що воюють в Іраку, Сирії і деяких регіонах Африки. На засіданні, зокрема, була розглянута роль ООН у реагуванні на появу в лавах визнаних терористичних угруповань чи їх відгалужень, за оцінкою Групи аналітичної підтримки та моніторингу санкцій (*Analytical Support and Sanctions Monitoring Team, ASSMT*) Комітету із санкцій проти Аль-Каїди, близько 15 тис. терористів-іноземців з понад 80 країн¹⁶.

Дебати в РБ виявили ряд проблем, зокрема: безпеки кордонів; ефективного кримінального переслідування осіб, які намагаються вступити до терористичних організацій; необхідності боротьби з войовничим екстремізмом, – а також потребу визначити найкращі практики і способи найефективнішого використання ресурсів.

У рішеннях РБ упродовж року багато уваги надавалося необхідності міжнародного співробітництва у сферах: посилення кримінального законодавства, спрямованого проти угруповань, що вдаються до терористичних методів; запровадження проти них санкцій; забезпечення виконання та дотримання законів і обмежувальних заходів. Так, Резолюція РБ ООН №2178 запровадила комплекс заходів, покликаних розв'язати проблему іноземних терористів-найманців і допомогти в боротьбі з войовничим екстремізмом. Резолюція вимагає від держав “попереджати та припиняти рекрутування, організацію, переміщення чи оснащення осіб, які подорожують з держав проживання чи громадянства до інших держав з метою планування, підготовки, скоєння терористичних актів чи участі в них, протидіяти наданню чи отриманню терористичної підготовки, фінансуванню їх пересування та діяльності”¹⁷. РБ також відзначила докази зв'язку між тероризмом та організованою злочинністю¹⁸.

У рамках виконання Резолюції РБ №2083 від 2012р., *ASSMT* рекомендував: ефективніше використовувати санкції проти тероризму; доповнити наявний режим санкцій новими заходами; вживати відповідних несанкціонних заходів¹⁹. Водночас *ASSMT* рекомендував РБ поширити діяльність за межі правозастосовчих заходів і заохочувати узгоджені багатосторонні та односторонні дії щодо “шкідливих ідей та уявлень, що поширюються ІДІЛ (Ісламська держава Іраку та Леванту, *Islamic State of Iraq and the Levant*, зараз відома як ІД), Фронтом Ан-Нусра (*Al-Nusra Front, ANF*) разом з іншими угрупованнями Аль-Каїди. Ця діяльність охоплює розробку національних і багатосторонніх стратегій інформаційного забезпечення боротьби з тероризмом”²⁰.

¹⁶ United Nations, Security Council, Sixteenth report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team submitted pursuant to resolution 2161 (2014) concerning Al-Qaida and associated individuals and entities, S/2014/770, 29 Oct. 2014. Повна назва Комітету із санкцій проти Аль-Каїди – Комітет РБ ООН згідно з Резолюціями №1267 від 1999р. та №1989 від 2011р. стосовно Аль-Каїди та пов'язаних з нею осіб та організацій.

¹⁷ UN Security Council Resolution 2178, 24 Sep. 2014.

¹⁸ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2014/23, 19 Nov. 2014; UN Security Council Resolution 2195, 19 Dec. 2014.

¹⁹ UN Security Council Resolution 2083, 17 Dec. 2012. United Nations, Security Council, The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al-Nusra Front for the People of the Levant: report and recommendations submitted pursuant to resolution 2170 (2014), S/2014/815, 14 Nov. 2014.

²⁰ United Nations S/2014/815 (посилання 19).

У 2014р. РБ продовжувала підкреслювати необхідність захисту цивільних у зонах конфліктів, а також визнала гуманітарну ситуацію в Сирії окремою загрозою міжнародному миру. Водночас заступник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань (а також координатор екстреної допомоги) В.Амос (*Valerie Amos*) повідомила, що воюючі сторони зухвало проігнорували резолюції РБ ООН з цього питання²¹.

Крім аналізу результатів діяльності ООН у 2014р., у цьому виданні *Щорічника* розглянута ефективність існуючих регіональних організацій та ініціатив безпеки в Азії і Європі, а також можливість розробки додаткових заходів. У розділі 7 описуються та аналізуються нові ініціативи з безпеки у Східній Азії під керівництвом Китаю. Вони передбачають проведення Китаєм більш випереджувальної та активної дипломатії, спрямованої на створення нових політичних, економічних і фінансових інститутів, де азійські країни матимуть провідну роль у керівництві та прийнятті рішень. У розділі також оцінюються вжиті кроки з підсилення і зміцнення військового співробітництва між США та їх союзниками у Східній Азії.

На Європейському континенті ОБСЄ намагалася знизити інтенсивність боїв в Україні і стати дієвим посередником між воюючими сторонами. Крім того, дії ОБСЄ на місцях засвідчили її унікальну позицію. Ефективність ОБСЄ як організації, в якій всі держави мають рівний статус, а рішення приймаються консенсусом, часто піддається сумніву. Дуже важко буває узгодити заходи, що прямо зачіпають суперечливі інтереси, оскільки кожна країна-учасниця може заблокувати будь-яке рішення. Але ОБСЄ спромоглася швидко розгорнути Спеціальну моніторингову місію в Україні (*Special Monitoring Mission in Ukraine*) та спостережну місію (*Observer Mission*) у двох визначених контрольних пунктах на кордоні України з Росією, чого не могла б зробити жодна окрема держава чи група держав у складі ситуативної коаліції (розділи 3, 5).

Ескалація конфлікту в Україні стала каталізатором прийняття НАТО рішень з прискорення реалізації планів заходів, які б упевнили союзників в ефективності зобов'язань у сфері колективної оборони. НАТО ухвалив додаткові заходи з адаптації структури сил до нових умов безпеки. Ці нові заходи охоплюють створення нового Спільного оперативного з'єднання дуже високої готовності (*Very High Readiness Joint Task Force*, Передових сил під назвою Наконечник списа, *Spearhead Force*), здатного розгортатися у стислі терміни, а також модифікація Сил реагування НАТО (СРН, *NATO Response Force, NRF*) з метою створення на наступному етапі резервів, призначених для підтримки Передових сил (розділ 6). НАТО в рамках своєї адаптації послідовно розгортає в шести країнах (Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі та Румунії) багатонаціональні органи управління, на які покладатимуться завдання з

²¹ Amos, V., Under-Secretary-General for Humanitarian Affairs and Emergency Relief Coordinator, United Nations, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 'Security Council briefing on Syria', 15 Dec. 2014, <<https://docs.unocha.org/sites/dms/Documents/15%20December%202014%20USG%20SecCo%20statement%20on%20Syria.pdf>>. Див. також розділ 2 цього видання.

інтеграції і забезпечення ефективної взаємодії Передових сил і сил наступних розгортань з національними збройними силами держав зі східного периметру НАТО.

У 2014р. ЄС зробив огляд Європейської політики сусідства (ЄПС, *European Neighbourhood Policy, ENP*). ЄПС, утворена у 2003р., є головним інструментом виконання ЄС свого зобов'язання згідно з Договором 1992р. про створення Європейського Союзу – розвивати особливі відносини із сусідніми країнами²². Кінцева мета ЄПС – створення “зони процвітання та добросусідства на основі цінностей Союзу, що характеризується тісними та мирними взаємовідносинами, які ґрунтуються на співробітництві”²³. Попри певну рутинність (останній розгляд відбувся у 2011р., цикл огляду політики становить п'ять років), необхідність останнього за часом розгляду була зумовлена двома обставинами.

По-перше, події в безпосередньому сусідстві свідчать, що цілі, визначені в Договорі про створення ЄС, швидше віддаляються, ніж наближаються. Сусідство не стає більш мирним, а про сусідні країни не можна з упевненістю сказати, що всі вони поділяють цінності ЄС. По-друге, у 2014р. в ЄС повністю змінилося вище керівництво: з'явилися нові голови Європейської комісії і Ради; Ф.Могеріні (*Federica Mogherini*) стала новим Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки та Віце-президентом Єврокомісії; сформована нова (орієнтована переважно на політичні питання) Європейська комісія, багато членів якої раніше обіймали високі посади у своїх державах.

Демонтаж бар'єрів до рівня, коли забезпечується вільний рух людей, грошей і товарів у великому спільному просторі, було ключовим внутрішнім завданням ЄС. Крім того, відкритість була важливим елементом зовнішніх дій ЄС, – включно з трудовою міграцією негромадян ЄС до/з ЄС на тимчасовій основі.

На цих засадах 26 країн-членів Шенгенської системи змінили свої підходи до суверенітету шляхом визнання рішень, ухвалених у країні-партнері, та надання їм повної юридичної чинності в межах своєї національної юрисдикції. До партнерів по Шенгену належать і чотири країни, що не є членами ЄС: Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія і Швейцарія.

Міжурядовою Шенгенською угодою 1985р. та Конвенцією 1990р. про її застосування скасовано прикордонний контроль і гарантовано вільний рух людей між країнами-учасницями. Скасування внутрішнього контролю доповнювалося домовленістю створити спільну зону безпеки та юстиції на основі спільного зовнішнього кордону. Узгоджений візовий режим визначив умови в'їзду та короткострокового перебування негромадян ЄС у Шенгенській зоні; була розроблена спільна процедура, що визначає, куди звертатися для надання притулку; вжито заходів зі зміцнення співпраці в поліцейських і юридичних питаннях. У 1999р. Шенгенські домовленості увійшли до законодавства ЄС.

²² Treaty on European Union (Maastricht Treaty), signed 7 Feb. 1992, entered into force 1 Nov. 1993.

²³ Treaty on European Union (посилання 22), Article 8.

Оскільки країни-члени ЄС наполягають на збереженні національного контролю над імміграційною політикою, здійснювати національну політику у відкритому спільному просторі стає дедалі складніше. Хоча подальшу інтеграцію і відкритість можна вважати корисною для населення країн-членів, стурбованість пов'язаними з ними потенційними ризиками вплинула на дискурс всередині ЄС. Політичну підтримку отримали партії і групи, що виступають за обмеження відкритості, ревізію інтеграції і відновлення різних форм національного контролю.

III. Динаміка миру і конфліктів

Хоча ще зарано стверджувати з певністю, але наведені в цьому *Щорічнику* дані ніби підтверджують попередній висновок, зроблений у вступі до видання 2014р.: позитивна тенденція менш насильницького та більш ефективного врегулювання конфліктів, засвідчена в попередні 10 років, зійшла нанівець. У 2014р. пріоритетом було локалізація, але не врегулювання конфліктів у різних частинах світу. Локалізація має географічний вимір – не допустити переносу бойових дій на нові території і пом'якшити поширення наслідків, включно з переміщенням людей, та руйнації системи охорони здоров'я та інших необхідних служб – і водночас створює підґрунтя для зниження рівня насильства, найчастіше – через угоди про припинення вогню. Останніми роками конфлікти вирішувалися (більшою чи меншою мірою) на полі бою, а не інструментами посередництва, і жоден конфлікт з 2009р. не завершився мирним врегулюванням (розділ 4).

Тенденції військових витрат, здається, також підтверджують попередні висновки останніх *Щорічників*. У 2014р. тривала загальна тенденція зниження світових військових витрат; на регіональному рівні картина була подібною до зафіксованої у 2013р.: витрати швидко зростали в Африці, Азії та Океанії і на Близькому Сході (розділ 9).

Зростання військових витрат в Азії значною мірою пояснюється їх збільшенням у Китаї. В цьому *Щорічнику* описуються безпекові тенденції у Східній Азії і припускається, що останнім часом відбувається зміна в характері дискурсу про наслідки політики і програм Китаю (розділ 7). Аналіз показує, що політика Китаю перетворюється на дедалі більш випереджальну: він намагається формувати безпекове середовище, а не просто реагувати на імпульси, що походять з інших центрів.

В окремих європейських державах військові витрати мали специфіку залежно від їх географічної віддаленості від Росії. У східній частині Європи тривало зафіксоване останніми роками швидке зростання, тоді як загальні витрати в Західній і Центральній Європі зменшувалися шостий рік поспіль.

Військові витрати США за минулі п'ять років зменшилися в реальних цінах на 20%. Попри скорочення загального військового домінування США, цей процес відбувається дуже повільно. Не зважаючи на суттєве скорочення витрат останніми роками, на США досі припадає приблизно третина військових витрат світу. Якщо ж додати витрати американських союзників, то ця величина становить близько 60%.

Потреба різноманітної зовнішньої допомоги у врегулюванні конфліктів продовжує зростати: у 2014р. започатковано сім операцій – чотири в Африці і три в Європі (в Україні) (розділ 5). Утім, масштаб і складність миротворчих операцій залишаються обмеженими, і загалом вони можуть мати суттєвий вплив на конфлікт, лише будучи елементом ширшої і більш повної реакції.

Досвід здійснення ефективного контролю над озброєннями, заходів довіри та безпеки в зонах конфліктів у 2014р. був неоднозначним. У Європі – де створено найбільш розвинений режим контролю озброєнь, – застосуванню заходів довіри та безпеки в Україні заважала Росія, твердячи, що цими інструментами зловживають для формування однобічної картини подій, замість їх використання для підвищення прозорості та розуміння подій на місцях.

Частина I. Безпека і конфлікти у 2014р.

Розділ 2. Збройні конфлікти в Сирії та Іраку

Розділ 3. Український конфлікт і його наслідки

Розділ 4. Збройні конфлікти

Розділ 5. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

Розділ 6. Європейська безпека

Розділ 7. Тенденції у сфері безпеки у Східній Азії

Розділ 8. Безпека та розвиток: засади

2. Збройні конфлікти в Сирії та Іраку

Загальний огляд

У 2014р. підвищилась інтенсивність збройних конфліктів в Іраку та Сирії. Помітних успіхів домоглися кілька джихадистських течій, особливо – швидко прогресуюча Ісламська Держава (ІД, Islamic State, IS). Зміцненню ІД сприяли ряд факторів: кілька років жорстокого конфлікту, що дедалі більше набував ознак ворожнечі на релігійному підґрунті; одночасна з конфліктом поступова втрата в Іраку та Сирії легітимності держави; широкомасштабний соціальний та інституційний занепад в Іраку та Сирії. Водночас ІД є лише одним із активних суб'єктів в ірако-сирійській зоні конфлікту, що характеризується соціальною дезінтеграцією та релігійною поляризацією. Ця ситуація є кризою, що визначається також перетином складів і часто незрозумілим загальним переліком союзників, які підтримуються місцевими й іноземними гравцями та їх структурами забезпечення. В цьому розділі обговорюється розвиток у 2014р. взаємопов'язаних конфліктів в Іраку та Сирії.

Спроба проаналізувати та впорядкувати важливі події цих двох конфліктів є дуже складним завданням, особливо в межах одного розділу Щорічника. Тому в підрозділах цього розділу розглядаються лише окремі аспекти конфліктів. У підрозділі I наводяться визначення задокументованих ключових моментів обох громадянських війн з особливою увагою до курдського питання, ІД та очолюваного США військового втручання. В підрозділі II описуються шокуючі соціально-економічні наслідки громадянської війни в Сирії. У підрозділі III продовжується тема попередніх Щорічників про роль поставок озброєнь у розвитку конфлікту. Особлива увага надається поставкам озброєнь і застосуванню сили в боротьбі проти ІД.

Для Сирії провал переговорів у рамках Другої Женевської конференції (Женева-2) в січні-лютому 2014р. підтвердив, що в найближчому майбутньому ймовірність врегулювання конфлікту шляхом переговорів є дуже низькою. Від ООН був призначений новий перемовник – С.Містура (Staffan de Mistura), який розпочав планування локального припинення вогню в Алеппо. Проте, до кінця року цей процес мирного врегулювання за принципом “знизу догори” зайшов у глухий кут. Натомість посилюється досі триваючий процес утворення “анклавів” на територіях, підконтрольних як Уряду, так і силам повстанців. Президентські вибори в червні 2014р. не були ні прозорими, ні чесними, проте Асаду вдалося перетворити їх на демонстрацію сили, підтверджуючи свою здатність мобілізувати мільйони сирійців.

США, Саудівська Аравія та інші країни, що підтримують повстанців, поступово відмовляються від курсу на повалення режиму Асада та перейшли до спроб підтримки лояльних до них антиджихадистських повстанських сил, проте – з незначним успіхом. Водночас, у довгостроковій перспективі майбутнє Асада лишається непевним: триває ослаблення структурної і соціальної основ режиму, а його залежність від іноземних союзників продовжує зростати.

Конфлікт призвів до катастрофічних наслідків для сирійців. Станом на січень 2015р., конфлікт забрав 206 тис. життів, ще 840 тис. осіб були поранені та понад 85 тис. вважаються зниклими безвісти. Близько 4 млн. сирійців з 22 млн. населення залишили країну, шукаючи притулку в сусідніх державах, а ще 7,6 млн. – мігрували в межах Сирії. Такі переміщення населення призводять до зростаючої гуманітарної кризи, що спричиняє катастрофічні наслідки для країни та регіону. Широкомасштабне руйнування економіки та занепад системи надання послуг у Сирії означає, що майбутнє мільйонів людей, які втратили членів сімей, домівки та засоби до існування, виглядає безрадісним.

Під час громадянської війни в Іраку спостерігаються тенденції, що стали очевидними з початку 2011р., в т.ч. релігійна поляризація і зменшення впливу центрального Уряду. Уряд Прем'єр-міністра Н.Малікі (Nouri al-Maliki), де значну перевагу мають шиїти, є фактично недієздатним у регіонах проживання арабів-сунітів, роблячи їх беззахисними перед наступом ІД, яка в червні 2014р. захопила кілька міст. Зрештою Малікі поступився посадою Х.Абаді (Haider al-Abadi), проте новий Уряд не демонструє кардинальних відмінностей: зокрема, армія Іраку лишається дуже залежною від озброєних шиїтських угруповань, які підтримуються Іраном. Тому новому Уряду буде складно отримати підтримку в регіонах проживання арабів-сунітів.

Починаючи із січня 2014р. ІД закріпилася у східній Сирії, обравши своєю "столицею" Ракку, а з червня 2014р. захопила території на півночі Іраку, в т.ч. Мосул і Тікрит. Це дало поштовх до значного зростання числа бажаних приєднатися до ІД, а також збільшило доступ до трофейної зброї та ресурсів як в Іраку, так і в Сирії. У червні ІД проголосила себе халіфатом, який відстоює суверенітет усього ісламського світу. Хоча ІД багато в чому перевершила свого колишнього патрона – Аль-Каїду, – вона не спромоглася поширити свою присутність за межі сунітських територій і налагодити на підконтрольних територіях стабільне врядування.

Ще одним із ключових елементів двох конфліктів було курдське питання, а зростання впливу Робітничої партії Курдистану (РПК, Partiya Karkerên Kurdistan, РКК) в Іраку може відіграти важливу роль у довгостроковій перспективі.

Військово-повітряна кампанія під керівництвом США, що розпочалася в Іраку в серпні 2014р. та в Сирії у вересні 2014р., разом із зусиллями США та інших країн зі зміцнення Збройних сил Іраку шляхом обміну розвідданими та поставок озброєнь допомогли сповільнити, а згодом і зупинити просування ІД на нові території. Однак, починаючи з 2003р., загальний досвід поставок озброєнь до Іраку та Сирії свідчить про те, що значні обсяги озброєнь в обох країнах можуть швидко переходити з рук у руки, що сприяє розпаленню конфлікту. Посилити негативний вплив подальших поставок озброєнь на зростання насильства в Іраку та Сирії може висока політична та конфесійна фрагментація цих країн.

Воєнні успіхи антиідиливської коаліції наприкінці 2014р. можуть виявитися короткотривалими, а довгострокові наслідки порушень міжнародного миру та безпеки під час двох конфліктів лишаються складними та непевними.

I. Громадянські війни в Сирії та Іраку

АРОН ЛЮНД

Громадянська війна в Сирії

2014р. став четвертим роком громадянської війни в Сирії. Наприкінці року, після понад 200 тис. смертей, що були прямим наслідком війни, авторитарний Уряд Президента Б.Асада у складі переважно представників Баасистської партії національної меншості, зміцнив свої позиції і продемонстрував повільний, але стабільний прогрес у ключових регіонах Алеппо, Дамаск і Хомс¹. Водночас, у повстанському антиасадівському русі, який охоплює найбільшу за чисельністю групу населення – арабів-сунітів, – у 2014р., навпаки, продовжувалася фрагментація (таблиця 2.1). При цьому, перспективи правлячого режиму Президента Б.Асада залишаються непевними.

Серйозні розбіжності серед повстанських сил виникли 3 січня 2014р., перетворивши сунітську джихадистську ІД практично на ворога всіх інших антиурядових сил². Хоч упродовж кількох наступних місяців ІД була витіснена з північно-західної Сирії, проте їй вдалося зміцнити свої позиції в Рацці – єдиній провінційній столиці, що контролюється опозицією, – а також компенсувати свої попередні втрати в районі Євфрату (малюнок 2.1).

Т.зв. Національна коаліція сирійських революційних та опозиційних сил (*National Coalition For Syrian Revolutionary and Opposition Forces*), заснована у 2012р. з метою об'єднання різних опозиційних Уряду Асада осіб у вигнанні, у 2014р. перетворювалася на дедалі більш фрагментовану організацію через тертя між окремими фракціями, що фінансуються іноземними державами, в т.ч. Катаром, Саудівською Аравією і Туреччиною. У березні 2014р. керівництво Вільної сирійської армії (ВСА, *Free Syrian Army, FSA*) – її “генеральний штаб”, який розташовувався в Туреччині, мав спрямовувати міжнародну допомогу до бойовиків і поступово перебрати на себе командування ними, – збанкрутувало через внутрішній конфлікт, хоча багато фракцій продовжують отримувати закордонну допомогу та визнають себе членами ВСА³.

¹ Згідно зі звітом ООН від 2014р., в Сирії документально зафіксовано 191 369 загиблих внаслідок конфлікту. За власними припущеннями авторів звіту, ця оцінка занижена, проте вона все одно є вдвічі більшою за число загиблих, зафіксованих за рік до того. Див.: Price, M., Gohdes A., and Ball, P., *Updated Statistical Analysis of Documentation of Killings in the Syrian Arab Republic*, Human Rights Data Analysis Group/Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Aug. 2014, <www.ohchr.org/Documents/Countries/SY/HRDAGUpdatedReportAug2014.pdf>.

² Ісламська Держава до червня 2014р. була відомою під назвами Держава ісламського Іраку і Шама (ДАІШ, *al-Dawla al-Islamiya al-Iraq al-Sham, Islamic State of Iraq and al-Sham, ISIS*), Ісламська держава Іраку та Сирії (ІДІС, *Islamic State of Iraq and Syria, ISIS*) або Ісламська держава Іраку та Леванту (ІДІЛ, *Islamic State of Iraq and the Levant, ISIL*). Хоча наразі продовжують використовуватися деякі з цих назв, у цьому Щорічнику (крім розділу 3) використовуватиметься назва “Ісламська Держава” (ІД). Однак, звичайно, формулювання відіграє важливу роль у розумінні подій, в т.ч. розвитку цього угруповання. Див.: Shariatmadari, D., ‘Why there’s no such thing as Islamic State’, *The Guardian*, 1 Oct. 2014. Докладнішу інформацію про це угруповання див. у цьому розділі.

³ Про внутрішні суперечки у ВСА навесні 2014р. див.: Lund, A., ‘A Coup in the Supreme Military Council?’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 17 Feb. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=54537>; Lund, A., ‘The Free Syrian Armies: Institutional Split’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 25 Mar 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=55085>; Lund, A., ‘The Free Syrian Armies: Failed Reconciliation’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 26 Mar. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=55104>; Lund, A., ‘A New Free Syrian Army Leadership’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 4 Apr. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=55245>.

Таблиця 2.1. Етнічна та релігійна належність населення Іраку та Сирії

<i>Ірак</i>	
Етнічні групи	Араби – 75-80%; курди – 15-20%, туркомани, ассирійці та ін. – 5%
Релігії	Мусульмани – 99% (у т.ч. шиїти – 60-65%, суніти – 32-37%); християни – 0,8%, індуїсти – <0,1, буддисти – <0,1, іудеї – <0,1, атеїсти – <0,1, інші <0,1
<i>Сирія</i>	
Етнічні групи	Араби – 90,3%; курди, вірмени та інші – 9,7%
Релігії	Мусульмани – 87% (у т.ч. суніти – 74%, алавіти, ісмаїліти та шиїти-дванадцятники – 13%); християни – 10% (включно з православними, уніатами та несторіанами); друзи – 3%; іудеї – невеликі групи, що лишилися в Алеппо та Дамаску

Примітка: за даними нещодавньої звітності та згідно з іншими джерелами, після десятирічч низької народжуваності та через еміграцію загальне число християн у Сирії могло скоротитися на 50%.

Джерела: Index Mundi Iraq Demographics Profile 2014 <http://www.indexmundi.com/Iraq/demographics_profile.html>; Index Mundi Syria Demographics Profile 2014 <http://www.indexmundi.com/syria/demographics_profile.html>.

Проте, групи повстанців усередині Сирії й надалі отримували підтримку від Катару, Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ), Саудівської Аравії, США, Туреччини, Франції та інших країн, а також від приватних мереж із залучення коштів та від ісламських благодійних організацій. Деякі ресурси, що надавалися урядами, пройшли через центри військових операцій, створені в Йорданії та Туреччині, інші – надходили безпосередньо до обраних груп. Водночас, опозиція висловлювала невдоволення тим, що така підтримка з-за кордону була надто обмеженою, щоб змінити баланс сил у боротьбі на два фронти – проти режиму Асада та ІД. Зокрема, опозиційні фракції багаторазово просили про поставки переносних зенітних ракет, потрібних для припинення переваги урядових сил у повітрі. Однак, за весь час конфлікту Адміністрація США виступала принципово проти поставок таких ракет через побоювання, що вони потраплять до рук екстремістських організацій, налаштованих проти США.

Попри нескінченне суперництво, повстанці, що вели сухопутні бої проти ІД та урядових сил, продовжували об'єднуватися в альянси, часто на вимогу іноземних спонсорів. Хоча бої проти ІД завдали серйозних втрат повстанським силам на півночі – послабивши як орієнтовані на ВСА, так і провідні ісламістські повстанські групи, – їх результати змусили деякі радикальні релігійні групи більш чітко дистанціюватися від джихадистських екстремістів з метою збереження іноземної підтримки.

Такі країни, як Катар і Туреччина, що фінансували ісламістських повстанців, посилили свій вплив на їх окремі північні угруповання, коли ті всіма силами намагалися знайти підтримку для ведення війни на два фронти. З іншого боку, Саудівська Аравія та ОАЕ традиційно підтримували не-ісламістів і намагались ізолювати фракції, пов'язані з Братами мусульманами (*Muslim Brotherhood*). Збільшення фінансування не-ісламістських

Схема 2.1. Території Сирії та Іраку, що контролюються ІД, станом на грудень 2014р.

угруповань державами, що підтримували опозицію, через Центр військових операцій в Йорданії видається однією з можливих причин відносного зміцнення позицій націоналістичних груп, що ведуть боротьбу на півдні Сирії під прапором ВСА.

На відміну від груп, що обрали більш прагматичний підхід, орієнтоване на Аль-Каїду потужне повстанське угруповання Фронт ан-Нусра (*Nusra Front*, інші назви – Джебхат ан-Нусра, Аль-Каїда в Сирії) зробило натомість спробу захопити території, контрольовані конкуруючими повстанськими силами. Цей крок, можливо, передбачав збільшення підтримки з боку радикальних джихадистів і припинення потоку перебіжчиків до ІД⁴. З червня 2014р. Фронт ан-Нусра почав зміцнювати контроль у північно-західній Сирії, спрямовуючи зусилля насамперед на невеликі та часто непопулярні серед населення повстанські групи, що обвинувачувались у злочинних діях і часто пов'язані з командирами, підтримуваними Саудівською Аравією або США. Після того, як 22 вересня 2014р. США завдали кілька авіаційних ударів по позиціях Фронту ан-Нусра, угруповання посилило тиск на своїх противників, шукаючи способи знищити або підкорити місцеві підрозділи ВСА, які могли стати частиною широких антиджихадистських сил. Наприкінці жовтня коаліція на чолі з Фронтом ан-Нусра перемогла лояльні ВСА сили Д.Мааруфа (*Jamal Maarouf*) – головного одержувача фінансування від Саудівської Аравії в північній Сирії,

⁴ Lund, A., 'Not our kind of Caliph: Syrian Islamists and the Islamic State', Middle East Institute, 7 Aug. 2014, <www.mei.edu/content/at/not-our-kind-caliph-syrian-islamists-and-islamic-state>; Lund, A., 'Al-Qaeda's bid for power in northwest Syria', *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 3 Nov. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=57107>.

який отримав певне визнання та підтримку також з боку США⁵. Під час цих подій кілька ісламістських повстанських угруповань, деякі з яких були тісно пов'язані з Катаром або/та Туреччиною, відмовилися прийти на допомогу групам, що зазнали удару і продовжували брати участь у воєнних діях проти сирійських урядових сил разом із силами Фронту. Однак, наприкінці 2014р. певна частина ісламістських повстанців висловили занепокоєння зростанням агресивності стратегії Фронту ан-Нусра та наслідками його конфлікту зі США. Восени активізувалися процеси зі створення такими групами нових альянсів та укладання домовленостей між ними. До нових альянсів свідомо не залучався Фронт ан-Нусра, засвідчуючи наявність потенціалу для наступних конфліктів між повстанцями.

Внутрішня боротьба серед опозиційних сил дозволила Уряду, починаючи з весни, посилювати вплив, зокрема, у вкрай суперечливому регіоні Алеппо, одному з найбільш густонаселених та економічно важливих регіонів Сирії. Західна частина Алеппо залишалася під контролем Уряду, проте тривалий час існувала загроза її захоплення повстанцями, які контролювали східну частину міста та більшу частину сільської місцевості навколо нього. Бомбардування Урядом захопленої повстанцями східної частини міста розпочалося ще наприкінці 2013р., що спричинило втечу сотень тисяч цивільного населення. Після цього армія рушила на північ, використовуючи налаштовану нещодавно мережу постачання з Хами через такі населені пункти як Сфейра та Ханасер. До кінця 2014р. урядові сили захопили території навколо східної частини Алеппо, намагались оточити місто та перерізати шляхи постачання з Туреччини.

Далі на південь Уряд разом зі своїм лівано-шиїтським союзником Хезболлою знищили кілька опорних пунктів повстанців у районі Каламун між Дамаском і Хомсом, відрізавши повстанців від поставок з Лівану. У квітні і травні 2014р. урядові сили домоглися суттєвого успіху, коли в рамках укладеної за посередництва ООН угоди про припинення вогню місцеві повстанці погодилися покинути оточене Старе місто Хомса⁶. Опозиція вважала Хомс “столицею революції”, і для прихильників Уряду поразка повстанців стала важливою подією.

Угода про припинення вогню в Хомсі є прикладом стратегії, яку Уряд послідовно застосував у деяких регіонах Сирії з 2013р. Ця стратегія полягає у використанні фрагментації збройних сил опозиції. За допомогою облоги опорних пунктів повстанців і блокування впродовж кількох місяців доступу до продовольства та гуманітарної допомоги Уряд намагався примусити ізольовані групи повстанців здатися або нейтралізувати їх за допомогою локальних пактів про ненапад. У 2014р. такі угоди були укладені в кількох передмістях Дамаска. Хоч угоди про припинення вогню зазвичай є крихкими та

⁵ Khodr, Z., ‘What are al-Nusra Front’s plans in Syria?’, Aljazeera, 15 Nov. 2014, <blogs.aljazeera.com/blog/middle-east/what-are-al-nusra-fronts-plans-syria>; Sly, L., ‘The rise and ugly fall of a moderate Syrian rebel offers lessons for the West’, *Washington Post*, 5 Jan. 2015.

⁶ ‘Syria conflict: Rebels evacuated from Old City of Homs’, BBC News, 7 May 2014, <www.bbc.com/news/world-middle-east-27306525>.

зумовленими скоріше знесенням повстанців і мирного населення внаслідок військових поразок, постійних артобстрілів і вимушеного голодування, ніж поновленням віри в Уряд Асада, але державні ЗМІ демонстрували такі “примирення” (*musalahat*) як модель поступового встановлення миру в Сирії⁷.

Таким чином, підтвердивши свій контроль над Дамаском і Хомсом та досягнувши значного прогресу в Алеппо, сирійський Уряд закінчив рік з очевидною військовою перевагою над повстанськими силами. Водночас, повстанці просунулися в мухафазах (провінціях) південної Дари та Кунейтри, а також зміцнили свої позиції навколо м.Ідліб на північному заході. Крім того, ІД наприкінці 2014р., після перемоги над конкуруючими повстанськими угрупованнями на сході, також спрямувала зброю проти Уряду. Сили ІД пограбували військові бази вздовж Євфрату і зробили кілька спроб захопити важливі газові родовища в Шаері, на схід від Хомсу.

Військовий успіх сирійського Уряду був обмеженим через брак людських ресурсів. Залежність від можливостей залучення місцевих бойовиків і підтримуваних Іраном шіїтських бойовиків з Іраку та Лівану зумовила проблеми з наглядом і контролем⁸. Крім того, війна завдала важкого удару по невеликій сирійській спільноті алавітів, до якої належали багато членів Уряду та військових, у т.ч. і сам Б.Асад. Однак наприкінці 2014р. контроль Асада над державним апаратом чи принаймні над тим, що від нього лишилося, виявився міцним, і про жодну спробу захоплення влади зсередини не йшлося. Попри релігійні аспекти громадянської війни в Сирії, багато мусульман-сунітів продовжують співпрацювати з Урядом і Збройними силами.

Не зважаючи на військові успіхи у 2014р., сирійський Уряд перебував під зростаючим економічним тиском. Влітку 2014р. почалося стрімке падіння світових ціни на нафту. Цей фактор, разом із санкціями Заходу і зростаючою вартістю сирійського, іракського та українського конфліктів, призвели до фінансових труднощів в Ірані, Іраку та Росії – у головних союзників Асада. Ймовірно, через зменшення іноземної підтримки Уряду та побоювання подальшого її скорочення, системні слабкості сирійської економіки почали проявлятися в нові способи. Ціни на основні товари зросли, мірою наближення зими ставали дедалі відчутнішими перебої в постачанні палива, а сирійський фунт знецінився. Попри вжиття контрзаходів, зокрема скасування державної монополії на імпорту палива і скорочення субсидій на нафтопродукти, хліб та інші основні товари, економічна ситуація взимку 2014р. продовжувала погіршуватися⁹.

⁷ Див. наприклад, ‘National reconciliations indispensable to combat terrorism and enhance national dialogue’, *Syria Times*, 17 Feb. 2015, <syriatimes.sy/index.php/don-t-miss/16714-national-reconciliations-indispensable-to-combat-terrorism-enhance-national-dialogue>.

⁸ Lund, A., ‘Who are the Pro-Assad militias?’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 2 Mar. 2015, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=59215>.

⁹ Див., наприклад: Lund, A., ‘Cold winter coming: Syria’s fuel crisis’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 13 Oct. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=56917>; Martínez, J.C., and Eng, B., ‘Assad’s bread problem’, *Sada*, Carnegie Endowment for International Peace, 3 Feb. 2015, <carnegieendowment.org/sada/2015/02/03/syria-s-bread-problem/i12r>.

Міжнародна реакція

У 2014р. у ставленні міжнародної спільноти до сирійської війни сталися зміни. У січні 2014р. у Швейцарії проведені перші прямі мирні переговори, участь у яких взяли представники сирійського Уряду та делегація від Національної коаліції у вигнанні. Підґрунтям конференції “Женева-2” став підтримуваний ООН документ від 2012р., який вимагав утворення в Сирії уряду національної єдності, що в цілому підтримується і Росією, і США. Однак, обидва учасники не продемонстрували ні бажання, ні спроможності брати участь у конструктивних мирних переговорах. Уряд відмовився обговорювати будь-які обмеження повноважень Президента та наполягав на підписанні мирної угоди лише після подолання повстанського “тероризму” в Сирії. Делегація від опозиції також відмовилася від компромісів щодо головної вимоги – усунення Асада. Крім того, делегація не могла повноцінно представляти присутні в Сирії сили, оскільки більшість озброєних повстанців не визнавали ні переговори, ні Національну коаліцію. В лютому, коли ООН і спеціальний посланник Арабської Ліги (*Arab League*) Л.Брагімі (*Lakhdar Brahimi*) завершили переговори, жодних домовленостей досягнуто не було.

Конференція Женева-2 завершилася без жодних чітких альтернатив, а зростаюча напруженість через кризу в Україні незабаром зменшила перспективи нової співпраці між США та Росією в Сирії. У травні Л.Брагімі пішов у відставку, і за умов дипломатичного вакууму сирійський Уряд зосередився на плані односторонньої організації президентських виборів. Вибори були проведені 3 червня. Вперше за 50 років було дозволено балотуватися опозиційним кандидатам, проте весь виборчий процес повністю контролювався Урядом. Асад був оголошений переможцем, отримавши 88,7% голосів¹⁰. Коли тижнем пізніше сунітські повстанці захопили м. Мосул на півночі Іраку, увага Заходу швидко переключилася з Асада на жорстокість ІД проти релігійних меншин і на загрозу джихадистського екстремізму.

Поширюючи бомбардування, що почалися в Іраку на початку серпня, США та кілька їх союзників з 22 вересня почали завдавати повітряних ударів по позиціях ІД у Сирії. На відміну від союзників, США здавали ударів також по позиціях Фронту ан-Нусра. Хоча Туреччина та дехто з лідерів арабських держав Перської затоки прагнули зосередитися на поваленні режиму Асада, але наприкінці 2014р. Адміністрація США, здавалося, була зацікавлена насамперед у продовженні насильства в Сирії з метою концентрації зусиль на врятуванні від розпаду Іраку, а усунення Асада відкладалося на невизначене майбутнє.

Такий підхід США збігався зі стратегією, запропонованою новим послом ООН С.Містурою (*Staffan de Mistura*), призначеним у липні 2014р. Вказуючи на провал підходу “згори донизу” конференції Женева-2, С.Містура переніс наголос з формування перехідного уряду на стабілізацію ситуації в певних

¹⁰ ‘Dr. Bashar Hafez al-Assad wins post of President of Syria with sweeping majority of votes at 88.7%’, Syrian Arab News Agency, 5 June 2014, <<http://www.sana.sy/en/?p=2857>>; Lund, A., ‘Syria’s phony election: False numbers and real victory’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 9 June 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=55863>.

регіонах, сподіваючись, що це зможе в довгостроковій перспективі змінити динаміку конфлікту. С.Містура розробив план локального “заморожування ворожнечі” в регіоні Алеппо і швидко отримав підтримку РБ ООН. Однак, наприкінці 2014р. він все ще намагався переконати воюючі сторони та їх регіональних спонсорів у перевагах свого плану¹¹.

Громадянська війна в Іраку

Вже з грудня 2012р., з початком широкомасштабних протестів арабів-сунітів проти Прем'єр-міністра Н.Малікі (*Nouri al-Maliki*), вихідця з числа шіїтських ісламістів, Ірак поволи наближався до спалаху громадянської війни. Серед чинників конфлікту були наступні: (а) роздача Малікі посад своїм союзникам, переважно з числа шіїтів, що призвело до обурення серед сунітів; (б) наполегливі спроби міжконфесійних провокацій з боку ІД та інших екстремістів-сунітів; (в) згубні наслідки конфлікту, що лютував у сусідній Сирії. Вплив усіх цих чинників відбувався на тлі неврегульованих політичних конфліктів і соціально-економічних суперечок, що виникли за часів диктаторського режиму партії Баас (1968-2003рр.) та окупації Сполученими Штатами (2003-2011рр.).

У січні 2014р. арабо-сунітські повстанці на чолі переважно із силами ІД і колишніми баасистськими силами захопили Фаллуджу, центр опору арабо-сунітської опозиції. Не здатний вирішувати військові питання та дисфункціональний Уряд Малікі не спромігся дати ефективну відсіч, вдавшись натомість до артобстрілу та бомбардування утримуваних повстанцями сунітських територій. Квітневі парламентські вибори не зменшили обурення сунітів, оскільки Малікі на чолі широкої коаліції шіїтів ішов до перемоги та намагався підтвердити перевагу нового, підтримуваного Іраном порядку¹².

У червні 2014р. ІД відрядила бойовиків із Сирії до м.Мосул, населеного переважно сунітами, серед яких організація вже мала підтримку. Іракська армія була погано підготовленою і не змогла узгодити дії із силами Регіонального уряду Курдистану (РКУ, *Kurdistan Regional Government, KRG*), автономного регіону на півночі Іраку. Після розгрому кількох армійських підрозділів неорганізований відступ перетворився на панічну втечу. ІД просувалася далі мірою охоплення місцевими повстаннями всієї півночі Іраку. Такі міста, як Тікрит і Таль-Афар, були спочатку стихійно швидко захоплені повстанцями-сунітами; далі оперативно прибували сили ІД, які встановлювали контроль над невеликими групами.

У той час, коли регулярна армія Іраку залишила багате на нафту м.Кіркук, що було предметом багатьох суперечок та на яке протягом десятиліть претендували курди, до міста ввійшли курдські сили. Лідер курдів М.Барзані (*Massoud Barzani*) поклявся провести в наступні кілька місяців референдум

¹¹ Agence France-Presse, ‘De Mistura, Syria rebels haggle over scope of Aleppo cease-fire plan’, *Daily Star* (Beirut), 9 Dec. 2014.

¹² ‘Iraq elections: Maliki’s State of Law “wins most seats”’, BBC News, 19 May 2014, <www.bbc.com/news/world-middle-east-27474518>.

з питань незалежності курдів. У відповідь на розгром своїх сил на півночі лідери шиїтів у Багдаді та на півдні країни почали озброювати проурядове шиїтське цивільне населення та підтримуваних Іраном ісламістських бойовиків, які брали участь у придушенні повстання сунітів у 2003-2011рр. (та після цього в багатьох випадках добровільно пропонували свої послуги Асаду в Сирії). Крім того, Уряд Іраку та РУК звернулися по допомогу до міжнародної спільноти, зокрема до Ірану і США¹³. І хоч очолюваний ІД наступ захлинувся на межах контрольованих сунітами територій, захоплення м. Мосул географічно розділило країну навпіл, а зростання релігійного протистояння значно підвищило ймовірність політичного шматування країни.

На початку серпня сунітські сили під керівництвом ІД завдали удару по населених езидитами регіонах Гори Синджар та Ніневійської рівнини, контрольованих курдськими силами. Це прискорило втручання Заходу і призвело до прямого залучення військ США. 7 серпня США почали завдавати ударів з повітря по позиціях ІД за межами столиці курдів м. Ербіль та на Горі Синджар. США також прагнули створити умови для відставки Малікі з наступним створенням Уряду національної єдності, менш заплямованого дискримінацією сунітів, а також покращенням співпраці між Багдадом та Ербілем.

З огляду на те, що Багдад та Ербіль зневірилися в отриманні підтримки з-за кордону, а Іран, вочевидь, схилився до необхідності пожертвувати своїм союзником Малікі, міжнародний тиск виявився ефективним. Курдські лідери припинили розмови про незалежність, а шиїтські політики та релігійні лідери – підтримку Малікі. 15 серпня Прем'єр-міністр неохоче пішов у відставку, а його місце посів Х.Абаді (*Haider al-Abadi*), також мусульманин-шиїт (як і Малікі, член ісламської партії Дава). Згідно з вимогами США, Абаді присягнув створити Уряд національної єдності та Національну гвардію, до якої могли б приєднатися бойовики із сунітських племен, які відмовлялися приєднуватися до Збройних сил, керованих шиїтами¹⁴.

Політика Уряду Іраку та шиїтські бойовики

Упродовж наступних місяців, що залишилися до кінця року, політична недієздатність і подальше зростання міжконфесійної ворожнечі в Багдаді, разом з організованими ІД масовими вбивствами на релігійному ґрунті, унеможливили дієве виконання стратегії повернення сунітів до суспільних процесів, започаткованої Абаді та підтримуваної Адміністрацією США як умови надання підтримки. Багато хто з політиків-шиїтів опиралися планам озброєння сунітських племінних угруповань, а план створення Національної гвардії був швидко загальмований у Парламенті. Водночас правління Абаді було ослаблене

¹³ Dehghanpisheh, B., 'Special Report: The fighters of Iraq who answer to Iran', Reuters, 12 Nov. 2014.

¹⁴ Gearan A. and Morris, L., 'U.S. plan to fight Islamic State depends on new Iraq leadership, Kerry says during visit', *Washington Post*, 10 Sep. 2014; Wehrey, F. and Ahram, A. I., 'The National Guard in Iraq: A risky strategy to combat the Islamic State', Carnegie Endowment for International Peace, 23 Sep. 2014, <carnegieendowment.org/2014/09/23/national-guard-in-iraq-risky-strategy-to-combat-islamic-state/hppn>.

через внутрішні суперечки та через дії його попередника Малікі, який на своїй новій посаді Віце-президента залишився дуже впливовою політичною особою¹⁵. Попри те, що уряди США та інших країн описували новий “кабінет єдності” Абаді як “новий старт”, на початку діяльності, у вересні, він був дуже схожий на Уряд Малікі. У Кабінеті так само переважали сильні фракції шіїтів-ісламістів і курдів, тоді як політики з числа арабів-сунітів були слабкими і практично не здатними представляти інтереси спільноти, через що Уряд не міг викликати симпатії сунітів, які підтримували ІД або в інший спосіб брали участь у повстаннях проти центрального Уряду. Тому спроможність Кабінету стати механізмом національного примирення виявилася невеликою.

Головним викликом національному примиренню стало зростання ролі таких про-іранські налаштованих озброєних угруповань шіїтів-ісламістів, як Організація Бадра (*Badr Organization*) чи Асаїб Ахль аль-Хакк (*Asaib Ahl al-Haqq*), сумнозвісних нападами на сунітські спільноти. Взявши на себе функції лідера в боротьбі з ІД, вони підім'яли під себе (а в багатьох випадках відкрито контролюють) регулярні Збройні сили Іраку. Багато хто з бойовиків мали зв'язки з правлячою коаліцією Абаді та зарекомендували себе незамінними учасниками боротьби з ІД. Підтримувати та фінансувати їх продовжував Уряд Іраку, хоча в багатьох випадках вони підкорялися радше Уряду Ірану, а не Іраку. Організація Бадра, утворена в Ірані під час ірано-іракської війни 1980-1988рр., не приховувала своєї про-іранської орієнтації і викликала страх та недовіру іракських арабів-сунітів. Попри це, Абаді був вимушений призначити одного з членів цього угруповання Міністром внутрішніх справ, а лідеру Організації Бадра Х.Амері (*Hadi al-Ameri*), який формально не обіймав жодної посади у Збройних силах Іраку, було доручене загальне командування бойовиками та урядовими силами на північному сході Багдада¹⁶.

Провідна роль Організації Бадра та інших подібних їй угруповань сприяла ще більшому віддаленню арабів-сунітів від Уряду Іраку та допомогла ІД отримати широку підтримку як єдиного захисника сунітів від Ірану та шіїтських бойовиків. На тлі нездатності або небажання Уряду Іраку здійснювати контроль над шіїтськими бойовиками та разом із започаткованими ІД схожими на геноцид масовими розправами над полоненими мусульманами-шіїтами та езидами заяви Абаді про реформи та залучення релігійних маргінальних груп і спільнот до суспільних процесів виявилися слабким аргументом проти поглиблення поляризації Іраку за релігійною належністю.

Політика розв'язання курдського питання в Іраку та Сирії

Влітку 2014р. Регіональний Уряд Курдистану (РУК, *Kurdistan Regional Government, KRG*) вже прийняв сотні тисяч внутрішньо переміщених осіб з територій Іраку, населених арабами-сунітами, а також курдів із Сирії. Криза з

¹⁵ Mansour, R., ‘Can Abadi move out of Maliki’s shadow?’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 8 Dec. 2014, <carneгиеendowment.org/syriaincrisis/?fa=57427>.

¹⁶ Morris, L., ‘Appointment of Iraq’s new interior minister opens door to militia and Iranian influence’, *Washington Post*, 18 Oct. 2014; [President of the Republic receives Hadi al-Ameri], Iraqi Presidency, 30 Nov. 2014, <<http://presidency.iq>>.

біженцями на півночі Іраку загострилася з падінням Мосулу в червні та набула характеру катастрофи, коли джихадисти рушили на курдські території в серпні.

Адміністрація РУК, де домінують Демократична партія Курдистану (ДПК, *Kurdistan Democratic Party, KDP*) на чолі з главою РУК М.Барзані (*Massoud Barzani*), яка представляє північний захід Іраку, та Патріотичний союз Курдистану (ПСК, *Patriotic Union of Kurdistan, PUK*) колишнього Президента Іраку Дж.Талабані (*Jalal Talabani*), яка представляє північний схід, спочатку намагалася триматися осторонь війни проти ІД. Курдські сили, відомі в Іраку під загальною назвою Пешмерга (*Peshmerga*), перейшли до оборони одразу після того, як сили ПСК захопили Кіркук, користуючись безладом, що виник у червні після розгрому регулярної армії Іраку.

На початку липня М.Барзані оголосив, що незабаром РУК проведе референдум про незалежність, оскільки, на його думку, Ірак насправді вже був розчленований¹⁷. Ця заява пролунала після перших спроб односторонніх поставок нафти з підконтрольної РУК території в намаганні створити економічну підставу незалежності. Незгода Уряду Іраку з цими поставками нафти була проігнорована. Втім, лише незначна кількість держав, що купували нафту у РУК, виявили бажання підтримати ідею курдської державності, особливо на фоні передбачуваного розпаду Іраку. Обіцянка Барзані провести референдум також наштотувалася на серйозні труднощі, оскільки не була узгоджена з ПСК і зустріла супротив з боку США, Ірану та ЄС. Дії Барзані також роздратували Уряд Іраку, який до того часу – за кілька місяців від початку суперечки з приводу нафти – вже затримав оплату належних бюджетних платежів для РУК¹⁸.

У серпні 2014р. ІД вдалася до наступу на Курдистан, влаштувавши розправу над меншиною езидів у районі Гори Синджар і спонукаючи стародавні християнські спільноти до втечі з Ніневійської рівнин. Внаслідок просування ІД в напрямку курдської столиці Ербіль Барзані швидко погодився з вимогами США відкласти запланований референдум і відправити курдських міністрів до Багдада з метою об'єднання з іракським Урядом. Незабаром, у грудні 2014р. між РУК та Урядом Іраку була досягнута нова домовленість про розподіл нафтових ресурсів¹⁹.

7 серпня США розпочали повітряне втручання, при цьому впродовж наступних тижнів і місяців про підтримку місії із захисту курдів заявили багато інших країн. Удари з повітря відіграли провідну роль у посиленні бойового духу курдів, а під час їх контрнаступу змусили ІД перейти на півночі Іраку до оборони.

Події червня, липня та серпня мали значні наслідки для політики РУК. Якщо Пешмерга ПСК практично безроздільно утримували контроль над

¹⁷ 'Iraq Kurdistan independence referendum planned', BBC News, 1 July 2014, <www.bbc.com/news/world-middle-east-28103124>.

¹⁸ Представники ПСК стверджують, що були здивовані заявою Барзані. Разом з висловленням твердої підтримки самовизначення курдів, вони піддали критиці такі дії як корисливі та невчасні дії. Інтерв'ю з автором в Сулейманії та Ербїлі в серпні 2014р.

¹⁹ 'Iraq government reaches oil deal with Kurds', Aljazeera, 2 Dec. 2014, <<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/12/iraq-government-reaches-oil-deal-with-kurds-2014122161914107109.html>>.

Кіркуком, то Пешмерга ДПК не досягли успіхів у районі гори Синджар та на Ніневійській рівнині. Позиції ДПК послабшали ще більше через відмову її головного союзника Туреччини втрутитися в бойові дії проти ІД, тоді як Іран – головний союзник ПСК – надав свою підтримку негайно.

Крім того, впродовж 2014р. сферу свого впливу значно поширила Робітнича партія Курдистану (РПК, *Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*) – курдська націоналістична група лівого спрямування, яка тривалий час вела боротьбу проти Уряду Туреччини з баз на підконтрольній РУК території, – як у курдо-іракських відносинах, так і на міжнародному рівні²⁰. РПК, яка поповнилася силами, надісланими до неї через кордон її сирійським соратником – Загонами народної самооборони (ЗНС, *Yekîneyên Parastina Gel, YPG*), – підтримує добрі стосунки з ПСК, але не з ДПК, зокрема через лояльність останньої до Туреччини. Той факт, що сили РПК/ЗНС виявились успішнішими за Пешмерга ДПК у боях за гору Синджар, був предметом значного занепокоєння для Барзані. І хоч офіційно глава РУК вітав втручання сил РПК/ЗНС, але було очевидно, що його не влаштовує такий розвиток подій. Посилення ролі РПК в Іраку могло без додаткових зусиль змінити баланс сил у самому РУК. До того ж Барзані побоювався, що прихильники РПК намагатимуться закріпити свої позиції серед езидів на новому плацдармі в районі гори Синджар – у географічно ізольованому регіоні, де розмовляють курдською мовою і який до нападу ІД контролювався ДПК.

Сирія: кантони Сирійського Курдистану та битва за Кобані

Від середини 2012р. організації, що підтримували РПК, контролювали всі три курдські анклави на півночі Сирії: Афрін, на північ від Алеппо; Кобані, на північ від Ракки, та великі території в регіоні Камишли-Хасаке. Такі угруповання, як ЗНС, що підтримували РПК, перетворили ці три території під спільною назвою Західний Курдистан (курдською мовою – Роджава), на три автономні кантони, кожен зі своїм місцевим Урядом.

Усі три кантони побудовані за однаковою політичною моделлю, яка запозичена з ліво-секулярної ідеології РПК та офіційно вважається прямою демократичною системою врядування. На практиці невеликі курдські групи, що вважалися ворожими до РПК/ЗНС або пов'язаними з ДПК в Іраку, піддавалися систематичним репресіям. Попри це, завдяки значній підтримці сирійськими курдами ЗНС – як єдиної військової сили, що заслуговує на їх довіру, – автономне утворення Роджава не мало серйозних внутрішніх загроз.

З моменту захоплення цих територій в середині 2012р., попри спорадичні сутички між силами ЗНС та сирійського Уряду, ЗНС надавала перевагу мирному співіснуванню або негласній співпраці із залишками урядових установ і збройних сил у протистоянні загрозам з боку ІД та інших ворожих повстанських сил арабів-сунітів.

²⁰ Zaman, A., 'Fight against IS helps PKK gain global legitimacy', al-Monitor, 16 Sep. 2014, <www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/turkey-kurdistan-iraq-syria-us-isis-pkk-global-legitimacy.html>.

У вересні 2014р. сили ІД раптово атакували анклав Кобані та майже знищили сили ЗНС. Втручання США 22 вересня допомогло дещо змінити ситуацію. На підтримку ЗНС США почали завдавати масованих ударів з повітря по територіях анклаву Кобані, розцінюючи ситуацію як нагоду значно збільшити втрати сил ІД та завдати їм нищівної поразки²¹.

Попри наплив десятків тисяч курдських біженців з Кобані та різко негативне висвітлення подій західними ЗМІ, Туреччина не піддалася на тиск з боку США стосовно участі в операції проти ІД. Президент Р.Т.Ердоган (*Recep Tayyip Erdoğan*) відхилив вимоги надати ЗНС, пов'язаними з РПК, допомогу в Кобані – не останньою чергою через причетність РПК до спорадичних вилазок проти урядових сил усередині Туреччини. Він також неодноразово критикував відмову США спрямувати удари в Сирії по силах режиму Асада, який, на його думку, був коренем проблеми. Тим не менш, у листопаді 2014р. Туреччина погодилася забезпечити супровід до Кобані невеликих сил іракської Пешмерга – які не були причетними РПК.

Наприкінці року здавалося, що у протистоянні в Кобані ініціатива може вислизнути з рук ІД. Запекла оборона курдів – з масовою мішаниною секулярності курдських бійців, у т.ч. жінок, нетерпимого фундаменталізму та яскраво-показової жорстокості ІД – привертала симпатії засобів масової інформації у США та Європі, що надалі допомогло РПК/ЗНС відновити політичну репутацію. Конфлікт у Кобані допоміг також встановити відносно ефективні робочі відносини між силами ЗНС та військами США – попри те, що Уряд США вважає РПК, яка є материнською організацією ЗНС, терористичною. Чи будуть збережені або розширені такі відносини – особливо з урахуванням вимог Туреччини, – покаже час²².

Ісламська Держава

ІД була заснована у 2006р. в Іраку місцевим крилом Аль-Каїди та кількома невеликими групами сунітів-джихадистів як Ісламська держава Іраку (ІДІ, *Islamic State of Iraq, ISI*). Починаючи з 2011р., спостерігалась інфільтрація представників ІДІ до лав повстанців у Сирії, а її лідер Абу Бакр аль-Багдаді (*Abu Bakr al-Baghdadi*) у квітні 2013р. проголосив, що угруповання вестиме боротьбу в обох країнах і називатиметься Ісламською державою Іраку та Леванту (ІДІЛ, *Islamic State of Iraq and the Levant, ISIL*). Цей крок був негативно сприйнятий міжнародним лідером Аль-Каїди Айманом аль-Завахірі (*Ayman al-Zawahiri*), який благословив сирійське угруповання Фронт

²¹ Повідомлялося, що понад 80% авіаударів США в Сирії у період з вересня 2014р. до січня 2015р. були спрямовані на цілі в анклаві Кобані. Див.: Karam, Z., 'IS militants nearly pushed out of Kobane, Syria by Kurds and US-led airstrikes', *Christian Science Monitor*, 26 Jan. 2015.

²² US Department of State, Bureau of Counterterrorism, 'Foreign terrorist organizations', Press release, [n.d.], <www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm>.

ан-Нусра, що відокремилося від ІДІЛ²³. Ворожнеча між угрупованнями зросла в січні 2014р., коли ІДІЛ вступила до збройного конфлікту з усіма іншими сирійськими повстанськими угрупованнями, включно з Фронтом ан-Нусра.

Розірвавши зв'язки з Аль-Каїдою, ІДІЛ почала переосмислювати себе та перетворилася на ще радикальнішу²⁴. Поширюючи шокуючі фото масових розстрілів і відео із вбивствами іракських в'язнів-шиїтів, сирійських алавітів та американських заручників, угруповання спроміглося вийти на перші шпальти газет. Після захоплення Мосула в червні 2014р. угруповання проголосило себе халіфатом з претензією на керівництво всім ісламським світом і скоротило свою назву до "Ісламська Держава" (ІД, *the Islamic State, IS*). Надмірні амбіції ІД спричинили нову хвилю її критики та осуду в ісламському світі і завершили розкол між ІД та місцевими ісламістськими угрупованнями²⁵.

ІД також погрожувала нападами за кордоном і намагалася кооптувати іноземні мережі бойовиків з метою посісти місце Аль-Каїди як центральної організуючої сили світового джихаду. Оскільки міжнародні ЗМІ тепер майже повністю зосередилися на ІД та її діях в Іраку і Сирії, Аль-Каїда почала певною мірою втрачати свій вплив на джихадистський рух.

Якщо старше покоління бойовиків і провідних теоретиків джихаду незмінно дотримувалися традиційної лінії Аль-Каїди, яка закликала до прагматичної співпраці між групами однодумців, прагнула згуртувати громадську думку мусульман-сунітів і вибірково ставилася до вибору об'єктів нападу, то більшість молодих іноземних бійців цілеспрямовано вирушали до Іраку та Сирії, обравши екстремістський шлях "тотальної війни", втіленням якого є ІД. Розвідка США з 2011р. нарахувала понад 20 тис. суніто-ісламських іноземних бойовиків, які перетнули кордони Сирії. Більшість із них походили з Близького Сходу, проте близько 3 400 – з Європи та Північної Америки, що актуалізує проблему можливого повернення деяких із них до батьківщини і скоєння там терористичних актів²⁶.

Переважає більшість бойовиків ІД у регіоні є скоріш за все місцевими іракцями та сирійцями, багато з яких потрапили до ІД гуртом після

²³ Фронт ан-Нусра утворений у 2011-2012рр. як організація-прикриття для Аль-Каїди та ІД (тоді ІДІ) в Сирії і до відокремлення у квітні 2013р. від ІД (тоді ІДІЛ) публічно не пов'язував себе з Аль-Каїдою. Докладніше див.: Katz, R. and Raisman, A., 'Special report on the power struggle between al-Qaeda branches and leadership', SITE Institute, Jan. 2014, <<https://news.siteintelgroup.com/Articles-Analysis/special-report-on-the-power-struggle-between-al-qaeda-branches-and-leadership-al-qaeda-in-iraq-vs-al-nusra-front-and-zawahiri.html>>. Докладніше про ІД див.: Lister, C., *Profiling the Islamic State*, Brookings Doha Center Analysis Paper no.13 (Brookings Institution: Doha Nov. 2014), <www.brookings.edu/research/reports2/2014/12/profiling-islamic-state-lister>.

²⁴ Bunzel, C., *From paper state to caliphate: The ideology of the Islamic State*, Brookings Institution Analysis Paper no.19 (Brookings Institution: Washington, DC, Mar. 2015), <www.brookings.edu/research/papers/2015/03/ideology-of-islamic-state>.

²⁵ Lund, A., 'Not Our Kind of Caliph: Syrian Islamists and the Islamic State' (посилання 4).

²⁶ Rasmussen, N. J., 'Current terrorist threat to the United States', Office of the Director of National Intelligence, Hearing before the Senate Select Committee on Intelligence, 12 Feb. 2015, <http://www.nctc.gov/docs/Current_Terrorist_Threat_to_the_United_States.pdf>. Про іноземних бійців-терористів, які поверталися до Європи, див. підрозділ III розділу 6 цього видання.

приєднання до неї менших повстанських угруповань сунітів²⁷. За офіційними оцінками США, станом на січень 2015р., чисельність основних сил ІД становила 9-18 тис. бійців, серед яких, цілком можливо, було багато іноземців; при цьому зазначалося, що для посилення угруповання мало можливість мобілізувати ще кілька тисяч осіб²⁸. Раніше, у вересні 2014р. Центральне розвідувальне управління США (ЦРУ, *US Central Intelligence Agency, CIA*) оцінювало мобілізаційний потенціал ІД в Іраку та Сирії у 20-31,5 тис. бійців. Це частково пояснює, за рахунок чого упродовж кількох місяців чисельність угруповання зросла у 2-3 рази. Іншим чинником швидкого зростання чисельності ІД влітку 2014р. було приєднання невеликих груп і залучення прихильників із захоплених територій²⁹.

Утім, сила ІД закінчується там, де починаються території, що не належать сунітам. Щоразу, як угруповання намагалося нападати на несунітські території (наприклад, курдський регіон Кобані), йому або не вдавалося прорвати місцеву оборону, або його самого змушували займати оборонні позиції, вразливі для ударів авіації США. Навіть на території, контрольованій сунітами, ІД постає перед великою кількістю серйозних проблем. ІД є ефективною партизанською армією, якій вдалося швидко стабілізувати ситуацію на захоплених територіях шляхом суворого застосування законів шаріату, що унеможливило виникнення хаосу. Крім того, їй вдалося забезпечити фінансування своїх операцій, використовуючи захоплені нафтові родовища та контролюючи торгівлю. Водночас, ІД бракує досвіду, фінансових ресурсів і безпекового оточення, потрібних для забезпечення нормального функціонування міських громад у колишніх країнах із середнім рівнем доходу, якими є Ірак і Сирія. Мосул, Ракка та інші підконтрольні ІД міста тепер страждають від перебоїв у подачі електроенергії та наданні послуг³⁰.

Своїм успіхом ІД завдячує перш за все роздрібненості своїх ворогів і неефективності опору арабів-сунітів як в Іраку, так і на сході Сирії (на північному заході Сирії арабо-сунітські повстанці, включно з групами, підтримуваними Заходом, різноманітними ісламістськими групами, підтримуваними арабськими державами Перської затоки, Туреччиною, а також Фронтом ан-Нусра, разом мали навесні 2014р. достатньо сил для протистояння чи витіснення ІД). Навіть якщо місцеві араби-суніти під контролем ІД зазнають труднощів, попри це вони надають перевагу ІД, а не правлінню шиїтів, курдів чи сирійської партії Баас, які у них асоціюються з переслідуваннями, історичною несправедливістю та приниженнями.

Крім того, ті, хто міг би опиратися, з очевидних причин бояться помсти ІД у випадку невдалого повстання. Попри велику розосередженість бойовиків ІД на територіях арабів-сунітів – не враховуючи великі міста та лінію фронту, – їх командири були здатні оперативно концентрувати сили для придушення повстань сунітів з надзвичайною жорстокістю. Серед таких

²⁷ Lund, A., 'Who Are the Soldiers of the Islamic State?', *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 24 Oct. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=57021>.

²⁸ Starr, B., 'US officials say 6,000 ISIS fighters killed in battles', CNN, 22 Jan. 2015, <edition.cnn.com/2015/01/22/politics/us-officials-say-6000-isis-fighters-killed-in-battles>.

²⁹ 'IS fighter estimate triples—CIA', BBC News, 12 Sep. 2014, <www.bbc.com/news/world-middle-east-29169914>; Lund (посилання 27).

³⁰ Sly, L., 'The Islamic State is failing at being a state', *Washington Post*, 25 Dec. 2014.

прикладів – масові вбивства в серпні 2014р. сотень членів племені шайтат на сході Сирії після їх нападів на прихильників ІД, а також подібні масові вбивства в жовтні та листопаді 2014р. іранців з клану аль-бу німр, який підтримував Уряд Іраку³¹.

Навіть попри велику вірогідність того, що ІД з часом сильно виснажитья внаслідок міжнародного втручання і структурних недоліків власної політично-військової моделі, угруповання, можливо, через брак інших альтернатив, збереже контроль над ключовими територіями. Цілком можливо, що сили арабо-сунітських повстанців, які займають вичікувальну позицію, та місцеві бойовики об'єднаються з ІД у боротьбі проти іракських шіїтів, курдів, сирійських прихильників Баас і США. Інші араби-суніти, скоріш за все, погодяться з правлінням ІД або навіть пасивно підтримуватимуть угруповання доки не матимуть: (а) надійних союзників, які могли б допомогти їм стримувати контратаки ІД; (б) достатньої довіри до Уряду Іраку; (в) гідного лідера з авторитетом серед арабів-сунітів, здатного згуртувати різноманітні та неоднорідні групи в боротьбі проти ІД.

Військове втручання під проводом США

У промові від 10 вересня 2014р., через місяць після відновлення військового втручання США в Іраку, Президент Б.Обама представив стратегію, спрямовану на “послаблення та зрештою знищення” ІД за допомогою авіаційних ударів в Іраку та Сирії³². Водночас Б.Обама також чітко зазначив, що він не вірить у розв’язання проблеми винятково за рахунок авіаційних ударів і підкреслив, що США мають розгорнути військову діяльність у широкій регіональній коаліції і підтримати місцеві наземні сили. Зокрема, він наголосив на необхідності залучення арабів-сунітів, вказуючи, що реалізація проекту створення іракської Національної гвардії (див. вище) повинен “допомогти сунітським спільнотам захистити власну свободу” в Іраку, а також запропонував збільшити фінансову підтримку повстанців у Сирії, оскільки Уряд Асада “ніколи не поверне втрачену ним легітимність³³”. Тижнем пізніше Конгрес США ухвалив план Б.Обами вартістю \$500 млн. на підготовку сирійських повстанців, хоча їх тренування мали розпочатися лише наприкінці року³⁴. Крім того, 22 вересня кампанія авіаційної підтримки була поширена на територію Сирії, де м.Кобані незабаром перетворилося на головну ціль (див. вище). За повідомленнями американських військових, станом на початок 2015р., в обох країнах ними було знищено понад 6 тис. бійців противника³⁵.

³¹ Sly, L., ‘Syria tribal revolt against Islamic State ignored, fueling resentment’, *Washington Post*, 20 Oct. 2014; Guerin, O., ‘Iraq: Sunni tribe “left for slaughter” by Islamic State’, *BBC News*, 10 Nov. 2014, <www.bbc.com/news/world-middle-east-29984668>.

³² White House, ‘President Obama: “We will degrade and ultimately destroy ISIL”’, 10 Sep. 2014, <<http://www.whitehouse.gov/blog/2014/09/10/president-obama-we-will-degrade-and-ultimately-destroy-isil>>.

³³ White House (посилання 32).

³⁴ ‘Obama hails Congress backing for Syria plan’, *BBC News*, 18 Sep. 2014, <www.bbc.com/news/world-us-canada-29263937>.

³⁵ Starr, B., ‘US officials say 6,000 ISIS fighters killed in battles’, *CNN*, 22 Jan. 2015, <edition.cnn.com/2015/01/22/politics/us-officials-say-6000-isis-fighters-killed-in-battles>.

Стратегія США містить принцип “Ірак передусім” і висуває мету стримати ІД і поступово об’єднати Ірак під реформованим центральним Урядом у Багдаді³⁶. Цій меті слугують авіаудари в Сирії, але, за повідомленнями, Адміністрація США через третю сторону запевнювала Асада, що ці удари не будуть спрямовані проти його Уряду. Своєю чергою, Військово-повітряні сили Сирії надали США свободу повітряного простору під час авіаударів³⁷.

З часом близько 60 країн доєдналися до боротьби з ІД. Деякі з них – зокрема, Франція і Велика Британія, взяли активну участь в авіаударах. Інші – зокрема, Йорданія, Катар та Саудівська Аравія, – також брали участь у воєнних діях, але виконували переважно функції підтримки, надаючи свої бази, пропонуючи кошти та, що є, можливо, найважливішим, підвищуючи прийнятність зусиль США з точки зору мусульmano- та арабо-сунітської законності³⁸. Серед союзників США в регіоні дещо осторонь залишалася Туреччина, яка відмовилася надати свої сили до коаліції, наполягаючи на запевненнях США стосовно спрямування їх дій на повалення режиму Асада³⁹.

США започаткували в Сирії без залучення країн-союзників окрему програму завдання повітряних ударів, спрямованих проти осередку Аль-Каїди – Фронту ан-Нусра. За твердженнями США, спеціальний загін бійців-ветеранів Аль-Каїди під назвою Група Хорасан (*Khorasan Group*), використовує табори Фронту ан-Нусра як бази для підготовки нападів на цивільні повітряні судна США та ЄС⁴⁰.

І в Іраку, і в Сирії США опинились у складній ситуації через необережне надання підтримки організаціям і режимам, проти яких самі традиційно виступали. Крім того, США виявилися втягнутими до процесу міжконфесійного розколу, що поширюється на регіон Близького Сходу. Зараз США завдають повітряних ударів по сунітських екстремістах, маючи разом з режимом Асада та Іраном спільних ворогів та використовуючи разом з ними повітряний простір, забезпечуючи при цьому ефективне прикриття з повітря угруповань, які впродовж тривалого часу самі визначали як “терористичні”, – таких, як РПК та деякі групи шіїтських бойовиків в Іраку. Для Саудівської Аравії та інших союзників США, що неухильно дотримуються антиіранської та антиасадівської політики і сприймаються як частина “сунітського” регіонального блоку, така ситуація є вкрай незручною і тривожною. Саудівська Аравія

³⁶ Dempsey, M. E., ‘Gen. Dempsey’s Remarks and Q&A at the Defense One Summit’, US Joint Chiefs of Staff, 19 Nov. 2014, <www.jcs.mil/Media/Speeches/tabid/3890/Article/571979/gen-dempseys-remarks-and-qa-at-the-defense-one-summit.aspx>.

³⁷ Hafezi, P., Charbonneau L. and Mohammed, A., ‘Exclusive: U.S. told Iran of intent to strike Islamic State in Syria—source’, Reuters, 23 Sep. 2014; ‘Assad says Syria is informed on anti-IS air campaign’, BBC News, 10 Feb. 2015, <www.bbc.com/news/world-middle-east-31312414>.

³⁸ Сили США здійснили 90% авіаударів у Сирії і 75% – в Іраку. Див.: Pavgi, K., ‘5 months of air strikes in Iraq and Syria in 4 charts’, Defense One, 8 Jan. 2015, <www.defenseone.com/threats/2015/01/5-months-air-strikes-iraq-and-syria-4-charts/102495>.

³⁹ Freeman, C., ‘Who is in the anti-Islamic State coalition and what they are contributing?’, *The Telegraph*, 26 Sep. 2014; Yetkin, M., ‘Erdoğan furious with US, adds al-Assad condition’, *Hürriyet Daily News*, 20 Oct. 2014.

⁴⁰ Lund, A., ‘What is the ‘Khorasan Group’ and why is the U.S. bombing it in Syria?’, *Syria in Crisis*, Carnegie Endowment for International Peace, 23 Sep. 2014, <carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=56707>.

та інші країни цього блоку вбачають у такому розвитку подій – разом із висловленими Адміністрацією Б.Обами намірами погодитися з певним рівнем розвитку ядерної технології в Ірані та рішенням про відновлення прямих контактів з Урядом Ірану після бойкоту, що тривав з 1979р. по 2013р. – передвістя більш широкого замирення Заходу з їх регіональними ворогами⁴¹.

Посилання на релігійні чинники в політиці арабських країн (причому як в арабських, так і в західних ЗМІ) сприяють розповсюдженню відчуття принесення в жертву арабів-сунітів та обвинувачень Заходу у змові з Іраном. Такі обвинувачення підтверджуються також тим фактом, що араби-суніти перебувають серед найбільш пригноблених громад в Іраку та Сирії, але при цьому не отримали військової підтримки Заходу, як, наприклад, курди в Кобані або шіїти в Багдаді. Багато сунітів Іраку, Лівану, Сирії, Туреччини та арабських країн Перської затоки глибоко ображені тим, що в політиці країн Заходу з'явився анти-сунітський ухил. При цьому і режим Асада, і Хезболла та Іран, як і інші можливі суб'єкти з числа шіїтів, жорстко виступають проти впливу США в регіоні. Внаслідок цього США постали перед дилемою: з одного боку – збереження провідних позицій на Близькому Сході, з іншого – пристосування до змін, викликаних “арабською весною”.

Висновки

Попри підтримку ІД діями угруповань прибічників в Єгипті та Лівії, наприкінці 2014р. поширення її впливу вдалося обмежити територіями Іраку та Сирії – як завдяки іноземному втручання, так і через внутрішню структурну слабкість самого угруповання. Водночас головна увага США та Європи була перенесена на боротьбу проти джихадистів та порятунок державності Іраку, при цьому війна в Сирії розглядається вже не як конфлікт, у якому важливо отримати перемогу, а катастрофа, яку слід зупинити.

У виключно політичному сенсі такий розвиток подій приносить дивіденди Асаду, повалення якого зараз широко розглядається політичними діячами Європи та США як небажане, хоча публічно ніхто з них не виступає на захист його режиму. Втім. Уряд Асада продемонстрував недостатню політичну гнучкість і може виявитися нездатним до будь-яких поступок – зокрема, скорочення президентських повноважень, – які могли б надати правдоподібний привід для реінтеграції до міжнародної спільноти.

В Іраку, схоже, вдалося стабілізувати Уряд у Багдаді та уникнути повного розвалу країни, проте наявні структурні проблеми продовжують поглиблюватися. Уряд Абаді залишився в полоні зовнішніх впливів і релігійних чинників і потерпає від серйозної кризи легітимності серед іракських арабів-сунітів. Водночас на півночі Іраку та Сирії курдські угруповання стикнулися із зростанням внутрішньої ворожнечі, постали перед важкими політичними виборами стосовно незалежності та розширення територій, а також із серйозною кризою, викликаною напливом біженців.

⁴¹ Carter, C.J., ‘It’s a three-decade first: Presidents of U.S., Iran talk directly, if only by phone’, CNN, 28 Sep. 2013, <edition.cnn.com/2013/09/27/politics/us-iran/>.

Високим залишається рівень невизначеності, що не усуває можливості розвитку одного або обох конфліктів у непередбачуваних напрямках, не менш драматичних, ніж кровопролитний прорив ІД до Мосулу в червні 2014р. Так, через війну в Сирії регулярно підривається стабільність у Лівані; дуже серйозний конфлікт може спалахнути між Ізраїлем, з одного боку, та Хезболлою чи Іраном (або обома одночасно) – з іншого. Крім того, падіння світових цін на нафту у 2014р. скоріш за все продовжить послаблювати Іран і Росію, отже й режиму Асада, підірве економічні можливості Уряду Іраку та Регіонального Уряду Курдистану та, вірогідно, певною мірою ІД, що також матиме непередбачувані наслідки.

Міжнародна кампанія проти ІД наразі нерозривно пов'язана з багатосторонніми конфліктами в Іраку та Сирії, проте слід розуміти, що зростання ролі ІД у 2014р. було результатом цих конфліктів, а не їх причиною. ІД та подібні їй угруповання будуть і далі процвітати в середовищі слабкої державності, релігійної поляризації та грабіжницьких іноземних втручань. Лише тривалі зусилля зі стабілізації ситуації і врегулювання конфлікту можуть сприяти поверненню миру до Іраку та Сирії.

II. Соціально-економічні наслідки громадянської війни в Сирії

МАХА ЯХ'Я

Повстання в Сирії, що переросло в широкомасштабний конфлікт, має катастрофічні наслідки для громадян Сирії. Станом на січень 2015р., конфлікт забрав понад 200 тис. життів; 840 тис. осіб отримали поранення; понад 85 тис. вважаються зниклими безвісті, більшість із них були взяті в полон урядовими військами на початку конфлікту¹. Тисячі осіб були піддані найжорстокішим тортурам, що чинилися переважно представниками влади і провладними бойовиками; деякі випадки катувань можна кваліфікувати як злочини проти людства².

Майже чотири мільйони сирійців з 22 млн. усього населення числяться біженцями в сусідніх країнах, 7,6 млн. – переміщеними в межах Сирії³. Такі переміщення населення зумовили зростаючу гуманітарну кризу з катастрофічними наслідками для країни та регіону. ООН нараховує в межах Сирії 12,2 млн. осіб, які потребують гуманітарної допомоги, в т.ч. 460 тис. біженців з Палестини⁴. Зважаючи на це, обсяг коштів для покриття гуманітарних потреб у 2012-2015 рр. був збільшений у п'ятеро, однак до адресатів дійшло лише 17% допомоги⁵. Брак коштів ускладнюється неможливістю доставити наявну допомогу нужденним сирійцям у різних частинах країни. Наслідками гуманітарної кризи користується ІД з метою підвищення залежності від себе місцевого населення⁶.

Крім гуманітарних проблем, конфлікт призвів до інших катастрофічних наслідків для сирійців, які живуть у Сирії або в таборах біженців та інших притулках, зведених нашвидкуруч переважно в Йорданії, Лівані та Туреччині. Конфлікт загострив у цих країнах старі проблеми і створив нові. З часом ці проблеми можуть значно погіршити безпеку в регіоні в цілому.

¹ Gladstone, R, and Ghannam M., 'Syria deaths hit new high in 2014, observer group says', *New York Times*, 1 Jan. 2015; Syrian Center for Policy Research, *Alienation and Violence: Impact of Syria Crisis Report 2014* (Syrian Center for Policy Research: Damascus, Mar. 2015); The Syrian Network for Human Rights, '85,000 forcibly-disappeared persons in the Syrian regime detention centers on the International Day of the Disappeared', 30 Aug. 2014, <http://sn4hr.org/public_html/wp-content/pdf/english/enforce-disappearance.pdf>; Rodgers, L. and Irshaid, F., 'Syria's Disappeared', BBC News, 11 Nov. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29653526>>.

² United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, *Open wounds: Torture and ill-treatment in the Syrian Arab Republic*, 14 Apr. 2014, <<http://www.ohchr.org/Documents/Countries/SY/PaperOnTorture.pdf>>.

³ United Nations Office of the High Commissioner for Refugees (UNHCR), Syria Regional Refugee Response, <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>>; United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), United Nations Country Team in Syria, *2015 Strategic Response Plan: Syrian Arab Republic*, 18 Dec. 2014.

⁴ United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), 'Syria: Palestine Refugees—Humanitarian Snapshot, Feb. 2015', 2 Mar. 2015, <http://www.unrwa.org/sites/default/files/syria_pr_snapshot_february_2015.pdf>.

⁵ OCHA, 'Funding for OCHA's Syria response 2015', [n. d.], <<http://www.unocha.org/syria/oct-funding?year=2015>>.

⁶ Caris, C. C. and Reynolds, S., *ISIS Governance in Syria*, Institute for the Study of War (ISW) Middle East Security Report no. 22 (ISW: Washington, DC, July 2014).

Руйнування економіки, спустошення довкілля, занепад системи надання послуг

*Макроекономічні та соціальні втрати*⁷

Чотири роки збройного конфлікту виснажили економіку Сирії. Від початку конфлікту до кінця 2014р. загальні економічні втрати склали \$202,6 млрд., з яких 35,5% припадають на основні фонди⁸. Упродовж 2010-2015рр. ВВП зменшився майже на 50% у реальних цінах, а рівень інфляції або гіперінфляції, за оцінками фахівців, на початок 2015р. сягнув 229%⁹. У 2014р. Уряд Сирії зіштовхнувся з проблемами величезного бюджетного дефіциту (40,5%) та державного боргу (147% ВВП)¹⁰. Через зменшення надходжень від податків і значне збільшення урядових видатків суттєво зменшилася частка урядових доходів у ВВП.¹¹

Дефіцит бюджету разом із збільшенням військових витрат змусив Уряд Сирії урізати видатки на соціальні потреби та відмовитися від надання основних соціальних послуг у непідконтрольних йому регіонах. Це негативно вплинуло на медичні послуги, освіту, продовольчу безпеку та особливо позначилося на уразливих групах населення, зокрема, домогосподарствах, утримуваних жінками, дітях, біженцях, які з'явилися в Сирії до початку конфлікту, мігрантах-заробітчанах, які повернулися на батьківщину, дрібних фермерах і пастухах, – які відтепер мали дбати самі про себе.

Територіальний розпад та занепад сфери послуг

Після втрати Урядом Сирії контролю над територіями країни, утворення альтернативних систем урядування і спеціальних адміністративних структур у різних частинах країни, якість надання основних послуг надзвичайно погіршилася¹². Доступ до освіти, медицини, питної води та електроенергії вкрай ускладнився і став залежати від примх владних суб'єктів. На підконтрольних ІД територіях право на першочергові медичні послуги мали бойовики, які на шкоду цивільному населенню монополізували громадські лікарні. В цих

⁷ Отримання точних даних у конфліктних ситуаціях є майже неможливим. Дані в цьому підрозділі є оцінками економічних втрат, зробленими Комісією ООН з економічних і соціальних питань у Західній Азії (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia, *ESCWA*) та іншими установами. Оцінка *ESCWA* ґрунтується на даних сирійських урядових установ.

⁸ 'UN-backed report details "ruinous" effects of Syrian war', VOA News, 11 Mar. 2015, <<http://www.voanews.com/content/un-backed-report-details-ruinous-effects-of-syrian-war/2675439.html>>; and Syrian Center for Policy Research (посилання 1).

⁹ 'Annual Data and Forecast—Syria', Economist Intelligence Unit, 10 Mar. 2015, <<http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=942952678&Country=Syria&topic=Economy&subtopic=Charts and tables&subsubtopic=Annual data and forecast>>; Matthew. O., 'What Syria teaches us about hyperinflation', *The Atlantic*, 29 Aug. 2013.

¹⁰ Syrian Center for Policy Research (посилання 1).

¹¹ ESCWA, *Conflict in the Syrian Arab Republic—Macroeconomic Implications and Obstacles to Achieving the Millennium Development Goals*, E/ESCWA/EDGD/2014 Technical Paper no.5 (ESCWA: Beirut, June 2014).

¹² Caris et al. (посилання 6); Centre for Humanitarian Dialogue (CHD) and Ministry of Foreign Affairs of Denmark, *Local Administration Structures in Opposition-Held Areas in Syria*, Research Report, (CHD: Lausanne, Apr. 2014).

районах реформи ключових секторів економіки, включно із системами освіти та охорони здоров'я, матимуть тривалі наслідки для багатьох сирійців¹³.

Пошкодження інфраструктури

Забезпечення населення соціальними послугами значно погіршилося через масштабне знищення інфраструктури внаслідок конфлікту. Значно пошкоджено або зруйновано близько 1,2 млн. будинків. Крім того, повідомлялося, що впродовж 2012-2013рр. сирійські урядові війська знищили близько 145 га орних земель¹⁴. Пошкодження мереж водопостачання призвели до критичного погіршення для близько 11,6 млн. осіб доступу до питної води та санітарних умов. Майже половина лікарень у країні пошкоджені або зруйновані, приблизно чверть шкіл або не працюють через руйнування, або використовуються не за призначенням, зокрема для колективного притулку переміщених сімей. Електричні мережі також зазнали значних пошкоджень – повідомлялося про знеструмлення 83% території Сирії¹⁵. Приблизні збитки від руйнування цілих міст, медичних та освітніх об'єктів, шляхів, електричних і водних систем напевно сягають мільярдів доларів, і вартість їх відбудови зростає щодня¹⁶.

Переміщення населення, стихійні поселення та господарства

На тлі скаліченої інфраструктури, широкомасштабного переміщення населення від місць конфліктів невинно зростала кількість стихійних поселень і неформальних господарств. До чинників зростання розмірів тіньового сектору економіки належали: (а) знецінення сирійського фунта відносно долара; (б) значне зменшення обсягів торгівлі; (в) зростання економічної діяльності, пов'язаної з війною, включно з нелегальною торгівлею зброєю та контрабандою.

Зростання кількості стихійних поселень стало прямим наслідком порушення закону і правопорядку, а також масштабних переміщень населення. До серпня 2014р. *REACH Initiative* на підставі даних лише про три з 14 провінцій (мухафаз) у Сирії підтвердила існування 62 стихійних поселень, де мешкали понад 70 тис. осіб¹⁷. Становище у стихійних поселеннях є помітно гіршим,

¹³ Caris et al (посилання 6).

¹⁴ OCHA (посилання 3); Human Rights Watch, *Razed to the Ground—Syria's Unlawful Neighborhood Demolitions in 2012–2013*, (Human Rights Watch: Jan. 2014). Інших офіційних даних, опублікованих після 2013р., немає, але наведені кількісні показники, скоріш за все, зросли.

¹⁵ Kelemen, M., 'Drawn-out Syrian civil war spawns a literal dark age', NPR, 12 Mar. 2015, <<http://www.npr.org/2015/03/12/392432928/drawn-out-syrian-civil-war-spawns-a-literal-dark-age>>.

¹⁶ ESCWA (посилання 11).

¹⁷ *REACH* є створеним у 2010р. консорціумом у складі двох крупних міжнародних неурядових організацій *ACTED* і *IMPACT* у співпраці з Програмою ООН оперативного використання супутникової інформації (*United Nations Operational Satellite Applications Programme, UNOSAT*). 62 стихійні поселення розташовувалися в північних провінціях Алеппо, Аль-Хасаке та Ідліб. Див.: *REACH Initiative*, 'Regional assessment of displaced Syrians in informal settlements within Syria and neighbouring countries', Aug. 2014, <<http://www.reach-initiative.org/regional-assessment-of-displaced-syrians-in-informal-settlements-within-syria-and-neighbouring-countries>>.

ніж в організованих таборах біженців, оскільки в них агентствами ООН або іншими неурядовими організаціями не проводиться моніторинг якості води, санітарії, житлових умов та освітніх послуг. Приблизно в 48% стихійних поселень у Сирії немає туалетів, чистої питної води, і мешканці змушені користуватися водою, що постачається вантажівками¹⁸.

Охорона здоров'я – заручник конфлікту

Конфлікт сильно вплинув на охорону здоров'я та зумовив серйозне погіршення стану здоров'я сирійців загалом. Різні учасники конфлікту, зокрема Уряд Сирії, використовували доступ до медичних послуг (або його відсутність) як інструмент отримання переваг у боротьбі з ворогом. Як урядові, так і повстанські сили чинили напади на лікарні та перешкоджали медичній допомозі пораненим¹⁹. Крім того, велика кількість професійних медиків поспіхом емігрували з країни²⁰.

Загалом ці чинники вкрай ускладнили доступ до медичних послуг, а в окремих випадках великі групи населення Сирії не мали його зовсім. Закон про боротьбу з тероризмом, ухвалений в липні 2012р., ще більше ускладнив становище. Згідно з цим документом незаконним вважається надання медичних послуг особам, які діють проти інтересів Сирії, внаслідок чого опозиціонерам стало важко їх отримати, навіть якщо вони не були комбатантами²¹. Це прямо суперечить Женевській конвенції 1949р.²²

Проблеми гуманітарної допомоги

Надання допомоги цивільному населенню Сирії є серйозним іспитом для міжнародної спільноти. В липні 2014р. РБ ООН ухвалила Резолюцію №2165, яка дозволяє агентствам ООН і її партнерам перетинати кордони та межі зон конфліктів з метою доставки гуманітарної допомоги для внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDPs*) у Сирії. Резолюція передбачає надання допомоги 10 млн. сирійців. У грудні 2014р. РБ ООН подовжила чинність Резолюції ще на рік²³. Це рішення було сприйняте як дипломатичний прорив на фоні безрезультативності всіх інших переговорів із врегулювання цієї кризи в рамках РБ ООН через неспроможність погодити єдину політику щодо Сирії.

¹⁸ REACH Initiative (посилання 17).

¹⁹ Baker, E. and Brown, W., *Doctors in the Crosshairs: Four Years of Attacks on Health Care in Syria*, (Physicians for Human Rights, Mar. 2015).

²⁰ World Health Organization (WHO) 'Health impact of the crisis in the Syrian Arab Republic', [n. d.], <<http://www.emro.who.int/emergency/eha-infocus/syria-sitre.html>>.

²¹ Cambanis, T., 'Medical care is now a tool of war', *Boston Globe*, 1 Mar. 2014.

²² Brown, W., 'The war on health care in Syria', Physicians for Human Rights, 19 May 2014, <<http://physiciansforhumanrights.org/blog/the-war-on-health-care-in-syria.html>>. Докладно про Женевську конвенцію 1949р. та Додаткові протоколи див.: <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vw/Treaties1949.xsp>>.

²³ UN Security Council Resolution 2165, 14 July 2014; UN Security Council Resolution 2191, 17 Dec. 2014.

За повідомленнями агентств ООН, станом на початок січня 2015р., до країни було доставлено 54 продовольчі вантажі для допомоги 596 тис. осіб; це лише частина того, що передбачається резолюціями²⁴. Багато районів, особливо у східних частинах Сирії – Дарайя, Дейр-ез-Зор, Гута та Ярмук – залишаються недоступними для ООН та її партнерів. Оскільки багато регіонів були кинуті напризволяще, а конфлікту не видно кінця, гуманітарні та соціально-економічні наслідки кризи, швидше за все, зростатимуть. Їх поширення на сусідні країни може призвести до подальшої дестабілізації Близького Сходу.

Втрата досягнень минулого

Внаслідок жорстокої економічної кризи, інфляції, руйнації критичної інфраструктури, значного скорочення базових соціальних послуг сирійці втратили майже все з того, чим користувалися нещодавно. Сьогодні вони разом з палестинськими та іракськими біженцями, які живуть у Сирії, стикаються зі зростаючою кількістю проблем: бідністю, безробіттям, погіршенням продовольчої безпеки, труднощами доступу до медичних послуг та освіти.

Зростаюча бідність, голодуюче населення та зниження тривалості життя

Мабуть, одна з найшокуючих картин, заподіяних конфліктом спустошливих руйнувань у Сирії, – це виснажені голодом жителі палестинського табору Ярмук, які стоять серед руїн своїх будинків в очікуванні пайки хліба. Повідомлялося, що кілька жінок у таборі померли під час пологів через брак ліків; багато було хворих дітей, багато дітей померли від недоїдання²⁵. Подібні сцени можна було бачити в багатьох містах по всій Сирії, зокрема в містах Хама та Хомс.

За даними на початок 2015р., понад 80% сирійців перебувають сьогодні за межею бідності, 30% – не в змозі отримати елементарні засоби виживання²⁶. У сільських районах, зокрема в Дейр-ез-Зор та Ідлібі, люди є ще біднішими; тут бідують близько 85% і 79% місцевого населення, відповідно²⁷.

За приблизними розрахунками, близько 6,3 млн. сирійців є дуже уразливими в плані продовольчої безпеки, 10% сирійських дітей страждають від недоїдання²⁸. Проблема продовольчої безпеки є найважливішою для мирних

²⁴ United Nations, Security Council, Implementation of Security Council resolutions 2139 (2014), 2165 (2014) and 2191 (2014), Report of the Secretary-General, S/2015/48, 22 Jan. 2015.

²⁵ Gordts, E., 'Caught between ISIS and Assad, a Palestinian refugee camp is starving to death', *Huffington Post*, 9 Apr. 2015.

²⁶ 'Syria's war: 80% in poverty, life expectancy cut by 20 years, \$200bn lost', *The Guardian*, 12 Mar. 2015.

²⁷ Найбідніші – особи, неспроможні задовольнити потреби своїх сімей в основних продуктах харчування. У ситуаціях конфлікту особливо найбідніші потерпають від голоду, недоїдання і навіть помирають від голоду. У середині 2014 р. глибина бідності – ступінь відхилення доходів бідних сімей у певному місті від прожиткового мінімуму – дорівнювала 11,9% у країні, 13,6% у сільських районах, 10,5% у містах. Див.: ESCWA (посилання 11).

²⁸ United Nations, Food and Agriculture Organization, 'Executive Brief—Syria Crisis', Sep. 2014, <<http://www.fao.org/emergencies/resources/documents/syria-crisis/en/>>.

сирійців, що постають перед вибором: залишатися на місці (навіть під депотичною владою ІД) або втекти (навіть з районів, де немає бойових дій)²⁹.

Зважаючи на це, не дивно, що тривалість життя середньостатистичного сирійця скоротилася на 20 років – від 77,9 до 55,4 років³⁰. Повідомлялося про випадки смерті від хвороб, які вважалися вже викорененими, продовжувало погіршуватися лікування хронічних захворювань. Від суттєвого скорочення медичних послуг найбільшою мірою страждають жінки та діти; різко зросла кількість передчасних пологів і зменшилася кількість вакцинованих: з 90 % у 2009р. до 45 % у 2013р.³¹

Освіта, безробіття та молодь

Розрахунки показують, що станом на середину 2014р. близько 54% сирійців були безробітними, водночас безробіття серед молоді становить 62%³². Через триваючий конфлікт безробіття, скоріш за все, дедалі зростатиме.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ, *United Nations Children's Fund, UNICEF*) повідомив, що близько 2,3 млн. дітей в Сирії не відвідували школу, початковою освітою охоплені лише 50% дітей – новий найнижчий показник для регіону³³. Зміни, внесені в навчальні програми різними воєнізованими групами, ще більше погіршили якість освіти сирійських дітей.

Нові дані свідчать, що на сирійську молодь чекає непросте майбутнє. Покоління, що поростає в тіні конфлікту, має недостатньо знань і навичок, щоб успішно працевлаштуватися та подбати про себе. За надзвичайних соціально-економічних умов, коли неможливо заробити собі на життя, молоді сирійці вимушені робити важкий життєвий вибір, іноді приєднуючись до збройних угруповань.

Регіональні наслідки: сирійські біженці у країнах перебування

Близько чотирьох мільйонів сирійців, тобто кожен восьмий із зальної чисельності населення, шукали притулку за межами країни, а саме в сусідніх Йорданії, Лівані та Туреччині. За кількістю біженців Сирія випередила Афганістан, перетворившись на перше з найбільших “джерел біженців” у світі³⁴. Настільки масштабні переміщення людей мають значні наслідки для всього регіону.

²⁹ Caris et al. (посилання 6).

³⁰ Syrian Center for Policy Research (посилання 1).

³¹ OCHA (посилання 3).

³² ESCWA (посилання 11).

³³ United Nations Children's Fund (UNICEF), ‘Under siege—the devastating impact on children of three years of conflict in Syria’, Mar. 2014. <http://www.unicef.org/publications/files/Under_Siege_March_2014.pdf>; UNICEF, ‘Regional Report on Out-of-School Children’, Oct. 2014, <<http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/oosci-report-mena.pdf>>.

³⁴ До їх числа, скоріше за все, належать біженці з Палестини, які покидали країну двічі: у 1948р. – після утворення держави Ізраїль; у 1956р. – після арабо-ізраїльської війни. За даними Близькосхідного агентства ООН з питань допомоги палестинським біженцям та організації робіт (*United Nations Relief and Works Agency, UNRWA*), близько 450 тис. палестинських біженців живуть у таборах по всій країні. Багато палестинських біженців у Сирії жили в Лівані й раніше. Див.: UNHCR, *Mid-Year Trends 2014*, (UNHCR: Geneva, 7 Jan. 2015).

Найбільше число сирійських біженців перебувають у Туреччині, однак відносно розмірів країни найбільше навантаження несе Ліван, де на 1 000 жителів припадає 257 біженців³⁵. Освіта, зайнятість, продовольство, медицина, житло, вода – головні проблеми біженців в Йорданії, Лівані і Туреччині. Втім, конкретні проблеми біженців залежать від специфіки країни їх перебування.

Між молотом і ковадлом: сирійські біженці в Лівані

За оцінками, 1,2 млн. сирійських біженців, які отримали притулок у 1 700 місцях у Лівані, стикаються з цілою низкою специфічних проблем, зумовлених трьома взаємопов'язаними обставинами³⁶: (а) значне розпорошення біженців на території країни через рішення Уряду Лівану не визначати конкретні райони для проживання та не створювати табори біженців; (б) значне скорочення фінансування; (в) збільшення потреб і проблем безпеки, пов'язаних зі збільшенням припливу біженців, які сьогодні складають близько 20% усього населення країни. Ці чинники створюють три виклики для Уряду Лівану.

По-перше – через розпорошення біженців по всій країні організаціям та Уряду важко забезпечити відповідну допомогу та іншу підтримку. Головною проблемою тут є забезпечення надійним притулком біженців, багато з яких живуть у жалюгідних наметах.

По-друге – через скорочення фінансування страждає і без того слабка та перенавантажена інфраструктура, зокрема школи та медичні установи, що лягає чималим тягарем на фінанси країни. За часів політичної невизначеності розв'язання цієї проблеми стало головним викликом для Уряду.

Третя проблема стосується підвищення ризиків для безпеки через зростаючі потреби сирійських біженців. Перетікання конфлікту із Сирії до Лівану, активна участь у ньому Хезболли на боці сирійських урядових сил загострили напруженість у відносинах між ліванцями та сирійцями, що призвело до офіційно зафіксованих нападів на біженців. З часом підтримка біженців почала дратувати приймаючі громади, багато з яких живуть у дуже бідних районах. Організації ООН та установи Уряду Лівану намагалися розв'язати цю проблему шляхом поширення окремих програм допомоги на приймаючі громади.

Понад половини сирійських біженців у Лівані живуть у небезпечних умовах, 75% – у злиднях³⁷. Закон, впроваджений Урядом Лівану наприкінці 2014р., що зобов'язує біженців сплачувати кожні шість місяців \$200 за вид на проживання, напевно, в подальшому ускладнить їх життя³⁸. Закон ставить і без того зuboжілих біженців у такі умови, що виштовхують їх до тіньового

³⁵ UNHCR (посилання 34).

³⁶ UNHCR (посилання 3).

³⁷ UNHCR, Syrian refugee crisis, inter-agency regional update, Mar. 2015, <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>>.

³⁸ Dyke, J., 'Stranded Syrians at "serious risk" of losing refugee status in Lebanon', IRIN, 16 Mar. 2015, <<http://www.irinnews.org/report/101236/stranded-syrians-at-serious-risk-of-losing-refugee-status-in-lebanon>>.

ектору економіки, розмір якого у країні є дуже великим унаслідок уповільнення економічного зростання. Розрахунки показують, що сирійський робітник у Лівані заробляє значно менше мінімальної заробітної плати, а 92% з них працюють неофіційно, без правового або соціального захисту. В Лівані публічно визнаною є дитяча праця³⁹.

Сирійські біженці в Лівані зазнають труднощів також у сферах освіти та охорони здоров'я. Близько 30 тис. дітей не відвідують школу, 88 тис. – отримують неофіційну освіту, не визнану владою або іншими суб'єктами⁴⁰. Це піддає ризику майбутнє всього молодого покоління, як і майбутнє сирійців, переміщених усередині Сирії.

Ряд чинників мають вплив на здоров'я сирійських біженців у Лівані. Одним із них є значне недофінансування операцій ООН, внаслідок чого Агентство ООН у справах біженців – Офіс Верховного комісара ООН у справах біженців (*UN High Commissioner for Refugees, UNHCR*) – було вимушене надати пріоритет первинній медичній і невідкладній допомозі та запровадити обмеження в наданні більш складних видів лікування, зокрема госпіталізації. У разі відповідності цим критеріям біженці мають сплачувати 25% загальної вартості процедур, але для найбідніших біженців навіть такий рівень залишається недосяжним. Біженці, які потребують тривалого та дорогого медичного лікування хронічних захворювань, але не мають можливості часто їздити лікуватися до Сирії, можуть створити собі кабальні борги. Часто вони мусять вибирати, на що витратити гроші: на лікування, їжу або на плату за житло⁴¹.

Дух підприємництва і механізми виживання: сирійські біженці в Туреччині

Станом на початок 2015р., у Туреччині перебували близько 1,7 млн. сирійських біженців, понад третина з яких прибули з Алеппо та його передмість. Більшість з них живуть наразі в містах поблизу кордону, близько 225 тис. – у 23 таборах біженців⁴².

Загалом потреби сирійських біженців задовольняються в Туреччині краще, ніж у сусідніх з нею країнах. У 2013р. Уряд утворив нове агентство, що мало піклуватися про біженців та осіб, які шукають притулку. Крім того, Уряд надав біженцям доступ до основних послуг, зокрема до профілактичного медичного обслуговування та освіти. Враховуючи зростаючий внутрішній попит на робочу силу, Уряд дозволив видавати сирійським біженцям дозволи на працю. В рамках Всесвітньої продовольчої програми ООН (*UN's World Food Programme, WFP*) була впроваджена електронна продовольча картка, яка дає біженцям можливість купувати їжу в турецьких магазинах.

³⁹ International Labour Organization (ILO), 'Assessment of the impact of Syrian refugees in Lebanon and their employment profile, 2013', 2014; Dyke (посилання 38).

⁴⁰ UNHCR, 'Syrian refugee response in Lebanon: education update', 17 Oct. 2014, <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/download.php?id=7305>>.

⁴¹ Amnesty International, *Agonizing choices: Syrian refugees in need of health care in Lebanon*, Mde 18/001/2014 (Amnesty International: London, May 2014).

⁴² UNHCR (посилання 37).

Багато біженців започаткували в Туреччині нове життя та успішний бізнес. У 2014р. вони відкрили 1 112 компаній – 26% усіх іноземних компаній, заснованих у країні в цьому році⁴³.

Утім, попри ці успіхи, багато сирійських біженців стикаються із серйозними труднощами. На початку 2015р. через брак коштів ООН згорнула свою продовольчу допомогу біженцям⁴⁴. Багато біженців живуть у поганих умовах як у таборах, так і поза їх межами. Крім того, залежно від району і складу місцевого населення, між представниками місцевих громад і біженцями виникає напруженість на етнічному та релігійному підґрунті⁴⁵, що в майбутньому може призвести до насильства.

Сирійські біженці в Йорданії

На початку 2015р. Верховний комісар ООН у справах біженців повідомляв, що в Йорданії перебувають понад 620 тис. сирійських біженців. Близько 84% з них проживають у міських і сільських районах по всій країні, водночас приблизно 100 тис. живуть у таборах, найбільший з яких, Заатарі, швидко перетворюється на “місто”, що стрімко розвивається.

Дві третини сирійських біженців у Йорданії живуть за межею бідності, що становить 68 йорданських динарів (\$97) на людину на місяць, а одна з шести сімей біженців живе на менш ніж \$40 на людину на місяць⁴⁶. Для задоволення базових потреб багатьом потрібно значно більше, і вони змушені вдаватися до альтернативних шляхів додання труднощів, зокрема до використання заощаджень або допомоги родичів і друзів. Крім того, один з кожних десяти біженців мешкає в неофіційних забудовах, що вважаються ризикованими для життя, а житлові умови майже половини (47%) визнані поганими⁴⁷. Особливо шкідливими є випадки, коли батьки змушені посилати дітей замість школи заробляти на сім'ю.

Як і в Туреччині, сирійські біженці мають вільний доступ до соціальних послуг, зокрема до медичних і освітніх. Упродовж 2014р. 77% біженців мали доступ до медичних послуг, 53% дітей шкільного віку могли отримати офіційну освіту⁴⁸. Однак, рішення Уряду Йорданії, прийняте наприкінці 2014р., зобов'язує сирійських біженців платити за медичні послуги нарівні з йорданцями, які не мають страховки, і тому ляже ще одним тягарем на виснажені бюджети сімей біженців⁴⁹. До того ж, через непомірно високі витрати,

⁴³ ‘Syrians top investors in Turkish Start-ups’, *Hürriyet Daily News*, 18 Jan. 2014.

⁴⁴ ‘Funding shortfall forces UN to scale back food aid to Syrian refugees in Turkey’, UN News Centre, 6 Mar. 2015, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50264#.VPw0b2SUfpA>>.

⁴⁵ Malkin, N. and Danforth, N., ‘Ghosts of the Future’, Middle East Research and Information Project, 24 Oct. 2014, <<http://www.merip.org/mero/mero102414>>; Krajcski, J., ‘Taking refuge: The Syrian refugees in Turkey’, *World Policy Journal*, Summer 2012.

⁴⁶ 68 йорданських доларів на людину на місяць – мінімум, необхідний для виживання, нижче якого людина не може задовольнити базові потреби на основні продукти харчування і предмети побуту. Див.: UNHCR, ‘Living in the shadows, Jordan home visit reports 2014’, Jan. 2015, <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=107>>.

⁴⁷ Погані житлові умови: намети, трейлери, підвали, дахи. UNHCR (посилання 466).

⁴⁸ UNHCR (посилання 466).

⁴⁹ Sherlock, R., ‘Jordan repeals free medical aid for Syrian refugees’, *The Telegraph*, 28 Nov. 2014.

пов'язані з отриманням дозволів на роботу, переважна більшість біженців виживає на нерегулярні, неофіційні заробітки, гуманітарну та іншу допомогу ООН та інших міжнародних організацій. Це насамперед стосується людей, які живуть за межами таборів. Як і в Лівані, незадовільні умови життя сирійських біженців посилюють вже існуючі проблеми, пов'язані з безробіттям, бідністю, якістю базових послуг та інфраструктури.

Висновки

Конфлікт у Сирії має катастрофічні наслідки для сирійців, і кінця йому не видно. Крім спустошливого гуманітарного становища, сирійці стають дедалі більш уразливими, стикаючись з широким спектром у край складних соціально-економічних проблем. Для багатьох людей, які втратили рідних, житло та засоби існування, майбутнє здається дедалі більш тривожним.

Майбутнє сирійської молоді також видається гнітючим. З украденим дитинством, позбавлені можливості гідного життя, вони стають в край уразливими для експлуатації та радикалізації. Відомо багато випадків, коли молоді люди радикалізувались і приєднувались до озброєних угруповань.

Пошук шляхів подолання соціально-економічних наслідків цього конфлікту має першорядне значення з гуманітарних і політичних міркувань. З кожним днем вірогідність подальшої дестабілізації ситуації в регіоні, що матиме глобальні наслідки, зростає в геометричній прогресії.

III. Поставки озброєнь і застосування сили проти Ісламської Держави

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Як зазначалося в підрозділі I, посилення ІД у взаємопов'язаних конфліктах в Іраку та Сирії змусило зовнішніх суб'єктів розробити кілька стратегій, безпосередньо спрямованих на нанесення ударів по ІД. В цьому підрозділі обговорюються дослідження СІПРІ з питань міжнародних поставок озброєнь та уточнюється, яким чином ці поставки використовувались як надзвичайний захід для стримування та нівелювання успіхів ІД в Іраку.

У 2014р. багато держав приєдналися до військових дій проти ІД з метою її зупинення і примушення до відступу. Ці держави застосовували два підходи: авіаудари або постачання озброєнь та іншої військової допомоги для посилення місцевих сил, що ведуть бойові дії проти ІД. Для підтримки сил Уряду Іраку та Регіонального Уряду Курдистану (РУК, *Kurdistan Regional Government, KRG*), які вели бойові дії проти ІД на землі, за ініціативою США була створена коаліція з 60 держав для нанесення ударів по ІД з повітря. Очолювана США операція “Непохитна рішучість” (*Operation Inherent Resolve*) була спрямована проти ІД як в Іраку, так і в Сирії, однак до повітряних ударів в обох країнах залучалися не всі держави коаліції¹. Водночас, жодна держава не бажала брати участь у прямому зіткненні з ІД на землі. Втім, багато держав коаліції надавали підтримку іракським силам, постачаючи озброєння у вигляді допомоги в надзвичайних ситуаціях, а також надаючи дозвіл на завершення запланованих поставок.

Поставки озброєнь до 2014р.

Після усунення режиму С.Хусейна у 2003р. Ірак започаткував перебудову своїх Збройних сил для боротьби з кількома озброєними угрупованнями у країні. З кінця 2011р., коли більшість військових підрозділів США вже залишили країну, Ірак був змушений покладатися переважно на власні сили і придбав багато озброєнь. Ці озброєння надійшли не лише від США, але й від інших держав: Росії, України, ряду європейських країн. До цих поставок належали, передусім, багато легких озброєнь і допоміжної техніки, зокрема сотні тисяч одиниць стрілецької зброї, більше десяти тисяч легких броньованих машин і понад 100 транспортних вертольотів². Ці поставки відбувалися в дуже складний час, і в багатьох випадках місцезнаходження стрілецької зброї і легких озброєнь досі залишається невідомим. Цілком можливо, що кілька озброєних угруповань, які тоді діяли в Іраку, значну частину зброї взяли з державних арсеналів³. Починаючи з 2011р., коли США вивели важкі

¹ Joint Statement Issued by Partners at the Counter-ISIL Coalition Ministerial Meeting, US Department of State, 3 Dec. 2014, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/12/234627.htm>>; Katzman, K., et al., *The 'Islamic State' Crisis and U.S. Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43612 (US Congress, CRS: Washington, DC, 11 Feb. 2015), p.7.

² Холтом П. та ін. Міжнародні поставки озброєнь – *Щорічник СІПРІ 2010*, підрозділ IV розділу 7.

³ Холтом (посилання 2).

озброєння, Ірак купував дедалі більше важкої і більш сучасної техніки, зокрема 140 сучасних танків *M-1A1* у США і 24 озброєних вертольоти *EC-635* у Німеччини. У 2012-2013рр. Ірак зробив ще один крок у перебудові своїх Збройних сил, замовивши у США 36 бойових літаків *F-16*, а у Росії – 15 бойових вертольотів *Mi-28* та 28 бойових вертольотів *Mi-35*; все це з доставкою у середині 2014р.

Уряд Сирії започаткував військову модернізацію напередодні війни у 2011р., додавши до свого арсеналу нові озброєння. Під час війни він продовжував отримувати зброю від Ірану і Росії – у невідомих обсягах. Водночас, угруповання, що вели боротьбу проти сирійських ЗС, одержували військову допомогу від кількох країн Близького Сходу і США⁴.

Якщо уряди Іраку та Сирії більшою чи меншою мірою мали доступ до озброєнь із-за кордону, то ІД такого доступу не мала. Натомість, ІД напевно отримала зброю, захоплюючи її в урядових сил і з арсеналів Іраку та Сирії. Повідомлялося, що ІД здатна отримувати прибуток \$1 млн. на день, однак не схоже, що ці гроші витрачалися на імпорту озброєнь у значних обсягах, і не очевидно, що будь-які держави надавали ІД військову допомогу⁵. Під час безладу в Сирії від початку 2011р. озброєні угруповання отримали можливість захопити багато зброї на складах сирійських ЗС⁶. Крім того, ІД захопила багато зброї у інших озброєних повстанських угруповань у Сирії, зокрема й поставленої їм кількома іншими державами⁷. Очевидно, що ця зброя була одним із чинників, які надали ІД можливість вести військову кампанію і на диво швидко просуватись у 2014р. в Іраку.

У 2014р., коли сили ІД зуміли в ряді випадків перемогти підрозділи ЗС Іраку, їх арсенал став ще більш потужним. ІД захопила кілька військових баз й отримала значні запаси зброї на додаток до раніше захопленої в Сирії⁸. Скільки її було захоплено невідомо, але на початку 2014р. серед неї була зброя, нещодавно поставлена США до Іраку, зокрема гвинтівки *M-16*, легкі броньовані машини і 155-мм гаубиці⁹.

Поставки озброєнь у відповідь на просування ІД

У відповідь на просування ІД коаліція держав, очолювана США (вони випереджали інших членів коаліції і за кількістю бойових вильотів), атакувала ІД з повітря з використанням бойових літаків. Атаки на ІД здійснювала також іранська бойова авіація. Утім, як зазначалося вище, загалом держави не були

⁴ Веземан П.Д. Поставки озброєнь до Сирії – *Щорічник СІПІ 2013*, підрозділ III розділу 5; Веземан П.Д. Обмеження поставок зброї до Сирії – *Щорічник СІПІ 2014*, підрозділ II розділу 1.

⁵ Lister, C., 'Cutting off ISIS' cash flow', Brookings Doha Center, 24 Oct. 2014, <<http://www.brookings.edu/blogs/markaz/posts/2014/10/24-lister-cutting-off-isis-jabhat-al-nusra-cash-flow>>.

⁶ Blanford, N., 'Qalamoun offensive', *Jane's Intelligence Review*, Jan. 2014.

⁷ Higgins, E., 'ISIS deploys Croatian weapons against the Iraqi army', Brown Moses Blog, 8 Mar. 2014, <<http://brown-moses.blogspot.se/2014/03/isis-deploys-croatian-weapons-against.html>>; Malas, N., 'Rebel on-rebel violence seizes Syria', *Wall Street Journal*, 18 Sep. 2013; Roggio, B., 'Islamic State of Iraq and the Levant overruns air defense base in Hama', *The Long War Journal*, 14 Sep. 2013, <http://www.longwarjournal.org/archives/2013/09/islamic_state_of_ira_7.php>.

⁸ Katzman et al. (посилання 1).

⁹ Conflict Armament Research, 'Islamic State weapons in Iraq and Syria', Sep. 2014; Katzman et al. (посилання 1), p.6; Prothero, M., 'Iraqi army remains on defensive as extent of June debacle becomes clearer', McClatchy, 14 July 2014.

готові надсилати війська для наземних операцій проти ІД. Натомість, деякі з них постачали Іраку невідкладну військову допомогу, зокрема регулярним ЗС та ополченням, які воювали на боці Уряду Іраку, та Регіональному Уряду Курдистану.

Водночас, держави, що постачали зброю Іраку, стикнулися з потенційними ризиками, пов'язаними з поставками озброєнь до слабких держав¹⁰. Невдалі дії ЗС Іраку на початку 2014р., внаслідок яких ІД захопила озброєння, порушили питання: чи здатна іракська армія контролювати нові озброєння в разі їх поставки, та чи не потраплять вони до рук ІД? Ще одним ризиком була визнана масштабна корупція у ЗС Іраку, особливо з огляду на те, що нещодавно поставлена зброя вже потрапила на чорний ринок і до ІД¹¹. Друге питання полягало в тому, чи буде зброя використана проти ІД, чи в коротко- або довгостроковій перспективі загострить напруженість і призведе до подальших конфліктів між сунітським, шіїтським і курдським населенням в Іраку, між Робітничою партією Курдистану (РПК, *Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*) та Туреччиною або поміж курдськими угрупованнями?

На початку 2014р. повідомлялося, що США скасували ухвалу про поставку Іраку важких броньованих машин, побоюючись, що Уряд тодішнього Прем'єр-міністра Н.Малікі може використати їх проти своїх політичних опонентів, переважно із сунітської і курдської громад¹². США пов'язували збільшення військової допомоги Іраку з новим Урядом, до якого мали б увійти представники сунітської і курдської меншин (підрозділ I). США збільшили цю допомогу наприкінці 2014р., коли замість Малікі Прем'єр-міністром став Х.Абаді, хоча сумніви щодо зобов'язань примиритись із сунітами залишилися¹³. Наприкінці 2014 р. у США виникла нова проблема, коли з'явилися повідомлення про те, що поставлену ними зброю Уряд Іраку передав шіїтським бойовикам, які мають тісні зв'язки з Іраном¹⁴.

Посадовці США визначили поставки важких озброєнь РУК обов'язковою частиною довгострокової стратегії боротьби проти ІД¹⁵. Утім, очікувалося, що Уряд Іраку виступить проти такої стратегії через те, що ця зброя може бути використана курдами для розширення контролю над ще більшою територією Іраку¹⁶. Уряд Туреччини спочатку не погоджувався з поставками зброї курдським угрупованням в Сирії через їх зв'язки з курдами та РПК в Туреччині, яка вже десятиліття перебуває у стані конфлікту з Урядом

¹⁰ Докладно про такі ризики див.: Bromley, M., et al. 'Transfers of small arms and light weapons to fragile states: strengthening oversight and control', SIPRI Insights on Peace and Security, no.2013/1, Jan. 2013, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=453>.

¹¹ Kirkpatrick, D. D., 'Graft hobbles Iraq's military in fighting ISIS', *New York Times*, 23 Nov. 2014.

¹² Ratnam, G., 'U.S. ramps military aid for Islamic state fight', *Foreign Policy*, 21 Nov. 2014.

¹³ Gearan, A. and Morris, L., 'U.S. plan to fight Islamic State depends on new Iraq leadership, Kerry says during visit', *Washington Post*, 10 Sep. 2014; and Ratnam, G., 'U.S. fears new Iraqi prime minister isn't serious about Sunni outreach', *Foreign Policy*, 15 Dec. 2014.

¹⁴ Rogin, J. and Lake, E., 'Iran-backed militias are getting U.S. weapons', Bloomberg, 8 Jan. 2015 <<http://www.bloombergview.com/articles/2015-01-08/iran-backed-militias-are-getting-us-weapons-in-iraq>>.

¹⁵ US Department of Defense, Press briefing by the Director of Operations of the Joint Chiefs of Staff Lt. Gen. William Mayville, 11 Aug. 2014.

¹⁶ US Department of Defense (посилання 15).

Туреччини¹⁷. Попри такі побоювання, США і ряд інших держав все ж вирішили, що з огляду на жахливе становище в Іраку, зброю потрібно поставити навіть за наявності таких ризиків.

США започаткували поставки сучасних озброєнь Іраку ще до 2014р. Однак, у листопаді вони відклали заплановану поставку першої партії бойових літаків *F-16* через можливість перетворення бази, де вони мали розташовуватися, на потенційну ціль для ІД¹⁸.

Упродовж 2014 р., особливо після відставки Прем'єр-міністра Малікі, США розширили поставки менш складної зброї в рамках невідкладної допомоги “навчання та оснащення” (*train and equip*). Наприкінці того ж року США вирішили відрядити до Іраку близько 2 000 військових інструкторів і радників для ЗС Іраку, ополченців РУК та іракських племен¹⁹. Були поставлені боєприпаси, броньовані машини та інша техніка, яку можна було доставляти швидко та яку іракські війська могли швидко, без тренувань і підготовки, розгортати для бойових дій з ІД. Специфічні поставки для ЗС Іраку містили 250 колісних броньованих машин, тисячі ракет *Hellfire* класу “повітря-земля” і стрілецьку зброю²⁰.

У спробі інтегрувати сунітів до іракських владних структур, США підтримали план створення Національної гвардії Іраку, до якої мали ввійти представники сунітських племен. Наприкінці 2014р. США через Уряд Іраку почали поставляти стрілецьку зброю і легкі озброєння сунітським бійцям у провінції Анбар у рамках короткострокового плану для забезпечення сунітських ополченців, які боролися з ІД на боці іракських ЗС; це планувалося робити ще до моменту створення Національної гвардії²¹. Крім того, в серпні 2014р. США з дозволу Уряду Іраку почали постачати зброю безпосередньо силам безпеки Пешмерга РУК²². Постачалися переважно легкі озброєння і боєприпаси, в т.ч. 14 400 гвинтівок і 36 120-мм мінометів²³. У листопаді 2014р. у районі сирійського міста Кобані США скинули з літаків озброєння, призначене для підтримки Загонів народної самооборони (ЗНС, *Yekîneyên Parastina Gel, YPG*) – сирійського крила РПК. Крім того, США разом з Туреччиною допомогли доправити з Іраку через Туреччину до Кобані групу озброєних курдів²⁴.

¹⁷ Dombey, D., Solomon, E. and Daraghi, B., ‘Turkey opens corridor for Kurdish fighters to relieve Kobani’, *Financial Times*, 20 Oct. 2014.

¹⁸ Barnes, J.E., ‘U.S. delays delivery of F-16 fighter planes to Iraq’, *Wall Street Journal*, 11 Nov. 2014.

¹⁹ Katzman et al. (посилання 1), pp. 1315.

²⁰ SIPRI arms transfers database; and Office of the Secretary of Defense, Justification for FY 2015 overseas contingency operations Iraq Train and Equip Fund (ITEF), Nov. 2014.

²¹ Office of the Secretary of Defense (посилання 20).

²² Agence France-Presse, ‘Official: US shipping arms to Iraqi Kurds’, *Defense News*, 11 Aug. 2014.

²³ Katzman et al. (посилання 1), pp. 15–16; Office of the Secretary of Defense (посилання 20), p. 7.

²⁴ Letsch, C., ‘Kurdish peshmerga forces arrive in Kobani to bolster fight against Isis’, *The Guardian*, 1 Nov. 2014; Solaker, G. and Perry, T., ‘Turkey to let Iraqi Kurds reinforce Kobani as U.S. drops arms to defenders’, Reuters, 20 Oct. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/10/20/us-mideast-crisis-usa-airdrops-idUSKCN01904X20141020>>.

Хоч Іраку військова допомога у великих обсягах надходила від США, Уряд Іраку отримував озброєння також з інших джерел. У 2014р. значно зросли поставки техніки з Росії, в т.ч. сучасної. Була поставлена перша партія з чотирьох вертольотів *Ми-28*, замовлених у 2012р. Невдоволений повільними поставками озброєнь від США, Уряд Іраку в середині 2014р. звернувся до Білорусі і Росії з наміром терміново отримати озброєння, які можна було б швидко розгорнути на території країни²⁵. З Росії були отримані три бойові літаки *Су-25* і кілька пускових вогнеметних установок *ТОС-1 (Буратіно)*.

Іран також вбачав у зміцненні ІД велику загрозу і вирішив надати Іраку військову допомогу, навіть в обхід санкцій ООН (пов'язаних з ядерною програмою країни), що забороняють йому експортувати зброю²⁶. Обсяг цих поставок залишається невідомим. Утім, відомо, що в червні 2014р. була поставлена і швидко застосована проти ІД стрілецька зброя та легкі озброєння, пускові ракетні установки, сім бойових літаків *Су-25*²⁷. Іран також постачав в невідомих кількостях озброєння силам РУК і відряджав до Іраку військових, за повідомленнями, переважно радників та інструкторів²⁸.

Кілька інших держав, у т.ч. Албанія, Австралія, Болгарія, Велика Британія, Естонія, Італія, Канада, Німеччина, Угорщина, Франція, Хорватія і Чехія надіслали до Іраку екстрену військову допомогу – центральному Уряду та силам РУК²⁹. У рамках цієї допомоги поставлені, зокрема 22 млн. набоїв для гвинтівок з Албанії, 150 т стрілецької зброї з Австралії, 18 152-мм гармат з Болгарії, 500 т боєприпасів з Чехії, 1 млн. набоїв для кулеметів з Естонії, тисячі мін і мільйони набоїв з Угорщини, 600 кулеметів з Італії і кулемети у невідомій кількості з Великої Британії³⁰.

У Німеччині рішення про поставку невідкладної допомоги курдським силам безпеки спричинило полеміку. Попри те, що держава вже експортувала у 2012р. до Іраку бойові вертольоти, додаткова поставка озброєнь на початку серпня 2014р. сприймалась як порушення стандартної політики експортного контролю, що забороняла постачати озброєння до районів збройних конфліктів³¹. Проте, коли становище в Іраку погіршилося, настрої в суспільстві змінилися, і 1 вересня 2014р. більшість у Парламенті Німеччини проголосувала за пропозицію постачати зброю курдським силам безпеки за погодженням

²⁵ 'Iraqi PM Nouri Maliki: Russian jets will turn tide', BBC News, 26 June 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28042302>>.

²⁶ Див. підрозділ II розділу 15 цього видання.

²⁷ Jennings, G., 'Iranian Phantom jet strikes the Islamic State in Iraq', *Jane's Defence Weekly*, 30 Nov. 2014; and Gordon, M. R. and Schmitt, E., 'Iran secretly sending drones and supplies into Iraq, U.S. officials say', *New York Times*, 25 June 2014.

²⁸ Coles, I., 'Iran provided weapons to Iraqi Kurds; Baghdad bomb kills 12', Reuters, 27 Aug. 2014, <<http://in.reuters.com/article/2014/08/26/iraq-security-kurds-idINL5N0QW29U20140826>>; Chulov, M., 'Iran sends troops into Iraq to aid fight against Isis militants', *The Guardian*, 14 June 2014; Ryan, M. and Morris, L., 'The U.S. and Iran are aligned in Iraq against the Islamic State—for now', *Washington Post*, 27 Dec. 2014.

²⁹ Coles (посилання 28).

³⁰ Drennan, J., 'Who has contributed what in the coalition against the Islamic State?', *Foreign Policy*, 12 Nov. 2014.

³¹ Joint Conference Church and Development (GKKE), *Rüstungsexportbericht 2014 der GKKE*, [Arms export report 2014 from the GKKE], GKKE-Schriftenreihe 60, (GKKE, Jan. 2015), pp.77-84.

з Урядом Іраку. Німеччина поставила 16 тисяч гвинтівок та 500 протитанкових ракет *Milan*³². Уряд Німеччини заявив, що окремі поставки, особливо боєприпасів, здійснюватимуться курдським силам частинами, залежно від оцінюваної потреби. Таким чином Уряд Німеччини сподівався забезпечити використання зброї в бойових діях саме проти ІД, а не в інших операціях³³.

Запит курдських регіональних органів влади про термінову військову допомогу також обговорювався на засіданні Комітету з політичних питань і питань безпеки ЄС (*European Union Political and Security Committee*) 12 серпня 2014р., який дозволив такі поставки з держав-членів ЄС, однак лише в тісній координації з органами влади Іраку³⁴.

Висновки

Зброя, у великих кількостях поставлена Іраку та Сирії до 2014р., не зупинила швидке просування ІД. Натомість, багато зброї було захоплено силами ІД, що допомогло їм у 2014р. досягти військових успіхів. Наприкінці року просування ІД було зупинене. Втім, існує багато чинників, що можуть це пояснити, і важко точно оцінити, яке значення мали поставки озброєнь, здійснені впродовж 2014р.

Побоювання, що отримувачі можуть використати поставлені у 2014р. озброєння в релігійному протистоянні, поки не справдилися. Однак ще зарано робити певні висновки стосовно довготривалих наслідків поставок озброєнь до Іраку та Сирії. Досвід, набутий з 2003р., свідчить про те, що військові успіхи можуть бути тимчасовими, а поставлені у великих обсягах озброєння в обох цих країнах можуть дуже швидко перейти з рук в руки і знову розпалити конфлікт. Держави, що постачають озброєння в рамках стратегії боротьби з ІД, повинні дуже ретельно оцінювати наслідки цих поставок і свої зусилля з мінімізації пов'язаних з ними ризиків. Такий підхід має застосовуватися до всіх випадків, але особливо важливим він є в контексті Іраку та Сирії, коли зброя постачається кільком озброєним угрупованням у надзвичайно складному конфлікті, визначення в якому цілі постачання озброєнь – розгром ІД – є лише частковим розв'язанням проблеми припинення насильства на релігійному підґрунті в обох країнах.

³² 'Bundestag unterstützt Waffenlieferungen' [Parliament supports arms supplies], *Frankfurter Allgemeine*, 1 Sep. 2014.

³³ German Ministry of Defence, FAQ zu Iraq Hilfe [FAQ on Iraq aid], Press release, 31 Aug. 2015.

³⁴ European External Action Service, Statement by the Spokesperson following today's extraordinary meeting of the Political and Security Committee, 12 Aug. 2014.

3. Український конфлікт і його наслідки

Загальний огляд

Упродовж кількох десятиліть Європа доклала багато зусиль у розробку системи правил, процедур та інститутів попередження конфліктів і врегулювання криз. У 2014р. швидке перетворення політичної кризи на збройний конфлікт в Україні стало свідченням того, що домовленості залишаються неадекватними викликам. Серйозним викликом європейській системі безпеки стало приєднання Криму до Росії без згоди української влади.

На кінець 2014р., за обережними оцінками, внаслідок конфлікту загинуло не менше 4 364 осіб, у межах України було зареєстровано близько 500 тис. внутрішньо переміщених осіб. На початку 2015р. не було надій на стійке врегулювання конфлікту.

Дипломатичні зусилля допомогли встановленню особистих контактів між ключовими сторонами, в т.ч. переговорам між Росією і Україною та між українською владою і представниками збройних угруповань, що діють у східній частині країни. Пріоритетом дипломатичних зусиль було забезпечити припинення вогню і створити умови для ефективного розв'язання конфлікту.

Заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) допомогли підвищити обсяги та покращити якість інформації про події на місцях. Однак ЗЗДБ суттєво не зменшили рівень напруженості у східній частині України, порушуючи питання про їх дієвість у кризових і конфліктних ситуаціях.

Зовнішня реакція на конфлікт охоплювала скоординоване запровадження санкцій з боку G7 і ЄС, які знайшли підтримку таких країн, як Австралія і Швейцарія.

Європейські структури безпеки – ЄС та НАТО – погодили заходи, які допомогли б Україні підвищити свою безпеку. Але у 2014р. пакет спільної допомоги не передбачав надання підтримки Збройним Силам (ЗС) України у відновленні контролю над східною частиною країни. Втім, окремі країни надавали таку допомогу на національному рівні; до кінця року тривали внутрішні дискусії про характер майбутньої підтримки.

Конфлікт в Україні може стимулювати збільшення військових витрат у Європі. Росія вже кілька років збільшує реальні військові витрати і планує робити це й надалі. В Україні наслідки конфлікту у вигляді суттєвого збільшення військових витрат є вже очевидними. Рівні

військових витрат на 2015р. були визначені до конфлікту, тому зобов'язання збільшити витрати на оборону, ухвалені на саміті глав держав та урядів НАТО у 2014р. в Ньюпорті (Уельс), можуть бути реалізовані лише після 2016р.

ЯН ЕНТОНІ, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

I. Українська криза: від народних протестів до масштабного конфлікту

ЯН ЕНТОНІ

В останні місяці 2013р. містами України прокотилася хвиля народних протестів, найбільший – в Києві, на Майдані Незалежності. Спочатку це були протести проти рішення тодішнього українського Уряду відкласти заплановане підписання Угоди про асоціацію з ЄС¹. Однак, протести об'єднали групи з різними претензіями та вимогами, що призвело до закликів до глибших реформ і зміни системи влади.

Разом із зростанням масштабу протестів демонстранти захоплювали й утримували адміністративні будівлі в Києві та інших містах. Станом на кінець лютого 2014р., через сутички із силами безпеки за контроль над адміністративними будівлями та місцями загального користування загинули понад 120 осіб.

За умов глибокої конституційної кризи український Парламент 22 лютого проголосував за усунення з посади Президента В.Януковича. Після того він втік до Росії, заявляючи, що залишається легітимним главою держави. Новообраний спікер українського Парламенту О.Турчинов був призначений виконуючим обов'язки Президента України до нових виборів. Росія відмовилася визнати зміну Президента.

Ще до 20 лютого, а можливо й раніше, розташовані у Криму російські військові частини готувалися втрутитися у кримські події². Через три дні після усунення з посади Президента В.Януковича неідентифіковані озброєні особи – нібито російські військові – у взаємодії з місцевими воєнізованими угрупованнями почали займати стратегічні об'єкти у Криму. У той час Уряд Росії заперечував участь у цих силах російських військових, але пообіцяв врахувати прохання В.Януковича, якого російська влада досі визнавала легітимним главою української держави, про втручання.

1 березня Верхня палата Парламенту Росії задовольнила прохання Президента В.Путіна дозволити використання ЗС РФ для захисту російськомовного населення у Криму. Озброєні особи без розпізнавальних знаків взяли під контроль адміністративний кордон між Кримом і рештою України та оточили українські військові бази на півострові. Українська влада стверджувала, що ці озброєні особи були російськими військовими, які діяли разом з місцевими воєнізованими групами.

Юридичний контекст приєднання Криму до Росії став предметом спорів між Україною і Росією. Прем'єр-міністр Росії Д.Медведев заявляв, що «жителі Автономної Республіки Крим проголосували на референдумі за

¹ Багато хто бачив за цим намір тодішнього українського Уряду зробити своїм пріоритетом трансформацію Євразійського Митного союзу в майбутній Євразійський економічний союз. Росія підштовхувала Україну рухатися саме цим курсом і виступала проти тіснішої асоціації України з ЄС.

² Lavrov, L., 'Russian again: The military operation for Crimea', eds C.Howard and R.Pukhov, *Brothers Armed: Military Aspects of the Crisis in Ukraine* (East View Press: Minneapolis, 2014).

самовизначення і приєднання до Росії згідно з існуючою процедурою. Саме так й було зроблено. Вони почали з проголошення незалежності, а після того попросили приєднатися до Росії. Ми задовольнили їх прохання”³.

Сполучені Штати та переважна більшість європейських країн назвали дії Росії стосовно Криму незаконною і нелегітимною анексією суверенної території іншої європейської держави⁴. Крім загального зобов’язання поважати суверенітет держав, увага приверталася до конкретних прикладів, коли Росія визнавала Україну в кордонах, включно з Кримом.

Певною точкою відліку був Будапештський меморандум 1994р., оскільки в ньому підписанти (Росія, Велика Британія і Сполучені Штати) обіцяли “поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України”, і “підтвердили зобов’язання утримуватися від загрози силою чи її використання з метою порушення територіальної цілісності чи політичної незалежності України”. Крім того, підписанти також обіцяли “утриматися від економічного тиску, спрямованого на підкорення України своїм інтересам”⁵.

На початку березня 2014р. Україна, Велика Британія і Сполучені Штати зустрілися для консультацій, як це передбачено Будапештським меморандумом, але Росія, яка також була запрошена, відмовилася взяти участь. Три учасники зустрічі заявили, що “Росія продовжує порушувати суверенітет і територіальну цілісність України”⁶. Але Росія заперечила звинувачення в порушенні умов Будапештського меморандуму⁷.

Президент США Б.Обама та лідери інших держав підкреслювали воєнний вимір дій Росії, включно з розгортанням російських військ у Криму, військовою активністю вздовж українського кордону та агресивними діями російського персоналу – самотійно або спільно з іншими проросійськими силами – в інших частинах України (див. нижче)⁸.

З поглибленням політичної кризи в Україні збройні зіткнення почастишали, стали серйознішими, і безпекова ситуація швидко перетворилася на відкритий конфлікт у східній частині країни. В середині квітня тривали інтенсивні бої на сході України між урядовими силами та сепаратистськими збройними

³ Russian Government, ‘Dmitry Medvedev’s interview with Bloomberg TV’, 20 May 2014, <<http://government.ru/en/news/12509>>.

⁴ Про обставини референдуму в Криму та його наслідки див. розділ 6, підрозділ I цього видання.

⁵ Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine’s Accession to the Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Budapest Memorandum), signed on 5 Dec. 1994. Будапештський меморандум був частиною пакета заходів, що мав переконати Україну передати Росії всю розташовану на її території ядерну зброю, яка належала колишньому Радянському Союзу, і приєднатися до ДНЯЗ як неядерна держава.

⁶ US Department of State, ‘U.S./U.K./Ukraine press statement on the Budapest Memorandum meeting’, 5 Mar. 2014, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/03/222949.htm>>.

⁷ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Statement by the Russian Ministry of Foreign Affairs regarding accusations of Russia’s violation of its obligations under the Budapest Memorandum of 5 December 1994’, 1 Apr. 2014, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/B173CC77483EDEB944257CAF004E64C1>.

⁸ У лютому 2014р. Президент Б.Обама висловив глибоку стурбованість повідомленнями про переміщення російських військових на території України. Див.: White House, Office of the Press Secretary, ‘Statement by the President on Ukraine’, 28 Feb. 2014, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/02/28/statement-president-ukraine>>.

угрупованнями в Донецькій і Луганській областях. У квітні 2014р. Донецьк і Луганськ проголосили себе окремими республіками і згодом, у червні 2014р., об'єднались у конфедерацію під назвою “Новоросія”⁹. 16 травня 2014р. Генеральна прокуратура України оголосила обидві “республіки” терористичними організаціями, а Уряд України визначив наступні дії з відновлення контролю над захопленою територією як антитерористичну операцію (АТО)¹⁰.

Бої активізувалися після того, як припинення вогню, оголошене завдяки зусиллям посередників наприкінці червня, було зірване (див. нижче). Наступальні дії урядових сил спочатку були вдалим, але далі сепаратистські сили за суттєвої підтримки з боку Росії перейшли в контрнаступ. В інтерв'ю, записаному в середині серпня, керівник “Донецької Народної Республіки” (ДНР) О.Захарченко відзначив як критичний момент прибуття після чотирьох-місячної підготовки в Росії 1 200 бійців з важкою технікою¹¹. Наприкінці серпня О.Захарченко зазначав, що на сході України воюють 3 000-4 000 російських громадян¹².

Є різні думки про форми та масштаб іноземної допомоги, отриманої сепаратистськими збройними угрупованнями, що воюють на сході України. У 2014р. лідери цих угруповань заявляли, що ведуть операції, використовуючи техніку, захоплену у місцевих частин українських ЗС і спецслужб. Але українські війська були сконцентровані переважно в західній частині країни, а на сході військ, оснащених важкою технікою, було дуже мало¹³.

Упродовж року було багато повідомлень про те, що сепаратистські збройні угруповання існують завдяки допомозі з-за кордону, включно з поставками летальної зброї (див. нижче)¹⁴. Західні уряди вважають, що російські кадрові військові були або відряджені, або звільнені, щоб воювати в Україні, залишаючись, водночас під російським керівництвом і командуванням. Посадовці НАТО також заявляли, що близько 1 000 російських військових, у т.ч. спецназ, діють на території України, виконуючи важливі функції технічної підтримки¹⁵.

⁹ International IDEA, ‘Ukraine: Luhansk, Donetsk republics ratify constitution’, Constitutionnet, 27 June 2014, <<http://www.constitutionnet.org/news/ukraine-luhansk-donetsk-republics-ratify-constitution>>.

¹⁰ ‘Nineteen more senators ask Obama to recognize DPR and LPR as terrorists’, Ukrinform, 4 Aug. 2014, <http://www.ukrinform.ua/eng/news/nineteen_more_senators_ask_obama_to_recognize_dpr_and_lpr_as_terrorists_324765>.

¹¹ Черненко Е. Прем'єр ДНР заявив о получении подкрепления из России, *Коммерсантъ*, 16 августа 2014г. Подібні дані наводив І.Стрелков, громадянин Росії, який допомагав організувати участь іноземних бойовиків в Україні. Див.: Dolgov, A., ‘Russia’s Igor Strelkov: I am responsible for war in eastern Ukraine’, *Moscow Times*, 21 Nov. 2014.

¹² ‘Only Russian volunteers fighting with anti-Kiev forces: Donetsk Republic leader’, *Russia Today*, 28 Aug. 2014, <<http://rt.com/news/183308-russian-volunteers-ukraine-fighting>>.

¹³ Українські війська з важкою зброєю зосереджені у військових округах навколо Києва, Львова та в Закарпатті. Див.: Denisentsev, S., ‘The Soviet inheritance of Ukrainian armed forces’, eds Howard and Pukhov (посилання 2).

¹⁴ The Atlantic Council, ‘NATO warns of Russia moving artillery units and Special Forces into Ukraine’, *NatoSource*, 22 Aug. 2014, <<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/nato-warns-of-russia-moving-artillery-units-and-special-forces-into-ukraine>>.

¹⁵ Croft, A., ‘More than 1000 Russian troops operating in Ukraine: NATO’, *Reuters*, 28 Aug. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/08/28/us-ukraine-crisis-nato-idUSKBN0GS1D220140828>>.

Немає сумнівів у тому, що участь у конфлікті на сході України брали іноземні бійці, в т.ч. на боці українського Уряду. Водночас, ступінь свідомого надання зовнішньої підтримки і згода на це іноземних урядів у 2014р. були спірними питаннями.

У липні Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ, *International Committee of the Red Cross, ICRC*) називав ці сутички “неміжнародним збройним конфліктом”. Така класифікація відбивала брак певності щодо ситуації на місцях у середині 2014р. Нова класифікація міжнародного збройного конфлікту вимагає доказів того, що іноземці воюють під іноземним командуванням, або що під іноземним командуванням перебувають місцеві бойовики¹⁶. Як зазначено вище, для західних посадовців факт російського командування над силами, що воюють на сході України, став очевидним наприкінці серпня 2014р.

МКЧХ закликав усі сторони дотримуватися міжнародного гуманітарного права, включно з гуманним поводженням з військовополоненими, які не мають ставати об’єктами приниження і знущань¹⁷. Напади на цивільних чи цивільні об’єкти – будинки, школи, медичні заклади і транспорт, громадські притулки та культові споруди – заборонені. У звітах Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ, *United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) приверталася увага до численних обстрілів впродовж року з використанням важкої зброї по густонаселених і забудованих районах, спричиняючи чисельні жертви серед цивільних, а також фіксувалася зростаюча кількість повідомлень про інші порушення гуманітарного права¹⁸.

Окремим інцидентом, який привернув, можливо, найбільшу увагу у світі у 2014р., була катастрофа літака рейсу МН17 Малайзійських авіаліній над східною частиною України 17 липня і загибель усіх 298 його пасажирів. Не покладаючи ні на кого провини за інцидент, Резолюція РБ ООН №2166 визнала, що літак розбився не через технічну несправність. У попередньому звіті слідчих голландської служби безпеки польотів зазначено, що “ушкодження, виявлені в передній частині літака, свідчать, що в літак ззовні потрапила велика кількість потужних вражаючих елементів. Імовірно, ушкодження від них призвели до втрати структурної цілісності літака, спричинивши його розпад у повітрі”¹⁹.

Наприкінці листопада 2014р. УВКПЛ повідомило, що за дуже обережною оцінкою, загальне число жертв російсько-українського конфлікту становило

¹⁶ Критерії класифікації конфліктів див.: International Committee of the Red Cross (ICRC), *International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts* (ICRC: Geneva, Oct. 2011). Про складність застосування критеріїв у випадку України див.: Quenivet, N., ‘Trying to classify the conflict in eastern Ukraine’, *IntLawGRRRLS*, 28 Aug. 2014, <<http://ilg2.org/2014/08/28/trying-to-classify-the-conflict-in-eastern-ukraine>>.

¹⁷ ICRC, ‘Ukraine: ICRC calls on all sides to respect international humanitarian law’, News release, 27 July 2014, <<https://www.icrc.org/eng/resources/documents/news-release/2014/07-23-ukraine-kyiv-call-respect-ihl-repatriate-bodies-malaysian-airlines.htm>>.

¹⁸ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Eighth Report on the Human Rights Situation in Ukraine*, 15 Dec. 2014.

¹⁹ UN Security Council Resolution 2166, 22 July 2014; Dutch Safety Board, Preliminary Report: Crash Involving Malaysia Airlines Boeing 777-200 Flight MH17, Hrabove, Ukraine (Dutch Safety Board: The Hague, Sep. 2014), p.30.

не менше 4 364 вбитих і 10 064 поранених. Крім того, за оцінкою УВКПЛ, станом на 30 листопада, в Україні нараховувалося близько 500 тис. внутрішньо переміщених осіб²⁰.

Український конфлікт: мирні та посередницькі ініціативи

Установи зі складу ООН, ЄС та окремі європейські країни робили спроби стримати і зменшити насильство в Україні, а також допомогти українським представникам дійти згоди стосовно складових стійкої системи врядування.

21 березня 2014р. ОБСЄ вирішила відрядити до України Спеціальну моніторингову місію (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*) у складі міжнародних цивільних спостерігачів, розосереджених по різних місцях країни²¹. Завданнями СММ є: (а) збір інформації; (б) інформування держав-учасниць ОБСЄ про стан безпеки, в т.ч. про окремі інциденти; (в) сприяння місцевому діалогу для зменшення насильства та напруженості²².

На зустрічі в Женеві 17 квітня 2014р. переговори між представниками Росії, України, США і ЄС завершилися Спільною заявою про початкові конкретні кроки з деескалації напруженості та відновлення безпеки. До негайних кроків належали повне припинення вогню, роззброєння всіх незаконних збройних угруповань, повернення всіх незаконно захоплених будинків їх законним власникам, звільнення всіх незаконно зайнятих площ і громадських місць. Передбачалась амністія “всім учасникам протестів і тим, хто звільнить будівлі та інші громадські місця і добровільно складе зброю”.

Міністерство оборони України та російські військові представники створили Спільний центр з контролю та координації (СЦКК, *Joint Centre for Control and Coordination, JCCC*) для вироблення шляхів реального припинення вогню. СЦКК розпочав свою роботу в жовтні 2014р. у Дебальцево, де розташований великий залізничний вузол і тривали запеклі бої²³.

Швейцарський Уряд, як головуючий на той час в ОБСЄ, розробив план виконання Женевської Спільної заяви²⁴. Після негайних кроків мав розпочатися новий конституційний процес, який повинен бути інклюзивним, прозорим, підзвітним і здійснюватися через широкий національний діалог.

На початку червня 2014р. керівники Франції, Німеччини, Росії та України зустрілися в Нормандії (Франція). Це була перша з початку кризи зустріч російського та українського президентів. Наступні зустрічі Нормандської групи показали провідну роль Німеччини, яка вступила в цю групу зі спроб посередництва і врегулювання українського конфлікту.

Також у червні 2014р. була створена Трестороння контактна група у складі представників Росії, України та діючого головуючого ОБСЄ – як механізм

²⁰ OHCHR (посилання 18).

²¹ Більше про розгортання СММ ОБСЄ в Україні див. у підрозділі II розділу 5 цього видання.

²² Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), ‘OSCE Special Monitoring Mission (SMM) to Ukraine: The facts’, 1 July 2014, <<http://www.osce.org/ukraine-smm/116879>>.

²³ OSCE, ‘Press statement by the Trilateral Contact Group’, 4 Oct. 2014, <<http://www.osce.org/home/125118>>.

²⁴ Burkhalter, D., ‘A roadmap for concrete steps forward: The OSCE as an inclusive platform and impartial actor for stability in Ukraine’, Speech by the President of the Swiss Confederation at the Foreign Affairs Council of the European Union, Brussels, 12 May 2014, <<http://www.osce.org/cio/118509>>.

сприяння прямим переговорам між українською і російською сторонами²⁵. Наприкінці липня “дворівневий діалог” окреслив можливості мирного врегулювання, і багато з 25 порушених на ньому питань були пізніше враховані в планах, запропонованих різними органами²⁶.

2 липня міністри закордонних справ Нормандської групи на зустрічі в Берліні підкреслили потребу припинення вогню, про що домовилися в Женеві. Міністри запропонували, щоб СММ ОБСЄ допомагала стежити за реалізацією домовленості про припинення вогню; з цією метою з 20 вересня 2014р. у визначеній зоні безпеки були розгорнуті групи спостерігачів. На зустрічі Росія погодилася надати українським прикордонникам доступ до двох пунктів пропуску на російській території для участі в контролі перетину кордону²⁷. Держави-учасниці ОБСЄ згодом вирішили розмістити Місію спостерігачів (МС, *Observer Mission, OM*) у двох російських пунктах пропуску – Гуково і Донецьк. Однак, уважне спостереження за двома пунктами перетину кордону, очевидно, не могло суттєво вплинути на транскордонне забезпечення, оскільки близько 400 км кордону України з Росією фактично залишалися поза контролем української влади, включно з пунктами перетину кордону Ізварине і Червонопартизанськ.

Наприкінці липня в Мінську (Білорусь) під егідою ОБСЄ відбулися мирні переговори між представниками України, Росії і різними збройними угрупованнями. Сторони домовилися, що міжнародні слідчі матимуть безпечний доступ до місця падіння літака Малайзійських авіаліній, і що українська влада та опозиційні їй збройні угруповання звільнять значне число полонених.

На зустрічі Тристоронньої контактної групи наприкінці серпня президенти України і Росії оприлюднили елементи мирного плану як складові процесу консультацій. Після розмови з Президентом України П.Порошенком 3 вересня Президент В.Путін окреслив мирний план із семи пунктів, зазначивши однак, що переговорів про план не було, оскільки Росія не є стороною конфлікту²⁸. 5 вересня представники України, Росії та ДНР/ЛНР на зустрічі в Мінську підписали Протокол з 12 пунктів²⁹. 19 вересня представники підписали меморандум включно з домовленостями про виконання угоди від 5 вересня³⁰.

Згідно з угодою від 5 вересня, воюючі сторони оголосили негайне припинення вогню, і 16 вересня український Парламент ухвалив закон про надання

²⁵ OSCE, ‘OSCE Chairperson-in-Office, upon request of Ukrainian President, appoints Swiss diplomat to accompany talks between Ukraine and Russia’, News release, Bern, 8 June 2014, <<http://www.osce.org/cio/119608>>.

²⁶ Friedman, U., ‘A 24 point plan to resolve the Ukraine crisis’, *The Atlantic*, 26 Aug. 2014.

²⁷ ‘Joint declaration by the foreign ministers of Ukraine, Russia, France and Germany’, Press release, 2 July 2014, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Meldungen/2014/140702_Statement.html>.

²⁸ Президент России, Телефонный разговор с Президентом Украины П.Порошенко, Сообщение для прессы, 3 сентября 2014г., <<http://kremlin.ru/news/46548>>.

²⁹ ‘OSCE releases 12-point protocol agreements reached between Ukraine, Russia and separatists in Minsk’, *Kyiv Post*, 8 Sep. 2014.

³⁰ OSCE, ‘Memorandum of September 19 2014 outlining the parameters for the implementation of commitments of the Minsk Protocol of 5 September 2014’, <<http://www.osce.org/home/123806>>.

широкої амністії учасникам конфлікту та особливості місцевого самоврядування в окремих районах Донецькій і Луганській областей. Лідери сепаратистських збройних угруповань, що воюють на сході України, назвали протокол основою для тривалого врегулювання. Однак, до кінця 2014р. у звітах ООН фіксувалася нова активізація бойових дій в Донецькій області, зокрема навколо Донецького аеропорту, на Дебальцевському напрямку, а також у населених пунктах Станиця Луганська та Щастя в Луганській області³¹.

Санкції

Запровадження санкцій було елементом реакції Заходу на конфлікт в Україні. США запровадили санкції 6 березня 2014р. у відповідь на появу в Криму озброєних осіб без розпізнавальних знаків (див. вище). Цими санкціями були обмежені подорожі особам, яких у США вважають головними винуватцями порушення суверенітету та територіальної цілісності України, та заморожені активи цих осіб³². Упродовж березня 2014р. ці санкції двічі розширювалися з використанням надзвичайних повноважень³³.

У квітні 2014р. Конгрес США ухвалив, а Президент Б.Обама підписав закон, що розширив юридичні повноваження санкційних органів³⁴. Закон доручив Уряду США надати допомогу Україні в пошуку, арешті та поверненні фінансових активів, які могли бути вкрадені у держави В.Януковичем, членами його сім'ї, колишніми чи нинішніми чиновниками Уряду України або їх спільниками.

Наприкінці квітня 2014р. США змінили політику ліцензування експорту до Росії. Всі ліцензійні заявки на експорт високотехнологічних оборонних товарів і послуг або високотехнологічних товарів подвійного використання, що перебували на розгляді й могли збільшити військові спроможності Росії, були скасовані, а чинні ліцензії відкликани³⁵. Міністерство торгівлі оголосило, що не видаватиме ліцензії на експорт будь-яких позицій з переліку Правил адміністрування експорту (*Export Administration Regulation*) до 13 російських компаній³⁶.

У липні 2014р. Міністерство фінансів США розширило фінансові санкції, додавши заборону нового фінансування визначених російських фінансових установ та енергетичних компаній. Розширені санкції охоплювали також

³¹ United Nations, 'Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on Ukraine', New York, 18 Jan. 2015, <<http://www.un.org/sg/statements/index.asp?nid=8331>>.

³² US Department of the Treasury, 'Executive Order 13660 blocking property of certain persons contributing to the situation in Ukraine, Mar. 6, 2014', United States Federal Register, vol. 79, no. 46, 10 Mar. 2014.

³³ US Department of the Treasury, 'Executive Order 13661 blocking property of additional persons contributing to the situation in Ukraine, Mar. 17, 2014', *Federal Register*, vol.79, no.53, 19 Mar. 2014; US Treasury, 'Executive Order 13662 blocking property of additional persons contributing to the situation in Ukraine, Mar. 6, 2014', *Federal Register*, vol.79, no.56, 24 Mar. 2014.

³⁴ US Congress, 113th Congress, Second session, 'Support for the Sovereignty, Integrity, Democracy and Economic Stability of Ukraine Act of 2014', <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-113hr4152enr/pdf/BILLS-113hr4152enr.pdf>>.

³⁵ US Department of State, 'United States expands export restrictions on Russia', Press statement, 28 Apr. 2014, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/04/225241.htm>>.

³⁶ US Department of Commerce, 'Commerce dept. announces expansion of export restrictions on Russia', Bureau of Industry and Security, Press release, 28 Apr. 2014, <<http://www.bis.doc.gov/index.php/about-bis/newsroom/press-releases/107-about-bis/newsroom/press-releases/press-release-2014/665-commerce-dept-announces-expansion-of-export-restrictions-on-russia>>.

фінансові санкції проти фізичних і юридичних осіб у самопроголошених ДНР/ЛНР³⁷. Ці санкції були ще більше розширені у вересні 2014р. та охопили заборону на експорт товарів, послуг і технологій для ряду нафтовидобувних проектів. До п'яти російських енергетичних компаній, найбільшою мірою залучених до таких проектів, були застосовані фінансові обмеження³⁸.

За межами США законодавчі форми запровадження санкцій різними державами мають певні відмінності, але багато країн координують свої дії. Так, Заява лідерів Групи сімох промислово розвинутих країн (Великої Британії, Італії, Канади, Німеччини, США, Франції та Японії) з питань України в липні 2014р. зв'язала новий рівень санкцій із закликом до Росії “припинити підтримку незаконних збройних формувань в Україні, забезпечити кордон з Україною і зупинити зростаючий потік зброї, техніки та бойовиків через нього з метою досягнення швидких і відчутних результатів деескалації конфлікту”³⁹.

Упродовж 2014р. Австралія, Канада, США, Японія та ЄС запровадили різні цільові санкції проти Росії, зокрема: замороження активів, обмеження на постачання певних речей, заборона поїздок певних фізичних і юридичних осіб. Швейцарія і Ліхтенштейн прийняли закони, що усувають можливість обходу санкцій проти Росії.

Після того, як 6 березня глави держав та урядів країн-членів ЄС засудили, за їх словами, “неспровоковане порушення Російською Федерацією українського суверенітету та територіальної цілісності”, ЄС прийняв кілька рішень⁴⁰. По-перше, двосторонні переговори з Росією з візових питань, а також триваючі переговори про нову всеохопну угоду замість чинної Угоди про партнерство і співробітництво ЄС-Росія були призупинені.

По-друге, 17 березня лідери ЄС вирішили запровадити обмеження на подорожі та заморозити активи осіб, які вважаються відповідальними за дії, що раніше зазнали осуду⁴¹. Нові санкції були ухвалені в червні-липні; ними був заборонений імпорт товарів з Криму до ЄС, заблоковані інвестиції та фінансування проектів і певних економічних секторів у Криму⁴².

³⁷ US Department of the Treasury, ‘Announcement of Treasury sanctions on entities within the financial services and energy sectors of Russia, against arms or related materiel entities, and those undermining Ukraine’s sovereignty’, Press release, 16 July 2014, <<http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2572.aspx>>.

³⁸ US Department of the Treasury, ‘Announcement of expanded treasury sanctions within the Russian financial services, energy and defence or related materiel sectors’, Press release, 12 Sep. 2014, <<http://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/jl2629.aspx>>.

³⁹ White House, Office of the Press Secretary, ‘G7 leaders statement on Ukraine’, Press release, 30 July 2014, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/07/30/g-7-leaders-statement-ukraine>>.

⁴⁰ Council Decision 2014/145/CFSP of 17 Mar. 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L78, 17 Mar. 2014; Council Regulation 269/2014 of 17 Mar. 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L78, 17 Mar. 2014.

⁴¹ Council Decision 2014/145/CFSP (посилання 40); Council Regulation 269/2014 (посилання 40).

⁴² Council of the European Union, ‘EU prohibits imports of goods from Crimea and Sevastopol’, Press release, 11076/14, 23 June 2014, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/press-data/EN/foraff/143342.pdf>; Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilizing the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L229, 31 July 2014; Council Regulation 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia’s actions destabilizing the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L229, 31 July 2014.

Наприкінці липня ЄС розширив санкції, запровадивши обмежувальні заходи першого рівня проти Росії. Ці заходи охоплювали: (а) обмеження доступу російських державних фінансових установ до ринків капіталу ЄС; (б) заборону експорту певних видів озброєнь до Росії; (в) заборону експорту товарів подвійного використання, призначених для російських військових кінцевих користувачів або для військового кінцевого використання російською владою; (г) обмеження доступу до деяких товарів і технологій, що використовуються в російському нафтовому секторі⁴³.

У вересні ЄС запровадив проти Росії санкції другого рівня. Вони ще більше обмежили передачу товарів подвійного використання та заборонили надання послуг для російських проектів з розвідки та видобутку сланцевої нафти та освоєння глибоководних родовищ у Росії та в Арктиці. Крім того, санкції другого рівня наклали нові обмеження на доступ російських фінансових установ до ринку капіталу, а також певні заборони стосовно компаній з транспортування нафти та нафтопродуктів у Росії⁴⁴.

Своєю чергою, в серпні та жовтні 2014р. Росія оголосила і потім розширила заборону на імпорту ряду продуктів харчування з Австралії, Канади, США та ЄС⁴⁵. У вересні заборона була поширена на старі автомобілі та різні види одягу⁴⁶.

Скоординовані заходи, запроваджені західними державами проти Росії, не поширювалися на певні галузі (т.зв. санкції третього рівня), що могло б завдати втрат великим галузям російської економіки, зокрема енергетиці чи транспорту. Запроваджені санкції не мали на меті завдати великої шкоди російській економіці, і згідно з аналізом, опублікованим наприкінці 2014р., не зробили цього.

У доповіді Міністерства фінансів Фінляндії у вересні 2014р. міститься висновок, що, “хоча обмежувальні заходи ЄС та інших країн і заборона імпорту Росією справлять значний вплив на перспективи певних компаній і секторів, їх прямиий вплив на загальну економічну активність Росії та її торговельних партнерів буде незначним”⁴⁷. Згідно з фінським аналізом, санкції мали прямиий і непрямиий економічний вплив, оскільки вони “збільшили геополітичну невизначеність, підвищили відсоткові ставки в Росії, послабили рубль, підігріли інфляцію, зменшили інвестиції та імпорту”⁴⁸. Хоча санкції могли ускладнити проблеми в Росії, зменшуючи її самовпевненість – загострюючи проблему втечі капіталу та ще більше знижуючи вартість російської валюти, – але більшість негативних тенденцій в російській економіці були очевидні ще у 2013р. Економічні та фінансові проблеми Росії зумовлені традиційними для Росії недоліками – включно з надмірною залежністю від

⁴³ Council Decision 2014/512/CFSP (посилання 42); Council Regulation 833/2014 (посилання 42).

⁴⁴ Council Regulation 960/2014 of 8 Sep. 2014 amending Council Regulation 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilizing the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L271, 12 Sep. 2014.

⁴⁵ ‘Russia expands Western food import ban’, *Moscow Times*, 20 Oct. 2014.

⁴⁶ ‘Russia reacts to EU sanctions with further western trade embargos’, *The Guardian*, 11 Sep. 2014.

⁴⁷ Finnish Ministry of Finance (MOF), *The Economic Effects of the EU's Russia Sanctions and Russia's Counter Sanctions* (Finnish MOF: Helsinki, Sep. 2014).

⁴⁸ Finnish Ministry of Finance (посилання 47).

II. Застосування європейських заходів зміцнення довіри та заходи зміцнення довіри та безпеки в Україні

ЯН ЕНТОНІ

“Кошик” військово-політичних заходів, узгоджений ОБСЄ – форумом, на якому європейські держави ведуть діалог з питань безпеки, – охоплює ключові робочі елементи європейського режиму зміцнення довіри та безпеки¹. Спираючись на роботу свого попередника, Наради з безпеки та співробітництва в Європі (*Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*), ОБСЄ перетворилася на структуру, в рамках якої держави уклали значну кількість політичних угод стосовно військових і невійськових заходів. Ці угоди охоплюють широке коло питань, включно з поведженням зі стрілецькою зброєю, легкими озброєннями та запасами боєприпасів, заходами зміцнення довіри у сфері кібербезпеки, підтримкою діяльності РБ ООН². Певні аспекти заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*), узгоджених у рамках ОБСЄ, стали у пригоді в українській ситуації 2014р.

Віденський документ 2011р. про ЗЗДБ є основою європейських заходів у цій сфері³. Документ містить положення про завчасні повідомлення стосовно певних видів військової діяльності і спостереження за ними, але у 2014р. в центрі уваги перебували положення про зменшення ризиків. Якщо завчасні повідомлення і спостереження можна вважати регулярними й рутинними справами, то положення Віденського документа про зменшення ризиків використовувалися рідко. Положення про зменшення ризиків розроблялися для умов, коли держава-учасниця ОБСЄ стурбована незвичайною і незапланованою військовою діяльністю.

Згідно з Віденським документом, за таких обставин держава-учасниця може вимагати пояснень від держави-джерела занепокоєння, а також зустрічі з нею. Документ описує механізми консультацій і співпраці, а також передбачає добровільний прийом візитів для розв’язання спірних питань. У 2014р. обидва ці положення застосовувались у зв’язку з українським конфліктом, причому з неоднозначним результатом.

Консультації і співпраця

У Віденському документі зазначено, що “держави-учасниці будуть, згідно з наступними положеннями, консультиватися і співпрацювати в зоні застосування заходів зміцнення довіри та безпеки одна з одною стосовно будь-якої незвичайної і незапланованої, суттєвої з військової точки зору діяльності їх

¹ Головні європейські документи, що визначають режим, див.: <<http://www.osce.org/fsc/77039>>. ОБСЄ також сприяє зміцненню безпеки через гуманітарні заходи, і ці аспекти також перебували в полі зору під час подій в Україні у 2014р. Див. підрозділ III розділу 13 цього видання.

² Зокрема, ОБСЄ розробила заходи, пов’язані з такими резолюціями РБ ООН, як: Резолюція №1540 від 28 квітня 2004р. про нерозповсюдження зброї масового ураження та зменшення ризику масових наслідків тероризму; Резолюція №1325 від 31 жовтня 2000р. з питань жінок, миру й безпеки.

³ OSCE, Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-building Measures, FSC.DOC/1/11, 30 Nov. 2011, <<http://www.osce.org/fsc/86597>>.

військових сил поза межами місць їх звичайного розташування мирного часу, та стосовно якої держава-учасниця висловлює стурбованість, пов'язану з її безпекою”⁴.

Згідно з положеннями Документа, держава-учасниця, що відчуває занепокоєння такою діяльністю, може адресувати іншій державі-учасниці, в якій ця діяльність відбувається, запит про надання роз'яснень, зазначивши причину чи причини занепокоєння та, наскільки можливо, тип діяльності та місце чи район її проведення. Держава, якій адресовано запит, має відповісти впродовж 48 годин і надати відповіді на питання з належними підтвердженнями. Отримавши відповідь, держава, яка робила запит, може звернутися із запро-сом про зустріч з державою-відповідачем, що скликається впродовж 48 годин і, якщо неможливо домовитися про місце зустрічі, то вона відбувається в Центрі ОБСЄ із запобігання конфліктам (*Conflict Prevention Centre*) під головуванням діючого головуєчого. Запит і відповідь передаються всім іншим державам-учасницям, і обидві сторони можуть запросити інші зацікавлені держави-учасниці ОБСЄ взяти участь у зустрічі.

Упродовж березня, квітня і травня 2014р. Росія отримала від Канади, Естонії, України і США запити про роз'яснення стосовно її підозрілої військової діяльності поблизу українського кордону. Пізніше ці країни висловлювали бажання зустрітися з Росією для обговорення цієї діяльності⁵. У відповідь Росія не надала всієї запитаної інформації про військову діяльність поблизу кордону з Україною і вирішила не брати участі в зустрічах для обговорення цього питання. Росія стверджувала, що вона відповіла “досить детально на перші запити України, США та Канади” і що “ступінь деталізації в наших відповідях був цілком пропорційним ступеню конкретизації, аргументації і достовірності самих запитів”⁶. Інші держави-учасниці розкритикували російську відповідь, а делегація США назвала її “несумісною з буквою і духом Віденського документа”⁷.

Добровільний прийом візитів

З метою усунення стурбованості військовою діяльністю Віденський документ заохочує держави-учасниці ОБСЄ приймати візити до районів, де можуть існувати причини для занепокоєння.

У березні 2014р. 30 держав-учасниць ОБСЄ на запрошення України добровільно погодилися здійснити візити в супроводі представника Центру запобігання конфліктам ОБСЄ⁸. Після цього групи у складі представників різних

⁴ OSCE, FSC.DOC/1/11 (посилання 3), para.16.

⁵ Зустрічі відбулися 7, 17 і 30 квітня 2014р.

⁶ OSCE, ‘Statement by the Delegation of the Russian Federation’, *OSCE Forum For Security Cooperation Journal*, no.777, 19 Nov. 2014, p.2.

⁷ US Mission to the OSCE, ‘On Russian Military Activities Near Ukraine’s Border’, Statement by Ambassador Daniel B. Baer to a special joint-session of the Forum for Security Cooperation and Permanent Council, Vienna, 30 Apr. 2014, <http://osce.usmission.gov/apr_30_14_ukrainefscpc.html>.

⁸ Ці країни: Албанія, Австрія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія та США. Див.: OSCE, ‘OSCE to send military and civilian personnel to Ukraine’, Press release, 5 Mar. 2014, <<http://www.osce.org/sg/116093>>.

держав-учасниць прибули до України з наміром відвідати 5-12 березня Крим, а 12-20 березня – південь і схід країни. В наступних звітах про ці візити зазначено, що групи “не змогли усунути стурбованість активізацією військової діяльності Росії в українському регіоні Крим, оскільки озброєний персонал постійно відмовляв групі в допуску на півострів”⁹.

Дотримання та перевірка

Держави-учасниці ОБСЄ щороку надають великий перелік даних у рамках Щорічного обміну військовою інформацією (*Annual Exchange of Military Information, AEMI*). Для її перевірки держави-учасниці домовилися приймати інспекції та оціночні візити на місцях. Визначені райони в межах відповідальності ОБСЄ можна інспектувати тричі на рік без права відмови, хоча в доступі до чутливих зон визначеного району може бути відмовлено. До частин чи підрозділів, заявлених державами в *AEMI*, можна здійснити 1-15 оціночних візитів на рік, але в доступі до тієї чи іншої частини чи підрозділу може бути відмовлено, якщо її немає на місці – наприклад, у випадку відрядження за кордон.

Хоча кількість інспекцій та оцінок, які держава зобов’язана прийняти впродовж календарного року, обмежена, ліміту на кількість, яку держава може прийняти добровільно, немає. З березня по грудень 2014р. Україна прийняла 17 інспекцій неозброєних військових експертів з 24 країн¹⁰. Ці візити опинились у центрі уваги, коли групу інспекторів під німецьким проводом у складі восьми іноземних інспекторів і чотирьох українських супроводжуючих з 25 квітня по 3 травня утримували на сході України прибічники ДНР¹¹.

Причини затримання не були вповні зрозумілими. Мотивом могло бути використання затриманих для перемовин про звільнення осіб, утримуваних українською владою. Цю акцію також могли здійснити з метою завадити присутності міжнародного співтовариства на південних і східних територіях України шляхом демонстрації нездатності України гарантувати безпеку інспекторів.

Міністерство закордонних справ Росії заявило, що за “безпеку інспекторів у районах, де влада не контролює ситуацію і де ведеться військова операція проти громадян власної країни”, відповідає українська сторона¹².

⁹ OSCE, ‘EU statement on the situation in Ukraine’, OSCE Forum for Security Cooperation Journal, no. 750, 26 Mar. 2014.

¹⁰ Ці країни: Австрія, Бельгія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва, Люксембург, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Велика Британія та США.

¹¹ ‘Pro-Russian separatists present detained OSCE observers to the media’, Deutsche Welle, 27 Apr. 2014, <<http://www.dw.de/pro-russian-separatists-present-detained-osce-observers-to-the-media/a-17594446>>.

¹² “‘NATO spies’? Slavyansk self-defence forces keep foreign military inspectors detained”, Russia Today, 26 Apr. 2014, <<http://rt.com/news/155056-ukraine-military-observers-slavyansk>>; ‘Ukraine says OSCE hostages used as “human shields”’, France 24, 27 Apr. 2014, <<http://www.france24.com/en/20140426-russia-ukraine-detained-osce-observers-nato-spies>>.

Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки

Кодекс поведінки стосовно воєнно-політичних аспектів безпеки (*Code of Conduct on Politico-military Aspects of Security*) 1994р. спрямований на розв'язання важливої проблеми у зміцненні довіри, але, порівняно з Віденським документом, йому бракує механізмів верифікації¹³. Політично обов'язковий Кодекс поведінки закріплює багато принципів і зобов'язань інших документів ОБСЄ, покликаних зменшити ризик міждержавного конфлікту, а також визначає чітко зобов'язання держав-учасниць співпрацювати з питань попередження і протидії тероризму. Цей Кодекс, названий у 2014р. першим “інструментом м'якої безпеки”, охоплює також зобов'язання, пов'язані з внутрішньою безпекою¹⁴.

Кодекс вимагає від держав-учасниць запровадити систему та процедури забезпечення під час виконання будь-яких завдань внутрішньої безпеки “пропорційності застосування сили потребі примусу. Збройні сили діятимуть з потрібною обережністю для уникнення завдання шкоди цивільним чи їх майну”¹⁵. Держави-учасниці “не використовуватимуть збройні сили з метою обмеження мирної і законної реалізації прав людини і громадянина особами, діючими індивідуально або як предствники груп, а також з метою позбавлення цих осіб їх національної, релігійної, культурної, мовної чи етнічної самобутності”¹⁶. Згідно з Кодексом поведінки, держави-учасниці “не дозволятимуть існування сил, непідзвітних конституційно утвореним органам влади та непідконтрольних їм, і не підтримуватимуть такі сили”¹⁷.

Під час українського конфлікту відзначалась актуальність положень Кодексу, пов'язаних з підзвітністю та контролем. Питання підпорядкування іноземних бійців було важливим для класифікації конфлікту Міжнародним комітетом червоного хреста (МКЧХ), а також для визначення відповідальності за дії іноземних бойовиків в аспекті міжнародного гуманітарного права (підрозділ I). Присутні на місцях міжнародні органи, включно з ООН та ОБСЄ, повідомляли про зростаюче число іноземних бійців, які беруть участь у боях. Іноземні бійці, які підтримували українську владу, воювали у складі спеціальних добровольчих підрозділів. Одні добровольчі підрозділи, відомі як батальйони територіальної оборони, підпорядковувалися Міністерству оборони, інші, відомі як батальйони міліції особливого призначення, – Міністерству внутрішніх справ.

Дотримання Кодексу поведінки опонентами українського Уряду оцінити важче, зокрема через невизначеність статусу сил, лояльних до самопроголошених ДНР/ЛНР (підрозділ I). Хоч Уряд Росії не заперечував, що російські

¹³ OSCE, Code of Conduct on Politico-military Aspects of Security, DOC/FSC/1/95, 3 Dec. 1994, <<http://www.osce.org/fsc/41355>>.

¹⁴ Chaudhuri, P., Lambert, A. and Schmidt, T. (eds), *20 Years of OSCE Code of Conduct on Politico-military Aspects of Security: A Commemorative Study on the History, Development, Achievements and Outreach of the OSCE Key Document for Politico-military Norms and Principles on Armed and Security Forces* (OSCE: Nov. 2014).

¹⁵ OSCE, DOC/FSC/1/95 (посилання 13), para.36.

¹⁶ OSCE, DOC/FSC/1/95 (посилання 13), para.37.

¹⁷ OSCE, DOC/FSC/1/95 (посилання 13), para.25.

громадяни воюють разом зі збройними підрозділами на сході України, цих осіб називали добровольцями, і на їх формі не було розпізнавальних знаків належності до російських ЗС¹⁸.

Аналіз національних звітів, оприлюднених на веб-сайті ОБСЄ, свідчить про те, що ряд проблемних питань, які виникають в Україні, спричиняють загальну стурбованість і потребують подальшого з'ясування.

У 2010р. Центр ОБСЄ із запобігання конфліктам оприлюднив дослідження двох науковців, де відзначені розбіжності національних підходів до невійськових сил безпеки¹⁹. Автори з'ясували, що звітність про воєнізовані та внутрішні сили безпеки є більш заплутаною і складною для розуміння, ніж звітність про військові сили. Багато держав повідомляли, що не мають воєнізованих сил, і не розрізняють сили внутрішньої безпеки та різні види спеціальних поліцейських сил, які діють за різними законами і правилами.

Автори зазначили складність для деяких держав-учасниць звітності про функції внутрішньої безпеки. Надання інформації про невійськові сили безпеки, яке в ряді країн охоплює звітність про правила діяльності приватних компаній сектору безпеки, ускладнює також те, що узгодженого визначення сектору безпеки в Європі немає.

Оцінка застосування заходів зміцнення довіри та безпеки в Україні

У 2013р. російські офіційні особи стверджували, що структурний контроль над звичайними озброєннями втрачає сенс, тоді як ЗЗДБ продовжують відігравати важливу роль у врегулюванні відносин у сфері безпеки в Європі²⁰; проте, вже наприкінці 2014р. російські представники піддавали сумніву корисність ЗЗДБ, які, на їх думку, характеризуються “блоковою упередженістю”²¹.

Росія у 2014р. зауважувала, що застосування Віденського документа не сприяє зменшенню напруженості, і в заяві на Форумі ОБСЄ зі *співробітництва* в галузі безпеки (*Forum for Security Cooperation*) у листопаді 2014р. російська делегація заявила про “кризу довіри у сфері контролю над озброєннями та ЗЗДБ”²².

Росія нарікала на можливе використання ЗЗДБ для підтримки однієї сторони конфлікту та тиску на іншу і твердила, що заходи використовуються не для того, для чого їх планували. Так, інспекції та оцінки в Україні здійснювалися не через стурбованість невиконанням Україною Віденського документа, а з метою засвідчити політичну підтримку українській владі в

¹⁸ Flintoff, C., ‘Russia reports troop deaths in Ukraine, but calls them “volunteers”’, National Public Radio, 8 Sep. 2014, <<http://www.npr.org/blogs/parallels/2014/09/08/346735504/some-in-russia-admit-their-troops-volunteer-in-ukraine>>.

¹⁹ OSCE, *Report of the Academic Study on the 2010 Information Exchange of the Code of Conduct on Politico-military Aspects of Security* (OSCE Conflict Prevention Centre: Vienna, 13 Sep. 2010), pp.7-8.

²⁰ Ентоні Я., Гріп Л. Контроль над звичайними озброєннями і заходи зміцнення довіри та безпеки в Європі. – *Щорічник СППІ 2013*, підрозділ III розділу 8.

²¹ OSCE, Statement by the Delegation of the Russian Federation (посилання 6).

²² OSCE, Statement by the Delegation of the Russian Federation (посилання 6).

поточному конфлікті. Росія заявляла, що звіти про інспекції були упередженими, позитивно оцінюючи дії українських сил і негативно – сил опозиції, а також містили інформацію, зібрану не інспекторами та не перевірену ними. Насамперед Росія нарікала, що звіти про інспекції вже не сприяють прозорості та передбачуваності й перетворилися натомість на політичний коментар до поточного конфлікту.

Нарікання Росії на упередженість відбивають також нерівномірний розподіл заходів з контролю над виконанням. Середня кількість заходів інспекцій та оцінки мала б становити дві інспекції та одну оцінку на рік, але Росія у 2014р. прийняла шість таких візитів. Усього впродовж 2014р. в рамках угод про ЗЗДБ Росія прийняла 37 різноманітних візитів.

Інші російські претензії відбивали її давні образи. Наприклад, відмова Росії на прохання про консультації у 2014р. загалом була такою ж, як і реакція західних країн у 1999р., коли Білорусь і Росія посилалися на главу Віденського документа про зменшення ризику у зв'язку з косовською кризою. Тоді США заявили, що виконання вимог ЗЗДБ становитиме загрозу безпеці операцій НАТО²³.

Росія давно вважає, що ЗЗДБ в рамках Віденського документа “діють лише в ясну погоду” та обов'язково дадуть збій у разі кризи чи конфлікту, оскільки за таких умов довіра швидко випаровується. Видається, що попередній досвід застосування ЗЗДБ під час конфлікту, зокрема в Закавказзі та Косово, а також поточний досвід України підтверджують цей погляд.

Логіка режиму ЗЗДБ полягає в тому, що поєднуючи інформацію, отриману різними шляхами – а Віденський документ дозволяє використовувати й національні технічні засоби для контролю виконання узгоджених ЗЗДБ, – цей режим може сприяти передбачуваності, надаючи державам найповнішу інформацію про стан безпеки у певному місці. Однак, якщо держави не прагнуть прозорості чи передбачуваності, а натомість бачать вигоду в брехні та невизначеності, то корисність режиму є сумнівною.

З цієї точки зору, застосування загальноєвропейських ЗЗДБ до специфічних умов України у 2014р. могло хіба що частково допомогти зменшенню негативних наслідків конфлікту. Інформація, зібрана під час візитів, інспекцій та оцінок, не давала ясності стосовно подій, що розгортаються на місцях, залишалася дуже суперечливою і не створювала підґрунтя для розвитку діалогу.

Застосування ЗЗДБ у кризових і конфліктних ситуаціях потребує подальшого обговорення державами-учасницями ОБСЄ. Діалог має будуватися на обговоренні питань кращого застосування елементів чинного Віденського документа – зокрема, регіональних заходів, передбачені Документом, – а також необхідності поєднання застосування загальноєвропейських ЗЗДБ на місцевому рівні з використанням спеціальних заходів, розроблених для локалізованих кризових ситуацій. Можливість і шляхи застосування ЗЗДБ до недержавних озброєних сторін у зоні ОБСЄ – це інший аспект, що вимагає додаткового аналізу.

²³ Lachowski, Z., *Confidence- and Security-Building Measures in the New Europe*, SIPRI Research Report no.18 (Oxford University Press: Oxford, 2004), pp.93-95.

III. Вплив кризи в Україні на поставки озброєнь

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН, ОДЕ ФЛЬОРА,
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Криза в Україні по-різному вплинула на торгівлю зброєю у 2014р. Сторони збройного конфлікту – український Уряд і сепаратисти на сході України – вели масштабну війну із застосуванням великої кількості звичайних озброєнь, у т.ч. важких. Більша частина цих озброєнь до початку кризи була на українських складах, але силам сепаратистів зброю постачала також Росія.

Україна швидко з'ясувала, що їй бракує певних видів техніки, і просила західні країни надати їх, що спричинило спори серед держав НАТО стосовно доречності таких поставок. Уряди США та Європи загалом скептично поставилися до постачання озброєнь, але з приводу допомоги Україні на Адміністрацію США дуже тиснув Конгрес.

Криза вплинула і на російсько-українську торгівлю зброєю, яка, після певних вагань з українського боку, була наприкінці 2014р. припинена – ймовірно, безповоротно. Це створює серйозні проблеми для Росії, яка за деякими ключовими компонентами залежить від України і тепер має знайти альтернативні джерела. Російська торгівля зброєю із Заходом, насамперед країнами-членами ЄС, яка останнім часом набирала обертів, також була призупинена. Це суттєво вплинуло на сподівання Росії розробляти зброю та компоненти в кооперації з країнами-членами ЄС та отримати доступ до передових західних військових технологій. У цій сфері Росії також доведеться шукати альтернативи. Розрив відносин з обома партнерами, ймовірно, вплине на й без того виснажену російську економіку і плани модернізації ЗС.

У цьому підрозділі аналізується дискусія і поточний стан як постачання Заходом озброєнь та іншої військової техніки на підтримку України, так і поставок Росією – силам сепаратистів. Також оцінюється вплив кризи на російсько-українську торгівлю зброєю і на поставки озброєнь між Заходом і Росією.

Російсько-українська торгівля зброєю

Після розпаду Радянського Союзу на початку 1990-х років Росія успадкувала більшу частину радянської військової промисловості, але деякі важливі проектно-виробничі об'єкти залишилися також в інших радянських республіках. Україна була другим найбільшим спадкоємцем радянської військової промисловості, і Росія залежала від України в обслуговуванні, виробництві та розробці ключових компонентів ряду озброєнь. Попри намагання Росії відтворити або замінити ці компоненти, у 2014р. вона ще залежала від українських виробників деяких важливих озброєнь. Україна повністю чи частково виробляє: (а) двигуни для транспортних вертольотів *Ми-8* і *Ми-17* – основи вертолітного парку ЗС РФ – і бойових вертольотів *Ми-24*; (б) газові турбіни майже для всіх великих військових кораблів; (в) компоненти нових бойових літаків *T-50*, зенітних ракетних комплексів (ЗРК) великої дальності *C-300*,

C-350, C-400 і C-500 та деяких класів торпед¹. Деякі російські міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) і космічні апарати також залежать від українських компонентів. Повідомлялося, що Росія платила українським підприємствам \$10 млн. на рік за поставку та обслуговування МБР P-36 (SS-18)². Чорноморський флот Росії також залежав від ремонту на українських верфях у Криму³. Точних даних про український експорт до Росії немає. Федеральна служба військово-технічного співробітництва (ФС ВТС) Росії стверджує, що торгівля становить менше \$10 млн. на рік⁴. Надійніші джерела оцінюють її вартість у майже \$500 млн. щороку, або близько половини всього українського експорту⁵. Контракти на суму \$200 млн., які нібито обговорювалися на виставці зброї у Росії у 2013р., також показують реальну вартість торгівлі⁶.

Український державний концерн “Укроборонпром” припинив увесь експорт військової техніки до Росії у березні 2014р.⁷ Перспективи спільного підприємства, що його наприкінці 2013р. обговорювали російські та українські виробники авіадвигунів, залишаються неясними. Планувалася спільна розробка двигунів, зокрема для нових російських бойових літаків T-50, а також виробництво українськими підприємствами двигунів для російських вертольотів, транспортних та учбових літаків. У березні 2014р. видавалося, що спільне підприємство буде створене. Ця угода була дуже важливою для української економіки та для російської програми виробництва озброєнь, але наприкінці 2014р. її майбутнє залишалося невизначеним⁸. Росія та Україна наприкінці 2013р. домовилися також поновити виробництво транспортного літака Ан-124, який розробили й виробляли компанії, що наразі розташовані в Україні. Росії потрібні літаки, і Україна могла б мати зиск від їх продажу⁹. Але на початку 2015р. Росія скасувала плани розробки та закупівлі транспортного літака Ан-70 – ще важливішого російсько-українського проекту, припинення якого може означати кінець усіх російсько-українських відносин у галузі озброєнь¹⁰.

¹ Johnson, R.F., ‘Ukraine bans defence exports to Russia’, *Jane’s Defence Weekly*, 9 Apr. 2014, p.5; Anderson, G., ‘Russia claims import substitution complete on Mi-8’, *Jane’s Defence Weekly*, 5 Nov. 2015, p.21; ‘United Engine Corporation to manufacture 150 helicopter engines in 2015’, *Russian Aviation*, 21 Nov. 2014; ‘Rosja ma kłopoty z produkcją torped’, *Defence 24*, 17 Feb. 2015, <http://www.defence24.pl/news_rosja-ma-klopoty-z-produkcja-torped>.

² Isby, D.C., ‘Russia warns Ukraine over ICBM-technology exports’, *Jane’s International Defence Review* (IHS Global Ltd: Coulsdon, May 2014), p.14.

³ Anderson, G., ‘Russo–Ukrainian tensions threaten industrial fallout’, *Jane’s Defence Weekly*, 5 Mar. 2014, p.24.

⁴ ‘Russia–Ukraine military cooperation volume stands at \$10 million, may fall soon’, TASS, 15 May 2014, <<http://tass.ru/en/russia/731710>>.

⁵ Anderson (посилання 1), p.21.

⁶ ‘Russia seeks increased defence production with Belarus’, *Jane’s Defence Weekly*, 9 Apr. 2014, p.5.

⁷ Ukroboronprom, ‘Yuriy Tereshchenko: possible losses because of the suspension of military technical cooperation with Russian Federation will be compensated with the internal purchases and foreign contracts’, Press release, 11 Apr. 2014, <<http://www.ukroboronprom.com.ua/en/newsview/2/345>>.

⁸ Szeptycki, A., ‘Rebuilding the engine of cooperation’, *New Eastern Europe*, 25 Feb. 2015.

⁹ United Engine Corporation, ‘Russian–Ukrainian engineering center will work on developing engines for civilian and military transport aviation’, Press release, 24 Mar. 2014; Zudin, A., ‘Russian, Ukrainian firms press ahead with aero-engine JV’, *Jane’s Defence Weekly*, 2 Apr. 2014, p.27.

¹⁰ Vogelaar, R., ‘Russia’s defense ministry removes An-70 from national armament program’, *Aviationnews.eu*, 2 Mar. 2015, <<http://www.aviationnews.eu/59003/russias-defense-ministry-removes-an-70-from-national-armament-program/>>.

Росія вдалася до пошуку альтернативних виробників в інших колишніх радянських республіках, розглядаючи близького союзника Росії Білорусь як найвірогіднішого партнера¹¹. У серпні 2014р. Росія оголосила “стратегію імпортозаміщення” у виробництві військово-космічної техніки¹². Наприкінці 2014р. Росії заявила, що знайшла чи розробила замітники всіх українських компонентів, включно з вертолітними двигунами¹³. Однак Росія навряд чи може так швидко подолати залежність від українських компонентів. Криза в Україні майже напевно збільшила вартість закупівель для Росії через незаплановані капіталовкладення, які довелося робити для заміщення джерел озброєнь і комплектуючих, втрачених через заборону українського експорту або санкції, запроваджені країнами Заходу (див. нижче та підрозділ I). Були оголошені плани швидкого позбавлення залежності всієї російської військової техніки від імпортних компонентів¹⁴.

Європейсько-російська торгівля зброєю

До кризи відбувався обмежений, але зростаючий продаж військової техніки та технологій від Західної Європи до Росії. У деяких секторах були ознаки потенційних суттєвих замовлень з Росії. Криза зменшила, але не зупинила повністю цю торгівлю. Європейські країни мають різні, іноді – протилежні думки про те, як треба чи можна обмежити торгівлю зброєю з Росією. У березні 2014р. Німеччина призупинила контракт вартістю €120 млн. на оснащення великого сучасного навчального центру¹⁵. Велика Британія призупинила чинність виданих ліцензії на експорт військової техніки та техніки подвійного використання до Росії, а також ліцензій на експорт до України техніки, яку можна використати для внутрішніх репресій¹⁶. Найбільшим контрактом на поставку крупної техніки до Росії після завершення холодної війни був продаж Францією двох десантних кораблів *Mistral* у 2011р. Під час переговорів кілька партнерів по НАТО і ЄС висловили стурбованість можливими наслідками продажу кораблів для їх безпеки. На початку 2014р., коли перший корабель був готовий до передачі, ряд членів НАТО, в т.ч. Польща та США, відкрито закликали Францію зупинити поставку. Франція, підтримана Німеччиною, попри попереднє призупинення контракту, спочатку наполягала на обов’язковості виконання підписаного контракту, оскільки навіть обмежені санкції ЄС не давали юридичних підстав розірвати угоду¹⁷. Але у вересні

¹¹ ‘Russia seeks increased defence production with Belarus’, *Jane’s Defence Weekly*, 9 Apr. 2014, p.5.

¹² ‘Russia’s state arms exporter signs \$100mln in contracts’, RIA Novosti, 14 Aug. 2014.

¹³ Anderson, G., ‘Russia claims import substitution complete on Mi-8’, *Jane’s Defence Weekly*, 5 Nov. 2015, p.21. Залишається неясним, чи достатньо російських виробничих потужностей для забезпечення виробництва цих вертольотів на експорт.

¹⁴ ‘Russian defense ministry to withdraw from use Rokot boosters in 2016’, TASS, 27 Aug. 2014, <<http://tass.ru/en/russia/746873>>.

¹⁵ Schulte, S., ‘Germany puts brakes on Rheinmetall deal with Russia’, *Jane’s Defence Weekly*, 26 Mar. 2014, p.6.

¹⁶ Forrester, C., ‘UK suspends defence exports to Russian military’, *Jane’s Defence Weekly*, 26 Mar. 2014, p.20.

¹⁷ Rettman, A., ‘Germany backs France on Russia warships contract’, *EU Observer*, 5 June 2014, <<https://euobserver.com/foreign/124498>>; ‘Poland against France–Russia warship sale’, *Defense News*, 3 June 2014.

2014р., коли перший *Mistral* був готовий, а його російський екіпаж вже був у Франції, Франція відмовилася передати його. До кінця 2014р. остаточного дозволу на його експорт від Франція ще не було¹⁸.

Прямий вплив санкцій західних країн на поставки техніки та компонентів до Росії важко оцінити. Представники російської промисловості визнають певні труднощі, але водночас вони прогнозують, що вплив на наявні замовлення буде мінімальним і що Росія загалом успішно замінить українських і західних виробників альтернативними постачальниками¹⁹. Інші джерела повідомляють про більшу залежність Росії від західних високотехнологічних електронних та інших компонентів, багато з яких мають подвійне використання²⁰. Повідомлялося, що альтернативні джерела цих товарів для Росії можливою вартістю до \$1 млрд. на рік запропонував Китай²¹. Наприкінці 2014р. йшлося про переговори з Китаєм стосовно сучасних китайських електронних компонентів для літаків і кооперації у розробці нової зброї²².

Озброєння України

Хоча найближчим часом Україна матиме майже всі потрібні їй види озброєнь і бойової техніки, але їй бракує певних речей, таких, як системи радіоелектронної боротьби для захисту українських літаків від ЗРК, РЛС артилерійської розвідки, радіостанції, безпілотні літальні апарати (БЛА, *unmanned aerial vehicles, UAVs*) та інші системи розвідки, прилади нічного бачення і бронезилети. Україна постійно просила західні країни продати або надати їй таке обладнання²³. Наприкінці 2014р., коли стало ясно, що угоди, досягнуті в Мінську у вересні, не працюють, ряд впливових колишніх урядовців та експертів у Європі та США виступили за надання озброєнь українським ЗС²⁴. Країни-члени НАТО на саміті у вересні 2014р. погодилися збільшити підтримку ЗС України в кількох сферах, включно з тиловим забезпеченням, управлінням і зв'язком. Але підтримка є обмеженою, зводиться до нелетальної техніки та послуг, і на початок 2015р. в повному обсязі не розпочалася²⁵.

¹⁸ 'Mistral amphibious assault ships for Russia: Deliveries hanging', *Defense Industry Daily*, 21 May 2015.

¹⁹ 'Russian exports of precision weapons unaffected by Western sanctions', RIA Novosti, 16 June 2014.

²⁰ Dunnigan, J., 'Procurement: China breaks Western sanctions on Russia', StrategyPage, 20 Aug. 2014, <<https://www.strategypage.com/dls/articles/China-Breaks-Western-Sanctions-On-Russia-9-15-2014>>.

²¹ Dunnigan (посилання 20).

²² Bodner, M., 'Russia-China military ties deepen amid Western pressure over Ukraine', *Moscow Times*, 1 Dec. 2014.

²³ Pocock, C., 'Ukraine has lost 22 aircraft to rebel forces', AINonline, 26 Nov. 2014, <<http://www.ainonline.com/aviation-news/defense/2014-11-26/ukraine-has-lost-22-aircraft-rebel-forces>>.

²⁴ 'Czech PM rejects Schwarzenberg's stance on arms for Ukraine', *České Noviny*, 1 Oct. 2014; Borger, J., 'Former commander urges NATO to send arms to Ukraine', *The Guardian*, 12 Dec. 2014; Daalder, I. et al., *Preserving Ukraine's Independence, Resisting Russian Aggression: What the United States and NATO Must Do* (Atlantic Council, Brookings Institute and Chicago Council on Global Affairs: Chicago, IL, Feb. 2015); Holehouse, M., 'Liam Fox: It is time to arm Ukraine', *The Telegraph*, 21 Feb. 2015.

²⁵ NATO, 'NATO's practical support to Ukraine', Fact sheet, Dec. 2014, <http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-factsheet-ukraine-support-en.pdf>; NATO, 'NATO-Ukraine agreement paves the way for further technical cooperation', 29 Apr. 2015, <http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_118967.htm>.

Західні країни залишались обережними, і до початку 2015р. було поставлено дуже мало техніки, переважно нелетальної. Головними проблемами постачання техніки вважалися: (а) можливість ескалації конфлікту з Росією; (б) потреба підтримувати умови для успішного дипломатичного процесу на основі економічних і політичних санкцій проти Росії, економічної допомоги Україні та переговорів; (в) сумніви в готовності українських ЗС прийняти велику кількість нової зброї через значний безлад в їх лавах; (г) упевненість у тому, що поставки не змінять балансу в доступі до зброї, оскільки Росія також може збільшити поставки силам сепаратистів.

Європейські держави загалом не дуже бажали або відкрито виступали проти постачання Україні озброєнь чи іншої військової техніки. Після зміни політичного керівництва в Україні і збройного заколоту на сході України, 16 липня 2014р. ЄС скасував угоду від лютого 2014р. про призупинення ліцензій на експорт техніки, яку можна використати для внутрішніх репресій, і перегляд ліцензій на експорт іншої військової техніки²⁶. На зустрічі ЄС 31 серпня 2014р. з питань української кризи Канцлер Німеччини А.Меркель заявила, що вважає поставки Україні зброї недоречними, оскільки конфлікт не має воєнного вирішення²⁷. Уряд Німеччини дотримувався цієї позиції упродовж усього року²⁸. Велика Британія також постійно заявляла, що не постачатиме “летальну техніку”, оскільки, за словами члена кабінету та колишнього Міністра закордонних справ У.Хейга (*William Hague*), “треба дуже, дуже добре подумати” перед тим, як надсилати додаткову зброю до зони конфлікту²⁹. Проте, Велика Британія у 2014р. поставила деяке обладнання, зокрема бронезилети, аптечки, і дозволила продаж 75 б/в бронетранспортерів *Saxon*, обережно назвавши їх “оборонними” та “неозброєними”³⁰. Франція та Італія заявили, що не постачатимуть летальні озброєння³¹. Менші країни-члени ЄС, такі як Угорщина та Чехія, також вважали недоцільним постачання зброї через проблему можливої ескалації³². У вересні 2014р. Польща відхилила прохання Міністра оборони України В.Гелетея до країн НАТО розпочати поставки зброї³³. Президент Польщі Б.Коморовський (*Bronisław Komorowski*) під час зустрічі з Президентом України П.Порошенком у грудні 2014р., сказав про можливий продаж зброї: “Якщо

²⁶ European Council, General Secretariat, ‘Special meeting of the European Council: Conclusions’, EUCO 147/14, 16 July 2014, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/143992.pdf>.

²⁷ Brössler, D., ‘EU-Sanktionen gegen Russland–Ratlos in Brüssel’, *Süddeutsche.de*, 31 Aug. 2014.

²⁸ ‘Germany refuses Ukraine in military aid’, *Mirror Weekly*, 28 Nov. 2014.

²⁹ ‘Hague: Britain will not send arms to Ukraine’, *Defense News*, 22 Feb. 2015.

³⁰ Перші з них були поставлені в лютому 2015р. Newdick, T., ‘Britain’s ugliest Cold War vehicle is back . . . in Ukraine’, *War is Boring*, 17 Feb. 2015, <<https://medium.com/war-is-boring/britain-s-ugliest-cold-war-vehicle-is-back-in-ukraine-154aad7d2179>>.

³¹ Malyknina, L., ‘Diplomacy or arms? West divided over Ukraine’, *France 24*, 6 Feb. 2015, <<http://www.france24.com/en/20150206-diplomacy-or-arms-west-divided-over-ukraine-hollande-merkel>>; Zamora, M., ‘Italy spoke against arms supplies to Ukraine’, *VL News*, 5 Feb. 2015, <<http://vl-news.com/politics/italy-spoke-against-arms-supplies-to-ukraine-00001019.html>>.

³² ‘Czech PM rejects Schwarzenberg’s stance on arms for Ukraine’ (посилання 24); Zazuata, M., ‘Hungarian authorities refused to supply weapons to Ukraine’, *VL News*, 4 Feb. 2015, <<http://vl-news.com/other/hungarian-authorities-refused-to-supply-weapons-to-ukraine-0000992.html>>.

³³ ‘NATO members “start arms deliveries to Ukraine”’, *BBC News*, 14 Sep. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-29198497>>.

Україна зацікавлена, тоді, звичайно, Польща абсолютно відкрита до проведення переговорів”³⁴. Польща оголосила про відрядження військових радників до України для навчання українських сил, але постачання “важкої зброї” визнала неможливим³⁵.

Литва в листопаді 2014р. заявила, що “надасть підтримку та забезпечить навчання”, що, на думку України, передбачало поставки озброєнь³⁶. На початку 2015р. Литва підтвердила поставку невеликої партії озброєнь і боеприпасів³⁷. Вона твердила, що поставка озброєнь не означає ескалації конфлікту; скоріше “бездіяльність Заходу призведе до швидкого успіху воєнного сценарію Росії”³⁸.

Уряд США різко засудив анексію Криму Росією та її роль у конфлікті на сході України, але його зусилля зводилися переважно до економічних санкцій, допомоги Україні та дипломатичних ініціатив³⁹. Із загальної суми (\$355 млн.) допомоги, наданої у 2014р., \$120 млн. було виділено на безпеку – винятково у вигляді “нелетальної військової техніки”, але включно з певною кількістю приладів нічного бачення та РЛС мінометної розвідки, необхідних для поповнення обмежених запасів України⁴⁰.

Після провалу домовленостей, досягнутих у Мінську у вересні 2014р., обидві палати та обидві партії в Конгресі США суттєво збільшили тиск з приводу надання “оборонної військової техніки та допомоги” або “летальних озброєнь”, зокрема протитанкових ракет. У грудні 2014р. Палата представників закликала Президента Б.Обаму “надати Уряду України летальні та нелетальні оборонні засоби, послуги та допомогу в підготовці військ, необхідні для ефективного захисту її територіальної цілісності та суверенітету”⁴¹. Приблизно за тиждень обидві палати Конгресу одностайно схвалили пакет допомоги на суму \$350 млн., до якого належала як нелетальна техніка (БЛА та РЛС), так і летальні озброєння (зокрема, протитанкові ракети)⁴².

³⁴ Goettig, M. and Szary, W., ‘Poland says ready to hold talks with Ukraine on arms sales’, Reuters, 17 Dec. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/12/17/us-ukraine-crisis-poland-arms-idUSKBN0J V17H 20141217>>.

³⁵ Watson, B., ‘NATO commander: US lethal aid to Ukraine won’t stop Russia’, Defense One, 25 Feb. 2015, <http://www.defenseone.com/threats/2015/02/nato-commander-lethal-aid-ukraine-stop-russia/106119/?oref=defenseone_today_nl>; Crane, L., ‘Poland spoke against supplying arms to Ukraine’, VL News, 10 Feb. 2015, <<http://vl-news.com/world/poland-spoke-against-supplying-arms-to-ukraine00001228.html>>.

³⁶ ‘Lithuania pledges arms supplies to Ukraine: Poroshenko’, TASS, 24 Nov. 2014, <<http://tass.ru/en/world/761392>>.

³⁷ Sytas, A. and Ringstrom, A., ‘Russia complains to Lithuania about its arms supply to Ukraine’, Reuters, 27 Feb. 2015, <<http://www.reuters.com/article/2015/02/27/us-ukraine-crisis-lithuania-russia-idUSKBN0LV27W20150227>>; ‘Russia presents Vilnius with letter of protest over arms supply to Ukraine’, Delfi, 27 Feb. 2015, <<http://en.delfi.lt/lithuania/foreign-affairs/russia-presents-vilnius-with-letter-of-protest-over-arms-supply-to-ukraine.d?id=67299874>>.

³⁸ ‘Lithuanian foreign minister calls on US to supply arms to Ukraine’, Interfax-Ukraine, 25 Feb. 2015, <<http://en.interfax.com.ua/news/general/252492.html>>.

³⁹ Woehrel, S., *Ukraine: Current Issues and US Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report, RL33460 (CRS: Washington, DC, 12 Feb. 2015).

⁴⁰ У т.ч. бронезилети, каски, форму, пайки, намети, бронев автомобілі, засоби першої допомоги та катери. Див.: Woehrel (посилання 39).

⁴¹ US House of Representatives, Resolution 758, 4 Dec. 2014, <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/BILLS-113hres758eh/pdf/BILLS-113hres758eh.pdf>>.

⁴² ‘Russia protests US aid for Ukraine military’, Voice of America, 12 Dec. 2014, <<http://www.voanews.com/content/russia-protests-passage-of-pro-ukraine-bill-by-us-congress/2557035.html>>.

Але прийняття рішення про надання допомоги та озброєнь лишається винятково за Адміністрацією США, яка упродовж 2014р. дотримувалася, подібно до європейських політиків, обережної лінії – відхиляючи українські прохання про озброєння та обмежуючи допомогу заради безпеки наданням на початку 2014р. нелетальної техніки на суму \$120 млн. На початку 2015р. Адміністрація все ще не квапилася виконувати вказівку Конгресу⁴³. Питання озброєння українських сил є чутливим для Уряду США, а можлива ескалація конфлікту є для нього серйозною проблемою⁴⁴. Загалом підтримання контактів з Росією залишається важливим завданням Адміністрації Б.Обами, адже Росія – ключовий учасник кількох багатосторонніх дипломатичних проєктів, зокрема з Іраном стосовно його ядерної програми⁴⁵. Проте, наприкінці 2014р. - на початку 2015р. кілька високоповажних представників Американського Уряду і ЗС неофіційно висловлювалися на користь надання більшої допомоги у вигляді летальної техніки або давали зрозуміти, що Уряд США серйозно розглядає таку можливість. За словами заступника радника з національної безпеки (і кандидата на посаду заступника Держсекретаря) Т.Блінкена (*Tony Blinken*), варіант допомоги летальними озброєннями має розглядатись і розглядається – водночас, він також зауважив, що Росія може легко “перевершити” будь-які поставки⁴⁶.

Позиція Канади є прикладом того, що внутрішня політика може відігравати важливішу роль у реагуванні на кризу в Україні, ніж стурбованість російською загрозою. Порівняно з американською, позиція Канади поєднала жорстку лінію щодо Росії з акцентом на дипломатичних зусиллях і санкціях⁴⁷. Відбувалися обмежені поставки нелетальної військової техніки, зокрема зимової уніформи, бронежилетів і приладів нічного бачення, а також деякі послуги з підготовки військ⁴⁸. Як і у США, в Канаді у грудні 2014р. обго-

⁴³ Shalal, A., and Stewart, P., ‘Obama’s Pentagon nominee suggests support for arming Ukraine’, Reuters, 4 Feb. 2015, <<http://www.reuters.com/article/2015/02/05/us-usa-pentagon-carter-idUSKBN0L80 DA20150205>>.

⁴⁴ Shishkin, P. and Sparshott, J., ‘Ukraine to get more US aid, but not weapons’, *Wall Street Journal*, 18 Sep. 2014; Rumer, E. ‘Arm Ukraine and you risk another Black Hawk Down’, *Financial Times*, 3 Feb. 2015.

⁴⁵ White House, Office of the Press Secretary, ‘Fact sheet: First step understandings regarding the Islamic Republic of Iran’s nuclear program’, 23 Nov. 2013, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/11/23/fact-sheet-first-step-understandings-regarding-islamic-republic-iran-s-n>>.

⁴⁶ Matishak, M., ‘Pentagon: No arms for Ukraine’s military’, *The Hill*, 25 Nov. 2014; Dockins, P., ‘Merits of giving Ukraine lethal aid debated’, Voice of America, 25 Nov. 2014, <<http://www.voanews.com/content/merits-of-giving-ukraine-lethal-aid-debated/2533302.html>>.

⁴⁷ Canadian Ministry of Foreign Affairs, Trade and Development, ‘Baird demands Russia commits to ceasefire obligations, condemns violence’, News release, 22 Jan. 2015, <<http://www.international.gc.ca/media/aff/news-communiqués/2015/01/22a.aspx?lang=eng>>; Canadian Department of National Defence, ‘Minister Nicholson announces Declaration of Intent with Ukraine—visit concludes with signing of intent to seek increased areas of cooperation’, News release, 8 Dec. 2014, <<http://news.gc.ca/web/article-en.do?nid=912739>>.

⁴⁸ Canadian Department of National Defence, ‘Minister Nicholson announces Canada’s donation of non-lethal equipment to Ukraine’, News release, 26 Nov. 2014, <<http://news.gc.ca/web/article-en.do?nid=909109>>; Office of the Prime Minister of Canada, ‘Statement by the Prime Minister of Canada announcing security assistance to Ukraine’, 7 Aug. 2014, <<http://www.pm.gc.ca/eng/news/2014/08/07/statement-prime-minister-canada-announcing-security-assistance-ukraine>>.

ворювалася можлива зміна позиції⁴⁹. Факт присутності в Канаді найбільшої української діаспори, яка є активним лобістом у Парламенті та Уряді з питань конфлікту, а також її підтримка правлячій партії на майбутніх національних виборах вважаються важливими чинниками формування позиції канадського Уряду⁵⁰.

Озброєння українських сепаратистів

З початку конфлікту Уряд України та американські посадовці постійно звинувачували Росію в постачанні силам сепаратистів на сході України великої кількості озброєнь, включно з танками, броньованими машинами та важкою артилерією⁵¹. Інші члени НАТО погоджуються із звинуваченнями Росії в постачанні озброєнь, але не завжди впевнені в точності таких звинувачень з боку України та США⁵². Попри очевидність того, що сили сепаратистів добре оснащені важкими озброєннями, заяви про їх масові поставки з Росії важко підтвердити. Багато озброєнь, які використовуються сепаратистами, було розпізнано на фотографіях, але це переважно були системи, які використовують ЗС як України, так і багатьох інших країн, у т.ч. Росії⁵³. Візуальні докази рідко доводять російські поставки, але й не підтверджують заяви Росії, що вона зовсім не постачає будь-які озброєння⁵⁴. Сумнівна або явно хибна інформація також вносила плутанину: наприклад, коли українські парламентарі, використовуючи фотографії вторгнення російських військ до Грузії у 2008р., намагалися переконати Комітет у справах збройних сил Сенату США у присутності в Україні російських військ; або коли сепаратисти в червні 2014р. заявили, що мають на озброєнні щойно розроблений переносний ЗРК *Верба*⁵⁵.

Кілька видів зброї, виявлених у сил сепаратистів, явно надійшли з Росії. Серед них *БТР-82АМ* і танки *Т-72Б3*, які прийняті на озброєння в Росії лише у 2013р. і, наскільки відомо, не експортувалися Росією до жодної іншої

⁴⁹ Berthiaume, L., 'Canada under pressure to strengthen Ukraine crisis response', *Ottawa Citizen*, 23 Dec. 2014; Whittington, L., 'Stephen Harper won't rule out sending lethal weapons to Ukraine', *The Star*, 9 Feb. 2015.

⁵⁰ Mackinnon, M., 'Bypassing official channels, Canada's Ukrainian diaspora finances and fights a war against Russia', *Globe and Mail*, 26 Feb. 2015.

⁵¹ US Department of State, 'Russia's continuing support for armed separatists in Ukraine and Ukraine's efforts toward peace, unity and stability', Fact sheet, 14 July 2014, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/07/229270.htm>>; De Larrinaga, N., 'Ukraine seizes "Russian" T-64 MBT near Donetsk', *Jane's Defence Weekly*, 9 July 2014; Watson (посилання 35).

⁵² 'Breedlove's bellicosity: Berlin alarmed by aggressive NATO stance on Ukraine', *Spiegel Online International*, 6 Mar. 2015, <<http://www.spiegel.de/international/world/germany-concerned-about-aggressive-nato-stance-on-ukraine-a-1022193.html>>.

⁵³ Про задокументовані випадки застосування озброєнь обома сторонами див.: Ferguson, J. and Jenzen-Jones, N.R., *Raising Red Flags: An Examination of Arms and Munitions in the Ongoing Conflict in Ukraine*, Armament Research Service (ARES) Research Report no.3 (ARES: Nov. 2014).

⁵⁴ 'Kremlin: Ukraine separatist's claim Russia provided tanks untrue', *Moscow Times*, 18 Aug. 2014.

⁵⁵ Mackey, R., 'Sifting Ukrainian Fact From Ukrainian Fiction', *New York Times*, 13 Feb. 2015. Перша "Верба" офіційно надійшла на озброєння ЗС РФ 30 травня 2014р. Отже, одночасні або більш ранні поставки сепаратистам є малоімовірними. Див.: Burger, M., 'Ukraine An-30 downed by newest Russian MANPADS', *AIRheads*, 7 June 2014, <<http://airheadsfly.com/2014/06/07/ukraine-an-26-downed-by-newest-russian-manpads/>>.

країни⁵⁶. Залишається нез'ясованим, хто саме використовував цю зброю – бандформування сепаратистів чи російські військові, – і скільки її було. Але те, що принаймні деякі зі зразків були помічені в боях, спростовує заперечення Росії її безпосередньої присутності на території України та надає правдоподібності закидам про значно масштабніші російські поставки озброєнь силам сепаратистів. Ці закиди підтвердилися й заявами керівника самопроголошеної ДНР О.Захарченка про надання Росією озброєнь і військово-службовців (загальну інформацію див. у підрозділі I)⁵⁷.

Знищення літака рейсу *MH17* Малайзійських авіаліній у липні 2014р. над територією, утримуваною сепаратистами, викликало хвилю звинувачень з боку України і країн Заходу у прямій участі Росії або наданні нею ЗРК *Бук-М1* (*SA-11* або *SA-17*) силам сепаратистів – так само, як і хвилю спростувань Росією її участі⁵⁸. До кінця 2014р. було достатньо свідчень пуску ракети *Бук-М1* з території, утримуваної сепаратистами. Хто натиснув кнопку, і якщо це представники сепаратистських бандформувань, то чи захопили вони ЗРК у українських військових чи отримали з Росії – залишалось у 2014р. нез'ясованим⁵⁹. Україна втратила чимало бойових та інших літаків і вертольотів над утримуваною силами сепаратистів територією. Більшість з них, імовірно, були збиті переносними ЗРК малої дальності, кілька типів яких дійсно використовувалися бандформуваннями у 2014р.⁶⁰ Україна і США заявляють, що Росія постачала такі озброєння силам сепаратистів⁶¹. Але, більшість систем, які бачили у них, могли бути захоплені зі сховищ українських ЗС, де вони зберігалися роками. Один переносний ЗРК, наявність якого у сил сепаратистів була підтверджена, – це *Grom* польського виробництва. Його ідентифікували у складі невеликої партії, проданої Польщею Грузії у 2007р. За повідомленнями, кілька зразків були захоплені російськими військами під час вторгнення до Грузії у 2008р. і могли бути передані Росією українським сепаратистам у 2014р.⁶² Доведені й підозрювані російські поставки озброєнь силам сепаратистів і можлива участь Росії у знищенні літака рейсу *MH17* Малайзійських авіаліній вплинули на рішення США і ЄС запровадити санкції проти Росії (підрозділ I).

⁵⁶ Marcus, J., 'Ukraine crisis: T-72 tank shoots hole in Russian denial', BBC News, 27 Aug. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-28961080>>; Ferguson and Jenzen-Jones (посилання 53), pp.67-69.

⁵⁷ 'Top Ukraine rebel leader says troops training in Russia', *Newsweek*, 16 Aug. 2014; and 'Kremlin: Ukraine separatist's claim Russia provided tanks untrue' (посилання 54).

⁵⁸ Branigan, T. et al., 'Malaysia Airlines flight MH17 crashes in east Ukraine', *The Guardian*, 17 July 2014.

⁵⁹ На початку 2015р. офіційне слідство під проводом голландців дійшло попереднього висновку, що літак був збитий. Див.: Dutch Safety Board, *Preliminary Report: Crash Involving Malaysia Airlines Boeing 777-200 Flight MH17, Hrabove, Ukraine* (Dutch Safety Board: The Hague, Sep. 2014). Дані про ЗРК Бук та інші версії катастрофи MH17 див.: Bellingcat, <<https://www.bellingcat.com/tag/mh17/>>.

⁶⁰ Poccock, C., 'Ukraine has lost 22 aircraft to rebel forces', AINonline, 26 Nov. 2014, <<http://www.ainonline.com/aviation-news/defense/2014-11-26/ukraine-has-lost-22-aircraft-rebel-forces>>.

⁶¹ US Department of State (посилання 51).

⁶² Ferguson and Jenzen-Jones (посилання 53), p.85.

IV. Військові витрати в Європі після української кризи

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Криза в Україні спричинила масштабну переоцінку ймовірних загроз і військових стратегій в Європі. У відповідь на цю кризу в НАТО розроблений План дій з підтримання готовності (*Readiness Action Plan*), що передбачає створення нових сил швидкого реагування на будь-яку можливу військову кризу у східних країнах НАТО, а також постійне розгортання на ротаційній основі сил НАТО на навчаннях у балтійських країнах (розділ 9). Своєю чергою, Росія, яка давно з підозрою дивиться на розширення НАТО, уточнила в останній оборонній стратегії погляд на загрозу з боку Альянсу, а також намагається, попри важке економічне становище, спричинене падінням цін на нафту та західними санкціями, виконати в повному обсязі свою програму переозброєння.

Посилене відчуття можливості російської загрози спонукає до збільшення військових витрат багатьма сусідними з Росією європейськими країнами – як членами, так і не членами НАТО, – де стурбованість діями Росії є найбільшою. У ряді випадків це прямо або опосередковано підтверджується даними за 2014р., наведеними нижче. Найчастіше про це свідчить зростання військових витрат, яке можна чітко побачити в планах на 2015р. і на перспективу. Проте, хоча країни Західної Європи, розташовані подалі від російських кордонів, так само засуджують Росію і так само підтримують санкції, і хоча НАТО продовжує закликати своїх членів витратити на оборону принаймні 2% ВВП, але наразі в більшій частині регіону немає ознак зміни тенденції заморожування або зменшення військових витрат. Найбільшою мірою на обсяги військових і всіх інших урядових витрат впливатимуть, ймовірно, плани жорсткої економії, спрямовані на скорочення бюджетного дефіциту.

У цьому підрозділі розглядаються зміни в оборонній політиці, оборонних бюджетах і планах європейських країн у світлі кризи в Україні.

Військові витрати України

Попередня оцінка СІПРІ військових витрат України у 2014р. – 36,9 млрд. грн. (\$4 млрд.), що в реальних цінах на 23% більше, ніж у 2013р.¹ Проте, ця оцінка може не повністю враховувати вартість військових операцій на сході країни, і остаточний обсяг військових витрат, ймовірно, буде більшим. Військові витрати України з 2005р. зросли в реальних цінах на 65%, хоча зростали переважно витрати на особовий склад та обмежено – на закупівлі озброєнь.

Дані СІПРІ про військові витрати України охоплюють витрати на воєнізовані прикордонні сили, які беруть безпосередню участь у бойових діях на сході, на війська Міністерства внутрішніх справ, а також на військові

¹ Військові витрати країн у доларах США у 2014р. і попередніми роками ґрунтуються на середньому обмінному курсі за відповідний рік. Величини за 2015р. ґрунтуються на поточному обмінному курсі на час написання, 11 березня 2015р. Велике знецінення російського рубля та української гривні наприкінці 2014р. – на початку 2015р. означає, що вартість військових бюджетів цих країн у доларах зменшилась, і не обов'язково свідчить про зростання в реальних цінах.

пенсії. Тому, за даними СІПРІ, військові витрати України виявляються значно вищими за наведені в більшості інших джерел². Дані СІПРІ про Україну за 2009-2013рр. в цьому виданні *Щорічника* переглянуті на підставі уточненої інформації про військові пенсії, які – як спадок радянської епохи – становлять майже половину всієї суми українських військових витрат.

На 2015р. Україна оголосила суттєве збільшення військових витрат через конфлікт на сході країни. Сумарний бюджет “оборони та безпеки” у 2015р. мав становити 86 млрд. грн. (\$4 млрд.), з яких (а) 40 млрд. (\$2 млрд.) призначені на регулярні ЗС, проти 15 млрд., передбачених бюджетом на 2014р.; (б) 7 млрд. (\$325 млн.) – на новостворену Національну гвардію, проти 1,5 млрд. (\$126 млн.) у 2014р.; (в) ще 6 млрд. грн. (\$279 млн.) – на державні гарантії українській військовій промисловості, зокрема Державному концерну Укроборонпром³. З наявної інформації неможливо вирахувати величину власне військових витрат за визначенням СІПРІ, але попри 14%-у інфляцію, обсяг витрат на регулярні ЗС в реальних цінах більш ніж подвоївся.

Ефективність військових витрат України суттєво знижується через системну корупцію, зокрема: (а) закупівлю бракованої техніки за завищеними цінами з “відкатами”; (б) розпродаж за заниженими цінами техніки та земельних ділянок на користь окремих старших офіцерів; (в) використання військового майна та особового складу офіцерами для власної вигоди; (г) сплату хабарів за дипломи військової академії, жадані службові призначення чи ухилення від призову. Через недостатність фінансування передових підрозділів призовники часто самі мусять купувати для себе спорядження⁴.

Військові витрати та військова промисловість Росії

Військові витрати Росії у 2014р. зросли в реальних цінах на 8,1% – до 3,2 трлн. руб. (\$90 млрд.). Модернізація ЗС РФ є важливим пріоритетом з 2011р. Її мета – замінити до 2020р. 70% озброєнь новими зразками – від гвинтівок до атомних підводних човнів, оснащених балістичними ракетами з ядерними боеголовками. Первісний бюджет на 2015р. передбачав суттєве підвищення військових витрат до 4,2 трлн. руб. (\$69 млрд.), після чого заплановані бюджети на 2016-2017рр. мали зменшитися до 3,9-4 трлн. руб. (\$64-65 млрд.). Враховуючи прогнозований індекс інфляції, це означатиме зростання в реальних цінах на 22% у 2015р. та лише на 5% – до 2017р. Збільшення стосуватиметься переважно “державного оборонного замовлення”, що у 2015р. має зрости більш ніж на 60% і залишатися на цьому високому рівні у 2016-2017рр.⁵

² State Border Guard Service of Ukraine, ‘Situation at the Ukrainian–Russian border and in the area of ATO’, 2 Dec. 2014, <http://dpsu.gov.ua/en/about/news/news_5469.htm>.

³ Dunai, P., ‘Ukraine to increase spending on security and defence’, *Jane’s Defence Industry*, 22 Dec. 2014; ‘Ukraine creates National Guard ahead of Crimea vote’, BBC News, 13 Mar. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-26558288>>; Statko, A., ‘Ukraine increases defence spending’, *Southeast European Times*, 13 Jan 2015.

⁴ Chayes, S., ‘How corruption guts militaries: The Ukraine case study’, *Defense One*, 16 May 2014, <http://www.defenseone.com/ideas/2014/05/how-corruption-guts-militaries-ukraine-case-study/84646/?oref=defenseone_today_nl>; Lapko, A., ‘Ukraine’s own worst enemy’, *New York Times*, 7 Oct. 2014.

⁵ Cooper, J. ‘Military spending in the draft law amending the Russian 2015 federal budget, a research note’ (неопублікований звіт, доступ до якого наданий на запит автора).

Більша частина цього зростання планувалося ще до української кризи. Проте, у 2014р. Росія постраждала від економічної кризи через падіння цін на нафту і газ та економічні санкції, що суттєво зменшило надходження до державного бюджету і призвело до різкої девальвації рубля⁶. Міністр фінансів Росії А.Сілуанов попереджав, що державний бюджет на 2015-2017рр., поданий в жовтні 2014р., ґрунтується на “альтернативній економічній реальності” (на 20% вищі ціни на нафту та скасування західних санкцій у 2015р.), і що Росія не може дозволити собі оборонний бюджет у запланованому обсязі⁷. Через це Уряд Росії на початку 2015р. готував переглянутий бюджет, що передбачав скорочення витрат мало не в усіх секторах⁸.

Попри економічні проблеми, Росія продовжує багато вкладати в більшість галузей військової промисловості. З 2007-2008рр. триває реструктуризація промисловості в напрямі підвищення її ефективності і зменшення витрат. У 2014р. тривало і зараз майже завершене об’єднання більшості компаній у великі концерни в кожному секторі⁹. За повідомленнями, у 2014р., зокрема, обговорювалося створення нової державної холдингової компанії, що об’єднає державне космічне агентство *Роскосмос*, новостворену *Объединенную ракетно-космическую корпорацию (ОРКК)* і крупних виробників ракетно-космічної техніки: *Концерн Алмаз-Антей* і *Корпорацию Тактическое ракетное вооружение*¹⁰. У січні 2015р. *ОРКК* і *Роскосмос* об’єдналися в нову структуру, але виробники ракет наразі залишаються окремими структурами¹¹. Попри реструктуризацію, російська військова промисловість досі має проблеми зношеного та застарілого обладнання, а також браку кваліфікованого персоналу. Ситуація є настільки серйозною, що діючий Командувач російських сухопутних військ генерал-лейтенант О.Ленцов відверто висловив сумнів у здатності частини промисловості задовольнити найближчими роками потреби Росії в новій техніці¹².

Уряд Росії ініціював підтримку промисловості шляхом авансової передоплати замовлень і розміщення замовлень на окремі системи на весь їх життєвий цикл¹³. Але пропонувані бюджетні зміни не вирішують проблему витрат по суті, і кошти на модернізацію промисловості очікуються з позабюджетних

⁶ ‘The Russian economy: The end of the line’, *The Economist*, 22 Nov. 2014; Bush, J., Kelly, L. and Winning, A., ‘Russian central bank makes surprise interest rate cut’, Reuters, 30 Jan. 2015, <<http://www.reuters.com/article/2015/01/30/us-russia-crisis-cenbank-rates-idUSKBN0L311Q20150130>>.

⁷ Кувшинова О. и Папченкова М. Принимаемый Госдумой бюджет уже потерял актуальность – Минфин предлагает разработать запасной бюджет, предполагающий 10%-ное сокращение расходов в 2016-2017гг. – *Ведомости*, 27 октября 2014г.; Kelly, L., ‘Finance minister warns Russia can’t afford military spending plan’, Reuters, 7 Oct. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/10/07/us-russia-economy-spending-defence-idUSKCN0HW1H420141007>>.

⁸ Piper, E. and Sichkar, O., ‘Economic crisis threatens Russia’s most secure state jobs’, Reuters, 20 Feb. 2015, <<http://www.reuters.com/article/2015/02/20/russia-crisis-power-idUSL5N0VU0BL20150220>>; Carvalho, S., ‘Russia’s military budget may shrink 10 per cent in 2015: Rostec’, Reuters, 23 Feb. 2015, <<http://www.reuters.com/article/2015/02/23/us-russia-crisis-arms-rostec-idUSKBN0LR10P20150223>>.

⁹ ‘Rostec controls Tula Arms Plant’, *Jane’s Defence Weekly*, 16 July 2014, p.21.

¹⁰ Zudin, A., ‘Russia considers new space weapons company’, *Jane’s Defence Weekly*, 1 Jan. 2014, p.22.

¹¹ Bodner, M., ‘Putin approves Roscosmos merger with conglomerate’, *Space News*, 23 Jan. 2015.

¹² Soper, K., ‘Commander urges Russian industry to retool and train’, *Jane’s Defence Weekly*, 30 Apr. 2014, p.18.

¹³ Soper (посилання 12), p.18.

джерел приватного сектору. Так, більшість верфей *Объединенной судостроительной корпорации (ОСК)* вже багато років є збитковими, і багато кораблів постачаються ЗС із запізненням і за більш високою ціною (через зношену техніку та неефективність виробництва). У 2013р. *ОСК* оголосила плани масштабної реструктуризації, яка також вимагатиме великих інвестицій в обсязі 1 трлн. руб. (\$31 млрд.) до 2030р. Близько 80% цієї суми має надійти від приватних інвесторів і 20% – від держави¹⁴.

Криза в Україні стала ще одним фактором збільшення витрат Росії на придбання озброєнь, оскільки їй довелося терміново вкладати кошти у власне виробництво техніки й компонентів, які вона отримувала чи планувала отримувати від України або західних постачальників, які дотримуються санкцій, запроваджених ЄС, США та кількома іншими країнами Заходу (підрозділ III).

Наприкінці 2014р. Росія оприлюднила новий варіант Воєнної доктрини, де США і НАТО названі головними джерелами ризиків для безпеки Росії, тоді як іншим, колись пріоритетним загрозам, таким, як тероризм і поширення зброї масового ураження, приділяється менше уваги. В новій Доктрині конкретно згадані наступні загрози: (а) розширення та підвищення можливостей НАТО; (б) збільшення присутності військ НАТО поблизу кордонів Росії; (в) стратегічна протиракетна оборона США; (г) концепція Глобального удару (*Global Strike*), що дозволяє США впродовж години вражати цілі в будь-якій точці світу; (д) неядерні стратегічні системи¹⁵. Три останні, зокрема, розглядаються як загрози російським спроможностям ядерного стримування.

Хоча посилення на потужність НАТО і США як на головні ризики не є чимось новим, Д.Тренін з Московського центру Карнегі стверджує, що більша наполегливість і жорсткіший тон нової Доктрини підкреслюють наявність межі у відносинах Росії із Заходом, за якою перспектива партнерства фактично закінчується, і навіть якщо Захід поки не є військовим противником, але він став “потужним конкурентом, жорстким суперником і джерелом найбільших воєнних ризиків і загроз”¹⁶.

Польща

Польща є однією з країн, що межує з Росією і на досвіді якої чітко видно, як криза в Україні тягне збільшення військових витрат. Поточний бюджет свідчить, що у 2015р. Польща, ймовірно, перевиконає вимогу НАТО – забезпечити військові витрати у розмірі 2% ВВП.

Польща не зазнала економічної рецесії під час глобальної фінансово-економічної кризи 2008р. і – переважно через історично вкорінене побоювання

¹⁴ ‘Russia’s shipbuilding reform nears completion’, *The Motorship*, 18 Dec. 2013; ‘United Shipbuilding Corporation faces major overhaul to fight slump’, *Moscow Times*, 27 Sep. 2013.

¹⁵ Trenin, D., ‘2014: Russia’s new military doctrine tells it all’, *Eurasia Outlook*, Carnegie Moscow Center, 29 Dec. 2014, <<http://carnegie.ru/eurasiaoutlook/?fa=57607>>. Про звичайні засоби швидкого глобального удару див.: Woolf, A.F., *Conventional Prompt Global Strike and Long-range Ballistic Missiles: Background and Issues*, Congressional Research Service (CRS) Report, R41464 (CRS: Washington, DC, Feb. 2015).

¹⁶ Trenin (посилання 15).

Росії – була і є одним з найактивніших нових членів НАТО і союзників США в сенсі військових витрат та участі у військових операціях під проводом НАТО і США. Вона також виявила бажання розмістити на своїй території елементи протиракетної оборони НАТО¹⁷.

На відміну від більшості країн Західної і Центральної Європи, в Польщі військові витрати у 2005-2014рр. зросли в реальних цінах на 38%, у т.ч. на 13% – у 2014р. На 2015р. заплановане зростання ще на 20% в номінальних цінах, або близько 19% – в реальних.

Останнім часом зростання пов'язане переважно з виконанням нового 10-річного плану модернізації ЗС на 2013-2022рр., розробленого у грудні 2012р. і доопрацьованого в червні 2013р. За цим планом у зазначеному періоді планується витратити 130 млрд. злотих (\$35 млрд.) на нову та модернізовану військову техніку. Програма придбань охоплює весь спектр наземних, морських та авіаційних систем, але головні закупівлі стосуються 70 бойових вертольотів, бойових кораблів і систем для Балтійського моря, кількості БЛА, систем ППО та ПРО, а також крилатих ракет *JASSM* для нових польських бойових літаків *F-16*. У виконанні цієї Програми активну участь братиме польська оборонна промисловість.

Програма модернізації була спланована задовго до початку української кризи, але події в Україні змусили польський Уряд прискорити її виконання, в т.ч. стосовно придбання вертольотів (пропозиції на закупівлю яких були отримані наприкінці 2014р.), реактивних систем залпового вогню та БЛА. Польща також оприлюднила плани збільшити рівень військових витрат у 2015р. – від затверджених 1,95% до 2% ВВП. Власне, бюджет Міністерства оборони Польщі на 2015р. становив 38 млрд. злотих (\$10,8 млрд.), тобто близько 2,1% прогнозованого ВВП Польщі у 2015р. (1 807 млрд. злотих), обчисленого згідно з Оглядом світової економіки (*World Economic Outlook*) Міжнародного валютного фонду¹⁸. Це вище за 31,8 млрд. злотих (\$10,1 млрд.) у 2014р., з яких 28,3 млрд. злотих складав звичайний бюджет Міністерства оборони, і 3,5 млрд. – кошти на модернізацію ЗС. Бюджет на 2015р. передбачав 13,8 млрд. злотих капітальних витрат (близько 34% всієї суми) – стільки ж, скільки має становити частка капітальних витрат у загальних витратах за весь період Програми модернізації на 2013-2022рр.¹⁹

Швеція

Дотримання традиційної політики “позаблоковості” не завадило Швеції після завершення холодної війни зблизитися з НАТО, включно з участю у військових навчаннях під егідою Альянсу та в Міжнародних силах сприяння безпеці (*International Security Assistance Force*) під проводом НАТО в Афганістані.

¹⁷ Dempsey, J., ‘Poland to accept U.S. offer on shield’, *New York Times*, 20 Oct. 2009.

¹⁸ International Monetary Fund, *World Economic Outlook Database*, Oct. 2014, <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/index.aspx>>.

¹⁹ Ці величини не враховують витрати на воєнізовану прикордонну службу, віднесені СІПРІ до військових витрат Польщі.

Швеція також відіграє активну роль у Спільній політиці безпеки і оборони (*Common Security and Defence Policy, CSDP*) ЄС і зробила односторонню “заяву про солідарність”, зобов’язавшись активно підтримати будь-яку країну-члена ЄС чи скандинавську країну, на яку буде здійснено збройний напад.

Після завершення холодної війни Швеція, як і інші західноєвропейські країни, суттєво зменшила військові витрати і скоротила ЗС, які були переорієнтовані з територіальної оборони на участь у миротворчих та інших експедиційних операціях за кордоном. У 2010р. Швеція скасувала обов’язкову військову службу.

Криза в Україні змусила докорінно переглянути орієнтацію оборонної політики. Замість операцій за кордоном головним завданням знову визнана територіальна оборона. Стурбованість діями Росії в Україні була підсилена рядом інцидентів на Балтиці за участі ЗС РФ, насамперед – можливим проникненням російської міні-субмарини до шведських вод Стокгольмського архіпелагу²⁰. Міністр закордонних справ Швеції М.Валльстрьом (*Margot Wallström*) у листопаді 2014р. заявила, що багатьох шведів турбує російська поведінка²¹. Ці інциденти також порушили питання про адекватність оборонних спроможностей Швеції.

У травні 2014р. Комісія з питань оборони шведського Парламенту зробила міжпартійний аналіз наслідків кризи в Україні для безпеки Швеції. Він містив рекомендації з реагування Швеції у сферах оборонної і безпекової політики та витрат²². Звіт затримали на два місяці, що дало можливість належним чином врахувати події в Україні. З висновками Комісії погодився і тодішній правоцентристський Уряд, а також Уряд на чолі з соціал-демократами, що прийшов до влади в жовтні 2014р.

Комісія назвала дії Росії в Україні найбільшою після холодної війни загрозою європейському порядку, яка безпосередньо вплине на безпеку Швеції. Хоча Комісія вважає прямий напад Росії на територію Швеції малоімовірним, вона стверджує, що збройний конфлікт у балтійському регіоні навряд чи обмежиться однією країною, і що “кризи чи інциденти ... все ж таки можуть статися, і в тривалій перспективі так само не можна нехтувати загрозою військового нападу. Агресія Росії проти України означає, що цей ризик підвищився”²³.

У світлі подій в Україні та занепокоєння наявним рівнем оборонних спроможностей Швеції, Комісія рекомендувала збільшити річний оборонний бюджет на 5,5 млрд. шведських крон (\$840 млн. на час доповіді, або майже на 12%) до кінця періоду оборонного планування, що починається у 2015р.²⁴

²⁰ Swedish Armed Forces, ‘Bekräftad ubåt i Stockholms skärgård’, 14 Nov. 2014, <<http://www.forsvarsmakten.se/sv/aktuellt/2014/11/bekraftad-ubat-i-stockholms-skargard>>.

²¹ Eriksson, G., “‘Ingen ska tvivla på att vi kräver respect’”, *Svenska Dagbladet*, 16 Nov. 2014.

²² Swedish Ministry of Defence, ‘Försvaret av Sverige: Starkare försvar för en osäker tid’, 15 May 2014, <<http://www.regeringen.se/sb/d/18692/a/240414>>.

²³ Swedish Ministry of Defence (посилання 22), p.21.

²⁴ Тривалість періоду оборонного планування у звіті не визначена, але згідно з іншими джерелами, вона складає 5-7 років. Див., наприклад: Benzinger, Ö., ‘S och M oense om anslagen till försvaret’, *Dagens Arena*, 15 May 2014, <<http://www.dagensarena.se/innehall/s-och-m-oense-om-anslagen-till-forsvaret>>.

Збільшення на 1 млрд. крон до 2017р. вже заплановане. Пріоритетами додаткових витрат мають бути: (а) збільшення від 60 до 70 кількості бойових літаків *JAS Gripen-E*, які належить закупити та оснастити ракетами “повітря-земля” великої дальності; (б) придбання чотирьох нових тактичних транспортних літаків; (в) збільшення від чотирьох до п’яти кількості підводних човнів, в т.ч. двох – нового класу, який ще належить розробити; (г) модернізація сімох шведських надводних бойових кораблів; (д) зміцнення берегової оборони, особливо на о.Готланд, за допомогою нової протикорабельної ракетної системи; (е) зміцнення нової системи ППО середньої дальності, створення якої вже заплановане, шляхом додавання до неї другого зенітного ракетного дивізіону²⁵.

Крім оновлення техніки, додаткові витрати забезпечать більший наліт бойових літаків і збільшення кількості навчань у Балтійському морі. Зокрема, буде зміцнена військова присутність Швеції на о.Готланд, у т.ч. за рахунок збільшення чисельності військ, посилення систем протиповітряної і берегової оборони²⁶.

Бюджет оборони та кризової готовності (*Defence and Crisis Readiness budget*) 2015р., ухвалений Парламентом Швеції у грудні 2014р., склав 48,5 млрд. шведських крон (\$5,7 млрд.). Це приблизно на 3% більше за початковий бюджет на 2014р., але лише приблизно на 1% – за проміжний показник у січні 2015р., після збільшення бюджету в середині року²⁷.

Після збільшення в середині року військові витрати Швеції у 2014р. зросли в реальних цінах на 5,9%, але ця величина є на 2,5% нижчою за рівень 2005р. і на 15% – 2000р. Збільшення, запропоноване Комісією з питань оборони, все одно залишить військові витрати Швеції у 2017р. нижче рівня 2000р. в реальних цінах. Попри це збільшення, Командувач ЗС Швеції С.Йорансон (*Sverker Göranson*) у січні 2015р. назвав рівень витрат, запропонований Комісією з питань оборони, недостатнім для реалізації її ж пропозицій з підвищення військових спроможностей²⁸.

Події в Україні спонукали Швецію розвивати також оборонне співробітництво з НАТО та сусідами. В серпні 2014р. Швеція підписала з НАТО Меморандум про порозуміння щодо підтримки країною перебування (*Memorandum of Understanding on Host Nation Support*), що передбачає за певних обставин розгортання військ НАТО у Швеції і надання їм шведського тилового забезпечення²⁹. Але нинішній Уряд і надалі заперечує можливість

²⁵ Swedish Ministry of Defence (посилання 22), pp.53-66. Див. також: Swedish Government, ‘Defence Commission presents its defence policy report’.

²⁶ Swedish Ministry of Defence (посилання 22).

²⁷ Згідно з визначенням військових витрат СППРІ, що не охоплює цивільну оборону, зростання також становить близько 1% і в номінальних, і в реальних цінах, оскільки рівень інфляції у Швеції у 2014р. був близьким до нуля.

²⁸ Göranson, S. (Gen.), ‘Förutsättningar inför ett nytt försvarsbeslut’, Conference speech, 12 Jan. 2015, <<http://www.folkochforsvar.se/rikskonferensen.html>>.

²⁹ Swedish Government, ‘The government decides to sign Memorandum of Understanding on Host Nation Support’, 28 Aug. 2014; ‘Natostyrka kan få agera in Sverige’, *Svenska Dagbladet*, 27 Aug. 2014.

членства в НАТО³⁰. Швеція також запропонувала розширити чинні угоди про скандинавське оборонне співробітництво (*Nordic Defence Cooperation, NORDEFCO*) і поширити їх на країни Балтії³¹. Зокрема, Швеція і Фінляндія, яка також не є членом НАТО, зміцнюють оборонне співробітництво і в січні 2014р. домовилися про “особливе партнерство”, в т.ч. спільні операції і спільні закупівлі техніки. В лютому 2015р. міністри оборони Швеції та Фінляндії оголосили про план, який дозволить збройним силам двох країн воювати разом у випадку кризи або війни³².

Балтійські держави

Естонія, Латвія та Литва є одними з найменших членів НАТО за населенням, ВВП і військовими витратами, але враховуючи їх географічне розташування та історію російського панування, вони давно намагаються утвердитись як серйозні учасники Альянсу, наскільки це дозволяють їх ресурси. Події в Україні та численні інциденти за участі російських сил – від порушень повітряного простору до викрадення Росією офіцера естонської розвідки у вересні 2014р. – підсилюють їх давні побоювання набагато більшого сусіда³³. Так, С.Марков, особистий радник Президента В.Путіна, в жовтні 2014р. заявив, що, зокрема Латвія та Естонія – з їх значними російськими меншинами – мають усі підстави боятися Росії³⁴.

Усі три країни, готуючись до вступу до НАТО у 2004р., помітно збільшили військові витрати, але згодом, під час і після глобальної фінансово-економічної кризи, різко скоротити їх. Проте, впродовж минулих двох-трьох років витрати знову зросли, і до цієї тенденції причетна українська криза. З трьох країн Естонія найменшою мірою скоротила витрати, порівняно з максимумом, – на 32% у 2007-2010рр., проти 55% в Латвії у 2007-2012рр. та 39% у Литві у 2008-2011рр. (діаграма 3.1). Естонія – одна з небагатьох країн НАТО, яка витрачає на оборону 2% ВВП. Ці показники в Латвії та Литві становлять 0,9% і 0,8%, відповідно.

Бюджети на 2015р. свідчать про зростання військових витрат у всіх трьох країнах: на 7,3% в Естонії, 14,9% в Латвії і найбільше, на 50%, у Литві, дещо зближуючи цю трійку.

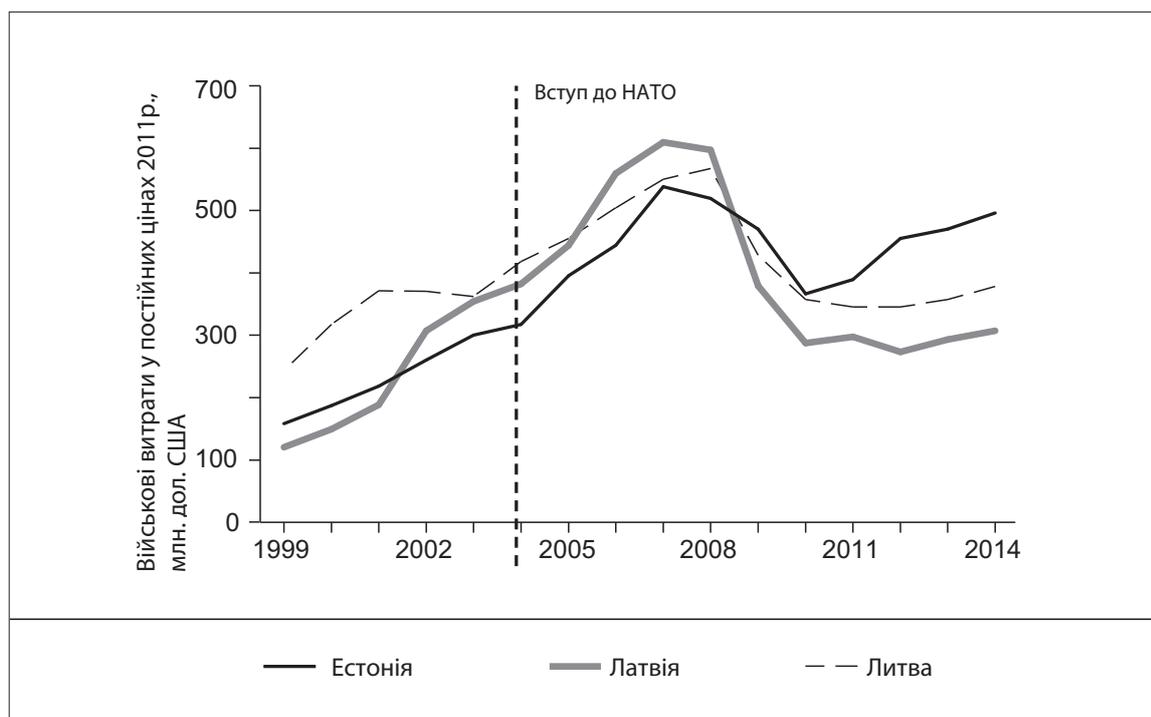
³⁰ ‘Inte aktuellt med Natoutredning’, *Svenska Dagbladet*, 29 Oct. 2014.

³¹ NORDEFCO є основою оборонного співробітництва Данії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії і Швеції. Див.: <<http://www.nordefco.org>>. ‘Sweden proposes aggressive Nordic defense’, *Defense News*, 10 Feb. 2015.

³² Swedish Government, ‘Försvvarssamarbetet mellan Sverige och Finland’, 27 June 2014, updated 17 Feb. 2015; O’Dwyer, G., ‘Sweden, Finland eye non-NATO defence partnership’, *Defense News*, 24 Jan. 2014; Holmström, M. ‘Sverige och Finland planerar för att kunna kriga tillsammans’, *Dagens Nyheter*, 17 Feb. 2015.

³³ Borger, J., ‘Russians open new front after Estonian official is captured in “cross-border raid”’, *The Guardian*, 7 Sep. 2014.

³⁴ ‘Hotet från Ryssland: Baltstaterna ska vara rädda’, SVT Nyheter, 11 Nov. 2014, <<http://www.svt.se/nyheter/varlden/estland-och-lettland-ska-vara-radda-for-oss>>.

Діаграма 3.1. Військові витрати в балтійських країнах у 1999-2014рр.

Джерело: SIPRI Military Expenditure Database, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>.

Інші європейські країни

Попри різке засудження дій Росії в Україні та колективні заходи оборонної політики НАТО, військові бюджети і плани країн Західної Європи, зокрема тих, що витрачають найбільше, демонструють набагато менше ознак змін. Розроблений відповідно до Закону про військове планування (*Loi de Programmation Militaire*) від 2013р. базовий оборонний бюджет Франції на 2015р. в номінальних цінах залишився незмінним (окрім витрат на пенсії і жандармерію) – €31,4 млрд. (\$33,2 млрд.), що в реальних цінах означає невеличке зменшення³⁵. Оборонний бюджет Німеччини на 2015р. дещо зменшився, згідно з раніше заявленими планами в рамках німецьких заходів жорсткої економії. Те ж саме стосується Італії. Велика Британія не заявляла про будь-які зміни чинних планів помірнього скорочення оборонного бюджету у 2015-2016рр. – також у рамках довготривалих заходів жорсткої економії³⁶. Згідно з довідкою Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень (*Royal United Services Institute, RUSI*), це означає падіння британських військових витрат нижче 2% ВВП – вперше після Другої світової війни. Нинішні британські плани передбачають зростання в реальних цінах витрат на військову техніку на 1% щороку після 2015-2016рр., а решта оборонного бюджету залишиться в реальних цінах незмінною. За оінкою *RUSI*, це означало б скорочення до 2020р. військових витрат до приблизно 1,5% ВВП³⁷.

³⁵ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 à 2019, French law no. 2013-1168 of 18 Dec. 2013, <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000028338825>>.

³⁶ HM Treasury, *Spending Round 2013*, CM 8639 (The Stationery Office: Norwich, June 2013).

³⁷ Chalmers, M., *The Financial Context for the 2015 SDSR: The End of UK Exceptionalism?*, Royal United Services Institute (RUSI), Briefing Paper (RUSI: London, Sep. 2014).

Загалом, спостерігається наступна картина: збільшення військових витрат багатьма, за невеликими винятками, скандинавськими та центральноєвропейськими країнами та їх зменшення або збереження в Західній Європі. Збільшити військові витрати у 2015р. планують Норвегія, Румунія, Словаччина та Чехія, зменшити – Данія та, як не дивно, Фінляндія. Бельгія і Швейцарія – єдині країни Західної Європи, крім скандинавських, які планують збільшити військові витрати в реальних цінах.

Мета НАТО – 2%

На саміті НАТО в Ньюпорті (Уельс) у вересні 2014р. були узгоджені ряд заходів реагування на зміни безпекової ситуації в Європі у світлі українського конфлікту, насамперед – План дій з підтримання готовності³⁸. На саміті також розглянуті питання військових витрат. Члени НАТО домовилися, що країни, які наразі дотримуються орієнтуру НАТО, витрачаючи на ЗС не менше 2% ВВП, намагатимуться робити це й надалі, а ті, хто не виконують цю вимогу, (а) припинять будь-яке зменшення військових витрат; (б) намагатимуться збільшувати військові витрати в реальних цінах мірою зростання ВВП; (в) намагатимуться досягти орієнтира у 2% ВВП упродовж 10 років. Члени Альянсу також погодилися збільшити упродовж 10 років витрати на техніку (в т.ч. на дослідження та розробки) до принаймні 20% загальних військових витрат, а ті, хто вже витрачає більше цього рівня, робитимуть це й надалі³⁹. Ця домовленість не є політично обов'язковою, але вона зміцнює статус “мети у 2%”, яка до того була не більш ніж орієнтиром.

Довгостроковий і необов'язковий характер домовленості є компромісом між країнами, включно зі США, які наполягали на збільшенні військових витрат, та іншими країнами, такими, як Канада, яка у 2013р. витратила на ЗС, згідно з визначенням НАТО, 1% ВВП – чий уряд твердив, що канадські платники податків не витримають подвоєння військових витрат, передбаченого “метою 2%”. Прес-секретар Прем'єр-міністра Канади назвав цю мету “мрією”⁴⁰.

Виходячи з аналізу поточних тенденцій і минулого досвіду, дуже мало ймовірно, що багато членів НАТО зможуть досягти цієї мети, якщо напруженість у відносинах з Росією не перетвориться на відкритий конфлікт чи його серйозну загрозу. Згідно з прийнятим у НАТО визначенням військових витрат, яке не збігається з визначенням СІПРІ, лише Велика Британія, Греція, Естонія і США досягли у 2014р. рівня 2% ВВП, і лише Франція, Польща та Туреччина витрачали 1,5% або більше. З інших крупних країн НАТО Канада, Німеччина, Італія, Нідерланди та Іспанія витрачають на ЗС 1,0; 1,2; 1,1; 1,2 і 0,9% ВВП, відповідно⁴¹. Доки Європа та Канада зосереджені на жорсткій

³⁸ Про План дій з підтримання готовності див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

³⁹ NATO, Wales Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales, <http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm>.

⁴⁰ Chase, S., ‘Canada agrees to defence spending “compromise”’, *Globe and Mail*, 2 Sep. 2014.

⁴¹ NATO, The Secretary General's Annual Report 2014, <http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_116854.htm>. Дані СІПРІ скориговані з урахуванням відмінностей у визначеннях військових витрат між СІПРІ та НАТО.

економії і скороченні бюджетного дефіциту, доти мало надій на швидке збільшення військових витрат. У подальшій перспективі, збільшення в мирний час частки військових витрат у ВВП на 80% або більше було б безпрецедентним для будь-якої країни НАТО⁴². За часів холодної війни, особливо після завершення Корейської війни 1950-1953рр., тенденція військових бюджетів майже всіх країн НАТО була низхідною чи принаймні стабільною – навіть у періоди загострення напруженості у відносинах з Радянським Союзом, як у 1980-х роках⁴³.

Російські спроможності та західне переозброєння

Небажання багатьох європейських країн НАТО збільшувати військові витрати відповідно до наданих обіцянок і водночас швидші кроки багатьох центральноєвропейських і скандинавських країн зі збільшення витрат відбивають географічні реалії, військові спроможності та економічні тенденції. Одним з чинників, що зменшує актуальність зростання військових витрат для європейських країн НАТО, розташованих найдалше від кордонів Росії, може бути обмеженість військових спроможностей Росії. Президент США Б.Обама у 2014р. назвав Росію регіональною державою⁴⁴. Директор стратегічного планування та політики Об'єднаного комітету начальників штабів ЗС США віце-адмірал Ф.Пендолф (*Frank Pandolfe*) деталізував ці слова у виступі в Комітеті у справах збройних сил Палати представників США у квітні 2014р., заявивши, що попри зростання спроможностей Росії з 2008р. – підвищена готовність, покращені організація і планування, навчання та оснащення сил, – “Росія є регіональною державою, здатною застосувати силу в сусідніх державах, але має дуже обмежені можливості з глобального застосування сили ... Вона потерпає від корупції, а її логістичні спроможності обмежені. Старіючі техніка та інфраструктура, фінансові складнощі, демографічні та соціальні проблеми й надалі стримуватимуть спроби реформування”⁴⁵. Звіт Шведського агентства оборонних досліджень (*Swedish Defence Research Agency*) 2013р. містить також висновок, що Росія суттєво покращує свої військові спроможності, але в наступні 10 років все ще буде обмежена технологічними можливостями – особливо у сферах *C4ISTAR* (командування, управління, зв'язок, комп'ютеризація, розвідка, стеження, цілевизначення, рекогносцировка), логістики та особового складу⁴⁶.

⁴² Винятки – різке зростання у Греції та Туреччині за часів кіпрського конфлікту у 1974р. та в Португалії у 1960-х роках за часів диктатури Салазара, коли країна вела численні війни з антиколоніальними рухами у своїх колоніях.

⁴³ SIPRI Military Expenditure Database, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>.

⁴⁴ Borger, J., ‘Barack Obama: Russia is a regional power showing weakness over Ukraine’, *The Guardian*, 25 Mar. 2014.

⁴⁵ House Armed Services Committee, ‘Opening statement of Vice Admiral Frank C. Pandolfe, Director for Strategic Plans and Policy, the Joint Staff, before the House Armed Services Committee’, 8 Apr. 2014, <<http://docs.house.gov/meetings/AS/AS00/20140408/102108/HHRG-113-AS00-Wstate-PandolfeUSNF-20140408.pdf>>.

⁴⁶ C4ISTAR – computers, command, control, communications, intelligence, surveillance, target acquisition and reconnaissance. Hedenskog, J. and Pallin, C.V. (eds), *Russian Military Capability in a Ten-year Perspective–2013* (Swedish Defence Research Institute [FOI]: Dec. 2013).

Крім того, попри зростання військових витрат у Росії і зменшення у Західній Європі, європейські члени НАТО досі разом витрачають на ЗС утричі більше за Росію, навіть не враховуючи США, які зберігають потужну військову присутність у Європі.

Таким чином, стурбованість Європи пов'язана з можливою локальною конфронтацією з Росією, зокрема у кранах Балтії, а не з будь-яким повномасштабним нападом Росії на Західну чи Центральну Європу. Проблема для країн Заходу в цьому контексті полягає не у військових спроможностях Заходу відносно Росії, а в тому, чи мають вони здатність і політичну волю швидко відреагувати на будь-яку подібну українській кризу у країнах Балтії, особливо у випадку будь-якої неочевидної, заперечуваної "гібридної війни", на кшталт тієї, яку ми бачимо в Україні.

Крім того, за винятком Польщі, більшість країн, що наразі збільшують військові витрати, є країнами, що найбільшою мірою скоротили їх під час світової фінансово-економічної кризи або, як у випадку Швеції, у передкризове десятиріччя. Таким чином, ці країни лише надолужують згаяне, хоча криза в Україні, поза сумнівом, додала актуальності зростанню витрат.

Утім, українська криза, а також докорінна зміна безпекової ситуації в Європі цілком можуть переломити тенденцію зменшення військових витрат у Західній і Центральній Європі. Навіть якщо витрати не збільшують наразі, то тиск на членів НАТО з метою хоча б збереження, а за можливості – збільшення військових витрати відповідно до зобов'язань перед Альянсом, зростатиме. Тим часом у країнах, що межують з Росією, і звичайно, в самій Україні наслідки у сфері військових витрат уже є помітними. Примітно, що наслідки для військових витрат Росії можуть бути неоднозначними: з одного боку, невідкладною є поточна модернізація ЗС, а з іншого – збільшується економічне навантаження через потребу ресурсів для її здійснення.

4. Збройні конфлікти

Загальний огляд

У цьому розділі, орієнтуючись на дані, зібрані у 2013р., розглядаються останні зміни в тенденціях миру та конфліктів. На підставі попередніх висновків, Уппсальська Програма збору даних про конфлікти (Uppsala Conflict Data Program, UCDP) на початку 2015р. повідомила, що у 2014р. війн точилося більше, ніж будь-коли з 2000р. Аналогічні висновки можна знайти в ряді інших джерел – насильство у 2014р. зросло. Особливо невтішним 2014р. виглядає порівняно з попереднім періодом. Проте, сигналів майбутнього насильства, що спалахне у 2014р. – включно з анексією Росією Криму та підтримкою нею войовничого сепаратизму на сході України; жорстокістю Боко Харам у Нігерії; новою війною у секторі Гази; просуванням Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ, ISIS) в Іраку, – було небагато, якщо їх не було зовсім. З урахуванням цього в перших двох підрозділах цього розділу увага зосереджується на конкретних питаннях миру та конфліктів, а у двох наступних – ці питання розглядаються ширше.

У підрозділі I у загальному вигляді розглядається взаємозв'язок між гендерними аспектами та миром – тема, що посіла важливе місце серед питань міжнародного миру та безпеки після ухвалення Резолюції РБ ООН №1325 від 2000р. – одного з найвідоміших рішень ООН, якому у 2015р. виповнилося 15 років. Автори надають переконливі докази того, що в державах з високим рівнем гендерної рівності громадянські, міждержавні війни чи масові порушення прав людини є менш імовірними, ніж у державах з її низьким рівнем. Зазначається також, що географія війн 2014р. наче “збігається з районами, в яких серйозно погіршилися гендерні відносини, зокрема Близький Схід та Африка”, і що “посилення пригнічення жінок є особливо зловісним з огляду на взаємозв'язок між гендерною рівністю та миром”. Отже, політика соціальної маргіналізації, спрямована насамперед проти жінок, може призвести до напруженості в суспільстві та передвіщувати війни в державах і між державами. Такий стан справ може слугувати міжнародній спільноті, що переймається питаннями миру та безпеки, індикатором раннього попередження про ескалацію конфліктів.

У підрозділі II увага повертається до несхожесті війн і миру в Африці. Всупереч поширеним уявленням, в Африці є регіони, які досі не зазнавали масового насильства та війн. Ці “зони миру” охоплюють 10 країн, де подібних подій не було зовсім. У цьому підрозділі, на основі даних UCDP, описані важливі зміни впродовж тривалого часу, та зазначається, що у 2005р. в Африці зовсім не було війн. Історична спадщина позначається на моделях наступних збройних конфліктів. Більшість країн позбулися колоніального минулого без збройних конфліктів, але наступна боротьба

за незалежність була жорсткішою. Крім того, ці конфлікти переплелися з подіями холодної війни. Після неї наймасштабніші війни точилися на Африканському розі, включно з Суданом. У цей час дедалі важливішими для припинення збройних конфліктів ставали мирні угоди та миротворчі операції ООН. Проте, автори зазначають “тривожну тенденцію” – з 2009р. жодна війна не завершувалася мирним врегулюванням.

У підрозділі III йдеться про тенденції державних збройних конфліктів, недержавних конфліктів та одностороннього насильства у 2004-2013рр. Кожен вид конфлікту має власну динаміку, і зміни в рамках одного виду не корелюють зі змінами в рамках інших (наприклад, зниження кількості конфліктів одного виду не супроводжується відповідними змінами інших). Державні збройні конфлікти завдають найбільше руйнувань і жертв бойових дій внаслідок організованого насильства. У цьому плані вирізняється громадянська війна в Сирії. Наявні дані свідчать про дуже важку ситуацію на Близькому Сході, де смертність у державних конфліктах в останні роки зазначеного періоду зростає. Починаючи з 2010р., були також ознаки ескалації недержавних конфліктів на Близькому Сході та в Африці. Зросло й одностороннє насильство, особливо з боку недержавних суб'єктів. Разом з даними про біженців, це могло б допомогти спрогнозувати, що 2014р. на Близькому Сході буде особливо жорстоким. Натомість жоден з показників відповідних тенденцій не вичував безпосередню загрозу Україні. Фіксація різних видів насильства може свідчити про небезпеку його ескалації, але відсутність насильства не означає відсутності загрози насильства.

У підрозділі IV наводиться щорічний Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*). Він засвідчує подальше повільне зменшення миролюбності у світі. Європа була найбільш мирною частиною світу; але ГІМ складено за період лише до березня 2014р., коли почалося погіршення відносин між Росією та Україною, що вплинуло на всю Європу. Близький Схід, Північна та Екваторіальна Африка виглядають – переважно через війни – менш мирними регіонами. В Південній Америці більш важливими індикаторами браку миролюбності були показники злочинності (зокрема, вбивств), тоді як позиції Європи в ГІМ похитнули заходи жорсткої економії, що спричинили протести. Втім, автори не вважають таке загальне зниження миролюбності упродовж останніх сімох років свідченням довгострокової тенденції – натомість вони роблять висновок, що світ сьогодні є “більш мирним, ніж будь-коли до 2000р.”

ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН

I. Гендерні аспекти, мир і збройні конфлікти

ЕЛІН Б'ЯРНЕГОРД, ЕРІК МЕЛАНДЕР, ГАБРІЕЛ БАРДОЛ,
КАРЕН БРУНЕУС, ЕРІКА ФОШБЕРГ, КАРІН ЙОХАНСОН,
ЕНДЖЕЛА МУВУМБА СЕЛЬСТРЬОМ, ЛЮЇЗ ОЛЬСОН¹

Вступ

Гендерна природа війн у всій сучасній історії залишається незмінною. Гендерні аспекти війн стосуються, наприклад, наступних питань: хто бере участь у війнах, хто і як потерпає від них. Гендерні аспекти, причини та наслідки збройних конфліктів є взаємопов'язаними. Один з головних висновків досліджень з цих питань полягає в тому, що більш мирними є суспільства з більшою гендерною рівністю.

Попри ці важливі висновки, в дослідженнях безпеки та конфліктів мало уваги привертається до гендерних аспектів або до “соціально визначеної ролі, поведінки, діяльності та атрибутів, які конкретне суспільство вважає притаманними чоловікам і жінкам”, а також до шляхів впливу гендерних взаємин на війну та мир². Це стосується і дослідників, які пишуть для *Щорічника СППРІ* – за минулі 15 років у *Щорічнику* з'явився лише один розділ з гендерних питань, тоді як в інших розділах рідко згадується про стать, фемінізм чи інші дотичні терміни, які могли б вказувати на зацікавленість гендерними питаннями³. Це не дивно: фахові дослідження безпеки та конфліктів звично ігнорують гендерні аспекти як дотичні питання. Попри нові докази їх значення, дослідження миру та конфліктів у гендерному розрізі цитують майже винятково фахівці з гендерних питань, і ці висновки загалом не враховані в базових тематичних дослідженнях. Це дуже прикрий стан справ. У наступному підрозділі стисло описано багато досліджень, які засвідчують важливість гендерного підходу для розуміння безпеки та конфліктів.

Гендерний аналіз збройних конфліктів означає врахування як біологічної статі учасників і жертв, так і різних соціальних ролей та очікувань, що різною мірою покладаються на чоловіків і жінок і є складовими всіх взаємин і суспільств. Зроблений огляд досліджень зосереджувався на двох аспектах. По-перше, на гендерному характері як участі в насильстві та війнах, так і страждань від них. Найбільш характерним для насильства, зокрема війн, є те, що переважна більшість учасників – чоловіки. Спеціальна література з питань безпеки та конфліктів зазвичай не досліджує цю проблему. Водночас суто гендерні моделі вчинення насильства і страждань від нього спростовують спрощені стереотипи, які відносять усіх чоловіків до категорії бойовиків, а всіх жінок і дітей – до жертв.

¹ Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University.

² World Health Organization, ‘What do we mean by “sex” and “gender”?’ , Gender, women and health, <<http://www.who.int/gender/whatisgender/en/>>.

³ Бастік М. Гендерні аспекти пост-конфліктного реформування сектору безпеки. – *Щорічник СППРІ 2008*, с.125-150. Див. також підрозділ III розділу 8 цього видання.

Другий аспект – зв'язок між гендерною рівністю та миром. Упродовж минулих 10 років ряд досліджень показали, що суспільства з більшою гендерною рівністю є більш мирними. Дослідження, які б спростовували цей зв'язок, не відомі. Але більшість фахових досліджень чинників війни та миру продовжують ігнорувати для їх пояснення можливу цінність гендерних взаємин.

Така маргіналізація та ігнорування важливості гендерних аспектів у дослідженнях безпеки та конфліктів не лише є сумнівними з точки зору теорії, але й шкодять практичному зміцненню миру та безпеки. Практичний підхід, що ґрунтується на доказах, має враховувати гендерний характер війни та миру.

Гендерний характер участі в насильстві і страждань від нього

Відомо, що переважна більшість людей, які впродовж усієї історії воювали, були чоловіками. Це уявлення зберігається й у новітній історії, попри зростання числа комбатантів-жінок. За даними Дж.Голдштайна (*J. Goldstein*), за всю історію жінками були менше 1% всіх комбатантів⁴. Найглибше з усіх сучасних досліджень участі комбатантів-жінок у збройних конфліктах упродовж 1990-2008рр. охоплювало 72 повстанські угруповання. Воно показало, що в понад двох третинах угруповань усі активні комбатанти були чоловіками⁵. Під час аналізу війн це абсолютне домінування чоловіків часто розглядається як щось природне, потреба бійки, і тому на нього постійно не звертають уваги. Але це не може бути пояснене лише природними біологічними властивостями – подальшого вивчення потребують і соціальні структури, які роблять насильство суто “чоловічою справою”⁶. Варто відзначити очевидне: більшості чоловіків не притаманне насильство. Але слід запитати: чому меншість, яка хапається за зброю, складається переважно з чоловіків?

Загальній картині, де майже всі комбатанти є чоловіками, не суперечить той факт, що жінки можуть бути дуже вправними бійцями, або багато жінок брали реальну участь у збройних силах і повстанських угрупованнях. Через звичну роль комбатантів-чоловіків активну участь жінок у повстанських рухах часто недооцінюють, зокрема тому, що жінки більше задіяні не як активні бійці, а як кухари, шпигуни чи зв'язкові – тобто на ролях, які зазвичай не враховують⁷.

Також відомо, що насильство по-різному впливає на чоловіків і жінок. Оцінка смертності під час збройних конфліктів є дуже проблематичною,

⁴ Goldstein, J., *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa* (Cambridge University Press: Cambridge, 2001), p.10.

⁵ Henshaw, A.L., ‘Why women rebel: understanding female participation in intrastate conflict’, Unpublished PhD dissertation, University of Arizona, 2013, <http://arizona.openrepository.com/arizona/bitstream/10150/293429/1/azu_etd_12667_sip1_m.pdf>.

⁶ Goldstein (посилання 4).

⁷ Henshaw (посилання 5).

а отримати дані в розрізі статі найскладніше. Такі великі бази даних жертв війни, як Упсальська Програма збору даних про конфлікти, ґрунтуються переважно на повідомленнях ЗМІ і міжнародних неурядових організацій (НУО), які не завжди надають таку інформацію⁸. Проте, більш докладний аналіз подібних звітів дає можливість помітити велике переважання чоловіків серед загиблих у війнах у 13 країнах упродовж 1955-2002рр.⁹ Було б легко пояснити таке переважання винятково відмінностями в залученні чоловіків і жінок до бойових дій, але це може ввести в оману. Дослідження цивільних жертв війни в Боснії і Герцеговині в 1992-1995рр. показують, що ризик знищення збройними силами цивільних чоловіків був утричі вищим, ніж жінок¹⁰. Це різко контрастує з гуманітарною евакуацією під егідою ООН боснійських жінок, дітей і літніх як “найбільш уразливих” до жорстокості війни¹¹.

Уразливість, однак, характеризується не лише смертністю у війні. Системно не підтверджено, але зрозуміло, що жінки на війні частіше за чоловіків зазнають певних форм насильства, таких, як сексуальна експлуатація¹². Додаткову інформацію можна отримати з даних, зібраних Міжнародним фондом виборчих систем (*International Foundation for Electoral Systems, IFES*), де зі статевою розбивкою наведені випадки насильства під час виборів у шести країнах (Бангладеш, Бурунді, Гвінея, Гайана, Непал, Східний Тімор) у 2006-2010рр. Дослідження показало, що чоловіки найчастіше зазнавали фізичних ушкоджень, тоді як найбільш поширеною формою насильства під час виборів стосовно жінок було психологічне насильство та залякування. Відмінності вражають: частота залякування жінок була майже втричі вищою, ніж чоловіків, тоді як частота застосування фізичного насильства до чоловіків була втричі вищою, ніж до жінок. Дослідження також виявило, що насильство під час виборів часто має сексуальну та економічну природу. Тому визначення насильства у традиційно вузькому сенсі, як завдання фізичних ушкоджень, не охоплює інші його форми¹³.

Такі ж висновки можна зробити, оцінюючи наслідки війни з плином часу. Якщо дорослі чоловіки становлять більшість жертв насильства безпосередньо

⁸ Uppsala Conflict Data Program, UCDP Conflict Encyclopaedia, Uppsala University, <<http://www.ucdp.uu.se/database>>.

⁹ Obermeyer, Z., Murray, C.J.L. and Gakidou, E., ‘Fifty years of violent war deaths from Vietnam to Bosnia: analysis of data from the world health survey programme’, *British Medical Journal*, 26 June 2008, pp.1482-186.

¹⁰ Zwierzchowski, J. and Tabeau, E., ‘The 1992-95 war in Bosnia and Herzegovina: census-based multiple system estimation of casualties’ undercount’, Conference Paper for the International Research Workshop on the Global Costs of Conflict, 1-2 Feb. 2010, <http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf>.

¹¹ Carpenter, C.R., *Innocent Women and Children: Gender, Norms and the Protection of Civilians* (Ashgate: Burlington, VT, 2006).

¹² Див., зокрема: Human Security Report Project, *Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century* (Simon Fraser University: Burnaby, 2005).

¹³ Bardall, G., *Breaking the Mold: Understanding Gender and Election Violence* (IFES White Paper Series: Washington DC, December 2011).

внаслідок конфлікту, то жінки та діти дуже потерпають від таких довгострокових наслідків війни, як занепад системи охорони здоров'я і брак продовольства¹⁴.

Психологічні дослідження підказують, що рівень посттравматичних стресових розладів і депресії може варіювати залежно від *типу* отриманої травми¹⁵. Тип травм, яких переважно жінки зазнають на війні, зокрема від сексуального насильства чи загибелі рідних, може бути пов'язаний з ризиком наступного психологічного розладу, що, своєю чергою, пояснює, чому жінки після війни частіше повідомляють про психологічні проблеми¹⁶. Крім того, після війни великі фізичні, психологічні та соціальні складнощі часто спричинені сексуальним насильством. Сексуальне насильство пов'язане з глибоким почуттям сорому, провини та ганьби, що переслідує жертв тривалий час після завершення війни¹⁷.

Хоча гендерні дослідження привернули увагу до сексуального насильства в конфліктах, вони ж, можливо мимоволі, сприяли стереотипному погляду на цю проблему як на дещо, спрямоване переважно проти жінок. Дослідники схильні ігнорувати чоловіків як жертв сексуального насильства в конфліктах¹⁸. Під час глибшого дослідження звітів перуанської і сальвадорської Комісій встановлення істини (*Truth Commissions*) М.Лібі (*M.Leiby*) виявив, що регулярні сексуальні тортури над чоловіками класифікувалися не як такі, а як катування¹⁹. За офіційною статистикою, чоловіки становили лише 1% жертв сексуального насильства в Перу і 2% в Сальвадорі, але після переоцінки М.Лібі ці величини були скориговані, відповідно, до 22% і 53%. Інша помилка – вважати, що гвалтування є неминучим побічним наслідком війни. Але не всі збройні угруповання вдаються до гвалтувань на війні, і масштаби сексуального насильства в конфліктах є різними. Ці відмінності потребують

¹⁴ Про насильство щодо дорослих чоловіків у конфліктах див.: Brunborg, H., Lyngstad, T.H. and Urdal, H., 'Accounting for genocide: how many were killed in Srebrenica?', *European Journal of Population*, vol.19, no.3 (Jan. 2003), pp.229-248; Verwimp, P., 'Machetes and firearms: The organization of massacres in Rwanda', *Journal of Peace Research*, vol.43, no.1 (Jan. 2006), pp.5-22. Про триваліші наслідки війни див.: Ghobarah, H.A., Huth, P. and Russett, B., 'The post-war public health effects of civil conflict', *Social Science & Medicine*, vol.59, no.4 (Aug. 2004), pp.869-884; Plümper, T. and Neumayer, E., 'The unequal burden of war: the effect of armed conflict on the gender gap in life expectancy', *International Organization*, vol.60, no.3 (Feb. 2006), pp.723-754.

¹⁵ Pham, P.N., Weinstein, H.M. and Longman, T., 'Trauma and PTSD symptoms in Rwanda: Implications for attitudes toward Justice and Reconciliation', *Journal of the American Medical Association (JAMA)*, vol.292, no.5 (Aug. 2004), pp.602-612; Vinck, P., Pham, P.N., Stover, E. and Weinstein, H.M., 'Exposure to war crimes and implications for peace building in northern Uganda', *JAMA*, vol.298, no.5 (Aug. 2007), pp.543-554.

¹⁶ Brounéus, K., 'The trauma of truth telling: effects of witnessing in the Rwandan Gacaca courts on psychological health', *Journal of Conflict Resolution*, vol.54, no.3 (June 2010), pp.408-437.

¹⁷ Див. зокрема: Herman, J.L., *Trauma and Recovery* (Basic Books: New York, 1997); Brounéus, K., 'Truth telling as talking cure? Insecurity and retraumatization in the Rwandan Gacaca courts', *Security Dialogue*, vol.39, no.1 (Feb. 2008), pp.55-76.

¹⁸ Sivakumaran, S., 'Sexual violence against men in armed conflict', *European Journal of International Law*, vol.18, no.2 (Apr. 2007), pp.253-276; Solangon, S. and Patel, P., 'Sexual violence against men in countries affected by armed conflict', *Conflict, Security & Development*, vol.12, no.4 (Sep. 2012), pp.417-442.

¹⁹ Leiby, M., 'The promise and peril of primary documents: documenting wartime sexual violence in El Salvador and Peru', eds. M.Bergsmo, A.Butenschøn Skre and E.J.Wood, *Understanding and Proving International Sex Crimes* (Torkel Opsahl Academic EPublisher: Beijing, 2012), pp.315-366.

подальшого вивчення. Коен (Cohen) і Нордас (Nordås) зібрали дані про поширення сексуального насильства у 129 активних конфліктах за участі 625 збройних організацій в період 1989-2009рр. у базі даних *Sexual Violence in Armed Conflict (SVAC)*²⁰. Вони не знайшли повідомлень про цей вид насильства у 43% конфліктів²¹. Дані М.Селстрьом (Muvumba Sellström) про випадки сексуального насильства серед 23 збройних організацій в Екваторіальній Африці в 1989-2011рр. дають аналогічну картину. Згідно з повідомленнями, вісім з цих 23 організацій були відповідальними за 68% випадків знущань і нападів²².

Безумовно, потрібні додаткові дані з кращою розбивкою за статтю, але й наведені вище приклади доводять гендерний характер участі у збройних конфліктах і страждань від них. У наступному підрозділі наведені висновки стосовно наслідків гендерної нерівності.

Гендерна рівність і мир

Урахування гендерних аспектів важливе для вивчення підґрунтя збройних конфліктів і миру. Гендерна рівність є важливою для миру на рівнях особи, організації та держави.

Дослідження громадської думки у США виявили відмінності у ставленні чоловіків і жінок до застосування сили – чоловіки більше за жінок схильні виправдовувати чи підтримувати силове розв'язання проблем²³. Відколи жінки отримали доступ до політичних посад і змогли впливати на політику, ці поведінкові відмінності вийшли на рівень держави²⁴. Проте, схильність до збереження гендерної нерівності у США досі викликає дискусії. Ця нерівність є менш помітною в інших країнах, а окремі дослідження засвідчують навіть більшу войовничість жінок, порівняно з чоловіками²⁵. Виглядає так, що гендерні відмінності дуже залежать від культурного контексту та виду конфлікту. Крім того, цінність пояснень цих відмінностей біологічною статтю зменшується на фоні прояву таких чинників, як фемінізм або ставлення до гендерної рівності²⁶. Дуже схоже, що ставлення до насильства пояснюється прагненням гендерної рівності, а не біологічною статтю. Дослідникам

²⁰ Cohen, D.K. and Nordås, R., 'Sexual violence in armed conflict: introducing the SVAC Dataset, 1989-2009', *Journal of Peace Research*, vol.51, no.3 (May 2014), pp.418-428.

²¹ Cohen and Nordås (посилання 20), p.423.

²² Muvumba Sellström, A., 'Stronger than justice: armed group impunity for sexual violence', Unpublished PhD dissertation, University of Uppsala, 2015, p.116, <<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:766398/FULLTEXT01.pdf>>.

²³ Див., зокрема: Smith, T.W., 'The polls: gender and attitudes toward violence', *Public Opinion Quarterly*, vol.48, no.1 (Apr. 1984), pp.384-396; Page, B. and Shapiro R.Y., *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Public Preferences* (University of Chicago Press: Chicago, IL, 1992).

²⁴ Regan, P.M. and Paskeviciute, A., 'Women's access to politics and peaceful states', *Journal of Peace Research*, vol.40, no.3 (May 2003), pp.287-302.

²⁵ Tessler, M., Nachtwey, J. and Grand, A., 'Further tests of the women and peace hypothesis: evidence from cross-national survey research in the Middle East', *International Studies Quarterly*, vol.43, no.3 (Sep. 1999), pp.519-531; Togeby, L., 'The gender gap in foreign policy attitudes', *Journal of Peace Research*, vol.31, no.4 (Nov. 1994), pp.375-392.

²⁶ Див., зокрема: Conover, P.J. and Sapiro, V., 'Gender, feminist consciousness, and war', *American Journal of Political Science*, vol.37, no.4 (Nov. 1993), pp.1079-1099; Tessler, M. and Warriner, I., 'Gender, Feminism, and Attitudes toward International Conflict: Exploring Relationships with Survey Data from the Middle East', *World Politics*, vol.49, no.2 (Jan. 1997), pp.250-281.

слід більше зосередитися на цих питаннях, зокрема на розумінні того, як ставлення до гендерної рівності відбивається на чоловіках і розумінні маскулінності.

Гендерна рівність часто пов'язується з ненасильницьким протестом як більш прийнятною стратегією ставлення до насильства, є важливим аспектом стратегічного вибору політичних організацій. Останні дослідження показали, що організації, які вдаються до неконструктивної політики, але при цьому дотримуються ідеології залучення обох статей, значно більшою мірою схильні обирати ненасильницькі методи та меншою – застосовувати насильство²⁷. На прикладі 104 етно-політичних організацій, що діють на Близькому Сході, В.Асал (*V.Asal*) та інші дослідники розглядають роль цієї ідеології та участі жінок як один з факторів впливу на войовничість організації. Автори стверджують, що феміністичні погляди корелюють з вибором ненасильницьких методів, тоді як патріархальні – насильства. Вони підкреслюють, що значення має саме активна підтримка політики залучення жінок, а не їх членство в організації.

Багато досліджень доводять, що держави з більшою рівністю жінок і чоловіків є більш миролюбними в різних аспектах. Адекватна оцінка гендерної рівності є дуже складною, тому в більшості досліджень використовуються ряд різних альтернативних показників, зокрема: число жінок у парламенті; коефіцієнт народжуваності; освітній рівень; тривалість традиції надання жінкам права голосу; частка жінок у трудових ресурсах. Виявлений зв'язок між гендерною рівністю та відносно мирним розв'язанням конфліктів спонукає розглянути ряд альтернативних пояснень. Наприклад, виявлено, що гендерна рівність корелює з меншим ступенем насильства в міжнародних конфліктах, меншим ризиком збройних конфліктів і громадянських війн усередині держав, нижчим рівнем порушень державою прав людини²⁸.

В.Хадсон (*V.Hudson*) стверджує, що єдиним виразним прогностичним показником ступеня проблемності держави для міжнародного співтовариства з точки зору збройних конфліктів, нехтування міжнародними договорами з питань зобов'язань у сфері безпеки чи напружених відносин із суміжними країнами є ступінь фізичної безпеки жінок у сенсі їх захищеності від домашнього насильства, гвалтувань тощо згідно зі звичаями та законом²⁹. Дослідники

²⁷ Asal, V. et al., 'Gender ideologies and forms of contentious mobilization in the Middle East', *Journal of Peace Research*, vol.50, no.3 (May 2013), pp.305-318.

²⁸ Про зв'язок гендерної рівності зі зменшенням насильства в міжнародних конфліктах див., зокрема: Caprioli, M., 'Gendered Conflict', *Journal of Peace Research*, vol.37, no.1 (Jan. 2000), pp.51-68; Caprioli, M. and Boyer, M. A., 'Gender, violence, and international crisis', *Journal of Conflict Resolution*, vol.45, no.4 (Aug. 2001), pp.503-518. Про зв'язок гендерної рівності зі зменшенням ризику збройного конфлікту в державах і громадянської війни див., зокрема: Caprioli, M. 'Primed for violence: the role of gender inequality in predicting internal conflict', *International Studies Quarterly*, vol.49, no.2 (June 2005), pp.161-178; Melander, E., 'Gender equality and intrastate armed conflict', *International Studies Quarterly*, vol.49, no.4 (Dec. 2005), pp.695-714. Про зв'язок гендерної рівності зі зниженням рівня порушень прав людини див.: Melander, E., 'Political gender equality and state human rights abuse', *Journal of Peace Research*, vol.42, no.2 (Mar. 2005), pp.149-166.

²⁹ Hudson, V. M. et al., 'The heart of the matter: the security of women and the security of states', *International Security*, vol.33, no.3 (Jan. 2009), pp.7-45.

виявили, що гендерна рівність у цих питаннях є більш інформативною, порівняно з рядом інших часто згадуваних факторів, зокрема демократією, добробутом чи впливом ісламської культури. Результати досліджень свідчать, що поведінку держав можна вважати дуже залежною від гендерних аспектів – чим більшою є рівність між жінками та чоловіками, тим менш імовірними є участь держави у збройних конфліктах, порушення договорів і зобов'язань, напружені відносини із сусідами.

Через виразно гендерну природу конфліктів не слід вважати, що для жінок мир автоматично означає те ж саме, що й для чоловіків. Багато феміністичних досліджень були спрямовані на ширше обговорення якісних характеристик миру та потреби його поширення рівною мірою на всіх³⁰. Крім того, якщо конфлікт у багатьох аспектах консервує гендерні ролі, то його завершення відчиняє “вікно можливостей” для ширшої участі жінок у суспільних справах і глибшої трансформації гендерних взаємин. Крім порушення ключових питань про якість миру, ряд досліджень торкаються наслідків гендерної рівності для міцності миру, зокрема в контексті міжнародних миротворчих місій³¹. У встановленні та підтриманні миру більше шансів на успіх у суспільствах, де жінки мають високий статус³². При цьому, К.Бьордзлі і С.Карім (*K.Beardsley, S.Karim*) застерігають від спрощених рішень³³. Вони стверджують, що для забезпечення ефективності миротворчих операцій вони мають сприяти загальній рівності. Наприклад, запровадження гендерних квот може мати непередбачувані наслідки. З того ж приводу Е.Бьярнегорд та Е.Меландер (*E.Bjarnegård, E.Melander*) зазначають, що миротворчі місії і спроби замирення часто відбуваються за умов домінування чоловіків, і жінкам буває важко впливати на прийняття рішень³⁴. Тому є ризик, що використання гендерної рівності для зміцнення миру та безпеки може мати зворотний ефект, якщо жінкам не дати рівних можливостей. Але якщо бажані ефекти не матеріалізуються, то практики у сферах миру та безпеки можуть дійти висновків, що гендерна рівність не є важливою. Ця проблема підкреслює необхідність з'ясування, як само гендерна рівність сприяє миру.

³⁰ Загальний огляд див.: Olsson, L. and Gizelis, T.I., ‘Advancing gender and peacekeeping research’, *International Peacekeeping*, vol.21, no.4 (Aug. 2014), pp.520-528; Olsson, L. and Gizelis, T.I., ‘An introduction to Resolution 1325: Measuring progress and impact’, eds. T.I.Gizelis and L.Olsson, *Gender, Peace and Security: Implementing UNSCR 1325* (Taylor and Francis: Abingdon, forthcoming 2015).

³¹ Demeritt, J.H.R., Nichols, A.D. and Kelly, E.G., ‘Female participation and civil war relapse’, *Civil Wars*, vol.16, no 3 (July 2014), pp.346-368.

³² Gizelis, T.I., ‘Gender empowerment and United Nations peacebuilding’, *Journal of Peace Research*, vol.46, no.4 (July 2009), pp.505-523; Gizelis, T.I., ‘A Country of their own: women and peacebuilding’, *Conflict Management and Peace Science*, vol.28, no.5 (Nov. 2011), pp.522-542.

³³ Karim, S. and Beardsley, K., ‘Equal opportunity peacekeeping: the need for gender equality in the search for quality peace’, Unpublished book manuscript.

³⁴ Bjarnegård, E. and Melander, E., ‘Revisiting representation: Communism, women in politics, and the decline of armed conflict in East Asia’, *International Interactions*, vol.39, no.4 (Sep. 2013), pp.558-574.

Висновки і прогнози

У цьому підрозділі показано, як питання безпеки та конфліктів пояснюються з використанням гендерного підходу. Новітня історія бачила драматичні зміни гендерних взаємин. Загалом, у більшості регіонів і сфер нерівність у взаєминах чоловіків і жінок зменшилася – навіть якщо справді рівного суспільства ще немає. Якщо прийняти результати досліджень, в яких вивчаються зв'язки між гендерною рівністю та миром, то слід визнати, що зменшення жорстокості війн в останні десятиліття можна частково пояснити зростанням гендерної рівності. Така можливість визнається в одній з найбільш авторитетних книг останнього часу про війну та мир – “Кращі сторони нашої натури: чому насильства стає менше” С.Пінкера (*The Better Angels of Our Nature: Why Violence has Declined*, Steven Pinker). С.Пінкер називає фемінізацію – визначену ним як “процес, у якому культури більше поважають жіночі інтереси та цінності”, – однією з п'яти сил пацифізму, які, на його думку, пояснюють загальне зниження рівня насильства³⁵.

На жаль, останніми роками спостерігається принаймні тимчасове припинення процесу зниження рівня насильства чи навіть його зростання³⁶. Зауважимо, що зростання насильства останнім часом спостерігається саме в тих регіонах, де суттєво погіршилися гендерні взаємини, особливо в Африці та на Близькому Сході.

Можливо, визнання Пінкером важливості гендерних питань свідчить про те, що ці ігноровані досі питання почали отримувати увагу фахових дослідників війни та миру. В цьому підрозділі на прикладі широкого кола досліджень підтверджується думка, що збройні конфлікти мають гендерний вимір – у сенсі різних ролей жінок і чоловіків як комбатантів і жертв – і що гендерна нерівність є ключовим прогнозним показником війни та миру.

Для просування вперед у з'ясуванні, що саме в гендерній рівності зменшує ризик конфлікту, та визначення механізмів, за допомогою яких це відбувається, необхідно здійснити додаткові дослідження. Системні дослідження допомогли б також розвіяти або підтвердити міфи про роль гендерних аспектів у конфлікті. А ще важливіше – це спонукало б інвестувати в заохочення гендерної рівності, отже, в безпечніше суспільство.

³⁵ Pinker, S., *The Better Angels of Our Nature: The Decline of Violence in History and its Causes* (Viking Penguin: New York, 2011).

³⁶ Themnér, L. and Wallensteen, P., ‘Armed Conflicts, 1946-2013’, *Journal of Peace Research*, vol.51, no.4 (July 2014), pp.541-554; United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), ‘War’s human cost’, *UNHCR Global Trends 2013* (UNHCR: Geneva, 2014).

II. Різноманіття миру та війн в Африці

ЙОХАН БРОШЕ, КРІСТІН ХЬОГЛЮНД¹

Африка була ареною третини всіх збройних міждержавних і внутрішніх конфліктів з 1946р.² Наразі на африканському континенті також точаться руйнівні війни, зокрема в Демократичній Республіці Конго (ДРК), Нігерії і Південному Судані. Але сумна констатація на цьому не завершується. У 1980-х роках Південну Африку розривали війни, зокрема в Анголі та Мозамбіку. В 1990-х роках і на початку XXI століття світ шокували жорстокі війни в Ліверії і Сьєрра-Леоне. Проте, вже близько 20 років на півдні Африки немає масштабних збройних конфліктів. Західна Африка, за винятком Малі, впродовж минулих 10 років також менше потерпала від збройних конфліктів. Крім того, окремі країни, зокрема Бенін, Ботсвана та Замбія, з моменту здобуття незалежності залишаються мирними, в інших – спостерігалися лише спорадичні спалахи збройних конфліктів.

У цьому підрозділі розглядається різноманіття миру та війн в Африці, а також на основі інформації Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) аналізуються відповідні тенденції на континенті. При цьому використовуються запроваджені *UCDP* визначення державних збройних конфліктів і поріг жертв для розрізнення дрібних збройних конфліктів і війн³.

Державні збройні конфлікти в Африці

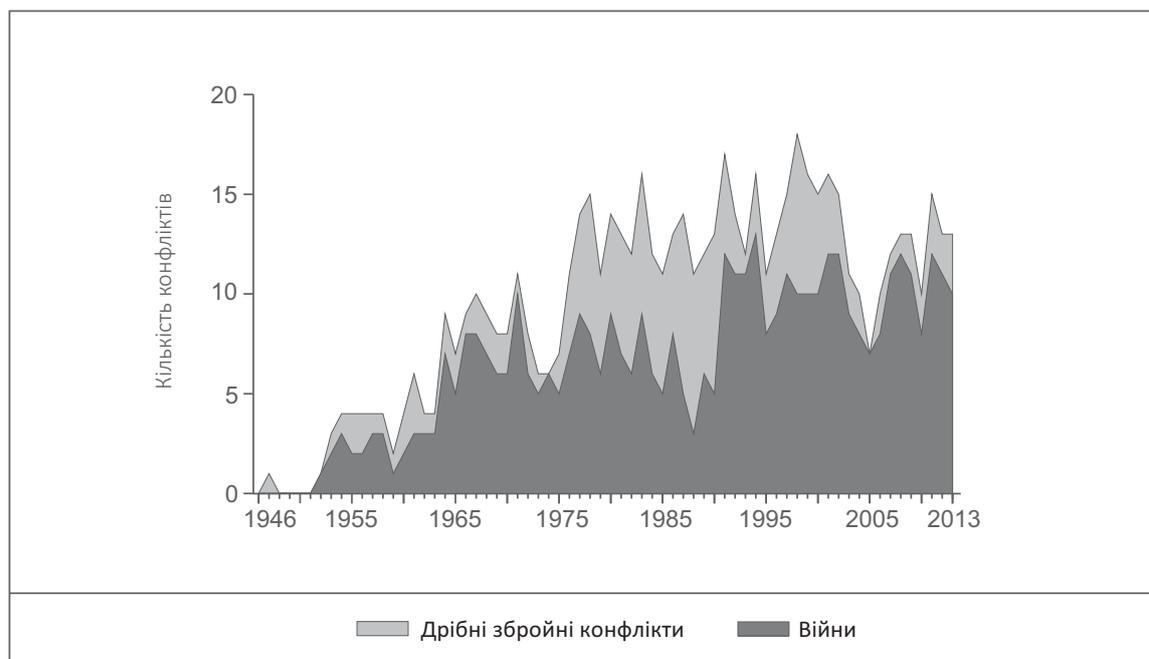
Які тенденції можна помітити у збройних конфліктах в Африці? Аналіз моделей розвитку державних збройних конфліктів в Африці показує, що одразу після Другої світової війни в Африці було зовсім мало конфліктів (діаграма 4.1).

Єдиним зафіксованим збройним конфліктом у період 1946-1951рр. було повстання за незалежність Мадагаскару. Прагнення цього району до суверенітету брутально придушила Франція, знищивши, за оцінкою, 100 тис. осіб. Насильство колоніальних держав було звичайним явищем і в інших країнах Африки, але оскільки це насильство було переважно структурним і не містило бойових дій між двома воюючими сторонами, такі випадки не

¹ Автори вдячні Міхаю Кроїку (*Mihai Croicu*), Стіні Хьогблад (*Stina Högladh*), Джоакіму Креуцю (*Joakim Kreutz*), Ральфу Сандбергу (*Ralph Sundberg*) та Терезі Петтерссон (*Therese Pettersson*) – за допомогу у зборі даних, Петеру Валленштайну – за цінні зауваження, Дослідницькій раді Швеції (*Swedish Research Council*) – за надане фінансування.

² Themnér, L. and Wallensteen, P., 'Armed conflicts, 1946-2013', *Journal of Peace Research*, vol.51, no.4 (2014), pp.541-554.

³ Державний збройний конфлікт передбачає участь держави у конфлікті з іншою державою або недержавним суб'єктом (у формі опозиційної організації), що спричиняє не менше 25 смертей упродовж календарного року. Розрізняють два рівні інтенсивності: *дрібні збройні конфлікти*, в яких від бойових дій упродовж календарного року гине не менше 25 осіб; *війни*, в яких від бойових дій упродовж календарного року гине не менше 1 000 осіб. Визначення *UCDP* див.: <www.ucdp.uu.se/definitions>. Діаграми 4.1 і 4.2 ґрунтуються на даних *UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset v.4.-2014a, 1946-2013*, <www.ucdp.uu.se>. Огляд цих даних див.: Themnér and Wallensteen (посилання 2).

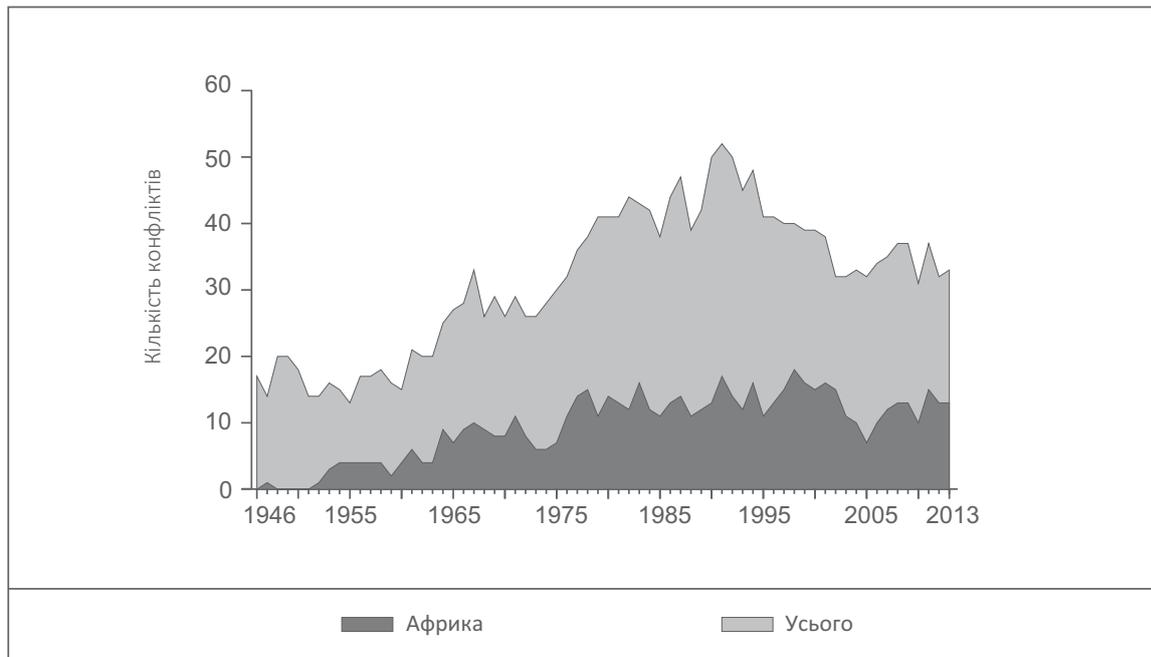

Діаграма 4.1. Дрібні збройні конфлікти та війни в Африці впродовж 1946-2013рр.

потрапили до бази даних збройних конфліктів *UCDP*. Кількість конфліктів від початку 1950-х років і до II половини 1970-х років постійно зростала. Потім, на початку 2000-х років, вона зменшилася і стабілізувалася (хоч і з певними коливаннями) до 2005р. Останніми роками знову спостерігається висхідна тенденція. Це непокоїть, але варто звернути увагу на позитивні зміни в категорії найбільш інтенсивних конфліктів – тобто війн, кількість яких у 2002-2013рр. становила від нуля до трьох, що значно менше, ніж упродовж попередніх десятиліть (сім у 1978р. і 1983р.; вісім у 1988р., 1990р. і 1998р.; дев'ять у 1987р.).

У період 1946-2013рр. частка Африки в загальносвітовій кількості державних збройних конфліктів стабільно зростала (діаграма 4.2)⁴. Вона падала наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років, але знову зростала після 1993р., крім 2005р., коли конфліктів в Африці було дуже мало. Ці коливання відбувалися переважно не через різкі зміни в кількості африканських конфліктів цими роками, а внаслідок зростання кількості конфліктів наприкінці 1980-х - на початку 1990-х років в інших регіонах світу. З 1993р. до 2004р. загальна кількість конфліктів у світі зменшувалася й потім дещо стабілізувалася. Але це не стосується Африки, де в останні 20 років не спостерігається очевидного зростання або зменшення кількості конфліктів.

⁴ Ще більш виразним є домінування Африки в інших видах конфліктів. З 1989р. – року, з якого є такі дані, – на Африку припадає 75% світової кількості конфліктів між недержавними угрупованнями. До них належать два типи конфліктів: збройні конфлікти між повстанськими угрупованнями та громадянські конфлікти між угрупованнями різних громад. Африка – регіон, найбільш вражений обома типами недержавних конфліктів. Особливо це стосується міжплеменних конфліктів. 86% із загальних 250 конфліктів, деякі з яких тривали більше року, точилися в Африці. Крім того, з 1989р. тут зафіксовано понад 90% жертв цілеспрямованого насильства проти цивільних. Значна частина цього насильства пов'язана з геноцидом 1994р. в Руанді. Див.: UCDP One-sided Violence Dataset, 1989-2013, <<http://www.ucdp.uu.se>>; огляд цих даних див.: Eck, K. and Hultman, L., 'One-sided violence against civilians in war: insights from new fatality data', *Journal of Peace Research*, vol.44, no.2 (2007), pp.233-246.

Діаграма 4.2. Збройні конфлікти в Африці і світі впродовж 1946-2013рр.

Війни за незалежність

Деякі зі збройних конфліктів в Африці треба розглядати як складові динаміки холодної війни. Проте, часто забувають, що Африка була також важливою ареною конфліктів під час двох світових війн. Кілька регіонів Африки були полем бою Першої світової війни. Операції велися Німецькою та Османською імперіями, плюс кампанії союзних військ проти німецьких колоній і місцеві повстання проти колоніальних держав. За оцінками, безпосередню участь у Першій світовій війні брали понад 2 млн. африканців – як солдати, робітники та носильники⁵. В Північній Африці точилися ряд важливих битв Другої світової війни, а Англія і Франція набирали багато солдатів зі своїх колоній для війн у Європі, Азії, Північній Африці. А досвід бойових дій за кордоном спонукав до змін у власних країнах.

Важливою сторінкою війни та миру в Африці є боротьба за незалежність від колоніального ярма. Після Лібєрії та Ефіопії, які формально ніколи не були колоніями, першими двома державами Африки, що здобули незалежність, стали Лівія (1951р.) та Єгипет (1952р.). Потім, наприкінці 1950-х років, незалежними стали Гана, Марокко, Судан, Туніс і Гвінея. Головним, найбільш “урожайним” роком був 1960р., коли незалежними стали 17 країн: більшість – внаслідок ненасильницької боротьби за визволення⁶. Але в окремих країнах шлях до суверенітету був дуже тернистим. У Кенії повстання племені мау-мау (1952-1956рр.) у 1953-1956рр. класифікувалось як війна. Там точилися бої між бійцями мау-мау та британцями; британці, намагаючись придушити повстання, вдавалися до масових убивств. У Західній і Північній

⁵ Enaudeau, J. and Kathleen Bomani, K., ‘The World War One in Africa project: What happened in Africa should not stay in Africa’, Africa is a Country, 30 July 2014, <<http://africasacountry.com/the-world-war-i-project>>.

⁶ Ці 17 країн – Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, Центральноафриканська Республіка, Чад, Кот-д’Івуар, Демократична Республіка Конго, Габон, Мадагаскар, Малі, Мавританія, Нігер, Нігерія, Республіка Конго, Сенегал, Сомалі та Того.

Африці Франція стикнулася зі збройними рухами за свободу в Марокко (1953-1956рр.), Тунісі (1953-1956рр.), Алжирі (1954-1962рр.), Камеруні (1957-1959рр.) та Мавританії (1956-1958рр.). Марокко став незалежним у 1957р., але контроль над деякими районами (тепер – Західна Сахара) зберегла Іспанія, що призвело до конфлікту в 1957р. Всі ці збройні конфлікти принесли африканським країнам незалежність⁷. З 39 країн, що здобули незалежність у 1950-х - 1960-х роках, у 32 (82%) – боротьба за визволення не переросла у збройний конфлікт.

Це різко контрастує з тернистим шляхом до суверенітету 12 країн, що виборювали незалежність з кінця 1960-х років. Сім з них (58%) здобули незалежність лише внаслідок збройних конфліктів⁸. Три країни з 12 були колоніями Португалії; її відмова надати незалежність колоніям спричинила тривалі збройні конфлікти у Гвінеї-Бісау (1963-1973рр.), Анголі (1961-1974рр.) та Мозамбіку (1964-1974рр.). Після падіння військової диктатури в Португалії в 1974р. ці конфлікти припинились, і країни стали незалежними⁹. В Зімбабве режим на чолі з білошкірою меншістю в 1965р. в односторонньому порядку оголосив незалежність Південної Родезії від Великої Британії. Це призвело до тривалого конфлікту (1967-1968рр., 1973-1979рр.) з націоналістичними партіями чорношкірого населення, а в 1980р. – до незалежності і влади більшості. Найдовше боротьба за незалежність тривала в Намібії, де впродовж 1966-1988рр. Організація народу Південно-Західної Африки (*South West Africa People's Organization, SWAPO*) воювала з ПАР, і до 1990р. країна не могла отримати незалежність. Південноафриканська Республіка заслуговує особливої згадки за її визвольну боротьбу. Хоча ПАР стала цілком незалежною від Великої Британії ще в 1931р., владу у країні утримувала білошкіра меншість, яка з 1948р. узаконила расову сегрегацію і пригнічення чорношкірої більшості. Боротьба за повне визволення, часом силовими методами, тривала до 1994р., коли відбулися перші демократичні вибори. Дві нові незалежні країни – Еритрея і Південний Судан – здобули незалежність у 1993р. і 2011р., відповідно, після тривалих та інтенсивних війн проти інших африканських країн – Ефіопії і Судану.

Динаміка холодної війни в конфліктах в Африці

Іншим чинником впливу на перебіг збройних конфліктів на африканському континенті був факт холодної війни, за умов якої місцеві конфлікти перетворювалися на елемент глобальної війни між США та Радянським Союзом. Так, в Анголі угода про незалежність зазнала фіаско, що спричинило громадянську війну між Народним рухом за визволення Анголи (*People's Movement for the Liberation of Angola, MPLA*) та Національним союзом за повну незалежність Анголи (*National Union for the Total Independence of Angola, UNITA*).

⁷ UCDP, UCDP Conflict Encyclopedia www.ucdp.uu.se/database, Uppsala University, 2014.

⁸ П'ять країн, що здобули незалежність мирним шляхом: Комори (1974р. – від Франції), Кабо-Верде (1975р. – від Португалії), Сан-Томе і Принсіпі (1975р. – від Португалії), Сейшельські Острови (1976р. – від Великої Британії), Джібуті (1977р. – від Франції).

⁹ Іншою важливою рисою конфліктів в Анголі, Мозамбіку, Намібії і Зімбабве було те, що саме в цих колоніях меншість європейських переселенців у край обмежила політичні свободи африканської більшості.

Конфлікт дуже інтернаціоналізувався. *MPLA* отримувала допомогу від Куби та СРСР, а *UNITA* – від США та ПАР. Подібний перебіг подій спостерігався в незалежному Мозамбіку, що призвело до жорстокої громадянської війни у 1977-1992рр. Дві наддержави запекло змагалися на Африканському розі, де особливо важливим вбачався контроль над Сомалі, з її стратегічним розташуванням на Червоному морі. З 1960р. до кінця 1970-х років Радянський Союз підтримував зусилля Сомалі зі здобуття незалежності, але ця підтримка раптово припинилася після спалаху війни за регіон Огаден між Сомалі та Ефіопією, яка також була союзником Радянського Союзу¹⁰. У 1977р. Уряд Сомалі скористався заворушеннями в Ефіопії та окупував більшу частину регіону Огаден. Ефіопія за потужної підтримки кубинських бійців і радянських військових радників спромоглася в 1978р. повернути собі цю територію. Розрив з Радянським Союзом змусив С.Барре (*Siad Barre* – диктатор, який правив Сомалі в 1969-1991рр.) звернутися до США за підтримкою, яку він отримував до 1989р. Бойові дії між Сомалі та Ефіопією, інтенсивність яких у 1977-1978рр. набула рівня війни та залишалася такою аж до припинення вогню після домовленості між США та Радянським Союзом. Огаденський конфлікт триває досі, але тепер повстанські угруповання воюють за незалежність з Урядом Ефіопії. Динаміка холодної війни відіграла важливу роль і в ДРК (тоді – Заір). Після здобуття ДРК незалежності в 1960р. вибухнув ряд конфліктів, включно з війною за відокремлення провінції Катанга. Побоювання США радянського домінування в Центральній Африці змусили їх підтримати противників Східного блоку. У 1965р., після перевороту, підтриманого США та Бельгією, владу у країні захопив Мобуту (*Mobutu Sese Seko*). Попри грубі порушення прав людини і вражаючий рівень корупції, Мобуту упродовж усієї холодної війни і свого 32-літнього правління залишався близьким союзником США.

Конфлікти в Африці після завершення холодної війни

Перехід від холодної війни до ери після холодної війни у світі був дуже болісним, але кількість збройних конфліктів від середини 1990-х років почала зменшуватися. В Африці було інакше. Там кількість конфліктів від середини 1970-х років коливалася: більше 15 конфліктів на рік було у 1991р., 1997-2002рр. і у 2011р. (діаграма 4.2). Після холодної війни конфлікти демонструють різну динаміку, в т.ч з питань, пов'язаних з відносинами держави із суспільством та з політикою виживання режимів¹¹. Якщо простіше, їх динаміка описується такими термінами, як “недієздатні держави”, “етнічний конфлікт”, “ресурсне прокляття”, а також нео-патрімоніалізм. До інших важливих факторів належать міжнародний вимір цих конфліктів і джерела фінансування повстанських угруповань. Всі вони є взаємопов'язаними, але важливість кожного залежить від специфіки країни. Крім того, окремі країни вирізняються за жорстокістю та числом жертв бойових дій (таблиця 4.1).

Після завершення холодної війни ефіопо-ерітрейська війна була найбільш жорстокою в Африці. Хоча вона тривала лише три роки (1998-2000рр.), в ній

¹⁰ Огаден є частиною Ефіопії, але більшість його населення – етнічні сомалійці.

¹¹ Williams, P.D. *War and Conflict in Africa* (Cambridge: Polity Press, 2011).

Таблиця 4.1. Країни Африки з найбільшим числом жертв у 1992-2013рр.

Країна	Число жертв у державних збройних конфліктах ^a
Ерїтрея, Ефіопія	98 192
Судан	35 781
Ангола	24 707
Алжир	18 450
ДРК (Заїр)	17 412
Сомалї	14 860
Конго	14 176
Сьєрра-Леоне	10 025
Уганда	9 401
Бурунді	8 317

^a У таблиці наведені найкращі оцінки.

Джерела: UCDP Battle-related Deaths Dataset v.5-2014, Uppsala Conflict Data Program, <<http://www.ucdp.uu.se>>. Слід мати на увазі, що UCDP рахує лише загиблих безпосередньо від бойових дій, а не опосередковані втрати. Оскільки в цій таблиці показані жертви державних збройних конфліктів, Руанди у списку немає. Більшість жертв геноциду 1994р. загинули там від одностороннього насильства, тобто насильства проти цивільних з боку одного організованого збройного угруповання, а не внаслідок бойових дій між двома збройними угрупованнями.

загинули майже 100 тис. осіб. Інтенсивність цього конфлікту підтверджує, що міждержавні конфлікти є, як правило, інтенсивнішими за внутрішні, оскільки воюючі сторони використовують регулярні армії. Іноземне втручання в конфлікти також збільшує число жертв внаслідок підвищення боєздатності повстанців. У всіх країнах з таблиці 4.1 іноземні війська, принаймні на якось відрізок конфлікту, були представлені окремими бойовими підрозділами. Тому в ті роки, коли були задіяні іноземні держави, конфлікти класифікуються як внутрішні з іноземним втручанням, або, згідно з критеріями UCDP, як інтернаціоналізовані конфлікти¹².

Навіть коли інші країни не беруть прямої участі в бойових діях, вони можуть відігравати важливу роль, надаючи підтримку воюючим сторонам. Наприклад, у Судані різні сусідні країни підтримували різні повстанські угруповання впродовж майже всієї активної фази конфлікту. Але лише у 2003р. цей конфлікт класифіковано як інтернаціоналізований – того року на боці суданського Уряду воювали війська Чаду. Крім того, до 2003р. бої точилися переважно в Південному Судані. Однак упродовж останніх 10 років епіцентром бойових дій в Судані був Дарфур. Конфлікт у Дарфурі був пов'язаний з масовими проявами жорстокості, включно з гендерним насильством, зокрема систематичним гвалтуванням жінок і дівчат, і саме Уряд і проурядове ополчення вчинили більшість цих порушень прав людини. Південний Судан, який здобув незалежність у 2011р., з грудня 2013р. знову потерпає від інтенсивних бойових дій.

Підтримка третіх сторін відігравала важливу роль і в громадянській війні в Алжирі, де ряд сусідніх країн підтримали Уряд у протиборстві з

¹² UCDP щороку класифікує учасників, залучених до конфлікту; тому в різні роки той самий конфлікт може класифікуватись як внутрішній або, якщо в бойових діях беруть участь треті сторони, – як інтернаціоналізований.

ісламістськими угрупованнями, тоді як повстанців наприкінці 1990-х років підтримував зброєю Судан і, за деякими даними, Іран. Подібний вплив іноземної підтримки як чинника інтенсифікації конфлікту можна побачити в Бурунді та Уганді, де внутрішні конфлікти ускладнювалися регіональною напруженістю. Найяскравішим прикладом іноземного втручання, однак, є конфлікт у ДРК, який отримав назву “Першої африканської світової війни” – через велику кількість африканських країн, втягнутих у бойові дії у формі або військової участі, або підтримки основних воюючих сторін. Гуманітарні наслідки війни в ДРК були руйнівними, а якщо додати непрямі жертви – зокрема, від хвороб і голоду, – конфлікт потрапив би в наведеному списку на вищі позиції. ДРК і Сомалі – два наочні приклади недієздатних держав. Одним із джерел поповнення сил повстанців і передумовою їх здатності вести інтенсивні бойові дії під час конфлікту є заволодіння ними цінними природними ресурсами. В Анголі, ДРК і Сьєрра-Леоне повстанці захопили райони видобутку діамантів, що додало інтенсивності конфліктам у цих країнах.

Мир в Африці після здобуття незалежності

Після завершення Другої світової війни 10 з 54 африканських держав не мали крупних збройних конфліктів: Бенін, Ботсвана, Кабо-Верде, Екваторіальна Гвінея, Малаві, Маврікій, Сан-Томе і Прінсіпі, Сейшельські Острови, Свазіленд і Замбія. Не можна сказати, що в цих країнах зовсім не було насильства – зокрема конфліктів між різними громадами та репресій з боку держави, – але в жодній з них державні збройні конфлікти не перетинали поріг у 25 загиблих на рік.

Крім країн, де не було державних конфліктів, кілька країн Африки були втягнуті лише до нетривалих епізодів конфліктів. Наприклад, у 1964р. нетривала громадянська війна сталась у Габоні, але відтоді там зберігається мир. Переважно мирною є також історія Танзанії. Вона порушувалася збройною суперечкою з Угандою з приводу району Кагера Сальєнт у 1978р., підтримкою угандійських повстанців, які намагалися повалити Президента Уганди І.Аміна (*Idi Amin*) наприкінці 1970-х років і насильством на виборах в автономному Занзібарі, – але громадянських війн там не було. В 1982р. військовий переворот стався в Кенії, і в останні десятиліття країна потерпає від конфліктів між громадами та насильства на виборах, але там не було крупних державних збройних конфліктів. Оскарження результатів виборів у 1998р. спричинило заколот частини армії в Лесото, що призвело до внутрішнього конфлікту, врегульованого завдяки наступній ефективній регіональній миротворчій операції. Як зазначено вище, Зімбабве та Намібія здобули незалежність пізніше за більшість країн Екваторіальної Африки. Обидві вони після здобуття незалежності живуть у мирі, але режим Президента Р.Мугабе (*Robert Mugabe*) в Зімбабве відрізнявся жорстокістю – після виборів 2008р. внаслідок підтриманого державою насильства проти прихильників опозиції було вбито понад 250 цивільних. У Північній Африці найменш конфліктною країною є Туніс. Його мирну історію перервав лише нетривалий конфлікт у

Таблиця 4.2. Припинення конфліктів в Африці в 1946-2012рр.^a

Роки	Перемога	Врегулювання	Інше ^b	Разом
1946-1960	4	1	1	6
1961-1970	13	1	3	17
1971-1980	12	5	5	22
1981-990	13	3	11	27
1991-2000	6	19	21	46
2001-2012	7	17	21	45
Загалом	55	46	62	163

^a Ця таблиця ілюструє припинення колоніальних, внутрішніх і міждержавних конфліктів. Слід зауважити, що тривалість періодів є різною.

^b Ця категорія охоплює конфлікти, що завершилися не через врегулювання або перемогу однієї зі сторін; маються на увазі, наприклад, випадки: коли бої тривають, але не досягають класифікаційного порогу збройного конфлікту (25 загиблих внаслідок бойових дій протягом року); коли одна зі сторін виходить з конфлікту з тактичних міркувань; коли одна сторона переходить до ненасильницької стратегії. Крім того, конфлікти можуть завершитися, якщо одна зі сторін припиняє існування через поразку в іншому конфлікті чи вже не є стороною суперечки. Див.: Kreutz, J., 'How and when armed conflicts end: introducing the UCDP Conflict Termination Dataset', *Journal of Peace Research*, vol.47, no.2 (2010), pp.243-250.

1980р. Туніс також надає найбільш успішний приклад “арабської весни”. Повалення Президента Б.Алі (*Zine El Abidine Ben Ali*) у 2011р. було відносно мирним, а демократичний розвиток є більш обнадійливим, ніж в інших країнах “арабської весни”¹³.

Зони миру

Конфлікти, як правило, охоплюють ті регіони, де розташовані в них країни мають спільні структурні риси, що робить їх схильними до конфлікту, а також де можливе поширення насильства з однієї держави на іншу. З цієї точки зору, Ботсвана, Малаві та Замбія складають цікаву “зону миру”, стійку як до зовнішніх, так і до внутрішніх причин конфлікту. Вони мають “погане сусідство” та “поганих сусідів” – оскільки оточені сімома країнами, які всі зазнали збройних конфліктів, – що підвищує ризик конфлікту. Крім того, ці країни мають спільні риси – політична нестабільність і низькі доходи, – які також підвищують ризик конфлікту¹⁴. Це особливо стосується Малаві та Замбії, що належать до найбільш небезпечних країн світу та зазнавали драматичних переходів від автократичного до демократичного правління. Збереження миру в цих країнах пояснюється поєднанням певних факторів. Наприклад, 50 років миру в Замбії слід розглядати на історичному фоні природи колоніалізму та боротьби за незалежність на підґрунті громадянської непокори, а не збройної боротьби. Крім того, політика першого Президента Замбії К.Каунди (*Kenneth*

¹³ Алланссон М., Солленберг М., Темнер Л. Збройні конфлікти крізь призму “арабської весни”. – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ I розділу 1.

¹⁴ Brown, M.E. (ed.), *The International Dimensions of Internal Conflict* (MIT Press: Cambridge, MA, 1996); Hegre, H. and Sambanis, N. ‘Sensitivity analysis of empirical results on civil war onset’, *Journal of Conflict Resolution*, vol.50, no.508 (2006).

Kaunda), що трималася на тактиці етнічної рівноваги, а також уроки руйнівних наслідків війн у сусідніх країнах могли стати запобіжниками мілітаризації конфлікту. Нарешті, важливою для розуміння мирної історії Замбії є традиція досягати домовленостей під час криз, як це було й під час повернення до багатопартійної політики в 1991р.

Завершення збройних конфліктів в Африці

Для глибшого аналізу розмаїття миру та конфліктів в Африці корисно подивитись, як закінчувались конфлікти. В цьому підрозділі використані дані *UCDP* про припинення конфліктів у період 1946-2012рр. (таблиця 4.2)¹⁵. Ці дані охоплюють 163 конфлікти на африканському континенті. Припинення визначається як затухання конфлікту принаймні на рік – тобто конфлікт може припинятися кілька разів.

Мирним врегулюванням завершилися 46 конфліктних епізодів (28%), 55 (34%) – перемогою, 62 (38%) – з інших причин. За весь період у 70% внутрішніх конфліктів, що завершилися перемогою, переміг Уряд. З часом дії опозиційних угруповань ставали дедалі успішнішими. В 1946-1980рр. повстанські угруповання перемогли лише в 15% конфліктів, але у 1981-2012рр. – уже в 45.

Цікаво зауважити, що врегулювання шляхом переговорів отримало поширення з 1990-х років унаслідок змін у світовій політиці після завершення суперництва в холодній війні. Значно зросла кількість миротворчих операцій ООН в Африці.

Усі ці події разом спричинили глибокі зміни в Південній Африці. У 1970-1980-х роках цей регіон був ареною найкривавіших конфліктів у світі. Після звільнення Намібії у 1990р., мирних угод у ПАР у 1994р., що започаткували правління більшості, та мирної угоди в Мозамбіку в 1992р. бойові дії в регіоні різко пішли на спад. Після завершення холодної війни мирні угоди підписувалися також в Анголі, але бойові дії там припинилися через понад 10 років – у 2002р. Відтоді в регіоні не було масштабних збройних конфліктів, лише кілька відносно помірних – територіальний конфлікт через район Кабінду в Анголі, що востаннє активізувався у 2009р., та рецидив насильства в Мозамбіку у 2013р., коли деякі незадоволені бойовики Мозамбікського національного опору (*RENAMO*, *Resistência Nacional Moçambicana*, *RENAMO*) виступили проти армії Мозамбіку. Однак мирні угоди не гарантують припинення конфлікту. Наприклад, мирна угода про завершення громадянської війни в Руанді була підписана в серпні 1993р., за якихось дев'ять місяців до початку геноциду. Ще одна варта уваги мирна угода – Аккрська, що поклала край громадянській війні в Ліберії у 2003р. Під час мирного процесу, коли він заходив до глухого кута, жіночий рух тиснув на воюючі сторони, аби змусити їх повернутися за стіл переговорів.

¹⁵ Kreutz, J., 'How and when armed conflicts end: introducing the UCDP Conflict Termination Dataset', *Journal of Peace Research*, vol.47, no.2 (2010), pp.243-250.

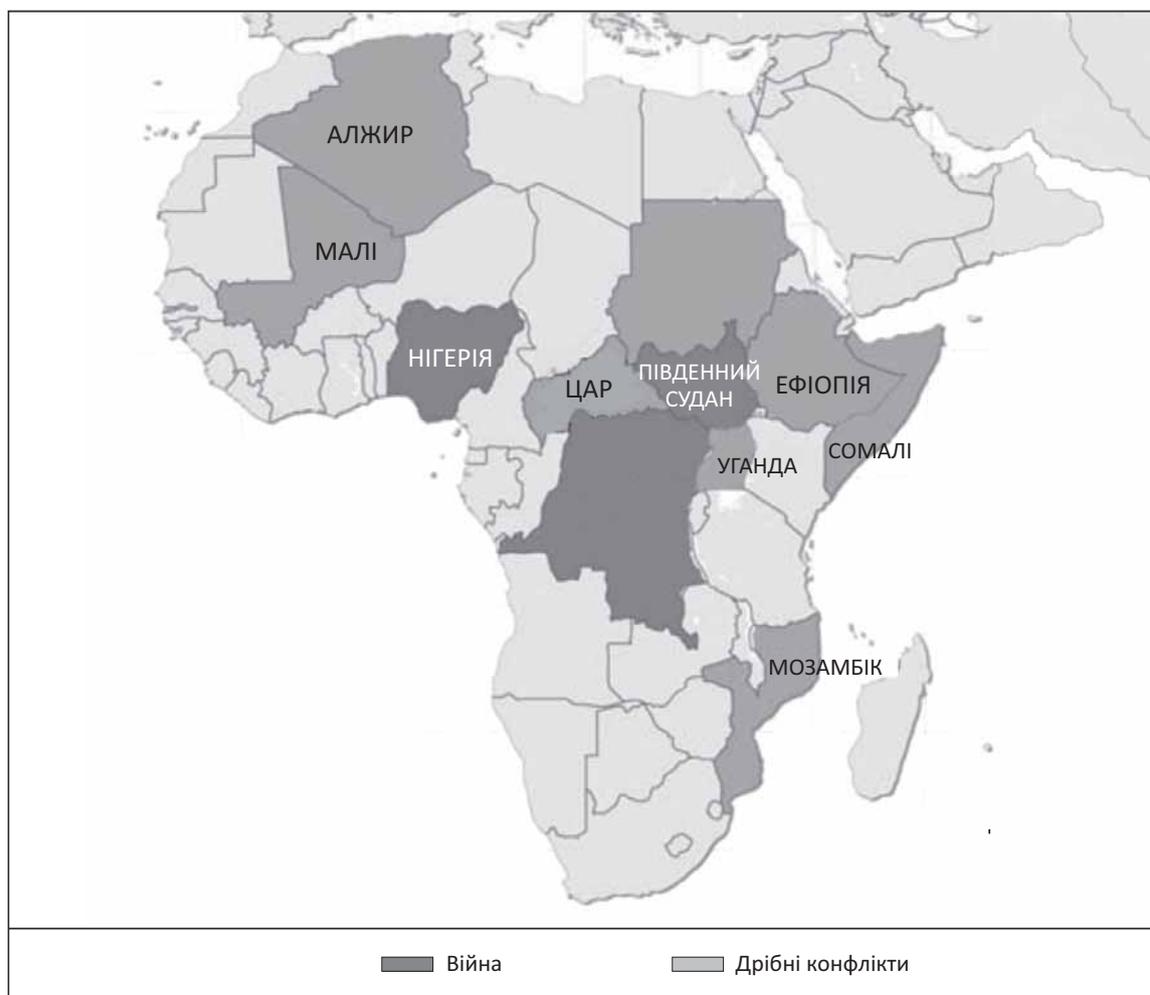

Рис. 4.1. Карта конфліктів в Африці у 2013р.

Проте, останніми роками тенденція змінилася. У 2009-2012рр. мирним врегулюванням не завершився жоден конфлікт. Це свідчить про тривожну тенденцію – надання переваги примусу, а не згоді. Врегулювання шляхом переговорів і перемога в конфлікті мають зовсім різну логіку: врегулювання передбачає вигоду для всіх як засіб досягнення миру, тоді як перемога забезпечує стабільність шляхом придушення однієї зі сторін. Нова тенденція зумовлює дуже асиметричні умови побудови миру, в яких явно домінує одна сторона¹⁶. Довгострокові наслідки таких післявоєнних ситуацій залишаються дуже невизначеними.

Заглядаючи вперед

У 2013р. у трьох країнах Африки – ДРК, Нігерії і Південному Судані – точилися збройні конфлікти рівня війни (діаграма 4.3); ще у вісьмох – Алжирі, ЦАР, Ефіопії, Малі, Мозамбіку, Сомалі, Судані та Уганді – дрібні збройні конфлікти¹⁷.

¹⁶ Licklider, R., 'The consequences of negotiated settlements in civil wars, 1945–1993', *American Political Science Review*, vol.89, no.3 (1995), pp.681-690; Toft, M.D., *Securing the Peace: The Durable Settlement of Civil Wars* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2010).

¹⁷ Дані UCDP/PRIO Armed Conflict Dataset v.4.-2014a, 1946-2013, <<http://www.ucdp.uu.se>>. Огляд цих даних див.: Gleditsch, N.P. et al., 'Armed conflict, 1946-2001: a new dataset', *Journal of Peace Research*, vol.39, no.5 (2002), pp.615-637.

Багато з цих конфліктів наступними роками залишаться серйозними викликами для миру в Африці. Є підстави для стурбованості, наприклад, у Нігерії, де Боко Харам (*Boko Haram*) чинила безлад на півночі країни, нараощуючи напади та вчиняючи такі звірства, як, наприклад, викрадення понад 200 школярок і використання дівчат і молодих жінок як смертниць. Громадянська війна в Південному Судані, ймовірно, триватиме й далі. Міжнародні військові заходи проти Аль-Шабаб (*al-Shabab*) у Сомалі дали останніми роками певний результат, але ця організація постійно демонструє здатність здійснювати напади не лише в Сомалі, але й у Кенії. Припинення вогню в Малі у 2014р. було порушене; поновлене насильство зачепило навіть миротворців. Крім того, дестабілізуючого впливу на регіон, який останніми роками побачив багато змін на краще, могла справити епідемія еболи в Західній Африці у 2014р.

Крім згаданих вище країн, у 2013р. у 80% усіх африканських країн не було державних збройних конфліктів (діаграма 4.3)¹⁸. Ці країни не мали й недержавних конфліктів – крім Єгипту, Гвінеї та Кенії – та одностороннього насильства, за винятком Камеруну. Отже, у 2013р. 39 з 54 країн Африки (72%) не зазнали жодного виду колективного насильства, що фіксується *UCDP*.

Географія миру та війн в Африці дає суперечливу картину. Деяким країнам після здобуття незалежності вдалось уникнути конфліктів, тоді як інші – вже десятиліття вражені ними. Важливо зрозуміти, що з плином часу регіональні відмінності і зміни можуть зумовити різну динаміку подій. Хоча багато конфліктів можуть здаватися хронічними, але все може змінитися. Наприклад, військовий радник Місії Євросоюзу при Африканському Союзі С.Вейд (*Sandy Wade*) зауважив, що “люди, які опустили руки в Сомалі, мають знати, що зараз ми говоримо про Сомалі точнісінько так само, як ми говорили про Мозамбік у 1980-х роках”¹⁹.

¹⁸ UCDP, UCDP Conflict Encyclopedia www.ucdp.uu.se/database, Uppsala University, 2014.

¹⁹ Sandy Wade, military advisor to the European Union delegation to the African Union, interview with the authors, Juba, 14 Oct. 2011.

III. Структура організованого насильства у 2004-2013рр.

МАРГАРЕТА СОЛЕНБЕРГ, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН

УППСАЛЬСЬКА ПРОГРАМА ЗБОРУ ДАНИХ ПРО КОНФЛІКТИ

У цьому підрозділі розглядаються за десятирічний період три категорії організованого насильства, як їх визначає Упсальська Програма збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) – державний конфлікт, недержавний конфлікт та одностороннє насильство. Кількість випадків насильницьких дій, що спричинили смерть понад 25 осіб упродовж року (поріг обліку *UCDP*), у 2013р. була такою ж, як і у 2004р. – 106; незмінною залишилася й кількість державних конфліктів. Проте, за 10 років центр ваги змістився від одностороннього насильства – найбільшої категорії у 2004р. – до недержавних конфліктів, які стали найбільшою категорією у 2013р. Кількість актів одностороннього насильства впродовж десятиріччя зменшилася майже вдвічі, порівняно з 2004р., тоді як кількість недержавних конфліктів різко зросла. Кількість державних конфліктів показує менш виразну тенденцію, коливаючись за цей період від 31 до 37 (діаграма 4.3). Якщо подивитися на зміни загального числа жертв організованого насильства, то помітна більш виразна та небезпечна тенденція. Значною мірою внаслідок державних конфліктів, зокрема сирійського¹, число загиблих від організованого насильства зросло з приблизно 30 тис. у 2004р. до майже 56 тис. у 2013р. (діаграма 4.4)².

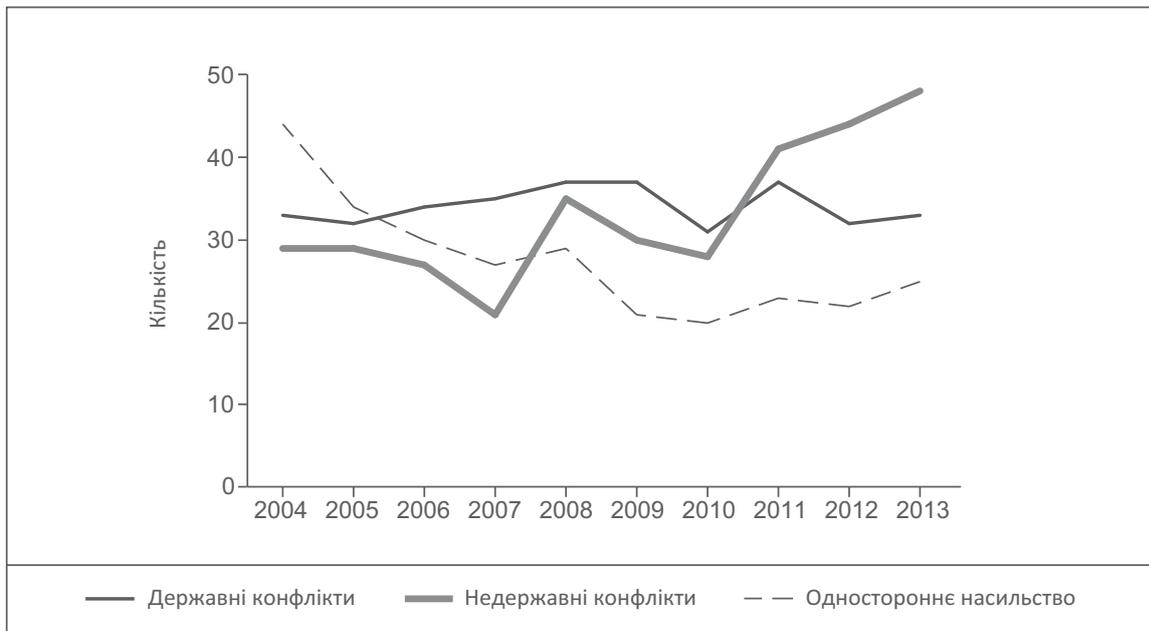
У рамках загальної тенденції кожен з цих трьох видів насильства має власну внутрішню динаміку, але на нього впливає і динаміка інших видів. Повна картина цього зв'язку, звичайно, є складнішою, і очевидної позитивної чи негативної кореляції між трьома видами насильства немає.

Державні конфлікти

Державний конфлікт визначається як протиріччя між двома сторонами, принаймні одна з яких є урядом держави, з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого використання сторонами збройної сили призвело до загибелі не менше 25 осіб упродовж одного календарного року (див. “Джерела

¹ Інформація про всі види організованого насильства в Сирії у 2012-2013рр. є дуже непевною і неточною, що заважає надійній класифікації насильства. Це стосується ідентифікації різних його видів, учасників, а також оцінки числа жертв. Число жертв, імовірно, занижене, а недержавних конфліктів та учасників одностороннього насильства може бути набагато більшим, ніж *UCDP* може виявити. Число жертв серед учасників невідоме. В державному конфлікті в Сирії неможливо визначити всі окремі організації, що воюють проти Уряду, тому їх об'єднують у категорію “сирійські повстанці”. Отже, всю інформацію про Сирію, а також кількість недержавних конфліктів і число учасників одностороннього насильства слід сприймати із застереженнями. Див.: Themnér, L. and Wallensteen, P., ‘Armed conflicts, 1946–2013’, *Journal of Peace Research*, vol.51, no.4 (July 2014), pp.541-554. Див. також аналіз збройного конфлікту в Сирії в розділі 2 цього видання.

² Див. обговорення гендерних аспектів організованого насильства та різного впливу насильства на смертність серед чоловіків і жінок у підрозділі II цього розділу. Проте, як зазначено в цьому підрозділі, джерела, використані для збору даних *UCDP* про жертви, не дозволяють зробити гендерну розбивку.

Діаграма 4.3. Кількість державних конфліктів, недержавних конфліктів і випадків одностороннє насильство у 2004-2013рр.

та методи” нижче)³. Державний конфлікт, що призвів до загибелі внаслідок бойових дій 1 000 осіб за рік, класифікують у тому році як “війну”; інші збройні конфлікти класифікують як “дрібні збройні конфлікти”⁴. Це визначення застосовують до конфліктів як низької інтенсивності, що тривають лише один чи кілька років – як зареєстрований у 2012р. територіальний конфлікт у горах Гаро в індійському штаті Мегхалая між Армією національного визволення Гаро (*Garos National Liberation Army, GNLA*) та Урядом Індії, – так і до високоінтенсивних затяжних конфліктів, що точаться впродовж тривалого часу – як конфлікт з приводу влади в Афганістані, що триває з 1978р. за участі різних повстанських угруповань і збройних сил інших країн.

Упродовж 2004-2013рр. зареєстровано 74 активні державні конфлікти, 33 з них – у 2013р. (таблиця 4.3)⁵. Хоча кількість активних конфліктів у перший та останній роки періоду була однаковою, між ними було два окремі піки: один у 2008-2009рр., а другий у 2011р. (таблиця 4.4).

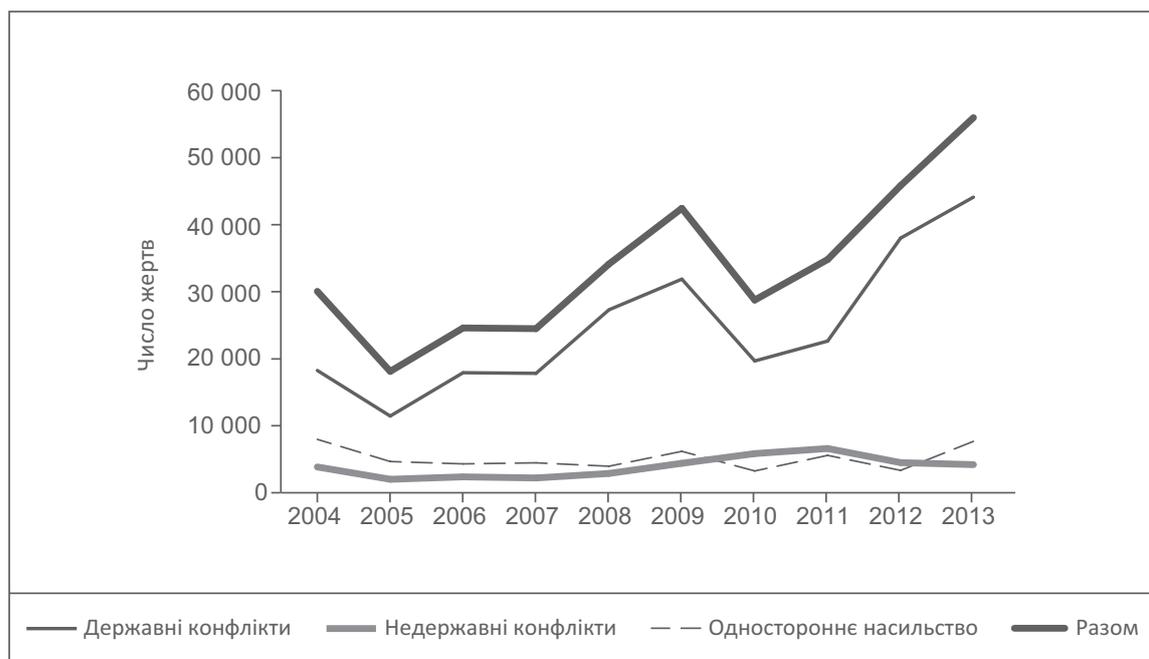
Тенденція числа загиблих внаслідок бойових дій за десятиріччя була більш драматичною. Почавшись з близько 18 200 жертв у 2004р., їх число у 2013р. зросло до 44 100 (діаграма 4.4)⁶. Це зростання було нерівномірним – смертність помітно падала у 2005р. та 2010р. Вперше за десятиріччя число жертв перевищило 30 тис. у 2009р. – значною мірою через різку ескалацію конфлікту у Шрі-Ланці. Цей конфлікт завершився того ж року поразкою Тигрів визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*).

³ Ця категорія в інших базах даних *UCDP* іменується “збройний конфлікт”.

⁴ Категорія дрібного державного конфлікту в інших базах даних *UCDP* іменується “дрібний збройний конфлікт”.

⁵ Слід зауважити, що *UCDP* розглядає бойові дії між різними групами учасників в одній суперечці (з приводу влади чи території) у тій самій країні як один конфлікт.

⁶ Докладніше визначення числа загиблих внаслідок бойових дій див. “Джерела та методи” нижче.

Діаграма 4.4. Жертви державних конфліктів, недержавних конфліктів і одностороннього насильства у 2004-13рр.

Зростанню сприяли також події в Афганістані та Пакистані: загострення конфлікту між афганським Урядом і Талібаном; спалах нового інтенсивного конфлікту між Урядом Пакистану та Рухом Талібан у Пакистані (*Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP*). Велике число жертв у 2012р. загалом пояснюється конфліктом у Сирії, що спалахнув у 2011р. У 2013р. організоване насильство в Сирії охоплювало всі три категорії насильства за участі дедалі більшої – мірою ускладнення ситуації – кількості сторін. Деякі джерела стверджують – хоча це й неможливо перевірити – про участь у конфлікті аж 1 200 різних організацій⁷. Складність ситуації та інтенсивність конфлікту призвели до стану, коли *UCDP* дуже важко чи практично неможливо надійно оцінити число жертв. Насильство набуло такого масштабу, що повідомлення про Сирію вже не дозволяють навіть з певністю оцінити, якого роду насильство відбувається, які сторони задіяні чи скільки людей загинуло. Про серйозність цієї проблеми свідчить призупинення навіть ООН у липні 2013р. оновлення підрахунку жертв – через складність підтвердження та перехресної перевірки інформації⁸. Тому до числа загиблих внаслідок бойових дій у Сирії за 2012-2013рр., наведеного на діаграмі 4.5, слід ставитися дуже обережно – як до приблизної мінімальної оцінки.

UCDP розрізняє три види державних конфліктів: міждержавні, внутрішні та внутрішні інтернаціоналізовані. Міждержавні конфлікти точаться між урядами двох або кількох держав; внутрішні – між урядом держави та одним чи кількома повстанськими угрупованнями. Внутрішні інтернаціоналізовані

⁷ Див. зокрема: Lund, A., 'The non-state militant landscape in Syria', *CTC Sentinel*, vol.6, no.8 (Aug. 2013), pp.23-28.

⁸ Pizzi, M., 'UN abandons death count in Syria, citing inability to verify toll', *Al Jazeera America*, 7 Jan. 2014, <<http://america.aljazeera.com/articles/2014/1/7/un-abandons-deathcountinsyria.html>>; Cumming-Bruce, N., 'Death toll in Syria estimated at 191 000', *New York Times*, 22 Aug. 2014.

конфлікти – це внутрішні конфлікти, у яких один або обидва учасники отримують допомогу військами від іншої держави. Внутрішні конфлікти є наразі найпоширенішими; в більшості періодів на них припадає понад 80% усіх конфліктів, і ніколи – менше 70%. Міждержавних конфліктів найменше. За 2004-2013рр. їх було лише три: між Джибуті та Еритреєю (2008р.), Камбоджею і Таїландом (2011р.), Суданом і Південним Суданом (2012р.). У 2013р. не було жодного міждержавного конфлікту. Міждержавних конфліктів мало, але їх не слід недооцінювати. Враховуючи великі ресурси, що їх можуть мобілізувати уряди, порівняно з повстанськими угрупованнями, конфлікти між державами можуть швидко розростатись і спричинити багато жертв⁹.

Звичним явищем стали внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти (таблиця 4.4)¹⁰. У 2012-2013рр. таких конфліктів було по дев'ять на рік – найбільше за інші категорії. Це означає, що у 27-28% активних державних конфліктів відбувалося втручання одного чи більше сторонніх суб'єктів. На фоні багаторічної тенденції це дуже велика частка¹¹. Оскільки зовнішнє втручання може призводити до затягування конфліктів, той факт, що понад чверть усіх нинішніх конфліктів інтернаціоналізовані, не обіцяє добрих перспектив у миротворчій діяльності¹².

Внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти, що тривали у 2004-2013рр., можна розділити на дві великі групи, що іноді перетинаються: (а) конфлікти, пов'язані з “глобальною війною” США з тероризмом, зокрема війни в Афганістані та Іраку, конфлікт США з Аль-Каїдою; (б) випадки втручання уряду у внутрішні конфлікти сусідніх країн, зокрема конфлікт між Угандою і Господньою армією опору (*Lord's Resistance Army, LRA*), коли Уряд у 2013р. отримав підтримку ЦАР, ДРК та Південного Судану.

Із 74 активних державних конфліктів у 2004-2013рр., 29 (39,1%) точилися в Африці, 29 (39,1%) – в Азії, вісім (11%) – на Близькому Сході, по чотири (5,4%) – у Європі та Америці.

У перші сім років цього періоду регіоном з найбільшою кількістю активних державних конфліктів була Азія та Океанія – їх кількість коливалася між 12 і 16. У 2012р. ця кількість впала до 10, але у 2013р. зросла до 13. Це, однак, значно менше, ніж у 2004-2009рр. Зростання у 2013р. сталося через конфлікти з приводу території в Індії та М'янмі, що поновилися після затишшя, а також спалаху нетривалого конфлікту в малайзійському штаті Сабах через самопроголошення Султанату Сулу, претензії якого на Сабах

⁹ Див., зокрема: Lacina, B. and Gleditch, N.P., ‘Monitoring trends in global combat: a new dataset of battle deaths’, *European Journal of Population*, vol.21, nos 2-3 (June 2005), pp.145-166.

¹⁰ Для державних конфліктів у 2013р. (таблиця 4.3) зазначення державних учасників з будь-якої сторони конфлікту, на додачу до основного державного учасника, означає, що конфлікт інтернаціоналізований.

¹¹ За довший період див.: Themnér, L. and Wallensteen, P., ‘Armed conflicts, 1946-2010’, *Journal of Peace Research*, vol.48, no.4 (July 2011), pp.525-536.

¹² Див., зокрема: Cunningham, D.E., ‘Blocking resolution: how external states can prolong civil wars’, *Journal of Peace Research*, vol.47, no.2 (Mar. 2012), pp.115-127; Aydin, A. and Regan, P. M., ‘Networks of third-party interveners and civil war duration’, *European Journal of International Relations*, vol.18, no.3 (Sep. 2012), pp.573-597.

Таблиця 4.3. Державні конфлікти у 2013р.

Докладніше про використану термінологію див. “Джерела та методи” нижче.

Місце ^a	Сторони	Причина протиріччя	Рік початку ^b	Жертви, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^c
<i>Африка</i>					
Алжир	Уряд Алжиру проти Аль-Каїди в Ісламському Магрибі (<i>AQIM</i>)	влада	1998/ 1999	147	–
ЦАР	Уряди ЦАР, ПАР проти Альянсу <i>Séléka</i>	влада	2012	104	++
ДРК	Уряд ДРК проти Руху 23 березня (<i>M23</i>), Руанда	влада	2012	1 151	++
	проти Альянсу патріотів за вільне та суверенне Конго (<i>APCLS</i>)	влада	2012/ 2013	135	..
	проти сил П.Ж.Мукунгубілі (<i>Paul Joseph Mukungubila</i>)	влада	2013	92	..
ДРК	Уряд ДРК проти невизнаної держави Катанги	територія (Катанга)	2011/ 2013	94	..
Ефіопія	Уряд Ефіопії проти Національного фронту визволення Огадену (<i>ONLF</i>)	територія (Огаден)	1994	48	++
Ефіопія	Уряд Ефіопії проти Фронту визволення Оромо (<i>OLF</i>)	територія (Оромія)	1974/ 1977	25	0
Малі (Малі, Нігер)	Уряд Малі, Багатонаціональна коаліція ^d проти Руху за єдність і джихад у Західній Африці (<i>MUJAO</i>)	влада	2013	328	..
	проти Батальйону присяги на крові (<i>al-Mouwakoune Bi-Dima</i>)	влада	2013	68	..
Малі	проти Захисників віри (<i>Ansar Dine</i>)	влада	2012	60	..
	проти <i>AQIM</i>	влада	2009	305	..
Мозамбік	Уряд Мозамбіку проти Мозамбікського національного опору (<i>RENAMO</i>)	влада	1977	28	..
Нігерія	Уряди Нігерії, Чаду, Нігеру проти Прихильників поширення вчення Пророка та джихаду, або Боко Харам	влада	2009	1 614	++
Сомалі (Сомалі, Кенія)	Уряди Сомалі, Бурунді, Джібуті, Ефіопії, Гани, Кенії, Нігерії, Сьєрра-Леоне, Уганди проти Аль-Шабаб	влада	2008	926	--

Місце ^a	Сторони	Причина протиріччя	Рік початку ^b	Жертви, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^c
Південний Судан	Уряд Південного Судану проти Опозиційного крила Народного руху/Армії визволення Судану (<i>SPLM/A in Opposition</i>)	влада	2013	1 195	..
	проти Демократичного руху/Армії Південного Судану – фракції Кобра (<i>SSDM/A–Cobra Faction</i>)	влада	2011/2013	74	..
Судан	Уряд Судану проти Суданської революційної армії (<i>SRF</i>)	влада	2011	576	--
Уганда	Уряд Уганди, ДПК проти Альянсу демократичних сил (<i>ADF</i>)	влада	1996	53	..
(ЦАР, ДПК)	Уряди ЦАР, ДПК, Уганда, Півд. Судан проти Господньої армії опору (<i>LRA</i>)	влада	1988	47	..
<i>Америка</i>					
Колумбія	Уряд Колумбії проти Революційних збройних сил Колумбії (<i>FARC</i>)	влада	1964	113	–
	проти Національно-визвольної армії (<i>ELN</i>)	влада	1965/1966	27	..
США (Афганістан, Йорданії, Пакистан, Сомалі)	Уряди США, Афганістану, проти Аль-Каїди	влада	2001/2001	38	--
<i>Азія та Океанія</i>					
Афганістан (Афганістан, Пакистан)	Уряд Афганістану, Багатонаціональна коаліція ^e проти Ісламської держави Афганістан (<i>Hizb-i-Islami-yi Afghanistan</i>)	влада	1980	35	..
	проти Талібану	влада	1995	8 013	0
Індія	Уряд Індії проти Комуністичної партії Індії – Маоїстської (<i>CPI–Maoist</i>)	влада	2004/2005	222	0
Індія	Уряд Індії проти повстанців Кашміру	територія (Кашмір)	1984/1989	145	0
Індія	Уряд Індії проти Національно-демократичного фронту Бодоленда-Сонгбіджита (<i>NDFB–S</i>)	територія (Бодоленд)	2013	28	..

Місце ^a	Сторони	Причина протиріччя	Рік початку ^b	Жертви, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^c
Малайзія	Уряд Малайзії проти Султанату Сулу	територія (Сабах)	2013	70	..
М'янма	Уряд М'янми проти 5 бригади Демократичної каренської буддійської армії (DKBA 5)	влада	2010	41	..
М'янма	Уряд М'янми проти Організації незалежності Качину (KIO)	територія (Качин)	1961	125	--
М'янма	Уряд М'янми проти Ради відновлення держав Шан (RCSS)	територія (Шан)	1996	32	..
М'янма	проти Партії прогресу держави Шан (SSPP)	територія (Шан)	2006/ 2011	51	..
Пакистан	Уряд Пакистану проти Руху Талібан у Пакистані (TTP)	влада	2007	1 630	-
Пакистан	проти Армії Ісламу (<i>Lashkar-e-Islam</i>)	влада	2008/ 2009	99	--
Пакистан	Уряд Пакистану проти Армії визволення Белуджистану (BLA)	територія (Белуджистан)	2004	45	+
Філіппіни	Уряд Філіппін проти Комуністичної партії Філіппін (CPP)	влада	1969	165	0
Філіппіни	Уряд Філіппін проти Групи Абу Сайяфа (ASG)	територія (Мінданао)	1993	48	-
Філіппіни	проти Фронту національного визволення територія Моро – фракція Нур Місуарі (Мінданао) (MNLF–NM)	територія (Мінданао)	2001	239	..
Філіппіни	проти Ісламського руху за свободу Бангсаморо (<i>Bangsamoro Islamic Freedom Movement, BIFM</i>)	територія (Мінданао)	2012	62	++
Таїланд	Уряд Таїланду проти повстанців Патані	територія (Патані)	1965/ 2003	189	+
<i>Європа</i>					
Росія	Уряд Росії проти сил Емірату Кавказ	територія (Емірат Кавказ)	2007	316	-
<i>Близький Схід</i>					
Ірак	Уряд Іраку проти Ісламської держави Іраку та Леванту (ISIS)	влада	2004	1 870	++

Місце ^a	Сторони	Причина протиріччя	Рік початку ^b	Жертви, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^c
Сирія	Уряд Сирії проти сирійських повстанців ^f	влада	2011	22 752 ^g	. . ^g
Туреччина (Туреччина, Ірак)	Уряд Туреччини проти Робітничої партії Курдистану (PKK)	територія (Курдистан)	1983/ 1984	30	--
Ємен	Уряди Ємену, США проти Аль-Каїди на Аравійському півострові (AQAP)	влада	2009	582	--

ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральнаафриканська Республіка.

^a “Місце” означає державу, чий уряд протистоїть опозиційній організації. Якщо бойові дії тривали в іншому місці, всі країни, де точилися бої, зазначені в дужках. Назва місця наведена один раз для кожного конфлікту в цьому місці. В одному місці може бути лише один конфлікт з приводу влади та один – території.

^b “Рік початку” означає початок боротьби між урядом і повстанським угрупованням або іншим урядом. Якщо зазначено два роки, то першим наведено рік, у якому зафіксовано перший загиблий внаслідок бойових дій, другим – рік, у якому вперше перевищено поріг у 25 загиблих внаслідок бойових дій.

^c “Зміни порівняно з 2012р.” відбивають збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2013р., порівняно з числом загиблих у 2012р. Символи означають: “+ +” – число загиблих збільшилося >50%; “+” – число загиблих збільшилося на 10-50%; “0” – число загиблих залишилося незмінним ($\pm 10\%$); “-” – число загиблих зменшилося на 10-50%; “- -” – число загиблих зменшилося >50%; “. .” – конфлікт у 2012р. був неактивним.

^d Війська до коаліції у 2013р. відряджали такі країни: Бангладеш, Бельгія, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Чад, Китай, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Італія, Кот-д’Івуар, Йорданія, Ліберія, Мавританія, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Швеція, Таджикистан, Того, Велика Британія, США, Ємен.

^e Війська до коаліції у 2013р. відряджали такі країни: Албанія, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Південна Корея, Іспанія, Швеція, Тонга, Туреччина, Україна, ОАЕ, Велика Британія, США.

^f Діяли велика кількість угруповань. Найбільші з них у 2013р.: Ахрар Аль-Шам (*Ahrar al-Sham*), Бригади Фарука (*Farouq Brigades*), ISIS, Джабхат Аль-Нусра Лі Аль-Шам (*Jabhat al-Nusra li al-Sham*), Ліва Аль-Іслам (*Liwa al-Islam*), Ліва Аль-Макк (*Liwa al-Maqq*), Ліва Аль-Таухід (*Liwa al-Tawhid*), Сукур Аль-Шам (*Suqour al-Sham*).

^g Число загиблих внаслідок бойових дій в Сирії у 2013р. є мінімальною оцінкою, тому її не слід порівнювати з іншими даними про загиблих у таблицях з найкращими оцінками. Через це утримаємось від порівнянь з 2012р. Докладніше про класифікацію насильства в Сирії у 2013р. див. посилання 1 у цьому підрозділі.

Джерело: UCDP Dyadic Dataset, v.1-2014, 1946-2013; UCDP Battle-related Deaths Dataset v.5-2014, 1989-2013, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/>>.

Таблиця 4.4. Державні конфлікти за інтенсивністю, типами та регіонами у 2004-2013рр. Докладніше про використану термінологію див. “Джерела та методи” нижче.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загалом	33^a	32^a	34	35	37^a	37^a	31	37	32	33
<i>За інтенсивністю</i>										
Дрібні	26	27	29	31	32	31	26	31	26	26
Війна	7	5	5	4	5	6	5	6	6	7
<i>За типами</i>										
Міждержавні	–	–	–	–	1	–	–	1	1	–
Внутрішні	29	27	29	31	30	30	23	29	22	24
Внутрішні інтернаціоналізовані	4	5	5	4	6	7	8	7	9	9
<i>За регіонами</i>										
Африка	10	7	10	12	13	13	10	15	13	13
Америка	3	2	2	3	3	3	3	2	2	2
Азія та Океанія	15	16	16	14	15	15	12	13	10	13
Європа	2	2	1	2	2	1	1	1	2	1
Ближній Схід	3	5	5	4	4	5	5	6	5	4

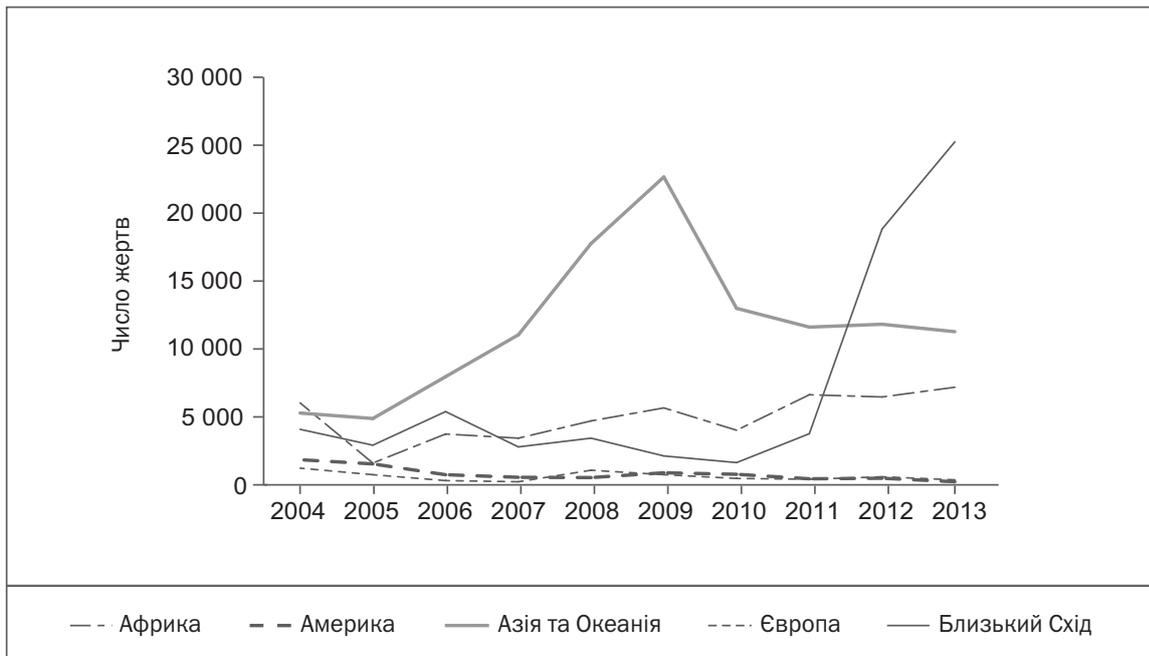
^a Згідно з новою інформацією, до даних за 2004р. і 2009р. у *Щорічнику СІПІ 2014* додані державні конфлікти: між Урядом М'янми і Національним союзом Карену (*Karen National Union, KNU*) у 2004р. та між Урядом Малі та Аль-Каїдою в Ісламському Магрибі (*AQIM*) у 2009р. Із загальних даних за 2005р. і 2008р. у *Щорічнику СІПІ 2014* вилучені наступні державні конфлікти: між Урядом Пакистану та Белуджською республіканською армією (*Baloch Republican Army, BRA*) у 2005р. та між Урядом Індії та терористичним угрупованням Чорна вдова (*Dima Halam Daogah–Black Widow faction, DHD–BW*) у 2008р.

тривають з XVII століття. Конфлікт розпочався в лютому 2013р. та завершився приблизно за місяць, коли повстанці зазнали поразки від збройних сил Малайзії.

Якщо кількість конфліктів в Азії та Океанії зросла незначною мірою, то число загиблих внаслідок бойових – понад удвічі: з трохи більше 5 200 у 2004р. до приблизно 11 200 у 2013р. Пік зареєстровано у 2009р. (понад 22 тис. загиблих, діаграма 4.5). Азійські конфлікти в цей період стали значно більш смертоносними, особливо у Шрі-Ланці (до 2009р.), Афганістані та Пакистані. Два останні – були найкривавішими державними конфліктами в Азії у 2013р.

Кількість конфліктів в Африці зросла з 10 у 2004р. до 13 у 2013р.¹³ В Африці у 2004-2010рр. було дещо менше конфліктів, ніж в Азії та Океанії. Після 2011р., однак, Африка стала регіоном у світі з найбільшою кількістю конфліктів. У 2013р. в Африці була зафіксована така ж кількість державних конфліктів, як і в Азії та Океанії – 13. Деякі з 13 конфліктів, активних в Африці у 2013р., на певний час затухали або здавалися розв'язаними. У 2013р. Уряд Уганди, після затишшя у 2012р., знову був втягнутий до бойових дій проти Господньої армії опору та Альянсу демократичних сил (*Alliance of*

¹³ Докладнішу інформацію про тенденції конфліктів в Африці див. підрозділ II цього розділу.

Діаграма 4.5. Число загиблих внаслідок бойових дій у державних конфліктах за регіонами у 2004-2013рр.

Democratic Forces, ADF). Конфлікт у Мозамбіку між Урядом і Мозамбікським національним опором (*Renamo, Resistência nacional moçambicana*), врегульований Генеральною мирною угодою 1992р., знов спалахнув у квітні 2013р., а дрібні сутички тривали упродовж року. Новий конфлікт було зафіксовано в ДРК, де сепаратисти невизнаної держави Катанга воювали за територію, яка востаннє була предметом спорів у 1960-х роках.

Число загиблих внаслідок бойових дій в Африці в період 2004-2013рр. зросло. У 2013р. було лише дещо більше 7 100 загиблих внаслідок бойових дій, що ненабагато більше, ніж у перший рік періоду, коли було 6 000 загиблих. Різке падіння до 1 600 жертв сталося у 2005р., після чого число жертв досить стабільно зростало до рівня 2012-2013рр. (діаграма 4.5).

Кількість конфліктів в Америці та Європі в період 2004-2013рр. залишалася досить стабільною. В Америці щороку було два-три активних конфлікти, у Європі – один-два. Число загиблих внаслідок бойових дій в Америці загалом зменшилося з 1 800 у 2004р. до менше 200 у 2013р., хоча певну зміну низхідної тенденції зафіксовано у 2009-2010рр. Загальне зменшення сталося через позитивні зміни в давньому конфлікті в Колумбії, пов'язані з триваючими переговорами між Урядом і Революційними збройними силами Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC*), а також зі зниженням інтенсивності конфлікту між Урядом США та Аль-Каїдою¹⁴. В Європі число жертв у конфліктах зменшилося до близько 300 загиблих у 2013р. проти майже 1 200 у 2004р. На діаграмі 4.5 помітні два піки. Перший – зареєстровано у 2004р. через ескалацію конфлікту в Чечні. Другий

¹⁴ Хоча бойові дії у конфлікті між США на чолі коаліції союзників та Аль-Каїдою почалися на американській території з низки терористичних актів 11 вересня 2001р., згодом вони були перенесені на інші регіони світу. У 2004-2013рр. бойові дії в цьому конфлікті тривали переважно в Афганістані та Пакистані.

(у 2008р.) – є наслідком бойових дій в інтернаціоналізованому конфлікті у Грузії між Урядом і Південною Осетією, підтриманою Росією.

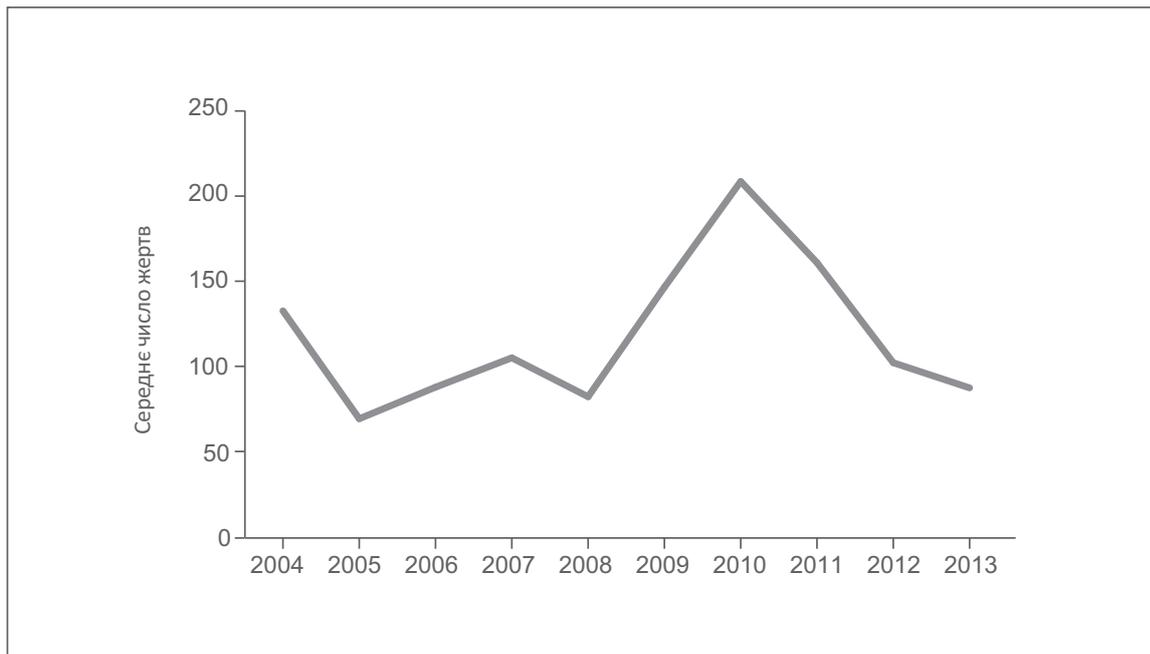
На відміну від цих регіонів, на Близькому Сході у 2004-2013рр. сталося різке зростання числа загиблих внаслідок бойових дій за відносно невеликих змін кількості конфліктів: число загиблих зросло з 4 000 у 2004р. до близько 25 200 у 2012р. – більш ніж ушестеро. Це зумовлено драматичними подіями в регіоні впродовж десятиріччя. У 2004р. смертоносні конфлікти в Ємені та Сирії ще не почалися. Хоча у 2013р., порівняно з 2012р., число жертв у конфліктах у Ємені та Туреччині зменшилося, ці зміни були затьмарені подальшим погіршенням ситуації в Сирії, а також ескалацією конфлікту в Іраку внаслідок діяльності Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ, *al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham, Islamic State in Iraq and al-Sham, ISIS*).

Недержавні конфлікти

Недержавний конфлікт визначається як використання збройної сили двома організованими групами, жодна з яких не є урядом держави, що спричиняє принаймні 25 смертей внаслідок бойових дій упродовж року. Залежно від рівня організації груп, недержавні конфлікти поділяють на три субкатегорії: (а) конфлікти між формально організованими групами, такими як повстанські угруповання; (б) конфлікти між неформально організованими членами та прихильниками політичних партій і кандидатів (“неформальні групи прихильників”); (в) конфлікти між неформально організованими групами, які мають спільні етнічні, кланові, релігійні, національні чи племінні ознаки (“неформально організовані етнічні чи релігійні групи”)¹⁵. Таким чином, недержавний конфлікт стосується широкого спектра насильства, яке болісно вражає цивільне населення, але на міжнародні відносини впливає часто менше, ніж збройний конфлікт. Зокрема, до цієї категорії належать конфлікти між добре організованими групами – такими, як дві фракції сепаратистської Національної соціалістичної ради Нагаленда (*National Socialist Council of Nagaland, NSCN*), *NSCN–Isaac-Muviah* і *NSCN–Khaplang*, що воюють у районі Нагаленд на північному сході Індії, – а також конфлікти між етнічними групами Африканського рогу, зокрема між племенами покот і туркана на північному заході Кенії.

Упродовж 2004-2013рр. у світі загалом було зареєстровано 238 активних недержавних конфліктів, 48 з яких тривали у 2013р. – це найвища кількість недержавних конфліктів за один рік (таблиця 4.5). До 2010р. кількість активних недержавних конфліктів коливалася без виразної тенденції, після чого фіксується різке і стабільне зростання (таблиця 4.6).

¹⁵ Останні два види недержавних конфліктів можуть перетинатися. У багатьох країнах прихильники різних політичних партій належать, як правило, до тієї чи іншої етнічної групи. В роки виборів ці групи мобілізуються під політичними прапорами, а в конфліктах, що відбуваються в інші роки, вони мобілізуються як етнічні групи. З метою забезпечення належного аналізу та відстеження конфлікту, навіть якщо в різні роки про нього звітували по-різному, *UCDP* застосовує наступне правило класифікації: якщо в якомусь році був конфлікт між двома етнічними групами, а потім, в якомусь іншому році, ці етнічні групи брали участь у зіткненнях на політичному ґрунті (тобто як прихильники партій), то всі роки активізації конфліктів ці події класифікуються як частини одного етнічного конфлікту.

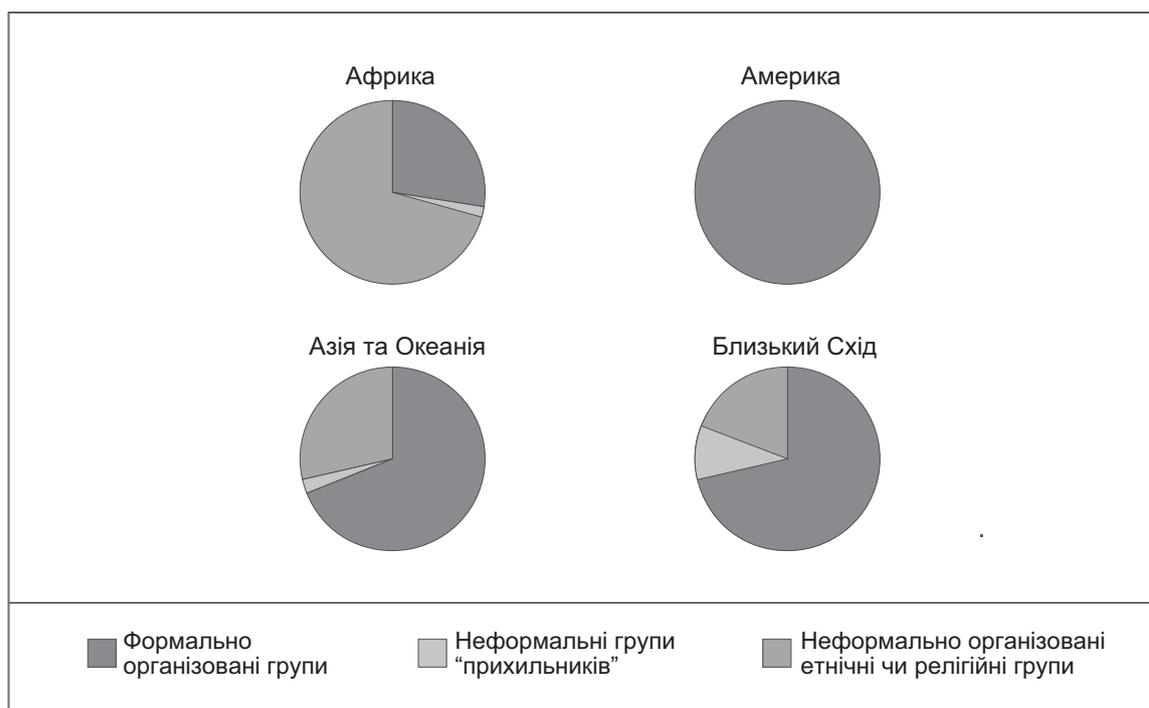

Діаграма 4.6. Середня кількість жертв недержавних конфліктів, 2004-13рр.

Збільшення кількості конфліктів супроводжувалося зростанням числа жертв. Якщо у 2004р. у 29 конфліктах було 3 800 жертв, то 48 конфліктів у 2013р. принесли майже 4 200 смертей. Водночас середнє число загиблих в одному конфлікті різко зменшилося – зі 133 у 2004р. до 87 у 2013р. (діаграма 4.6). Таке зменшення показує, що хоч у 2013р. конфліктів було більше, ніж у будь-який інший рік періоду, ці конфлікти мали загалом обмежені масштаб та інтенсивність. Проте, тенденції кількості недержавних конфліктів і числа жертв упродовж десятиріччя часто різняться. Це найкраще ілюструють, зокрема, зміни у 2008-2009рр., коли кількість конфліктів зменшилася на п'ять, а число жертв зросло на понад 1 500 осіб; водночас, кількість конфліктів у 2011-2012рр. зростає на три, а число жертв зменшилося на 2 100. Зміни у 2012-2013рр. зумовлені переважно деескалацією трьох конфліктів: між етнічними племенами лоу нуер і мурле у Південному Судані; між картелями *Juarez* і *Sinaloa* в Мексиці; між картелями *Los Zetas* та *Sinaloa* також у Мексиці.

Попри триваючу активність насильства, загальне число жертв у 2013р. зменшилося до рівня, близького до середнього числа загиблих у недержавних конфліктах. Для цієї категорії конфліктів характерною є нерівномірність у кількості та інтенсивності недержавних конфліктів за роками. Недержавні конфлікти рідко тривають понад рік, але коли це так, рівні насильства з року в рік дуже різняться. Крім того, зміни в окремих країнах, зокрема в Мексиці, Нігерії, Судані можуть суттєво впливати на кількість конфліктів і число жертв, оскільки на ці країни припадає велика частка всіх недержавних конфліктів.

Найбільш поширеною субкатегорією недержавних конфліктів у 2004-2013рр. були конфлікти між етнічними чи релігійними спільнотами. Із 238 недержавних конфліктів, 125 (53%) точилися між їх угрупованнями, тоді як 107 (45%) – між формально організованими групами, такими, як повстанські організації. Конфлікти між членами і прихильниками політичних партій були

Діаграма 4.7. Субкатегорії недержавних конфліктів за регіонами у 2004-2013рр.

нечастими – за весь десятирічний період їх було зафіксовано лише шість (3%) – це була найменш поширена з трьох субкатегорій недержавного конфлікту.

Переважає більшість недержавних конфліктів у 2004-2013рр. точилися в Африці. Більшість з них були зосереджені в кількох країнах. Зі 154 недержавних конфліктів в Африці 124 (80%) точилися в шести країнах: ДРК, Ефіопії, Кенії, Нігерії, Сомалі та Судані¹⁶.

Між субкатегоріями недержавних конфліктів у кожному регіоні є очевидні відмінності. Африка була єдиним регіоном, де недержавні конфлікти точилися переважно між етнічними чи релігійними спільнотами (діаграма 4.7). У всіх інших регіонах більшість конфліктів були між формально організованими групами. Особливо це стосується Америки, де до цієї субкатегорії належали всі недержавні конфлікти. Більшість з них – між наркокартелями (наприклад, у Мексиці), а також між повстанськими угрупованнями та ополченнями.

Хоча більшість жертв внаслідок недержавних конфліктів зафіксована в Африці, їх середнє число – 109 – було значно нижчим, ніж в Америці (237). Відносно обмежену інтенсивність недержавних конфліктів в Африці можна частково пояснити тим, що учасниками більшості з цих конфліктів були етнічні, кланові, релігійні, національні чи племінні групи, які не здатні мобілізувати ресурси настільки ж ефективно, як формально організовані повстанські угруповання. Натомість в Америці всі недержавні конфлікти точилися між формально організованими групами. В усіх семи недержавних конфліктах в Америці у 2013р. брали участь мексиканські наркокартелі (таблиця 4.5).

¹⁶ Див., наприклад: Бауманн Й. та ін. Організоване насильство на Африканському Розі. – Щорічник СППІ 2012, підрозділ 2 розділу II.

Таблиця 4.5. Недержавні конфлікти у 2013р.

Докладніше про використання термінологію див. “Джерела та методи” нижче.

Місце ^a	Сторона А	Сторона В	Організаційний рівень ^b	Рік початку ^c	Жертви, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^d
<i>Африка</i>						
Алжир	араби брабіч	туареги індіан	3	2013	27	..
ЦАР	анти-балака	Селека	1	2013	69	..
ДРК	<i>APCLS</i>	<i>NDC</i>	1	2013	29	..
ДРК	<i>M23</i>	<i>M23-R</i>	1	2013	29	..
Ефіопія,	борана	бурджі, габра	3	2013	39	..
Кенія						
Гвінея	коніанке	кпелле	3	2013	98	..
Кенія	покот	туркана	3	1995	28	..
Кенія	дегодія	гарре	3	2000	57	++
Малі	<i>MAA</i>	<i>MNLA</i>	1	2013	28	..
Нігерія	Чорна сокира	ейс	1	2011	39	..
Нігерія	Бoko Харам	Ян Гора	1	2013	92	..
Нігерія	атакар	фулані	3	2013	77	..
Нігерія	агагу	тів	3	2013	42	..
Нігерія	агагу	фулані	3	2013	102	..
Нігерія	фулані	тарок	3	2004	118	..
Нігерія	бірм	фулані	3	2002	58	-
Нігерія	фулані	тів	3	2011	164	++
Нігерія	хауса	джукун	3	2013	70	..
Нігерія	алаго	еггон	3	2012	35	-
Південний	лоу нуер	мурле	3	2006	118	--
Судан						
Південний	амотнон дінка	паньон дінка	3	2013	25	..
Судан						
Південний	дінка	нуер	3	1997	38	..
Судан						
Судан	маалія	різейгат баггара	3	2002	229	..
Судан	бені гуссейн	різейгат баггара	3	2013	311	..
Судан	авлад гейбан (міссерія)	авлад метанін (міссерія), авлад серур (міссерія)	3	2013	80	..
Судан	бені гальба баггара	гамір	3	2013	164	..
Судан	міссерія	саламат баггара	3	2013	427	..
Судан	маалія	гамар	3	2013	38	..
<i>Америка</i>						
Мексика	наркокартель <i>Gu lf</i>	наркокартель <i>Los Zetas</i>	1	2010	339	-
Мексика	наркокартель <i>Jalisco</i>	наркокартель Лицарі	1	2012	127	++
	Нове покоління	ордену Тамплієрів				
Мексика	Союз самооборони	наркокартель Лицарі	1	2013	38	..
	Мічоакана	ордену Тамплієрів				
Мексика	наркокартель <i>Juarez</i>	наркокартель <i>Sinaloa</i>	1	2008	127	--
Мексика	наркокартель <i>Gulf-</i> фракція <i>Ramirez</i>	наркокартель <i>Gulf-</i> фракція <i>Villareal</i>	1	2013	35	..
	<i>Treviño</i>					

Місце ^a	Сторона А	Сторона В	Організаційний рівень ^b	Рік початку ^c	Жертви, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^d
Мексика	наркокартель <i>Los Zetas</i>	наркокартель <i>Sinaloa</i>	1	2010	54	--
Мексика	наркокартель <i>La Mochomera</i>	наркокартель <i>Sinaloa</i>	1	2013	27	..
<i>Азія</i>						
Бангладеш	Прихильники Ліги Авами	Прихильники Джамаат-е-Ісламі	2	2013	31	..
Індія	індуси (Індії)	мусульмани (Індії)	3	1989	68	..
М'янма	буддисти (М'янми)	мусульмани (М'янми)	3	2001	50	--
Пакистан	Прихильники ісламу	<i>TTP</i> (Пакистан)	1	2013	211	..
<i>Близький Схід</i>						
Єгипет	опоненти Мохаммеда Мурсі	прихильники Мохаммеда Мурсі	3	2013	119	..
Ліван	алавіти (Ліван)	суніти (Ліван)	3	2012	67	+
Ліван	Бригади Айші	Хезболла	1	2013	26	..
Сирія	Фронт підтримки народу Сирії	<i>PYD</i>	1	2013	56	..
Сирія	ІДІЛ, Фронт підтримки народу Сирії	<i>PYD</i>	1	2013	37	..
Сирія	<i>FSA</i> , Фронт підтримки народу Сирії, бригада Міш'аль-ат-Тамму	<i>PYD</i>	1	2013	41	..
Сирія	<i>FSA</i>	ІДІЛ	1	2013	40	..
Сирія	<i>FSA</i>	<i>PYD</i>	1	2013	34	..
Сирія	<i>FSA</i> , Фронт підтримки народу Сирії	Курдський фронт	1	2013	34	..

Боко Харам – Прихильники поширення вчення Пророка та джихаду (*Boko Haram, Jama'atu Ahlis Sunna Lidda'awati wal-Jihad*); ДПК – Демократична Республіка Конго; ІДІЛ – Ісламська держава Іраку та Леванту (*al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham*); ЦАР – Центральноафриканська Республіка; *APCLS* – Альянс патріотів за вільне та суверенне Конго (*Alliance des patriotes pour un Congo libre et souverain*); *FSA* – Вільна сирійська армія (*Free Syrian Army*); *M23* – Рух 23 березня (*Mouvement du 23-Mars*); *M23-R* – Рух 23 березня, фракція Руніга (*Mouvement du 23-Mars–Runiga faction*); *MAA* – Арабський рух Азаваду (*Mouvement Arabe de l'Azawad*); *MNLA* – Національний рух за звільнення Азаваду (*Mouvement National pour la Libération de l'Azawad*); *NDC* – Конголезька оборона Ндумба (*Ndumba Defence of Congo*); *PYD* – Партія Демократичний союз (*Partiya Yektiya Demokrat*); *TTP* – Рух Табілан у Пакистані (*Tehrik-i-Taliban Pakistan*).

^a “Місце” означає географічне місце боїв.

^b “Рівень організації”: 1 – формально організовані групи; 2 – неформальні групи прихильників; 3 – неформально організовані етнічні чи релігійні групи.

^c “Рік початку” – перший рік (з 1988р.), коли в конфлікті загинуло 25 осіб.

^d “Зміни, порівняно з 2012р.” відбивають збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2013р., порівняно з 2012р. Символи означають: “+ +” – число загиблих збільшилося >50%; “+” – число загиблих збільшилося на 10-50%; “0” – незмінне число загиблих (± 10%); “-” – число загиблих зменшилося на 10-50%; “- -” – число загиблих зменшилося >50%; “. .” – конфлікт у 2012р. був неактивним.

Джерело: UCDP Non-state Conflict Dataset, v.2.5-2014, 1989-2013, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/>>.

Таблиця 4.6. Недержавні конфлікти за субкатегоріями та регіонами у 2004-2013рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загалом	29^a	29^a	27^a	21^a	35^a	30^a	28^a	41^a	44^a	48
<i>Субкатегорія</i>										
Формально організовані групи	14	12	8	11	13	11	16	21	22	21
Неформальні групи “прихильників”	1	–	–	–	1	1	–	2	1	1
Неформально організовані етнічні чи релігійні групи	14	17	19	10	21	18	12	18	21	26
<i>Регіон</i>										
Африка	21	23	22	12	23	18	14	24	25	28
Америка	4	3	–	–	3	4	7	8	7	7
Азія та Океанія	2	3	4	6	8	8	6	7	8	4
Європа	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Близький Схід	2	–	1	3	1	–	1	2	4	9

^a Згідно з новою інформацією, до даних у Щорічнику СППІ 2014 за 2004р., 2007р., 2008р., 2009р., 2010р., 2011р. і 2012р. додані недержавні конфлікти: у 2004р. – чотири конфлікти між угрупованнями Аль-Мазарік (*Al-Maraziq*) та Ас-Саїда (*Al-Saida*) в Ємені; між християнами та мусульманами в Нігерії; між племенами буркінабе та гуере в Кот-д’Івуарі; між Друзями друзів (*Amigos dos Amigos*) і Червоною командою (*Comando Vermelho*) у Бразилії; у 2007р. – конфлікт між племенами мангал та турі в Пакистані; у 2008р. – конфлікт між племенами афісаре, анагута та біром, з одного боку, та фулані і хауса, з іншого, в Нігерії; у 2009р. – три конфлікти між етнічною групою хань та уйгурами в Китаї, між угрупованням Армія Мохманда (*Lashkar of Mohmand*) і ТТР у Пакистані, між Друзями друзів і Червоною командою у Бразилії; у 2010р. – два конфлікти між племенами біром, з одного боку, та фулані і хауса, з іншого, а також між християнами та мусульманами в Нігерії; у 2011р. – два конфлікти між Чорною сокирою і плем’ям ейє в Нігерії, між Червоною командою і Третьою непорочною командою (*Terceiro Comando Puro*) у Бразилії; у 2012р. – два конфлікти між племенами ікпанья і нтан обу-укпе в Нігерії, між Армією ісламу (*Lashkar-e-Islam*) і фракцією Таріка Афріді ТТР (*Tehrik-i-Taliban Pakistan–Tariq Afridi faction, TTP–TA*) у Пакистані. Наступні недержавні конфлікти були вилучені із загальних даних у Щорічнику СППІ 2014 за 2004р., 2005р., 2006р., 2008р., 2010р. і 2012р.: у 2004р. – конфлікт між племенами бачама, з одного боку, та фулані і хауса, з іншого, в Нігерії; у 2005р. – конфлікт між племенами дімаса та карбі в Індії; у 2006р. – конфлікт між прихильниками Ліги Авами (*Awami League*) та Націоналістичної партії Бангладеш (*Bangladesh Nationalist Party, BNP*) у Бангладеш; у 2008р. – конфлікт між прихильниками Всенігерійської народної партії (*All Nigeria People’s Party, ANPP*) та Народно-демократичної партії (*People’s Democratic Party, PDP*) у Нігерії; у 2010р. – конфлікт між племенами афісаре, анагута і біром, з одного боку, та фулані і хауса, з іншого, в Нігерії; у 2012р. – три конфлікти між шиїтами та сунітами в Пакистані, між Прихильниками ісламу (*Ansaar ul-Islam*) та Армією ісламу (*Lashkar-e Islam*) у Пакистані, між Армією ісламу та ТТР у Пакистані.

Одностороннє насильство

Одностороннє насильство визначається як використання збройної сили урядом держави чи формально організованою групою проти неорганізованих цивільних осіб. Держава чи група, що вбила 25 або більше неозброєних цивільних упродовж року, реєструється в даних *UCDP* як учасник одностороннього насильства. Воно охоплює широкий перелік ситуацій: від переважно дрібних щоденних нападів, як ті, що їх у 2013р. скоювали повстанці патані на півдні Таїланду, до масштабних акцій на зразок нападів на цивільних з боку *ISIS* в Іраку та Сирії, а також Уряду Центральноафриканської Республіки в ЦАР.

У 2004-2013рр. було зафіксовано 128 учасників одностороннього насильства, в т.ч. 25 активних у 2013р. (таблиця 4.7). Річна кількість учасників одностороннього насильства за цей період помітно зменшилася: із 44 у 2004р. до 20 – мінімуму, зафіксованого у 2010р. (таблиця 4.8).

Таке зменшення на початку десятирічного періоду (у 2004-2008рр.) супроводжувалося зменшенням числа жертв одностороннього насильства – у 2004р. та 2005р. число жертв зменшилося на 42% (діаграма 4.4) – завдяки, зокрема, ослабленню одностороннього насильства з боку суданського Уряду і бойовиків Джанджавіду (*Janjaweed*) у Дарфурі. В останні роки періоду цифри дуже коливалися. У 2009р. сталося збільшення на 56% – коли в центральній Африці Демократичні сили визволення Руанди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*) і Господньої армії опору (*Lord's Resistance Army, LRA*) активізували дії проти цивільних. У наступному році – коли активність цих угруповань помітно вщухла, – спостерігалось падіння на 47%. У 2011р. число жертв знову різко збільшилося – цього разу на 72%, або майже до 5 600 осіб. Однією з головних причин цього були дії сирійського Уряду, що спричинили у 2011р. майже 3 000 жертв. Найбільша зміна за період 2004-2013рр. сталася у 2013р., коли число жертв зросло на 130% – до приблизно 7 700 осіб. Це зростання було спричинене переважно ескалацією одностороннього насильства в Сирії, а також потужною хвилею насильства в ЦАР – в обох випадках за участі державних і недержавних сторін. Як зазначено вище, дані про учасників і число жертв одностороннього насильства в Сирії є дуже непевними та неповними. Тому й певні висновки стосовно тенденцій після 2011р. зробити неможливо.

Як і у випадку недержавних конфліктів, тенденція зміни числа жертв одностороннього насильства може відрізнятись від тенденції кількості його учасників. Так, якщо кількість учасників одностороннього насильства у 2008-2009рр. зменшилась з 29 до 21, то число жертв зросло з приблизно 4 000 до майже 6 200 осіб. Причиною такої аномалії часто бувають зміни в поведінці одного з учасників.

Збільшення числа жертв у 2009р. значною мірою сталося через ескалацію насильства *FDLR* та *LRA* проти цивільних у Центральній Африці.

Недержавні суб'єкти були головними винуватцями одностороннього насильства кожного року періоду 2004-2013рр. (таблиця 4.8). За весь цей

Таблиця 4.7. Одностороннє насильство у 2013р.

Докладніше про використану термінологію див. у “Джерелах і методах” нижче.

Місце ^a	Учасник	Рік початку ^b	Жертв, 2013р.	Зміни, порівняно з 2012р. ^c
<i>Африка</i>				
Алжир	Батальйон присяги на крові	2013	26	..
ЦАР, ДРК,	Господня армія опору	1989	65	0
Судан				
ЦАР	Уряд ЦАР	2001	1 188	..
ЦАР	Селека	2013	85	..
ЦАР	анти-балака	2013	608	..
ДРК	Уряд ДРК	1989	30	--
ДРК	Альянс демократичних сил (ADF)	1997	83	..
ДРК	Рух 23 березня	2013	29	..
ДРК	Оборона Ндумба в Конго (<i>Ndumba Defense of Congo, NDC</i>)	2013	69	..
ДРК	Н'ятура (<i>Nyatura</i>)	2013	34	..
ДРК	Ката Катанга (<i>Kata Katanga</i>)	2013	173	..
Нігерія, Камерун	прихильники вчення Пророка та джихаду (<i>Jama'atu Ahlis Sunna Lidda'awati wal-Jihad</i>), або Боко Харам (<i>Boko Haram</i>)	2010	839	++
Сомалі, Кенія	Аш-Шабаб	2008	185	++
Південний Судан	Уряд Південного Судану	2012	74	+
Судан	Уряд Судану	1989	27	-
<i>Азія та Океанія</i>				
Афганістан	Талібан	2004	64	-
Індія	Комуністична партія Індії-Маоїстська (<i>CPI-Maoist</i>)	2005	124	+
Пакистан	Армія Джангві (<i>Lashkar-e-Jhangvi, LeJ</i>)	1998	311	..
Пакистан	Рух Талібан у Пакистані (<i>TTP</i>)	2007	496	++
Таїланд	Повстанці Патані	2004	60	-
<i>Європа</i>				
Росія	Сили Емірату Кавказ	2010	40	..
<i>Близький Схід</i>				
Ірак, Сирія	Ісламська держава Іраку та Леванту (<i>al-Dawla al-Islamiya fi al-Iraq wa al-Sham, ISIS</i>)	2004	2 078	++
Ліван	Арабська демократична партія (<i>al-Hizb al-Arabi al-Dimuqrati, ADP</i>)	2013	47	..
Сирія	Уряд Сирії	2011	601	++
Сирія	Сирійські повстанці	2013	352	..

ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^a “Місце” означає географічне місце одностороннього насильства.^b “Роком початку” є перший рік (з 1988р.), коли одностороннє насильство спричинило 25 жертв.^c “Зміни, порівняно з 2012р.” відбивають збільшення або зменшення числа жертв у 2013р., порівняно з 2012р. Символи означають такі зміни: “++” – збільшення числа жертв більш ніж на 50%; “+” – збільшення числа жертв на 10-50%; 0 – число жертв залишилося незмінним (± 10%); “-” – зменшення числа жертв на 10-50%; “--” – зменшення числа жертв більш ніж на 50%; “..” – конфлікт у 2012р. був неактивним.Джерело: UCDP One-sided Violence Dataset v.1.4-2014, 1989-2013, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/>>.

Таблиця 4.8. Одностороннє насильство за учасниками та регіонами, 2004-2013рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загалом	44^a	34^a	30^a	27^a	29^a	21	20	23^a	22^a	25
<i>Учасник</i>										
Недержавна сторона	34	24	20	19	21	17	19	14	15	20
Державна сторона	10	10	10	8	8	4	1	9	7	5
<i>Регіон</i>										
Африка	18	12	10	15	14	8	7	10	12	15
Америка	3	4	1	–	2	1	2	1	–	–
Азія та Океанія	14	9	14	9	12	9	9	7	8	5
Європа	3	1	–	–	–	–	1	1	–	1
Близький Схід	6	8	5	3	1	3	1	4	2	4

^a Згідно з новою інформацією, до учасників одностороннього насильства за 2004р., 2005р., 2006р., 2007р., 2008р., 2011р. і 2012р., наведених у *Щорічнику СІПРІ 2014*, додані: уряд М'янми (Бірма) у 2004р.; Аль-Каїда у Великій Британії та Індійські муджахедіни в Індії у 2005р.; Індійські муджахедіни в Індії у 2006р.; Армія Тайби (*Lashkar-e-Taiba*) в Індії у 2007р.; уряд М'янми (Бірма) та Армія Тайби (*Lashkar-e-Taiba*) в Індії у 2008р.; Індійські муджахедіни в Індії у 2011р.; та маї кіфуафуа (*Mayi Mayi Kifuafula*) разом з рая мутомбокi (*Raia Mutomboki*) в ДРК і уряд Ефіопії у 2012р. Наступні учасники одностороннього насильства були вилучені з загальних даних за 2004р., 2006р. і 2007р., наведених у *Щорічнику СІПРІ 2014*: Уряд Індії.

період повстанськими угрупованнями або ополченням були 86 зі 116 суб'єктів (74%). Така структура була особливо характерною у 2010р., коли всі суб'єкти, крім Уряду М'янми, були недержавними. У 2011р. було зафіксовано дев'ять державних суб'єктів проти 14 недержавних. Ця зміна частково зумовлена подіями в Північній Африці та на Близькому Сході, де уряди діяли проти мирних демонстрантів під час “арабської весни”¹⁷.

Кожного року зазначеного періоду, крім 2011р., від рук недержавних суб'єктів загалом загинуло більше цивільних, ніж від державних (діаграма 4.8). Проте, одностороннє насильство з боку окремих держав може спричинити величезне число жертв. Двома суб'єктами, від рук яких загинуло найбільше цивільних упродовж одного року у 2004-2013рр., були уряди: Сирії у 2011р. – понад 2 900 цивільних; Судану у 2004р. – через напади в Дарфурі, що призвели до загибелі понад 2 500 цивільних. Третім за числом жертв було угруповання *ISIS* – приблизно по 2 000 цивільних у 2007р. та 2013р.

Майже половина з усіх 116 учасників насильства проти цивільних у 2004-2013рр. була зафіксована в Африці (54), далі йдуть Азія та Океанія (33), Близький Схід (18), Америка (7) та Європа (5). В Африці зареєстрована найбільша кількість суб'єктів одностороннього насильства в усі роки десятирічного періоду, крім трьох – у 2006р., 2009р. та 2010р. їх було більше в Азії та Океанії (таблиця 4.8).

¹⁷ Див. зокрема: Алланссон М. та ін. Перший рік “арабської весни”. – *Щорічник СІПРІ 2012*, підрозділ I розділу 2. Алланссон М., Солленберг М., Темнер Л. Збройні конфлікти крізь призму “арабської весни”. – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ I розділу 1.

Діаграма 4.8. Жертви одностороннього насильства за видом учасників, 2004-2013рр.

Африка також була регіоном з найбільшим числом жертв в усі роки, крім трьох: 2007р., 2010р. і 2011р. У 2010р. найбільше число жертв було в Азії – переважно через зменшення числа жертв в Африці. У 2007р. і 2011р. найбільше число жертв зареєстроване на Близькому Сході – переважно через напади *ISIS* у 2007р. та активні дії сирійського Уряду проти озброєних цивільних після початку народного повстання в лютому 2011р.

Висновки

Зміни в організованому насильстві у 2004-2013рр. демонструють двоїсту картину. У деяких регіонах – Західна Європа, Північна Америка, Східна Азія та Океанія – майже не було насильства у формах, що розглядаються у цьому підрозділі. Водночас, на Близькому Сході, в багатьох районах Африки та Південної Азії спостерігалися всі три зазначені у звітах види насильства. Особливо непокоїть зростаюча жорстокість державного насильства – до рівня, що його стає важко фіксувати. Події в Сирії наразі унеможливають навіть приблизний підрахунок: за даними різних джерел – до 200 тис. загиблих внаслідок бойових дій у 2011-2014рр.¹⁸ Це свідчить про рівень річних втрат, який може бути вдвічі більшим за величину, наведену на діаграмі 4.4. Внутрішня війна в Сирії, яка почалася з придушення народного повстання, до кінця 2013р. спричинила гуманітарну катастрофу та дуже складну ситуацію, до якої залучені багато країн та угруповань з власними інтересами.

Стосовно жертв варто зауважити, що переважна їх більшість є наслідком державних конфліктів. Жертви інших розглянутих тут категорій організованого насильства є більш спорадичними і їх число є часто значно меншим.

¹⁸ Cumming-Bruce (посилання 8).

У період 2004-2013рр. війни стали більшою загрозою безпеці людини, ніж ворожнеча між громадами, тероризм та інші види одностороннього насильства. Водночас, у конкретних ситуаціях ці форми сутичок становлять загрозу окремим регіонам.

На регіональному рівні Африка та Азія продовжують потерпати від кровопролиття найбільшою мірою. Проте, події в Сирії, а також серйозність ситуації в Іраку та Ємені свідчить про те, що невелика кількість конфліктів може давати велике число жертв. Ситуація з біженцями і внутрішньо переміщеними особами показала, що Близький Схід наприкінці 2013р. став дуже неспокійним регіоном. Проте, хоча він посідає важливе місце в миротворчому порядку денному, але реальних досягнень там немає. У 2014р. до переліку невирішених збройних конфліктів додалась Україна.

Джерела та методи

Визначення збройного конфлікту

UCDP визначає збройний конфлікт як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі 25 осіб упродовж одного календарного року. Окремі з названих аспектів визначаються наступним чином.

1. *Протиріччя з приводу влади або території* – головні несумісні позиції сторін конфлікту. *Протиріччя з приводу влади* – несумісні позиції сторін стосовно політичної системи, центрального уряду або його складу; можуть бути викликані намаганнями змінити діючий уряд. *Протиріччя з приводу території* – несумісні позиції сторін стосовно статусу території; можуть стосуватися вимог відокремлення чи надання автономії території (внутрішній конфлікт) або переходу контролю над територією до іншої держави (міждержавний конфлікт).

2. *Застосування збройної сили* – використання сторонами конфлікту збройних сил для зміцнення власних позицій в конфлікті. Під зброєю розуміються будь-які матеріальні засоби ведення бойових дій: від промислово вироблених озброєнь до палиць, каміння, вогню та води.

3. *Сторона* – уряд держави, будь-які з його союзники, опозиційна організація або альянс опозиційних організацій. *Урядом держави* вважається сторона конфлікту, що визнана як чинна центральна влада, в т.ч. тими організаціями, які намагаються здобути владу. Якщо цей критерій не може бути застосований, то урядом вважається сторона, що контролює столицю держави. *Опозиційна організація* – будь-яке неурядове угруповання, що оголосило свою назву, та використовує збройну силу для досягнення заявлених політичних цілей. Держава чи багатонаціональна організація, яка підтримує одну з головних конфліктуючих сторін за допомогою регулярних військ, також можуть бути внесені до таблиці. Такі опосередковані учасники конфлікту можуть бути внесені до таблиці лише у випадку, якщо вони підтримують позицію однієї з конфліктуючих сторін. Натомість, традиційні миротворчі місії не вважаються учасниками конфліктів, а розглядаються як неупереджені сторони загального мирного процесу.

4. *Держава* – міжнародно-визнаний суверенний уряд, що контролює певну територію, або міжнародно-невизнаний уряд, що контролює територію, суверенітет якої не заперечується міжнародно-визнаним суверенним урядом, який раніше контролював цю територію.

5. *Жертви бойових дій*. Жертви, спричинені діями конфліктуючих сторін і безпосередньо пов'язані з бойовими діями між сторонами конфлікту та можуть охоплювати як загиблих на полі бою, так і цивільних, які потрапили під вогонь з обох боків. Конфлікт, у якому людські втрати внаслідок бойових дій упродовж календарного року становлять 25 осіб, *UCDP* визначає як невеликий збройний конфлікт; конфлікт з числом людських втрат внаслідок бойових дій упродовж календарного року понад 1 000 осіб визначається у цьому році як війна.

Визначення недержавного конфлікту

У рамках *UCDP*, недержавний конфлікт визначається як використання збройної сили двома організованими озброєними угрупованнями, жодне з яких не є урядом держави, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 25 осіб упродовж року. Окремі з названих аспектів визначаються наступним чином.

1. *Організовані угруповання*. Існує три рівні організації. *Формально організовані групи (організаційний рівень 1)* – повстанські та інші організовані угруповання, рівень організації яких є достатнім для віднесення їх до категорії державних суб'єктів збройного конфлікту. До них належать повстанські та військові угруповання, що оголосили свою назву. *Неформальні угруповання (організаційний рівень 2)* – групи, що складаються з прибічників і союзників політичних партій чи діячів. Як правило, вони не є угрупованнями, сформованими для бойових дій на постійній основі, але інколи використовують свої структури для таких дій. *Неформальні релігійні чи етнічні угруповання (організаційний рівень 3)* – групи, що мають однакову етнічну, кланову, національну чи племінну ідентифікацію. Вони не є угрупованнями, сформованими для бойових дій на постійній основі, але інколи самоорганізуються для участі в бойових діях.

2. *Жертви бойових дій*. Визначення жертв бойових дій залежить від рівня організації угруповання. Для формально організованих груп (*організаційний рівень 1*) жертви бойових дій визначаються за тим самим критерієм, що й для державного конфлікту, тобто – це жертви нападів формально організованих угруповань одне на одного. Напади на цивільних громадян,

у т.ч тих, які мають, наприклад, таке саме етнічне походження, як і члени ворожого угруповання, класифікуються як одностороннє насильство. Для неформально організованих угруповань (*організаційний рівень 2 та 3*) під визначення жертв бойових дій потрапляють як цивільні, так і військові, які загинули під час збройного протистояння внаслідок взаємних нападів сторін.

Визначення одностороннього насильства

UCDP визначає одностороннє насильство як цілеспрямоване використання збройної сили урядом держави чи організованими угрупованнями проти цивільних, що спричиняє загибель не менше 25 осіб упродовж одного календарного року. Позасудові страти в'язнів не враховуються. Окремі з названих аспектів визначаються наступним чином.

1. *Застосування збройної сили* – використання збройних сил з метою вбивства. Під зброєю розуміються будь-які матеріальні засоби ведення бойових дій: від промислово вироблених озброєнь до палиць, каміння, вогню та води.

2. *Уряд* – див. вище.

3. *Держава* – див. вище.

4. *Формально організоване угруповання* – будь-яка неурядова група людей, що оголосила свою назву та застосовує збройну силу. Під це визначення можуть підпадати як “опозиційні організації” з категорії збройних конфліктів, так і “формально організовані групи” з категорії недержавного конфлікту.

5. *Позасудові страти в'язнів* – вбивства урядом держави ув'язнених осіб. Ув'язненою вважається особа, яка перебуває у в'язниці чи іншому урядовому закладі позбавлення волі.

Джерела

Наведені тут дані спираються на інформацію, отриману із загальнодоступних джерел – як друкованих, так і електронних. Такими джерелами є інформаційні агентства, газети, журнали, аналітичні доповіді та документи міжнародних і неурядових організацій. Для збору інформації про цілі та завдання сторін конфлікту часто використовуються документи ворогуючих сторін (урядів, його прихильників та опозиційних організацій) – наприклад, сайти повстанських угруповань.

Основу системи збору даних складають незалежні джерела новин, ретельно відібрані протягом кількох років. Незамінним джерелом моніторингу новин є база даних *Factiva*. Вона охоплює понад 25 тис. джерел 22 мовами зі 159 країн і таким чином забезпечує збір даних на всіх трьох важливих рівнях ЗМІ: міжнародному (зокрема, *Reuters* та *Agence France-Presse*), регіональному та місцевому.

З метою забезпечення високого рівня надійності та порівнянь між регіонами і країнами, *UCDP* регулярно уважно вивчає і переглядає принципи відбору та поєднання даних з різних інформаційних джерел. Одним із пріоритетів є досягнення збалансованого поєднання таких повідомлень з метою запобігти викривленню інформації. Надійність джерел визначається за допомогою експертизи в рамках *UCDP* та консультацій з експертами глобальної мережі (вченими та політичними діячами). Важливими є як незалежність джерела, так і відомості про його походження, оскільки більшість джерел є вторинними. Це означає, що для підтвердження надійності повідомлення має бути проаналізоване також первинне джерело. Кожне повідомлення оцінюється залежно від контексту публікації. При цьому враховується потенційна схильність як первинного, так і вторинного джерел до викривленого тлумачення подій, залежно від загального стану медіапростору та рівня цензури. Особливо важливими є повідомлення неурядових і міжнародних організацій, які доповнюють повідомлення ЗМІ та сприяють перехресному контролю. Звичайно, критерій незалежності не застосовується до тих джерел, упередженість яких точно відома, наприклад, до урядових документів і сайтів повстанських угруповань. У рамках *UCDP* враховується необхідність високого рівня ретельності перевірки інформації і докладаються значні зусилля із забезпечення достовірності матеріалів, що використовуються.

Методи

Дані про крупні збройні конфлікти збираються за календарний рік. Вони містять відомості про місце конфлікту, тип протиріччя, рік його зародження, рік початку використання збройної сили, конфліктуючі сторони, число загиблих внаслідок бойових дій (загальне і впродовж року), уточнення числа загиблих за попередні роки (див. примітки до таблиць 4.3, 4.5 та 4.7).

Під час систематизації даних про конфлікти найбільша увага надається даним про бойові втрати. Зокрема, за кожним випадком наводяться відомості про дату, джерело новин, первинне джерело даних, місце та число втрат. В ідеалі, окремі дані перевіряються за двома чи більше незалежними джерелами. Кількісні дані згодом узагальнюються за кожним роком і кожним конфліктом. Надалі узагальнені дані порівнюються із сумарними даними, наведеними в офіційних документах, спеціальних доповідях і ЗМІ. Під час збору даних практикуються опитування регіональних експертів, зокрема дослідників, дипломатів і журналістів. Їх внесок полягає переважно в проясненні фону, на якому відбуваються події, що полегшує розуміння повідомлень у друкованих джерелах.

UCDP застосовує три різні оцінки даних про число загиблих – занижені, найбільш достовірні та завищені, – залежно від надійності повідомлень і максимальних розбіжностей числа загиблих у відомостях про кожну бойову подію. Всі наведені тут дані базуються на максимально достовірних оцінках, зроблених на підставі узагальнення найбільш надійних величин втрат у кожній події та категорії насильства впродовж календарного року. Якщо різні джерела надають різні дані, то здійснюється порівняння рівня надійності джерел. Якщо за надійністю джерела відрізнити неможливо, то *UCDP* обирає найнижчі показники з найбільш достовірного джерела. В оцінюванні числа загиблих *UCDP* дотримується консервативних підходів. Досвід показує, щойно інформація стосовно збройного конфлікту стає доступною, стримані оцінки, які ґрунтуються на відомостях про кожну окрему подію, часто виявляються більш коректними, порівняно з менш стриманими оцінками, широко цитованими в ЗМІ. Якщо даних немає або вони є ненадійними, то *UCDP* не надає кількісних даних про конфлікт. Кількісні дані за попередні роки переглядаються щороку з появою нової інформації.

IV. Глобальний індекс миролюбності 2014

КАМІЛА ШПА, ДЕНІЕЛ ХІСЛОП
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА МИРУ

Вступ

Глобальний індекс миролюбності (ГІМ – *Global Peace Index, GPI*) 2014р. – це восьме видання провідного світового дослідження з цієї тематики. ГІМ визначає рейтинги 162 держав, використовуючи 22 якісні та кількісні індикатори, взяті з поважних джерел, і охоплюють три широкі сфери: рівень захищеності та безпеки в суспільстві; поширення внутрішніх і міжнародних конфліктів; рівень милітаризації (таблиці 4.9, 4.10). ГІМ готується Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*) під проводом міжнародної експертної групи з незалежних експертів за підтримки Підрозділу економічної інформації (*Economist Intelligence Unit, EIU*), що збирає дані та розраховує рейтинги у взаємодії з ІЕМ¹. Генеруючи нову інформацію про миролюбність на національному і світовому рівні, ІЕМ сподівається допомогти краще зрозуміти, яким чином громадянське суспільство, дослідники, політики та уряди можуть побудувати більш мирне суспільство.

У 2014р. загальний рівень миролюбності у світі, згідно з ГІМ, продовжував поступово знижуватися сьомий рік поспіль починаючи з 2008р. Миролюбність п'яти з дев'яти географічних регіонів у 2014р. зросла. Суттєве зменшення ГІМ сталося лише у двох регіонах – на Близькому Сході та в Північній Африці (що й надалі потерпають від політичних наслідків “арабської весни”) та в Екваторіальній Африці. Європа, де не було внутрішніх і зовнішніх конфліктів, залишається найбільш мирним регіоном світу. Але найбільше покращення зафіксоване в досі найнеспокійнішому регіоні світу – Південній Азії, включно з Афганістаном.

У безпеці та захищеності суспільства сталися дві помітні зміни: зменшення числа ув'язнених і погіршення індикатора злочинів із застосуванням насильства. Погіршилася також оцінка криміногенності в суспільстві. Крім Екваторіальної Африки, де злочинність часто підігривають етнічна ворожнеча та політична нестабільність, найбільш неспокійним регіоном світу в сенсі злочинності залишилася Латинська Америка. Про це свідчать її погані результати за більшістю відповідних індикаторів; особливо це стосується Центральної Америки та Карибського басейну, які демонструють найвищі у світі показники вбивств.

Відзначено покращення індикаторів політичної нестабільності та масштабу політичного терору в усьому світі, хоча варто зазначити, що в Європі, де останніми роками спостерігалися невдоволення та неспокій через заходи

¹ Про ІЕМ див. <<http://www.economicsandpeace.org/>>. До згаданої групи у 2013-2014рр. належали експерти: К.Клементс – голова (Kevin Clements, University of Otago), С.Алкер (Sabina Alkire, University of Oxford), Я.Ентоні (Ian Anthony, SIPRI), В.Гунден (Vasu Gounden, ACCORD), Н.Гроно (Nick Grono, Walk Free), М.Меса (Manuela Mesa, Centro de Educación e Investigación para la Paz, Madrid), К.Степанова (Екатерина Степанова, ИМЭМО, Москва).

Таблиця 4.9. Глобальний індекс миролюбності 2014р.

Місце	Країна	Бал	Зміна	Місце	Країна	Бал	Зміна
1	Ісландія	1,189	+0,027	48	Намібія	1,808	+0,001
2	Данія	1,193	-0,001	50	Лесото	1,839	-0,001
3	Австрія	1,200	-0,049	51	Кіпр	1,844	+0,004
4	Нова Зеландія	1,236	0,000	52	Сербія	1,849	-0,063
5	Швейцарія	1,258	-0,001	52	Південна Корея	1,849	+0,027
6	Фінляндія	1,297	0,000	54	Індонезія	1,853	-0,039
7	Канада	1,306	0,000	55	Чорногорія	1,860	-0,117
8	Японія	1,316	+0,023	56	Йорданія	1,861	-0,011
9	Бельгія	1,354	+0,001	57	Панама	1,877	-0,016
10	Норвегія	1,371	+0,025	58	Нікарагуа	1,882	-0,049
11	Чехія	1,381	-0,023	59	Оман	1,889	+0,056
11	Швеція	1,381	+0,062	59	Танзанія	1,889	+0,002
13	Ірландія	1,384	0,000	61	Боснія і Герцеговина	1,902	-0,066
14	Словенія	1,398	-0,002	61	Гана	1,902	-0,024
15	Австралія	1,414	-0,024	63	Марокко	1,915	+0,032
16	Бутан	1,422	-0,052	64	Косово	1,929	-0,053
17	Німеччина	1,423	-0,021	65	Албанія	1,939	-0,023
18	Португалія	1,425	-0,029	66	Мадагаскар	1,942	-0,145
19	Словаччина	1,467	-0,155	66	Сьєрра-Леоне	1,942	+0,038
20	Нідерланди	1,475	-0,033	68	Габон	1,945	-0,077
21	Угорщина	1,482	-0,038	69	Східний Тимор	1,947	+0,093
22	Катар	1,491	+0,038	70	Болівія	1,969	-0,094
23	Польща	1,532	+0,002	71	Молдова	1,971	0,000
24	Маврікій	1,544	+0,020	72	Сенегал	1,974	-0,087
25	Сінгапур	1,545	+0,080	73	Парагвай	1,976	-0,071
26	Хорватія	1,548	-0,023	74	Джібуті	1,979	+0,062
26	Іспанія	1,548	-0,014	75	Куба	1,986	+0,037
28	Тайвань	1,558	-0,007	76	Непал	1,989	-0,069
29	Уругвай	1,565	+0,037	77	Малаві	1,995	-0,016
30	Чілі	1,591	+0,003	78	Буркіна-Фасо	1,998	-0,093
31	Естонія	1,635	-0,075	79	Туніс	2,001	+0,010
32	Болгарія	1,637	-0,053	80	Саудівська Аравія	2,003	-0,116
33	Малайзія	1,659	+0,072	80	Того	2,003	+0,023
34	Італія	1,675	+0,012	82	Мозамбік	2,004	+0,080
35	Румунія	1,677	+0,066	83	Гайана	2,013	+0,064
36	Ботсвана	1,678	+0,053	84	Ліберія	2,014	-0,034
37	Кувейт	1,679	-0,026	85	Еквадор	2,042	-0,004
38	Лаос	1,723	-0,001	86	Греція	2,052	+0,109
39	Латвія	1,745	-0,027	87	Македонія	2,056	-0,001
40	ОАЕ	1,748	+0,069	87	Свазіленд	2,056	-0,013
41	Монголія	1,778	-0,170	89	Тринідад і Тобаго	2,065	-0,009
42	Коста-Ріка	1,781	0,000	90	Папуа-Нова Гвінея	2,066	-0,060
43	Аргентина	1,789	-0,118	91	Бразилія	2,073	+0,009
44	Замбія	1,791	-0,040	92	Білорусь	2,078	-0,038
45	В'єтнам	1,792	+0,020	93	Екваторіальна Гвінея	2,079	+0,006
46	Литва	1,797	-0,014	94	Гамбія	2,085	-0,006
47	Велика Британія	1,798	-0,003	95	Домініканська Респ.	2,093	-0,037
48	Франція	1,808	-0,068	95	Туркменістан	2,093	-0,061

Місце	Країна	Бал	Зміна	Місце	Країна	Бал	Зміна
97	Вірменія	2,097	-0,026	130	Бурунді	2,418	-0,175
98	Бангладеш	2,106	-0,053	131	Іран	2,437	-0,036
99	Гаїті	2,127	+0,052	132	Кенія	2,452	-0,028
100	Бенін	2,129	-0,027	133	Лівія	2,453	-0,204
101	США	2,137	+0,011	134	Філіппіни	2,456	+0,082
102	Ангола	2,143	-0,005	135	Малі	2,465	+0,119
103	Казахстан	2,150	+0,119	136	М'янма	2,473	-0,056
104	Узбекистан	2,179	-0,141	137	Руанда	2,494	+0,051
105	Шрі-Ланка	2,197	-0,033	138	Мексика	2,500	+0,040
106	Камбоджа	2,201	-0,062	139	Ефіопія	2,502	-0,128
107	Ямайка	2,203	-0,097	140	Кот-д'Івуар	2,520	-0,212
108	Китай	2,207	+0,065	141	Україна	2,546	+0,295
109	Республіка Конго	2,211	+0,028	142	Чад	2,558	+0,092
110	Уганда	2,221	+0,041	143	Єгипет	2,571	+0,314
111	Бахрейн	2,225	+0,090	143	Індія	2,571	0,000
111	Грузія	2,225	-0,272	145	Гвінея-Бісау	2,591	+0,146
113	Камерун	2,235	+0,044	146	Ліван	2,620	+0,032
114	Алжир	2,239	-0,032	147	Ємен	2,629	-0,117
115	Гватемала	2,248	+0,014	148	Зімбабве	2,662	-0,034
116	Сальвадор	2,280	+0,013	149	Ізраїль	2,689	-0,041
117	Гондурас	2,281	-0,038	150	Колумбія	2,701	+0,067
118	Гвінея	2,296	+0,024	151	Нігерія	2,710	+0,003
119	Перу	2,304	+0,033	152	Росія	3,039	-0,021
120	Мавританія	2,350	+0,038	153	Північна Корея	3,071	0,000
121	Нігер	2,351	-0,011	154	Пакистан	3,107	0,000
122	ПАР	2,364	+0,045	155	ДРК	3,213	+0,128
123	Азербайджан	2,365	+0,028	156	ЦАР	3,331	+0,313
124	Ерїтрея	2,377	+0,089	157	Судан	3,362	+0,120
125	Киргизстан	2,382	-0,009	158	Сомалі	3,368	-0,026
126	Таджикистан	2,395	+0,100	159	Ірак	3,377	+0,132
126	Таїланд	2,395	+0,017	160	Південний Судан	3,397	+0,795
128	Туреччина	2,402	-0,048	161	Афганістан	3,416	-0,025
129	Венесуела	2,410	+0,040	162	Сирія	3,650	+0,244

Примітка: через обмеженість методики і зміни в даних базові величини, наведені для 2013р., не збігаються з даними в *Щорічнику СІПРІ 2013*. Після видання *Щорічника 2013* усі дані ГІМ були переглянуті та узгоджені за часом.

жорсткої економії, індикатор політичної нестабільності дещо погіршився. Індикатор політичного терору покращився або був незмінним у всіх регіонах, крім Екваторіальної Африки, що свідчить про менше застосування репресій державами світу. Це дає надію на поступове зміцнення демократичних інститутів у деяких нестабільних державах, хоча латентним ризиком є збільшення ймовірності протестів із застосуванням насильства в багатьох регіонах. Нарешті, за минулий рік зросло число біженців і внутрішньо переміщених осіб, до чого спрочинили внутрішні конфлікти, насамперед на Близькому Сході та в Північній Африці, але також у деяких латиноамериканських країнах, насамперед – у Колумбії і Гаїті. У випадку Колумбії потенційний мирний план, укладений між Урядом і Революційними збройними силами Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC*), дає надію на завершення одного з найтриваліших конфліктів у регіоні.

Таблиця 4.10. Країни з найбільшими змінами в рейтингу ГІМ у 2013-2014рр.

Країна	Бал, 2013-2014	Зміни в балах, 2014р.	Рейтинг, 2013-2014рр.	Зміни в рейтингу, 2014р.
<i>Перша п'ятірка з найбільшим підвищенням</i>				
Грузія	2,225	-0,272	111	+28
Кот-д'Івуар	2,52	-0,212	140	+11
Лівія	2,453	-0,204	133	+14
Бурунді	2,418	-0,175	130	+13
Монголія	1,778	-0,17	41	+25
<i>Перша п'ятірка з найбільшим падінням</i>				
Південний Судан	3,397	+0,795	160	-16
Єгипет	2,571	+0,314	143	-31
ЦАР	3,331	+0,313	156	-3
Україна	2,546	+0,295	141	-30
Сирія	3,65	+0,244	162	-1

ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

Примітка: зменшення балів ГІМ означає зростання миролюбності.

Що стосується внутрішніх і міжнародних конфліктів, зменшення числа жертв організованих міжнародних конфліктів компенсувалось їх збільшенням від внутрішніх конфліктів, насамперед внаслідок кількох важких криз у ключових “гарячих точках” світу. В Екваторіальній Африці це сталося переважно через спалах війн на етнічному ґрунті в ЦАР, Малі та Південному Судані. Будучи внутрішніми за витоками, ці війни вплинули на відносини з сусідніми країнами та іншими державами, призвівши до французької військової інтервенції в ЦАР і Малі. Середні показники ГІМ Близького Сходу та Північної Африки погіршилися внаслідок розширення міжнародної участі у громадянській війні в Сирії, що у 2013р. мало не призвело до військової операції західних держав, поки не було досягнуто домовленості про ліквідацію сирійського арсеналу хімічної зброї. Через повалення Президента Єгипту М.Мурсі (*Mohammed Morsi*) і насильство до та після цієї події ця країна також суттєво погіршила показники регіону. Показники Близького Сходу та Північної Африки погіршилися за чотирма з п'яти індикаторів, що характеризують у ГІМ внутрішні та міжнародні конфлікти; власне, це був єдиний регіон, де не покращився жоден з п'яти індикаторів. За його межами головним “яблуком розбрату” була триваюча російсько-українська криза, детонатором якої стали протести на Євромайдані в листопаді 2013р., що потім вилилися в російську військову інтервенцію в Криму. Втім, за винятком інцидентів у цих трьох регіонах, минулого року – року, в якому не розпочалося жодної нової великої війни між державами, – було небагато міжнародних конфліктів.

Сфера мілітаризації характеризувалася повсюдним зменшенням числа військовослужбовців. Це контрастує із загальним зростанням частки військових витрат у ВВП у трьох ключових регіонах: в Екваторіальній Африці, в Південній Азії та особливо на Близькому Сході і в Північній Африці. В Європейському регіоні скоротилася торгівля зброєю (як експорт, так і

імпорт). Продовжувалося постачання російської зброї до Близького Сходу та Азійсько-Тихоокеанського регіону, але переважно до сирійських урядових сил, з метою підтримання їх дій проти різних повстанських угруповань. Важливою позитивною зміною стало зниження індикатора накопичення ядерної зброї і важких озброєнь. Ця тенденція особливо помітна в деяких з найбільш милітаризованих регіонах світу, зокрема в Європі, Росії, Євразії, на Близькому Сході та в Північній Африці, хоча в останньому випадку це сталося частково через втрати сирійських урядових сил у громадянській війні. Однак це загальне покращення може виявитися нетривалим, якщо російська агресія стане потужнішим імпульсом для переозброєння країн-членів НАТО. Це особливо стосується деяких країн НАТО, що межують чи сусідять з Росією, але може вплинути й на такі ключові країни, як Німеччина, яка останніми роками скоротила свої збройні сили та запаси важкої зброї.

Тенденції Глобального індексу миролюбності упродовж семи років

У 2008-2014рр. щороку фіксувалося постійне поступове зниження ГІМ. Тенденція зниження миролюбності у світі зумовлена насамперед погіршенням індикаторів внутрішнього миру, особливо соціальної захищеності та безпеки, хоча дещо погіршилися й зовнішні індикатори.

За семирічний період покращилися лише чотири індикатори, тоді як 18 – погіршилися. Головні індикатори, що погіршилися за цей період найбільшою мірою: рівень терористичної діяльності, рівень вбивств, імовірність застосування сили під час масових демонстрацій, рівні організованих конфліктів і відчуття злочинності. До цих змін призвели такі міжнародні події, як вибух насильства на Близькому Сході, подальше погіршення безпеки в Афганістані та Пакистані, спалах громадянської війни в Лівії і Сирії, ескалація нарковійни в Центральній Америці, подальше загострення напруженості в Сомалі, ДРК та Руанді, а також пов'язані з економічним спадом протести радикальних сил у ряді європейських країн.

До позитивних змін у напрямі зміцнення миру належали насамперед зниження рівня милітаризації через згортання військових операцій в Іраку та Афганістані, а також стагнація військових витрат через бюджетну кризу в зоні євро. Це супроводжувалося покращенням індикаторів накопичення ядерної зброї і важких озброєнь, частки військових витрат у ВВП та числа військовослужбовців.

Хоча тенденція цих сімох років вказує на зростання насильства, але це не обов'язково вказує на довгострокову тенденцію. Дослідженнями конфліктів давно встановлено, що після завершення Другої світової війни світ став набагато більш мирним, особливо в сенсі регулярних конфліктів між державами. Попри помітне зростання тероризму в останні сім років – до рекордно високого рівня за числом жертв терактів, – цей новий вид насильства дуже поступається за обсягами втрат міждержавним конфліктам. Це означає, що порівняно з попередніми десятиріччями, світ сьогодні все ж більш мирний, ніж будь-коли до 2000р.

Джерела та методи

22 індикатори ГІМ поділяються на три тематичні категорії: триваючі внутрішні та міжнародні конфлікти; соціальна захищеність та безпека; мілітаризація. Всім індикаторам присвоюють бали (“групують”) за п’ятибальною шкалою. Аналітики ГІМ виставляють якісні індикатори для окремих країн; брак кількісних даних компенсується оцінками. Мета ГІМ – проаналізувати стан миру в країнах за період з 16 березня 2013р. по 15 березня 2014р., але велика кількість індикаторів ґрунтуються на даних, що стосуються періоду 2012-2013рр.

Кожному індикатору, залежно від відносної важливості, присвоєно ваговий коефіцієнт за п’ятибальною шкалою. Після цього на підставі 22 індикаторів розраховані два зважені складники: один визначає рівень внутрішнього миру в країні, другий – рівень зовнішнього миру (стан миру навколо країни). Потім розраховують загальний сумарний бал та індекс, застосовуючи ваговий коефіцієнт 60% для визначення внутрішнього миру і 40% для зовнішнього миру. Внутрішньому миру присвоюється більша вага, виходячи з того, що міцніший мир вдома може корелювати з нижчим рівнем зовнішніх конфліктів.

1. *Показники триваючих внутрішніх і міжнародних конфліктів.* До цієї категорії належать п’ять індикаторів: (а) кількість зовнішніх і внутрішніх збройних конфліктів (з *UCDP Armed Conflict Dataset*), ваговий коефіцієнт 5; (б) оціночне число жертв організованих зовнішніх конфліктів (*UCDP*), ваговий коефіцієнт 5; (в) число жертв організованих внутрішніх конфліктів (*International Institute for Strategic Studies, IISS, Armed Conflict Database*), ваговий коефіцієнт 5; (г) рівень організованого внутрішнього конфлікту (*EIU*), ваговий коефіцієнт 5; (д) відносини з сусідніми країнами (*EIU*), ваговий коефіцієнт 5. Дані, що відбивають історичний досвід внутрішніх і зовнішніх конфліктів, не враховуються, оскільки в ГІМ використовують дані лише про поточні внутрішні й міждержавні конфлікти.

2. *Показники соціальної захищеності та безпеки.* До цієї категорії належать 10 індикаторів: (а) оцінка злочинності в суспільстві (*EIU*), ваговий коефіцієнт 3; (б) число біженців і переміщених осіб у відсотках до чисельності населення (*UN High Commissioner for Refugees Statistical Yearbook, UNHCR*, та *Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC*), ваговий коефіцієнт 4; (в) політична нестабільність (*EIU*), ваговий коефіцієнт 4; (г) масштаб політичного терору (*Mark Gibney and Matthew Dalton, University of North Carolina/Amnesty International*), ваговий коефіцієнт 4; (д) терористична діяльність (*IEM, Global Terrorism Database, University of Maryland*), ваговий коефіцієнт 2; (е) кількість вбивств на 100 тис. населення (*UN Surveys on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems, CTS*), ваговий коефіцієнт 4; (є) кількість злочинів із застосуванням насильства (*EIU*), ваговий коефіцієнт 4; (ж) імовірність застосування сили під час масових демонстрацій (*EIU*), ваговий коефіцієнт 3; (з) число ув’язнених на 100 тис. населення (*International Centre for Prison Studies, King’s College London, World Prison Population List*), ваговий коефіцієнт 3; (и) чисельність служб внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення (*CTS*), ваговий коефіцієнт 3.

3. *Показники мілітаризації.* До цієї категорії належать сім індикаторів: (а) військові витрати у відсотках ВВП (*IISS, The Military Balance*), ваговий коефіцієнт 2; (б) чисельність військовослужбовців на 100 тис. населення (*IISS, The Military Balance*), ваговий коефіцієнт 2; (в) обсяг поставок (імпорт) основних звичайних озброєнь на 100 тис. населення (*SIPRI Arms Transfers Database*), ваговий коефіцієнт 2; (г) обсяг поставок (експорт) основних звичайних озброєнь на 100 тис. населення (*SIPRI Arms Transfers Database*), ваговий коефіцієнт 3; (д) фінансування миротворчих місій ООН (*IEM*), ваговий коефіцієнт 2; (е) здатність створення ядерної і важкої зброї (*IEM*), ваговий коефіцієнт 3; (є) доступність стрілецької зброї і легких озброєнь (*EIU*), ваговий коефіцієнт 3. Ця категорія оцінюється, виходячи з припущення, що рівень мілітаризації і доступність озброєнь безпосередньо визначають, наскільки захищеною відчуває себе країна на міжнародній арені. Фінансова підтримка миротворчих операцій ООН вважається внеском у посилення миру.

Точне визначення кожного індикатора див.: Institute for Economics and Peace (IEP), *2014 Global Peace Index* (IEP: Sydney, 2014), annex A.

5. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

Загальний огляд

У 2014р. у сфері миротворчих операцій і врегулювання конфліктів тривали тенденції 2013р.: кількість миротворчих операцій зросла, а загальна чисельність розгорнутого персоналу зменшилася. У 2014р. тривали 62 миротворчі операції – на три більше, ніж у попередньому році. Чисельність розгорнутого персоналу всіх миротворчих операцій, включно з Міжнародними силами сприяння безпеці (International Security Assistance Force, ISAF) в Афганістані, зменшилася на 20%, до 162 052 осіб. Але без ISAF загальна чисельність розгорнутого персоналу зросла на 4%, до 148 716 осіб (підрозділи I, IV). Завершення операції ISAF стало визначальним моментом і вплинуло на багато показників миротворчих операцій у 2014р. (підрозділ III цього розділу).

Після скорочення ISAF Африка перетворилася на головну арену миротворчих операцій (навіть більшою мірою, ніж раніше) як континент з найбільшою кількістю таких операцій, де розгорнута більша чисельність персоналу, ніж у всіх інших регіонах разом. У 2014р. започатковано сім нових миротворчих операцій, чотири з яких – в Африці: Військова операція ЄС у Центральноафриканській Республіці (ЦАР) (EUFOR RCA); Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (MINUSCA); Механізм Міжурядового органу з питань розвитку (IGAD) для моніторингу та верифікації (MVM) у Південному Судані; Місія Африканського Союзу (АС) у Малі та Сахелі (MISAHHEL).

Усі три нові місії за межами Африки були започатковані у відповідь на конфлікт в Україні: Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЄ в Україні; Місія спостерігачів (МС) ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донецьк; Консультативна місія ЄС з реформування цивільного сектору безпеки України (EUAM Ukraine) (підрозділ II).

Упродовж року миротворчі операції дедалі більше зазнавали впливу нетрадиційних викликів. Місія АС у Сомалі (AMISOM) та ISAF продовжували відчувати асиметричні загрози з боку недержавних суб'єктів, а Сили ООН спостереження за відводом військ (UNDOF) на Голанських висотах і Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (MINUSMA) перетворилися на мішені нападів джихадистських угруповань. Ще одним викликом стала епідемія Еболи, що вразила Місію ООН у Ліберії (UNMIL) – чотири співробітники Місії захворіли, два з них померли. AMISOM також зазнала опосередкованого впливу цієї хвороби, оскільки розгортання нового контингенту в Сьєрра-Леоне було скасоване через побоювання поширення вірусу. Третім нетрадиційним викликом, з яким стикнулися деякі місії ООН, були масові демонстрації, кілька з яких закінчилися навіть загибеллю протестувальників від рук персоналу місії.

Миротворчі операції здійснювалися також за умови більш традиційних викликів, серед яких було зростання напруженості через геополітичні зміни та суперечки. Такі конфлікти виникли, наприклад, в Україні, де Росія і Захід боролися за геополітичний вплив на цю країну.

Мірою залучення ряду миротворчих місії ООН до активної участі в бойових діях, вони, здавалося, ставали більш міцними, зокрема: MINUSCA, MINUSMA та Бригада силового втручання (Force Intervention Brigade, FIB) Стабілізаційної місії ООН у Демократичній Республіці Конго (ДРК) (MONUSCO). Водночас ООН і держави, що надають військові контингенти, стали предметом прискіпливої уваги. Наприклад, держава, що надала військовий контингент, була вперше визнана відповідальною за загибель цивільних, коли голландський суд постановив, що голландський контингент, який діяв у Сребрениці (Боснія і Герцеговина) у 1995р., міг зробити більше для збереження життя понад 300 боснійців.

Попри ці виклики та часту критику операцій стосовно їх ефективності, міжнародне співтовариство та учасники конфліктів продовжують розглядати миротворчі операції як корисний інструмент врегулювання конфліктів. З урахуванням деяких пропозицій із започаткування у 2014р. нових операцій, в центрі уваги залишалися найскладніші ситуації. Українські парламентарі та деякі члени РБ ООН сподівалися на розгортання в Україні миротворчої операції ООН, тоді як група прихильників Росії надавали перевагу російським миротворчим силам. Президент Палестинської Адміністрації М.Аббас (Mahmoud Abbas) пропонував запровадити операцію НАТО з охорони майбутньої палестинської держави; з наближенням до завершення у 2014р. війни в секторі Гази ЄС повторив пропозицію відновити Прикордонну місію на контрольно-пропускному пункті Рафах (EU BAM Rafah). Крім того, сирійська опозиція закликала до запровадження місії ООН для спостереження за майбутнім припиненням вогню, а дехто сподівався, що ООН надішле рятувальну місію зі звільнення школярів, захоплених Боко Харам (Boko Haram) у м. Чібок (Нігерія).

З огляду на зростаючу потребу в місіях, великі очікування та зміни в геополітичному оточенні, Генеральний секретар ООН оголосив про започаткування всебічного аналізу миротворчих операцій ООН. Для цього він призначив Комісію високого рівня з питань миротворчих операцій для оцінки їх нинішнього стану та потреб на майбутнє. Сподіваємося, що Комісія знайде спосіб узгодження складних обставин миротворчих операцій з обмеженими ресурсами. Водночас, слушними залишаються багато базових рекомендацій попередньої Доповіді Брагімі, підготовленої ООН у 2000р. Якби зусилля Комісії допомогли реалізації хоча б деяких з цих рекомендацій, це було б величезним кроком уперед.

ЯЙР ВАН ДЕР ЛІЙН

I. Світові та регіональні тенденції миротворчих операцій

ЯЙР ВАН ДЕР ЛІЙН, ТІМО СМІТ

Світові тенденції¹

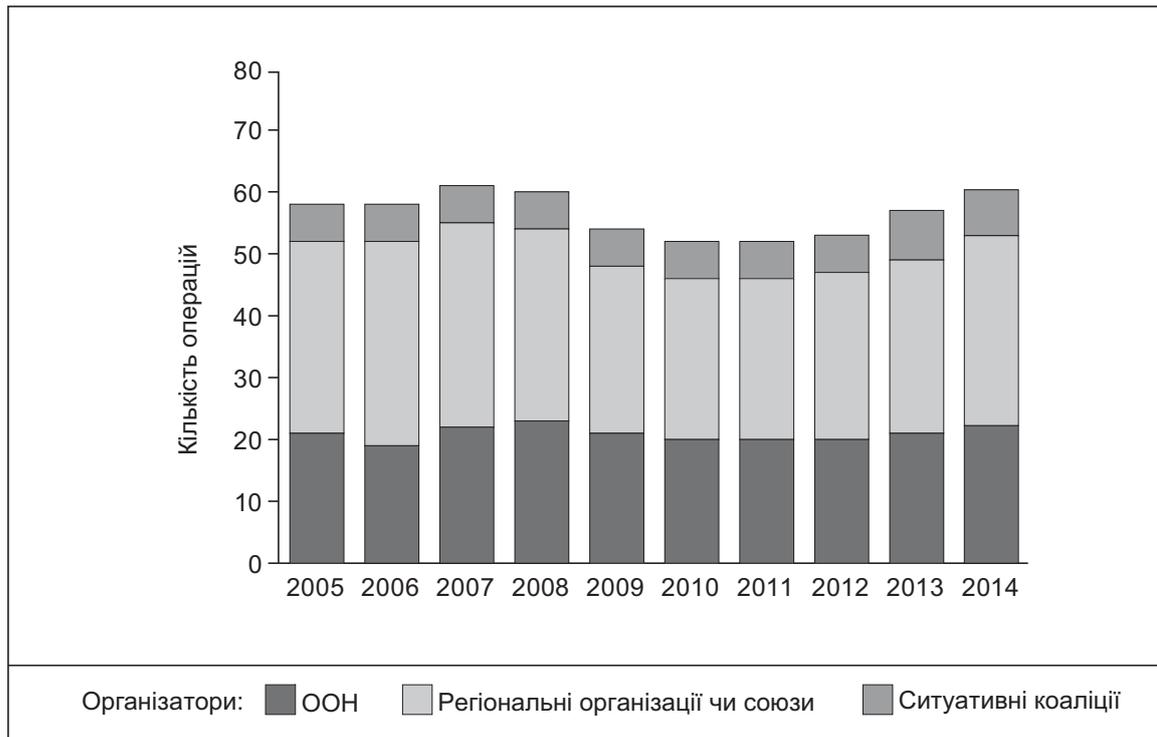
Кількість миротворчих операцій

У 2014р. на п'яти континентах тривали 62 багатосторонні миротворчі операції – на три більше, ніж у 2013р. Загальна кількість операцій зростала третій рік поспіль – після періоду зниження у 2007-2011рр. У 2014р. миротворчих операцій було більше, ніж у будь-який інший рік періоду 2005-2014рр., крім 2007р. (діаграма 5.1).

У 2014р. започатковані сім нових операцій: чотири в Африці і три – в Європі. Дві нові місії започатковані в ЦАР. Військова операція ЄС у ЦАР (*EUFOR RCA*) доповнила триваючі міжнародні зусилля зі стабілізації, а Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*MINUSCA*) замінила африканську Міжнародну місію підтримки в ЦАР (*MISCA*, відому також як *AFISM-CAR*) та Об'єднаний офіс ООН з побудови миру в ЦАР (*BINUCA*). У Південному Судані Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) запровадив Механізм моніторингу та верифікації (*Monitoring and Verification Mechanism, MVM*). У Малі Місія АС у Малі та Сахелі (*MISAHHEL*) перебрала на себе формальну відповідальність за реалізацію нової регіональної стратегії АС для регіону Сахелю і відтоді, за стандартами СІПРІ, вона також вважається миротворчою операцією (підрозділ IV).

Усі три нові місії в Європі започатковані у відповідь на конфлікт в Україні. ОБСЄ створила дві окремі моніторингові місії: Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ в Україні (*CMM, Special Monitoring Mission, SMM*) і Місію спостерігачів (МС, *Observer Mission, OM*) ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донецьк. ЄС започаткував Консультативну місію з реформування цивільного сектору безпеки України (*Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine, EUAM Ukraine*) для підтримки реформування сектору безпеки новим українським Урядом.

¹ Поданий тут кількісний аналіз ґрунтується на даних, зібраних СІПРІ для перевірки тенденцій миротворчих операцій у 2005-2014рр. Аналіз обмежується операціями, що відповідають визначенню миротворчої операції СІПРІ (підрозділ IV). Подані дані є стислою характеристикою миротворчих операцій, що тривали у 2014р., і наведені як орієнтир для порівняння 2014р. з попередніми роками. Загальна чисельність персоналу обчислена на основі складу місій станом на 31 грудня 2014р. або, у випадку операцій, завершених у 2014р., на дату завершення. Це не є ні максимальною чи середньою чисельністю розгорнутого персоналу, ні загальною чисельністю розгорнутого персоналу впродовж року. Чисельність персоналу не враховує місцевих працівників, волонтерів ООН і цивільний (контрактний) персонал операцій під егідою НАТО. Дані в Базі даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції переглядаються та коригуються мірою появи точнішої інформації. Тому статистичні дані в цьому аналізі можуть не завжди збігатися з даними попередніх видань *Щорічника СІПРІ* чи змістом Базі даних, станом на дату видання *Щорічника*.

Діаграма 5.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2005-2014рр. за видами організацій, що їх здійснювали

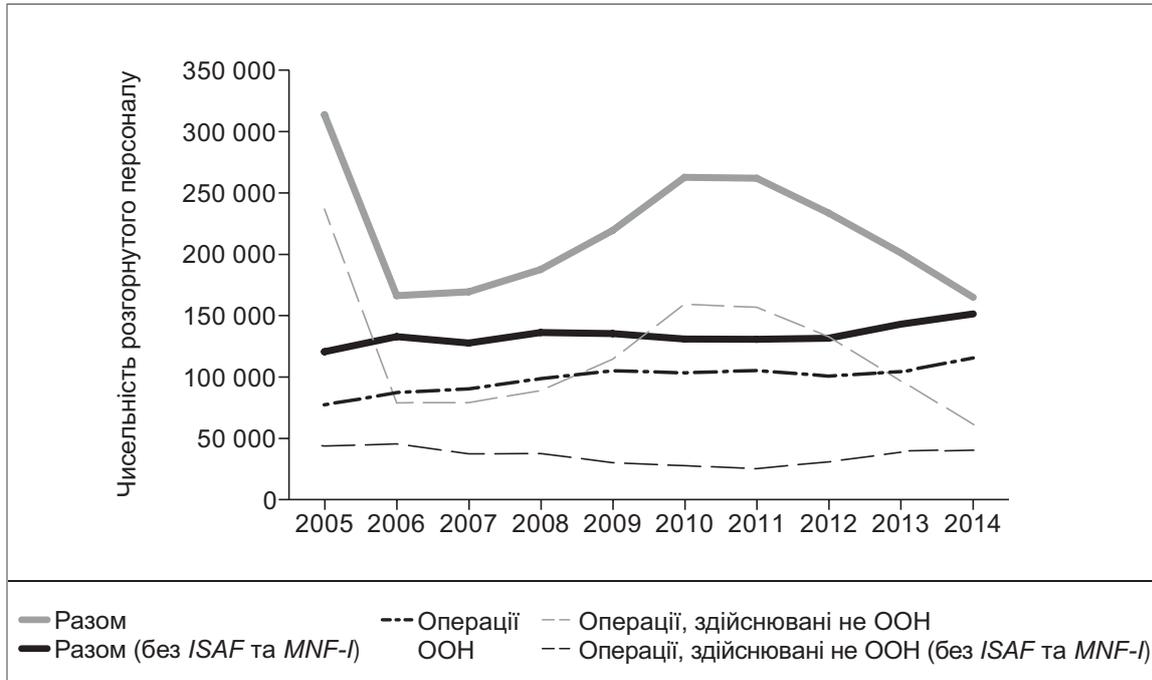
У 2014р. завершилися шість миротворчих операцій, найпомітнішою з яких були Міжнародні сили сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані під егідою НАТО. Решта припинених місій відбувалися в Африці. Французьку операцію *Serval* замінила ширша регіональна контртерористична кампанія в Сахелі (операція *Barkhane*), яка виходить за межі миротворчих операцій. *MISCA* та *BINUCA* в ЦАР увійшли до складу *MINUSCA*. Мандати Поліцейської місії ЄС у ДРК (*EUPOL RD Congo*) та Об'єднаного офісу ООН з побудови миру в Сьєрра-Леоне (*UN Integrated Peacebuilding Office in Sierra Leone, UNIPSIL*) не поновлювалися.

Чисельність розгорнутого персоналу

В активних операціях 2014р. було задіяно загалом 162 052 особи – на 20% менше, ніж наприкінці 2013р. Загальна чисельність розгорнутого персоналу зменшувалася четвертий рік поспіль і була найнижчою з 2005р. (діаграма 5.2)². Утім, без урахування *ISAF*, загальна чисельність розгорнутого персоналу операцій збільшувалася третій рік поспіль та у 2014р. зросла на 4%, до 148 716 осіб, що є новим рекордом³.

² Таке стабільне зниження є переважно наслідком скорочення і, зрештою, завершення *ISAF*, чисельність яких на їх піку у 2011р. перевищувала 130 тис. військових.

³ Для уникнення подвійного врахування, ця загальна сума не охоплює персонал, розгорнутий в *MISCA* та *BINUCA* на час їх припинення, оскільки він був переданий *MINUSCA*. Багатонаціональні сили в Іраку (*MNF-I*), що діяли у 2003-2009рр., вважаються, згідно з визначенням СІПРІ, миротворчою операцією у 2003-2005рр. *MNF-I* вилучені з аналізу тенденцій розгортання персоналу у 2005-2014рр.

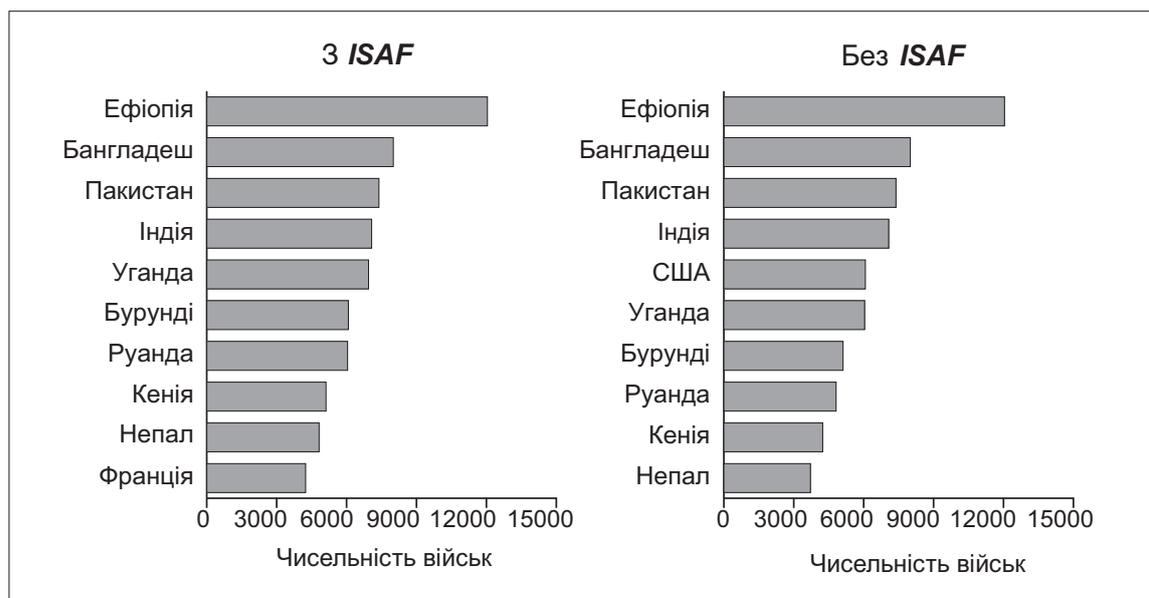
Діаграма 5.2. Чисельність персоналу, розгорнутого у 2005-2014рр. у рамках багатосторонніх миротворчих операцій

У семи нових операціях було задіяно загалом 10 303 особи⁴. Серед інших місій, що суттєво розширили свій склад у 2014р. – Місія АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*), Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*) та Багатофункціональна об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA*). Загальна чисельність розгорнутого персоналу цих трьох місій зросла до 10 552 осіб.

У 2014р. із 12 операцій з чисельністю понад 5 000 осіб, у семи операціях було розгорнуто понад 10 тис. осіб у кожній. Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO*) чисельністю 21 925 осіб була найбільшою миротворчою операцією 2014р.; дещо менша за складом (21 279 осіб) *AMISOM* була другою, а Спільна комбінована операція АС/ООН у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*) – третьою (16 836 осіб). Попри поступовий вивід військ у 2014р., більшу частину року найчисельнішою миротворчою операцією залишалася *ISAF*.

Упродовж 2014р. НАТО та партнери по *ISAF* вивели з Афганістану 44 793 військових. П’ять поточних операцій також суттєво скоротили свій персонал. Чисельність *UNAMID* зменшилася на 3 668, Операція ООН у Кот-д’Івуарі (*UN Operation in Côte d’Ivoire, UNOCI*) – на 2 384, Місія ООН у Ліберії (*UN Mission in Liberia, UNMIL*) – на 1 663, Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*) – на 1 435 осіб. Відносно невеликі Сили ООН спостереження за відведенням військ (*UN Disengagement Observer Force, UNDOF*) на Голанських висотах скоротили персонал на

⁴ Діаграма враховує персонал *MISCA*, перепідпорядкований і внесений до складу *MINUSCA*.

Діаграма 5.3. 10 найкрупніших постачальників військ для багатосторонніх миротворчих операцій з урахуванням і без урахування *ISAF* в Афганістані у 2014р.

306 осіб – приблизно на 25%. Нарешті, в операції *Serval* на момент її завершення наприкінці липня 2014р. було задіяно на 900 військових менше, ніж наприкінці 2013р. (і приблизно на 2 400 – ніж на піку в I половині 2013р.).

Організатори

У 2014р. ООН залишалася головним організатором миротворчих операцій. Включно з *UNAMID*, вона здійснювала 22 з 62 миротворчих операцій (діаграма 5.1)⁵. У рамках своїх операцій ООН розгорнула 110 288 осіб – понад двох третин усього персоналу миротворчих операцій у 2014р. Чисельність дев'яти операцій ООН складала понад 5 000 осіб кожної, а п'яти з них – понад 10 тис. (включно з *UNAMID*).

Кількість місій ОБСЄ зросла з семи до дев'яти. СММ в Україні (423 особи) наразі є найбільшою з них – в ній задіяно більше персоналу, ніж у всіх інших поточних місіях ОБСЄ разом. ЄС у 2014р. започаткував дві нові місії, *EUFOR RCA* та *EUAM Ukraine* та довів загальну кількість миротворчих операцій в рамках Спільної політики безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) до 13 – друге місце після ООН. Утім, участь персоналу ЄС у миротворчих операціях залишилася незначною, оскільки це були переважно, як і раніше, невеликі місії з підготовки та розвитку спроможностей. Від ЄС у миротворчих місіях брали участь 3 579 осіб, тоді як лише одна Франція розгорнула близько 4 000 осіб у рамках трьох своїх військових операцій в ЦАР, Кот-д'Івуарі та Малі.

АС за чисельністю особового складу випередив НАТО і вперше став другим найкрупнішим контрибутором миротворчих операцій – 27 368 розгорнутого персоналу в *AMISOM*, *MISAHEL* і *MISCA*. У складі двох операцій під

⁵ Дані про ООН охоплюють миротворчі операції під егідою Департаменту ООН з миротворчих операцій, Департаменту ООН з політичних справ та *UNAMID*.

егідою НАТО (*ISAF* і Сил у Косово – *KFOR*), станом на кінець 2014р., було 17 982 особи. АС і НАТО здійснювали по одній операції з чисельністю понад 10 тис. осіб (*AMISOM* та *ISAF*, відповідно), а понад 5 000 осіб мала *MISCA* під проводом АС на час її заміни на *MINUSCA* (таблиця 5.2 підрозділу IV).

Надання військ

Скорочення *ISAF* суттєво вплинуло також на перелік постачальників військ (діаграма 5.3). З 2006р. США за рахунок активної участі в *ISAF* стабільно були найкрупнішим постачальником військ до миротворчих операцій. Але до кінця 2014р. США скоротили свої війська в *ISAF* до 5 500 осіб, посівши останнє місце в *Top 5* контрибуторів⁶. Ефіопія – четвертий найкрупніший постачальник військ у 2013р. – у 2014р. посіла перше місце. Чисельність ефіопського персоналу в миротворчих операціях майже подвоїлася – з 6 493 у 2013р. до 12 042 осіб у 2014р., переважно за рахунок залучення до складу *AMISOM* понад 4 000 ефіопських військових⁷. За винятком США, 10 найкрупніших постачальників військ до миротворчих операцій (включно з *ISAF*) були країнами Африки та Південної Азії; Франція і Велика Британія не потрапили до *Top 10* через завершення операції *Serval* і вивід британських військ з *ISAF*. Якщо не брати до уваги *ISAF*, США не потрапили б до *Top 20* найкрупніших постачальників військ. Єдиною європейською країною в *Top 10* є Франція. Як і у 2013р., 10 найкрупніших постачальників військ разом надали майже половину всіх військових, залучених до операцій ООН.

У забезпеченні цивільними поліцейськими у 2014р. Йорданія випередила Бангладеш, але в усьому іншому мало що змінилося. 10 найкрупніших постачальників цивільної поліції для миротворчих операцій також були з Африки та Південної Азії, разом з двома країнам Близького Сходу (діаграма 5.4).

Регіональні події

Африка

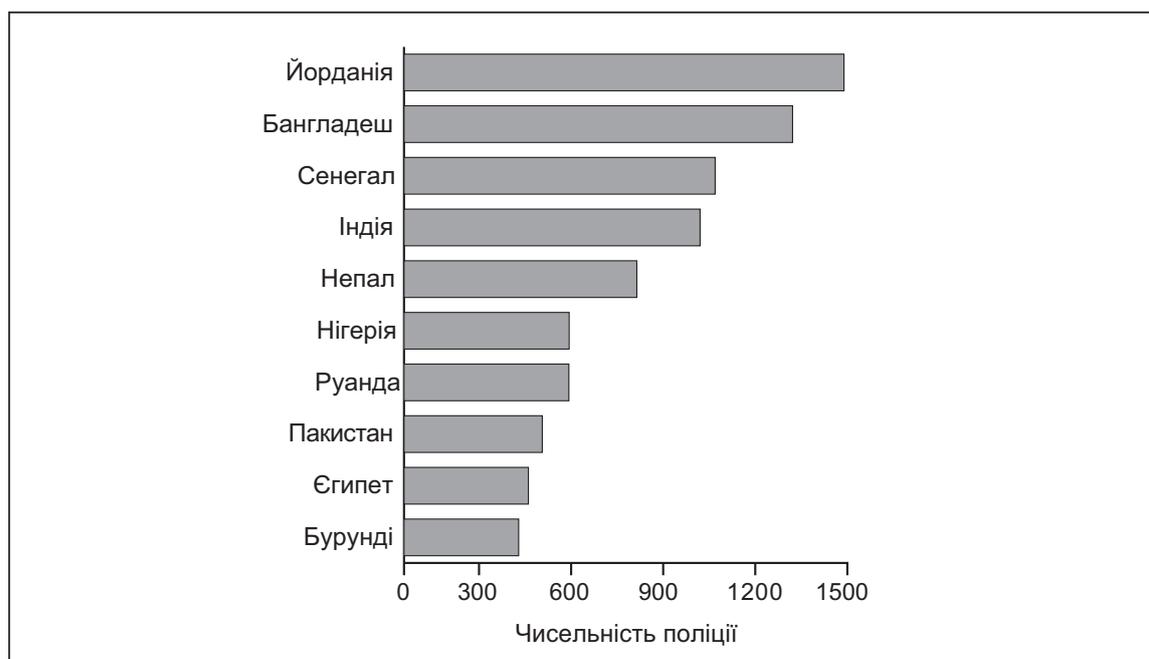
У 2014р., як і попередніми роками, миротворчі операції здійснювалися переважно в Африці. Майже половина всіх місій (44%) були розгорнуті в Африці: 27 – у 2014р., проти 25 – у 2013р. (діаграма 5.5). Загальна чисельність розгорнутого персоналу в Африці також зросла зі 108 965 осіб у 2013р. до 116 723 – у 2014р., з яких приблизно 100 тис. були військовими (діаграма 5.6)⁸.

Таке зростання чисельності персоналу відповідає довгостроковій тенденції збільшення кількості операцій в Африці. Хоч Африка ще у 2013р. випереджала Азію та Океанію як регіон з найбільшою чисельністю розгорнутого

⁶ Більшу частину 2014р. США залишалися найбільшим постачальником військ (враховуючи *ISAF*); зокрема, в жовтні 2014р. вони все ще мали в *ISAF* близько 25 тис. військових.

⁷ AMISOM, 'Ethiopian forces formally integrated into AMISOM', Press release, 22 Jan. 2014, <<http://amisom-au.org/2014/01/ethiopian-forces-formally-integrated-into-amisom/>>.

⁸ Місія ЄС у Малі (*EUCAP Sahel Mali*) в рамках СПБО започаткована 15 квітня 2014р., але не приступала до виконання мандата до її офіційного старту 15 січня 2015р. Тому дані про Місію віднесені до 2014р.

Діаграма 5.4. 10 найкрупніших постачальників цивільної поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2014р.

персоналу миротворчих операцій, закриття *ISAF* збільшило відрив від інших регіонів. На кінець 2014р. розгорнутий в Африці персонал перевищив за чисельністю персонал у всіх інших регіонах. У 2014р. в Африці було розгорнуто майже 75% всього персоналу миротворчих операцій. Враховуючи такий розклад та поточні тенденції, Африка в осяжному майбутньому, ймовірно, залишиться головним театром миротворчих операцій.

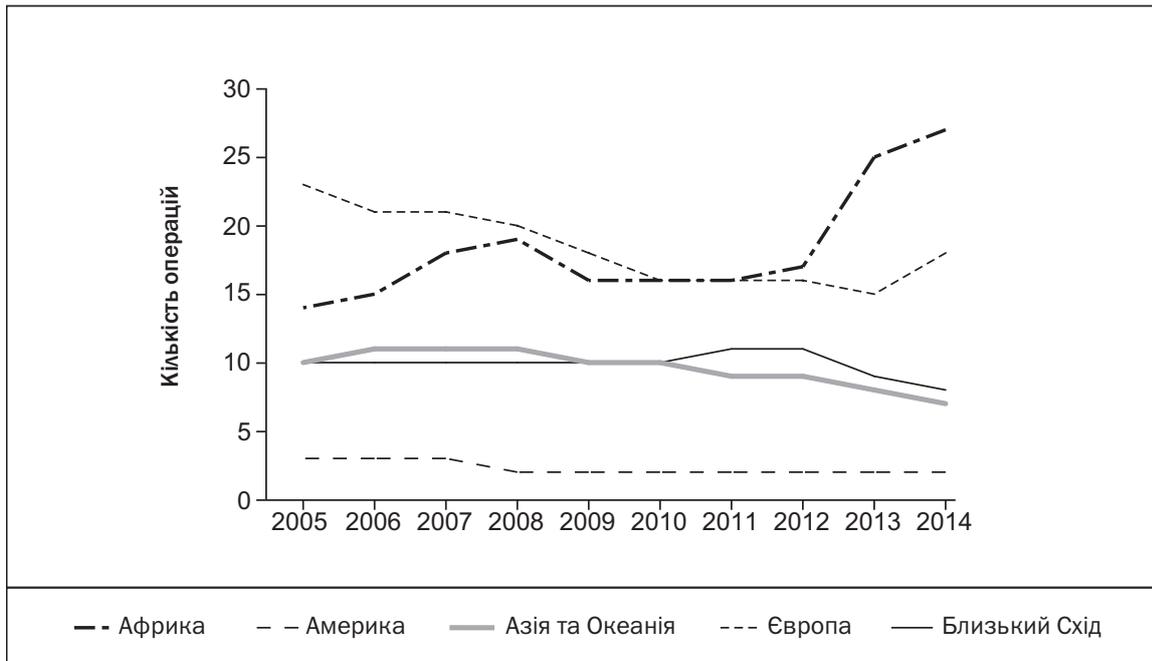
Як і попередніми роками, ООН була головним гарантом безпеки в Африці. Вона відповідала за майже половину всіх операцій і 75% їх загального персоналу (таблиця 5.1). Попри зростання чисельності військ в *AMISOM*, персонал місій під егідою африканських регіональних організацій дещо зменшився – з 29 231 у 2013р. до 28 313 осіб у 2014р.⁹

Три операції в Африці самостійно здійснювала Франція. Проте, із завершенням операції *Serval* 1 серпня 2014р., операції *Licorne* у січні 2015р. та їх наступним об'єднанням в операцію *Barkhane* військове втручання Франції в Західній Африці дедалі більше переорієнтовувалося на боротьбу з тероризмом у зоні Сахеля¹⁰.

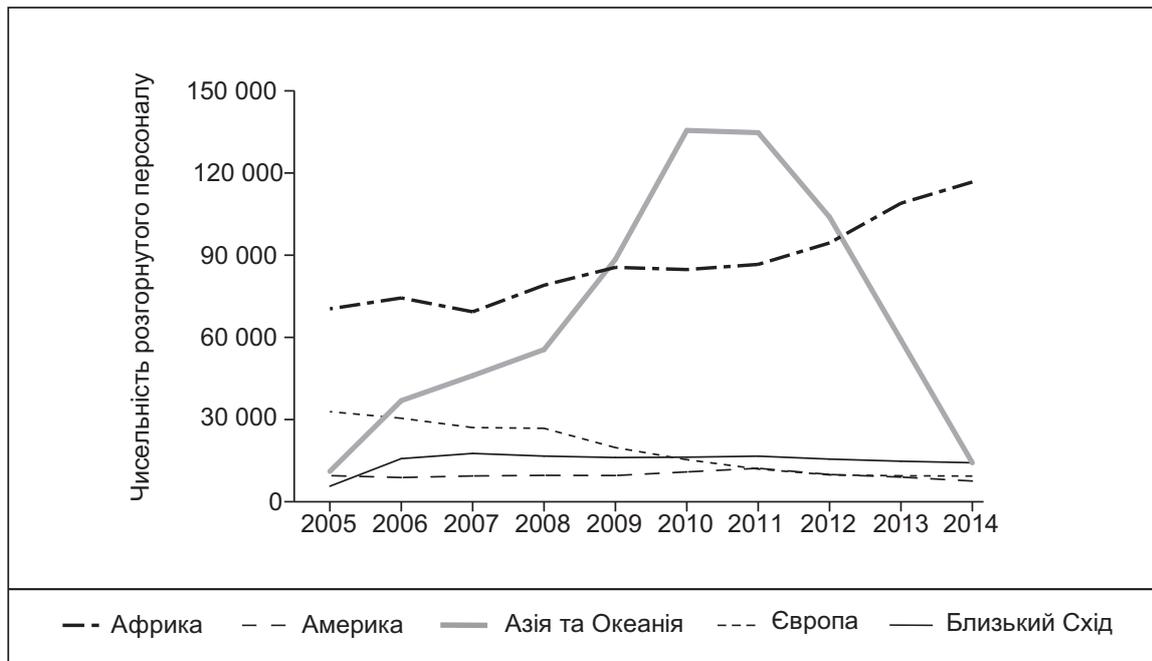
Особливої уваги варті події 2014р. в рамках чотирьох операцій в Африці. По-перше, на скорочення *UNMIL* вплинув спалах Еболи в Західній Африці, і кілька планових заходів, що їх мала забезпечувати *UNMIL*, були відкладені.

⁹ Дані за 2013р. враховують персонал африканської Міжнародної місії підтримки в Малі (*International Support Mission to Mali, AFISMA*), яку 1 липня 2013р. замінила *MINUSMA*. Вони не враховують персонал Місії зміцнення миру в ЦАР (*Mission for the Consolidation of Peace in the CAR, MICOPAX*), оскільки її персонал залишився в іншій, наступній регіональній місії – *MISCA* під егідою АС. Загальні дані за 2014р. враховують *MISCA*, яку замінила місія ООН *MINUSCA* 15 вересня 2014р.

¹⁰ По завершенні операції *Serval* французькі сили в Малі зберегли дозвіл на втручання для підтримки *MINUSMA*, згідно з Резолюцією РБ ООН №2164 від 25 червня 2014р.

Діаграма 5.5. Кількість миротворчих операцій у 2005-2014рр., за регіонами

Діаграма 5.6. Чисельність розгорнутого персоналу у 2005-2014рр., за регіонами

Натомість Місії довелося допомагати спробам Уряду Ліберії зупинити поширення Еболи, забезпечуючи надання гуманітарної допомоги, зокрема шляхом створення необхідних умов безпеки. Проте, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) підкреслив, що Місія “не забезпечувала та не забезпечуватиме запроваджені Урядом ізоляції вражених районів”¹¹. Політика *UNMIL* щодо Еболи зводилася переважно до “обмеженої участі”¹². Головною відповіддю ООН на епідемію стала Місія ООН з екстреного

¹¹ United Nations, Letter dated 28 Aug. 2014 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2014/644, 2 Sep. 2014.

¹² Snyder, M. R., ‘What role for peacekeepers in tackling Ebola’, IPI Global Observatory, 8 Sep. 2014, <<http://theglobalobservatory.org/2014/09/role-un-peacekeepers-unmil-tackling-ebola/>>.

Таблиця 5.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу у 2014р., за регіонами та організаціями

Організація	Африка	Америка	Азія	Європа	Близький Схід	Весь світ
<i>Операції</i>	27	2	7	18	8	62
ООН ^a	13	1	2	2	4	22
Регіональні організації чи союзи	11	1	2	14	2	30
Ситуативна коаліція	3	–	3	2	2	10
<i>Персонал</i>	116 723	7 552	14 189 ^b	9 361	14 227	162 052 ^b
ООН ^a	88 910	7 532	419	1 087	12 340	110 288
Регіональні організації чи союзи	29 834 ^c	20	13 571 ^b	7 117	63	50 605 ^{b,c}
Ситуативна коаліція	4 050	–	199	1 157	1 824	7 230

^a Дані ООН враховують миротворчі операції під егідою Департаменту ООН з миротворчих операцій, Департаменту ООН з політичних справ та *UNAMID*.

^b Ці дані враховують *ISAF* в Афганістані – станом на грудень 2014р., 13 336 військових.

^c Ці дані враховують *MISCA* під егідою АС. *MISCA* не врахована в загальних даних про персонал, розгорнутий в Африці і світі, оскільки її персонал був перепідпорядкований і залишився в ЦАР після передачі повноважень від АС до операції ООН *MINUSCA*.

Джерело: SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

реагування на Еболу (*UN Mission for Emergency Ebola Response, UNMEER*), створена Генеральною Асамблеєю ООН¹³. Однак країни, що надавали персонал до *UNMIL*, переймалися загрозою здоров'ю і наполягали на заходах захисту персоналу Місії. Філіппіни навіть вирішили вивести свої сили¹⁴. До кінця 2014р. чотири співробітники *UNMIL* захворіли на Еболу, два з них померли¹⁵. РБ ООН також визнала, що спалах Еболи уповільнив миротворчий процес, і вирішила призупинити подальше скорочення Місії¹⁶.

По-друге, Бригада силового втручання (*Force Intervention Brigade, FIB*) зі складу *MONUSCO* продовжувала відігравати активну роль у ДПК. Вона допомогла розбити сили повстанців з руху *M23* і послабити ісламістські Об'єднані демократичні сили - Національну армію визволення Уганди (*Allied Democratic Forces–National Army for the Liberation of Uganda, ADF–NALU*). Після цих успіхів РБ ООН підтвердила, що нейтралізація Демократичних сил визволення Уганди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*) залишиться одним з головних пріоритетів у ДПК¹⁷. У серпні *MONUSCO*

¹³ UN General Assembly Resolution 69/1, 23 Sep. 2014.

¹⁴ 'Briefing on Ebola crisis in Liberia and UN mission mandate', What's in Blue, 8 Sep. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/09/briefing-on-ebola-crisis-in-liberia-and-un-mission-mandate.php>>; Mogato, M., 'Philippines recalls peacekeepers from Liberia over Ebola threat', Reuters, 23 Aug. 2014, <<http://in.reuters.com/article/2014/08/23/health-ebola-philippines-idINKBN0GN05N20140823>>.

¹⁵ Paye-Layleh, J. and Corder, M., 'UN peacekeeper in Liberia tests positive for Ebola', Associated Press, 5 Dec. 2014.

¹⁶ UN Security Council Resolution 2190, 15 Dec. 2014.

¹⁷ United Nations, Security Council, Press statement on Democratic Republic of Congo, Great Lakes Region, SC/11533-AMR/2954, 26 Aug. 2014.

затвердила планову реорганізацію, з метою зосередження зусиль на сході ДРК, передавши широкі повноваження із врегулювання ситуації на заході країні Групі ООН у ДРК¹⁸. *MONUSCO* на початку року вже збільшила свою присутність у південній провінції Катанга у відповідь на погіршення безпеки в регіоні¹⁹. Орієнтація *FIB* на наступальні дії є явним свідченням відходу від традиційного принципу нейтралітету миротворчих операцій, який у 2014р. був предметом суперечок. Зокрема, ряд країн, що надавали війська, побоювалися, що наступальні дії *FIB* можуть поставити під загрозу інші контингенти *MONUSCO*, які продовжували регулярні миротворчі операції і були оснащені лише для виконання таких завдань²⁰. Водночас місцеве населення на сході ДРК загалом вважає, що *MONUSCO* недостатньо захищає цивільних від повстанських угруповань, що діють у тому районі. Хвиля демонстрацій із застосуванням сили проти контингентів *MONUSCO* в жовтні-листопаді закінчилися смертю принаймні двох цивільних демонстрантів²¹. ООН започаткувала розслідування причини цих смертей²².

По-третє, 22 січня для *AMISOM* збільшили дозволений ліміт військ із 17 731 до 22 126 осіб, додавши понад 4 000 ефіопських військових, вже розгорнутих у Сомалі²³. *AMISOM* і Національна армія Сомалі (*Somali National Army, SNA*) успішно відбили у ісламістського угруповання Аль-Шабаб (*Harakat al-Shabab al-Mujahideen, al-Shabab*) міста й великі території в центрі та на півдні країни. Водночас, федеральний Уряд Сомалі був менш успішним у стабілізації цих районів та в забезпеченні там послуг для населення²⁴. Іншими проблемними питаннями, перед якими постала *AMISOM*, були: скасування розгортання нового контингенту зі Сьєрра-Леоне через побоювання поширення Еболи; а також повідомлення про порушення військами *AMISOM* прав людини²⁵.

¹⁸ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, S/2014/698, 25 Sep. 2014.

¹⁹ Jones, P., 'UN to send more peacekeepers to Congo mining province', Reuters, 19 Jan. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/02/19/us-congo-democratic-un-idUSBREA111T420140219>>.

²⁰ Sheeran S. and Case S., *The Intervention Brigade: Legal Issues for the UN in the Democratic Republic of the Congo* (International Peace Institute: New York, Nov. 2014); Fabricius, P., 'Is the Force Intervention Brigade neutral?', Institute for Security Studies, 27 Nov. 2014, <<http://www.iss.africa.org/iss-today/is-the-force-intervention-brigade-neutral>>; Cambanis, T., 'In Congo, peacekeepers at war', *Boston Globe*, 28 Nov. 2014.

²¹ 'Briefing on DRC by Head of UN Mission and Great Lakes Region Special Envoy', What's in Blue, 24 Oct. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/10/briefing-on-drc-by-head-of-un-mission-and-great-lakes-region-special-envoy.php>>.

²² United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, S/2014/956, 30 Dec. 2014, para.34.

²³ 'Somalia briefing and consultations on UN mission, AU mission and sanctions', What's in Blue, 10 Mar. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/03/somalia-briefing-and-consultations-on-un-mission-au-mission-and-sanctions.php>>.

²⁴ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on Somalia, S/2014/330, 12 May 2014.

²⁵ Tyson, J., 'Ebola fears undermine regional peacekeeping plans in Africa', Devex, 8 Aug. 2014, <<https://www.devex.com/news/ebola-fears-undermine-regional-peacekeeping-plans-in-africa-84083>>; Human Rights Watch, "The Power These Men Have Over Us": *Sexual Exploitation and Abuse by African Union Forces in Somalia* (Human Rights Watch, Sep. 2014).

По-четверте, *UNAMID* не змогла запобігти погіршенню безпеки в Дарфурі, що призвело до появи сотень тисяч нових переміщених осіб. Через небажання окремих членів РБ ООН збільшити бюджет *UNAMID* Секретаріат запропонував натомість підвищити її ефективність, зміцнити стан її сил, перенацілити їх на захист цивільних і посередництво²⁶. ЗМІ дедалі більше критикували *UNAMID* за нездатність зупинити порушення прав людини²⁷. Водночас взаємини *UNAMID* з Урядом Судану погіршилися настільки, що той запропонував Місії готуватися до виводу з Дарфуру²⁸. Наприкінці 2014р. повідомлялося, що *UNAMID* має плани скорочення²⁹.

Серед інших подій в африканських миротворчих операціях була заява Уряду Ефіопії, яка є найкрупнішим постачальником військ до Тимчасових сил ООН із забезпечення безпеки в Абьєї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*), про можливість перегляду своєї участі в Місії, якщо не вдасться домогтися прогресу в розв'язанні спору між Суданом і Південним Суданом, які обидва потерпають від громадянських війн³⁰. У Лівії стан безпеки погіршився настільки, що в липні довелось евакуювати весь міжнародний персонал Місії ООН з підтримки (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*)³¹. Попри заклики Генерального секретаря ООН і правозахисних організацій, до оновленого мандата Місії ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (*UN Mission for the Referendum in Western Sahara, MINURSO*) не було внесено моніторинг прав людини³². Крім того, РБ ООН проігнорувала заклик Генерального секретаря уповільнити скорочення *UNOCI* під час політично чутливого періоду виборів у Кот-д'Івуарі і, як і планувалося, зменшила дозволена чисельність військ. Проте, РБ схвалила створення при *UNOCI* сил швидкого реагування, які в рамках тимчасової співпраці могли також тимчасово підсилювати *UNMIL* без резолюції РБ ООН³³. Нарешті, у відповідь на дискусії у ЗМІ про майбутню роль ООН у боротьбі проти воєнничого угруповання Боко Харам (*Boko Haram*) в ООН дали зрозуміти, що не надсилатимуть рятувальну місію зі звільнення близько 300 школярів, захоплених цим угрупованням в м. Чібок (Нігерія)³⁴.

Про розгортання чотирьох нових операцій в ЦАР, Малі та Південному Судані, а також про місії, вже розгорнуті в цих районах, див. підрозділ II.

²⁶ United Nations, Security Council, Special report of the Secretary-General on the review of the African Union–United Nations Hybrid Operation in Darfur, S/2014/138, 25 Feb. 2014; UN Security Council Resolution 2148, 3 Apr. 2014.

²⁷ Lynch, C., 'They just stood watching', *Foreign Policy*, 7 Apr. 2014.

²⁸ 'Sudan asks U.N. mission in Darfur to prepare to leave', Reuters, 21 Nov. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/11/21/us-sudan-un-darfur-idUSKCN0J51QR20141121>>.

²⁹ Sengupta, S. and Gettleman, J., 'UN set to cut force in Darfur as fighting rises', *New York Times*, 26 Dec. 2014.

³⁰ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Abyei, S/2014/336, 13 May 2014.

³¹ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Support Mission in Libya, S/2014/653, 5 Sep. 2014.

³² Charbonneau, L., 'U.N. renews Western Sahara mission, but without rights monitors', Reuters, 29 Apr. 2014, <<http://uk.reuters.com/article/2014/04/29/uk-westernsahara-un-idUKKBN0DF1UW20140429>>.

³³ United Nations, Security Council, Thirty-fourth report of the Secretary-General on the United Nations Operation in Côte d'Ivoire, S/2014/342, 15 May 2014; UN Security Council Resolution 2162, 25 June 2014.

³⁴ 'Chibok schoolgirls: UN rules out military intervention in Nigeria', *Premium Times*, 15 May 2014.

Америка

У 2014р. в Америці тривали наступні операції: Місія з підтримки мирного процесу в Колумбії (*Mission to Support the Peace Process in Colombia, MAPPP/OEA*) під проводом Організації американських держав (ОАД, *Organization of American States, OAS*) і *MINUSTAH*. Загальна чисельність розгорнутого в рамках цих операцій персоналу була на 16% нижчою, порівняно з 7 552 особами у 2013р. Таке зменшення сталося через скорочення розгорнутого персоналу *MINUSTAH*, чисельність якого поступово зменшується після піку 2010р., під час ліквідації наслідків землетрусу. У 2014р. РБ ООН вирішила, що стан безпеки в Гаїті дозволяє прискорити скорочення штатної чисельності *MINUSTAH* із 7 621 до 4 971 співробітника³⁵. Однак ряд країн Південної Америки були стурбовані цим скороченням, вважаючи, що реальною причиною було бажання вивільнення коштів і спрямування їх на операції в Африці³⁶. Станом на кінець 2014р., в *MINUSTAH* налічувалося 7 532 осіб, тож загальна чисельність розгорнутого в Америці персоналу у 2015р., імовірно, буде зменшуватися. У 2014р. операція *MINUSTAH* стала об'єктом суперечки внаслідок обстрілу миротворцями ООН протестувальників під час масштабних антиурядових демонстрацій в Порт-о-Пренсі 12 грудня. В *MINUSTAH* пізніше пообіцяли розслідувати “заяви про надмірне використання сили”³⁷.

Азія та Океанія

В Азії та Океанії у 2014р. тривали сім миротворчих операцій, проти восьми у 2013р. Загалом до цих операцій було залучено 14 189 осіб, на 44 850 менше, ніж у 2013р.

Це зменшення зумовлене майже винятково виводом *ISAF* після припинення операції 31 грудня, після 13 років їх присутності в Афганістані (підрозділ III). У 2014р. чисельність *ISAF* скоротилася з 58 129 військових у січні до 13 336 – у грудні. Грудневі дані – це приблизна чисельність військ НАТО і країн-партнерів, яка зберігатиметься в Афганістані впродовж 2015р. в рамках наступної Місії *Resolute Support (RSM)*.

Інші місії в цьому регіоні були відносно стабільними в сенсі завдань і персоналу. Найпомітніші зміни сталися на Філіппінах, в Індії та Пакистані. Міжнародна моніторингова група (*International Monitoring Team, IMT*), що контролює припинення вогню між силами Уряду Філіппін та Ісламського фронту визволення Моро (*Moro Islamic Liberation Front, MILF*) на о-ві Мінданао (Філіппіни), 12 березня 2014р. завершила дев'яту ротацію. Вона

³⁵ UN Security Council Resolution 2180, 14 Oct. 2014.

³⁶ ‘Debate on UN Stabilization Mission in Haiti’, What’s in Blue, 10 Sep. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/09/debate-on-un-stabilization-mission-in-haiti.php>>.

³⁷ Amnesty International, ‘Haiti: Allegations of excessive use of force during demonstrations must be thoroughly investigated’, Public Statement AMR 36/015/2014, 15 Dec. 2014; MINUSTAH, ‘MINUSTAH deplores violent acts during demonstration in Port-au-Prince and opens an investigation on alleged excessive use of force’, Press statement, 12 Dec. 2014, <<http://www.minustah.org/declaration-a-la-presse-la-minustah-deplores-les-actes-de-violence-durant-des-manifestions-a-port-au-prince-et-ouvre-une-enquete-sur-un-possible-usage-excessif-de-la-force/>>.

продовжить, хоч і в дещо меншому складі, моніторинг виконання всеохопної мирної угоди між Урядом Філіппін і *MILF* від 27 березня 2014р. На фоні поновлення сутичок між Індією і Пакистаном, останній звернувся з проханням про посилення ролі Групи військових спостерігачів ООН в Індії і Пакистані (*UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP*). Індія, однак, виступила проти поглибленої міжнародної участі в розв'язанні, на її думку, суто двостороннього питання³⁸.

Європа

У Європі у 2014р. тривали 18 миротворчих операцій – на три більше, ніж у 2013р. Загальна чисельність розгорнутого в Європі персоналу зменшилася на 106 осіб (до 9 361). Як зазначено вище, всі три нові місії створені у відповідь на конфлікт в Україні³⁹. Станом на кінець 2014р., в них брали участь 494 цивільні працівники. Чисельність усіх інших місій в Європі упродовж 2014р. залишалася відносно стабільною, за винятком Місії ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (*EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo*), персонал якої було скорочено з 1 109 осіб у 2013р. до 688 – у 2014р. Це відповідає рішенню ЄС про поступову ліквідацію Місії – з червня 2014р. до червня 2016р., після чого вона припинить консультування косовських поліції і митної служби. Група міжнародних обвинувачів у складі *EULEX Kosovo*, які мали повноваження порушувати та вести серйозні кримінальні справи в Косово, вже припинила розслідування нових справ. Спочатку Європейська служба зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*) пропонувала суттєве скорочення складу і завдань Місії. Уряд Косово також зажадав швидкого припинення операції. Натомість країни-члени ЄС вирішили скорочувати її поступово⁴⁰. Попри значне скорочення, *EULEX Kosovo* залишалася у 2014р. найбільшою цивільною місією в рамках СПБО.

Іншою помітною подією 2014р. було призначення генерал-майора К.Лунд (*Kristin Lund*) з Норвегії новим командувачем Миротворчих сил ООН на Кіпрі (*UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP*). К.Лунд – перша жінка, призначена командувачем миротворчих сил в операції ООН, а *UNFICYP* – якою також керує жінка – є першою миротворчою операцією ООН під подвійним жіночим керівництвом⁴¹.

І останнє: у 2014р. європейську країну-постачальника військ для миротворчої операції ООН вперше визнали винною в загибелі цивільних. Родичі жертв масових вбивств 1995р. у Сребрениці (Боснія і Герцеговина)

³⁸ Pakistani Ministry of Foreign Affairs, Letter addressed to the UN Secretary-General from the Adviser to the Prime Minister on National Security and Foreign Affairs, 12 Oct. 2014, <<http://www.mofa.gov.pk/pr-details.php?prID=2296>>; Niharika, M., 'India-Pakistan border firing tapers off, but diplomatic tempers continue to flare', *Wall Street Journal*, 13 Oct. 2014.

³⁹ Про конфлікт в Україні, див. підрозділ II нижче, а також розділ 3 цього видання.

⁴⁰ Gardner, A., 'EU starts to phase out Kosovo mission', *European Voice*, 12 June 2014, <<http://www.europeanvoice.com/article/eu-starts-to-phase-out-kosovo-mission/>>.

⁴¹ UN News Centre, 'First UN female force commander takes reins in Cyprus', 11 Aug. 2014, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=48462#.VQdIYYu4IE4>>.

ініціювали справу в окружному суді в Гаазі (Нідерланди). В липні 2014р. суд виніс рішення, що голландські миротворці Сил ООН з охорони (*UN Protection Force, UNPROFOR*) могли зробити більше, щоб не допустити вбивства принаймні 300 цивільних, які шукали притулку в таборі Місії. Нідерланди мають сплатити компенсацію сім'ям жертв, виявлених серед 7 000 чоловіків і хлопчиків, вбитих у Сребрениці⁴².

Близький Схід

У 2014р. на Близькому Сході тривали дев'ять операцій – на одну менше, ніж у 2013р. Загальна чисельність персоналу, розгорнутого в регіоні, зменшилася на 551 особу (до 14 227). Це сталося переважно внаслідок скорочення персоналу Тимчасових сил ООН у Лівані (*UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL*) і Сил ООН спостереження за відводом військ (*UN Disengagement Observer Force, UNDOF*) на Голанських висотах.

UNDOF у 2014р. мали численні проблеми. Наприкінці серпня Фронт Ан-Нусра (*al-Nusra Front*) затримав 44 миротворців з Фуджі та оточив ще 73 миротворців з Філіппін на пункті перетину між ізраїльською і сирійською частинами Голанських висот. Сили швидкого реагування *UNDOF* визволили кількох філіппінців. Після вказівок з Маніли решта філіппінських миротворців, що залишилися в оточенні, не підкорилися наказам командуючого *UNDOF* і відмовилися здатися. Вони кілька годин утримували позиції в боях із Фронтом Ан-Нусра і потім відійшли до безпечного місця⁴³. В обмін на фіджійських військових Фронт Ан-Нусра вимагав, зокрема, компенсації за вбивство трьох своїх членів солдатами ООН, а також вилучення угруповання зі списку ООН терористичних організацій⁴⁴. *UNDOF* повністю відвели свій персонал із Сирії на ізраїльську територію, а за два тижні фіджійські військові були звільнені⁴⁵. Але через ці події – слідом за попередніми інцидентами з викраденням персоналу *UNDOF* та Органу ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (*UN Truce Supervision Organization, UNTSO*) – дедалі менше країн бажали взяти участь в *UNDOF*⁴⁶. Філіппіни також вивели свій контингент, зменшивши таким чином чисельність *UNDOF* приблизно на 25% (до 306 осіб).

⁴² 'Dutch state liable over 300 Srebrenica deaths', BBC News, 16 July 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-28313285>>.

⁴³ United Nations, Security Council, 'Security Council press statement on United Nations Disengagement Observer Force', Press Release SC/11546-PKO/431, 30 Aug. 2014; United Nations, Security Council, 'Security Council press statement on UN Disengagement Observer Force', Press Release SC/11548-PKO/433, 3 Sep. 2014; Charbonneau, L. and Mogato, M., 'How U.N. troops defied orders, opened fire and escaped Syrian rebels', Reuters, 12 Sep. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/09/12/us-syria-crisis-peacekeepers-un-insight-idUSKBN0H724T20140912>>.

⁴⁴ Ratner, B. and Feast, L., 'Fiji says Syrian rebels want compensation, removal from terror list', Reuters, 2 Sep. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/09/02/us-syria-crisis-golan-idUSKBN0GX07X20140902>>.

⁴⁵ Gladstone, R., 'UN moves peacekeepers in Golan over safety fears', *New York Times*, 15 Sep. 2014.

⁴⁶ 'UN: 45 Fijian peacekeepers freed in Syria', Associated Press, 11 Sep. 2014.

У 2014р. Ізраїль започаткував новий наступ на підконтрольний угрупованню Хамас сектор Гази, що викликало помітний сплеск насильства. ЄС запропонував підтримати міжнародні зусилля з розв'язання конфлікту, поновивши та, можливо, розширивши Прикордонну місію ЄС на контрольно-пропускному пункті Рафах (*EU Border Assistance Mission at the Rafah Crossing Point, EUBAM Rafah*), яка припинила свою роботу у 2007р., коли до влади в регіоні прийшов Хамас, а також Поліцейську місію ЄС на Палестинських територіях (*EU Police Mission for the Palestinian Territories, EUPOL COPPS*). Але ця пропозиція не була підкріплена діями⁴⁷. На початку року Президент Палестинської Адміністрації М.Аббас (*Mahmoud Abbas*) запропонував започаткувати на невизначений період операцію НАТО під проводом США з патрулювання майбутньої палестинської держави. На його думку, місія НАТО забезпечила б як довіру ізраїльтян, так і захист жителів цього регіону⁴⁸.

Тим часом у Сирії сирійська опозиція закликала до проведення миротворчої операції ООН зі спостереження за майбутнім припиненням вогню в конфлікті. В оприлюдненому опозицією документі зазначено, що перехідний орган влади у присутності спостерігачів ООН “підготує і проконтролює повне припинення вогню, вживши негайних заходів з припинення застосування збройної сили, захисту цивільних і стабілізації країни”⁴⁹.

Незалежна комісія високого рівня з питань миротворчих операцій

11 червня 2014р. РБ ООН провела засідання з обговорення нових тенденцій миротворчої діяльності ООН. Генеральний секретар ООН у вступному слові привернув увагу до зміни умов миротворчої діяльності і складних проблем, з якими стикається багато операцій. Миротворчим операціям ООН дедалі частіше доводиться діяти у складних і мінливих обставинах, коли (а) “немає миру, який потрібно зберігати”, чи політичного процесу, який треба підтримувати; (б) не завжди зрозуміло, хто є сторонами конфлікту; (в) миротворці мають справу з асиметричними та нестандартними загрозами⁵⁰.

З огляду на це, Генеральний секретар запевнив РБ, що він ініціює перегляд миротворчої діяльності ООН – майже через 15 років після подібної спроби, до якої спонукала доповідь Експертної групи з питань миротворчих операцій ООН 2000р. (Доповідь Брагімі, *Panel on United Nations Peace Operations*)⁵¹. Серед питань, які треба вирішити, Генеральний секретар відзначив: підвищення можливостей (включно із застосуванням неозброєних безпілотних

⁴⁷ Council of the European Union, 3332nd Council meeting, Press release, 12491/14, 15 Aug. 2014; Lewis, B., ‘EU backs mission to monitor Gaza crossing point’, Reuters, 15 Aug. 2014, <<http://uk.reuters.com/article/2014/08/15/uk-mideast-gaza-eu-idUKKBN0GF1NE20140815>>.

⁴⁸ Rudoren, J., ‘Palestinian leader seeks NATO force in future state’, *New York Times*, 3 Feb. 2014.

⁴⁹ Oweis, K. Y., ‘Exclusive: Opposition plan for Syria ignores Assad’, Reuters, 12 Feb. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/02/12/us-syria-crisis-opposition-transition-idUSBREA1B14720140212>>.

⁵⁰ United Nations, Security Council, 7196th meeting, S/PV.7196, 11 June 2014.

⁵¹ United Nations, Report of the Panel on United Nations Peace Operations, A/55/305, 21 Aug. 2000.

літальних апаратів), швидке розгортання, командування та управління, взаємодію з регіональними організаціями⁵². 31 жовтня 2014р. Генеральний секретар оголосив про створення Незалежної комісії високого рівня з питань миротворчих операцій (*High-Level Independent Panel on Peace Operations*) під головуванням Х.Рамоса-Орти (*José Ramos-Horta*), лауреата Нобелівської премії миру та колишнього Президента Східного Тімору. Комісія має оцінити нинішній стан і майбутні потреби миротворчої діяльності ООН і розглянути такі питання, як зміна характеру конфліктів, мандати, партнерські відносини, права людини, захист цивільних і спеціальні спроможності. Вона надасть рекомендації Генеральному секретарю, які будуть винесені на обговорення в рамках загальної дискусії на Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2015р.⁵³

⁵² Security Council (посилання 50).

⁵³ United Nations, Secretary-General, 'Secretary-General appoints High-Level Independent Panel on Peace Operations', Press release, SG/SM/16301-SG/A/1521-PKO/451, 31 Oct. 2014.

II. Нові миротворчі операції

ЯЙР ВАН ДЕР ЛІЙН

У 2014р. у чотирьох зонах конфліктів започатковані сім нових багатосторонніх миротворчих операцій. ЄС започаткував Військову операцію в ЦАР (*EUFOR RCA*), а Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (*MINUSCA*) замінила африканську Міжнародну місію підтримки (*MISCA*). Після схвалення нової регіональної стратегії АС для регіону Сахеля, Місія АС у Малі та Сахелі (*MISAHHEL*) підпадає під критерії миротворчої операції. У Південному Судані Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) запровадив Механізм моніторингу та верифікації (*Monitoring and Verification Mechanism, MVM*). Нарешті, у відповідь на український конфлікт створені три нові місії: Спеціальна моніторингова місія (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*) ОБСЄ в Україні; Місія спостерігачів (МС, *Observer Mission, OM*) ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково та Донецьк і Консультативна місія ЄС з реформування цивільного сектору безпеки України (*EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine, EUAM Ukraine*).

Центральноафриканська Республіка

До грудня 2013р. в ЦАР вже здійснювалися цілий ряд миротворчих операцій: Об'єднаний офіс ООН з побудови миру в ЦАР (*BINUCA*), Міжнародна місія підтримки в ЦАР (*MISCA*) і французька операція *Sangaris*. Попри проведення цих операцій, з початку грудня до початку лютого понад 1 000 цивільних було вбито, сотні тисяч людей залишили домівки¹. ЄС вже виявляв готовність розгорнути в ЦАР місію в рамках своєї Спільної політики безпеки і оборони (СПБО). У січні 2014р. ЄС схвалив концепцію проміжної Військової операції ЄС у ЦАР (*EUFOR RCA*), якій в лютому РБ ООН дозволила використовувати всі необхідні засоби для гарантування безпеки². Місія мала розгорнутися якнайшвидше з метою стабілізації ситуації з наступною передачею повноважень до *MISCA* впродовж чотирьох-шести місяців після набуття останньою повної оперативної готовності³. *EUFOR RCA* мала перебрати відповідальність за столичний міжнародний аеропорт Мпоко, де перехувалися близько 100 тис. осіб, а також за ряд районів у Бангі⁴. Але залучення країн ЄС було повільним і недостатнім, що затримало початок операції до квітня⁵. *EUFOR RCA* набула оперативних спроможностей лише 15 червня.

¹ UN Security Council Resolution 2134, 28 Jan. 2014.

² Council Decision 2014/73/CFSP of 10 Feb. 2014 on a European Union Military Operation in the Central African Republic (EUFOR RCA), *Official Journal of the European Union*, L40/59, 11 Feb. 2014.

³ Council Decision 2014/73/CFSP (посилання 2).

⁴ Council of the European Union, Press Release ST 14947/14 PRESSE 566, 7 Nov. 2014; 'UN Chief warns CAR could break up', Aljazeera, 12 Feb. 2014, <<http://www.aljazeera.com/news/africa/2014/02/un-chief-warns-car-could-break-up-201421243833672163.html>>.

⁵ Croft, A., 'New help puts EU Central African Republic mission back on track', Reuters, 29 Mar. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/03/29/us-centralafrica-eu-idUSBREA2S0MR20140329>>.

28 січня 2014р. РБ ООН оновила, розширила та подовжила мандат *BINUCA* до кінця січня 2015р. Первісний мандат охоплював (а) підтримку перехідного процесу; (б) недопущення конфліктів і гуманітарну допомогу; (в) стабілізацію безпекової ситуації; (г) захист прав людини; і (д) координацію міжнародних дій. Після оновлення 28 січня до нього внесено також зміцнення державної влади та підтримку ембарго на поставки озброєнь та інших санкцій. Для цього Місія була підсилена⁶.

Водночас, повідомлення про стабілізацію ситуації в ЦАР за рахунок присутності *MISCA* та операції *Sangaris* були суперечливими⁷. У ЗМІ з'явилися претензії до надто повільного реагування міжнародного співтовариства на "потенційний геноцид"⁸. У квітні гуманітарна ситуація в ЦАР залишалася складною, налічувалося близько 760 тис. внутрішньо переміщених осіб і 300 тис. біженців до сусідніх країн⁹. *MISCA* була проблемною операцією: чадські сили в *MISCA* часто обвинувачувалися в підтримці колишніх учасників *Séléka*, а конголезькі війська АС були помічені в порушеннях прав людини, включно з викраденням принаймні 11 осіб у березні 2014р.¹⁰ Крім того, інцидент за участі чадських військ, що діяли в ЦАР окремо від *MISCA*, призвів у березні до загибелі 30 і поранення ще 300 цивільних. Слідство ООН поклало провину за цей інцидент на чадські війська, і Чад згодом вивів свій контингент з *MISCA*¹¹.

Прохання міністра закордонних справ ЦАР Т.Конго-Дуду (*Toussaint Kongo-Doudou*) стосовно операції ООН датоване 27 січня 2014р., а 17 лютого воно було підтримане головою комісії АС¹². Через 20 років після геноциду в Руанді Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун заявив, що міжнародне співтовариство "ризикуює" повторити ті ж помилки, і тому ООН треба діяти¹³. Він також підкреслив потреби в додаткових міжнародних силах чисельністю понад 3 000 осіб і в запровадженні єдиного скоординованого командування всіма

⁶ UN Security Council Resolution 2134 (посилання 1).

⁷ 'Troops halt attack in Central Africa', *New York Times*, 9 Feb. 2014; Nikolaeva, M. and Labbe, C., 'France likely to extend mission in Central African Republic: minister', Reuters, 6 Feb. 2014, <<http://uk.reuters.com/article/2014/02/06/uk-centralafrican-france-idUKBREA151BM20140206>>; 'Central African Republic briefing by the Secretary General and AU Commissioner', What's in Blue, 19 Feb. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/02/central-african-republic-briefing-by-the-secretary-general-and-au-commissioner.php>>.

⁸ Braun, E., and Miles, T., "'Seeds of genocide" in Central African Republic, U.N. warns', Reuters, 16 Jan. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/01/16/us-centralafrican-idUSBREA0F0PR20140116>>; Terlouw, S., 'Central African Republic needs support whether it is making headlines or not', *The Guardian*, 20 Jan. 2014.

⁹ UN Security Council Resolution 2149, 10 Apr. 2014.

¹⁰ Human Rights Watch, 'Central African Republic: Peacekeepers tied to abuse', 2 June 2014, <<http://www.hrw.org/news/2014/06/02/central-african-republic-peacekeepers-tied-abuse>>.

¹¹ Miles, T. and Nebehay, S., 'U.N. says Chadian soldiers killed 30 in Central African Republic attack', Reuters, 4 Apr. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/04/04/us-centralafrica-chad-un-idUSBREA330T320140404>>.

¹² UN Security Council Resolution 2149 (посилання 9).

¹³ Djamany, H-M., 'UN chief says C. African Republic peacekeepers "overwhelmed"', Reuters, 5 Apr. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/04/05/us-centralafrica-idUSBREA340NU20140405>>.

міжнародними силами¹⁴. РБ ООН підтримала ці ідеї і реорганізувала *MISCA* в операцію ООН, створивши *MINUSCA*¹⁵.

До мандата *MINUSCA* належали: (а) захист цивільних; (б) підтримка переходного процесу, включно з поширенням влади Уряду ЦАР на всю територію; (в) сприяння безпечній і безперешкодній доставці гуманітарної допомоги; (г) підтримка та захист прав людини; (д) підтримка національної та міжнародної законності і правопорядку, в т.ч. сприяння притягненню до суду осіб, розшукуваних Міжнародним кримінальним судом; (е) сприяння роззброєнню, демобілізації, реінтеграції та репатріації колишніх комбатантів. Наскільки дозволяли умови, *MINUSCA* також мала підтримувати реформування сектору безпеки, координувати гуманітарну допомогу, допомагати в реалізації і контролі ембарго на поставки озброєнь та інших санкцій. Нарешті, на прохання перехідних органів влади, там, де не було національних сил безпеки, *MINUSCA* мала забезпечити елементарні законність і правопорядок та впродовж обмеженого часу і в обмеженому масштабі покласти край безкарності. Такий “жорсткіший” підхід до використання сили не повинен був стати прецедентом для інших операцій ООН і мав застосовуватися згідно з принципами миротворчості, включно з неупередженістю. До складу *MINUSCA* був також переданий *BINUCA*, в т.ч. його охоронний підрозділ; Місія могла мати у своєму складі 11 тис. військових і 1 800 поліцейських. Оперативну підтримку *MINUSCA* мали надавати французькі сили операції *Sangaris*, що було одним з їх завдань. Передача повноважень від *MISCA* до *MINUSCA* та фактичне перепідпорядкування розгорнутого військового та поліцейського персоналу *MISCA* мали відбутися 15 вересня 2014р. Упродовж перехідного періоду *MINUSCA* мала виконувати свій мандат за допомогою цивільного компонента – колишнього *BINUCA*¹⁶.

З метою забезпечення плавного переходу від *EUFOR RCA* до новоствореної *MINUSCA*, РБ ООН подовжила повноваження *EUFOR RCA* до 15 березня 2015р.¹⁷ Це дозволило силам ЄС збільшити термін розгортання після досягнення повної оперативної готовності з 4-6 до 9 місяців¹⁸.

До кінця 2014р. гуманітарна ситуація в ЦАР дещо покращилася: майже п'ята частина населення перебувала у статусі переміщених, але це вже було на півмільйона менше¹⁹. Проте, безпекова ситуація залишалася складною, особливо після спалаху насильства в середині жовтня. Крім силового

¹⁴ Nichols, M., ‘UN chief wants 3,000 more troops for Central African Republic’, Reuters, 20 Feb. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/02/21/us-centralafrican-un-idUSBREA1J21R20140221>>.

¹⁵ UN Security Council Resolution 2149 (посилання 9).

¹⁶ UN Security Council Resolution 2149 (посилання 9).

¹⁷ UN Security Council Resolution 2181, 21 Oct. 2014.

¹⁸ Council Decision 2014/775/CFSP of 7 Nov. 2014 extending Decision 2014/73/CFSP on a European Union military operation in the Central African Republic (EUFOR RCA), *Official Journal of the European Union*, L325/17, 8 Nov. 2014.

¹⁹ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Central African Republic Situation: External Regional Update no.45, 2-26 December 2014*, 26 Dec. 2014, <<http://www.refworld.org/docid/54a6644d4.html>>.

протистояння між християнською та мусульманською громадами, на мішень перетворився персонал миротворчих операцій у країні. Озброєні протестувальники кілька разів нападали на головну базу *MINUSCA* в Бангі. ООН відреагувала на ці інциденти додатковими заходами безпеки, включно з тимчасовим виводом некритичного персоналу²⁰. Попри ці проблеми, Франція у відповідь на збільшення спроможностей *MINUSCA* заявила про намір скоротити операцію *Sangaris* до невеличких сил, базованих у Бангі²¹.

Малі

Як і в ЦАР, у Малі на початку 2014р. вже тривали кілька різних миротворчих операцій: Навчальна місія ЄС у Малі (*EU Training Mission Mali, EUTM Mali*), Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (*MINUSMA*) і французька операція *Serval*.

У квітні 2014р. ЄС започаткував додаткову місію в рамках СПБО для подальшої підтримки інституційної реформи та створення військових і цивільних органів в Малі і в ширшому регіоні Сахеля: Місію СПБО ЄС у Малі (*EU CSDP Mission in Mali, EUCAP Sahel Mali*)²². Але ця Місія почала виконувати свій мандат лише після офіційного старту 15 січня 2015р.²³

У травні 2014р. *MINUSMA* розширила присутність на півночі Малі. Попри прохання Уряду, вона не втручалася у справи зі збройними угрупованнями та терористичними організаціями, а розгорнулася в сільських районах, де існувала загроза цивільним²⁴. Оскільки Уряд фактично залишив північ Малі, а операція *Serval* була скорочена та реорганізована, *MINUSMA* стала головною ціллю нападів із застосуванням саморобних вибухових пристроїв, мін, смертників, ракетних і мінометних ударів²⁵. Переважно внаслідок цього *MINUSMA* у 2014р. втратила 39 осіб, – що є дуже високою цифрою відносно загальної чисельності. Заступник Генерального секретаря ООН з миротворчих операцій Е.Ладсус (*Hervé Ladsous*) заявляв, що *MINUSMA* стала “мішенню для всіх противників – екстремістів, джихадистів і контрабандистів, – які хотіли б мати простір винятково для себе” і що Місія вже не діє в “режимі миротворчості”, а стикається з “асиметричними загрозами”²⁶. Командувач

²⁰ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in the Central African Republic, S/2014/857, 28 Nov. 2014.

²¹ Irish, J., ‘France begins withdrawing Central Africa troops as U.N. deploys’, Reuters, 4 Dec. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/12/04/us-centralafrica-france-idUSKCN0JI1OR20141204>>.

²² Council Decision 2014/219/CFSP of 15 Apr. 2014 on a European Union CSDP mission in Mali (EUCAP Sahel Mali), *Official Journal of the European Union*, L113/21, 16 Apr. 2014.

²³ Council Decision 2015/76/CFSP of 19 Jan. 2015 launching the European Union CSDP mission in Mali (EUCAP Sahel Mali) and amending Decision 2014/219/CFSP, *Official Journal of the European Union*, L13/5, 20 Jan. 2015.

²⁴ UN Security Council Resolution 2164, 25 June 2014; Flynn, D., ‘Mali urges aggressive overhaul of U.N. peacekeeping mission’, Reuters, 25 June 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/06/25/us-mali-un-idUSKBN0F01CL20140625>>.

²⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the situation in Mali, S/2014/692, 22 Sep. 2014.

²⁶ United Nations, Security Council, 7274th meeting, S/PV.7274, 8 Oct 2014.

сил *MINUSMA* генерал-майор Ж.Б.Казура (*Jean Bosco Kazura*) заявив, що “*MINUSMA* перебуває в умовах боротьби з тероризмом без антитерористичного мандата та належних підготовки, оснащення, тилового забезпечення, розвідки, потрібних для дій в такій ситуації”²⁷. Місія також стикнулася з падінням довіри місцевого населення, яке вважало, що сили ООН роблять недостатньо для підтримки збройних сил Малі та перешкоджання нападам на цивільних з боку збройних угруповань. По всій країні були організовані протести проти *MINUSMA* та операції *Serval* – зі звинуваченнями в упередженості та вимогами їх виводу²⁸.

MISAHHEL створена в серпні 2013р., після реорганізації африканської Міжнародної місії підтримки в Малі (*International Support Mission to Mali, AFISMA*) в *MINUSMA*. Її мандат окреслений у службовій записці голови Комісії АС та охоплює чотири сфери: (а) підтримка політичного процесу в Малі, включно з т.зв. тимчасовою дорожньою картою та Угадугською Угодою (Угода про припинення вогню з 18 червня 2013р. між рядом воюючих сторін в Малі, яка відкриває шлях для президентських виборів); (б) підтримка та захист прав людини; (в) координація зусиль АС у сфері регіональної безпеки; (г) координація регіонального розвитку і сприяння в ньому²⁹. Крім того, з метою впорядкування зусиль АС у цих сферах, Комісія АС доручила *MISAHHEL* підготувати стратегічний документ з визначенням її пріоритетів у Сахелі. Отже, *MISAHHEL* стала політичною (цивільною) Місією з базою в Бамако (Малі). Водночас АС висловлював намір збільшити свою присутність у регіоні³⁰.

У 2014р. *MISAHHEL* суттєво розширила свою діяльність і присутність. Після ухвалення в серпні 2014р. Радою миру та безпеки АС Стратегії АС для регіону Сахеля мандат *MISAHHEL* як організації, відповідальної за її виконання, розширився. Стратегія охоплює три сфери – врядування, безпека і розвиток – і підкреслює важливість регіонального співробітництва, враховуючи транснаціональний характер проблем у цих сферах³¹.

У цих рамках *MISAHHEL* продовжувала підтримувати виконання та контроль дотримання Угадугської Угоди і сприяла мирним переговорам під егідою Алжиру між владою Малі і збройними угрупованнями на півночі Малі. Вона також відіграє активну роль у виконанні Нуакшотської угоди 2013р., яка має на меті сприяння співробітництву та обміну інформацією між службами

²⁷ United Nations, Security Council, 7275th meeting, S/PV.7275, 9 Oct 2014.

²⁸ Norwegian Refugee Council (NRC), ‘Civilians in Northern Mali in Need of Protection’, NRC Briefing Paper, 19 June 2014, <http://www.nrc.no/arch/_img/9179335.pdf>; UN News Centre, ‘Mali: UN Mission to investigate deadly protests against compound’, 28 Jan. 2015, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49935#.VOdVWou4kWI>>.

²⁹ MISAHHEL official, Interview with author, 23 Feb. 2015; MISAHHEL, ‘Bulletin d’information de la mission de l’Union Africaine pour le Mali et le Sahel’, no.1, 31 May 2014, <<http://www.peaceau.org/uploads/bulletin-d-information-de-la-misahel-mai-2014.pdf>>.

³⁰ Співробітник *MISAHHEL*, розмова з автором 24 лютого 2015р.

³¹ African Union, Peace and Security Council, 449th meeting, ‘The African Union Strategy for the Sahel Region’, PSC/PR/3(CDXLIX), 11 Aug. 2014.

безпеки та органами розвідки країн Сахеля та Сахари з метою розширення можливостей боротьби із загрозами міжнародного тероризму та організованої злочинності. 18 грудня 2014р. країни-учасниці Нуакшотського процесу попросили Комісію АС створити секретаріат у Ніамеї (Нігер) для подальшого зміцнення координаційної ролі *MISAHHEL*³².

Південний Судан

Після сумнівного перевороту 15 грудня 2013р. Південний Судан поринув у безпекову та гуманітарну кризу, під час якої точилися дедалі гостріші сутички між племенами нуер і дінка. Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in South Sudan, UNMISS*) надала притулок 85 тис. цивільних у зонах безпеки, розташованих на восьми її базах, де надавалася гуманітарна допомога³³. Одночасно з боями поза межами таборів для внутрішньо переміщених осіб, всередині них також зростала напруженість і виникали конфлікти, хоч і меншого масштабу³⁴. Спеціальна представниця Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в конфліктах З.Х.Бангура (*Zainab Hawa Bangura*) заявила, що “внутрішньо переміщені особи, які шукають притулку, стикаються з поєднанням постійної небезпеки, неймовірних умов життя, щоденних гострих проблем захисту та шаленого сексуального насильства”³⁵.

Президент С.К.Маярдит (*Salva Kiir Mayardit*) публічно звинуватив Місію у підтримці сил опозиції і заявив, що Місія ООН поводить як “паралельний Уряд”³⁶. Згодом були організовані демонстрації проти *UNMISS*, свобода дій Місії була обмежена, почастишали випадки залякування та серйозних порушень угоди між Південним Суданом і *UNMISS* про статус сил. Тривали протести, викрадення, арешти та затримання персоналу ООН; особливе загострення ситуації сталося через звинувачення *UNMISS* в озброєнні повстанців після перехоплення недозволеного ООН конвою зі зброєю, призначеною для новопривбулого контингенту з Гани³⁷.

У 2014р. Місія не змогла досягти дозволеного рівня чисельності у 12 500 військових і 1 323 поліцейських³⁸. Крім того, об’єкти захисту були дуже уразливими. Наприклад, у квітні, через два дні після нападу Опозиційного крила Народного руху/Армії визволення Судану (*Sudan People’s*

³² African Union, Peace and Security Department, Nouakchott Declaration of the 1st summit of the countries participating in the Nouakchott process on the enhancement of security cooperation and the operationalization of the African Peace and Security Architecture in the Sahelo-Saharan Region, 18 Dec. 2014, <<http://www.peaceau.org/en/article/nouakchott-declaration-of-the-1st-summit-of-the-countries-participating-in-the-nouakchott-process-on-the-enhancement-of-security-cooperation-and-the-operationalization-of-the-african-peace-and-security-architecture-in-the-sahelo-saharan-region>>.

³³ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on South Sudan, S/2014/158, 6 Mar. 2014.

³⁴ Kulish, N., ‘South Sudan’s forces clash with rebels near UN base’, *New York Times*, 18 Feb. 2014.

³⁵ ‘South Sudan briefing by Head of UNMISS mission’, What’s in Blue, 21 Oct. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/10/south-sudan-briefing-by-head-of-un-mission.php>>.

³⁶ ‘South Sudan president: UN seeking to take over’, Voice of America, 21 Jan. 2014, <<http://www.voanews.com/content/south-sudan-unmiss-ban-salva-kiir-accuses-takeover/1834728.html>>.

³⁷ ‘South Sudan protest against UN over arms cache’, BBC News, 10 Mar. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-africa-26520091>>.

³⁸ United Nations, Security Council S/2014/158 (посилання 33); United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on South Sudan, S/2014/821, 18 Nov. 2014.

Liberation Movement/Army (SPLM/A) in Opposition) на м.Бентіу, табір *UNMISS* у м.Бор зазнав нападу розлюченого натовпу, що складався переважно з молоді народності дінка. Під час цих двох нападів загинули не менше 353 цивільних³⁹.

23 січня 2014р. в Аддис-Абебі Уряд Південного Судану та Опозиційне крило *SPLM/A* підписали угоду про припинення бойових дій, за виконанням якої мав стежити *MVM IGAD*. 31 січня Асамблея глав держав та урядів *IGAD* започаткувала розгортання *MVM* для сприяння роботі Місії⁴⁰. Перші спостерігачі прибули вже за кілька днів⁴¹. Але надій на неупередженість *IGAD* було мало, оскільки одна з країн-учасниць, Уганда, ввела свої сили до Південного Судану та активно підтримувала Уряд Південного Судану⁴². В лютому сторони домовилися про модальності виконання Угоди про припинення воєнних дій (*Cessation of Hostilities, COH*), у т.ч. про роль у цьому *MVM*. В березні Асамблея *IGAD* санкціонувала розгортання Сил захисту і стримування (*Protection and Deterrence Force, PDF*) для забезпечення спостерігачів та інфраструктури Південного Судану⁴³. Проте, керівник Опозиційного крила *SPLM/A* Р.Мачар (*Riek Machar*) відмовив у розгортанні *PDF*, стверджуючи, що це суперечитиме посередницькій ролі *IGAD*, а також погрожував бойкотом будь-яких переговорів під егідою *IGAD*⁴⁴.

9 травня 2014р. на переговорах в Аддис-Абебі вдалось укласти угоду про розв'язання кризи в Південному Судані. Крім обіцянки дотримуватися припинення вогню і сприяти повному розгортанню *MVM*, сторони погодились співпрацювати з ООН і гуманітарними організаціями та розв'язати конфлікт у рамках мирного процесу під егідою *IGAD*⁴⁵. Але в червні, попри цю домовленість, чотири групи моніторингу та верифікації (*Monitoring and Verification Teams, MVT*) у рамках *MVM* (з 20, що мали бути розгорнуті) задокументували подальші порушення припинення вогню⁴⁶. Місія також стикнулася з такими перешкодами виконанню її завдань з боку Опозиційного крила *SPLM/A*, як арешти та затримання *MVT*⁴⁷. Крім того, Опозиційне крило *SPLM/A* так і не надіслало контактних осіб

³⁹ United Nations Mission in the Republic of South Sudan, *Attacks on Civilians in Bentiu & Bor April 2014*, 9 Jan. 2015.

⁴⁰ IGAD Assembly, *Communiqué of the 24th extra-ordinary session of the Assembly of the IGAD Heads of State and Government on the situation in South Sudan*, Addis Ababa, 31 Jan. 2014.

⁴¹ Wroughton, L., 'U.S. urges South Sudan to honor ceasefire, free political prisoners', Reuters, 3 Feb. 2014, <<http://in.reuters.com/article/2014/02/04/southsudan-unrest-usa-idINL2N0L902420140204>>.

⁴² 'Consultations on South Sudan, Sudan-South Sudan and Sudan sanctions', What's in Blue, 10 Feb. 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/02/consultations-on-south-sudan-sudan-south-sudan-and-sudan-sanctions.php>>.

⁴³ IGAD Assembly, *Communiqué of the 25th extra-ordinary session of the Assembly of the IGAD Heads of State and Government on the situation in South Sudan*, Addis Ababa, 13 Mar. 2014.

⁴⁴ 'South Sudan rebel leader rejects deployment of IGAD regional forces', *Sudan Tribune*, 14 Mar. 2014.

⁴⁵ IGAD Assembly, *Communiqué of the 26th extra-ordinary session of the Assembly of the IGAD Heads of State and Government on the situation in South Sudan*, Addis Ababa, 10 June 2014.

⁴⁶ IGAD Assembly (посилання 45).

⁴⁷ IGAD Assembly, *Communiqué of the 27th extra-ordinary session of the Assembly of the IGAD Heads of State and Government on the situation in South Sudan*, Addis Ababa, 25 Aug. 2014.

до жодної *MVT*⁴⁸. Виконання домовленості про розв'язання кризи опинилося під загрозою, конфлікт тривав; Перехідний уряд національної єдності (*Transitional Government of National Unity*) не було створено, а переговори про подальше виконання угоди просувалися повільно⁴⁹.

Тим часом план розгортання *PDF* у рамках *MVM* скоригували через його підпорядкування *UNMISS*⁵⁰. Наприкінці травня РБ ООН доручила трьом батальйонам *UNMISS* в межах дозволеної кількості військ забезпечувати безпеку *MVM*. Крім того, був скоригований первісний мандат *UNMISS*: державотворчі цілі були вилучені, а Місія мала зосередитися на захисті цивільних і таких завданнях, як моніторинг прав людини і створення безпечних умов для доставки гуманітарної допомоги⁵¹.

За повідомленнями, частина домовленості стосовно захисту цивільних мала бути доповнена з метою охоплення захистом працівників нафтових родовищ, що передбачало залучення одного з батальйонів від Китаю. Уряд та Опозиційне крило *SPLM/A* змагалися за контроль над нафтовими об'єктами в Південному Судані. Тому, забезпечуючи поставки нафти та доходи Уряду Південного Судану, *UNMISS* ніби ризикувала своїм нейтралітетом⁵². Газета *Wall Street Journal* назвала цю домовленість “відчутною ескалацією намагань Пекіна захистити [свої] інтереси в Африці”⁵³. Однак в ООН швидко відповіли, що китайські війська будуть підпорядковані командуванню ООН і розгортаються для виконання мандата *UNMISS*, а не захисту китайських інтересів⁵⁴. Зрештою, китайські війська не були розгорнуті поблизу нафтових об'єктів⁵⁵.

Україна

З кінця лютого 2014р. на Сході України відбувалась активізація проросійських організацій та антиурядових груп⁵⁶. У відповідь на поглиблення кризи на Кримському півострові український Уряд 3 березня 2014р. запросив ОБСЄ здійснювати моніторинг ситуації на її території, включно з Кримом⁵⁷.

⁴⁸ United Nations, Security Council, S/2014/821 (посилання 38).

⁴⁹ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2014/26, 15 Dec. 2014.

⁵⁰ ‘South Sudan briefing’, What’s in Blue, 7 May 2014, <<http://www.whatsinblue.org/2014/05/south-sudan-briefing.php>>.

⁵¹ UN Security Council Resolution 2155, 27 May 2014.

⁵² Lynch, C., ‘UN peacekeepers to protect China’s oil interests in South Sudan’, *Foreign Policy*, 16 June 2014.

⁵³ Bariyo, N., ‘China deploys troops in South Sudan to defend oil fields, workers’, *Wall Street Journal*, 9 Sep. 2014.

⁵⁴ ‘U.N. says China not yet deploying peacekeepers in South Sudan’, Reuters, 10 Sep. 2014, <<http://uk.reuters.com/article/2014/09/10/uk-china-sudan-idUKKBN0H502U20140910>>.

⁵⁵ ‘Chinese peacekeepers in South Sudan to focus on protecting civilians, UN says’, Voice of America, 15 Jan. 2015, <<http://www.voanews.com/content/south-sudan-china-peacekeepers-unmiss/2599640.html>>.

⁵⁶ Докладно про конфлікт в Україні див. розділ 3 цього видання.

⁵⁷ Delegation of Ukraine to the OSCE, Statement at the extraordinary meeting of the OSCE Permanent Council on current situation around Ukraine, PC.DEL/222/14, 3 Mar. 2014.

Український Парламент також закликав ООН обговорити російську окупацію Криму, а ряд членів РБ підтримували розгортання в Україні миротворчої операції ООН⁵⁸.

21 березня Постійна рада ОБСЄ вирішила розгорнути Спеціальну моніторингову місію (СММ) з міжнародними спостерігачами на всій території України з метою (а) зниження напруженості і зміцнення миру, стабільності та безпеки; (б) контролю та підтримки реалізації принципів і зобов'язань ОБСЄ. Місія, зокрема, мала сприяти діалогу та звітувати про стан безпеки і прав людини. Росія була єдиною країною-учасницею, яка вважала, що діяльність Місії не можна поширювати на Крим, оскільки після його анексії 21 березня Росія вважала Республіку Крим і місто Севастополь складовою своєї території⁵⁹.

У квітні проросійські угруповання захопили урядові будівлі в Донецьку, Харкові та Луганську. В Харкові українському Уряду вдалося повернути контроль, але в Донецьку та Луганську проросійські угруповання оголосили створення “народних республік”, закликавши до референдуму про їх відокремлення та введення російських миротворчих сил на схід України⁶⁰. Український Уряд знову запропонував започаткувати миротворчу операцію⁶¹.

СММ мала обмежений доступ до районів, утримуваних сепаратистами. За наявності лише 150 спостерігачів, Місії бракувало спроможностей – за словами Генерального секретаря ОБСЄ Л.Заньєра (*Lamberto Zannier*), для виконання завдань Місії було потрібно 500 спостерігачів. Місія також стикнулася з перешкодами з боку проросійських угруповань, зокрема із захопленням та утриманням спостерігачів у заручниках⁶². Крім того, процес роззброєння проросійських сил, за яким, згідно з Женевською угодою від 17 квітня, мала стежити СММ, не відбувся⁶³.

Через незгоду Росії на ширшу місію в рамках ОБСЄ або ООН, ЄС запропонував розгорнути місію СПБО, спрямовану на допомогу Уряду України в реформуванні цивільного сектору безпеки, поліції і верховенства права. Після отримання згоди України, ЄС 22 липня вирішив розгорнути *EUAM Ukraine* для стратегічних консультацій з відновлення контролю та підзвітності в секторі безпеки⁶⁴.

⁵⁸ Popeski, R., ‘Ukrainian parliament appeals to U.N. over Crimea’, Reuters, 13 Mar. 2014, <<http://in.reuters.com/article/2014/03/13/ukraine-crisis-appeal-idINDEEA2C0AK20140313>>.

⁵⁹ OSCE, Permanent Council, Decision no.1117: Deployment of an OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine, PC.DEC/1117, 21 Mar. 2014.

⁶⁰ ‘Ukraine crisis: Bid to retake buildings seized by separatist’, BBC News, 8 Apr. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-26934190>>; Loiko, S., ‘Pro-Russian separatists in eastern Ukraine ask Putin to send troops’, *Los Angeles Times*, 20 Apr. 2014.

⁶¹ ‘Ukraine struggles as East slips out of its control’, *New York Times*, 14 Apr. 2014.

⁶² Borger, J., ‘Ukraine peacemakers say they need more help’, *The Guardian*, 18 Apr. 2014; ‘Joint Geneva Statement on Ukraine of April 17, the full text’, *Washington Post*, 17 Apr. 2014; Dettmer, J., ‘Pro-Russia militants parade captured OSCE Ukraine monitors’, Voice of America, 27 Apr. 2014, <<http://www.voanews.com/content/reuters-mediators-arrive-in-ukraine-to-negotiate-release-of-detained-observers/1902089.html>>.

⁶³ Borger (посилання 62); ‘Joint Geneva Statement on Ukraine of April 17, the full text’ (посилання 62).

⁶⁴ Council Decision 2014/486/CFSP of 22 July 2014 on the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine (EUAM Ukraine), *Official Journal of the European Union*, L217/42, 23 July 2014.

Попри укладення Берлінської спільної декларації від 2 липня, в якій міністри закордонних справ Франції, Німеччини, Росії та України закликали ОБСЄ відреагувати на російське запрошення розмістити спостерігачів на двох російських пунктах перетину російсько-українського кордону, ситуація в Донецькій і сусідній Луганській областях дедалі погіршувалася⁶⁵. За повідомленнями, Росія підтримувала сепаратистські угруповання в Донецьку та Луганську, зокрема, поставками зброї через кордон, які вона заперечувала⁶⁶. 24 липня Постійна рада ОБСЄ вирішила розгорнути Місію спостерігачів (МС) на пунктах перетину кордону Гуково та Донецьк для контролю та звітування про ситуацію на них і рух через кордон. Українська делегація зауважила, що контроль Місії лише над двома пунктами перетину кордону суттєво не вплине на поставки озброєнь, і закликала до посилення Місії вздовж усього 2 300-км російсько-українського кордону, але російська делегація була проти будь-якого посилення Місії⁶⁷.

У наступні місяці Уряд України втратив контроль над рядом інших пунктів перетину кордону. 5 вересня представники Росії та України підписали в Мінську (Білорусь) угоду, спрямовану на припинення бойових дій вздовж лінії зіткнення. 5 вересня Мінський протокол надав ОБСЄ ключову роль у контролі над припиненням вогню в Україні та в постійному моніторингу всього кордону між Росією та Україною, а також зони безпеки у прикордонних районах⁶⁸. Критики угоди стверджували, що ОБСЄ не матиме достатньо персоналу та техніки для контролю над припиненням вогню і що це підвищує імовірність сценарію “замороженого конфлікту”, за якого Донбас повторить шлях Придністров’я⁶⁹. Для кращого моніторингу за умов обмеженого персоналу СММ у жовтні почала використовувати неозброєні безпілотні літальні апарати⁷⁰.

Росія продовжувала опиратися будь-якому розширенню МС чи її об’єднанню з СММ. Вона відхилила прохання керівника спостерігачів ОБСЄ дещо збільшити обмежений персонал СММ, аби впоратись із завданням контролю у прикордонних пунктах пропуску. Крім того, Росія всупереч Берлінській спільній декларації міністрів закордонних справ України, Росії, Франції і Німеччини від 2 липня, завадила участі українських прикордонників у

⁶⁵ Russian Ministry of Foreign Affairs, Joint declaration by the Foreign Ministers of Ukraine, Russia, France and Germany, Berlin, 2 July 2014, <http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/2fd69f0269f1e51b44257d0900659a61!OpenDocument>.

⁶⁶ Herszenhorn, D.M. and Baker, P., ‘Russia steps up help for rebels in Ukraine war’, *New York Times*, 26 July 2014. Див. також підрозділ III розділу 3 цього видання.

⁶⁷ OSCE, Permanent Council, Decision no. 1130: Deployment of OSCE observers to two Russian checkpoints on the Russian–Ukrainian border, PC.DEC/1130, 24 July 2014.

⁶⁸ OSCE, ‘Protocol on the results of consultations of the Trilateral Contact Group, signed in Minsk, 5 September 2014’, 5 Sep. 2014, <<http://www.osce.org/home/123257>>.

⁶⁹ Dempsey, J., ‘Sanctions and the OSCE’s mission in Ukraine’, Carnegie Europe, 9 Oct. 2014, <<http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=56882>>.

⁷⁰ OSCE, ‘OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine successfully completes the first unarmed/unmanned aerial vehicles’, 23 Oct. 2014, <<http://www.osce.org/ukraine-smm/125813>>.

контролі на пунктах пропуску Гуково та Донецьк⁷¹. Лише після дипломатичного тиску Росія погодилася збільшити чисельність працівників МС з 16 до 22 осіб. У відповідь на постійну критику ЄС, України і США російська делегація, зокрема, підкреслювала, що Мінський протокол, який надавав ОБСЄ право контролювати російсько-український кордон, не згадує про присутність спостерігачів ОБСЄ на російському боці кордону, і що згода Росії на присутність МС ОБСЄ на двох пунктах пропуску була жестом доброї волі. Нарікання Росії, що її опоненти ігнорують ці факти, загрожували повною відмовою Росії прийняти Місію⁷². Обидві сторони неохоче продовжували шукати консенсус для подовження мандата хоча б на період від одного до трьох місяців⁷³.

⁷¹ German Foreign Office, 'Joint Declaration by the Foreign Ministers of Ukraine, Russia, France and Germany', Press release, 2 July 2014, <http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Meldungen/2014/140702_Statement.html>; OSCE, Permanent Council, Decision no. 1133: Extension of the deployment of OSCE observers to two Russian checkpoints on the Russian–Ukrainian border, PC.DEC/1133, 22 Oct. 2014.

⁷² OSCE, Permanent Council, Decision no. 1135: Extension of the deployment of OSCE observers to two Russian checkpoints on the Russian–Ukrainian border, PC.DEC/1135, 20 Nov. 2014.

⁷³ OSCE, Permanent Council, Decision no. 1155: Extension of the deployment of OSCE observers to two Russian checkpoints on the Russian–Ukrainian border, PC.DEC/1155, 18 Dec. 2014.

III. Завершення діяльності Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані

ТИМО СМІТ

Завершення 31 грудня 2014р. діяльності Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані стало фіналом найдовшої і найкрупнішої військової операції в новітній історії¹. *ISAF* були створені у 2001р. в рамках інтервенції в Афганістан під проводом США та наступного повалення режиму Талібану, який правив країною з 1996р. Упродовж наступних 13 років *ISAF* перетворилися з невеликих багатосторонніх сил, що обороняли Кабул, на велику Місію під егідою НАТО, яка здійснювала операції із забезпечення безпеки та боротьби з повстанцями по всій країні². Іншим їх важливим завданням було допомагати афганській владі створити власні військові та поліцейські сили, здатні гарантувати безпеку громадян. Військовий персонал до *ISAF* відряджали 51 країна; на своєму піку у 2011р. *ISAF* мали понад 130 тис. військових на 800 базах по всьому Афганістану³.

Стратегія виводу *ISAF* була оголошена главами держав НАТО на саміті в Лісабоні у 2010р. Разом з афганським колегою вони погодили попередній графік виводу з урахуванням поступової передачі безпекових функцій Афганським національним силам безпеки (АНСБ, *Afghan National Security Forces, ANSF*) із завершенням цього процесу до кінця 2014р. На Чиказькому саміті НАТО 2012р. було формально вирішено припинити діяльність *ISAF* до цієї дати, але із зобов'язанням надання після 2014р. підтримки афганській владі силами меншої за розміром наступної місії. На Уельському саміті 2014р. лідери НАТО підтвердили намір започаткувати Місію *Resolute Support (RSM)* 1 січня 2015р. – за умови, що афганський Уряд підпише нову двосторонню угоду про безпеку (*bilateral security agreement, BSA*) зі США та нову угоду про статус сил (*status-of-forces agreement, SOFA*) з НАТО⁴.

¹ *ISAF* внесено до Бази даних СІПРІ про багатонаціональні миротворчі операції з 2001р., коли РБ ООН дозволила їх участь у заходах стабілізації і створення спроможностей в Афганістані. У *Щорічниках СІПРІ* аналізуються тенденції розгортань миротворчих операцій як з урахуванням *ISAF*, так і без них – через їх великий вплив на ці тенденції і тому, що це не звичайна миротворча операція, враховуючи її участь у бойових діях і боротьбі з повстанцями.

² НАТО перебрав на себе командування *ISAF* у серпні 2003р. Див.: NATO, 'ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014)', [n.d.], <http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm>.

³ Stancati, M. and Hodge N., 'Afghanistan signs security pact with US, NATO', *Wall Street Journal*, 30 Sep. 2014. Про розгортання *ISAF* і надання військ у 2014р. та попередніми роками див. підрозділ IV цього розділу та Базу даних СІПРІ про багатонаціональні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko>>.

⁴ NATO, 'Lisbon Summit Declaration', 20 Nov. 2010, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm#afghanistan>, paras 3-4; NATO, 'Chicago Summit Declaration on Afghanistan', Press Release (2012) 065, 21 May 2012, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_87595.htm>; NATO, 'Wales Summit Declaration on Afghanistan', Press Release (2014) 121, 4 Sep. 2014, <http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_112517.htm>.

2014р. – рік змін і непевності

Підписання *BSA* та *SOFA* назріло давно та було, можливо, найбільш очікуваною подією року. Тодішній Президент Афганістану Х.Карзай (*Hamid Karzai*) відмовився подовжити чинні угоди до президентських виборів у квітні, попри постійні попередження від США і НАТО, що без належної правової бази вони не залишать військ у країні після 2014р.⁵ Цей процес знову затримався, коли перший раунд виборів не виявив переможця, а другий раунд у червні завершився протистоянням двох головних претендентів – А.Гані (*Ashraf Ghani*) та А.Абдули (*Abdullah Abdullah*), – які обидва заявили про перемогу на фоні взаємних звинувачень у махінаціях з бюлетенями. Хоча наміри підписати *BSA* та *SOFA* виявляли обидва кандидати, повільність формування нового Уряду змусила США та НАТО розглянути варіант повного виводу військ до кінця 2014р. (т.зв. нульовий варіант). Така перспектива – як найгірший сценарій – посилила занепокоєння безпекою і стабільністю в Афганістані після виводу *ISAF*.

Після дипломатичного втручання США та досягнення компромісу, що передбачав, зокрема, перерахунок за допомогою ООН усіх восьми мільйонів голосів, Х.Гані та А.Абдула зрештою домовилися поділити владу в Уряді національної єдності. 30 вересня, наступного дня після інаугурації, Уряд національної єдності підписав *BSA* та *SOFA*, надавши нарешті НАТО правові підстави розгорнути *RSM*⁶. РБ ООН привітала створення *RSM* відповідною резолюцією від 12 грудня 2014р.⁷

Виборча криза, що тривала кілька місяців, суттєво вплинула на безпеку в Афганістані. Скориставшись зайнятістю влади в Кабулі політичною ситуацією та непевністю подальшої присутності міжнародних сил в Афганістані, відроджений Талібан суттєво розвинув у 2014р. свій наступ і завдав АНСБ більше поразок, ніж у будь-який попередній рік⁸. Тим часом США і НАТО прискорили вивід персоналу та техніки з Афганістану, готуючись водночас до передачі відповідних повноважень наступній Місії – *RSM*⁹. Упродовж року були закриті або передані АНСБ 37 військових баз. *ISAF* продовжували займатися навчанням і консультуванням 350-тисячних АНСБ, які в середині 2013р. перебрали на себе відповідальність за безпеку в усіх провінціях Афганістану та керували 99% всіх операцій з підтримання безпеки у 2014р.

⁵ ‘Obama orders Pentagon to prepare for full troop withdrawal from Afghanistan’, *The Guardian*, 25 Feb. 2014; ‘NATO to plan for all options in Afghanistan, including “zero option”’, Reuters, 27 Feb. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/02/27/us-afghanistan-nato-idUSBREA1Q12X20140227>>.

⁶ Stancati and Hodge (посилання 3).

⁷ UN Security Council Resolution 2189, 12 Dec. 2014.

⁸ Alexander, D. and Stewart, P., ‘Afghan casualties on battlefield at unsustainably high level: US general’, Reuters, 5 Nov. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/11/05/us-usa-afghanistan-idUSKBN0IP2MM20141105>>; Harper, J., ‘US commander: Afghan casualties “not sustainable”’, Stars and Stripes, 5 Nov. 2014, <<http://www.stripes.com/news/us-commander-afghan-casualties-not-sustainable-1.312364>>.

⁹ Станом на кінець 2014р., в *ISAF* налічувалося близько 13 тис. військових, проти 85 тис. наприкінці 2013р. і 100 тис. наприкінці 2012р. Див. Базу даних СІПРІ про багатонаціональні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko>>.

Проте, коаліційні сили надавали обмежену, але важливу оперативну-тактичну підтримку АНСБ там, де їх спроможності лишалися слабкими, насамперед в авіації (безпосередня авіаційна підтримка та медична евакуація), розвідці, спостереженні, рекогносцировці та в тиловому забезпеченні¹⁰.

Після 2014р.: від ISAF до Resolute Support Mission

Як і планувалося, діяльність *RSM* розпочалася 1 січня 2015р. На відміну від *ISAF*, вона є явно не бойовою Місією. Вона створена з метою допомоги афганській владі взяти в свої руки відповідальність за безпеку Афганістану – вперше з 2001р. Завдання Місії: “тренувати, радити та допомагати” Афганським безпековим інститутам (АБІ, *Afghan Security Institutions, ASI*) та АНСБ в подальшому зміцненні їх спроможностей і здатності діяти як ефективні самостійні служби безпеки. Оскільки АНСБ вже добре оснащені та навчені, *RSM* зосередиться на “міністерському, інституційному та оперативному рівнях”. На практиці це означає, що *RSM* допоможе АБІ та АНСБ зміцнити їх спроможності в ряді таких функціональних сфер, як стратегічне та оперативне планування, формування сил, розвідка, фінансове планування, боротьба з корупцією і стратегічні комунікації. Крім того, продовжаться консультації з тактичних питань Афганських сил спецпризначення¹¹.

Хоча *RSM* є небойовою Місією, вона має право застосовувати силу для самооборони. Враховуючи небезпечні умови її діяльності, НАТО й надалі надаватиме пріоритет захисту сил *RSM*¹². Власне, на початку 2015р., за оцінкою, лише 1 200-1 400 осіб з усього персоналу *RSM* виконували головні завдання *RSM* – навчання, консультації і допомога АБІ та АНСБ¹³. НАТО також зобов’язався до створення повноцінних військово-повітряних сил (ВПС) Афганістану продовжити авіаційну підтримку АНСБ. Брак авіаційних спроможностей є суттєвим недоліком АНСБ, тому вони залишаються залежними від США та НАТО в таких критичних сферах, як безпосередня авіаційна підтримка, розвідка, спостереження та рекогносцировка, евакуація вбитих і поранених¹⁴.

¹⁰ US Department of Defense, ‘Progress Towards Security and Stability in Afghanistan’, Oct. 2014, <http://www.defense.gov/pubs/Oct2014_Report_Final.pdf>; US Department of Defense, ‘Department of Defense Press Briefing by Gen. Campbell via satellite in the Pentagon Briefing Room’, 2 Oct. 2014, <<http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=5512>>; NATO, ‘The Secretary General’s Annual Report 2014’, 30 Jan. 2015, <http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_01/20150130_SG_AnnualReport_2014_en.pdf>.

¹¹ White House, Office of the Press Secretary, ‘Fact sheet: Wales Summit–NATO’s changing role in Afghanistan’, 4 Sep. 2014, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/04/fact-sheet-wales-summit-nato-s-changing-role-afghanistan>>.

¹² US Senate, ‘Statement of General John F. Campbell, USA, Commander, US Forces–Afghanistan, before the Senate Armed Services Committee on the situation in Afghanistan’, 12 Feb. 2014, <http://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Campbell_02-12-15.pdf>.

¹³ Münch, P., ‘Resolute Support light’, Afghanistan Analysts Network, 12 Jan. 2015, <https://www.afghanistan-analysts.org/wp-content/uploads/2015/01/20150112-PMuench-Resolute_Support_Light.pdf>.

¹⁴ Smith, J., ‘NATO promises Afghans air support after 2014 as it shuts key base’, *Stars and Stripes*, 26 Oct. 2014, <<http://www.stripes.com/news/middle-east/nato-promises-afghans-air-support-after-2014-as-it-shuts-key-base-1.310559>>.

Чисельність *RSM* складає приблизно 13 тис. військових¹⁵. Як і *ISAF*, *RSM* дуже залежить від внеску США. У травні 2014р. Президент США Б.Обама оголосив намір залишити в Афганістані після 2014р. 9 800 американських військових¹⁶. До кінця року США збільшили дозволену чисельність військ до 10 800 з метою компенсувати брак можливостей НАТО надати достатню чисельність персоналу для *RSM*. США розраховували, що їх союзники та партнери по НАТО нададуть до 4 000 військових, але затримка підписання *SOFA* завадила окремим країнам швидко виконати свої зобов'язання з відрядження військ до *RSM*. Утримуючи в Афганістані додатково 1 000 військових, США не допустили завчасного закриття через брак персоналу деяких ключових баз (наприклад, аеродрому в Кандагарі)¹⁷.

Хоча НАТО офіційно не визначав дату завершення *RSM*, але США вже оголосили намір скоротити до кінця 2016р. свою військову присутність в Афганістані до розмірів звичайного посольства. Половина всіх американських військ має повернутися з Афганістану до кінця 2015р., після чого США планують утримувати 5 500 військових у Кабулі та на своїй військовій базі на аеродромі Баграм. Решта американських військ має бути виведена до кінця 2016р.¹⁸ Очікується, що інші країни-учасниці *RSM* долучаться до цього процесу і збільшать військову присутність у районі Кабула. Це означало б, що у 2016р. *RSM* матиме близько 8 000 військових, які діятимуть з Кабула¹⁹.

Вивід американських військ до кінця 2016р. є виконанням обіцянки президента Б.Обами завершити війни в Афганістані та Іраку до того, як він піде з посади у 2017р. Тим часом зростає тиск у США та за їх межами з вимогами прив'язки скорочення військ до стану безпеки в цих країнах. Пригадуючи посилення Ісламської держави після виводу американських військ з Іраку у 2011р., критики жорсткого графіка Обама занепокоєні, що передчасний вихід з Афганістану може мати подібні наслідки. Президент А.Гані вже закликав

¹⁵ Станом на 26 лютого 2015р., у складі *RSM* було 13 195 військових, у т.ч. 6 839 – зі США. Квоти для інших країн становили: Грузія – 885 осіб, Німеччина – 850, Румунія – 650, Італія – 500, Туреччина – 500, Велика Британія – 470, Австралія – 400. Але всі разом відрядили максимум 400 військових. Див.: NATO, 'Resolute Support Mission (RSM): Key facts and figures', 26 Feb. 2015, <http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_02/20150227_1502-RSM-Placemat.pdf>.

¹⁶ Близько 1 000 американських спецназівців в Афганістані належать не до *RSM*, а до паралельної американської контртерористичної Місії – операції *Freedom's Sentinel (OFS)*. *OFS* – наступниця операції *Enduring Freedom*, яка також завершилася наприкінці 2014р. Завдання *OFS* – проведення контртерористичних операцій проти залишків Аль-Каїди та пов'язаних з нею угруповань. У листопаді 2014р. Президент Б.Обама частково переглянув рішення про обмеження бойових операцій США в Афганістані ударами по Аль-Каїди та дозволив американським силам, за потреби, підтримувати наступальні операції АНСБ проти Талібану у 2015р. Див.: White House (посилання 11); US Department of Defense, 'Statement by Secretary of Defense Chuck Hagel on Operation Enduring Freedom and Operation Freedom's Sentinel', News Release no. NR-631-14, 28 Dec. 2014, <<http://www.defense.gov/Releases/Release.aspx?ReleaseID=17091>>; Mazzetti, M. and Schmitt, E., 'In a shift, Obama extends US role in Afghan combat', *New York Times*, 21 Nov. 2014.

¹⁷ Ahmed, A., '1000 extra US soldiers will remain in Afghanistan', *New York Times*, 6 Dec. 2014.

¹⁸ White House (посилання 11).

¹⁹ Ryan, M., 'In Afghanistan, a tight timeline for new US-led training and support mission', *Washington Post*, 7 Dec. 2014.

Уряд США переглянути графік виводу американських військ через їх важливу роль у забезпеченні перемоги АНСБ над повстанцями. Наразі план завершення американської військової місії лишається незмінним, але США, здається, готові уповільнити темп виводу військ згідно з рекомендаціями військового командування в Афганістані²⁰.

²⁰ Ryan, M., 'White House weighs adjusting Afghan exit plan to slow withdrawal of troops', *Washington Post*, 10 Feb. 2015.

IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2014р.

ТИМО СМІТ

У таблиці 5.2 наведені дані про 62 багатосторонні миротворчі операції, що здійснювались у 2014р., включно з тими, що розпочались або завершилися впродовж року. Згідно з визначенням, миротворча операція повинна мати проголошений намір: (а) бути інструментом сприяння імплементації вже укладених мирних угод; (б) підтримувати мирний процес; (в) допомагати зусиллям із запобігання конфліктам чи побудови миру.

СППРІ застосовує визначення миротворчої діяльності, запроваджене Департаментом ООН з миротворчих операцій (ДМО, *UN Department of Peacekeeping Operations, DPKO*), як механізм допомоги постраждалим від конфліктів країнам у створенні умов стабільного миру. Завдання миротворчої діяльності можуть охоплювати: (а) нагляд і контроль над дотриманням угод про припинення вогню; (б) вжиття заходів зміцнення довіри; (в) захист доставки гуманітарної допомоги; (г) сприяння процесам демобілізації і реінтеграції; (д) зміцнення інститутів правосуддя та верховенства права (в т.ч. пенітенціарних закладів), охорони громадського порядку і прав людини; (е) підтримку проведення виборів; (є) економічний і соціальний розвиток. Таким чином, у таблиці 5.2 наведено широкий спектр миротворчих операцій, що відбиває зростаючу складність їх мандатів і можливі зміни операцій впродовж їх життєвого циклу. До таблиці не потрапили наступні місії: посередницькі; ознайомлення із ситуацією чи допомоги на виборах; миротворчі місії, що складаються з фізичних осіб-нерезидентів чи груп переговорників.

У таблиці перелічені санкціоновані ООН чи уповноважені резолюціями РБ ООН операції, здійснювані під егідою ООН, регіональних організацій та альянсів, ситуативних (непостійних) коаліцій держав, а також односторонні операції. Операції ООН поділені на три підгрупи: (а) спостережні та багатопільові миротворчі операції, здійснювані ДМО; (б) спеціальні політичні місії та операції з побудови миру; (в) Спільна комбінована місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Таблиця ґрунтується на Базі даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko>>, де містяться відомості про всі миротворчі операції ООН та інших організацій, здійснювані, починаючи з 2000р., в т.ч. про дату, місце розгортання та діяльності, мандат, країни-учасниці, чисельність персоналу, витрати та число людських втрат.

Джерела та методи

Джерела

Дані про багатосторонні миротворчі операції отримані з наступних відкритих джерел: (а) офіційна інформація, оприлюднена секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, оприлюднена самою місією через офіційну публікацію або надана письмово у відповідях на щорічну анкету СППРІ; (в) інформація від урядів країн, що роблять внесок до відповідної операції. В окремих випадках дослідники СППРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від організацій, що її здійснюють, чи урядів країн-учасниць шляхом телефонних інтерв'ю та переписки електронною поштою. Ці головні джерела інформації доповнюються загальнодоступними вторинними джерелами, до яких належать спеціальні журнали, звіти про науково-дослідні роботи, повідомлення агенцій новин, а також міжнародні, регіональні та місцеві газети.

Методи

Дані про санкціоновану чисельність персоналу є останніми за часом ухваленими рівнями штатної чисельності на 2014р. Чисельність цивільного персоналу охоплює міжнародний персонал, відряджений урядами або безпосередньо законтрактований місіями. Чисельність допоміжного місцевого персоналу та волонтерів у таблиці не врахована, але, де це відомо, наведена в посиланнях. Цивільний персонал, який працює за контрактом, не враховується у внесок країни. Категорія “спостерігачі” охоплює дані як про військових, так і про цивільних спостерігачів.

Дані про людські втрати наводяться з початку операції і за 2014р. Відомі причини загибелі – внаслідок бойових дій, нещасних випадків чи хвороб – зафіксовані згідно з доповідями за 2014р. Оскільки дані про людські втрати не завжди супроводжувалися поясненнями причин загибелі, сума відповідних величин може не збігатися із загальним річним числом втрат. Якщо ООН надає дані про втрати місцевого персоналу, то інші організації чи альянси цього не роблять.

Витрати наведені в \$ млн. у поточних цінах 2014р. Бюджетні витрати подаються за календарні, а не фінансові роки. Дані за календарні роки ґрунтуються на припущенні рівномірного витрачання коштів упродовж фінансового року. Бюджетні дані, наведені у звітах не в доларах США, конвертовані з використанням агрегованих ринкових валютних курсів МВФ за 2014р. Дані про операції відбивають загальні бюджетні витрати.

Дані про операції ООН стосуються основних операційних витрат, що охоплюють витрати на розгортання персоналу, добові, а також прямі витрати, не пов'язані з польовим забезпеченням (наприклад, витрати на підтримання миротворчих операцій і тилової бази ООН у Бріндісі, Італія). Витрати на миротворчі операції ООН розподілені між усіма країнами-членами ООН на підставі спеціально розробленої шкали оцінки внесків, незалежно від їх участі в миротворчих операціях. Політичні місії та операції з побудови миру фінансуються через видатки основного бюджету. Бюджети миротворчих операцій ООН не охоплюють витрати за окремими програмами, зокрема з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, що фінансуються за рахунок добровільних внесків.

Дані про витрати на операції НАТО стосуються лише загальних витрат. Вони охоплюють переважно поточні витрати штаб-квартири НАТО (наприклад, на цивільний персонал, утримання та технічне обслуговування техніки) та внески в розвиток інфраструктури, необхідної для підтримки операцій. Витрати на розгортання персоналу покладаються на окремі держави-учасниці та не враховуються в наведених даних.

Більшість операцій ЄС фінансуються в один із зазначених способів: цивільні місії фінансуються через бюджет Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy*, CFSP) ЄС, а військові операції або операції з військовим компонентом – через Афіньський механізм (*Athena mechanism*). Операції ОБСЄ фінансуються із загального бюджету ОБСЄ. Витрати на персонал (в т.ч. заробітна плата), відряджений для участі в місіях ЄС і ОБСЄ покладаються уряди цих держави.

Вартість операцій, що здійснюються або очолюються іншими організаціями та тимчасовими коаліціями, може покриватися зі спільного бюджету, або такого спільного бюджету може не бути зовсім, що означає покладання витрат на розгортання персоналу на країни-учасниці. Там, де такі дані наявні, вони наведені у посиланнях.

З огляду на зазначені причини, бюджетні дані, наведені в таблиці 5.2, є оціночними, і бюджети різних операцій не повинні порівнюватися.

Таблиця 5.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2014р.

Якщо не зазначене інше, то дані наведені за період до 31 грудня 2014р. У випадку операцій, припинених у 2014р., зазначені дані наведені станом на дату завершення операції. Держави, що приєдналися до поточних операцій у 2014р., позначені жирним шрифтом. Держави, що припинили участь у 2014р., позначені курсивом. Юридичні підстави операцій, започаткованих у 2014р., позначені жирним шрифтом, а операцій, що завершилися у 2014р., – курсивом. У тих операціях, що мають поліцейський або військовий компонент, держави, що їх очолювали (здійснювали оперативний контроль або відрядили найбільшу частку персоналу), позначені підкреслюванням.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ у 2014р./	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ у 2014р./ у 2014р./
		План	Факт (причина ⁴)		
Під егідою ООН					
Усього: 15 операцій	Брали участь 122 держави	87 276	76 993	–	6 036,9
		1 635	1 535	98	
		12 053	9 401		
		5 394	4 310		

Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (UN Truce Supervision Organization, UNTSO)

UNTSO створений на підставі РРБ 50 від 29 травня 1948р., відповідно до Глави VI Статуту ООН для допомоги Посереднику та Комісії з перемир'я в нагляді за його дотриманням у Палестині після арабо-ізраїльської війни 1948р. Пізніше UNTSO також допомагав у нагляді за дотриманням Генеральної угоди про перемир'я 1949р. і припинення вогню після Шестиденної арабо-ізраїльської війни 1967р. Для припинення діяльності потрібне рішення РБ ООН.

РРБ 50	Спостерігачі: Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бутан, Канада, Чілі,	–	–	50	37,1
Червень 1948р.	Китай, Данія, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Ірландія, Італія, Непал,	150	155	–	
Єгипет, Ізраїль, Ліван,	Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія,	–	–	–	
Сирія	Швеція, Швейцарія, США	95	86*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 139 місцевих працівників за наймом.

Група військових спостерігачів ООН в Індії і Пакистані (UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP)

UNMOGIP утворена на підставі РРБ 91 від 30 березня 1951р., відповідно до Глави VI Статуту ООН та уповноважена здійснювати нагляд за припиненням вогню в Кашмірі згідно з Карачинською угодою (липень 1949р.). Після поновлення активних воєнних дій між Індією та Пакистаном UNMOGIP була уповноважена здійснювати нагляд за припиненням вогню згідно з новою угодою, підписаною в Кашмірі 19 грудня 1971р. Для припинення діяльності потрібне рішення РБ ООН.

Р РБ 91	Спостерігачі: Чілі, Хорватія, Фінляндія, Гана, Італія, Південна Корея, Філіппіни,	–	–	11	9,8
Березень 1951р.	Швеція, Тайланд, Уругвай	48	43	–	
Індія, Пакистан (Джамму, Кашмір)		–	–	–	
		25	23*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 46 місцевих працівників за наймом.

Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP)

UNFICYP утворені на підставі Р РБ 186 від 4 березня 1964р., відповідно до Глави VI Статуту ООН для запобігання зіткненням між грецькою і турецькою громадами Кіпру, підтримання та відновлення законності і правопорядку. Після завершення в 1974р. воєнних дій мандат UNFICYP охоплює моніторинг припинення вогню (із серпня 1974р.) та утримання буферної зони між двома сторонами. На підставі Р РБ 2168 від 30 липня 2014р. мандат подовжено до 31 січня 2015р.

Р РБ 186	Війська: Аргентина, Австрія, Бразилія, Канада, Чілі, Китай, Хорватія,	860	858	182	57,8
Березень 1964р.	Угорщина, Норвегія, Парагвай, Сербія, Словаччина, Велика Британія, Україна	–	–	1	
Кіпр	Поліція: Австралія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Сальвадор, Індія, Ірландія,	69	66	(–, –, –, 1)	
	Італія, Литва, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словаччина, Україна	39	37*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 112 місцевих працівників за наймом.

Сили ООН спостереження за відведенням військ (UN Disengagement Observer Force, UNDOF)

UNDOF утворені на підставі Р РБ 350 від 31 травня 1974р., відповідно до Глави VI Статуту ООН для нагляду за припиненням вогню між Ізраїлем і Сирією та відведенням ізраїльських і сирійських військ, утримання зони обмеження та роз'єднання військ, згідно з Угодою про роз'єднання військ, підписаною у 1974р. У 2011р. поновилися сутички між силами Уряду Сирії і повстанськими угрупованнями в зоні роз'єднання. Це порушило режим припинення вогню між Ізраїлем і Сирією, а також поставило під загрозу життя цивільного населення та персоналу ООН (відомі випадки нападів і викрадень). Через погіршення ситуації, Австрія, Хорватія, Японія та Філіппіни відкликали свої війська зі складу UNDOF. Р РБ 2108 від 27 червня 2013р. закликала уряди Сирії та Ізраїлю дотримуватися Угоди 1974р. та наголосила на тому, що в зоні роз'єднання не повинно бути будь-яких військ. На підставі Р РБ 108 з метою посилення захисту персоналу РБ ООН збільшила чисельність UNDOF до 1 974 осіб. На підставі Р РБ 2192 від 18 грудня 2014р. мандат Місії подовжено до 30 червня 2015р.

Р РБ 350	Війська: Фіджі, Індія, Ірландія, Непал, Нідерланди, Філіппіни	1 250	930	46	62,4
Червень 1974р.		–	–	1	
Сирія		–	–	(–, 1, –, –)	
		58	50*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 106 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ Факт (причина ⁶)		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт	у 2014р./	(причина ⁶)	
Тимчасові сили ООН у Лівані (UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL)						
UNIFIL утворені на підставі Р Б 425 і 426 від 19 березня 1978р., відповідно до Глави VI Статуту ООН для підтвердження виводу ізраїльських військ з Південного Лівану та допомоги Уряду Лівану у відновленні врядування на території країни. Після конфлікту між Хезболлою та Ізраїлем у липні 2006р., на підставі Р Б 1701 від 11 серпня 2006р. мандат операції був змінений – додане завдання із запровадження постійного режиму припинення вогню та його моніторингу. А також збільшена чисельність персоналу (з 2 000 до 15 тис. осіб) та розширено повноваження для захисту цивільного населення. На підставі Р Б 2172 від 26 серпня 2014р. мандат подовжено до 31 серпня 2015р.						
Р Б 425 та 426	Війська: Вірменія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Бруней, Камбоджа, Китай, Хорватія, Кіпр, Сальвадор, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Угорщина, Індія, Індонезія, Ірландія, Італія, Кенія, Південна Корея, Люксембург, Македонія, Малайзія, Непал, Нігерія, Катар, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Танзанія, Туреччина	15 000	10 238	307	501,1	
Березень 1978р.	Камбоджа, Китай, Хорватія, Кіпр, Сальвадор, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Угорщина, Індія, Індонезія, Ірландія, Італія, Кенія, Південна Корея, Люксембург, Македонія, Малайзія, Непал, Нігерія, Катар, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Танзанія, Туреччина	–	–	8		
Ліван	Південна Корея, Люксембург, Македонія, Малайзія, Непал, Нігерія, Катар, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Танзанія, Туреччина	–	–	(–3,2,3)		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 602 місцеві працівники за наймом.

Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (UN Mission for the Referendum in Western Sahara, MINURSO)

MINURSO утворена на підставі Р Б 690 від 29 квітня 1991р., відповідно до Глави VI Статуту ООН для спостереження за дотриманням Угоди про припинення вогню між силами *Polisario Front* та урядовими військами Марокко, нагляд за скороченням військ, а також організації референдуму стосовно інтеграції Західної Сахари до складу Марокко. На підставі Р Б 2099 від 29 квітня 2014р. мандат подовжено до 30 квітня 2015р.

Р Б 690	Війська: Бангладеш, Гана	–	26	15	58,2
Вересень 1991р.	Спостерігачі: Аргентина, Австрія, Бангладеш, Бразилія, Китай, Хорватія, Джибуті, Єгипет, Сальвадор, Франція, Німеччина, Гана, Гвінея, Гондурас, Угорщина, Індія, Індонезія, Ірландія, Італія, Південна Корея, Киргизстан, Малаві, Малайзія, Монголія, Непал, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Польща, Росія, Шрі-Ланка, Швейцарія, Того, Уругвай, Ємен	237*	194	–	
Західна Сахара	Поліція: Аргентина, Єгипет, Йорданія, Ємен	6	5	–	
		91	80**		

* Дані стосуються військових спостерігачів і військ.

** У забезпеченні операційної діяльності брали участь 162 місцеві працівники за наймом і 12 волонтерів.

Тимчасова адміністрація ООН у Косово (UN Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK)

UNMIK утворена на підставі РРБ 1244 від 10 червня 1999р. відповідно до Глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: сприяння запровадженню міцної автономії і самоврядування в Косово; виконання функцій цивільної адміністрації; підтримання законності і правопорядку; сприяння дотриманню прав людини; безпечне повернення всіх біженців і переміщених осіб. Після проголошення незалежності Косово та розгортання Місії EULEX Kosovo мандат UNMIK було змінено – додане завдання з моніторингу та підтримки державних інститутів з акцентом на забезпеченні безпеки, стабільності і прав людини. Для припинення діяльності потрібне рішення РБ ООН.

РРБ 1244	Спостерігачі: Чехія, Молдова, Норвегія, Польща, Румунія, Туреччина, Україна	–	–	55	44,0
Червень 1999р.	Поліція: Австрія, Німеччина, Угорщина, Італія, Пакистан, Росія, Туреччина, Україна	8	8	–	–
Косово		8	8	8	110*
		117			

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 216 місцевих працівників за наймом і 26 волонтерів ООН.

Стабілізаційна місія ООН у ДРК (UN Organization Stabilization Mission in the DRC, MONUSCO)

1 липня 2010р. MONUSCO замінила Місію ООН у ДРК (UN Organization Mission in the DRC, MONUC), засновану на підставі РРБ 1279 від 30 листопада 1999р. Відповідно до Глави VII Статуту ООН, на підставі РРБ 1925 від 28 травня 2010р. MONUC трансформована у стабілізаційну Місію, а назва змінена на MONUSCO, підкреслюючи зміну її ролі. Її головні завдання: захист цивільного населення, підтримка Уряду ДРК в забезпеченні становлення мирних процесів та стабілізації конфлікту. Війська MONUSCO базувалися на сході ДРК для можливості швидкого пересування персоналу в інші частини країни. На підставі РРБ 2098 від 28 березня 2013р. до її завдань внесене створення Бригади силового втручання (Force Intervention Brigade, FIB) для нейтралізації і роззброєння збройних угруповань на сході ДРК у “виняткових випадках, що не призведуть до конфлікту сторін”. Мандат Місії також охоплює моніторинг виконання ембарго з поставок озброєнь і підтримку національних і міжнародних процесуальних дій стосовно військових злочинів і злочинів проти людства. На підставі РРБ 2147 від 28 березня 2014р. мандат Місії і функції FIB подовжені до 31 березня 2015р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ (причина ^с)		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт	у 2014р./	(причина ^с)	
<i>MONUSCO</i> (продовження)	Війська: Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія , Бразилія, Канада, Китай, Кот-д'Івуар , Єгипет, Франція, Гана, Гватемала, <u>Індія</u> , Індонезія, Ірландія, Йорданія, Кенія, Малаві, Малайзія, Марокко, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Перу, <i>Росія</i> , Сенегал, Сербія, Південна Африка, Швейцарія, Танзанія, Україна, Велика Британія , США , Уругвай, Замбія	19 815	19 463	246**		1 427,4
Р РБ 1279	Малаві, Малайзія, Марокко, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Перу, <i>Росія</i> , Сенегал, Сербія, Південна Африка, Швейцарія, Танзанія, Україна, Велика Британія , США , Уругвай, Замбія	760	490	16		
Листопад 1999р. ДРК	Спостерігачі: Алжир, Бангладеш, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія , Буркіна-Фасо, Камерун, <i>Канада</i> , Китай, Чехія, Єгипет, Гана, Гватемала, Гвінея , <u>Індія</u> , Індонезія, <i>Ірландія</i> , Йорданія, Кенія, Малаві, Малайзія, Малі, Монголія, Марокко, Непал, Нігер, Нігерія, <i>Норвегія</i> , Пакистан, Парагвай, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, <i>Сербія</i> , Південна Африка, Шрі-Ланка, Швеція, <i>Швейцарія</i> , Туніс, Україна, <i>Велика Британія</i> , <i>США</i> , Уругвай, Ємен, Замбія	1 441	1 083	(1,5,10,-)		
	Поліція: Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, <i>ЦАР</i> , Чад, Кот-д'Івуар, <i>Джібуті</i> , Єгипет, Франція, Гана , Гвінея, <u>Індія</u> , Йорданія, Мадагаскар, Малі, Нігер, Нігерія, Румунія, Росія, Сенегал, Швеція, Швейцарія, Того, Туніс , Туреччина, Україна, Ємен	1 029	889*			

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 2 612 місцевих працівників за наймом і 465 волонтерів ООН.

** Число жертв враховує втрати персоналу Місії.

Місія ООН у Ліберії (*UN Mission in Lebanon, UNMIL*)

UNMIL утворена на підставі Р РБ 1509 від 19 вересня 2003р. відповідно до Глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями були: підтримка імплементації Всеохопної мирної угоди 2003р.; підтримка гуманітарної і правозахисної діяльності; сприяння реформам у секторі безпеки (РСБ); захист цивільного населення. Р РБ 1938 від 15 вересня 2010р. уповноважила Місію допомагати ліберійському Уряду у проведенні президентських і парламентських виборів 2011р. Сьогодні головним завданням Місії є: забезпечення миру, стабільності та захисту цивільного населення; допомога в успішній передачі повноважень із забезпечення безпеки національній поліції Ліберії шляхом зміцнення її спроможностей. На підставі Р РБ 2066 від 17 вересня 2012р. прийняте рішення про зменшення чисельності військового персоналу Місії до липня 2015р. та збільшення чисельності поліції шляхом створення трьох бригад поліції. Через поширення епідемії вірусу Ебола у 2014р. РБ ООН ухвалила рішення про відтермінування зменшення військового персоналу до покращення ситуації. Р РБ 2190 від 15 грудня 2014р. мандат подовжено до 30 вересня 2015р.

Р РБ 1509	Війська: Бангладеш, <u>Бенін</u> , Болівія, Бразилія, Китай, <u>Хорватія</u> , Данія, Екватор, Ефіопія, Фінляндія, <u>Франція</u> , Гана, <u>Йорданія</u> , Кенія, <u>Південна Корея</u> , <u>Малайзія</u> ,	3 750	4 308	189	451,8
Жовтень 2003р.	Намібія, <u>Непал</u> , <u>Нігерія</u> , Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Сенегал, Того, Україна, США, Ємен	–	113	10	
Ліберія	Спостерігачі: <u>Бангладеш</u> , <u>Бенін</u> , Болівія, Бразилія, Болгарія, Китай, Данія, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія, Фінляндія, Гамбія, Гана, Індонезія, Йорданія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, Молдова, <u>Чорногорія</u> , Намібія, <u>Непал</u> , Нігер, Нігерія, Пакистан, Парагвай, <u>Перу</u> , <u>Філіппіни</u> , Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Того, Україна, США, Замбія, Зімбабве	1 795	1 417	(–, 1,9, –)	
	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бутан , Боснія і Герцеговина, Китай, Єгипет, <u>Сальвадор</u> , Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, Йорданія, Кенія, Південна Корея , Киргизстан, Литва, Намібія, <u>Непал</u> , Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Румунія , Росія, Руанда, Сербія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Уганда, Україна, США, Уругвай, Таїланд, Ємен, Замбія, Зімбабве	459	383*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 867 місцевих працівників за наймом і 194 волонтери ООН.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ (причина ⁶)		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт	у 2014р./	у 2014р./	
Операція ООН у Кот-д'Івуарі (UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI)						
UNOCI започаткована на підставі РБ 1528 від 27 лютого 2004р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями були: моніторинг дотримання угоди про припинення вогню, пересувань озброєних угруповань і дотримання ембарго на поставки зброї; сприяння реалізації програми РДР і РСБ; надання допомоги в забезпеченні законності і правопорядку, верховенства права та доступу громадян до інформації; забезпечення умов для здійснення гуманітарної допомоги та відновлення державних інститутів; допомога у проведенні вільних виборів. На підставі РБ 1933 від 30 червня 2010р. до мандата Операції додане завдання захисту цивільного населення. На підставі РБ 1951 від 24 листопада 2010р. та РБ 1967 від 19 січня 2011р. тимчасово розширили мандат Операції у випадку погіршення безпекової ситуації після проведення виборів у листопаді 2010р. З урахуванням підвищення спроможностей Уряду Кот-д'Івуару та його готовності перебрати повні функції UNOCI, на підставі РБ 2062 від 26 липня 2012р. та наступних резолюцій чисельність військового компонента Операції зменшена. РБ 12162 від 25 червня 2014р. дозволила розгортання додаткових сил швидкого реагування в рамках визначеної чисельності Операції з метою реалізації її мандата і створення спроможностей для швидкого посилення UNMIL. На підставі РБ 2162 мандат подовжено до 30 червня 2015р.						
РБ 1528	Війська: Бангладеш, Бенін, Бразилія, Чад, Єгипет, Франція, Гана, Йорданія, Малаві, Марокко, Непал, Нігер, Пакистан, Парагвай, Філіппіни, Сенегал, Іспанія, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Україна, Ємен	5 245	6 086	120		539,0
Квітень 2004р.	Спостерігачі: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Камерун, Чад, Китай, Екватор, Сальвадор, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Індія, Ірландія, Йорданія, Південна Корея, Малаві, Молдова, Намібія, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Уругвай, Ємен, Замбія, Зімбабве	192	180	5		
Кот-д'Івуар	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Джибуті, Єгипет, Франція, Гана, Гвінея, Йорданія, Мадагаскар, Мавританія, Нігер, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сенегал, Швейцарія, Того, Туніс, Туреччина, Україна, Уругвай, Вануату, Ємен	1 500	1 367	(-3,2,-)		
		411	328*			

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 685 місцевих працівників за наймом і 153 волонтери ООН.

Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH)

MINUSTAH утворена на підставі РРБ 1542 від 30 квітня 2004р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: забезпечення безпеки і стабільності, необхідних для просування мирного процесу; допомога зусиллям Уряду Гаїті в РСБ, в т.ч. в реалізації широкої програми РДР; підготовка національної поліції; відновлення верховенства права; допомога у проведенні вільних виборів; підтримка діяльності у сферах гуманітарної політики та дотримання прав людини; захист цивільного населення. З метою допомоги у відбудові, розвитку і стабілізації ситуації в Гаїті після землетрусу в січні 2010р. РРБ 1908 від 19 січня 2010р. збільшила чисельність військ Місії до 8 940 і поліції до 3 711 осіб. РРБ 1927 від 4 червня 2010р. дозволила додаткове розгортання 680 поліцейських і запропонувала Місії надати допомогу Уряду Гаїті в підготовці до муніципальних і президентських виборів у 2010р. Мірою покращення безпекової ситуації, наступні чотири резолюції РБ ООН поступово зменшували чисельність Місії. На підставі РРБ 2180 від 14 жовтня 2014р. мандат Місії подовжено до 15 жовтня 2015р.

РРБ 1542	Війська: Аргентина, Болівія, <u>Бразилія</u> , Канада, Чілі, Екватор, Сальвадор,	2 370	4 957	177	538,3
Червень 2004р.	<u>Франція</u> , Гватемала, Гондурас, Індонезія, Йорданія, <u>Південна Корея</u> , Непал,	–	–	1	
Гаїті	Парагвай, Перу, Філіппіни, Шрі-Ланка, США, Уругвай	2 601	2 256	(–, –, 1, –)	
	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Бразилія, Буркіна-Фасо, Бурунді,	399		319*	
	Камерун, Канада, <u>ЦАР</u> , Чад, Чілі, Колумбія, Кот-д'Івуар, Хорватія, Єгипет,				
	Франція, Гренада, <u>Гвінея</u> , <u>Індія</u> , <u>Ямайка</u> , Йорданія, Киргизстан, <u>Литва</u> ,				
	<u>Мадгаскар</u> , Малі, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай ,				
	Філіппіни, <u>Португалія</u> , Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, <u>Сербія</u> , <u>Сьєрра-Леоне</u> ,				
	Іспанія, Шрі-Ланка, Тайланд, Туніс, Туреччина, США, Уругвай, Вануату, Ємен				

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 1 140 місцевих працівників за наймом і 129 волонтерів ООН.

Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абьєї (UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA)

UNISFA створені на підставі РРБ 1990 від 27 червня 2011р., відповідно до Глави VI Статуту ООН. Їх головними завданнями були: контроль і перевірка передислокації будь-яких військ Судану чи Південного Судану з району Абьєї; надання допомоги в розмінуванні; сприяння доставці гуманітарної допомоги; зміцнення потенціалу поліції Абьєї; забезпечення безпеки нафтової інфраструктури району. На підставі РРБ 1990 мандат Місії розширено до забезпечення дотримання безпеки в регіоні Абьєї, захист цивільного населення, персоналу ООН і гуманітарних місій, членів Спільного комітету військових спостерігачів (*Joint Military Observers Committee*). РРБ 2024 від 14 грудня 2011р. розширила мандат Місії, додавши допомогу в нормалізації ситуації на судансько-південносуданському кордоні. РРБ 2101 від 29 травня 2013р. збільшила чисельність Місії з метою підтримки забезпечення Спільного механізму контролю та моніторингу кордону (*Joint Border Verification and Monitoring Mechanism, JBVM*), створеного Суданом і Південним Суданом для спостереження за роззброєнням у Безпечній демілітаризованій зоні (*Safe Demilitarization Zone*) на спільному кордоні. На підставі РРБ 2179 від 14 жовтня 2014р. мандат подовжено до 28 лютого 2015р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ Факт (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт		
Р РБ 1990					
Червень 2011р.	Війська: Бенін, <i>Болівія</i> , Бразилія, Еквадор, <i>Ефіопія</i> , Гана, Гватемала, Індія, Індонезія, Малаві, Малі , Намібія, Непал, Нігерія, <i>Парагвай</i> , Перу, Філіппіни, Руанда, <i>Шрі-Ланка</i> , <i>Танзанія</i> , Україна, <i>Уругвай</i> , Ємен, Замбія, <i>Зімбабве</i>	5 326	3 946	17	324,0
Абьєї	Спостерігачі: Бенін, <i>Болівія</i> , Бразилія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Еквадор, Сальвадор, <i>Ефіопія</i> , Гана, Індія, Індонезія, Киргизстан, Малайзія, Монголія, <i>Мозамбік</i> , Намібія, Непал, <i>Нігерія</i> , <i>Парагвай</i> , Перу, Росія, Руанда, <i>Сьєрра-Леоне</i> , <i>Шрі-Ланка</i> , Танзанія, Україна, Ємен, Замбія, <i>Зімбабве</i>	—	97	4	
	Поліція: <i>Ефіопія</i> , Гана, Намібія, Руанда, Танзанія, Зімбабве	50	23	(1, 3, —, —)	
		165	126*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 65 місцевих працівників за наймом і 22 волонтери ООН.

Місія ООН у Південному Судані (UN Mission in South Sudan, UNMISS)

UNMISS утворена на підставі Р РБ 1996 від 8 липня 2011р., відповідно до Глави VII Статуту ООН після проголошення Південним Суданом незалежності у 2011р. Місія замінила Місію ООН у Судані (Sudan UNMIS). Мандат Місії охоплює підтримку миру з метою сприяння розбудові державності та економічному розвитку, надання підтримки Уряду Південного Судану в запобіганні, пом'якшенні та розв'язанні конфлікту; захист цивільного населення; відновлення верховенства права; забезпечення безпеки і стабільності; зміцнення секторів безпеки і правосуддя Південного Судану. У відповідь на загострення гуманітарної ситуації і погіршення безпекової ситуації у країні наприкінці 2013р., Р РБ 2132 від 24 грудня 2013р. тимчасово збільшила чисельність Місії з метою захисту цивільного населення та надання гуманітарної допомоги. Р РБ 2155 від 27 травня 2014р. зобов'язала UNMISS до посиленого моніторингу надання гуманітарної допомоги та захисту цивільного населення, моніторингу та розслідування випадків порушення прав людини, підтримки імплементації Всеохопної угоди, підписаної між Урядом Південного Судану та Опозиційним крилом Народного руху/Армії визволення Судану (Sudan People's Liberation Movement/Army (SPLM/A) in Opposition) 23 січня 2014р. РБ прийняла рішення відновити присутність військового персоналу Місії у вигляді трьох додаткових батальйонів для захисту Механізму оцінки та перевірки (IGAD's Monitoring and Verification Mechanism, MVM), завданням якого є моніторинг виконання Всеохопної угоди. На підставі Р РБ 2187 від 25 листопада 2014р. мандат Місії подовжено до 30 травня 2015р.

Р РБ 1996
 Липень 2011р.
 Південний Судан

Війська: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Камбоджа, Канада, Китай, Данія, **Єгипет**, **Ефіопія**, Фіджі, Німеччина, Гана, Гватемала, Індія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, **Киргизстан**, Молдова, Монголія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Румунія, Росія, Руанда, **Сенегал**, **Шрі-Ланка**, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Того, Уганда, *Україна*, Велика Британія, США, Ємен, Замбія

12 500
 –
 1 323
 1 019

10 251
 164
 1 018
 818*

32
 11
 (1,5,4,1)

1 043,0

Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Білорусь, Бенін, *Болівія*, Бразилія, Камбоджа, Канада, Китай, Данія, *Екватор*, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Німеччина, Гана, Гватемала, Гвінея, Індія, Індонезія, Італія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Малі, Молдова, Монголія, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, *Філіппіни*, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Танзанія, *Тимор-Лешті*, *Уганда*, Україна, **В'єтнам**, Ємен, Замбія, *Зімбабве*

Поліція: Албанія, Аргентина, *Австралія*, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Китай, *Сальвадор*, Ефіопія, Фіджі, *Фінляндія*, Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, Індонезія, Кенія, Киргизстан, *Малайзія*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нігерія, Норвегія, *Філіппіни*, **Румунія**, Росія, Руанда, Самоа, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, *Тайланд*, Туреччина, Уганда, Україна, Велика Британія, США, Замбія, Зімбабве

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 1 384 місцеві працівники за наймом і 411 волонтерів ООН.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ Факт (причина ⁴)		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт	План	Факт	
Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у Малі (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, MINUSMA)						
MINUSMA створена на підставі РРБ 2100 від 25 квітня 2013р., відповідно до Глави VII Статуту ООН та з 1 липня 2013р. замінила діючу Місію AFISMA. Попередній термін дії Місії один рік. Після передачі повноважень більшості контингенту AFISMA передана до MINUSMA. Мандат Місії передбачає: надання допомоги у стабілізації ситуації в головних населених пунктах, сприяння перехідній владі Малі, захист цивільного населення, моніторинг дотримання прав людини, створення умов для надання гуманітарної допомоги та повернення внутрішньо переміщених осіб, надання допомоги у проведенні вільних, мирних і демократичних виборів. РРБ 2164 від 25 червня 2014р. розширила мандат Місії посиленням присутності контингенту в малонаселених регіонах на півночі Малі. Згідно з РРБ 2100 і 2164, присутні в Малі французькі сили Операції <i>Serval</i> (пізніше <i>Varkhane</i>) уповноважені на втручання для підтримки Місії за умов прямої загрози персоналу ООН або на вимогу Генерального Секретаря ООН. На підставі РРБ 2164 мандат подовжено до 30 червня 2015р.						
РРБ 2100	Війська: Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Боснія і Герцеговина , Камбоджа, Камерун, Канада, Чад, Китай, Кот-д'Івуар , Данія, Домініканська Республіка, Егіпет, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Італія, Йорданія, Кенія, Лівія, Мавританія, Непал, Нідерланди, Нігер, Нігерія, Норвегія, Португалія, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Швеція, Швейцарія, Того, Велика Британія, США, Ємен	11 200	8 461	45	45	716,4
Квітень 2013р. Малі	Камерун, Канада, Чад, Китай, Кот-д'Івуар , Данія, Домініканська Республіка, Егіпет, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Італія, Йорданія, Кенія, Лівія, Мавританія, Непал, Нідерланди, Нігер, Нігерія, Норвегія, Португалія, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Швеція, Швейцарія, Того, Велика Британія, США, Ємен	—	—	39	39	(28,4,6,1)
	Поліція: Бангладеш, Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чад, Кот-д'Івуар, ДРК, Джибуті, Єгіпет, Франція, Німеччина, Гана, Гвінея, Йорданія, Малагаскар, Нідерланди, Нігер, Нігерія, Румунія, Руанда, Сенегал, Швеція, Швейцарія, Того, Туніс, Туреччина, Ємен	1 440	1 033	523*	523*	

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 542 місцеві працівники за наймом і 119 волонтерів ООН.

Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР (UN Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the CAR, MINUSCA)

MINUSCA створена на підставі Р РБ 2149 від 10 квітня 2014р., відповідно до Глави VII статуту ООН. 15 вересня 2014р. MINUSCA змінила Місію MISCA. MISCA оперувала під егідою Союзу Африканських Держав. Р РБ 2149 інтегрувала функції BINUCA з MINUSCA. Після передачі повноважень військовий контингент та поліцію MISCA було переведено до складу MINUSCA під егідою ООН. Мандат MINUSCA передбачає: захист цивільного населення; підтримку у відновленні державних інституцій і політичних процесів у ЦАР; захист персоналу, майна та техніки ООН; спрощення доставки гуманітарної допомоги; забезпечення та захист прав людини, підтримку верховенства права; підтримку процесів роззброєння, демобілізації та інтеграції в суспільство озброєних груп і репатріації іноземних комбатантів; підтримку Уряду ЦАР в імплементації Всеохопної мирної угоди від 23 липня 2014р.; забезпечення миру і стабільності в країні для проведення загальних виборів у 2015р. На підставі Р РБ 2149, MINUSCA отримує підтримку від Операції Sangaris. Мандат закінчується 30 квітня 2015р.

Р РБ 2149	Війська: Бангладеш, Бутан, Бразилія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа,	9 960	7 469	2	253,4
Квітень 2014р.	Камерун, ДРК, Конго, Єгипет, Франція, Габон, Гана, Гватемала, Індонезія,	240	91	2	
ЦАР	Йорданія, Кенія, Малі, Мавританія, Молдова, Марокко, Непал, Пакистан,	1 820	1 125	(1, -, 1, -)	
	Парагвай, Перу, Руанда, Сенегал, Сербія, Шрі-Ланка, Танзанія, США,	495	256*		
	Замбія				

Спостерігачі: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чехія, Єгипет, Габон, Гана, Гватемала, Індонезія, Йорданія, Кенія, Мавританія, Молдова, Марокко, Непал, Нігер, Пакистан, Перу, Руанда, Сенегал, Сербія, Шрі-Ланка, Ємен, Замбія

Поліція: Бенін, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, ДРК, Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Йорданія, Мадагаскар, Нігер, Руанда, Сенегал, Туніс

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 136 місцевих працівників за наймом і 18 волонтерів ООН.

Політичні операції та операції з побудови миру під егідою ООН

Усього:	-	271	-	447,9
шість операцій	-	22	3	
..*	-	19		
	1 298	957		

* Політичні операції ООН, на відміну від інших миротворчих операцій, не отримують персоналу від крайн-членів ООН. Персонал для політичних місій наймається відповідно до потреб.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ Факт (причина ⁴) не сплачено		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ у 2014р./
		План	Факт	усього	у 2014р./	
Місія ООН допомоги в Афганістані (UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA)						
UNAMA створена на підставі Р БВ 1401 від 28 березня 2002р. Її головними завданнями були: сприяння забезпеченню прав людини, верховенства права, розв'язання гендерних проблем; сприяння національному примиренню; управління діяльністю у сферах гуманітарної допомоги, відновлення та реконструкції. На підставі Р БВ 1806 від 20 березня 2008р. мандат Місії доповнено наступними завданнями: координація міжнародної допомоги; зміцнення взаємодії з ISAF; управління у взаємодії з Урядом Афганістану всією діяльністю ООН у сфері гуманітарної допомоги; відновлення та реконструкція в Афганістані; підтримка зусиль з покращення врядування, забезпечення верховенства права, боротьба з корупцією; забезпечення прав людини та надання технічної допомоги у проведених виборів. UNAMA активно підтримує намагання Уряду Афганістану забезпечити контроль, належне врядування та безпеку у країні. Місія має 13 регіональних офісів, а також допоміжні офіси в Ісламабаді та Тегерані. На підставі Р БВ 2145 від 17 березня 2014р. мандат подовжено до 17 березня 2015р.						
Р БВ 1401	Спостерігачі: Австралія, Чехія, Німеччина, Італія, Литва, Монголія, Нідерланди,	–	–	25	–	191,4
Березень 2002р.	Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Швеція, Туреччина	–	15	2	–	–
Афганістан	Поліція: Боснія і Герцеговина, Фінляндія, Індія, Нідерланди, Філіппіни	–	2	(1, –1, –)	–	–
		402	336*			
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 1 154 місцеві працівники за наймом і 68 волонтерів ООН.						
Місія ООН допомоги в Іраку (UN Assistance Mission in Iraq, UNAMI)						
UNAMI створена на підставі Р БВ 1500 від 14 серпня 2003р. Її головними завданнями були: сприяння діалогу та національному примиренню; налагодження гуманітарної допомоги та безпечного повернення біженців; координація програм реконструкції і допомоги; сприяння підвищенню потенціалу і сталому розвитку; підтримка захисту прав людини, проведення правосуддя і судової реформи, а також зміцнення верховенства права. Р БВ 1770 від 10 серпня 2007р. розширила мандат Місії, додавши консультації і надання допомоги в реформуванні виборчої системи і здійсненні конституційної реформи, вирішенні питань внутрішніх кордонів, реінтеграції колишніх комбатантів, організації всеохопного перепису населення. На підставі Р БВ 2169 від 30 липня 2014р. мандат подовжено до 31 липня 2015р.						
Р БВ 1500	Війська: Філіппіни, Непал	–	271	16	–	136,3
Серпень 2003р.	Поліція: Непал	–	–	1	–	–
Ірак		–	2	(1, –1, –)	–	–
		394	326*			
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 460 місцевих працівників за наймом.						

Об'єднаний офіс ООН з побудови миру в Сьєрра-Леоне (UN Integrated Peacebuilding Office in Sierra Leone, UNIPSIL)

UNIPSIL утворений на підставі Р РБ 1829 від 4 серпня 2008р. Його головними завданнями були: моніторинг і сприяння розвитку прав людини, демократичних інститутів і верховенства права; підтримка зусиль з виявлення та ліквідації потенційних загроз виникнення конфліктів. На підставі Р РБ 1941 від 29 вересня 2010р. мандат Офісу доповнено завданнями: сприяння ефективному врядуванню; допомога Уряду в підготовці до президентських виборів 2012р. Місія завершила діяльність 31 березня 2014р.

Р РБ 1829	Поліція: ...	-	-	1	4,4
Жовтень 2008р.		-	-	-	
Сьєрра-Леоне		-	4		
		29	20*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 19 місцевих працівників за наймом і шість волонтерів ООН. Дані наведені станом на 31 грудня 2013р.

Місія ООН з підтримки в Лівії (UN Support Mission in Libya, UNSMIL)

UNSMIL утворена на підставі Р РБ 2009 від 16 вересня 2011р. з метою сприяння перехідному Уряду Лівії в подоланні наслідків конфлікту 2011р. Спочатку її головними завданнями були: сприяння національним зусиллям у відновленні громадської безпеки і правопорядку; сприяння загальносупільному політичному діалогу та національному примиренню; підтримка конституційного та виборчого процесів. Згідно з Р РБ 2022 від 2 грудня 2011р. та 2040 від 12 березня 2012р., до завдань Місії належать: сприяння Уряду Лівії в запровадженні процесу демократизації; допомога в демобілізації і реінтеграції колишніх комбатантів; протидія нелегальному розповсюдженню зброї; координація міжнародної допомоги і сприяння ефективному врядуванню. Р РБ 2144 від 14 березня 2014р. доповнила мандат Місії наступними завданнями: посилене сприяння в запровадженні процесу демократизації в Лівії, забезпечення захисту прав людини, контроль і протидія розповсюдженню незаресстрованої зброї, сприяння підвищенню потенціалу і сталому розвитку Лівії. На підставі Р РБ 2144 мандат подовжено до 13 березня 2015р.

Р РБ 2009	Поліція: ...	-	-	-	46,7
Вересень 2011р.		-	-	-	
Лівія		-	4		
		259	151*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 73 місцеві працівники за наймом і три волонтери ООН.

Місія ООН допомоги в Сомалі (UN Assistance Mission in Somalia, UNSOM)

UNSOM утворена на підставі Р РБ 2102 від 2 травня 2013р. Її головними завданнями є: сприяння федеральному Уряду Сомалі в побудові миру і злагоди; за необхідності, сприяння Уряду Сомалі, а також AMISOM у побудові миру та державних інституцій шляхом надання стратегічних політичних консультацій; моніторинг надходження донорської допомоги; сприяння розвитку прав людини; моніторинг, розслідування і допомога в запобіганні порушенням прав людини, в т.ч. шляхом розгортання спостерегачів за дотриманням прав людини. UNSOM заснована на 12 місяців з можливістю, за необхідності, подовження дії мандата. Згідно з Р РБ 2158 мандат подовжено на 12 місяців.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал	Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ у 2014р./	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
<i>UNSCOM</i> (продовження)				
Р РБ 2102	Спостерігачі: . . .	–	–	48,7
Червень 2013р.	Поліція: . . .	–	5	–
Сомалі		–	5	–
		132	72*	
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 42 місцеві працівники за наймом і 12 волонтерів ООН.				
Об'єднаний офіс ООН з побудови миру в ЦАР (<i>UN Integrated Peacebuilding Office in the CAR, BINUCA</i>)				
<i>BINUCA</i> створений 1 січня 2010р. як наступник Офісу ООН з підтримки побудови миру в ЦАР (<i>UN Peacebuilding Support Office in the CAR, BONUCA</i>). Відповідно до ЗП РБ ООН від 7 квітня 2009р., головною метою Офісу є сприяння встановленню миру, примиренню між воюючими сторонами, зміцненню демократичних інституцій і верховенства права, забезпеченню дотримання прав людини. Згідно з Р РБ 2121 від 10 жовтня 2013р. і Р РБ 234 від 28 січня 2014р., через ескалацію політичної, гуманітарної і безпекової кризи, мандат Офісу було посилено. Поточними пріоритетами Офісу є: надання допомоги в реалізації перехідних процесів у ЦАР та імплементації Лібрівільської угоди між Урядом ЦАР і повстанцями від січня 2013р.; надання підтримки в запобіганні ескалації конфлікту та надання гуманітарної допомоги; підтримка у стабілізації ситуації; сприяння дотриманню прав людини. На підставі Р РБ 2149 від 10 квітня 2014р. повноваження <i>BINUCA</i> передані <i>MISCA</i> .				
ЗП РБ/2009/5 та	Спостерігачі: . . .	–	–	20,5
Р РБ 2121*	Поліція: . . .	–	2	–
Січень 2010р. / жовтень 2013р.		–	2	–
ЦАР		82	52**	
* До розширення мандата на підставі Р РБ 2121 <i>BINUCA</i> не підпадав під визначення СППІ миротворчої операції.				
** У забезпеченні операційної діяльності брали участь 78 місцевих працівників за наймом і чотири волонтери ООН.				

Африканський Союз (АС) – ООН				
Усього: одна операція Брали участь 47 держав				
	15 845	12 614	212	1 307,3
	–	220	24	
	3 403	3 035		
	1 241	967		

Спільна операція АС/ООН у Дарфурі (AU/UN Hybrid Operation in Darfur; UNAMID)

UNAMID започаткована на підставі Комюніке 79 РАС від 22 червня 2007р. стосовно ситуації в Дарфурі та РБ 1769 від 31 липня 2007р., відповідно до Глави VII Статуту ООН, як наступник Місії АС в Судані (AMIS). Її головними завданнями є: сприяння відновленню безпеки; захист цивільного населення; сприяння наданню гуманітарної допомоги; моніторинг виконання домовленостей про припинення вогню; сприяння забезпеченню верховенства права і прав людини; сприяння становленню політичної стабільності. Відповідно до Глави VII Статуту ООН РБ 1769 мандат Операції посиленій наступними завданнями: захист цивільного населення, сприяння виконанню та запобігання зриву Угоди про мир у Дарфурі від 5 травня 2006р. РБ 2063 від 31 липня 2012р. зменшила чисельність поліції і військового персоналу UNAMID та змінила конфігурацію її сил з акцентом на регіонах Дарфуру з підвищеним рівнем загроз. На підставі РБ 2148 від 3 квітня 2014р. головними завданнями Місії визначені: захист цивільного населення; сприяння наданню гуманітарної допомоги; посередництво в імплементації Дохійського документа про мир у Дарфурі між Урядом Судану і збройними угрупованнями, які не підписали Угоду; сприяння врегулюванню внутрішніх конфліктів. РБ 2173 від 27 серпня 2014р. зменшила чисельність військового персоналу Операції і подовжила мандат до 30 червня 2015р.

РБ 1769	Війська: Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Китай, Екватор , Єгипет, Ефіопія ,	15 845	12 614	212	1 307,3
Жовтень 2007р.	Гамбія, Німеччина, Гана, Індонезія, <i>Італія</i> , Йорданія, Кенія, Південна Корея,	–	220	24	
Судан	<i>Лесото</i> , Малайзія, <i>Малі</i> , Монголія, Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, Палау, Перу, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Танзанія, Таїланд, Того, Ємен, Замбія, Зімбабве	3 403	3 035	(6,3,13,2)	
	Спостерігачі: Бангладеш, Болівія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Екватор, Єгипет, Ефіопія, Гана, Індонезія, Іран, <i>Італія</i> , Йорданія, Кенія, Киргизстан, <i>Лесото</i> , Малайзія, Малі, Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, <i>Палау</i> , Перу, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Танзанія, Таїланд, Того, Ємен, Замбія, Зімбабве	1 241	967*		
	Поліція: Бангладеш, <i>Бенін</i> , Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Джибуті, Єгипет, Ефіопія, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Індонезія, Ямайка, <i>Йорданія</i> , Киргизстан, Мадагаскар, Малаві, <i>Малайзія</i> , Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, <i>Палау</i> , Руанда, Сенегал, Самоа , Сьєрра-Леоне, <i>Південна Африка</i> , <i>Таджикистан</i> , Танзанія, Того, Туніс, Туреччина, Ємен, Замбія, Зімбабве				

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 2 864 місцеві працівники за наймом і 295 волонтерів ООН.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ у 2014р./ не сплачено
		План	Факт		
Африканський Союз (АС)					
Усього: три операції					
		28 126	25 970	–	416,3
		–	–	90	
		1 690	1 270		
		111	128		
Місія АС у Сомалі (AU Mission in Somalia, AMISOM)					
AMISOM утворена на підставі 69 Комюніке РАС від 19 січня 2007р. і схвалена Р РБ 1744 від 21 лютого 2007р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями були: підтримка мирного процесу; надання гуманітарної допомоги; забезпечення загальної безпеки в Сомалі. Після передачі повноважень у вересні 2012р. від перехідного до Федерального уряду Сомалі, РАС на 356 зустрічі 27 лютого 2013р. вирішила переглянути мандат AMISOM. Теперішній мандат охоплює наступні головні завдання: застосування усіх необхідних засобів для ліквідації загроз від Аль-Шабаб та інших збройних опозиційних угруповань; надання допомоги Уряду у встановленні легітимного контролю над національними територіями; надання допомоги Уряду в проведенні у 2016р. вільних і демократичних виборів. Чисельність Місії кілька разів збільшувалася. На підставі Р РБ 2124 від 12 листопада 2013р. чисельність військового персоналу збільшена з 17 731 до 21 126 тис. осіб. Р РБ 2182 від 24 жовтня 2014р. продовжила мандат Місії в її теперішній чисельності до 30 листопада 2015р.					
69 Комюніке РАС	Війська: Бурунді, Джибуті, Ефіопія, Кенія, Сьєрра-Леоне, Уганда*	22 126	20 828	1 108	250,0
Р РБ 1744	Поліція: Бурунді, Гамбія, Гана, Кенія, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Уганда, Зімбабве	–	–	69	
Березень 2007р.	Уганда, Зімбабве	540	382	(69, – – – –)	
Сомалі*		–	69**		

* Дані не враховують штабних офіцерів з країн АС, які працюють у штабах AMISOM.

** У забезпеченні операційної діяльності брали участь 59 місцевих працівників за наймом.

Африканська міжнародна місія підтримки в ЦАР (African-led International Support Mission in the Central African Republic, MISCA)*

MISCA створена на 12 місяців на підставі 385 Комюніке РАС від 19 липня 2013р. і схвалена Р РБ 2127 від 5 грудня 2013р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. MISCA замінила MISORAH, яка діяла під егідою СЕЕАС і була головною Місією з підтримання миру в ЦАР. Передача повноважень від MISORAH до MISCA відбулася 19 грудня 2013р. Головними завданнями MISCA є: захист цивільного населення; сприяння відновленню безпеки і правопорядку; відновлення державної влади в усіх регіонах ЦАР; допомога в РСБ та оборони; сприяння наданню гуманітарної допомоги місцевому населенню. На підставі Р РБ 2140 від 10 квітня 2014р. MISCA трансформована в MINUSCA. Передача повноважень відбулася 15 вересня 2014р.

385 Комюніке РАС	Війська: <u>Бурунді</u> , <u>Камерун</u> , <u>Чад</u> , ДРК , <u>Конго</u> , <u>Габон</u> , <u>Екваторіальна Гвінея</u> ,	6 000	5 142	32	166,3
Р РБ 2127	Руанда**	–	–	21	
Грудень 2013р.	Поліція: Буркіна-Фасо , Бурунді , Камерун , Чад , ДРК , Конго , Габон	1 150	888	(12,3,6,7–)	
ЦАР		50	41***		

* Абревіатура Місії походить від її французької назви – *Mission internationale de soutien à la Centrafrique sous conduite Africaine*. Англійська абревіатура Місії – *AFISM-CAR*. Дані наведені до дати закінчення мандата – 15 вересня 2015р.

** Дані не враховують штабних офіцерів з країн АС, які працюють у штабах AMISOM.

*** У забезпеченні операційної діяльності брали участь 12 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ у 2014р./		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт (причина ^с)	у 2014р./	у 2014р./	
Місія АС у Малі і Сахелі (AU Mission for Mali and the Sahel, MISAHHEL)						
<p><i>MISAHHEL</i> створена в серпні 2013р. рішенням Комісії АС для забезпечення присутності в Малі та Сахелі після трансформації <i>AFISMA</i> в <i>MINUSMA</i>. Мандат Місії, згідно з внутрішнім меморандумом і рішенням Голови Комісії, охоплює: надання політичної підтримки Уряду Малі; сприяння дотриманню прав людини та надання гуманітарної допомоги; надання допомоги в забезпеченні безпеки та розвитку регіону; сприяння процесу національного примирення (включно з виконанням Дорожньої карти); а також надання допомоги в імplementації результатів виборів; моніторинг дотримання прав людини; координація дій АС і регіональних гравців у вирішенні конфліктів; сприяння зусиллям у боротьбі з тероризмом і міжнародною злочинністю в рамках Ноукшотського процесу, ініційованого АС у березні 2013р. Мандат <i>MISAHHEL</i> доповнено завданнями з підготовки та координації процесу імplementації нової Стратегії АС для Сахеля, затвердженої на 449 засіданні РБ АС 11 серпня 2014р. Цілі Стратегії, як і мандат <i>MISAHHEL</i>, передбачають надання підтримки в забезпеченні належного врядування, безпеки та розвитку регіону. Місія співпрацює з рядом регіональних організацій і забезпечує підтримку в реалізації Квагадоугудської угоди від 2013 р. <i>MISAHHEL</i> діє в рамках очолюваного Алжиром мирного між владою Малі і збройними угрупованнями на півночі країни.</p>						
Комюніке 449 РАС	Цивільний персонал: -	-	-	-	-	..
Серпень 2013*		-	-	-	-	
Малі		-	-	-	-	
		61	18**			

* *MISAHHEL* внесена до Бази даних СППРІ з моменту прийняття 449 Комюніке РАС від 11 серпня 2014р.

** Весь міжнародний персонал Місії контрактний. У забезпеченні операційної діяльності брали участь 16 місцевих працівників за наймом.

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS)			
Усього: одна операція	Брали участь три держави	..	850
		-	-
		-	-
		-	-
Місія ЕКОВАС у Гвінеї-Бісау (ECOWAS Mission in Guinea-Bissau, ECOMIB)			
<p>ЕСОМІВ утворена на позачерговій сесії Комітету глав держав та урядів ЕКОВАС (<i>Extraordinary Session of the Authority of ECOWAS Heads of State and Government</i>) 26 квітня 2012р. Місія розгорнута 18 травня 2012р. у відповідь на військовий переворот у Гвінеї-Бісау 12 квітня 2012р. Головними завданнями Місії є: сприяння виводу Місії технічної і військової допомоги Анголі (<i>Angolan Technical and Military Assistance Mission, MISSANG</i>); надання допомоги в забезпеченні перехідного політичного процесу; сприяння підготовці вільних і прозорих виборів; допомога в реалізації дорожньої карти РСБ, розробленої ЕКОВАС і Співдружністю португальомовних країн (<i>Community of Portuguese-speaking Countries, CPLP</i>). Меморандум між ЕКОВАС та Урядом Гвінеї-Бісау про розуміння Програми реформування сектору безпеки та оборони, а також про статус Місії підписаний 7 листопада 2012р. У 2014р. Місія підсилена поліцейською бригадою на підставі Рішення 46 сесії Комітету глав держав та урядів ЕКОВАС (15 грудня 2014р.). Мандат подовжено до 30 червня 2015р.</p>			
Саміт ЕКОВАС	Війська: Буркіна-Фасо, Нігерія, Сенегал,	..	(850)*
26 квітня 2012р.		-	-
Травень 2012р.		-	-
Гвінея-Бісау		-	-

* Дані враховують поліцейські бригади ЕКОВАС.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ Факт (причина ⁶)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт		
Європейський Союз (ЄС)					
Усього: 13 операцій	Брали участь 39 держав	2 053	2 149	-	390,1
		-	-	2	
		-	-		
		1 803	1 430		
Військова операція ЄС у Боснії і Герцеговині (EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina, EUFOR ALTHEA)					
<i>EUFOR ALTHEA</i> започаткована на підставі СД РЕС 2004/570/CFSP від 12 липня 2004р. і схвалена Р Б 1575 від 22 листопада 2004р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. Операція стала наступницею Стабілізаційних сил НАТО (NATO Stabilization Force, SFOR) від 2 грудня 2004р. Операція здійснюється на засадах угод Берлін+ між НАТО та ЄС від 2003р. Головними завданнями Операції є: підтримка безпеки під час імплементації Дейтонської угоди 1995р.; допомога у зміцненні місцевих спроможностей поліції і підтримка євроінтеграційних процесів у Боснії і Герцеговині. Початкова чисельність персоналу Місії становила 7 000 осіб. У вересні 2012р. структура Операції була вчетверте змінена зі зменшенням чисельності військ. На підставі Р Б 2183 від 11 листопада 2014р. мандат подовжено до 10 листопада 2015р.					
СД РЕС 2004/570/CFSP	Війська: Албанія, Австрія, Болгарія, Чилі, Чехія, Фінляндія, Франція, Греція, Р Б 1575	600	740	21	13,8
Грудень 2004р.	Угорщина, Ірландія, Італія, Люксембург, Македонія, Нідерланди, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Боснія і Герцеговина	-	-	-	-
	Британія	23	21*		
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 269 місцевих працівників за наймом.					

Консультативна Місія ЄС з реформування сектору безпеки в ДРК (EU Advisory and Assistance Mission for Security Reform in the Democratic Republic of the Congo, EUSEC RD Congo)

EUSEC RD Congo створена на підставі СД РЄС 2005/355/CFSP від 2 травня 2005р. та розпочала діяльність у червні 2005р. Головними завданнями Місії були: надання допомоги конголезьким властям, особливо Міністерству оборони, з питань безпеки, забезпечення відповідності політики міжнародному гуманітарному праву, стандартам демократичного врядування і принципам верховенства права. У 2009р. мандат Місії був розширений завданнями з надання консультацій і допомоги в РСБ шляхом сприяння виконанню керівних принципів, ухвалених конголезькою владою і викладених в уточненому плані реформ збройних сил ДРК. Теперішній мандат Місії має на меті надання консультацій з питань безпеки Міністерству оборони та імплементації плану реформ збройних сил ДРК; сприяння запровадженню ефективних принципів врядування, підготовки та набору персоналу. До кінця 2015р. більшість повноважень будуть передані Європейському фонду розвитку. Місія продовжить діяльність з меншими повноваженнями. На підставі СД РЄС 2013/674/CFSP від 25 вересня 2014р. мандат подовжено до 30 червня 2015р.

СД РЄС 2005/355/CFSP	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Угорщина, Італія,	–	–	3	10,7
Червень 2005р.	Люксембург, Румунія, Швеція, Велика Британія, США	–	–	–	–
ДРК		–	–	–	–
		30	28*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 25 місцевих працівників за наймом.

Прикордонна Місія ЄС на контрольно-пропускному пункті Рафах (EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point, EUBAM Rafah)

EUBAM Rafah утворена на підставі СД РЄС 2005/889/CFSP від 12 грудня 2005р., згідно з Угодою про пересування та доступ, укладеної між Ізраїлем та Адміністрацією Палестинської автономії (АПА) 15 листопада 2005р. Головними завданнями Місії є: моніторинг, перевірка та оцінка спроможностей АПА з охорони кордону, роботи працівників безпеки та митниці на прикордонному Переході Рафах, згідно з узгодженими у 2005р. принципами функціонування цього переходу; підтримка зусиль АПА у зміцненні прикордонного контролю. З 13 червня 2007р. EUBAM Rafah призупилила моніторингову діяльність після захоплення Сектору Гази силами Хамас, стосовно яких політика ЄС передбачає усунення контактів. Місія зберегла невелику присутність у регіоні невеликих сил с метою підтримки операційних спроможностей і готовності до швидкого розгортання пропускного пункту. Після 2011р. ЄС підтвердила готовність відновити за певних умов діяльність EUBAM Rafah з метою виконання її функції згідно з Угодою про пересування та доступ 2005р. Крім того Місія надає технічну допомогу EUPOL COPPS. На підставі СД РЄС 2014/430/CFSP від 3 липня 2014р. мандат подовжено до 30 червня 2015р.

СД РЄС 2005/889/CFSP	Цивільний персонал: Данія, Угорщина, Італія	–	–	–	1,3
Листопад 2005р.		–	–	–	–
Єгипет, Палестина		–	–	–	–
(контрольно-пропускний пункт Рафах)*		3	3**		

* Шгаб квартира Місії розташована в столиці Ізраїлю Тель-Авіві. З міркувань безпеки персонал Місії не дислокується на постійній основі на контрольно-пропускному пункті Рафах та в Секторі Гази.

** У забезпеченні операційної діяльності брали участь п'ять місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт (причина ^с)	Факт (причина ^с)	у 2014р./	
Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (EU Police Mission for the Palestinian Territories, EUPOL COPPS)*						
<i>EUPOL COPPS</i> утворена на підставі СД РЄС 2005/797/CFSP від 14 листопада 2005р. та розпочала діяльність 1 січня 2006р. До її мандата належать створення структур і надання консультативної допомоги кримінальному судочинству та поліції АПА, а також координація зусиль ЄС з надання допомоги АПА. Стратегічними завданнями Місії є: надання допомоги в реформі та розвитку цивільної поліції; допомога в зміцненні та підтримка реформ кримінального судочинства; сприяння зміцненню взаємодії між прокурорами та поліцією для побудови та розвитку інституційних спроможностей та верховенства права. Місія діє лише на Західному Березі річки Йордан, тоді як Сектор Гази перебуває під контролем Хамасу. На підставі СД РЄС 2014/447/CFSP від 9 липня 2014р. мандат подовжено до 30 червня 2015р.						
СД РЄС 2005/797/CFSP	Цивільний персонал:	Австрія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	–	–	1	12,9
Січень 2006р.	Палестина	–	–	–	–	–
			71	–	60**	
* Офіційна назва Місії – Офіс ЄС з координації підтримки палестинської поліції (<i>EU Coordinating Office for Palestinian Police Support</i>).						
** Дані враховують поліцію і цивільний персонал.						
Поліцейська Місія ЄС в Афганістані (EU Police Mission in Afghanistan, EUPOL Afghanistan)						
<i>EUPOL Afghanistan</i> утворена на підставі СД РЄС 2007/369/CFSP від 30 травня 2007р. на прохання Уряду Афганістану та розпочала діяльність 17 червня 2014р. Її головними завданнями є зміцнення верховенства права шляхом сприяння створенню структур цивільної поліції і правоохоронних органів за відповідальної участі Уряду Афганістану. Наразі мандат Місії охоплює надання підтримки Уряду Афганістану в реформуванні Міністерства внутрішніх справ, професійній підготовці національної поліції Афганістану та в забезпеченні кращої співпраці між органами правосуддя та поліції. Одним з головних завдань мандата <i>EUPOL</i> є боротьба з корупцією, порушеннями прав людини та гендерної рівності. На підставі СД РЄС 2014/922/CFSP мандат подовжено до 31 грудня 2016р.						
СД РЄС 2007/369/CFSP	Цивільний персонал:	Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Велика Британія	–	–	1	95,8
Червень 2007р.	Афганістан	–	–	–	1	–
			399	–	(1,–,–)	235*
* Дані враховують цивільний персонал і поліцію. У забезпеченні операційної діяльності брали участь 187 місцевих працівників за наймом.						

Поліцейська Місія ЄС у ДРК (EU Police Mission in the Democratic Republic of the Congo, EUPOL RD Congo)

EUPOL RD Congo створена на підставі СД РЕС 2007/405/CFSP від 12 червня 2007р. Місія замінила EUPOL Kinshasa. Мандат Місії затверджено на підставі СД РЕС 2009/769/CFSP від 19 жовтня 2009р. Її головними завданнями є: надання допомоги владі ДРК у реформуванні національної поліції; покращення взаємодії між поліцією і системою кримінального судочинства; підтримка зусиль у боротьбі із сексуальним насильством; сприяння мирному процесу з акцентом на гендерних питаннях, забезпечення верховенства права і прав дітей. Від жовтня 2013р. завдання Місії змінилися з активної підготовки на наставництво, моніторинг і консультування Національної поліції. Мандат закінчується 30 вересня 2014р.

СД РЕС 2007/405/CFSP Цивільний персонал: Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Румунія, Швеція	–	–	–	7,2
Липень 2007р.	–	–	–	–
ДРК	–	–	–	–
	39		34*	

* Дані враховують цивільний персонал і поліцію. У забезпеченні операційної діяльності брали участь 18 місцевих працівників за наймом. Дані наведено від 30 серпня 2014р.

Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo)

EULEX Kosovo створена на підставі СД РЕС 2008/124/CFSP від 4 лютого 2008р. та розпочала діяльність 9 грудня 2008р. Крім певних адміністративних повноважень, мандат передбачає моніторинг, наставництво та консультування інститутів влади Косово з широкого кола питань правового регулювання, з акцентом на судовій системі. До складу Місії належать два підрозділи: Адміністративний (Executive Division) і Підкріплення (Strengthening Division). Діяльність Адміністративного підрозділу охоплює правову сферу, проведення розслідувань, кримінальне право та судочинство. Підрозділ Підкріплення призначений для підтримки інститутів влади, судових інституцій і правоохоронних органів. На підставі Угоди про спільне управління кордоном (Integrated Border Management agreement) між Косово та Сербією від 2011р., EULEX Kosovo надає допомогу в організації роботи шести прикордонних пропускних пунктів: чотири на півдні та два на півночі Косово. Завданням Місії є також надання допомоги ЄС у стабілізаційному процесі та налагодженні політичного діалогу з Косово (Stabilization and Association Process dialogue with Kosovo), а також підтримка діалогу Белград-Приштина. Від червня 2014р. Місія передала відповідальність за нові судові справи судовій владі Косово. Згідно з мандатом, EULEX Kosovo буде поступово передавати адміністративні повноваження владі Косово та мірою прогресу згоргати власні спроможності. На підставі СД РЕС 2014/349/CFSP від 12 червня 2014р. мандат подовжено до 14 червня 2016р.

СД РЕС 2008/124/CFSP Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія,	–	–	–	2
Лютий 2008р.	Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва,	–	–	–
Косово	Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина,	–	–	–
	Словенія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	800	688*	

* Дані враховують цивільний персонал і поліцію. У забезпеченні операційної діяльності брали участь 748 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал	Число жертв: усього/ у 2014р./	Витрати (\$ млн.): у 2014р./
		Факт (причина ⁴)	не сплачено	
Спостережна Місія ЄС у Грузії (<i>EU Monitoring Mission in Georgia, EUMM</i>)				
EUMM утворена на підставі СД РЕС 2008/736/CFSP від 15 вересня 2008р., відповідно до Угоди від 8 вересня 2008р., у відповідь на конфлікт у Південній Осетії в серпні 2008р. Місія розпочала діяльність 1 жовтня 2008р. Головними завданнями Місії є: моніторинг та аналіз просування процесу стабілізації (виконання мирного плану з шести пунктів від 12 серпня 2008р.) і вдосконалення цивільної влади; моніторинг безпеки інфраструктури, політичних і безпекових аспектів повернення переміщених осіб і біженців; підтримання заходів зміцнення довіри. На підставі СД РЕС 2014/915/CFSP від 16 грудня 2014р. мандат подовжено до 14 грудня 2016р.				
		Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Румунія, Словаччина, Швеція, Велика Британія	–	–
		Цивільний персонал:	–	28,4
		План	–	–
		Факт	–	258*
* Дані враховують цивільний персонал і поліцію. У забезпеченні операційної діяльності брали участь 129 місцевих працівників за наймом.				
Місія ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (<i>EU Training Mission Somalia, EUTM Somalia</i>)				
EUTM Somalia створена на підставі Р РЕС 2010/96/CFSP від 15 лютого 2010р. та розпочала діяльність 7 квітня 2010р. після рішення РЕС 2010/197/CFSP від 31 березня 2010р. Завданням Місії є зміцнення перехідного федерального Уряду Сомалі шляхом допомоги в підготовці та забезпеченні сил безпеки Сомалі. Підготовка національної армії Сомалі охоплює навчання військової поліції, фахівців у цивільно-військових відносинах, розвідників, саперів, фахівців з питань міжнародного гуманітарного права, прав людини та захисту цивільного населення. Мандат <i>EUTM Somalia</i> розширено завданням надання консультацій і стратегічної допомоги безпековим інститутам Сомалі. 3 початку 2014р. Місія виведена із Сомалі з перенесенням штаб-квартири з Кампалі до Могадішу та припиненням діяльності тренувальних баз в Уганді. <i>EUTM Somalia</i> тісно співпрацює, зокрема, з ООН, <i>AMISOM</i> , Угандою і США. На підставі Р РЕС 2013/44/CFSP від 22 січня 2013р. мандат подовжено до 31 березня 2015р.				
		Війська: Бельгія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Сербія, Іспанія, Швеція, Велика Британія Сомалі	125	117
			–	–
			–	6,9
			–	–
			–	–*
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь дев'ять місцевих працівників за наймом.				

Місія ЄС з розвитку потенціалу Нігеру (EU Capacity Building Mission in Niger, EUCAP Sahel Niger)

EUCAP Sahel Niger утворена на підставі Р РЄС 2012/392/CFSP від 16 липня 2012р. Місія уповноважена підтримувати зміцнення спроможностей нігерійських безпекових структур у боротьбі з організованою злочинністю та тероризмом. Її головними завданнями є: допомога та консультування під час імплементації Стратегії безпеки та розвитку Нігеру (Nigerien Strategy for Security та Development); підтримка розвитку регіональної і міжнародної координації у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю; підготовка кадрів для проведення кримінальних розслідувань. Від початку зусилля Місії зосереджувалися на покращенні контролю над територією, в т.ч. шляхом підготовки, консультування, наставництва, передачі військового знань збройним силам Нігеру. На підставі Р РЄС 2104/482/CFSP від 22 липня 2014р. мандат Місії доповнено наданням допомоги в опрацюванні та імплементації Стратегії безпеки та розвитку Нігеру з акцентом на північних регіонах Нігеру з підвищенням рівнем загроз. Згідно з Р РЄС 2104/482/CFSP мандат є чинним до 15 липня 2016р.

Р РЄС 2012/392/CFSP	Цивільний персонал: Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Люксембург, Іспанія, Швеція, Велика Британія	-	-	-	12,6
Липень 2012р.	Люксембург, Іспанія, Швеція, Велика Британія	-	-	-	-
Нігер		57	46*		

* Дані враховують цивільний персонал і поліцію. У забезпеченні операційної діяльності брали участь 31 місцевий працівник за наймом.

Місія ЄС з підготовки персоналу в Малі (EU Training Mission Mali, EUTM Mali)

EUTM Mali створена на підставі Р РЄС 2013/34/CFSP від 17 січня 2013р. та розпочала діяльність на підставі Р РЄС 2013/87/CFSP від 18 лютого 2013р. Місія уповноважена надавати послуги з підготовки та консультування збройних сил Малі з метою відновлення їх бойових спроможностей, які б надавали можливість владі Малі забезпечувати суверенітет у всій країні та боротися з тероризмом і організованою злочинністю. Крім військової підготовки, мандат Місії охоплює підготовку та консультування з питань командування та управління, людських ресурсів, міжнародного гуманітарного права та захисту цивільного населення. Метою Місії є також зміцнення цивільного контролю над збройними силами. Згідно з Р РЄС 2014/220/CFSP від 15 квітня 2014р. мандат є чинним до 18 травня 2016р.

Р РЄС 2013/34/CFSP	Війська: Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	550	537	-	26,9
Лютий 2013р.		-	-	-	-
Малі		-	-	-	-
		5	4*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 43 місцеві працівники з наймом. Забезпечення операції за контрактом здійснювала приватна компанія Aerial Medical Evacuation Team у складі 12 осіб.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал	Число жертв: усього/ у 2014р./ Факт (причина ^с)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено		
					План	
Військова операція ЄС у ЦАР (EU Military Operation in the CAR, EUFOR RCA)						
EUFOR RCA започаткована на підставі Р РЄС 2014/73/CFSP від 10 лютого 2014р. та розпочала діяльність на підставі Р РЄС 2014/183/CFSP від 1 квітня 2014р. Від початку Операція була санкціонована Р РБ 2134 від 28 січня 2014р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. Завданнями Місії були: надання тимчасової підтримки в забезпеченні безпеки та захисту цивільного населення в регіоні Бангі; забезпечення безпеки міжнародного аеропорту Бангі Мпоко до передачі повноважень протягом шести місяців Місії MISA. EUFOR RCA повністю набула спроможностей 15 червня 2014р., що означало завершення терміну її мандата 15 грудня 2014р. На підставі Р РБ 2181 від 21 жовтня 2014р. та Р РЄС 2014/775/CFSP від 7 листопада 2014р. мандат продовжено ще на три місяці, що мало дозволити MINUSCA, яка 15 вересня 2014р. замінила MISA, набути санкціонованої чисельності. EUFOR RCA припинить діяльність 15 березня 2015р.						
		Війська: Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Угорщина, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Сербія, Іспанія*	778	755	1	35,8
		ЦАР	–	–	1	–
			–	–	(–, –, –)	–
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь країни-члени і країни-партнери ЄС, що надали персонал до штабів Операції і Сил EUFOR RCA.						
Консультативна Місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки України (EU Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine, EUAM Ukraine)						
EUAM Ukraine створена на підставі Р РЄС 2014/486/CFSP від 22 липня 2014р. та розпочала діяльність 1 грудня 2014р. на підставі Р РЄС 2014/800/CFSP від 17 листопада 2014р. Завданнями Місії є: надання підтримки Уряду України в проведених РСБ шляхом наставництва та консультування відповідних урядових структур з питань перегляду безпекової політики і проведення РСБ. Метою реформ є підвищення рівня довіри, підзвітності та стійкості органів сектору безпеки України. Мандат Місії закінчується 30 листопада 2016р.						
		Р РЄС 2014/486/CFSP Цивільний персонал: Бельгія, Болгарія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Румунія, Швеція, Велика Британія	–	–	–	–
			99	53*	–	5,0

* Дані враховують цивільний персонал і поліцію.

Міжурядовий орган з питань розвитку (Intergovernmental Authority on Development, IGAD)
Усього: одна операція Брали участь 13 держав

	-	-	-	34,0
	-	-	1	
	-	-	-	
	115	95		

Механізм з контролю та моніторингу для Південного Судану (IGAD Monitoring and Verification Mechanism for South Sudan, IGAD MVM)
 IGAD MVM заснований на підставі Всеохопної угоди між Урядом Південного Судану та Народною армією визволення Судану від 23 січня 2014р. під егідою IGAD після початку громадянської війни в Південному Судані у 2013р. Завданням MVM є моніторинг і перевірка імплементації Всеохопної угоди; інформування про можливі порушення Спеціального представника IGAD у справах Південного Судану (IGAD Special Envoy for South Sudan). Спеціальний представник є головним посередником у переговорах між Урядом Судану та Народною армією визволення Судану. У 2014р. на території Південного Судану MVM розгорнув вісім груп моніторингу та верифікації (Monitoring and Verification Teams, MVTs). Об'єднана контрольна комісія (Joint Technical Committee, JTC), що створена для координації діяльності MVM, складається з представників IGAD і країн-партнерів, представників АС, ООН, а також сторін конфлікту. На підставі Р РБ 2155 від 27 травня 2014р. MVM отримує підтримку від UNMISS. Мандат є безстроковим.

Всеохопна угода	Цивільний персонал: Бенін, Бурунді, Данія, Джібуті, Ефіопія, Kenia,	-	-	1	34,0
Квітень 2014р.	Нідерланди, Сомалі, Судан, Південний Судан, Уганда, Велика Британія,	-	-	1	
Південний Судан	США	-	-	(1,-,-,-)	
		115	95		

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ Факт (причина ⁶)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт		
Операції НАТО та під керівництвом НАТО					
Усього: дві операції	Брали участь 51 держава	-	17 982	-	..
		-	-	74	
		-	-	-	
		-	-	-	
Сили НАТО в Косово (NATO Kosovo Force, KFOR)					
KFOR утворені на підставі РРБ 1244 від 10 червня 1999р., відповідно до Глави VII Статуту ООН. Їх головними завданнями є: запобігання поновленню бойових дій; забезпечення безпеки; підтримка UNMIK; здійснення прикордонного контролю. У 2008р. НАТО додав до мандата завдання з допомоги у створенні в Косово професійної, демократичної і поліетнічної системи безпеки шляхом утворення Сил безпеки Косово (Kosovo Security Force, KSF) і цивільної структури нагляду за ними. У 2009р., за умов підвищення стабільності, чисельність KFOR почала поступово зменшуватися. Для припинення діяльності необхідне рішення РБ ООН.					
РРБ 1244	Війська: Албанія, Вірменія, Австрія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія,	-	4 646*	135	..
Червень 1999р.	Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія,	-	-	2	
Косово	Литва, Люксембург, Молдова, Марокко, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словенія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Україна, Велика Британія, США	-	-	-	

* Дані наведені станом на 1 грудня 2014р.

Міжнародні сили сприяння безпеці (International Security Assistance Force, ISAF)

ISAF утворені на підставі Р РБ 1386 від 20 грудня 2001р., відповідно до Глави VII Статуту ООН, як багатонаціональні сили із завданням допомагати Уряду Афганістану в забезпеченні безпеки в Кабулі та його передмісті, що передбачено Додатком I Боннської угоди 2001р. Мандат Сил також передбачає надання допомоги в розвитку та підготовці сил безпеки Афганістану. Від початку виконання мандата ISAF проходило під командуванням (на ротатійній основі) крайн-учасників. В серпні 2003р. командування та управління ISAF перейшли до НАТО. Р РБ 1510 від 13 жовтня 2003р. розширила повноваження ISAF на всю територію Афганістану. На підставі рішення самітів НАТО в Лісабоні (2010р.) та Чикаго (2012р.) з липня 2011р. ISAF розпочали передачу повноважень Національним силам безпеки Афганістану (Afghan National Security Forces, ANSF). Заключна фаза передачі повноважень до ANSF розпочалася в червні 2013р., в рамках якої до ANSF перейшли повноваження забезпечення безпеки на всій території Афганістану. Завданням ISAF залишається підготовка, консультування та допомога силам ANSF, а також надання тактичної військової допомоги ANSF. Мандат ISAF закінчився 31 грудня 2014р.

Р РБ 1386	Війська: <i>Албанія, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Йорданія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Тонга, Туреччина, Україна, ОАЕ, Велика Британія, США</i>	13 336*	3 256	..
Грудень 2001р.		-	-	72
Афганістан		-	-	(43,7,2,20)
		-	-	-

* Дані охоплюють період до 1 грудня 2014р.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ (причина ^с)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		Факт	План		
Операції Організації Американських Держав (ОАД)					
Усього: одна операція Брали участь дві держави					
		–	–	2	7,0
		–	–	–	–
		–	–	–	–
		20	20		
Місія з підтримки мирного процесу в Колумбії (Mission to Support the Peace Process in Colombia, MAPR/OEA)*					
MAPR/OEA створена на підставі РПР ОАД 859 (1397/04) від 6 лютого 2004р. з метою підтримки зусиль Уряду Колумбії в запровадженні політичного діалогу з Армією національного визволення (<i>Ejercito de Liberacion Nacional, ELN</i>). Мандат передбачає сприяння процесу роззброєння, демобілізації озброєних угруповань і реінтеграції в суспільство колишніх комбатантів шляхом забезпечення контролю та надання консультацій. Відповідно до Угоди між Урядом Колумбії та ОАД мандат продовжено до червня 2018р.					
РПР 859	Цивільний персонал: Німеччина, Швейцарія**	–	–	2	7,0
Лютий 2004р.		–	–	–	–
Колумбія		–	–	–	–
		20	20***		
* Абревіатура Місії походить від її іспанської назви – <i>Misión de Apoyo al Proceso de Paz Colombia – Organización de los Estados Americanos</i> .					
** У забезпеченні Місії брали участь іноземні працівники за наймом.					
*** У забезпеченні операційної діяльності брали участь 52 місцеві працівники за наймом.					

Операції ОБСЄ	Брали участь 42 держави	10	68,9*
Усього: дев'ять операцій			
	-	-	-
	-	-	-
	-	21	
	-	690	
* Не враховуючи Спеціальну моніторингову місію ОБСЄ в Україні (OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine, SMM Ukraine).			
Контрольна місія ОБСЄ у Скоп'є (OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje)			
Місія утворена на 16 засіданні КВП ОБСЄ 18 вересня 1992р. Місія санкціонована Урядом колишньої Югославської Республіки Македонія відповідно до Меморандуму про порозуміння, погодженого шляхом обміну листами 7 листопада 1992р. Мандат передбачає: моніторинг діяльності, підготовку, розвиток поліції та іншу діяльність, пов'язану з виконанням Охридської рамкової угоди 2001р. На підставі РПР РС.ДЕС/1143 від 27 листопада 2014р. мандат подовжено до 31 грудня 2015р.			
КВП, 18 вересня 1992р. Цивільний персонал: Австрія, Хорватія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія,	-	-	1 8,5
Вересень 1992р. Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Молдова, Нідерланди, Польща,	-	-	-
Колишня Югославська Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Іспанія, Швейцарія, Таджикистан,	-	-	-
Республіка Македонія Туреччина, Україна, Велика Британія, США	47	30*	
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 107 місцевих працівників за наймом.			
Місія ОБСЄ в Молдові (OSCE Mission to Moldova)			
Місія утворена на 19 засіданні КВП ОБСЄ 4 лютого 1993р. та санкціонована Урядом Молдови через Меморандум про порозуміння від 7 травня 1993р. Мандат передбачає: допомогу сторонам у переговорах про надійне політичне врегулювання конфлікту; надання експертної допомоги та консультацій; збір і надання інформації про стан справ. На підставі РПР РС.ДЕС/1144 від 27 листопада 2014р. мандат подовжено до 31 грудня 2015р.			
КВП, 4 лютого 1993р. Цивільний персонал: Чехія, Естонія, Франція, Німеччина, Киргизстан, Польща,	-	-	2,9
Квітень 1993р. Сербія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, США	-	-	-
Молдова	-	-	-
	14	14*	
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 38 місцевих працівників за наймом.			

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ Факт (причина ^с)		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт	у 2014р./	у 2014р./	
Особистий представник Голови Мінської конференції ОБСЄ із врегулювання конфлікту (Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Deal with by the OSCE Minsk Conference)						
10 серпня 1995р. діючий Голова ОБСЄ призначив Особистого представника (ОП, <i>Personal Representative, PR</i>) до району конфлікту, врегулюванням якого займається Мінська конференція ОБСЄ. Мандат ОП передбачає: репрезентацію Голови Мінської конференції в питаннях врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту, допомогу Голові ОБСЄ у плануванні можливих миротворчих операцій; сприяння сторонам конфлікту в заходах зміцнення довіри та в гуманітарних питаннях; моніторинг припинення вогню між сторонами. Мандат подовжується щорічно.						
Рішення Голови ОБСЄ	Цивільний персонал: Болгарія, Чехія, Польща, Швеція, Україна, Велика	-	-	-	-	1,6
від 10 серпня 1995р.	Британія	-	-	-	-	
Серпень 1995р.		-	-	-	-	
Азербайджан		6	6**			
(Нагірний Карабах)*						
* Штаб-квартира Особистого представника Голови Мінської конференції ОБСЄ розташована у Тбілісі (Грузія).						
** У забезпеченні операційної діяльності брали участь 11 місцевих працівників за наймом.						
Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina)						
Місія утворена на підставі РРМ МС(5).DEC/1, ухваленого на V засіданні РМ ОБСЄ 8 грудня 1995р., відповідно до Додатка 6 Дейтонської угоди 1995р. Мандат передбачає: сприяння сторонам у заходах із забезпечення регіональної стабілізації, побудови демократії, прав людини та належного врядування. На підставі РПР РС.DEC/1140 від 27 листопада 2014р. мандат подовжено до 31 грудня 2015р.						
РРМ МС(5).DEC/1	Цивільний персонал: <i>Вірменія, Австрія, Канада, Хорватія, Чехія, Фінляндія,</i>	-	-	-	-	16,2
Грудень 1995р.	<i>Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Киргизстан, Польща,</i>	-	-	-	-	
Боснія і Герцеговина	<i>Португалія, Росія, Словаччина, Іспанія, Велика Британія, США</i>	-	-	-	-	
		-	-	-	-	37*
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 305 місцевих працівників за наймом.						

Представництво ОБСЄ в Албанії (OSCE Presence in Albania)

Представництво засноване на підставі РПР РС.DEC/160 від 27 березня 1997р. У 2003р. до мандата були додані наступні завдання: сприяння реформам законодавчої, судової і виборчої систем; зміцнення можливостей; боротьба з контрабандою і корупцією; допомога поліції; належне врядування. На підставі РПР РС.DEC/1139 від 27 листопада 2014р. мандат подовжено до 31 грудня 2015р.

РПР РС.DEC/160	Поліція: Австрія, Велика Британія	-	-	4,0
Квітень 1997р.	Цивільний персонал: Австрія, Канада, Чехія, Німеччина, Італія, Македонія,	-	-	-
Албанія	Чорногорія, Словенія, Іспанія, Велика Британія, США	-	3	-
		-	17*	-

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 63 місцеві працівники за наймом.

Місія ОБСЄ в Косово (OSCE Mission in Kosovo, OMIK)

ОМІК утворена на підставі РПР РС.DEC/305 від 1 липня 1999р. та замінила Перехідні спеціальні сили ОБСЄ в Косово (OSCE Transitional Task Force for Kosovo). Її завданнями є: підготовка поліції, працівників судів і цивільної адміністрації, моніторинг і забезпечення прав людини. Місія є складовою U/MIK. На підставі РПР РС.DEC/835 від 21 грудня 2007р. мандат було подовжено до 31 грудня 2008р., після чого він пролонгується щомісяця, доки не буде заперечення з боку принаймні однієї країни-учасниці.

РПР РС.DEC/305	Цивільний персонал: Австрія, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Киргизстан, Латвія, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Україна, Велика Британія, США	-	-	9	26,2
Липень 1999р.		-	-	-	-
Косово		-	-	-	-
		-	122*	-	-

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 399 місцевих працівників за наймом.

Місія ОБСЄ в Сербії (OSCE Mission to Serbia)

Місія утворена на підставі РПР РС.DEC/401 від 11 січня 2001р. як Місія ОБСЄ у Федеративній Республіці Югославія. На підставі РПР С.DEC/4011 від 13 лютого 2003р. назва змінена на Місію ОБСЄ в Сербії і Чорногорії, а згідно з РПР РС.DEC/33 від 29 червня 2006р. – на Місію ОБСЄ в Сербії. Її завданнями є: надання консультацій з питань імплементації законів, моніторинг належного функціонування та розвитку демократичних інститутів і процесів у Сербії. Місія надає допомогу в підготовці та реструктуризації органів правопорядку та судової системи. На підставі РПР РС.DEC/1142 від 27 листопада 2014р. мандат подовжено до 31 грудня 2015р.

РПР РС.DEC/401	Поліція: Болгарія, Угорщина, Ірландія, Норвегія, Росія, Швеція, Велика Британія	-	-	-	8,7
Березень 2001р.	Цивільний персонал: Австрія, Боснія і Герцеговина, Канада, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Іспанія, Швейцарія, Велика Британія, США	-	-	-	-
Сербія		-	7	-	-
		-	23*	-	-

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 136 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт (причина ⁴)	у 2014р./	у 2014р./	
Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні (СММ ОБСЄ, OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine, OSCE SMM)						
СММ ОБСЄ утворена на підставі РПР РС.DEC/1117 від 21 березня 2014р. у відповідь на прохання Уряду України. Мандат Місії передбачає: сприяння зменшенню напруженості та встановленню миру, надання допомоги в забезпеченні стабільності та безпеки, моніторинг дотримання Урядом України зобов'язань перед ОБСЄ та принципів діяльності Організації. Завданнями Місії є також моніторинг та звітування про безпекову ситуацію, а також інформування про окремі випадки порушення безпеки; моніторинг порушень і сприяння забезпеченню прав людини; забезпечення нормалізації ситуації шляхом сприяння діалогу. Представники Місії діють на території всієї України. На підставі РПР РС.DEC/1129 від 22 липня 2014р. мандат подовжено до 20 березня 2015р.						
РПР РС.DEC/1117	Цивільний персонал: Албанія, Вірменія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Киргизстан, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Черногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	-	-	-	-	..
Березень 2014р.		-	-	-	-	
Україна		-	-	-	-	
		-	-	-	-	423*
* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 168 місцевих працівників за наймом.						
Місія ОБСЄ з моніторингу на російських пунктах пропуску Гуково і Донецьк (OSCE Observer Mission at the Russian Checkpoints Gukovo and Donetsk)						
Місія утворена на підставі РПР РС.DEC/1130 від 24 липня 2014р. на запрошення Уряду Росії. Головними завданнями Місії є моніторинг і звітування про ситуацію та переміщення на пунктах Гуково і Донецьк на російсько-українському кордоні. РПР РС.DEC/1135 від 20 листопада 2014р. збільшила чисельність цивільних спостерігачів Місії з 16 до 22 осіб. На підставі РПР РС.DEC/1155 від 18 грудня 2014р. мандат подовжено до 23 березня 2015р.						
РПР РС.DEC/1130	Цивільний персонал: Білорусь, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Латвія, Македонія, Молдова, Швейцарія, Таджикистан	-	-	-	-	0,8
Липень 2014р.		-	-	-	-	
Росія		-	-	-	-	
		22	18			

Операції ситуативних коаліцій	
Усього: 10 операцій	Брали участь 42 держави
-	6 823
-	75
-	153
-	179

Наглядова комісія нейтральних держав (Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC)

NNSC утворена на підставі Угоди про військове перемир'я в Кореї, підписаної 27 липня 1953р. Її завданнями є контроль, спостереження, інспектування та дослідження імплементації Угоди. Мандат Комісії передбачає також сприяння прозорості і зміцненню довіри, включно з обміном інформацією і спостереження за військовими навчаннями. У 1994р. Північна Корея відмовилася від участі в Комісії, яка після цього припинила діяльність на територіях, на північ від демаркаційної лінії. Мандат є безстроковим.

Угода про перемир'я	Спостерігачі: Швеція, Швейцарія	-	-	-
Липень 1953р.		10	10	-
Південна		-	-	-
Кореї		-	-	-

Багато національні сили та спостерігачі (Multinational Force and Observers, MFO)

MFO створені 3 серпня 1981р. на підставі Протоколу до Договору про мир між Єгиптом та Ізраїлем, підписаного 26 березня 1979р. Розторгання розпочалося 20 березня 1982р. після виводу ізраїльських військ із Сінаю, але Місія не працювала до 25 квітня 1982р., доки Ізраїль не повернув Сінай Єгипту. Мандат передбачає: спостереження за імплементацією Додатка I до Договору про мир та сприяння процесу зміцнення безпеки. Від 2005р. завданням MFO є також моніторинг розташування єгипетських прикордонних сил на кордоні Єгипту та Сектору Гази відповідно до Договору про мир між Єгиптом та Ізраїлем.

Протокол до	Війська: Австралія, Канада, Колумбія, Чехія, Фіджі, Франція, Угорщина, Італія,	1 673	1 673	72	83,6
Договору про мир	Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Велика Британія, США, Уругвай	-	-	-	-
Квітень 1982р.		-	-	-	-
Єгипет (Сінай)		85	85*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 626 місцевих працівників за наймом, а також одна підрядна організація у складі 57 цивільних працівників.

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал	Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ (причина ⁶)	Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
Спільна контрольна комісія (СКК) миротворчих сил (Joint Control Commission (JCC) Peacekeeping Force)				
ОКК утворена відповідно до Угоди про принципи врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї (<i>Agreement on the Principles Governing the Peaceful Settlement of the Armed Conflict in the Trans-Dniester region</i>), підписаної в Москві президентами Росії і Молдови 21 липня 1992р. ОКК є моніторинговою комісією у складі представників Молдови, Росії, України і Придністров'я. Мандат передбачає координацію дій миротворчого персоналу.				
Двостороння угода, 21 липня 1992р. Липень 1992р. Молдова (Придністров'я)	Війська: Молдова, <u>Росія</u> , (Придністров'я) Спостерігачі: Молдова, Росія, (Придністров'я), Україна	1 356 (1 100) 40 (40) – – – – – –
Офіс Високого представника в Боснії і Герцеговині (Office of the High Representative, OHR)				
ОHR утворений на підставі Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонської угоди) від 14 грудня 1995р. для нагляду за імплементацією цивільних аспектів Угоди. Згідно з Додатком 10 Угоди, мандат ОHR передбачає: моніторинг мирного врегулювання конфлікту; сприяння дотриманню цивільних аспектів Угоди і сприяння подоланню труднощів, що виникають у зв'язку з цим. У 1997р. ОHR отримав важливі виконавчі повноваження від Ради з імплементації мирної угоди (<i>Peace Implementation Council</i>), яка у висновках до Боннської конференції 10 грудня 1997р. делегувала ОHR функцію примушення до дотримання цивільних аспектів Дейтонської угоди, в т.ч. шляхом відсторонення посадових осіб за недотримання строків і запровадження для цього правових засад у випадку нездатності місцевої законодавчої влади зробити це. У 2002-2011рр. Високий представник виконував одночасно функцію Спеціального представника ЄС у Боснії і Герцеговині (<i>EU Special Representative in Bosnia and Herzegovina</i>). Мандат є безстроковим.				
Дейтонська Угода Грудень 1995р. Боснія і Герцеговина	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Хорватія, Люксембург, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, США	– – – 17	– – – 17*	.. – – 17*

* У забезпеченні діяльності Офісу брали участь 93 місцеві працівники за наймом.

Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (Temporary International Presence in Hebron, TIPH)

Нинішнє TIPH засноване на підставі Протоколу про згоргання сил у Хевроні від 17 січня 1997р., Угоди про тимчасову міжнародну присутність у Хевроні від 21 січня 1997р. та розпочало діяльність 1 лютого 1997р. Воно замінило первісне TIPH, що було створене у відповідь на погроми в Хевроні в 1994р. і працювало лише один визначений мандатом тримісячний термін. На підставі Договору Осло II (*Oslo II Accord*) від 28 вересня 1996р. та Протоколу про згоргання сил у Хевроні від 17 січня 1997р. Уряд Ізраїлю та Організація Визволення Палестини домовилися та підтвердили готовність відновити діяльність TIPH. Мандат передбачає: забезпечення безпеки і стабільності, моніторинг і звітування про випадки порушення Угоди та міжнародного гуманітарного права. Мандат оновлюється кожні шість місяців з обов'язковим ухваленням як палестинською, так і ізраїльською сторонами.

Хевронський Протокол Лютий 1997р.	Поліція: Данія, Італія, Норвегія, Туреччина	-	-	2	(3,0)
Палестинські території (Хеврон)	Цивільний персонал: Данія, Італія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, Туреччина	-	-	-	-
		-	30		
		-	36*		

* У забезпеченні операційної діяльності брали участь 20 місцевих працівників за наймом.

Операція Licorne (Operation Licorne)

Licorne започаткована Францією у вересні 2002р. для захисту життів французьких громадян у Кот-д'Івуарі та на підставі РРБ 1464 від 4 лютого 2003р. отримала повноваження відповідно до Глави VII Статуту ООН, до яких належали: підтримка Місії ЕКОВАС (2003-2004рр.) у сприянні безпеці в Кот-д'Івуарі, а також сприяння виконанню Лінас-Маркусейської угоди 2003р. На підставі РРБ 1528 від 27 лютого 2004р. мандат переглянутий з метою охоплення заходів з підтримки UNOCI. На підставі РРБ 1795 від 15 січня 2008р. мандат доповнений завданням з підтримки виконання Політичної угоди, підписаної в Уагадугу 4 березня 2007р., та Додаткових домовленостей від 28 листопада 2007р., зокрема, стосовно допомоги у проведенні виборів. Завданням Місії також є захист громадян Франції, які мешкають на території країни. В 2014р., з огляду на покращення безпекової ситуації в Кот-д'Івуарі, Франція вирішила завершити Операцію в січні 2015р. Після її завершення Франція збереже військову присутність у країні для підтримки стратегічної платформи та забезпечення передового базування французьких сил, що діють у Сахелі в рамках операції *Barakane*.

РРБ 1464	Війська: Франція	-	450	24	82,9
Лютий 2003р.		-	-	-	-
Кот-д'Івуар		-	-	-	-

Юридична підстава/ дата початку/ місце проведення	Держави, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2014р.	Війська/ Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: усього/ у 2014р./ у 2014р./ у 2014р./		Витрати (\$ млн.): у 2014р./ не сплачено
		План	Факт (причина ^с)	у 2014р./	у 2014р./	
Місія регіональної допомоги на Соломонових Островах (Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI)						
RAMSI створена в рамках Бікетавської декларації від 28 жовтня 2000р. Мандат передбачає надання допомоги Уряду Соломонових Островів у відновленні законності і правопорядку, зміцненні демократичного управління, а також у створенні Королівських поліцейських сил Соломонових Островів (<i>Royal Solomon Islands Police force, RSIPF</i>). Місія звітує перед Форумом тихоокеанських островів (<i>Pacific Islands Forum</i>), попри те, що Місія заснована згідно з окремою багатосторонньою угодою і керується Австралією і Новою Зеландією. В липні 2013р. військовий персонал RAMSI був відкликаний. Місія продовжить надавати допомогу в підготовці і сприянні створенню RSIPF до 2017р. з метою подальшого нарощування їх потенціалу.						
Бікетавська декларація	Поліція: Австралія, Фіджі, Кірібати, Маршаллові Острови, Липень 2003р.	–	–	–	7	63,6
Соломонові Острови	Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніус, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Тонга, Туvalu, Вануату	–	–	–	–	–
	Цивільний персонал: Австралія, Нова Зеландія	123*	151			
		31	10			
* Дані враховують цивільний персонал.						
Міжнародна моніторингова група (International Monitoring Team, IMT)						
IMT на чолі з Малайзією створена у 2004р. на прохання Уряду Філіппін та Ісламського фронту визволення Моро (<i>Moro Islamic Liberation Front, MILF</i>) організувати моніторинг виконання угоди про припинення вогню на острові Мінданао (Філіппіни). Мандат передбачає спостереження та контроль дотримання Трипольської угоди між Урядом Філіппін і MILF від 22 червня 2001р. та імплементацію її керівних принципів. У 2009р. до мандата був внесений моніторинг виконання сторонами зобов'язань із захисту цивільного населення відповідно до Угоди про компонент IMT із захисту цивільного населення від 27 жовтня 2009р. З цією метою IMT доповнений компонентами захисту цивільного населення, гуманітарної допомоги, реабілітації і розвитку. В очікуванні підписання Бангсаморозької Всехопної угоди (27 березня 2014р.) Уряд Філіппін і MILF вирішили в січні 2014р. зменшити чисельність Групи від 60 до 36 осіб. Мандат продовжено до квітня 2015р.						
Угода в Триполі	Війська: Бруней, Індонезія, Малайзія	–	–	–
Жовтень 2004р.	Поліція: Бруней, Малайзія	23	25		–	–
Філіппіни (Мінданао)	Цивільний персонал: Індонезія, Японія, Малайзія, Норвегія	3	3			
		10	10*			

* У забезпеченні діяльності Групи брали участь 50 місцевих працівників за наймом.

Операція *Serval* (Operation *Serval*)

Serval започаткована Францією 11 січня 2013р. на запит Уряду Малі та заклик РБ ООН від 10 січня 2013р. “сприяти силам оборони та безпеки Малі у зменшенні загроз від терористичних і пов’язаних з ними угруповань”, що має дати можливість імплементувати РРБ 2085 від 20 грудня 2012р. Головними завданнями Операції є допомога збройним силам Малі в припиненні поширення діяльності збройних угруповань на півдні країни, підтримка Уряду Малі у відновленні територіальної цілісності та суверенітету Малі. На підставі РРБ 2100 від 25 квітня 2013р. силами *Serval*, відповідно до Глави VII Статуту ООН, дозволена дислокація на території Малі разом із силами *MINUSMA* впродовж одного року з метою підтримки наступальної операції за межами мандата *MINUSMA*. 3 квітня 2013р. Франція започаткувала поступове зменшення чисельності *Serval* разом з поступовою передачею повноважень збройним силам Малі та іншим міжнародним суб’єктам. Операція *Serval* припинила діяльність 1 серпня 2014р. та замінена на французьку контртерористичну Операцію *Barkhane* в регіоні Сахеля. Згідно з РРБ 2164 від 25 червня 2014р. військам Франції дозволено втручатися для надання підтримки *MINUSMA*.

<i>РРБ 2100</i>	Війська: Франція	-	1 600	9	390,5
<i>Січень 2013р.</i>		-	-	2	
<i>Малі</i>		-	-	(2, -; -; -)	

Операція *Sangaris* (Operation *Sangaris*)

Sangaris започаткована на підставі РРБ 2127 від 5 грудня 2013р. Відповідно до Глави VII Статуту ООН, військам Франції дозволено надавати підтримку *MISCA* у виконанні нею завдань із захисту цивільного населення, відновлення безпеки, стабільності та державного суверенітету на території ЦАР. На початковому етапі Операція налічувала 1 600 військовослужбовців на додаток до 600 вже дислокованих у Бангі в рамках операції *Boali*. Безпосередні зусилля *Sangaris*, включно з підтримкою *MISORAH* у роззброєнні повстанців та ополченців, спрямовані на досягнення мінімального рівня стабільності, потрібного для надання гуманітарної допомоги і сприяння розгортанню *MISCA*. Разом з рішенням про перетворення операції ООН, РРБ 2149 від 30 квітня 2014р. відновила дозвіл військам Франції на території ЦАР загальною чисельністю 2 000 осіб звертатися за допомогою до *MINUSCA*. У грудні 2014р. Франція заявила про намір скоротити чисельність *Sangaris* до 1 500 осіб, оскільки у 2015р. *MINUSCA* наблизиться до санкціонованої чисельності.

<i>РРБ 2127</i>	Війська: Франція	-	2 000	3	310,8
<i>Грудень 2013р.</i>		-	-	1	
<i>ЦАР</i>		-	-	(-; 1; -; -)	

“-” – дані не певні; “. . .” – даних немає; () – дані СППР; ЗП РБ – Заява Президента РБ; КВП – Комітет вищих посадових осіб (наразі – Вища Рада ОБСЄ); РМ – Рада міністрів ОБСЄ; РАС – Рада миру та безпеки АС; РІПР – Рішення Постійної Ради ОБСЄ; РІПР ОАД – Резолюція Постійної Ради ОАД; РРБ – Резолюція РБ ООН; РРЄС – Резолюція Ради ЄС; РРЛД – Резолюція Ради ЛІАД; СДРЄС – Спільна дія Ради ЄС; РСБ – реформа сектору безпеки.

“Коли причину загибелі можна встановити, чотири величини в дужках означають, відповідно, бойові втрати, загибель через нещасні випадки, захворювання та інші причини. Оскільки причини всіх випадків загибелі впродовж 2014р. часто не відомі, то ці показники сумарно не завжди дорівнюють загальному числу загиблих.

Джерело: База даних СППР про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

6. Європейська безпека

Загальний огляд

У 2014р. ескалація політичної кризи в Україні швидко перетворилася на великий конфлікт, у який втягнуто багато зовнішніх гравців – як учасників бойових дій, постачальників озброєнь або посередників. Політичні відносини Росії з країнами Заходу швидко погіршились, а деякі інституційні зв'язки зазнали, можливо, непоправної шкоди – як між НАТО та Росією, так і між ЄС і Росією.

Ще одним шоком стала швидкість, з якою новий і досі невідомий збройний суб'єкт – Ісламська держава – зміг встановити військовий та адміністративний контроль над великою територією на заході Іраку і сході Сирії. Вбивства в європейських містах, вчинені людьми, пов'язаними з конфліктами в Іраку та Сирії, також вказують на розмивання ліній між внутрішньою і зовнішньою безпекою держав у Європі.

Ці драматичні події створюють відчуття, що Європа, яка звикла до досить комфортного безпекового середовища, недооцінила потребу готуватися до воєнних загроз. Рішення, ухвалені лідерами на саміті НАТО в Уельсі (Велика Британія) наприкінці 2014р., дозволяють очікувати на відновлення певного балансу інструментів політики безпеки. Повних результатів рішень, прийнятих на Уельському саміті, ще не видно, але вони можуть означати збільшення збройних сил, призначених для територіальної оборони, та спільну спробу повернутися до стримування як центрального елемента політики безпеки європейських країн НАТО.

Разом з рішеннями з воєнної безпеки, ці події ставлять під сумнів колективний підхід до безпеки, який європейські лідери підтримували з моменту завершення холодної війни – модель, яка дедалі більше піддається критиці. Рішення, прийняті у 2014р., можуть свідчити, що держави знову розглядатимуть потенціал національних збройних сил як головний фактор своєї безпеки.

Активна участь громадян європейських країн у збройних конфліктах у Європі та на її околицях спричинила спори стосовно прозорості кордонів, наслідків міграції для безпеки, співвідношення вигод високої мобільності населення та потенційних ризиків.

Хоча ці тенденції були помітні ще у 2014р., було б передчасно робити далекосяжні висновки про майбутнє європейської безпеки. Ще належить побачити, чи повертаються держави поступово до збалансованого підходу, що надає однакової уваги різним інструментам колективної безпеки: обороні, контролю над озброєннями, подоланню криз, попередженню та врегулюванню конфліктів.

ЯН ЕНТОНІ

I. Система європейської безпеки під загрозою

ЯН ЕНТОНІ

2014р. ознаменувався поверненням до Європи великих збройних конфліктів. Число загиблих за рік конфлікту в Україні сягнула не менше 4 364 осіб, що є у понад двічі більше, ніж у попередньому великому збройному конфлікті в Європі, у Грузії у 2008р.¹ Більше того, наприкінці року бойові дії на сході України активізувались, і не було ознак можливості швидкого чи легкого врегулювання цього конфлікту. Але на кону в Україні не лише трагічна втрата життів, переміщення людей і руйнування. Український конфлікт став каталізатором подальшого погіршення загальноєвропейської безпеки, з супутнім ризиком можливого небезпечного сповзання до ескалації конфронтації між великими державами. Це зростаюче погіршення європейської безпекової ситуації пояснюють низкою причин.

Російські уряди послідовно критикували політику, особливо американську, яку вони називали егоїстичною і невідповідною обіцянкам, наданим під час спільного прийняття рішень наприкінці холодної війни. У жовтні 2014р. Президент В.Путін узагальнив російську позицію у промові, в якій він звинуватив США та, за його висловом, їх “сателітів” у тому, що вони подають “вироблені в кулуарах підходи як думку всієї світової спільноти. Але це не так”. За словами Путіна, щоб нав’язати цю політику, використовуються “добре відомі й багато разів випробувані засоби впливу на непокірливих: силові акції, економічний і пропагандистський тиск, втручання у внутрішні справи, апеляції до якоїсь “надправової” легітимності, коли треба виправдати неправове врегулювання тих чи інших конфліктів, усунення небажаних режимів”².

Проте, для більшості країн Європи – і всіх країн західної частини континенту – поведінка Росії несумісна з рішеннями, прийнятими після 1990р., коли європейські лідери заявили про намір побудувати спільну систему колективної безпеки. Цю несумісність вбачають у загальному недотриманні Росією базових принципів і зобов’язань в економічній, екологічній і гуманітарній сферах, особливо в галузі прав та основоположних свобод людини. Але багато європейських країн, а також США та Канада вважають, що Росія не дотримується і базових військово-політичних зобов’язань. Ці зобов’язання охоплюють право рівності суверенітетів та утримання від погрози чи застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої країни, як це визначено в Гельсінському Заключному акті 1975р., підтверджено європейськими лідерами після завершення холодної війни та викладено ОБСЄ в листопаді 1990р. у Паризькій хартії для нової Європи³.

¹ Див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

² Putin, V., Meeting of the Valdai International Discussion Club, Excerpts from the transcript, Moscow, 24 Oct. 2014, <<http://eng.kremlin.ru/news/23137>>.

³ OSCE, Charter of Paris for a New Europe, Paris, 21 Nov. 1990.

Одразу після 1990р. нову схему європейської безпеки порушили конфлікти неочікуваної інтенсивності і тривалості – не в останню чергу на Балканах, – які висвітлили потребу адаптації до непередбачених подій. Згодом сталися й інші події, що виявили глибокі розбіжності у тлумаченні правил, які є засадами системи європейської безпеки. Але поряд з цими потрясіннями зазвичай відбувалися спроби налагодити діалог з метою пошуку спільної мови.

Наприклад, військове втручання сил НАТО в Косово весною 1999р. стало справжнім ударом для нової системи європейської безпеки. В НАТО вважали цей крок необхідним заходом для порятунку майже 250 тис. цивільних, ризик для яких був неприйнятним. Але Росія розцінила втручання як незаконне порушення територіальної цілісності та суверенітету європейської держави, а також принципу захисту цивільних, який у Балканському регіоні застосовується не однаково. Та попри суттєві відмінності позицій, країни-учасниці ОБСЄ в листопаді 1999р. узгодили Хартію європейської безпеки⁴.

У 2008р. виникли глибокі розбіжності навколо причин і наслідків конфлікту між Грузією та Росією. Росія пояснювала цей конфлікт як відповідь на напади на миротворчі сили, що захищали меншини у Грузії⁵, тоді як США та багато їх союзників побачили в конфлікті привід заблокувати надання Грузії та Україні Плану дій з набуття членства в НАТО⁶. Проте, країни-учасниці ОБСЄ підтвердили свою відданість принципам, узгодженим у грудні 2010р. в ювілейній декларації “На шляху до спільної безпеки”, і зобов’язалися продовжити діалог з пошуку довгострокового спільного підходу до безпеки в Європі⁷.

Та всупереч цим домовленостям, наприкінці 2014р. особливого прагнення до діалогу й порозуміння на фоні ескалації бойових дій в Україні не виявилось. Навпаки, чимало керівників давали зрозуміти, що відносини буде важко налагодити.

У квітні 2014р. міністри закордонних справ держав НАТО, попри продовження, якщо це вважається за доцільне, політичного діалогу в Раді НАТО-Росія, вирішили призупинити всю співпрацю між НАТО та Росією з цивільних і військових питань, оскільки “Росія порушила міжнародне право та діяла всупереч принципам і зобов’язанням, узгодженим базовим документом Ради євроатлантичного партнерства, Основоположним актом НАТО-Росія і Римською Декларацією НАТО-Росія – тобто всупереч ключовим принципам, на яких ґрунтується наше співробітництво. Отже, Альянс наразі змушений

⁴ OSCE, Charter for European Security, Istanbul, 19 Nov. 1999.

⁵ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Interview by Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov to BBC’, Moscow, 9 Aug. 2008, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/F87A3FB7A7F669EBC32574A100262597>.

⁶ На засіданні Ради НАТО-Росія у квітні 2008р. Президент Росії В.Путін нібито заявив лідерам НАТО, що Росія намагатиметься розвалити Україну, якщо ця країна приєднається до НАТО. Див.: ‘Putin hints at splitting up Ukraine’, *Moscow Times*, 8 Apr. 2008.

⁷ OSCE, Astana Commemorative Declaration: Towards a Security Community, Astana, 3 Dec. 2010.

переоцінити відносини з Росією”⁸. На вересневому саміті 2014р. лідери НАТО дійшли висновку, що підстав для партнерських і конструктивних відносин з Росією більше не існує, і їх можна відновити лише за умов “очевидних конструктивних змін у діях Росії, що продемонструють дотримання нею міжнародного права, її міжнародних зобов’язань і відповідальності”⁹.

У жовтні 2014р. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров зауважив, що відносини між ЄС і Росією “наблизилися до своєрідного моменту істини, коли ми маємо прийняти рішення про довгостроковий вектор співробітництва та відповісти на питання: чи є ми стратегічними партнерами один для одного, чи досі залишаємося геополітичними суперниками?”¹⁰.

На спільній прес-конференції на початку грудня 2014р. новий Голова Європейської Ради Д.Туск (*Donald Tusk*) і новий Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг (*Jens Stoltenberg*) погодилися, що дії Росії підірвали євроатлантичну стабільність, порушивши фундаментальні принципи – неприпустимість силової зміни кордонів, мирне розв’язання суперечок. Зауваживши, що “ера сфер впливу закінчилася”, два лідери заявили, що хоча ЄС і НАТО “зберігають канали діалогу відкритими, але Росія має повернутися до цих фундаментальних принципів”¹¹.

З позицій Росії, однак, останні дії, політика і програми країн Заходу – не лише у східній частині Європи, але й на Близькому Сході, в Північній Африці і далі (наприклад, у західній частині Тихого океану) – виглядають спробами зміцнити існуючі чи спробувати створити нові сфери впливу.

Національне самовизначення та непорушність кордонів

У Європі, як і скрізь у світі, більшість, якщо не всі держави є продуктом історичного об’єднання складових частин у більші утворення. В багатьох випадках формування держав шляхом об’єднання, а також перегляд державних кордонів досягалося (чи принаймні супроводжувалося) війнами. Комплекс принципів у Гельсінському Заключному акті (неодноразово підтверджених після холодної війни) мав усунути протиріччя між принципом національного самовизначення та іншими принципами – включно з повагою до територіальної цілісності держав, непорушністю кордонів, утриманням від погроз чи застосування сили та супутніми вимогами мирного розв’язання суперечок¹². Бажання домогтися балансу між різними принципами відбивало стурбованість, що загальне необмежене право на самовизначення може призвести до постійної дезінтеграції держав і дестабілізації у Європі.

⁸ NATO, Public Diplomacy Division, ‘NATO–Russia relations: the background’, Media backgrounder, Sep. 2014, <http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_09/20140901_140901-Backgrounder_NATO-Russia_en.pdf>, p.4.

⁹ NATO, ‘Wales Summit Declaration: issued by the heads of state and government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales’, Press Release (2014) 120, 5 Sep. 2014.

¹⁰ ‘Lavrov: Russia–EU relations approach “moment of truth”’, Sputnik International, 14 Oct. 2014, <<http://sputniknews.com/politics/20141014/194054200.html>>.

¹¹ NATO, ‘Remarks by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the joint press point with President of the European Council Donald Tusk’, 3 Dec. 2014, <http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_115662.htm>.

¹² OSCE, Helsinki Final Act, Final Act of the First Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) Summit of Heads of State or Government, Helsinki, 1 Aug. 1975.

Гельсінський Заключний акт засвідчив згоду всіх країн-підписувачів, “що їх кордони можуть бути змінені відповідно до міжнародного права, мирними засобами та за згодою”¹³. Після холодної війни, об’єднання Німеччини та наступний поділ Чехословаччини на Чеську та Словацьку республіки шляхом “оксамитового розлучення” стали практичним доказом того, що кордони можна змінити за згодою.

Натомість спроби змінити державні кордони в Європі силоміць останнім часом рідко приносили успіх. У Великій Британії, Іспанії і Франції вдалося стримати насильство, пов’язане із сепаратистськими угрупованнями. У конфліктах на території колишнього Радянського Союзу мирні ініціативи допомогли знизити рівень насильства, але не вирішили глибших проблем, що лежать в основі конфлікту.

В іншій частині Європи, на території колишньої Югославії, збройні конфлікти призвели до зміни державних кордонів, що досі викликає суперечки. Росія постійно згадує процес утворення державності Косово як доказ того, що правові суперечки про співвідношення між національним самовизначенням і територіальною цілісністю часто були односторонніми й по суті політизованими.

У жовтні 2014р. Президент В.Путін сказав: “Я не розумію, чому люди, які живуть у Криму, не мають цього права, так само як люди, які живуть, скажімо, в Косово ... Чому в одному випадку біле – це біле, а в іншому те саме називають чорним? Ми ніколи не погодимося з цією нісенітницею”¹⁴. Проте, мало хто з оглядачів сприйме приклади Криму та Косово як еквівалентні.

У Косово ціллю військової операції було змусити бойовиків полишити поле бою з метою створення умов для тривалих переговорів за участі всіх сторін. У 1999р. РБ ООН (одностайним голосуванням) запровадила Тимчасову адміністрацію ООН у Косово, а політичні переговори мали вирішити майбутній статус краю¹⁵. Через понад сім років, наприкінці 2006р., спеціальний посланець Генерального секретаря ООН з керівництва процесом визначення майбутнього статусу Косово М.Ахтісаарі (*Martti Ahtisaari*) доповів, що виходячи з досвіду його важких переговорів, єдиним реальним варіантом для Косово є незалежність¹⁶. У Криму такого процесу не було, про що йдеться нижче.

Більше того, хоча Парламент Косова проголосив незалежність від Сербії в лютому 2008р. одностайним голосуванням, наприкінці 2014р. ще тривали спори, чи є Косово незалежною державою. Державність Косова визнана більшістю (108 зі 193) країн-членів ООН, але, наприклад, не Китаєм чи Росією¹⁷. У грудні 2014р. Прем’єр-міністр Сербії А.Вучіч (*Aleksandar Vučić*) підтвердив,

¹³ This is part of the first principle established in the Final Act, on ‘Sovereign equality, respect for the rights inherent in sovereignty’, OSCE (посилання 12).

¹⁴ Putin (посилання 2).

¹⁵ United Nations Security Council Resolution 1244, 10 June 1999.

¹⁶ United Nations, Security Council, Letter dated 26 Mar. 2007 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council, S/2007/168, 26 Mar. 2007.

¹⁷ Позиція Китаю полягає в тому, що може бути підтримане лише прийнятне для всіх сторін рішення, досягнуте шляхом переговорів, але до цього моменту Китай продовжуватиме визнавати територіальну цілісність Сербії.

що Уряд Сербії залишається “твердим у своїй позиції не визнавати відокремлення Косова й Метохії і його самопроголошеної державності”¹⁸.

Зміна кордонів референдумом

У 2014р. питання балансу між принципом національного самовизначення та повагою до територіальної цілісності держав були актуальними в різних частинах Європи – не лише в Україні, хоча серйозність і передумови проблем були різними, як і політичні наслідки.

Здійснення права на самовизначення (зі створенням нової незалежної держави, вільним приєднанням до вже існуючої незалежної держави чи об'єднанням двох або більше суб'єктів зі створенням нової держави) має бути результатом вільного та добровільного вибору народу відповідної території, висловленого в рамках свідомого, демократичного процесу. Хоча спеціально узгодженого методу визначення вільного та добровільного вибору народу немає, було багато прецедентів застосування референдуму з цього питання – переважно в контексті визволення від колоніального панування¹⁹.

У Каталонії було проведене необов'язкове голосування з питань державності – чи має каталонська держава залишатися частиною Іспанії або відокремитися від неї. У Криму референдум у березні 2014р. призвів до відокремлення цього регіону від України. В Шотландії відбувся референдум про відокремлення від Великої Британії, і більшість населення проголосували за залишення у складі політичного союзу. Кожен з цих процесів загрожував територіальній цілісності визнаних суверенних держав – Іспанії, України та Великої Британії. У кожному випадку влада держав рішуче виступала проти зміни кордонів. Проте, ці три ситуації були розв'язані різними шляхами та мали різні наслідки.

В Іспанії центральний Уряд у Мадриді та регіональні представники в Каталонії не змогли узгодити процедурні аспекти референдуму, що призвело до контрверсійних, але мирних консультацій з населенням про відокремлення Каталонії. Ясно, що питання каталонської державності залишається невирішеним, і спроби відокремитись від Іспанії у тій чи іншій формі триватимуть. В Україні законність проведення кримського референдуму була оскаржена, і процес відбувся поспіхом з метою уникнути ескалації напруженості. У Великій Британії після тривалих дискусій і в рамках узгодженого процесу референдум передбачав чіткий вердикт, з яким погодились усі сторони.

Каталонія. На регіональних виборах наприкінці 2012р. партії, які повністю підтримують право на самовизначення Каталонії, виграли майже 80% місць у каталонському Парламенті. Після того Парламент вирішив провести референдум про самовизначення у 2014р. Проте, іспанський Парламент

¹⁸ United Nations, Security Council, ‘Top envoy tells Security Council resumption of Kosovo, Serbia high-level meetings critical to efforts towards European Union integration’, Press Release SC/11684, 4 Dec. 2014, <<http://www.un.org/press/en/2014/sc11684.doc.htm>>.

¹⁹ New York City Bar Association, Committee on the United Nations, *The Legal Issues Involved In The Western Sahara Dispute: The Principle of Self-Determination and the Legal Claims of Morocco* (New York City Bar Association: New York, June 2012).

відмовив в офіційному проханні каталонському Парламенту провести референдум у Каталонії (а не в усій Іспанії) або делегувати каталонському Парламенту тимчасові повноваження провести референдум. Уряд Іспанії також заблокував запропоновану необов'язкову консультацію (замість референдуму), передавши справу до Конституційного суду.

9 листопада 2014р. в Каталонії відбувся т.зв. “процес добровільної солідаризації”, під час якого 2,3 млн. з 5,4 млн. зареєстрованих виборців взяли участь у необов'язковому голосуванні за незалежність Каталонії. Виборцям поставили два питання: “Чи хочете Ви, щоб Каталонія була державою?”; “Якщо так, чи бажаєте Ви, щоб Каталонія була незалежною державою?”. Понад 80% респондентів ствердно відповіли на обидва питання.

Каталонська влада наразі планує регіональні вибори, які матимуть правовий статус, на відміну від необов'язкової консультації, з єдиним списком кандидатів, що представлятимуть усі партії, які підтримують незалежність. Буде поставлене лише одне питання: “Чи хочете Ви, щоб Каталонія була незалежною державою?”.

Крим. 27 лютого 2014р. Парламент Автономної Республіки Крим вирішив провести референдум про майбутній статус Криму 25 травня 2014р. Але після заяви Центральної виборчої комісії України про неконституційність цього рішення, Верховна Рада Криму проголосувала за вихід зі складу України та перенесла дату референдуму на 16 березня.

Згідно з офіційними підсумками голосування, на референдумі 16 березня переважна більшість (96,7%) проголосували за приєднання регіону до Росії²⁰. 17 березня 2014р. кримський Парламент проголосив незалежність від України та негайно звернувся до Російської Федерації з проханням про приєднання. 21 березня 2014р. Президент В.Путін підписав Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів. Прем'єр-міністр Росії Д.Медведев пояснив цей акт тим, що, мовляв, Росія керувалася правом людей, які проживають у Криму, на самовизначення, висловленим на референдумі²¹.

Наприкінці 2014р. статус Криму не був визнаний, і це, ймовірно, триватиме невизначений час.

Деякі представники Росії заявляли, що “проголошення незалежності Республіки Крим і її вступ до Російської Федерації є законною формою реалізації права на самовизначення народу Криму в ситуації, коли в Україні за підтримки ззовні стався переворот, що супроводжувався застосуванням сили”²². Російська влада також зауважила, що з жителями Криму ніхто не

²⁰ Хоча рівень підтримки відокремлення Криму є спірним питанням, але немає сумніву, що переважна більшість тих, хто взяв участь у виборах, підтримали варіант приєднання до Росії. Див.: Gregory, P., ‘Putin’s “Human Rights Council” accidentally posts real Crimean election results’, *Forbes*, 5 May 2014.

²¹ Russian Government, ‘Dmitry Medvedev’s interview with Bloomberg TV’, 20 May 2014, <<http://government.ru/en/news/12509/>>.

²² Permanent Delegation of the Russian Federation to UNESCO, ‘Legal arguments for Russia’s position on Crimea and Ukraine’, 7 Nov. 2014, <<http://russianunesco.ru/eng/article/1637/>>.

консультувався з приводу первісного рішення передати Крим Україні, що юридичний статус Криму був змінений українським Парламентом у 1990-х роках без згоди кримських представників і що первісна конституційна система на час здобуття незалежності України передбачала незалежність Криму від України, за умови її підтвердження референдумом²³.

З точки зору України, кримський Парламент виніс на референдум питання, що виходили за його повноваження, і тому референдум не може бути визнаним законним. Крім того, згідно з Конституцією України – “Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою”, – відокремлення є незаконним, і кордони держави можуть бути змінені лише загальноукраїнським референдумом²⁴.

Міжнародні організації також сумнівалися, чи можна вважати референдум вільним виявом волі населення Криму. Рада Європи у своїй оцінці референдуму вирішила, що “обставини у Криму не дозволяли проведення референдуму згідно з європейськими демократичними стандартами. Будь-якому референдуму про статус території мали б передувати серйозні переговори всіх сторін. Такі переговори не відбулися”²⁵. Виборцям не запропонували можливість збереження існуючого конституційного порядку. Єдиним вибором було об’єднатися з Росією або залишитися частиною України на умовах Конституції Республіки Крим 1992р. (яка забезпечувала Криму рівень автономії в межах України, еквівалентний статусу федерального суб’єкта). Рада Європи звернула увагу і на ряд інших факторів, які підривають довіру до чесності процесу, зокрема: (а) вплив масової повсюдної присутності воєнізованих і військових сил; (б) занепокоєння правом на свободу волевиявлення у Криму; (в) надзвичайно стислий час (10 днів) між рішенням провести референдум і власне референдумом; (г) факт ухвалення Верховною Радою Криму декларації про незалежність Криму перед референдумом, що викликає сумніви в неупередженості влади.

27 березня Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію 68/262 про територіальну цілісність України рекордним числом голосів: 100 – за, 11 – проти, 58 утрималися. В Резолюції підкреслювалося, “що референдум, проведений в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі 16 березня 2014р., не є чинним, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя”²⁶.

²³ United Nations, Security Council, ‘Security Council fails to adopt text urging member states not to recognize planned 16 March referendum in Ukraine’s Crimea region’, Press Release SC/11319, 15 Mar. 2014, <<http://www.un.org/press/en/2014/sc11319.doc.htm>>.

²⁴ Ukrainian Constitution, Official English translation, <http://www.kmu.gov.ua/document/110977042/Constitution_eng.doc>.

²⁵ Council of Europe, European Commission for Democracy through Law, Opinion no. 762/2014 on ‘Whether the decision taken by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine to organise a referendum on becoming a constituent territory of the Russian Federation or restoring Crimea’s 1992 Constitution is compatible with constitutional principles’, Venice Commission Document CDL-AD(2014)002, Venice, 21-22 Mar. 2014.

²⁶ Проти Резолюції ГА ООН проголосували такі країни: Білорусь, Болівія, Вірменія, Куба, Північна Корея, Нікарагуа, Росія, Судан, Сирія, Венесуела і Зімбабве. Проект Резолюції РБ ООН подібного змісту Росія заветувала.

Шотландія. Після виборів у травні 2011р. абсолютну більшість у Парламенті Шотландії виборола Шотландська націоналістична партія (*Scottish Nationalist Party, SNP*). 15 жовтня 2012р. Единбурзька угода, підписана першим міністром Шотландії А.Селмондом (*Alex Salmond*) і британським Прем'єром Д.Кемероном (*David Cameron*), відкрила шлях для референдуму з одним питанням: “Чи має Шотландія бути незалежною країною?”²⁷. Референдум, на якому можна було проголосувати лише “так” або “ні”, відбувся 18 вересня 2014р. Із 4,3 млн. виборців проголосували приблизно 85%, і 55% сказали “ні”²⁸.

Згідно з умовами Единбурзької угоди, уряди Шотландії і Великої Британії зобов'язалися співпрацювати відповідно до принципів взаємодії і взаємної поваги, незалежно від результатів референдуму, а також “продовжити спільну конструктивну працю з урахуванням наслідків, якими б вони не були, та пріоритетних інтересів народів як Шотландії, так і решти Великої Британії”²⁹.

Нові лінії розлому?

Рік завершився загальним відчуттям занепокоєння через погіршення європейської безпеки і зростаючу небезпеку того, що застосування сили для зміни державних кордонів може знову стати інструментом європейського державного будівництва.

У листопаді 2014р. Абхазія і Росія підписали Договір про стратегічне партнерство, що охоплює військово-технічне співробітництво, створення системи колективної безпеки, співпрацю розвідувальних служб і фінансову допомогу³⁰. Проте, переважна більшість країн світу вважає Абхазію частиною Грузії (лише Науру, Нікарагуа, Росія і Венесуела визнають Абхазію незалежною державою), а Міністерство закордонних справ Грузії просило обговорити Договір у РБ ООН, назвавши його “кроком у напрямі анексії регіону”³¹.

У грудні 2014р. керівники делегацій країн, що співголовують у Мінській групі ОБСЄ (Росія, США і Франція), повідомили про загострення упродовж року уздовж лінії розмежування сторін нагірно-карабаського конфлікту і на вірмено-азербайджанському кордоні³².

²⁷ Scottish Government, Agreement between the United Kingdom Government and the Scottish Government on a referendum on independence for Scotland, Edinburgh, 15 Oct. 2012, <<http://www.scotland.gov.uk/About/Government/concordats/Referendum-on-independence>>.

²⁸ Scottish Independence Referendum website, <<http://scotlandreferendum.info/>>.

²⁹ Scottish Government (посилання 27), Article 30.

³⁰ Farchy, J., ‘Vladimir Putin signs treaty with Abkhazia and puts Tbilisi on edge’, *Financial Times*, 24 Nov. 2014.

³¹ ‘Georgia appeals to UN Security Council about Russian–Abkhaz treaty’, *Kyiv Post*, 26 Nov. 2014.

³² OSCE, ‘Joint statement by the heads of delegation of the OSCE Minsk Group co-chair countries’, 4 Dec. 2014, <<http://www.osce.org/mg/129421>>.

II. Військовий вимір структур євроатлантичної безпеки: ЄС і НАТО

ЯН ЕНТОНІ

Упродовж 2014р. ставало дедалі очевидніше, що європейські країни стикаються з великою кількістю складних і серйозних проблем безпеки, які потребують одночасного розв'язання. Конфлікти в Іраку, Сирії та Україні показали вищому політичному керівництву країн-учасниць головних інститутів євроатлантичної безпеки, що ці складні проблеми мають військовий вимір. Крім того, проблеми, пов'язані з воєнною безпекою, стають набагато серйознішими та наближаються до їх спільних кордонів.

Усі країни по периметру зони відповідальності євроатлантичних структур безпеки, насамперед ЄС і НАТО зазнають впливу складних проблем. Хоча жодна з цих проблем не є винятково двосторонньою (НАТО-Росія чи ЄС-Росія), але чимало з них пов'язані саме з Росією.

У травні 2014р. міністри закордонних справ ЄС підтвердили, що ЄС і його країни-учасниці “можуть додати міжнародним відносинам унікальну здатність узгоджено й послідовно поєднувати широкий спектр політичних методів та інструментів: від дипломатії, безпеки і оборони до фінансів, торгівлі, розвитку і прав людини, а також юстиції та міграції”¹. Проте, у своїх заявах упродовж року представники ЄС визнавали, що їм ще далеко до комплексного підходу у врегулюванні зовнішніх конфліктів і криз, а Рада міністрів закордонних справ ЄС у висновках у травні 2014р. закликала зробити кроки з підвищення дієвості та ефективності колективних дій. Спроба виробити більш цілісний підхід на рівні ЄС має довгу історію, але у 2014р. зростаюча серйозність зовнішніх викликів, у поєднанні з приходом нового вищого керівництва ЄС, розглядалась як нова можливість змінити підходи ЄС до політики безпеки².

У жовтні 2014р. новий Високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки, Віце-президент Єврокомісії Ф.Могеріні (*Federica Mogherini*) пояснила, як виробити сильну та узгоджену зовнішню позицію ЄС³. Вона підкреслила необхідність втілення інновацій, запропонованих новим Головою Єврокомісії Ж.-К.Юнкером (*Jean-Claude Juncker*). Зустрічі комісарів, чий обов'язки стосуються зовнішньої діяльності, в різних тематичних та (або) географічних форматах стали більш регулярними. Оскільки Спільна зовнішня політика та політика безпеки (СЗБП, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*) і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common*

¹ Council of the European Union, Council conclusions on the EU's comprehensive approach, Foreign Affairs Council meeting, Brussels, 12 May 2014.

² Faria, F., *What Comprehensive Approach? Challenges for the EU Action Plan and Beyond*, European Centre for Development Policy Management (ECDPM) Briefing Note no. 71 (ECDPM: Maastricht, Oct. 2014).

³ European Commission, ‘Answers to the European Parliament questionnaire to the Commissioner Designate Federica Mogherini, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, Vice-President of the Commission’, 6 Oct. 2014, <http://ec.europa.eu/commission/sites/cwt/files/commissioner_ep_hearings/mogherini-reply_en.pdf>.

Security and Defence Policy, CSDP) залишаються переважно міжурядовими та потребують одностайності країн-членів ЄС у прийнятті рішення, критично важливою є узгодженість їх дій на національному рівні. Ф.Могеріні також привернула увагу до потреби більшої координації підходів у зовнішній і внутрішній політиці під час вирішення багатьох проблем безпеки, що стоять перед ЄС.

У висновках Ради ЄС від травня 2014р. стосовно комплексного підходу до зовнішніх конфліктів підкреслено, що політика і пріоритети ЄС мають виходити зі “спільних стратегічних цілей і чіткого спільного уявлення результатів, яких ЄС разом хоче досягти у своїх зовнішніх взаєминах чи в конкретній конфліктній або кризовій ситуації”⁴. Але події свідчать про те, що ні ЄС, ні НАТО наразі не можуть швидко виробити масштабні, довгострокові рішення стосовно складних проблем.

Порівняно з іншими функціональними сферами, де ЄС має тривалий досвід і багату практику, військові аспекти документів ЄС щодо комплексного підходу до зовнішніх конфліктів і криз є досить слабкими та недостатньо опрацьованими. Натомість у НАТО останніми роками звикли планувати і здійснювати різноманітні військові заходи, включно з одночасним керуванням багатьма операціями різного масштабу та в різних місцях. Але НАТО у своїй діяльності не залучений до широкого спектра проблем, які вимагають врахування в рамках комплексного підходу до врегулювання конфліктів і криз.

Дії структур євроатлантичної безпеки є не лише пасивними по суті, але й недостатньо скоординованими. Спроби започаткувати регулярні ефективні дискусії ЄС і НАТО не дали потрібних результатів; спеціальні зустрічі, організовані з великими складнощами та в атмосфері секретності, показали, що спроби співпраці виявилися недостатніми.

Події на Близькому Сході та в Україні у 2014р. стали каталізаторами внутрішньої рефлексії, що призвела до важливих рішень на саміті НАТО в Уельсі (Велика Британія) у вересні 2014р.

Одними з головних об’єктів рефлексії були зміни в характері військових викликів, особливо спричинених т.зв. “гібридною війною”. Типологія такого конфлікту охоплює намагання досягти стратегічних цілей за допомогою тактики, що поєднує військовий компонент (наприклад, спеціальні сили) з невійськовими акціями (такими, як інформаційні кампанії і безлад, створений агентами впливу)⁵. Але, на думку аналітиків країн НАТО, наявні категорії – конфлікт низької інтенсивності, заворушення чи асиметрична війна – не відбивають суті “гібридної війни”, що точилася в Україні у 2014р. Західний аналіз останніх конфліктів зосереджувався переважно на ситуаціях, коли збройні сили держав протистоять транснаціональним і субдержавним угрупованням, що діють глобально та локально. За цих обставин ситуація є фрагментованою – з різними формами насильства (міжособного, терористичного, повстанського та/або кримінального), локалізованими в одному місці. Проте, здійснений в НАТО аналіз кримських

⁴ Council of the European Union (посилання 1).

⁵ Kendal, B., ‘Hybrid warfare: the new conflict between East and West’, BBC News, 6 Nov. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-29903395>>.

подій не залишає сумніву, що дії (в т.ч. місцевих ополченців і громадських суб'єктів) планувалися та керувалися державою – Росією – від початку й до кінця⁶.

У Криму російські війська здобули “явну військову перемогу на полі бою, використовуючи ретельно сплановану на стратегічному рівні кампанію, реалізуючи чіткі політичну, психологічну та інформаційну стратегії” таким чином, що “лише за три тижні без жодного пострілу моральний дух українських військових було зломлено, і всі їх 190 баз здалися”⁷. Хоча на початок військової операції у Криму було багато російських військ, вони ніколи кількісно не переважали українські сили, не мали важкого озброєння та авіаційної підтримки⁸. Важко навіть було визначити, коли саме на місцях розпочався гібридний напад, завчасно підготовлений інформаційними операціями і здійснений відносно невеликою кількістю спеціальних сил.

Водночас Росія розгорнула поблизу Криму чималі звичайні збройні сили, готові до швидкого застосування⁹. Крім того, Росія мала значні розгорнуті ядерні сили у високому ступені готовності. Усвідомлення підготовленості російського політичного керівництва до ескалації і готовності піти на неї стримувало зовнішнє втручання та активізацію українських сил на місцях.

Перед Уельським самітом країнам-членам НАТО запропонували розробити пакет заходів у відповідь на нові виклики та загрози, виявлені на кордонах Альянсу. Цей пакет мав стати основою для негайних дій, а також для середньо- та довгострокових програм, які могли б зміцнити спроможності колективної оборони і врегулювання криз.

Заходи, вироблені у 2014р. та узгоджені на Саміті, містили План дій із забезпечення готовності (*Readiness Action Plan, RAP*), зобов'язання збільшити інвестиції в оборону та намір розвивати спеціальне партнерство з країнами, що поділяють цілі НАТО. Цей план поєднав заходи надання гарантій та адаптації Альянсу. Заходи надання гарантій передбачають пропорційне нарощування військової присутності і військової діяльності всіх 28 країн-учасниць НАТО, а заходи адаптації – зміни у військових планах і спроможностях НАТО.

Заходи надання гарантій, схвалені на Уельському саміті, ґрунтуються на рішеннях, прийнятих у 2013р.: збільшення кількості бойових літаків, що беруть участь у спільному патрулюванні авіапростору Естонії, Латвії і Литви, а також кількості бойових кораблів, що патрулюють у Балтійському, Чорному та Середземному морях. На Уельському саміті Альянс також збільшив контингент наземних сил, які на ротаційній основі братимуть участь у

⁶ NATO, ‘Hybrid war: hybrid response?’, *NATO Review*, [n.d.], <<http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Russia-Ukraine-crisis-war/EN/index.htm>>.

⁷ Berzins, J., *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*, National Defence Academy of Latvia (NDA), Center for Security and Strategic Research, Policy Paper no.2 (NDA: Riga, June 2014), p.4.

⁸ Lavrov, A., ‘Russian again: the military operation for Crimea’, eds C. Howard, and R. Pukhov, *Brothers Armed: Military Aspects of the Crisis in Ukraine* (East View Press: Minneapolis, 2014), pp.157-184.

⁹ У лютому 2014р. Росія провела раптові навчання з перевірки готовності сил Західного та Центрального військових округів. Про військові навчання в Європі див. підрозділ III розділу 13 цього видання.

підготовчих заходах і навчаннях поблизу східних кордонів. Кількість і масштаб навчань Альянсу в цій зоні у 2014р. збільшилися, включно з навчаннями під командуванням НАТО та двосторонніми навчаннями, зокрема за участі Збройних сил США.

Узгоджені заходи адаптації передбачають зміцнення Сил реагування НАТО (*NATO Response Force, NRF*) для забезпечення негайного перекидання угруповання рівня дивізії з метою швидкого реагування на загрози. В рамках реорганізації *NRF* керівники НАТО створили Об'єднані оперативні сили дуже високої готовності (*Very High Readiness Joint Task Force, VHRJTF*, або Передові сили – *Spearhead Force*) для забезпечення розгортання впродовж кількох днів кількатисячних наземних військ, посилених авіацією, морським компонентом і спеціальними силами. Керівники НАТО визначили кінець 2015р. як термін створення Передових сил і для цього прискорили поточні проекти створення відповідних запасів військової техніки та матеріальних засобів. Плани НАТО передбачають також розгортання органів управління та адаптацію тилового забезпечення у країнах перебування для швидшого розгортання нових, збільшених сил реагування¹⁰.

Розвиток *NRF* ґрунтується на рішенні НАТО від 2013р., яким було схвалено запропоновану Німеччиною концепцію “базових країн” (*Framework Nation Concept*), за якою європейські країни мають тісно співпрацювати в невеликих групах з метою надання та підтримання сил і засобів на довгостроковій основі. Від “базової країни очікується” керівництво групою, забезпечення її спільними засобами логістики, командування та управління. Менші держави мають надавати спеціалізовані сили та засоби, з яких будуть формуватися угруповання, здатні здійснювати та підтримувати складні операції¹¹.

Результатом започаткованих у 2013р. дискусій про потребу збалансувати колективну військово-ресурсну базу Альянсу стали зобов'язання керівників НАТО збільшити інвестиції в оборону. Повідомлялося, що у 2013р. Міністр оборони США Ч.Хейгел (*Chuck Hagel*) поінформував союзників про плани США скоротити свою частку в загальних військових витратах НАТО до приблизно 50%, що за часів холодної війни вважалося нормою¹². Така зміна балансу внесків певною мірою відбивала б загальне скорочення військових витрат США, в т.ч. через наслідки секвестру бюджету¹³. Проте, цей намір означав також зміну “тенденції скорочення оборонних бюджетів” з метою “збільшення оборонних витрат у реальних цінах мірою зростання ВВП [валового внутрішнього продукту]”¹⁴.

¹⁰ NATO, Public Diplomacy Division, ‘NATO’s Readiness Action Plan’, Fact sheet, Dec. 2014, <http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-facsheet-rap-en.pdf>.

¹¹ Major C. and Mölling, C., *The Framework Nations Concept: Germany’s Contribution to a Capable European Defence*, German Institute for International and Security Affairs (SWP) Comments no.52 (SWP: Berlin, Dec. 2014).

¹² Benitez, J., ‘Will the US “rebalance” its contribution to NATO?’, *Defense One*, 20 Oct. 2013, <<http://www.defenseone.com/ideas/2013/10/will-us-rebalance-its-contribution-nato/72281>>.

¹³ US Department of Defense, ‘Estimated impacts of sequestration-level funding’, Apr. 2015, <http://www.defense.gov/pubs/2014_Estimated_Impacts_of_Sequestration-Level_Funding_April.pdf>.

¹⁴ NATO, ‘The Wales Declaration on the Trans-Atlantic bond’, Press Release (2014) 122, 5 Sep. 2014. Про пов’язані з НАТО військові витрати див. підрозділ IV розділу 3 цього видання.

Цей крок був визнанням того, що за нинішніх економічних умов багатьом країнам-членам НАТО було б важко – або взагалі неможливо – виконати керівний принцип НАТО: витратити на оборону 2% ВВП і спрямовувати 20% військових витрат на дослідження, розробки та закупівлю озброєнь. Акцент робився на імплементації цього принципу впродовж 10 років, і рішення назвати це інвестиційним (а не витратним) зобов'язанням передбачало можливість нефінансових внесків як форми його виконання. Це мало б заохотити країни-члени НАТО замислитися над способами нарощування власних спроможностей замість більш традиційного підходу – використання фінансових показників для оцінки справедливого бюджетного розподілу.

Реалізацію положень Уельського саміту назвали тестом довіри до НАТО як гаранта колективної оборони країн-членів. Новий Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг у своїх промовах підкреслював, що прогрес їх імплементації підлягатиме оцінці, і країни-учасниці погодилися, що до майбутніх самітів готуватимуть річні звіти про виконання зобов'язань.

Одним із заходів зміцнення довіри до колективної оборони керівники НАТО вбачали в публічних заявах про солідарність. Найважливішою з таких заяв була промова Президента США Б.Обами в Таллінні (Естонія) у 2014р., напередодні Уельського саміту. Звертаючись до зібрання, Б.Обама зауважив: “В Альянсі немає старих чи нових членів, молодших чи старших партнерів – є лише Союзники, прямо і просто. І ми захистимо територіальну цілісність кожного окремого Союзника ... Оскільки оборона Таллінна, Риги та Вільнюса є так само важливою, як оборона Берліна, Парижа та Лондона”¹⁵.

НАТО співпрацює з третіми країнами в рамках різних військових операцій, зокрема в Афганістані та Лівії, і протипіратських місій на морі. Після завершення головної бойової задачі в Афганістані НАТО акцентує увагу на підтриманні та розширенні партнерства з третіми країнами.

Упродовж тривалого часу Альянс побудував систему партнерських зв'язків з окремими країнами, регіонами та іншими міжнародними організаціями. Під час операції в Афганістані він активно взаємодіяв з партнерами з усього світу, включно з Афганістаном, Австралією, Іраком, Японією, Південною Кореєю, Монголією, Новою Зеландією і Пакистаном. 22 країни, що не належать до НАТО, беруть участь у Раді євроатлантичного партнерства і програмі “Партнерство заради миру”. НАТО веде Середземноморський діалог з Алжиром, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Мавританією, Марокко та Тунісом, а Бахрейн, Катар, Кувейт і ОАЕ приєдналися до Стамбульської ініціативи співробітництва (*Istanbul Cooperation Initiative*) НАТО. НАТО також має схему діалогу з ООН, ЄС та ОБСЄ, зокрема, з подолання криз і т.зв. нових загроз, таких, як масовий тероризм. Альянс співпрацює і з іншими партнерами, зокрема з Африканським Союзом (*African Union*) та Організацію із заборони хімічної зброї (*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*) у рамках спеціальних проектів.

¹⁵ White House, Office of the Press Secretary, ‘Remarks by President Obama to the people of Estonia’, Tallinn, 3 Sep. 2014, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/09/03/remarks-president-obama-people-estonia>>.

На Уельському саміті Альянс зробив кроки з розробки нової ініціативи – Програми розширених можливостей (*Enhanced Opportunities Programme, EOP*) – з обмеженою кількістю країн, з якими НАТО має чималий досвід спільних військових операцій. *EOP* запроваджується для країн, які в польових умовах вповні продемонстрували сумісність сил і здатність працювати у складі спільних командних структур. До першої групи партнерів з розширеними можливостями належать Австралія, Грузія, Йорданія, Фінляндія і Швеція¹⁶. Також була схвалена нова Ініціатива зі створення оборонних спроможностей (*Defence Capacity Building Initiative*), яка має сприяти в цьому партнерам через надання їм цільових консультацій, допомоги в підготовці, освіті, проведенні навчань. Першими учасниками цієї Ініціативи будуть Грузія, Йорданія і Молдова¹⁷.

¹⁶ Перед Уельським самітом Альянс підписав угоди про підтримку в країні перебування з Фінляндією і Швецією з метою тіснішої співпраці. Див.: NATO, Allied Command Operations, 'Finland and Sweden sign memorandum of understanding with NATO', 5 Sep. 2014, <<http://www.aco.nato.int/finland-and-sweden-signing-a-memorandum-of-understanding-with-nato-for-operational-and-logistic-support.aspx>>.

¹⁷ Lute, D., US Ambassador to NATO, 'The Wales Summit: strengthening NATO partnerships', 20 Nov. 2014, <http://nato.usmission.gov/sp_11202014.html>.

III. Зростання числа іноземних терористів-бойовиків з Європи

ЛІНА ГРІП

Людей, які безпосередньо підтримують тероризм в інших країнах, часто називають “іноземними терористами-бойовиками”. РБ ООН визначила іноземних терористів-бойовиків як “осіб, які виїждять до Держави, відмінної від Держав їх проживання чи громадянства, з метою вчинення, планування, підготовки терористичних актів, участі в них або проведення чи отримання терористичного вишколу, в т.ч. у зв’язку зі збройним конфліктом”¹. Термін “терористи” вказує на вужчу групу осіб, порівняно з ширшим визначенням “іноземні бойовики”. Термін “іноземний терорист-бойовик” є суперечливим насамперед тому, що він передбачає або міжнародно-правове визначення тероризму (якого не існує), або загальне визначення певних осіб чи організацій як терористичних. У цьому контексті державам лишається переважно самим визначати “терористів” і “тероризм” у власному національному законодавстві. Це ускладнює досягнення згоди між державами під час визначення та формування політики реагування на іноземних терористів-бойовиків.

Хоча цей феномен не новий, але число іноземних терористів-бойовиків, які беруть участь у конфліктах в Іраку, Сирії та Україні, останнім часом різко зросло. В листопаді 2014р. ООН оцінювала число іноземних терористів-бойовиків у конфліктах у Сирії та Іраку у понад 15 тис. осіб з 81 країни². Близько 3 000 з них були з Європи, найбільше – з Франції, Німеччини та Великої Британії (таблиця 6.1). Міжнародний центр дослідження радикалізації і політичного насильства (*International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence*), який з 2012р. співпрацює з урядами та іншими сторонніми партнерами у спостереженні за чисельністю іноземних терористів-бойовиків у Сирії та Іраку, оцінює зростання їх числа у світі та в Європі упродовж 2014р. у 33%. Число іноземних бойовиків-жінок також зростає і напевно вже перевищило цей показник у будь-якому іншому конфлікті. За оцінкою, частка іноземних бойовиків-жінок у Сирії та Іраку наразі становить 11% іноземних бойовиків з Європи³.

Відомі європейські іноземні терористи-бойовики мають небагато спільних рис – у них різний вік, стать і соціально-економічний статус.

Крім того, небагато з них мають певні родинні зв’язки з Іраком чи Сирією, і роль релігії видається не очевидною. Хоч емпіричних доказів спільного релігійного виховання немає, але непропорційно велика частка західних найманців – новонавернені до ісламу. З огляду на зростання числа іноземних

¹ United Nations Security Council Resolution 2178, 24 Sep. 2014, p.2.

² United Nations News Centre, ‘At high-level debate, UN, Security Council renew pledge to counter foreign terrorist fighters’, 19 Nov. 2014, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=49381#.VI7uBSf5k6E>>.

³ Neumann, P.R., ‘Foreign fighter total in Syria/Iraq now exceeds 20 000; surpasses Afghanistan conflict in the 1980s’, International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR), <<http://icsr.info/2015/01/foreign-fighter-total-syriairaq-now-exceeds-20000-surpasses-afghanistan-conflict-1980s/>>.

Таблиця 6.1. Іноземні терористи-бойовики із західноєвропейських країн

Країна	Оцінка	На 1 млн. жителів (\leq) ^a
Австрія	100-150	17
Бельгія	440	40
Данія	100-150	27
Фінляндія	50-70	13
Франція	1200	18
Німеччина	500-600	7,5
Ірландія	30	7
Італія	80	1,5
Нідерланди	200-250	14,5
Норвегія	60	12
Іспанія	50-100	2
Швеція	150-180	19
Швейцарія	40	5
Велика Британія	500-600	9,5

Джерело: Neumann, P.R., 'Foreign fighter total in Syria/Iraq now exceeds 20 000; surpasses Afghanistan conflict in the 1980s', International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ICSR), <<http://icsr.info/2015/01/foreign-fighter-total-syriairaq-now-exceeds-20000-surpasses-afghanistan-conflict-1980s/>>.

терористів-бойовиків з Європи, стає дедалі більш очевидним, що значні ресурси, спрямовані на розробку політики боротьби з тероризмом у минулі 10 років після терактів у Мадриді та Лондоні у 2004-2005рр., можливо й сприяли попередженню ще одного масового теракту в Європі, але не змогли завдати новій радикалізації людей – аж до тероризму та войовничого екстремізму.

Ризики для безпеки внаслідок повернення іноземних терористів-бойовиків

24 травня 2014р. іноземний терорист-бойовик із Франції застрелив чотирьох людей в Єврейському музеї у Брюсселі (Бельгія). М.Неммуш (*Mehdi Nemtousse*), який провів більшу частину 2013р. в боях у Сирії, чекає суду за звинуваченням у здійсненні теракту. Його заарештували в червні в Марселі (Франція), після звичайної митної перевірки, яка виявила зброю в його автомобілі. В липні М.Неммуша на підставі європейського ордера на арешт екстрадували до Бельгії, де звинуватили в убивстві з терористичним контекстом⁴. 7 січня 2015р. під час терористичного нападу на французьку сатиричну газету *Charlie Hebdo* в Парижі (Франція) загинули 10 її співробітників і двоє поліцейських. Напад здійснили два брати, Ш.Куаші (*Cherif Kouachi*) і С.Куаші (*Said Kouachi*), які були застрелені французькою поліцією після того, як двома днями пізніше захопили двох заручників у селі на півночі Франції. Тим часом спільник братів Куаші, А.Кулібали (*Amedy Coulibaly*), застрелив поліцейського і взяв у заручники кількох людей в бакалійній крамниці в Парижі. А.Кулібали вбив чотирьох заручників перед тим, як сам був вбитий поліцією, яка штурмувала крамницю. Поліції було відомо про братів

⁴ Robinson, F., 'French suspect in Brussels Jewish Museum killings charged', *Wall Street Journal*, 30 July 2014.

Куаші та А.Кулібали ще до нападів. Всі троє начебто належали до бойовничої джихадистської мережі *Buttes Chaumont*, що вербувала людей воювати в Іраку та Сирії⁵. Ш.Куаші у 2008-2009рр. відсидів 18 місяців у тюрмі за допомогу в перевезенні іноземних терористів-бойовиків до Іраку; у той же час А.Кулібали був ув'язнений за збройне пограбування. Брати Куаші влітку 2014р. начебто їздили до Сирії, а раніше проходили терористичний вишкіл у Ємені⁶. Двома днями пізніше після нападу на *Charlie Hebdo* відповідальність за нього взяла на себе Аль-Каїда на Аравійському півострові (*Al-Qaeda in the Arabian Peninsula*)⁷.

Наступного тижня в Бельгії і Німеччині було проведено кілька поліцейських операцій проти підозрюваних терористичних осередків. Під час операції у передмісті Брюсселя бельгійською поліцією були застрелені два чоловіки, які нещодавно повернулися із Сирії, де брали участь у боях на боці Ісламської держави⁸.

У 2013р. правоохоронне відомство ЄС Європол (*Europol*) створило систему збору, аналізу та обміну інформацією на рівні ЄС про вербування та організацію перевезення підозрюваних осіб. Зібраною в цій базі даних інформацією про “подорожуючих, які потребують особливої уваги”, можна обмінюватися з “компетентними органами” в межах і за межами ЄС⁹. У 2013р. Головна розвідувальна служба Нідерландів вважала іноземних терористів-бойовиків найбільшою проблемою для безпеки¹⁰. Британські розвідслужби вважають загрозу іноземних терористів-бойовиків загрозою “серйозного” рівня – це друга позиція за національною шкалою загроз¹¹. Загроза іноземних терористів-бойовиків також привернула увагу РБ ООН, яка 24 вересня 2014р. одностайно ухвалила резолюцію, що засуджує іноземних терористів-бойовиків:

[РБ ООН] Висловлює серйозну стурбованість гострою і зростаючою загрозою, яку становлять іноземні терористи-бойовики ... , стурбована тим, що іноземні терористи-бойовики збільшують інтенсивність, тривалість і некерованість конфліктів, а також можуть становити серйозну загрозу Державам свого походження, Державам, через які вони подорожують, і Державам, куди вони прямують, а також Державам, що межують із зонами збройного конфлікту, в якому іноземні терористи-бойовики беруть участь, і які спричиняють серйозні витрати на забезпечення безпеки, та зазначає, що загрози, що походять від іноземних терористів-бойовиків можуть вплинути на всі регіони і Країни-учасниці, навіть віддалені від зон конфліктів¹².

⁵ ‘Charlie Hebdo suspect Cherif Kouachi linked to network of French militants’, *The Guardian*, 8 Jan. 2015.

⁶ Paris attacks: suspects’ profiles’, BBC News, 12 Jan. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-30722038>>.

⁷ ‘Al-Qaeda group claims responsibility for Paris terror attack’, *Time Magazine*, 9 Jan. 2015.

⁸ ‘Islamists killed in Belgian terror raids “planned to massacre police in street”’, *The Guardian*, 16 Jan. 2015.

⁹ Council of the European Union, ‘Foreign fighters and returnees from a counter-terrorism perspective, in particular with regard to Syria: state of play and proposals for future work’, 9280/14, 5 May 2014, p.7.

¹⁰ Kern, S., ‘Dutch Jihadists returning from Syria pose significant threat’, The Clarion Project, 15 May 2014, <<http://www.clarionproject.org/analysis/dutch-jihadists-returning-syria-pose-significant-threat>>.

¹¹ ‘UK terror threat level raised to “severe”’, BBC News, 29 Aug. 2014, <<http://www.bbc.com/news/uk-28986271>>.

¹² United Nations Security Council Resolution 2178 (посилання 1).

Порівняно з “доморощеними” терористами, іноземні терористи-бойовики, які повертаються після участі в закордонних конфліктах, могли вдосконалити терористичні навички, зазнати крайніх форм насильства або здійснювати насильницькі напади, а також бути переконаними, примушеними чи зазнати промивання мізків для навернення до певної віри. Тому європейські служби безпеки дедалі більше стурбовані тим, що іноземні терористи-бойовики можуть повернутися до Європи з кращими зв'язками, краще мотивованими, вишколеними та жорстокішими. Крім масових терористичних актів, іноземні терористи-бойовики, які повернулися, можуть мати завдання радикалізувати нових найманців, здобувати підтримку для терористичних організацій (в т.ч. фінансову) чи допомагати добиратися найманцям до зон конфліктів.

Сприяння іноземним терористам-бойовикам

Різке зростання числа європейських іноземних терористів-бойовиків можна частково пояснити успіхом радикалізації і вербовки в Інтернеті. Залишення західними ЗМІ деяких районів Сирії робить Ісламську державу єдиним джерелом “польової” інформації з контрольованих нею районів, дозволяючи цьому угрупованню поширювати таку інформацію, яка його влаштовує¹³. Інтернет використовують як для поширення терористичної пропаганди, так і для налагодження міжнародних контактів та укладання домовленостей про приїзд. Про іноземних терористів-бойовиків постійно повідомляється в таких соціальних мережах, як *Facebook* і *Twitter*.

Європейським громадянам легше дістатися до Сирії, ніж до інших місць нещодавніх конфліктів, зокрема до Афганістану. Більшість європейців в'їздять і виїздять через Туреччину, користуючись дешевими тарифами на переліт до Анкари чи Стамбула або автобусними маршрутами до сирійського кордону, який залишається прозорим.

Можливо, для зменшення числа іноземних терористів-бойовиків, які в'їздять і виїздять із Сирії, треба розвивати двосторонню співпрацю між ЄС і Туреччиною з питань безпеки кордону та міграції, але погіршення відносин між двома сторонами ускладнює поглиблення такої співпраці. Турецькі аеропорти Ататюрк (Стамбул) та Анталія у 2012р. прийняли 6 млн. пасажирів з Європи¹⁴. Є свідчення, що деяким поїздкам сприяє організована злочинність. Кілька виявлених іноземних терористів-бойовиків з Європи були раніше засудженими у своїх країнах і могли організувати поїздки, використовуючи кримінальні зв'язки. Через турецький кордон часто переправляють незаконних сирійських мігрантів, які нерідко подорожують зі справжніми паспортами ЄС, викраденими у осіб, схожих на мігрантів. Підробка документів вимагає “складної і дорогої технології виготовлення якісних підробок”, і їх використання тісно пов'язане з організованою злочинністю¹⁵.

¹³ Sinkkonen, T., ‘War on two fronts: the EU perspective on the foreign terrorist fighters of ISIL’, The Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Briefing Paper no. 166 (FIIA: Helsinki, Jan. 2015), p.4.

¹⁴ European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (Frontex), *Annual Risk Analysis 2014* (Frontex: Warsaw, May 2014), p.22.

¹⁵ Frontex (посилання 14).

Правові заходи та інші відповіді

Європейські держави швидко формують (коригують) політику, в т.ч. нові національні правові заходи з протидії цій, на їх думку, основній і найбільш нагальній загрозі безпеці в Європі. РБ ООН “заохочує Країни-учасниці використовувати процедури оцінки ризиків на підставі фактичних даних і безпосередньої перевірки, включно зі збором та аналізом даних про подорожі, не вдаючись однак до стереотипних оцінок особистості, що ґрунтуються на дискримінаційних підставах, заборонених міжнародним правом”, а також усувати глибинні причини радикалізації¹⁶.

Деякі неєвропейські держави – від Австралії до Марокко – розглядають нові юридичні підходи до злочинів, скоєних їх громадянами за кордоном. Але, враховуючи відносну близькість сирійського конфлікту та загальну лібералізацію кордонів у шенгенській зоні, європейські держави чи не найбільше прагнуть ставитися до іноземних терористів-бойовиків на основі нових правових норм. У ряді країн Європи, включно з Францією, Нідерландами та Великою Британією, громадяни, які повертаються після конфліктів, можуть зазнати кримінального переслідування за участь у терористичній організації чи її підтримку. Так, новий французький закон, ухвалений 4 листопада 2014р., передбачає до 10 років ув’язнення і штрафи до €150 тис. (\$187 тис.) “будь-кому, викритому в одночасному володінні небезпечними предметами чи речовинами (такими, як вибухові речовини, зброя), звертанні до терористичних веб-сайтів чи у проходженні терористичного вишколу”¹⁷.

Європейські держави також схвалили заходи, що охоплюють: (а) надання органам влади юридичних повноважень зберігати та обмінюватись інформацією про іноземних терористів-бойовиків шляхом нагляду та стеження; (б) заборону подорожей, в т.ч. з вилученням паспортів, скасуванням віз і позбавленням громадянства (якщо вони мають подвійне громадянство); (в) схвалення жорсткіших законів проти вербовки в Інтернеті; (г) примусову участь у програмах дерадикалізації¹⁸.

У Франції кількох іноземних терористів-бойовиків, що повернулися, засудили за участь у бойових діях на боці ісламських екстремістів у районі афгано-пакистанського кордону та за сприяння організації виїзду за кордон¹⁹. У Великій Британії, станом на червень 2014р., 65 з приблизно 300 британських бойовиків, які повернулися з Сирії з 2013р., були заарештовані за діяльність, “пов’язану із Сирією”²⁰. Кількох з них засудили за терористичний

¹⁶ United Nations Security Council Resolution 2178 (посилання 1).

¹⁷ ‘Key European terrorism legislation may be revised’, Statewatch News, 12 Dec. 2014, <<http://www.statewatch.org/news/2014/dec/eu-terror-laws.html>>.

¹⁸ ‘Letter to Parliament from Ivo Opstelten, the Minister of Security and Justice, on the policy implications of the current edition of the Terrorist Threat Assessment for the Netherlands (DTN32)’, 13 Mar. 2013, <https://english.nctv.nl/Images/policy-implications-dtn32-uk_tcm92-491331.pdf>, p.4; Travis, A., ‘New anti-terrorism package shaped by concerns over legal challenges’, *The Guardian*, 1 Sep. 2014; Agence France-Presse, ‘Brussels Jewish museum shooting suspect drops extradition appeal’, *Business Standard* (New Delhi), 11 July 2014.

¹⁹ ‘Brussels Jewish museum shooting suspect drops extradition appeal’ (посилання 18).

²⁰ Rawlinson, K., ‘UK will feel fallout of war in Syria “for years to come”, warns top Met officer’, *The Guardian*, 22 June 2014.

вишкіл і підготовку терактів у Сирії²¹. У грудні 2014р. Служба безпеки Швеції та шведська Національна поліція розслідували можливі терористичні та військові злочини, скоєні приблизно 40 шведами, які повернулися після боїв у Сирії²².

Випадки розчарування і знущань

Визначення РБ ООН іноземних терористів-бойовиків охоплює не всі обставини, за яких європейці могли відвідувати підконтрольні терористам території. Так, деякі європейці подорожували до Іраку чи Сирії, керуючись помилковими міркуваннями, чи без терористичних намірів²³. Серед них багато молоді, навіть підлітків. Хтось з них швидко усвідомлює свою помилку та намагається повернутися додому. Інші стають жертвами терористів. Ті, кому пощастило вижити і звільнитися з полону, могли бачити брутальні порушення прав людини. Також є свідчення, наприклад, що молоді жінки перетворювалися на жертв сексуального рабства, ставали свідками масових вбивств або зазнавали каліцтва геніталій²⁴. Переживання крайніх форм насильства може спричинити посттравматичний стрес, ускладнити вихід з нього та повернення до суспільства – подібно до наслідків для інших жертв війни, дітей-солдатів і комбатантів. Європейським державам слід збільшити можливості адекватного реагування на такий досвід і запропонувати належне лікування або реабілітацію. Данія запровадила інклюзивний підхід до іноземних терористів-бойовиків, що повертаються, та запропонувала спеціальні програми демотивації насильства за підтримки суспільства і громади²⁵.

Наслідки для європейської інтеграції

Ще рано казати, чи зможуть європейські держави, особливо країни-члени ЄС, співпрацювати у вирішенні проблеми іноземних терористів-бойовиків. Поки що держави переважно самостійно планували належні, на їх думку, заходи, хоча певна координація національних стратегій відбувається. Європейський підхід до загрози повернення іноземних терористів-бойовиків пов'язаний принаймні з трьома групами широких і складних політичних питань. По-перше, питання європейських іноземних терористів-бойовиків пов'язане зі ставленням ЄС до сирійського конфлікту. ЄС було важко

²¹ 'Syria terror training Briton jailed for four years', BBC News, 5 Dec. 2014, <<http://www.bbc.com/news/uk-30347666>>; Casciani, D. 'British brothers jailed for training at Syria terror camp', BBC News, 26 Nov. 2014, <<http://www.bbc.com/news/uk-30213771>>.

²² 'Säpo utreder terrorsvenskar', *Svenska Dagbladet*, 14 Dec. 2014; 'Ung svensk ska ha dött i IS tjänst', *Svenska Dagbladet*, 10 Dec. 2014.

²³ Hoyle, C., Bradford, A. and Frenett, R., *Becoming Mulan? Female Western Migrants to ISIS* (Institute for Strategic Dialogue: London, 2015).

²⁴ Pierce, S., 'ISIS's human trafficking crimes get little attention', Human Trafficking Search, 15 Sep. 2014, <<http://humantraffickingsearch.net/wp/isiss-human-trafficking-crimes-get-little-attention>>.

²⁵ Sinkkonen (посилання 13), p.6.

виробити будь-яку політику щодо Сирії на чолі з Президентом Б.Асадом (*Bashar al-Assad*). Від початку громадянської війни європейські уряди мають розбіжності з питань можливої військової інтервенції в Сирії. Франція очолила коаліцію за інтервенцію, до якою належать Бельгія, Данія, Італія та Іспанія; тоді як Німеччина виступила проти інтервенції, а Велика Британія посідає проміжну позицію (після того, як британський Прем'єр Д.Кемерон не зміг заручитися підтримкою інтервенції у британському Парламенті). Дослідження громадської думки, однак, свідчать, що європейська громадськість категорично проти військової інтервенції. У 2013р. в середньому 72% європейців були проти участі своїх урядів в інтервенції у Сирії – значно більше за 59% у 2012р.²⁶ Питання механізму санкцій ЄС проти Сирії також є суперечливими. У травні 2013р., через два роки після запровадження, значна частина ембарго ЄС на поставки зброї до Сирії за ініціативою Франції була скасована з метою забезпечення можливості постачання зброї силам сирійських повстанців²⁷. Але в жовтні 2014р. санкції ЄС стосовно Сирії відновили, поширивши їх на 63 компанії і понад 200 осіб²⁸.

Друге політичне питання, прямо пов'язане із сирійською війною – політика міграції і біженців. На кінець 2014р. 150 тис. сирійців попросили притулку в ЄС (але з 9 млн. переміщених сирійців дві третини залишилися в Сирії і понад 3 млн. втекли до Іраку, Йорданії, Лівану та Туреччини)²⁹. Німеччина отримала найбільшу кількість прохань, а Швеція прийняла найбільше число біженців і шукачів притулку на душу населення³⁰. Деякі країни ЄС з початку війни зовсім не приймали або прийняли дуже мало сирійських біженців. Згідно з дослідженням *Transatlantic Trends* громадської думки у 2014р., в середньому 60% європейців заявили, що не схвалюють ставлення своїх урядів до імміграції з інших країн³¹. Це спричиняє третю проблему – зростання масової підтримки євроскептиків, крайньо правих політичних партій, що засвідчили вибори до Європарламенту у травні 2014р. та результати виборів у багатьох країнах. Так, у Швеції збільшення біженців збіглося в часі зі збільшенням підтримки ксенофобської політичної партії “Шведські демократи” (*Sweden Democrats*). У Німеччині в жовтні-грудні 2014р. зросло число учасників щотижневих демонстрацій у Дрездені під прапором “Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу”, сягнувши 22 грудня

²⁶ German Marshall Fund of the United States, ‘Survey: US, European and Turkish publics oppose intervention in Syrian conflict, favor democracy over stability in MENA region’, *Transatlantic Trends*, 6 Sep. 2013, <<http://trends.gmfus.org/survey-u-s-european-and-turkish-publics-oppose-intervention-in-syrian-conflict-favor-democracy-over-stability-in-mena-region/>>.

²⁷ SIPRI, ‘EU arms embargo on Syria’, 13 Nov. 2013, <http://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/syria_LAS/eu-embargo-on-Syria>. Див. також дискусію навколо Сирії в розділі 2, а про ембарго на поставки зброї – в розділі 13 цього видання.

²⁸ Fairless, T., ‘EU broadens sanctions over Syria’, *Wall Street Journal*, 21 Oct. 2014.

²⁹ European University Institute, Migration Policy Centre, ‘Syrian refugees: a snapshot of the crisis in the Middle East and Europe’, Oct. 2014, <<http://syrianrefugees.eu/>>.

³⁰ OECD, ‘Executive summary’, *International Migration Outlook 2014* (OECD Publishing: 2014), p.13.

³¹ German Marshall Fund of the United States, ‘Transatlantic trends: mobility, migration and integration’, 2014, <http://trends.gmfus.org/files/2014/09/Trends_Immigration_2014_web.pdf>, p.5.

17 тис. осіб³². У Франції організація “Разом проти ісламофобії” (*Collective Against Islamophobia*) у 2013р. зафіксував загалом 691 ісламофобський акт – на 47% більше, ніж у 2012р. У Великій Британії поліція Великого Лондона у 2013р. зафіксувала 500 злочинів на ґрунті ненависті до ісламу³³. Після теракту в Парижі в січні 2015р. праві рухи у Франції, Греції і Швеції швидко відповіли агресивними заявами та актами насильства проти європейських ісламських громад³⁴.

Висновки

Є мінімум чотири потенційно негативні наслідки для безпеки, пов’язані з європейськими іноземними терористами-бойовиками. По-перше, це загроза регіональній стабільності та безпеці людей в зонах діяльності бойовиків. По-друге, бойовики становлять потенційну загрозу європейським державам після свого повернення. По-третє, європейські праві ісламофобські політичні угруповання можуть використати загрозу іноземних терористів-бойовиків для радикалізації європейців проти мусульман. По-четверте, потенційно можливе загальне обмеження громадянських свобод у Європі внаслідок “рефлекторної” національної політичної і правової реакції на загрозу. Завдання тих, хто має захищати європейську безпеку – ефективно і збалансовано підійти до кожної з цих чотирьох потенційних загроз безпеці.

³² Dearden, L., ‘Germany anti-Islam protests: 17 000 march on Dresden against “Islamification of the West”’, *The Independent*, 23 Dec. 2014.

³³ Ray, E., ‘It’s time to take action against Islamophobia in Europe’, *EurActiv*, 12 Sep. 2014, <<http://www.euractiv.com/sections/languages-culture/its-time-take-action-against-islamophobia-europe-308389>>.

³⁴ Див., наприклад: ‘Anti-Muslim acts have soared in France since Paris attacks, group says’, *Al Jazeera*, 23 Jan. 2015, <http://america.aljazeera.com/articles/2015/1/23/france-sees-increase-in-anti-muslim-attacks.html>; ‘Attackerna har blivit grövre än tidigare’, *Aftonbladet*, 28 Jan. 2015.

7. Тенденції у сфері безпеки у Східній Азії

Загальний огляд

У Східній Азії упродовж 2014р. проявилися ряд важливих регіональних військових і безпекових тенденцій. Вони замовлені намаганнями Китаю активно впливати на динаміку регіональної безпеки. Чинниками зростання, починаючи з 2008р., регіональної напруженості у Східній Азії були, насамперед, проблеми, пов'язані з територіальними суперечками на морі, стратегічна наполегливість Китаю, ядерна програма Північної Кореї, мілітаризація регіону та побоювання поширення нестабільності з Афганістану та Пакистану. Тенденції військових витрат у регіоні свідчать, що країни, які мають територіальні суперечки з Китаєм, започаткували програми модернізації збройних сил. З огляду на розвиток Сполученими Штатами військових і безпекових зв'язків з регіональними союзниками в рамках стратегії “повороту до Азії”, деякі аналітики кажуть про “повернення геополітики”. В цьому розділі визначені шість головних тенденцій у сфері безпеки Східної Азії у 2014р.

У підрозділі I розглядається розвиток військового співробітництва між США та їх регіональними союзниками в рамках американської стратегії “повороту до Азії” і наслідки такого співробітництва для китаєсько-американських стратегічних відносин. У зв'язку з подальшими заходами військової модернізації Китаю оборонне співробітництво США з рядом країн Азії у 2014р. поглибилося. Китай розглядає це співробітництво як американську кампанію втягування країн регіону у протидію підйому Китаю.

У підрозділі II аналізуються питання безпеки у Східнокитайському та Південнокитайському морях, поточний стан територіальних суперечок, ризики інцидентів, пов'язаних з цими суперечками, та нові механізми врегулювання криз. Якщо напруженість у Південнокитайському морі залишалася високою, то у Східнокитайському морі стан безпеки дещо покращився. Зусилля Китаю з пошуку нафтових родовищ і прискорення освоєння островів у спірних акваторіях Південнокитайського моря призводили до протистояння з іншими претендентами та їх протестів, особливо Філіппін і В'єтнаму. Втім, у 2014р. відбулося зменшення інтенсивності патрулювання Береговою охороною Китаю навколо спірних островів Сенкаку/Дяоюйдао у Східнокитайському морі, а історичне рукостискання Президента Китаю Сі Цзіньпіня (Xi Jinping) і Прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе (Shinzo Abe) під час саміту Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (APEC, Asia-Pacific Economic Cooperation, АПЕС) у листопаді ознаменувало відновлення двосторонніх стосунків на найвищому рівні.

У підрозділі III увага зосереджується на нових дипломатичних ініціативах Китаю у сфері безпеки на основі концепції Президента Сі Цзіньпіна “Азія для азіатів”. Китай прискорює спроби створення економічних, фінансових і політичних інститутів, які стануть альтернативою традиційному регіональному порядку на чолі зі США. У сфері регіональної безпеки Китай дедалі більше використовує власні форуми для зміцнення структур, що обмежують вплив США в регіоні.

У IV підрозділі розглядається всебічна реформа оборонної політики Японії, запропонована Урядом Абе. С.Абе продовжував здійснення інституційних і конституційних реформ, що прокладають шлях для “нормалізації” японської оборонної політики. Спроби змінити пацифістську повоєнну конституцію Японії зустріли негативну реакцію в Китаї і Південній Кореї, тоді як США вітали можливість збільшення внеску Японії в регіональну безпеку.

У підрозділ V описуються зусилля Китаю в боротьбі з тероризмом у регіоні в контексті погіршення безпеки у Сіньцзяні, найзахіднішому автономному районі Китаю. Сіньцзян межує не лише з Афганістаном і Пакистаном, але й з державами Центральної Азії, в т.ч. з пострадянськими. Активізація Китаєм регіонального співробітництва в боротьбі з тероризмом викликана збільшенням нападів джихадистів удома, побоюваннями поширення нестабільності з Афганістану у зв'язку зі скороченням і закриттям місії Міжнародних сил сприяння безпеці (International Security Assistance Force, ISAF), а також повернення джихадистських бойовиків до Китаю після їх участі в конфліктах за кордоном, особливо в Іраку та Сирії.

Насамкінець, у підрозділі VI наводяться дипломатичні та безпекові ініціативи Росії в Північно-Східній Азії у світлі української кризи. Відносини Росії із Заходом значно погіршилися через її фактичну анексію Криму та військове залучення на сході України. Тому Росія прагнула зміцнити стратегічні стосунки в Північно-Східній Азії: вона намагалася поглибити двосторонні зв'язки з Китаєм і водночас вивчала можливість зміцнення економічних і політичних відносин з Північною Кореєю. Але спроби Росії зміцнити свою роль у Північно-Східній Азії навряд чи матимуть серйозні стратегічні наслідки.

МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ

I. Співробітництво у сфері оборони та безпеки в контексті повороту США до Азійсько-Тихоокеанського регіону

КАТАРИНА ЗАЙБЕЛЬ, МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР

У перший термін президентства Б.Обами (2009-2012рр.) його Адміністрація зосередила увагу на Азії як економічно та політично динамічному регіоні. В лютому 2009р. Держсекретар США Х.Клінтон (*Hillary Clinton*) здійснила перший дипломатичний візит саме до Азії, відвідавши Китай, Індонезію, Японію і Республіку Корея (Південну Корею). У 2011р. Х.Клінтон офіційно оголосила стратегічне рішення “розвернути” зовнішню політику США в напрямі Азійсько-Тихоокеанського регіону¹. Термін “розворот на Азію”, проте, на початку 2012р. замінили терміном “відновлення балансу на користь Азії” (або повернення до Азії), переважно з метою заспокоєння стурбованості європейців зменшенням зобов’язань США щодо Європи. Друга Адміністрація Обами звертала більше уваги на побоювання Китаю стосовно того, що США повертаються до політики стратегічного оточення, поглиблюючи військове співробітництво з багатьма сусідами Китаю з метою стримування підйому Китаю².

Розворот на Азію охоплює питання економіки, політики та безпеки і проявляється в розширенні військового, безпекового та торговельного співробітництва. Нова політика ґрунтується на ряді двосторонніх союзів та угод про безпекове співробітництво з азійськими країнами, а також на тіснішій взаємодії з Асоціацією країн Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*). Розширення співробітництва було оформлено у 2009р. Декларацією АСЕАН-США про зміцнення партнерства заради міцного миру та добробуту (*Declaration on Enhanced Partnership for Enduring Peace and Prosperity*)³. Відтоді, у 2011-2012рр. США провели спільні військові навчання з Японією, Південною Кореєю і В’єтнамом, а у 2014р. американських військових відрядили до Австралії і Філіппін у рамках щойно підписаних двосторонніх угод⁴. Того ж року, коли АСЕАН і США заявили про зміцнення співробітництва, США долучилися до дискусій про *Транстихоокеанське партнерство* (ТТП, *Trans-Pacific Partnership, TPP*) – багатосторонню торговельну угоду, орієнтовану на Азію, до якої раніше не планував приєднатися

¹ Clinton, H., ‘America’s Pacific century’, *Foreign Policy*, 11 Oct. 2011, <http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/10/11/americas_pacific_century?page=0,6&wp_login_redirect=0>.

² Qingcheng, D., ‘应高度警觉美国“重返”亚洲’, *Huanqiu Shibao*, 7 July 2009 <<http://opinion.huanqiu.com/1152/2009-07/527966.html>>; ‘Chinese FM refutes fallacies on the South China Sea issue’, *China Daily*, 25 July 2010; Sheng, Z., ‘The U.S. should not muddle waters over South China Sea’, *People’s Daily*, 20 Mar. 2012; ‘Contradiction blots Obama’s legacy’, *Global Times*, 5 Aug. 2014, <<http://www.globaltimes.cn/content/874273.shtml>>.

³ Огляд діалогу АСЕАН-США див.: <<http://www.asean.org/asean/external-relations/united-states/item/overview-of-asean-us-dialogue-relations>>.

⁴ ‘U.S., Japan to hold joint military drill amid island row with China’, *Reuters*, 30 Oct. 2012; Barta, P., ‘U.S., Vietnam in exercises amid tensions with China’, *Wall Street Journal*, 16 July 2011; ‘S. Korea, U.S. conduct joint military exercise’, *Xinhua*, 23 Mar. 2011; ‘US–Philippines reach 10-year defense agreement amid rising tensions’, *Washington Post*, 27 Apr. 2014; Hellmann, M., ‘The U.S. will increase its military presence in Australia’, *Time*, 12 Aug. 2014.

Китай, – зміцнюючи сприйняття Китаєм розвороту США як створення ними стратегічного оточення Китаю⁵. Хоча шлях для офіційного приєднання Китаю до переговорів про ТТП є відкритим, Китай, схоже, зайняв вичікувальну позицію і продовжує оцінювати наслідки приєднання чи неприєднання до угоди, виходячи зі стану світової торгівлі і внутрішньої структури економіки⁶.

Ознаки розвороту США на Азію можна бачити насамперед у зміні їх військової стратегії. У 2010р. військово-морські та військово-повітряні сили (ВМС, ВПС) США оприлюднили концепцію “повітряно-морської битви” (*air and sea battle, ASB*) – у відповідь на нарощування Китаєм спроможностей з обмеження доступу/ізоляції району (*anti-access/area denial, A2/AD*), спрямованих на запобігання вільному проходу кораблів у контрольованих Китаєм водах⁷. *ASB* описується як “оперативна концепція ..., що дозволить силам США діяти в недружньому середовищі”⁸. Після набуття *ASB* чинності вона стане військовою стратегією США, покликаною відповісти на китайський наступ “кампанією засліплення” мереж Народно-визвольної армії Китаю (НВАК, *People’s Liberation Army, PLA*) шляхом атак на китайські системи командування, управління, зв’язку, комп’ютеризації, розвідки, спостереження та рекогносцировки (*command, control, communications, computers, intelligence, surveillance and reconnaissance, C4ISR*), а також ударів по пускових установках протикорабельних ракет великої дальності⁹. Китай розглядає набуття ним спроможностей запобігати вільному проходу територіальними водами як противагу військовій перевазі США в його “вотчині” і вважає *ASB* стратегією наступу, а не оборонного стримування, отже, на думку деяких аналітиків НВАК, дуже провокаційною¹⁰. З моменту ініціювання *ASB* США значно збільшили сили та засоби ВПС і ВМС у регіоні. Китай заперечує розробку ним концепції *A2/AD* як викривлення Пентагоном військової стратегії НВАК в Азії. Хоча Китай активно нарощує сили та засоби, що ускладнять будь-яке втручання США у військовий конфлікт в Азії, але потужності Китаю на морі поки що не достатньо для того, щоб завадити такому втручанням¹¹.

Утім, повернення США до Азії відбувається в період побудови, за визначенням Китаю, “нового типу відносин великих держав” між Китаєм і США. Концепція, вперше оприлюднена Сі Цзіньпіном у лютому 2012р. під час його візиту до США як віце-президента Китаю, ґрунтується на взаємоповазі до ключових інтересів сторін і зосереджується на сферах взаємних інтересів для

⁵ ТТП ініційована у 2002-2003рр. У 2014р. в переговорах брали участь 12 країн: Австралія, Бруней, Канада, Чилі, Японія, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Перу, Сінгапур, США і В’єтнам.

⁶ Bradsher, K., ‘Once concerned, China is now quiet about Trans-Pacific trade deal’, *New York Times*, 28 Apr. 2015.

⁷ У січні 2015р. назву *ASB* виправили на Спільну концепцію доступу та маневру у глобальному просторі загального доступу (*Joint concept for access and maneuver in the global commons, JAM-GC*). Див.: ‘Document: air-sea battle name change memo’, US Navy Intelligence News, 20 Jan. 2015, <<http://news.usni.org/2015/01/20/document-air-sea-battle-name-change-memo>>.

⁸ Cavas, C.P., ‘Defining air-sea battle: from interservice cooperation to nuclear confrontation, or somewhere in between’, *Defence News*, 27 July 2013.

⁹ Cavas (посилання 8).

¹⁰ Xu, Q., ‘Air sea battle and the “offensive-defensive balance” in East Asia’, 2014; ‘空海一体战无助亚太稳定’, *People’s Daily*, 27 Oct. 2014, <<http://military.people.com.cn/n/2014/1027/c172467-25910524.html>>.

¹¹ Fravel, T.M. and Twomey, C.P., ‘Projecting strategy: the myth of Chinese counter-intervention’, *The Washington Quarterly*, vol. 37, no. 4, p. 182.

уникнення “Фукідідової пастки” (*Thucydides trap*) – вираз, який вживають посадовці обох країн, попереджаючи про неминучу військову конфронтацію між домінуючою державою і її новим суперником¹². Тим самим керівництво Комуністичної партії Китаю (КПК) намагається піднести Китай на один політичний щабель зі США, водночас чітко окреслюючи свої принципові територіальні інтереси. США офіційно підтримують цю концепцію, але не поспішають повністю її приймати без наступної операціоналізації, побоюючись потрапити в “пастку” визнання територіальних претензій Китаю¹³.

У цьому контексті відносини Китаю і США у сфері безпеки розвиваються двома паралельними курсами. Разом з риторикою про “нові стосунки між великими державами” зв’язки між військовими Китаю і США за часів Сі Цзіньпіна та Обама сягнули безпрецедентного рівня. З 2012р. ці зв’язки поглиблювалися на таких майданчиках для діалогу, як Оборонні консультації (*Defence Consultative Talks*), Переговори про координацію оборонної політики (*Defence Policy Coordination Talks*), Військово-морська консультативна угода (*Military Maritime Consultative Agreement*) і Стратегічний діалог з питань безпеки (*Strategic Security Dialogue*)¹⁴. Тривають переговори про обміни між сухопутними силами¹⁵. Крім того, Китай взяв участь у навчанні *Rim of the Pacific (RIMPAC) 2014*, в одному з найкрупніших військово-морських навчань у світі, залучивши до участі в них 1 100 військовослужбовців, ракетний есмінець *Haikou*, ракетний фрегат *Yueyang*, судно постачання *Qiandaohu* і плавний шпиталь *Peace Ark*¹⁶. Проте, у відносинах Китаю і США присутня стратегічна недовіра, що виявилось під час Діалогу Шангри-Ла (*Shangri-La Dialogue*) у 2014р. в Сінгапурі. Під час діалогу міністр оборони США Ч.Хейгел (*Chuck Hagel*) закидав Китаю вжиття “дестабілізуючих односторонніх заходів” і “використання залякування, примусу або погрози силою”. Крім того, Ч.Хейгел піддав критиці запровадження Китаєм у листопаді 2013р. зони розпізнавання протиповітряної оборони (ППО) і висловив підтримку наміру Японії відігравати більшу роль у регіональній безпеці. У відповідь заступник начальника Генерального штабу Китаю генерал-лейтенант Ван Гуаньчжун (*Wang Guanzhong*) назвав коментарі Абе і Хейгела “формою провокації..., сповненою гегемонією, сповненою підбурюваннями, загрозами та залякуваннями”¹⁷.

¹² Erickson, A.S. and Liff, A.P., ‘Not-so-empty talk’, *Foreign Affairs*, 9 Oct. 2014, <<http://www.foreignaffairs.com/articles/142178/andrew-s-erickson-and-adam-p-liff/not-so-empty-talk>>.

¹³ Li, C. and Xu, L., ‘Chinese enthusiasm and American cynicism over the “new type of great power relations”’, *China US Focus*, 4 Dec. 2014, <<http://www.chinausfocus.com/foreign-policy/chinese-enthusiasm-and-american-cynicism-over-the-new-type-of-great-power-relations/>>; Haenle, P., ‘What does a new type of great-power relations mean for the United States and China?’, *Phoenix Weekly*, 15 Jan. 2014, <<http://carnegiesinghua.org/2014/01/15/us-china-relations-2013-new-model-of-major-power-relations-in-theory-and-in-practice/gymj>>.

¹⁴ Wacker, G., ‘Sicherheitskooperation in Ostasien: Strukturen, Trends und Leistungsgrenzen’, *SWP-Studie*, Jan. 2015; ‘U.S., China to hold defense policy talks next week: Pentagon’, *Xinhua*, 30 Jan. 2015.

¹⁵ ‘China and US slowly building trust between militaries’, *South China Morning Post*, 3 Mar. 2014.

¹⁶ Erickson, A.S. and Strage, A.M., ‘China’s RIMPAC debut: what’s in it for America?’, *The National Interest*, 3 July 2014, <<http://nationalinterest.org/feature/china%E2%80%99s-rimpac-debut-what%E2%80%99s-it-america-10801>>.

¹⁷ DeYoung, K., ‘China reacts sharply to Hagel’s criticisms of its “destabilizing” actions against neighbours’, *Washington Post*, 31 May 2014.

Оборонне співробітництво США в Азії

Попри поновлення уваги до Близького Сходу, США поглиблюють військові зв'язки з азійськими союзниками. У серпні 2014р. міністр оборони США Ч.Хейгел навіть пропонував підвищити рівень нинішнього оборонного співробітництва з Індією і Японією до тристороннього військового альянсу, заявивши: “якою мірою збігаються безпекові інтереси США та Індії, таким бути нашому партнерству з іншими країнами”¹⁸. Якщо Прем'єр-міністр Японії С.Абе надає перевагу більш міцним тристороннім зв'язкам між країнами (а можливо, й формальному договору), то Індія все ще вагається, утримуючись від участі у пропонованому С.Абе форматі безпеки “2+2” на високому рівні, що передбачає річні спільні засідання з питань безпеки за участі керівників зовнішньополітичних та оборонних відомств усіх сторін¹⁹. Індія традиційно проводить незалежну зовнішню політику на принципах неприєднання часів холодної війни та не наважується відкрито протистояти Китаю, шукаючи міцніших зв'язків у сфері безпеки з Японією і США.

У рамках стратегії повернення до Азії, США також скоригували та поглибили військовий союз з Південною Кореєю, утворений згідно з Договором 1953р. про взаємну оборону (*Mutual Defense Treaty*). Обидві країни називають свій союз “якорем стабільності, безпеки та добробуту на Корейському півострові, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та навіть більше – в усьому світі”²⁰. Таємні переговори про долучення Південної Кореї до висотної зональної системи ПРО (*Terminal High Altitude Area Defense, THAAD*) США свідчать про поглиблення військового співробітництва Південної Кореї і США. Система *THAAD*, розгорнута у Південній Кореї, була б здатна покривати простір, включно з частиною східного узбережжя Китаю, і міністр оборони Китаю генерал Чан Ваньцюань (*Chang Wanquan*) офіційно висловив стурбованість поточними переговорами, які Південна Корея і США ніколи офіційно не визнавали²¹. Попри амбіційну програму військової модернізації, що має підсилити стратегічну незалежність Південної Кореї, у своїй стратегії вона продовжує покладатися на військову присутність США²². Про це свідчить прохання Південної Кореї відкласти угоду про передачу оперативного управління військами Південної Кореї у воєнний час від США до Південної Кореї, доки її власні сили не набудуть спроможності очолювати спільні операції під час конфлікту з Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР, Північною Кореєю)²³.

¹⁸ Banerjee, A., ‘Hagel calls for US, Japan, India alliance’, *The Tribune*, 10 Aug. 2014, <<http://www.tribuneindia.com/2014/20140810/main5.htm>>.

¹⁹ ‘Japan and India to Sign “Two-Plus-Two” Dialogue Mechanism’, *The Diplomat*, 22 Aug. 2014, <<http://thediplomat.com/2014/08/japan-and-india-to-sign-two-plus-two-dialogue-mechanism/>>.

²⁰ The White House, ‘Joint Declaration in commemoration of the 60th anniversary of the alliance between the Republic of Korea and the United States of America’, 7 May 2013, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/05/07/joint-declaration-commemoration-60th-anniversary-alliance-between-republ>>.

²¹ Agence France-Presse, ‘China voices concerns about US missile defense in South Korea’, *Defense News*, 4 Feb. 2015.

²² Arthur, G., ‘South Korean Defence modernisation’, *Asian Military Review*, 1 Oct. 2013, <<http://www.asianmilitaryreview.com/cold-south-korean-defence-modernisation-moves-forward/>>.

²³ Sang-Hun, C., ‘US and South Korea agree to delay shift in wartime command’, *New York Times*, 24 Oct. 2014.

У 2014р. США також зміцнили зв'язки з Філіппінами та В'єтнамом, двома країнами, чії територіальні суперечки з Китаєм загострюються²⁴. 28 квітня США підписали 10-річну “угоду про посилене оборонне співробітництво” з Філіппінами – першу офіційну військову угоду між двома країнами після вимушеного виводу військ США з Філіппін у 1992р.²⁵ Філіппіни вітали угоду, яка дозволяє США збільшити і краще розташувати свої сили в регіоні, оскільки територіальні конфлікти з Китаєм за острови та мілини в Південнокитайському морі загострюються²⁶.

Під час державного візиту віце-прем'єр-міністра В'єтнаму Фам Бін Міна (*Pham Binh Minh*) у жовтні 2014р. США оголосили про часткове скасування ембарго на поставки озброєнь В'єтнаму, що дозволить цій країні зміцнити свої ВМС – з огляду на наполегливість Китаю у питаннях спірних акваторій²⁷. За повідомленнями, США планують розпочати продаж В'єтнаму неозброєних морських патрульних літаків *P-3*, що дозволить країні спостерігати за діями Китаю в Південнокитайському морі²⁸.

Повернення США до Азійсько-Тихоокеанського регіону призвело до укладання в червні 2014р. угоди між Австралією і США про стан сил, яка відкриває шлях до тіснішої співпраці збройних сил Австралії і США, особливо у зміцненні військово-морського потенціалу та в допомозі під час стихійних лих²⁹. Угода передбачає розгортання на ротаційній основі сил Морської піхоти (МП) США на півночі Австралії – одночасно близько 2 500 піхотинців у складі тактичної групи авіації і наземних сил МП³⁰. Сінгапур також дав згоду на постійне базування чотирьох кораблів берегової охорони (*littoral combat ships, LCS*) ВМС США, частина з яких братимуть участь в боротьбі з піратством у регіоні. Попри деякі технічні проблеми, в листопаді 2014р. ВМС США відрядили на 16 місяців перший фрегат *LCS* до Сінгапуру, куди він прибув 29 грудня 2014р.³¹ Базування фрегатів *LCS* у Сінгапурі відповідає намаганням США зберігати помітну присутність в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

²⁴ Про морські суперечки в Азії див. підрозділ II цього розділу.

²⁵ Guinto, J., Talev, M. and Mattingly, P., ‘U.S., Philippines sign defence pact amid China tensions’, *Bloomberg*, 28 Apr. 2014, <<http://www.bloomberg.com/news/2014-04-27/philippines-to-sign-defence-deal-with-u-s-amid-china-tensions.html>>.

²⁶ Eilperin, J., ‘U.S., Philippines reach 10-year defence agreement amid rising tensions’, *Washington Post*, 27 Apr. 2014.

²⁷ U.S. Department of State, 2 Oct. 2014, Press briefing <<http://translations.state.gov/st/english/texttrans/2014/10/20141002309324.html>>.

²⁸ Wroughton, L. and Shalal, A., ‘Exclusive: courting Vietnam, U.S. prepares to ease arms embargo’, *Reuters*, 23 Sep. 2014.

²⁹ White House, *The United States and Australia: An Alliance for the Future*, Office of the Press Secretary, 12 June 2014, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/06/12/fact-sheet-united-states-and-australia-alliance-future>>.

³⁰ Wasserbly, D. and Kerr, J., ‘Update: US, Australia codify deal to rotate marines through Darwin’, *IHS Jane’s*, 12 Aug. 2014.

³¹ Burke, M.M., ‘Troubled littoral combat ship program takes another hit during Singapore exercise’, *Stars and Stripes*, 22 July 2013, <<http://www.stripes.com/news/pacific/troubled-littoral-combat-ship-program-takes-another-hit-during-singapore-exercise-1.231592>>; ‘US Navy sends littoral combat ship to Singapore’, Xinhua Net, 20 Nov. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/photo/2014-11/20/c_1338019_13.htm>; ‘USS Fort Worth arrives in Singapore, to support US rebalance to Asia-Pacific’, *Straits Times*, 29 Dec. 2014.

II. Споры в Південнокитайському і Східнокитайському морях

МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ

У підсумковому звіті Центральному комітету Комуністичної партії Китаю (КПК) у листопаді 2012р. Президент Китаю Ху Цзіньтао (*Hu Jintao*) заявив, що Китай має вперше спробувати “стати морською державою”, і підкреслив потребу в “рішучому захисті морських прав та інтересів Китаю”¹. Менш ніж за рік, у липні 2013р., Політбюро КПК провело спеціальне засідання з обговорення шляхів перетворення Китаю на морську державу. Тоді Президент Китаю Сі Цзіньпін заявив, що стратегічна важливість міцних ВМС продовжує зростати, і Китай має далекосяжні інтереси в цій сфері². У цьому контексті погіршення безпеки на морях Східної Азії пояснюється розбіжностями між двома точками зору. Для США та їх союзників в Азійсько-Тихоокеанському регіоні причиною нагнітання напруженості в регіоні є наполегливість Китаю в територіальних спорах у Східнокитайському і Південнокитайському морях. З точки ж зору Китаю, повернення США до Азії спонукало країни, що мають морські спори з Китаєм, відкрито відкидати його територіальні претензії.

Безпека в Південнокитайському морі

Ряд країн, у т.ч. Бруней, В'єтнам, Індонезія, Китай, Малайзія, Сінгапур, Тайвань, Філіппіни, мають зустрічні територіальні претензії у Південнокитайському морі (схема 7.1). У 2002р. АСЕАН і Китай підписали Декларацію стосовно поведінки сторін у Південнокитайському морі (*Declaration on the Conduct of Parties in South China Sea*). Згідно з Декларацією, до прийняття обов'язкового для виконання Кодексу поведінки всі сторони мають утримуватися від односторонніх дій. Але з 2002р. переговори про Кодекс зайшли у глухий кут. Це створює підґрунтя для зростання напруженості в регіоні. Впродовж трьох минулих років спори між Китаєм і В'єтнамом, Китаєм і Філіппінами загострилися через ряд інцидентів: протистояння в районі мілини Скарборо у 2012р.; рішення Філіппін домагатись арбітражу згідно з Конвенцією ООН про міжнародне морське право (*United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*) у 2013р.; розміщення Китаєм нафтової платформи у спірному з В'єтнамом районі у 2014р.; триваюче будівництво та розширення Китаєм таких військових об'єктів, як порти і злітні смуги у спірних районах. Тим часом через інциденти у Південнокитайському морі загострилося суперництво між Китаєм і США. Спостереження американськими військовими за діяльністю НВАК, особливо поблизу китайської військово-морської бази Юлінь на узбережжі о-ва Хайнань, змушує Китай зміцнювати

¹ Full text of Hu Jintao's report at 18th Party Congress, Xinhua Net, 17 Nov. 2012, <http://news.xinhuanet.com/english/special/18cpcnc/2012-11/17/c_131981259.htm>.

² ‘习近平：进一步关心海洋认识海洋经略海洋推动海洋强国建设不断取得新成就’, Xinhua Net, 13 July 2013, <<http://news.xinhuanet.com/politics/2013-07/31/c116762285.htm/>>.

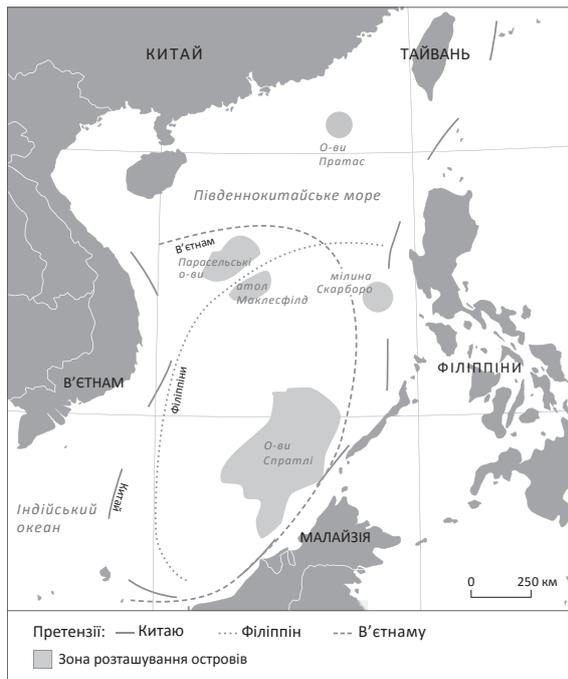

Схема 7.1. Територіальні претензії Китаю (т.зв. “лінія з дев’яти штрихів”), Філіппін і В’єтнаму у Південнокитайському морі.

сили і вживати контррозвідувальних заходів. Як наслідок, ризик інциденту в Південнокитайському морі в останні два роки підвищився.

Відносини Китаю з Філіппінами погіршилися, відколи Китай узяв під контроль міліну Скарборо після двомісячного патрулювання акваторії за участі кораблів ВМС і Берегової охорони навесні 2012р.³ Філіппіни заявляють, що міліна Скарборо розташована в межах їх виключної економічної зони (ВЕЗ), визначеної згідно з *UNCLOS* (200 морських миль від основної берегової лінії). 22 січня 2013р. Уряд Філіппін звернувся до Постійного арбітражного суду в Гаазі з проханням визнати недійсними територіальні претензії Китаю. Міністерство закордонних справ Китаю заперечує будь-яке порушення територіальних прав і відмовилося від арбітражу⁴. Рішення суду у справі очікують наприкінці 2015р. Невигідне для Китаю рішення може спричинити політичний тиск на нього стосовно перегляду своєї позиції, але Китай, згідно з *UNCLOS*, має право не визнавати це рішення.

Зростання напруженості між Китаєм і В’єтнамом сталося, коли у травні 2014р. Китайська національна корпорація з розробки нафтових родовищ на шельфі (*China’s National Offshore Oil Corporation, CNOOC*) почала буріння в пошуках нафти на захід від Парасельських о-вів. Для захисту бурової платформи Китай залучив велику кількість суден Берегової охорони та кілька кораблів ВМС. У відповідь, намагаючись завадити нафторозвідувальній діяльності, В’єтнам надіслав до цього району кораблі Берегової охорони.

³ Perlez, J., ‘Philippines and China ease tensions in rift at sea’, *New York Times*, 18 June 2012.

⁴ Permanent Court of Arbitration, ‘Arbitration between the Republic of the Philippines and the People’s Republic of China: arbitral tribunal establishes rules of procedure and initial timetable’, PCA Press Release, 27 Aug. 2013; Jing, L., ‘China releases paper denouncing Philippines pressure over sea dispute arbitration’, *South China Morning Post*, 8 Dec. 2014.

Китай і В'єтнам звинувачували один одного в надмірному скупченні кораблів. У В'єтнамі навіть сталися запеклі протести проти китайських компаній⁵. 16 липня 2014р. *CNOOC* прибрала платформу, але відносини між країнами серйозно постраждали⁶.

Ризик ненавмисних інцидентів виникає також через розвідувальну діяльність США у ВЕЗ Китаю навколо острова Хайнань. У цьому районі Китай регулярно перехоплює розвідувальні літаки та кораблі США⁷. У серпні 2014р. Міністерство оборони (МО) США повідомило, що китайський бойовий літак Су-27 наблизився до американського літака протичовнової боротьби P-8 на відстань шість метрів, що було кваліфіковано як “агресивний” і “небезпечний” акт⁸. Своєю чергою, Китай вимагав від США припинити військову спостережну діяльність, заявивши, що це “шкодить стратегічній довірі і двостороннім відносинам”⁹. За даними Китаю, США щороку здійснюють близько 500 спостережних польотів “навколо Китаю”, кожен тривалістю до 10 годин¹⁰. Спіраль розвідувальної і контррозвідувальної діяльності вже мало не призвела до зіткнень кораблів. У листопаді 2013р. корабель ВМС Китаю начебто маневрував на шляху американського ракетного крейсера *Cowpens* (CG-63), якому для уникнення зіткнення довелося змінити курс¹¹. У листопаді 2014р. Китай і США спільно анонсували Меморандум про порозуміння стосовно правил поведінки заради убезпечення від авіаційних і морських зіткнень. Меморандум ґрунтується на Конвенції 1972р. про міжнародні правила попередження зіткнень суден на морі (*Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea*), але він не вважається юридично зобов'язуючим документом¹². Попри домовленість, підходи до цієї проблеми залишаються протилежними: США заявили, що продовжуватимуть спостережну діяльність, тоді як Китай вважає військові акції в його ВЕЗ без попереднього дозволу незаконними згідно з *UNCLOS*, що заперечують США і майже всі країни Азії та Європи¹³.

Важливим аспектом територіальних спорів у Південнокитайському морі є будівництво китайських об'єктів у цьому районі, особливо останніми

⁵ Kaiman, J. and Hodal, K., ‘Chinese nationals in Vietnam flee to Cambodia as anti-China riots turn fatal’, *The Guardian*, 15 May 2014.

⁶ Hodal, K., ‘Despite oil rig removal, China and Vietnam row still simmers’, *The Guardian*, 17 July 2014.

⁷ Hodal (посилання 6).

⁸ ‘US accuses China fighter of reckless mid-air intercept’, BBC News, 23 Aug. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-asia-china-28905504>>.

⁹ Ministry of National Defence The People’s Republic of China, Defence Ministry’s regular press conference, 28 Aug. 2014, <http://eng.mod.gov.cn/TopNews/2014-08/28/content_4533181.htm>.

¹⁰ Zhang J., ‘The U.S. should abide by international law and stop its close surveillance of China’, *People’s Daily Online*, 28 Aug. 2014, <<http://en.people.cn/n/2014/0828/c98649-8775584.html>>.

¹¹ Alexander, D. and Sweeney, P., ‘U.S., Chinese warships narrowly avoid collision in South China Sea’, Reuters, 13 Dec. 2013.

¹² US Department of Defense, ‘Memorandum of Understanding between the Department of Defense of the United States of America and the Ministry of National Defence of the People’s Republic of China Regarding the Rules of Behavior for Safety of Air and Maritime Encounters’, 12 Nov. 2014.

¹³ ‘China opposes any military acts in exclusive economic zone without permission’, Xinhua Net, 26 Nov. 2010, <http://news.xinhuanet.com/english2010/china/2010-11/26/c_13624036.htm>.

роками. Це, зокрема, будівництво т.зв. насипів на рифах Південний Джонсон, Кватерон і Гейвен в акваторії о-вів Спратлі, та військових об'єктів на о-ві Вуді, що належить до Парасельських о-вів¹⁴.

Мотивація цього будівництва Китаєм визначається двома головними міркуваннями. По-перше, ці дії впливають з юридичних перспектив підтримки претензій Китаю на суверенітет; Китай створює умови для життя людей з метою посилення правової аргументації своїх позицій в рамках режиму *UNCLOS*¹⁵. Під час визначення статусу ВЕЗ значення мають лише острови, але не “занурені об'єкти”, причому життя людей є одним із критеріїв класифікації об'єкта як острова. Але згідно з *UNCLOS*, штучні побудови не є достатньою умовою для виправдання претензій на суверенітет¹⁶.

По-друге (що важливіше), будівництво об'єктів на островах має військову логіку. Повідомлялося, що Китай започаткував будівництво штучного острову у 3 000 м завдовжки і 200-300 м завширшки на рифі Фаєрі Кросс в акваторії о-вів Спратлі з метою облаштування там першої океанської злітної смуги¹⁷. Крім того, Китайський науково-дослідний центр суднобудування (*China Ship Scientific Research Center, CSSRC*) проектує багатофункціональні плавні доки, що дозволять здійснювати розгортання ВМС з о-вів Спратлі і Парасельських о-вів, а також облаштувати на островах невеликі поселення¹⁸. Судячи з оприлюднених МО Китаю фото, сили НВАК вже розквартировані на Фаєрі Кросс¹⁹. Риф може бути перетворений на військову базу, яка буде командним центром і зможе забезпечувати другу (потенційно) китайську зону розпізнавання ППО у Південнокитайському морі²⁰. Китай також розмістив на о-вах Спратлі додаткові радары, зенітні гармати, вертолітний майданчик та інше військове обладнання²¹. Під час Сяншанського форуму (*Xiangshan forum*) у листопаді 2014р. полковник Цзін Чжируй (*Jin Zhirui*) зі штабу ВПС Китаю заявив, що “існує потреба в базі для підтримки нашої радіолокаційної

¹⁴ Tweed, D., ‘China to continue building on disputed islands, PLA General Says’, Bloomberg News, 24 Nov. 2014. Різними аспектами будівництва незадоволені такі держави, як Бруней, В'єтнам, Малайзія, Тайвань і Філіппіни.

¹⁵ Wingfield-Hayes, R., ‘China’s island factory’, BBC News, 9 Sep. 2014, <http://www.bbc.co.uk/news/special/2014/newsspec_8701/index.html>; Beckman, R.C., ‘Large-scale reclamation projects in the South China Sea: China and international law’, *RSIS Commentary*, Nr. 213, 29 Oct. 2014, <<http://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/rsis/co14213-large-scale-reclamation-projects-in-the-south-china-sea-china-and-international-law/>>.

¹⁶ Malig, J., ‘Spratlys reclamation won’t boost China’s claims’, *ABS-CBN News*, 29 Oct. 2014, <<http://www.abs-cbnnews.com/focus/10/29/14/why-spratlys-reclamation-wont-boost-chinas-claims>>.

¹⁷ Hardy, J. and O’Connor, S., ‘China building airstrip-capable island on Fiery Cross Reef’, *IHS Jane’s*, 20 Nov. 2014; ‘US should stay out of S. China Sea land reclamation issue: PLA general’, *Global Times*, 24 Nov. 2014, <<http://www.globaltimes.cn/content/893287.shtml>>.

¹⁸ Cornelius Weening, D., ‘CSSRC showcases plans to build floating docks for Spratly Islands’, *IHS Jane’s*, 27 Oct. 2014.

¹⁹ Hardy, J., ‘More details emerge on China’s reclamation activities in Spratlys’, *IHS Jane’s*, 4 July 2014.

²⁰ Kwok, K., and Chan, M., ‘China plans artificial islands in disputed Spratlys chain in South China Sea’, *South China Morning Post*, 7 June 2014; Erickson, A.S., and Strange, A., ‘Pandora’s sandbox: China’s island-building strategy in the South China Sea’, *Foreign Affairs*, 13 July 2014, <<http://www.foreignaffairs.com/articles/141632/andrew-s-erickson-and-austin-strange/pandoras-sandbox>>.

²¹ Kwok and Chan (посилання 20); Erickson and Strange (посилання 20).

системи (РЛС) і діяльності зі збору розвідувальної інформації”²². Крім того, генерал-майор НВАК Луо Юан (*Luo Yuan*) пояснив, що Китай буде інфраструктуру на рифі з метою покращення життя розміщених там солдатів, і що В’єтнам, Малайзія і Філіппіни робили те ж саме²³.

Безпека у Східнокитайському морі

У вересні 2012р. Уряд Японії викупив у приватного власника кілька о-вів Дяоюйдао/Сенкаку (схема 7.2). Китай, який також претендує на острови, вбачав у цьому значну ескалацію напруженості та порушення неписаної двосторонньої згоди, що жодна сторона не вживатиме заходів з посилення претензій на суверенітет над островами. Пояснення Японії, що публічна купівля островів спрямована на утримання ультраправих сил від провокаційних дій, Китай відкинув. Китайські Берегова охорона та ВМС розпочали патрулювання з метою підтвердження свого суверенітету над о-вами Дяоюйдао/Сенкаку, на які претендує Японія.

Внаслідок активізації діяльності ВМС і Берегової охорони у спірних районах у 2013-2014рр. мало не сталися ряд зіткнень. У січні 2013р. Японія звинуватила Китай в супроводженні її вертольота та есмінця за допомогою РЛС управління вогнем китайських ВМС, але Китай це заперечив²⁴. Були й інші численні небезпечні ситуації за участі кораблів Берегової охорони в акваторії о-вів Дяоюйдао/Сенкаку, що підвищували ризик потенційних зіткнень²⁵.

Конфронтацію ще більше ускладнило рішення Китаю запровадити в листопаді 2013р. зону розпізнавання ППО у Східнокитайському морі, включно з повітряним простором над о-вами Дяоюйдао/Сенкаку²⁶. Крім того, зона розпізнавання ППО Китаю перекрила японську та, частково, південнокорейську зони розпізнавання ППО, що викликало осуд з боку Японії і США²⁷. Зі підвищенням напруженості зростав і ризик повітряних зіткнень. У 2014р. Китай і Японія звинувачували ВПС один одного в небезпечному зближенні літаків²⁸. 24 травня 2014р. китайський бойовий літак Су-27 і японський літак електронної розвідки YS-11EB зблизилися на кількадесят метрів²⁹. За кілька тижнів, 11 червня, два японські літаки F-15 переслідували китайський літак Ту-154 та, за твердженнями китайців, F-15 наблизилися до китайського літака на

²² Kurashige, N., ‘Chinese military officer explains need for construction in disputed Spratlys’, *Asahi Shimbun*, 23 Nov. 2014, <<http://ajw.asahi.com/article/asia/china/AJ201411230018>>.

²³ Hardy and O’Connor (посилання 17).

²⁴ Yu, M., ‘Inside China: China says Japan lied about radar’, *The Washington Times*, 14 Feb. 2013.

²⁵ Докладніше про врегулювання криз у Східнокитайському морі див. серію з чотирьох аналітичних доповідей СІПРІ, видану в лютому 2014р., де йдеться про уникнення зіткнень на морі чи в повітрі та запобігання ескалації напруженості внаслідок таких інцидентів: <<http://www.sipri.org/research/security/china/promoting-crisis-management-in-the-east-china-sea>>.

²⁶ ‘Announcement of the Aircraft Identification Rules for the East China Sea Air Defence Identification Zone of the P.R.C.’, Xinhua Net, 23 Nov. 2013, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-11/23/c_132911634.htm>; ‘PLA Air Force conducts first patrol in air defence identification zone’, Xinhua Net, 23 Nov. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2013-11/23/c_132912272.htm>.

²⁷ US Department of Defense, ‘Hagel issues statement on East China Sea air defence identification zone’, American Forces Press Service, 23 Nov. 2013, <<http://www.defence.gov/news/newsarticle.aspx?id=121223>>.

²⁸ ‘Japan denies brush with Chinese planes, demands China withdraws footage’, Reuters, 13 June 2014.

²⁹ ‘China, Japan exchange barbs over action by warplanes in East China Sea’, Reuters, 25 May 2014.

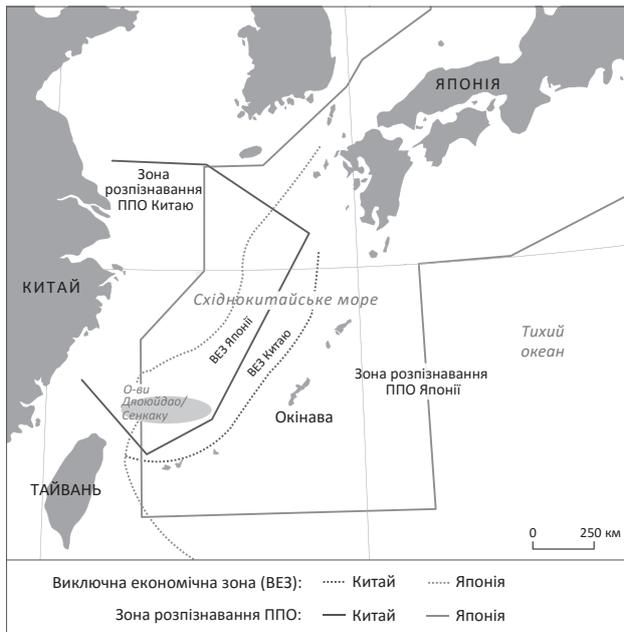

Схема 7.2. Територіальні претензії Китаю і Японії у Східнокитайському морі.

відстань 30 м³⁰. Згідно з японською Білою книгою з питань оборони за 2014р., кількість вильотів винищувачів ВПС Сил самооборони Японії на перехоплення китайських літаків у 2013р. суттєво зросла, а у 2014р. – ще на 29%, порівняно з попереднім роком³¹. Відповідних офіційних даних Китаю немає.

На фоні підвищеного ризику інцидентів, упродовж року вдалося досягти певного прогресу на двосторонніх і багатосторонніх переговорах з врегулювання криз. У квітні 2014р., під час щорічного Симпозіуму ВМС західної частини Тихого океану (*Western Pacific Navies Symposium, WPNS*) був підписаний Кодекс стосовно незапланованих контактів на морі (*Code for Unplanned Encounters at Sea, CUES*) – перший багатосторонній кодекс поведінки під час незапланованих контактів кораблів і літаків ВМС в азійсько-тихоокеанському регіоні³². Китайські посадовці, однак, офіційно заявляли, що *CUES* не стосується спірних акваторій. Також, після дворічної перерви військових стосунків, з'явилися ознаки підтримки Китаєм підходу до врегулювання криз у відносинах з Японією. Це стало ясно у вересні 2014р., коли дві країни вирішили поновити переговори про започаткований у 2008р. японо-китайський механізм морського зв'язку³³.

³⁰ 'Japan denies brush with Chinese planes, demands China withdraws footage', Reuters, 13 June 2014.

³¹ Japanese Ministry of Defense, *Defense of Japan 2014*, Annual White Paper, 2014, <http://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/2014.html>, pp.41-42; R. Harding, 'Japan scrambles aircraft more often than during the Cold War', *Financial Times*, 20 Jan. 2015.

³² 'How warships communicate during unplanned encounters', *CRI English*, 24 Apr. 2014, <<http://english.cri.cn/6966/2014/04/24/3561s823706.htm>>. До 20 учасників *WPNS*, що підписали *CUES*, належать: Австралія, Бруней, Камбоджа, Канада, Чилі, Франція, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Тонга, Таїланд, Сінгапур, США, В'єтнам.

³³ Bräuner, O., Chan, J. and Huijskens, F., 'Confrontation and cooperation in the East China Sea: Chinese perspectives', SIPRI Policy Brief, Feb. 2015, <<http://books.sipri.org/files/misc/SIPRIPB1502a.pdf>>; Cao, B., 'China–Japan Maritime Talks Resume Amid Territorial Spat', Bloomberg News, 25 Sep. 2014.

7 листопада 2014р. китайський державний радник Янг Цзечі (*Yang Jiechi*) та радник з питань національної безпеки Японії Ячі Шотаро (*Yachi Shotaro*) досягли в Пекіні домовленості з чотирьох пунктів стосовно покращення двосторонніх відносин. У цій домовленості Японія вперше визнала наявність “різних поглядів на виникнення останніми роками напружених ситуацій у водах Східнокитайського моря, в т.ч. навколо о-вів Сенкаку (Дяюйдао)”, хоча Китай і Японія мають розбіжності щодо меж такого визнання³⁴. Проте, обидві країни погодилися запровадити механізми врегулювання криз з метою уникнення інцидентів³⁵. Домовленість з чотирьох пунктів була закріплена натягнутим рукостисканням Президента Китаю Сі Цзіньпіна і Прем’єр-міністра Японії С.Абе під час саміту Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (*Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) у Пекіні в листопаді 2014р., яке знаменувало відновлення контактів двох країн на вищому рівні³⁶. У січні 2015р. Китай і Японія домовилися запровадити механізм врегулювання криз на морі та в повітрі з метою уникнення зіткнень Східнокитайському морі із трьох компонентів: гаряча лінія; використання спільної радіочастоти для кораблів і літаків поблизу о-вів Сенкаку/Дяюйдао; щорічні зустрічі³⁷.

³⁴ Keck, Z., ‘Japan has not recognized Senkaku Island dispute’, *The Diplomat*, 11 Nov. 2014, <<http://thediplomat.com/2014/11/japan-has-not-recognized-senkaku-island-dispute/>>.

³⁵ Chinese Foreign Ministry, ‘Yang Jiechi meets National Security Advisor of Japan Shotaro Yachi: China and Japan reach four-point principled agreement on handling and improving bilateral relations’, 7 Nov. 2014, <http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1208360.shtml>; Japanese Ministry of Foreign Affairs, ‘Regarding discussions toward improving Japan-China relations’, 7 Nov. 2014, <http://www.mofa.go.jp/a_o/c_m1/cn/page4e_000150.html>.

³⁶ Chin, J. and Jun, H., ‘Watch: Xi Jinping’s ice-cold handshake with Japan’s Shinzo Abe’, *Wall Street Journal*, 10 Nov. 2014.

³⁷ Kyodo, ‘China and Japan eye early launch of East China Sea crisis management mechanism’, *South China Morning Post*, 13 Jan 2015.

III. Дипломатичні ініціативи Китаю у сфері безпеки

МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРИНА ЗАЙБЕЛЬ

Після приходу Сі Цзіньпіна на президентську посаду наприкінці 2012р. Китай висунув ряд ініціатив, спрямованих на зміну міжнародного порядку. Китай створює економічні, фінансові та політичні інститути як альтернативу традиційному світовому порядку на чолі зі США. Деякі західні аналітики вбачають у цьому прямий виклик нинішній міжнародній системі з домінуванням Заходу і критикують Китай за намагання створити альтернативні структури, використовуючи водночас наявні інститути на власну користь¹. З точки зору Китаю, за Президента Сі Цзіньпіна Китай користується своїми стратегічними можливостями і починає активно впливати на міжнародний порядок, перебираючи більшу відповідальність у світі – як у сусідніх, так і в більш віддалених регіонах. Крім того, Китай починає просувати свою зростаючу міць за кордон, інвестуючи в інфраструктуру і створюючи альтернативні існуючим майданчики для діалогу.

У листопаді 2014р. на робочій конференції з питань зовнішньої політики, проведеної КПК вперше з 2006р., Президент Сі Цзіньпін закликав до більш активної і творчої зовнішньої політики. Він заявив: “Нам слід чітко усвідомлювати тривалий характер боротьби за міжнародний порядок; з іншого боку, нам треба визнати, що напрям реформування міжнародної системи залишиться незмінним”². Сі Цзіньпін заявив, що Китай має “висвітлювати глобальне значення китайської мрії” і будувати “новий тип міжнародних відносин на основі вигоди для всіх”³.

В економічній сфері Китай створює Азійський інфраструктурний інвестиційний банк (*Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB*) і створив Фонд Шовкового шляху (*Silk Road Fund*), конкуруючі з існуючими бреттонвудськими інститутами та Азійським банком розвитку (*Asian Development Bank*). У зовнішній політиці Китай планує створити Економічний пояс шовкового шляху (*Silk Road Economic Belt*), що має економічно з’єднати Китай з великими територіями Центральної Азії, Росії та Європи (а потенційно – і з Південною Азією). Центральна Азія стала б логістичною ланкою між Азією та Європою, обіцяючи прискорення інфраструктурного та економічного розвитку Азії. Китай вже активно інвестує в інфраструктурні проекти в Центральній Азії і формує загальний кошторис проектів вартістю до \$21,1 трлн.⁴ Економічний пояс шовкового шляху доповнює проект Морського

¹ Jorgensen, H. and Strube, D., ‘China, the G20 and Global Economic Governance’, *Lowy Institute Analysis*, Nov. 2014; Ikenberry, G.J., ‘The rise of China and the future of the West’, *Foreign Affairs*, Jan./Feb. 2008, <<http://www.foreignaffairs.com/articles/63042/g-john-ikenberry/the-rise-of-china-and-the-future-of-the-west>>.

² ‘Xi eyes more enabling international environment for China’s peaceful development’, Xinhua Net, 30 Nov. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-11/30/c_133822694_2.htm>.

³ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘The Central Conference on work relating to foreign affairs was held in Beijing’, 29 Nov. 2014, <http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1215680.shtml>.

⁴ ‘Silk-Road Economic Belt project’s scale at US\$21tn’, *Want China Times* (Taiwan), 16 Sep. 2014.

Шовкового шляху (*Maritime Silk Road*), що починається від китайської провінції Фуцзянь і прямує Малаккською протокою до Індії і далі Індійським океаном до Кенії⁵.

Ці ініціативи є частиною ширшої концепції Сі Цзіньпіна “Азія для азіатів”. Вона заохочує створення азійських інститутів, замість наявних інститутів під проводом Заходу, для вирішення азійських справ. Під час четвертого саміту Конференції з питань взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії (*Conference on Interaction and Confidence-building in Asia, CICA*) у травні 2014р. Сі Цзіньпін закликав до “нової архітектури регіональної безпеки” та оголосив, що Китай візьме на себе провідну роль у розробці програми безпекового партнерства в Азії⁶. “Справами в Азії зрештою мають зайнятися азіати, ... і безпеку Азії зрештою мають захистити азіати”, – заявив він⁷. Погляд Сі Цзіньпіна на нову систему регіональної безпеки ґрунтується на “новій концепції безпеки”, яку Китай пропагував наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. У базовому документі Міністерства закордонних справ Китаю зазначено, що концепція “Азія для азіатів” має на меті “піднятися над односторонньою безпекою і шукати шляхи до спільної безпеки у взаємовигідному співробітництві”, а “взаємну довіру, взаємну вигоду, рівність і координацію” названо ключовими інструментами цієї концепції. Світ має позбутися “ментальності холодної війни” та відмовитися від системи таких безпекових альянсів під проводом США, як НАТО, заради формування нової системи “спільної безпеки”. Країнам слід співпрацювати, незалежно від відмінностей їх політичних, соціальних та економічних систем⁸. За цією стратегією створення альтернатив існуючим інститутам видається, що Китай іде шляхом вибіркової багатосторонності, підтримуючи такі нові регіональні форуми безпеки без участі США, як Шанхайська організація співробітництва (ШОС, *Shanghai Cooperation Organization, SCO*) та CICA, намагаючись водночас посилити свій вплив у більш представницьких організаціях на кшталт Регіонального форуму АСЕАН (*ASEAN Regional Forum, ARF*) і Саміту Східної Азії (*East Asia Summit, EAS*).

НВАК також висунула власну дипломатичну ініціативу у вигляді Сяншанського форуму “полуторного” формату, що відбувається в Пекіні за участі посадовців оборонних відомств країн Азії. Сяншанський форум задуманий як альтернатива Діалогу Шангри-Ла в Сінгапурі. На п’яту зустріч Сяншанського форуму 20-22 листопада 2014р. на тему “Співробітництво і взаємний вииграш: будемо азійську спільноту гідності” Китай запросив

⁵ ‘图解丝绸之路’, Xinhua Net, <<http://www.xinhuanet.com/world/newsilkway/>>.

⁶ ‘China Focus: China’s Xi proposes security concept for Asia’, Xinhua Net, 21 May 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-05/21/c_133351210.htm>.

⁷ ‘China president speaks out on security ties in Asia’, BBC News, 21 May 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-asia-china-27498266>>.

⁸ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘China’s position paper on the new security concept’, Chinese UN mission website, [n.d.], <<http://www.china-un.org/eng/xw/t27742.htm>>.

міністрів оборони Японії, Північної і Південної Кореї⁹. У серпні 2014р. МО Китаю оголосило, що з 2014р. раніше дворічний форум перетворюється на щорічний¹⁰.

Вплив цих ініціатив на регіональний порядок ще належить побачити, але Китай відходить від пасивної зовнішньої і безпекової політики та небажання брати на себе ініціативу, як це було історично, відколи Ден Сяопін (*Deng Xiaoping*) сформулював цю політику у 1990-х роках. Як наслідок, зовнішня та безпекова політика Китаю за Сі Цзіньпіна зустрічає дедалі більший спротив у регіоні, особливо з боку союзників США в Азії.

⁹ 'Defence chiefs of Korea, Japan invited to security forum in China', Yonhap News Agency, 15 Sep. 2014, <<http://english.yonhapnews.co.kr/national/2014/09/15/58/0301000000AEN20140915006600315F.html>>.

¹⁰ 'China to build high-end security forum: DM spokesman', *China Daily*, 28 Aug. 2014.

IV. Реформування політики національної оборони Японії

МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ

У світлі зростаючої стурбованості за свою безпеку через Китай і Північну Корею, Японія за Прем'єр-міністра С.Абе у 2012р. почала реформу політики національної оборони¹. Нинішні оборонні програми Японії підсилюють її спроможність з ПРО та є відповіддю на зростаючу потужність Китаю у повітрі та на морі. Крім того, Японія коригує структуру і сценарії розгортання сил з метою запобігання захопленню Китаєм спірних о-вів Дяоюйдао/Сенкаку, та водночас переглядає умови військового співробітництва зі США. В липні 2014р. Японія дала нове тлумачення Статті 9 своєї Конституції – з метою запровадження права на колективну самооборону, що дозволяє надавати більшу підтримку військовим операціям США в Азії. Важливо, що в березні 2014р. Уряд С.Абе вирішив покласти край триваючій кілька десятиліть заброні на експорт Японією озброєнь з метою підтримки національної оборонної промисловості, а також союзників США, які мають територіальні спори з Китаєм. Китай – і певні кола Південної Кореї – вбачають в амбіційному прагненні Японії реформувати національну оборонну політику процес ремілітаризації, що потенційно може становити довготривалу загрозу їх національній безпеці. Крім того, небажання Уряду С.Абе вибачатися за звірства Японії в Китаї і Кореї під час Другої світової війни не сприяє зменшенню регіональної напруженості.

Конституційні та інституційні реформи Уряду С.Абе

1 липня 2014р. С.Абе запропонував нове законодавство у сфері безпеки, що, в разі ухвалення, стане найсуттєвішим від 1947р. переглядом оборонної політики Японії. Запропоноване законодавство по-новому тлумачить Статтю 9 повоєнної Конституції Японії, дозволяючи її збройним силам скористатися правом колективної самооборони². Згідно з цією пропозицією, для того, щоб Японія могла скористатися цим правом, потрібні три умови: (а) загроза праву японського народу на життя, свободу і прагнення до щастя; (б) відсутність іншої можливості захистити японський народ; (в) дозволене лише мінімально необхідне застосування сили³. Ця формула залишає простір для тлумачень і дає Японії значно більше свободи у здійсненні та виправданні військових

¹ Japanese Ministry of Defense, *Defense of Japan 2014*, Annual White Paper, 2014, <http://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/2014.html>; Japanese Ministry of Defense, *National Defense Program Guidelines for FY 2014 and beyond*, 17 Dec. 2013, <http://www.mod.go.jp/j/approach/agenda/guideline/2014/pdf/20131217_e2.pdf>.

² Japanese Ministry of Foreign Affairs, 'Cabinet decision on development of seamless security legislation to ensure Japan's survival and protect its people', 1 July 2014, <http://www.mofa.go.jp/fp/nsp/page23e_000273.html>.

³ Press Conference by Prime Minister Abe, 1 July 2014, <http://japan.kantei.go.jp/96_abe/state/ment/201407/0701kaiken.html>.

заходів. Наприклад, колективна самооборона дозволила б військове реагування Японії на напад на США. Але ці реформи ще мають бути схвалені японським Парламентом. Рішення переглянути оборонну політику Японії є частиною ширших намагань “нормалізувати” військову політику Японії, що є одним з пріоритетів Уряду С.Абе, з огляду на зростання напруженості у відносинах з Китаєм у Східнокитайському морі. Це прагнення нормалізації подається як внесок у міжнародну безпеку. Стратегія національної безпеки Японії від грудня 2013р., згадуючи принцип міжнародного співробітництва, зауважує, що “міжнародне співтовариство очікує від Японії активнішої ролі заради миру і стабільності у світі”⁴.

Японські реформи заохочуються США, але турбують Китай і навіть Південну Корею, яка також є союзником США. Міністр оборони США Ч.Хейгел позитивно ставиться до колективної самооборони як “внеску у мир і безпеку в регіоні і світі”, що зробить американо-японський альянс ще ефективнішим⁵. Китай відреагував на цю політику критично, закликавши Японію “враховувати законну стурбованість безпекою її азійських сусідів” і назвавши заяву про “китайську загрозу” інструментом пропаганди японського Уряду⁶. Занепокоєння висловила й Південна Корея⁷. Хоча країни, що мають територіальні спори з Китаєм, зокрема В’єтнам, Індія і Філіппіни, утрималися від публічної підтримки пропозиції С.Абе, вони можуть вбачати в реформах Японії можливість урівноважити зростаючу воєнну міць Китаю.

Нові спроможності збройних сил

Хоча Уряд С.Абе подає колективну самооборону як “активний внесок у мир”, насправді, причиною її появи може бути зростаюча стурбованість заходами військової модернізації Китаю. У грудні 2013р. новостворена Рада національної безпеки (*National Security Council*) Японії і Уряд схвалили нові Засади програми національної оборони (*national defence programme guidelines*), що охоплюють планове збільшення оборонного бюджету з метою забезпечення “переваги на морі та панування в повітрі”⁸. Згідно із Засадами, Японія планує створити динамічні об’єднані сили оборони, надаючи головну увагу спроможностям з розвідки, спостереження та рекогносцировки, мобільності

⁴ Japanese Ministry of Defense, *National Security Strategy*, 17 Dec. 2013, <http://japan.kantei.go.jp/96_abe/documents/2013/_icsFiles/afieldfile/2013/12/17/NSS.pdf>, p.3.

⁵ US Department of Defense, ‘Hagel welcomes Japan’s new collective Defence and defence policy’, 1 July 2014, <<http://www.defence.gov/news/newsarticle.aspx?id=122591>>.

⁶ Chinese Ministry of Foreign Affairs, Press conference of Foreign Ministry Spokesman Hong Lei, 1 July 2014, <http://www.mfa.gov.cn/mfa_chn/fyrbt_602243/t1170302.shtml> (китайською мовою); Yushan, D., ‘Abe’s Faustian flirtation with spectre of war’, Xinhua Net, 1 July 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/indepth/2014-07/01/c_133451601.htm>.

⁷ ‘South Korea voices concerns over Japan’s push for collective self-defence right’, Xinhua Net, 11 Feb. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/world/2014-02/11/c_133106502.htm>; ‘Japan’s collective self-defence won’t lead to military action in South Korea’, *Korea Times*, 31 Aug. 2014.

⁸ Japanese Ministry of Defense, *National Defense Program Guidelines for FY 2014 and beyond* (посилання 1), p.14.

та десантним операціям⁹. Засади передбачають амбітну програму закупівель на наступні п'ять років, спрямовану на збільшення підводного флоту (з 16 до 22 підводних човнів), а також надводних сил (із 47 до 54 кораблів основних класів)¹⁰. На цьому амбітному плані закупівель ґрунтуються плани Уряду С.Абе із захисту островів на південний захід від Японії, що дозволить утримати Китай від застосування військової сили на о-вах Дяюйдао/Сенкаку.

Біла книга з питань оборони 2014р. підтвердила ці плани¹¹. Після років відносної стагнації у 2014р. пов'язані з обороною витрати помірно зросли – на 131 млрд. єн (\$1,1 млрд.) до 4 885 млрд. єн (\$41,1 млрд.)¹². Тенденції зазначені в Білій книзі свідчать про те, що від 2003р. військові витрати постійно зменшувалися і знову почали зростати у 2012р. Але нинішні витрати є все ще нижчими за рівень 2000-х років, коли вони сягнули піку в 4 939 млрд. єн (\$41,6 млрд. у 2002р.; регіональне порівняння див. у таблиці 7.1)¹³.

Експорт озброєнь як інструмент зовнішньої політики

1 квітня 2014р. Уряд С.Абе схвалив нові Засади політики експорту озброєнь¹⁴. Ці Засади скасували самопроголошену Японією у 1967р. заборону експорту озброєнь та оборонно-промислового співробітництва. За новими правилами, поставки військової техніки та технологій дозволяються, якщо вони сприяють “активній підтримці миру” та “безпеці Японії”. Скасування обмежень надає можливості для зростання сучасної японської оборонної промисловості, що наразі обмежена внутрішнім ринком. Сьогодні Японія дотримується обережної експортної політики з індивідуальною дозвільною процедурою, керуючись насамперед цілями зовнішньої політики та політики безпеки, а не торговельними інтересами.

Вибудовується, дійсно, стратегія експорту озброєнь і військово-технічного співробітництва для зміцнення безпекових зв'язків з такими країнами регіону, як Австралія, В'єтнам та Індія. У липні 2014р. Австралія та Японія підписали двосторонню угоду про поставки військової техніки та технологій, яка стосується спільної розробки технології непомітних підводних човнів, оскільки Австралія починає програму заміни її нинішнього підводного флоту новими човнами з незалежною від повітря силовою установкою¹⁵. Уряд

⁹ Japanese Ministry of Defense, *National Defense Program Guidelines for FY 2014 and beyond* (посилання 1), p.15.

¹⁰ Japanese Ministry of Defense, *Medium Term Defense Program FY 2014-FY 2018*, 17 Dec. 2013, <http://www.mod.go.jp/j/approach/agenda/guideline/2014/pdf/Defense_Program.pdf>, pp.8, 33.

¹¹ Japanese Ministry of Defense, *Defense of Japan 2014* (посилання 1), p.172f.

¹² Japanese Ministry of Defense, *Defense of Japan 2014* (посилання 1), p.42.

¹³ Japanese Ministry of Defense, *Defense of Japan 2014* (посилання 1), p.174.

¹⁴ Japanese National Security Council, 'Implementation guidelines for the three principles on transfer of defense equipment and technology', 1 Apr. 2014, <<http://www.mofa.go.jp/files/000034954.pdf>>; Веземан С.Т., Боро-Судро Л., Веземан П.Д. Події у сфері поставок озброєнь у 2013р. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ І розділу 5

¹⁵ Australian Department of Defence, 'Defence Minister David Johnston hails defence science and technology accord with Japan', 8 July 2014, <<http://www.minister.defence.gov.au/2014/07/08/minister-for-defence-defence-minister-david-johnston-hails-defence-science-and-technology-accord-with-japan/>>; Kallender-Umezumi, P. and Pittaway, N., 'Japan, Australia Deal Poses Tech Issue', *Defence News*, 15 June 2014, <<http://www.defencenews.com/article/20140615/DEFREG03/306160010>>.

Таблиця 7.1. Військові витрати у Східній Азії у 2005-2014рр., у \$ млн. у постійних цінах^a

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Китай	71 425	83 850	96 702	106 592	128 701	136 220	147 258	161 409	174 047	190 974
Японія ^b	61 288	60 891	60 574	59 139	59 735	59 003	60 452	60 017	59 396	59 033
Південна Корея	24 722	25 613	26 774	28 525	30 1120	29 912	30 884	31 490	32 385	33 142
Монголія	52	64	84	79	52	64	87	107
Тайвань	9 413	9 030	9 555	9 729	10 479	9 904	9 998	10 350	10 330	10 135

.. – даних немає.

^a Таблиця не охоплює Північну Корею через відсутність надійного обмінного курсу північнокорейської вони до долару США.

^b Дані про Японію є набагато нижчими, ніж наведені в постійних цінах (2011р.), через знецінення єни з 2011.

Джерело: SIPRI military expenditure database <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>.

С.Абе привітав цю угоду як можливість поставок і спільної розробки військової техніки та технологій¹⁶. Крім того, Японія пропонує ВМС Індії літаки-амфібії *ShinMaywa US-2*¹⁷. Японія вже постачала судна берегової охорони до Філіппін, а після скасування заборони експорту такі країни, як В'єтнам та Індонезія, також потенційно могли б бути зацікавлені в японській військовій техніці¹⁸. У серпні 2014р. Японія запропонувала В'єтнаму шість старих сторожових кораблів вартістю приблизно \$4 млн. з метою посилення його спроможностей зі спостереження на морі¹⁹.

Крім того, 17 липня 2014р. Японія погодилась експортувати до США елементи протиракет. До Великої Британії експортується сенсорна технологія для спільної розробки системи наведення та керування ракет “повітря-повітря”. Головним виробником і партнером в обох проектах буде Компанія *Mitsubishi Heavy Industries*²⁰. Японія також розмірковує над продажем Великій Британії сторожових катерів *Kawazaki P-1*.

¹⁶ Japanese Ministry of Foreign Affairs, Prime Minister Shinzo Abe's interview with *The Australian*, “Special Relationship” between Australia and Japan begins’, 8 July 2014, <http://www.mofa.go.jp/p_pd/ip/page4e_000114.html>.

¹⁷ Takahashi, K., ‘Japan, India agree to push for US-2 amphibian deal’, IHS Jane's, 6 Jan. 2014.

¹⁸ ‘Japan steps up maritime engagement with Philippines, Vietnam’, Reuters, 12 May 2015.

¹⁹ ‘Japan gives Vietnam six navy ships amid regional tension’, BBC News, 1 Aug. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-asia-28599397?utm=>>.

²⁰ ‘Japan OKs first major military tech deal since arms export ban eased’, Reuters, 18 July 2014.

V. Міжнародне співробітництво Китаю в боротьбі з тероризмом

ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРИНА ЗАЙБЕЛЬ

Після спалаху етнічного насильства у 2009р. в м.Урумчі, столиці Сіньцзян-Уйгурського автономного району Китаю, проблема тероризму визнана в Китаї найактуальнішою. Напади на етнічному та релігійному ґрунті почастилися і в Сіньцзяні, і в інших регіонах Китаю. Відповідно, посилилася стурбованість Китаю можливістю поширення тероризму та інших форм насильства з Афганістану та Пакистану, особливо після виводу у 2014р. більшої частини Міжнародних сил сприяння безпеці (*ISAF*). Крім того, в липні 2014р. лідер угруповання Ісламська держава (ІД) Абу Бакр Аль-Багдаді (*Abu Bakr al-Baghdadi*) назвав Китай законною ціллю для ударів. Китай відповів стратегією, спрямованою на дві мети: підтримку економічного розвитку бідніших західних регіонів (включно із Сіньцзяном) і зміцнення сил безпеки. На зміцнення сил безпеки та забезпечення внутрішньої безпеки Китай наразі витрачає загалом більше за офіційний оборонний бюджет¹. З міжнародної точки зору, такий розвиток подій спонукає Китай до нарощування потенціалу регіонального співробітництва у сфері безпеки з метою захисту своїх кордонів і стабілізації сусідніх країн у ширшому регіоні Центральної Азії, особливо Пакистану. Загроза приєднання китайських громадян до груп бойовиків, зокрема ІД, яких рекрутують для війни в Іраку та Сирії, також могла мотивувати Китай поглибити співпрацю із західними партнерами в боротьбі з тероризмом.

Насильство в Сіньцзяні та побоювання регіональної нестабільності в Китаї

Від 2013р. кількість актів насильства та терору в Китаї зростає, – і не лише в Сіньцзяні, але й у інших регіонах країни. Загалом, з квітня 2013р. по листопад 2014р. через насильство, пов'язане із Сіньцзянем, як у самому Сіньцзяні, так і в інших регіонах Китаю було вбито близько 400 осіб². Це насильство пов'язують з багаточисельним уйгурським (мусульманським за релігією і тюркським за етнічним походженням) населенням Сіньцзяна, яке бореться, як вони вважають, із соціально-економічною дискримінацією і політичними утисками з боку КПК та внутрішніх мігрантів - етнічних китайців хань зі східних провінцій Китаю³. У червні 2013р. в сутичках між урядовими силами безпеки і протестувальниками в Турпані (місті на сході Сіньцзяна) загинули

¹ Китай не видавав офіційних даних про витрати на внутрішню безпеку у 2014р., на відміну від 2011-2013рр., коли ці витрати перевищували офіційний оборонний бюджет. Див.: Martina, M., 'China withholds full domestic-security spending figure', Reuters, 5 Mar. 2014.

² 'China: eight sentenced to death over Xinjiang attacks', *The Guardian*, 8 Dec. 2014.

³ Див., наприклад: 'Why is there tension between China and the Uighurs?', BBC News, 26 Sep. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-asia-china-26414014>>.

35 осіб⁴. 28 жовтня 2013р. три особи загинули і 39 були поранені в Пекіні, коли в натовп туристів на площі Тяньаньмін в'їхала машина; китайські державні ЗМІ заявляли, що напад здійснили уйгурські екстремісти⁵. Рівень насильства залишався високим упродовж усього 2014р. Три напади сталися на залізничних станціях. 1 березня 2014р. озброєні ножами нападники вбили 29 і поранили 130 осіб на вокзалі в Куньміні (столиці провінції Юньнань на півдні Китаю)⁶. 30 квітня 2014р. три особи загинули і 79 були поранені внаслідок вибуху та різанини на залізничному вокзалі в Урумчі⁷. 21 серпня 2014р. на вокзалі в Гуанчжоу (провінція Гуандун) ножеві поранення отримали сім осіб⁸. 22 травня 2014р. 31 особа загинула та 94 були поранені внаслідок вибуху бомби на вуличному ринку в Урумчі⁹. Найкривавіший інцидент року стався 28 липня 2014р. в окрузі Шаче (або Яркант) у Сіньцзяні, де під час нападу на урядові будівлі були вбиті 37 цивільних і 59 нападників¹⁰. За два дні в мечеті Ід Ках, головній мечеті у Кашгарі (Сіньцзян), вбили імама, якого вважали лояльним до КПК¹¹.

Китайська влада постійно покладає вину за ці напади на Ісламський рух Східного Туркестану (*East Turkistan Islamic Movement, ETIM*) та Ісламську партію Туркестану (*Turkistan Islamic Party, TIP*). *ETIM* часто бере на себе відповідальність за напади в Китаї чи висловлює підтримку їм¹². Китайські посадовці згадують також, як заведено, про роль у цих нападах неназваних “іноземних сил”. Після зіткнень в Урумчі у 2009р. китайські посадовці заявляли, що до нападів підбурювали іноземні недержавні організації, особливо підкреслюючи участь Світового уйгурського конгресу, розташованого в Мюнхені (Німеччина)¹³. В деяких коментарях у китайських державних ЗМІ напади пов'язувалися навіть з Аль-Каїдою¹⁴. Хоча зв'язок між внутрішніми заворушеннями, втручанням із-за кордону і світовими терористичними угрупованнями не доведено, але стурбованість Китаю загрозою поширення тероризму із сусідніх країн – зокрема з Афганістану та Пакистану – зросла,

⁴ ‘Why is there tension between China and the Uighurs?’ (посилання 3); Choi, C.-Y., ‘Death toll from Xinjiang attacks rises to 35’, *South China Morning Post*, 28 June 2013.

⁵ ‘北京天安门金水桥暴恐案一审宣判 3人被判死刑’, *China Daily*, 16 June 2014, <http://cnews.chinadaily.com.cn/2014-06/16/content_17590220.htm>.

⁶ ‘At least 29 dead, 130 injured in Kunming violence’, Xinhua Net, 2 Mar. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/indepth/2014-03/02/c_133152792.htm>.

⁷ Kaiman, J., ‘Rail station blast kills three in Xinjiang, China’, *The Guardian*, 30 Apr. 2014.

⁸ ‘Seven slashed in knife attack in China’s Guangzhou: state media’, Reuters, 21 Aug. 2014.

⁹ ‘综合消息：国际社会强烈谴责乌鲁木齐恐怖袭击’, Xinhua Net, 23 May 2014, <http://news.xinhuanet.com/world/2014-05/23/c_1110819662.htm>.

¹⁰ ‘张春贤主持会议通报莎车县严重暴力恐怖袭击案件情况’, Xinhua Net, 3 Aug. 2014, <http://news.xinhuanet.com/politics/2014-08/03/c_1111909909.htm>; Zuo, M., ‘37 civilians and 59 ‘terrorists’ died in Xinjiang attack, China says’, *South China Morning Post*, 3 Aug. 2014.

¹¹ Martina, M. and Blanchard, B., ‘China says Islamist militants kill pro-Beijing imam in Xinjiang’, Reuters, 31 July 2014.

¹² Xu, B., Fletcher, H. and Bajoria, J., ‘The East Turkestan Islamic Movement (ETIM)’, Council on Foreign Relations, 4 Sep. 2014, <<http://www.cfr.org/china/east-turkestan-islamic-movement-etim/p9179>>.

¹³ ‘Evidence shows Rebiya Kadeer behind Urumqi riot: Chinese gov’t’, Xinhua Net, 9 July 2009, <http://news.xinhuanet.com/english/2009-07/09/content_11676293.htm>.

¹⁴ Wu, C., ‘Urumqi riots part of plan to help Al-Qaida’, *China Daily*, 16 July 2009.

особливо через частковий вивід *ISAF* з Афганістану у 2014р.¹⁵ Відомо, що уйгурські екстремісти кілька років воюють проти Талібану та інших ісламістських угруповань – зокрема, Ісламського руху Узбекистану (*Islamic Movement of Uzbekistan, IMU*), *TIP* і *ETIM* – в Афганістані та Пакистані¹⁶. Такі країни Центральної Азії, як Казахстан, Киргизстан та Узбекистан, також мають значні уйгурські громади. Китай бачить загрози у зміцненні взаємодії між уйгурами та їх однодумцями за кордоном, а також у поширенні сепаратистських і джихадистських ідей в Інтернеті¹⁷.

Разом із власною жорсткою позицією в Сіньцзяні, Китай прагне залучити закордонних партнерів – у регіоні і світі – до його боротьби з сепаратистами та джихадистами. Прем'єр-міністр Китаю Лі Кецянь (*Li Keqiang*) під час поїздки до Європи в жовтні 2014р. закликав розвивати взаємодію Азії та Європи в боротьбі з тероризмом¹⁸. На саміті Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС, *Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC*) в Пекіні в листопаді 2014р. Президент Китаю Сі Цзіньпін і Президент США Б.Обама також обговорювали тіснішу співпрацю в боротьбі з тероризмом. Перед самітом згадувалися слова Б.Обами про те, що “таким терористичним угрупованням, як *ETIM*, не можна давати притулок у неконтрольованих районах на периферії Китаю”, що є визнанням інтересів Китаю в боротьбі з тероризмом¹⁹.

Крім боротьби з тероризмом у Сіньцзяні, Китай прагне підтримати економічний розвиток регіону, який є брамою до ринків та енергоресурсів Центральної Азії. Китайська ініціатива Економічного поясу Шовкового шляху, вперше оголошена Президентом Сі Цзіньпіном під час його візиту до Центральної Азії у вересні 2013р., має сприяти стабільності та економічному зростанню Сіньцзяна та сусідніх країн Центральної Азії. За словами Сі Цзіньпіна, дружні відносини і співпраця із сусідами у Центральній Азії є пріоритетом зовнішньої політики²⁰. Китай вже чимало інвестує в такі інфраструктурні та енергетичні проекти, як газопровід Центральна Азія - Китай, шосейні дороги в Таджикистані та нафтопровід Казахстан-Китай²¹. Хоча такі

¹⁵ Li, W., ‘中巴阿反恐合作将进一步深化’, *Shijie Zhishi*, Vol. 23, 2014, <<http://www.xzbu.com/1/view-6346104.htm>> (китайською мовою).

¹⁶ Mir, A., ‘Chinese rebels operating camps in Waziristan’, *The News*, 27 Apr. 2013, <<http://www.thenews.com.pk/Todays-News-2-173855-Chinese-rebels-operating-camps-in-Waziristan>>.

¹⁷ Lain, S. ‘China’s strategic presence in Central Asia’, *China in Central Asia*, 20 Oct. 2014, <<http://chinaincentralasia.com/2014/10/20/chinas-strategic-presence-in-central-asia/>>; ‘Regional body to establish anti-terror unit’, *China Daily*, 10 June 2014.

¹⁸ Chinese Ministry of Commerce, ‘China urges concerted Asian-European efforts to fight terrorism, epidemics’, 18 Oct. 2014, <http://english.mofcom.gov.cn/article/zt_premierlikeqiang/news/201410/20141000765988.shtml>.

¹⁹ ‘Interview: Obama expects to meet Xi on relations, major issues’, *Xinhua Net*, 10 Nov. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-11/10/c_133779558.htm>.

²⁰ Lain (посилання 17).

²¹ Газопровід Центральна Азія - Китай наразі має три гілки, що з'єднують Китай з Киргизстаном, Таджикистаном та Узбекистаном. Триває будівництво четвертої гілки за тим же маршрутом. Див.: China National Petroleum Corporation (CNPC), ‘Flow of gas from Central Asia’, [n.d.], <<http://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>>; Lain (посилання 17).

проекти, як Економічний пояс Шовкового шляху та Китайсько-пакистанський економічний коридор, можуть служити китайським економічним і політичним інтересам у регіоні, але деякі китайські аналітики визнають, що подальша економічна експансія може поставити під загрозу китайських громадян (зокрема робітників та інженерів), відряджених до політично нестабільних регіонів і кризових зон²².

Співробітництво Китаю у сфері регіональної безпеки

Китай приділяє дедалі більше уваги регіональній міжнародній співпраці в боротьбі з тероризмом та активізує свою участь в організаціях і міжнародних заходах за участі сусідніх країн Центральної Азії. У забезпеченні регіональної безпеки Китай надає перевагу Шанхайській організації співробітництва (ШОС, *Shanghai Cooperation Organisation, SCO*), намагаючись розширити Організацію через приєднання до неї Ірану, Пакистану та, можливо, Афганістану²³. Установчі документи ШОС закликають до співробітництва в боротьбі проти “трьох сил зла” – тероризму, сепаратизму та екстремізму – з метою зміцнення регіональної співпраці у сфері безпеки в Центральній Азії, а також стабільності в регіоні через сприяння економічній інтеграції. Регіональна контртерористична структура ШОС (*SCO Regional Counter-Terrorism Structure, RCTS*) заохочує також взаємодію розвідок і організує контртерористичні навчання та обмін інформацією²⁴. З 2005р. країни-учасниці ШОС (Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан та Узбекистан) провели сім спільних військових навчань (т.зв. “мирних місій”), більшість з яких – з офіційною метою розвитку спроможностей залучених військ у боротьбі з тероризмом²⁵. Завдяки цим навчанням НВАК може скористатись участю в організованих Росією протиповстанських навчаннях у Чечні, але, беручи до уваги великий масштаб навчань і використання важкої техніки та артилерії, деякі аналітики сумніваються в їх спрямованості проти тероризму²⁶. Тісніша співпраця в боротьбі з тероризмом була серед тем візиту Президента Сі Цзіньпіна до чотирьох країн Центральної Азії у вересні 2013р.²⁷ Під час саміту *CICA* у травні 2014р. Сі Цзіньпін також закликав до “нової концепції безпеки в Азії” на основі розвитку співробітництва та “нульової терпимості” до терористів²⁸.

²² Li, W., ‘中巴阿反恐合作将进一步深化’, *Shijie Zhisi*, Vol. 23, 2014, <<http://www.xzbu.com/1/view-6346104.htm>> (китайською мовою).

²³ Заснована у 2001р. Нинішні члени: Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан та Узбекистан. Спостерігачі: Афганістан, Індія, Іран, Монголія і Пакистан. Партнери по діалогу: Білорусь, Туреччина і Шрі-Ланка.

²⁴ Sometimes also referred to as the Regional Anti-Terrorist Structure (RATS).

²⁵ ‘China to lead regional anti-terrorism drill “Peace Mission-2014”’, *Global Times*, 24 Aug. 2014, <<http://www.globaltimes.cn/daily-specials/peace-mission-2014/>>.

²⁶ Kuo, K., ‘How China develops its counterterrorism capability’, *The Diplomat*, 11 Nov. 2013, <<http://thediplomat.com/2013/11/how-china-develops-its-counterterrorism-capability/1/>>.

²⁷ Чотири відвідані країни: Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан. Див.: ‘媒体：习近平首次提出对恐怖主义零容忍’, *Beijing Qingnian Bao*, 22 May 2014, <http://news.ifeng.com/a/20140522/40403842_0.shtml>.

²⁸ ‘媒体：习近平首次提出对恐怖主义零容忍’ (посилання 27).

Співробітництво Китаю в боротьбі з тероризмом у Центральній Азії

У жовтні 2014р. англomовний журнал, який, за повідомленнями, видає Аль-Каїда, назвав Сінцзян “окупованою ісламською землею”, яку Ісламський халіфат має повернути²⁹. ЗМІ писали, що в березні 2014р. в Афганістані налічувалося 250 уйгурських бойовиків, у Пакистані – до 400³⁰. Мірою виводу *ISAF* з Афганістану у 2014р. Китай активізував співпрацю у сфері регіональної безпеки та боротьби з тероризмом. Китай підтримує “Серце Азії”, або Стамбульський процес під проводом Афганістану, спрямований на здобуття миру та порозуміння у країні власними силами. Китай продемонстрував готовність взяти на себе ініціативу в цій сфері, прийнявши четверту конференцію Стамбульського процесу на рівні міністрів, що відбулася в Пекіні 31 жовтня 2014р. На зустрічі Прем’єр-міністр Китаю Лі Кецян заявив, що Китай “підтримує мир і відбудову в Афганістані та допоможе Афганістану – не на словах, а конкретними діями – зміцнити потенціал незалежного розвитку”³¹.

З Афганістаном Китай розвиває двосторонні відносини. Новий Президент Афганістану А.Гані (*Ashraf Ghani*) у жовтні 2014р. відвідав Пекін, де він “висловив готовність і міцну підтримку з боку Афганістану боротьбі Китаю проти сил терористів Ісламського руху Східного Туркестану”³². Китай також виявив готовність більшою мірою сприяти процесу примирення в Афганістані, прийнявши, за повідомленнями, в Пекіні у грудні 2014р. офіційну делегацію афганських талібів³³. ЗМІ повідомляли, що афганські посадовці також підтвердили видачу 15 уйгурів, які нібито тренувались у військових таборах у Пакистані. Уряд Афганістану очікує, що Китай у відповідь використає свій вплив у Пакистані і сприятиме започаткуванню переговорів з Талібаном³⁴.

У відносинах з Пакистаном на двосторонньому рівні Китай покладається на його підтримку в боротьбі з такими ісламістськими угрупованнями, як *ETIM*, *IMU* та Союз ісламського джихаду (*Islamic Jihad Union, IJU*)³⁵. Армія Пакистану завдала ряд ударів по Талібану в Північному Вазірістані, знищивши членів *ETIM*³⁶.

Як і Афганістан, Казахстан і Киргизстан екстрадували до Китаю уйгурів, звинувачених в участі у терористичній діяльності, і здається, що Китай

²⁹ Griffiths, J., ‘Al-Qaeda Magazine calls for Xinjiang to be “recovered by the Islamic Caliphate”’, *South China Morning Post*, 21 Oct. 2014.

³⁰ Mehsud, S. and Golovina, M., ‘From his Pakistan hideout, Uighur leader vows revenge on China’, Reuters, 14 Mar. 2014.

³¹ ‘Full text: Speech by Premier Li Keqiang at Fourth Ministerial Conference of Istanbul Process on Afghanistan’, Xinhua Net, 31 Oct. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-10/31/c_133757532.htm>.

³² Martina, M., ‘China says Afghan president vows to help China fight militants’, Reuters, 29 Oct. 2014.

³³ Hodge, N., Totakhil, H.K. and Chin, J., ‘China creates new avenue for Afghan peace talks’, *Wall Street Journal*, 6 Jan. 2015.

³⁴ Shalizi, H., ‘Afghans arrested Chinese Uighurs to aid Taliban talks bid: officials’, Reuters, 20 Feb 2015.

³⁵ ‘Pakistan bans three extremist outfits, on orders from China’, *Express Tribune*, 23 Oct. 2013, <<http://tribune.com.pk/story/621400/pakistan-bans-three-extremist-outfits-on-orders-from-china/>>.

³⁶ ‘巴启动地面攻势打击塔利班’, Xinhua Net, 2 July 2014, <http://news.xinhuanet.com/world/2014-07/02/c_126697471.htm>; ‘Pakistani Lawmaker considers China’s growing regional security role’, *Ghandara*, 2 July 2014, <<http://gandhara.rferl.org/content/article/25443331.html>>.

використав свій зростаючий вплив, щоб спонукати ці країни пильніше стежити за місцевими уйгурськими громадами³⁷.

Китай – партнер Заходу в боротьбі з тероризмом?

З посиленням ІД в Іраку та Сирії проблема тероризму в Китаї дедалі більше “інтернаціоналізується”³⁸. Як і європейські країни, Китай зіткнувся з проблемою виїзду до Іраку та Сирії громадян, які прагнуть приєднатися до ісламістських угруповань. Вже у жовтні 2012р. посадовці заявляли, що серед повстанців у Сирії є члени *ЕТИМ* та інших уйгурських екстремістських угруповань³⁹. У березні-квітні 2013р. з’явилися відеозаписи, на яких нібито китайські джихадисти засуджують Уряд Китаю за підтримку Президента Сирії Б.Асада та оголошують війну “ворогам ісламу”⁴⁰. Пізніше, у вересні 2014р., МО Іраку оприлюднило фото нібито китайського громадянина з важкими травмами, захопленого під час боїв з ІД⁴¹. За даними ЗМІ, окремі з уйгурських бойовиків прибули до Іраку та Сирії через країни Південно-Східної Азії і Туреччину⁴². В липні 2014р. колишній посланник Китаю на Близькому Сході Ву Сіке (*Wu Sike*) припускав, що до ІД приєдналися близько 100 китайців – не лише уйгурів, але й хань⁴³. У грудні 2014р. в іншому повідомленні китайських державних ЗМІ зазначалося, що в Іраку та Сирії за ІД воюють близько 300 китайських громадян⁴⁴.

Китай побоюється стати мішенню міжнародних терористичних організацій. У промові, поширеній 1 липня 2014р., лідер ІД Аль-Багдаді звинуватив Китай у “примусовому утиску” прав мусульман і заявив про наявність китайських бойовиків у лавах ІД⁴⁵. Тому Китай дедалі більше переймається загрозою повернення радикалізованих бойовиків⁴⁶. Директор Регіональної

³⁷ Implementation of the International Covenant on Civil and Political Rights in Kazakhstan, A Parallel NGO Submission by Human Rights in China, ‘Attachment D: highlighted cases of and forcible returns from Kazakhstan to China’, 3 June 2011, <http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/KAZ/INT_CCPR_NGO_KAZ_102_9345_E.pdf>; Beech, H., ‘China’s Uighur problem: one man’s ordeal echoes the plight of a people’, *Time*, 28 July 2011.

³⁸ Обговорення питань Ісламської держави див. у розділі 2 цього видання.

³⁹ ‘金一南：美想推翻巴沙尔政权 或将陷入困局’, China Radio Network Military Channel, 1 Nov. 2012, <http://mil.cnr.cn/jmhdd/gfsk/wgf/201211/t20121101_511278541.html>.

⁴⁰ Zenn, J., ‘China claims Uyghurs trained in Syria’, *Asia Times*, 15 July 2013, <<http://www.atimes.com/atimes/China/CHIN-01-150713.html>>.

⁴¹ Wong, E., ‘Iraqis identify prisoner as Chinese Islamist fighter’, *New York Times*, 4 Sep. 2014.

⁴² Page, J. and Peker, E., ‘As Muslim Uighurs flee, China sees jihad risk’, *Wall Street Journal*, 1 Feb. 2015; Buckley, C., ‘Chinese police kill 2 Uighurs fleeing to Vietnam, reports say’, *New York Times*, 19 Jan. 2015.

⁴³ ‘外媒：“东突”分子在中东受训或在伊拉克参战’, Xinhua Net, 28 July 2014, <http://news.xinhua.net.com/mil/2014-07/29/c_126807627.htm>.

⁴⁴ Qiu, Y., ‘Turkey’s ambiguous policies help terrorists join IS jihadist group: analyst’, *Global Times*, 15 Dec. 2014, <<http://www.globaltimes.cn/content/896765.shtml>>.

⁴⁵ ‘Islamic State leader Abu Bakr al-Baghdadi encourages emigration, worldwide action’, SITE Jihadist News, 1 July 2014, <<https://news.siteintelgroup.com/Jihadist-News/islamic-state-leader-abu-bakr-al-baghdadi-encourages-emigration-worldwide-action.html>>; ‘A message to the Mujahidin and the Muslim Ummah in the month of Ramadan’, from Amirul-Mu’Minin Abu Bakr Al-Husayni Al-Qurashi Al-Baghdadi, <https://ia902501.us.archive.org/2/items/hym3_22aw/english.pdf>.

⁴⁶ Also see the discussion on European foreign terrorist fighters in chapter 6, section III, of this volume.

контртерористичної структури (*Regional Anti-Terrorism Structure*) ШОС Чжан Сінфен (*Zhang Xinfeng*) у вересні 2014р. заявив, що “у кожній країні-учасниці ШОС є екстремісти... , які воюють у Сирії та Іраку... Ці люди почали повертатися на батьківщину, що несе серйозну загрозу регіональній безпеці”⁴⁷. Після поїздки до Близького Сходу в липні 2014р. Ву Сіке заявив репортерам, що Китай – одна з держав, яка “постраждала від терористичної діяльності. Врегулювання конфліктів в Іраку та Сирії буде корисним для Китаю і всього світу”⁴⁸. Після теракту проти французької газети *Charlie Hebdo* в січні 2015р. Президент Сі Цзіньпін заявив, що “тероризм – це ворог усього людства і спільна загроза всій міжнародній спільноті, включно і з Китаєм, і з Францією”, і що Китай бажав би співпрацювати з іншими країнами в боротьбі з тероризмом⁴⁹.

Раніше Китай і країни Заходу лише обмежено співпрацювали в боротьбі з тероризмом. Наприклад, після терактів у США 11 вересня 2001р. США намагалися долучити Китай до боротьби з Аль-Каїдою, але співпраця обмежувалася “координацією в ООН, обміном інформацією, взаємодією у правоохоронній діяльності та відстеженням фінансових мереж”⁵⁰. У серпні 2002р. США погодилися віднести *ЕТИМ* до терористичних угруповань але відмовилися передати Китаю 22 уйгурів, які утримувалися в тюрмі Гуантанамо⁵¹. Наразі між Китаєм і країнами Заходу зберігаються серйозні перешкоди для розширення співпраці в боротьбі з тероризмом.

По-перше, Китай наполягає на традиційному принципі невтручання. У вересні 2014р. наступник Ву Сіке, Гон Сяошен (*Gong Xiaosheng*), попередив, що під час міжнародних ударів по ІД в Іраку та Сирії “слід враховувати повагу до суверенітету та територіальної цілісності будь-якої держави”⁵². Тому Китай підтримав удари під проводом США по ІД в Іраку (оскільки ці дії підтримав Уряд Іраку), але водночас був проти участі іноземців у діях проти ІД у Сирії.

По-друге, західні аналітики вказують на розбіжності у визначені тероризму і стурбовані станом прав людини в етнічних і релігійних меншинах Китаю, зокрема уйгурів⁵³. Попри ці очевидні перешкоди для співпраці, зростання терористичної загрози – як усередині Китаю, так і для китайських громадян за кордоном – може суттєво змінити безпекову політику Китаю в напрямі розширення міжнародного співробітництва.

⁴⁷ ‘Interview: SCO to further contain “three evil forces”: official’, Xinhua Net, 11 Sep. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-09/11/c_133635910.htm>.

⁴⁸ Bai, T., ‘China at risk from Syria spillover’, Global Times, 29 July 2014, <<http://www.globaltimes.cn/content/873090.shtml>>.

⁴⁹ ‘Chinese president sends condolences to France over Paris terror attack’, Xinhua Net, 8 Jan. 2015, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2015-01/08/c_133906246.htm>.

⁵⁰ Kan, S. A., ‘U.S.–China Counterterrorism Cooperation: Issues for U.S. Policy’, *Congressional Research Service*, 15 July 2010, <<https://www.fas.org/sgp/crs/terror/RL33001.pdf>>.

⁵¹ Останні три затримані були передані Словаччині у грудні 2013р. Решту переправили до Албанії, Бермудів, Сальвадору, Палау та Швейцарії. Див.: Savage, C., ‘U.S. frees last of the Chinese Uighur detainees from Guantánamo Bay’, *New York Times*, 31 Dec. 2013.

⁵² ‘China deeply concerned about situation in Middle East: envoy’, Xinhua, 19 Sep. 2014, <http://www.china.org.cn/world/Off_the_Wire/2014-09/19/content_33560368.htm>.

⁵³ See e.g. ‘Should the U.S. cooperate with China on terrorism?’, ChinaFile, 26 Sep. 2014, <<http://www.chinafile.com/conversation/should-us-cooperate-china-terrorism>>.

VI. Нова роль Росії в безпеці Північно-Східної Азії

МЕТЬЮ ДЮШАТЕЛЬ, ОЛІВЕР БРЬОЙНЕР, КАТАРІНА ЗАЙБЕЛЬ

Після фактичної анексії Росією Криму на початку 2014р. і розширення кризи на сході України Росія перебуває під санкціями Заходу. Росія прагне компенсувати погіршення відносин зі США, ЄС і НАТО, намагаючись, зокрема, створити стратегічні союзи в Північно-Східній Азії – поглиблюючи зв'язки з Китаєм і шукаючи тісніших економічних і політичних відносин з Північною Кореєю.

Зміцнення китайсько-російського стратегічного партнерства

Росія розвиває стосунки з Китаєм у традиційних галузях: енергетика, безпека і співробітництво на міжнародній арені. У травні 2014р. Президент Росії відвідав Шанхай для підписання 30-річного газового контракту вартістю \$400 млрд. від імені російської газової компанії *Газпром*, і дві країни висловили намір довести у 2020р. двосторонню торгівлю до \$200 млрд.¹ Китай також пообіцяв Росії інвестиції, зокрема в рамках: партнерства між російською нафтовою компанією *Роснефть* і Китайською національною нафтогазовою корпорацією (*China National Petroleum Corporation, CNPC*) у перспективних проектах у Східному Сибіру; модернізації російських залізниць на суму \$10 млрд.; спільного підприємства з будівництва магістральних літаків на базі російського *Ільюшина*².

Крім того, *CNPC* розпочне будівництво китайської частини трубопроводу *Сила Сибіри*, яким планувалося започаткувати у 2015р. транспортування нафти з Росії до Китаю На полях форуму АТЕС у Пекіні 10-12 листопада 2014р. В.Путін і Сі Цзіньпін підписали ще одну угоду про поставки газу, за повідомленнями – про щорічне постачання із Сибіру до Китаю 30 млрд. м³ газу впродовж 30 років³.

З'являється дедалі більше ознак відновлення продажу Росією Китаю сучасних військових технологій. Китай з 1990-х років отримував від Росії нові системи озброєнь, зокрема літаки *Су-27* і *Су-30*, зенітні ракетні системи (ЗРС) *SA-10*, *SA-15* і *SA-20*, підводні човни класу *Kilo*, а також сучасні технології виробництва літаків і ракет⁴. Китай також імпортує російські двигуни для власних бойових літаків *JF-17* і *J-10*, закриваючи важливу технологічну нішу⁵. У 1990-2010рр. 80% китайського імпорту озброєнь надходили з Росії.

¹ 'Chinese premier to attend Europe summit, sign Russia deal', Reuters, 4 Oct. 2014.

² 'CNPC signs cooperation agreements with Gazprom and Rosneft respectively', Chinese National Petroleum Corporation (CNPC), 15 Oct. 2014, <<http://www.cnpc.com.cn/en/nr2014/201410/0807508c8fa04c46b22953a9c2363c4f.shtml>>; 'China, Russia sign deals on energy, high-speed railways', Xinhua Net, 14 Oct. 2014, <http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-10/14/c_133713784.htm>; 'Russia and China are to challenge Boeing and Airbus as world aircraft leaders', Russia Today, 31 May 2012, <<http://rt.com/business/russia-china-aircraft-ilyushin-654/>>; 'China cashes in on Russia's shrinking economic options', *Christian Science Monitor*, 14 Oct. 2014.

³ Paton, J., and Guo, A., 'Russia, China add to \$400 billion gas deal with accord', Bloomberg News, 10 Nov. 2014.

⁴ Jakobson L. et al., *China's Energy and Security Relations With Russia, Hopes, Frustrations and Uncertainties*, SIPRI Policy Paper no. 29 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2011).

⁵ Холтом П. та ін. Події у сфері поставок озброєнь у 2012р. – *Щорічник СІПРІ*, підрозділ I розділу 5.

Із середини 2000-х років китайський імпорт російських озброєнь суттєво зменшився⁶. Після піку у 2005р. він лише за два роки скоротився більш ніж на 50% і відтоді залишався на значно нижчому рівні. На готовність Росії постачати озброєння Китаю досі впливають шість факторів: (а) рівень російських технологій; (б) конкуренція (або її відсутність) з іншими постачальниками; (в) якість російських експортних озброєнь; (г) військово-технічні контакти Росії з Індією та іншими країнами; (д) побоювання несанкціонованого відтворення російських систем у Китаї; (е) конкуренція з Китаєм на світовому ринку озброєнь⁷. До несанкціонованих китайських копій російських систем озброєнь можна віднести бойові літаки *J-11B* (російський *СУ-27СК*); побоювання несанкціонованого відтворення в Китаї сучасного багатоцільового бойового літака *Су-35* є однією з головних причин затримки переговорів про продаж його Китаю⁸.

Від 2013р. спостерігається явне зміцнення політичних зв'язків між Китаєм і Росією. У листопаді 2014р., після кількох років переговорів, Росія підписала контракт на поставку Китаю ЗРС *С-400* на суму близько \$3 млрд. *С-400* суттєво посилює ППО Китаю у спірних акваторіях і прямо впливає на здатність ВПС Тайваню діяти у Тайванській протоці⁹. *С-400* також ускладнює дії Японії у Східнокитайському морі та допомагає забезпечувати зону розпізнавання ППО Китаю. Крім того, на час підготовки матеріалу були припущення про здійснення нарешті довгоочікуваного продажу Китаю винищувачів *Су-35*¹⁰. З 2012р. надходять повідомлення, що Китай і Росія готують угоду про продаж підводних човнів *Амур 1650* – експортної версії дизельних підводних човнів класу *Лада* ВМФ Росії¹¹. *С-400*, *Су-35* і *Амур* – нові модифікації систем, які Китай вже має.

З огляду на санкції Заходу на передачу Росії технологій, деякі російські експерти починають розглядати Китай як важливе джерело озброєнь і військових технологій. Одним із прикладів є озброєні безпілотні літальні апарати (БЛА), які Росія не виробляє. БЛА *Chengdu Pterodactyl I* виробництва *Aviation Industry Corporation of China (AVIC)* та *China Aerospace Science & Industry Corporation (CASIC)* вже експортуються до Саудівської Аравії і пропонуються Росії¹². Китайські десантні кораблі серії *071* могли б стати альтернативою французьким вертольотоносцям *Mistral*¹³.

⁶ Jakobson et al. (посилання 4), pp.17-22.

⁷ Jakobson et al. (посилання 4).

⁸ Saunders, P.C. and Wiseman, J.K., 'Buy, build, or steal: china's quest for advanced military aviation technologies, INSS China Strategic Perspectives, No.4, Dec. 2011, <<http://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/china/ChinaPerspectives-4.pdf>>.

⁹ Minnick, W., 'China's checkmate, S-400 looms large over Taiwan', *Defence News*, 6 Dec. 2014.

¹⁰ Novichkov N., Hardy J, 'Russia ready to supply standard SU-35s to China, says official', *IHS Jane's*, 25 Nov. 2014.

¹¹ 'China considers buying four Russian Amur-class AIP submarines', *Want China Times* (Taiwan), 17 Aug. 2014.

¹² Kashin, V., 'Russia must expand relationship with China', *Moscow Times*, 5 Oct. 2014.

¹³ У вересні 2014р. Франція зупинила заплановану поставку першого з двох вертольотоносців *Mistral*, замовлених Росією у 2011р. Обговорення цього питання див. у підрозділі I розділ 10 цього видання, а також: Kashin (посилання 12).

Проте, існують чіткі межі поглиблення китайсько-російських відносин. Російська політика продажу озброєнь Китаю не спрямована на підтримку територіальних претензій Китаю. Росія експортує озброєння і до країн, зокрема до Індії і В'єтнаму, з якими Китай має територіальні спори. Нещодавно укладена угода між компанією *Hindustan Aeronautics* і фірмою *Сухой* про спільне виробництво винищувача за технологією “стелс” п'ятого покоління на базі російського бойового літака *T-50* (розробляється) нагадує, що Росія налаштована передавати сучасні військові технології радше Індії, ніж Китаю¹⁴.

Крім того, Китай не зайняв чіткої позиції стосовно кризи в Україні, утримавшись під час голосування на Генеральній Асамблеї ООН Резолюції 68/26 щодо анексії Криму Росією. Хоча Китай традиційно виступає проти іноземного втручання у внутрішні справи інших країн і сепаратистських рухів, багато хто в Китаї розглядав українську революцію (Майдан) як елемент планів Заходу із заохочення зміни режимів в авторитарних країнах¹⁵.

Поворот Росії до Північної Кореї

Дипломатична активність у відносинах між Росією і Північною Кореєю у 2014р. сягнула безпрецедентного рівня – аж до запрошення керівника Північної Кореї Кім Чен Ина (*Kim Jong-un*) відвідати церемонію з нагоди завершення Другої світової війни в Москві у травні 2015р., яке північно-корейський лідер в останній момент відхилив. Це був би перший закордонний візит Кім Чен Ина як керівника Північної Кореї¹⁶. Росія намагалася розвивати економічні зв'язки з Північною Кореєю, яка, як і Росія, перебуває під міжнародними санкціями. У квітні 2014р. Парламент Росії погодився списати 90% боргу Північної Кореї (на суму \$10 млрд.), а решту 10% пообіцяв розглядати як інвестиції в цю країну¹⁷.

У жовтні 2014р. міністр закордонних справ Північної Кореї Рі Су Йон (*Ri Su Yong*) здійснив 10-денний візит до Росії. Крім висловлення підтримки Північної Кореї Росії в українській кризі, візит Рі Су Йона стосувався економічного співробітництва; зокрема, були підписані угоди про двосторонні проекти в сільському господарстві¹⁸. У 2008р. Росія інвестувала розвиток залізничної інфраструктури між прикордонним містом Хасан і портом Раджин у Північній Кореї, що дозволило Росії у 2014р. розпочати поставки вугілля до Південної Кореї через Північну Корею¹⁹. У 2014р. дипломатичні перемовини про економічне співробітництво стосувалися можливої участі російських компаній в модернізації і розвитку слабкої мережі залізниць і

¹⁴ ‘Indo-Russian jet program finally moves forward’, *Defence News*, 15 Sep. 2014.

¹⁵ Про кризу в Україні див. розділ 3 цього видання.

¹⁶ ‘Russia invites North Korea leader for May visit’, *Reuters*, 17 Dec. 2014.

¹⁷ ‘Russia writes off 90 percent of North Korea debt, eyes gas pipeline’, *Reuters*, 19 Apr. 2014.

¹⁸ Toloraya, G., ‘Russia–North Korea ties gain traction’, *38 North*, 6 Nov. 2014, <<http://38north.org/2014/11/toloraya110614/>>.

¹⁹ Russian Railway, Profile: The Khasan-Rajin Project, [n.d.], <http://eng.rzd.ru/statice/public/en?STRUCTURE_ID=4088>.

автошляхів Північної Кореї. Проблемою є фінансування, особливо внаслідок падіння рубля. Як початок фінансування Росія розглядає два варіанти: або залучити південнокорейські компанії, що остерігаються цього з політичних міркувань, або орієнтуватися на розробку корисних копалин у Північній Кореї.

Економічні обмеження стримують роль Росії, яку вона може відігравати в підйомі економіки Північної Кореї. Росія пропонує Північній Кореї диверсифікувати зовнішньоекономічну стратегію, яка останніми роками дуже залежала від зв'язків з Китаєм. Стратегічні наслідки ширших відносин Росії і Північної Кореї будуть, імовірно, обмеженими, оскільки Росія не може переконати США та Південну Корею повернутися до шестисторонніх переговорів²⁰. Якщо Росія не погодиться на крупні продажі озброєнь Китаю, то її наміри зміцнити свої стратегічні позиції у Північно-Східній Азії матимуть обмежені результати.

²⁰ Шестисторонні переговори спрямовані на переконання Північної Кореї відмовитися від ядерного арсеналу в обмін на міжнародну допомогу. Див.: Кайл Ш.Н. та ін. Ядерні військові спроможності Північної Кореї – *Щорічник СППІ 2014*, підрозділ IX розділу 6.

8. Безпека та розвиток: засади

Загальний огляд

Безпека та розвиток традиційно формують різні дискурси міжнародних досліджень. Раніше розвиток визначали як зростання економіки та добробуту, а віднедавна це поняття розширили внесенням до нього спроможностей, шансів і вибору. Водночас безпека в дискурсі міжнародних відносин має різні виміри: безпека особи, людини та держави (включно з питаннями суверенітету з акцентом на “загрозах, використанні збройних сил та управлінні ними” з метою забезпечення територіальної цілісності). Ці сфери політики стосуються різних суб’єктів і зосереджуються на різних загрозах – внутрішніх, зовнішніх, наявних та інших. Увага до кожної із загроз часто змінюється з часом: загрози розвитку мають вимір поколінь, тоді як загрози безпеці мають невідкладний характер.

Проте, у складному, дедалі тісніше взаємопов’язаному, світі стає зрозуміло, що безпека та розвиток нерозривно залежать одне від одного, особливо в найменш розвинутих країнах. Загрози безпеці можуть мати соціально-економічні корені, включно з боротьбою за природні ресурси, побічними наслідками деградації довкілля, економічною і соціальною нерівністю, природними катаклізмами, політичною та економічною міграцією, контрабандою наркотиків. Зв’язок між ними – не новина; так, вже понад 20 років розвиток пов’язують з безпекою на основі концепції безпеки людини. Цей зв’язок буває складним: відставання в розвитку може призвести до невдоволення, конфліктів, а конфлікти можуть загрожувати розвитку. У Декларації тисячоліття ООН (United Nations Millennium Declaration) мир і безпека названі передумовами зменшення бідності; недавній розгляд Цілей розвитку тисячоліття (Millennium Development Goals) підтвердив, що країни, які найбільше потерпають від конфліктів, нестабільності та переміщення людей, відстають і в боротьбі з бідністю. Часто виникає порочне коло, адже економічні потрясіння, пов’язані в т.ч. із забрудненням довкілля, міграцією і стрибками цін на продукти харчування, потім можуть спричиняти нові небезпеки.

Тоді як світ визначає новий глобальний порядок денний сталого розвитку, дослідження безпеки та розвитку пов’язують ці дві сфери і надають знання з питань безпеки, які можна застосовувати для розв’язання проблем світу, що розвивається. У цьому розділі аудиторії Щорічника СІПРІ пропонується ряд тем сталого розвитку та розглядаються деякі наслідки небезпеки й конфліктів для розвитку найбільш уразливих у світі груп населення.

У підрозділі I показано нинішнє міжнародне розуміння взаємозв’язків безпеки та розвитку в менш розвинутих країнах та особливо у країнах із середнім рівнем доходу. У підрозділі оцінюється існуюче розуміння вразливості (fragility) та формується її концепція в термінах радше системного мислення, а не державоцентричної моделі, з метою

поглибленого аналізу зв'язків між симптомами і причинами вразливості, а також взаємного впливу різних процесів. Уразливість системи – це стан, за якого слабка безпека поєднується зі слабким розвитком, створюючи складні виклики як для розвитку, так і для безпеки.

У підрозділ II розглядається одна з таких уразливих систем, демонструючи, як недавнє насильство проти медичних працівників вплинуло на надання послуг у ряді вразливих держав.

Нарешті, системний розгляд гендерної концепції допомагає виявити структурну нерівність, що ґрунтується на соціальних нормах. Гендерний аналіз, наприклад, може показати, як чоловіки та жінки по-різному сприймають небезпеку і нестабільність (див. також розділ 4 цього видання), а це дає знання, що дозволяють зробити політику більш ефективною. На підґрунті цих висновків у підрозділі III описується, як у складних системах гендерні норми та культура пов'язуються з безпекою і розвитком. Таким чином, краще розуміння зв'язку між структурною нерівністю і процесами безпеки та розвитку могло б сприяти зміцненню миру та безпеки.

ГЕРІ МІЛАНТЕ, СУЮН ЧАН

I. Поза межами вразливих держав: розуміння безпеки та розвитку через системний підхід

ГЕРІ МІЛАНТЕ, СУЮН ЧАН, АЛІСОН БЬОРТ

Країни, вражені війною та нестабільністю (у цілому – вразливі держави, або *fragile states*), стикаються зі складними викликами для розвитку, екології, гуманітарної сфери тощо. У цьому підрозділі розглядається складність застосування системного підходу для аналізу вразливості. Увага зосереджується на останніх тенденціях у вразливих державах, з огляду як на результати їх розвитку, так і на міжнародну політичну реакцію у вигляді появи Цілей сталого розвитку. Приклад Африки свідчить про користь застосування системного підходу.

Системний підхід до складних викликів

Системне мислення означає розуміння того, яким чином взаємодіють усі ключові суб'єкти, продукуючи проміжні та кінцеві результати¹. Взаємопов'язані елементи складають разом систему, а функціонування системи оцінюється за її продуктивністю або остаточними результатами. Системи є часто пов'язаними одна з одною, мають підсилюючі і стабілізуючі ланцюги зворотного зв'язку, є подекуди циклічними, хаотичними, іншими словами – нелінійними, і майже завжди – складними (схема. 8.1). Системне мислення значною мірою виникло з екологічних досліджень. Прикладом є концепція екосистем: повітря, вода, ґрунт, погода і клімат, рослини і тварини – всі разом впливають одне на одного та на систему в цілому².

Системний підхід дає політикам, які займаються вразливими державами, здатність осягнути сутність справ, оскільки він означає, що для досягнення мети будь-які рішення мають бути внутрішньо узгодженими з усіма елементами системи. Системні рішення, спрямовані на забезпечення стійкості – чи усунення вразливості, – бувають короткостроковими, оскільки системи можуть бути динамічними, проблеми та рішення в них постійно еволюціонують і змінюються навіть під час їх реалізації³. Крім того, оскільки в реальному світі складні системи не можна відтворити у лабораторії, то є ризик

¹ До ключових суб'єктів можуть належати зацікавлені сторони, особи та інститути, що взаємодіють у межах системи. Процеси охоплюють творчу і продуктивну діяльність, а також деструктивні дії. Результати цих процесів можуть бути інформаційними та матеріальними, корисними або шкідливими. Див.: Senge, P., *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization* (Doubleday/Currency: New York, 1990).

² Докладніше про системне мислення в екосистемах див.: Capra, F., *The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems* (Anchor Books: New York, 1997); Odum, H.T., *Ecological and General Systems: An Introduction to Systems Ecology* (Colorado University Press: Colorado, 1994).

³ Taleb, N.N., *Antifragile: Things that Gain from Disorder* (Random House: New York, 2014); Andrews, M., Pritchett, L. and Woolcock, M., *Escaping Capability Traps through Problem-Driven Iterative Adaptation (PDIA)*, Center for Global Development Working Paper no.299, June 2012; Kleinfeld, R., 'Improving development aid design and evaluation: plan for sailboats, not trains', Carnegie Endowment for International Peace Brief, Mar. 2014.

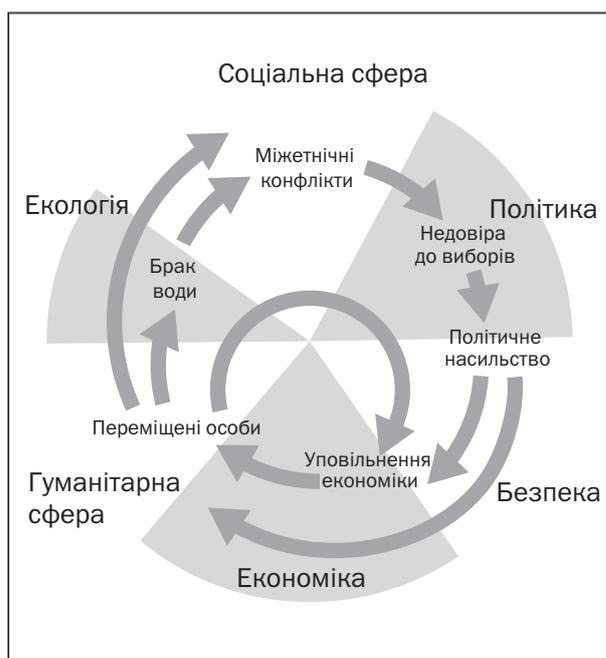

Схема 8.1. Схематизація складної проблеми в уявній країні.

Примітка: Потрясіння, стреси та насильство можуть бути як причиною, так і симптомом складних уразливих систем. Вони виходять за межі безпеки та розвитку, а також за соціальну, політичну, безпекову, економічну, гуманітарну, екологічну сфери. Зворотні зв'язки можуть мати посилюючі властивості, якщо ланцюги зворотного зв'язку створюють певний додатковий ефект і подальшу нестабільність у системі.

отримання хибних висновків стосовно критеріїв їх функціональності. Через складність систем та можливе поширення результатів їх діяльності на різні сфери (соціальну, політичну, економічну, гуманітарну тощо), проблему та очікувані чи неочікувані наслідки рішень, спрямованих на покращення функціональності системи, треба розуміти в цілому.

Такі соціальні системи, як держави та суспільства, тісно взаємопов'язані кордонами, торгівлею, туризмом, фінансовими ринками, міграцією, Інтернетом, довкіллям, сполучаються крізь інші напівпрозорі роздільні лінії. Тому визначити межі такої складної системи буває дуже складно. В уявній країні, зображеній на схемі 8.1, через колишні міжетнічні конфлікти немає довіри до нових виборів, що, своєю чергою, веде до політичного насильства. Насильство зумовлює ланцюг певних подій і провокує закриття виробництв і зупинку економічної діяльності, що спричиняє значні економічні збитки. Вигнані насильством люди мігрують країною, виснажуючи й без того обмежені водні ресурси. Якщо система підсилює ці наслідки, наприклад, генеруючи нові конфлікти, то це може призвести до недовіри та поновлення насильства на наступних виборах. Будь-яке розв'язання цих викликів вимагає розуміння наслідків їх прояву в інших сферах. Так, жорсткі заходи безпеки можуть призвести до зростання невдоволення і більш суттєвих зсувів у соціальній і гуманітарній сферах. Системне мислення підказує, що межі системи в такій складній ситуації залежать від суб'єктивних рішень політиків, які визначають проблему і способи її розв'язання.

На схемі 8.1 наведено уявний, спрощений приклад, але він показує складність зв'язків між безпекою і розвитком у такому контексті. Системи можуть перетинатися між собою, перебувати всередині інших систем і взаємодіяти з іншими системами та рештою світу. Проблеми та рішення, пов'язані з державотворенням і миротворчістю, часто охоплюють і пронизують різні сфери – гуманітарну, розвитку, безпеки, правосуддя, політики, екології⁴. Швидкість і глибина змін можуть зумовлювати як виклики, так і можливості. Системний підхід є корисним для виявлення не лише складних проблем і викликів, але й можливої відсутності “кращого” способу їх розв'язання⁵. Коли виклики виглядають важкими для розв'язання, неподоланими або надто складними для повного розуміння, їх часто називають “дурними проблемами”⁶. Усвідомлення “дурних проблем” є корисним для визначення ситуації, коли для виходу з політичного чи іншого глухого кута потрібне “субоптимальне”, або “найбільш задовільне” рішення. Схематизація такої системи може виявити непередбачувані наслідки, ланцюги зворотних зв'язків та інші циклічні ефекти. Через суб'єктивний характер визначення як системи, так і проблеми інтерактивна схематизація може допомогти виявленню розбіжностей сторін у поглядах на проблеми та можливі шляхи їх розв'язання.

Уразливі держави та системи

Системне мислення надає новий інструмент для розуміння вразливих держав і поводження з ними. Зосередження уваги на державах, їх сильних і слабких сторонах не є чимось новим. Нинішній увазі до вразливих держав передували міркування про те, як побудувати міцну державу за умов постколоніальних форм правління 1960-х років, поява в літературі розчарувань державою та її невдачами в 1980-1990-х роках, наукова література про вразливість держав, – але разом з тим кількість уразливих держав з початку XXI століття збільшилася в геометричній прогресії⁷.

Дискурс уразливих держав вийшов на перший план після холодної війни, на початку 1990-х років як спосіб виявлення та опису нових джерел загроз і

⁴ Про Цілі миротворчості та державотворення (*Peacebuilding and Statebuilding Goals, PSGs*), нові Цілі сталого розвитку (*Sustainable Development Goals, SDGs*), що відбивають складність застосування для розвитку цілісних системних підходів, див.: New Deal, ‘Peacebuilding and statebuilding goals’, <<http://www.newdeal4peace.org/peacebuilding-and-statebuilding-goals/>>; United Nations, General Assembly, Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/68/970, 12 Aug. 2014.

⁵ Milante, G., ‘A thousand paths to poverty reduction’, eds L.Chandy, H.Kato and H.Kharas, *The Last Mile in Ending Extreme Poverty* (Brookings Institution Press: Washington, DC, June 2015).

⁶ Conklin, J., *Dialogue Mapping: Building Shared Understanding of Wicked Problems* (John Wiley & Sons: West Sussex, 2006).

⁷ Brownlie, I., *African Boundaries: A Legal and Diplomatic Encyclopaedia* (University of California Press: Los Angeles, 1979), p.74; Jackson R. H., ‘Quasi-states, dual regimes, and neoclassical theory: international jurisprudence and the third world’, *International Organization*, vol.41, no.4 (Autumn 1987), p.526; Jackson, R.H. and Rosberg, C.G., ‘Why Africa’s weak states persist: the empirical and the juridical in statehood’, *World Politics*, vol.35, no.1 (Oct. 1982), pp.1-24; Migdal, J.S., *Strong Societies and Weak States: State–Society Relations and State Capabilities in the Third World* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 1988).

слабких держав, а також витоків терористичних нападів на США 11 вересня 2001р.⁸ Міжнародне співтовариство звернуло увагу на державну вразливість і підтримало вразливі держави, аби “досягти змін на краще” та “підвищити ефективність допомоги розвитку” (Світовий банк, 2002р.), “забезпечити стійкість” (Організація економічного співробітництва та розвитку, ОЕСР, 2008р.) чи “надійно позбутися бідності та небезпеки” (ОЕСР, 2007р.)⁹.

Уразливість часто визначається на рівні саме держави через примат національних суб’єктів і наявності національної статистики. Отже, термін “уразливі держави” стисло позначає країни, не здатні впоратися з економічними, екологічними чи політичними потрясіннями в межах своїх політичних та інституційних процесів.

Застосування цього терміну жорстко критикують переважно через неоднорідність країн, класифікованих як уразливі, хоч існує й точка зору, що слово “вразливий” має принизливий сенс¹⁰. Широке використання терміну “вразлива держава” може спричиняти понятійну розпливчастість і помилкове визначення викликів – є багато т.зв. уразливих держав з дуже міцними громадами і спільнотами в межах політичної території держави. Аналогічно, вразливими можуть бути спільноти в загалом стійких державах.

Проте, аналіз на рівні держав є корисним для описових цілей. Річні аналітичні доповіді ОЕСР і Світового банку, зокрема, містять корисний опис світових тенденцій в цій неоднорідній групі держав. Для концептуального узгодження з іншими джерелами в цьому розділі використані визначення та перелік уразливих держав, розроблені ОЕСР¹¹.

⁸ Marten, K., ‘Failing states and conflict’, ed. R.A. Denemark, *The International Studies Encyclopedia* (Wiley-Blackwell: Hoboken, NJ, 2010), pp.2012-2022; Barnett, M., ‘Building a republican peace: stabilizing states after war’, *International Security*, vol.30, no.4 (Spring 2006), pp.87-112.

⁹ World Bank, *World Bank Group Work in Low Income Countries Under Stress: A Task Force Report* (World Bank: Washington, DC, 2002); OECD, ‘Concepts and dilemmas of state building in fragile states: from fragility to resilience’, *OECD Journal on Development*, vol.9, no.3 (Apr. 2009); OECD DAC, *Principles for Good International Engagement in Fragile States and Situations* (OECD: Paris, Apr. 2007).

¹⁰ Brinkerhoff, D.W., ‘State fragility and failure as wicked problems: beyond naming and taming’, *Third World Quarterly*, vol.35, no.2 (Dec. 2014), 333-344; Nay, O., ‘Fragile and failed states: critical perspectives on conceptual hybrids’, *International Political Science Review*, vol.34, no.3 (June 2013), pp.326-341; Boege, V., Brown, M.A. and Clements, K.P., ‘Hybrid political orders, not fragile states’, *Peace Review: A Journal of Social Justice*, vol.21, no.1 (Feb. 2009), pp.13-21; Call, C.T., ‘The fallacy of the “failed states”’, *Third World Quarterly*, vol.29, no.8 (Dec. 2008), pp.1491-1507; Bøås, M. and Jennings, K.M., ‘Insecurity and development: the rhetoric of the “failed states”’, *European Journal of Development Research*, vol.17, no.3 (Sep. 2005), pp.385-395.

¹¹ На основі класифікації ОЕСР, за 2015р. уразливими названі 50 країн та економік: Афганістан, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, Комори, Конго, Кот-д’Івуар, Північна Корея, ДРК, Єгипет, Єрїтрея, Ефіопія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Ірак, Кенія, Кірібаті, Косово, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Маршаллові Острови, Мавританія, Мікронезія, М’янма, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сьєрра-Леоне, Соломонові Острови, Сомалі, Південний Судан, Шрі-Ланка, Судан, Сирія, Тімор-Лешті, Того, Тувалу, Уганда, Західний берег і Сектор Гази, Ємен, Зімбабве. Методика визначення уразливих країн та економік див.: OECD, *Fragile States 2014: Domestic Revenue Mobilisation in Fragile States* (OECD: Paris, 2014); OECD, *States of Fragility 2015: Meeting Post-2015 Ambitions* (OECD: Paris, 2015).

Застосування системного підходу для розуміння вразливості передбачає її визначення на відповідному рівні чи рівнях (субнаціональному, національному, регіональному, глобальному, (поза-)галузевому, часовому чи на одному рівні вздовж негеографічних меж системи) з метою найкращого розпізнавання рішення. В цьому розділі термін “уразлива система” вживається з метою врахування цієї вимоги за умов браку деталізації доповідей про тенденції в конкретних державах. Уразливість системи – це стан, за якого слабка безпека поєднується зі слабким розвитком, створюючи складні виклики як для розвитку, так і для безпеки.

Згідно з визначенням ОЕСР уразливої держави, приблизно 1,4 млрд. людей живуть у 50 уразливих державах. Населення всіх уразливих систем може бути більшим, залежно від визначення цих систем. Сьогодні 43% найбідніших людей світу (тих, хто живе менш ніж на \$1,25 на день) проживають у вразливих державах¹². Хоча боротьба з бідністю у світі дає очевидні плоди, у вразливих державах прогрес відстає, і наявні результати моделювання дозволяють припустити, що понад половини найбідніших людей світу до 2030р. будуть сконцентровані у вразливих державах (схема 8.2)¹³.

Крім того, вразливі системи наражаються на насильство та інші складні виклики. Відповідно до останніх тенденцій, світ стає менш мирним – насамперед через зростання кількості збройних конфліктів, збройного насильства за участі недержавних суб’єктів (що часто, але не завжди іменують “тероризмом”) і відповідне збільшення числа біженців і переміщених осіб¹⁴. Проте, зміни клімату, зростання економічної нерівності всередині держав і між ними та інші чинники також пов’язані зі зростанням конфліктності. Дійсно, зі зростанням кількості конфліктів плоди розвитку в уражених конфліктами державах зникають, і повертається бідність. Громадянська війна чи гуманітарна криза в державі, що розвивається, може відкинути її в гуманітарному розвитку та економічному зростанні на ціле покоління¹⁵. Ніде це не видно краще, ніж у викликах і можливостях безпеки та розвитку в Африці (див. нижче).

Утім, варто зауважити, що не всі вразливі системи є вразливими через війну чи пряме насильство. В багатьох із них невизначеність і нестабільність спричинили тривалий період відставання в розвитку та повільне економічне

¹² OECD, *States of Fragility 2015* (посилання 11).

¹³ Burt, A., Hughes, B. and Milante, G., ‘Eradicating poverty in fragile states: prospects of reaching the “high-hanging fruits” by 2030’, Policy Research Working Paper WPS7002 (World Bank: Washington, DC, Aug. 2014).

¹⁴ Мелвін Н. Збройні конфлікти – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ I розділу 2; Institute for Economics and Peace (IEP), *Global Peace Index 2014* (IEP: Sydney, June 2014).

¹⁵ Brück, T. and Milante, G., ‘Financing peace and security for sustainable development’, Development Co-operation Report 2014: Mobilising Resources for Sustainable Development (OECD: Paris, 2014); World Bank, *World Development Report 2011: Conflict, Security, and Development* (World Bank: Washington, DC, 2011).

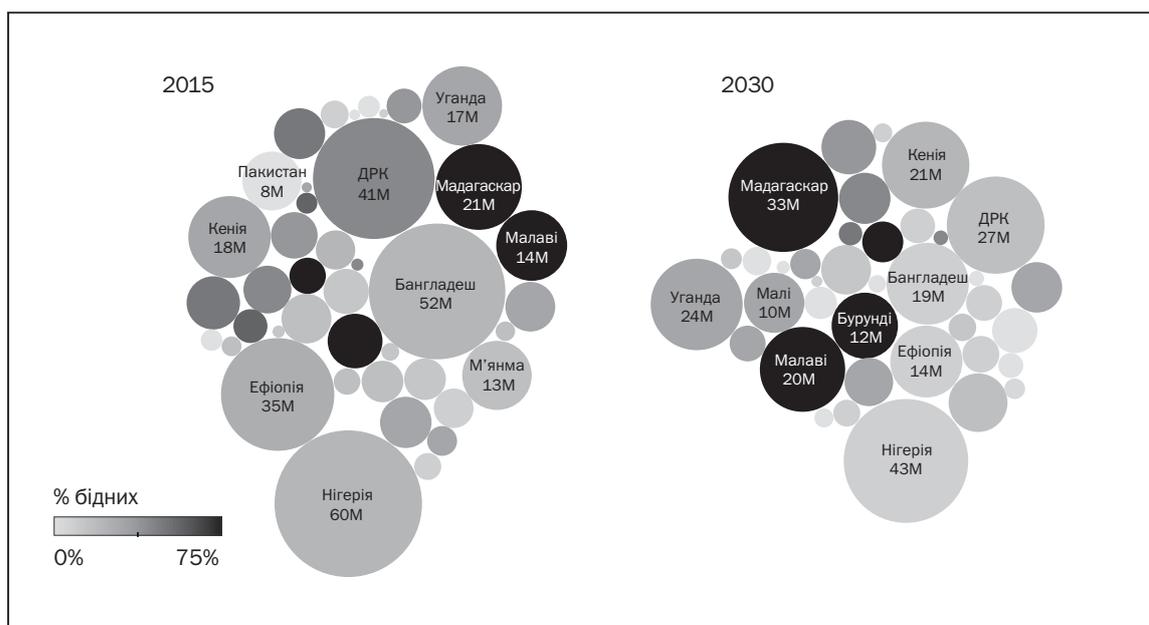

Схема 8.2. Прогнозований рівень бідності у 2015-2030рр.: 10 уразливих держав з найбільшим числом бідних.

Примітка: розмір кожного кола відповідає числу бідних, а забарвлення – рівню бідності. Розміри кіл у 2015р. і 2030р. наведені за єдиною шкалою.

Джерела: Розрахунки авторів на основі *International Futures version 7.09*, <http://www.ifs.du.edu/ifs/frm_MainMenu.aspx>. Держави, наведені на схемі, належать до переліку ОЕСР уразливих держав за 2015р. Див.: OECD, *States of Fragility 2015: Meeting Post-2015 Ambitions* (OECD: Paris, 2015).

зростання¹⁶. В цих системах виклики важко однозначно визначити як проблеми розвитку, безпеки, гуманітарні чи дипломатичні, і рішення також можуть не підлягати однозначній класифікації. Уразливість може бути спричинена політичною непевністю навколо спірних результатів виборів та конституційних процесів, нездатністю уряду впоратися з проблемами розвитку, природними чи техногенними катастрофами та системними потрясіннями, в т.ч. пов'язаними зі змінами клімату, особливо в маленьких острівних країнах. При цьому, майже в половині з 50 держав, названих ОЕСР уразливими, у 2014р. не було загиблих від бойових дій¹⁷.

Людина, яка живе в уразливій державі, майже вдвічі (в 1,76 разу) імовірніше, порівняно з невразливою, житиме у злиднях. Майже в 4 рази (3,78) імовірніше, порівняно з невразливими розвинутими країнами, що дитина шкільного віку в уразливій державі не потрапить до школи. Так само, народжена в уразливій країні дитина має у 2,6 разу більше шансів померти до того, як їй виповниться рік. Ці дані ілюструють як тяжкі наслідки вразливості для розвитку, так і їх вплив на ціле покоління – бідність, недоїдання, брак питної води і санітарії, недоступність освіти, – які матимуть відгук у майбутніх подіях та ускладнять рух до цілей розвитку.

¹⁶ Цю непевність, нестабільність, страх насильства та відсутність взаємовигідного миру також можна назвати структурним насильством, що відрізняється від прямого. Див.: Galtung, J., 'Violence, peace, and peace research', *Journal of Peace Research*, vol.6, no.3 (1969), p.171.

¹⁷ OECD, *States of Fragility 2015* (посилання 11).

Застосування системного підходу для розуміння викликів і можливостей в Африці

Згідно з переліком ОЕСР, 30 з 50 вразливих держав розташовані в Африці, на континенті, що змінюється з неймовірною швидкістю. В останні 10 років Африка демонструє швидке економічне зростання (5,3% у 2005-2013рр., 4,6% у 2014р. і прогнози 5,2% у 2015-2016рр.) і перетворення, що надають нові можливості й покращують умови життя мільйонів людей¹⁸. Бідність зменшується, доходи зростають, освіта та медицина покращуються. Але зміни в характері конфліктів, урбанізація і поширення нетрів, молодіжний бум, нерівність і соціальна ізоляція, кліматичні проблеми та руйнування довкілля загрожують стабільності і здатні створити суттєве навантаження на соціально-економічні та політичні системи в Африці та завадити сталому розвитку.

Населення Африки швидко зростає і до 2050р. може збільшитися майже вдвічі – до 2,4 млрд. У 2030р. 37% її населення буде молодше 15 років, а 57% – молодше 25 років¹⁹. Таке зростання робочої сили дає континенту величезні можливості. Однак, цю демографічну тенденцію слід оцінювати з позицій ринків праці, яким доведеться поглинути нових працівників. У Південному Судані, де 62% населення молодше 25 років, а економіка без виходу до моря слабо диверсифікована, ринок праці може виявитися замалим, щоб поглинути всіх нових працівників. Цей молодіжний бум може бути чинником уразливості в Африці²⁰. У 2013р. рівень безробіття серед молоді в Північній Африці був найвищим у світі – понад 29%. У Екваторіальній Африці (на південь від Сахари) офіційний рівень безробіття серед молоді становив у середньому 11,8%, що вдвічі вище за безробіття серед дорослих²¹. Як показала “арабська весна”, поєднання безробіття серед молоді, кращої освіти та інформаційних технологій може призвести в уразливій системі до політичної нестабільності.

Урбанізація чинить також підсилюючий зворотний вплив на інші системи. Очікується, що міське населення Африки зростатиме на 45% швидше за населення континенту в цілому, і до 2050р. населення міст сягне 55,9%²². Хоча міста можуть бути рушіями економічного зростання, приплив заробітчан і

¹⁸ AfDB, OECD and UNDP, *African Development Outlook 2014: Global Value Chains and Africa's Industrialisation* (OECD: Paris, 2014); Chuhan-Pole, P., 'Africa's Pulse', vol.10 (World Bank: Washington, DC, Oct. 2014).

¹⁹ Ці результати ґрунтуються на “усередненому” прогнозі, що передбачає падіння народжуваності у країнах, де досі домінують великі сім'ї, а також невелике зростання народжуваності в ряді країн, де жінка має в середньому менше двох дітей. Див.: UN Department of Economic and Social Affairs (DESA), Population Division, *World Population Prospects: The 2012 Revision* (UN: New York, 2013).

²⁰ Urdal, H., 'A clash of generations? Youth bulges and political violence', *International Studies Quarterly*, vol.50, issue 3 (Sep. 2006).

²¹ International Labour Organization (ILO), *Global Employment Trends 2014: Risk of a Jobless Recovery?* (ILO: Geneva, 2014).

²² UN DESA, Population Division, *World Urbanization Prospects: The 2014 Revision* (UN: New York, 2014).

зростання населення можуть обвалити й без того слабку соціальну систему та інфраструктуру. Зростання значною мірою відбуватиметься за рахунок стихійних поселень – у 2030р. 100 млн. африканців житимуть у нетрях. Така незапланована урбанізація є потенційною загрозою для стабільності в африканських містах²³.

Крім того, зміни клімату, за різними оцінками, коштують африканським країнам 3% ВВП щороку, і до 2050р. загрозу голоду через зміни клімату відчуватимуть на 20% більше африканців²⁴. Зв'язок між змінами клімату та конфліктами є складним і вказує на “дурну проблему”, яку, можливо, ніколи до кінця не зрозуміють. Кілька досліджень показали, що загроза конфлікту може зростати, коли погода стає більш мінливою і коли у країнах стає спекотніше; але зв'язок між погодними катаклізмами внаслідок змін клімату та насильницькими конфліктами залишається відкритим питанням²⁵. Утім, для того, щоб реагувати на нові стреси, пов'язані зі змінами клімату, системам доведеться адаптуватися та розвиватися.

У 1970-1980-х роках в Екваторіальній Африці точилися в середньому 12 конфліктів на рік, у т.ч. міждержавні і громадянські війни. Але в 1990-х роках сталося різке зростання кількості конфліктів і насильства на рівні громад²⁶. Хоча ця тенденція на початку 2000-х років зійшла нанівець, проте останнім часом насильство на континенті знову зростає. Всі ці тенденції разом можуть створити нові виклики для миру і сталого розвитку в Африці – від насильства на державному рівні до колективного насильства між недержавними суб'єктами. Системний підхід може допомогти зменшити ефект поширення колективного насильства завдяки, зокрема, кращому розумінню міграції: чому люди їдуть, куди вони можуть їхати і як можна інтегрувати їх до місцевих економіки та суспільства²⁷.

Проблематика сталого розвитку після 2015р.

Цілі розвитку тисячоліття, визначені на Саміті тисячоліття ООН (*United Nations Millennium Summit*) у 2000р., зосереджувалися на деяких з найнагальніших викликах світового розвитку у 2000-2015рр. (врізка 8.1). Оскільки

²³ У 2013р. в постраждалих від конфліктів уразливих державах близько 36% населення жили в містах. Джерело: розрахунки авторів на основі даних *UN DESA* (посилання 22) і переліку ОЕСР уразливих держав (посилання 11).

²⁴ AfDB, High Level Panel on Fragile States, *Ending Conflict & Building Peace in Africa: A Call to Action* (AfDB: Tunis, Jan. 2014).

²⁵ Hsiang, S.M., Burke, M. and Miguel, E., ‘Quantifying the influence of climate on human conflict’, *Science*, vol.341, no.6151 (2013); Salehyan, I., ‘From climate change to conflict? No consensus yet’, *Journal of Peace Research*, vol.45, no.3 (2008); Forsyth, T. and Schomerus, M., *Climate Change and Conflict: A Systematic Evidence, Justice and Security Programme (JSRP) Paper 8* (JSRP: London, Sep. 2013).

²⁶ Темнер Л., Валленштайн П. Структура організованого насильства у 2003-2012рр. – *Щорічник СІПРІ 2014, підрозділ III розділу 2*.

²⁷ З 1989р. по 2013р. в Екваторіальній Африці було зареєстровано 419 недержавних конфліктів з близько 60 тис. прямих жертв. Див.: Uppsala Conflict Data Program (UCDP), ‘UCDP Non-State Conflict Dataset v.2.5-2014, 1989-2013’, <http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/ucdp_non-state_conflict_dataset/>. Про конфлікти в Африці див. також підрозділ II розділу 4 цього видання.

Врізка 8.1. Проблематика сталого розвитку після 2015р.

У 2015р., з наближенням термінів, визначених у Цілях розвитку тисячоліття на Саміті тисячоліття ООН у 2000р., міжнародна спільнота розпочне обговорювати нові завдання розвитку. На пленарному засіданні ГА ООН на вищому рівні з розгляду виконання Цілей 2010р. країни-учасниці ООН закликали переосмислити проблематику розвитку після 2015р. У відповідь Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у 2012р. створив Робочу групу із системних завдань на період після 2015р. (*System Task Team on Post-2015*) і дав старт роботі Комісії високого рівня з питань розвитку після 2015р. (*High Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development*) у складі відомих діячів.

Тон новому обговоренню розвитку у світі задала Конференція ООН зі сталого розвитку (*Rio+20*) у 2012р., ухваливши підсумковий документ “Майбутнє, якого ми прагнемо” (*The Future We Want*). Підсумковий документ узагальнив уроки 20-річного розвитку і закликав спільно виробити цілі сталого розвитку, створивши міжурядову Відкриту робочу групу з питань цілей сталого розвитку (*Open Working Group on Sustainable Development Goals*). Комісія високого рівня і Відкрита робоча група намагалися виробити єдину концепцію розвитку з наголосом на зменшенні бідності і сталому розвитку. Водночас, для заохочення спільної, відкритої, прозорої розмови у світі, Групи ООН з питань розвитку (*UN Development Groups*) ініціювали національні, глобальні та тематичні консультації за участі багатьох зацікавлених сторін (включно з місцевою владою, громадянським суспільством, приватним сектором і науковими колами). Генеральний секретар об’єднав ці напрацювання в доповіді “Шлях до гідності до 2030р.” (*The Road to Dignity by 2030*) і визначив 17 Цілей сталого розвитку, вироблених Відкритою робочою групою, базою процесу після 2015р. У 2015р. країни-учасниці ООН узгодять та ухвалять їх остаточну редакцію.

Джерела: United Nations System Task Team on the Post-2015 UN Development Agenda, *Realizing the Future We Want*, Report to the Secretary-General (UN: New York, June 2012); *A Renewed Global Partnership for Development* (UN: New York, Mar. 2013); *A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies through Sustainable Development*, High Level Panel of Eminent Persons on the Post-2015 Development Agenda, 2013, <http://www.un.org/sg/management/pdf/HLP_P2015_Report.pdf>; United Nations, General Assembly, ‘The future we want’, Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012, A/RES/66/288, 11 Sep. 2012.

у 2015р. планується оцінити процес досягнення цих цілей, існує очевидна потреба розглянути особливий випадок уразливих систем – переважно анклавів, що випадають із загального прогресивного тренду країн Африки, – які можуть залишитися позаду в наступному поколінні розвитку²⁸. Як зазначено вище, для цих уразливих систем питання безпеки стають питаннями розвитку. За даними ОЕСР, до 2015р. зменшать бідність удвічі лише третина вразливих держав, порівняно з 2/3 невразливих держав, що мають досягти цієї мети. Суттєві зміни спостерігаються також у просуванні вразливих країн до Цілей розвитку тисячоліття за критеріями початкової освіти, материнської смертності, доступу до води та нормальних санітарних умов. Визначаючи нові світові завдання сталого розвитку, важливо вивчити попередній пов’язаний з безпекою досвід, особливо під час розв’язання складних викликів, з якими стикаються найбідніші країни світу.

Сталий розвиток визначають як “розвиток, що відповідає потребам сучасності, не шкодячи можливостям майбутніх поколінь задовольнити свої

²⁸ United Nations, *The Millennium Development Goals Report 2013* (United Nations: New York, 2013).

потреби”²⁹. Оскільки ці потреби дедалі більше визначаються в термінах соціально-економічного добробуту, свобод, вибору та захисту довкілля, то для охоплення позитивних і негативних побічних ефектів та їх взаємного впливу потрібен системний підхід³⁰. Так, у рамках концепції сталого розвитку природні та відновлювані ресурси (включно з майбутньою вартістю цих активів) розглядаються як капітал. Так само соціальний капітал, як правило, не врахований в балансах та інвестиційних звітах, також має бути оцінений в рамках належного розгляду майбутніх потреб. Під час глобального процесу консультацій під егідою ООН сталий розвиток буде описаний у вигляді нового переліку із 17 цілей розвитку, включно з новим завданням – “заохочувати до сталого розвитку мирні суспільства рівних можливостей, забезпечити для всіх доступ до правосуддя та побудувати на всіх рівнях ефективні, підзвітні інклюзивні інститути”³¹. Окремі країни-учасниці ООН заперечували нові цілі, у зв’язку із внесенням таких понять, як верховенство права (на противагу попередньому формулюванню – “доступ до правосуддя”), а також проблемних питань суверенітету, іноземної окупації і шляхів їх реалізації. Але сама пропозиція внести до цілей мир, соціальну інтеграцію, правосуддя та відповідні національні інститути, що забезпечують ці спільні блага, відбиває зростаюче у світі розуміння зв’язку між безпекою і розвитком³².

Висновки

Уразливі держави – це особливий тип уразливих систем, визначений на національному рівні. Ці держави вразливі, бо в них немає ефективних, підзвітних та інклюзивних інститутів, диверсифікованих економік та інклюзивних політичних систем, необхідних для подолання економічних, соціальних, екологічних чи політичних потрясінь. У більшості випадків насильство одночасно збільшує глибинні соціально-економічні труднощі та руйнує інститути, потрібні для подолання потрясінь, створюючи пастку вразливості, з якої дуже важко вибратися.

Дослідження безпеки та розвитку можуть удосконалюватися, використовуючи системне мислення та пов’язуючи розв’язання складних проблем уразливих систем у нинішній теорії розвитку з розумінням стійкості в рамках програми сталого розвитку. Стає дедалі очевиднішим, що такі складні явища, як війна, гуманітарні катастрофи, бідність, нестабільність і небезпека потребують для їх комплексного розв’язання системного підходу.

²⁹ World Commission on Environment and Development (WCED), *Our Common Future* (Oxford University Press: Oxford, 1987).

³⁰ Концептуалізація розвитку пов’язується тут з концепцією безпеки людини, яка сама є прикладом системного мислення. Див.: Schnabel, A., ‘The human security approach to direct and structural violence’, Appendix 2C, *SIPRI Yearbook 2008*.

³¹ United Nations, General Assembly, Report of the Open Working Group of the General Assembly on Sustainable Development Goals, A/68/970, 12 Aug. 2014.

³² Sengupta, R., Muchhala, B. and Alas, M., ‘Conflict zones in the SDG negotiations’, Third World Network report at the UN Open Working Group on Sustainable Development Goals, 6 Aug. 2014, <<http://www.twn.my/title2/unsd/2014/unsd140801.htm>>.

II. Насильство проти системи захисту здоров'я у вразливих системах

ЛЮДВІГ ФОГХАММАР, РЕЙЧЕЛ ОВІН

Вступ

Насильство проти медичних працівників (лікарів, медсестер, водіїв машин швидкої допомоги, фахівців з охорони здоров'я, керівного та адміністративного персоналу) трапляється практично в усіх системах охорони здоров'я. Ситуації прояву насильства є дуже різними – від пунктів невідкладної допомоги і психлікарень у загалом стабільних умовах до польових медпунктів за умов конфлікту, – але спільною є необхідність надання медичної допомоги. Крім того, перешкоди для надання медичної допомоги зумовлені певним соціальним, культурним та економічним контекстом, на який впливають зовнішні чинники, часто світового рівня¹. Якщо дивитися системно, то насильство проти медичних працівників – це питання не лише охорони здоров'я; воно стосується ширших, соціальних впливів.

У багатьох уразливих системах всередині країн, що розвиваються, наслідки насильства проти медичних працівників є особливо тяжкими через ефект підвищення небезпеки². Результати лікування за таких умов часто є незадовільними через брак базових медичних послуг, ліків, належного харчування, притулку та якісної питної води. На вразливі країни припадає понад третини всіх смертей породіль у світі; смертність від малярії є у 13 разів вищою, ніж у країнах, що розвиваються; третина їх населення – недоїдає³. Уразливі держави дедалі більше стикаються з подвійним тягарем хвороб: серйозними залишаються смертність і захворюваність на інфекційні хвороби, недоїдання і проблеми здоров'я матері та дитини; а ще їм дедалі більше загрожують нові епідемії неінфекційних хвороб і травм⁴. Попри значні ускладнення, розв'язання цих проблем охорони здоров'я у вразливих системах закладає підґрунтя для досягнення інших цілей розвитку⁵.

Цей підрозділ починається з передісторії проблеми насильства проти медпрацівників, включно з обговоренням проблем збору даних. Далі розглядається ситуація 2014р. та аналізуються дві конкретні вразливі системи, в яких насильство проти медпрацівників суттєво вплинуло на надання

¹ Hahn, R.A. and Inhorn, M. C., *Anthropology and Public Health: Bridging Differences in Culture and Society*, 2nd edn (Oxford University Press: Oxford, 2009).

² Уразливість системи – це складна ситуація, що характеризується економічними, екологічними або політичними потрясіннями, неефективністю інститутів чи управління, що створює ризик перетворення невирішених проблем на насильство або збройний конфлікт (див. підрозділ I цього розділу).

³ Newbrander, W., 'Rebuilding health systems and providing health services in fragile states', *Management Sciences for Health, MSH Occasional Paper no.7 (2007)*.

⁴ Bygbjerg, I. C., 'Double burden of noncommunicable and infectious diseases in developing countries', *Science*, vol.337, no.6101 (Sep. 2012), pp.1499-1501.

⁵ Newbrander (посилання 3).

медичної допомоги у 2014р.: проблема фахівців з Еболи в Західній Африці та питання небезпеки для фахівців з поліомієліту в Пакистані. Ці приклади висвітлюють чинники насильства, важливість системного підходу і вплив насильства на надання медичної допомоги.

Джерела і проблеми зі збором даних

Повного масиву даних про насильство проти медпрацівників у світі немає⁶. У 2012р. Всесвітній організації охорони здоров'я (ВООЗ, *World Health Organization, WHO*) було доручено розробити проект методики збору та поширення даних про насильство проти медпрацівників, які надають гуманітарну допомогу; у 2015р. розроблені пропозиції перевірялися на практиці⁷. Дні про аналогічні інциденти у сфері надання медичної допомоги, але без зазначення ситуації чи нападників, збирає також Міжнародний комітет червоного хреста (МКЧХ, *International Committee of the Red Cross, ICRC*) у рамках проекту Медична допомога під загрозою (*Health Care in Danger*)⁸. Багато інших організацій збирають такі дані, але лише для конкретної країни чи організації, і часто не оприлюднюють їх.

Світова звітність з цього питання часто ґрунтується на Базі даних про безпеку гуманітарних працівників (*Aid Worker Security Database, AWSD*), яка акцентує увагу не на охороні здоров'я, а на гуманітарній діяльності⁹. У 2014р. в *AWSD* було задокументовано 190 серйозних інцидентів, пов'язаних з безпекою для 328 гуманітарних працівників (такими визнаються вбивства, викрадення та напади із серйозними травмами). На шість країн – Афганістан, Пакистан, Південний Судан, Судан, Сирію і ЦАР – припадало близько 78% усіх жертв, більшість з яких (126) зафіксовано в Афганістані¹⁰.

Загальне число гуманітарних працівників, які постраждали під час серйозних інцидентів, імовірно, занижене – зокрема, через відсутність глобальних уніфікованих систем звітності установ, а також брак можливостей і стимулів для неурядових організацій (НУО) публічно повідомляти про

⁶ Докладніше обговорення проблем збору даних (у т.ч. браку даних з гендерною розбивкою) див.: 'Violence against healthcare workers: challenges in translating research into action workshop summary', SIPRI and the Swedish Red Cross, 2014, <http://www.sipri.org/research/security/security-and-development/humanitarian/pdf_files/violence-against-healthcare-workers-workshop-summary>.

⁷ World Health Assembly Resolution WHA65.20, 26 May 2012, <http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA65-REC1/A65_REC1-en.pdf#page=25>; World Health Organization (WHO), 'Progress reports: WHO's response, and role as the health cluster lead, in meeting the growing demands of health in humanitarian emergencies', A67/40, 12 Mar. 2014, <http://who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA67/A67_40-en.pdf>.

⁸ Медична допомога під загрозою – проект Руху Червоного хреста і Червоного півмісяця (*Red Cross and Red Crescent Movement*) під егідою МКЧХ, запланований на 2012-2015рр. Він має підвищити ефективність і забезпечити дієву неупереджену медичну допомогу під час збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуаціях.

⁹ *AWSD* – всесвітня база звітів про серйозні безпекові інциденти з навмисними актами насильства проти гуманітарних працівників. Див.: <<https://aidworkersecurity.org/about>>.

¹⁰ Aid Worker Security Database, 'Security incident data for 2014', 2014, <<https://aidworkersecurity.org/incidents/search?start=2014&end=2014&detail=1>>. *AWSD* регулярно оновлюється, а дані змінюються мірою появи нової інформації про інциденти.

інциденти¹¹. Окремі безпекові інциденти можуть залишитися невідомими через їх чутливий характер (наприклад, сексуальне насильство) чи страх зворотних заходів з боку суб'єктів, які надають доступ гуманітарним організаціям (зокрема, місцевих урядів, воєнізованих угруповань, недержавних суб'єктів). В *AWSD* також є дві прогалини. Зосереджуючись на серйозних інцидентах “під час надання гуманітарної допомоги”, вона залишає поза увагою інші види насильства та перешкод (залякування, погрози, свавілля на контрольно-пропускних пунктах), а також насильство проти людей, які не є гуманітарними працівниками. Через це про напад у таборі біженців Дадааб на півночі Кенії повідомляють, а про напад на медичну сестру відділення невідкладної допомоги в Найробі – ні, хоча глибинні системні причини насильства можуть бути однаковими. *AWSD* відкрито поширює дані у сфері своєї компетенції. Оскільки ці дані широко використовують ЗМІ та міжнародні організації, то й категоріям насильства, згаданим у цій базі даних, приділяється більше уваги, ніж іншим.

Поширена думка (у ЗМІ, правозахисній та експертній спільноті) про зростання за останні 20 років насильства проти гуманітарних працівників підтверджується і *AWSD*, і Базою даних “Безпека в цифрах” (*Security in Numbers Database, SIND*)¹². Так, у промові на поважних дебатах за лаштунками ГА ООН у 2014р. Генеральний директор ВООЗ д-р М.Чен (*Margaret Chan*) заявила, що “напади не просто тривають. Їх більше”¹³.

Є багато пояснень такого відчутного зростання. По-перше, зросла загальна чисельність гуманітарних працівників, хоча Група гуманітарної політики Інституту закордонного розвитку (*Overseas Development Institute's Humanitarian Policy Group*) стверджує, що збільшення “гуманітарної присутності” не повністю пояснює стрибок кількості інцидентів, бо з часом відносне число жертв на 10 тис. гуманітарних працівників також зросло¹⁴. По-друге, звітність стала набагато системнішою, ніж була раніше, і масштабні інциденти, особливо запеклі конфлікти або надзвичайні ситуації в системі охорони здоров'я, можуть впливати на загальносвітові показники та тенденції. По-третє, відчутне зростання може бути пов'язане з поінформованістю – думка, що насильство зростає, може спонукати частіше помічати його. По-четверте, бракує інформації про географічний розподіл гуманітарних працівників, що може спотворити аналіз узагальнених даних. Наприклад, велика кількість інцидентів в одному регіоні країни може збільшити показники на національному рівні¹⁵.

¹¹ Stoddard, A., Harmer, A. and DiDomenico, V. ‘Providing aid in insecure environments: 2009 update—trends in violence against aid workers and the operational response’, Overseas Development Institute, Report no.34, 2009.

¹² Wille, C. and Fast, L. A., ‘Operating in insecurity: shifting patterns of violence against humanitarian aid providers and their staff (1996-2010)’, *Insecurity Insight Report*, vol.13, no.1 (Apr. 2013), pp.1-27; Fast, L.A., ‘Mind the gap: documenting and explaining violence against aid workers’, *European Journal of International Relations*, vol.16, no.3 (Sep. 2010), pp.365-389.

¹³ ‘WHO condemns rising violence against health care workers, patients’, WHO, 25 Sep. 2014, <<http://www.who.int/hac/events/HCWviolence/en/>>.

¹⁴ Stoddard, Harmer and DiDomenico (посилання 11).

¹⁵ Dandoy, A. and Pérouse de Montclos, M.-A., ‘Humanitarian workers in peril? Deconstructing the myth of the new and growing threat to humanitarian workers’, *Global Crime*, vol.14, no.4 (2013), pp.341-358.

Окремі аналітики, які поділяють думку про зростання насильства, виробили додаткові загальні пояснення цього явища (“політизація і милітаризація допомоги”, “звуження гуманітарного простору”, “втрата неупередженості та нейтральності”). Важко, а іноді помилково застосовувати такі загальні поняття до окремих, часто унікальних інцидентів¹⁶. Системне мислення мало б унормувати аналіз на відповідних рівнях процесів. Наприклад, у багатьох випадках нападники мають складні мотиви: напади часто вчиняються з особистих мотивів, зокрема, через ворожість або з метою отримання вигоди (приміром, пограбування), і можуть відбуватися в ширшому геополітичному контексті, в т.ч. за умов війни чи терористичних акцій¹⁷.

Незалежно від мотивації насильства проти медпрацівників як фахівців – з особистих причин чи без розбору (причому визначити наміри дуже важко), – ці інциденти часто мають тяжкі наслідки і посилюють зворотний вплив на систему медичної допомоги. Так, у серпні 2013р. Лікарі без кордонів (*Médecins Sans Frontières, MSF*) припинили всі свої програми в Сомалі внаслідок нападів на їх персонал, що тривали впродовж п’ятирічного періоду. Організація відзначила також підвищення рівня прийнятності насильства проти їх персоналу. *MSF* іноді доводилося вести переговори про доступ зі сторонами, які брали участь або активно підтримували це насильство¹⁸.

Упродовж восьми місяців до припинення діяльності в Сомалі *MSF* амбулаторно проконсультували понад 300 тис. пацієнтів, надали послуги 15 600 особам у пунктах харчування і зробили 28 600 звичайних щеплень¹⁹. Отже, зрозуміло, що рішення піти із Сомалі мало тяжкі наслідки. Хоча рішення такого масштабу є радше винятком, їх наслідки свідчать про важливість безперешкодного доступу та охорони медиків. Далі більш докладно описані два приклади 2014р. – з особливою увагою до їх складності та контексту, а також впливу на систему медичної допомоги.

Насильство проти медичних працівників у 2014р.

У 2014р. зафіксовані різноманітні (в сенсі нападників, видів нападів і мотивів) випадки насильства проти медпрацівників. Деякі з випадків насильства та заборони доступу подекуди навіть змушували організації повністю чи частково призупиняти свою діяльність. Нижче наведений стислий показовий опис деяких з цих подій та їх наслідків для надання медичної допомоги:

1. 3 січня 2014р. сомалійця, який працював у Глобальній ініціативі з викорінення поліомієліту (*Global Polio Eradication Initiative*) в Сомалі, викрали,

¹⁶ Fast, L., *Aid in Danger: The Perils and Promise of Humanitarianism* (University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 2014); Irwin, R., *Violence against Health Workers in Complex Security Environments*, SIPRI Background Paper, Nov. 2014 (SIPRI: Stockholm, 2014), <<http://books.sipri.org/files/misc/SIPRIBP1401.pdf>>.

¹⁷ Irwin (посилання 16); Aid Worker Security Database (посилання 10).

¹⁸ Médecins Sans Frontières, ‘International Activity Report 2013’, 2013, p.8, <http://www.msf.org/sites/msf.org/files/msf_activity_report_2013.pdf>.

¹⁹ Médecins Sans Frontières (посилання 18).

ймовірно, прихильники Аш-Шабаб (*al-Shabab*). За повідомленнями, причиною викрадення була підозра у шпигунстві фахівців з поліомієліту²⁰.

2. У січні п'ятьох іноземних медпрацівників *MSF* викрали на півночі Сирії. Хоча пізніше їх відпустили, інцидент змусив *MSF* закрити свої лікарні, а також два медичні центри в регіоні Джабаль Аккрад, обмеживши можливості з надання медичної допомоги й без того підірвані війною²¹. Після звільнення працівників Президент *MSF* Ж.Лю (*Joanne Liu*) підсумувала, що “прямим наслідком захоплення гуманітарних працівників є зменшення життєво важливої допомоги. В довгостроковому плані жертвами викрадень є населення Сирії”²².

3. 21 липня лікарня Мучеників аль-Акси в Газі була обстріляна з танків, внаслідок чого суттєво пошкоджені відділення хірургії та інтенсивної терапії, вбито 10 і поранено 70 осіб, включно з медпрацівниками та пацієнтами²³.

4. У липні МКЧХ евакуював весь іноземний персонал з Лівії після ескалації насильства і вбивства швейцарського працівника в м.Сірт. У країні працювали 140 місцевих працівників організації за підтримки лівійського Червоного півмісяця (*Red Crescent*). Стан безпеки завадив наданню медичної допомоги та доступу до ліків у таких великих містах, як Тріполі та Бенгазі²⁴.

5. До інших інцидентів, що призвели до припинення діяльності *MSF* на місцевому та регіональному рівнях, належали: погром медичного містечка в м.Малакал (Південний Судан); збройне пограбування лікарні *MSF* в м.Богіла (ЦАР) з 18 жертвами, в т.ч. трьома співробітниками *MSF*; зростання напруженості поблизу Головної лікарні Аль-Насер в м.Ад-Дхале (Ємен), якому допомагали *MSF*²⁵.

Не всі зупинки роботи вразливих систем медичної допомоги прямо пов'язані з фізичним насильством. У 2014р. сталися також два важливі випадки “заборони доступу” – в Судані та М'янмі.

У 2013р. МКЧХ надав гуманітарну допомогу 1,5 млн. осіб у Судані: близько 70 тис. медичних консультацій, обслуговування понад 6 000 інвалідів

²⁰ Aid Worker Security Database (посилання 10).

²¹ WHO, ‘Syrian Arab Republic: donor update 2014 (Q2)’, Regional Office for the Eastern Mediterranean, 2014, <http://www.emro.who.int/images/stories/syria/documents/WHO_Donor_Update_Q2.pdf>.

²² Médecins Sans Frontières, ‘Five MSF Staff Held in Syria Released’, Press release, 15 May 2014, <<http://www.doctorswithoutborders.org/news-stories/press-release/five-msf-staff-held-syria-released>>.

²³ Solberg, K., ‘Gaza’s health and humanitarian crisis’, *The Lancet*, vol.384, no.9941 (Aug. 2014), pp.389-390.

²⁴ ICRC, ‘Libya: ICRC delegate murdered in Sirte’, Press release, 4 June 2014, <<https://www.icrc.org/eng/resources/documents/news-release/2014/06-04-libya.htm>>; ICRC, ‘Libya: tens of thousands affected by fighting’, 11 Dec. 2014, <<https://www.icrc.org/en/document/libya-tens-thousands-affected-fighting#.VOsp1UJN25Q>>.

²⁵ Médecins Sans Frontières, ‘South Sudan: MSF forced to suspend activities in Malakal’, Press release, 17 Jan. 2014, <<http://www.doctorswithoutborders.org/news-stories/press-release/south-sudan-msf-forced-suspend-activities-malakal>>; Médecins Sans Frontières, ‘Médecins Sans Frontières in Central African Republic: crisis update May 2014’, 2014, <http://www.lakareutangranser.se/sites/sweden/files/en_2014_may_crisis_update_low_res.pdf>; Médecins Sans Frontières, ‘Yemen: MSF suspends activities in Ad Dhale following security concerns’, 15 Feb. 2014, <<http://www.msf.org/article/yemen-msf-suspends-activities-ad-dhale-following-security-concerns>>.

в ортопедичних центрах МКЧХ, покращення доступу до питної води для більш ніж 700 тис. осіб²⁶. Проте, 1 лютого 2014р. Уряд Судану наказав МКЧХ припинити всю діяльність через “технічні причини”. Наприкінці вересня 2014р. Організації дозволили поновити діяльність, але перерва в сім місяців негативно вплинула на її можливості²⁷.

У лютому 2014р., після заяви *MSF* про лікування людей, які вважаються жертвами релігійного насильства, Уряд М'янми вислав *MSF* зі штату Ракхайн. В липні 2014р. *MSF* дозволили спільно з Міністерством охорони здоров'я розгорнути в кількох громадах мобільні групи першої медичної допомоги і через п'ять місяців, у грудні, дозволили відновити майже всю діяльність²⁸.

Хоча ці приклади дають уявлення про види прямого та непрямого насильства проти медпрацівників, але для повного усвідомлення користі системного підходу в розумінні насильства проти медпрацівників слід докладніше розглянути два приклади (в Західній Африці та Пакистані).

Спалах Еболи в Західній Африці

У березні 2014р. перші випадки вірусної хвороби Ебола були зафіксовані у Гвінеї, а згодом і в сусідніх країнах – Ліберії і Сьєрра-Леоне. Зокрема, через недоліки систем охорони здоров'я і тривалу нестабільність у цих трьох країнах, спалах Еболи швидко перетворився на найтяжчий в історії, і в серпні 2014р. ВООЗ оголосила міжнародний рівень надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я (*Public Health Emergency of International Concern, PHEIC*)²⁹.

Страх і недовіра обмежують заходи проти Еболи старою схемою, що застосовувалася під час спалахів інших хвороб. Так, під час спалаху атипової пневмонії (*severe acute respiratory syndrome*) у 2003р. панували цькування та дискримінація осіб азійської зовнішності, а американських індіанців цькували під час епідемії хантавірусу на півдні США у 1993р.³⁰ Коли в суспільстві чи між місцевими та іноземцями бракує довіри, медпрацівники можуть зазнавати утисків – часто через їх контакти з хворими. Так, під час спалаху Еболи в ДРК багато людей вважали, що хвороба поширилася з медичних закладів і що саме медпрацівники вбивають людей, оскільки ті найчастіше помирали в цих закладах³¹. Під час іншого спалаху в Уганді міс-

²⁶ ICRC, 'Facts and figures (Sudan)', 7 Mar. 2014, <<https://www.icrc.org/eng/where-we-work/africa/sudan/sudan-facts-and-figures-2011-12-02.htm>>.

²⁷ ICRC, 'Sudan: ICRC set to resume its humanitarian work', News Release, 22 Sep. 2014, <<https://www.icrc.org/en/document/sudan-icrc-set-resume-its-humanitarian-work#.VOsygUJN25Q>>.

²⁸ Médecins Sans Frontières, 'Myanmar: MSF restarts basic medical activities in parts of Myanmar's Rakhine State after nine-month absence', 20 Jan. 2015, <<http://www.msf.org/article/myanmar-msf-restarts-basic-medical-activities-parts-myanmar's-rakhine-state-after-nine-month>>.

²⁹ WHO, 'Ebola virus disease', World Health Organization, Fact Sheet no. 103, 2014, <<http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs103/en/>>.

³⁰ Person, B. et al., 'Fear and stigma: the epidemic within the SARS outbreak', *Emerging Infectious Diseases*, Centers for Disease Control and Prevention (CDC), vol.10, no.2 (Feb. 2004), <<http://wwwnc.cdc.gov/eid/articles/issue/10/2/table-of-contents>>.

³¹ Hewlett, B.L. and Hewlett, B.S., 'Providing care and facing death: nursing during Ebola outbreaks in Central Africa', *Journal of Transcultural Nursing*, vol.16, no.4 (Oct. 2005), pp.289-297.

цевих медсестер, які працювали разом з іноземними медпрацівниками (переважно західними), підозрювали у продажу пацієнтів (живих і мертвих) на Захід. Ці чутки поширилися внаслідок загальної недовіри до представників Заходу та заборони родичам бачити тіла хворих. Це не лише затримувало звернення по медичну допомогу, але й призводило до насильства, загроз місцевим медпрацівникам і знищення майна³².

Подібне відбувалося під час спалаху Еболи в Західній Африці. В Ліберії поширювалися чутки, що медпрацівники беруть органи у нібито хворих на Еболу, і багато людей сумнівалися в реальності хвороби³³. У Гвінеї чутки (в певних прошарках населення), що медпрацівники поширюють хворобу, міг підігрівати той факт, що людям, які втратили рідних у центрах лікування Еболи, не завжди дозволяли бачити тіла померлих через обмежену здатність закладів виконати ці прохання з дотриманням безпеки³⁴. Оскільки вірус Еболи у щойно померлих залишається живим кілька днів після смерті хворого, то потрібні жорсткі заходи безпеки під час обробки та поховання тіл³⁵. Ці процедури часто дуже суперечать традиційним ритуалам поховання, що може спровокувати ворожість і насильство з боку родичів і цілих громад. Фахівців з Еболи та поховальні команди часто цькують та ображають словами й фізично, переважно через нерозуміння того, як поширюється хвороба³⁶.

У середині вересня 2014р. озброєний натовп селян вбив вісьмох членів інформаційно-роз'яснювальної групи з питань Еболи (в т.ч. медпрацівників, урядових чиновників і журналістів) у м.Уоме на південному сході Гвінеї³⁷. Спікер Уряду зазначив, що напад стався саме тоді, коли міжнародне співтовариство мобілізувалося для допомоги постраждалій країні подолати спалах цієї хвороби³⁸.

Як і у Гвінеї, ситуація в Ліберії і Сьєрра-Леоне погіршилася наприкінці літа 2014р. Медпрацівники дедалі більше стикалися з подвійною загрозою: контакту з вірусом і нападу або вбивства. Медпрацівників і поховальні команди проганяли, лікарні погрожували спалити, а в серпні озброєний натовп селян напав на центр лікування Еболи в Ліберії, звідки пацієнтам довелося тікати, створюючи загрозу заразити інших³⁹.

³² Hewlett and Hewlett (посилання 31).

³³ Józwiak, K., 'Ebola crisis in Liberia brings rumours, hygiene lessons and hunger', *The Guardian*, 9 Aug. 2014.

³⁴ Sandner, P., 'Attacks on health workers hamper Ebola fight', *Deutsche Welle*, 18 Feb. 2015.

³⁵ Prescott, J. et al., 'Ahead of print: postmortem stability of Ebola virus', *Emerging Infectious Diseases*, Centers for Disease Control and Prevention (CDC), vol.21, no.5, May 2015.

³⁶ ICRC, 'Red Cross Red Crescent denounces continued violence against volunteers working to stop spread of Ebola', News release, 12 Feb. 2015, <<https://www.icrc.org/en/document/red-cross-red-crescent-denounces-continued-violence-against-volunteers-working-stop-spread#.VQAuPEJN25Q>>.

³⁷ International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), 'Red Cross condemns killing of personnel working to stop the spread of Ebola', Press release, 20 Sep. 2014, <<http://www.ifrc.org/en/news-and-media/press-releases/africa/guinea/red-cross-condemns-killing-of-personnel-working-to-stop-the-spread-of-ebola/>>.

³⁸ Présidence de la République de Guinée, 'Drame de Womey, Communiqué du Gouvernement', Press release, 18 Sep. 2014, <<http://www.presidence.gov.gn/index.php/component/content/article/20-communication-de-presse/342-drame-de-womey-communique-du-gouvernement>>.

³⁹ 'Ebola-infected patients driven from treatment centre in Liberia', *The Guardian*, 17 Aug. 2014.

Ця хвиля страху та недовіри частково пояснюється також тим, що Ебола є новою хворобою для тих країн, а населення з осторогою ставиться до слабких національних систем охорони здоров'я. Всі три країни перед спалахами Еболи збільшували видатки на охорону здоров'я, але ці витрати залишалися відносно невисокими. Крім того, значна частина витрат призначалася для лікування певних хвороб, і для реагування на раптову та неочікувану кризу не було ні ресурсів, ні можливостей⁴⁰. Недостатнє інформування людей про хворобу та погано сплановані дії урядів стали додатковими чинниками насильства проти медпрацівників у вражених хворобою країнах⁴¹. У віддалених районах, де доступ до інформації обмежений або відсутній, необізнаність, забобони та чутки ускладнюють реалізацію освітніх програм. Оскільки Ебола є новою хворобою для цих громад, а медпрацівники почали прибувати невдовзі після початку поширення Еболи, було зроблено помилковий висновок, що саме медпрацівники поширюють хворобу⁴². Як зазначала д-р М.Чен, страх породжує ворожість, яка вже загрожує безпеці місцевих та іноземних медпрацівників⁴³.

У випадку таких особливо інфекційних хвороб, як Ебола, напади на медпрацівників і пацієнтів можуть не лише зірвати надання медичної допомоги, але й сприяти поширенню хвороби. Через закриття медичного закладу в певному регіоні пацієнти можуть не отримати допомогу, отже, заразити інших. Той факт, що Ебола залишається заразною після смерті хворого, змушує медпрацівників дуже обережно поводитися з тілами померлих, що заважає людям виконувати традиційні поховальні ритуали. Це, своєю чергою, викликає чутки – наприклад, що пацієнтів вбивають у медичних закладах чи розбирають на органи, – що збільшує страх і накладає свого роду тавро на медпрацівників, роблячи їх об'єктами насильства. Коли медпрацівники не можуть виконувати свої обов'язки через перешкоди чи проблеми безпеки, смертельна інфекція розповсюджується далі, сіючи страх і замикаючи порочне коло.

Боротьба з поліомієлітом у Пакистані

У 1988р. Глобальна ініціатива з викорінення поліомієліту (*Global Polio Eradication Initiative, GPEI*) поставила за мету до 2000р. покінчити з цим захворюванням у світі. Наразі поліомієліт залишається характерним захворюванням у трьох країнах: Афганістані, Нігерії і Пакистані. За даними ОЕСР, всі вони є вразливими державами, де, як вважають, конфлікт і небезпека

⁴⁰ WHO, 'High level meeting on building resilient systems for health in Ebola-affected countries', Geneva, 10-11 Dec. 2014, <<http://www.who.int/csr/resources/publications/ebola/hs-meeting.pdf>>.

⁴¹ Sirkin, S. and Rubenstein, L.S., 'Fear, trust and attacks on Ebola workers', Safeguarding Health in Conflict Coalition, 24 Sep. 2014, <<http://www.safeguardinghealth.org/fear-trust-and-attacks-ebola-workers>>.

⁴² IFRC, 'Using a multi-faceted approach to stop the transmission of Ebola virus disease', 3 July 2014, <<http://www.ifrc.org/en/news-and-media/news-stories/africa/guinea/using-a-multi-faceted-approach-to-stop-the-transmission-of-ebola-virus-disease-66280/>>.

⁴³ Chan, M., 'Ebola virus disease in West Africa—no early end to the outbreak', *New England Journal of Medicine*, vol.371, no.13 (Sep. 2014), pp.1183-1185.

сприяють уразливості системи вакцинації. Головною проблемою в Пакистані було насильство проти фахівців з поліомієліту. 3 грудня 2012р. по лютий 2013р. в Пакистані загинули понад 20 фахівців (більшість із них – жінки)⁴⁴. Ці напади тривали і в 2013-2014рр.

У середині січня 2014р. четверо бойовиків застрелили трьох фахівців з поліомієліту. Напад стався менше ніж за добу після початку вакцинації в Карачі, і цей інцидент змусив місцеву владу призупинити кампанію⁴⁵. Наприкінці травня у Пешаварі група озброєних чоловіків викрала з дому, катувала та розстріляла жінку-фахівця з поліомієліту. За день до викрадення вона брала участь у кампанії боротьби з поліомієлітом, організованій Урядом провінції⁴⁶. Далі, в листопаді 2014р. двоє озброєних чоловіків обстріляли групу, що робила щеплення від поліомієліту в м.Кветта, вбивши чотирьох осіб і змусивши Уряд провінції Белуджистан призупинити вакцинацію⁴⁷. Під час схожого нападу два бойовики застрелили шкільного вчителя-волонтера в боротьбі з поліомієлітом у м.Файзалабад. Поліція заявила, що напад стався через сімейну суперечку, але відповідальність за нього взяло на себе воєнничче угруповання. Та які б не були причини, напад спричинив паузу в кампанії боротьби з поліомієлітом. Згодом фахівці з поліомієліту і вчителі долучилися до кампанії, протестуючи проти небезпеки⁴⁸.

Із системної точки зору, насильство, спрямоване на зрив кампанії вакцинації, є наслідком уразливості систем у Пакистані. Першою реакцією медиків на такі напади може бути відмова (зі зривом кампанії вакцинації), але довгострокове рішення вимагає усунення складних базових структурних умов, що сприяють цим нападам.

Як і у випадку спалаху Еболи в Західній Африці, серед деструктивних чинників були недовіра та дезінформація. У цьому разі чутки підігріло викриття інформації про те, що ЦРУ США залучало пакистанського лікаря для збору ДНК під час пошуку Усами бен Ладена під виглядом щеплень від гепатиту Б⁴⁹. Були випадки нападів на фахівців з поліомієліту у відповідь на удари американських безпілотників⁵⁰. У вразливих системах вони є легко доступними цілями: у 2014р. 80% нових випадків поліомієліту у країні були

⁴⁴ Irwin, R., 'The polio endgame: update from the 132nd Executive Board', *Health Diplomacy Monitor*, vol.4, no.1 (Feb. 2013), pp.4-5.

⁴⁵ Shams, S., 'Violence hampers polio eradication in Pakistan', *Deutsche Welle*, 22 Jan. 2014; Bokhari, F. and Kazmin, A., 'Pakistan suspends polio vaccination campaign after team shot dead', *Financial Times*, 21 Jan. 2014.

⁴⁶ Boone, J., 'Pakistan polio vaccinator's murder by militants raises health workers' fears', *The Guardian*, 25 Mar. 2014.

⁴⁷ Agencies, 'Polio workers killed in Pakistan attack', Al Jazeera, 26 Nov. 2014, <<http://www.aljazeera.com/news/asia/2014/11/polio-workers-killed-pakistan-attack-20141126556854951.html>>.

⁴⁸ Islam, S., 'Polio worker shot dead in Faisalabad', *Express Tribune*, 10 Dec. 2014, <<http://tribune.com.pk/story/804505/polio-vaccinator-shot-dead-in-faisalabad/>>; Khan, R., 'Attack on workers: Polio campaign halted in Faisalabad', *Express Tribune*, 10 Dec. 2014, <<http://tribune.com.pk/story/804444/attack-on-workers-polio-campaign-halted-in-faisalabad/>>; Saleem, M., "'Bad blood" led to polio worker's killing', *Dawn.com*, 1 Jan. 2015, <<http://www.dawn.com/news/1154358>>.

⁴⁹ Irwin (посилання 16).

⁵⁰ Irwin (посилання 16).

зафіксовані на федеральних племінних територіях і в провінції Хайбер-Пахтунхва⁵¹ – у двох регіонах Пакистану, найбільшою мірою вражених політичним насильством⁵².

Але приводи для нападів на фахівців з поліомієліту у Пакистані є не суто політичними, а значно складнішими. Важливими чинниками також були скепсис щодо ефективності вакцини, недовіра до слабкої системи охорони здоров'я і релігійні забобони⁵³. Незалежно від мотивів, усі напади значною мірою перешкоджають вакцинації. Навіть персонально мотивовані напади можуть мати тяжкі наслідки, оскільки вони сіють страх серед тих, хто робить щеплення.

Уроки Нігерії, що коштували багатьох життів, підказують наступні кроки. У 2003р. п'ять північних штатів Нігерії бойкотували вакцинацію від поліомієліту. Бойкот ґрунтувався на вкоріненому нерозумінні, і єдиним надійним рішенням було подолання соціально-економічної маргіналізації, недоліків системи охорони здоров'я, протестів формальних і неформальних лідерів, корупції і насильства⁵⁴. Бойкот і неспроможність швидко виправити ситуацію мали катастрофічні наслідки для боротьби з поліомієлітом – хвороба охопила 20 країн у регіоні і за його межами, а боротьба з епідемією коштувала понад \$500 млн.⁵⁵

Пакистан сьогодні має подібні проблеми. Цілеспрямовані напади на фахівців з поліомієліту та заборона вакцинації на місцях призвели до збільшення випадків захворювання в Пакистані, а останнім часом – до поширення хвороби з Пакистану на Афганістан і Сирію⁵⁶. У травні 2014р. Комітет ВООЗ з питань міжнародних медико-санітарних правил у надзвичайних ситуаціях (*International Health Regulations Emergency Committee*) погодився, що через поширення поліомієліту є всі умови для оголошення міжнародного рівня надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я⁵⁷. Оскільки захворюваність на поліомієліт у Пакистані у 2013-2014рр. зросла більш ніж на 300%, то слід було негайно покласти край нападам на фахівців з поліомієліту⁵⁸. Це складне завдання, але уроки Нігерії, де для виправлення ситуації було вжито цілий комплекс заходів, показують, що для пошуку довгострокових рішень може знадобитися системний підхід.

⁵¹ End Polio Pakistan, 'Polio cases in provinces', [n.d.], <<http://www.endpolio.com.pk/polioin-pakistan/polio-cases-in-provinces>>.

⁵² Shapiro, J. and Gulzar, S., 'Political violence in Pakistan: myths vs. reality', Policy Brief, International Growth Centre (IGC), 2014, <<http://www.theigc.org/wp-content/uploads/2014/09/Rais-Et-Al-2012-Policy-Brief.pdf>>.

⁵³ Larson, H.J., 'Bittersweet start to the year for polio', Centre on Global Health Security, Chatham House, 21 Jan. 2013, <<http://www.chathamhouse.org/media/comment/view/188723>>; Irwin (посилання 16).

⁵⁴ Ghinai, I. et al., 'Listening to the rumours: what the northern Nigeria polio vaccine boycott can tell us ten years on', *Global Public Health: An International Journal for Research, Policy and Practice*, vol.8, no.10 (Dec. 2013), pp.1138-1150.

⁵⁵ Kaufmann, J.R. and Feldbaum, H., 'Diplomacy and the polio immunization boycott in northern Nigeria', *Health Affairs*, vol.28, no.4 (July-Aug. 2009), pp.1091-1101.

⁵⁶ Moturi, E.K. et al., 'Progress toward polio eradication—worldwide, 2013-2014', *Center for Disease Control and Prevention, Morbidity and Mortality Weekly*, vol.63, no.21 (May 2014), pp.468-472.

⁵⁷ WHO, 'WHO statement on the meeting of the International Health Regulations Emergency Committee concerning the international spread of wild poliovirus', 5 May 2014, <<http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2014/polio-20140505/en/>>.

⁵⁸ End Polio Pakistan (посилання 51).

Висновки

Правозахисна та експертна спільноти поділяють думку, що насильство проти медиків і гуманітарних працівників у 2014р. зросло, але для однозначних висновків стосовно тенденцій і схем потрібно більше емпіричних даних. Зберігаються суттєві перешкоди для кількісного аналізу, включно з браком уніфікованих загальносвітових систем звітності, надійних загальних даних і неузгодженістю основних термінів і визначень. Але, оскільки насильство має далекосяжні наслідки для охорони здоров'я і медичної допомоги, то вирішення цього питання і зниження його чутливості вимагають концептуальних змін у розумінні нападів на медичних працівників, об'єкти і транспорт.

Насильство проти медпрацівників у вразливих системах відбувається в ширшому соціальному, культурному та економічному контексті, на який, своєю чергою, більшою чи меншою мірою впливають зовнішні сили. Винні є в усіх прошарках суспільства; серед них – державні, партійні та інші суспільні структури. Напади можуть бути цілеспрямовані чи невибіркові, а нападники – мотивовані політичною ідеологією, фінансовою вигодою чи особистою ворожістю. У багатьох випадках насильству сприяли також страх, чутки, нерозуміння, недовіра і невдоволення державною медичною допомогою.

З метою забезпечення стабільного розв'язання проблеми, слід врахувати кілька факторів: соціальні відносини між працівниками і громадою; способи поширення інформації; роль соціального капіталу та довіри до системи охорони здоров'я у зв'язках з іншими системами на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Розв'язання проблем охорони здоров'я у вразливих державах є невід'ємним елементом досягнення кількох інших цілей розвитку⁵⁹.

⁵⁹ Newbrander (посилання 3).

III. Гендер, безпека та розвиток

КЕЙТ А.САЛІВЕН, ЕММА БЙОРТЕН-ГЮНТЕР, РЕЙЧЕЛ ОВІН

Вступ

Зв'язок між безпекою та розвитком і поява таких понять, як “безпека людини” і “вразливі системи”, значною мірою змістили увагу від держави до індивіда як головного об'єкта міжнародних досліджень¹. З відкриттям цієї сфери знань з'явилося більш точне розуміння зв'язку між безпекою і розвитком на місцевому, національному і глобальному рівнях, у т.ч. завдяки знанням, отриманим на основі гендерного підходу.

Гендерний підхід до безпеки та розвитку пов'язаний з розширенням прав особистості під час визначення та аналізу системних рис гендерних норм, культур і ролей у суспільстві². У вразливих системах гендерні підходи можуть бути застосовані для виявлення системної нерівності, яка сприяє конфлікту та заважає розвитку³. Відсутність гендерного підходу часто сприяла погляду на жінок як на жертв війни та бідності. Такі підходи ігнорують участь жінок у важливих процесах. Так, у багатьох постконфліктних ситуаціях дискурс “жінок та дітей” може формувати підходи до роззброєння, демобілізації та реінтеграції без участі жінок, бо їх не сприймають як активних бійців на війні чи важливих учасників мирного процесу⁴. Багато хто вважає визнання різного досвіду чоловіків і жінок у конфліктних і нестабільних ситуаціях першим кроком до трансформації вразливих суспільств у більш рівноправні і стабільні⁵.

Дослідження гендерної рівності є особливо корисним для вивчення вразливих систем, оскільки певні види нерівності можуть спричиняти чи посилювати насильство⁶. Як зазначено в підрозділі I цього розділу, небезпека, спричинена конфліктом, підсилює тиск на ринки, громадські послуги та

¹ Уразливість системи – це складна ситуація, що характеризується економічними, екологічними або політичними потрясіннями, неефективністю інститутів чи управління, що створює ризик перетворення невирішених проблем на насильство або збройний конфлікт (див. підрозділ I цього розділу). Див. також: Hudson, H., ““Doing” security as though humans matter: a feminist perspective on gender and the politics of human security”, *Security Dialogue*, vol.36, no.2 (June 2005), pp.162-163.

² Hoogensen, G. and Stuvøy, K., ‘Gender, resistance and human security’, *Security Dialogue*, vol.37, no.2 (June 2006), pp.207-228.

³ Berik, G., van der Meulen Rogers, Y. and Seguino, S., ‘Feminist economics of inequality, development, and growth’, *Feminist Economists*, vol.15, no.3 (July 2009), pp.1-33; Берік та ін. пояснюють, що системну нерівність слід розглядати з позицій як можливостей, так і результатів, оскільки нерівність результатів спричиняє нерівний розподіл влади, що впливає на можливості.

⁴ Enloe, C., *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics* (University of California Press: Berkeley and Los Angeles, 2014); Anderlini, S.N., *Women Building Peace: What They Do, Why It Matters* (Lynne Rienner Publishers: Boulder, CO, 2007).

⁵ Див.: Бйонегод Е. та ін. Гендерні аспекти, мир і збройні конфлікти, підрозділ I розділу 4 цього видання.

⁶ Melander, E., ‘Gender equality and intrastate armed conflict’, *International Studies Quarterly*, vol.49, 2005, pp.695-714; Б'ярнегорд (посилання 5); Stewart, F., ‘Why horizontal inequalities are important for a shared society’, *Development*, vol.57, no.1 (2014), pp.46-54.

навколишнє середовище – послаблюючи чи руйнуючи й без того слабкі інститути, – і зрештою призводить до зростання бідності⁷. Крім того, соціально-економічна нерівність чоловіків і жінок часто робить жінок більш уразливими під час і після конфліктів⁸. Наприклад, жінки частіше виявляються в ролі переміщених осіб, що наражає їх на широкий спектр небезпек⁹. Гендерний підхід вивчає, яким чином політичні заходи обмежують право голосу і представництво різних груп, а також їх доступ до ресурсів¹⁰.

У цьому підрозділі розглядається, яким чином гендерна рівність впливає на відповіді на питання безпеки та розвитку. Для демонстрації впливу гендерних підходів наводиться також узагальнена інформація про головні багатосторонні угоди з питань гендерної рівності з особливою увагою до угод, що заохочують участь жінок у переговорах під час і після конфліктів. Нарешті, аналізується гендерний вимір безпеки та розвитку з прикладами 2014р.

Гендер, гендерна рівність, безпека та розвиток

На відміну від статі, що стосується біологічних характеристик чоловіків і жінок, гендер – це комплекс культурно визначених, соціально утворених і символічно виражених ролей і характеристик, які приписуються чоловікам і жінкам¹¹. Гендер є мінливою категорією, що показує, що відмінності між статями не вічні та можуть змінюватися, зокрема під час збройних конфліктів або внаслідок розвитку¹².

Гендер – це також спосіб структурування відносин влади. Він є символічною системою, де характеристики, пов'язані з маскуліністю, оцінюються інакше, ніж пов'язані з жіночністю¹³. Відмінність в оцінці статей впливає на очікування суспільства від чоловіків і жінок (а також на види роботи, діяльності, ролі в сім'ї, що вважаються прийнятними для жінок і чоловіків). Ця відмінність впливає також на сприйняття суспільством зброї,

⁷ World Bank, *World Bank Development Report 2011: Conflict, Security and Development* (Washington, DC: World Bank, 2011), F1.3.

⁸ True, J., 'Feminist problems with international norms: gender mainstreaming in global governance', eds J.A. Tickner and L. Sjöberg, *Feminism and International Relations: Conversations about the Past, Present and Future* (Routledge: Oxon, 2013).

⁹ Buvinic, M. et al., 'Violent conflict and gender equality: an overview', Policy Research Working Paper 6371, World Bank, Feb. 2013.

¹⁰ Примат гендерної рівності тут ґрунтується на інтерсекціональному фемінізмі, що трактує гендерну нерівність як одну з багатьох взаємопов'язаних нерівностей. Інтерсекціональний фемінізм розглядає складні відносини влади в соціальних, культурних та економічних структурах. Як і системне мислення, інтерсекціональний фемінізм не обмежується традиційними нішами гуманітарного сектору, розвитку, безпеки і правосуддя. Див.: Ferree, M.M., 'The discursive politics of gendering human security: beyond the binaries', eds A.M. Tripp, M.M. Ferree and C. Ewig, *Gender, Violence, and Human Security: Critical Feminist Perspectives* (New York University Press: New York, 2013), pp.285-308; Hudson (посилання 1).

¹¹ Pine, F., 'Gender', eds A. Barnard and J. Spencer, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* (Routledge: London, 2002), pp.385-398. Застосоване тут визначення відбиває конструктивістську точку зору.

¹² Бастік М. Гендерні аспекти постконфліктного реформування сектору безпеки. – *Щорічник СППІ 2008*, с.125-148.

¹³ Cohn, C., Hill, F. and Ruddick, S., 'The relevance of gender for eliminating weapons of mass destruction', The Weapons of Mass Destruction Commission, Working Paper no.38 (2005).

способів ведення війни та відбивається в політичних, економічних і соціально-культурних системах, які маргіналізують жінок і осіб, чії характеристики не відповідають гендерним конструктам¹⁴.

Гендерна рівність означає “рівні права, обов’язки та можливості жінок і чоловіків” та передбачає врахування інтересів, потреб і пріоритетів як жінок, так і чоловіків й визнання групових відмінностей між жінками та чоловіками¹⁵. Кількісні дослідження гендерної рівності беруть до уваги число жінок у національних законодавчих органах, народжуваність, рівні освіти, тривалість виборчого права для жінок і частку жінок серед зайнятих; якісні дослідження розглядають переважно зміни в цінностях, нормах та ідеалах, що впливають на стосунки між чоловіками та жінками¹⁶.

У вразливих системах гендерна рівність впливає на результати забезпечення безпеки та розвитку багатьма шляхами. Так, дослідження показали, що гендерна рівність, особливо у сфері освіти та зайнятості, сприяє економічному зростанню¹⁷. У щорічній Доповіді про гендерну нерівність у світі (*Global Gender Gap Report*) Світового економічного форуму (*World Economic Forum*) підкреслюється, що жінки, отримуючи більшу економічну незалежність, стають більш важливими споживачами. Жінки також готові витратити більшу, ніж чоловіки, частку доходів домогосподарств на здоров’я та освіту дітей¹⁸. Крім деяких країн з високими доходами, економічне зростання не обов’язково збільшує гендерну рівність¹⁹. Цей висновок суперечить думці, що гендерна рівність виникає природно, коли суспільства досягають вищого рівня економічного розвитку. Крім прямого впливу на економічне зростання, гендерна рівність впливає на розвиток і опосередковано. Так, кращий доступ жінок до освіти, доходів і роботи позитивно впливає на їх здоров’я і сприяє зниженню рівня народжуваності²⁰.

Крім того, є зв’язок високого рівня гендерної нерівності в суспільствах з міждержавними збройними конфліктами²¹. Інші форми горизонтальної нерівності – між культурно визначеними чи соціально утвореними групами – також, як вважається, сприяють міжгруповим конфліктам аж до громадянської війни²². Кореляція між різними видами нерівності і конфліктом характерна, зокрема, для структурного насильства. Гендерна нерівність, так само як расова, релігійна та етнічна, є елементом структурного насильства,

¹⁴ Cohn, Hill and Ruddick (посилання 13).

¹⁵ United Nations Office of the Special Adviser on Gender Issues and Advancement of Women, ‘Concepts and definitions’, [n.d.], <<http://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>>.

¹⁶ Б’ярнегорд (посилання 5).

¹⁷ Kabeer, N. and Natali, L., ‘Gender equality and economic growth: is there a win-win?’, Institute for Development Studies Working Paper, vol.2013, no.417, Feb. 2013, pp.34-35.

¹⁸ World Economic Forum, ‘Global Gender Gap Report 2014’, 2014, p.43.

¹⁹ Kabeer and Natali (посилання 17), pp.32-34.

²⁰ Рівень народжуваності часто відбиває культурні норми, гендерну структуру влади та наявність контролю над народжуваністю, який порушує репродуктивні права жінок. З економічним розвитком суспільств народжуваність має тенденцію зменшуватися до певного порога.

²¹ Melander (посилання 6); Б’ярнегорд (посилання 5).

²² Stewart, F. ‘Why horizontal inequalities are important for a shared society’, *Development*, vol.57, no.1 (Sep. 2014), pp.46-54.

притаманного системам з узаконеною дискримінацією, де ресурси (і контроль над ними) розподілені нерівномірно²³. Насильницькі групи часто мобілізують підтримку для конфлікту, вдаючись до гендерних гасел на підґрунті стереотипів, примусу та толерантності суспільства до насильства. Збільшення гендерної рівності може заважати такому набору рекрутів²⁴. Нарешті, гендерна рівність – суспільне благо само по собі; вона не обов'язково має бути корисною для отримання суспільством доданої вартості від безпеки та розвитку.

Останні події (розстріл Талібаном М.Юсафзаї (*Malala Yousafzai*) у Пакистані; групове згвалтування студентки в Індії; повідомлення про сексуальні домагання протестувальниць на площі Тахрір у Каїрі) привернули увагу світових ЗМІ до питання насильства проти жінок. Ці події свідчать також про глобальний характер структурного насильства проти жінок і зростання зацікавленості в обговореннях ролі жінок у громадському житті і сфері безпеки²⁵.

Хоча гендерна рівність впливає на все суспільство, її часто називають “жіночим питанням” і відносять до категорії “захисту особливих інтересів”²⁶. Це асиметричне уявлення про гендерну рівність може відлякувати чоловіків, знеохочуючи їх від розмов про неї²⁷. Крім того, це уявлення не враховує, яким чином тлумачення маскулінності негативно впливає на конфлікт і постконфліктне примирення²⁸. Уявлення про маскулінність часто пов'язані з володінням зброєю і героїзмом вояків. Як наслідок, колишні комбатанти-чоловіки, які не здатні виконувати традиційні ролі (зокрема, глави сім'ї, головного годувальника) або скалічені війною, часто переживають кризу ідентичності, яку пов'язують зі зростанням домашнього насильства та алкоголізмом. Стереотип чоловіка як джерела насильства також заважає чоловікам повідомляти про інциденти, в яких вони були жертвою²⁹. Для забезпечення ефективності роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР, *Disarmament, Demobilization and Reintegration, DDR*) також важливо враховувати гендерну ідентичність чоловіків з метою вироблення шляхів трансформації насильницьких уявлень про маскулінність у ненасильницькі³⁰.

²³ Galtung, J. ‘Violence, peace, and peace research’, *Journal of Peace Research*, vol.6, no.3 (1969), p.171.

²⁴ Caprioli, M., ‘Gender equality and civil wars’, Conflict Prevention and Reconstruction Unit Working Paper no.8, World Bank (Sep. 2003), pp.4-5.

²⁵ United Nations Development Programme (UNDP), ‘Sustaining human progress: reducing vulnerabilities and building resilience’, *Human Development Report 2014*, 2014, <<http://hdr.undp.org/en/2014-report>>.

²⁶ Sawyer, M., ‘Gender assessment literature review’, prepared for the Australian Government Office for Women within the Department of Families, Housing, Community Services and Indigenous Affairs (FaHCSIA), 7 Nov. 2014, p.10, <<https://www.dss.gov.au/our-responsibilities/women/publications-articles/government-international/fahcsia-literature-review-on-gender-assessment>>; Schratzenstaller, M., ‘Gender impact assessment in Austria’, *Exchange of Good Practices on Gender Equality: Gender Impact Assessment*, Discussion Paper, Austria (European Commission: Brussels, June 2014), p.8, <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/exchange_of_good_practices_at/at_discussion_paper_at_2014_en.pdf>.

²⁷ Schratzenstaller (посилання 26), p.9.

²⁸ Schäuble, M., *Narrating Victimhood: Gender, Religion and the Making of Place in Post-War Croatia* (Berghahn Books: New York, 2014).

²⁹ Schäuble (посилання 28).

³⁰ United Nations, *Operational guide to the integrated disarmament, demobilization and reintegration standards*, UN Inter-Agency Working Group on DDR, 2014, p.207; Бастік (посилання 12).

Є багато способів оцінити гендерну рівність у миротворчості. Для цього використовують два ключові показники: (а) присутність і чоловіків, і жінок за столом переговорів; (б) внесення гендерних питань до відповідних обговорень. У 2012р. частка жінок у делегаціях на переговорах становила в середньому 9%, а серед підписантів мирних угод – 4%. Хоч участь жінок у мирних переговорах залишається низькою, є кілька конкретних прикладів їх залучення до миротворчості, коли вони відігравали важливу роль. Так, у Кенії у 2008р. Г.Мачел (*Graça Machel*) була одним із трьох посередників на мирних переговорах під егідою Африканського Союзу; на мирних переговорах після виборів з-поміж восьми делегатів були дві жінки³¹.

Важливими є також рівень і якість участі жінок у мирному процесі. Роль жінок у програмах РДР не завжди суттєва чи відбиває їх різні ролі в конфлікті. Погано сплановані програми РДР можуть залишати жінок поза увагою. Так, дослідження в Ліберії і Сьєрра-Леоне дозволяють припустити, що деякі жінки не брали участі у програмах РДР через цькування і страх за власну безпеку з огляду на підвищений ризик сексуального насильства³². Інших жінок, які воювали, не запрошували до участі в певних заходах РДР, оскільки вважалося, що вони виконували в конфлікті не пов'язані з насильством функції³³.

Крім служби в якості озброєних бійців, жінки працюють в органах тилу, зв'язку, збирають кошти на підтримку воюючих сторін. Програми РДР, у яких статус комбатанта пов'язують винятково з володінням зброєю, оминають цю групу учасників, важливу для підтримки конфлікту³⁴. У вразливих суспільствах ігнорування існуючих кодексів мужності може сприяти маргіналізації жінок і заважати соціально-економічному розвитку, який сприяє тривкому миру³⁵. Програми реінтеграції, спрямовані на справедливий розподіл благ – фінансової компенсації, професійного навчання та землі – серед колишніх комбатантів, груп забезпечення і громад, можуть краще впоратись із структурною нерівністю та схемами експлуатації, що провокують конфлікт³⁶. Така інклюзивна програма РДР реалізується наразі в Південному Судані³⁷.

³¹ Castillo Diaz, P. and Tordjman, S., 'Women's participation in peace negotiations: connections between presence and influence', United Nations Entity for Gender Equality and Women (Oct. 2012), <<http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/03AWomenPeaceNeg.pdf>>.

³² United Nations (посилання 30), p.207; Бастік (посилання 12).

³³ MacKenzie, M., 'Securitization and desecuritization: female soldiers and the reconstruction of women in post-conflict Sierra Leone', *Security Studies*, vol. 18, no. 2 (May 2009), pp.241-261.

³⁴ Dudouet, V., Giessmann, H. and Planta, K., 'From combatants to peacebuilders: a case for inclusive, participatory and holistic security transitions', The Berghof Foundation, 2012.

³⁵ Dudouet, Giessmann and Planta (посилання 34).

³⁶ Dudouet, Giessmann and Planta (посилання 34).

³⁷ Small Arms Survey, 'Human security baseline assessment (HSBA) for Sudan and South Sudan', 21 June 2013, <<http://www.smallarmssurveysudan.org/fileadmin/docs/facts-figures/ddr/HSBA-DDR-in-Sudan-June-2013.pdf>>; Dudouet, Giessmann and Planta (посилання 34); Munive, J. and Finne Jakobsen, S., 'Revisiting DDR in Liberia: exploring the power, agency and interests of local and international actors in the "making" and "unmaking" of combatants', *Conflict, Security & Development*, vol.12, no.4 (2012), p.362.

Гендерні перспективи міжнародної спільноти

Зв'язок між гендерною рівністю, розвитком і миром визнаний в Пекінській декларації і Платформі дій (*Beijing Declaration and Platform for Action*) (розділ *E* стосовно жінок і збройного конфлікту), ухвалених на Четвертій світовій жіночій конференції в 1995р. Наразі під час обговорень гендерних питань у контексті міжнародної безпеки часто згадують Резолюцію РБ ООН 1325 і наступні резолюції³⁸. Ця історична Резолюція про жінок, мир і безпеку, ухвалена у 2000р., визнає особливі виклики для жінок у збройному конфлікті. На той час це був найповніший міжнародний політичний документ, що описав роль жінок у миротворчості та повоєнній відбудові. Увага в ньому зосереджувалася на необхідності участі жінок на всіх політичних рівнях у попередженні, врегулюванні та розв'язанні конфліктів. Резолюція 1325 закликає також захищати жінок від сексуального та гендерного насильства – ця концепція була доопрацьована у 2002р., під час перегляду Конвенції ООН про статус біженців (*UN Convention on the Status of Refugees*), надавши жертвам гендерного насильства з боку державних суб'єктів право просити притулку як біженцям³⁹. 48 держав уже затвердили Національні плани дій (*National Action Plan, NAP*) з виконання Резолюції 1325⁴⁰. У врізці 8.2 наведені стислі дані про наступні пов'язані з нею резолюції⁴¹.

У рамках багаторічних переговорів з питань Договору про торгівлю зброєю гендерне насильство та ризик серйозного насильства проти жінок і дітей вперше обговорювалися під час Конференції ООН 2013р. з питань Договору⁴². Заклик зміцнити в Договорі критерій недопущення гендерного насильства підтримали 100 держав – значною мірою завдяки зусиллям громадських організацій⁴³.

Гендерну рівність внесено до відомих міжнародних угод у сфері розвитку, а саме Паризької декларації про ефективність допомоги (*Paris Declaration on Aid Effectiveness*) 2005р. і Аккрської програми дій (*Accra Agenda for Action*) 2008р.⁴⁴ Партнерство заради ефективного розвитку (*Busan Partnership for Effective Development Co-operation*, Пусан, 2011р.) розширило ці документи,

³⁸ United Nations Peacekeeping, 'Women, peace and security', [n.d.], <<http://www.un.org/en/peacekeeping/issues/women/wps.shtml>>.

³⁹ Ferree (посилання 10), p.291.

⁴⁰ Peacewomen.org, 'List of national action plans', [n.d.], <<http://peacewomen.org>>.

⁴¹ Miller, B., Pournik, M. and Swaine, A., *Women in Peace and Security through United Nations Security Resolution 1325: Literature Review, Content Analysis of National Action Plans, and Implementation*, George Washington University Institute for Global and International Studies Working Paper 13/Global Gender Program Working Paper 09 (George Washington University: Washington DC, May 2014).

⁴² Обговорення Договору про торгівлю зброєю див. у підрозділі I розділу 14 цього видання.

⁴³ Холтом П. Договір про торгівлю зброєю – *Щорічник СІПІ 2014*, підрозділ I розділу 10; the Government Offices of Sweden, *Budgetpropositionen för 2015, Utgiftsområde 5: Internationell Samverkan*, p.21.

⁴⁴ Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), 'The Paris Declaration on Aid Effectiveness and the Accra Agenda for Action', 2005/2008.

Врізка 8.2. Ключові положення резолюцій РБ ООН, ухвалених на розвиток Резолюції 1325

Резолюція 1820 (2008р.): зосереджується на необхідності захисту жінок від гендерного насильства; протиставляє дискримінації жінок розширення їх прав.

Резолюція 1888 (2009р.): просуває механізми підзвітності; доповнює Резолюцію 1820 про гендерне насильство в конфліктах; закликає призначити Спеціального представника Генерального секретаря для організації роботи ООН стосовно сексуального насильства.

Резолюція 1889 (2009р.): присвячена подальшим заходам з виконання попередніх резолюцій; містить концепцію розширення прав жінок (більш прогресивну, ніж у резолюціях 1820 і 1888).

Резолюція 1960 (2010р.): підкреслює необхідність уваги до сексуального насильства під час конфлікту з боку, в т.ч. персоналу (миротворців) ООН; високо оцінює роботу радників з гендерних питань і передбачає призначення жінок радниками з питань захисту в миротворчих місіях; пропонує державам додатково надавати жінок-поліцейських і військових для миротворчих операцій.

Резолюція 2106 (2013р.): розглядає безкарність і впроваджує настанови щодо сексуального насильства під час конфлікту (не пропонуючи нових концепцій); розглядає сфери правосуддя, розширення прав жінок, озброєнь, прав людини стосовно жінок і залучення громадянського суспільства.

Резолюція 2122 (2013р.): присвячена питанням залучення жінок, проблематиці миру та безпеки; продовжує імплементацію Резолюції 1325; глибоко розглядає питання розширення прав жінок, доступу до правосуддя, інформування та документування порушень прав людини та залучення громадянського суспільства; вимагає проведення в РБ додаткових брифінгів різними установами з питань жінок, миру та безпеки.

Джерела: Miller, B., Pournik, M. and Swaine, A., Women in Peace and Security through United Nations Security Resolution 1325: Literature Review, Content Analysis of National Action Plans, and Implementation, George Washington University Institute for Global and International Studies Working Paper 13/Global Gender Program Working Paper 09 (George Washington University: Washington DC, May 2014).

підкресливши необхідність більшої відданості гендерній рівності, включно з необхідністю кращої гендерної розбивки показників розвитку⁴⁵. Зобов'язання з гендерної розбивки даних є також складовою Нової угоди з питань залученості у вразливих державах у рамках Міжнародного діалогу заради миротворчості та державотворення (*International Dialogue for Peacebuilding and Statebuilding's New Deal for Engagement in Fragile States*), у якій визнається необхідність розширення прав жінок та їх участі в політичних процесах⁴⁶. Нарешті, п'ята Ціль сталого розвитку (див. вище), запропонована на час підготовки цього матеріалу, сформульована наступним чином: “Досягти гендерної рівності та розширити права всіх жінок і дівчат”. Ці угоди та документи свідчать про наявність у світі консенсусу стосовно важливості гендерної рівності для підтримки сталого розвитку.

⁴⁵ OECD, ‘The Busan Partnership for Effective Development Cooperation’, July 2012, <<http://www.oecd.org/dac/effectiveness/Busan%20partnership.pdf>>.

⁴⁶ International Dialogue for Peacebuilding and Statebuilding, ‘A New Deal for engagement in fragile states’, [n.d.], <<http://www.newdeal4peace.org/wp-content/themes/newdeal/docs/new-deal-for-engagement-in-fragile-states-en.pdf>>.

Гендерні виміри новітніх вразливих систем

У цьому підрозділі з гендерної точки зору описані кілька останніх подій у сфері безпеки та розвитку. Ці приклади ілюструють гендерні виміри складних викликів, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку у вразливих системах.

Спалах Еболи в Західній Африці

Спалах Еболи в Західній Африці у 2014р., розглянутий у підрозділі II, ілюструє політичні наслідки гендерного і структурного насильства у вразливих системах, оскільки цей спалах по-різному вплинув на жінок і чоловіків. У Ліберії на жінок припадало 65% зафіксованих випадків захворювання на Еболу, в усій Західній Африці – 75%⁴⁷, значною мірою через їх традиційну роль доглядальниць та участь у традиційних поховальних ритуалах, що передбачає тісний контакт з інфікованими⁴⁸. Крім того, асиметрія ризику пов'язана і з економічними чинниками та має різні економічні наслідки. Так, у Ліберії і Сьєрра-Леоне саме жінки переважно займаються виробництвом продуктів харчування, на них же припадає 70% прикордонної торгівлі. Деякі заходи, вжиті з метою обмеження поширення епідемії – в т.ч. обмеження торгівлі та закриття кордону, – заважають жінкам заробляти гроші, тим самим непропорційно вражаючи домогосподарства, де годівником є жінка⁴⁹.

Спалах Еболи дає чіткий приклад важливості застосування системного підходу для розуміння ієрархічної взаємодії і потреби перебудови інститутів, які несуть спадок вкоріненого структурного насильства, з метою запобігання поглибленню гендерної нерівності. Спалах Еболи нагадує також про взаємозв'язок між системами охорони здоров'я та торгівлі і про те, як у них проявляються гендерна нерівність і влада.

Політичне представництво в Руанді

У 2014р. Руанда була єдиною країною світу, де жінки обіймали понад 50% посад у владі (включно з Парламентом), що набагато більше за 10-15% жінок у Парламенті Руанди у 1994р.⁵⁰ Це частково пов'язане з дисбалансом між статями після геноциду 1994р., але наступні зміни в напрямі гендерної рівності – включно з наданням жінкам у 1990-х роках права володіти та успадковувати землю; створенням в Уряді у 2003р. системи квот для жінок;

⁴⁷ Ministry of Gender and Development, Republic of Liberia, interview between Ebola Deeply and Julia Duncan-Cassell, Liberia's Minister of Gender, on Ebola and Women, 30 Oct. 2014, <<http://www.eboladeeply.org/articles/2014/10/6411/ebola-women-julia-duncan-cassell-liberias-minister-gender/>>; Unicef, 'Ebola outbreak response in West Africa', 2014 <http://www.unicef.org/appeals/files/HAC_Ebola_Response.pdf>.

⁴⁸ Diggins, J. and Mills, E., 'The pathology of inequality: gender and Ebola in West Africa', Institute of Development Studies, IDS Practice Paper in Brief 23 (24 Feb. 2015).

⁴⁹ Diggins and Mills (посилання 48).

⁵⁰ Bennett, E., 'Rwanda strides towards gender equality in government', *The Harvard Kennedy School Review*, 15 Aug. 2014, <<http://harvardkennedyschoolreview.com/Rwanda-strides-towards-gender-equality-in-government/>>.

підвищенням уваги до гендерних питань і залученням жінок до Сил оборони Руанди; створенням у 2010р. Бюро гендерного моніторингу (*Gender Monitoring Office*), – дозволяють очікувати на довгостроковий прогрес у сфері гендерної рівності⁵¹.

Але ці позитивні ознаки покращення гендерної рівності, зростання економіки та відносно низького рівня злочинності дедалі більше затьмарюються свідченнями про поглиблення авторитарності (жесткі обмеження свободи слова, регулярний моніторинг і репресії Уряду проти громадських організацій)⁵². Крім того, гендерна нерівність зберігається в багатьох районах Руанди, особливо серед бідних прошарків населення, через стійкі уявлення про гендерні ролі та розрив між містом і селом, що проявляється в державній політиці гендерної рівності⁵³.

Жінки в українському конфлікті

В Україні жіночих голосів і гендерних проблем майже немає в обговореннях нинішнього конфлікту з проросійськими сепаратистами⁵⁴. У Плані ООН гуманітарного реагування в Україні (*Humanitarian Response Plan for Ukraine*) за 2015р. зазначено, що попри наявність у країні великого масиву законодавства про гендерну рівність, жінки значною мірою вилучені з політики і процесу прийняття рішень і брали обмежену участь у переговорах з питань конфлікту та миру⁵⁵. Брак гендерного погляду може серйозно вплинути на мир, безпеку і права людини в регіоні. ООН повідомляє, що в зоні українського конфлікту жінки значною мірою потерпають від сексуального насильства, внутрішнього безладу та торгівлі незаконними товарами внаслідок переміщень і структурних проблем. ООН також визнає, що економічні наслідки конфлікту болісно вражають жінок⁵⁶.

Гендерна рівність та агресивний екстремізм

У Резолюції 2178 від вересня 2014р. РБ ООН вперше назвала розширення прав жінок засобом протидії агресивному екстремізму⁵⁷. За місяць ця концепція знайшла підтвердження в заяві голови РБ, де підкреслювалася роль

⁵¹ Bennett (посилання 50); Herbert, L., “‘Women run the show’?: Gender violence reform and the “stretching” of human rights in Rwanda’, *Journal of Human Rights* (2014), p.5; Holmes, G., ‘Gendering the Rwanda defence force: a critical assessment’, *Journal of Intervention and Statebuilding*, vol.8, no.4 (Dec. 2014), p.321.

⁵² Herbert (посилання 51), p.5. Хоч у 2014р. Руанду вилучили з переліку ОЕСР слабких держав, вона посідає 34 місце у *Fund for Peace’s Failed States Index* 2014р., порівняно з 38-м у 2013р.

⁵³ Herbert (посилання 51), p.7; Holmes (посилання 51), p.323.

⁵⁴ Про український конфлікт див. розділ 3 цього видання.

⁵⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (UNHCR), ‘Report on the human rights situation in Ukraine: 1 December 2014 to 15 February 2015’, p.16; United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, ‘2015 Humanitarian Response Plan for Ukraine: Summary’, 2015.

⁵⁶ Office of the UNHCR (посилання 55).

⁵⁷ United Nations Security Council Resolution 2178, 24 Sep. 2014. See United Nations, ‘Security Council unanimously adopts resolution condemning violent extremism, underscoring need to prevent travel, support for foreign terrorist fighters’, Press release, 24 Sep. 2014, <<http://www.un.org/press/en/2014/sc11580.doc.htm>>.

жінок у запобіганні конфліктам та в їх розв'язанні⁵⁸. У світлі останніх повідомлень про дедалі ширше рекрутування жінок такими радикальними угрупованнями, як Ісламська держава, Боко Харам і Аль-Каїда, лунали заклики громадських організацій і ЗМІ більше залучати жінок до протидії радикалізації і просування гендерної рівності як інструменту забезпечення безпеки⁵⁹.

Зміни у Швеції

Останні ініціативи розвинутих країн також можуть вплинути на гендерну рівність у вразливих державах. Шведський Уряд, сформований після загальних виборів у вересні 2014р., вперше у світі оголосив себе феміністським і заявив про намір проводити відверто феміністичну зовнішню політику. Хоча ця політика ще формується, але вона може вплинути на вразливі системи, оскільки Швеція є важливим джерелом допомоги міжнародному розвитку – у 2013р. вона була шостим найбільшим донором ОЕСР⁶⁰. Крім того, Швеція спільно з іншими скандинавськими країнами запропонувала призначити представника ЄС з питань гендерної рівності та виконання Резолюції РБ ООН 1325⁶¹.

Втілення системного підходу: важливість гендеру

Гендер є одним з багатьох невідоміючих сьогодні аспектів, які можна з користю внести до концепції безпеки з метою кращого реагування на взаємопов'язані причини конфлікту та пошуку рішень у вразливих системах. Хоча багато конститутивних теорій відійшли від державоцентричного погляду на міжнародні відносини – пропонуючи натомість всебічний аналіз суб'єктів, структур та їх трансформацій, – роль гендеру в існуючій структурі влади докладно розглядається лише небагатьма з них. Це варте уваги, оскільки гендерна нерівність є всеохопною, пронизує інші види нерівності – етнічну, класову, расову⁶². Значимість гендерної концепції зумовлена переосмисленням в її рамках традиційно побудованих понять безпеки, які маргіналізують жінок та індивідів, чії характеристики не відповідають гендерним конструктам⁶³.

⁵⁸ United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2014/21, 28 Oct. 2014.

⁵⁹ Neer, T. and O'Toole, M. E., 'The violence of the Islamic State of Syria (ISIS): a behavioural perspective', *Violence and Gender*, vol. 1, no. 4 (Dec. 2014), pp. 149-150; The Global Center on Cooperative Security and Hedayah, 'Different roles of women in countering violent extremism', Project description, Feb. 2015, <http://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2014/10/WomenCVE-Project-Desc_Feb2015_FINAL.pdf>; Mlambo-Ngcukua, P. and Coomaraswamy, R., 'Women are the best weapon in the war against terrorism', *Foreign Policy*, 10 Feb. 2015, <<https://foreignpolicy.com/2015/02/10/women-are-the-best-weapon-in-the-war-against-terrorism/>>.

⁶⁰ OECD, 'Aid to developing countries rebounds in 2013 to reach an all-time high', 8 Apr. 2014, <<http://www.oecd.org/newsroom/aid-to-developing-countries-rebounds-in-2013-to-reach-an-all-time-high.htm>>.

⁶¹ Government Offices of Sweden, 'Statement of foreign policy in the parliamentary debate on foreign affairs 2015', 11 Feb. 2015, <<http://www.government.se/sb/d/5298/a/254119>>.

⁶² Hoogensen and Stuvøy (посилання 2).

⁶³ Cohn, Hill and Ruddick (посилання 13).

Ідентичність і соціальна згуртованість об'єктивно пов'язані з питаннями вразливості, оскільки міжгрупові конфлікти і брак соціальної згуртованості мають тенденцію підривати дієздатність держави⁶⁴. Розгляд гендерних питань є корисним завдяки зосередженню уваги на міжгрупових відносинах та усталених структурах влади. Внесення гендерної концепції до системного підходу дозволяє глибше зрозуміти труднощі із забезпечення безпеки у вразливих системах і тим самим може сприяти ефективнішому реагуванню⁶⁵.

Розгляд гендеру з позицій безпеки в Резолюції 1325 підкреслює особливу вразливість жінок під час війни, а також їх роль як посланців миру. Але ця Резолюція не повною мірою визначає, як гендерна нерівність та інші елементи структурного насильства сприяють конфліктам, або яким є зв'язок між нерівністю та іншими джерелами небезпеки для людини, зокрема, бідністю. Попри мету Резолюції 1325 – залучати жінок на провідних ролях до переговорів з питань миру, збройних конфліктів і процесів примирення, – її критикували за зміцнення гендерного стереотипу жінки як жертви, що потребує захисту⁶⁶. В наступних резолюціях після Резолюції 1325 ця проблема була певною мірою розв'язана. Однак, критики привертають увагу до того, що Резолюція не розглядає базові гендерні ролі, а також культурне і структурне насильство, що легітимізує ширші форми насильства та конфліктів⁶⁷.

⁶⁴ Kaplan, S., 'Identity in fragile states: social cohesion and state building', *Development*, vol.52, no.4 (2009), pp.466-472.

⁶⁵ Системний підхід розглядає ключових суб'єктів, інститути і процеси з урахуванням їх зв'язків у межах системи та дозволяє аналізувати наслідки, можливості та міцність такої системи в різних контекстах (див. підрозділ I цього розділу).

⁶⁶ True (посилання 8), p.85; Pratt, N. and Richter-Devroe, S., 'Critically examining UNSCR 1325 on women, peace and security', *International Feminist Journal of Politics*, vol.13, no.4 (2011), pp.489-503; Puechguirbal, N., 'Peacekeeping', ed. Laura Shepherd, *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations* (Routledge: New York, 2015), p.254.

⁶⁷ True (посилання 8), p.84.

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2014р.

Розділ 12. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Розділ 13. Контроль над звичайними озброєннями і зміцнення довіри у військовій сфері

Розділ 14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

9. Військові витрати

Загальний огляд

Світові військові витрати у 2014р. оцінюють у \$1 776 млрд., що дорівнює 2,3% світового ВВП, або \$245 на душу населення (підрозділ I, таблиці підрозділу V цього розділу). Загальна сума в реальних цінах приблизно на 0,4% нижче, ніж у 2013р.

Військові витрати продовжували швидко зростати в Африці, Східній Європі та на Близькому Сході. Поєднання високих до кінця 2014р. цін на нафту та численних регіональних конфліктів сприяло збільшенню військових витрат у ряді країн, що витрачають найбільше у своїх регіонах. Зокрема, ймовірно, триваючі конфлікти в Україні, Іраку та Сирії сприяли збільшенню військових витрат у ряді країн цих регіонів, але різке падіння цін на нафту наприкінці 2014р. може змінити тенденцію в деяких країнах, дуже залежних від нафтових надходжень. Утім, в окремих із цих країн, які можуть скористатися значними фінансовими резервами, цей ефект може бути відкладений.

Військові витрати в Азії та Океанії у 2014р. також збільшилися, але переважно через їх зростання в Китаї. В інших країнах регіону спостерігалось як їх зростання, так і зменшення. Водночас у Латинській Америці та Карибському басейні зміни військових витрат були дуже невеликими, порівняно з 2013р. Бразилія, яка є регіональним лідером, зменшила витрати через економічні проблеми. В Центральній Америці головним чинником збільшення витрат залишалася війна з наркокартелями. Ці регіональні тенденції розглядаються в підрозділі I. Військові витрати в Європі розглянуті в розділі 3 цього видання, де йдеться про українську кризу.

Військові витрати США продовжували зменшуватися внаслідок подальшого виводу американських військ з Афганістану та дії Закону про бюджетний контроль (Budget Control Act) 2011р. (підрозділ II). Проте, домовленості в Конгресі у 2014р. почали нівелювати ефект запровадження цього Закону, зокрема, шляхом фінансування в обхід автоматичних загальних скорочень, передбачених механізмом секвестру. Конфлікти в Україні та Іраку також можуть уповільнити зменшення витрат на закордонні операції у надзвичайних ситуаціях (Overseas Contingency Operations), якого можна було б чекати внаслідок виводу більшої частини американських військ з Афганістану. Втім, очікується, що у 2015р. військові витрати США знову скорочуватимуться, хоч і повільнішими темпами.

У підрозділі III на прикладі Баз даних СІПРІ про військові витрати обговорюється стан забезпечення доступності цих даних у світі. Хоч у 1990-х і на початку 2000-х років даних побільшало, але ця тенденція дещо змінилася в останні 5-10 років, особливо в Африці та на Близькому Сході. Аналіз доступності даних залежно від специфіки країн показує, що громадянські права та рівень політичної свободи чітко корелюють з наявністю якісних даних про військові витрати; тоді як уразливість

держав асоціюється з браком і низькою якістю даних. Водночас, порівняно з цими двома факторами, національний дохід не є суттєвим чинником впливу на доступність даних.

Кількість відповідей країн під час підготовки Доповіді ООН про військові витрати (United Nations Report on Military Expenditures) у 2014р. зменшилася – після збільшення у 2013р. Загальний відсоток відповідей залишається низьким – 25% (підрозділ IV).

СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

I. Глобальні події у сфері військових витрат

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Світові військові витрати у 2014р. оцінюють у \$1 776 млрд., що в реальних цінах на 0,4% нижче, ніж у 2013р.¹ Скорочення загальносвітових витрат триває третій рік поспіль, хоча його темпи у 2014р. уповільнилися (таблиця 9.1, діаграми 9.1 і 9.2). Водночас, військові витрати в реальних цінах все ще на 21% вище, ніж у 2005р. Загальносвітові військові витрати як частка світового ВВП (світовий “військовий тягар”) у 2014р. дещо зменшилися – до близько 2,3%.

Військові витрати у 2014р. продовжували скорочуватися в більшості країн Заходу переважно внаслідок їх падіння на 6,5% у реальних цінах у США. У Західній Європі витрати зменшилися на 2,5%. Однак у Центральній Європі, переважно у країнах-членах НАТО і ЄС, військові витрати змінили тенденцію на зростання (на 5,7%) після значного скорочення як наслідку світової фінансово-економічної кризи 2008р. На показники Європи у 2014р. українська криза здебільшого не вплинула, її наслідки, ймовірно, проявляться у 2015р.² Океанія, де тон задавала Австралія, також змінила недавню тенденції зменшення – у 2014р. сталося збільшення на 6,9%.

В інших регіонах світу відносно високі темпи збільшення військових витрат зберігалися в Африці (5,9%), Азії та Океанії (5,0%), Східній Європі (8,4%) і на Близькому Сході (5,2%). У Латинській Америці, однак, спостерігалося незначне скорочення на 0,1% – там збільшення у Центральній Америці компенсувало зменшення у Південній Америці. Подальше збільшення витрат у Китаї зумовило їх загальне зростання в Азії, оскільки зміни військових витрат в інших країнах були менш виразними – незначне скорочення в Південно-Східній Азії та малопомітне збільшення в Південній Азії (діаграма 9.3).

Тенденції військових витрат у 2005-2014рр.

Найбільше зростання військових витрат за період 2005-2014рр. зафіксоване в Північній Африці (на 144%), Східній Європі (на 98%) і в Центральній Америці та Карибському басейні (на 90%). За цей період військові витрати зросли в усіх регіонах і субрегіонах, окрім Західної і Центральної Європи, де вони зменшилися на 8,3%, і Північної Америки – на 0,3% (таблиця 9.2).

¹ Якщо не зазначене інше, всі дані про збільшення або зменшення військових витрат наведені в доларах США в постійних цінах (2011р.) та часто визначаються як зміни “в реальних цінах” з поправкою на інфляцію, на відміну від змін у “номінальних” цінах, без такої поправки.

² Про кризу в Україні див. розділ 3 цього видання.

Таблиця 9.1. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходів у 2005-2014рр.

Дані за 2005-2014рр. наведені в \$ млрд. у постійних цінах і за валютними курсами 2011р. Дані за 2014р. у правому стовпчику з позначкою (*) наведені в \$ млрд. в поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014*
Загалом у світі	1 418	1 466	1 525	1 608	1 715	1 742	1 750	1 745	1 726	1 719	1 776
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	24,3	26,2	[27,2]	(31,0)	(32,5)	(34,6)	(38,9)	(40,4)	(43,9)	(46,5)	(50,2)
Північна Африка	7,9	7,9	8,5	10,1	(11,1)	(12,1)	(15,2)	16,3	(17,9)	19,2	20,1
Екваторіальна Африка	16,4	(18,3)	(18,7)	(20,9)	(21,3)	(22,5)	(23,7)	(24,1)	(26,0)	(27,2)	(30,1)
Америка	651	665	685	737	793	815	805	768	718	677	705
Центральна Америка та Карибський басейн	5,1	5,6	6,2	6,3	7,0	7,5	7,8	8,5	9,0	9,8	10,4
Північна Америка	598	607	625	671	724	741	732	691	636	596	627
Південна Америка	48,6	51,9	54,4	59,4	62,2	66,3	65,1	68,8	72,6	71,7	67,3
Азія та Океанія	261	276	297	313	349	356	371	388	403	423	439
Центральна та Південна Азія	46,2	46,9	48,4	53,0	60,9	61,7	62,9	63,2	63,7	65,0	65,9
Східна Азія	167	179	194	204	229	235	249	263	276	293	309
Океанія	23,4	24,7	26,2	27,0	29,0	29,3	28,8	27,8	27,6	29,5	28,0
Південно-Східна Азія	24,4	25,2	28,5	29,1	30,2	30,1	31,1	33,3	35,4	35,3	35,9
Європа ^d	367	375	386	396	404	394	387	392	389	391	386
Східна Європа	51,5	57,9	64,1	70,0	72,0	73,1	78,6	90,0	94,2	102	93,9
Західна та Центральна Європа ^d	315	317	321	326	332	321	309	302	295	289	292
Близький Схід ^d	115	123	130	131	137	142	147	156	(172)	(181)	(196)
<i>Організації</i>											
АС	26,7	28,7	29,7	(32,8)	(34,0)	(35,9)	(40,0)	(41,1)	(44,1)	(47,0)	(51,1)
ЛАД	78,1	82,8	92,5	95,7	100,0	107,3	118	131	146	157	170
ОДКБ	48,3	53,6	58,9	64,5	67,4	68,9	73,6	84,7	89,0	95,9	88,7
ЕКОВАС	2,2	2,1	2,2	2,6	3,1	3,3	3,6	3,8	3,6	3,7	4,2

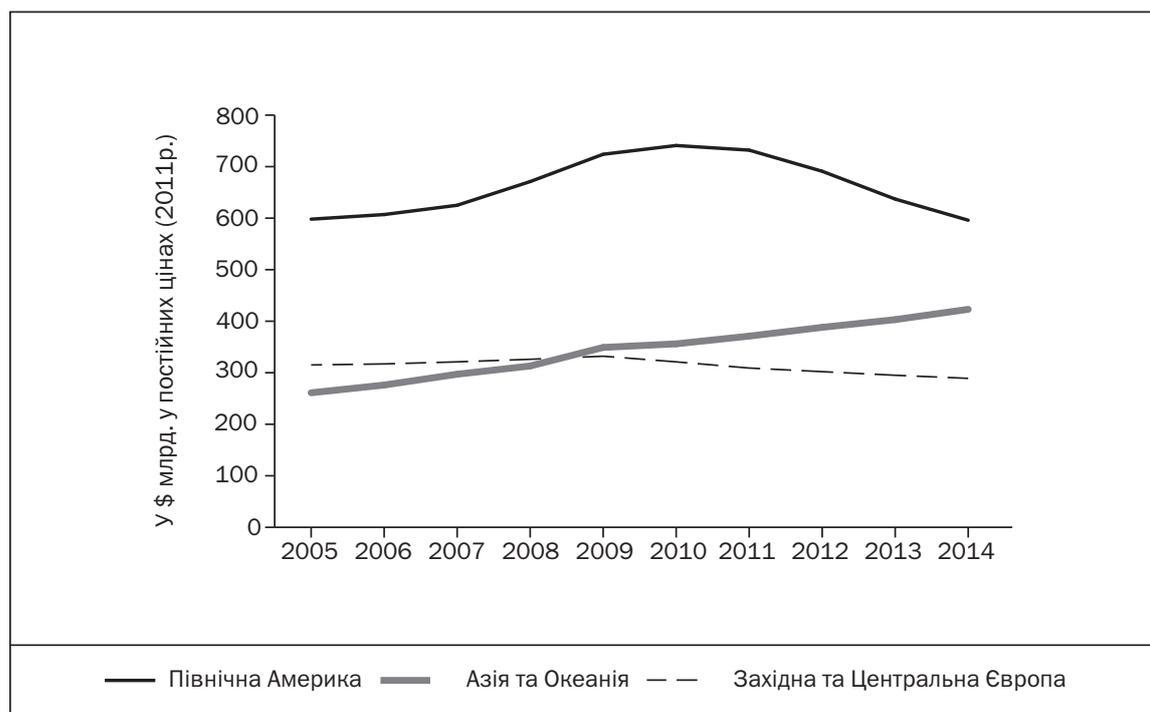
ЄС	297	300	307	311	317	306	294	287	280	275	278
НАТО	905	918	938	990	1033	1039	1018	971	908	862	897
Європейські країни НАТО	307	311	313	319	309	298	286	280	272	266	269
ОБСЄ	119	137	155	170	195	204	220	245	262	286	304
ШОС	105	119	137	155	170	195	204	220	243	259	280
<i>Групи за рівнем доходів</i>											
Низький	(5,1)	(5,3)	(5,7)	(5,8)	(6,4)	(7,2)	(7,6)	(7,7)	(8,0)	(8,3)	(9,7)
Нижче середнього	72,2	74,9	79,7	84,8	92,6	94,8	96,9	100	103	105	107
Вище середнього	184	204	222	241	269	280	296	314	337	359	386
Високий	1 157	1 182	1 217	1 277	1 347	1 359	1 349	1 324	1 278	1 248	1 274
<i>Світові військові витрати на душу населення (\$ США в поточних цінах)</i>											
	173	183	201	225	231	241	254	252	250	245	
	2,4	2,4	2,3	2,4	2,6	2,5	2,4	2,4	2,4	2,3	

Світове економічне навантаження військових витрат (світові військові витрати у % світового ВВП, у поточних цінах)

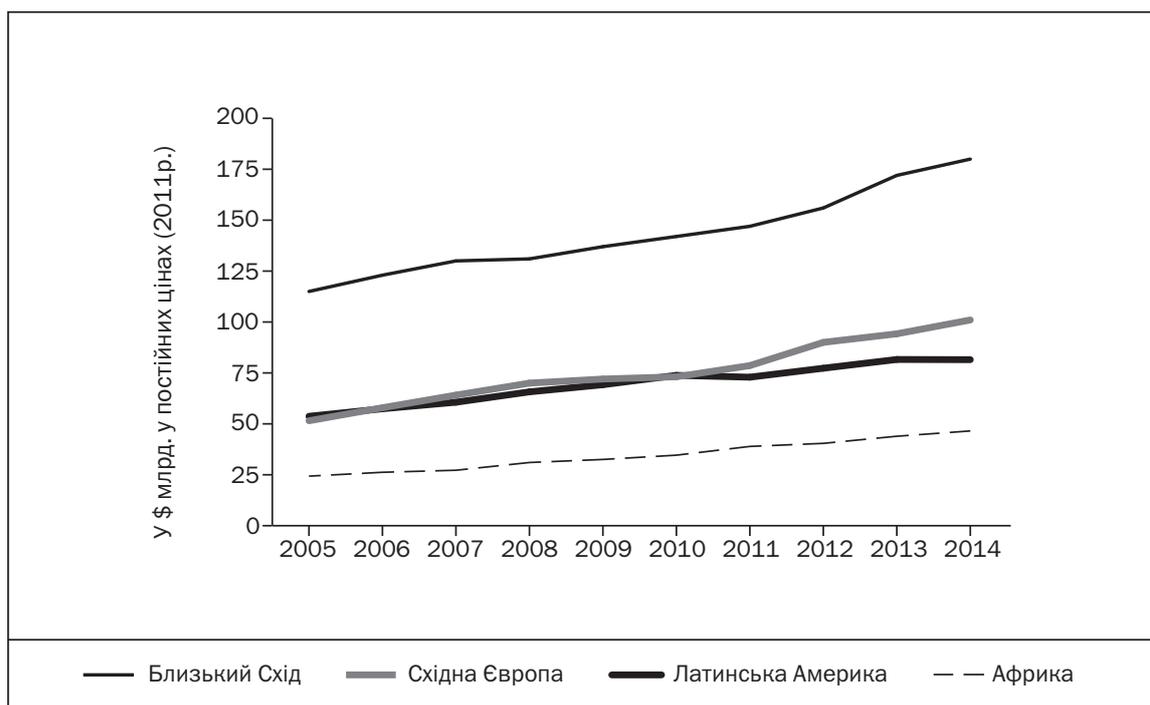
() = загальний показник, обчислений на підставі національних даних, що охоплюють менше 90% країн регіону; ОДКБ – Організація Договору про колективну безпеку; ШОС – Шанхайська організація співробітництва.

^a У цьому виданні *Щорічника СІПРІ*, Туреччина перекласифіковано із регіону Західної та Центральної Європи до регіону Близького Сходу. Це означає, що дані для регіонів Європи, Західної та Центральної Європи і Близького Сходу істотно різняться від даних, наведених у попередніх виданнях Щорічника.
Примітки: Загальносвітовий показник і підсумки за регіонами, організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходу є оцінками, що ґрунтуються на даних, наведених у таблиці 9.10, для країн, охоплених Базою даних СІПРІ про військові витрати. Коли дані про військові витрати певної країни за кілька років немає, робляться оцінки, ґрунтуючись переважно на припущенні, що темпи змін військових витрат цієї країни є аналогічними темпам у всьому регіоні, до якого вона належить (див. також “Джерела і методи” нижче). Коли неможливо зробити жодної оцінки, країни вилучаються з обчислення підсумкових показників. Тут такими країнами є Куба, Північна Корея, М’янма та Сомалі. Підсумки за регіонами і групами країн з однаковим рівнем доходу охоплюють ті самі групи країн за всі роки. Підсумки за організаціями охоплюють лише країни-члени за певний рік. До географічних регіонів і субрегіонів належать країни, наведені в таблицях 9.10-9.12. Групи за рівнем доходу сформовані на підставі індикаторів світового розвитку від Світового банку, станом на січень 2015р.: низький рівень доходу – ВВП на душу населення за 2013р. становить \$1 045 чи менше; нижче середнього – \$1 046-4 125; вище середнього – \$4 126-12 745; високий – понад \$12 746.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>; International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Legacies, Clouds, Uncertainties* (IMF: Washington, DC, Oct. 2014); and United Nations Population Fund (UNFPA), *State of World Population, 2005-14* (UNFPA: New York, 2005-15).

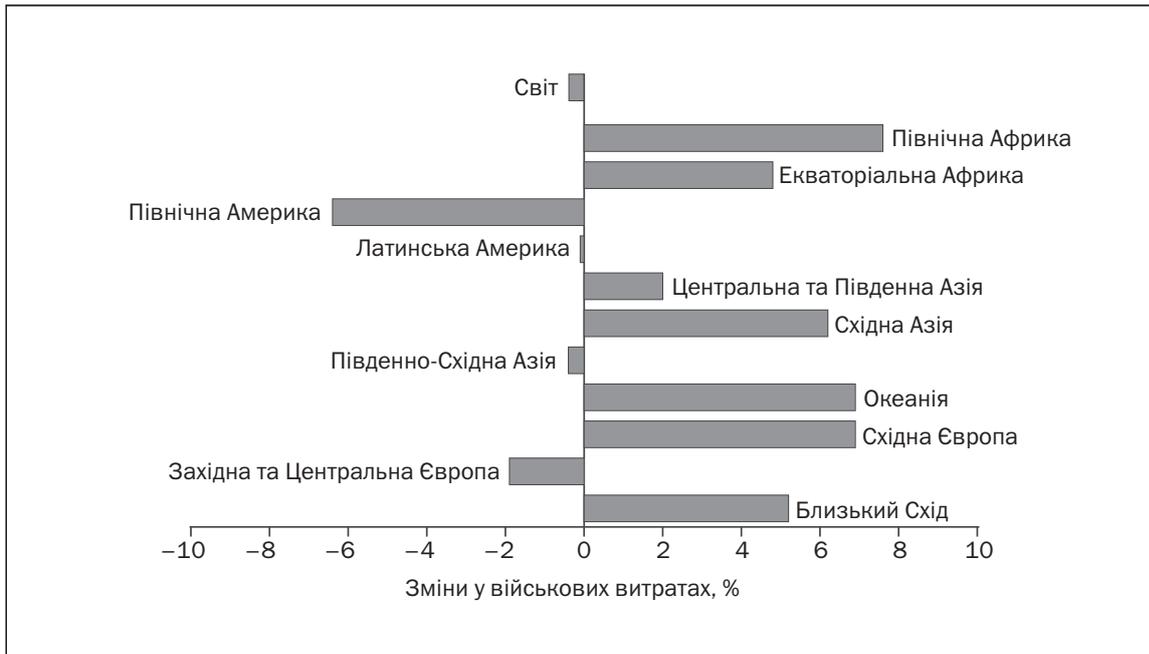

Діаграма 9.1. Військові витрати в регіонах з найбільшими витратами у 2005-2014рр.

Діаграма 9.2. Військові витрати в інших регіонах у 2005-2014рр.

До 2009р. світові військові витрати продовжували швидке зростання, яке почалося після терактів у США 11 вересня 2001р. У 2005-2009рр. загальносвітові витрати щорічно зростали в середньому на 4,9%. Зростання очолили США через війни в Афганістані та Іраку, але воно охопило більшість регіонів. Після 2009р., однак, на світових військових витратах почали позначатися наслідки світової фінансово-економічної кризи. Ця тенденція була найпомітнішою в Північній Америці, де після великого зростання до 2009р.

Діаграма 9.3. Зміни у військових витратах у 2013-2014рр., за регіонами

сталось таке ж велике скорочення. В Західній і Центральній Європі за періодом досить стабільних витрат до 2009р. сталось їх помітне скорочення. Хоча регіони Азії та Океанії і Латинської Америки разом збільшили витрати у 2005-2014рр., темпи збільшення після 2009р. помітно знизилися, зокрема, через уповільнення зростання світової економіки. В Африці, Східній Європі та на Близькому Сході, однак, швидке збільшення військових витрат тривало і у 2005-2014рр., а на Близькому Сході останніми роками навіть дещо прискорилося.

Військові витрати в багатьох країнах у минулі 10 або й більше років значною мірою стимулювалися зростанням прибутків від нафти та газу, пов'язаним із загалом високими цінами та освоєнням нових покладів у деяких країнах. Серед лідерів у військових витратах – великі нафтовидобувні країни Близького Сходу, Росія, ряд країн Африки (насамперед два регіональні лідери – Алжир та Ангола) та окремі країни Азії (зокрема, В'єтнам і Казахстан). В Африці та на Близькому Сході високі прибутки від нафти та газу були суттєвим чинником загальних регіональних витрат.

Різке падіння цін на нафту наприкінці 2014р., за умов збереження цієї тенденції в середньостроковій перспективі, цілком може зупинити або переломити тенденцію збільшення військових витрат у ряді країн. У країнах, що мають великі грошові резерви, зокрема в Перській затоці, ефект може бути відкладеним. Росія також, попри високу залежність від нафти, падіння ВВП та наслідки економічних санкцій за її втручання в кризу в Україні, заявила про намір зберегти заплановане збільшення військових витрат. Однак, як довго Росія зможе підтримувати цей рівень витрат, залишається відкритим питанням.

Таблиця 9.2 Ключові статистичні дані про військові витрати у 2014р., за регіонами

Регіон/ субрегіон	Військові витрати, 2014 (\$ млрд.)	Зміни (%) ^a		Значні зміни, 2014 (%) ^b		
		2013-2014	2005-2014	Збільшення	Зменшення	
Світ	1 776	-0,4	21			
<i>Африка</i>	(50,2)	5,9	91	Конго	88	Малаві -27
Північна Африка	20,1	7,6	144	Намібія	47	Нігерія -9,3
Екваторіальна Африка	(30,1)	4,8	66	Замбія	23	Гана -5,8
				Гвінея	22	Бурунді -5,0
<i>Америка</i>	705	-5,7	4,0	Парагвай	13	Венесуела -34
Центральна Америка та Карибський басейн	10,4	9,1	90	Мексика	11	Уругвай -11
Північна Америка	627	-6,4	-0,3	Аргентина	8,5	США -6,5
Південна Америка	67,3	-1,3	48	Домініканська Республіка	8,1	Ямайка -5,1
<i>Азія та Океанія</i>	439	5,0	62	Бруней	29	Індонезія -10
Центральна та Південна Азія	65,9	2,0	41	Афганістан	20	Філіппіни -2,4
Східна Азія	309	6,2	76	Камбоджа	14	Шрі-Ланка -2,0
Океанія	28,0	6,9	26	Киргизстан	10	Тайвань -1,9
Південно-Східна Азія	35,9	-0,4	45			
<i>Європа^c</i>	386	0,6	6,6	Україна	(23)	Албанія -26
Східна Європа	93,9	8,4	98	Польща	13	Португалія -12
Західна та Центральна Європа	292	-1,9	-8,3	Росія	[8,1]	Греція -11
<i>Близький Схід^c</i>	(196)	5,2	57	Литва	6,0	Італія -8,8
				Саудівська Аравія	17	Оман -20
				Ліван	15	ОАЕ -5,5
				Ірак	15	Ємен -4,6

() – непевна оцінка; [] – оціночні дані.

^a Зміни в реальних цінах.

^b Наведені найбільші величини зростання або зменшення в усіх регіонах, але не субрегіонах. Країни, військові витрати яких у 2013р. становили менше \$100 млн., а в Африці – \$50 млн., не наводяться.

^c Починаючи з цього річного видання *Щорічника* Туреччина у класифікації військових витрат за регіонами переведена з Європи (Західної і Центральної) до Близького Сходу – згідно з класифікацією даних про поставки озброєнь. Зміни в Європі та на Близькому Сході порівнюються з тими ж країнами у 2013р., а не з регіонами, застосованими в попередніх виданнях *Щорічника*.

Регіональні тенденції

Європа

Європейські військові витрати у 2014р. зросли на 0,6% – до \$386 млрд.³ Витрати в Західній і Центральній Європі зменшилися на 1,9% – до \$292 млрд., а у Східній Європі зросли на 8,4% – до \$93,9 млрд.⁴

³ У цьому виданні *Щорічника* регіональна класифікація змінилася – Туреччина переведена з регіону Європи (із субрегіону Західної і Центральної Європи) до регіону Близького Сходу. Тому дані стосовно Європи є значно нижчими за наведені в попередніх виданнях *Щорічника*. Всі посилання на дані за попередні роки, а також зміни, порівняно з попередніми роками, стосуються нових визначень регіонів.

⁴ Про тенденції європейських військових витрат, з огляду на українську кризу, див. підрозділ IV розділу 3 цього видання.

Азія та Океанія

Військові витрати в Азії та Океанії склали \$439 млрд., що на 5% вище, ніж у 2013р., і на 62% – ніж у 2005р. Китай у 2014р. мав найвищі в Азії та Океанії військові витрати – за оцінками, \$216 млрд., або 49% усіх витрат регіону. Це в понад чотири рази більше за рівень Індії, яка була другою за витратами в Азії та Океанії. На чотири країни з найбільшими витратами – Китай, Індію, Японію і Південну Корею – у 2014р. припадало 80% усіх витрат регіону.

Усі країни регіону, за винятком Лаосу, Фіджі та Японії, упродовж 10-річчя до 2014р. збільшили військові витрати⁵. Але темпи їх зростання в різних країнах були дуже різними: від 6% у Сінгапурі до 167% у Китаї.

Темпи зростання військових витрат у більшості країн Азії помітно уповільнилися після 2009р., коли почали даватися ознаки наслідки світової фінансово-економічної кризи. Яскравим прикладом є Індія, де у 2005-2009рр. витрати зросли на 36%, але у 2010-2014рр. – лише на 2%. Афганістан, Камбоджа, Сінгапур, Східний Тімор, Таїланд і Тайвань дещо зменшили витрати після 2009р. Але Тайвань започатковує кілька великих програм закупівель, Таїланд має масштабні плани закупівель на найближче майбутнє, а Афганістану доведеться взяти на себе значну частину безпекового тягаря після виводу більшої частини американських та інших іноземних військ наприкінці 2014р. Деякі країни вибиваються із загальної тенденції, підтримуючи високі витрати після 2009р. Швидко нарощували військові витрати Бангладеш, В'єтнам, Індонезія, Казахстан.

Загалом, країни Азії продовжували модернізувати та розвивати збройні сили, і багато відносно великих країн планують додаткові закупівлі сучасної техніки. Китай і Японія, що сперечаються за Східнокитайське море, оголосили про збільшення витрат і великі закупівлі авіаційних та морських озброєнь. Обидві країни мають намір зміцнити десантні сили, а Китай планує закупити нові авіаносці⁶. Втім, капіталовкладення Китаю в морські засоби мотивуються не лише регіональними суперечками. Він прагне також зміцнити океанський флот, тобто спроможність діяти в океанських водах з метою кращого захисту своїх зростаючих торговельних та інвестиційних інтересів на азійському узбережжі Індійського та Тихого океанів⁷. Подібна увага до морської авіації і кораблів помітна в багатьох країнах Південно-Східної Азії та Індії. Остання наразі будує кілька авіаносців власної розробки⁸.

Інша сфера, до якої Індія і Китай вкладають великі кошти – модернізація і збільшення ядерних сил. Китай будує серію атомних підводних човнів з

⁵ Дані про М'янму, Туркменістан та Узбекистан наявні не за весь період. Дані про Лаос, Монголію і Таджикистан є неповними, але за роки, за які вони є, Монголія і Таджикистан демонструють зростання, а Лаос – незначне зменшення. Всі три країни витрачають небагато, як для Азії.

⁶ Про безпеку в Південнокитайському та Східнокитайському морях див. підрозділ II розділу 7, про іноземні поставки озброєнь до регіону – підрозділ I розділу 10 цього видання.

⁷ Duchâtel, M., Bräuner, O. and Zhou, H., *Protecting China's Overseas Interests: The Slow Shift Away from Non-interference*, SIPRI Policy Paper no.41 (SIPRI: Stockholm, June 2014).

⁸ Загальне обговорення тенденцій військових витрат в Азійсько-Тихоокеанському регіоні див.: Перло-Фрімен С., Солмірано К. Військові витрати і безпека в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ III розділу 4.

балістичними ракетами (АПЧБР, *nuclear-powered ballistic missile submarines, SSBNs*), а Індія наприкінці 2014р. розпочала ходові випробування першого з шести запланованих АПЧБР⁹.

Серед інших пріоритетів військових витрат Індії – сухопутні сили, зокрема, новий армійський корпус на кордоні з Китаєм, і техніка для військових і воєнізованих формувань, до чого її змушує розвиток внутрішнього конфлікту з маоїстськими повстанцями руху Наксалітів (*Naxalite*) у різних районах Індії. При цьому, процес закупівель лишається складним і повільним. Частина коштів, виділених на придбання озброєнь, часто повертається до Міністерства фінансів наприкінці кожного фінансового року через скасування закупівель.

Океанія повторює азійську тенденцію збільшення витрат, хоч і меншою мірою. Військові витрати Океанії у 2014р. склали \$28 млрд., що на 6,9% вище за 2013р. і на 26% – ніж у 2005р. Але, попри зростання у 2014р., його загальні темпи з 2009р. уповільнилися. Австралія з \$25,4 млрд. витрат у 2014р. поступається Південній Кореї (четвертій в регіоні за витратами) за часткою в загальних витратах в Азії та Океанії. На Австралію припадає 91% загальних витрат Океанії. Вона реалізує масштабну програму модернізації авіаційних і морських озброєнь великої дальності, включно із закупівлями трьох есмінців, двох великих десантних кораблів, бойових літаків (у т.ч. 72 *F-35A*) і літаків-заправників. Вона також планує поповнити свій підводний флот 12 великими човнами.

Латинська Америка та Карибський басейн

Військові витрати в Латинській Америці у 2014р. були загалом стабільними, з прикладами збільшення і зменшення в Центральній і Південній Америці. Загальні військові витрати в Південній Америці склали \$67,3 млрд., що на 1,3% в реальних цінах нижче за 2013р., але на 48% вище, ніж у 2005р. Загальні військові витрати в Центральній Америці та Карибському басейні становили \$10,4 млрд., що на 9,1% вище за 2013р. і на 90% – за 2005р.

Військові витрати Бразилії у 2014р. зменшилися на 1,7% – через гальмування економічного розвитку і проблеми, з якими стикнувся Уряд під час масових протестів з приводу невдоволення рівнем елементарних послуг напередодні Чемпіонату світу з футболу 2014р. Зростання ВВП у 2014р. очікувалося на рівні лише 0,3%, і дещо більше у 2015р. – 1,4%¹⁰. При цьому, військові витрати Бразилії були на 41% вище, ніж у 2005р., продовжуючи висхідний тренд, сформований із середини 1990-х років завдяки тривалій програмі модернізації її збройних сил; зокрема, у 2014р. був підписаний контракт на закупівлю у Швеції 36 бойових літаків *JAS-Gripen*¹¹.

Військові витрати Мексики зросли у 2014р. на 11% і більш ніж подвоїлися, порівняно з 2005р. На 2015р. заплановане подальше зростання в номінальних

⁹ Докладніше про ядерні сили Китаю та Індії див. підрозділи V і VI розділу 11 цього видання.

¹⁰ International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, Oct. 2014, <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/index.aspx>>.

¹¹ Докладніше див. підрозділ I розділу 10 цього видання.

цінах на 10% (8% в реальних цінах). Швидке зростання витрат на армію і безпеку в Мексиці зумовлене продовженням використання нею військ, поліції і новоствореної п'ятитисячної жандармерії для боротьби з наркокартелями. Уряд має певні успіхи: так, у лютому 2014р. сили мексиканської морської піхоти захопили керівника картелю *Sinaloa* Хоакіна “Ель Чапо” Гусмана (*Joaquin 'El Chapo' Guzman*), – але війні з картелями дуже заважає корупція в силах безпеки¹². Це показало зникнення та ймовірне вбивство 43 студентів-демонстрантів у штаті Герреро у вересні 2014р. Повідомлялося, що студенти були захоплені наркокартелем за участі поліції¹³. Нова жандармерія також піддається критиці: один мексиканський фахівець з безпеки назвав її настільки ж ефективною, як “аспирин від раку”¹⁴.

Африка

Африка у 2014р. знову показала найвище з усіх регіонів світу відсоткове зростання військових витрат – на 5,9%, до \$50,2 млрд. Військові витрати в регіоні з 2005р. зросли на 91%. Алжир та Ангола продовжували швидко нарощувати витрати – відповідно, на 12% і 6,7% – завдяки великим доходам від нафти. Їх військові витрати значно перевищили 5% ВВП. Залишається побачити, чи зупинить цю тенденцію різке падіння цін на нафту наприкінці 2014р. Хоча внесок Алжиру та Анголи до зростання військових витрат в Африці був найбільшим, інші 31 з 37 країн Африки, про які СПРІ має дані за 2005-2014рр., також збільшили військові витрати за цей період, а 11 з них їх подвоїли.

Військові витрати в бюджеті Нігерії у 2014р. зменшувалися третій рік поспіль – на 9,3%, до \$2,3 млрд., але їх загальна величина є все ж на 79% вищою, ніж у 2005р. Причому, бюджетні витрати не охоплюють схвалену Конгресом Нігерії в жовтні 2014р. позику в \$1 млрд. на військову техніку та навчання для боротьби з бойовиками угруповання Боко Харам (*Boko Haram*), які знов активізували підіривні дії на півночі країни¹⁵. У 2014р. Боко Харам довело, що здатне завдавати ударів по таких стратегічних цілях, як військові бази, об'єкти інфраструктури, та навіть захоплювати й утримувати територію¹⁶. Запеклість підіривної діяльності Боко Харам означає, що військові витрати, ймовірно, в найближчому майбутньому залишаться серед пріоритетів, про що свідчить і позика в \$1 млрд.

¹² Sanchez, R., Perez, E. and Labott, E., ‘After years on run, Sinaloa cartel chief “El Chapo” Guzman arrested’, CNN, 23 Feb. 2014, <<http://edition.cnn.com/2014/02/22/world/americas/mexico-cartel-chief-arrest/>>.

¹³ ‘Mexico: officials searching for 43 missing students find human remains’, *The Guardian*, 28 Oct. 2014.

¹⁴ Archibald, R.C., ‘Elite Mexican police corps targets persistent violence, but many are skeptical’, *New York Times*, 22 Aug. 2014; López, A., ‘El combate al crimen y el aumento de los gastos en defensa y seguridad en México’, *Infodefensa*, 23 Dec. 2014, <<http://www.infodefensa.com/latam/2014/12/23/noticia-combate-crimen-aumento-gastos-defensa-seguridad-mexico.html>>.

¹⁵ ‘Jonathan gets approval to borrow \$1 billion to fight Boko Haram’, *Premium Times*, 25 Sep. 2014, <<http://www.premiumtimesng.com/news/168645-jonathan-gets-approval-to-borrow-1billion-to-fight-boko-haram.html>>.

¹⁶ Pérouse de Montclos, M., *Nigeria's Interminable Insurgency? Addressing the Boko Haram crisis* (Royal Institute for International Affairs: London, 2014).

Попри значне зростання упродовж певного періоду військових витрат Нігерії, її збройні сили показали низьку ефективність у боротьбі з партизанами. Урядові війська не раз тікали від Боко Харам, повідомлялося навіть про змову військових командирів з бойовиками¹⁷. Серед найчастіше згадуваних причин такої низької ефективності – шалена корупція, через яку значна частина оборонного бюджету не доходить до бойових частин, що зумовлює затримку зарплат, брак основної техніки та загальну деморалізацію, а також прихильність до хабарів від Боко Харам. Крім того, brutальні порушення прав людини під час нібито успішного придушення Боко Харам силами армії у 2009-2010рр. спричинили недовіру значної частини місцевого населення. Зрештою, на техніку спрямовується лише невелика частина бюджету¹⁸. Лише 35,4 млрд. найр (\$215 млн.) з 350 млрд. найр (\$2,1 млрд.) основного фонду оборонного бюджету у 2014р. пішло на капітальні витрати, решта – на особовий склад і поточні витрати¹⁹.

Напади Боко Харам також перетнули кордони із сусідніми Камеруном і Чадом, змушуючи ці країни до більшого залучення сил безпеки. Камерун у 2014р. дещо зменшив військові витрати, але планує їх збільшення у 2015р. і купує нові озброєння, переважно в Росії, насамперед для боротьби з цим угрупованням²⁰. Даних про військові витрати Чаду немає з 2011р., але відомо, що завдяки освоєнню після 2005р. нових родовищ нафти його військові витрати у 2005-2011рр. зросли у понад вісім разів, до \$610 млн. На початку 2015р. Чад надіслав кілька тисяч військових до Камеруну на підсилення урядових військ у боротьбі з Боко Харам²¹.

Близький Схід

На Близькому Сході розташовані три з 15 країн з найбільшими військовими бюджетами у світі: Саудівська Аравія (четверте місце), Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ, 14) і Туреччина (15). Військові витрати всього Близького Сходу у 2014р. склали \$196 млрд., що на 5,2% більше, ніж у 2013р., і на 57% – ніж у 2005р. Найбільшою мірою в період 2005-2014рр. вони зросли в Іраку (на 286%), ОАЕ (135%), Бахреїні (126%) і Саудівській Аравії (112%). Всі ці країни – великі нафтовиробники, які скористалися тодішньою високою ціною на нафту. Натомість, військові витрати Туреччини у 2005-2014рр. зросли лише на 15%.

¹⁷ Mbachu, D., 'Nigerian troops say corruption saps will to fight Islamists', Bloomberg News, 16 July 2014.

¹⁸ Mbachu (посилання 17); Wrong, M., 'Why are Africa's militaries so disappointingly bad?', *Foreign Policy*, 6 June 2014, <<http://foreignpolicy.com/2014/06/06/why-are-africas-militaries-so-disappointingly-bad/>>; Pérouse de Montclos (посилання 16).

¹⁹ Решта 24 млрд. найр із зазначених СІПРІ витрат Нігерії у 2014р. – додаткові витрати на внутрішні військові операції збройних сил. Див.: Federal Republic of Nigeria, Budget Office of the Federation, 2014 Appropriations Act, <<http://www.budgetoffice.gov.ng/index.php/using-joomla/extensions/components/content-component/article-categories/74-2014-appropriation-act>>.

²⁰ 'Cameroon to receive Russian weapons', defenceWeb, 20 Jan. 2015, <http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=37607:cameroon-to-receive-russian-weapons&catid=50:Land&Itemid=105>.

²¹ Chimtom, N.K., 'Boko Haram strikes in Cameroon as foreign troops arrive from Chad', CNN, 18 Jan. 2015, <<http://edition.cnn.com/2015/01/18/africa/cameroon-chad-troops-boko-haram/>>.

Останні дані про військові витрати Катару є за 2010р., коли їх оцінювали в \$1,9 млрд. Однак є явні ознаки, що його витрати до 2014р. суттєво зросли. Катар приблизно з 2012р. активно нарощує збройні сили, а в березні 2014р. оголосив про замовлення озброєнь на суму \$23,9 млрд.²²

Витрати Ізраїлю у 2005-2014рр. залишалися досить стабільними. За наявними даними, у 2013-2014рр. витрати зменшилися на 8%, але їх остаточна величина за 2014р., імовірно, буде значно вищою через додаткові асигнування, виділені впродовж року. Зокрема, війна в секторі Гази влітку 2014р. коштувала, за оцінками, \$2,5 млрд.²³

Офіційний бюджет Саудівської Аравії, за їх термінологією, на “оборону та безпеку” склав у 2014р. \$80,8 млрд. – на 17% вище, ніж у 2013р. Неясно, що саме належить до цього бюджету – наводиться лише загальна сума. Вона може враховувати фінансування певних поліцейських чи антитерористичних підрозділів, що не підпадає під визначення військових витрат СІПРІ. З іншого боку, можуть існувати позабюджетні витрати, про які публічно не повідомляється. Наприклад, наприкінці 2014р. Саудівська Аравія долучилася до військових дій проти Ісламської держави (ІД, *Islamic State, IS*). Вона також надала \$4 млрд. Лівану на підтримку його армії. Такого роду обладнання підпадає під визначення військових витрат СІПРІ²⁴. Але неясно, чи враховуються такі витрати в офіційному бюджеті²⁵. Повідомлялось, однак, що фактичні витрати саудівського Уряду у 2014р. перевищили бюджет на 29%, зокрема, через міжнародну фінансову допомогу не уточненого характеру²⁶. У випадку ОАЕ також невідомо, чи враховані в їх бюджеті витрати на військові дії, зокрема, проти ІД і в Лівії у 2014р.²⁷

У 2014р. різко впали ціни на нафту, і в січні 2015р. ціна сирової нафти *Brent* була нижче \$54 за барель – найменший показник за п’ять років²⁸. Доходи державного бюджету Саудівської Аравії, за оцінками, приблизно на 90% залежать від нафти; нафтові доходи в ОАЕ становлять понад 60% урядових надходжень²⁹. Це порушує питання: якою мірою падіння цін на нафту може вплинути на бюджет і військові витрати Саудівської Аравії та ОАЕ. У 2014р. військові витрати дорівнювали 10,4% ВВП – Саудівської Аравії і 5,1% – ОАЕ. Однак, Саудівська Аравія накопичила великі валютні резерви – за повідомленнями, \$750 млрд. у 2014р., – що дозволяє їй

²² Pape, A., ‘Qatar announces USD 24 billion in defence orders’, *Jane’s Defence Weekly*, 26 Mar. 2014.

²³ Opall-Rome, B., ‘Israel to trim 2014 budget to cover war cost, boost MoD’, *Defense News*, 6 Sep. 2014.

²⁴ Naylor, H., ‘Rivals Tehran, Riyadh pledge billions to Lebanon’s army’, *Washington Post*, 4 Nov. 2014.

²⁵ British Foreign and Commonwealth Office, ‘Saudi Arabia: record budget for 2015’, Trade and investment research and analysis, 5 Jan. 2015, <<https://www.gov.uk/government/publications/saudi-arabia-record-budget-for-2015/saudi-arabia-record-budget-for-2015>>.

²⁶ ‘Saudi Arabia projects its biggest deficit ever after oil crash’, *Business Insider*, 25 Dec. 2014, <<http://uk.businessinsider.com/afp-saudi-projects-huge-deficit-as-oil-price-drop-bites-2014-12?r=US>>.

²⁷ ‘Libya’s Haftar confirms military support for Operation Dignity from Egypt and UAE’, *Middle East Eye*, 30 Jan. 2015, <<http://www.middleeasteye.net/news/libyas-haftar-confirms-support-operation-dignity-egypt-and-uae-1265705213>>. Див. також підрозділ I розділу 10 цього видання.

²⁸ Vardi, N., ‘Saudi Arabia’s \$750 billion bet drives Brent oil below \$54’, *Forbes*, 5 Jan. 2015.

²⁹ ‘Saudi Arabia projects its biggest deficit ever after oil crash’ (посилання 26); Kassem, M., ‘UAE banks expected to shake off oil fall in latest earnings results’, *The National* (UAE), 12 Jan. 2015.

упродовж кількох років витримувати вплив низьких цін на нафту³⁰. В ОАЕ також сподіваються, що їх великий фінансовий профіцит і резерв іноземної валюти захистять від скорочення нафтових доходів³¹.

У загрозливий період жодна держава не може нехтувати політикою безпеки, ключовим елементом якої є військові спроможності. Саудівська Аравія та ОАЕ багато витрачають на нову військову техніку, в т.ч. протиракетну оборону та ударні системи великої дальності – ймовірно, для стримування Ірану³². І Саудівська Аравія, і ОАЕ останніми роками неодноразово застосовували свої збройні сили. Так, у 2014р. Саудівська Аравія та ОАЕ приєдналися до авіаударів по ІД, а Саудівська Аравія (як згадувалося вище) ще й фінансувала закупівлі озброєнь Ліваном для військових дій проти ІД та інших недержавних збройних угруповань³³. У 2011р. обидві країни перекинули війська до Бахрейну з метою надання допомоги його Уряду у придушенні протестних рухів³⁴. У 2009-2010рр. і 2015р. Саудівська Аравія вела бойові дії з придушення повстання хуситів у Ємені³⁵.

Країни з найвищими військовими витратами у 2014р.

До переліку 15 країн з найвищими у світі військовими витратами у 2014р. належать ті ж країни, що й у 2013р., але з деякими змінами в рейтингах (таблиця 9.3). Індія перемістилася з дев'ятого місця на сьоме, помінявшись місцями з Японією, а Бразилія та Італія помінялися одинадцятим і дванадцятим місцями. В *Top 15* найбільше зростання відмічене у Саудівській Аравії (17%), Китаї (9,7%) і Росії (8,1%), які міцно посідають, відповідно, четверте, друге і третє місця. Після трьох років скорочень суттєво збільшила витрати Австралія (на 6,8%). Найбільше скорочення сталося в Італії (8,8%) через її триваючі економічні проблеми, США (6,5%, див. підрозділ II) та ОАЕ (5,5%). Попри зменшення витрат ОАЕ у 2014р., їх загальний показник все ще на 135% вище, ніж у 2005р. Інші зміни військових витрат у 2014р. були незначними – невелике збільшення в Індії і Південній Кореї, незначне зменшення у Бразилії і фактично без змін – у Великій Британії, Німеччині, Туреччині, Франції та Японії. На країни з *Top 15* припадало 80% усіх військових витрат 2014р., і ця частка з роками залишається досить стабільною.

³⁰ Farrell, S., 'Saudi Arabia can last eight years on low oil prices, says former adviser', *The Guardian*, 9 Jan. 2015; Vardi (посилання 28).

³¹ Saadi, D., 'Financial surpluses will protect UAE from oil plunge', *The National* (UAE), 16 Dec. 2014.

³² Wezeman, P. D., 'Conventional strategic military capabilities in the Middle East', eds H.Müller and D.Müller, *WMD Arms Control in the Middle East* (Ashgate: Farnham, Surrey, Feb. 2015), pp.185-192.

³³ Див. підрозділ I розділу 10 цього видання; Naylor (посилання 24).

³⁴ Bronner, E. and Slackman, M., 'Saudi troops enter Bahrain to help put down unrest', *New York Times*, 14 Mar. 2011.

³⁵ Walid, T., 'Yemen Shi'ite rebels say 16 dead in Saudi airstrikes', Reuters, 4 Jan. 2010.

Таблиця 9.3. 15 країн з найбільшими військовими витратами у 2014р.

Витрати наведені в доларах США в поточних цінах і за поточними обмінними курсами. Місця країн відповідають обсягу військових витрат, розрахованому з використанням ринкових валютних курсів (РВК).

Місце			Витрати, 2014 (\$ млрд., ПКС)	Зміни, 2005-2014 (%)	Частка ВВП (%) ^b		Світова частка, 2014 (%)	Витрати, 2014 (\$ млрд., ПКС) ^c
2014	2013 ^a	Країна			2014	2005		
1	1	США	610	-0,4	3,5	3,8	34	640
2	2	Китай	[216]	167	[2,1]	[2,0]	[12]	[364]
3	3	Росія	[84,5]	97	[4,5]	[3,6]	[4,8]	[159]
4	4	Саудівська Аравія	80,8	112	10,4	7,7	4,5	171
5	5	Франція	62,3	-3,2	2,2	2,5	3,5	56,7
Разом Top 5			1 054	59	..
6	6	Велика Британія	60,5	-5,5	2,2	2,4	3,4	52,6
7	9	Індія	50,0	39	2,4	2,8	2,8	173
8	8	Німеччина	[46,5]	-0,8	1,2	1,4	2,6	45,0
9	7	Японія	45,8	-3,7	1,0	1,0	2,6	47,5
10	10	Південна Корея	36,7	34	2,6	2,5	2,1	46,0
Разом Top 10			1 293	73	..
11	12	Бразилія	31,7	41	1,4	1,5	1,8	44,6
12	11	Італія	30,9	-27	1,5	1,9	1,7	30,6
13	13	Австралія	25,4	27	1,8	1,8	1,4	19,3
14	14	ОАЕ	[22,8]	135	[5,1]	[3,7]	[1,3]	[33,1]
15	15	Туреччина	22,6	15	2,2	2,5	1,3	32,9
Разом Top 15			1 427	80	..
Всього у світі			1 776	21	2,3	2,4	100	..

[] – оцінка; ПКС – паритет купівельної спроможності.

^a Рейтинги 2013р. ґрунтуються на оновлених даних про військові витрати за 2013р. у поточному виданні Баз даних СІПРІ про військові витрати. Вони можуть відрізнятися від рейтингів 2013р., наведених у *Щорічнику СІПРІ 2014* та інших публікаціях СІПРІ у 2014р.

^b Дані про військові витрати як частки ВВП ґрунтуються на оцінці ВВП за 2014р. у базі даних Світового економічного огляду Міжнародного валютного фонду (МВФ) за жовтень 2014р.

^c Дані про військові витрати за ПКС є оцінками, зробленими в Доповіді МВФ про стан світової економіки (жовтень 2014р.) для кожної країни з використанням прогнозованих обмінних курсів за ПКС.

Джерела: База даних СІПРІ про військові витрати, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>; IMF, World Economic Outlook database, Oct. 2014, <<https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/index.aspx>>.

II. Військові витрати США

ОДЕ ФЛЬОРА

Військові витрати США у 2014р. склали \$610 млрд. у поточних цінах за обмінним курсом. У реальних цінах це на 6,5% менше, ніж у 2013р. – військові витрати США скорочуються четвертий рік поспіль і вже є дещо нижчими за рівень 2005р. Загальні військові витрати США охоплюють видатки (фактичні витрати): (а) “базового бюджету”, тобто витрати, пов’язані з поточною діяльністю Міністерства оборони (МО); (б) витрати Міністерства енергетики на американський ядерний арсенал; (в) витрати Державного департаменту на закордонну військову допомогу; (г) військові витрати інших міністерств; (д) витрати на закордонні операції у надзвичайних ситуаціях (*Overseas Contingency Operations, OCO*), через які фінансуються бойові операції та інші військові дії США по всьому світу¹.

Після піку у 2010р. військові витрати США скоротилися на 19,8% в реальних цінах². Це найбільше падіння військових витрат США з 1990-х років, коли бюджет МО урізали після розпаду Радянського Союзу. Водночас, військові витрати США у 2014р. в сумі \$577 млрд. (у постійних цінах 2011р.) залишалися на історично вищому рівні, порівняно із загальною тенденцією після Другої світової війни, що спостерігалася до 2005р., а в реальних цінах – близько до попереднього піку кінця 1980-х років³. У таблиці 9.4 показані тенденції видатків США на “національну оборону” та їх розбивка (за винятком військової допомоги) з 2001р.

Труднощі, що спіткали федеральний бюджетний процес – через ухвалення Закону про бюджетний контроль (*Budget Control Act, BCA*) 2011р., який запроваджує бюджетні обмеження та автоматичне скорочення в разі їх перевищення, – залишаються серйозним фактором, що впливає на військові витрати США⁴. Ініціатива Конгресу зробити федеральний бюджетний процес гнучкішим завершилася у 2013р. успіхом. Виявилася тенденція до пом’якшення бюджетних обмежень і бажання зберегти високі рівні військових витрат у контексті завершення операцій в Афганістані.

Міжнародні події були другим важливим чинником впливу на бюджет МО у 2014р. Ряд криз за кордоном спричинили військову реакцію США (зокрема,

¹ Загальні витрати на іноземну військову допомогу у 2014р. склали \$6,4 млрд., або близько 1% всіх витрат. Див.: US Department of State, *Congressional Budget Justification: Department of State, Foreign Operations and Related Programs, Fiscal Year 2016* (US Department of State: Washington, DC, 2 Feb. 2015).

² У доларах США в постійних цінах 2011р.

³ Згідно з даними Адміністративно-бюджетного управління (*Office of Management and Budget, OMB*), починаючи з 1945р. попередній максимальний рівень видатків США на національну оборону був у 1989р. – \$537,5 млрд. у постійних цінах 2009р. Див.: US Office of Management and Budget, *Historical Tables, Table 6.1: Composition of outlays, 1940-2020*, <<http://www.whitehouse.gov/omb/budget/Historicals>>.

⁴ Budget Control Act of 2011, US Public Law no. 112-25, signed into law on 2 Aug. 2011, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:SN00365:>>.

Таблиця 9.4. Асигнування на МО США та загалом на “національну оборону” у 2001ф.р., 2005ф.р. і 2011-2015ф.рр.

Якщо не зазначено інше, дані наведені в \$ млрд. у поточних цінах. Вказані фінансові роки розпочинаються з 1 жовтня попереднього року.

	2001	2005	2011	2012	2013	2014	2015 ^a
МО, збройні сили	290,2	474,1	678,1	650,8	607,8	577,9	567,7
особовий склад	74,0	127,5	161,6	152,3	150,8	148,9	149,2
експлуатація та ТО	112,0	188,1	291,0	282,3	259,7	244,5	234,2
закупівлі	55,0	82,3	128,0	124,7	114,9	107,5	106,2
НДДКР	40,4	65,7	74,9	70,4	66,9	64,9	66,3
інші військові витрати МО	8,8	10,5	22,5	21,2	15,5	12,1	11,8
Атомна енергетика, оборона	12,9	18,0	20,4	19,2	17,6	17,4	21,2
Інші витрати на оборону	1,6	3,2	7,1	7,7	8,0	8,1	8,6
Всього на “національну оборону”	304,7	495,3	705,6	677,9	633,4	603,5	597,5
у постійних цінах (2009ф.р.)	406,6	552,6	692,6	659,0	612,0	574,2	560,9
як частка (%) ВВП	2,9	3,8	4,6	4,2	3,8	3,5	3,3
як частка (%) загальної суми витрат Уряду	16,4	20,0	19,6	19,2	18,3	17,2	15,9

ф.р. – фінансовий рік; ТО – технічне обслуговування; НДДКР – науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

^a Дані за 2015ф.р. є оцінками.

Джерело: US Office of Management and Budget, *Budget of the US Government, Fiscal Year 2016: Historical Tables*, <<https://www.whitehouse.gov/omb/budget/Historicals>>.

авіаудари в Іраку та Сирії по позиціях ІД), а епідемія Еболи в Західній Африці змусила перекинути туди 3 000 американських військових⁵. Ці події поставили під питання динаміку федеральних урядових витрат і загальний підхід Уряду США до оборонної політики.

Динаміка федеральних урядових витрат та оборонний бюджет США⁶

У 2014р. не вдалося досягти загальної міжпартійної угоди стосовно урядових витрат та надходжень, що мала подолати дефіцит бюджету Уряду США, усунувши введені *BCA* обмеження федеральних витрат. Натомість у грудні 2013р. була законодавчо оформлена короткострокова угода – Міжпартійний закон про бюджет (*Bipartisan Budget Act, BBA*), що дозволив два роки збільшувати бюджет МО понад ліміти, встановлені *BCA*⁷. Метою *BBA* було терміново

⁵ Див., наприклад, ‘US-led coalition carries out 12 air strikes against Isis in Iraq and Syria’, *The Guardian*, 27 Dec. 2014; McKay, B., ‘US military to send 3000 to battle Ebola virus’, *Wall Street Journal*, 16 Sep. 2014.

⁶ Суми, наведені в цьому підрозділі – бюджетні повноваження, запитані Президентом і схвалені Конгресом у його рішенні про оборонний бюджет. Бюджетні повноваження дозволяють МО витрачати кошти на визначені цілі в тому ж чи в наступні фінансові роки. Зокрема, бюджетні повноваження на придбання озброєнь часто стосуються кількох років. СІПРІ, однак, враховує військові витрати, що стосуються асигнувань на “національну оборону” (тобто коштів, фактично витрачених МО чи іншими урядовими міністерствами та відомствами на військові цілі в конкретному фінансовому році).

⁷ Bipartisan Budget Act of 2013, US Public Law 113-67, signed into law on 26 Dec. 2013, <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-113publ67/html/PLAW-113publ67.htm>>.

зменшити тиск на федеральні витрати, збільшивши бюджетні ліміти (“верхню межу”), встановлені *BCA* на 2014-2015рр. Це, однак, не змінило загальну суму у \$2,1 трлн., на які треба скоротити урядові витрати впродовж 10 років чинності *BCA*. Брак коштів, що міг утворитися внаслідок ухвалення угоди від грудня 2013р., вирішили розтягнути в часі шляхом подовження чинності *BCA* на два роки – до 2023р. Цей додатковий термін суттєво не вплине на МО, оскільки скороченню підлягатимуть лише обов’язкові витрати⁸.

Бюджетні асигнування на *OCO* у 2014р. склали \$85 млрд. проти \$64,2 млрд. у 2013р. – це перше зростання цих витрат з 2010р.⁹ Бюджетні ресурси на *OCO* стабільно зменшувалися із завершенням у 2003р. війни в Іраку і мірою виводу військ з Афганістану. Оскільки, згідно з *BCA*, кошти на *OCO* не враховуються в калькуляції річних бюджетних обмежень, то завдяки поєднанню підвищених бюджетних меж і збільшення ресурсів для *OCO* загальні асигнування у 2014р. дорівнювали переглянутим бюджетним обмеженням, встановленим *BBA*¹⁰. Це дозволило МО уникнути автоматичного скорочення (секвестру) всіх витрат, яке спіткало МО в перший і єдиний раз у 2013р.¹¹ Фінансування *OCO* у 2014р. охоплювало спеціальні проекти закупівель вартістю \$6 млрд., які, на думку багатьох оглядачів, зазвичай мали б забезпечуватися через базовий бюджет¹². Таким чином, можна сказати, що бюджет *OCO* використали з метою оминати накладені *BCA* обмеження.

Загальні асигнування США на національну оборону у 2015р. оцінюють у \$597,5 млрд., – у реальних цінах на 2,3% менше, порівняно з 2014р. (таблиця 9.4)¹³. Федеральний бюджет 2015ф.р. був ухвалений в січні 2015р., а не в жовтні 2014р., як планувалося. Це сталося через пов’язані переважно з виборами до Конгресу 2014р. затримки голосування за Закон про національну

⁸ Оборонні витрати належать до категорії дискреційних витрат. Це означає, що кошти надходять у рамках щорічного процесу асигнувань. Обов’язкові витрати охоплюють соціальні програми, такі, як охорона здоров’я, і регулюються іншим законодавством. Див.: US Congressional Budget Office, *Final Sequestration Report for Fiscal Year 2015* (US Congress: Washington, DC, Jan. 2015), p. 2.

⁹ Асигнування – бюджетний термін, який означає суми, які можна брати в Казначействі США на конкретні цілі, визначені повноваженнями (тобто законодавством, що дозволяє виділення коштів на конкретну програму федерального Уряду). Див.: Towell, P., *Defense: FY2015 Authorization and Appropriations*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43788 (US Congress, CRS: Washington, DC, 28 Jan. 2015).

¹⁰ US Congressional Budget Office, *Final Sequestration Report for Fiscal Year 2014* (US Congress: Washington, DC, Jan. 2014); US Congressional Budget Office, *Sequestration Update Report: August 2014* (US Congress: Washington, DC, Aug. 2014).

¹¹ Шьон Е. Військові витрати США. – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ II розділу 3.

¹² Bennett, J.T., ‘War funding climbs in omnibus bill for the first time since 2010’, *Defense News*, 14 Jan. 2014; Hicks, K.H., ‘The challenges and benefits of OCO’, eds R. Crotty et al., *The FY 2016 budget: The Defense Impact* (Center for International and Strategic Studies: Washington, DC, 2015); Towell (посилання 9).

¹³ US Office of Management and Budget (OMB) (посилання 3). Дані *OMB* враховують асигнування МО, Міністерства енергетики, витрати на *OCO* та інші невеликі витрати. Вони не охоплюють закордонну військову допомогу, яка враховується СІПРІ і становить близько 1% річної суми. Після набуття чинності *BCA* 2011р. перевірені витрати, повідомлені *OMB*, були завжди нижчими за оціночні дані, хоча ця розбіжність зменшується. Ймовірна причина – складно відстежити витрати у разі затримки голосування за бюджет, як це було у 2013р. Іншою причиною може бути брак ясності з фінансуванням війн.

оборону (*National Defense Authorization Act, NDAA*) – всеохопний законодавчий акт, що визначає, зокрема, бюджетні повноваження МО¹⁴. Але для забезпечення надходжень ресурсів до міністерств і відомств за відсутності офіційних повноважень, у вересні 2014р. була схвалена резолюція про подовження фінансування на рівні 2014р. Вона була чинною до ухвалення Закону про національну оборону 2015р. – із запізненням приблизно на 2,5 місяці¹⁵.

На *OCO* у 2015р. виділено \$64,3 млрд. – на 24% менше, порівняно з 2014р.¹⁶ Більшість з цих коштів – \$55,5 млрд. – виділено на операцію *Freedom's Sentinel*. Вона замінила 13-річну операцію *Enduring Freedom* в Афганістані, офіційно завершена у грудні 2014р. Операція *Freedom's Sentinel* передбачає, зокрема, забезпечення триваючого скорочення американських військ в Афганістані, а також навчання та допомогу силам безпеки Афганістану. Крім того, у воєнному бюджеті 2015р. передбачалося \$5,1 млрд. на операцію *Inherent Resolve* з нанесення авіаударів по ІД та інших збройних угрупованнях в Іраку та Сирії. У цьому бюджеті з'явилися і три нові статті: (а) Фонд партнерства проти тероризму (*Counterterrorism Partnerships Fund*, \$1,3 млрд.); (б) Ініціатива з підтримки європейської безпеки (*European Reassurance Initiative*, \$370,7 млн.); (в) участь МО в боротьбі з епідемією Еболи в Африці (\$100 млн.)¹⁷. Фонд партнерства проти тероризму має зміцнити можливості партнерів з подолання загроз від ІД у Сирії та осередків Аль-Каїди в Африці¹⁸. Ініціатива з підтримки європейської безпеки є реакцією на стурбованість європейських союзників і партнерів загрозою від дій Росії в Україні. Після кількох циклів виводу та закриття американських військових баз по завершенні холодної війни вона передбачає збільшення військової присутності США в Європі¹⁹. Кошти на подолання Еболи, виділені наприкінці року на терміновий запит у грудні 2014р., покривають використання засобів МО для підтримки міжнародної боротьби з епідемією²⁰.

¹⁴ У США фінансовий рік триває з 1 жовтня по 30 вересня, тож бюджет на 2015 рік мав би з'явитися між 1 жовтня 2014р. і 30 вересня 2015р.

¹⁵ United States, *Carl Levin and Howard P. 'Buck' McKeon National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2015*, H.R. 3979, (Government Printing Office: Washington, DC, Jan. 2015).

¹⁶ Congressional Budget Office (посилання 8).

¹⁷ Джерело даних про схвалені законом повноваження: US Department of Defense, *United States Department of Defense Fiscal Year 2016 Budget Request: Overview* (Office of the Under Secretary of Defense (Comptroller): Washington, DC, Feb. 2015).

¹⁸ Alexander, D., 'Pentagon weighs US funding bill impact on terrorism fight', Reuters, 15 Dec. 2014. Згідно з доповіддю *Center for American Progress* про бюджет *OCO*, авіаудари та інші військові дії проти ІД в Іраку у II половині 2014р. фінансувалися за рахунок невикористаних коштів бюджету *OCO* попереднього року. Див.: Blakeley, K. and Korb, L., *The War Chest: War Funding and the End of the War in Afghanistan* (Center for American Progress: Washington, DC, Oct. 2014).

¹⁹ US Department of Defense, *Counterterrorism Partnerships Fund and the European Reassurance Initiative: Department of Defense Budget, Fiscal Year 2015* (Office of the Under Secretary of Defense (Comptroller): Washington, DC, June 2014).

²⁰ Epstein, S.B. et al., *FY2015 Budget Requests to Counter Ebola and the Islamic State (IS)* Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43807 (US Congress, CRS: Washington, DC, 9 Dec. 2014).

У 2014р. - на початку 2015р. в бюджетних переговорах спостерігалась явна тенденція підвищення гнучкості – з певним зближенням пропозицій Адміністрації і дій Конгресу²¹. У 2015р. бюджетна пропозиція МО вперше після схвалення *ВСА* врахувала переглянуті *ВВА* бюджетні обмеження. З 2012р. запити на фінансування МО були вищими за рівень витрат, дозволений *ВСА*, що в принципі зумовлювало секвестр цих запитів²². Рух до підвищення гнучкості може означати більшу готовність планувати військові витрати на засадах короткострокових компромісів і послабити чинні обмеження на ситуативній основі без необхідності укладання всеохопної міжпартійної згоди на довгострокове зменшення дефіциту, потрібної, щоб оминати *ВСА*. Бюджет *ОСО* виглядає головним інструментом цього підходу та, можливо, залишиться ним упродовж дії *ВСА*. Частково це пояснюється механізмом дії *ВСА*. Хоча бюджет *ОСО* може бути об'єктом секвестру, його загальна сума не підлягає бюджетним обмеженням, і тому збільшення фінансування *ОСО* може частково компенсувати зменшення основного бюджету. Поточна практика використання бюджету *ОСО* є прямим наслідком політичного глухого кута в Конгресі США, який вважають значною мірою відповідальним за неспроможність досягти міжпартійної угоди, яка б зробила *ВСА* непотрібним²³.

Військові витрати, оборонна політика і ситуативні бюджетні домовленості

Бюджетна пропозиція МО 2015р. була оприлюднена одночасно з Чотирирічним оборонним оглядом (*Quadrennial Defense Review, QDR*) 2014р. – звітом, який міністр оборони має згідно з посадовими обов'язками надавати Конгресу раз на чотири роки²⁴. Його мета – огляд стратегії, програм і ресурсів з метою ознайомлення законодавців із загальним курсом МО і проблемами управління. Огляд 2014р. здебільшого підтверджує головні напрями оборонної політики, визначені у Стратегічних настановах (*Strategic Guidance*) Президента на 2012р.²⁵ Пріоритет надається: (а) поверненню уваги США до Азійсько-Тихоокеанського регіону; (б) створенню потенціалу оборонного партнерства з дедалі більшою кількістю країн; (в) збереженню можливостей

²¹ Це стосується сум, але не рішень про фінансування. Наприклад, у 2015р. рішенням Конгресу були відхилені пропозиції МО стосовно скасування обмежень на фінансування заходів реформування системи медичного страхування військовослужбовців (*Tricare*), але було дозволене фінансування придбання техніки, про що МО не просило.

²² Harrison, T., 'The FY 2016 defense budget: here we go again', Center for Strategic and Budgetary Assessment, 28 Jan. 2015.

²³ Domenici, P.V. and Rivlin, A.M., 'We need a grand bargain, not more budget gridlock', Opinion, Brookings Institution, 3 Aug. 2011, <<http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/08/04-grand-bargain-rivlin>>.

²⁴ US Department of Defense, 'Quadrennial defense review 2014', Washington, DC, 4 Mar. 2014, <http://www.defense.gov/pubs/2014_Quadrennial_Defense_Review.pdf>.

²⁵ US Department of Defense, 'Sustaining US global leadership: priorities for 21st century defense', Washington, DC, Jan. 2012, <http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf>.

США проєціювати свої спроможності світової держави шляхом модернізації звичайних і ядерних арсеналів²⁶. США планують згорнути операції в Центральній Азії і на Близькому Сході, зберігаючи свою обмежену військову присутність у цих регіонах²⁷.

У контексті *ВСА*, видання Огляду 2014р. призвело до активних, але не нових спорів про відповідність ресурсів і стратегії²⁸. Презентуючи Огляд, тодішній міністр оборони Ч.Хейгел (*Chuck Hagel*) заявив, що його виконання буде неможливим, якщо ресурси МО знову підпадуть під секвестр²⁹. Хоча процес бюджетування перебував на початковій стадії, таке скорочення очікувалося, оскільки бюджетний запит МО на 2016р., поданий в лютому 2015р., перевищує визначені бюджетні ліміти (див. нижче)³⁰. Це пояснюють насамперед виконанням стратегії, закладеної в Огляді 2014р.; серед інших причин – “непевна фінансова ситуація” і безпекова криза 2014р.³¹

Економіка США в останньому кварталі 2014р. показала значне покращення, країна входить у період виборів Президента та Конгресу. Побачимо, чи вдасться досягти ще однієї спеціальної угоди за прикладом *ВВА* з метою уникнення бюджетної кризи або секвестру, і чи будуть у 2015р. вирішені глибинні довгострокові питання зменшення дефіциту.

Адаптація заради збереження глобального впливу в контексті *ВСА*

МО подало до Конгресу бюджетну пропозицію на 2016ф.р. 2 лютого 2015р. Запит базового бюджету у \$534,3 млрд. виявився на \$38 млрд. вище загальної суми, дозволеної *ВСА*, що тягне застосування секвестру в січні 2016р., якщо Конгрес не ухвалить скасування чи хоча б призупинення секвестру на 2016ф.р.³² Бюджетна пропозиція Адміністрації США була представлена як “стратегічний, розроблений з урахуванням ресурсів” документ, який забезпечить виконання визначених в Огляді 2014р. завдань МО³³. За оцінкою Адміністрації, пропозиція реалістично оцінює рівень ресурсів, потрібний для виконання цих завдань. По суті, Огляд зосереджується на корекції військової концепції США в епоху, коли США очікують на виклики

²⁶ US Department of Defense (посилання 24).

²⁷ Шьон Е., Перло-Фрімен С. Військові витрати США та бюджетна криза 2011р. – *Щорічник СІПІ 2012*, підрозділ III розділу 4.

²⁸ Harrison, T. and Cohn, J., ‘DoD’s strategy-resources mismatch’, Center for Strategic and Budgetary Assessment, 1 Oct. 2014; Leffler, M.P., ‘Defense on a diet. How budget crises have improved US strategy’, *Foreign Affairs*, Nov./Dec. 2013.

²⁹ US Department of Defense, ‘Statement by Secretary of Defense Chuck Hagel on the release of the fiscal year 2015 budget and 2014 quadrennial defense review’, News release, 4 Mar. 2014, <<http://www.defense.gov/releases/release.aspx?releaseid=16568>>.

³⁰ US Department of Defense, ‘DOD releases fiscal year 2016 budget proposal’, News release, 2 Feb. 2015, <<http://www.defense.gov/Releases/Release.aspx?ReleaseID=17126>>.

³¹ US Department of Defense (посилання 30).

³² Бюджетний запит на *ОСО* – \$50,9 млрд. Див.: US Department of Defense (посилання 30).

³³ US Department of Defense, ‘Briefing by Deputy Secretary Work and Adm. Winnefeld on the Fiscal Year 2016 Budget in the Pentagon Briefing Room’, News transcript, 2 Feb. 2015, <<http://www.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=5580>>.

своєму лідерству в усіх аспектах міжнародних справ і їх здатності “визначати світові події”³⁴.

Бюджетний запит на 2016р. знову привернув увагу до багатоаспектного питання про належний рівень витрат США на оборону і про шляхи відновлення лідерства США на міжнародній арені – або, більш песимістично для США, про найкращі шляхи запобігання спаду. Військова потужність досі вважається наріжним каменем впливу та поширення ролі США у світі.

Періоди скорочення військових витрат США і наступного коригування структури збройних сил і їх спроможностей – не новина. Вони мали місце після кожної великої війни, в якій брала участь країна з кінця Другої світової, не виключаючи й холодну війну. Але *ВСА* та особливо процес секвестру, який дуже обмежує контроль за тим, де і як “ріжуть” бюджет, розглядаються як перешкоди для розробки нової концепції оборони, згубні для збереження світової могутності США і захисту їх інтересів³⁵.

³⁴ Шьон, Перло-Фрімен (посилання 27); US Department of Defense (посилання 24 і 33).

³⁵ Шьон, Перло-Фрімен (посилання 27).

III. Доступність даних про військові витрати

НІЛ Т.Н.ФЕРГЮСОН, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

В основі значної частини роботи СІПРІ, зокрема з оновлення Баз даних про військові витрати (*Military Expenditure Database*), лежить питання прозорості. Прозорість залишається важливим питанням національних і міжнародних справ, не останньою чергою через можливість зловживань, яку отримує влада через брак прозорості¹. У цьому підрозділі на основі збору даних СІПРІ розглядаються закономірності доступності даних про військові витрати, а також тенденції доступності даних з плином часу та закономірності для різних типів країн.

Процес збору даних СІПРІ виявляє значні відмінності у прозорості в різних державах, отже, і в якості наявних даних. В окремих випадках наявні дані деталізовані з розбивкою на складові: “техніка”, “оперативна діяльність”, “військові пенсії” тощо. Це дає глибше розуміння ширших тенденцій використання державних ресурсів і закономірного ефекту військових витрат.

В інших випадках оборонні бюджети подаються менш детально, наприклад, у таких широких категоріях, як “особовий склад”, “придбання техніки”, “експлуатація та технічне обслуговування”. Багато держав подають лише загальну суму. Крім того, важливі статті військових витрат – наприклад, придбання озброєнь за кошти від продажу природних ресурсів, перекази від інших міністерств, представництво, витрати на воєнізовані формування – часто вилучаються з наявних даних, що ускладнює або унеможлиблює відстеження додаткових витрат².

Крайній випадок “нульової прозорості” – це коли зовсім немає інформації про військові витрати, що призводить до браку окремих даних у Базі даних про військові витрати. Іноді брак даних не дивує – як під час недавніх і нинішніх конфліктів у Лівії і Сирії. В інших випадках, однак, причини менш очевидні. Наприклад, до 2011р. дані В’єтнаму надходили з публічних бюджетних документів Уряду. Після оголошення оборонного бюджету таємним у 2012р. джерелами даних залишилися тільки вторинні ЗМІ. Попри ці проблеми, є лише одна країна, стосовно якої СІПРІ з 2000р. не зміг отримати жодних даних – дуже закрита держава Туркменістан.

Метою наведеного нижче аналізу, однак, не є спроба перевірити чи оцінити широкі проблеми прозорості військових витрат, що вимагало б значно глибшого дослідження, а також кодифікації наявних бюджетних даних. Натомість цей аналіз охоплює роки, коли стосовно кожної країни наявні хоча б якісь дані (абсолютний мінімум прозорості), і відстежує зв’язок з рядом важливих характеристик країн, з метою отримати уявлення про багатофакторні закономірності доступності даних про військові витрати.

¹ Обговорення ширших питань прозорості військових витрат див.: Перло-Фрімен С., Солмірано К. Два уроки управління військовими бюджетами та витратами: Колумбія та Індонезія. – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ V розділу 3.

² Див., наприклад: Omotoogun, W. and Hutchful, E. (eds), *SIPRI, Budgeting for the Military Sector in Africa: The Processes and Mechanisms of Control* (Oxford University Press: Oxford, 2006).

Цей аналіз розглядає тенденції доступності даних за регіонами впродовж 1992-2012рр. Ми намагалися виявити закономірності для різних типів країн, у яких доступні або не доступні дані, шляхом зіставлення кількості років, коли дані стосовно кожної країни були доступні в період 2000-2011рр., з рівнями доходу, демократії у цих країнах, а також зі ступенем уразливості держав³.

Наявність даних за регіонами у 1992-2012рр.

На діаграмі 9.4 показана частка країн у кожному регіоні, стосовно яких у поточній базі даних за 1992-2012рр. є бодай якісь дані про військові витрати⁴. Аналіз не охоплював Західну Європу, Північну Америку та Океанію, оскільки вони постійно надають 100% дані. Використовувалися дані з нових вибірок СІПРІ до 2014р., але без 2013-2014рр., оскільки за останні роки даних завжди бракує. Це не обов'язково означає зменшення прозорості, а лише відбиває той факт, що іноді дані надходять із запізненням.

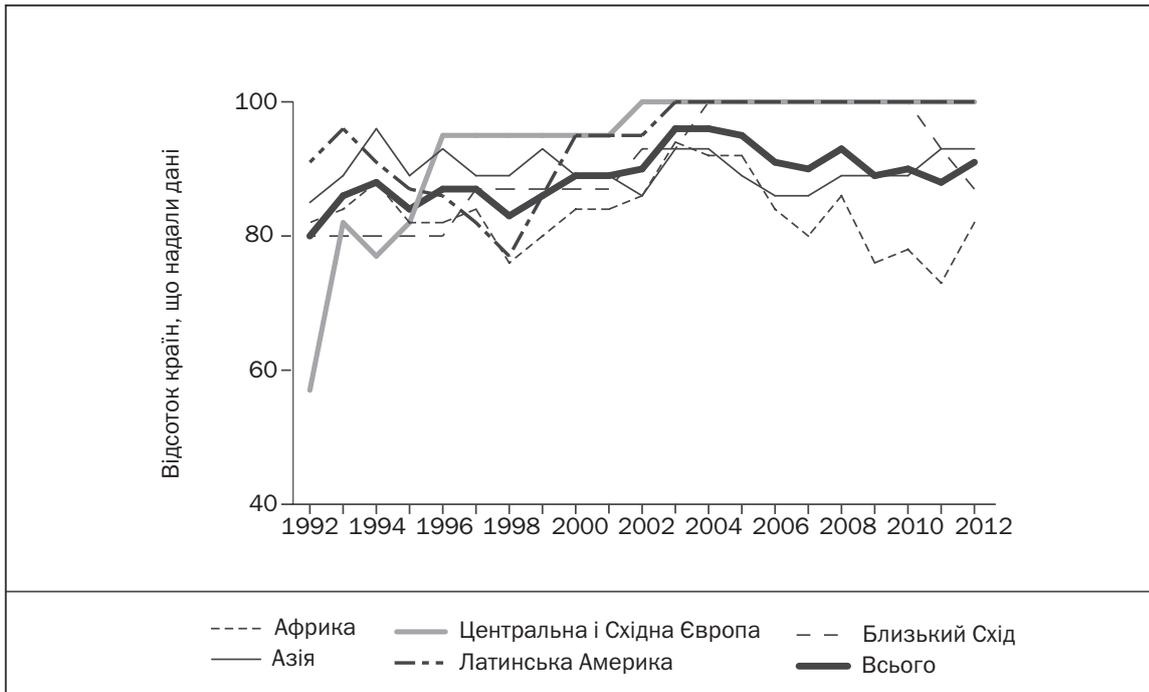
Діаграма 9.4 однозначно свідчить про загальне підвищення доступності даних з кінця 1990-х до середини 2000-х років, після чого спостерігається падіння, але з чіткими регіональними особливостями (порівняно з чорною лінією “Всього” на діаграмі 9.4). Доступність даних зросла найбільшою мірою в Центральній і Східній Європі – колишньому “Східному блоці”, – де в 1992р. показники були найнижчими з усіх регіонів, тобто коли багато з нових незалежних держав регіону були ще дуже вразливими. Доступність даних різко зросла у 1990-х роках, коли в цих країнах з'явилися стабільні інститути та завершилися війни в колишній Югославії. Рівень доступності сягнув 100% у 2002р. та досі залишається на цьому рівні. Інший регіон, що досяг і зберігає 100% доступність даних – Латинська Америка, яка почала з понад 90% у 1992р., знизилася цей показник до 77% у 1998р., але досягла 100% у 2003р.

Однак тенденція підвищення прозорості далеко не універсальна. В Азії доступність сягнула піку в 96% у 1994р., коли хоча б якісь дані надали всі країни, крім Афганістану, але відтоді вона є дуже нестабільною. Центральна Азія у 1992-2012рр. була найгіршим субрегіоном у сенсі доступності даних. Африка і Близький Схід показали обнадійливе покращення наприкінці 1990-х років, але потім рівень доступності там знизився. Загалом, доступність даних в Африці була найнижчою у франкомовних країнах⁵. На Близькому Сході, крім недоступності з 2012р. даних стосовно Сирії, було проблематично

³ У 2008р. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) дала визначення вразливих держав як “нездатних виправдати очікування [свого] населення чи узгодити зміни в очікуваннях і можливостях у рамках політичного процесу”. Див.: OECD, *Concepts and Dilemmas of State Building in Fragile Situations* (OECD: Paris, 2008). На думку Світового банку, вразливими є “країни, де погіршується врядування, які перебувають у затяжній політичній кризі, країни в перехідному стані після конфліктів і під час поступового, але все ще непевного процесу реформ”. Див.: World Bank, ‘Fragile States List’, [n.d.], <http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/pubdoc/2014/9/3595214108861720_40/FY6toFY9Fragile-States-List-formerly-LICUS.pdf>. Див. також підрозділ I розділу 8 цього видання.

⁴ Країни, що внесені до Баз даних СІПРІ про військові витрати та мали регулярні збройні сили у відповідному році.

⁵ Група СІПРІ з питань військових витрат вивчає англо- і франкомовні джерела.

Діаграма 9.4. Доступність даних про військові витрати за регіонами в 1992-2012рр.

отримати дані від Катару, оскільки їх можна було знайти лише у вторинних джерелах, зокрема в періодичних звітах МВФ.

Залежність доступності даних від характеристик країни

Поданий вище регіональний аналіз показує, де існують проблеми з доступністю даних, але не завжди пояснює – чому. Наприклад, чи є відносний брак даних в Африці наслідком політичного вибору на користь таємності? Або, чи призводить слабкість інститутів, пов'язана з бідністю і вразливістю, до неефективності бюджетних процедур і нездатності надати інформацію?

У наступному підрозділі аналізується доступність даних у країнах за період 2000-2011рр. у зіставленні з трьома економічними та політичними параметрами⁶.

1. Класифікація Світового банку, що охоплює розбивку країн ОЕСР на п'ять груп за рівнем доходу: з низьким, нижче середнього, вище середнього, з високим рівнем доходу, що не належать до ОЕСР, і з високим рівнем доходу, що належать до ОЕСР⁷.

2. Класифікація країн від *Freedom House* на основі оцінки політичних і громадянських свобод – “вільні”, “частково вільні” і “не вільні”⁸.

⁶ Для аналізу використано масив даних СІПРІ 2014р. з даними за 1988-2013рр., оскільки збір даних за 2015р. ще тривав. Останні два роки не враховані, оскільки дані за останні роки часто надходять пізніше.

⁷ Докладніше про категорії Світового банку та ОЕСР див.: World Bank, ‘World Development Indicators’, <data.worldbank.org>.

⁸ Докладніше про класифікацію *Freedom House* див.: Freedom House, ‘Freedom in the world 2015: Discarding democracy/return to the iron fist’, [n.d.], <<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2015#.VTEFla2eDGd>>.

3. Перелік уразливих держав (*Fragile States List*) Світового банку, що класифікує країни як “уразливі”, якщо вони опинились у цьому переліку хоча б один раз у 2006-2011рр.⁹

Перші два параметри обрані як потенційні показники *можливостей* держав, тобто їх здатності своєчасно видавати та поширювати (у т.ч. *online*) якісні дані. Третій параметр обрано як показник, який може характеризувати *бажання* держав надавати інформацію – в т.ч. бюджетну та про збройні сили – громадянам і світу загалом. Менш демократичні країни можуть більше тяжіти до таємності в таких питаннях. На початку дослідження висувалася гіпотеза, що країни з вищими доходами та більшими свободами покажуть найвищий рівень доступності даних, а вразливі держави – найнижчий.

Для кожної з наведених вище системи вимірів і кожної категорії класифікацій була порахована середня кількість років з наявністю якихось даних, а також частка країн, стосовно яких є наявними дані за всі 12 років¹⁰. Аналіз охоплює всі країни, внесені до Баз даних СІПРІ про військові витрати, які у 2000-2011рр. мали “не нульові” військові витрати: всього 164 країни. Результати аналізу наведені в таблицях 9.5-9.7. Вони показують чітку закономірність: доступність даних вище у групі країн з високим рівнем доходу (крім країн з високим рівнем доходу, що не належать до ОЕСР) і країн з більшою свободою, тоді як уразливі держави демонструють значно нижчий рівень доступності даних.

В останньому підрозділі наведені результати регресійного аналізу з метою визначення впливу доходів, уразливості і свобод на доступність даних. Зокрема, враховуючи, що бідніші країни зазвичай є більш уразливими, а також те, що обидва фактори вбачаються пов’язаними з меншою доступністю даних, у цьому випадку регресійний аналіз може допомогти виокремити визначальний фактор – низькі доходи, вразливість, чи обидва. Результати цього аналізу свідчать, що рівень свобод і вразливість явно пов’язані з доступністю даних, тоді як вплив доходів, якщо брати до уваги всі інші фактори, є незначним.

Доступність даних залежно від рівня доходу

Таблиця 9.5 загалом показує пряму пропорцію між зростанням кількості років наявності даних і зростанням доходу. Винятком є країни з високим доходом, що не належать до ОЕСР, які за цим показником перебувають між країнами з низьким доходом і країнами з доходом вище середнього. Це властиво ряду багатих на нафту, традиційно непрозорих країн. Однак, якщо об’єднати країни з високим доходом в ОЕСР і поза межами ОЕСР, то середня кількість років наявності даних буде вищою (11,5), ніж для країн з доходом вище середнього.

⁹ Переліки Світового банку вразливих держав і ситуацій див.: <<http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2014/9/359521410886172040/FY6toFY9Fragile-States-List-formerly-LICUS.pdf>>; <<http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2014/9/963681410886171483/FY10toFY13Harmonized-list-Fragile-Situations.pdf>>.

¹⁰ Чорногорія, Південний Судан і Східний Тимор існували не весь період 2000-2011рр. Для цих країн кількість років з наявністю даних масштабована для порівняння з іншими країнами. Хоча Південний Судан не був незалежним до 2011р., військові витрати Уряду Південного Судану, утвореного згідно із Всеохопною мирною угодою 2005р., враховуються з 2006р.

Таблиця 9.5. Доступність даних за рівнем доходу

Категорія доходів	Кількість країн	Середня кількість років, за які є дані у 2000-2011рр.	% повних даних
Низький	32	9,4	41
Нижче середнього	40	11,0	70
Вище середнього	43	11,4	84
Країни з високим доходом, не ОЕСР	18	11,2	83
Країни з високим доходом, ОЕСР	31	11,7	97

Категорії країн за рівнем доходу ґрунтуються на класифікації Світового банку: World Bank World Development Indicators, 2014.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати 2014р.

Таблиця 9.6. Доступність даних залежно від уразливості держав

Вразливість	Кількість країн	Середня кількість років, за які є дані у 2000-2011рр.	% повних даних
Невразливі	132	11,5	86
Вразливі	32	8,7	25

Дані про вразливість держав ґрунтуються на переліку Світового банку: World Bank State Fragility Index, 2012.

Джерело: База даних СППРІ про військові витрати 2014р.

Таблиця 9.7. Доступність даних залежно від стану цивільних і політичних свобод за *Freedom House*

Стан, оцінка <i>Freedom House</i>	Кількість країн	Середня кількість років, за які є дані у 2000-2011рр.	% повних даних
Вільні	60	11,7	95
Частково вільні	55	11,3	73
Не вільні	49	9,7	51

Отже, загалом рівень доходу явно корелює з прозорістю, якщо вимірювати її за наявністю даних.

Альтернативним підходом до оцінки доступності даних може бути оцінка частки країн, які надали повні дані, в кожній категорії. Ця інформація також подана в таблиці 9.5 і свідчить про подібну залежність за рівнем доходу. Повні дані надають майже всі країни ОЕСР, але менше половини країн з низьким доходом. Відсоток країн з високим доходом, що не належать до ОЕСР і при цьому надали повні дані, майже такий самий, як і відсоток країн з доходом вище середнього.

Уразливість

Подібний виразний ефект спостерігається й під час порівняння вразливих і невразливих держав. Держави, хоча б раз у 2006-2011рр. класифіковані як вразливі, в середньому надавали дані лише 8,7 років, проти 11,5 років серед невразливих держав (таблиця 9.6). Важливість вразливості засвідчує той

факт, що для 15 держав з низьким доходом, не класифікованих у 2006-2011рр. як вразливі, дані були доступними в середньому за 11,3 року, тоді як серед 17 вразливих держав з низьким доходом – в середньому лише 7,8 року. Таким чином, низький дохід без додаткового фактору вразливості не виглядає перешкодою для доступності даних. Таблиця 9.6 показує, що повні дані надали 86% невразливих держав, порівняно з 25% – вразливих.

Свобода

Freedom House оцінює ступінь “свободи” в кожній країні у двох аспектах: політичні права і громадянські свободи. Кожен аспект оцінюється за кількома показниками, що дає оцінку від 1 (найбільш вільні) до 7 (найменш вільні). Оцінки за цими двома аспектами усереднюються з метою отримання загального бала для кожної країни в кожному році. Країни із середнім балом нижче 2,5 класифікуються як “вільні”, з балом 2,5-5 – як “частково вільні”, і з балом вище 5 – як “не вільні”¹¹. Для аналізу оцінки країн за звітний період були усереднені, що дало середню оцінку кожної країни від 1 до 7, з наступним формуванням груп країн за категоріями¹².

Результати наведені в таблиці 9.7. Країни, класифіковані як вільні, мають майже ідеальні показники – в середньому 11,7 років наявності даних. Частково вільні країни виявилися дещо менш прозорими – в середньому 11,3 років, а не вільні країни мають значно меншу прозорість – лише 9,7 років. Така ж закономірність спостерігається під час аналізу частки країн, що надали повні дані, але з набагато помітнішим зменшенням доступності даних у частково вільних країнах: лише 73% з них надали повні дані, проти 95% – серед вільних країн. Для кращого розуміння такого зниження доступності даних може бути корисно подивитися на зміни стану “свободи” у часі. Так, окремі країни, де за досліджуваний період рівень свободи покращився чи погіршився, можуть мати середній бал, як у частково вільної країни. Тому може бути цікаво проаналізувати, чи були дані відсутні саме в ті роки, коли рівень свободи був нижчим.

Поєднання факторів

Згадана спрощена статистика може приховувати набагато складніший глибинний зв'язок між вразливістю, свободою і рівнем доходу. Наприклад, жодної країни з низьким доходом чи доходом нижче середнього немає серед 20% найбільш вільних країн, і жодна країна з доходом нижче, ніж вищій за середній, не має високих показників свободи. У цьому контексті згадані вище

¹¹ Freedom House (посилання 8).

¹² Freedom House (посилання 8). Так, у 2014р. вільними вважалися майже всі країни Західної і Центральної Європи та більшої частини Південної Америки, проте лише кілька країн Африки (в т.ч. Гана, ПАР і Туніс) і лише Індія та Монголія в Азії та Ізраїль на Близькому Сході. До частково вільних належать такі країни, як Венесуела, Колумбія і Мексика – в Латинській Америці; Кенія і Нігерія – в Африці; Туреччина – на Близькому Сході; Україна – в Європі; Індонезія, Малайзія і Пакистан – в Азії. Китай, Росія, більша частина країн Близького Сходу та Центральної Азії і значна частина країн Африки вважалися не вільними.

результати змушують замислитися, що саме є ключовим фактором доступності даних – рівень доходу, свобода чи їх поєднання, а також, як саме впливає вразливість?

Можна спробувати відповісти на це питання на основі прямого лінійно-регресійного аналізу, що дозволяє дослідити кореляцію одночасно між кількома змінними і показує вплив однієї змінної за стабільних інших. Це дозволяє перевірити вплив рівня доходу на доступність даних, враховуючи вплив свободи та уразливості держав, і навпаки.

Результати показують, що рівень свободи держави має великий негативний і статистично дуже суттєвий вплив на доступність даних¹³. Тому малоймовірно, що зв'язок між свободою і доступністю даних міг бути випадковим¹⁴. У цьому аналізі замість трьох широких категорій *Freedom House*, наведених вище, були використані попередні оцінки рівня свободи за шкалою від 1 до 7, усереднені за період 2000-2011рр.

Результати показали, що незначне зменшення свободи на один пункт, що дорівнює збільшенню усередненого за період показника свободи на одиницю, пов'язане зі зменшенням показника доступності даних на 0,34 роки. Тобто, за інших рівних умов очікується, що країна, яка має найвищий рівень свободи (1 бал), матиме близько 2 (0,34 x 6) років наявності даних більше, порівняно з максимально не вільною країною (7 балів).

Вразливість держави також виявилася сильним і стійким чинником доступності даних про військові витрати. Результати показали, що в середньому вразлива держава звітує на 2,32 роки менше за невразливу за тих самих рівнях доходу і свободи. Цей зв'язок також виявився статистично дуже суттєвим, тобто навряд чи випадковим¹⁵.

З іншого боку, з'ясувалося, що рівень доходу, оцінений за шкалою від 1 до 5 за категоріями Світового банку, *статистично несуттєво* впливає на доступність даних. За умов надмірності чинників свободи і вразливості різниця в доступності даних між різними категоріями доходу є невеликою, і дуже ймовірно, що виявлені незначні відмінності є випадковими¹⁶.

Але з огляду на відносну спрощеність цього аналізу, він не обов'язково веде до висновку про випадковість впливу будь-якої з цих змінних на доступність даних. Навпаки, висновком є чітка кореляція, яка навряд чи є випадковою¹⁷. Більше того, фактори вразливості, свободи та доходу не можна брати за основу для повного пояснення обсягу доступних даних у кожній країні. Описана вище регресійна модель пояснює 29% варіацій функціональної залежності кількості років наявності повних даних (т.зв. *R*-квадратичний

¹³ Повні результати регресійного аналізу та використаний для їх отримання масив даних можна отримати у СІПРІ на запит.

¹⁴ Ймовірність випадковості цього результату дорівнює лише 0,1%.

¹⁵ У цьому випадку ймовірність випадковості цього результату менше 0,1%.

¹⁶ Результати з урахуванням п'яти категорій доходів виявили дуже слабкий *негативний* зв'язок між групами з різними рівнями доходу та доступністю даних (-0,11 року на категорію). Оскільки це може бути зумовлене тим, що країни з високим доходом, які не належать до ОЕСР, демонструють нижчу доступність даних, то було здійснено додатковий аналіз, об'єднавши країни з високим доходом, які належать і не належать до ОЕСР. Зв'язок знову виявився слабким *негативним* (-0,06 року на категорію), але статистично несуттєвим. Інші результати не змінилися.

¹⁷ Повні статистичні результати цього аналізу наведені на сайті СІПРІ.

коефіцієнт)¹⁸. Тож є багато інших специфічних для країн факторів, що впливають на результат. Наприклад, п'ять з 22 країн, що вважаються не вільними і вразливими, в певні моменти з 2000р. по 2011р. надавали повні дані – нехай з меншою деталізацією і прозорістю, як у найкращих випадках. Також у кожній категорії були країни з певними прогалинами в даних. Отже, ці фактори не повністю пояснюють доступність чи не доступність даних.

Ці результати дозволяють зробити припущення: якщо вразливість має важливе значення для доступності даних про військові витрати, то помітний вплив рівня доходу можна пояснити лише його високою кореляцією з рівнем свободи і вразливістю держави. Це, своєю чергою, викликає питання про можливість і прозорість – здається, що навіть найбільш розвинена держава так само може складати та поширювати дані про військові витрати, як і держава з високим доходом і з подібними рівнями вразливості та ринкової свободи. З іншого боку, суттєвий вплив уразливості не останньою чергою пояснюється широким представництвом уразливих держав у різних групах за рівнем доходу. В таких випадках інститути, які сприяють уразливості держави, можуть, вірогідно, зумовити її нездатність чи принаймні небажання надавати якісну національну звітність, особливо з військових питань.

У деяких країнах – зокрема, нафтовидобувних Бахреїні, Катарі, Росії, Саудівській Аравії, що є ближчими до групи країн з високим рівнем доходу, що не належать до ОЕСР, – свобода є дуже обмеженою. Тому невелика кількість років наявності даних про військові витрати, імовірно, є результатом їх вибору, а не можливостей. Водночас, у вразливих державах, де такий вплив є дуже помітним, невелика величина показника прозорості пояснюється, скоріше, обмеженими можливостями, ніж вибором на користь таємності. Суттєвий вплив уразливості на прозорість свідчить про серйозну небезпеку того, що вразливі держави залишатимуться найменш прозорими, що, своєю чергою, в майбутньому може підвищити їх уразливість, оскільки неконтрольована еліта буде зацікавлена й надалі підривати інституційну спроможність цих держав.

¹⁸ У регресійному аналізі *R*-квадратичний коефіцієнт – це статистичний показник близькості розрахункових точок до графічної лінії регресії, тобто якості опису вибірки даних обраною моделлю. *R*-квадратичний коефіцієнт дорівнює відношенню “з’ясованої зміни” до “повної зміни”. Це значення завжди лежить в діапазоні 0-100%, при цьому 0% означає, що модель не пояснює жодної зміни даних про реакцію відносно середнього значення, а 100% – модель пояснює всі варіації.

IV. Звітність ООН про військові витрати

НОЕЛ КЕЛЛІ

Доповідь ООН про військові витрати (*United Nations Report on Military Expenditures*) залишається важливим джерелом офіційних даних у цій сфері¹. Цим механізмом звітності, запровадженим у 1981р., керує Управління ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*). Генеральний секретар ООН щороку вербальною нотою запрошує всі країни-учасниці (наразі 193) до 30 квітня повідомити про військові витрати за останній фінансовий рік, за який є дані. Це прохання первісно ґрунтувалося на Резолюції Генеральної Асамблеї (ГА) від 1980р.² Наступні дворічні резолюції ГА закликали країни-учасниці й надалі звітувати про військові витрати³.

Останніми роками рівень звітності (відносна кількість відповідей на річні запрошення) був значно вищим, ніж у 1980-х роках, коли в середньому відповідало лише 15% країн-учасниць ООН. В період 2002-2008рр. середній рівень звітності складав 40%. Це зростання сталося переважно завдяки зусиллям *UNODA*, підтриманим рядом країн-учасниць, а також запровадженню у 2002р. спрощеної форми звітності⁴.

Рівень звітності знизився та залишається нестабільним з 2009р. (таблиця 9.8). У 2009р. він складав до 30% – найнижчий показник з 2000р. – і після зростання у 2010-2011рр. знову знизився у 2012р. до нового рекордного рівня у 25% перед тим, як зрости у 2013р. до 29%. На вересень 2014р. *UNODA* отримало звіти про військові витрати від 49 зі 193 країн-учасниць ООН – рівень знизився до 25%, хоча надходження запізнених звітів може збільшити цю величину⁵.

Найбільше зменшення рівня звітності сталося серед країн Європи – з 81% у 2013р. до 58% у 2014р. (таблиця 9.9). Рівень звітності в Америці зріс до 34% у 2014р. з 29% у 2013р.⁶ В Азії та Океанії у 2014р. рівень зберігся залишився на тому ж рівні – 12%⁷. У 2014р. інформацію надали лише три країни Африки та одна – Близького Сходу.

¹ До 2012р. Доповідь ООН про військові витрати (*UN Report on Military Expenditures*) називалася Стандартизованим інструментом звітності ООН про військові витрати (*UN Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures*). Див.: UN General Assembly Resolution 66/20, 2 Dec. 2011.

² UN General Assembly Resolution 35/142 B, 12 Dec. 1980.

³ Остання резолюція – Резолюція ГА ООН 68/23 від 5 грудня 2013р.

⁴ United Nations, General Assembly, 'Group of governmental experts on the operation and further development of the United Nations standardized instrument for reporting military expenditures', Note by the Secretary-General, A/66/89, 14 June 2011, p.14.

⁵ United Nations, General Assembly, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Report of the Secretary-General, A/69/135, 16 July 2014 and A/69/135/Add.1, 12 Sep. 2014.

⁶ Рівень звітності в Америці у 2013р. складав 29%, а не 20%, як повідомляється у Келлі Н. Звітність ООН про військові витрати. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ IV розділу 4.

⁷ Рівень звітності в Азії та Океанії у 2013р. складав 12%, а не 14%, як повідомляється у Келлі Н. Звітність ООН про військові витрати. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ IV розділу 4.

Таблиця 9.8. Кількість країн, що звітували до ООН про військові витрати у 2002р., 2009-2014рр.^a

	2002	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість країн-учасниць ООН	191	192	192	192	193	193	193
Загальна кількість звітів	81	58	60	67	49	56	49
стандартизованих звітів	70	42	41	47	31	38	33
спрощених звітів ^b	..	10	12	10	12	15	14
нульових звітів ^c	11	6	7	10	5	3	2
Рівень звітності (%)	42	30	31	35	25	29	25
Звіти країн - не членів ООН ^d	1	–	–	–	–	–	–

^a Роки – рік запиту Генерального секретаря (надання звіту – не пізніше 30 квітня наступного року). Звіти стосуються витрат за останній повний фінансовий рік.

^b Для уникнення подвійного врахування країни, що надають ООН і стандартизовані, і спрощені звіти, рахуються як такі, що подали стандартизовані звіти.

^c Нульовий звіт – це опитувальник, повернутий до ООН без внесених даних; переважно подається країною, що не має регулярних збройних сил.

^d Звіти країн - не членів ООН не враховуються в узагальних даних.

Джерела: United Nations, General Assembly, ‘Objective information on military matters, including transparency of military expenditures’, Reports of the Secretary-General, Various dates, 2002-2014, <<http://www.un.org/disarmament/convarms/Milex/>>.

Останній аналіз механізму звітності оприлюднила Група урядових експертів (*Group of Governmental Experts, GGE*) у 2011р. Його схвалила ГА ООН⁸. У Доповіді *GGE* подається ряд рекомендацій і висловлюється надія, що процес звітності розвиватиметься далі. Однак публікація Доповіді *GGE* не принесла будь-якого значного просування до збільшення кількості держав, що надають інформацію ООН.

У своїй доповіді *GGE* пояснює низькі рівні звітності в деяких регіонах невідповідністю національних систем обліку формі звітності. Серед інших згаданих чинників: (а) складність звітної форми; (б) брак політичної волі, інтересу чи можливостей; (в) політична чутливість звітів про військові витрати. Ці міркування визначили рекомендації, наведені в Доповіді.

З метою кращого врахування особливостей національних систем звітності, спрощення та розширення участі у підготовці Доповіді ООН про військові витрати, *GGE* узгодила спільне розуміння військових витрат. Поняття “військові витрати” в Доповіді ООН означає всі фінансові ресурси, які держава витрачає на використання й функціонування її збройних сил⁹.

GGE також узгодила ряд змін до стандартизованої і спрощеної форм звітності та розробила формат «нульових» звітів (тобто звітів без внесення даних). Хоча найбільш бажаною є стандартизована форма, держави можуть обирати зручну форму звітності; заохочується доповнення звітів поясненнями, додатковими матеріалами та документами¹⁰.

⁸ United Nations, A/66/89 (посилання 4); UN General Assembly Resolution A/66/20 (посилання 1).

⁹ United Nations, A/66/89 (посилання 4), p.21.

¹⁰ United Nations, A/66/89 (посилання 4), p.2.

Оскільки спрощена форма існує з 2002р., малоймовірно, щоб ці рекомендації могли самі по собі забезпечити ширше охоплення, і рівень звітності з 2011р. це підтверджує. Дві рекомендації Доповіді, які могли б розширити охоплення за умов їх ефективного застосуванні – краща пропаганда Секретаріатом ООН важливості звітування і практична допомога державам у наданні відповідей¹¹.

Доповідь *GGE* закликала високопосадовців Секретаріату ООН активніше поширювати інформацію про звітування¹². Для подальшого покращення взаємодії між Секретаріатом і країнами-учасницями ООН *GGE* рекомендувала вносити до національних звітів дані про відповідальних суб'єктів на національному рівні¹³. *GGE* закликала також продовжити періодичний перегляд звітів для забезпечення актуальності та прийнятності даних. При цьому неясно, яких заходів вжила ООН для виконання рекомендацій *GGE*.

Політична чутливість даних про військові витрати в ряді випадків може бути головною причиною браку звітності, але це не може бути причиною відмови звітувати більшості держав, оскільки багато з них оприлюднюють свої оборонні бюджети в режимі *online*, хоча в багатьох випадках у таких джерелах наводиться лише загальна інформація¹⁴. Той факт, що багато країн звітувати хоча б один раз, також підтверджує, що вони здатні звітувати, але їм бракує політичної волі робити це на постійній основі.

¹¹ United Nations, A/66/89 (посилання 4), pp.23-24.

¹² United Nations, A/66/89 (посилання 4), p.15.

¹³ United Nations, A/66/89 (посилання 4), p.20.

¹⁴ United Nations, Office for Disarmament Affairs (UNODA) and SIPRI, *Promoting Further Openness and Transparency in Military Matters: An Assessment of the United Nations Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures*, UNODA Occasional Papers no. 20 (United Nations: New York, Nov. 2010), p.22.

Таблиця 9.9. Звітування до ООН про військові витрати за регіонами та субрегіонами у 2014р.

Регіон/ субрегіон	Кількість країн	Країни, що звітують до ООН (у т.ч. "нульові звіти")	Загалом	Частка повернутих анкет (%)
<i>Африка</i>	54	-		6
Північна Африка	4	-		
Екваторіальна Африка	50	Буркіна-Фасо, Маврікій, Намібія	3	
<i>Америка</i>	35		12	34
Центральна Америка та Карибський басейн	21	Барбадос ^b , Сальвадор ^b , Ямайка ^b , Мексика, Гвінея і Тобаго	5	
Північна Америка	2	Канада, США	2	
Південна Америка	12	Аргентина, Бразилія, Колумбія, Перу ^b , Уругвай ^b	5	
<i>Азія та Океанія</i>	42		5	12
Центральна та Південна Азія	12	Індія ^b , Казахстан	2	
Східна Азія	5	Японія	1	
Океанія	14	Австралія, Кірібаті ^a	2	
Південно-Східна Азія	11	-		
<i>Європа</i>	48		28	58
Центральна та Західна Європа	41	Албанія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр ^b , Чехія ^b , Естонія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина ^b , Ірландія ^b , Латвія, Ліхтенштейн ^a , Люксембург, Македонія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія, Словаччина ^b , Іспанія ^b , Швеція, Швейцарія	25	
Східна Європа	7	Білорусь, Грузія ^b , Росія	3	
Близький Схід	14	Ліван	1	-
Загалом	193		49	25

^a Країни надіслали "нульові звіти".

^b Країни звітували за спрощеною формою ООН.

Джерела: United Nations, General Assembly, 'Objective information on military expenditures', Report of the Secretary-General, A/69/135, 16 July 2014, and A/69/135/Add.1, 12 Sep. 2014.

V. Дані про військові витрати у 2005-2014рр.

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, МАРСЕЛ КАРРЕЙРА, ОДЕ ФЛЬОРА,
НОЕЛ КЕЛЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

У наведених нижче таблицях представлені дані про військові витрати в національних валютах за поточними цінами (таблиця 9.10), у доларах США за постійними цінами 2011р. (таблиця 9.11) і про їх частку у ВВП (таблиця 9.12) стосовно 167 країн, що містяться в Базі даних СІПРІ про військові витрати (<http://www.sipri.org/databases/milex/>).

Головна мета цих даних – забезпечити зрозумілу оцінку масштабу ресурсів, що спрямовуються на ЗС. Військові витрати – це “вхідний” показник, прямо не пов’язаний з результатами військової діяльності, зокрема воєнним потенціалом чи рівнем воєнної безпеки. Довгострокові та короткострокові тенденції військових витрат можуть опосередковано свідчити про зміни в цих результатах, але подібні висновки треба робити обережно.

Дані про військові витрати країн у національній валюті (таблиця 9.10) є первинними даними для всіх інших таблиць. Вони наводяться з метою сприяння прозорості і дають можливість порівняння даних з урядових та інших джерел. Дані в доларах США в постійних цінах наведені для порівняння в часі (таблиця 9.11) і для підрахунку світових, регіональних та інших підсумкових показників (таблиця 9.1 у підрозділі I). Дані в доларах США в поточних цінах за 2014р. наведені для порівняння між країнами (таблиця 9.11) та регіонами (таблиця 9.2). Поточні показники в доларах США полегшують також порівняння з іншими економічними показниками, часто вираженими в таких само одиницях. Дані про військові витрати як частки ВВП (таблиця 9.12) показують частку ресурсів країни, використану на військову діяльність, тобто є показником військового навантаження економіки – “військового тягаря”. Конвертація в долари США в постійних цінах здійснена на основі ринкових обмінних курсів.

Дані про військові витрати різних видань *Щорічника СІПРІ* не можна об’єднувати, оскільки вони регулярно переглядаються та оновлюються з появою нових, точніших даних. Це, зокрема, стосується останніх років, оскільки дані про бюджетні видатки замінюються фактичними витратами. Потребу перегляду даних у доларах США в постійних цінах може зумовити перегляд економічної статистики, на якій ґрунтуються розрахунки. База даних СІПРІ про військові витрати для більшості країн охоплює період з 1988р.

Додаткові примітки, джерела та методи обробки даних наведені після таблиць.

Таблиця 9.10. Військові витрати країн у національних валютах за 2005-2014рр.

Дані наведені за фінансові роки в національних валютах та за поточними цінами (якщо не вказано інше – із січня до грудня). Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	Валюта	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ^{§1}	млрд. динарів	214	225	273	334	384	422	631	723	826	956
Лівія ^{††2}	млн. динарів	904	807	807	1 346	3 769	..	4 185
Марокко	млн. дирхамів	18 006	18 775	19 730	22 824	24 615	26 605	27 042	29 360	34 173	34 034
Туніс	млн. динарів	608	662	629	713	763	818	1 007	1 064	1 234	1 539
<i>Екваторіальна Африка</i>											
Ангола	млрд. кванз	119	158	156	237	263	322	342	396	588	673
Бенін	млрд. ЦА франків	23,6	24,5	..	29,0	39,9	42,5	46,0
Ботсвана ^a	млн. пул	1 446	1 642	1 961	2 372	2 359	2 372	2 581	2 527	2 500	[2 802]
Буркіна-Фасо ^{†3}	млрд. ЦА франків	39,0	38,0	51,7	55,1	60,1	61,5	65,7	74,3	80,7	81,9
Бурунді ⁴	млрд. франків	53,6	46,0	50,1	52,0	85,1	94,6	96,2
Кабо-Верде	млн. ескудо	614	614	640	646	667	690	710	719	790	902
Камерун [§]	млрд. ЦА франків	118	134	142	155	162	175	164	181	194	199
ЦАР ^{†5}	млн. ЦА франків	8 121	..	9 160	14 111	16 995	25 549
Чад	млрд. ЦА франків	29,3	117	187	274	349	305	288
ДРК ⁶	млрд. франків	78,3	96,0	106	89,5	99,1	166	220	369	394	422
Республіка Конго [§]	млрд. ЦА франків	[53,2]	[66,2]	[80,6]	93,0	..	108	181	349
Кот-д'Івуар	млрд. ЦА франків	132	140	155	165	198	192	169	[208]
Джібуті	млн. франків	7 970	[8 800]	6 135	6 447
Екваторіальна Гвінея	млрд. ЦА франків	94,1	131	176	82,3
Ерітрея	млн. наф
Ефіопія ^b	млн. бірів	3 009	3 005	3 453	4 000	4 000	4 750	6 486	6 493	7 500	8 000
Габон ⁷	млрд. ЦА франків	60,0	58,0	(59,0)	62,0	..	128	126	..

Гамбія ^{†8}	млн. даласі	85,3	78,2	113	381	189	358	373	609
Гана ⁹	млн. седі	58,2	69,4	118	120	167	175	354	606	498	543
Гвінея ¹⁰	млрд. франків	1 180	1 330	1 787
Гвінея-Бісау	млн. ЦА франків	6 391	6 490	8 484	8 267	8 465
Кенія ^b	млн. шилінгів	26 652	27 540	39 062	41 183	48 247	50 327	64 537	77 485	70 743	73 281
Лесото ^a	млн. лоті	218	245	292	204	468	534	385	454	466	535
Ліберія ^{b 11}	млн. доларів США	5,6	2,2	3,6	6,2	7,3	10,7	14,4	16,0	14,6	16,7
Мадагаскар ¹²	млрд. аріарі	108	116	154	176	139	119	146	151	163	173
Малаві ^a	млн. квач	5 116	3 933	4 959	6 678	8 841	7 082	[8 659]	[13 566]	[28 808]	[19 589]
Малі [†]	млрд. ЦА франків	45,6	50,2	52,9	64	68,2	72,7	76,0	76,0	76,0	84,2
Мавританія [†]	млрд. угій	17,7	22,0	..	29,4	30,1	42,2	43,4	43,8
Маврій ¹³	млн. рупій	349	337	392	495	242	458	503	501	712	1 007
Мозамбік	млн. метикалів	1 436	1 459	1 773	2 034	2 320	3 369	3 455	3 947	4 753	5 448
Намібія ^a	млн. доларів	1 260	1 382	1 683	2 372	2 593	3 006	3 293	3 414	3 964	6 606
Нігер	млрд. ЦА франків	17,3	24,0	25,0	33,1	39,6	35,6
Нігерія	млрд. найр	88,5	100	122	192	224	299	369	365	381	374
Руанда ¹⁴	млрд. франків	25,1	30,1	30,4	37	64,2	44,1	46,4	51,7	55	(62,4)
Сенегал [§]	млрд. ЦА франків	65,6	77,7	92,4	97,1	101	96,9	109	100	117	119
Сейшельські Острови	млн. рупій	[81,0]	[79,3]	[102]	[105]	[118]	[86,4]	[108]	136	159	193
Сьєрра-Леоне	млрд. леонів	68,1	83,0	86,8	70,5	89,4	100	111	120	131	173
Сомалі ¹⁵	млн. доларів США	26,1	60,3
ПАР ^a	млн. рендів	23 511	23 819	25 180	27 801	31 324	30 442	34 331	37 702	40 658	42 831
Південний Судан ¹⁶	млн. фунтів	..	1 198	1 185	1 874	1 404	1 501	4 720	2 684	3 110	3 280
Судан ^{† 17}	млн. фунтів	2 838	3 338
Свазіленд ^{†,a,18}	млн. лілангені	410	392	451	[584]	663	[775]	[774]	753	867	878
Танзанія ^b	млрд. шилінгів	172	197	217	247	332	465	502	637	670	859
Того	млн. ЦА франків	17 532	25 529	..	28 148	27 849
Уганда ^b	млрд. шилінгів	393	407	462	611	581	2070	993	769	822	[851]
Замбія	млн. квача	623	742	930	1 042	1 115	1 344	1 503	1 783	2 058	2 727
Зімбабве ¹⁹	млн. доларів США	131	(162)	98,3	198	318	357	368

Країна	Валюта	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Америка											
<i>Центральна Америка та Карибський басейн</i>											
Беліз ^a	млн. доларів	22,1	25,4	28,2	40,5	32,5	30,1	31,1	30,0	34,5	35,5
Коста-Ріка ²⁰	колонів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Куба ²¹	млн. песо	1 650	1 708	1 892	2 022	2 099	2 140	2 244	2 880	2 710	..
Домініканська Республіка	млн. песо	8 305	8 621	9 153	11 629	11 587	13 239	13 326	14 238	15 498	17 351
Сальвадор ²²	млн. доларів США	170	185	200	209	215	226	256	273	[266]	[263]
Гватемала	млн. кетсалів	798	993	1 043	1 259	1 203	1 368	1 537	1 758	1 962	2 041
Гаїті ^a	гурдів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Гондурас ²³	млн. лемпір	[1 179]	1 428	1 813	2 503	2 963	3 216	3 790	3 635	4 681	5 202
Ямайка ^a	млн. даларів	3 804	5 100	6 005	10 677	9 896	10 138	11 925	12 312	13 062	13 376
Мексика	млн. песо	39 467	44 496	52 235	54 977	65 615	74 517	80 396	91 907	100 102	115 158
Нікарагуа ²⁴	млн. кордоб	571	655	728	826	849	946	1 154	1 651	2 104	2 152
Панама	бальбоа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тринідад і Тобаго	млн. доларів	719	760	878	865	908	923	976	1 414	1 370	1 523
<i>Північна Америка</i>											
Канада ^a	млн. доларів	16 001	17 066	19 255	21 100	21 828	19 255	20 607	20 276	18 593	19 538
США ²⁵	млн. доларів	503 353	527 660	556 961	621 131	668 567	698 180	711 338	684 780	639 704	609 914
<i>Південна Америка</i>											
Аргентина	млн. песо	4 935	5 643	7 109	8 769	11 063	13 541	16 654	20 703	28 050	35 103
Болівія ²⁶	млн. болівіано	1 368	1 441	1 740	2 371	2 431	2 300	2 438	2 738	3 076	3 368
Бразилія	млн. реалів	33 080	35 686	39 887	44 841	51 283	59 819	61 788	66 379	71 060	74 217
Чилі ²⁷	млрд. песо	1 680	1 978	2 068	2 375	2 109	2 402	2 631	2 664	2 665	[2 936]
Колумбія ²⁸	млрд. песо	11 405	12 577	14 082	17 810	19 496	19 787	19 048	21 035	24 297	26 132
Еквадор	млн. доларів США	954	950	1 310	1 646	1 949	2 094	2 454	2 379	2 638	2 750
Гайана	млн. доларів	3 699	3 839	5 053	6 215	6 334	6 328	6 614	6 855	7 242	7 926
Парагвай	млрд. гуарані	508	631	697	776	882	1 024	1 266	1 500	1 704	2 017

Перу ²⁹	млн. нових солі	3 788	3 987	3 825	4 051	5 189	5 527	5 579	6 273	7 997	7 941
Уругвай	млн. песо	8 847	9 723	10 106	12 422	14 682	15 807	16 264	18 381	21 885	21 264
Венесуела ³⁰	млн. боліварів	4 292	6 436	6 377	9 286	8 631	8 683	10 229	21 299	32 136	35 042
Азія та Океанія											
<i>Центральна та Південна Азія</i>											
Афганістан ³¹	млн. афгані	6 100	6 649	11 835	12 137	12 783	14 063	15 464	11 486	12 136	16 000
Бангладеш ^b	млрд. так	44,9	54,0	59,5	62,6	87,6	109	125	137	147	165
Індія ^{a 32}	млрд. рупій	1 035	1 102	1 190	1 518	1 993	2 146	2 373	2 573	2 846	3 118
Казахстан	млрд. тенге	78,5	100	167	185	188	221	265	325	388	416
Киргизстан ³³	млн. сомів	3 105	3 606	4 339	5 461	6 391	8 475	9 720	9 958	11 356	[13 525]
Непал ^{b ¶}	млн. рупій	11 745	11 136	11 389	14 712	17 811	19 491	22 629	21 109	30 722	28 868
Пакистан ^{b ¶ 34}	млрд. рупій	[293]	[306]	343	393	469	549	652	745	809	917
Шрі-Ланка	млрд. рупій	64,7	82,2	117	164	175	173	194	187	237	241
Таджикистан	млн. сомоні	180	197	235	329	361	..	515
Туркменістан	манатів
Узбекистан	млрд. сумів
<i>Східна Азія</i>											
Китай ³⁵	млрд. юанів	[379]	[452]	[546]	[637]	[764]	[835]	[952]	[1 071]	[1 185]	[1 330]
Японія ^{a ¶ 36}	млрд. єн	4 928	4 898	4 878	4 818	4 815	4 691	4 869	4 761	4 754	4 885
Північна Корея ³⁷	млрд. вон	(64,5)	(67,1)	(68,5)	(71,3)	(76,3)	(82,6)	(89,8)	(99,1)	(105)	(111)
Південна Корея ³⁸	млрд. вон	22 694	24 039	25 765	28 733	31 168	31 876	34 229	35 665	37 159	[38 625]
Монголія	млрд. тугриків	35,9	46,2	66,2	77,8	54,1	74,4	110	155
Тайвань	млрд. доларів	258	249	268	282	302	288	295	311	313	311
<i>Океанія</i>											
Австралія ^b	млн. доларів	17 921	19 899	21 179	23 249	25 372	25 250	26 320	24 320	27 110	29 303
Фіджі [†]	млн. доларів	72,9	93,6	122	85,4	100	96,7	109	106	107	93,9
Нова Зеландія ^b	млн. доларів	2 087	2 428	2 236	2 491	2 706	2 654	2 612	2 559	2 710	3 096
Папуа-Нова Гвінея	млн. кін	94,5	95,7	117	106	143	126	152	231	187	246

Країна	Валюта	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<i>Південно-Східна Азія</i>											
Бруней ^a	млн. доларів	449	472	492	520	505	542	516	513	516	720
Камбоджа	млрд. рієлів	296	389	383	501	977	746	826	876	981	[1 124]
Індонезія ³⁹	млрд. рупій	20 829	23 923	30 611	31 349	34 333	42 392	51 202	72 936	87 500	83 300
Лаос	млрд. кіпів	135	140	150	119	119	150	160	172
Малайзія	млн. рінгів	11 817	11 981	13 649	14 717	13 974	12 415	14 709	14 508	15 257	16 100
М'янма ^{a40}	млрд. к'ятів	198	1 297	2 104	2 245	2 366
Філіппіни ⁴¹	млрд. песо	75,6	82,5	93,0	101	101	110	117	122	143	[146]
Сінгапур ^a	млн. доларів	9 252	9 268	10 009	10 726	11 043	11 061	11 276	11 524	12 175	12 566
Таїланд	млрд. батів	85,1	115	142	168	154	168	167	180	184	193
Тімор-Лешті ⁴²	млн. доларів США	9,8	24,4	11,5	23,7	36,5	26,4	20,5	33,4	31,7	29,6
В'єтнам ⁴³	млрд. донгів	16 278	20 577	28 735	34 848	40 981	49 739	55 100	(70 000)	(78 000)	(90 000)
Європа											
<i>Східна Європа</i>											
Вірменія ^{†44}	млрд. драмів	64,4	78,3	95,8	121	131	148	146	153	182	194
Азербайджан ⁴⁵	млн. манатів	288	641	812	1 321	1 184	1 185	2 432	2 550	2 701	2 809
Білорусь	млрд. рублів	975	1 355	1 603	1 887	1 887	2 287	3 762	6 354	8 572	10 009
Грузія [†]	млн. ларі	388	720	1 556	1 625	1 008	810	[791]	[822]	[679]	[685]
Молдова ^{†¶46}	млн. леїв	151	216	276	383	277	227	270	289	337	387
Росія ⁴⁷	млрд. рублів	[773]	[939]	[1 114]	[1 396]	[1 636]	[1 783]	[2 064]	[2 500]	[2 796]	[3 201]
Україна ^{§48}	млн. гривень	12 328	15 082	20 685	25 341	[26 899]	[29 596]	[29 358]	[33 058]	[35 061]	(47 900)
<i>Західна і Центральна Європа</i>											
Албанія ^{§¶49}	млн. леків	11 000	13 831	17 619	21 450	23 633	19 749	19 865	19 910	18 892	14 232
Австрія	млн. євро	2 160	2 105	2 557	2 558	2 401	2 430	2 453	2 481	2 432	2 455
Бельгія	млн. євро	3 400	3 434	3 773	4 298	4 046	3 960	3 956	4 023	3 939	3 911
Боснія і Герцеговина ^{†¶50}	млн. марок	273	278	279	311	341	325	298	300	291	295
Болгарія ^{†51}	млн. левів	1 101	1 171	1 475	1 388	1 355	1 320	1 166	1 229	1 326	1 235

Хорватія ⁵²	4 754	4 959	5 251	6 396	5 966	5 585	[5 913]	5 589	5 459	[5 031]
Кіпр [†]	302	304	295	310	339	361	345	323	320	319
Чехія ⁵³	58 445	55 358	54 949	49 827	51 824	47 706	43 785	42 007	40 765	41 991
Данія	20 800	23 173	22 731	24 410	23 252	25 328	24 259	25 617	23 724	25 022
Естонія ⁵⁴	214	251	325	346	313	251	280	340	361	384
Фінляндія	2 206	2 281	2 203	2 468	2 591	2 567	2 697	2 804	2 852	2 750
Франція ⁵⁵	42 545	43 457	44 273	45 063	48 146	46 648	46 471	46 725	47 010	46 947
Німеччина	30 600	30 365	31 090	32 824	34 171	34 925	34 630	36 168	[35 901]	[35 013]
Греція ⁵⁶	5 652	6 064	6 235	7 219	7 660	6 164	5 128	4 604	4 535	[4 008]
Угорщина	319	297	326	321	299	281	296	298	271	[271]
Ісландія ⁵⁷	2 781	2 431	2 261	2 182
Ірландія	921	949	1003	1 081	1 019	962	935	901	901	898
Італія ⁵⁸	26 959	26 631	[26 275]	[28 156]	[27 571]	27 206	27 429	26 254	25 526	23 296
Латвія ⁵⁹	219	293	352	398	262	196	212	199	214	226
Литва	843	968	1 116	1 276	1 006	851	855	883	923	981
Люксембург	196	197	209	[199]	[199]	[250]	[221]	[214]	[220]	[224]
Македонія ⁶⁰	6 259	6 149	7 272	7 229	7 000	6 044	5 859	5 719	5 869	[6 192]
Мальта [†]	42,3	35,3	35,8	38,3	42,6	44,3	40,2	38,9	40,5	45,0
Чорногорія ⁶¹	..	[49,7]	46,9	58,1	55,2	56,7	57,1	52,7	50,0	59,2
Нідерланди	7 693	8 145	8 388	8 448	8 733	8 472	8 379	8 067	7 789	7 602
Норвегія	31 471	32 142	34 439	35 932	38 960	39 279	40 534	41 560	43 247	42 697
Польща ⁶²	19 078	20 541	23 774	22 525	24 661	26 505	28 015	29 266	29 317	33 124
Португалія	3 248	3 242	3 190	3 285	3 563	3 563	3 528	3 220	3 602	[3 166]
Румунія	5 757	6 324	6 358	7 558	6 785	6 630	7 255	8 084	8 391	[8 515]
Сербія ⁶³	41 996	47 342	56 792	61 944	65 843	67 806	72 377	[75 096]	[78 330]	[83 993]
Словаччина [†]	848	898	929	994	967	853	763	790	726	745
Словенія	413	485	506	566	575	583	479	423	381	370
Іспанія	9 508	11 506	12 219	12 756	12 196	11 132	10 059	10 828	9 495	9 596
Швеція	41 240	41 150	43 163	39 710	38 751	42 423	41 070	42 301	42 528	45 100
Швейцарія ^{† 64}	4 339	4 174	4 231	4 439	4 413	4 292	4 417	4 306	4 684	4 791
Велика Британія ^a	30 603	31 454	33 486	36 431	37 425	37 645	37 608	36 838	36 217	36 902

Країна	Валюта	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Близький Схід											
Бахрейн ⁶⁵	млн. динарів	193	216	242	271	311	317	389	445	507	539
Єгипет ⁶	млн. фунтів	15 933	17 922	19 350	21 718	22 831	26 724	26 244	28 960	30 947	39 276
Іран ⁶⁶	млрд. ріалів	64 801	85 412	86 998	110 316	128 746	142 498	154 602	154 940
Ірак ⁶⁷	млрд. динарів	(1 649)	(1 814)	(2 437)	3 428	3 473	4 190	6 908	7 061	9 207	(11 100)
Ізраїль ⁶⁸	млн. шекелів	[48 293]	50 932	49 106	50 700	55 173	54 757	55 393	56 904	61 263	(56 920)
Йорданія	млн. динарів	428	497	732	952	997	971	984	885	849	900
Кувейт ⁶	млн. динарів	1 020	1 052	1 209	1 185	1 220	1 250	1 568	1 695	1 637	..
Ліван	млрд. фунтів	[1 451]	[121]	[1 737]	1 763	2 150	[2 390]	2 452	2 649	[2 694]	[3 198]
Оман ⁶⁹	млн. ріалів	1 404	1 550	1 663	1 775	1 726	1 882	2 564	4 743	4 494	(3 700)
Катар	млн. ріалів	3 231	3 879	5 687	8 436	7 092	6 831
Саудівська Аравія ^{8 70}	млрд. ріалів	95,1	111	133	143	155	170	182	212	251	303
Сирія ⁷¹	млрд. фунтів	75,7	74,9	82,7	86,8	101	109	120
Туреччина	млн. лір	16 232	18 747	19 664	22 014	25 033	26 674	28 692	31 987	35 089	38 405
ОАЕ ⁷²	млн. дирхамів	[24 254]	[26 315]	[31 073]	[42 497]	[50 814]	[64 286]	[70 445]	[69 866]	[86 528]	[83 568]
Ємен	млрд. ріалів	156	162	209	239	288	318	345	347	354	369

Примітки: див. після таблиці 9.12.

Таблиця 9.11. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах у 2005-2014рр. і поточних цінах – у 2014р.

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2011р. та валютними курсами 2005-2014рр.; у правому стовпчику, позначеному * – в \$ млн. у поточних цінах 2014р. Дані наведені за календарні роки, крім даних стосовно США, які наведені за фінансові роки. Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014*
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ^{§ 1}	3 753	3 847	4 514	5 259	5 712	6 045	8 652	9 104	10 070	11 295	11 862
Лівія ^{†12}	1 069	941	885	1 338	2 903	...	2 997	3 302
Марокко	2 504	2 528	2 603	2 904	3 101	3 319	3 343	3 583	4 094	4 032	4 050
Туніс	548	571	525	567	586	602	715	716	783	924	906
<i>Екваторіальна Африка</i>											
Ангола	2 676	3 144	2 757	3 733	3 632	3 886	3 639	3 819	5 216	5 566	6 842
Бенін	60,9	60,9	...	65,9	79,3	83,5	88,9	93,0
Ботсвана	358	352	389	416	401	376	370	345	322	[334]	[304]
Буркіна-Фасо ^{†3}	97,6	93,0	127	122	130	134	139	152	164	164	166
Бурунді ⁴	76,1	63,6	63,9	53,4	57,2	58,9	56,0	62,2
Кабо-Верде	9,8	9,3	9,3	8,8	9,0	9,1	8,9	8,8	9,6	10,7	10,8
Камерун [§]	299	325	341	353	358	383	347	373	392	384	401
ЦАР ^{†5}	21,6	...	22,6	31,8	37,0	54,8
Чад	69,8	257	452	602	697	622	610
ДРК ⁶	168	182	172	124	133	209	239	366	384	402	456
Республіка Конго [§]	[148]	[173]	[205]	221	...	232	349	657	705
Кот-д'Івуар	334	346	377	377	448	427	357	[435]
Джібуті	60,6	[64,6]	42,9	40,3
Екваторіальна Гвінея	256	335	429	149	167
Ерітрея
Ефіопія	521	471	431	345	341	345	332	313	312	321	394
Габон ⁷	145	142	(138)	133	...	264	258
Гамбія ^{†8}	3,7	3,4	4,6	14,9	7,1	11,7	11,5	17,8	14,1
Гана ⁹	79,1	85,0	130	114	133	126	234	367	271	255	181

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014*
Гвінея ¹⁰	154	155	189	255
Гвінея-Бісау	16,9	14,8	18,9	17,5	17,6
Кенія	553	547	613	585	597	633	647	731	722	654	819
Лесото	43,6	45,9	50,0	36,4	60,2	74,8	58,2	56,7	57,3	60,1	47,7
Ліберія ¹¹	11,4	5,2	4,3	4,3	7,9	9,1	13,3	13,9	14,2	15,4	15,6
Мадагаскар ¹²	92,9	89,5	108	114	82,0	64,3	72,0	69,9	71,7	70,6	72,1
Малаві	48,5	39,7	40,9	50,0	61,3	51,7	[52,8]	[65,0]	[103]	[75,8]	[51,9]
Малі ¹¹	116	126	130	145	150	158	161	153	154	168	170
Мавританія [†]	88,4	103	..	120	120	143	141	138	150
Маврікій ¹³	16,4	16,0	15,7	17,4	18,7	17,0	17,5	16,8	23,1	31,4	32,9
Мозамбік	85,7	76,9	86,4	89,9	99,3	128	119	133	153	167	174
Намібія	248	262	292	362	384	420	444	437	468	687	548
Нігер	42,6	53,1	55,0	72,3	83,9	75,2
Нігерія	1 023	1 067	1 239	1 740	1 825	2 143	2 385	2 101	2 020	1 833	2 265
Руанда ¹⁴	68,4	75,3	69,8	73,5	77,0	76,5	75,4	76,8	80,2	(86,1)	(85,9)
Сенегал ^{§¶}	165	191	215	213	225	212	230	210	243	247	240
Сейшельські Острови	12,4	12,2	14,8	11,2	9,5	7,2	8,7	10,3	11,5	13,5	15,1
Сьєрра-Леоне	32,5	[36,2]	[33,9]	[24,0]	[27,9]	[26,6]	[25,5]	24,4	24,2	29,3	39,0
Сомалі ¹⁵
ПАР	4 592	4 593	4 487	4 396	4 602	4 446	4 594	4 816	4 934	4 917	3 895
Південний Судан ¹⁶	..	774	709	981	700	740	1 053	672	668	736	1 083
Судан ^{†17}	2 166	2 377
Свазіленд ^{†18}	79,6	79,2	80,6	[90,4]	98,2	[109]	[107]	95,9	100	99,0	80,6
Танзанія	170	186	195	198	221	286	307	312	332	367	460
Того	45,4	59,0	..	61,8	59,0
Уганда	272	263	269	297	292	624	607	306	262	[261]	[322]
Замбія	228	249	282	281	265	294	309	344	371	456	443
Зімбабве ¹⁹	139	(128)	102	198	307	335	340	368

Америка

Центральна Америка та Карибський басейн

Беліз	12,2	13,5	14,7	18,8	17,6	14,8	15,4	15,0	16,4	17,0	17,6
Коста-Ріка ²⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Куба ²¹	72,7	75,2	83,4	89,1	92,5	94,3	98,9	127	119
Домініканська Республіка	321	310	310	356	350	376	349	359	373	403	399
Сальвадор ²²	212	221	229	224	228	237	256	269	[260]	[253]	[263]
Гватемала	146	170	168	182	170	187	197	218	233	234	264
Гаїті	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гондурас ²³	[92,4]	106	126	156	175	181	200	183	224	234	254
Ямайка	82,7	98,4	109	147	142	126	134	133	128	122	120
Мексика	4 081	4 440	5 013	5 019	5 689	6 203	6 471	7 106	7 456	8 255	8 660
Нікарагуа ²⁴	43,7	46,0	46,0	43,6	43,1	45,6	51,5	68,7	81,7	78,6	82,9
Панама	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тринідад і Тобаго	156	171	172	170	159	150	146	155	190	183	220

Північна Америка

Канада	17 821	18 649	20 332	21 911	22 912	20 694	20 483	20 267	18 752	18 446	17 452
США ²⁵	579 768	588 771	604 229	648 932	700 984	720 220	711 338	670 897	617 687	577 511	609 914

Південна Америка

Аргентина	2 028	2 091	2 421	2 750	3 264	3 606	4 052	4 578	5 607	6 083	4 347
Болівія ²⁶	296	299	333	398	394	364	351	377	401	414	487
Бразилія	26 505	27 445	29 599	31 492	34 338	38 132	36 936	37 647	37 948	37 290	31 744
Чилі ²⁷	4 335	4 937	4 944	5 222	4 570	5 131	5 440	5 347	5 255	[5 545]	[5 149]
Колумбія ²⁸	8 011	8 470	8 985	10 621	11 157	11 072	10 307	11 031	12 489	13 061	13 054
Еквадор	1 240	1 198	1 616	1 873	2 109	2 188	2 454	2 264	2 443	2 471	2 750
Гайана	25,9	25,2	29,5	33,6	33,3	32,6	32,4	32,8	34,0	36,3	38,2
Парагвай	184	209	213	215	238	264	302	345	382	431	452
Перу ²⁹	1 632	1 684	1 587	1 589	1 977	2 074	2 026	2 198	2 724	2 621	2 797
Уругвай	702	725	697	794	877	885	842	880	965	862	915
Венесуела ³⁰	3 615	4 769	3 981	4 447	3 252	2 552	2 385	4 101	4 400	2 921	5 576

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014*
Азія та Океанія											
<i>Центральна та Південна Азія</i>											
Афганістан ³¹	201	203	312	264	301	326	326	242	223	268	268
Бангладеш	928	999	1 052	1 039	1 212	1 469	1 578	1 663	1 677	1 719	2 010
Індія ³²	36 053	36 225	36 664	41 585	48 962	49 158	49 634	49 457	49 093	49 999	50 029
Казахстан	942	1 102	1 658	1 574	1 485	1 635	1 804	2 107	2 379	2 383	2 319
Киргизстан ³³	131	144	157	159	174	214	211	210	225	[248]	[252]
Непал [†]	253	238	222	234	262	275	285	270	293	309	305
Пакистан ^{†, 34}	[6 397]	[6 503]	6 548	6 173	6 362	6 598	[6 955]	7 375	7 619	7 790	8 537
Шрі-Ланка	1 073	1 239	1 517	1 737	1 794	1 672	1 752	1 568	1 863	1 825	1 843
Таджикистан	49,7	51,1	57,4	71,3	74,1	..	94,2	104
Туркменістан
Узбекистан
<i>Східна Азія</i>											
Китай ³⁵	[71 425]	[83 850]	[96 702]	[106 592]	[128 701]	[136 220]	[147 258]	[161 409]	[174 047]	[190 974]	[216 371]
Японія ^{† 36}	61 288	60 891	60 574	59 139	59 735	59 003	60 452	60 017	59 396	59 033	45 776
Північна Корея ³⁷	(825)
Південна Корея ³⁸	24 722	25 613	26 774	28 525	30 112	29 912	30 884	31 490	32 385	[33 142]	[36 677]
Монголія	52,1	63,9	83,8	78,8	51,6	64,4	87,2	107
Тайвань	9 413	9 030	9 555	9 729	10 479	9 904	9 998	10 350	10 330	10 135	10 244
<i>Океанія</i>											
Австралія	21 404	22 551	23 936	24 808	26 664	26 993	26 597	25 665	25 442	27 171	25 411
Фіджі [†]	55,9	70,1	86,9	56,6	64,2	58,6	60,8	57,2	56,1	48,6	49,8
Нова Зеландія	1 872	2 071	2 090	2 037	2 193	2 211	2 080	2 025	2 036	2 209	2 409
Папуа-Нова Гвінея	54,0	53,4	64,4	53,0	67,0	55,5	64,2	93,0	71,7	89,8	100

Південно-Східна Азія

Бруней	351	395	409	422	414	432	415	407	406	525	528
Камбоджа	114	140	128	135	264	194	204	210	228	[259]	[278]
Індонезія ³⁹	3 643	3 699	4 448	4 150	4 336	5 092	5 838	7 975	8 991	8 076	7 020
Лаос	21,8	21,8	21,8	20,2	16,9	17,0	19,0	19,4
Малайзія	4 544	4 447	4 965	5 078	4 793	4 187	4 807	4 664	4 804	4 926	4 919
М'янма ⁴⁰	(2 373)
Філіппіни ⁴¹	2 322	2 401	2 630	2 631	2 530	2 657	2 701	2 739	3 114	[3 039]	[3 292]
Сінгапур	8 646	8 719	9 056	9 128	9 432	9 252	8 922	8 718	8 924	9 138	9 841
Тайланд	3 140	3 477	4 471	5 187	5 786	5 353	5 513	5 435	5 649	5 682	5 730
Тімор-Лешті ⁴²	12,6	25,1	[31,6]	28,9	44,2	30,0	20,5	29,9	27,4	25,0	29,6
В'єтнам ⁴³	1 572	1 850	2 386	2 350	2 581	2 878	2 687	(3 128)	(3 271)	(3 587)	(4 251)

Європа

Східна Європа

Вірменія ^{† 44}	244	288	338	392	408	427	391	400	451	472	471
Азербайджан ⁴⁵	644	1 323	1 438	1 936	1 710	1 619	3 080	3 195	3 210	3 248	3 583
Білорусь	487	632	690	707	626	704	756	802	915	901	979
Грузія [†]	357	606	1 201	1 140	695	521	[469]	[492]	[409]	[394]	[388]
Молдова ^{††46}	21,2	26,9	30,6	37,7	27,2	20,8	23,0	23,5	26,2	28,6	27,6
Росія ⁴⁷	[46 447]	[51 405]	[55 954]	[61 483]	[64 503]	[65 809]	[70 237]	[80 996]	[84 841]	[91 694]	[84 462]
Україна ^{§ 48}	3 263	3 661	4 449	4 353	[3 987]	[4 010]	[3 685]	[4 126]	[4 388]	(5 400)	(4 000)

Західна та Центральна Європа

Албанія ^{§ †49}	130	160	198	233	251	202	197	193	180	133	135
Австрія	3 395	3 260	3 877	3 757	3 509	3 488	3 410	3 365	3 234	3 208	3 257
Бельгія	5 413	5 371	5 795	6 318	5 951	5 699	5 499	5 438	5 266	5 191	5 190
Боснія і Герцеговина ^{††50}	237	227	225	234	257	239	212	209	203	203	200
Болгарія ^{† 51}	1 122	1 112	1 293	1 083	1 029	978	829	849	907	855	837
Хорватія ⁵²	1 060	1 071	1 103	1 266	1 153	1 069	[1 106]	1 011	966	[894]	[875]
Кіпр [†]	489	481	456	457	499	518	480	439	436	435	423

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2014*
Чехія ⁵³	3 872	3 577	3 449	2 941	3 027	2 748	2 474	2 298	2 199	2 251	2 023
Данія	4 422	4 835	4 663	4 843	4 553	4 848	4 519	4 659	4 281	4 489	4 457
Естонія ⁵⁴	395	444	538	519	470	366	389	455	470	496	509
Фінляндія	3 478	3 541	3 336	3 591	3 770	3 690	3 749	3 791	3 800	3 620	3 649
Франція ⁵⁵	65 118	65 412	65 663	65 006	69 392	66 220	64 601	63 708	63 548	63 022	62 289
Німеччина	46 963	45 879	45 919	47 238	49 023	49 558	48 140	49 288	[48 199]	[46 590]	[46 455]
Греція ⁵⁶	9 515	9 893	9 885	10 989	11 522	8 854	7 129	6 305	6 269	[5 585]	[5 318]
Угорщина	2 141	1 919	1 955	1 817	1 619	1 452	1 472	1 401	1 252	[1 249]	[1 164]
Ісландія ⁵⁷	26,3	21,8	19,5	17,9
Ірландія	1 409	1 397	1 408	1 458	1 439	1 372	1 300	1 232	1 225	1 214	1 191
Італія ⁵⁸	42 320	40 957	[39 687]	[41 139]	[39 984]	38 857	38 130	35 419	34 022	31 020	30 909
Латвія ⁵⁹	444	559	609	597	379	287	297	273	293	307	299
Литва	455	504	550	567	428	357	345	345	357	378	377
Люксембург	314	308	319	[294]	[293]	[359]	[307]	[290]	[293]	[295]	[297]
Македонія ⁶⁰	169	161	186	171	167	142	132	125	125	131	133
Мальта [†]	67,9	55,1	55,2	56,6	61,7	63,3	55,9	52,7	54,2	59,7	59,8
Чорногорія ⁶¹	..	[84,3]	76,2	86,8	79,7	81,3	79,4	70,7	65,7	78,3	78,5
Нідерланди	11 817	12 367	12 534	12 317	12 583	12 053	11 648	10 945	10 310	10 011	10 086
Норвегія	6 365	6 353	6 757	6 794	7 211	7 100	7 232	7 363	7 502	7 261	6 773
Польща ⁶²	7 734	8 235	9 309	8 452	8 913	9 327	9 455	9 538	9 457	10 673	10 499
Португалія	5 100	4 954	4 742	4 760	5 206	5 134	4 904	4 355	4 859	[4 269]	[4 201]
Румунія	2 697	2 780	2 666	2 938	2 498	2 301	2 380	2 566	2 561	[2 562]	[2 543]
Сербія ⁶³	976	985	1 110	1 077	1 059	1 028	987	[954]	[924]	[969]	[950]
Словаччина [†]	1 411	1 431	1 439	1 474	1 410	1 233	1 061	1 060	960	984	988
Словенія	674	772	777	823	829	825	666	573	508	489	490
Іспанія	15 332	17 924	18 518	18 576	17 811	15 969	13 983	14 693	12 705	12 844	12 732
Швеція	7 053	6 944	7 126	6 338	6 215	6 727	6 325	6 457	6 494	6 879	6 573
Швейцарія ^{†64}	5 117	4 871	4 902	5 021	5 015	4 844	4 974	4 881	5 323	5 441	5 229
Велика Британія	58 135	58 509	60 361	63 055	64 280	62 928	60 270	57 702	55 264	54 914	60 482

Близький Схід

Бахрейн ⁶⁵	585	641	695	752	841	840	1 033	1 150	1 271	1 319	1 433
Єгипет	4 936	5 050	5 086	4 737	4 597	4 596	4 464	4 343	4 305	4 584	4 961
Іран ⁶⁶	14 255	16 776	15 444	14 841	15 535	15 801	14 278	11 453
Ірак ⁶⁷	(2 546)	(1 827)	(2 729)	3 408	3 231	3 789	5 905	5 688	7 281	(8 381)	(9 516)
Ізраїль ⁶⁸	[15 906]	16 428	15 759	15 555	16 382	15 833	15 481	15 636	16 581	(15 283)	(15 908)
Йорданія	845	924	1 290	1 460	1 539	1 428	1 385	1 190	1 082	1 114	1 268
Кувейт	5 057	4 999	5 310	4 889	4 782	4 716	5 394	5 856	5 666
Ліван	[1 335]	[1 326]	[1 455]	1 333	1 606	[1 700]	1 627	1 660	[1 636]	[1 875]	[2 121]
Оман ⁶⁹	4 997	5 343	5 413	5 154	4 822	5 094	6 668	11 985	11 218	8 985	9 623
Катар	1 229	1 320	1 700	2 193	1 938	1 913
Саудівська Аравія ⁷⁰	34 762	39 600	45 613	44 769	46 004	47 879	48 531	54 913	62 933	73 717	80 762
Сирія ⁷¹	2 339	2 104	2 236	2 027	2 301	2 366	2 495
Туреччина	15 669	16 512	15 925	16 142	17 276	16 956	17 130	17 538	17 898	17 964	22 618
ОАЕ ⁷²	[9 305]	[9 238]	[9 816]	[11 959]	[14 080]	[17 658]	[19 182]	[18 898]	[23 150]	[21 877]	[22 755]
Ємен	1 418	1 327	1 586	1 525	1 744	1 731	1 612	1 384	1 206	1 150	1 715

Примітки: див. після таблиці 9.12.

Таблиця 9.12. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2005-2014рр.

Країни розміщені за регіонами та субрегіонами. Дані за 2013р. ґрунтуються на прогнозах ВВП, узятих з бази даних МВФ “Перспективи світової економіки” (*World Economic Outlook*), станом на жовтень 2012р. Дані за 2013р. можуть мати більшу похибку, ніж дані за попередні роки.

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Африка										
<i>Північна Африка</i>										
Алжир ^{§1}	2,8	2,6	2,9	3,0	3,8	3,5	4,3	4,5	5,0	5,4
Лівія ^{†12}	1,4	1,0	0,9	1,2	3,3	..	6,2
Марокко	3,4	3,3	3,2	3,3	3,4	3,5	3,4	3,5	3,9	3,7
Туніс	1,5	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,5	1,5	1,6	1,8
<i>Екваторіальна Африка</i>										
Ангола	4,5	4,4	3,4	3,7	4,3	4,2	3,5	3,6	4,9	5,2
Бенін	1,0	1,0	..	1,0	1,0	1,0	1,0
Ботсвана	2,9	2,7	2,8	3,0	3,3	2,5	2,4	2,3	2,0	[2,0]
Буркіна-Фасо ^{†3}	1,4	1,4	1,8	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3
Бурунді ⁴	4,4	3,5	3,4	2,7	2,3	2,2	2,0
Кабо-Верде	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6
Камерун [§]	1,3	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5	1,3	1,3	1,3	1,3
ЦАР ^{†5}	1,1	..	1,1	1,5	1,7	2,5
Чад	0,9	3,5	5,5	7,1	10,5	7,6	6,6
ДРК ⁶	2,3	2,4	2,1	1,4	1,1	1,4	1,5	2,1	2,0	2,0
Республіка Конго [§]	[1,7]	[1,7]	[2,2]	2,0	..	2,0	3,0	5,6
Кот-д'Івуар	1,5	1,5	1,6	1,6	1,8	1,7	1,5	[1,7]
Джібуті	6,3	[6,4]	4,1	3,7
Екваторіальна Гвінея	1,8	1,9	3,7	1,0
Ерітрея
Ефіопія	2,5	2,0	1,5	1,3	1,1	1,0	0,9	0,8	0,7	0,7
Габон ⁷	1,3	1,1	(1,1)	0,9	..	1,4	1,4	..
Гамбія ^{†8}	0,5	0,4	0,6	1,7	0,7	1,2	1,1	1,6

Гана ⁹	0,6	0,6	0,8	0,6	0,7	0,6	0,9	1,2	0,8	0,7
Гвінея ¹⁰	3,0	3,1	3,8
Гвінея-Бісау	2,1	2,0	1,7	1,8	1,8	1,8
Кенія	1,7	1,7	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	2,1	2,0	1,7
Лесотго	2,5	2,5	2,5	1,7	2,8	2,8	2,3	2,3	2,2	2,2
Ліберія ¹¹	1,2	0,5	0,4	0,4	0,6	0,6	0,9	0,8	0,8	0,8
Мадагаскар ¹²	1,1	1,0	1,1	1,1	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7
Малаві	1,0	0,8	0,8	0,7	0,9	0,7	[0,7]	[0,9]	[1,3]	[0,9]
Малі [†]	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3	1,4
Мавританія [†]	3,1	2,7	..	3,5	4,0	4,0	3,9	3,8
Маврій ¹³	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3
Мозамбік	0,9	0,8	0,9	0,8	0,9	1,1	0,9	1,0	1,0	1,0
Намбія	2,6	2,5	2,6	3,0	3,4	3,6	3,5	3,2	3,2	4,6
Нігер	1,0	1,0	1,0	1,2	1,3	1,0
Нігерія	0,6	0,5	0,6	0,8	0,9	0,5	0,6	0,5	0,5	0,4
Руанда ¹⁴	1,7	1,8	1,5	1,4	1,4	1,3	1,2	1,1	1,1	(1,1)
Сенегал ^{8†}	1,4	1,6	1,7	1,6	1,7	1,5	1,6	1,4	1,6	1,5
Сейшельські Острови	1,6	1,4	1,5	1,2	1,0	0,7	0,8	0,9	1,0	1,1
Сьєрра-Леоне	1,4	[1,5]	[1,4]	[1,0]	[1,1]	[1,0]	[0,9]	0,6	0,5	0,6
Сомалі ¹⁵
ПАР	1,4	1,3	1,2	1,2	1,3	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2
Південний Судан ¹⁶	5,9	5,1	4,3	5,8	9,9	7,2	9,3
Судан ^{†17}	3,3	3,4
Свазіленд ^{†18}	2,3	2,0	2,0	[2,2]	2,4	[2,6]	[2,6]	2,3	2,3	2,2
Танзанія	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	1,2	1,3	1,3	1,2	1,3
Того	1,6	1,8	..	1,8	1,6
Уганда	2,4	2,2	2,0	2,2	2,0	3,8	3,9	1,8	1,4	[1,3]
Замбія	1,8	1,7	2,1	2,1	1,7	1,6	1,5	1,5	1,6	1,8
Зімбабве ¹⁹	1,7	(2,3)	1,0	1,8	2,6	2,7	2,7

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Америка										
<i>Центральна Америка та Карибський басейн</i>										
Беліз	1,0	1,0	1,1	1,4	1,3	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1
Коста-Ріка ²⁰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Куба ²¹
Домініканська Республіка	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6
Сальвадор ²²	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	[1,1]	[1,0]
Гватемала	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,4
Гаїті	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Гондурас ²³	[0,6]	0,7	0,8	1,0	1,1	1,1	1,1	1,0	1,2	1,3
Ямайка	0,5	0,6	0,7	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Мексика	0,4	0,4	0,5	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7
Нікарагуа ²⁴	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,7	0,8	0,7
Панама	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Тринідад і Тобаго	0,6	0,6	0,6	0,5	0,7	0,7	0,6	0,7	0,9	0,8
<i>Північна Америка</i>										
Канада	1,1	1,2	1,2	1,3	1,4	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0
США ²⁵	3,8	3,8	3,8	4,2	4,6	4,7	4,6	4,2	3,8	3,5
<i>Південна Америка</i>										
Аргентина	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0	0,9	0,9	1,0	1,1	1,0
Болівія ²⁶	1,8	1,6	1,7	2,0	2,0	1,7	1,5	1,5	1,5	1,4
Бразилія	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Чилі ²⁷	2,4	2,4	2,3	2,5	2,2	2,2	2,2	2,1	1,9	[2,0]
Колумбія ²⁸	3,4	3,3	3,3	3,7	3,9	3,6	3,1	3,2	3,4	3,4
Еквадор	2,3	2,0	2,6	2,7	3,2	3,1	3,1	2,8	2,8	2,7
Гайана	2,2	2,1	2,3	2,6	2,5	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2
Парагвай	0,9	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3	1,4	1,5

Перу ²⁹	1,4	1,3	1,1	1,1	1,4	1,3	1,1	1,2	1,5	1,4
Уругвай	2,1	2,1	1,8	2,0	2,1	2,0	1,8	1,8	1,9	1,7
Венесуела ³⁰	1,4	1,6	1,3	1,4	1,2	0,9	0,8	1,3	1,5	1,1

Азія та Океанія

Центральна та Південна Азія

Афганістан ³¹	2,0	1,9	2,6	2,3	2,1	1,9	1,8	1,2	1,0	1,2
Бангладеш	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,3	1,4	1,3	1,3	1,2
Індія ³²	2,8	2,5	2,3	2,6	2,9	2,7	2,6	2,5	2,5	2,4
Казахстан	1,0	1,0	1,3	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,1
Киргизстан ³³	3,1	3,2	3,1	2,9	3,2	3,8	3,4	3,2	3,2	[3,5]
Непал [†]	1,8	1,7	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4
Пакистан ^{†,34}	[3,9]	[3,7]	3,4	3,1	3,1	3,1	[3,1]	3,2	3,2	3,1
Шрі-Ланка	2,6	2,8	3,3	3,7	3,6	3,1	3,0	2,5	2,7	2,5
Таджикистан	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0	..	1,1
Туркменістан
Узбекистан

Східна Азія

Китай ³⁵	[2,0]	[2,0]	[2,0]	[2,0]	[2,2]	[2,1]	[2,0]	[2,0]	[2,0]	[2,1]
Японія ^{†,36}	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Північна Корея ³⁷
Південна Корея ³⁸	2,5	2,5	2,5	2,6	2,7	2,5	2,6	2,6	2,6	[2,6]
Монголія	1,2	1,1	1,3	1,2	0,8	0,9	1,0	1,1
Тайвань	2,2	2,0	2,1	2,2	2,4	2,1	2,1	2,2	2,1	2,0

Океанія

Австралія	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9	1,8	1,7	1,7	1,8
Фіджі [†]	1,4	1,7	2,2	1,5	1,7	1,6	1,6	1,5	1,4	1,2
Нова Зеландія	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2
Папуа-Нова Гвінея	0,6	0,5	0,6	0,5	0,6	0,5	0,5	0,7	0,5	0,6

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
<i>Південно-Східна Азія</i>										
Бруней	2,6	2,6	2,6	2,5	3,3	3,2	2,5	2,4	2,6	3,1
Камбоджа	1,2	1,3	1,1	1,2	2,3	1,6	1,6	1,5	1,6	[1,6]
Індонезія ³⁹	0,8	0,7	0,8	0,6	0,6	0,7	0,7	0,9	1,0	0,8
Лаос	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Малайзія	2,2	2,0	2,1	1,9	2,0	1,6	1,7	1,5	1,5	1,5
М'янма ⁴⁰	1,6	2,6	4,6	4,7	4,3
Філіппіни ⁴¹	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	[1,1]
Сінгапур	4,4	4,0	3,7	3,9	4,0	3,5	3,3	3,2	3,2	3,3
Таїланд	1,1	1,2	1,4	1,6	1,8	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5
Тимор-Лешті ⁴²	0,5	0,6	[0,8]	0,5	1,1	0,6	0,4	0,6	0,6	0,6
В'єтнам ⁴³	1,8	1,9	2,3	2,2	2,3	2,3	2,0	(2,2)	(2,2)	(2,2)
Європа										
<i>Східна Європа</i>										
Вірменія ^{†44}	2,9	2,9	3,0	3,4	4,2	4,3	3,9	3,8	4,3	4,2
Азербайджан ⁴⁵	2,3	3,4	2,9	3,3	3,3	2,8	4,7	4,7	4,7	4,6
Білорусь	1,5	1,7	1,6	1,5	1,4	1,4	1,3	1,2	1,3	1,2
Грузія ^{†33}	5,2	9,2	8,5	5,6	3,9	[3,2]	[3,1]	[2,5]	[2,3]	
Молдова ^{†46}	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4
Росія ⁴⁷	[3,6]	[3,5]	[3,4]	[3,3]	[4,1]	[3,8]	[3,7]	[4,0]	[4,2]	[4,5]
Україна ^{§48}	2,8	2,8	2,9	2,7	[2,9]	[2,7]	[2,3]	[2,3]	[2,4]	(3,1)
<i>Західна та Центральна Європа</i>										
Албанія ^{§49}	1,4	1,6	1,8	2,0	2,1	1,6	1,5	1,5	1,4	1,0
Австрія	0,9	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8
Бельгія	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0
Боснія і Герцеговина ^{†450}	1,5	1,3	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1
Болгарія ^{†51}	2,4	2,3	2,5	2,0	2,0	1,9	1,5	1,6	1,7	1,6

Хорватія ⁵²	1,8	1,7	1,6	1,8	1,8	1,8	1,7	[1,8]	1,7	1,7	1,7	[1,5]
Кіпр†	2,2	2,1	1,9	1,8	1,8	2,0	2,1	1,9	1,8	1,9	2,0	2,0
Чехія ⁵³	1,9	1,7	1,5	1,3	1,3	1,4	1,3	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0
Данія	1,3	1,4	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3
Естонія ⁵⁴	1,9	1,9	2,1	2,1	2,1	2,3	1,8	1,7	2,0	2,0	2,0	2,0
Фінляндія	1,4	1,4	1,2	1,3	1,3	1,5	1,4	1,4	1,5	1,5	1,4	1,4
Франція ⁵⁵	2,5	2,4	2,3	2,3	2,3	2,6	2,4	2,3	2,3	2,3	2,2	2,2
Німеччина	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	[1,3]	[1,2]	[1,2]
Греція ⁵⁶	2,9	2,9	2,8	3,1	3,1	3,3	2,8	2,5	2,4	2,5	[2,2]	[2,2]
Угорщина	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	0,9	[0,9]	[0,9]
Ісландія ⁵⁷	0,2	0,2	0,1	0,1
Ірландія	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Італія ⁵⁸	1,9	1,8	[1,7]	[1,8]	[1,8]	[1,8]	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5
Латвія ⁵⁹	1,7	1,9	1,7	1,7	1,7	1,4	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9
Литва	1,2	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Люксембург	0,6	0,6	0,6	[0,5]	[0,5]	[0,6]	[0,6]	[0,5]	[0,5]	[0,5]	[0,5]	[0,5]
Македонія ⁶⁰	2,1	1,9	2,0	1,8	1,8	1,7	1,4	1,3	1,2	1,2	[1,3]	[1,3]
Мальта†	0,9	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Чорногорія ⁶¹	..	[2,3]	1,7	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8	1,7	1,5	1,7	1,7
Нідерланди	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2
Норвегія	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4
Польща ⁶²	1,9	1,9	2,0	1,8	1,8	1,8	1,9	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9
Португалія	2,1	2,0	1,9	1,9	1,9	2,1	2,1	2,1	2,0	2,2	[1,9]	[1,9]
Румунія	2,0	1,8	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,4	1,3	[1,3]	[1,3]
Сербія ⁶³	2,5	2,4	2,5	2,3	2,3	2,4	2,4	2,3	[2,2]	[2,2]	[2,3]	[2,3]
Словаччина†	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,3	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0
Словенія	1,4	1,5	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6	1,3	1,2	1,1	1,0	1,0
Іспанія	1,0	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,1	0,9	0,9	0,9
Швеція	1,5	1,4	1,4	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Швейцарія†† ⁶⁴	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8
Велика Британія	2,4	2,3	2,3	2,4	2,4	2,6	2,5	2,4	2,4	2,2	2,2	2,2

Країна	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Близький Схід										
Бахрейн ⁶⁵	(3,2)	(3,1)	(3,0)	2,8	3,6	3,3	3,6	3,9	4,1	4,2
Єгипет	[2,9]	2,7	2,5	2,3	2,1	2,1	1,9	1,8	1,6	1,6
Іран ⁶⁶	3,3	3,6	3,0	3,1	3,5	3,2	2,5	2,3
Ірак ⁶⁷	(2,2)	(1,9)	(2,2)	2,2	2,7	2,6	3,3	2,9	3,5	(4,2)
Ізраїль ⁶⁸	[7,6]	7,5	6,8	6,6	6,8	6,3	6,0	5,7	5,8	(5,2)
Йорданія	4,8	4,7	6,0	6,1	5,9	5,0	4,8	4,0	3,5	3,5
Кувейт	4,3	3,5	3,6	3,0	4,0	3,6	3,4	3,2	3,1	..
Ліван	[4,5]	[4,6]	[4,7]	4,1	4,1	[4,2]	4,1	4,1	[4,0]	[4,5]
Оман ⁶⁹	11,8	10,8	10,3	7,6	9,3	8,3	9,6	15,9	14,8	11,6
Катар	2,0	1,8	2,0	2,0	2,0	1,5
Саудівська Аравія ⁷⁰	7,7	7,8	8,5	7,4	9,6	8,6	7,2	7,7	9,0	10,4
Сирія ⁷¹	5,0	4,4	4,1	3,6	4,0	4,1
Туреччина	2,5	2,5	2,3	2,3	2,6	2,4	2,2	2,3	2,2	2,2
ОАЕ ⁷²	[3,7]	[3,2]	[3,3]	[3,7]	[5,1]	[5,7]	[5,2]	[4,8]	[5,5]	[5,1]
Ємен	4,3	3,6	4,1	3,9	5,0	4,6	5,1	4,9	4,4	4,1

Примітки: див. після таблиці 9.12.

.. – даних немає або вони не придатні до використання; “-” – нульова або дуже незначна величина; () – недостовірні дані; [] – оцінка СІПРІ; / – зміна фінансового року; || – розрив серії даних (дані перед цим символом можуть бути не пов’язані з даними після символу).

^a Фінансовий рік починається у квітні зазначеного року та завершується в березня наступного року.

^b Фінансовий рік починається в липні зазначеного року та завершується в червні наступного року.

[†] Дані не враховують військові пенсії.

[‡] Дані стосуються лише поточних витрат (тобто не враховують капітальні витрати).

[§] Дані стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.

[¶] Дані не враховують витрати на воєнізовані формування.

|| Ці країни змінили чи демінували валюту; всі дані конвертовані в нову валюту.

- ¹ Дані стосовно Алжиру стосуються ухваленого або додаткового бюджету. У липні 2006р. Уряд Алжиру оприлюднив додатковий бюджет, де загальні витрати були збільшені на 35%. Не відомо, чи була частина цих додаткових коштів спрямована на військові витрати.
- ² Дані стосовно Лівії до 2008р. не враховують витрати на розвиток, що у 2008р. склали 1 000 млн. динарів. Дані за 2012-2014рр. не можуть порівнюватися з даними за попередні роки.
- ³ Дані стосовно Буркіна-Фасо до 2009р. були суттєво переглянуті відносно попередніх публікацій Баз даних СППРІ про військові витрати *Щорічника*.
- ⁴ Інвестиційні військові витрати Бурунді сягнули 4 500 млн., 7 152 млн. та 21 438 млн. ЦА франків у 2012р., 2013р. та 2014р., відповідно.
- ⁵ Дані стосовно ЦАР не враховують інвестиційні витрати, що у 2005р. становили 775 тис. ЦА франків.
- ⁶ Дані стосовно ДРК в доларах США в постійних цінах були суттєво переглянуті відносно попередніх публікацій Баз даних СППРІ про військові витрати *Щорічника* у зв'язку з переглядом наявних джерел даних інфляції на підставі індексу споживчих цін, що використовуються для конвертації даних у національній валюті в долари США в постійних цінах. Дані стосовно ДРК не охоплюють прибутків від широкомасштабного видобування військовими корисних копалин.
- ⁷ Дані стосовно Габону не враховують позабюджетні витрати, що фінансуються інвестиційним Фондом *Provisions pour Investissements Hydrocarbures (PHI)*, який наповнюється за рахунок податкових надходжень від оподаткування іноземних нафтових компаній, що працюють у Габоні.
- ⁸ Дані стосовно Гамбії до 2008р. ґрунтуються на інших джерелах і бюджетній системі класифікації, тому не можуть бути співставними з даними після 2008р. Отже суттєве збільшення військових витрат Гамбії у 2008р., порівняно з 2007р., слід оцінювати із застереженням.
- ⁹ Дані стосовно Гани за 2006-2008рр. та 2012-2014рр. є показниками ухвалених бюджетів, а не фактичними витратами.
- ¹⁰ Дані стосовно Гвінеї можуть бути заниженими, оскільки МВФ повідомляє про значні позабюджетні витрати на військові потреби.
- ¹¹ Дані стосовно Ліберії наведені в доларах США. У той час як ліберійський долар, як і раніше, є національною валютою, проте економіка Ліберії є сильно доларизованою, і, зокрема, дані про державний бюджет Ліберії надаються лише в доларах США. Всі дані стосовно Ліберії були конвертовані в долари США.
- ¹² Дані стосовно Мадагаскару враховують витрати на національну жандармерію.
- ¹³ Мавркій змінює у 2010р. фінансовий рік з липня-червня на січень-грудень. Дані в національній валюті за 2009р. враховують витрати за попередній шестимісячний період (липень-грудень 2009р.).
- ¹⁴ Фінансовий рік у Руанді (січень-грудень) був змінений у 2009р. (липень-червень). Дані стосовно Руанди в національній валюті за 2009р. враховують витрати за шість місяців 2009р. (із січня по червень – 20,6 млрд. франків) та за повний 2009/2010ф.р. (43,6 млрд. франків). Дані за 2005р. та 2006р. враховують витрати на миротворчі місії АС.
- ¹⁵ Дані про національний бюджет Сомалі надаються у доларах США, хоча національна валюта – шилінг – все ще в обігу.
- ¹⁶ Південний Судан проголосив незалежність 9 липня 2011р. з 2005р. по 2011р. у Південному Судані діяв автономний Уряд Південного Судану згідно з Всеохопною мирною угодою 2005р. Дані за 2006-2010рр. відбивають витрати Уряду Південного Судану на Народну-визвольну армію Судану (*Sudan People's Liberation Army, SPLA*). З проголошенням незалежності Південний Судан змінив суданський фунт на південно-суданський фунт, співвідношення 1 до 1. Конвертація у нову валюту не впливає на дані.

- 17 Дані стосовно Судану враховують витрати на безпеку і оборону. Дані за 2006р. не охоплюють витрати Уряду Південного Судану. Див. також посилання 16.
- 18 Дані стосовно Свазіленду за 2008р. та 2010р. є оцінками, що ґрунтуються на приблизному обчисленні частки бюджетних витрат на оборону, охорону громадського порядку та безпеку громадян, і викликають багато сумнівів.
- 19 У квітні 2009р. Зімбабве відмовилася від зімбабвійського долара і наразі користується переважно долларом США. Дані стосовно Зімбабве конвертовані в долари США за валютним курсом кожного року. Дані в постійних цінах у доларах США до 2009р. розраховані на підставі даних МВФ паритету купівельної спроможності (ПКС).
- 20 Коста-Ріка на має збройних сил. Витрати на воєнізовані формування, прикордонну охорону, сили морського та повітряного спостереження складають менше 0,05% ВВП.
- 21 Дані про Кубу стосуються витрат на оборону і внутрішній порядок. Через брак даних про рівень інфляції, дані в таблиці 9.11 наведені в доларах США в поточних цінах, конвертованих за офіційним валютним курсом поточного року, а не в постійних (2011р.) цінах. Дані про частку військових витрат у ВВП не наведені через відсутність надійних показників ВВП.
- 22 Дані стосовно Сальвадору враховують урядові витрати на військові пенсії з Пенсійного фонду Збройних сил до 2012р. Дані за 2013р. та 2014р. охоплюють “оціночні” \$110,4 млн. витрат на пенсії, що дорівнює загальним показникам за 2012р. Дані про пенсії можуть бути дещо завищеними, оскільки вони враховують фінансові інвестиції фонду, які склали \$17 млн. у 2010р.
- 23 Дані стосовно Гондурасу не враховують витрати на імпорту озброєнь.
- 24 Дані стосовно Нікарагуа враховують військову допомогу, надану Тайванем і США. Протягом 2004-2009рр. вона склала 13,6; 11,1; 7,3; 28,8; 12,2 та 11,6 млн. кордоб, відповідно.
- 25 Дані про США стосуються фінансового (1 жовтня - 30 вересня), а не календарного року.
- 26 Дані стосовно Болівії враховують певні витрати на цивільну оборону.
- 27 Дані стосовно Чілі враховують прямі внески на закупівлю військової техніки від державної компанії з видобутку мідної руди *Corporación Nacional del Cobre (CODELCO)*. З 2004р. Міністерство оборони розпочало накопичення невитрачених коштів за рахунок цих внесків, які у 2011р. були переведені до Стратегічного фонду непередбачених видатків на майбутні закупівлі обладнання. Дані СІПРІ надалі відбивають внески від *CODELCO*, а не реальні витрати.
- 28 Дані стосовно Колумбії за 2002-2007рр. враховують додаткові надходження обсягом 2,5 млрд. песо від військового податку, запровадженого 12 серпня 2002р. Переважна частина витрат цих надходжень припадає на період між 2002р. та 2004р.
- 29 Дані стосовно Перу, починаючи з 2005р., не враховують відрахування 20% прибутків від продажу газу державною компанією *CAMISEA* на потреби Збройних сил і Національної поліції.
- 30 Дані стосовно Венесуели не враховують невідомі обсяги додаткових надходжень від Фонду національного розвитку (*National Development Fund, FONDEN*), створеного у 2005р., що наповнюється за рахунок внесків з Центрального банку та державної нафтової компанії *PDVSA*.
- 31 Фінансовий рік в Афганістані з березня по лютий. Дані стосовно Афганістану є базисними бюджетними витратами на потреби Афганської Національної Армії. Не врахована військова допомога іноземних донорів, зокрема від США, що у 2009р. становила \$4 млрд. і в 16 разів перевищувала внутрішні військові витрати Афганістану. Дані стосовно Афганістану суттєво перетягнуті в бік зменшення відносно даних попередніх публікацій Бази даних СІПРІ про військові витрати *Щорічника*, де була помилково врахована іноземна військова допомога.

³² Дані стосовно Індії враховують витрати на воєнізовані формування Прикордонних військ, Поліцейських сил центрального резерву, Стрілків Ассаму, Прикордонної поліції індо-тибетської ділянки кордону та, починаючи з 2007р., Сил охорони кордону у складі Міністерства внутрішніх справ, але враховують витрати на ядерну діяльність Збройних сил.

³³ Дані стосовно Киргизстану враховують витрати на внутрішню безпеку, що складають суттєву частку загальних військових витрат.

³⁴ Дані стосовно Пакистану не враховують витрати на оборону в рамках Плану розвитку державного сектору, що складала відповідно 2,3; 5,0; 3,9; 1,4; 1,8 та 4,2 млрд. рупій у 2008-2013рр. Дані стосовно Пакистану враховують витрати на воєнізовані формування: на Прикордонний корпус (Цивільні збройні сили) та на Пакистанських рейнджерів.

³⁵ Дані стосовно Китаю є оцінкою загальних військових витрат, у т.ч. за статтями, що не віднесені до офіційного оборонного бюджету. Дані базуються: (а) на відкритих даних про офіційні військові витрати та витрати на інші товари; (б) на оцінках офіційних даних за методологією, яка використовувалась у роботі Ш.Вонга (див.: Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-98', *SIPRI Yearbook 1999*); (в) за останні роки, коли офіційних даних для певних найменувань немає, – на відсоткових змінах офіційних даних військових витрат, останніх тенденціях у подібній категорії витрат, або стосовно комерційних прибутків Народної визвольної армії Китаю, – на припущенні про їх поступове скорочення. Див. "Джерела та методи" нижче.

³⁶ Дані стосовно Японії містять бюджетні видатки на діяльність Спеціальної комісії з питань о.Окінава (*Special Action Committee on Okinawa, SACO*) та не враховують військові пенсії.

³⁷ Дані стосовно Північної Кореї отримані зі звітів державної влади. Вони не враховують інвестиції в оборонну промисловість та НДДКР у сфері технологій подвійного використання, соціальні та побутові послуги, що надаються через військовий сектор. Через ненадійність обмінного курсу між північнокорейською воною і доларом США, оцінки в доларах надати неможливо.

³⁸ Дані стосовно Південної Кореї не враховують видатки на "спеціальні фонди", призначені для передислокації військових об'єктів і баз США та забезпечення життєдіяльності військ. Ці видатки у 2009-2013рр. сягнули відповідно 449,3; 1 048,8; 1 285,2; 916,7 та 943,6 млрд. вон.

³⁹ Дані стосовно Індонезії не враховують суттєвих позабюджетних витрат із різних джерел, прибутків від військових фондів і кооперативів, а також оренди землі приватним сектором. Обсяг прибутків не відомий і складає несуттєву частку військових витрат.

⁴⁰ Дані стосовно М'яньми не наведені в доларах США через надмірні коливання офіційно проголошеного обмінного курсу к'ята до долара. Зазначені обмінні курси варіюються від 6,076 до 960 к'ят за \$1 (2003р.). Дані за 2011-2014 відповідають офіційним показникам державного бюджету, і не можуть порівнюватися з попередніми даними, отриманими із вторинних джерел. Конституція, ухвалена в 2011р., дозволяє головнокомандувачу збройних сил використовувати додаткові кошти зі спеціального фонду без схвалення урядом. Фактів використання цієї можливості наразі немає.

⁴¹ Дані стосовно Філіппін є дещо завищеними з огляду на витрати на ветеранів. До 2010р. ці витрати становили 1 млрд. песо щорічно, але у 2011р. зросли до 13,9 млрд. песо та у 2012р. до 8,3 млрд. песо.

⁴² Дані про Тимор-Лешті в національній валюті за 2007р. стосуються специфічного шестимісячного ф.р. – з липня до грудня 2007р. Попередні фінансові роки тривали з липня до червня; наступні, починаючи з 2008ф.р. – із січня до грудня.

⁴³ Військовий бюджет В'єтнаму, за повідомленнями ЗМІ, оголошений державною таємницею. Дані стосовно В'єтнаму за 2012-2014рр. взяті з джерел ЗМІ, надійність яких важко оцінити.

⁴⁴ Якщо до даних стосовно Вірменії додати військові пенсії, то вони зросли б на 15-20%.

⁴⁵ Дані стосовно Азербайджану враховують додаткові витрати на Спеціальні оборонні проекти, які у 2011-2014рр. склали 1 087, 1 123, 1 172 та 1 172 млн. манатів, відповідно.

⁴⁶ Якщо врахувати всі військові статті бюджету Молдови, в т.ч. витрати на військові пенсії та воєнізовані формування, то суми загальних військових витрат за 2005р., 2006р. та 2007р. становили б 343, 457 та 530 млн. лей, відповідно.

⁴⁷ Стосовно джерел і методів обчислення даних про військові витрати Росії див.: Cooper, J., 'The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97', *SIPRI Yearbook 1998*.

⁴⁸ Дані стосовно України до 2007р. є показниками ухвалених бюджетів. Дані за 2009-2013рр. були переглянуті на підставі більш точної інформації про військові пенсії, які раніше були оціночними за зазначені роки. Це призвело до значного скорочення припущень стосовно України за 2011-2013рр., порівняно з попередніми випусками *Щорічника*. З огляду на війну на сході країни, дані за 2014р. слід розглядати як попередні.

⁴⁹ Дані стосовно Албанії до 2006р. не повністю враховують військові пенсії.

⁵⁰ Дані стосовно Боснії і Герцеговини з 2005р. враховують витрати на Армію Боснії і Герцеговини, створену у 2005р. на базі Хорватсько-Боснійської Армії Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської. Дані до 2005р. враховують витрати на обидві армії – Армію Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської. Дані за 2004р. враховують витрати на Армію Федерації Боснії і Герцеговини та Армію Республіки Сербської. Дані не враховують витрати на імпорт озброєнь.

⁵¹ Відповідно до даних НАТО, загальні витрати Болгарії, включно з військовими пенсіями, склали 1 393, 1 712 та 1 749 млн. лев у 2006р., 2007р. та 2008р., відповідно.

⁵² Дані стосовно Хорватії за 2005-2010рр. враховують видатки центрального Уряду на повернення кредиту, наданого на військовий радіолокаційний комплекс. Суми, виділені у 2005-2010рр., склали 431,1; 147,8; 91,4; 53,2; 54,6 та 55,2 млн. кун, відповідно. Виплати продовжилися і в 2011р., але точних даних немає, тому припускається, що в 2011р. витрачено також 55,2 млн. кун. За офіційними повідомленнями, виплати були завершені в 2011р.

⁵³ Дані стосовно Чехії не враховують військову допомогу Афганістану та Іраку. Допомога Афганістану складала 612,6 млн. крон у 2007р. Допомога Іраку складала 1,1 млн. крон у 2005р.

⁵⁴ У 2010р. естонські Прикордонну службу та Національну поліцію об'єднали, а новостворена служба за класифікацією СІПРІ не вважається воєнізованим формуванням. Переважно цим пояснюється скорочення військових витрат у 2010р.

⁵⁵ Дані стосовно Франції, починаючи з 2006р., розраховуються за новою методикою через зміни в бюджетній системі та фінансовому законодавстві країни.

⁵⁶ Дані стосовно Греції за 2014р. слід використовувати обережно. Дані представлені на основі переглянутого бюджету, але через фінансову кризу витрати можуть бути значно нижчими, ніж оцінки на основі переглянутого бюджету.

⁵⁷ Ісландія не має армії. Дані стосовно Ісландії з 2008р. враховують витрати на Систему протиповітряної оборони, збір розвідувальної інформації та проведення військових навчань, за які вона відповідає з 2008р., внески до бюджету НАТО та витрати на воєнізовані формування *Vikingsveitin*.

⁵⁸ Дані стосовно Італії враховують витрати на цивільну оборону, які, зазвичай, становлять близько 4,5% загального обсягу.

⁵⁹ Латвія з 1 січня 2014р. запровадила євро з перехідним курсом €1 = 0,702804 лата. Всі дані були перераховані в євро з використанням цього курсу.

⁶⁰ Визначення військових витрат Македонії змінюється, починаючи з 2006р. Прикордонні війська були передані з Міністерства оборони до Міністерства внутрішніх справ. Тепер до військових витрат відносять військові пенсії, які раніше не враховувалися.

⁶¹ Чорногорія відокремилася від Союзу Держав Сербії і Чорногорії 3 червня 2006р.

⁶² Дані стосовно Польщі не враховують деякі витрати на оборону іншими міністерствами, додаткові витрати на внутрішню безпеку, зокрема через Фонд модернізації Збройних сил, а також на певні додаткові оборонні НДДКР. У період 2004-2014рр. суми цих додаткових витрат коливалися від близька 240 млн. до 640 млн. злотих.

⁶³ Дані стосовно Сербії до 2005р. відповідають даним про Союз Держав Сербії і Чорногорії, а з 2006р. – лише про Сербію. Див. також посилання 61.

⁶⁴ Дані стосовно Швейцарії не враховують витрати кантонів і місцевої влади. Упродовж 1990-2006рр. військові витрати кантонів і місцевої влади становили, як правило, 5-8% видатків центрального Уряду.

⁶⁵ Дані стосовно Бахрейну не враховують позабюджетні витрати на оборонні закупівлі. Дані стосовно Бахрейну для цього видання *Щорічника СІПРІ* були переглянуті з урахуванням витрат на воєнізовану Національну гвардію.

⁶⁶ Не відомо, чи враховують дані стосовно Ірану витрати на воєнізовані формування, зокрема Корпус ісламських стражів революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps, IRGC*).

⁶⁷ Дані стосовно Іраку не враховують витрати на Раду національної безпеки, Управління головнокомандувача збройними силами та управління з роззброєння та інтеграції військових (*Directorate of Disarmament and Integration of Militias*), що становили 308 млрд. динарів у 2011р. та 314 млрд. динарів у 2012р.

⁶⁸ Дані стосовно Ізраїлю з 1988р. були суттєво переглянуті з метою, по-перше, викремлення американської військової допомоги із загальної суми, по-друге, врахування офіційних і оціночних даних щорічних додаткових асигнувань до оборонного бюджету на підставі нової інформації дослідницького Центру Кнесету за період 2006-2014рр. (дані за попередні роки є оцінками СІПРІ). Дані за 2014р. охоплюють лише попередню інформацію про додаткові асигнування, і майже напевно є заниженими, оскільки не враховують повної вартості операції *Protective Edge* (війни в Секторі Гази).

⁶⁹ Дані стосовно Оману є поточними витратами на оборону і національну безпеку. Фактичні витрати Оману у 2011-2013рр. значно перевищували початковий бюджет через істотні додаткові асигнування на закупівлю озброєнь. Імовірно така тенденція продовжиться у 2014р., а тому до задекларованих бюджетних даних слід ставитися із застереженням.

⁷⁰ Дані стосовно Саудівської Аравії враховують витрати на безпеку і оборону. Дані стосовно Саудівської Аравії можуть не враховувати мільярди доларів військової допомоги Лівану та Єгипту, про яку було оголошено у 2013р. і 2014р.

⁷¹ Дані стосовно Сирії конвертовані з національної валюти в долари США за валютним курсом 2011р.: \$1 = 48,215 сирійських фунтів. До того Сирія застосовувала співвідношення \$1 = 11,225 сирійських фунтів, що використовувалося для розрахунків у *Щорічнику СІПРІ* до 2009р. Сирія відмовилася від офіційного курсу у 2007р. та перейшла до паралельного ринкового курсу, що раніше вважався неофіційним.

⁷² Дані про військові витрати ОАЕ є недостовірними та непрозорими. Офіційні документи та доповіді МВФ інколи містять дані про військові витрати, але враховують витрати на “товари та послуги” (які не враховують заробітну плату чи військове обладнання). Доповіді МВФ враховують витрати Федеральними службами Абу-Дабі, які, за звітами, вважаються найбільшими витратами на безпеку і оборону. Загальні військові витрати ОАЕ становлять 80% витрат Федеральних служб Абу-Дабі, враховуючи дані Міністерства оборони про витрати на товари та послуги та оцінки цих витрат, точні дані яких є невідомими.

Джерела та методи

Визначення військових витрат

Універсальне визначення СІПРІ військових витрат охоплює наступні суб'єкти та види діяльності: (а) збройні сили, в т.ч. миротворчі підрозділи; (б) міністерства оборони та інші урядові органи, залучені до оборонних проєктів; (в) воєнізовані формування, що проходять підготовку та оснащуються для участі у військових операціях; (г) військово-космічну діяльність. Визначення військових витрат охоплює поточні та капітальні витрати на: (а) утримання військового та цивільного персоналу, в т.ч. пенсії військовослужбовців і соціальне забезпечення особового складу; (б) бойову підготовку та експлуатацію озброєнь і військової техніки (ОВТ); (в) закупівлю ОВТ; (г) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); (д) військову допомогу (у складі військових витрат країни-донора). До військових витрат не належать витрати на цивільну оборону та поточні витрати на т.зв. “поствійськову” діяльність, зокрема пільги для ветеранів, демобілізацію, конверсію та утилізацію озброєнь. Хоча таке визначення вважається універсальним, на практиці його часто важко дотриматися через обмеженість даних.

Обмеженість даних

Обмеження впливають переважно на три головні характеристики даних: надійність, аргументованість і порівнянність.

Головні проблеми надійності виникають внаслідок, скоріше, браку, ніж неповноти офіційних даних про військові витрати, недостатності детальної інформації, особливо про фактичні витрати, а не бюджетні видатки. В багатьох країнах офіційні дані відбивають лише частину загальних витрат на оборону. Важливі витрати можуть бути приховані в невійськових статтях бюджету, або навіть фінансуватися поза межами державного бюджету. На практиці використовується багато механізмів понадбюджетних і позабюджетних витрат.

Аргументованість даних про військові витрати залежить від цілей їх використання. Оскільки ці витрати є мірою грошового внеску до зміцнення військових спроможностей, найбільш аргументованим буде використання даних про них як показника економічних ресурсів, спрямованих на військові цілі. Саме з цієї причини обмеженим є використання цих даних як показника військової сили чи спроможності. Хоча військові витрати суттєво впливають на військові спроможності, останні залежать також від багатьох інших чинників: балансу між особовим складом та озброєннями; технологічного рівня ОВТ, стану їх утримання та ремонту; загальних характеристик безпекового середовища, в якому застосовуватимуться збройні сили.

На порівнянність даних накладають обмеження два різні типи факторів: мінливість змісту категорії “військові витрати”, а також методів перерахунку валют. Змістовне наповнення офіційних даних про військові витрати суттєво відрізняється залежно від країни, а також від періодів часу навіть для однієї країни. Від вибору обмінного курсу для перерахунків витрат у єдину валюту суттєво залежить можливість порівняння даних різних країн (див. нижче). Проблема міжнародних порівнянь економічних показників має загальний характер і стосується не лише військових витрат. Водночас, з огляду на чутливість міжнародних порівнянь військових витрат, важливо пам'ятати, що від вибору обмінного курсу значною мірою залежить інтерпретація порівняльних оцінок країн.

Методи

Дані СІПРІ ґрунтуються на відкритих джерелах і відбивають офіційну інформацію, яку подають уряди. Водночас, офіційні дані не завжди відповідають визначенню військових витрат СІПРІ. Так само не завжди можливо перерахувати дані відповідно до визначення, оскільки це вимагає детальної інформації стосовно того, які витрати враховані в офіційному оборонному бюджеті, а які здійснюються за додатковим бюджетом і поза бюджетом. У багатьох випадках СІПРІ змушений використовувати дані урядів незалежно від визначення. Якщо наявні різноманітні дані, що буває досить часто, то використовується той набір даних, що найбільшою мірою відповідає визначенню військових витрат СІПРІ. В будь-якому разі пріоритет у виборі надається уніфікованим даним з метою забезпечення незмінності методів обчислення за певний проміжок часу, замість підведення даних за окремі роки під загальну дефініцію. Крім того, в деяких випадках доводиться застосовувати оцінки.

Оцінки. Оцінки військових витрат використовуються у випадках, коли (а) зміст офіційно наданої інформації суттєво відрізняється від визначення СІПРІ або (б) коли немає повних і несуперечливих вибірок даних за певні періоди. В першому випадку оцінки робляться переважно на підставі аналізу офіційних даних про державні бюджети і звітів про витрати. Найбільш детальні оцінки такого типу стосуються Китаю (наведені в *Щорічнику СІПРІ 1998* та оновлені в *Щорічнику СІПРІ 2011*) і Росії (наведені в *Щорічнику СІПРІ 1999*). У другому випадку, коли наявні лише неповні вибірки даних за певні періоди, для років, за які є такі вибірки,

використовуються ті показники, що найбільшою мірою відповідають визначенню СІПРІ. Для років, за які даних немає, з метою досягнення послідовності застосовуються оцінки на підставі відсоткових змін у наявних вибірках за відповідні роки.

Оцінки завжди здійснюються на підставі офіційних урядових даних або інших емпіричних даних з відкритих джерел. Тому для країн, що не подали жодної офіційної інформації, оцінка не здійснюється, і стосовно цих країн даних у таблицях немає.

Оцінки СІПРІ в таблицях наводяться у квадратних дужках. Круглі дужки використовуються, якщо дані з незалежних від СІПРІ причин є неточними, наприклад, коли вони базуються на недостатньо надійних джерелах та у випадках, коли дані в доларах США в постійних цінах або відсотках ВВП є недостатньо надійними через брак достовірних економічних показників.

Дані за останні роки охоплюють два типи оцінок, що застосовуються для всіх країн: (1) дані за останні роки відповідають прийнятому бюджету, бюджетним оцінкам або уточненим оцінкам, більшість з яких підлягають перегляду наступними роками; (2) дефлятор у таблиці 9.11, що використовується для останнього року та є оцінкою, обчисленою за даними кількох місяців або за інформацією, наданою МВФ. Якщо невизначеність цих даних не перевищує прийнятого рівня, то вони не виокремлюються дужками.

У таблиці 9.1 узагальнені показники за світ, регіони, організації і групи країн за рівнем доходів є оцінками, оскільки дані про всі країни та за всі роки є не завжди доступними. Коли даних про країну немає на початку або наприкінці певного періоду, оцінки здійснюються у припущенні, що обмінний курс у цій країні є таким самим, як і в середньому в регіоні, до якого вона належить. Коли немає даних у середині певного періоду, розрахунки здійснюються у припущенні про рівномірну тенденцію змін у цінах. Коли зробити оцінку витрат зовсім неможливо, відповідні країни в обчисленні загального показника не враховуються.

Розрахунки. Первинні дані подаються в національній валюті в поточних цінах (таблиця 9.10) за фінансовий рік. У таблиці позначені країни, де фінансовий рік не відповідає календарному. У всіх випадках, крім позначених, дані відповідають фінансовому року, що починається в зазначеному календарному році. Винятком є США, де дані відповідають фінансовому року, що починається 1 жовтня попереднього до зазначеного року. В кількох країнах у 2005-2014рр. рамки фінансового року змінювалися. Інформація про такі випадки міститься в посиланнях.

Дані в доларах США в постійних цінах та у відсотках ВВП (таблиці 9.11, 9.12) стосуються календарних років, що у випадку окремих країн потребує приведення даних за фінансовий рік до календарного року. Такі розрахунки робляться у припущенні, що впродовж усього фінансового року рівень витрат є однаковим. Дані в національній валюті конвертуються в долари США в постійних цінах і за валютними курсами (таблиця 9.11) з використанням національних індексів споживчих цін (ІСЦ, *consumer prices index, CPI*) і середньорічних ринкових валютних курсів (РВК) відповідних країн.

Використання ІСЦ як дефлятора означає, що динаміка оцінок СІПРІ військових витрат кожної країни (в доларах США в постійних цінах) відбиває реальні зміни купівельної спроможності стосовно типового споживчого кошика продуктів цивільного призначення. Більш доцільним було б використання спеціального дефлятора для військової продукції, але для більшості країн необхідних для цього даних немає.

Альтернативою РВК є використання паритету купівельної спроможності (ПКС, *purchasing power parity, PPP*), що застосовується для обчислення ВВП і краще за РВК відбиває обсяг товарів і послуг, який може придбати країна на визначену суму коштів. Проте, ПКС не обов'язково є кращим за РВК мірилом витрат на військові товари та послуги (більш детально див. *Щорічник СІПРІ 2006*). Зокрема, за його допомогою навряд чи можливо охарактеризувати вартість сучасних військових технологій і систем у кожній країні. Насправді, дані про військові витрати, якими б порівняльними показниками не користувалися, не є безпосереднім мірилом військового потенціалу. Таким чином, порівняльні показники, розраховані за ПКС, не дають "кращого" уявлення про реальні військові витрати країни. Скоріше вони демонструють обсяг альтернативних товарів і послуг, які можна придбати у країні на суму військових витрат. З іншого боку, РВК демонструє, що можна було б придбати на міжнародних ринках за кошти, витрачені на військові цілі. До того ж, показники ПКС – як оцінки – є менш надійними, ніж РВК. Через це, для конвертації даних про військові витрати в долари США СІПРІ, попри певні обмеження, застосовує РВК як найпростіший і найбільш об'єктивний засіб міжнародного порівняння рівнів військових витрат.

Джерела

Джерелами даних про військові витрати в порядку їх пріоритетності є: (а) першоджерела – офіційні дані, подані національними урядами в офіційних виданнях або у відповідь на запит; (б) вторинні джерела, що посилаються на першоджерела; (в) інші вторинні джерела.

Першу категорію складають документи про національні бюджети, Білі книги з питань оборони та державна фінансова статистика, а також відповіді на запити СІПРІ, які щороку надсилаються міністерствам фінансів та оборони, центральним банкам і національним статистичним службам

країн, внесених до Бази даних СІПРІ про військові витрати. До цієї категорії належать також відповіді урядів про військові витрати, що надходять на запити ООН та ОБСЄ, якщо такі надсилаються країнами.

Другу категорію складають міжнародні статистичні дані, зокрема НАТО та МВФ. Дані про 16 країн-членів НАТО до 1999р. традиційно беруться з кількох джерел цієї організації, що містять статистичні дані про військові витрати. Запровадження НАТО у 2005р. нового визначення військових витрат змушує до використання й інших джерел для пошуку даних за останні роки про деякі країни. Дані про переважну кількість країн, що розвиваються, беруться із Щорічника урядової фінансової статистики МВФ (*Government Financial Statistics Yearbook*), який містить дані про витрати на оборону більшості країн-членів Фонду, а також із звітів про країни, підготовлених експертами МВФ. До цієї категорії належать також видання інших організацій, в яких наводяться відповідні посилання на використані першоджерела, зокрема Звіти про країни Аналітичного відділу лондонського журналу “Економіст” (*Country Reports of the Economist Intelligence Unit, London*).

До третьої категорії джерел належать спеціалізовані журнали та газети.

Головним джерелом економічних даних є публікації МВФ: Міжнародна фінансова статистика (*International Financial Statistics*); Огляд світової економіки (*World Economic Outlook*); звіти про країни, підготовлені експертами МВФ.

Мережа збору даних СІПРІ про військові витрати

Автори висловлюють подяку за сприяння в отриманні даних про військові витрати, оцінки та рекомендації Веїлу Абдул-Шафі (*Wael Abdul-Shafi*, European Union Institute for Security Studies), Джуліану Куперу (*Julian Cooper*, Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham), Дімітару Дімітрову (*Dimitar Dimitrov*, University of National and World Economy, Sofia), Ініго Гевара-і-Мояно (*Inigo Guevara y Moyano*, Colectivo de Analisis de la Seguridad con Democracia, Queretaro), Гюлаю Гюнлюк-Сенесену (*Gülay Günlük-Şenesen*, Istanbul University), Євгену Когану та Шіру Хеверу (*Eugene Kogan, Shir Hever*, Frie Universität, Berlin), Тамарі Патарая (*Tamara Pataraia*, Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi), Томасу Шітцу (*Thomas Scheetz*, Lincoln University College, Buenos Aires), Нерхану Єнтюрку (*Nerhan Yentürk*, Istanbul Bilgi Universty) та Ташін Зайоуна (*Tasheen Zayouna*, International IDEA, Stockholm).

10. Міжнародні поставки та виробництво озброєнь

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., зріс на 16% (підрозділ I цього розділу). У 2010-2014рр. на США, Росію, Китай, Німеччину і Францію припадало 74% всього обсягу експортних поставок. Найкрупнішими постачальниками з 1950р. і до останнього часу були США та Росія (до 1992р. – Радянський Союз). Разом з постачальниками Західної Європи вони домінували в Тор 10 найкрупніших постачальників, і жодної ознаки будь-яких значних змін, що могли б статися найближчим часом, немає. Водночас, до Тор 5 постачальників упевнено увійшов Китай, який у 2010-2014рр. став третім найкрупнішим постачальником, децю випередивши Німеччину і Францію.

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009р., обсяг поставок до Африки та Азії збільшився, а до Європи – помітно зменшився. У 2010-2014рр. на держави Азії та Океанії припало 48% усіх поставок основних звичайних озброєнь. Три з п'яти найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь є державами Азії та Океанії: Індія, Китай і Пакистан. Також спостерігалось помітне збільшення поставок до держав Близького Сходу, дві з яких у 2010-2014рр. належали до Тор 5 найкрупніших отримувачів: Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ). Особливо варто зазначити суттєве збільшення поставок до Саудівської Аравії, яка у 2010-2014рр. стала другим найкрупнішим отримувачем у світі. Останніми роками Саудівська Аравія і кілька інших держав Перської затоки зробили значні замовлення. Поставки за цими замовленнями тільки розпочалися, і очікується подальше збільшення поставок до цього регіону.

Напруженість і конфлікти у 2014р., що точилися в багатьох регіонах світу, часто були прямо пов'язані із закупівлями озброєнь із-за кордону. У підрозділі II цього розділу розглядається зв'язок між імпортом озброєнь країнами Північно-Східної Азії та випадками ускладнення відносин у цьому регіоні. Цей імпорт, як і закупівлі країнами регіону продукції вітчизняних оборонно-промислових підприємств, цілком могли сприяти зростанню напруженості.

2014р., як і два попередні роки, виявився невтішним з точки зору прозорості в поставках озброєнь (підрозділ III). Кількість держав, що надають звіти про експорт та імпорт озброєнь до Реєстру звичайних озброєнь ООН (United Nations Register of Conventional Arms; UNROCA), у 2014р. зменшилася. Лише децю більше чверті всіх країн-членів ООН відповіли на запит Генерального секретаря та надали базові дані про імпорتنі та експортні поставки. За даними СІПРІ, у 2009-2013рр. – останні п'ять звітних років – кілька найкрупніших постачальників

основних озброєнь з Тор 10 СІПРІ щороку не звітували до UNROCA; жодного звіту в цьому періоді не надали й кілька найкрупніших отримувачів. Упродовж останніх років багато країн деяких регіонів, особливо Африки і Близького Сходу, звітували дуже рідко. Зміни в національному та регіональному звітуванні про поставки озброєнь були неоднозначними: в окремих регіонах звітування покращувалося, в інших – погіршувалося.

Дані СІПРІ про поставки озброєнь не відбивають їх реальну фінансову вартість, водночас багато держав-постачальників публікують дані про дійсну фінансову вартість свого експорту озброєнь. Ці дані наводяться в підрозділі IV. На їх основі СІПРІ оцінює загальну вартість світової торгівлі зброєю – цей показник у 2013р. становив близько \$76 млрд. Утім, реальна величина, напевно, буде більшою.

Постачання озброєнь державам, що беруть участь у збройних конфліктах, і недержавним збройним формуванням стало ключовим питанням у 2014р. Постачальники повинні були приймати рішення стосовно поставок озброєнь Іраку та іншим державам, що воюють з Ісламською державою (ІД, Islamic State, IS), а також не повністю контрольованим Урядом Іраку ополченням. Ці питання розглядаються в Розділі 2 цього видання. Конфлікт в Україні спричинив дискусії серед західних країн навколо постачання озброєнь Уряду України. Водночас, Росія продовжувала постачати зброю сепаратистським силам в Україні. Конфлікт у цій країні та його вплив на поставки озброєнь описується у Розділі 3 цього видання. Ембарго на поставки озброєнь та їх порушення, а також, можливо, найбільш важлива подія 2014р., що стосувалася поставок озброєнь, – набуття чинності у грудні 2014р. Договором про торгівлю зброєю (Arms Trade Treaty) – розглядаються в Розділі 14.

У цьому розділі є підрозділ про виробництво озброєнь. У підрозділі V наводиться Перелік Тор 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2013р., а також розглядаються події у провідних країнах-виробниках озброєнь. Національна оборонна промисловість частково залежить від експорту озброєнь. Світова фінансово-економічна криза дедалі частіше спонукає шукати нові експортні ринки. Багато провідних країн-постачальників адаптували механізми та законодавство – або заявили про плани запровадити їх – з метою сприяння чи підтримки експорту озброєнь.

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

I. Події у сфері поставок озброєнь у 2014р.¹

СИМОН Т.ВЕЗЕМАН, СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

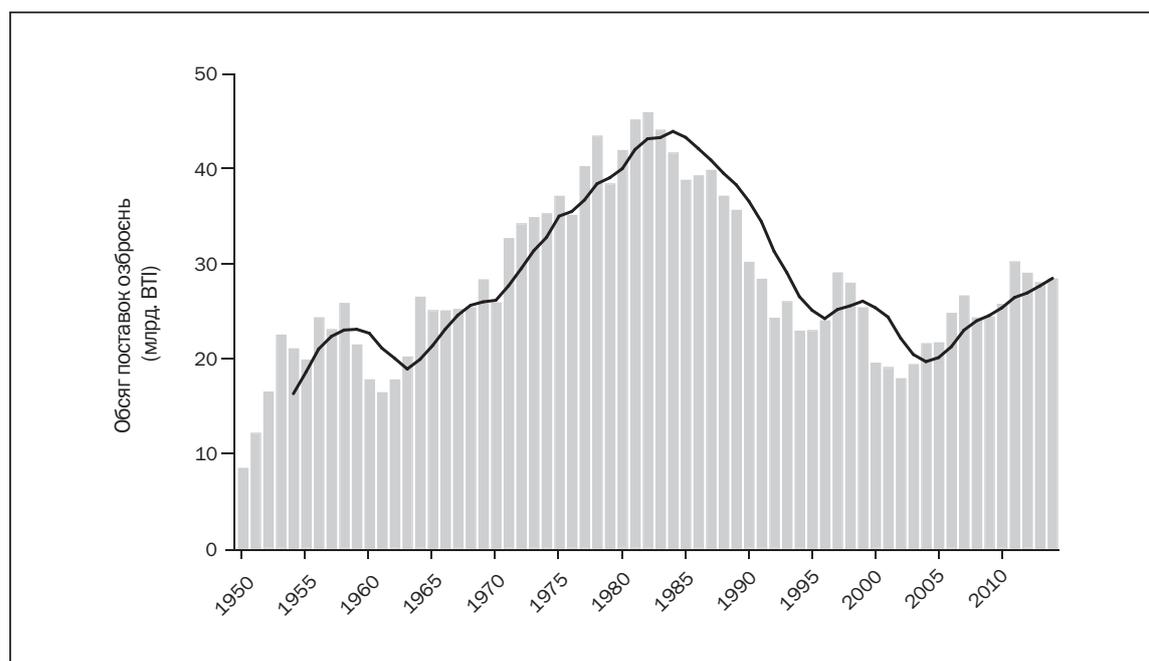
Упродовж останніх 10 років обсяг міжнародних поставок озброєнь повільно зростає (діаграма 10.1)². Обсяг поставок у 2010-2014рр. на 16% перевищив показник 2005-2009рр. Від початку 1980-х років, коли був зареєстрований найвищий рівень поставок після 1950-1954рр., і до 2000-2004рр. обсяг поставок майже постійно зменшувався, склавши лише 45% обсягу 1980-1984рр. Однак, починаючи з 2000-2004рр. обсяг поставок щороку зростає та у 2010-2014рр. на 45% перевищив обсяг 2000-2004рр. Обсяг 2010-2014рр. був найвищим, починаючи з 1989-1993рр., часів завершення холодної війни. Коливання річних показників є звичайним явищем і досвід підказує, що вони є не найкращими індикаторами для прогнозування майбутніх тенденцій, причому варто зауважити, що річні рівні минулих чотирьох років (2011-2014рр.) були відносно стабільними.

Події у групі провідних постачальників

П'ятьма найкрупнішими постачальниками основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр. були США, Росія, Китай, Німеччина і Франція, на які припадало 74% усіх експортних поставок (діаграма 10.1). На США і Росію – безумовно найкрупніших постачальників – разом припадало майже 58% усіх світових поставок. Якщо частка *Top 5* постачальників, яка у 2005-2009рр. становила 73%, змінилася загалом незначною мірою, то США і Росія значно збільшили свою сукупну частку (у 2005-2009рр. – 52%). У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., склад *Top 5* змінився. У 2005-2009рр. до *Top 5* належала Велика Британія, яку у 2010-2014рр. замінив Китай, ставши третім найкрупнішим постачальником, дещо випередивши Німеччину і Францію. Із 20 країн-найкрупніших експортерів озброєнь 15 є країнами Північної Америки та Європи (включно з Росією), три – Азії та Океанії, по одній – Азії та Африки.

¹ Якщо не вказане інше, в цьому розділі інформація взята з Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>. База даних містить інформацію про всі поставки основних звичайних озброєнь упродовж 1950-2014рр. Дані в цьому розділі наведені станом на 16 березня 2015р. та можуть відрізнятися від даних попередніх видань *Щорічника СІПРІ* через щорічне оновлення Бази даних СІПРІ.

² Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок основних звичайних озброєнь включно з продажем, ліцензійним виробництвом, лізингом і безкоштовною передачею. Для порівняння даних про поставки різних озброєнь і визначення загальних тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). Вартісні показники СІПРІ є індикаторами лише обсягів міжнародних поставок озброєнь і не відбивають фактичну фінансову вартість таких поставок. Оскільки обсяги поставок щороку можуть змінюватися, для визначення тенденцій використовується змінний середній показник за п'ять років. Докладніше про ВТІ див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

Діаграма 10.1. Динаміка міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 1950-2014рр.

Примітка: стовпчики показують щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду. Пояснення стосовно вартісного тренд-індикатора (ВТІ) СІПРІ див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

Джерело: База Даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

США

У 2010-2014рр. США були найкрупнішим експортером основних звичайних озброєнь – 31,1% усіх поставок. У цьому періоді, порівняно з 2005-2009рр., обсяг поставок США зріс на 23%, їх отримувачами були 94 країни. Підписані контракти, погоджені угоди або угоди, що планується укласти, зокрема кілька крупних замовлень на бойові літаки, свідчать про те, що США і наступними роками утримуватимуть позицію головного експортера.

У 2010-2014рр. 48% поставок США припадало на Азію та Океанію; друге і третє місце посідали, відповідно, Близький Схід (32%) та Європа (11%; таблиця 10.2). У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., поставки до Азії та Океанії зросли на 59%. Три країни цього регіону були серед п'яти найкрупніших отримувачів озброєнь США: Південна Корея – 9,4% поставок, Австралія – 7,9% та Індія – 5,7%. Останніми роками відносини США з Індією в торгівлі зброєю стрімко зросли за масштабами та номенклатурою. Індія розмістила крупні замовлення на сучасні озброєння, зокрема на 12 літаків протичовнової оборони (ПЧО, *anti-submarine warfare, ASW*) *P-8A* та 10 великих транспортних літаків. Також Індія схвалила плани на інші замовлення, зокрема на 22 бойові вертольоти *AH-64E* та 15 транспортних вертольотів *CH-47F*, відмовившись від російських пропозицій. Індія виявила інтерес до різноманітних озброєнь і технологій США для власного виробництва, і США вже допомагають Індії в її програмі побудови авіаносців³.

³ Sisk, R., ‘US to aid India in building aircraft carriers’, DoD Buzz, 26 Jan. 2015, <<http://www.dodbuzz.com/2015/01/26/u-s-to-aid-india-in-building-aircraft-carriers/>>.

Таблиця 10.1. 50 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр.

У таблиці наведені дані про обсяги експорту основних звичайних озброєнь усіх країн/недержавних суб'єктів за період 2010-2014рр. Держави наведені в порядку зменшення обсягів загального експорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СІПРІ. Відсотки у стовпчику “% загального обсягу” округлені до одного десятинного розряду, а відсотки у стовпчику “Зміни, порівняно...” – до найближчого повного числа. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце		Постачальники	Обсяг експорту (млн. ВТІ)		% загального обсягу, 2010-2014	Зміна (%), порівняно з 2005-2009
2010- 2014	2005- 2009 ^a		2014	2010-2014		
1	1	США	10 194	43 876	31,1	23
2	2	Росія	5 971	37 383	26,5	37
3	7	Китай	1 083	7 612	5,4	143
4	3	Німеччина	1 200	7 387	5,2	-43
5	4	Франція	1 978	7 304	5,2	-27
6	5	Велика Британія	1 704	6 228	4,4	23
7	8	Іспанія	1 110	4 102	2,9	32
8	9	Італія	786	4 030	2,9	37
9	11	Україна	664	3 826	2,7	73
10	10	Ізраїль	824	3 345	2,4	33
11	12	Швеція	394	2 657	1,9	23
12	6	Нідерланди	561	2 619	1,9	-32
13	14	Канада	234	1 395	1,0	16
14	13	Швейцарія	350	1 341	1,0	-12
15	15	Південна Корея	153	1 134	0,8	14
16	21	Норвегія	127	723	0,5	110
17	22	Туреччина	274	721	0,5	149
18	18	Південна Африка	59	641	0,5	10
19	20	Білорусь	-	589	0,4	61
20	29	Австралія	104	490	0,3	175
21	25	Узбекистан	-	418	0,3	96
22	19	Фінляндія	84	374	0,3	-4
23	23	Бразилія	47	301	0,2	29
24	35	Йорданія	114	246	0,2	137
25	47	Румунія	2	220	0,2	400
26	17	Польща	27	218	0,2	-64
27	16	Бельгія	-	207	0,1	-70
28	30	Іран	42	205	0,1	24
29	24	Австралія	19	157	0,1	-30
30	51	Сінгапур	2	116	0,1	231
31	42	Сербія	29	103	0,1	81
32	32	Ірландія	8	90	0,1	-29
33	41	ОАЕ	2	87	0,1	34
34	64	Нова Зеландія	-	75	0,1	..
35	26	Чехія	17	75	0,1	-63
36	34	Індія	55	74	0,1	-33
37	47	Данія	13	73	0,1	62
38	55	Саудівська Аравія	-	64	<0,05	256
39	40	Угорщина	-	41	<0,05	-55
40	33	Болгарія	4	37	<0,05	-69
41	27	Лівія	-	28	<0,05	-85

Місце		Постачальники	Обсяг експорту (млн. ВТІ)		% загального обсягу, 2010-2014	Зміна (%), порівняно з 2005-2009
2010- 2014	2005- 2009 ^a		2014	2010-2014		
42	..	Бруней	–	24	<0,05	..
43	37	Чілі	20	20	<0,05	–80
44	53	Сирія	–	20	<0,05	–13
45	31	Португалія	18	18	<0,05	–88
46	28	Чорногорія	–	18	<0,05	–90
47	..	Боснія і Герцеговина	–	14	<0,05	..
48	41	Молдова	–	11	<0,05	–88
49	..	Судан	–	11	<0,05	..
50	..	Ботсвана	–	8	<0,05	..
..	..	Інші (8)	35	110	0,1	–42
		Всього	28 308	140 866	100	16

“..” – дані недоступні або непридатні; “–” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням ВТІ див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

^a Місця країн у 2005-2009рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2010* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База Даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Продаж озброєнь США є важливим аспектом відносин США та Індії; вони були головним предметом візиту Президента США Б.Обами до Індії в січні 2015р., під час якого було укладено угоду про пролонгацію і розширення Рамкової угоди з наукового та технічного співробітництва у сфері оборони (*Defence Framework Agreement for military science and technology collaboration*), яка є чинною вже 10 років⁴.

Другим найважливішим регіоном-отримувачем озброєнь США з часткою 32% усіх поставок у 2010-2014рр. був Близький Схід. Поставки США до цього регіону збільшилися лише на 8%, але зважаючи на наявність крупних замовлень, наступними роками поставки Саудівській Аравії, ОАЕ та іншим державам Перської затоки можуть значно зрости. Серед найбільш важливих продажів – сучасний бойовий літак великої дальності, ракети “повітря-земля” великої дальності до нього та літак підтримки. Ці озброєння надають союзникам США в Перській затоці спроможності із завдання ударів на далеку відстань. Крім того, США поставили або планують поставити певним країнам регіону сучасні системи протиповітряної та протиракетної оборони (ППО і ПРО), зокрема висотну зональну систему ПРО на театрі воєнних дій

⁴ Sisk (посилання 3); ‘India, US renew their 10 year Defence Framework Agreement’, DNA India, 25 Jan. 2015, <<http://www.dnaindia.com/india/report-india-us-renew-their-10-year-defence-framework-agreement-2055607>>.

(*Theater High-Altitude Area Defense, THAAD*), а також систему ППО *Patriot PAC-3*⁵. Водночас, на початку 2015р. заступник міністра оборони США Ф.Кендалл (*Frank Kendall*) заявив, що США не планують на найближче майбутнє продажів арабським державам Перської затоки найсучаснішого бойового літака п'ятого покоління *F-35*, оскільки нещодавно їм був поставлений літак четвертого покоління, який відповідає рівню загроз у регіоні⁶. Це свідчить про те, що США певною мірою обмежують поставки своїм союзникам у регіоні Перської затоки. Іншою є ситуація з Ізраїлем. У 2010р. держава замовила 19 літаків п'ятого покоління *F-35*, на початку 2015р. – 14 і наступними роками планує замовити ще 17⁷. Туреччина – ще один союзник США на Близькому Сході – у 2014р. замовила перші два із 100 запланованих для придбання літаків п'ятого покоління⁸.

У 2014р. США продовжували реформування системи експортного ліцензування, спрямоване на спрощення процедур стосовно поставок різних озброєнь і техніки, особливо союзникам США. Є ознаки того, що це може допомогти збільшенню у 2014р. продажу озброєнь країнам Європи⁹.

Росія

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., обсяг поставок основних озброєнь Росією зріс на 37%, а її частка в загальних світових поставках зросла з 22% до 26,5%. Держави Азії та Океанії отримали 66% російських поставок, Африки – 12%, Близького Сходу – 10% (таблиця 10.2). Росія експортувала озброєння до 52 країн, але її поставки були надзвичайно концентровані; половина поставок припадала лише на двох замовників – Індію і Китай.

У 2014р. Росія також постачала основні звичайні озброєння проросійським повстанцям на Сході України¹⁰. За останні п'ять років поставки Росії значно зросли; повідомлялося, що деякі виробники, зокрема систем ППО, навіть зазнали проблем через те, що надали перевагу експортним замовленням, а не замовленням російських збройних сил¹¹.

Частково, внаслідок тиску Заходу на Росію (через її агресію в Україні) та на Китай (через морські проблеми), у 2014р. відносини Росії з Китаєм помітно покращилися. Їх зблизило несприйняття ініційованого США міжнародного тиску. Попри власний стрімкий прогрес у розробці та виробництві озброєнь, Китай залишається дуже зацікавленим у придбанні певних

⁵ Про закупівлі ударних озброєнь великої дальності див.: Веземан П.Д. Поставки керованих ракет великої дальності. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ II розділу 5.

⁶ Hoffman, M., 'Israel buys 14 more F-35s as US denies JSF sales to Gulf states', *DoD Buzz*, 24 Feb. 2015, <<http://www.dodbuzz.com/2015/02/24/israel-buys-more-14-more-f-35s-as-us-denies-jsf-sales-to-gulf-states/>>.

⁷ Lappin, Y., 'Israel signs contract to purchase additional 14 F-35 fighter jets', *Jerusalem Post*, 22 Feb. 2015.

⁸ 'Turkey to order first two F-35 fighter jets', *Reuters*, 6 May 2014; 'Turkey to order four more F-35 fighter jets', *Today's Zaman*, 8 Jan. 2015.

⁹ Tigner, B., 'ITAR reforms begin to show uptick in trade', *Jane's Defence Weekly*, 8 Oct. 2014, p.18.

¹⁰ Про кризу в Україні див. розділ 3 цього видання.

¹¹ Johnson, R.F., 'PLA may finally receive S-400 SAMs', *Jane's Defence Weekly*, 16 Apr. 2014, p.8. Про зростаючий міжнародний попит див. також в обговоренні військових витрат Росії у підрозділі IV розділу 3 цього видання.

Таблиця 10.2. 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь та їх отримувачі за регіонами у 2010-2014рр.

Наведені величини відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі експорту до регіону. Відсотки округлюються до найближчого повного числа. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Про країни у складі регіонів і субрегіонів див. "Географічні регіони та субрегіони" на початку видання.

Отримувачі	Постачальники									
	США	Росія	Китай	Німеччина	Франція	Велика Британія	Іспанія	Італія	Україна	Ізраїль
Африка	3	12	19	1	21	2	2	11	29	3
Північна	2	8	5	<0,5	19	2	-	9	2	-
Екваторіальна	1	3	14	1	2	<0,5	2	2	28	3
Америка	6	6	5	24	14	14	21	16	2	18
Південна	3	6	5	12	6	2	12	4	2	13
Азія та Океанія	48	66	73	26	29	29	28	28	49	58
Центральна Азія	<0,5	1	-	<0,5	<0,5	-	1	1	2	<0,5
Північно-Східна Азія	18	11	-	5	14	5	-	1	22	3
Океанія	8	-	-	1	5	2	24	<0,5	-	1
Південна Азія	13	41	56	2	4	12	<0,5	19	12	46
Південно-Східна Азія	8	13	17	17	5	10	3	6	13	7
Європа	11	6	-	30	16	6	17	22	13	17
ЄС	11	<0,5	-	30	14	5	7	18	1	15
Близький Схід	32	10	3	20	20	49	32	23	6	3
Інші	<0,5	-	-	-	-	-	-	<0,5	<0,5	1

"-" – 0; "<0,5" – 0-0,5.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

сучасних російських озброєнь і суттєво залежить від російських двигунів для більшості своїх бойових літаків. Очікується, що продаж озброєнь Росією Китаю, вірогідно, зросте¹². Втім, відомо, що переговори держав стосовно поставок деяких основних видів озброєнь відбувалися складно. Наприкінці 2014р. не вдалося домовитися про поставки сучасних російських зенітних ракетних систем (ЗРС) *C-400* та бойових літаків *Су-35*¹³.

Хоча найбільшим експортним ринком Росії залишалася Індія, Росія почала продавати основні звичайні озброєння Пакистану – історично головному супернику Індії в регіоні Південної Азії. У 2014р. Росія погодила поставку Пакистану двигунів *РД-93* для бойових літаків *ЖФ-17*, які Пакистан придбав у Китаю. Наприкінці року Росія і Пакистан започаткували переговори стосовно контрактів на поставку бойових вертольотів *Ми-35* і *Ми-28НЭ*¹⁴.

Упродовж багатьох років Росія майже безуспішно намагалася стати крупним постачальником до Близького Сходу, і у 2014р. сталося невелике зрушення. Росія поспішила запропонувати озброєння Іраку після того, як у червні та липні великі частини його території були захоплені ІД (див. нижче). Це відбувалося “на контрасті” з кволою реакцією США та виводом з Іраку американських підрядників, які допомагали в експлуатації поставлених США вертольотів¹⁵. Росія також поспішила підтвердити свою постійну готовність продавати озброєння Єгипту, коли його традиційні постачальники – США та кілька держав Європи – заборонили ряд поставок основних озброєнь у 2013р., після військового перевороту. Проте, більш агресивний підхід Росії до пошуку контрактів на Близькому Сході ще не призвів до жодного значного замовлення. До кінця 2014р. Іраку була поставлена невелика кількість озброєнь, а Єгипет погодив лише одну з кількох запропонованих угод про поставку основних звичайних озброєнь – ЗРС *C-300ВМ (SA-23, або Антей-2500)*¹⁶. До того часу США та держави Європи вже повернули собі ініціативу в поставках озброєнь Іраку та Єгипту¹⁷. Свідченням цього стало рішення Єгипту замовити 24 французькі бойові літаки та відмовитися від російських (див. нижче).

Китай

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., поставки основних звичайних озброєнь Китаєм зросли на 143%, а його частка в загальному експорті збільшилася з 2,6% до 5,4%, перемістивши його в *Тор 5* навіть вище Франції

¹² Bodner, M., ‘Russia-China military ties deepen amid Western pressure over Ukraine’, *Moscow Times*, 1 Dec. 2014.

¹³ Johnson, R.F., ‘Specialists question true depth of Sino-Russian ties’, *Jane’s Defence Weekly*, 10 Dec. 2014, p.8.

¹⁴ Bokhari, F., ‘Pakistani officials confirm “Havoc” helicopter talks’, *Jane’s Defence Weekly*, 10 Dec. 2014, p.15.

¹⁵ Kitfield, J., ‘How Putin outmaneuvered the US in resupplying the Iraqi military’, *Yahoo News*, 9 July 2014, <<https://news.yahoo.com/how-the-u-s-is-letting-russia-beat-them-to-the-punch-on-military-aid-to-iraq-203343350.html>>.

¹⁶ Binnie, J., ‘Egypt reveals air defence upgrades’, *Jane’s Defence Weekly*, 19 Nov. 2014, p.21.

¹⁷ Про збройний конфлікт в Іраку та намагання використати поставки озброєнь для стримування та нівелювання успіхів ІД див. підрозділ III розділу 2 цього видання.

і Німеччини¹⁸. На Азію та Океанію припадало 73% поставок Китаю, на Африку – 19%, на Америку – 5% (таблиця 10.2). Китай експортував озброєння до 35 держав, та, як і у випадку з Росією, його експорт був надзвичайно концентрованим. Бангладеш, М'янма та Пакистан отримали понад 68% поставок Китаю; з них Бангладеш – 40,6%. З усіма цими державами Китай має тривалі відносини в торгівлі зброєю, але з 2010-2014рр. він почав збільшувати свою присутність як постачальника на світовому ринку озброєнь. Китай уклав угоди з Венесуелою – на поставки броньованих машин, транспортних і тренувальних літаків, з Алжиром – на три фрегати, з Індонезією – на поставку, можливо, сотень протикорабельних ракет. У випадку з Венесуелою і частково з Алжиром Китай виборів замовлення у Росії. Також Китай експортував основні озброєння до 18 держав Африки – переважно в невеликих обсягах. Він поставив бронемашини Камеруну, Чаду та Нігерії; усі ці машини застосовувалися у 2014р. в бойових діях проти джихадистського угруповання Боко Харам (*Boko Haram*). Також для використання проти Боко Харам Китай поставив у 2014р. певну кількість бойових безпілотних літальних апаратів (ББЛА) *CH-3* до Нігерії. Поставка *CH-3* – лише другий відомий випадок експорту ББЛА у світі¹⁹.

Німеччина

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., обсяг поставок Німеччиною скоротився на 43%. Наразі вона дещо відстає від Китаю та є четвертим найкрупнішим постачальником. У 2010-2014рр. 30% усіх поставок Німеччини припадали на Європу, 26% – на Азію та Океанію, 24% – на Америку, 20% – на Близький Схід (таблиця 10.2).

Упродовж кількох останніх років Німеччина послабила експортну політику, особливо стосовно поставок озброєнь до Близького Сходу. У новому коаліційному Уряді країни, сформованому у грудні 2013р., Соціал-демократична партія (СДП, *Social Democratic Party, SPD*), яка обіцяла у своїй передвиборній програмі відстоювати більш жорстку політику в експорті озброєнь, отримала меншість²⁰. Новий міністр економіки від СДП З.Габріель (*Sigmar Gabriel*), який відповідає за політику експорту озброєнь, піддав критиці рішення попереднього Уряду, вказуючи на те, що Німеччина повинна більш строго дотримуватися чинних правил²¹. Очікувалося, що Уряд

¹⁸ Китай є також крупним постачальником стрілецької зброї і легких озброєнь. Див.: Bromley, M., Duchâtel, M. and Holtom, P., *China's Exports of Small Arms and Light Weapons*, SIPRI Policy Paper no.38 (SIPRI: Stockholm, Oct. 2013).

¹⁹ Першими та, до 2014р., єдиними поставками ББЛА був експорт США *MQ-9 Reapers* до Великої Британії у 2007-2014рр.

²⁰ Веземан С.Т., Беро-Сюдур Л., Веземан П.Д. Події у сфері поставок озброєнь у 2013р. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ I розділу 5.

²¹ 'Keine waffengeschäfte mit Russland' [Жодних військових угод з Росією], Tagesschau, 27 July 2014, <<https://www.tagesschau.de/inland/sommerinterview-gabriel-100.html>>; 'Rede von Bundesminister Gabriel zu den grundsätzen deutscher rüftungsexportpolitik' [Промова Міністра економіки Габріеля про принципи політики в експорті озброєнь], Bundesministerium für Wirtschaft und Energie [Федеральне міністерство економіки та енергетики], 8 Oct. 2014.

Німеччини здійснюватиме більш жорстку експортну політику. В листопаді 2014р. соціологічне опитування показало, що таку політику підтримують 74% респондентів²². Крім того, повідомлялося, що партія більшості в Уряді Німеччини – Християнський демократичний союз (ХДС, *Christian Democratic Union, CDU*) – не поділяє погляди З.Габріеля²³.

Дані про поставки Німеччиною основних звичайних озброєнь у 2014р. не дають відповіді на питання: чи схвалить новий Уряд більш жорстку політику та, якщо так, чи стосуватиметься вона озброєнь, замовлених до 2014р. Водночас, є ознаки можливості зміни підходу. У 2014р. повідомлялося, що З.Габріель активно виступав проти експорту танків *Leopard-2* Саудівській Аравії і заявляв, що угода навряд чи буде схвалена²⁴. В іншому випадку Т.Ендерс (*Tom Enders*), генеральний директор *Airbus*, найкрупнішої в Німеччині компанії-виробника озброєнь, – заявляв, що рішення Уряду Німеччини заблокувати поставку до Узбекистану комплектуючих для вертольотів французького виробництва свідчить про обмежувальну політику Німеччини, і що внаслідок цього *Airbus* може вивести виробництво військової продукції з Німеччини²⁵. В обох цих випадках відмови в поставках офіційно не були підтвержені, тому залишалось неясним, наскільки глибоких змін зазнала політика держави у сфері експорту озброєнь.

Рамки обмежень дещо окреслилися в лютому 2015р., коли З.Габріель пояснив, що сучасна політика стосується експорту специфічних озброєнь, таких як стрілецька зброя та бронемашини, залежно від місць призначення, – оскільки стрілецька зброя широко використовується у громадянських війнах, а бронемашини можуть бути застосовані для придушення громадських протестів. Він зробив ці коментарі під час анонсування виробництва за ліцензією двох підводних човнів для Єгипту²⁶. Інші угоди, підписані у 2014р., свідчать про те, що Уряд Німеччини не вважає експорт морських суден до Близького Сходу проблематичним. Держава має угоди на поставку великої кількості сторожових катерів берегової охорони Саудівській Аравії і чотирьох фрегатів *МЕКО-А100* Ізраїлю.

²² 'Deutsche gegen waffenexporte' [Німці проти експорту зброї], Greenpeace Magazin Online, 28 Nov. 2014, <<https://www.greenpeace-magazin.de/deutsche-gegen-waffenexporte>>.

²³ 'Gabriel will Rüstungs-deal mit Saudi-Arabien stoppen' [Габріель хоче припинити угоду про поставку озброєнь Саудівській Аравії], *Handelsblatt*, 6 May 2014; 'Beschränkung bei waffenexporten: CDU-Politiker wirft Gabriel gefährdung der nationalen sicherheit vor' [Обмеження експорту озброєнь: Політик від ХДС звинувачує Габріеля в загрозі національній безпеці], Spiegel Online, 19 Aug. 2014, <<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/ruestungsexporte-cdu-kritisiert-gabriels-beschaerungen-a-986814.html>>.

²⁴ Nassauer, O., 'Siegmar Gabriel und die Leoparden, Versuch einer Sachstandsklä rung' [Сігмар Габріель і Леопарди, спроба прояснити ситуацію], Berlin Information Center for Transatlantic Security, 19 Apr. 2014, <http://www.bits.de/public/unv_a/original-190414.htm>.

²⁵ 'Nach kritik an rüstungsprojekten Airbus-Chef Enders legt nach' [Після критики проєктів озброєнь директор *Airbus* Ендерс додав ще], Tagesschau, 14 Oct. 2014, <<http://www.tagesschau.de/wirtschaft/ruestungsindustrie-107.html>>.

²⁶ 'Bau weiterer U-Boote für Ägypten genehmigt' [Будівництво більшої кількості підводних човнів для Єгипту ліцензовано], NDR, 12 Feb. 2015, <<https://www.ndr.de/nachrichten/schleswig-holstein/Bau-weiterer-U-Boote-fuer-Aegypten-genehmigt,thyssenkrupp108.html>>.

Франція

У 2010-2014рр. Франція була п'ятим найкрупнішим постачальником основних звичайних озброєнь. Обсяг її експорту в цей період був дещо меншим за 2005-2009рр. Франція постачала озброєння до 74 країн: 29% поставок припадало на Азію та Океанію, 21% – на Африку, 20% – на Близький Схід і 14% – на Америку.

У відповідь на втручання Росії у кризу в Україні, у вересні 2014р. Франція припинила заплановану поставку Росії першого з двох десантних кораблів, замовлених Росією у 2011р. за €1,1 млрд. (\$1,6 млрд.). Це сталося лише внаслідок значного тиску інших держав і через зростаючу безпекову кризу в Україні²⁷. Спочатку небажання зупиняти поставку відповідало політиці активної підтримки поставок озброєнь, – що схвалювалося французькою громадськістю. В січні 2015р. дослідження громадської думки показало, що 64% респондентів підтримують поставку кораблів Росії – зокрема, з огляду на збереження робочих місць в оборонній промисловості і репутації Франції як надійного торговельного партнера²⁸.

У 2014р. Франція дуже успішно постачала зброю до Близького Сходу. Були підписані контракти на поставку різних озброєнь з Ліваном (на які фінансову допомогу в сумі \$3 млрд. надала Саудівська Аравія) та з Єгиптом на поставку чотирьох фрегатів *Gowind*. Водночас Франція провела таємні переговори стосовно іншої крупної угоди з Єгиптом на поставки озброєнь вартістю €5,2 млрд. (\$5,9 млрд.) – її підписання відбулося в лютому 2015р. За цією угодою мають бути поставлені один фрегат *FREMM* і 24 бойові літаки *Rafale*. Продаж на експорт цих літаків став першим більш ніж за 20 років – від того часу, як Франція почала пропонувати їх на ринку. Уряд Франції поспішав укласти цю угоду, оскільки фрегат і кілька літаків, що також мали постачатися згідно з нею, вже були у виробництві; спочатку вони планувалися для національних збройних сил. Фрегат і першу партію літаків планувалося поставити у 2015р.²⁹

Інші постачальники

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., експорт основних звичайних озброєнь Великої Британії зріс на 23%, втім, у переліку найкрупніших постачальників країна з часткою 4,4% світових поставок змістилася з п'ятого місця на шосте. Приблизно 40% її поставок у цей період припало на Саудівську Аравію, 12% – на США і 11% – на Індію. У 2014р. основу експорту озброєнь склали 13 бойових літаків *Turboon* – Саудівській Аравії і три фрегати – Індонезії. У 2014р. Жодної нової угоди про поставки озброєнь Велика Британія не підписала.

²⁷ Стосовно “Містралей” див. підрозділ III розділу 3 цього видання.

²⁸ Cabirol, M., ‘Mistral: 64% des Français favorables à une livraison à la Russie’ [Містраль: 64% французів – за поставку Росії], *La Tribune*, 20 Jan. 2015.

²⁹ Lert, F., ‘Egypt officially signs for 24 Rafales, FREMM frigate, and missiles’, *Jane's Defence Weekly*, 16 Feb. 2015.

Обсяги поставок інших трьох західноєвропейських виробників озброєнь у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., також зросли: Іспанії – на 32%, Італії – на 37%, Швеції – на 2,9%; їх частки у світовому обсязі поставок склали, відповідно, 2,9%, 2,9% та 1,9%. Загальний експорт країн-членів ЄС у 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., скоротився на 16%, частка у світових поставках зменшилася з 35% до 25%. Таким чином, враховуючи поставки всередині ЄС, Євросоюз був лише третім найкрупнішим постачальником у світі.

Україна, яка у 2010-2014рр. посіла дев'яту сходинку в переліку найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь, припинивши поставки озброєнь Росії – своєму головному замовнику – після того, як Росія на початку 2014р. підтримала сепаратистів на Сході України. У вересні 2014р. країна також припинила поставки іншим іноземним замовникам, оскільки її промисловість була мобілізована на виробництво озброєнь для власних Збройних Сил, що вели бойові дії із сепаратистами. Такий стан справ зберігався й на початку 2015р.³⁰

Події у групі отримувачів

У 2010-2014рр. найкрупнішим серед регіонів отримувачем основних звичайних озброєнь була Азія та Океанія – 48% світових поставок; другим – Близький Схід (22%), третім – Європа (12%), четвертим – Америка (10%) і п'ятим – Африка (9%). Порівняно з 2005-2009рр., частка Азії та Океанії помітно зросла – на 40%, Близького Сходу – на 20%, Африки – на 7%. Частка Європи значно зменшилася – на 21%. Обсяг поставок до Америки зріс в абсолютних величинах, однак був на 16% меншим за середні світові показники, а її частка в загальному обсязі у 2010-2014рр. зменшилися на 11%.

Азія та Океанія

У 2010-2014рр. трьома з п'яти найкрупнішими отримувачами були держави Азії: Індія, Китай і Пакистан (таблиці 10.3 і 10.4). Останніми роками кілька країн Східної Азії посіли в переліку отримувачів високі позиції; Китай, Південна Корея і Сінгапур увійшли до *Топ 10* імпортерів, а багато країн регіону значно збільшили закупівлі озброєнь чи планують це зробити найближчими роками – часто за рахунок імпорту. Головним мотивом придбання озброєнь цими країнами є зростання напруженості в районі Південнокитайського та Східнокитайського морів між Китаєм та іншими прибережними державами³¹. На держави Південної Азії припадало 46% усіх поставок до регіону, Північно-Східної Азії – 23%, Південно-Східної Азії – 22%, Океанії – 8% і Центральної Азії – 1% усіх поставок до регіону. На Індію, яка у 2010-2014рр. була найкрупнішим імпортером основних звичайних озброєнь у світі, припадало 15% усіх світових поставок.

³⁰ Anderson, G., 'Ukrainian arms exports remain suspended', *Jane's Defence Weekly*, 3 Feb. 2015. Див., також, підрозділ III розділу 3 цього видання.

³¹ Веземан С.Т. Військово-морський вимір поставок озброєнь країнам Південно-Східної Азії. – *Щорічник СПІРІ 2012*, підрозділ III розділу 6.

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., обсяг поставок до країни збільшився на 140%. Якщо у 2005-2009рр. обсяг поставок до Індії був на 23% менше, ніж до Китаю, і лише вдвічі перебільшував обсяг поставок до Пакистану, то у 2010-2014рр. він втричі перевищив обсяг поставок до її регіональних суперників. Індія не спроможна виробляти сучасну вітчизняну зброю і продовжує залежати від імпорту. У 2010-2014рр. 70% імпорту озброєнь надійшло від Росії, 12% – від США та 7% – від Ізраїлю. Останнім часом змінилася тенденція придбань озброєнь у США: якщо до 2005-2009рр. Індія з труднощами отримувала основні звичайні озброєння з цієї країни, то тепер спостерігається помітне зростання – у 2010-2014рр. обсяг поставок від США у 14 разів перевищував показник 2005-2009рр.

Близький Схід

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., обсяг поставок до держав Близького Сходу зріс на 25%. У цей період на Саудівську Аравію припадало 23%, ОАЕ – 20%, Туреччину – 16% усіх поставок до регіону. Обсяг поставок до Саудівської Аравії з кінця 1990-х років, коли він був найвищим, у 2005р. впав до найнижчого. Втім, відтоді він постійно зростав, і у 2010-2014рр. Саудівська Аравія стала другим найкрупнішим імпортером озброєнь у світі. У цьому періоді продовжували модернізувати та збільшувати збройні сили ОАЕ. З початку 1990-х років вони збільшували імпорт і у 2010-2014рр. були четвертим найкрупнішим отримувачем озброєнь у світі. У цей період до *Top 50* імпортерів озброєнь увійшов Катар (46 місце). До цього часу Катар не був крупним отримувачем озброєнь, а у 2008р. навіть розформував свої невеликі військово-повітряні сили (ВПС), що склалися з 18 бойових літаків. Однак, останніми роками країна бере активну участь у військових операціях, а у 2011р. відрядила один бойовий літак для участі в бойових діях проти Лівії. У 2014р. держава замовила у США 24 бойові вертольоти *AH-64D* і три літаки дальнього радіолокаційного виявлення та управління (*airborne early warning and control, AEW&C*) *Boeing-737*, а у Європейського консорціуму – два транспортні літаки/заправники *A330 MRTT*. Катар планує також придбати від 24 до 72 нових бойових літаків, що свідчить про те, що держава повністю змінила свою воєнну доктрину.

Озброєння, придбані державами Близького Сходу, призначені переважно для територіальної оборони і внутрішнього використання. Однак, внаслідок постійного зростання останнім часом обсягів закупівель сучасних озброєнь кілька держав регіону отримали можливості для використання військової сили поза власними кордонами. ОАЕ є найбільш активним членом Ради співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ, *Gulf Cooperation Council*) та бере участь у міжнародних операціях. У 2011р. держава відряджала бойові літаки до Афганістану та Лівії для участі в операціях НАТО³². У 2014р. ОАЕ використовували бойові літаки *F-16E* за підтримки літака-заправника

³² Chandrasekaran, R., 'In the UAE, the United States has a quiet, potent ally nicknamed "little Sparta"', *Washington Post*, 9 Nov. 2014.

Таблиця 10.3. 50 найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр.

У таблиці наведені 50 найкрупніших отримувачів (державних і недержавних суб'єктів) основних звичайних озброєнь у 2010-2014рр. Держави наведені в порядку зменшення обсягів загального імпорту. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СПІРІ. Відсотки у стовпчику “% загального обсягу” округлені до одного десятинного розряду, а відсотки у стовпчику “Зміни, порівняно...” – до найближчого повного числа. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Місце		Отримувач	Обсяг імпорту (\$ млн. ВТІ)		% загального обсягу у 2010-2014	Зміни (%), порівняно з 2004-2009
2010- 2014	2005- 2009 ^a		2014	2010-2014		
1	2	Індія	4 243	21 036	14,9	140
2	22	Саудівська Аравія	2 629	6 955	4,9	317
3	1	Китай	1 357	6 680	4,7	-42
4	4	ОАЕ	1 031	6 186	4,4	-4
5	8	Пакистан	659	6 102	4,3	64
6	12	Австралія	842	5 144	3,7	65
7	9	Туреччина	1 550	4 912	3,5	34
8	7	США	581	4 736	3,4	2
9	3	Південна Корея	530	4 620	3,3	-31
10	10	Сінгапур	717	4 272	3,0	16
11	11	Алжир	463	3 649	2,6	3
12	35	В'єтнам	1 058	3 453	2,5	496
13	61	Марокко	594	3 173	2,3	1 125
14	20	Венесуела	207	2 853	2,0	25
15	26	Індонезія	1 200	2 714	1,9	101
16	15	Єгипет	292	2 518	1,8	-6
17	24	Ірак	627	2 505	1,8	63
18	28	Тайвань	1 039	2 340	1,7	82
19	21	Велика Британія	251	2 251	1,6	12
20	43	Афганістан	296	2 101	1,5	260
21	42	Азербайджан	640	2 072	1,5	249
22	16	Японія	436	1 754	1,2	-34
23	44	М'янма	72	1 641	1,2	182
24	31	Бразилія	352	1 573	1,1	65
25	57	Бангладеш	268	1 467	1,0	343
26	41	Сирія	10	1 408	1,0	126
27	39	Оман	738	1 398	1,0	113
28	29	Канада	318	1 298	0,9	9
29	65	Таїланд	191	1 188	0,8	488
30	32	Португалія	4	1 146	0,8	20
31	30	Нідерланди	13	1 063	0,8	-4
32	6	Ізраїль	184	1 055	0,7	-73
33	19	Норвегія	18	1 035	0,7	-55
34	5	Греція	213	1 024	0,7	-78
35	14	Чілі	107	1 003	0,7	-66
36	38	Колумбія	179	994	0,7	50
37	23	Іспанія	124	988	0,7	-39
38	25	Італія	151	917	0,7	-36
39	60	Кувейт	591	885	0,6	186
40	18	Польща	265	876	0,6	-63
41	27	Німеччина	120	791	0,6	-41
42	53	Судан	124	791	0,6	77
43	40	Йорданія	166	756	0,5	16
44	98	Уганда	-	747	0,5	1 637
45	66	Мексика	73	743	0,5	295

Місце			Обсяг імпорту (\$ млн. ВТІ)		% загального обсягу у 2010-2014	Зміни (%), порівняно з 2004-2009
2010- 2014	2005- 2009 ^a	Отримувач	2014	2010-2014		
46	59	Катар	55	676	0,5	116
47	48	Фінляндія	201	653	0,5	23
48	13	Малайзія	73	616	0,4	-79
49	56	Швеція	51	551	0,4	62
50	17	Південна Африка	-	526	0,4	-79
..		Інші (112)	2405	11 031	7,8	..
Загалом			28 308	140 866	100	16

“..” – дані недоступні або непридатні; “-” – поставок не було.

Примітка: дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ, *trend-indicator value, TIV*). Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому ці оцінки не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням ВТІ див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

^a Місяця країн у 2005-2009рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2010* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База Даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

A330 MRTT і транспортного літака *C-17* у бойових діях проти ІД у Сирії³³. У 2004-2008рр. держава отримала від США 80 бойових літаків *F-16E* і планує отримати ще 30. У 2011-2012рр. були отримані три літаки *A330 MRTT* від Іспанії та шість транспортних літаків *C-17* від США.

У 2014р. в очолюваних США операціях проти ІД брали участь кілька держав Близького Сходу, які використовували нещодавно придбані озброєння. Саудівська Аравія атакувала цілі в Сирії, використовуючи бойовий літак *Typhoon*, придбаний у Великої Британії у 2009-2014рр. Літак був обладнаний керованими бомбами *Paveway-4*, поставлені також Великою Британією у 2014р³⁴. Саудівська Аравія, також, відрядила бойові літаки *F-15S*³⁵. Усі ці 72 літаки були поставлені США наприкінці 1990-х років, а 70 з них найближчими роками мають бути модернізовані до більш сучасної версії *F-15SA*. Поставка ще 84 літаків *F-15SA* розпочнеться з 2015р. Йорданія завдавала ударів по ІД бойовими літаками *F-16MLU*³⁶. У 2008-2011рр. 31 з цих бувших у використанні літаків поставили Бельгія та Нідерланди; у 2015р. Нідерланди поставлять ще 15.

Африка

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., обсяг поставок озброєнь до держав Африки зріс на 45%. Найкрупнішими отримувачами в цей період були Алжир – 30%, Марокко – 26% та Судан – 6% усіх світових поставок.

³³ Binnie, J., ‘UAE deploys F-16s to Jordan’, *Jane’s Defence Weekly*, 9 Feb. 2015; ‘Jordan says it has carried out 56 air strikes against ISIS’, *The Guardian*, 9 Feb. 2015.

³⁴ Chuter, A., ‘Saudi Typhoons use Paveway IV bombs on ISIS’, *Defense News*, 25 Feb. 2015.

³⁵ Lake, J., ‘Gulf air forces display new-found confidence’, *IHS Jane’s 360*, 21 Feb. 2015.

³⁶ Lake (посилання 35).

Таблиця 10.4. 10 найкрупніших отримувачів та їх постачальники у 2010-2014рр.

Величини відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі імпорту отримувача. Вказані лише постачальники, питома вага яких у загальному імпорті будь-якого з 10 найкрупніших отримувачів дорівнює або перевищує 1%. Дані про дрібних постачальників згруповані в категорію "Інші". Сума складових може не дорівнювати 100% через округлення.

Постачальники	Отримувачі										
	Індія	Саудівська Аравія	Аравія	Китай	ОАЕ	Пакистан	Австралія	Туреччина	США	Південна Корея	Сінгапур
Австралія	0,2	-	-	-	-	-	-	-	5,2	-	1,9
Білорусь	-	-	-	2,5	-	-	-	-	-	-	-
Канада	0,2	2,8	-	-	0,7	-	-	0,6	13	-	-
Китай	-	-	-	-	-	50,6	-	-	-	-	-
Франція	1,2	6,1	-	15,5	9,1	0,5	6	0,5	8,3	0,1	1,6
Німеччина	0,7	4,2	-	0,4	1,9	0,2	1,7	4,6	17,6	4,7	10
Ірландія	-	-	-	-	-	-	1,7	-	-	-	-
Ізраїль	7,3	-	-	-	-	-	0,4	2,4	2,5	1,9	4,8
Італія	1,6	-	-	-	5,9	4,4	-	6,5	6,4	0,9	4,5
Йорданія	-	-	-	-	-	1,9	-	-	-	-	-
Нідерланди	0,2	1,3	-	-	-	-	-	4	2,9	0,4	-
Нова Зеландія	-	-	-	-	-	-	-	-	1,6	-	-
Норвегія	-	-	-	-	-	-	0,5	0,2	9	-	-
Польща	0,1	-	-	-	-	-	-	0,3	3	-	-
Росія	69,8	-	-	60,9	9	2,2	-	0,3	0,3	-	-
Саудівська Аравія	-	-	-	-	-	-	-	1,3	-	-	-
ПАР	0,3	0,1	-	-	0,3	-	-	-	2,6	-	0
Південна Корея	-	-	-	-	-	-	-	13,1	-	-	-
Іспанія	-	-	-	-	-	-	18,8	7,9	3,6	-	-
Швеція	-	2,4	-	-	4,5	4,5	0,6	-	0,6	2,1	5,8
Швейцарія	0,3	2,6	4,9	-	2	-	-	-	7,7	-	-
Туреччина	-	2,3	-	-	2,5	1,1	-	-	-	-	-
Україна	1	-	12,7	-	-	3,5	-	-	-	-	-
Велика Британія	3,3	36,4	3	-	1,1	0	2,8	0,5	15,3	0,8	-
США	12	35,2	-	-	57,7	30,4	67,5	58,1	-	89,3	71,3
Узбекистан	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші	0	1,2	0	0	0,4	0,5	0	0	0,2	0	0

“.” - даних немає або вони не точні; “-” нуль; “0” - поставки складають менше 0,05% загального обсягу; ОАЕ - Об'єднані Арабські Емірати; ПАР - Південно-африканська Республіка.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

Наприкінці 2014р. Марокко мала кілька невиконаних крупних поставок. Упродовж кількох наступних років озброєння у великих обсягах отримуватиме Алжир. У 2014р. країна отримала десантний корабель від Італії, останні із 48 систем ППО *Pantsyr S-1* від Росії, близько 50 самохідних гармат *PZL-45* від Китаю. Попередніми роками були замовлені два фрегати *MEKO-A200* у Німеччини та три фрегати *C-28A* у Китаю. У 2014р. Алжир замовив два підводні човни *Project-636E*, 42 бойові вертольоти *Mu-28H* у Росії і 926 бронетранспортерів *Trz-1* у Німеччини.

На держави Екваторіальної Африки припадало 42% всіх поставок африканським державам. Першим найкрупнішим отримувачем в цьому субрегіоні був Судан, другим – Уганда, на які припадало, відповідно, 15% і 14% усіх поставок до субрегіону.

П'ятим найкрупнішим імпортером озброєнь в Африці була Нігерія, яка здійснила ряд екстрених закупівель у багатьох державах з метою задоволення негайних потреб в озброєннях для боротьби з повстанцями Боко Харам (*Boko Haram*). Зокрема, вона замовила та/або отримала танки та бронемашини від Китаю, Чехії, Південної Африки та України. Броньовані машини постачали також канадські компанії – з підприємств, розташованих у Нігерії та ОАЕ. У 2014р. Нігерії різними державами вже другий раз були поставлені ББЛА, зокрема невідома кількість *CH-3* від Китаю.

Латинська Америка та Карибський басейн

У 2010-2014рр. на Латинську Америку та Карибський басейн припадало 6% світових поставок озброєнь (5% – на Латинську Америку та 1% – на Центральну Америку та Карибський басейн) – на 1% менше, ніж у 2005-2009рр. Загальний обсяг імпорту до Латинської Америки не змінився, тоді як до Південної Америки – зменшився на 9%, а до Центральної Америки – переважно до Мексики – зріс на 242%.

Головним імпортером озброєнь у Латинській Америці була Венесуела. У 2010-2014рр. обсяг імпорту був більшим за 2005-2009рр., хоч у 2014р. він різко впав. Обсяг її невиконаних замовлень наприкінці 2014р. був набагато меншим, ніж виконаних попередніми роками. Упродовж 2010-2014рр. 69% поставок Венесуела отримала від Росії, 12% – від Китаю і 10% – від Іспанії.

У 2010-2014рр., порівняно з 2005-2009рр., імпорт озброєнь до Бразилії збільшився на 65% – попри певне зменшення військових витрат, порівняно з 2010р., коли вони були найвищими. Це сталося через економічні проблеми країни. У 2014р. Бразилія мала кілька значних невиконаних замовлень на поставки, зокрема з Франції на чотири дизельні підводні човни *Scorpene* та один атомний підводний човен. У 2014р. держава підписала контракт вартістю \$5,8 млрд. на поставку Швецією 36 бойових літаків *Gripen-E*.

Джерела та методи

База даних про поставки озброєнь (<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>) підтримується відповідною програмою СІПРІ та містить інформацію про поставки основних звичайних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним озброєним угрупованням за період 1950-2014рр. Збір даних та їх аналіз здійснюються на постійній основі: мірою появи доступних даних відбувається оновлення Баз даних за всі роки; оновлені дані публікуються щорічно. Тому дані з різних видань *Щорічника* або інших публікацій СІПРІ не можна поєднувати та порівнювати між собою¹. Перегляди даних проводяться ретроспективно та охоплюють увесь період накопичення інформації.

Джерела та оцінювання

Дані про поставки озброєнь збираються з різних джерел. Загальним критерієм відбору джерел є їх відкритість, тобто доступність для широкої аудиторії. Така відкрита інформація, проте, не може дати повної картини світових поставок озброєнь. Відкриті джерела надають лише часткову інформацію; наявність розбіжностей між наведеними в них даними є загально визнаним фактом. Оскільки для відстеження поставок усіх озброєнь та іншої військової техніки відкритої інформації недостатньо, СІПРІ зосереджує увагу лише на основних звичайних озброєннях. Точно визначити дати замовлень і поставок, реальні обсяги, типи замовлених і поставлених озброєнь, визначити постачальника та отримувача вдається не завжди. Тому важливими елементами формування Баз даних СІПРІ є використання експертних думок та обережність в оцінках.

Типи поставок

Під поставками озброєнь СІПРІ розуміє не лише продаж озброєнь (включно з ліцензіями на виробництво), але й передачу озброєнь у формі допомоги, подарунків, у кредит або в лізинг. Отримувачем озброєнь можуть бути збройні сили, військові формування або розвідувальні органи іншої держави, недержавні збройні угруповання або міжнародні організації. У випадках, коли поставка зафіксована, а постачальника чи отримувача достовірно ідентифікувати неможливо, поставки реєструються як здійснені “невідомим постачальником” або спрямовані “невідомому отримувачу”.

Категорії озброєнь: основні звичайні озброєння

База даних СІПРІ про поставки озброєнь містить лише дані про “основні звичайні озброєння”, до яких належать: (1) більшість літальних апаратів (у т.ч. безпілотних); (2) більшість броньованих машин; (3) артилерія калібру понад 100 мм; (4) засоби виявлення (радіолокатори, гідролокатори та багато пасивних електронних засобів виявлення); (5) зенітні ракетні системи та великі зенітні гармати; (6) керовані ракети, торпеди, бомби і снаряди; (7) більшість кораблів; (8) двигуни для військової авіації і великих літальних апаратів, бойових кораблів і великих допоміжних суден, броньованих машин; (9) більшість озброєних гарматою або ракетами башт для броньованих машин; (10) розвідувальні супутники; (11) системи дозаправки в повітрі; (12) корабельні гармати, ракетні пускові системи та озброєння боротьби з підводними човнами.

У випадках, коли засіб виявлення, башта або система дозаправки (засоби 4, 9, 11 та 12) встановлені на платформі (транспортному засобі, літальному апараті або судні), до Баз даних вносяться лише ті з них, що отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Тренд-індикатор СІПРІ

Для оцінки обсягу поставок основних звичайних озброєнь СІПРІ розроблена унікальна система, яка використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Обчислення ВТІ базується на відомій ціні зразків озброєнь і характеризує передачу військових потенціалів – але не фінансову вартість поставлених озброєнь. Озброєння, ціна яких невідома, порівнюються з типовими зразками за розмірами та тактико-технічними характеристиками (вага, швидкість,

¹ Читачі, яким потрібні вибірки даних до 2010р., можуть звертатися до Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь через сайт <<http://www.sipri.org/>>.

дальність дії, корисне навантаження), типами електроніки, завантажувальних/розвантажувальних механізмів, двигунів, гусениць чи коліс, озброєння та матеріалів і, нарешті, за роком виробництва. Вартість озброєнь, що були у використанні, оцінюються в 40% вартості нових зразків; вартість озброєнь, що були у використанні, але суттєво модернізовані чи модифіковані постачальником до здійснення поставки, оцінюється в 66% вартості нових зразків.

СІПРІ обчислює обсяги поставок озброєнь від / до / між усіма сторонами, використовуючи ВТІ та кількість систем озброєнь, поставлених у відповідному році. Ці кількісні дані дозволяють визначити загальні параметри для оцінки тенденцій в поставках озброєнь до певних країн і регіонів у часі. Будь які зміни датуються заднім числом, за рахунок чого зберігається постійна сумісність даних в часі.

ВТІ СІПРІ не відбиває продажну ціну поставлених озброєнь. Тому наведені дані не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП, військові витрати, вартість продажів або фінансова вартість експортних ліцензій, з метою оцінювання економічного навантаження від імпорту або економічного зиску від експорту озброєнь. Найкращим чином вони можуть використовуватися як початкові дані для оцінки тенденцій в міжнародних поставках озброєнь, підрахунку питомої ваги постачальників, отримувачів та відносин між ними, а питомої ваги окремих категорій або типів озброєнь у загальних обсягах поставок.

II. Поставки озброєнь і напруженість у Північно-Східній Азії

СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Упродовж 2014р. у Північно-Східній Азії сталися ряд важливих міжнародних подій¹. Через спірні острови – які в Японії називають Сінкаку, а в Китаї Дяоюйдао, – та прилеглі до них акваторії у Східнокитайському морі зіпсувалися відносини між Китаєм і Японією. Це призвело до значних змін в оборонній політиці Японії. У липні 2014р. держава заявила про зміну оборонної доктрини: “оборона території Японії” була замінена на “колективну самооборону”, що дозволяє збройним силам діяти за межами країни для захисту території або активів союзників². Упродовж 2014р. продовжувала зростати напруженість між Південною і Північною Кореями – через агресивну військову доктрину Північної Кореї та її рішення про збільшення кількості балістичних ракет і нарощування ядерного потенціалу. Ключовим чинником придбання озброєнь залишалися політичні розбіжності між Китаєм і Тайванем. У цьому підрозділі аналізується, вплив напруженості в регіоні Північно-Східної Азії на обсяги поставок озброєнь і навпаки (таблиця 10.5).

Поставки озброєнь і військова модернізація Китаю

У 2005-2009рр. Китай був найкрупнішим імпортером основних звичайних озброєнь у Північно-Східній Азії. Попри значний прогрес Китаю останніми роками в розробці та виробництві власних озброєнь, у 2010-2014рр. він залишався третім найкрупнішим світовим імпортером. Хоча у країні вже розроблялося і вироблялося багато нових озброєнь, але більшість бойових літаків або імпортувалися з Росії, або обладнувалися російськими двигунами. Упродовж 1991-2007рр. Росія поставила Китаю 283 бойові літаки Су-27 і Су-30, і наприкінці 2014р. країни були близькими до підписання угоди на поставку принаймні 24 літаків Су-35³. На основі російського Су-27 Китай виробляв власний літак J-11, який згодом був модернізований до J-15. Ці літаки, як і бомбардувальник ТН-6К, обладнуються двигунами російського виробництва. Упродовж 2010-2014рр. Росія поставила 399 двигунів для цих літаків і на ще більшу кількість отримала замовлення. Китай також розробляє і виробляє власні бойові кораблі, в т.ч. підводні човни, але значною мірою залежить від поставок силових установок з Німеччини, України і Франції.

¹ Країни Північно-Східної Азії: Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія і Тайвань.

² Warimann, H.B., ‘Japan’s Cabinet approves larger military role’, *Asian Defence Journal*, (July-Aug. 2014), pp.4-7. Про японсько-китайські відносини див. також підрозділ IV розділу 7 цього видання.

³ Novichkov, N. and Hardy, J., ‘Russia ready to supply “standard” Su-35s to China, says official’, *Jane’s Defence Weekly*, 25 Nov. 2014.

Таблиця 10.5. Поставка основних звичайних озброєнь до Північно-Східної Азії у 2010-2014рр.

Отримувач	Частка в загальному обсязі (%)	Зміни, порівняно з 2005-2009 (%)	Головні постачальники (частка постачальника, %)		
			1	2	3
Китай	4,7	-42	Росія (61)	Франція (16)	Україна (13)
Японія	1,2	-34	США (90)	Велика Британія (6)	Швеція (2)
Північна Корея	<0,05	-97	Росія (100)		
Південна Корея	3,3	-31	США (89)	Німеччина (5)	Швеція (2)
Тайвань	1,7	82	США (95)	Німеччина (5)	..

Примітка: СІПРІ визначає Монголію країною Північно-Східної Азії, однак у 2010-2014рр. вона отримала дуже мало поставок і тому не потрапила до таблиці.

Більшість цих установок виробляється в Китаї за ліцензією⁴. Спроможності Китаю у проєцюванні військової сили зросли, коли у 2014р. країна отримала з України перший з трьох літаків-заправників *Ил-78*. До цього, у 2013р. Китай отримав 10 транспортних літаків *Ил-76* від Білорусі та Росії і того ж року провів перший політ свого транспортного літака *Y-20*. Літак був розроблений в Китаї за технічною допомогою України та має російські двигуни⁵. За інформацією Університету національної оборони Китаю (*National Defence University of China*), збройні сили країни потребують принаймні 400 літаків *Y-20*⁶.

Китайсько-тайванські відносини та поставки озброєнь

Китай продовжує заявляти, що Тайвань є частиною Китаю (відповідно до офіційної доктрини), однак поки приймає його практично незалежний особливий статус. Утім, коли Китай бачить, що Уряд Тайваню заходить занадто далеко в напрямі *де-юре* незалежності, він зазвичай посилає сильні політичні сигнали та демонструє військову силу. Більш того, Китай наполягає на можливості возз'єднання за допомогою військової сили. Постійно існуюча загроза силового приєднання змусила Тайвань створити повномасштабні збройні сили. Впродовж останніх 10 років Тайвань і його союзник США виражали занепокоєння військовою модернізацією Китаю, у якій вони вбачають намагання цієї країни підвищити свій військовий потенціал з метою нападу на Тайвань. Військово-морські сили (ВМС) Китаю покращують ударні та десантні спроможності, а ВПС отримали велику кількість літаків і здатні діяти над Тайванем. Крім того, на Тайвань націлено багато балістичних ракет

⁴ Bräuner, O., Bromley, M. and Duchâtel, M., *Western Arms Exports to China*, SIPRI Policy Paper no.43 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2015).

⁵ Johnson, R.F., 'China's domination of global arms trade "inevitable"', *Jane's Defence Weekly*, 27 Mar. 2013, p.17.

⁶ 'China eyes 400 Y-20 cargo planes for military transport', *Defense World*, 28 July 2014, <http://www.defenseworld.net/news/10856/China_Eyes_400_Y_20_Cargo_Planes_For_Military_Transport#.VZY7rxOqqp>.

малої і середньої дальності зі звичайними боеголовками. Китай також має “спроможність блокування зони” (*area denial capability*) навколо Тайваню і може контролювати навколишні райони, що ускладнює втручання США для підтримки Тайваню⁷.

Тайвань, як і сусідня Південна Корея, реагував на зростаючий військовий потенціал Китаю отриманням комплексу нових оборонних і наступальних озброєнь власного виробництва, зокрема – крилатої ракети для ураження стартових позицій китайських ракет, протикорабельних ракет для протидії морським і десантним операціям і ракет класу “повітря-земля”⁸. Втім, військова промисловість Тайваню не може забезпечити збройні сили кількома необхідними і найбільш важливими системами. В отримання таких систем країна майже повністю залежить від США і впродовж п’яти останніх років 95% основних звичайних озброєнь було імпортовано з цієї країни.

Для боротьби з китайськими балістичними ракетами Тайвань придбав у США системи ПРО – дев’ять ЗРС *Patriot PAC-3*, перші з яких були поставлені у 2011р. Для забезпечення раннього попередження про ракетні атаки Тайвань придбав у США за \$1,4 млрд. радар великої дальності *FPS-115*, експлуатація якого розпочалася у 2013р. Також, у 2012р. Тайвань замовив модернізацію 144 бойових літаків *F-16* і планує озброїти їх ракетами класу “повітря-земля” великої дальності власної розробки та поставленими зі США⁹. Ці ракети надають Тайваню більших ударних спроможностей з ураження потенційних цілей на материку та на морі. У 2013р. Тайвань отримав від США перші 32 ракети *UGM-84L*, здатні завдавати ударів по надводних/наземних цілях, для двох своїх підводних човнів. Держава давно планує збільшити свій флот підводних човнів, які, вірогідно, будуть озброєні ракетами для атаки наземних цілей, що дозволить Тайваню створити свої морські заблоковані зони. Упродовж 1990-х років США і Тайвань обговорювали можливість поставок восьми підводних човнів або надання допомоги в їх виробництві. Однак, до 2014р. прогресу в перемовинах досягнуто не було, почасти тому, що США не мали потужностей для виробництва звичайних підводних човнів, а Тайвань не зміг забезпечити належного фінансування¹⁰. Після численних фальстартів,

⁷ Словник військових термінів і словосполучень МО США визначає заблоковану зону як “зону, яка перебуває під контролем супротивника або недружнім контролем, в якій не можна успішно діяти в межах чинних оперативних обмежень і спроможностей сил”. Див.: US Department of Defense, *Dictionary of Military and Associated Terms* (US Department of Defense: Joint Publication 1-02, 8 Nov. 2010, as amended 15 Jan. 2015). Bräuner, Bromley and Duchâtel (посилання 4).

⁸ Cole, J.M., ‘Taiwan unveils Wan Chien air-to-ground cruise missile’, *The Diplomat*, 17 Jan. 2014, <<http://thediplomat.com/2014/01/taiwan-unveils-wan-chien-air-to-ground-cruise-missile/>>.

⁹ Lockheed Martin, ‘Lockheed Martin awarded upgrade contract for 145 F-16s of the Republic of China air force’, Press release, 1 Oct. 2012, <<http://www.lockheedmartin.com/us/news/press-releases/2012/october/lockheed-martin-awarded-upgrade-contract--for-145-f-16s-of-the-r.html>>; US Department of Defense, ‘Contracts’, Press Operations no. CR-240-14, 16 Dec. 2014, <<http://www.defense.gov/Contracts/Contract.aspx?ContractID=5439>>. Модернізувати літаки вирішили після відмови США поставити додатково 66 нових літаків *F-16*, які Тайвань запитував у 1990-х роках.

¹⁰ Тайвань дуже обережно намагався збалансувати високе відчуття загрози з обмеженим бюджетом та останніми роками не вдавався до значного збільшення військових витрат, що призводило до затримки кількох запланованих закупівель, часто через зрив угод зі США. Див. також підрозділ I розділу 9 цього видання.

зокрема спроби придбати підводні човни в Росії, у 2014р. Тайвань заявив про плани власного виробництва підводних човнів – за суттєвої технологічної підтримки США¹¹. Нові підводні човни зможуть виконувати функції ПЧО та доповнити спроможності 12 літаків ПЧО *P-3CUP*, поставлених США для протидії сучасним китайським підводним човнам, кількість яких зростає і які надають Китаю спроможності з блокування зон у регіоні.

Попри посилення оборонного та наступального потенціалів Тайваню у 2010-2014рр., у цей період країна була лише 18-м найкрупнішим отримувачем, посідаючи набагато нижчу позицію, ніж у 1990-х роках. Проте, імпорт Тайваню в цьому періоді на 82% перевищив показники 2005-2009рр.; наступними роками чинні і заплановані замовлення, можливо, ще більше посилять військовий потенціал країни.

Напруженість у китайсько-японських відносинах через морські райони та поставки озброєнь

Зростання напруженості у відносинах між Японією і Китаєм, що спостерігається останнім часом, було наслідком зухвалої політики Китаю щодо районів Східнокитайського моря, яка підтримувалася прогресом у модернізації його збройних сил і, зокрема, зростанням його спроможностей з проєціювання військової сили. Як зазначалося вище, ключовою складовою модернізації є імпорт озброєнь і комплектуючих. Збройні сили Японії мають різноманітні озброєння вітчизняної розробки – зокрема, повністю військово-морський флот і нещодавно введений в експлуатацію літак ПЧО *P-1*, – а також імпортовані озброєння, зокрема бойовий літак *F-15*, поставлений США. У 2013р. Японія анонсувала програму закупівель на 2014-2019рр., згідно з якою планується придбання у США бойових літаків *F-35* (див. нижче) та 17 літаків-вертольотів *V-22*, в яких поєднуються швидкість і дальність дії літака з можливостями вертикального зльоту та посадки. Також, країна отримає 52 бронетранспортери-амфібії для нової Морської піхоти, перші чотири з яких вже поставлені США у 2014р. Це свідчить про термінове зміцнення Японією десантних сил.

Реакція на балістичні ракети та ядерну зброю Північної Кореї

Програми Північної Кореї з розробки балістичних ракет та ядерної зброї вже багато років турбують Японію і Південну Корею. Ці програми виконуються, попри сильний тиск Японії, Південної Кореї, США та інших західних країн. Північна Корея, як правило, підвищувала градус напруженості, реагуючі на цей тиск войовничими заявами. Так знову трапилося у 2013р. і 2014р.

Японія

З початку 1990-х років Японія і США тісно співпрацюють з питань ПРО. У рамках цього співробітництва Японія упродовж 1993-2008рр. отримала ракети *SM-3* та бойові системи *AEGIS* з радаром, якими оснащені шість японських

¹¹ ‘Taiwan to present indigenous submarine plan to US’, *Want China Times* (Taiwan), 2 Oct. 2014.

есмінців і науково-дослідне судно. Крім того, впродовж 2006-2007рр. Японія отримала 32 ракети ПРО малої дальності *Patriot PAC-3*, але не стала виконувати початковий план, який передбачав замовлення до 2014р. додаткових батарей цих ракет¹². Після розгортання балістичних ракет і їх випробувань у 2013-2014рр., Японія вперше офіційно розмістила системи ПРО *PAC-3* поблизу в першу чергу головних міст-об'єктів “вірогідних ракетних атак Північної Кореї”¹³. Здається, це стало першим відвертим кроком до зміни оборонної політики Японії. У 2014р. Японія заявила, що планує побудувати ще два есмінці, обладнані бойовими системами *AEGIS/SM-3* та замінить ЗРС *Patriot* на *PAC-3*, які будуть розгорнуті в самому Токіо, а не лише навколо нього¹⁴. Вірогідно, Японія замовить для цього додаткові ракети *PAC-3*. ЗРС *SM-3* та *PAC-3* покращать оборонний потенціал Японії. Водночас, очевидна зміна в політиці може підвищити її спроможності діяти поза межами власної території і збільшить запаси озброєнь, зокрема зенітних, а також ракет “земля-земля” або “корабель-земля” для оборонних і превентивних операцій – тобто надасть Японії спроможності, яких їй наразі бракує, попри її відносно великі збройні сили. Придбання Японією у 2008-2010рр. чотирьох літаків-заправників *KC-767* і вибір 42 бойових літаків *F-35A* (вірогідно, певна кількість цих літаків буде внесена до майбутніх планів закупівель) вказує на те, що відповідно до нової політики держава створює потенціал для ударів по наземних цілях на великій відстані¹⁵.

Південна Корея

Південна Корея з політичних міркувань відхилила пропозицію взяти участь у запропонованій системі ПРО, учасниками якої, крім неї, мали бути США і Японія. Натомість держава створила власний потенціал ПВО і ПРО, а починаючи з 2013р. – новітню систему оборонних спроможностей під назвою ‘*Kill Chain*’, яка може розгортатися для нападу на Північну Корею або для попередження застосування нею ядерної зброї¹⁶. Ці спроможності, що лише частково базуються на зброї власного виробництва, суттєво залежать від імпортованих систем. Як і у випадку з Китаєм, упродовж останніх 20 років можливості Південної Кореї у виробництві озброєнь значно зросли. Проте, у 2010-2014рр. вона все ще залишалася дев'ятим найкрупнішим імпортером основних звичайних озброєнь у світі.

¹² В Японії базуються п'ять есмінців США, оснащених *SM-3*, і до 2017р. планується додати ще три. Також США розгорнули в Японії систему ПРО *THAAD*. Див., наприклад: Jean, G., ‘USN taps two BMD destroyers to forward deploy to Japan by 2017’, *Jane's Defence Weekly*, 20 Oct. 2014, p.10.

¹³ Yoshida, R., ‘PAC-3 batteries deployed as North Korea threatens missile launch’, *Japan Times*, 9 Apr. 2013; ‘Tokyo to get PAC-3 missile batteries’, *Japan Times*, 10 May 2014.

¹⁴ ‘Tokyo to get PAC-3 missile batteries’ (посилання 13); Kallender-Umezu, P., ‘Japan to focus on Atago, PAC-3 upgrades’, *Defense News*, 18 Nov. 2014. Максимальна дальність дії *PAC-3* становить 20 км, тому для захисту великого міста їх потрібно розміщувати в самому місті.

¹⁵ Kallender-Umezu (посилання 14).

¹⁶ Hardy, J. and Wasserbly, D., ‘US transfer of wartime control of South Korea delayed again’, *Jane's Defence Weekly*, 23 Oct. 2014, p. 7.

Протиракетний компонент системи 'Kill Chain', відомий під назвою Протиповітряна та протиракетна оборона Кореї (*Korea Air and Missile Defence*), має перехоплювати ракети Північної Кореї на висотах нижче 100 км, тобто в межах земної атмосфери. Його складовою є придбані у Німеччини у 2007р. ЗРС *Patriot* (які вже були у використанні), модернізацію яких держава замовила у США у 2014р. Модернізація дозволить використовувати ракети *PAC-3*, спеціально призначені для ПРО. Південна Корея також вирішила не погоджуватися на пропозицію США щодо поставки системи ПРО *THAAD*. У 2014р. Південна Корея заявила, що розроблятиме власну систему меншої дальності (*shorter-range missile, L-SAM*), яку планується прийняти на озброєння приблизно у 2024р.¹⁷

Наступальний компонент 'Kill Chain' складається з балістичних ракет власної розробки і крилатих ракет наземного та морського базування, 134 бойових літаків *F-16C*, поставлених упродовж 1986-2001рр., які будуть суттєво модернізовані за замовленням від 2013р., а також 60 бойових літаків *F-15K*, поставлених упродовж 2006-2012рр. У 2013р. Південна Корея замовила у Німеччини 177 крилатих ракет *Taurus KEPD-350K* для літаків *F-15*¹⁸. Також у 2014р. вона замовила у США 40 бойових літаків *F-35*, які мають поставлятися з 2018р. з можливим збільшенням замовлення ще на 20 од., і найближчим часом має замовити чотири літаки-заправники¹⁹.

'Kill Chain' має також розвідувальні спроможності, які підвищилися після поставки зі США у 2011-2013рр. чотирьох літаків раннього радіолокаційного виявлення *Boeing-737 (airborne early warning, AEW)*. Розвідувальні операції будуть ще більш успішними після поставки у 2014р. зі США чотирьох БЛА великої дальності *Global Hawk* і кількох літаків радіотехнічної розвідки (*signals intelligence, SIGINT*), зокрема двох літаків *Falcon-2000*, які мають бути поставлені Францією у 2015р.

¹⁷ 'South Korea to develop homegrown missile defence instead of adopting THAAD', *Asian Defence Journal* (July-Aug. 2014), p.43.

¹⁸ Kang Seung-woo, 'Seoul to conclude deal on Taurus missile next month', *Korea Times*, 27 Nov. 2013.

¹⁹ Hardy, J., 'South Korea agrees to buy F-35s', *Jane's Defence Industry*, 24 Sep. 2014; 'Korea to pick aerial refueling tanker by next year', *ChosunIlbo*, 28 Nov. 2013.

III. Прозорість поставок озброєнь

МАРК БРОМЛІ, МАЙКЕ ВЪОБРЮГХЕН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Офіційні та загальнодоступні дані про поставки озброєнь є важливими для оцінки національної політики експорту та закупівлі озброєнь. Водночас, практично для всіх держав оприлюднення даних про закупівлю і продаж озброєнь є чутливим питанням. У цьому підрозділі аналізуються останні зміни в офіційних міжнародних, регіональних і національних механізмах звітності, які мають на меті повністю або частково підвищити якість і збільшити обсяг загальнодоступної інформації стосовно міжнародних поставок озброєнь¹.

Реєстр звичайних озброєнь ООН (*UNROCA*)

UNROCA, створений у 1992р., є ключовим міжнародним офіційним механізмом забезпечення прозорості поставок озброєнь². Щороку усі країни-члени ООН запрошуються до надання *UNROCA* на добровільній основі даних про експорт та імпорт певних типів озброєнь за попередній рік³.

Останнім часом рівень звітування був нижчим, ніж очікувалося. Упродовж 1990-х років кількість наданих звітів була досить стабільною – щороку надавалося від 85 до 99 звітів. Найбільше звітів (126) було надано у 2001р. Упродовж 2002-2006р. їх кількість була досить постійною – 113-123, після чого рівень звітування різко знизився. У 2011р. звіти надали лише 59 держав, у 2012р. – 73 (таблиця 10.6). Станом на 15 березня 2015р., звіти про поставки озброєнь у 2013р. надали лише 57 держав – найменша кількість за весь час⁴.

Упродовж 2009-2013рр. інформацію надали лише 30-45% держав-членів ООН⁵. Усі 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь упродовж 2010-2014рр. регулярно надавали до *UNROCA* звіти (таблиця 10.1 підрозділу 1 цього розділу). Однак, у період 2009-2013рр. чотири з них

¹ У цьому підрозділі не розглядаються конфіденційні міждержавні обміни інформацією про поставки озброєнь, зокрема такі, що відбуваються в рамках ОЕСР, Організації Американських Держав і Вассенаарської домовленості. Іншим джерелом інформації про міжнародну торгівлю озброєннями є митні дані з Баз даних ООН торговельної статистики (*UN Commodity Trade Statistics Database, Comtrade*). Ці дані не використовуються тут, оскільки *Comtrade* не призначена для збільшення обсягу загальнодоступної інформації про міжнародні поставки озброєнь. Дані *Comtrade* містяться в Базі даних торгівлі стрілецькою зброєю Норвезької ініціативи з поставок стрілецької зброї (*Norwegian Initiative on Small Arms Transfers (NISAT) Small Arms Trade Database*), <<http://www.prio.no/NISAT/Small-Arms-Trade-Database/>>.

² United Nations Office for Disarmament Affairs, United Nations Register of Conventional Arms (*UNROCA*), <<http://www.un.org/disarmament/convarms/Register/>>.

³ До цих категорій належать: танки, броньовані бойові машини, артилерійські системи крупного калібру, бойові літаки, ударні вертольоти, військові кораблі, ракети та ракетні установки. Також від держав просять надавати інформацію про стрілецьку зброю і легкі озброєння, а також місця збереження основних звичайних озброєнь.

⁴ Не враховано Катар, який відповів, проте жодних даних про поставки не надав.

⁵ У 2008-2010рр. членами ООН були 192 держави. У 2011р. 193-м членом став Південний Судан.

не надали звіт принаймні за один рік: Франція – у 2009р., Ізраїль – у 2012р. і 2013р., Україна – у 2010р. і США – у 2013р. З *Top 10* імпортерів упродовж 2009-2013рр. жодного разу не звітували ОАЕ та Саудівська Аравія, Пакистан не надав звітів за три роки (2009р., 2011р. і 2013р.), Сінгапур і Туреччина – за два роки (2012р. і 2013р., та 2009р. і 2011р., відповідно), Австралія не звітувала за 2011р., Індія і США – за 2013р. Лише Китай і Південна Корея надавали звіти за усі п'ять років (Перелік 50 найкрупніших отримувачів озброєнь у 2010-2014рр. наведено в таблиці 10.3 підрозділу I цього розділу).

Незадовільне становище зі звітуванням зберігається попри те, що останніми роками, після того, як у грудні 2014р. набув чинності Договір про торгівлю зброєю, питанню звітності про поставки озброєнь надається особливо важливе значення⁶. Цей Договір зобов'язує держави надавати секретаріату Договору щорічні звіти про “дозволені або фактичні поставки основних звичайних озброєнь”. Сьогодні триває обговорення того, як механізм звітування Договору пов'язати з *UNROCA* і чи можливо це зробити взагалі⁷.

Національні та регіональні звіти про експорт озброєнь

Тенденції у національному звітуванні

Від початку 1990-х років кількість урядів, що оприлюднювали національні звіти про експорт озброєнь, зростає⁸. Станом на січень 2015р., починаючи з 1990р. 35 держав опублікувати принаймні один національний звіт про експорт озброєнь. З них з 2009р. не надали звіт лише три держави⁹. З 32 держав, що звітували з 2009р., 31 – надала інформацію про видані експортні ліцензії, 26 – про фактичні щорічні поставки. У 2014р. не було жодної держави, яка б раніше не видавала національний звіт про експорт озброєнь.

Починаючи з 2009р. докладність національних звітів про поставки озброєнь була різною. Якщо одні держави скоротили кількість інформації, то інші – надавали навіть більш деталізовані та повні звіти (огляд держав, які збільшили або зменшили кількість даних з 2009р., див. у таблиці 10.7). У 2014р. держави Південної Африки почали надавати більш повну інформацію про експортні ліцензії, зокрема деталізовані описи експортованих або імпортованих товарів і кількість товарних позицій¹⁰. Останніми роками Албанія, яка прагне

⁶ Договір про торгівлю зброєю, відкритий для підписання 3 червня 2013р., набув чинності 24 грудня 2014р., <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-8&chapter=26&lang=en>.

⁷ Більше про ці дебати див. підрозділ I розділу 14 цього видання.

⁸ База даних опублікованих звітів, <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports>.

⁹ Три держави, які надавали звіти з 1990р., а з 2009р. не надали жодного: Австралія, Білорусь, Боснія і Герцеговина.

¹⁰ Hartley, W., ‘Act change makes SA arms sales more transparent’, *Business Day*, 26 May 2014; Merten, M., ‘Finally, transparency for SA arms sales’, *IOL News*, 18 Mar. 2014, <<http://www.iol.co.za/news/politics/finally-transparency-for-sa-arms-sales-1.1663251#.VG1e05Rg4Vvk>>; National Conventional Arms Control Committee, ‘2013 Annual Report: National Conventional Arms Control Committee’, Apr. 2014, <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports/south_africa/SA_2013.pdf>.

Таблиця 10.6. Звітування до *UNROCA* за регіонами у 2009-2013рр.

Роки означають звітні періоди, а не роки подачі звітів. Величини в дужках означають частку регіональних країн, які подали звіти.

Регіон	2009	2010	2011	2012	2013
Африка	4 (8%)	2 (4%)	2 (4%)	3 (6%)	1 (2%)
Америка	10 (29%)	18 (51%)	7 (20%)	11 (31%)	8 (23%)
Азія	13 (41%)	15 (53%)	10 (34%)	12 (41%)	6 (20%)
Європа	40 (85%)	45 (96%)	37 (80%)	44 (93%)	38 (81%)
Близький Схід	2 (13%)	3 (20%)	1 (7%)	1 (7%)	3 (20%)
Океанія	4 (29%)	4 (29%)	2 (14%)	2 (14%)	1 (7%)
Загалом	73 (38%)	87 (45%)	59 (31%)	73 (38%)	57 (30%)

Джерело: База даних *UNROCA*, <<http://www.un-register.org/>>.

членства в ЄС, і Хорватія, яка набула членство ЄС у 2013р., також надали більш повні національні звіти¹¹. Натомість, кілька старих держав-членів ЄС, зокрема Данія, Швеція та регіон Фландрії в Бельгії, надають менш докладні звіти, ніж попередніми роками¹².

До 2012р. Данія надавала інформацію про ліцензії або поставки кінцевим користувачам у промисловості або збройних силах, а також специфічну інформацію про відмову в наданні експортних ліцензій. Починаючи з 2013р., держава обмежилася тим, що надала інформацію лише до щорічного звіту ЄС і лише дані про кількість і вартість виданих експортних ліцензій, деталізованих за місцем призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС (*EU Military List*; Щорічний звіт ЄС обговорюється нижче). До 2012р. Швеція надавала деталізовану інформацію про кооперацію та угоди з виробництва за ліцензією, включно з даними про компанії-експортери, країни призначення та системи озброєнь. Починаючи з 2013р., замість цієї інформації Швеція надає лише інформацію про країни призначення. Бельгійський регіон Фландрія після імплементації Директиви ЄС про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства (*EU Intra-Community Directive*; *ICT Directive*) розпочав подавати інформацію про кінцеве місце призначення експортованих товарів¹³. Після прийняття Фландрією нового Декрету про торгівлю зброєю від 15 червня 2012р., який ґрунтується на *ICT Directive*, значна кількість поставок, які могли здійснюватися за індивідуальними експортними ліцензіями або згідно з відповідними положеннями про всеохопний контроль для товарів, яких немає у Спільному військовому списку та які призначені для кінцевого військового користувача, більше не є предметом експортного контролю. Крім того, більшість поставок іншим державам-членам ЄС тепер можуть здійснюватися за загальними ліцензіями.

¹¹ Holtom, P. and Bromley, M., 'Transparency in arms transfers', SIPRI Yearbook 2012.

¹² У Бельгії відповідальність за підготовку і надання звітів з 2003р. передана трьом регіональним урядам – Брюсселю, Фландрії і Валлонії.

¹³ Посилання 12. Див. також: Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L146, 10 June 2009. Про *ICT Directive* див. також підрозділ IV розділу 14 цього видання.

Таблиця 10.7. Держави, докладність звітів яких з 2009р. збільшувалася або зменшувалася

Країна рік ^a	Тип	Кількість ліцензій	Фінансова вартість	Місце призна- чення	Категорія військового списку	Опис Кількість виробів	Тип кінцев. корист. Походження
<i>Експортні ліцензії</i>							
Албанія 2010	Ліцензії Поставки	x	+			+	+
	Відмови					+	
Хорватія 2010	Ліцензії Поставки	x	+	+	+	+	+
	Відмови						
Чехія 2011	Ліцензії Поставки	x					
	Відмови			-	-		
Данія 2012	Ліцензії Поставки	x					-
	Відмови	-		-			
Естонія 2012	Ліцензії Поставки	x	+	+	+		-
	Відмови						
Угорщина 2011	Ліцензії Поставки	x				-	
	Відмови						
Ірландія 2011	Ліцензії Поставки	x		-	-		
	Відмови						
Словаччина 2013	Ліцензії Поставки	x					-
	Відмови						
Південна Африка 2013	Ліцензії Поставки	x	+			+	+
	Відмови						
США 2013	Ліцензії Поставки	x				-	
	Відмови						
<i>Брокерські ліцензії</i>							
Албанія 2010	Ліцензії Поставки						
	Відмови						
Хорватія 2010	Ліцензії Поставки						
	Відмови						
Чехія 2011	Ліцензії Поставки			+	+		+
	Відмови	+	+	+	+		+
Данія 2012	Ліцензії Поставки						
	Відмови						

Країна рік ^a	Тип	Кількість ліцензій	Фінансова вартість	Місце призначення	Категорія військового списку	Тип кінцев. корист. Походження
Естонія 2012	Ліцензії Поставки Відмови	+				
Угорщина 2011	Ліцензії Поставки Відмови					
Ірландія 2011	Ліцензії Поставки Відмови					
Словаччина 2013	Ліцензії Поставки Відмови	+	+			
Південна Африка 2013	Ліцензії Поставки Відмови					
США 2013	Ліцензії Поставки Відмови					

“х” – не придатні; “-” – зменшення докладності; “+” – збільшення докладності.

^a У лівому стовпчику – рік найостанніших змін у звіті. В усіх випадках, це рік (фінансовий або календарний) надання звіту, а не публікації.

Джерело: національні звіти з питань поставок озброєнь від конкретних держав доступні в Базі даних СІПРІ національних звітів, <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/transparency/national_reports>; Weber, H. and Bromley, M., ‘National reports on arms exports’, SIPRI Fact Sheet, Mar. 2011, <<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1103b.pdf>>, – для порівняння даних з 2009р.

Це означає, що інформація про експортні товари, зокрема про місце призначення та кінцевого користувача, стає загальнодоступною через тривалий час після завершення поставки¹⁴. Оскільки інші держави-члени ЄС також виконують *ICT Directive*, то це може призвести до подальшого погіршення національної прозорості.

На відміну від цих держав Німеччина, з метою збільшення прозорості в поставках озброєнь, запроваджує ряд реформ. Після змін в Уряді у грудні 2013р., новий коаліційний Уряд, що складається з Християнського демократичного союзу (ХДС, *Christian Democratic Union, CDU*), Християнсько-соціального союзу Баварії (ХСС, *Christian Social Union in Bavaria, CSU*) і Соціал-демократичної партії (СДП, *Social Democratic Party, SPD*), вирішив покращити прозорість, що спричинило дебати стосовно поточних і пропонуванних поставок озброєнь державам Північної Африки і Близького Сходу¹⁵.

¹⁴ Внаслідок цього сукупна вартість експортних ліцензій зменшилася з €285 млн. у 2012р. до €121 млн. у 2013р. Див.: Baum, T. and Duquet, N., *Flemish Foreign Arms Trade 2013* (Flemish Peace Institute: Brussels, Feb. 2015), p. 29.

¹⁵ Підрозділ I цього розділу.

Таблиця 10.8. Кількість країн-членів ЄС, що надали дані до щорічних звітів ЄС у 2003-2013рр.

Річний звіт	Звітний рік	Кількість держав, що зобов'язалися надавати дані	Кількість держав, що надають дані	Кількість держав, що надали повні дані ^a	% держав, що надали повні дані
Шістнадцятий	2013	28	27 ^b	21	75
П'ятнадцятий	2012	27 ^c	27	20	74
Чотирнадцятий	2011	27	27	18	67
Тринадцятий	2010	27	27	17	63
Дванадцятий	2009	27	27	17	63
Одинадцятий	2008	27	27	19	70
Десятий	2007	27	27	16	59
Дев'ятий	2006	25	25	16	64
Восьмий	2005	25	25	17	68
Сьомий	2004	25	25	13	52
Шостий	2003	22 ^d	22	6	27

^a Фраза “повні дані” означає наявність даних про вартість як виданих експортних ліцензій, так і фактичних експортних поставок, деталізованих за місцем призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС.

^b Греція не надала дані до Шістнадцятого щорічного звіту.

^c Хорватія, що приєдналася до ЄС у 2013р., не була зобов'язана подавати дані за 2012р. Вперше вона подала дані до Шістнадцятого щорічного звіту ЄС.

^d Оскільки Шостий щорічний звіт містив дані про видані експортні ліцензії і фактичні експортні поставки на 2003р., 10 держав, що набули членства ЄС у травні 2004р., не були зобов'язані подавати ці дані. Водночас, їм запропонували, за можливості, подати інформацію за 2003р., і сім держав зробили це.

Крім самих продажів, опозиція – як і депутати від проурядових партій – порушили питання про загальний брак прозорості навколо таких угод¹⁶. Тепер Німеччина двічі на рік видаватиме звіти з даними про найбільш важливі експортні поставки та місця їх призначення. Перший такий звіт був опублікований у жовтні 2014р.; він містив дані про кількість і вартість схвалених на державному рівні ліцензій та опис поставок до 20 найбільш важливих місць призначення¹⁷. Крім того, Федеральна Рада безпеки – урядовий комітет, відповідальний за поставки – упродовж двох тижнів буде повідомляти Парламенту про всі остаточні рішення стосовно поставок озброєнь, вказуючи описання товарів, кількість товарних позицій, країну-отримувача та, можливо, назву компанії-постачальника. Звичайне положення про заборону розкриття інформації до цих повідомлень засосовуватися не буде¹⁸. В жовтні

¹⁶ Hickmann, C., ‘Schwarz–rot verspricht mehr transparenz bei rüstungsexporten’ [Чорночервоний уряд забезпечить більше прозорості в поставках зброї], *Süddeutsche Zeitung*, 8 Apr. 2014.

¹⁷ *Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im ersten Halbjahr 2014* [Повідомлення уряду про політику експорту основних звичайних озброєнь у I півріччі 2014р.], Bundesministerium für Wirtschaft und Energie [Федеральне міністерство економіки та енергетики] (Ausdruck Schaare & Schaare GbR: Berlin, Oct. 2014).

¹⁸ ‘Germany eyes arms export changes after backlash’, Reuters, 3 June 2014; Geschäftsordnung des Bundessicherheitsrates vom 27. Januar 1959 in der Fassung vom 4. Juni 2014 [Правила процедури Федеральної ради безпеки від 27 січня 1959р., переглянуті 4 червня 2014р.], German law Drucksache 18/1626, 4 June 2014, <<http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/016/1801626.pdf>>.

2014р. Федеральний конституційний суд відхилив позов кількох парламентарів від Німецької партії зелених (*German Green Party*), у якому вони заявляли, серед іншого, що інформація має бути доступною для розгляду Парламентом до схвалення остаточних рішень Федеральною радою безпеки. Попри відхилення головних аргументів позивачів, суд надав роз'яснення ряду правових положень і погодився з окремими пропозиціями, що сприяють збільшенню прозорості поставок озброєнь після їх остаточного ухвалення¹⁹.

Тенденції у звітуванні ЄС

Спільна позиція Ради ЄС (*EU Council Common Position*), що визначає правила контролю над експортом військових технологій і техніки, вимагає від держав-членів щорічно обмінюватись інформацією про фінансову вартість наданих експортних ліцензій і фактичного експорту, а також інформацією про відмови в наданні експортних ліцензій²⁰. Рада ЄС збирає і публікує ці дані в щорічному звіті. Шістнадцятий щорічний звіт, опублікований у березні 2015р., охоплює поставки, здійснені у 2013р.; 75% з 28 держав-членів ЄС надали повну інформацію: дані про кількість наданих ліцензій, фінансову вартість експортних ліцензій і фактичних поставок озброєнь, деталізованих за місцем призначення та категоріями Спільного військового списку ЄС²¹.

Порівняно з П'ятнадцятим щорічним звітом ЄС, коли запитували дані у 27 держав-членів ЄС, а повні дані надали 74%, в останньому звіті цифри є дещо вищими (таблиця 10.8). Публікація Шістнадцятого щорічного звіту суттєво затрималася через неспроможність Греції надати національні дані – напевно, через бюджетні труднощі²². Є надія, що нові механізми обміну інформацією, що з'явилися після перегляду Спільної позиції Ради ЄС, допоможуть прискорити процес видання Щорічного звіту ЄС, хоча так буде лише в тому випадку, якщо держави-члени ЄС надаватимуть інформацію своєчасно²³.

¹⁹ Hipp, D., 'Urteil in Karlsruhe: Ein guter Tag für die Rüstungsindustrie' [Вирок у Карлсруе: гарний день для оборонної промисловості], *Der Spiegel*, 21 Oct. 2014; 'Regierung darf Anbahnung von Rüstungsexporten geheim halten' [Уряд може зберігати в таємниці підготовку поставок озброєнь], *Süddeutsche Zeitung*, 21 Oct. 2014; Janisch, W., 'Entscheidung für das Halbdunkel' [Правила для напівтемряви], *Süddeutsche Zeitung*, 21 Oct. 2014; 'German court rules against more disclosure in arms deals', Deutsche Welle, 21 Oct. 2014, <<http://www.dw.de/german-court-rules-against-more-disclosure-in-arms-deals/a-18009863>>.

²⁰ Council of the European Union, Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008. Про події, що стосуються Спільної позиції Ради ЄС, див. підрозділ IV розділу 5 цього видання.

²¹ Council of the European Union, Sixteenth Annual Report according to Article 8(2) of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, C103, 27 Mar. 2015.

²² Шістнадцятий щорічний звіт ЄС засвідчив, що дані про експорт озброєнь Греції за 2013р. "не були доступні на час збору даних на рівні ЄС". Див.: Council of the European Union, C103 (посилання 21), р.8.

²³ Про перегляд Спільної позиції Ради ЄС див. підрозділ IV розділу 14 цього видання.

IV. Фінансова вартість торгівлі зброєю

МАРК БРОМЛІ, МАЙКЕ ВЬОБРЮГХЕН

У таблиці 10.9 наведені офіційні дані про фінансову вартість державного експорту озброєнь за 2004-2013рр. Таблиця містить дані лише стосовно тих держав, які надали інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “ліцензій на експорт озброєнь” або “угод про експорт озброєнь”, середня вартість експорту яких перевищувала \$10 млн. Дані беруться зі звітів, заяв або безпосереднього спілкування з представниками урядових установ або офіційних органів промисловості. В офіційних виданнях, з яких надходять дані, всі ці категорії містяться в рубриці “Дані охоплюють” (*‘Stated data coverage’*). Попри розбіжності в національних стандартах у цій сфері, тут категорія “експорт озброєнь” стосується переважно вартості поставлених озброєнь; категорія “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензованого експорту, санкціонованого національними органами ліцензування; категорія “угоди про експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод. Дані про поставки озброєнь у таблиці 10.9 ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати¹. Конвертація в долари США зроблена за постійними цінами 2013р. з використанням індексів споживчих цін (*consumer price index, CPI*) МВФ.

За даними СІПРІ, на країни, що надають офіційну інформацію про фінансову вартість поставок озброєнь, припадає 90% усього обсягу поставок основних звичайних озброєнь. Підсумувавши дані таблиці 10.9 можна отримати приблизну оцінку фінансової вартості світової торгівлі озброєннями. Водночас, для такого використання цих даних є значні обмеження. По-перше, як зазначалося вище, ці дані ґрунтуються на різних визначеннях і методиках, через що їх не можна порівнювати². По-друге, деякі країни, зокрема Велика Британія, не розкривають дані про “експорт озброєнь”, тоді як інші, зокрема Китай, зовсім не розкривають дані – ні про “експорт озброєнь”, ні про “ліцензії на експорт озброєнь”, ні про “угоди про експорт озброєнь”. Проте, склавши всі дані, надані державами про фінансову вартість “експорту озброєнь”, можна сказати, що сукупний обсяг світової торгівлі зброєю у 2013р. становив, принаймні, \$76 млрд.³ Утім, дійсний обсяг був, напевно, більшим.

¹ Міжнародного узгодженого визначення терміну “озброєння” не існує, і під час збору даних про фінансову вартість і звітування про поставки озброєнь уряди послуговуються різними контрольними списками. Крім того, не існує стандартизованої методики збору даних і підготовки звітів. Тому одні держави збирають дані про “поставки озброєнь”, використовуючи інформацію про видані експортні ліцензії, а інші – митні дані.

² За наявності, наводяться дані про поставки; коли вони не доступні, наводяться дані про експортні ліцензії; коли не доступні дані про експортні ліцензії, наводяться дані про експортні угоди.

Таблиця 10.9. Фінансова вартість експорту озброєнь держав, за даними національних урядових і промислових джерел, у 2004-2013рр.

Дані наведені у \$ млн. у постійних цінах 2013р. Конвертація зроблена з використанням ринкового обмінного курсу за індексом споживчих цін (*consumer price index, CPI*) у звітному році. Якщо не зазначено інше, дані наведені за календарні роки.

Держави	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Пояснення
Австрія	6	168	210	191	333	525	528	619	593	699	Експорт озброєнь
Бельгія	25	380	444	2 121	1 499	3 394	2 502	2 350	2 027	3 153	Експортні ліцензії
Боснія і Герцеговина	833	380	1 274	1 384	2 116	1 662	1 419	1 202	1 264	814	Експортні ліцензії
Бразилія	54	95	72	58	92	69	40	82	Експортні ліцензії
Болгарія	352	340	407	180	41	108	Експорт озброєнь
	..	211	162	228	238	219	365	333	286	312	Експорт озброєнь
	..	473	636	581	753	477	419	321	455	652	Експортні ліцензії
Канада ^a	610	317	367	341	566	515	424	665	Експорт озброєнь
Чехія	138	131	135	268	301	264	307	263	357	382	Експорт озброєнь
Данія	190	179	264	734	336	588	638	498	346	436	Експортні ліцензії
Естонія	155	132	188	301	258	380	532	341	290	1 039	Експортні ліцензії
Фінляндія	0	1	0	5	10	12	3	504	4	4	Експортні ліцензії
	64	153	77	115	147	131	83	140	76	296	Експорт озброєнь
	502	65	125	88	534	282	86	265	154	457	Експортні ліцензії
Франція	10 646	5 507	5 767	6 948	4 978	5 568	5 241	5 251	4 361	4 926	Експорт озброєнь
	5 178	6 103	8 341	8 704	10 435	12 315	7 242	9 382	6 282	9 129	Експортні ліцензії
Німеччина	1 729	2 418	1 992	2 322	2 262	2 020	2 998	1 850	1 234	1 239	Експорт озброєнь ^b
	5 830	6 254	6 073	5 640	9 174	7 607	6 727	7 794	6 135	7 762	Експортні ліцензії
Греція	23	43	128	51	76	342	417	325	443	..	Експортні ліцензії
Угорщина	14	18	23	26	24	26	27	26	35	41	Експорт озброєнь
	61	47	90	148	189	192	195	225	352	681	Експортні ліцензії
Індія ^c	87	69	109	93	214	74	79	Експорт озброєнь
Ірландія	41	45	67	51	49	68	34	39	61	82	Експортні ліцензії
Ізраїль	3 207	3 101	3 467	7 492	7 692	7 250	7 579	..	Експорт озброєнь
	4 563	4 175	5 662	6 292	6 845	8 035	7 799	6 027	..	6 540	Угоди про експорт
Італія	735	1 233	1 406	1 948	2 816	3 326	872	1 473	3 926	3 681	Експорт озброєнь
	2 282	2 019	3 178	7 295	8 972	10 096	4 600	7 577	5 425	2 854	Експортні ліцензії
Південна Корея	516	313	292	949	1 116	1 266	1 269	2 467	2 387	3 416	Угоди про експорт

Держави	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Пояснення
Литва	6	68	49	66	21	69	25	21	Експорт озброєнь
Чорногорія	5	7	12	97	74	119	33	73	26	29	Експортні ліцензії
Нідерланди	3	48	32	12	14	6	7	8	Експортні ліцензії
	..	1 012	1 171	1 344	792	855	956	1 111	1 072	336	Експорт озброєнь
	956	1 743	1 631	1 103	1 994	1 984	1 292	599	1 227	1 279	Експортні ліцензії
Норвегія	369	455	526	613	747	778	648	661	676	562	Експорт озброєнь
Польща	403	430	399	441	583	2 098	647	1 222	826	1 139	Експортні ліцензії
Португалія	18	10	1	..	113	24	28	36	40	234	Експорт озброєнь
	26	18	1	42	120	42	30	45	68	194	Експортні ліцензії
Румунія	52	55	116	94	90	106	131	136	84	177	Експорт озброєнь
	..	118	127	190	129	179	162	191	182	296	Експортні ліцензії
Росія	7 129	7 308	7 511	8 314	9 035	9 230	10 683	14 188	15 423	15 700	Експорт озброєнь
Сербія	103	143	355	220	273	236	201	..	Експорт озброєнь
	502	461	921	704	1 073	531	600	..	Експортні ліцензії
Словаччина	31	31	46	57	60	66	21	14	33	41	Експорт озброєнь
	100	74	93	114	113	161	82	43	95	162	Експортні ліцензії
Південна Африка	522	..	495	638	772	1 001	1 215	1 310	1 311	327	Експортні ліцензії
Іспанія	622	622	1 225	1 435	1 480	2 032	1 596	3 500	2 547	5 190	Експорт озброєнь
	674	1 825	1 879	3 017	4 004	4 817	3 167	4 133	10 388	5 738	Експортні ліцензії
Швеція	1 224	1 377	1 624	1 597	2 085	1 924	2 037	2 219	1 462	1 833	Експорт озброєнь
	1 089	2 418	2 355	1 136	1 577	1 575	1 961	1 738	1 189	1 509	Експортні ліцензії
Швейцарія	399	247	367	435	721	726	657	1 018	757	497	Експорт озброєнь
Туреччина	242	402	407	472	623	728	677	846	1 218	1 390	Експорт озброєнь
Велика Британія	10 265	8 652	11 752	21 696	8 666	12 266	9 622	8 960	14 098	17 969	Експортні замовлення ²
	4 556	4 474	3 456	2 018	3 908	5 222	4 014	10 082	3 474	6 948	Експортні ліцензії
Україна	786	866	869	1 022	1 040	1 222	1 790	Експорт озброєнь
США ^e	14 055	13 285	13 244	13 943	12 686	17 667	13 969	13 876	14 195	16 524	Експорт озброєнь
	16 757	10 407	19 829	18 810	29 816	31 621	22 867	27 010	63 747	23 606	Угоди про експорт

Примітка: До таблиці внесені держави, які надали офіційні дані принаймні за 6 з 10 років про фінансову вартість за будь-якої з категорій: “експорт озброєнь”, “підписані контракти про експорт озброєнь”, “розміщені замовлення на експорт озброєнь”, “ліцензії на експорт озброєнь”, – середня вартість яких перевищує \$10 млн. Дані про експорт озброєнь різними державами з цієї таблиці можуть ґрунтуватися на суттєво відмінних визначеннях і методологіях і не обов’язково є порівняними.

^a Ці величини не враховують суттєву частку експорту до США.

^b Ці величини охоплюють лише експорт “воєнних озброєнь”, як це визначено національним законодавством Німеччини.

^c Дані Індії за 2003-2008рр. та 2013р. охоплюють календарний період з 1 квітня по 31 березня (тобто дані за 2013р. охоплюють період з 1 квітня 2013р. по 31 березня 2014р.). Дані за 2009р. охоплюють період з 1 квітня 2009р. по 31 грудня 2009р.

^e Ці величини враховують експорт обладнання оборонного призначення та додаткового аерокосмічного обладнання й послуг.

^d Дані США охоплюють календарний період з 1 жовтня по 30 вересня (тобто дані за 2013р. охоплюють період з 1 жовтня 2013р. по 30 вересня 2014р.). Дані США враховують лише продукцію, продану в рамках міжурядової програми Іноземних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*). Вони не враховують прямих продажів американських оборонних підприємств іноземним урядам у вигляді прямих комерційних продажів (*direct commercial sales, DCS*).

Джерела: Оприлюднена інформація або безпосередні контакти з урядами та офіційними представництвами промисловості. Повний перелік джерел і всі доступні фінансові дані про експорт озброєнь див.: <http://www.sipri.org/research/arguments/transfers/measuring/financial_values>.

V. Виробництво озброєнь і військові послуги

ОДЕ ФЛЬОРА

Огляд головних тенденцій у виробництві озброєнь

Обсяги продажу компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг у переліку *Top 100* (за винятком китайських) у 2013р. склали \$402 млрд. (таблиця 10.10). В реальних цінах це на 2% менше, ніж у 2012р.; скорочення, що почалося у 2011р., триває досі, хоча й повільніше. Попри те, що три роки поспіль продажі компаній *Top 100* зменшувалися, їх сукупний дохід у реальних цінах на 46% перевищив показник 2002р.

На компанії країн - традиційних виробників озброєнь припадало 84% продажів *Top 100*; у цьому підрозділі вони розглядаються окремо. У 2013р. усі ці країни намагалися просувати експортні поставки, продовжуючи пристосовування до непростих економічних і політичних умов. Помітних змін в оборонних індустріях країн не відбулося, однак вплив фінансово-економічної кризи на продаж озброєнь на світовому рівні був різним. Насамперед, криза призвела до скорочення військових витрат у Західній Європі та Північній Америці, де розташовані найкрупніші виробники і продавці озброєнь; і навпаки – до зростання витрат в інших регіонах (таблиця 10.11). Зростання в інших регіонах допомогло виробникам, що розвиваються, збільшити продажі. Повний Перелік СІПРІ (*Top 100*) найкрупніших компаній-виробників озброєнь і компаній-постачальників військових послуг у 2013р. (за винятком китайських), наведений у таблиці 10.12.

Ключові події в головних країнах-виробниках озброєнь

Економічне становище у країнах Глобальної Півночі, де розташований основний потенціал військового виробництва, характеризується бюджетними обмеженнями¹. Упродовж 2013р. на регіональному рівні політика жорсткої економії стримувала військові витрати, однак її вплив на інвестиційні рахунки (тобто, на закупівлі та науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, НДДКР), які держави використовують переважно для фінансування оборонної промисловості, в різних країнах був різним.

США

У 2013р. у США, які є найкрупнішим виробником озброєнь, на стратегію оборонно-промислових компаній вплинули два головні чинники: обмеження, або “верхні межі”, застосовані до всіх федеральних урядових витрат, згідно з Законом 2011р. Про збалансований бюджет і контроль над непередбаченим дефіцитом (Закон про бюджетний контроль, *Budget Control Act, BCA*), а також вихід з Іраку у 2011р. та з Афганістану у 2014р.² Хоч основний

¹ Таблиця 10.12.

² Budget Control Act of 2011, US Public Law 112-25, signed into law 2 Aug. 2011, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:SN00365>>. Про вплив цього Закону на військові витрати США див. підрозділ II розділу 9 цього видання, а також: Шьон Е., Перло-Фрімен С. Військові витрати США та бюджетна криза 2011р. – *Щорічник СІПРІ 2012*, підрозділ II розділу 4.

Таблиця 10.10. Обсяги продажу компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг у *Top 100* у 2004-2013рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Зміни 2004-13
<i>Продаж озброєнь за поточними цінами та обмінними курсами</i>											
Всього (\$ млрд.)	273	289	313	348	388	403	417	419	404	402	
Зміни (%)	16	6	8	11	11	4	3	0	-4	0	47
<i>Продаж озброєнь за постійними цінами та обмінними курсами (2013р.)</i>											
Всього (\$ млрд.)	339	348	365	384	410	441	448	427	410	402	
Зміни (%)	8	3	5	5	7	8	2	-5	-4	-2	19

Примітка: дані стосуються компаній з *Top 100* за відповідні роки; це означає, що кожного року склад компаній є різним, як і розподіл місць на підставі несуперечливих вибірок даних. Зокрема, дані за 2012р. у цій таблиці відрізняються від аналогічних даних у таблиці 10.11.

Джерело: Таблиця 10.12 та База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

бюджет Міністерства оборони (МО), згідно з *BCA*, у 2013р. підлягав обов'язковим скороченням, угоди Конгресу, зокрема Міжпартійна бюджетна угода (*Bipartisan Budget Agreement*) – разом з використанням бюджету на закордонні операції у надзвичайних ситуаціях (*Overseas Contingencies Operations*), в якому закладені значні кошти на придбання озброєнь, – надали МО можливість на найближчу перспективу дещо послабити тиск обмежень на видатки³. Проте, у 2013р. витрати МО зменшилися, і це, разом зі зниженням військової активності на Близькому Сході і в Азії, принаймні частково пояснює невелике зменшення з 2011р. продажу провідних компаній США. Найбільш значне скорочення продажів зазнали компанії-виробники броньованих машин і такі компанії, як *KBR*, що постачають послуги на театрі воєнних дій⁴.

Представники оборонної промисловості США передбачали зниження витрат внаслідок виводу військ з Іраку, згідно з Угодою про статус збройних сил від 14 грудня 2008р. (*Status of Forces Agreement*), і світової фінансово-економічної кризи. Деякі компанії, зокрема *Lockheed Martin*, почали заздалегідь готуватися до низхідного бюджетного циклу, впроваджуючи класичну трикомпонентну стратегію⁵. Спочатку вони впорядкували

³ Bipartisan Budget Act of 2013, US Public Law 113-67, signed into law 26 Dec. 2013, <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-113publ67/html/PLAW-113publ67.htm>>.

⁴ *KBR* у 2009р. була 15-ю, однак у 2013р. не потрапила до *Top 100*. Див.: Джексон С.Т. Перелік СІПРІ найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2010р. – *Щорічник СІПРІ 2012*, підрозділ IV розділу 5; Fleurant, A. and Perlo-Freeman, S., 'The top 100 arms producing and military services companies in the world, 2013', SIPRI Fact Sheet, Dec. 2014, <<http://www.sipri.org/research/armaments/production/recent-trends-in-arms-industry>>.

⁵ White House, 'President Bush and Iraq Prime Minister Maliki sign the Strategic Framework Agreement and Security Agreement', Press release, 14 Dec. 2008, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/12/20081214-2.html>>. *Lockheed Martin* розпочав скорочувати штат і проводити реструктуризацію підрозділів у 2009р. Див.: Potter, M., 'Lockheed continues layoffs as restructuring continues', CBS Money Watch, 26 Oct. 2009, <<http://www.cbsnews.com/news/lockheed-continues-layoffs-as-restructuring-continues/>>.

свою діяльність, проводячи реорганізацію і позбуваючись деяких підрозділів, що в деяких випадках призводило до звільнення робітників і закриття окремих підприємств⁶. Прогнозованої хвилі консолідації компаній, як це було після завершення холодної війни, поки не спостерігалось. Навпаки, найкрупніші гравці в оборонній промисловості США реорганізували свій бізнес шляхом відокремлення певних підрозділів. Один з найбільш значних прикладів такої реструктуризації – рішення *Northrop Grumman* відокремити у 2011р. суднобудівне підприємство *Huntington Ingalls Industry*. Таким чином діяли й інші компанії⁷. Реорганізація шляхом відокремлення, а не шляхом консолідації, вірогідно, частково пов'язана з очевидним негативним ставленням МО до злиття головних підрядників зі збройними силами США⁸. Помітні винятки з цього – придбання компанією *United Technologies* корпорації *Goodrich* у 2011р. і купівля *Alliant Techsystems* корпорації *Orbital Sciences* – виробника ракет і супутників. Водночас, внаслідок раціоналізації ланцюга поставок процес консолідації відбувався переважно серед менших виробників⁹.

Другим стратегічним підходом багатьох компаній США була диверсифікація, шляхом якої вони шукали можливості продажу поза ринком озброєнь. Зробивши висновки з досвіду минулого, що не завжди був успішним, компанії звернули увагу на невійськові сектори ринку, які мають багато спільного з традиційними ринками, особливо в застосуванні технологій.

Ці т.зв. суміжні ринки охоплюють сектори комп'ютерної безпеки, енергетики та доквілля, інформаційних технологій в охороні здоров'я та моделюванні¹⁰. Крім спільних рис у застосуванні технологій, вони мають ще багато чого спільного з ринком озброєнь. Багато проектів на суміжних ринках створюються в державних і публічних установах, близьких до оборонної промисловості. На деяких ринках, зокрема енергетичному, проекти

⁶ Упродовж 2008-2009рр. внаслідок раціоналізації п'яти провідних виробників озброєнь США було скорочено 12 тис. робочих місць. Див.: Bélanger, Y. et al., *Les Mutations de L'Industrie de Défense: Regards Croisés sur Trois Continents* [Зміни в оборонній промисловості: погляд на три континенти], Cahiers de L'Institut de Recherche Stratégique de L'Ecole Militaire (IRSEM) no.10 (IRSEM EcoleMilitaire: Paris, 2012), p.60.

⁷ Northrop Grumman, 'Northrop Grumman completes spin-off of Huntington Ingalls Industries, Inc.', Press release, 31 Mar. 2011, <<http://investor.northropgrumman.com/phoenix.zhtml?c=112386&p=irol-newsArticle&ID=1544584&highlight=>>. Інший приклад суттєвої реструктуризації – розділення компанії *ITT* на три спеціалізовані підрозділи; оборонною діяльністю займатиметься окремий підрозділ *ITT Exelis*. Див.: 'ITT complete split into 3 separate companies', Bloomberg News, 31 Oct. 2011. Про передісторію та загальну дискусію стосовно реструктуризації у військовій промисловості див.: Sköns, E. and Gill, B., 'Arms production', *SIPRI Yearbook 1996*, pp.411-455.

⁸ Джексон (посилання 4).

⁹ Depass, D., 'Alliant spinoff, merger completed', *Star Tribune*, 9 Feb. 2015. Grant Thornton, 'Aerospace & defense update: mergers, acquisitions and the operating environment', Update (Spring 2012), <https://www.grantthornton.com/staticfiles/GTCom/Aerospace%20and%20Defense/AD_MA_Update_Spring_2012.pdf>; PricewaterhouseCoopers, 'Mission control: fourth-quarter 2014 aerospace and defense industry mergers and acquisitions analysis', Analysis, Feb. 2015, <http://www.pwc.com/en_US/us/industrial-products/publications/assets/pwc-aerospace-defense-industry-mergers-acquisitions-q4-2014.pdf>.

¹⁰ Lemer, J. and Thomas, H., 'Defence groups diversify amid budget cuts', *Financial Times*, 20 Sep. 2011; Dehoff, K., Dowdy, J. and Niehaus, J., 'Managing a downturn: how the US defense industry can learn from its past', McKinsey & Co. insights and publications, Apr. 2013, <http://www.mckinsey.com/insights/manufacturing/managing_a_downturn>.

Таблиця 10.11. Регіональні та національні частки у продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь з *Top 100 СППІ* (за винятком Китаю) у 2013р., порівняно з 2012р.^a Дані наведені в \$ млрд. у поточних цінах за валютними курсами. Сума складових може не збігатися з підсумком через округлення.

Кількість компаній	Регіон/ країна ^b	Продаж (\$ млрд.)		Зміни у 2012-2013 (%)		Частка в загальному продажу у 2013 (%)
		2013	2012 ^c	номінальні ^c	реальні ^d	
39	Північна Америка	225,6	232,9	-3	-5	56,1
38	США	224,8	232,1	-3	-5	55,9
1	Канада	0,8	0,8	-5	-3	0,2
30	Західна Європа	113,2	110,6	-2	-1	28,1
10	Велика Британія	44,8	44,3	1	0	11,1
6	Франція	25,4	22,3	14	9	6,3
2	Транс'європейські ^e	16,6	16,2	2	-2	4,1
2	Італія	12,1	13,8	-13	17	3,0
4	Німеччина	6,9	6,7	2	-2	1,7
1	Швеція	3,0	2,9	2	-2	0,7
2	Швейцарія	1,6	1,2	32	31	0,4
1	Норвегія	1,1	1,2	-8	-9	0,3
1	Фінляндія	1,0	0,9	12	7	0,2
2	Іспанія	0,9	1,1	-20	-24	0,2
11	Східна Європа	33,3	26,9	24	20	8,3
10	Росія	31,7	25,4	25	20	7,9
1	Україна	1,7	1,4	17	17	0,4
9	Інші встановлені виробники	15,4	17,3	-11	-5	3,8
3	Ізраїль	7,4	7,0	6	-2	1,8
4	Японія ^e	6,1	8,5	-28	-12	1,5
2	Австралія	1,9	1,8	5	10	0,5
11	Нові виробники	14,7	13,9	6	4	3,6
5	Південна Корея	5,2	4,5	16	11	1,3
3	Індія	5,1	5,5	-8	-9	1,3
1	Сінгапур	2,0	1,9	7	5	0,5
1	Бразилія	1,2	1,1	14	19	0,3
1	Туреччина	1,1	0,9	29	27	0,2
100	Всього	402,3	401,5	0	-2	100,0

^a Хоча відомо, що окремі китайські оборонні підприємства за своїми розмірами можуть бути внесені до *Top 100*, але вони не потрапили до нього через брак порівнянних і надійних даних. Компанії інших країн, зокрема Казахстану та України, за умов наявності даних також могли опинитися в *Top 100*.

^b Дані про країну чи регіон означають продаж озброєнь компаніями з *Top 100*, центральний офіс яких розташований у відповідній країні чи регіоні, в т.ч. їх закордонних дочірніх компаній; тому ці дані не враховують продаж озброєнь, фактично вироблених у цій країні чи регіоні.

^c Дані про обсяги продажу озброєнь за 2012р. стосуються компаній з *Top 100* за 2012р., а не за 2013р. Дані наведені у поточних цінах 2013р. за валютними курсами.

^e У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу у 2012-2013рр. у доларах США в поточних цінах.

^d У цьому стовпчику наведені зміни в обсягах продажу у 2012-2013рр. у доларах США в постійних цінах 2013р.

^e До транс'європейських компаній належать *EADS (Airbus)* та *CNH Industrial*.

^e Дані стосовно Індії враховують приблизну оцінку вартості продажів артилерійських заводів.
Джерело: Таблиця 10.12.

започатковувалися в рамках запровадженого у 2009р. плану економічного оздоровлення, а гроші надавалися МО конкретно на розробку проекту зеленої енергетики¹¹.

Третім компонентом стратегії оборонної промисловості США було стимулювання іноземного продажу, що є також метою сьогодишньої Адміністрації США. Багато років промисловість закликала спростити і вдосконалити процес надання експортних ліцензій, і у 2009р. Адміністрація Б.Обами заявила про початок реформування експортного контролю¹². Паралельно у 2011р. МО в кооперації з промисловістю започаткувало програму розвитку “оборонних переваг експортоспроможності”¹³. Ці ініціативи свідчать про бажання частини промисловості та федеральної виконавчої влади США спільно працювати над спрощенням процесу постачання озброєнь і сприянням експорту¹⁴. Програма МО спрямована на заохочення промисловості ще на стадії розробки створювати “експортоспроможні” системи певних озброєнь, як це вже певний час роблять європейські компанії. Хоча після завершення холодної війни компанії США домінують на світовому ринку озброєнь, вони залишаються дуже залежними від внутрішнього ринку¹⁵, і складні умови внутрішньої торгівлі спонукають багатьох крупних підрядників звертати більше уваги на експортний ринок¹⁶.

Опубліковані у 2014р. економічні показники свідчать про покращення ринкових умов в оборонній промисловості. Водночас, жорсткі обмеження федерального бюджету, які наразі впливають на витрати МО – а ситуація навряд чи зміниться на краще під час виборчих перегонів 2015-2016рр., – і нова міжнародна криза, що вимагає військової відповіді США, не дають змоги точно прогнозувати, який напрям оберуть США у короткостроковій перспективі, особливо стосовно інвестиційних рахунків.

¹¹ US Department of Defense, ‘Department of Defense information related to the American Recovery and Reinvestment Act of 2009 (Recovery Act)’, [n.d.], <<http://www.defense.gov/recovery>>.

¹² Про ініціативу реформи експортного контролю див. підрозділ I цього розділу, а також: US Department of State, Directorate of Defense Trade Controls, ‘Export control reform’, 31 July 2014, <<https://www.pmdtdc.state.gov/ECR/index.html>>.

¹³ US Department of Defense, Office of the Under Secretary of Defense for Acquisition, Technology and Logistics, ‘Defense exportability features’, 7 Aug. 2014, <<http://www.acq.osd.mil/ic/DEF.html>>.

¹⁴ US Department of Defense, *Department of Defense Fiscal Year (FY) 2016 President’s Budget Submission*, Defense Wide Justification Book, vol.3 of 3, Research, Development, Test And Evaluation, Defense-wide (Office of the Secretary of Defense: Washington, DC, Feb. 2015).

¹⁵ Звітування головних постачальників США про іноземні продажі у кращому випадку можна назвати неоднорідним. Дані про продажі, виконані через Уряд за програмою Продажу зброї та військової техніки іноземним державам (*Foreign Military Sales programme*), вносяться до щорічних звітів компаній, але дані про прями комерційні продажі або продажі через дочірні підприємства іноді вносяться до сукупних продажів іноземним державам і можуть охоплювати як продажі необоронним урядовим юридичним особам, так і необоронним компаніям. Щорічні звіти за 2013р. п’яти провідних постачальників озброєнь США (*General Dynamics, L3 Communications, Lockheed Martin, Northrop Grumman and Raytheon*) показують – дуже приблизно, – що обсяги іноземного продажу дорівнюють від 7% до 20% загального обсягу. Наприклад, французька суднобудівна компанія *DCNS* і *Thales Group* у щорічних звітах за 2013р. вказали, що частка іноземного продажу кожної з них того року складала 40%.

¹⁶ Cameron, D., ‘Northrop Grumman, Raytheon pledge boost in spending and exports’, *Wall Street Journal*, 29 Jan. 2015; ‘Marilyn Hewson: Lockheed wants to increase exports by 20%; targeting AsiaPacific, Middle East’, *ExecutiveBiz*, 10 July 2012, <<http://blog.executivebiz.com/2012/07/lockheed-looking-to-try-hand-in-international-market-in-unsure-budget-environment-marilyn-hewson-comments/>>.

Західноєвропейські виробники

Стагнація або скорочення військових видатків у Європі на фоні незначних успіхів у забезпеченні попиту і пропозиції в поставках озброєнь на регіональному рівні призвели до застосування найкрупнішими європейськими виробниками озброєнь у своїх бізнес-стратегіях – як і їх колегами у США – раціоналізації, диверсифікації і переорієнтації на міжнародний продаж. Проте, як і у США, масштабні консолідації тут відбувалися рідко. Найбільш значною подією у цій галузі було оголошення в середині 2014р. про угоду між французьким виробником наземних озброєнь *Nexter* і німецьким *Krauss MaffeiWegmann* про створення у 2015р. спільного підприємства¹⁷. Водночас, після невдалої спроби у 2012р. об'єднати британську компанію *BAE Systems* з транс'європейською *EADS* відбулися кілька транскордонних об'єднань¹⁸. На початку 2014р. *EADS* перетворилася на *Airbus Group* і на базі її активів були створені три компанії: *Airbus Aviation*, *Airbus Defence and Space* та *Airbus Helicopters*. Зміна назви та реорганізація бізнесу показують, що для групи важливим є цивільне виробництво, яке складає більшу частку в її загальному виробництві¹⁹.

Невдача зі злиттям *BAE-EADS* виявила розбіжності серед трьох головних європейських країн-виробників озброєнь – Великою Британією, Німеччиною і Францією – в підходах до задоволення військових потреб та реорганізації надзору за постачальниками. У виробництві озброєнь досі переважають національні пріоритети, проте останні ініціативи, започатковані Європейською комісією з метою гармонізації законодавств країн-членів ЄС, повинні створити умови для більш глибокої інтеграції²⁰. Попри заклики до створення європейської “оборонної і технологічної промислової бази”, невдачі зі злиттями викликають за сучасних умов сумніви в реалістичності масштабних транс'європейських угод²¹.

Якщо масштабні злиття та поглинання в Європі виглядають скоріше як виняткові та короткострокові явища, то менші за масштабами придбання відбуваються значно частіше. Зокрема, у 2014-2015рр. були зроблені важливі придбання у виробничих секторах ракетного палива та крупнокаліберних боеприпасів, які в багатьох країнах вважаються ключовими сегментами ринку. Можливо, ця тенденція триватиме й у 2015р. У 2010р.

¹⁷ Об'єднання компаній відбувалося з деяким відставанням від графіка. Tran, P. and Müller, A., ‘Nexter, KMW announce joint venture with “intended unification”’, *Defense News*, 1 July 2014.

¹⁸ Джексо С.Т. Ключові події в головних країнах-виробниках озброєнь у 2011-2012рр. – *Щорічник СІПІ 2013*, підрозділ I розділу 4.

¹⁹ Colart, L., ‘EADS devient Airbus pour changer de stratégie commerciale’ [*EADS* перетвориться на *Airbus*, щоб змінити торгову стратегію], *France info*, 2 Jan. 2014, <<http://www.franceinfo.fr/actu/economie/article/eads-devient-airbus-group-pour-changer-de-strategie-commerciale-309935>>.

²⁰ Mampaey, L. et al., ‘Study on the implementation of Directive 2009/43/EC on transfers of defense-related products’, Group for Research and Information on Peace and Security (GRIP), 22 Aug. 2014.

²¹ Meddah, H., ‘L'échec de la fusion EADS-BAE souligne le double discours des Etats’ [Невдача зі злиттям *EADS-BAE* виявила подвійні стандарти держав], *L'Usine Nouvelle*, 11 Oct. 2012; ‘A European mega-merger? Nein, danke’, *The Economist*, 13 Oct. 2012; Chuter, A., ‘Top 100 Europe: Mergers find little traction’, *Defense News*, 21 July 2013.

французька компанія *Safran Group* придбала компанію-виробника енергетичних матеріалів *SNPE*, яку у 2013р. продала компанії *Nexter*²². У 2014р. *Nexter* купила також два підрозділи з виробництва боєприпасів і ракетного палива у британської компанії *Chemring*²³. Ще один приклад у секторі виробництва боєзапасів – придбання у 2013р. норвезькою компанією *Nammo Group* виробничого об'єкта в Іспанії у *General Dynamics European Land Systems-Santa Bárbara Sistemas*²⁴. На відміну від цих стратегічних придбань, купівля *SAAB* підприємства *Kockums* з будівництва підводних човнів – розташованої у Швеції філії німецької компанії *ThyssenKrupp Marine Systems (TKMS)*, – було мотивовано переважно іншими міркуваннями. Повернення *Kockums* у власність Швеції послабило її занепокоєння управлінням *Kockums* менеджерами *TKMS* і, водночас, повернуло деякі шведські суднобудівні потужності під контроль держави²⁵.

Експорт залишається найважливішим пріоритетом для всіх європейських виробників озброєнь. Більшість урядів підтримують його і мають значні спеціально виділені людські, адміністративні, фінансові ресурси для сприяння національним компаніям в отриманні крупних контрактів за кордоном²⁶. Водночас, деякі країни, зокрема Німеччина та Норвегія, проголосили більш жорстку експортну політику, хоча оцінювати її вплив (якщо такий буде) на промисловість поки що зарано. За умов дуже обмежених національних бюджетів на закупівлю озброєнь, європейська оборонна промисловість з метою відшкодування зменшення замовлень на внутрішньому ринку почала більшою мірою покладатися на іноземні продажі. Тому окремі європейські виробники мають більший досвід у просуванні таких продажів, ніж їх колеги у США²⁷.

Надмірність виробничого оборонного потенціалу в Європі як на національному, так і регіональному рівнях на додаток до очевидного браку прогресу в консолідації європейських компаній-постачальників і скорочення попиту на військову техніку наводять на думку, що до більшої інтегрованості європейського ринку озброєнь та оборонної промисловості ще далеко. Сьогодні головні європейські країни-виробники озброєнь стикаються з важким вибором під час визначення пріоритетів витрат. Франція вирішила захистити оборонні капіталовкладення від заходів жорсткої економії, що застосовуються

²² Cabirol, M., '3 millions d'euros: c'est le prix modeste payé par Nexter pour s'offrir SNPE' [Три мільйони євро – помірна ціна, за якою *Nexter* купив *SNPE*], *La Tribune*, 30 Dec. 2013.

²³ Nexter Group, 'Nexter Systems signs acquisition agreements for the companies Mecar and SimmelDifesa with Chemring Group', Press release, 24 Apr. 2014, <<http://www.nexter-group.fr/en/press-releases/649-nexter-systems-annonce-la-signature-des-contrats-d'acquisition-des-societes-mecar-et-simmel-difesa-aupres-du-groupe-chemring>>.

²⁴ Nammo Group, 'Nammo and Santa Bárbara Sistemas reach agreement for takeover of the Palencia factory', Press release, 30 Nov. 2012, <<http://www.nammo.com/news-and-events/news/nammo-and-santa-barbara-sistemas-reach-agreement-for-takeover-of-the-palencia-factory/>>.

²⁵ Anderson, G., 'SAAB agrees to buy Kockums', *Jane's Defence Industry*, 29 June 2014.

²⁶ Béraud-Sudreau, L. et al., 'The extra-EU defence exports' effects on European armaments cooperation', SIPRI Report for the European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union, Directorate B, Policy Department, Feb. 2015 (неопубліковано).

²⁷ Останні дані СІПРІ показують, що вітчизняні замовлення досі складають більшу частину загального товарообігу. Див.: Béraud-Sudreau et al. (посилання 26).

до загальних урядових витрат. Закон про військове планування на 2014-2019рр. (*Loi de programmation militaire*) зберігає стабільні рівні витрати для підтримки головних програм закупівель, зокрема багатоцільової броньованої машини *Scorpion*, яка коштуватиме €2млрд. (\$2,2 млрд.)²⁸. Замовлення на програму модернізації *Scorpion* отримав консорціум вітчизняних компаній за принципом переваги національного виробника, що суперечить принципам Європейської комісії, які встановлюють рівні можливості на європейському ринку озброєнь²⁹.

Росія

У 2009р. Росія розпочала виконання амбітного широкомасштабного плану військової модернізації – Державної програми озброєння, яка забезпечується значними ресурсами, отриманими від доходів з продажу нафти³⁰. До кінця 2014р. ціна нафти була дуже високою. Згідно з Програмою, головними цілями Уряду Росії є забезпечення кращих спроможностей збройних сил, модернізація і вдосконалення виробничих потужностей оборонної промисловості³¹. Багато аналітиків вважали, що суперечлива угода з придбання десантних кораблів *Mistral* у Франції, скасована у 2014р. через втручання Росії у кризу в Україні, частково була зумовлена російським планом імпортозаміщення. Повідомлялося, що окремі частини кораблів були зроблені в Росії, а Франція забезпечувала підготовку фахівців і передачу знань, які допоможуть модернізувати російські суднобудівні верфі³². Тому можна припустити, що російська програма модернізації залежить як від вітчизняних розробок і виробництва озброєнь, так і від іноземних поставок, які мають заповнити прогалини³³.

Програма модернізації 2009р. позитивно відбилася на багатьох російських компаніях, що можна спостерігати за змінами в *Top 100 СІПРІ* компаній-виробників озброєнь³⁴. З 2009р. російські виробники за обсягами продажу озброєнь постійно підвищували свої рейтинги в цьому переліку, завдяки

²⁸ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 à 2019 [Закон про військове планування на 2014-2019рр.], French law 2013-1168 of 18 Dec. 2013, <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000028338825>; Tran, P., 'France awards €5 billion Scorpion vehicle contract', *Defense News*, 6 Dec. 2014.

²⁹ European Commission, 'Towards a more competitive and efficient defence and security sector', Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2013) 542 final, 24 July 2013.

³⁰ Nichol, J., *Russian Military Reform and Defense Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R42006 (US Congress, CRS: Washington, DC, 24 Aug. 2011); Oxenstierna, S., 'The Russian defence budget and the state armament programme up to 2020', Paper prepared for SIPRI's 17th Annual International Conference on Economics and Security, SIPRI, Stockholm, 14-15 June 2013.

³¹ Anderson, G., 'The Russian defence industrial base', RUSI Defence Systems, June 2009.

³² Ibister, R. and Quéau, Y., *An Ill Wind: How the Sale of Mistral Warships to Russia is Undermining EU Arms Transfers Controls* (GRIP and SaferWorld, Nov. 2014). Про *Mistral* див. також підрозділ III розділу 3 цього видання.

³³ Джексон С.Т. Виробництво озброєнь. – *Щорічник СІПРІ 2010*, підрозділ IV розділу 6.

³⁴ Pyadushkin, M., 'Russia's military modernization under President Putin', *Aviation Week & Space Technology*, 15 Jan. 2015.

переважно замовленням своїх збройних сил. *Алмаз-Антей*, який у 2012р. збільшив продаж на 34% (таблиця 10.12), може незабаром увійти до *Тор 10*.

З метою прискорення процесу модернізації збройних сил російська влада під час імпорту озброєнь постійно намагалася внести до структури діяльності спільних підприємств передачу технологій або спільне виробництво систем³⁵. Попри те, що наразі внутрішній продаж озброєнь Росії перевищує обсяги попередніх років, вона залишається другим найкрупнішим постачальником озброєнь у світі (таблиця 10.1 підрозділу I). Експортні угоди Росії часто охоплюють поставки технологій або спільне виробництво. До останнього часу Росія перебувала в унікальному становищі, будучи одночасно визнаним виробником і постачальником озброєнь, який, проте, продовжує імпортувати певні системи основних звичайних озброєнь з метою пришвидшення передачі знань для покращення власного виробничого потенціалу.

Сьогодні зарано говорити, чи суттєвим виявиться вплив санкцій, запроваджених ЄС, США та рядом інших країн, зокрема Австралією, Канадою, Японією до Росії через її втручання у триваючий конфлікт в Україні на процес модернізації російської оборонної промисловості. Санкції разом зі зменшенням цін на нафту в останньому кварталі 2014р. вже завдали Росії шкоди. Ряд аналітиків вважають, що на початку 2015р. Росія увійде в рецесію³⁶. Водночас, придбання озброєнь у 2015р. продовжують фінансуватися з бюджету, а у 2016-2017рр. ці витрати планують суттєво збільшити³⁷.

Через суперечливу і спекулятивну інформацію про успіхи Росії у виробництві озброєнь і модернізації промисловості, проаналізувати реальні досягнення дуже важко. Не сприяє цьому й низький рівень прозорості.

Виробники, що розвиваються

Тор 100 компаній-виробників озброєнь тепер містить нову категорію – виробники, що розвиваються. Це дає можливість відстежити прогрес компаній, розташованих у країнах, які заявили про плани збільшити виробництво озброєнь. На усі ці країни разом – Бразилію, Індію, Сінгапур, Південну Корею і Туреччину – припадає невелика частка всіх світових поставок *Тор 100*. Водночас, зростання кількості та вартості угод, амбітні цілі урядів стосовно вітчизняного виробництва озброєнь, стратегії експорту спонукають до подальшого вивчення таких компаній мірою їх потрапляння до переліку найкрупніших виробників.

Зростаюча оборонна промисловість Південної Кореї спочатку базувалася на значному внутрішньому попиті, зокрема на вітчизняному виробництві комплектуючих для озброєнь, імпортованих зі США. Водночас, держава також прагне забезпечити надійні позиції на експортному ринку

³⁵ Nichol (посилання 30).

³⁶ Zavyalova, K. and Kelly, L., 'Russia in recession in 2015, ruble to stay pressured: Reuters poll', Reuters, 22 Dec. 2014.

³⁷ Про військові витрати Росії в контексті української кризи див. підрозділ IV розділу 3 цього видання.

та, за офіційними даними, її експорт у 2014р. досяг \$3,6 млрд.³⁸ Ще один з виробників, що розвиваються, Індія, має у *Top 100* за 2013р. другу найвищу кількість компаній (три) з обсягом продажу, еквівалентним продажам п'яти компаній Південної Кореї. Попри заяви останніх урядів Індії про намір створити сучасну, технологічно просунуту оборонну промисловість, здатність країни реалізувати цю мету залишається сумнівною. Продаються переважно вироблені за ліцензією озброєння іноземної розробки, тоді як виробництво вітчизняних систем упродовж десятиріч зазнає проблем.

У *Top 100* підвищили рейтинги бразильська авіаційна компанія *Embraer* і турецька компанія-виробник електроніки *Aselsan*; вперше вони з'явилися у *Top 100* у 2011р. і 2010р., відповідно, і з того часу залишаються в переліку. Внесення їх до переліку частково пояснюється зростаючим продажем і, частково, виходом з переліку компаній Глобальної Півночі через падіння їх продажів.

³⁸ Jun, J., 'S. Korea exports reach record high', *Korea Times*, 4 Jan. 2015.

Таблиця 10.12. Перелік СППРІ 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (за винятком Китаю) у 2013р.^a

Дані про обсяги продажу озброєнь, загальні обсяги продажу і прибутки наведені в \$ млн. Позначка (.) означає, що даних немає.

Місце ^b	2013	2012	Компанія ^c	Країна	Продаж озброєнь		Загальний продаж, 2013	% продажу озброєнь у загальному, 2013	Загальний прибуток, 2013	Загальна зайнятість, 2013
					2013	2012				
1	1	1	Lockheed Martin	США	35 490	36 000	45 500	78	2 981	115 000
2	2	2	Boeing	США	30 700	30 600	86 623	35	4 585	168 400
3	3	3	BAE Systems	Велика Британія	26 820	26 770	28 406	94	275	84 600
4	4	4	Raytheon	США	21 950	22 500	23 706	93	2 013	63 000
5	6	6	Northrop Grumman	США	20 200	19 400	24 661	82	1 952	65 300
6	5	5	General Dynamics	США	18 660	20 940	31 218	60	2 357	96 000
7	7	7	EADS ^d	Транс'європейська	15 740	15 400	78 693	20	1 959	144 060
8	9	9	United Technologies Corp.	США	11 900	12 120	62 626	19	5 721	212 000
9	8	8	Fimmesanica	Італія	10 560	12 530	21 292	50	98	63 840
10	11	11	Thales	Франція	10 370	8 880	18 850	55	761	65 190
11	10	10	L-3 Communications	США	10 340	10 840	12 629	82	778	48 000
ДК	ДК	ДК	BAE Systems Inc. (BAE Systems, Велика Британія)	США	10 300	10 370	11 363	91
12	14	14	Алмаз-Антей	Росія	8 030	5 810	8 547	94	399	..
ДК	ДК	ДК	EADS Cassidian (EADS)	Транс'європейська	6 750	6 420	7 936	85	566	28 800
13	13	13	Huntington Ingalls Industries	США	6 550	6 440	6 820	96	261	38 000
14	17	17	Rolls Royce	Велика Британія	5 550	4 990	24 239	23	2 155	55 200
15	18	18	Об'єднанная авиастроительная компания ^e	Росія	5 530	4 440	6 913	80	1 395	..
16	15	15	Safran	Франція	5 420	5 300	19 515	28	1 584	66 230
17	19	19	Объединенная судостроительная компания ^e	Росія	5 120	4 150	6 377	80	94	..
18	16	16	Honeywell	США	4 870	5 110	39 055	12	3 924	131 000
ДК	ДК	ДК	Pratt & Whitney (United Technologies, США)	США	4 800	4 200	14 501	33	1 876	31 700
19	24	24	DCNS	Франція	4 460	3 580	4 460	100	138	13 650
20	25	25	Textron	США	4 380	3 550	12 104	36	498	32 000
21	29	29	Booz Allen Hamilton	США	4 100	3 200	5 479	75	232	22 700
22	12	12	Leidos ^f	США	3 930	7 820	5 772	68	164	22 000

23	20	General Electric	США	3 850	4 100	146 045	3	13 057	307 000
ДК	ДК	Eurocopter Group (EADS)	Франція	3 760	3 700	8 363	45	526	22 400
ДК	ДК	MBDA(BAE Systems, Велика Британія/ EADS, Транс'європейська/ Finmeccanica, Італія)	Транс'європейська	3 720	3 860	3 718	100	..	10 000
ДК	ДК	Sikorsky (UTC)	США	3 630	4 510	6 253	58	594	16 520
24	22	ITT Exelis	США	3 560	3 800	4 816	74	281	17 200
25	26	Вертолётъ Росии ^g	Росія	3 500	3 520	4 343	80	298	41 200
26	30	Babcock International Group	Велика Британія	3 270	3 180	5 543	59	407	10 260
27	32	Mitsubishi Heavy Industries ^h	Японія	3 240	3 010	34 318	9	1 643	80 580
28	27	SACI International	США	3 200	3 300	3 565	90	136	15 300
ДК	ДК	AgustaWestland (Finmeccanica)	Італія	3 180	2 940	5 413	59	345	13 230
29		Science Applications ⁱ	США	3 170	..	4 121	77	113	13 000
30	21	Oshkosh Truck	США	3 050	3 950	7 665	40	316	11 900
31	34	Saab	Швеція	2 950	2 900	3 645	81	114	14 140
32	33	Rheinmetall	Німеччина	2 860	3 000	6 126	47	283	21 080
33	28	Harris ^e	США	2 850	3 220	5 012	57	534	14 000
34	39	Bechtel ^f	США	2 800	2 500	39 400	7
35	36	Elbit Systems	Ізраїль	2 780	2 740	2 922	95	824	11 670
36	42	Объединенная двигателестроительная корпорация ^e	Росія	2 720	2 460	4 995	54	9	83 400
37	40	Hewlett-Packard ^k	США	2 700	2 500	112 298	2	5 113	315 700
38	38	Israel Aerospace Industries	Ізраїль	2 660	2 540	3 642	73	83	..
39	47	Serco ^e	Велика Британія	2 560	2 200	8 037	32	149	120 540
ДК	ДК	EADS Astrium (EADS)	Франція	2 530	2 540	7 681	33	456	17 000
40	23	Computer Sciences Corp.	США	2 400	3 690	12 998	18	674	79 000
41	37	Rockwell Collins	США	2 400	2 590	4 610	52	632	18 300
42	43	Hindustan Aeronautics	Індія	2 390	2 430	2 582	93	467	..
43	35	URS Corporation	США	2 310	2 850	10 991	21	247	50 000
44	46	General Atomics ^j	США	2 280	2 200
45	48	CEA	Франція	2 270	2 190	5 732	40	57	15 870
46	74	Тактическое ракетное вооружение	Росія	2 230	990	2 421	92	138	39 890
47	41	ManTech International	США	2 210	2 470	2 310	96	-615	7 800
ДК	ДК	Сухой (ОАК, Росія)	Росія	2 180	2 310	2 813	78	379	..

Місце ^b	2013	2012	Компанія ^c	Країна	Продаж озброєнь		Загальний продаж, 2013	% продажу озброєнь у загальному, 2013	Загальний прибуток, 2013	Загальна зайнятість, 2013
					2013	2012				
48	31	DynCorp	США	2 120	3 040	3 287	65	-254	20 000	
49	51	ST Engineering	Сінгапур	2 020	1 890	5 302	38	464	22 840	
50	45	Fluor ^d	США	1 970	2 260	27 352	7	668	38 130	
51	54	Rafael	Ізраїль	1 960	1 700	2 001	98	99	7 000	
ДК	ДК	Selex ES SpA (Finmeccanica)	Італія	1 930	880	2 641	73	-426	10 600	
52	57	Dassault Aviation Groupe	Франція	1 860	1 470	6 100	31	647	11 600	
53	60	Концерн Радиоэлектронные технологии	Росія	1 850	1 380	2 427	76	207	48 550	
S	S	Dassault Aviation (Dassault Aviation Groupe)	Франція	1 840	1 410	5 267	35	478	8 080	
54	49	Indian Ordnance Factories	Індія	1 820	2 130	1 918	95	..	93 520	
55	52	Cobham	Велика Британія	1 820	1 880	2 797	65	361	10 090	
56	44	Alliant Techsystems	США	1 820	2 330	4 775	38	341	16 000	
ДК	ДК	Alenia Aermacchi (Finmeccanica)	Італія	1 790	2 100	4 440	40	242	11 700	
57	56	ThyssenKrupp	Німеччина	1 770	1 530	52 831	3	..	156 860	
58	58	Укроборонпром	Україна	1 680	1 440	1 871	90	65	120 000	
59	61	Fincantieri	Італія	1 500	1 300	5 061	30	113	20 390	
60	69	Korea Aerospace Industries	Південна Корея	1 400	1 030	1 841	76	82	3 140	
ДК	ДК	Иркут (ОАК, Росія)	Росія	1 320	1 090	1 818	73	14	..	
61	63	Diehl ^e	Німеччина	1 230	1 200	3 858	32	..	14 520	
62	68	Embraer	Бразилія	1 210	1 060	6 325	19	361	19 280	
ДК	ДК	Thales Systemes Aéroportés	Франція	1 200	930	1 200	100	105	..	
63	59	QinetiQ	Велика Британія	1 190	1 410	1 862	64	..	6 220	
64	92	GenCorp	США	1 120	830	1 383	81	3	5 390	
65	87	Aselsan	Туреччина	1 110	860	1 140	97	125	5 340	
66	88	LIG Nex1	Південна Корея	1 100	850	1 103	100	50	2 920	
ДК	ДК	Уфимское моторостроительное объединение (ОДК, Росія)	Росія	1 100	760	1 183	93	80	..	
67	64	Kongsberg Gruppen ^h	Норвегія	1 080	1 180	2 778	39	208	7 490	
68	55	Mitsubishi Electric	Японія	1 070	1 550	41 540	3	1 572	124 310	
69	71	Precision Castparts	США	1 060	1 010	9 616	11	1 784	29 100	
70	70	Triumph Group	США	1 050	1 030	3 763	28	206	13 830	

71	84	Austal	Австралія	1 030	880	1 084	95	31	..
ДК	ДК	Севмаш (ОСК, Росія)	Росія	1 030	1 170	1 369	75	6	..
72	75	Krauss-Maffei Wegmann	Німеччина	1 010	980	1 062	95
73	83	Patria Industries	Фінляндія	1 000	890	1 095	91	125	3 610
74	81	Nexter	Франція	990	910	1 045	95	98	2 780
75	53	Kawasaki Heavy Industries ^h	Японія	970	1 850	14 195	7	395	34 620
76	74	Meggitt	Велика Британія	960	990	2 558	38	363	10 720
77	67	Samsung Techwin	Південна Корея	960	1 080	2 660	36	121	4 930
78	96	Радиотехнические и информационные системы	Росія	950	800	1 005	95	..	10 000
79	82	GKN	Велика Британія	950	900	11 150	8	636	49 700
80	66	Chemring Group	Велика Британія	920	1 120	977	94	..	3 690
81	72	Jacobs Engineering Group ^f	США	920	1 000	11 818	8	423	66 500
ДК	ДК	Austal USA (Austal, Австралія)	США	900	750	902	100	60	4 150
82	76	Bharat Electronics	Індія	900	970	1 054	85	159	9 950
83	65	Navantia	Іспанія	900	1 130	943	95	-80	5 620
84	77	ASC	Австралія	890	950	886	100	-4	2 600
85	107	Hanwha	Південна Корея	880	720	5 236	17	110	..
86	62	Уралвагонзавод ^e	Росія	870	1 220	2 900	30
87	91	Hyundai WIA	Південна Корея	870	830	5 754	15	388	..
88	95	Moog	США	860	820	2 610	33	120	11 150
89	109	Созвездие ^e	Росія	860	650	1 140	75	25	17 300
90	86	Cubic Corporation	США	840	870	1 361	62	20	8 200
91	79	RUAG	Швейцарія	830	930	1 890	44	101	8 240
92	90	AAR Corp.	США	830	840	2 035	41	73	5 800
93	50	NEC ^h	Японія	820	2 050	31 179	3	346	100 910
94	99	CNH Industrial ^f	Транс'європейська	820	800	33 800	2	1 195	71 192
ДК	ДК	IVECO (CNH Industrial, Нідерланди)	Італія	820	800	1 180
95	101	MIT ^m	США	810	780	884	92	..	3 700
96	89	CAE	Канада	800	840	2 053	39	185	8 000
97	104	Alion Science & Technology	США	800	750	849	94	-37	2 790
98	94	Ultra Electronics	США	800	820	1 164	69	60	4 570
99	97	The Aerospace Corp. ^e	США	780	800	869	90	..	3 450
100	149	Pilatus Aircraft	Швейцарія	770	280	1 094	70	156	1 750

^a Кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, щоб увійти до *Top 100 SPIRI*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому.

^b Місце компанії визначається на підставі вартості продажу озброєнь у 2013р. Компанії з позначкою “ДК” є дочірніми компаніями. (–) означає, що компанія була присутньою в *Top 100* у 2012р. Назви і склад компаній наведені станом на 31 грудня 2013р. Інформація про наступні зміни наводиться в цих посиляннях. Місце компанії у 2012р. може відрізнятись від зазначеного в *Щорічнику SPIRI 2014* через постійне уточнення даних – найчастіше, через уточнення інформації самими компаніями або коригування розрахунків SPIRI. Найсуттєвіші уточнення пояснюються в цих посиляннях.

^c Стосовно дочірніх компаній і компаній-виробників, власниками яких є холдингові або інвестиційні компанії, найменування основної компанії наведено в дужках разом з країною, де розташований її головний офіс.

^d У січні 2014р. *EADS* була перейменована на *Airbus Group*.

^e Дані про продаж озброєнь цими компаніями є оціночними та мають високий рівень непевності.

^f У вересні 2013р. *SAIC* на базі підрозділів з надання технічних, інженерних та інформаційно-технологічних (ІТ) послуг утворила нову дочірню компанію зі старою назвою – *Science Applications International Corporation (SAIC)*. Материнська компанія перейменована на *Leidos Holdings*. Тому дані про *Leidos Holdings* за 2012р. стосуються продажу *SAIC* за той рік.

^g *Вертольоти Росії* та *Объединенная двигателестроительная корпорация* є дочірніми компаніями *Корпорации Оборонпром*. Але, оскільки придатних для порівняння фінансових даних від *Оборонпром* за 2013р. досі немає, ці компанії враховуються тут як незалежні. Докладніше про консолідацію російської оборонної промисловості див. Джексон С.Т. Виробництво озброєнь. – *Щорічник SPIRI 2011*; Джексон С.Т. Виробництво озброєнь – *Щорічник SPIRI 2010*; Перло-Фрімен С. та ін. 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2007р. – *Щорічник SPIRI 2009*, додаток 6А.

^h Дані про японські компанії стосуються радше нових військових контрактів, а не прибутків.

ⁱ У вересні 2013р. *SAIC* на базі підрозділів з надання технічних, інженерних та інформаційно-технологічних (ІТ) послуг утворила нову дочірню компанію зі старою назвою – *Science Applications International Corporation (SAIC)*. Материнська компанія перейменована на *Leidos Holdings*. Тому нова компанія *Science Applications* у 2012р. не ранжувалася та не мала даних про продаж озброєнь.

^j Дані про продаж озброєнь цими компаніями базуються на даних про замовлення головним підприємцям США; дані містяться на сайті *usaspending.gov*. Вони можуть бути заниженими на суми не врахованих тасмних контрактів.

^k Дані про продаж озброєнь *Hewlett-Packard* базуються на даних про замовлення головним підприємцям США із сайту *usaspending.gov*, а також на даних про продажі Британському МО з видання *UK Defence Statistics*. Вони можуть бути заниженими на суми не врахованих тасмних контрактів США.

^l *CNH Industrial* утворена внаслідок злиття у 2013р. *Fiat Industrial S.p.a.* (яка відокремилася від *FIAT*) і *CNH Global NV*. Продажі озброєнь *CNH Industrial* за 2013р. охоплюють продажі *IVECO*, іншої італійської компанії. Дані за 2012р. також враховували продажі *IVECO*, яка згодом стала ДК *FIAT*. *CNH Industrial* розташована в Нідерландах, має головний офіс у Лондоні, зареєстрована на фондових біржах Італії і США та має власні виробничі потужності в Італії, включно з *IVECO*. Виходячи з цього, в *Top 100* вона враховується як “Гранс’європейська” компанія.

^m *Massachusetts Institute of Technology (MIT)* керує фінансованими державою науковими дослідницькими центрами, включно з *Lincoln Laboratory*, яка здійснює науково-дослідні проекти, фінансовані Урядом, у т.ч. МО. Дані про продаж озброєнь *MIT* стосуються наукових розробок, фінансованих МО.

11. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2015р. дев'ять держав – США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) – володіли приблизно 15 850 одиницями ядерної зброї, 4 300 з яких були розгорнуті у військах (таблиця 11.1). Приблизно 1 800 з них утримувалися у стані високої бойової готовності.

Запаси ядерних боєголовок зменшуються завдяки, насамперед, триваючому скороченню ядерних арсеналів Росії і США в рамках двостороннього Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*) та односторонніх скорочень. Але схоже, що темпи скорочень уповільнюються, порівняно з тими, що були 10 років тому, і жодна сторона після набуття чинності Новим СНО в лютому 2011р. суттєво не скоротила розгорнуті стратегічні ядерні сили.

І США, і Росія реалізують далекосяжні та дорогі програми модернізації систем доставки ядерної зброї, боєголовок і виробничих потужностей (підрозділи I і II). Ядерні арсенали інших ядерних держав є значно меншими (підрозділи III-IX), але всі вони розробляють або розгортають нові озброєння чи заявили про такі плани. Китай започаткував програму модернізації в рамках довготривалої стратегії мінімального стримування. Індія і Пакистан нарощують свої запаси ядерної зброї, а також ракетні засоби їх доставки, а Ізраїль випробовує балістичну ракету великої дальності, здатну нести ядерний боєзаряд. Північна Корея, очевидно, вдосконалює свій військовий ядерний потенціал, але невідомо, чи розробила вона ядерну боєголовку, яку можна доставляти балістичною ракетою.

Доступність достовірної інформації про ядерні арсенали і спроможності ядерних держав є різною. США оприлюднили великі масиви інформації про свої запаси та сили, Велика Британія і Франція також надавали деяку інформацію. Росія відмовляється оприлюднювати докладну інформацію про структуру своїх сил, як того вимагає Новий СНО (навіть якщо вона надає інформацію США). Уряд США припинив надавати докладну інформацію про китайські та російські ядерні сили. Дуже непрозорим залишається Китай, у відкритих джерелах бракує інформації про його ядерні сили та потужності з виробництва озброєнь.

Таблиця 11.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2015р.

Усі дані є приблизними. Наведені тут оцінки ядерних сил ґрунтуються на загальнодоступній інформації і містять певні погрішності, про що йдеться в посиланнях до таблиць 11.1-11.9.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^a	Інші боєголовки ^b	Усього запасів
США	1945	~2 080 ^c	5 180	~7 260 ^d
Росія	1949	~1 780 ^e	~5 720 ^f	~7 500 ^g
Велика Британія	1952	150	~65	~215
Франція	1960	290	~10	~300
Китай	1964	–	~260	~260
Індія	1974	–	90-110	90-110
Пакистан	1998	–	100-120	100-120
Ізраїль	..	–	~80	~80
Північна Корея	2006	–	..	(6-8) ^h
Разом		~4 300	~11 545	~15 850

“..” – не доступні або не придатні дані; () – непевні дані; “–” – нуль.

^a “Розгорнуті” означає боєголовки на ракетах чи базах у діючій армії.

^b Ці боєголовки перебували в резерві, чекали на демонтаж або потребували певної підготовки (наприклад, збирання чи завантаження на пускові установки) для приведення в повну бойову готовність.

^c Крім стратегічних боєголовок, ця величина враховує 180 нестратегічних (тактичних) одиниць ядерної зброї, розгорнутих у Європі.

^d Ядерні запаси МО США склали близько 4 700 боєголовок. Ще близько 2 500 виведених з бойового складу боєголовок планувалося демонтувати.

^e Ця величина є меншою за наведену в *Щорічнику СІПРІ 2014* через перерахунок на основі сумарних даних Нового СНО, повідомлень ЗМІ та коригування підрахунку озброєння бомбардувальників.

^f Ця величина враховує приблизно 700 боєголовок для бомбардувальників та атомних підводних човнів з балістичними ракетами (АПЧБР) в ремонті, близько 2 000 од. нестратегічної ядерної зброї малої дальності для військово-морських сил (ВМС), військово-повітряних сил (ВПС) і сил протиповітряної оборони (ППО), а також близько 3 100 знятих з озброєння боєголовок, що чекають на демонтаж

^g Ця величина враховує військові запаси обсягом близько 4 300 ядерних боєголовок і ще близько 3 200 виведених з бойового складу, але зібраних боєголовок, що чекають на демонтаж.

^h Вважається, що Північна Корея здатна виробляти ядерну зброю, але з наявних повідомлень не відомо, чи зробила вона це.

Уряди Індії і Пакистану роблять заяви про деякі ракетні випробування, але не надають інформації про стан чи розмір своїх арсеналів. Політика Ізраїлю – не коментувати свій ядерний арсенал, а Північна Корея не надає жодної інформації про свій ядерний потенціал.

Сировиною для ядерної зброї є розщеплювані матеріали – високозбагачений уран (ВЗУ) або плутоній. Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція виробляли для своєї ядерної зброї і ВЗУ, і плутоній; Індія та Ізраїль – переважно плутоній, а Пакистан – переважно ВЗУ. Виробляти розщеплювані матеріали здатні всі країни, що мають цивільну ядерну енергетику (підрозділ X).

I. Ядерні сили США

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2015р., в арсеналі США утримувалося, за оцінками, близько 4 760 ядерних боєголовок, у т.ч. близько 2 080 – розгорнутих, з яких близько 1 900 – стратегічних і 180 нестратегічних (таблиця 11.2)¹. Крім розгорнутого арсеналу, близько 2 680 боєголовок зберігались у резерві. Ще близько 2 500 виведених з бойового складу боєголовок чекали на демонтаж. Таким чином, загальні запаси становили близько 7 260 боєголовок.

У виконанні Нового СНО США домоглися невеликого прогресу². Станом на 1 вересня 2014р., у США налічувалося 1 642 стратегічні боєголовки, приписані до 794 розгорнутих ракет і бомбардувальників, що дещо більше, ніж у березні 2014р.³ Після набуття чинності Новим СНО в лютому 2011р. було скорочено загалом 158 стратегічних боєголовок і 88 засобів доставки.

Але через правила обліку ці величини не відбивають фактичний стан розгорнутих стратегічних боєголовок і засобів доставки, зокрема тому, що кожен бомбардувальник рахують як носій одного боєзаряду, хоча він може нести до 20 ядерних крилатих ракет повітряного базування (КРПБ).

Наразі у США виконання Нового СНО відбувається шляхом скорочення, насамперед, т.зв. носіїв-“фантомів” – тих, що вже не залучаються до доставки ядерних боєзарядів, але досі рахуються за Договором як засоби доставки, оскільки на них залишається обладнання для ядерної зброї. Наразі цей підхід змінюється. У вересні 2013р. здійснена перша реальна “денуклеаризація” носія ядерної зброї – бомбардувальника *B-52H*⁴. З 2015р. ВМС США починають зменшувати кількість пускових установок (ПУ) на всіх АПЧБР з 24 до 20. Наприкінці 10-ліття ВПС США зменшать кількість міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) з 450 до 400. Буде ліквідоване ядерне обладнання майже 60 бомбардувальників⁵.

¹ Державний департамент США у квітні 2015р. повідомив, що запаси американської ядерної зброї, станом на вересень 2014р., становлять 4 717 боєголовок, що на 87 боєголовок менше за рівень попереднього року. За нашою оцінкою, з вересня 2014р. по січень 2015р. з озброєння була знята ще невелика кількість боєголовок. Див. також: Kerry, J., US Secretary of State, Remarks at the 2015 Nuclear Nonproliferation Treaty Review Conference, 27 Apr. 2015, <<http://www.state.gov/secretary/remarks/2015/04/241175.htm>>.

² Стислий виклад та окремі подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

³ US Department of State, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact Sheet, 1 Oct. 2014, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/232359.htm>>.

⁴ McCasland, J., ‘First B-52H becomes New START compliant ground trainer’, Barksdale Air Force Base, News release, 20 Sep. 2013, <www.barksdale.af.mil/news/story_print.asp?id=123364035>.

⁵ US Department of Defense, ‘Report on plan to implement the nuclear force reductions, limitations, and verification and transparency measures contained in the New START Treaty specified in Section 1042 of the National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2012’, Apr. 2014, <<http://www.defense.gov/documents/New-START-Implementation-Report.pdf>>.

Таблиця 11.2. Ядерні сили США, станом на січень 2015р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих ^a	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^b	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок
Розгорнуті стратегічні сили						~1 900
Бомбардувальники ^c		89/60				300
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	78/44	1961	16 000	КРПБ 5-150 Кт ^d	200
<i>B-2A</i>	<i>Spirit</i>	11/16	1994	11 000	бомби <i>B61-7, -11, B83-1</i> ^e	100
МБР		447/450				450
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i> ^f					
	<i>Mk-12A</i>	200	1979	13 000	1 × 335 Кт	200
	<i>Mk-21 SERV</i>	250	2006	13 000	1 × 300 Кт	250
БРПЧ ^g		260/288				1 152
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D5)</i> ^h					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	4 × 100 Кт	168
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	4 × 100 Кт	600
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	4 × 475 Кт	384
Розгорнуті нестратегічні сили						~180
Бомби <i>B61-3, -4</i>		..	1979	..	0,3-170 Кт	~180 ⁱ
Загалом розгорнутих боєголовок						~2 080
Резервних боєголовок						~2 680
Загалом військових запасів						~4 760
Знятих з озброєння та в очікуванні демонтажу						~2 500
Загалом запасів						~7 260 ^j

“..” – не доступні або не придатні дані; Кт – кілотонна; *SERV* – головна частина з підвищеним захистом (*security-enhanced re-entry vehicle*); БРПЧ – балістична ракета на підводному човні (*SLBM, submarine-launched ballistic missile*); КРПБ – крилата ракета повітряного базування (*ALCM, air-launched cruise missile*); МБР – міжконтинентальна балістична ракета.

^a Перша величина у стовпчику “Кількість розгорнутих” означає кількість зразків озброєнь, що вважаються “розгорнутими” за визначенням Нового СНО. Друга – кількість зразків, призначених для виконання ядерних завдань.

^b Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^c Загальна кількість бомбардувальників *B-52H* – 93, бомбардувальників *B-2A* – 20.

^d *B-52H* також здатні доставляти бомби *B61-7* та *B83-1*, але літак зараз використовується лише як носій КРПБ. Загальна кількість КРПБ скорочена до 528. Згідно з Новим СНО, кожен ядерний бомбардувальник рахується як одиниця зброї; зброя, що зберігається на авіабазах, не враховується.

^e Носієм бомб для виконання стратегічних завдань вважається лише бомбардувальник *B-2A*.

^f Зняття боєголовки з *Minuteman III* завершено в червні 2014р., але залишається можливість повернення, за потреби, роздільних боєголовки індивідуального наведення (*BGRIN, multiple independently-targetable re-entry vehicle, MIRV*).

^g Два або більше з 14 АПЧБР по черзі постійно перебувають у ремонті. На них немає приписаних до них ракет і боєголовки.

^h Хоча згідно з Новим СНО ракети *D5* несуть по вісім боєголовки (на пускових випробуваннях їх було 14), вважається, що ВМС США зменшили навантаження кожної ракети в середньому до 4-5 боєголовки.

ⁱ З 2001р. кількість розгорнутих у Європі бомб *B61* в односторонньому порядку скорочена майже на дві третини – з 480 до близько 180. Додаткові боєголовки утримуються в резерві.

^j Крім 7 700 зібраних боєголовки, ще близько 20 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* у Техасі, і близько 5 000 вторинних уранових елементів – на об’єкті *Y-12* в Оук-Рідж (штат Теннессі).

Джерела: МО США, бюджетні доповіді і прес-релізи; Міністерство енергетики США, бюджетні доповіді і плани; МО США, документи, отримані згідно з Законом про свободу інформації; бесіди авторів з представниками ВПС, ВМС та Міністерства енергетики США; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Ядерна модернізація

У наступні 10 років на модернізацію та утримання ядерних сил Уряд США планує витратити \$350 млрд.⁶ Це охоплює: розробку нового класу АПЧБР, нового бомбардувальника великої дальності в ядерному оснащенні та нової КРПБ; вивчення варіантів МБР наземного базування наступного покоління; розгортання нового тактичного бойового літака в ядерному оснащенні; завершення повномасштабного виробництва однієї ядерної боеголовки та започаткування модернізації двох інших; модернізацію пунктів командування та управління ядерних сил; створення нових потужностей з виробництва ядерної зброї і засобів моделювання.

Усі наявні типи американських боеголовки у наступні десятиріччя мають пройти масштабні програми подовження терміну служби та модернізації. Повномасштабне виробництво приблизно 1 200 боеголовки *W76-1* для БРПЧ *Trident II (D5)* вартістю близько \$3,7 млрд. триватиме до 2019р.⁷; високо-точної ядерної бомби *B61-12* вартістю близько \$10 млрд. – до 2025р.⁸; боеголовки *W80-4*, модифікованого варіанту *W80-1*, призначеної для нової КРПБ великої дальності, що запускається без заходу в зону ППО (*Long-Range Standoff, LRSO*), вартістю \$7-8 млрд. – до 2033р. (див. нижче). Разом з вартістю нової крилатої ракети для доставки боеголовки, вся програма *LRSO* може коштувати до \$20 млрд.⁹

Національна адміністрація з ядерної безпеки (*National Nuclear Security Administration, NNSA*) презентувала також план створення нового сімейства т.зв. функціонально-сумісних (раніше відомих як “спільні або адаптивні”) боеголовки, які можна використовувати і на МБР, і на БРПЧ¹⁰. Цей план, відомий як “план 3+2” (передбачає зменшення кількості типів боеголовки у запасах до трьох – для балістичних ракет і двох – для бомбардувальників), Конгрес піддав сумніву через невизначеність технічних умов і ризику, що можуть вплинути на надійність боеголовки¹¹. Першою з цих нових боеголовки має бути функціонально-сумісна боеголовка 1 (*Interoperable Warhead 1, IW1*), складена з елементів боеголовки *W78*, *W88* і, можливо, *W87*; вона може коштувати \$10-15 млрд. У разі дешевшим могло б бути просте подовження терміну служби боеголовки наявних конструкцій.

⁶ US Congressional Budget Office, *Projected Costs of U.S. Nuclear Forces, 2014 to 2023* (US Congress: Washington, DC, Dec. 2013), table 1.

⁷ US Department of Energy (DOE), National Nuclear Security Administration, *Fiscal Year 2015 Stockpile Stewardship and Management Plan*, Report to Congress (DOE: Washington, DC, Apr. 2014), pp.8-13.

⁸ US Department of Energy (посилання 7), pp.8-12; US Air Force, *Department of Defense, Fiscal Year 2015 Budget Estimates: Research, Development, Test & Evaluation—Air Force*, vol.2 (US Air Force: Washington, DC, Mar. 2014), p.626.

⁹ Wolfsthal, J.B., Lewis, J. and Quint, M., *The Trillion Dollar Nuclear Triad* (Monterey Institute of International Studies, James Martin Center for Nonproliferation Studies: Monterey, CA, Jan. 2014), p.11.

¹⁰ Про “план 3+2” див.: US Department of Energy (посилання 7), pp.1-2-1-4.

¹¹ Arms Control Association, ‘NNSA’s ‘3+2’ nuclear warhead plan does not add up’, Issue briefs, vol.5, no.6, May 2014, <<https://www.armscontrol.org/issuebriefs/NNSAs-3%202-Nuclear-Warhead-Plan-Does-Not-Add-Up>>.

Наразі в запасах функціонально-сумісних боєголовок немає. Їх поява згідно з “планом 3+2” суперечитиме Огляду ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*) США 2010р., який зобов’язує США “не розробляти нові ядерні боєголовки”. В Огляді зазначено, що США натомість розглянуть “весь спектр” варіантів подовження терміну служби, в т.ч. “оновлення наявних боєголовок, повторне використання ядерних компонентів різних боєголовок і заміну ядерних компонентів”¹². Це має на меті забезпечити виконання Договору 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty, CTBT*) без їх відновлення¹³. В Огляді також зазначено, що будь-яка програма подовження терміну служби “не передбачатиме створення... нових військових спроможностей”¹⁴. Але це залежатиме від того, як визначити “нові” спроможності, адже встановлення нового чи вдосконаленого пристрою ззовні контейнеру ядерного заряду також може підвищити спроможності боєприпасу. Очікується, що для зменшення потужності модифікованих боєголовок з покращеними характеристиками США використовуватимуть нові пристрої підриву та керовану хвостову систему оперення для підвищення точності ядерних боєприпасів.

Ядерне планування

Після виходу в червні 2013р. Президентської політичної директиви 24 (*Presidential Policy Directive 24, PPD-24*) стосовно стратегії застосування США ядерної зброї Міністерство оборони (МО) США та види збройних сил (ЗС) почали оновлювати Політику застосування ядерної зброї (*Nuclear Weapons Employment Policy, NUWEP*) і ядерний додаток до Спільного плану використання стратегічних спроможностей (*Joint Strategic Capabilities Plan, JSCP-N*)¹⁵. Ці документи визначають завдання та ресурси, потрібні Стратегічному командуванню (*Strategic Command, STRATCOM*) США і командуванням регіональних військ для оновлення Плану операцій (*Operations Plan 8010-12*) і певних регіональних воєнних планів.

Для опрацювання цих планів і перевірки організації командування та управління у 2014р. проведені кілька навчань з нанесення ядерних ударів. До щорічного навчання *STRATCOM* під назвою *Global Lightning*, проведеного в середині травня 2014р., були залучені важкі бомбардувальники, МБР, АПЧБР, космічні та кібернетичні спроможності різних командувань і родів військ¹⁶. *Global Lightning* збіглося в часі з навчанням Командування Глобальних ударних сил (*Global Strike Command*) ВПС США *Constant Vigilance* з

¹² US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review Report* (DOD: Washington, DC, Apr. 2010), p.xiv.

¹³ США підписали, але ще не ДВЗЯВ. Стаслий виклад та окремі подробиці ДВЗЯВ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹⁴ US Department of Defense (посилання 12), p.xiv.

¹⁵ US Department of Defense, ‘Report on nuclear employment strategy of the United States, specified in Section 491 of 10 U.S.C.’, [12 June 2013], <<http://www.defense.gov/pubs/>>. Загальний аналіз доповіді див.: Крістенсен Г.М. Ядерні сили США – *Щорічник СІПІ 2014*, підрозділ I розділу 6.

¹⁶ US Strategic Command, ‘Successful end to US Strategic Command Exercise Global Lightning 14’, News release, 16 May 2014, <http://www.stratcom.mil/news/2014/497/Successful_end_to_US_Strategic_Command_Exercise_Global_Lightning_14/printable/>.

ядерного стримування та удару на велику відстань, під час якого опрацьовувалося перекидання на нові позиції бомбардувальників *B-2* і *B-52H*. Навчання відбулися невдовзі після російської анексії Криму, яка призвела до ескалації кризи в Україні¹⁷. Своєю чергою, у ВПС заявили, що навчання планувалися заздалегідь, і час їх проведення “не пов’язаний з будь-якими реальними подіями у світі”¹⁸.

У II половині 2014р. були проведені масштабні ядерні навчання, в т.ч. у вересні – *Valiant Shield 14*, на території від Гус-Бея (Канада) до о.Гуам. Під час цього навчання було відпрацьовано: (а) перекидання *B-2* і *B-52* на авіабазу Андерсен на о.Гуам; (б) перекидання *B-52* на авіабазу Гус-Бей в Канаді; (в) випробувальний пуск МБР *Minuteman III* з західного узбережжя в район Тихого океану; (г) випробувальний пуск КРПБ з *B-52* у штаті Юта. Після *Valiant Shield 14* у жовтні відбулося навчання *Global Thunder 15* з перевірки готовності ядерних сил з екстреними вильотами *B-2* з авіабази Вайтмен і *B-52* з авіабаз Майнот і Барксдейл. Навчання *STRATCOM* було скоординоване з Командуванням повітряно-космічної оборони Північної Америки (*North American Aerospace Defense Command, NORAD*) та Об’єднаним командуванням операціями (*Joint Operations Command*) Канади. За інформацією *STRATCOM*, “за сценарієм упродовж восьми днів були опрацьовані майже всі імовірні стратегічні загрози нашій країні із залученням усіх спроможностей *STRATCOM* США, в т.ч. космічних, кібернетичних, розвідувальних, спостереження, глобального удару і протиракетної оборони, які за умов реальної кризи у світі будуть передані командуванням регіональних військ”¹⁹.

Крім цих крупних навчань на національному рівні, у квітні та червні пройшли менш масштабні тренування зі швидкого приведення у готовність і перельоту на велику відстань важких бомбардувальників. У відповідь на анексію Росією Криму, військові дії на сході України та активізацію російської авіації в Європі та за її межами, два *B-2* і три *B-52H* були перекинуті до Великої Британії, де відпрацьовували сценарії ударів на велику дальність у Центральній Європі та Північній Африці²⁰. Перекидання здійснювалося в рамках операції *Atlantic Resolve* Об’єднаного командування ЗС США в Європі (*European Command, EUCOM*), під час якої мав бути “розроблений спільний план реагування на реваншизм Росії”, і “заклало зв’язок між завданнями *STRATCOM* із запевнення союзників (у допомозі бомбардувальниками) і стримування (*Bomber Assurance and Deterrence, BAAD*) та регіональними навчаннями НАТО”²¹.

¹⁷ Докладніше про кризу в Україні див. розділ 3 цього видання.

¹⁸ US Air Force, 509th Bomb Wing, ‘Constant Vigilance confirms global deterrence capabilities’, News release, 6 June 2014, <http://www.whiteman.af.mil/news/story_print.asp?id=123413645>.

¹⁹ US Strategic Command, ‘Global Strike forces participate in USSTRATCOM command, control exercise’, News release, 29 Oct. 2014, <<http://www.afgsc.af.mil/news/story.asp?id=123429750>>.

²⁰ US Air Force, Second Expeditionary Group, Air Force Global Strike Command, ‘Global Strike bombers complete their deployment’, News release, 20 June 2014, <http://www.usafe.af.mil/news/story_print.asp?id=123415178>.

²¹ Breedlove, P. (Gen.), Commander, US Forces Europe, Statement before the US House of Representatives, Armed Services Committee, 25 Feb. 2015, pp.10, 24, <<http://eucom.mil/media-library/document/31979/u-s-european-command-posture-statement-2015>>.

Бомбардувальники

ВПС США наразі мають 20 бомбардувальників *B-2* і 93 – *B-52H*, з яких 18 *B-2* і 76 *B-52H* здатні нести ядерну зброю. Вважається, що 60 бомбардувальників (16 *B-2* і 44 *B-52H*) мають ядерні завдання згідно з планами ядерної війни²². Вони зведені у вісім бомбардувальних ескадрилій п'яти крил на трьох авіабазах: Майнот (штат Північна Дакота), Барксдейл (штат Луїзіана) та Вайтмен (штат Міссурі). Дві з цих ескадрилій нові: 110-а бомбардувальна ескадрилья *B-2* на авіабазі Вайтмен і 343-я бомбардувальна ескадрилья *B-52H* на авіабазі Барксдейл, – які отримали ядерні завдання у 2013р.

Кожен *B-2* може нести до 16 ядерних бомб (*B61-7*, *B61-11* та *B83-1*); кожен *B-52* – до 20 КРПБ. Загалом до бомбардувальників, за оцінками, приписано 1 000 ядерних боєприпасів, у т.ч. 528 КРПБ. За звичайних обставин лише 200-300 боєприпасів розгорнуто на базах бомбардувальників, решта 700-800 – зберігаються в центральному сховищі на авіабазі Кіртленд.

Із середини 2020-х років ВПС планують розпочати заміну наявних бомбардувальників новим – відомим як ударний бомбардувальник великої дальності (*Long-Range Strike Bomber, LRS-B*) чи просто – бомбардувальник нового покоління. Передбачено закупити 80-100 літаків (окремі з них – в ядерному варіанті) на суму понад \$55 млрд.²³

LRS-B зможе нести нову високоточну бомбу *B61-12*, яка зрештою замінить усі інші авіабомби, і крилату ракету *LRSO*, яка до 2027р. замінить КРПБ. Для спорядження *LRSO* Рада з питань ядерної зброї (*Nuclear Weapons Council*) обрала у 2014р. боєголовку *W80-1*. Згідно з планом, до середини століття *W80-1* пройде програму подовження терміну служби. Боєголовка з подовженим терміном служби позначатиметься *W80-4* та матиме вузли і технології, розроблені для програми *B61-12*²⁴. Запланована кількість *LRSO* не оголошувалась, але вважається, що їх буде 400-500 од.

Важкі ядерні бомбардувальники *B-2* і *B-52H* продовжували базуватися на ротаційній основі на авіабазі Андерсен (о.Гуам) у рамках подовженої місії стримування, започаткованої у 2004р.²⁵ З 2012р. ядерні бомбардувальники *B-52H* почали також польоти на авіабазу Дарвін в Австралії в рамках ротації в Тихоокеанському регіоні, згідно з американо-австралійською угодою 2011р. про збільшення американської військової присутності на півночі Австралії.

²² Згідно з Новим СНО, станом на 1 березня 2013р., нараховувалося 109 ядерних бомбардувальників, у т.ч. 89 розгорнутих – парадокс, спричинений врахуванням т.зв. “фантомних” бомбардувальників, які вже не мають ядерних завдань, але все ще несуть обладнання, яке робить їх підзвітними за Договором. Обладнання для застосування ядерної зброї на *B-1B* і *B-52G* вже немає. Див.: US Department of State, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact Sheet, 1 July 2014, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/228652.htm>>.

²³ Gertler, J., ‘Budget highlights: Air Force Long Range Strike Bomber’, US Congress, Congressional Research Service, 2 July 2014, <<http://fas.org/sgp/crs/weapons/IN10095.html>>.

²⁴ Загальну інформацію про *W80-4* і програму *LRSO* див.: Kristensen, H.M., ‘W80-1 warhead selected for new nuclear cruise missile’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 10 Oct. 2014, <http://fas.org/blogs/security/2014/10/w80-1_lrso/>.

²⁵ US Air Force, Air Force Global Strike Command, ‘AFGSC provides deterrence for the modern era’, News release, 26 Sep. 2014, <<http://www.afgsc.af.mil/news/story.asp?id=123426299>>.

Балістичні ракети наземного базування

ВПС США мають 450 МБР *Minuteman III* в шахтних пускових установках (ШПУ), рівно розподілених між трьома крилами на авіабазах Уоррен (штат Вайомінг), Майнот (штат Північна Дакота), Мальмстром (штат Монтана). Кожне крило має три ескадрильї по 50 ракет, керованих з п'яти центрів управління пусками. Згідно з Новим СНО, станом на 1 вересня 2014р., 447 *Minuteman III* перебували в робочому стані і ще 256 – на зберіганні²⁶.

Кожна ракета *Minuteman III* несе або 335-Кт боеголовку *W78*, або 300-Кт *W87*. Зменшення навантаження МБР завершено 16 червня 2014р., коли остання *Minuteman III* з роздільною боеголовкою на авіабазі Мальмстром була переоснащена моноблочною²⁷. Хоча у ЗС США цей процес називають зняттям БГРІН (тобто ракети вже не нестимуть роздільні головки), але для ракет *Minuteman* збережуть можливість їх повернення, отже сотні боеголовок *M78*, що перебувають на зберіганні, можуть бути знову встановлені на ракети²⁸.

США планують скоротити кількість розгорнутих МБР до 400 з метою дотримання договірної ліміту за Новим СНО – 700 розгорнутих ядерних ракет і важких бомбардувальників до 2018р. Але замість ліквідації однієї ескадрильї з 50 ракетами ВПС США планують провести скорочення на всіх трьох базах. Крім того, 50 порожніх ШПУ не будуть знищені, а залишаться для можливого повернення ракет. “Скорочені” МБР замість знищення будуть залишені на зберіганні: у Доповіді про виконання Нового СНО зазначена однакова кількість *Minuteman III* у 2014р. і 2018р. – 454 розгорнуті та нерозгорнуті ракети²⁹.

У 2015р. має завершитися багатомільярдна 10-річна програма модернізації з подовження до 2030р. термінів служби *Minuteman III*. Хоча США офіційно не розгортають нові МБР, але модернізовані *Minuteman III* “є принципово новими ракетами, крім хіба що корпусу”³⁰.

Модернізація охоплює доробку пристрою взведення, детонації і підриву (*arming, fusing and firing, AF&F*) головних частин *Mk12A* і *Mk21* з підвищеним захистом (*SERV*). Офіційно заявленою метою модернізації є подовження терміну служби, але передбачається також модернізація детонатора для покращення спроможностей з націлювання боеголовок. Повідомлялося, що це покращує “поправку на висоту підриву” завдяки вдосконаленню системи

²⁶ There were also 56 retired Peacekeeper (MX) missiles in storage at Hill AFB in Utah. US Department of State (посилання 3).

²⁷ US Air Force, Air Force Global Strike Command, ‘Malmstrom Air Force Base completes final MMIII reconfiguration’, News release. 19 June 2014, <http://www.afgsc.af.mil/news/story_print.asp?id=123414908>.

²⁸ Ракети *Minuteman III*, що обладнані під головну частину *Mk21 (SERV)* з більшою боеголовкою *W87*, не здатні нести кілька боеголовок.

²⁹ US Department of Defense (посилання 5), р.3.

³⁰ Pampe, C., ‘Life extension programs send missiles into the future’, US Air Force Global Strike Command, 24 Oct. 2012, <<http://www.afgsc.af.mil/news/story.asp?id=123323606>>.

наведення *Minuteman III*³¹, що підвищить точність боєголовок і здатність з ураження захищених ядерних сил, а також сприятиме зменшенню вибухової потужності боєголовок. Переоснащення новими детонаторами проведене у 2010-2012рр.³²

ВПС США вивчають варіант прийняття на озброєння МБР під назвою “стратегічний засіб стримування наземного базування” (*ground based strategic deterrent, GBSD*), що планується до розгортання після 2030р. Вивчення альтернатив, завершене в липні 2014р., довело, що бажаним варіантом є концепція “гібридної” конструкції, яка частково використовує наявні елементи *Minuteman III*, ШПУ та пункту управління, але передбачає внесення таких нових елементів, як нові двигуни та бортова система управління, яка матиме точність, більшу за нинішню *Minuteman III*. Один з варіантів розглядає можливість встановлення ракет замість ШПУ на автомобілі чи залізничні платформи, що суттєво підвищує вартість системи³³. За словами командувача Глобальними ударними силами ВПС бригадного генерала Ф.Стосса (*Fred Stoss*), нова ракета – не просто наступна розробка, а “системний підхід до рекапіталізації наявної ракети *Minuteman III* на тривалий термін”³⁴.

У 2014р. був проведений лише один випробувальний пуск *Minuteman III* – на три менше, ніж у 2013р. Ракету з ШПУ обрали за випадковим принципом на авіабазі Майнот і запустили з авіабазі Ванденберг (Каліфорнія) 23 вересня 2014р.³⁵ Крім реального випробування *Minuteman III*, на базах МБР здійснили кілька електронних імітаційних пусків (*Simulated Electronic Launch-Minuteman, SELM*). Кожна імітація, до якої може бути залучено кілька стартових позицій, складається з уявного отримання команди на пуск і сам пуск ракет за “різноманітними новими сценаріями” протидії “певним сучасним загрозам”³⁶.

Підводні човни з балістичними ракетами

14 АПЧБР класу *Ohio* ВМС США (вісім – у Тихому та шість – в Атлантичному океанах) можуть нести по 24 БРПЧ *Trident II (D5)*. 12 АПЧБР постійно перебувають у боєготовому стані, ще два – в ремонті. Згідно з нетаємними узагальненими даними Нового СНО, за звичайних умов передбаченої кількості ракет вистачить менш ніж на 12 АПЧБР, які перебувають у бойовому складі. Так, станом на 1 вересня 2014р. розгорнутими вважалися лише

³¹ Postol, T., ‘How the Obama Administration learned to stop worrying and love the bomb’, *The Nation*, 10 Dec. 2014.

³² US Air Force, 377th Air Base Wing, ‘Sustainment efforts hitting their stride’, News release, 5 Aug. 2011, <http://www.kirtland.af.mil/news/story_print.asp?id=123266882>.

³³ Grossman, E., ‘Key targeting tech for future US nuclear missile has gone unfunded’, NextGov.com, 19 Aug. 2014, <<http://www.nextgov.com/defense/2014/08/key-targeting-tech-future-us-nuclear-missile-has-gone-unfunded/91790/>>.

³⁴ Schanz, M.V., ‘The future of ICBMs’, *Air Force Magazine*, 6 June 2014.

³⁵ US Air Force, Vandenberg Air Force Base, ‘Minuteman III launches from Vandenberg’, News release, 23 Sep. 2014, <<http://www.vandenberg.af.mil/news/story.asp?id=123425784>>.

³⁶ US Air Force, 90th Missile Wing, ‘SELM test comes to a close’, News release, 24 Apr. 2014, <http://www.warren.af.mil/news/story_print.asp?id=123408481>.

260 ракет – на 28 менше за штатний комплект 12 АПЧБР³⁷. Починаючи з 2015р., кількість ПУ на кожному АПЧБР класу *Ohio* буде зменшена з 24 до 20. Це робиться з метою скорочення до 2018р. кількості постійно розгорнутих БРПЧ до 240 – до визначеного Новим СНО ліміту розгорнутих стратегічних засобів доставки.

Норма завантаження боєголовками розгорнутих БРПЧ в узагальнених даних Нового СНО не визначена. На практиці ракети, ймовірно, нестимуть 3-6 боєголовок, залежно від потрібної потужності удару, передбаченої воєнними планами. Окремі ракети можуть нести навіть одну боєголовку. Менша кількість боєголовок збільшує дальність ракети. Станом на вересень 2014р., 260 розгорнутих БРПЧ, за оцінками, несли 1108 боєголовок, або 4-5 боєголовок на ракету.

БРПЧ несуть три варіанти двох базових типів боєголовок: 100-Кт *W76-0*, 100-Кт *W76-1* і 455-Кт *W88*. *W76-1* є модернізованою версією *W76-0* – з такою ж потужністю, але з доданою двоканальною захищеною системою управління підривом. Крім того, в рамках подовження терміну служби та підвищення точності *W76-1* на корпус головної частини (*Mk4A*) встановлюється новий пристрій *AF&F*. Завершення серійного виробництва близько 1200 *W76-1*, що триває на заводі *Pantex* у Техасі, планується до 2019р. *W76-1* у комбінації з *Mk4A* постачаються також Великій Британії для її АПЧБР (підрозділ III)³⁸.

У 2014р. флот АПЧБР відзначив 4000-е патрулювання з метою стримування – від першого розгортання АПЧБР з ядерними ракетами в 1960р. Річна кількість “стримувальних” патрулів АПЧБР зменшилася в понад двічі (на 56%) – з 64 патрулів у 1999р. до менше 30 у 2014р. Понад 60% патрулювань відбуваються в Тихому океані – згідно з планами ядерної війни в Китаї, Північній Кореї і на сході Росії³⁹.

Триває розробка АПЧБР нового покоління для заміни класу *Ohio*. Новий підводний човен, відомий як *SSBNX*, буде на 2000 т важчим за *Ohio*, але матиме 16 ПУ замість 24⁴⁰. Планується мати 12 *SSBNX* – на два менше, ніж зараз, – оціночною вартістю \$92 млрд., або \$7,7 млрд. кожен⁴¹. Закупівля першого підводного човна запланована на 2021р., а його патрулювання розпочнеться з 2031р.

³⁷ US Department of State (посилання 3).

³⁸ Kristensen, H.M., ‘British submarines to receive upgraded US nuclear warhead’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 1 Apr. 2011, <<http://fas.org/blog/security/2011/04/britishw76-1/>>.

³⁹ Аналіз патрулювання американських АПЧБР див.: Kristensen, H.M., ‘Declining deterrent patrols indicate too many SSBNs’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 30 Apr. 2013, <<http://fas.org/blogs/security/2013/04/ssbnpatrols/>>.

⁴⁰ Опис програми *SSBNX* див.: Brougham, W.J., ‘Ohio replacement program’, Presentation to the 2012 Navy Submarine League, 18 Oct. 2012, <<http://news.usni.org/news-analysis/documents/ohio-replacement-program>>; O’Rourke, R., *Navy Ohio Replacement (SSBN[X]) Ballistic Missile Submarine Program: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41129 (US Congress, CRS: Washington, DC, 10 Dec. 2012).

⁴¹ US Congressional Budget Office, *An Analysis of the Navy’s Fiscal Year 2015 Shipbuilding Plan*, (US Congress: Washington, DC, Dec. 2014), p.25.

На першому десятирічному етапі *SSBNX* будуть озброєні БРПЧ у нинішньому варіанті *Trident IID5 – D5LE*, але з новою системою наведення для “забезпечення гнучкості виконання нових завдань” і “вищої точності” наведення⁴². Починаючи з 2017р., ракетами *D5LE* – до завершення терміну їх служби (2042р.) – будуть оснащатися також наявні АПЧБР класу *Ohio* і британські АПЧБР.

У червні 2014р., після завантаження нового палива до реактора підводного човна *West Virginia (SSBN-736)*, з нього здійснено два випробувальні пуски БРПЧ *Trident II (D5)* в Атлантичному океані.

Нестратегічна ядерна зброя

У запасах США перебуває один тип нестратегічної зброї – авіабомби *B61* у трьох модифікаціях: *B61-3*, *-4* та *-10*. За оцінками, на зберіганні перебувають близько 500 тактичних бомб *B61* усіх модифікацій. Деяко більше 180 з них (варіанти *-3* та *-4*) зберігаються на шести авіабазах у п’яти європейських країнах: Авіано та Геді (Італія), Бюхель (Німеччина), Інжирлік (Туреччина), Кляйне-Брогел (Бельгія) і Волкел (Нідерланди). Невелика кількість інших нестратегічних боєприпасів, що зберігаються у США, призначені для можливого використання бойовими літаками США з метою підтримки союзників за межами Європи, в т.ч. на Близькому Сході і в Північно-Східній Азії.

Завдання з доставки американської ядерної зброї мають ВПС Бельгії, Нідерландів, Туреччини (бойовими літаками *F-16*), Італії і Німеччини (*PA-200 Tornado*), але ця зброя зберігається під контролем ВПС США, поки її використання під час війни не буде санкціоноване Президентом США і схвалене НАТО.

НАТО схвалив модернізацію ядерних сил у Європі шляхом розгортання на початку наступного десятиріччя керованої ядерної авіабомби *B61-12*⁴³. У ній будуть використані вибуховий пристрій з *B61-4* максимальною потужністю близько 50 Кт, а також керована хвостова система для підвищення точності та можливості застосування без заходу в зону ППО. *B61-12* зможе вражати захищені цілі, які неможливо знищити за допомогою *B61-3*, *-4*, і дозволить під час планування бойових дій обирати меншу потужність бомб з метою зменшення супутньої шкоди. Крім того, кілька держав НАТО планують модернізувати свої винищувачі-бомбардувальники до стандартів американського *F-35A (Joint Strike Fighter)*. До появи нового літака бомбами *B61-12* будуть оснащувати наявні літаки *F-15E*, *F-16* і *Tornado*⁴⁴. Оснащення літаків

⁴² ‘Keeping Trident ever ready’, Draper Laboratory, *Explorations*, spring 2006, p.8; ‘Underwater wonder, submarines: a powerful deterrent’, Naval Surface Warfare Center, Crane Division, *Warfighter Solutions*, fall 2008, p.14.

⁴³ Про схвалення НАТО програми модернізації *B61-12* див.: US Government Accountability Office (GAO), *Nuclear Weapons*, GAO-11-387 (GAO: Washington, DC, May 2011), p.13.

⁴⁴ Kristensen, H.M., ‘B61-12 nuclear bomb integration on NATO aircraft to start in 2015’, Federation of American Scientists (FAS) Strategic Security Blog, 13 Mar. 2014, <<http://fas.org/blogs/security/2014/03/b61-12integration/>>.

F-35A бомбою *B61-12* означатиме суттєве підвищення нестратегічних ядерних спроможностей США в Європі⁴⁵.

У жовтні 2014р. на авіабазі Геді в Італії відбулося щорічне навчання ударних ядерних сил НАТО *Steadfast Noon* із залученням літаків з Бельгії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Туреччини і США. На відміну від літаків з інших держав-членів, польські *F-16* не мали ядерних завдань і діяли за програмою Підтримки ядерних операцій неядерною тактичною авіацією (*Support of Nuclear Operations With Conventional Air Tactics, SNOWCAT*). Ця Програма НАТО передбачає підтримку виконання ядерних завдань неядерною тактичною авіацією держав-членів, які не мають завдань нанесення ядерних ударів. Крім цих операцій, літаки-носії ядерної зброї *F-16* з винищувальних крил ВПС США періодично перекидалися до країн Балтії, Польщі та Румунії⁴⁶.

⁴⁵ Аналіз військового ефекту від застосування модернізованих *B61-12* див.: Kristensen, H.M., 'B61-12 nuclear bomb design features', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Apr. 2014, <<http://fas.org/blogs/security/2014/04/b61-12features/>>; Kristensen, H.M., 'B61 LEP: increasing NATO nuclear capability and precision low-yield strikes', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 15 June 2011, <<http://fas.org/blogs/security/2011/06/b61-12/>>.

⁴⁶ Kristensen, H.M., 'Polish F-16s in NATO nuclear exercise in Italy', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 27 Oct. 2014, <<http://fas.org/blogs/security/2014/10/steadfastnoon/>>; US Air Force, 31st Fighter Wing, 'US, Romanian exercise comes to a close', News release, 19 Apr. 2014, <<http://www.aviano.af.mil/news/story.asp?id=123407948>>.

II. Ядерні сили Росії

ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Станом на січень 2015р., Росія мала арсенал з приблизно 4 380 ядерних боєголовок. Близько 2 430 з них – стратегічні боєголовки, в т.ч. 1 780, розміщених на балістичних ракетах і базах бомбардувальників, а близько 700, приписаних до бомбардувальників і підводних човнів на зберіганні. Росія також мала близько 2 000 нестратегічних (тактичних) ядерних боєголовок. Ще 3 120 боєголовок були зняті з озброєння або чекали на демонтаж. Тож загальна кількість становила близько 7 500 боєголовок (таблиця 11.3).

Росія досягла ліміту у 1 550 розгорнутих боєголовок, дозволених російсько-американським Новим СНО, у 2012р. – на шість років раніше, ніж передбачено Договором, але у вересні 2014р. тимчасово вийшла за ліміт¹. На 1 вересня 2014р., Росія мала 1 643 розгорнутих боєголовок, приписаних до 528 охоплених Договором стратегічних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників². Це на 131 розгорнуту боєголовку і 23 підзвітні носії більше, ніж 1 вересня 2013р.³ Ці зміни не означають збільшення російського ядерного арсеналу і сталися внаслідок розгортання нових ракет і коливання їх кількості через рух існуючих засобів доставки в ремонт і з ремонту.

Російські стратегічні сили скорочуються шляхом поступового зняття з озброєння ракет радянських часів, які замінюються сучасними системами, хоч і не на еквівалентній основі. Якщо ця тенденція збережеться впродовж наступних 10 років, то розміри стратегічних сил Росії, імовірно, зменшаться навіть без наступного договору про скорочення озброєнь. Але стратегічна модернізація Росії спричинена не лише потребою заміни старих систем: серед інших причин – підтримання приблизного загального паритету зі Сполученими Штатами, підвищення живучості та ефективності зброї, престиж країни.

З метою забезпечення переходу до пострадянського стратегічного арсеналу виробництво ракет зростає. В лютому 2012р. В.Путін (у той час – прем'єр-міністр) заявив, що російські військові в наступні 10 років отримають “понад 400 сучасних МБР наземного та морського базування”, або в середньому 40 ракет на рік⁴. Більша частина виробництва – БРПЧ та компенсація витрат інших ракет під час випробувань. В офіційному виступі на колегії МО

¹ Стислий виклад та окремі подробиці Нового СНО див. у підрозділі III додатка А цього видання.

² US Department of State, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact Sheet, 1 Jan. 2015, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/235606.htm>>. За Новим СНО, кожен важкий бомбардувальник рахується як носій лише однієї боєголовки, навіть якщо літак може нести більший вантаж ядерних крилатих ракет чи бомб.

³ Росія продовжує утримуватися від оприлюднення всіх нетаємних даних, якими вона обмінюється за Новим СНО, включно з розбивкою даних про розгорнуті та нерозгорнуті ракети і бомбардувальники на окремих базах, а також про приписані до них боєголовки.

⁴ В.Путін: “Быть сильными: гарантии национальной безопасности для России”, *Российская газета*, 20 февраля 2012г., <<http://www.rg.ru/2012/02/20/putin-armiya.html>>.

Таблиця 11.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2015р.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовки × потужність	Кількість боєголовок ^b розгорнутих/приписаних) ^b
Стратегічні наступальні сили					~1 780/2 430^c
Бомбардувальники	60/72 ^d				60/810 ^e
<i>Ту-95МС6 (Bear-Н6)</i>	24/29	1981	6 500-10 500	6 × КРПБ <i>AS-15А</i> , бомби	24/174
<i>Ту-95МС16 (Bear-Н16)</i>	25/30	1981	6 500-10 500	16 × КРПБ <i>AS-15А</i> , бомби	25/480
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	11/13	1987	10 500-13 200	12 × КРПБ <i>AS-15В</i> або УРМД <i>AS-16</i> , бомби	11/156
МБР	311				1 049/1 049
<i>РС-20В (SS-18 Satan)</i>	46 ^f	1992	11 000-15 000	10 × 500-800 Кт	460/460 ^f
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	30	1980	10 000	6 × 400 Кт	180/180
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	99	1985	10 500	1 × 800 Кт	99/99
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27/ШПУ)</i>	60	1997	10 500	1 × 800 Кт	60/60
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27)</i>	18	2006	10 500	1 × (800 Кт)	18/18
<i>РС-24 (SS-27 Mod 2)</i>	54	2010	10 500	4 × (100 Кт)	216/216
<i>РС-24 (SS-27 Mod 2/ШПУ)</i>	4	2014	10 500	4 × (100 Кт)	16/16
<i>РС-26 (SS-27 Mod 3)</i>	–	(2015)	5 500+	3 × (100 Кт)	–/–
БРПЧ	144				512/576 ^g
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 М1 Stingray)</i>	32	1978	6 500	3 × 50 Кт	96/96
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 М1)</i>	96	1986/2007	9 000	4 × 100 Кт	320/384
<i>РСМ-56 Булава (SS-N-32)</i>	16	2014	>8 050	6 × (100 Кт)	96/96
Нестратегічні сили					–/(~1 950)^h
ПРО, ППО, берегова оборона ⁱ	~1 100				–/(~425)
<i>53Т6 (SH-08, Gazelle)</i>	68	1986	30	1 × 10 Кт	–/(68)
<i>С-300 (SA-10/20)</i>	1 000	1980	..	1 × малої потужності	–/(~340)
<i>SSC-1В (Sepal)</i>	34	1973	500	1 × 350	–/(~17)
ВПС ^j	430				–/(~650)
<i>Ту-22М3 (Backfire-С)</i>	120	1974	..	3 × ПКР, бомби	–/(~350)
<i>Су-24М/М2 (Fencer-D)</i>	250	1974	..	2 × бомби	–/(~250)
<i>Су-34 (Fullback)</i>	46	2006	..	2 × бомби	–/(~46)
СВ	140				–/(~140)
<i>Точка (SS-21 Scarab)</i>	80	1981	120	(1 × 10 Кт)	–/(~80)
<i>Искандер-М (SS-26 Stone)</i>	60	2005	500	(1 × 10 Кт)	–/(~60)
ВМФ					–/(~730)
ПЧ/надводні кораблі/авіація		КРМБ, ПЧО, ЗРС, глибинні бомби, торпеди ^k			
Загалом розгорнутих /приписаних боєголовок					~1 780/4 380
Боєголовки у резерві і знятих з озброєння в очікуванні демонтажу					~3 120
Загалом запасів					~7 500

“..” – не доступні або не придатні дані; “–” – нуль; () – дані непевні; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; ЗРС – зенітна ракетна система; КРМБ – крилата ракета морського базування;

КРПБ – крилата ракета повітряного базування; Кт – кілотонна; МБР – міжконтинентальна балістична ракета; ПРО – протиракетна оборона; ПЧО – протичовнова оборона; УРМД – ударна ракета малої дальності; ШПУ – шахтна пускова установка.

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Перша величина у стовпчику означає оціночну кількість боеголовок, розгорнутих на носії, друга – оціночну кількість приписаних боеголовок.

^c Розгорнута кількість – це оціночна кількість боеголовок на балістичних ракетах згідно з Новим СНО плюс близько 200 боеприпасів для бомбардувальників, які перебувають на авіабазах, але не враховуються за Договором. Приписана кількість – у другому стовпчику – це оцінка загальної кількості боеголовок, приписаних до конкретної системи доставки. Враховує 700 стратегічних боеголовок, що, за оцінками, перебувають у резерві і призначені для АПЧБР і бомбардувальників. Таблиця не враховує т.зв. “фантомні літаки” – бомбардувальники, що не мають ядерних завдань, але досі несуть відповідне обладнання, що робить їх підзвітними за Договором.

^d Перша величина – оцінка кількості бомбардувальників, що підлягають обліку за Новим СНО. Друга – загальна кількість наявних бомбардувальників.

^e З 810 боезарядів, приписаних до стратегічних бомбардувальників, лише 300 вважаються такими, що розташовані на авіабазах. Вважається, що решта боезарядів зберігаються на центральних базах.

^f Ця величина враховує 46 ракет у семи полках. Можливо, восьмий полк також є беззатним; у такому випадку кількість *РС-20В* становитиме 52, а боеголовок – 520.

^g Два або три АПЧБР постійно перебувають у ремонті без ракет і ядерних боеголовок. Лише один з трьох нещодавно спущених на воду АПЧБР *Борей* має на борту ракети.

^h За даними Уряду Росії, всі нестратегічні боеголовки перебувають на зберіганні й тому не враховані в загальній кількості розгорнутих боеголовок.

ⁱ Система ПРО *A-135* навколо Москви модернізується. Вважається, що система *C-300* може бути оснащена ядерними боезарядами, але стосовно її наступних модифікацій (*SA-10 Grumble*, *SA-12 Gargoyle*, *SA-12A Gladiator*, *SA-12B Giant*) невідомо, які саме і скільки з них мають ядерні спроможності.

^j Враховуючи ці дані, можна припустити, що лише половина з ударних літаків наземного базування мають ядерні завдання.

^k Вважається, що надводні кораблі не оснащені ядерними торпедами.

Джерела: прес-релізи МО Росії; US Department of State, START Treaty Memoranda of Understanding, 1990-July 2009; узагальнені дані в рамках Нового СНО за різні роки; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, May 2013); BBC Monitoring; російські ЗМІ; Russian Strategic Nuclear Forces, <<http://www.russianforces.org/>>; International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance* (Routledge: London, різні роки); Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.4, *Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; *Proceedings*, праці Інституту ВМС США, різні випуски; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

наприкінці 2014р. Президент В.Путін заявив, що “стратегічні ядерні сили отримають у 2015р. понад 50 МБР”⁵.

Уряд Росії пообіцяв міцну фінансову та організаційну підтримку ядерній модернізації, але для фінансування модернізації російських ЗС загалом, де залишається переважно техніка радянських часів, також потрібні великі кошти. Програма модернізації ґрунтується на плані оборони, складеному на застарілих фінансових припущеннях. Санкції, запроваджені після російської інтервенції в Україні, а також падіння цін на нафту суттєво зменшили

⁵ Президент России, Расширенное заседание коллегии Министерства обороны, 19 декабря 2014г., <<http://eng.kremlin.ru/transcripts/23410>>.

російські надходження, хоча фінансовий спад почався ще до цих подій. Міністр фінансів Росії А.Сілуанов у жовтні 2014р. зазначав: “Коли ми ухвалювали програму озброєнь, то були зовсім інші прогнози розвитку економіки та доходів бюджету. Наразі ми просто не можемо собі дозволити це”⁶.

У грудні 2014р. Путін ухвалив нову Военну доктрину, де, зокрема, зазначено, що Росія “зберігає за собою право застосовувати ядерну зброю у відповідь на застосування проти неї та (або) її союзників ядерної та інших видів зброї масового ураження, а також у випадку агресії проти Російської Федерації із застосуванням звичайної зброї, коли під загрозу поставлено само існування держави”⁷. Це формулювання є майже ідентичним попередній версії 2010р.⁸

Доктрина 2014р., як і раніше, називає НАТО головним джерелом зовнішніх воєнних загроз для Росії. Під цим влада Росії розуміє “нарощування силового потенціалу ... НАТО та набуття Альянсом глобальних функцій, що реалізуються з порушенням норм міжнародного права”, а також “наближення військової інфраструктури держав-членів НАТО до кордонів Російської Федерації, в т.ч. шляхом подальшого розширення блоку”⁹.

У річному виступі на колегії МО Путін зауважив, що “ситуація у світі навколо нас не стає простішою”, та особливо відзначив “плани США зі створення системи ПРО” і те, що “НАТО активізував свою діяльність, у т.ч. в Європі, особливо у Східній Європі”. Більш того, Путін заявив: “Наша Военна доктрина, проте, залишилася незмінною і винятково оборонною за своєю природою, як ви знаєте. Але ми будемо твердо та послідовно захищати безпеку нашої країни”¹⁰.

Стратегічні бомбардувальники

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні 13 бомбардувальників *Tu-160 (Blackjack)*, 30 *Tu-95MC16* і 29 *Tu-95MC6 (Bear)*. Окремі з них можуть бути не повністю боєздатними. Максимальне навантаження цих бомбардувальників – близько 810 ядерних боєприпасів, 200 з яких можуть зберігатися на двох авіабазах¹¹. Усі *Tu-160* і 15 *Tu-95* базуються на авіабазі Енгельс поблизу Саратова. Решта *Tu-95* базуються на авіабазі Українка поблизу Білогірська на сході Росії.

⁶ Kelly, L. ‘Finance minister warns Russia can’t afford defense spending plan’, Reuters, 7 Oct. 2014, <<http://www.reuters.com/assets/print?aid=USKCN0HW1H420141007>>.

⁷ Президент России, Военная доктрина Российской Федерации, утвержденная Президентом РФ В.Путиным, прадварительно размещенная на президентском сайте 26 декабря 2014г., раздел 27.

⁸ Це формулювання Доктрини взяте з оприлюдненої версії документів. Див.: Президент России, Военная доктрина Российской Федерации, утвержденная президентским указом, прадварительно размещенная на президентском сайте 5 февраля 2010г. Зміст таємної версії чи інших додаткових документів невідомий.

⁹ Президент России (посилання 7).

¹⁰ Президент России (посилання 5).

¹¹ Kristensen, H.M., *Trimming Nuclear Excess: Options for Further Reductions of US and Russian Nuclear Forces*, Federation of Atomic Scientists (FAS) Special Report no.5 (FAS: Washington, DC, Dec. 2012).

Триває модернізація застарілих бомбардувальників *Tu-160* і *Tu-95МС*, кілька модернізованих бомбардувальників уже надійшли на озброєння. Лише декілька з наявних 59 літаків *Tu-95МС* будуть модернізовані, решта – зняті з озброєння; водночас “принаймні 10” *Tu-160* будуть модернізовані до 2020р.¹² Перший модернізований *Tu-160* прибув на авіабазу Енгельс у 2014р.

Започаткована розробка бомбардувальника нового покоління під шифром *ПАК ДА*; в лютому 2014р. контракт на роботи отримала компанія *Туполев*. Заміна бомбардувальників *Tu-160* і *Tu-95* новим дозвуковим криловидним бомбардувальником має розпочатись у середині 2020-х років.

У 2014р. збільшилася кількість російських бомбардувальників на дальньому патрулюванні. На початку грудня – вперше з 1980-х років – група з чотирьох бомбардувальників *Tu-95МС* виконувала завдання над Балтійським морем. Супровід дальніх бомбардувальників здійснювали два бомбардувальники проміжної дальності *Tu-22М3*. До цього здійснювалися інші операції бомбардувальників над Північним морем, північчю Атлантики та Тихого океану.

За даними Північного командування ЗС США (*US Northern Command*), “російські важкі бомбардувальники у 2014р. здійснили більше патрулювань за межами зони, ніж у будь-якому іншому році після холодної війни. Ми також спостерігали кращу взаємодію російської дальньої авіації з іншими елементами російських ЗС, у т.ч. із засобами авіаційної і морської розвідки. Хоча таке патрулювання спрямоване на тренування російський екіпажів, іноді воно явно має на меті демонстрацію глобальної досяжності “руки Москви” та незадоволення Росії політикою Заходу, зокрема у зв’язку з Україною”¹³.

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2013р., Ракетні війська стратегічного призначення (РВСП) Росії – вид ЗС, озброєний МБР, що складається з трьох ракетних армій (12 ракетних дивізій), які разом мають на озброєнні 311 МБР семи різних типів і модифікацій. МБР несуть близько 1 000 боєголовок – майже 60% розгорнутих стратегічних боєголовок Росії.

РВСП швидко змінюються шляхом поступового зняття з озброєння ракет радянських часів і надходження новітніх МБР (але в меншій кількості). На 2015р. вони майже наполовину склалися з пострадянських МБР. Всі наявні МБР радянських часів будуть зняті з озброєння до 2024р.

¹² Михайлов А. Стратегический бомбардировщик “Медведь” оставили на службе – *Известия*, 20 сентября 2012г.; ‘Russia to upgrade over 10 Tu-160 bombers by 2020’, RIA Novosti, 7 Feb. 2012, <<http://sputniknews.com/military/20120207/171200584.html>>.

¹³ Gortney, W.E. (Admiral), US Navy, Commander United States Northern Command and North American Aerospace Defense Command, Prepared statement before the US Senate, Armed Services Committee, 12 Mar. 2015, pp.5-6, <http://www.armed-services.senate.gov/download/gortney_03-12-15>.

Враховуючи поточні плани, оголошені російськими військовими, кількість ракет у РВСН в наступні 10 років може скоротитися до близько 280. Для підтримання відносного паритету з ракетними силами США (в яких, згідно з Новим СНО, планується мати 400 МБР – див. підрозділ І) Росія робить акцент на оснащенні нових МБР кількома боеголовками. До початку 2020-х років співвідношення шахтних і мобільних ракет залишиться приблизно тим самим, але мобільні МБР з БГРІН нестимуть більшу частку боеголовок (51% проти 28% наразі). До 2010р. всі російські мобільні МБР були моноблочними.

Рідкопаливні МБР у ШПУ *РС-20В (SS-18)* несуть по 10 боеголовок – разом близько 44% боеголовок РВСН. На двох ракетних базах залишаються 46 ракет, проти 108 – 10 років тому: 28 ракет у чотирьох полках в Ужурі (Красноярський край), і 18 – у трьох полках у селищі Домбаровський (Оренбурзька обл.)¹⁴. *РС-20В* залишатимуться на озброєнні до 2022р.¹⁵

На озброєнні залишаються близько 30 рідкопаливних МБР у ШПУ *РС-18 (SS-19)*, проти 130 – 10 років тому. Кожна ракета, за оцінками, несе шість боеголовок – разом 180 боеголовок. Останні *РС-18* планують зняти з озброєння до 2019р. З цих 30 *РС-18* близько 20 розгорнуті в Козельську (Калужська обл.) і, можливо, 10 – у 60-й ракетній дивізії в Татищево (Саратовська обл.)¹⁶.

Третій вид МБР радянських часів, твердопаливну мобільну *РС-12М Тополь-М*, також швидко знімають з озброєння: 10 років тому їх було 315, наразі – 99. Ракету планують зняти з озброєння до 2021р.¹⁷ Кілька *РС-12М* були використані у здійснених останніми роками випробувальних пусках на проміжну дальність, пов'язаних, можливо, з розробкою нової головної частини МБР, здатної долати систему ПРО.

Твердопаливна моноблочна *РС-12 Тополь-М (SS-27 Mod 1)* розгорнута в мобільному (*РС-12М1*) і шахтному (*РС-12М2*) варіантах. Розгортання *РС-12М2* почалось у Татищево в 1997р. і завершилось у 2012р. з розміщенням 60 ракет. У 2007-2010рр. у Тейково, на північний схід від Москви, розгорнуті *РС-12М1*.

Також у Тейково у 2010р. започатковане розгортання *РС-24 Ярс* у варіанті з БГРІН (*SS-27 Mod 2*) на автомобільному шасі; наразі розгортання триває в Новосибірській і Тагільській дивізіях, де у грудні 2013р. перші *РС-24* заступили на “експериментальне бойове чергування”¹⁸. Наприкінці 2014р.

¹⁴ У бойовому складі може залишатися четвертий полк у Домбаровському; у такому випадку розгорнуто 52 *РС-20В* з 520 боеголовками.

¹⁵ ‘Russia’s Voyevoda ICBM to remain in service for another decade—commander’, Interfax-AVN, 15 Dec. 2012, Translation from Russian, BBC Monitoring International Reports.

¹⁶ Супутникові знімки показують, що всі *SS-19* у Татищево могли бути зняті з озброєння, а деякі *SS-19* у Козельську – виведені з бойового складу для розгортання *РС-24 (SS-27 Mod 2)*.

¹⁷ Советские баллистические ракеты будут на вооружении РВСН до 2021г. – *Новости космонавтики*, 17 декабря 2013г., <<http://novosti-kosmonavtiki.ru/news/14702/>>.

¹⁸ Командующий РВСН: в Ракетных войсках идет интенсивный процесс перевооружения – *ИТАР-ТАСС*, 18 декабря 2013г., <<http://itar-tass.com/politika/841474>>.

в бойовому складі кожної з цих дивізій сформовано другий полк, а найближчим часом розгортання продовжиться в дивізії, розташованій поблизу Йошкар-Оли.

Розгортання перших *РС-24* в ШПУ започатковане у 28-й Гвардійській ракетній дивізії в Козельську, де перші чотири ракети надійшли на озброєння наприкінці 2014р.¹⁹ Яка кількість *РС-24* буде розміщена в Козельську невідомо, але, ймовірно, не менше 30.

Росія започаткувала розробку третьої модифікації *Тополь-М*, відомої як *РС-26*, або *Ярс-М*. Як і у випадку з *Тополями*, пуски *РС-26* здійснювалися для випробувань на міжконтинентальну та меншу дальність. За словами командувача РВСН генерал-полковника С.Каракаєва, *РС-26* є “експериментальною мобільною МБР на основі *Ярс* і *Тополь-М*, але значно легшою (близько 80 т, проти близько 120 т у *РС-24*), що підвищує її маневреність”²⁰. Ракета надійде на озброєння у 2016р.²¹

Росія також розробляє на заміну *РС-20В* нову “важку” рідкопаливну МБР у ШПУ, відому як *Сармат*. Розробка започаткована у 2012р., а розгортання 100-т ракети має розпочатися ближче до 2020р. За словами заступника міністра оборони Ю.Борисова, *Сармат* “зможє нести засоби подолання ПРО та матиме такий запас палива, що дозволяє літати через Північний і Південний полюси”. Борисов додав, що “нова важка зброя буде оснащена маневреними боеголовками”²². За словами колишнього начальника Головного штабу РВСН генерал-полковника В.Єсіна, *Сармат* “буде розгорнута у двох дивізіях, які наразі мають на озброєнні МБР *РС-20В*” (у Домбаровському та Ужурі)²³.

Уряд Росії також замовив розробку ракети з БГРІН на залізничній платформі під назвою *Баргузин*, яка буде ще однією версією *РС-24*. Очікується, що ракета буде розгорнута до 2020р.²⁴

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

ВМФ Росії має на озброєнні дев'ять АПЧБР. Будуються АПЧБР нового класу, які до середини наступного десятиліття поступово замінять усі АПЧБР радянських часів.

¹⁹ Минобороны: Комплекс “Ярс” Козельской дивизии РВСН заступит на дежурство до конца года – *Взгляд*, 19 августа 2014г., <<http://vz.ru/news/2014/8/19/701031.html>>.

²⁰ ‘Russia’s new ballistic missile can become operational in 2016: SMF Commander’, Sputnik News, 25 Dec. 2014, <<http://sputniknews.com/russia/20141225/1016243403.html>>; Новые “ядерные поезда” оснастят ракетами на базе “Ярса” – *Лента.RU*, 18 декабря 2013г., <<https://lenta.ru/news/2013/12/18/yars/>>.

²¹ Модернизация МБР, планы разработки. Интервью с командующим РВСН генерал-полковником С.Каракаевым – *Центр стратегической конъюнктуры*, 16 декабря 2014г., <<http://conjuncture.ru/karakaev-16-12-2014>>.

²² Замминистра обороны Ю.Борисов: “Сармат” полетит через полюс – *Российская газета*, 2 июня 2014г., <<http://rg.ru/2014/06/02/raketa.html>>.

²³ РВСН России: перспективы – *Красная звезда*, 2 февраля 2014г., <http://www.redstar.ru/index.php?option=com_k2&view=item&id=14613>.

²⁴ Bodner, M., ‘Russia looks to revive nuclear missile trains to counter US attack capability’, *Moscow Times*, 27 Nov. 2014.

Основою російського флоту АПЧБР наразі є шість підводних човнів проекту 667БДРМ *Дельфин* (класу *Delta IV*), приписані до Північного флоту, кожен з 16 БРПЧ *РСМ-54 Синева* (*SS-N-23 M1*). Кожна рідкопаливна *РСМ-54* несе чотири БГРІН. У 2007-2012рр. *Синева* замінила *SS-N-23 Skiff*; наразі на озброєння надходить третя модифікація ракети під назвою *Лайнер*. *Лайнер* буде “частковою” модифікацією *Синевы* з оснащенням, яке могло розроблятися для підвищення здатності ракети долати системи ПРО²⁵.

На озброєнні Тихоокеанського флоту досі перебувають два старі АПЧБР проекту 667БДР *Кальмар* (клас *Delta III*), кожен з 16 БРПЧ *РСМ-50 Волна* (*SS-N-18 M1*). Рідкопаливна *РСМ-50* оснащена трьома БГРІН. Ці човни невдовзі будуть зняті з озброєння.

Для заміни старих радянських АПЧБР Росія буде вісім АПЧБР класу *Борей*. Перший з них був переданий Північному флоту в січні 2013р. і зараз має на борту повний комплект ракет. Другий і третій – проходять ходові випробування. Перший з них надійде до Північного флоту, наступний – до Тихоокеанського; вони замінять останні старі АПЧБР *Кальмар*. Четвертий і наступні АПЧБР класу *Борей* матимуть удосконалену конструкцію проекту 955А.

Надходження на озброєння АПЧБР класу *Борей* затрималося через технічні проблеми твердопаливної БРПЧ *РСМ-56 Булава-30* (*SS-N-32*), але наразі проблеми ніби розв’язані. Кожен АПЧБР *Борей* має 16 ПУ для *Булави*, які, за оцінкою, несуть по чотири БГРІН. За непідтвердженими та суперечливими даними, кожен удосконалений АПЧБР класу *Борей* матиме 20 ракет.

Нестратегічна ядерна зброя

Росія, як і США, не надає інформацію про кількість і типи наявних нестратегічних ядерних боєприпасів. Через це оцінити точно розмір і склад запасів досить важко. За нашою оцінкою, російські ЗС мають близько 2 000 нестратегічних ядерних боєприпасів; ще багато – зняті з озброєння та чекають на демонтаж (таблиця 11.3). Ця оцінка ґрунтується на попередніх даних про радянські запаси нестратегічних ядерних боєприпасів, інформації, оприлюдненій у зв’язку з Президентськими ядерними ініціативами (*Presidential Nuclear Initiatives, PNIs*) 1991-1992рр. у заявах російських офіційних осіб про перебіг скорочення нестратегічної зброї згідно з *PNIs*, а також на аналізі бойового складу російських ЗС і номінального завантаження боеголовками засобів доставки²⁶. Ця оцінка збігається із заявою

²⁵ ВМФ России принял на вооружение ракетный комплекс с МБР “Лайнер” – *ВПК*, 2 апреля 2014г., <http://vpk-news.ru/news/19774>.

²⁶ Докладніше див.: Kristensen, H.M., *Non-Strategic Nuclear Weapons*, Federation of American Scientists (FAS) Special Report no. 3 (FAS: Washington, DC, May 2012), pp.51-65. Див. також: Kristensen (посилання 11), pp.26-27.

МО США в листопаді 2011р. про те, що, за нетаємними оцінками, російські запаси налічують близько 2 000-4 000 од. нестратегічної ядерної зброї²⁷.

Нестратегічний ядерний арсенал Росії складається переважно із систем озброєнь, розроблених і поставлених у війська за радянських часів; значна їх частина може бути знята з озброєння в найближчі 10 років. Але, на відміну від інших ядерних держав, Росія і надалі приділяє увагу нестратегічній ядерній зброї – як свого роду компенсації слабших звичайних сил. Як наслідок, триває модернізація ряду нестратегічних систем ядерної зброї.

Модернізація стосується твердопаливної мобільної балістичної ракети малої дальності (БРМД, *short-range ballistic missile, SRBM*) *Искандер-М* (*SS-26*), яка замінює БРМД *Точка* (*SS-21*) в 10 ракетних бригадах. Розгортання розпочалось у 2004р. і вже завершилось у п'яти бригадах, насамперед – у Західному і Південному військових округах. Непідтверджені повідомлення про розгортання *Искандер-М* у Калінінградській області не відповідають дійсності²⁸. У грудні 2014р. в Росії з'явився ряд публікацій про те, що в рамках раптових навчань до Калінінграда тимчасово перекинуті ракети *Искандер-М*, які потім повернули на “материкові” російські бази²⁹. За оцінками, до російських БРМД приписано близько 140 ядерних боєголовок.

Модернізація нестратегічних літаків-носіїв ядерної зброї передбачає вдосконалення старого бомбардувальника проміжної дальності *Ту-22М3* (*Backfire*), винищувача-бомбардувальника *Су-24М* (*Fencer-D*) і прийняття на озброєння нового винищувача-бомбардувальника *Су-34* (*Fullback*). *Су-34*, який повністю замінить *Су-24М*, вже надходить на озброєння у Західний військовий округ і залучається до військових навчань та операцій. За оцінками, до цих літаків приписано близько 650 ядерних боєприпасів.

Росія з 1991р. скоротила запаси боєприпасів для ВПС, сил ПРО і берегової оборони приблизно на 60%. Є сумніви стосовно кількості залишених боєприпасів і до яких сил вони приписані. За оцінками, налічується 425 боєголовок для системи ПРО навколо Москви, частин ППО, оснащених ЗРС *С-300*, і ракет берегової оборони.

²⁷ Miller, J.N., Principal Deputy Under Secretary of Defense for Policy, Statement before the US House of Representatives, Armed Services Committee, 2 Nov. 2011, p.2, <<http://armedservices.house.gov/index.cfm/2011/11/the-current-status-and-future-direction-for-u-s-nuclear-weapons-policy-and-posture>>. У дослідженні, виданому у 2012р., припускається, що кількість російських “оперативно приписаних” нестратегічних ядерних боєприпасів може становити лише близько 1 000 од., а загальні запаси – близько 1 900. У цьому дослідженні припускається, що нестратегічні ядерні боєприпаси приписані не до конкретних засобів доставки, а до військових частин ядерних сил, які мають фіксовану кількість приписаних до них ядерних боєприпасів. Див.: Sutyagin, I., *Atomic Accounting: A New Estimate of Russia's Non-Strategic Nuclear Forces*, Occasional Paper (Royal United Services Institute: London, Nov. 2012), pp.2-3.

²⁸ Про заяви та заперечення щодо ракет *Искандер-М* у Калінінграді див.: Solms-Laubach, F., ‘Putin stationiert raketen für atomsprengköpfe’, *Bild*, 14 Dec. 2013; ‘Putin says no Iskanders deployed in Kaliningrad’, *Novosti*, 19 Dec. 2013, <http://en.ria.ru/military_news/20131219/185723285/Putin-Says-No-Iskanders-Deployed-in-Kaliningrad.html>.

²⁹ В Калининградской области прошли масштабные военные учения с использованием комплексов “Искандер” – *1 канал*, 16 декабря 2014г., <https://www.ltv.ru/news/2014/12/16/31138-v_kaliningradskoy_oblasti_proshli_masshtabnye_voennye_ucheniya_s_ispolzovaniem_kompleksov_iskander>.

ВМФ Росії є, імовірно, найбільш залежним від нестратегічної ядерної зброї видом ЗС; за оцінками, до підводних човнів, надводних кораблів, літаків і вертольотів морської авіації приписано 730 боєголовок.

Будуються нові ударні підводні човни класу 885М *Ясень* (*Graney*), перший з яких – *К-560 Северодвинск* – перебуває на ходових випробуваннях. До 2020р. у складі флоту має бути не менше шести човнів *Ясень*. Вважається, що *Ясень* оснастять новою КРМБ великої дальності, яка є варіантом КРНБ *Калибр* і може нести ядерний заряд.

У липні 2014р. США публічно звинуватили Росію в порушенні радянсько-американського Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) – через розробку та випробування нової КРНБ з дальністю, забороненою Договором. Росія відкинула це звинувачення. Нова, не ідентифікована Урядом США крилата ракета може нести ядерний заряд, але невідомо, чи надійшла вона на озброєння³⁰.

³⁰ Kristensen, H.M., 'The INF crisis: bad press and nuclear saber rattling', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists 26 Feb. 2015, <<http://fas.org/blogs/security/2015/02/inf-crisis/>>. Базову інформацію про суперечки навколо Договору про РСМД див. у підрозділі II розділу 12 цього видання. Стислий виклад та окремі подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання.

III. Ядерні сили Великої Британії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Сили ядерного стримування Великої Британії мають лише морський компонент – АПЧБР класу *Vanguard*, озброєні БРПЧ *UGM-133 Trident II D5*, боєголовками до них – та інфраструктуру забезпечення. Велика Британія володіє арсеналом приблизно у 150 боєздатних ядерних боєголовок, готових для використання чотирма АПЧБР *Trident* (таблиця 11.4), що базуються у Фаслейні (західна Шотландія). Велика Британія не має власних БРПЧ та орендує 58 *Trident II (D5)* у ВМС США за схемою “спільного володіння засобами”. Велика Британія приєдналася до американської програми подовження терміну служби *Trident II D5* з 2028р. до 2042р.

Кожен АПЧБР класу *Vanguard* оснащений 16 ракетами *Trident II D5*, кожна з яких несе до трьох боєголовок, усього – до 48 боєголовок. Боєголовки вважаються аналогічними американській *W76*, але виготовлені в Центрі ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment, AWE*) в Олдермастоні¹. Британія тісно співпрацює зі США в розробці та виробництві ядерних боєголовок, включно з передачею елементів боєголовки, а також у зберіганні їх запасів згідно з умовами Угоди 1958р. між США і Великою Британією про спільну оборону (*Mutual Defence Agreement, MDA*)². Нинішня боєголовка встановлюється на ракети з початку 1990-х років і залишатиметься на озброєнні до 2040-х років. Центр ядерної зброї у 2005р. започаткував Програму підтримання спроможностей ядерної боєголовки (*Nuclear Warhead Capability Sustainment Programme*), яка має забезпечити “безпечність і придатність наявної боєголовки до моменту її остаточної утилізації після зняття з озброєння”³.

Ракети *Trident II D5* можуть нести до трьох боєголовок, але вважається, що окремі з них розгорнуті лише з однією боєголовкою, можливо, зменшеної потужності, з метою підвищення гнучкості варіантів націлювання ядерної зброї.

На патрулюванні перебуває один британський АПЧБР класу *Vanguard* за схемою постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*). Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, четвертий – потребуватиме більше часу, відповідно до циклу капітального ремонту та

¹ За деякими повідомленнями, Великій Британії могли поставити ядерну боєголовку *W76-1* американського виробництва з удосконаленим механізмом підриву. Див.: Kristensen, H.M., ‘British submarines to receive upgraded US nuclear warhead’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 1 Apr. 2011, <<http://blogs.fas.org/security/2011/04/britishw76-1/>>.

² Norton-Taylor, R., ‘UK to step up collaboration with US over nuclear warheads’, *The Guardian*, 12 June 2014. Американо-британська Угода про спільну оборону передбачає обмін таємною інформацією, ядерними технологіями та науковими даними, пов’язаними з програмами ядерної зброї країн. У 2014р. Угода була переглянута та подовжена ще на 10 років. Див.: Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the United States of America for Co-operation on the Uses of Atomic Energy for Mutual Defence Purposes (US–UK Mutual Defence Agreement), opened for signature 3 July 1958, entered into force 4 Aug. 1958 <<http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1958/TS0041.pdf>>.

³ British Ministry of Defence, ‘The United Kingdom’s future nuclear deterrent: 2014 update to parliament’, 15 Dec. 2014, p.6, <<https://www.gov.uk/government/publications/the-united-kingdoms-future-nuclear-deterrent-2014-update-to-parliament>>.

Таблиця 11.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2015р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність	Запас боєголовок
Балістичні ракети на підводних човнах						
D5	<i>Trident II</i>	48	1994	>7 400	1-3 × 100 Кт	215 ^b

^a Дальність наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b У готовності до застосування перебувають менше 160 боєголовок, з них 136 – для оснащення 48 ракет на трьох з чотирьох АПЧБР. Постійно на патрулюванні перебуває лише один АПЧБР.

Джерела: British Ministry of Defence, Білі книги, прес-релізи, сайт, <<http://www.gov.uk/government/organisations/ministry-of-defence/>>; Палата обшин Великої Британії, *Парламентські дебати (Hansard)*, різні випуски; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.9; статті в рубриці “NRDC Nuclear Notebook” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

обслуговування. Після холодної війни АПЧБР на патрулюванні утримуються в обмеженій готовності – в очікуванні на можливе перенацілювання ракет і “отримання команди на відкриття вогню” з визначенням терміну пуску в кілька днів⁴.

У Стратегічному огляді оборони та безпеки (*Strategic Defence and Security Review, SDSR*) 2010р. британський Уряд зобов’язався й надалі зберігати ядерні сили стримування із заміною *Trident* аналогічною системою⁵. Британське МО наразі планує замінити чотири АПЧБР класу *Vanguard*, термін служби яких добігає кінця у 2020-х роках, трьома чи чотирма підводними човнами нового класу. Для економії коштів нові підводні човни матимуть менший ракетний відсік, розроблений спільно з ВМС США – з восьмима ПУ та кількістю боєголовок не більше 40⁶. “Початковий етап” програми з виділенням коштів на п’ятирічну оціночну фазу був ухвалений у 2011р. У *SDSR* вирішено відтермінувати “головну фазу” – коли мають бути остаточно ухвалені детальні плани закупівлі, конструкція і кількість нових підводних човнів, – до 2016р.⁷ Перший підводний човен нового класу має надійти на озброєння у 2028р.

Вартість програми заміни *Trident* залишається джерелом політичних проблем. У грудні 2014р. МО підтвердило, що прогноз вартості програми заміни *Trident* лишається в межах оцінок Білої книги 2006р., тобто загалом £15-20 млрд. (\$23-31 млрд.), у т.ч. £11-14 млрд. (\$17-22 млрд.) на закупівлю АПЧБР (у цінах 2006-2007рр.)⁸. Але деякі критики стверджували, що

⁴ British Ministry of Defence (посилання 3), para. 68.

⁵ British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (The Stationery Office: London, Oct. 2010), paras 3.8-3.9.

⁶ British Ministry of Defence, Cm 7948 (посилання 5), paras 3.11-3.12, 3.14.

⁷ Mills, C. and Brooke-Collins, L., ‘The Trident successor programme: an update’, Standard Note SN06526, British House of Commons Library, version dated 26 June 2014, pp.4-6.

⁸ British Ministry of Defence (посилання 3); British Ministry of Defence and British Foreign and Commonwealth Office, *The Future of the United Kingdom’s Nuclear Deterrent*, Cm 6994 (The Stationery Office: Norwich, Dec. 2006), p.13.

реальна вартість будівництва та експлуатації нових АПЧБР з роками може зрости та перевищити оцінку МО – до £100 млрд. (\$155 млрд.)⁹. Крім того, зростання річних витрат на оціночну фазу початкового етапу програми було піддано критиці в Парламенті¹⁰.

Через стурбованість вартісними прогнозами Уряд закликали відмовитися від АПЧБР - наступника *Trident* на користь дешевших платформи та системи доставки¹¹, але в заключній доповіді, виданій в липні 2014р., комісія з питань *Trident* (незалежний міжпартійний орган у складі восьми провідних вчених і колишніх урядовців) рекомендувала Уряду виконувати наявну програму заміни *Trident*, а не обирати альтернативні системи, “виходячи з можливої, але спекулятивної економії коштів”¹². Комісія вирішила, що оскільки *Trident* наразі відповідає “критеріям надійності, потужності, живучості, досяжності та готовності”, то “вибір іншого типу системи” був би недоцільним¹³. У зв’язку з цим комісія підтримала головний висновок урядового Огляду альтернатив *Trident (Trident Alternatives Review)*, оприлюднений в липні 2013р.¹⁴ Однак позиції членів комісії не дійшли згоди в питанні, чи слід Великій Британії послабити чинну вимогу забезпечувати постійне стримування на морі – завдання, вилучене з Огляду альтернатив 2013р.

У Стратегічному оборонному огляді 2010р. були оголошені плани зі скорочення британського ядерного арсеналу. Запаси розгорнутих ядерних боеголовок будуть скорочені до не більше 120, 40 з яких – встановлені на БРПЧ на патрулюванні. Так само, загальний розмір ядерного арсеналу, включно з нерозгорнутими боеприпасами, зменшиться з нинішніх 225 боеголовок до “не більше 180 до середини 2020-х років”¹⁵. Британський Уряд у 2014р. оголосив, що ці скорочення тривають¹⁶. Станом на січень 2015р., британські запаси оцінювались у 215 боеголовок.

⁹ Campaign for Nuclear Disarmament (CND), *The Real Alternative: What the Government's Trident Alternative Review Isn't Telling You* (CND: London, June 2013), p.5.

¹⁰ Dowd, J. and Sloggett, C., ‘Trident future back on election agenda as costs spiral’, *The Guardian*, 17 Jan. 2015.

¹¹ Hopkins, N., ‘Trident: no need for like-for-like replacement, says Danny Alexander’, *The Guardian*, 22 Jan. 2013.

¹² Browne, D., et al., *The Trident Commission: Concluding Report*, (British American Security Information Council: London, July 2014), p.7.

¹³ Browne et al. (посилання 12).

¹⁴ British Cabinet Office, *Trident Alternatives Review* (Cabinet Office: London, 16 July 2013).

¹⁵ British Ministry of Defence Cm 7948 (посилання 5), para.3.11.

¹⁶ Statement by Lidington, D., Minister for Europe, British House of Commons, ‘US–UK Mutual Defence Agreement’, *Hansard*, 6 Nov. 2014, column 321WH, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201415/cmhansrd/cm141106/halltext/141106h0001.htm>>.

IV. Ядерні сили Франції

ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Ядерний арсенал Франції налічує близько 300 боєголовок, призначених для доставки БРПЧ та КРПБ (таблиця 11.5)¹. Президент Ф.Олланд (*François Hollande*) у лютому 2015р. заявив, що ядерний запас складається з близько 300 боєголовок для 48 БРПЧ і 54 крилатих ракет². Основою французьких сил ядерного стримування є чотири АПЧБР класу *Triomphant*, а також літаки-носії ядерної зброї ВПС і ВМС.

Франція постійно має на патрулювання один АПЧБР. Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, четвертий – потребуватиме більш тривалого часу, відповідно до циклу капітального ремонту та обслуговування. Франція наразі оснащує свої АПЧБР новими БРПЧ *M51*, що замінює стару ракету *M45*. Модернізація всіх чотирьох АПЧБР має завершитися до 2019р.³ На початку 2015р. два з них були оснащені 16 БРПЧ *M51.1* кожен. Два інші підводні човни будуть оснащені БРПЧ *M51.2* – вдосконаленим варіантом *M51.1*. Роботи на першому з них започатковані влітку 2013р.; він має повернутися до бойового складу у 2016р.⁴ *M51.2* має нести нову ядерну боєголовку *TNO* (*Tête Nucléaire Océanique*) потужністю до 150 Кт⁵. Франція також розробляє наступну версію БРПЧ *M51* – *M51.3*⁶.

Згідно з урядовими документами, Франція починає розробляти АПЧБР третього покоління та до 2030р. планує прийняти на озброєння АПЧБР класу *Triomphant*⁷.

Авіаційний компонент ядерних сил Франції складається з двох типів бойових літаків: двох наземного (*Mirage 2000N* і *Rafale F3*) і одного – палубного (*Rafale MF3*) базування. У 2019р. *Mirage 2000N* планується замінити на *Rafale B*. Літаки озброєні модернізованою ракетою “повітря-земля” середньої дальності *ASMP-A* (*Air-Sol Moyenne Portée-Améliorée*).

У 2022р. має розпочатися програма проміжної модернізації *ASMP-A*⁸. Ці ракети несуть ядерну боєголовку *TNA* (*Tête Nucléaire Aeroportée*) потужністю до 300 Кт.

¹ Докладніше про ядерні сили Франції див.: Patton, T., Podvig, P. and Schell P., *A New START Model for Transparency in Nuclear Disarmament: Individual Country Reports* (United Nations Institute for Disarmament Research: Geneva, 2013), pp.17-23.

² Hollande, F., French President, Speech during visit to the Strategic Air Forces, Istres, 25 Feb. 2015, p.9, <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr/vues/Kiosque/FranceDiplomatie/kiosque.php?fichier=baen2015-02-25.html>>.

³ French Senate, *Avis Présenté au Nom de la Commission des Affaires Étrangères, de la Défense et des Forces Armées (1) sur le Projet de Loi de Finances pour 2014*, vol.8, *Défense: Equipement des Forces*, no.158 (French Senate: Paris, 21 Nov. 2013), pp.51-52; Lennox, D. (ed.), *Jane's Strategic Weapon Systems*, no.54 (IHS Global Ltd: Coulsdon, 2011), p.51.

⁴ ‘Le SNLE Le Triomphant en refonte’, Mer et Marine, 20 Sep. 2013, <<http://www.meretmarine.com/fr/content/le-snle-le-triomphant-en-refonte>>.

⁵ French Senate (посилання 3); Lennox (посилання 3), p.50.

⁶ Loi relative à la programmation militaire pour les années 2014 à 2019, French Law no. 2013-1168 of 18 Dec. 2013, <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000028338825>>.

⁷ French Law (посилання 6); ‘La modernisation des forces nucléaires françaises’, Mer et Marine, 5 Aug. 2013, <<http://www.meretmarine.com/fr/content/la-modernisation-des-forces-nucleaires-francaises>>.

⁸ French Senate (посилання 3), p.52.

Таблиця 11.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2015р.

Тип	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовок × потужність	Кількість боєголовок
Літаки наземного базування					
<i>Mirage 2000N</i>	~20	1988	2 750	(1 × до 300 Кт) <i>TNA</i>	~20
<i>Rafale F3</i>	~20	2010-2011	2 000	(1 × до 300 Кт) <i>TNA</i>	~20
Палубні літаки					
<i>Rafale MF3</i>	~10	2010-2011	2 000	1 × до 300 Кт <i>TNA</i>	~10
БРПЧ ^b					
<i>M45</i>	16	1996	4 000 ^c	до 6 × 100 Кт <i>TN-75</i>	80 ^d
<i>M51.1</i>	32	2010-2011	>6 000	до 6 × 100 Кт <i>TN-75</i>	160 ^d
<i>M51.2</i>		-(2016)	>6 000	до 6 × 150 Кт <i>TNO</i>	–
<i>M51.3</i>		-(2020)	>(6 000)	(до 6 × 150 Кт) <i>TNO</i>	–
Загалом					~290^e

() – дані непевні; “–” – нуль; *TNA* – *Tête Nucléaire Aéroportée* (ядерна боєголовка повітряного базування); *TNO* – *Tête Nucléaire Océanique* (ядерна боєголовка морського базування).

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Франція перейшла на схему з чотирма АПЧБР в середині 1990-х років і має достатньо БРПЧ для оснащення трьох патрульних АПЧБР, за умов перебування четвертого в ремонті.

^c Хоча часто вказується дальність 6000 км, за даними Комісії Національної Асамблеї з питань національної оборони за 2001р., дальність ракети *M45* становить лише 4 000 км. ВМС Франції подають дальність >5000 км.

^d БРПЧ можуть нести до шести боєголовок, але у 2006р. Президент Ж.Ширак (*Jacques Chirac*) заявив, що кількість боєголовок на окремих БРПЧ зменшена з метою підвищення гнучкості націлювання на випадок війни з регіональними державами.

^e Франція не має резерву, але може мати невеликий запас боєголовок, тож загальна їх кількість становить близько 300 одиниць.

Джерела: Hollande, F., French President, Speech during visit to the Strategic Air Forces, Istres, 25 Feb. 2015; Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, Paris, 17 June 2008; Sarkozy, N., French President, ‘Presentation of SSBM “Le Terrible”’, Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008; Chirac, J., French President, Speech during visit to the Strategic Forces, Landivisiau–L’Île Longue, Brest, 19 Jan. 2006; публікації МО Франції, <<http://www.defense.gouv.fr/>>; законопроекти Національної Асамблеї з питань національної оборони; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.10; видання *Air Actualités*, різні випуски; видання *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

V. Ядерні сили Китаю

ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Китайський ядерний арсенал налічує, за оцінками, приблизно 250 боєголовок і поступово нарощується¹. Загалом вважається, що в мирний час Китай зберігає ядерні боєголовки на складах окремо від засобів їх доставки, тобто вони не готові до негайного пуску. З триади наземних, повітряних і морських ядерних сил боєготовими наразі вважаються лише балістичні ракети наземного базування (БРНБ) та літаки-носії ядерної зброї: до цих сил приписано приблизно 190 боєголовок. Решта боєголовок приписані до нерозгорнутих сил, зокрема до нових систем, що розробляються, систем, які плануються до розгортання, а також до резервів (таблиця 11.6).

Контроль над китайським ядерним арсеналом і ракетами наземного базування здійснює 2-й артилерійський корпус Народно-визвольної армії Китаю (НВАК, *Chinese People's Liberation Army, PLA*) за допомогою централізованої системи керування. Ракетні частини зведені в шість географічно розосереджених районів базування та одного центрального складу². 2-й артилерійський корпус підпорядковується безпосередньо Центральній військовій комісії (ЦВК, *Central Military Commission, CMC*) китайського Уряду на чолі з Президентом³.

З усіх ядерних держав Китай, за оцінками, має найменші запаси збройового ВЗУ і плутонію (підрозділ X). Вважається, що він припинив виробництво збройового ВЗУ десь у 1987-1989рр., а збройового плутонію у 1991р., – без офіційного оголошення мораторію на виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях. Наявні запаси ядерних матеріалів – без відновлення їх виробництва у військових цілях – не дозволяють Китаю суттєво збільшити запаси ядерних боєголовок.

¹ Ця оцінка збігається з оцінкою Уряду США. Командуючий Стратегічним командуванням США (*US Strategic Command*) генерал Р.Келер (*Robert Kehler*) у 2012р. заявив, що “китайський арсенал має до кількох сот” ядерних боєголовок. Див.: Kristensen, H.M., ‘STRATCOM Commander rejects high estimates for Chinese nuclear arsenal’, *FAS Strategic Security Blog*, Federation of American Scientists, 22 Aug. 2012, <<http://fas.org/blogs/security/2012/08/china-nukes/>>. ЦРУ США оцінювало у 1993р. китайські запаси у 200-250 боєголовок. Див.: US Central Intelligence Agency, Directorate of Intelligence, Office of Scientific and Weapons Research, ‘China’s nuclear weapons testing: facing prospects for a comprehensive test ban’, *Intelligence memorandum*, 30 Sep. 1993, p.3, <http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000996367.pdf>.

² Див., наприклад: Stokes, M.A., *China’s Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p.7; Zhang, H., ‘China’, ed. R. Acheson, *Assuring Destruction Forever: Nuclear Weapon Modernization Around the World* (Reaching Critical Will: New York, 2012), p.17.

³ Gill, B. and Medeiros, E.S., ‘China’, eds H. Born, B. Gill and H. Hänggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010), p.147.

Таблиця 11.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2015р.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боєголовка × потужність	Кількість боєголовок
Ракети наземного базування ^b	~160 ^c				~163
<i>DF-3A (CSS-2)</i> ^d	(-)	1971	3 000	1 × 3,3 Мт	(-)
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	~10	1980	5 500	1 × 3,3 Мт	(~10)
<i>DF-5A (CSS-4 Mod 2)</i>	10	1981	>13 000	1 × 4-5 Мт	10
<i>DF-5A (CSS-4 Mod 3)</i>	10	2014	~13 000	3 × 200-300 Кт	30
<i>DF-15 (CSS-6 Mod 1)</i>	..	1994	600	(1 × 10-50 Кт)	..
<i>DF-21 (CSS-5 Mods 1/2)</i>	<100	1991	2 100 ^e	1 × 200-300 Кт	~80
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	~8	2006	>7 200	(1 × 200-300 Кт)	~8
<i>DF-31A (CSS-10 Mod 2)</i>	~25	2007	>11 200	(1 × 200-300 Кт)	~25
<i>DF-41 (CSS-X-20)</i>
БРПЧ	(48)				(48)
<i>JL-1 (CSS-N-3)</i>	..	1986	>1 700	1 × 200-300 Кт	..
<i>JL-2 (CSS-NX-14)</i>	(48)	(2015)	>7 000	(1 × 200-300 Кт)	(48)
Авіація ^f	~20				(~20)
<i>H-6 (B-6)</i>	~20	1965	3 100	1 × бомба	(~20)
Штурмовики (. .)	..	1972-..	..	1 × бомба	..
Крилаті ракети	150-350				..
КРНБ <i>DH-10</i>	150-350	2007	>1 500	1 × ^g
(КРПБ <i>CJ-20</i>)	..	(2014)	>1 500	1 × ^h
Загалом					(~260)ⁱ

“. .” – не доступні або не придатні дані; “-” – 0; () – непевні дані; БРПЧ – балістична ракета на підводному човні; КРПБ – крилата ракета повітряного базування; КРНБ – крилата ракета наземного базування.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b У Китаї категорії ракет за дальністю визначаються наступним чином: малої – <1 000 км; середньої – 1 000-3 000 км; великої – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^c Окремі ПУ можуть мати одну або кілька ракет для перезарядження.

^d *DF-3A* може бути повністю замінена на *DF-21*.

^e Дальність ядерних варіантів *DF-21 (CSS-5)* модифікації 1 і 2 вважається більшою за 1 750 км, про яку зазвичай повідомляють.

^f Дані стосуються лише літаків-носіїв ядерної зброї. Дані про ядерні завдання літаків непевні, і якщо такі завдання є, то лише другорядні.

^g Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) називає *DH-10* “звичайною або ядерною”, так само, як російську *AS-4*, здатну нести ядерний заряд.

^h Командування Глобальних ударних сил ВПС США називає *CJ-20* носієм ядерної зброї; *NASIC* – ні.

ⁱ Крім боєголовок, приписаних до розгорнутих ракет і бомбардувальників, запаси, ймовірно, містять невелику кількість додаткових боєголовок на запчастини та боєголовок з ракет, щойно знятих з озброєння (*JL-1* і *DF-3A*), які чекають на демонтаж. Загальний запас оцінюють приблизно у 260 боєголовок, і він поступово зростає.

Джерела: видання МО США *Military Power of the People's Republic of China*, різні роки; документи ВПС і Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) США; документи Центрального розвідувального управління (*Central Intelligence Agency*) США; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and U.S. Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994); статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; Google Earth; авторські оцінки.

Балістичні ракети наземного базування

Ракетно-ядерний арсенал Китаю складається з приблизно 160 ракет семи типів. Китай модернізує цей арсенал у рамках довгострокової програми зі створення більш живучих і потужних сил для нанесення ядерного удару у відповідь, реагуючи на розгортання США та іншими державами нових систем ПРО та високоточних звичайних ударних систем середньої дальності. Згідно з проголошеною в односторонньому порядку стратегією мінімального стримування, Китай зосередився на якісному вдосконаленні ядерних сил, зокрема, заміні старіючих рідкопаливних ракет у ШПУ новішими мобільними твердопаливними моделями – замість збільшення кількості ракет-носіїв⁴.

За оцінкою МО США, Китай вже розгорнув 50-60 МБР⁵. Найбільш перспективними МБР Китаю є шахтна рідкопаливна двоступенева *DF-5A* з дальністю 13 000+ км і мобільна твердопаливна триступенева *DF-31A* з дальністю 11 200 км. МБР меншої дальності *DF-31* замінює рідкопаливну двоступеневу балістичну ракету *DF-4*, але після заміни восьми ракет програма ніби призупинена. Залишається неясним, чи замінить 2-й артилерійський корпус застарілу, нещодавно модернізовану *DF-5A* на *DF-31A*, чи утримуватиме обидві ракетні системи.

За даними МО США, Китай переобладнав частину *DF-5* під оснащення БГРІН і “розробляє нову мобільну МБР *CSS-X-20 (DF-41)*, здатну нести БГРІН”⁶. За одним із повідомлень, у грудні 2014р. здійснено випробувальний пуск *DF-41* з багатоблочною головною частиною⁷. Китай десятки років розробляє БГРІН і може нарощувати можливості деяких МБР у відповідь на розвиток ПРО США в Тихоокеанському регіоні.

Паралельно з розробкою мобільних балістичних ракет 2-й артилерійський корпус розвиває спроможності своїх ядерних сил з командування, управління і зв'язку. Створення удосконалених каналів зв'язку дає військовим частинам, оснащеним МБР, кращий доступ до оперативної інформації і надійний зв'язок на всіх рівнях командування. Це допомагає забезпечити цілісність системи командування та управління великими та розосередженими мобільними силами МБР⁸.

⁴ Hu, S., ‘The Road toward China’s nuclear weapons’, *Global Science*, no.12 (2007) (in Chinese), cited in Zhang, H., ‘China’s nuclear weapons modernization: intentions, drivers, and trends’, Presentation to the Institute for Nuclear Materials Management 53rd Annual Meeting, Orlando, FLA, 15 July 2012, <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/22292/chinas_nuclear_weapons_modernization.html>.

⁵ Stewart, V.R. (Lt Gen.), Director, Defense Intelligence Agency, ‘Statement for the record: worldwide threat assessment’, US Senate, Armed Services Committee, 26 Feb. 2015, p.11, <http://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Stewart_02-26-15.pdf>.

⁶ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2015*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, May 2015), p.8.

⁷ Gertz, B., ‘Chinese military confirms DF-41 flight test’, Washington Free Beacon, 26 Dec. 2014, <<http://freebeacon.com/national-security/chinese-military-confirms-df-41-flight-test/>>.

⁸ US Department of Defense (посилання 6), p.30.

Підводні човни з балістичними ракетами

Під час розробки морських засобів ядерного стримування Китай натрапив на серйозні труднощі⁹. ВМС Китаю побудували єдиний АПЧБР типу 092 (клас *Xia*, за класифікацією НАТО), який може нести 12 твердопаливних двоступеневих БРПЧ *Ju Lang-1 (JL-1)*. Човен ніколи не був на патрулюванні та, попри кілька модернізацій, не вважається повністю боєготовим.

ВМС Китаю розробили наступний АПЧБР типу 094 (клас *Jin*, за класифікацією НАТО). За даними МО США, на озброєнні перебувають чотири АПЧБР типу 094 і ще один – на підході¹⁰. Один чи два АПЧБР типу 094 часто помічають поблизу бази підводних човнів Північного флоту Цзянгечжуан біля Циндао або ремонтної бази Сяопіндао біля Даляня, але розвідка ВМС США вважає, що всі чотири АПЧБР типу 094 базуються на базі підводних човнів Лонпо (о.Хайнань)¹¹.

АПЧБР типу 094 матимуть до 12 треступеневих твердопаливних БРПЧ *JL-2* – морського варіанту МБР *DF-31*. Програма *JL-2* мала ряд затримок через технічні труднощі, і ракета досі не надійшла на озброєння. Було багато припущень стосовно термінів виходу системи *094/JL-2* на патрулювання. В останні кілька років МО США неодноразово прогнозувало швидкий початок патрулювання, але АПЧБР типу 094 досі не залишають китайських берегів.

Залишається побачити, чи відрядить Китай в море АПЧБР з *JL-2*, оснащені ядерними боеголовками. ЦВК у мирний час традиційно неохоче передає ядерні боеголовки військам. Хоча майбутні функції та завдання китайського флоту АПЧБР залишаються непевними, але МО США підтвердило прогноз, що розвиток морських ядерних сил Китаю створить проблеми для існуючої структури командування та управління ВМС Китаю, оскільки ті не мають практичного досвіду управління АПЧБР на патрулюванні¹².

Авіація і крилаті ракети

Вважається, що ВПС НВАК мають невеликий запас ядерних бомб для доставки бомбардувальниками середньої дальності *H-6* (і, можливо, бойовими літаками меншої дальності). Проте, в ВПС НВАК начебто немає військових частин, призначених насамперед для доставки ядерних авіабомб¹³.

⁹ Докладніше про інфраструктуру флоту АПЧБР Китаю див.: Kristensen, H.M., 'China SSBN Fleet getting ready: but for what?', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 25 Apr. 2014, <<http://fas.org/blogs/security/2014/04/chinassbnfleet/>>.

¹⁰ US Department of Defense (посилання 6), p.30.

¹¹ US Navy, Office of Naval Intelligence (ONI), *The PLA Navy: New Capabilities and Missions for the 21st Century* (ONI: Washington, DC, 2015), p.14.

¹² US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2013*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, May 2013), p.30.

¹³ US National Security Council, 'Report to Congress on the status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs', 28 July 1993, obtained under the US Freedom of Information Act by the Federation of American Scientists, <<http://fas.org/irp/threat/930728-wmd.htm>>.

НВАК має на озброєнні кілька типів крилатих ракет, але, за повідомленнями, ядерну зброю може нести лише КРНБ *Donghai-10 (DH-10)*, інша назва – *Changjian-10, CJ-10*¹⁴. За повідомленнями кількох джерел, на базі *DH-10* може також тривати розробка варіантів КРМБ та КРПБ¹⁵. У ЗМІ КРПБ *CJ-20* пов'язують з модернізованим варіантом літака *H-6*¹⁶. У настановах з командних питань, виданих Командуванням Глобальних ударних сил ВПС США у 2013р., *CJ-20* названа носієм ядерної зброї, тоді як у доповіді Національного центру аерокосмічної розвідки ВПС США за 2013р. ця ракета не згадується зовсім¹⁷.

¹⁴ У ВПС США *DH-10* називають “звичайною або ядерною”, так само як російську *AS-4* і пакистанські *Babur* та *Ra'ad*, які можуть мати подвійні завдання. Див.: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, NASIC-1031-0985-13 (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2013), p.29.

¹⁵ Minnick, W., ‘Glimpse of China’s new fighter fuels rumors’, *Defense News*, 5 Aug. 2012.

¹⁶ ‘Military might: China develops its strategic missile systems’, *Jane’s Intelligence Review*, 1 Aug. 2013.

¹⁷ Kowalski, J.M. (Lt. Gen.), Commander, US Air Force Global Strike Command, ‘Air Force Global Strike Command’, Presentation, Barksdale Air Force Base, 7 May 2013, <<http://fas.org/programs/ssp/nukes/nuclearweapons/AFGSC-CommandBrief-May2013.pdf>>; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (посилання 14).

VI. Ядерні сили Індії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Індія має приблизно 90-110 од. ядерної зброї. Ця оцінка ґрунтується на розрахунках наявного в Індії збройового плутонію, а також кількості боєготових систем доставки ядерної зброї.

Вважається, що в індійській ядерній зброї використовується плутоній. Станом на 2015р., індійські запаси збройового плутонію оцінювались у 0,57-0,61 т (підрозділ X). Плутоній вироблявся в Центрі ядерних досліджень Бхабха (*Bhabha Atomic Research Centre, BARC*) поблизу Мумбаї (штат Махараштра), на 40-Мвт термоядерному важководному реакторі *CIRUS*, заглушеному наприкінці 2010р., і 100-Мвт важководному реакторі *Dhruva*¹. Індія планує побудувати шість бридерних реакторів на швидких нейтронах, що суттєво розширить її можливості з виробництва збройового плутонію. Добудовується експериментальний 1 250-Мвт бридерний реактор на швидких нейтронах у комплексі Центру ядерних досліджень ім.І.Ганді (*Indira Gandhi Centre for Atomic Research, IGCAR*) у Калпаккамі (штат Таміл-Наду). Його мають вивести на критичний рівень у 2015р., після чого розпочнуться тривалі випробування².

Індія наразі нарощує потужності зі збагачення урану, насамперед з виробництва ВЗУ для корабельних реакторів. Вона продовжує центрифугове збагачення урану на рідкоземельному заводі Раттегаллі (*Ratthahalli Rare Materials Plant*) поблизу Місора (штат Карнатака)³. Індія, імовірно, буде в Раттегаллі другий об'єкт з газоцентрифугового виробництва гексафториду урану, яким може бути завантажена більша кількість центрифуг, призначених для отримання збагачення урану⁴. Збільшення Індією потужностей з центрифугового збагачення урану пояснюють планами будівництва нових морських реакторних силових установок, але потенційний надлишок потужностей може свідчити також про намір рухатися до створення термоядерних боєприпасів, маючи при цьому наявний плутонієвий арсенал і допоміжні запаси боєголовок на ВЗУ⁵.

Індія започаткувала будівництво нового заводу з промислового центрифугового збагачення урану в Центрі збагачення спеціальних матеріалів у районі Читрадурга (штат Карнатака), на який не поширюється контроль МАГАТЕ⁶.

¹ International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2013: Increasing Transparency of Nuclear Warhead and Fissile Material Stocks as a Step Toward Disarmament* (IPFM: Princeton, NJ, Oct. 2013), p.21.

² 'Start-up of India's PFBR delayed', *Nuclear Engineering International*, Online news, 14 Aug. 2014, <<http://www.neimagazine.com/news/newsstart-up-of-indias-pfbr-delayed-4340186>>.

³ Kelley, R., and Cloughey, B., 'Nuclear option: India increases its uranium enrichment programme', *Jane's Intelligence Review*, vol.26, no.7, July 2014, pp.8-15.

⁴ Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., 'Construction finishing of likely new Indian centrifuge facility at rare materials plant', Institute for Science and International Security (ISIS) Imagery Brief, 4 Dec. 2013, <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/RMP_4_Dec_2013.pdf>.

⁵ Kelley and Cloughey (посилання 3).

⁶ Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., 'India's new enrichment plant in Karnataka', Institute for Science and International Security (ISIS) Imagery Brief, 1 July 2014, p.2, <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/SMEF_Brief_July_1_2014_FINAL.pdf>.

За словами голови Комісії з питань атомної енергетики Індії, завод матиме як цивільні, так і військові завдання та не підлягатиме запобіжним заходам МАГАТЕ⁷.

Авіація

Літаки – найбільш сформований компонент ударних ядерних сил Індії (таблиця 11.7). Повідомлялося, що ВПС Індії сертифікували багатоцільові бойові літаки *Mirage 2000H* для доставки ядерних бомб⁸. Ядерні завдання можуть мати також бойові літаки ВПС Індії *Jaguar IS* та *Su-30MKI*.

Ракети наземного базування

Мобільна одноступенева балістична ракета *Prithvi II* з дальністю 350 км була першою індійською ракетою, офіційно заявленою як носій ядерної зброї під час її надходження на озброєння Командування стратегічних сил (*Strategic Forces Command, SFC*) у 2003р. Кілька ракет *Prithvi I* з дальністю 150 км, які надійшли на озброєння СВ Індії у 1994р., також могли бути модернізовані для виконання ядерних завдань. Ракети *Prithvi I* могли бути переобладнані для винятково неядерних завдань перед анонсованим у 2013р. зняттям їх з озброєння⁹. У 2014р. *SFC* у рамках регулярних перевірок готовності здійснило три успішні випробувальні пуски ракет *Prithvi II* – 7 січня, 28 березня та 14 листопада¹⁰.

За інформацією індійських військових джерел, завдання доставки ядерної зброї, що раніше покладалися на *Prithvi*, переважно перейшли до балістичних ракет більшої дальності сімейства *Agni*, призначених для швидкого ядерного реагування. Як і *Prithvi*, розробником *Agni* є Оборонна науково-дослідна організація Індії (*Defence Research and Development Organisation, DRDO*) – в рамках Програми розробки єдиної керованої ракети (*Integrated Guided Missile Development Programme*). 700-км *Agni I* (позначення МО Індії – *AI*) є одноступеневою твердопаливною ракетою. Під час планових навчань 11 квітня 2014р. *SFC* успішно здійснило перший нічний випробувальний пуск *Agni I* з об'єднаного випробувального полігона на о.Вілер, неподалік від узбережжя штату Одіша¹¹. *Agni II* – мобільна двоступенева твердопаливна ракета, здатна доставляти 1 000 кг корисного вантажу на відстань до 2 000 км¹².

⁷ Jha, S., 'Enrichment capacity enough to fuel nuke subs', IBNLive, 26 Nov. 2011, <<http://ibnlive.in.com/news/enrichment-capacity-enough-to-fuel-nuke-subs/206066-61.html>>.

⁸ Kampani, G., 'New Delhi's long nuclear journey: how secrecy and institutional roadblocks delayed India's weaponization', *International Security*, vol.38, no.4 (Spring 2014), pp.94, 97-98.

⁹ Press Trust of India (PTI), 'Prithvi missiles to be replaced by more-capable Prahar: DRDO', *Hindustan Times*, 30 June 2013.

¹⁰ PTI, 'Nuclear-capable Prithvi-II successfully test fired', *Indian Express*, 14 Nov. 2014.

¹¹ PTI, 'India successfully conducts maiden night test of Agni missile', DNA India, 12 Apr. 2014, <<http://www.dnaindia.com/india/report-india-successfully-conducts-maiden-night-test-of-agni-missile-1977543>>.

¹² PTI, 'Nuclear-capable Agni-II missile test fired', *Hindustan Times*, 9 Nov. 2014.

Таблиця 11.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2015р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки^b			
<i>Mirage 2000H</i>	1 850	6 300	За повідомленнями, придатні для доставки ядерних бомб Окремі з чотирьох ескадрилій можуть мати завдання з доставки ядерної зброї
<i>Jaguar IS</i>	1 400	4 760	
БРНБ			
<i>Prithvi II</i>	350	500	У складі Командування стратегічних сил з 2003р.; розгорнуто менше 50 ПУ <i>Prithvi</i> ; останній випробувальний пуск – 14 листопада 2014р.
<i>Agni I^c</i>	~700	1 000	Останні військові випробування в СВ Індії – 11 квітня 2014р.; на озброєнні 334 ракетної групи СВ Індії.
<i>Agni II</i>	>2 000	1 000	Можуть бути на озброєнні; випробувальний пуск – 9 листопада 2014р.
<i>Agni III</i>	>3 200	1 500	Надійшла до ЗС, але не повністю боєготова; випробувальний пуск – 23 грудня 2013р.
<i>Agni IV</i>	>3 500	1 000	Розробляється; п'ятий випробувальний пуск – 2 грудня 2014р.
<i>Agni V</i>	>5 000	(1 000)	Розробляється; випробувальний пуск – 15 вересня 2013р.
БРМБ			
<i>Dhanush</i>	400	500	“Прийняття на озброєння” триває, але ракета, ймовірно, ще не боєготова; випробувальний пуск – 14 листопада 2014р.
<i>K-15 (B-05)^d</i>	700	500-600	Розробляється; випробувальний пуск із зануреної платформи – 27 січня 2013р.; імовірно, буде запущена з АПЧ <i>Arihant</i> у 2015р.
K-4	~3 000	..	Розробляється; за повідомленнями, випробувальний пуск із зануреної платформи – 24 березня 2014р.
Крилаті ракети			
<i>Nirbhay</i>	>700	250-450	КРНБ; розробляється; вважається носієм ядерної зброї; випробувальний пуск – 17 жовтня 2014р.; може розроблятися варіант КРПБ для Су-30МКИ

“..” – не доступні або не придатні дані; () – непевні дані; АПЧ – атомний підводний човен; БРМБ – балістична ракета морського базування; БРНБ – балістична ракета наземного базування; ЗС – збройні сили; КРНБ (КРПБ) – крилата ракета наземного (повітряного) базування; ПУ – пускова установка; СВ – сухопутні війська.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Ядерну зброю потенційно можуть доставляти також винищувачі-бомбардувальники Су-30МКИ.

^c Розробка першої ракети *Agni I*, відомої як *Agni*, здійснювалася за програмою демонстрації технологій і завершилась у 1996р. Назва за стандартами МО Індії – *AI*.

^d КРНБ *K-15* в окремих джерелах має назву *Sagarika* – за назвою проекту *DRDO*.

Джерела: Indian Ministry of Defence, річні доповіді та прес-релізи; річні доповіді та прес-релізи; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010); документи ВПС і Національного центру повітряної та космічної розвідки США (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2013); повідомлення індійських ЗМІ; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Agni III є двоступеневою ракетою на залізничній платформі з дальністю понад 3 000 км. *SFC* здійснило її випробувальний пуск у грудні 2013р.¹³ Ракета надійшла на озброєння у 2011р., але може бути не повністю боєготова.

DRDO розробляє двоступеневу *Agni IV* – варіант *Agni II*, раніше відомий як *Agni II Prime*. За словами представників *DRDO*, *Agni IV* має кілька технологічних новинок, у т.ч. композитні ракетні двигуни, вдосконалену систему відділення ступенів і найсучаснішу систему наведення¹⁴. 20 січня 2014р. *Agni IV* була запущена з випробувального полігона на о.Вілер і пододала 4 000 км до заданого району в Бенгальській затоці¹⁵. Після випробування в *DRDO* заявили про рішення розпочати серійне виробництво ракети¹⁶.

DRDO надає пріоритет розробці тріступеневої ракети великої дальності *Agni V*. Багато індійських аналітиків підкреслювали, що “майже міжконтинентальна” дальність *Agni V* дозволяє їй вражати цілі на всій території Китаю, що збільшує спроможності Індії з ядерного стримування¹⁷. На ракеті реалізовано ряд нових технологій силової установки та системи навігації власної розробки. На відміну від інших ракет *Agni*, конструкція *Agni V* передбачає зберігання та запуск з нового мобільного контейнера. Це, зокрема, підвищить її оперативну готовність, зменшуючи час переведення ракет у готовність до пуску у кризових ситуаціях¹⁸. За даними *DRDO*, *Agni V* надійде на озброєння у 2015р.¹⁹

Індія реалізує програму розробки технології БГРІН. Однак посадовці *DRDO* робили суперечливі заяви з приводу того, чи встановлюватиме Індія БГРІН на *Agni V* і майбутню *Agni VI* ще більшої дальності²⁰. Крім того, лунали припущення, що БРПЧ *K-15* також буде здатна нести БГРІН²¹.

Крім балістичних ракет, Індія розпочала розробку нової дозвукової КРНБ під назвою *Nirbhay*. Ця ракета з дальністю 700-1 000 км аналогічна пакистанській крилатій ракеті *Babur* і американській *Tomahawk*²². Про неї говорять як про засіб доставки ядерної зброї, але офіційного підтвердження цього немає. Після невдалого випробувального пуску в березні 2013р. ракету *Nirbhay* успішно запустили 17 жовтня 2014р.²³ За непідтвердженими повідомленнями,

¹³ Government of India, Press Information Bureau (Defence Wing), ‘Agni-3 launch, a flawless mission’, News release, 23 Dec. 2013, <<http://pib.nic.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=102101>>.

¹⁴ Pandit, R., ‘With China in mind, India tests new-generation Agni missile with high “kill efficiency”’, *Times of India*, 16 Nov. 2011.

¹⁵ Indian Ministry of Defence, Press Information Bureau, ‘India successfully test fires Agni-IV’, News release, 20 Jan. 2014, <<http://pib.nic.in/newsite/PrintRelease.aspx?relid=102610>>.

¹⁶ Subramanian, T.S., ‘Agni IV successfully test fired’, *The Hindu*, 20 Jan. 2014.

¹⁷ PTI, ‘Agni-V, capable of reaching China, test-fired successfully’, *Times of India*, 19 Apr. 2012.

¹⁸ Aroor, S., ‘New chief of India’s military research complex reveals brave new mandate’, *India Today*, 13 July 2013.

¹⁹ ‘DRDO stresses indigenisation, outlines progress on Agni-V, Arihant’, DNA India, 7 Feb. 2014, <<http://www.dnaindia.com/scitech/report-drdo-stresses-indigenisation-outlines-progress-on-agni-v-arihant-1960089>>.

²⁰ Mallikarjun, Y., ‘None can intercept Agni-V: Chander’, *The Hindu*, 18 Sep. 2013; Mallikarjun, Y., ‘Agni-V to be modified to attack multiple targets’, *The Hindu*, 28 May 2013.

²¹ O’Donnell, F., ‘Managing India’s missile aspirations’, Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA), IDSA comment, 10 Feb. 2013, <http://www.idsa.in/idsacomments/ManagingIndiasMissileAspirations_fodonnell_100213.html>.

²² Pandit, R., ‘7 years in making, cruise missile fails test’, *Times of India*, 13 Mar. 2013.

²³ Raghuvanshi, V., ‘India test fires Nirbhay cruise missile’, *Defense News*, 17 Oct. 2014.

Індія розробляє варіант *Nirbhay* повітряного базування для доставки за допомогою *Su-30MKI*²⁴.

Ракети морського базування

Індія продовжує розробку морського компонента своєї тріади ядерних сил. Її перший вітчизняний АПЧ *Arihant* після численних затримок спустили на воду у 2009р. за проектом *ATV (Advanced Technology Vessel)*, започаткованим ще в 1970-х роках. Ходові випробування 6 000-т АПЧ розпочались у грудні 2014р. після 18 місяців портових випробувань²⁵. Будується другий АПЧ класу *Arihant – Aridaman*; роботи над третім – лише починаються²⁶.

DRDO випробувала компоненти системи підводного пуску ракети і розробляє двоступеневу ракету, яку можна буде запускати із зануреного АПЧ класу *Arihant* за допомогою газового прискорювача. В заявах МО ракета іменується *K-15* або *B-05*²⁷. *K-15* з дальністю 700 км називають “гібридною ракетою”, яка поєднує характеристики крилатих і балістичних ракет; на відміну від останньої, її польотом можна керувати після пуску. В січні 2013р. *DRDO* успішно запустила ракету *K-15* із зануреної платформи в Бенгальській затоці. Цей пуск став 12-м та останнім стендовим випробуванням *K-15* перед її інтеграцією в АПЧ *Arihant*, який, за повідомленнями, нестиме 12 таких ракет²⁸.

DRDO розробляє двоступеневу БРПЧ *K-4* з дальністю до 3 500 км²⁹. *K-4* згодом замінить *K-15* на озброєнні АПЧ *Arihant* та інших підводних човнів нового класу. За непідтвердженими повідомленнями індійських ЗМІ, 24 березня 2014р. ракета *K-4* була вперше запущена із зануреної платформи неподалік порту Вишакхапатнам³⁰. Також повідомлялося, що *DRDO* розробляє БРПЧ *K-5* з дальністю 5 000 км³¹.

Ракета-носій ядерної зброї *Dhanush* є морським варіантом *Prithvi II*, що стартує зі стабілізаційної платформи, змонтованої на надводному кораблі. За повідомленнями, вона може доставляти 500-кг боеголовку на відстань до 350 км і призначена для враження морських і берегових цілей. Ракета, яка вже надійшла на озброєння, є однією з п’яти ракетних систем, розроблених за програмою *DRDO* розвитку єдиної керованої ракети. 14 листопада 2014р. *SFC* успішно запустило ракету *Dhanush* з бойового корабля поблизу узбережжя штату Одіша в рамках планових випробувань ВМС³².

²⁴ TASS, ‘India begins development of the Nirbhay subsonic cruise missile for the Su-30MKI’, Russia and India Report, 12 Feb. 2015, <http://in.rbth.com/news/2015/02/12/india_begins_development_of_the_nirbhay_subsonic_cruise_missile_for_the_41349.html>.

²⁵ Bedi, R., ‘India’s first SSBN embarks on sea trials’, IHS Jane’s 360, 15 Dec. 2014, <<http://www.janes.com/article/47020/india-s-first-ssbn-embarks-on-sea-trials>>.

²⁶ ‘India’s nuclear submarine force shaping up’, DefenceNews.in, 18 May 2013, <<http://www.defencenews.in/defence-news-internal.aspx?id=UkatsKbOlb4=>>>.

²⁷ Unnithan, S., ‘The secret “K” missile family’, *India Today*, 20 Nov. 2010; Rai, R., ‘The inside story of SLBM K-15’, *Indian Defence Review*, 11 Feb. 2013.

²⁸ Fiddian, P., ‘Indian Navy K-15 SLBM launched’, *Armed Forces International*, 28 Jan. 2013, <<http://www.armedforces-int.com/news/indian-navy-k-15-slbm-launched.html>>.

²⁹ Rout, H. K., ‘Longest range ballistic missile all set for undersea launch’, *New Indian Express*, 10 Dec. 2013; Unnithan (посилання 27).

³⁰ Subramanian, T.S., ‘Success on debut for undersea launch of missile’, *The Hindu*, 8 May 2014.

³¹ Isby, D., ‘India’s K-4 SLBM awaits first launch’, *Jane’s Missiles and Rockets*, 28 Aug. 2013.

³² PTI, ‘Dhanush ballistic missile successfully test-fired’, *Times of India*, 14 Nov. 2014.

VII. Ядерні сили Пакистану

ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Пакистан має приблизно 100-120 одиниць ядерної зброї, носіями якої є літаки та ракети (таблиця 11.8). Вважається, що в мирний час Пакистан зберігає ядерні боєголовки окремо від засобів доставки¹. Проте, Управління стратегічного планування (*Strategic Plans Division, SPD*), що керує ядерними силами Пакистану, ніколи не підтверджувало цього.

Вважають, що в наявних пакистанських боєголовках використовується ВЗУ. Пакистан продовжує виробляти збройовий ВЗУ, запаси якого у 2014р. оцінювали у 2,7-3,5 т (підрозділ X). Збагачення здійснюється на газових центрифугах на об'єктах у Кахуті та Гадвалі (провінція Пенджаб).

Розширення потужностей Пакистану з виробництва плутонію і розробка невеликих балістичних і крилатих ракет-носіїв ядерної зброї може свідчити про наміри створення ядерного арсеналу з частковим використанням плутонію. Утім, підтверджень успішних випробувань плутонієвої боєголовки досі не було.

Пакистан розширює головний комплекс з виробництва плутонію в Хушабі (провінція Пенджаб). Наразі цей комплекс складається з чотирьох важководних ядерних реакторів і заводу з виробництва важкої води. Вважається, що кожен з чотирьох реакторів має потужність 40-50 МВт. Аналіз доступних у відкритих джерелах супутникових знімків свідчить про збільшення охолоджувальних потужностей хушабських реакторів. Це може дозволити реакторам працювати з вищою робочою потужністю і виробляти дещо більше плутонію, ніж вважалося раніше².

Перший реактор *Khushab-I* працює з 1998р. та виробляє, за оцінками, 6-12 кг плутонію на рік (залежно від продуктивності), що достатньо для виготовлення 1-3 боєголовок (залежно від їх конструкції і навичок збирання)³. Другий реактор *Khushab-II* міг розпочати роботу наприкінці 2009р. чи у 2010р. Реактор *Khushab-III* збудований наприкінці 2011р. і працює з 2013р.⁴ Аналіз супутникових знімків показує, що у 2014р. розпочав роботу *Khushab-IV*⁵.

¹ Tertrais, B., 'Pakistan's nuclear and WMD programmes: status, evolution and risks', Non-Proliferation Papers no.19, EU Non-Proliferation Consortium, July 2012, p.5, <<http://www.nonproliferation.eu/activities/activities.php>>.

² Patton, T., 'Combining satellite imagery and 3D drawing tools for nonproliferation analysis: a case study of Pakistan's Khushab plutonium production reactors', *Science & Global Security*, vol.20, nos 2-3 (2012).

³ International Panel on Fissile Materials, 'Countries: Pakistan', 3 Feb. 2013, <<http://fissilematerials.org/countries/pakistan.html>>.

⁴ Mian, Z., 'Pakistan begins operating third Khushab plutonium production reactor', International Panel on Fissile Materials (IPFM), 30 June 2014, <http://fissilematerials.org/blog/2014/06/pakistan_begins_operating.html>.

⁵ Albright, D. and Kelleher-Vergantini, S., 'Pakistan's fourth reactor at Khushab now appears operational', Institute for Science and International Security (ISIS) Imagery Brief, 16 Jan. 2015, <<http://isis-online.org/isis-reports/detail/pakistans-fourth-reactor-at-khushab-now-appears-operational/>>.

Ядерний комплекс у Хушабі, разом з продовженням виробництва в Пакистані ВЗУ, дозволяє в кілька разів збільшити річне виробництво ядерних боєголовок. Це залежатиме, однак, від наявності достатніх вітчизняних потужностей з переробки відпрацьованого палива та від постачання в достатніх обсягах уранового палива на реактори в Хушабі.

Авіація

Пакистан у середині 1980-х років закупив у США 40 бойових літаків *F-16A/B*. Окремі з них можуть виконувати завдання з доставки ядерної зброї. Приблизно 30 *F-16*, разом із ще кількома поставленими США у 2005-2008рр., активно переоснащуються в рамках проміжної модернізації (*mid-life upgrade, MLU*)⁶. США беруть активну участь у *MLU*, що здійснюється в рамках програми закордонних військових продажів (*Foreign Military Sales, FMS*), і у 2006р. високопоставлений представник США заявив, що “конкретно ці *F-16* були продані Пакистану не як потенційні носії ядерної зброї”⁷.

Більш ефективними в доставці ядерної зброї можуть бути бойові літаки ВПС Пакистану *Mirage V*. Факт використання *Mirage III* для експериментальних пусків КРПБ *Ra'ad* в ядерному оснащенні можна розглядати як логічне подовження ударних функцій *Mirage V* з доставки ядерних бомб. Пакистан створив чималі вітчизняні потужності з обслуговування та ремонту для підтримки цих літаків у боєздатному стані, а також повністю модернізував їх для виконання завдань з нанесення високоточних ударів на великій дальності, в т.ч. в нічних умовах. Дальність літаків *Mirage* збільшена завдяки створенню у ВПС Пакистану спроможностей дозаправки в повітрі з використанням літаків *Ил-78*.

Mirage V старішає, і для його заміни Пакистан купує китайські *JF-17*. За непідтвердженими повідомленнями, крилата ракета *Ra'ad* може бути інтегрована з літаками *JF-17 Thunder* чи навіть *F-16*⁸.

Ракети наземного базування

Пакистан розширює свій арсенал ядерних ракет. Наразі він має на озброєнні мобільні твердопаливні балістичні ракети малої дальності (БРМД, *short-range ballistic missiles, SRBM*) *Ghaznavi* (або *Hatf-3*) та *Shaheen I* (*Hatf-4*). Розробляється варіант *Shaheen I* більшої дальності – *Shaheen IA*.

Пакистан має на озброєнні балістичні ракети середньої дальності (БРСД, *medium-range ballistic missile, MRBM*) двох типів: мобільну рідкопаливну *Ghauri I* (*Hatf-5*) і мобільну двоступеневу твердопаливну *Shaheen I* (*Hatf-4*)⁹.

⁶ Pakistan Air Force, ‘PAF F-16 Block 15 aircraft arrives after mid life upgrade’, 12 Feb. 2012, <http://www.paf.gov.pk/F-16_Mid_life_upgrade.html>.

⁷ Hillen, J., Assistant Secretary, US Department of State, Bureau of Political Military Affairs, Speaking at the hearing ‘Proposed sale of F-16 aircraft and weapons systems of Pakistan’ before the US House of Representatives, Committee on International Relations, 20 July 2006, <http://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa28787.000/hfa28787_0f.htm>.

⁸ Ansari, U., ‘Despite missile integration, nuke role unlikely for Pakistan’s JF-17’, *Defense News*, 7 Feb. 2013; Waldron, G., ‘Pakistan tests nuclear-capable Ra’ad air-launched cruise missile’, *Flightglobal*, 6 June 2012, <<http://www.flightglobal.com/news/articles/pakistan-tests-nuclear-capable-raad-air-launched-cruise-372647/>>.

⁹ US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat*, NASIC-1031-0985-13 (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, July 2013), p.17.

Таблиця 11.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2015р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки			
<i>F-16A/B</i>	1 600	4 500	32 літаки у трьох ескадрильях
<i>Mirage V</i>	2 100	4 000	Для випробувальних пусків ракети <i>Ra'ad</i> у 2012р. використовувалися <i>Mirage III</i> ; не виключена можливість доставки ядерної зброї
<i>JF-17</i>	За деякими повідомленнями, обладнані для доставки КРПБ <i>Ra'ad</i> ; не виключена можливість доставки ядерної зброї
БРНБ			
<i>Abdali (Hatf-2)</i>	180	200-400	Розробляється; випробувальний пуск – 15 лютого 2013р.
<i>Ghaznavi (Hatf-3)</i>	290 ^b	500	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2004р.; розгорнуто менше 50 ПУ; останні випробувальні пуски – 22 квітня і 8 травня 2014р.
<i>Shaheen I (Hatf-4)</i>	750	750-900	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 ПУ
<i>Shaheen IA (Hatf-4)</i>	900	1 000	Варіант <i>Shaheen I</i> більшої дальності; останній випробувальний пуск – 17 листопада 2014р.
<i>Shaheen II (Hatf-6)</i>	1 500	(~1 000)	Стан нез'ясований; випробувальний пуск – 13 листопада 2014р. вперше з 2008р.
<i>Shaheen III</i>	2 750	(~750-1 000)	Розробляється
<i>Ghauri (Hatf-5)</i>	1 250	700-1 000	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 ПУ
<i>Nasr (Hatf-9)</i>	60	..	Розробляється; випробувальний пуск – 25 вересня 2014р.
Крилаті ракети			
<i>Babur (Hatf-7)</i>	700 ^c	400-500	Розробляється; випробувальний пуск – 17 вересня 2012р.; спочатку – наземного базування, але, за повідомленнями, розробляються також варіанти КРМБ та КРПБ
<i>Ra'ad (Hatf-8)</i>	350	..	Розробляється; повітряного базування; останній випробувальний пуск – 31 травня 2012р.

“..” – не доступні або не придатні дані; () – непевні дані; БРНБ – балістична ракета наземного базування; КРНБ (КРПБ, КРМБ) – крилата ракета наземного (повітряного, морського) базування; ПУ – пускова установка; СВ – сухопутні війська.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США оцінює дальність у 250 км.

^c Національний центр аерокосмічної розвідки ВПС США оцінює дальність у 350 км.

Джерела: МО Пакистану; US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, May 2013); US Central Intelligence Agency, ‘Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002’, Apr. 2003; US National Intelligence Council, ‘Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015’ (unclassified summary), Dec. 2001; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010); статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Триває розробка ракети більшої дальності *Shaheen III*, здатної вражати цілі на всій території Індії. Її випробувальні пуски можуть розпочатись у 2015р.

Стан готовності ракети *Shaheen II* невідомий. 13 листопада 2014р. Пакистан заявив про успішний випробувальний пуск *Shaheen II* під час навчання Командування стратегічних сил сухопутних військ (*Army Strategic Force Command*)¹⁰. Це було перше з 2008р. випробування ракети. На думку деяких аналітиків, тривалий проміжок часу між випробувальними пусками може свідчити про неповну відповідність конструкції і технічних характеристик ракети висунутим вимогам¹¹.

Пакистан розробляє нові БРМД, здатні нести ядерну зброю для виконання тактичних функцій і завдань. За словами пакистанських військових, ракета *Abdali (Hatf-2)* з дальністю 180 км надає “Стратегічним силам Пакистану спроможності оперативного рівня”¹². З 2002р. проведено не менше шести випробувань *Abdali*, останній раз – у лютому 2013р.; але цієї ракети немає у світовому переліку ракет Національного центру аерокосмічної розвідки ВПС США (*NASIC*).

Мобільну БРМД *Nasr (Hatf-9)* з дальністю 60 км пакистанські військові вважають “системою швидкого реагування”, яка підвищує ефективність наявного потенціалу “на малих відстанях” з метою “стримування ескалації загроз”¹³. Ракети запускаються з мобільної багатозарядної ПУ, здатної, за потреби, “вести огонь залпами по чотири ракети”. Така здатність була продемонстрована під час успішного випробувального пуску чотирьох ракет 26 вересня 2014р.¹⁴

Пакистанський розробник ракет, Національна інженерно-наукова комісія (*National Engineering and Scientific Commission, NESCOM*), розробляє також КРМБ і КРПБ, які є носіями ядерної зброї: *Babur (Hatf-7)* і *Ra'ad (Hatf-8)*, відповідно.

Розробка нових типів БРМД і крилатих ракет-носіїв ядерної зброї, у т.ч. тактичної, таких, як *Hatf-9*, свідчить про пошук Пакистаном військових варіантів використання ядерної зброї для компенсації переваги Індії у звичайних силах у рамках концепції “повномасштабного стримування”¹⁵. Це може свідчити також про зростаючу увагу Пакистану до можливості протистояти переважаючим звичайним силам і новостворюваній ПРО Індії.

¹⁰ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR248/2014-ISPR, 13 Nov. 2014, <https://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&id=2701#pr_link2701>.

¹¹ Nagappa, R., et al., ‘Launch of Pakistani Shaheen-II (Hatf-VI) ballistic missile on November 13, 2014: an analysis’, International Strategic and Security Studies Programme (ISSSP), National Institute of Advanced Studies, Bangalore, India, 24 Dec. 2014, <<http://issp.in/launch-of-pakistani-shaheen-ii-hatf-vi-ballistic-missile-on-november-13-2014-an-analysis/>>.

¹² Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no.PR20/2013-ISPR, 15 Feb. 2013, <https://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&id=2242>.

¹³ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no.PR94/2011-ISPR, 19 Apr. 2011, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&id=1721>.

¹⁴ ‘Pakistan successfully test-fires Hatf-IX’, Dawn, 26 Sep. 2014, <www.dawn.com/news/1134471>.

¹⁵ Sultan, A., ‘NCA’s “full spectrum” response’, *Express Tribune*, 7 Nov. 2013; Sankaran, J., ‘Pakistan’s battlefield nuclear policy: a risky solution to an exaggerated threat’, *International Security*, vol.39, no.3 (Winter 2014/15), pp.118-151.

VIII. Ядерні сили Ізраїлю

ФІЛЛІП ПЕТОН ШЕЛЬ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Ізраїль продовжує дотримуватися політики ядерної невизначеності, офіційно не підтверджуючи, але й не спростовуючи наявність ядерної зброї¹. У грудні 2014р. Генеральна асамблея ООН переважною більшістю голосів схвалила резолюцію щодо ризиків поширення ядерної зброї на Близькому Сході, яка закликала Ізраїль відмовитися від володіння ядерною зброєю, “без подальшого зволікання” приєднатися до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Non-Proliferation Treaty, NPT*) і передати всі свої ядерні об’єкти під всеохопні гарантії МАГАТЕ².

За оцінками, Ізраїль має близько 80 ядерних боєприпасів. Приблизно 30 з них – авіабомби, призначені для доставки літаками (таблиця 11.9). Решта 50 боєприпасів призначені для доставки БРСД *Jericho II*, які, як вважається, разом з мобільними ПУ розташовані в печерах на військовій базі на схід від Єрусалиму. Стан готовності нової балістичної ракети проміжної дальності (БРПД, *intermediate-range ballistic missile*) *Jericho III* невідомий. У 2013р. Ізраїль здійснив пускове випробування “ракетної силової установки”, призначеної, ймовірно, для ракети *Jericho III*³.

Вважається, що Ізраїль започаткував створення запасів ядерної зброї у 1960-х роках, використовуючи плутоній, вироблений в Негевському Центрі ядерних досліджень (*Negev Nuclear Research Centre, NNRC*) поблизу м.Дімона⁴. Доступної інформації про діяльність і потужність непідконтрольного МАГАТЕ важководного реактора *IRR-2* в Дімоні бракує. Ізраїль нібито здійснює переробку відпрацьованого палива реактора на підземному об’єкті в *NNRC*⁵. За оцінками, станом на кінець 2014р., Ізраїль мав 730-990 кг збройового плутонію (підрозділ X).

Було багато припущень стосовно здатності Ізраїлю оснащувати свої дизель-електричні підводні човни типу 800 класу *Dolphin* ядерними КРМБ. Нову КРМБ вважають морським варіантом ізраїльської КРПБ *Popeye Turbo* більшої дальності чи модифікованої американської протикорабельної ракети *Harpoon*⁶.

¹ Про роль цієї політики для прийняття рішень у сфері національної безпеки Ізраїлю див.: Cohen, A., ‘Israel’, eds H.Born, B.Gill and H.Hänggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

² Стислий виклад та окремі подробиці ДНЯЗ див. підрозділ I додатка А цього видання. Див. також: UN General Assembly, Resolution A/RES/69/78, 2 Dec. 2014.

³ Agence France-Presse, ‘Ministry: Israel tests rocket system’, *Defense News*, 12 July 2013; Ben-David, A., ‘Israel tests enhanced ballistic missile’, *Aviation Week & Space Technology*, 29 July 2013.

⁴ Cohen, A., *The Worst-kept Secret: Israel’s Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: NY, 2010); Borger, J., ‘The truth about Israel’s secret nuclear arsenal’, *The Guardian*, 15 Jan. 2014.

⁵ Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997).

⁶ Von Bergman, R. et al., ‘Operation Samson: Israel’s deployment of nuclear missiles on subs from Germany’, *Der Spiegel Online*, 4 June 2012, <<http://www.spiegel.de/international/world/israel-deploys-nuclear-weapons-on-german-built-submarines-a-836784.html>>; Frantz, D., ‘Israel adds fuel to nuclear dispute’, *Los Angeles Times*, 11 Oct. 2003; Ben-David, A., ‘Israel orders two more Dolphin subs’, *Jane’s Defense Weekly*, 30 Aug. 2006, p.5.

Таблиця 11.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2015р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
<i>Літаки^b</i>			
<i>F-16A/B/C/D/ I Falcon</i>	1 600	5 400	За штатом – 205 літаків; окремі вважаються здатними нести ядерну зброю
<i>Балістичні ракети</i>			
<i>Jericho II</i>	1 500- 1 800	750- 1 000	Близько 50 ракет; розгорнуті з 1990р.
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000- 1 300	Вірогідно, на стадії розробки; на основі космічної ракети <i>Shavit</i> ; випробувальний пуск – 12 липня 2013р.; стан невідомий
<i>Крилаті ракети</i>			
<i>(Popeye Turbo/ Harpoon)</i>	(110)	..	За повідомленнями – ядерний варіант для дизель-електричного ПЧ класу <i>Dolphin</i> ; заперечується ізраїльськими офіційними особами

“..” – не доступні або не придатні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Окремі з 25 ізраїльських літаків *F-15 I* також можуть доставляти ядерну зброю на велику відстань.

Джерела: Джерела: Cohen, A., *The Worst-Kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., ‘Israel crosses the threshold’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 62, no. 3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., ‘Israeli ballistic missile capabilities’, *Physics and Society*, vol. 19, no. 3 (July 1990) – оновлений аналіз див. у неопублікованому виданні: ‘A ballistic missile primer’, <<http://faculty.publicpolicy.umd.edu/fetter/pages/publications>>; статті в рубриці “NRDC Nuclear Notebook” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Ізраїль рішучо заперечував ці повідомлення, достовірність багатьох з яких є сумнівною. В німецькій компанії *ThyssenKrupp*, яка будує підводні човни, заявили, що після поставки Ізраїлю підводних човнів він технічно не міг дооснастити їх ядерними КРМБ⁷. Усього планується мати шість підводних човнів *Dolphin*. Станом на кінець 2014р., Ізраїлю були поставлені чотири підводні човни⁸.

⁷ ‘ThyssenKrupp’, *Devianzen*, 21 Jan. 2013, <<http://www.devianzen.de/2012/01/21/thyssenkrupp/>>.

⁸ Jalil, J., ‘Israel Navy welcomes new submarine in Haifa’, *Times of Israel*, 23 Sep. 2014.

ІХ. Ядерні військові спроможності Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) має активну і вкрай непрозору військову ядерну програму. Вважається, що Північна Корея здатна збирати примітивну ядерну зброю, але невідомо, чи зробила вона це. Оцінки можливого ядерного арсеналу Північної Кореї дуже різняться. Переважно вони ґрунтуються на розрахунках кількості плутонію, який Північна Корея могла виділити з відпрацьованого палива її 5-МВт графітового дослідницького реактора в Центрі ядерних досліджень (*Nuclear Scientific Research Centre*) в Йонгбені до його зупинки у 2007р. в рамках Шестисторонніх переговорів, а також на припущеннях стосовно конструкції і технології виготовлення північнокорейської зброї¹. За оцінками, Північна Корея виробила збройового плутонію в кількості, достатній для виготовлення до восьми примітивних ядерних боєприпасів (з розрахунку 5 кг плутонію на кожен боєприпас)².

Північна Корея здійснила всього три випробувальні ядерні вибухи: у жовтні 2006, травні 2009р. та лютому 2013р.³ У 2014р. комерційні супутникові знімки показали поновлення земляних робіт на підземному випробувальному полігоні поблизу Пунге-рі, на північному сході Північної Кореї⁴. Ця діяльність привернула увагу на фоні погроз керівництва Північної Кореї здійснити четверте ядерне випробування⁵. Однак до кінця року ознак безпосередньої підготовки ще одного вибуху не було⁶.

У 2014р. Головний департамент атомної енергетики (*General Department of Atomic Energy*) Північної Кореї продовжив оголошені у квітні 2013р. відновлювальні та будівельні роботи на ядерному комплексі в Йонгбені⁷. Згідно з річною доповіддю МАГАТЕ з питань Північної Кореї, супутникові знімки показують, що 5-МВт реактор з виробництва плутонію в Йонгбені відновив роботу в серпні 2013р.⁸

¹ Albright, D. and Waldron, C., *North Korea's Estimated Stocks of Plutonium and Weapon Grade Uranium* (Institute for Science and International Security: Washington, DC, 16 Aug. 2012).

² Докладніше про цю оцінку див.: Кайл Ш.Н. Ядерні сили Північної Кореї – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ ІХ розділу 6.

³ Про останнє ядерне випробування див.: Федченко В. Ядерні вибухи в період 1945-2013рр. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ ХІ розділу 6.

⁴ Liu, J. and Hansen, N., 'Update on Punggye-ri: stepped up activity at west portal, drawdown at the south portal', 38 North, US–Korea Institute, Johns Hopkins University, 2 May 2015, <<http://38north.org/2014/05/punggye050214/>>.

⁵ 'North Korea renews threat to conduct nuclear test', *The Guardian*, 10 May 2014.

⁶ Liu, J., and Hansen, N., 'North Korea's Punggye-ri nuclear test site: no sign of test preparations', 38 North, US–Korea Institute, Johns Hopkins University, 16 Jan. 2015, <<http://38north.org/2015/01/punggye0101615/>>.

⁷ Korean Central News Agency (KCNA), 'DPRK to adjust uses of existing nuclear facilities', 2 Apr. 2013. Корейське центральне агентство новин (KCNA) – державне агентство новин Північної Кореї; його заяви доступні на сайті Корейської служби новин (*Korean News Service*) в Токіо, <<http://www.kcna.co.jp/>>.

⁸ International Atomic Energy Agency, Board of Governors General Conference, 'Application of Safeguards in the Democratic People's Republic of Korea', Report by the Director General, GOV/2014/42-GC(58)/21, 3 Sep. 2014, p.3.

Таблиця 11.10. Потенційні засоби доставки ядерної зброї Північної Кореї, станом на січень 2015р.

Явних доказів розробки та випробування Північною Кореєю головної частини балістичної ракети для ядерної боєголовки немає. В таблиці наведені дані про балістичні ракети, які потенційно могли б виконувати функцію носія ядерної зброї.

Тип	ДальністьНавантаження		Статус
	(км)	(кг)	
<i>Nodong</i>	1 250	750- 1 000	Менше 50 ПУ ^a ; перша розгорнута у 1990р.; останній випробувальний пуск – 26 березня 2014р.
<i>Musudan (BM-25)</i>	>3 000	~1 000	Розробляється; випробувальних пусків ще не було
<i>Hwasong-13 (KN-08)</i>	>5 500	..	Розробляється; випробувальних пусків ще не було
<i>Taepodong-2</i>	>5 500	..	Розробляється; невдалий випробувальний пуск у 2006р.; у грудні 2012р. триступеневий варіант – космічна ракета <i>Unha-3</i> вивела на орбіту супутник

“..” – не доступні або не придатні дані.

^a Загальна кількість ракет може бути більшою за кількість ПУ, які можна перезаряджати.

Джерела: US Air Force, National Air and Space Intelligence Center (NASIC), *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, May 2013); *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

Американський дослідницький інститут пізніше повідомив, що з кінця серпня до середини грудня 2014р. реактор був зупинений. Причина зупинення роботи невідома⁹. За час роботи реактор міг виробляти, за оцінками, близько 6 кг плутонію на рік, що достатньо для одного ядерного боєприпасу¹⁰.

Північна Корея будує в Йонгбені експериментальний легководний реактор (*experimental light water reactor, ELWR*) власної розробки. Про конструкцію цього реактора потужністю 25-30 МВт, який вважають подібним до стандартних західних водо-водяних енергетичних реакторів, мало що відомо¹¹. За оцінкою одного американського аналітика, реактор міг би щорічно виробляти до 30-40 кг плутонію для ядерної зброї¹². На початку 2015р. комерційні супутникові знімки зафіксували завершення будівельних робіт на реакторній споруді, але ознак початку роботи реактора не було. Затримка пуску могла бути зумовлена технічними проблемами, з якими стикнулася Північна Корея¹³.

⁹ Hansen, N., ‘North Korea’s Yongbyon nuclear facility: restart of the 5 MWe reactor?’, 38 North, US–Korea Institute, Johns Hopkins University, 28 Jan. 2015, <<http://38north.org/2015/01/yongbyon012815/>>.

¹⁰ Hansen, N. and Lewis, J., ‘North Korea restarting its 5 MW reactor’, 38 North, US–Korea Institute, Johns Hopkins University, 11 Sep. 2013, <<http://38north.org/2013/09/yongbyon091113/>>.

¹¹ Milonopoulos, N. and Blandford, E., ‘“Safety first: not one accident can occur.” nuclear safety and North Korea’s quest to build a light water reactor’, 38 North, US–Korea Institute, Johns Hopkins University, 3 Apr. 2014, <<http://38north.org/2014/04/milonbland040314/>>.

¹² Yonhap News Agency, ‘NK’s nuclear stockpile could rise sharply if light water reactor goes into operation: US expert’, 7 July 2014, <<http://english.yonhapnews.co.kr/northkorea/2014/07/07/26/0401000000AEN20140707000200315F.html>>.

¹³ Hansen (посилання 9).

З'являлися варті уваги повідомлення про намагання Північної Кореї створити ядерні боєприпаси з використанням ВЗУ в якості розщеплюваного матеріалу за умов обмежених запасів збройового плутонію. У жовтні 2014р. міністр оборони Південної Кореї Хан Мін Гу (*Han Min-koo*) доповів Національним зборам, що Північна Корея, імовірно, має технічну можливість виробляти ядерну зброю з ВЗУ¹⁴. Також повідомлялося, що Північна Корея може спробувати створити пристрій ініціювання термоядерного синтезу (*fusion-boosted fission device*) та навіть термоядерний боєприпас, але це, ймовірно, – поза межами нинішніх можливостей Північної Кореї¹⁵.

Відомо, що Північна Корея має принаймні один центрифуговий збагачувальний завод, розташований в колишньому корпусі виробництва металевих паливних елементів в Йонгбені. У 2010р. завод відвідала група американських науковців, яким повідомили, що там буде встановлено 2 000 центрифуг¹⁶. У листопаді 2014р. в південнокорейських новинах цитували урядовців, які заявили, що поруч з відомим заводом у Йонгбені Північна Корея побудувала нову збагачувальну установку. Вважалося, що ця установка вже працює. У такому разі можливості Північної Кореї з виробництва ВЗУ для ядерної зброї можуть подвоїтися¹⁷.

Балістичні ракети

Є підстави вважати, що головною метою ядерних і ракетних програм Північної Кореї є розробка ядерної боєголовки для доставки балістичною ракетою великої дальності (БРВД, *long-range ballistic missile*). Але не було явних доказів ні розробки Північною Кореєю придатної для цього достатньо компактною для установки на балістичній ракеті ядерної боєголовки, ні спроможності з доставки такої боєголовки. У 2014р. джерела в урядах США і Південної Кореї вважали, що Північна Корея технічно просунулася до створення достатньо компактною ядерної боєголовки. Командуючий військами США в Кореї генерал К.Скапарротті (*Curtis Scaparrotti*) заявив у жовтні, що, на його думку, Північна Корея, імовірно, досягла здатності створити т.зв. компактну ядерну боєголовку, але ще не випробувала цей пристрій¹⁸. За оцінкою, наведеною у дворічній Білій книзі з питань оборони Південної Кореї, виданій у 2014р., Північна Корея могла досягти “значного технічного рівня” для створення компактних ядерних боєприпасів, які можна доставляти

¹⁴ Jeong, Y. and Ser, M., ‘North operates new uranium plant’, *Joongang Daily*, 5 Nov. 2014.

¹⁵ Lewis, J., ‘Setting expectations for a DPRK test’, *Arms Control Wonk*, 29 Jan. 2013, <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/6200/setting-expectations-for-a-dprk-test#more-3155>>; Makino, Y., ‘N. Korea likely to test fusion-boosted fission bomb able to reach US’, *Asahi Shimbun*, 25 Jan. 2013.

¹⁶ Hecker, S., ‘A return trip to North Korea’s Yongbyon nuclear complex’, Center for International Security and Cooperation, Stanford University, 20 Nov. 2010, <<http://iis-db.stanford.edu/pubs/23035/HeckerYongbyon.pdf>>.

¹⁷ Jeong and Ser (посилання 14); Kim, J., ‘New North Korea nuclear facility could boost weapons fuel: report’, *Reuters*, 5 Nov. 2014, <<http://uk.reuters.com/article/2014/11/05/uk-northkorea-nuclear-idUKKBN0IP0A420141105>>.

¹⁸ Sanger, D., ‘US commander sees key nuclear step by North Korea’, *New York Times*, 24 Oct. 2014.

БРВД¹⁹. Однак представник МО Південної Кореї в лютому 2015р. зауважив, що “попри її значний технічний рівень, ми не вважаємо, що Північ здатна виробляти такі ядерні боєприпаси”²⁰.

Відомо, що арсенал Північної Кореї складається з дев’яти типів вітчизняних керованих балістичних ракет, створених, імовірно, на базі ракет старих радянських конструкцій і технологій, відтворених у Північній Кореї (таблиця 11.10)²¹. Серед них п’ять ракет більшої дальності (*longer-range missiles*): *Nodong*, *Musudan* (або *BM-25*), *Hwasong-13* (або *KN-08*), *Taepodong-1* і *Taepodong-2*. У відкритих джерелах часто повідомляється, що Північна Корея має загалом 800-1 000 балістичних ракет усіх типів, але ці оцінки є дуже приблизними²². Бракує точних даних і про надійність та боєготовність балістичних ракет Північної Кореї. Порівняно з ракетними програмами інших країн, Північна Корея здійснила лише кілька випробувальних і тренувальних пусків вітчизняних ракет перед тим, як оголосити про їх надходження на озброєння²³.

Припускаючи, що Північна Корея здатна виготовити компактну ядерну боєголовку, деякі оглядачі вважають, що розмір, дальність і стан готовності ракетної системи *Nodong* роблять її найбільш імовірним засобом доставки ядерної зброї²⁴. *Nodong* – мобільна одноступенева БРСД з максимальною дальністю приблизно 1 000-1 250 км²⁵. Північна Корея вперше здійснила випробувальний пуск ракети у 1993р., потім – у 2006р. і 2009р. Останнє випробування було 26 березня 2014р., коли Командування стратегічними ракетними силами армії Північної Кореї (*North Korean Army’s Strategic Rocket Force Command*) запустило дві ракети *Nodong* з мобільних пускових установок. Вони пролетіли 650 км і впали в Японське море²⁶.

Є дані, що *Musudan*, або *BM-25* є мобільною одноступеневою БРПД (*intermediate-range ballistic missile*). За висновками більшості відкритих джерел, її конструкція подібна російській БРПЧ *R-27 (SS-N-6)*. *Musudan* вперше продемонстрували на військовому параді у 2010р.²⁷ Ракету ніколи не випробували, і вважається, що її нема на озброєнні.

¹⁹ Oh, S., ‘N. Korea has “significant” technology for miniaturized nukes: Seoul’, Yonhap News Agency, 6 Jan. 2015, <<http://english.yonhapnews.co.kr/national/2015/01/06/38/0301000000AEN20150106002600315F.html>>.

²⁰ Yonhap News Agency, ‘N. Korea yet to miniaturize nukes: Seoul’, *Korea Herald*, 26 Feb. 2015.

²¹ Докладніше про історію ракетної програми Північної Кореї див.: Pollack, J.D., *No Exit: North Korea, Nuclear Weapons and International Security* (Routledge: Abingdon, 2011); Bermudez, J.S., *A History of Ballistic Missile Development in the DPRK*, Occasional Paper no.2 (Monterey Institute of International Studies, Center for Nonproliferation Studies: Monterey, CA, 1999).

²² Schiller, M., *Characterizing the North Korean Nuclear Missile Threat* (Rand Corporation: Santa Monica, CA, 2012), p.xv.

²³ Schiller (посилання 22), pp.11-13, 34-36.

²⁴ Див., зокрема: Fitzpatrick, M., ‘North Korea nuclear test on hold?’, Shangri-La Voices, International Institute for Strategic Studies, 27 May 2014, <<http://www.iiss.org/en/shangri-la%20voices/blogsections/2014-363a/north-korea-nuclear-test-on-hold-8fec>>.

²⁵ Fitzpatrick, M. (ed.), *North Korean Security Challenges: A Net Assessment* (International Institute for Strategic Studies: London, July 2011), pp.134-135.

²⁶ Yonhap News Agency, ‘N. Korea fires two ballistic missiles’, 26 Mar. 2014, <<http://english.yonhapnews.co.kr/national/2014/03/26/65/0301000000AEN20140326000500315F.html>>.

²⁷ Lewis, J., ‘Origins of the Musudan IRBM’, Arms Control Wonk, 11 June 2012, <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/5337/origins-of-the-musudan-irbm>>.

Hwasong-13 (за американським позначенням, *KN-08*) була вперше презентована Північною Кореєю на військовому параді у квітні 2012р. як мобільна МБР. Її польотних випробувань ще не було, і відомостей про неї дуже мало. Директор Національної розвідки США Дж.Клеппер (*James R. Clapper*) у 2014р. заявив, що Північна Корея зробила “перші кроки” до розгортання *KN-08*²⁸. Але на думку деяких неурядових аналітиків, ракети, показані під час військових парадів у 2012-2013рр., були лише макетами, оскільки вони мали ряд аномалій в конструкції, що викликало питання, чи існують ці системи насправді²⁹.

Taepodong-2 є, імовірно, дво- або триступеневою МБР, хоча оцінки її дальності суттєво різняться. Перший випробувальний пуск у 2006р. був невдалим, як і дві наступні спроби пуску у варіанті космічної ракети: у 2009р. (*Unha-2*) і в квітні 2012р. (*Unha-3*)³⁰. Невдовзі, у грудні 2012р. Північна Корея ракетою *Unha-3* успішно вивела на орбіту супутник³¹. Попри успішне застосування технології відокремлення трьох ступенів під час запуску супутника, аналітики відзначали, що Північна Корея ще не продемонструвала потрібні для БРВД технології управління головною частиною та її повернення в атмосферу³².

У 2014р. представники МО США і Південної Кореї повідомили, що Північна Корея намагається зміцнити потенціал ядерного стримування шляхом набуття спроможностей запуску балістичних ракет з підводного човна³³. Жодних даних про тип ракети чи човна надано не було. Після аналізу комерційних супутникових знімків один з аналітиків виявив на північно-корейській судноверфі новозбудований випробувальний стенд, який має розмір і конструкцію, придатні для розробки та випробувань корабельної ПУ з вертикальним пуском ракет³⁴. Неурядові експерти загалом погоджуються, що хоча Північна Корея технічно наближається до створення спроможностей пуску ракети з підводного човна, але розробка, будівництво та розгортання боездатних БРПЧ потребуватиме багатьох років.

²⁸ Clapper, J.R., US Director of National Intelligence, ‘Worldwide threat assessment of the US intelligence community for the Senate Select Committee on Intelligence’, Unclassified statement for the record, 29 Jan. 2014, <http://www.dni.gov/files/documents/Unclassified_2015_ATA_SFR_-_SA_SC_FINAL.pdf>, p.6.

²⁹ Richardson, D., ‘North Korea Developing Mobile Missile: U.S. Intelligence’, *Jane’s Missiles and Rockets*, Feb. 2014; Schiller, M. and Schmucker, R., ‘The assumed KN-08 technology’, *Arms Control Wonk*, 31 May 2012, <http://lewis.armscontrolwonk.com/files/2012/05/Addendum_KN-08_Analysis_Schiller_Schmucker.pdf>.

³⁰ Wright, D. and Postol, T., ‘A post-launch examination of the Unha-2’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, Opinion, 29 June 2009, <<http://thebulletin.org/post-launch-examination-unha-2>>.

³¹ Richardson, D., ‘Unha-3 was largely of North Korean manufacture’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.17, no.3, Mar. 2013, pp.4-6.

³² Elleman, M., ‘Prelude to an ICBM? Putting North Korea’s Unha-3 launch into context’, *Arms Control Today*, vol.43, no.2 (Mar. 2013).

³³ Gertz, B., ‘North Korea building submarine missile’, *Washington Free Beacon*, 26 Aug. 2014, <<http://freebeacon.com/national-security/north-korea-building-missile-submarine/>>; and Fisher, R., ‘US, S Korean sources suggest North has SLBM ambitions’, *IHS Jane’s 360*, 22 Sep. 2014, <<http://www.janes.com/article/43551/us-s-korean-sources-suggest-north-has-slbm-ambitions>>.

³⁴ Bermudez, J.S., ‘North Korea: test stand for vertical launch of sea-based ballistic missiles spotted’, 38 North, US–Korea Institute, Johns Hopkins University, 28 Oct. 2014, <<http://38north.org/2014/10/jbermudez102814/>>.

Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2014р.

АЛЕКСАНДР ГЛАСЕР, ЗІ МІН

МІЖНАРОДНА ГРУПА З ПИТАНЬ РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Для всіх типів ядерних зарядів – від першого покоління атомної до сучасної термоядерної зброї – потрібні матеріали, здатні підтримувати вибухову ланцюгову реакцію розщеплення. Найпоширенішими з цих розщеплюваних матеріалів є ВЗУ і плутоній майже будь-якого ізотопного складу. В цьому підрозділі наведені дані наявних запасів ВЗУ (таблиця 11.11) і виділеного плутонію (таблиця 11.12), у т.ч. в боєприпасах, а також дані про існуючі потужності з виробництва цих матеріалів (таблиці 11.13 та 11.14, відповідно). Дані таблиць ґрунтуються на нових оцінках, підготовлених для Міжнародної групи з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*)¹.

Сировиною для виробництва як ВЗУ, так і плутонію є природний уран. Природний уран майже повністю складається з ізотопу *U-238*, що не піддається ланцюговій реакції, і приблизно 0,7% *U-235*. Концентрацію ізотопів *U-235* можна збільшити шляхом збагачення – зокрема, за допомогою газових центрифуг. Уран, збагачений до менше ніж 20% *U-235* (як правило, до 3-5%) – т.зв. низько збагачений уран (НЗУ) – придатний для використання в енергетичних реакторах. Уран, збагачений до не менш ніж 20% *U-235* – т.зв. ВЗУ – вважається мінімально придатним за концентрацією збройовим матеріалом. Але для зменшення маси ядерного заряду, збройовий уран зазвичай збагачують до понад 90% *U-235*. Плутоній виробляють в ядерних реакторах, піддаючи *U-238* впливу нейтронів, а потім хімічній обробці для виділення з використаного палива. Плутоній отримують у різних ізотопних сумішах, більшість з яких мають збройову якість. Розробники зброї надають перевагу суміші із вмістом *Pu-239* – через її відносно низькі рівні спонтанної емісії нейтронів і гамма-випромінювання, а також низьке виділення тепла під час радіоактивного розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу *Pu-239*. Плутоній у звичайному відпрацьованому паливі ядерних реакторів (реакторний плутоній) містить 50-60% *Pu-239*, але є придатним для зброї навіть першого покоління.

П'ять ядерних держав-учасниць ДНЯЗ 1968р. – Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція – виготовляли ядерну зброю на основі як ВЗУ, так і плутонію; Ізраїль, Індія і Північна Корея – переважно плутонію, а Пакистан – переважно ВЗУ. Певні можливості з виробництва розщеплюваних матеріалів мають усі країни з цивільною ядерною промисловістю.

¹ International Panel on Fissile Materials (IPFM), <www.fissilematerials.org>.

Таблиця 11.11. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2014р.

Країна	Національні запаси (т) ^a	Стан виробництва	Коментарі
Китай	16 ± 4	Припинено в 1987-1989рр.	
Франція ^b	30 ± 6	Припинено в 1996р.	У т.ч. 4,7 т задекларовано для цивільного призначення
Індія ^c	3,2 ± 1,1	Триває	
Ізраїль ^d	0,3	–	
Пакистан	3,1 ± 0,4	Триває	
Росія ^e	666 ± 120	Припинено в 1987-1988рр.	У т.ч. 50 т зарезервовано як паливо для корабельних і дослідницьких реакторів
Велика Британія ^f	21,2	Припинено в 1962р.	У т.ч. 1,4 т задекларовано для цивільного призначення
США ^g	589	Припинено в 1992р.	У т.ч. 152 т зарезервовано як паливо для корабельних реакторів, 20 т – для дослідницьких реакторів, і 57 т задекларовано як надлишок і для захоронення
Інші країни ^h	~15		
Загалом	~1 345 (у т.ч. 57 т, задекларовано як надлишок)		Округлено до найближчих 5 т

^a Більшість з цих матеріалів – збагачений до 90-93% *U-235*, який зазвичай вважається збройовим. За потреби, визначаються виняткові випадки. Враховано збіднення (тобто розбавлення або зниження концентрації *U-235*) надлишків російського та американського збройового ВЗУ до кінця 2014р.

^b Станом на кінець 2013р., Франція задекларувала в МАГАТЕ 4,72 т цивільного ВЗУ; тут його зараховано як збройовий ВЗУ, збагачений до 93%, хоча частина матеріалу перебуває в опроміненій формі. Оцінки непевні лише для військових запасів у 26 т, але не для задекларованого запасу у 4,72 т. Утім, останній аналіз дає підстави для значно нижчої оцінки запасів збройового ВЗУ, виходячи зі свідчень про те, що збагачувальна установка в м.Пьерелат могла працювати набагато менший час і мати менші потужності з виробництва збройового ВЗУ, ніж вважалося раніше.

^c Вважається, що Індія виробляє ВЗУ (30-45%) для використання як паливо корабельних реакторів. Оцінка наведена для ВЗУ, збагаченого до 30%.

^d Ізраїль міг придбати близько 300 кг збройового ВЗУ у США не пізніше 1965р.

^e Оцінка російського резерву для корабельних реакторів є оцінкою авторів, що ґрунтується на розмірах російського флоту.

^f Станом на 31 березня 2002р., Велика Британія задекларувала 21,9 т ВЗУ; середній рівень його збагачення не наводився. Станом на кінець 2013р., Велика Британія задекларувала в МАГАТЕ 1,4 т цивільного ВЗУ.

^g Дані про американський ВЗУ наведені у фактичній вазі, а не в еквіваленті 93% збагачення. Станом на 30 вересня 1996р., США мали 741 т ВЗУ, в т.ч. 620 т *U-235*. Станом на кінець грудня 2014р., 146,1 т було розбавлено та 0,5 т – відвантажені; всього 146,6 т. У 2012р. США вивели з запасів заявлених надлишкових військових матеріалів, призначених для розбавлення, 24 т ВЗУ; тепер ці матеріали зарезервовано для корабельного палива, через що загальна кількість ВЗУ цієї категорії зросла до 152 т (свіжого) збройового ВЗУ. Ще принаймні 100 т становить опромінене корабельне паливо.

^h У Щорічній доповіді МАГАТЕ за 2013р. перелічено 190 значних запасів ВЗУ, що підлягають всеохопним гарантіям, у неядерних державах. З урахуванням похибки в оцінках рівнів збагачення, що стосується переважно дослідницьких реакторів, загальний обсяг ВЗУ становить 15 т. З них приблизно 10 т мають 20% рівень збагачення та належать Казахстану.

Таблиця 11.12. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2013р.

Країна	Військові запаси на 2014р. (т)	Стан військового виробництва	Цивільні запаси на 2013р., якщо не зазначено іншого (т) ^a
Китай	1,8 ± 0,8	Припинено в 1991р.	0,01
Франція	6 ± 1,0	Припинено в 1992р.	60,2 (не рахуючи 17,9 іноземних власників)
Німеччина ^b	–	–	3,0 (у Франції, Німеччині та Великій Британії)
Індія ^c	0,59 ± 0,2	Триває	3,2 ± 1,2 (у т.ч, 3±1,2 поза гарантіями)
Ізраїль ^d	0,86 ± 0,13	Триває	–
Японія	–	–	47,1 (у т.ч, 36,3 у Франції та Великій Британії)
Північна Корея ^e	0,03	Припинено	–
Пакистан ^f	0,17 ± 0,02	Триває	–
Росія ^g	128 ± 8 (34 задекларовані як надлишок)	Припинено	51,9
Велика Британія ^h	3,2	Припинено в 1995р.	100,5 (у т.ч, 0,9 за кордоном, але не рахуючи 23,4 іноземних власників)
США ⁱ	87,6 (49 задекларовані як надлишок)	Припинено в 1988	–
Інші країни ^j	–	–	4 (іноземних власників у Франції та Великій Британії)
Загалом	~230 (83 задекларовані як надлишок)		~270

Округлено до найближчих 5 т

^a Окремі держави мають цивільний плутоній, що зберігається за кордоном, переважно у Франції і Великій Британії, але не надають МАГАТЕ звітів *INFCIRC/549*. Це стосується Австралії, Бельгії і Нідерландів. Дані про цивільні запаси плутонію наведені, станом на кінець 2013р., через затримку річних декларацій США та Росії до МАГАТЕ; їх декларації станом на кінець 2013р. були надані в жовтні 2014р.

^b Ця оцінка може бути завищеною, оскільки Німеччина, очевидно, повідомляє про плутоній як неопромінене *MOX*-паливо (на основі суміші оксидів), навіть якщо паливо почало опромінюватись у реакторі.

^c У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики (*Civil Nuclear Cooperation Initiative*) 2005р. Індія відносить до військового сектору значну кількість плутонію, виділеного з відпрацьованого палива індійських енергетичних реакторів. Вказаний в таблиці матеріал поза гарантіями в рамках “спеціальної для Індії” угоди, підписаної 2 лютого 2009р. Урядом Індії та МАГАТЕ, використовується як паливо для бридерних реакторів. Дані, станом на кінець 2014р.

^d Вважається, що Ізраїль продовжує експлуатувати реактор для виробництва плутонію в м.Дімона, але при цьому використовує його переважно для виробництва тритію. Дані, станом на кінець 2014р.

^e Північна Корея припинила виробництво плутонію у 2007р. та у 2008р., за повідомленнями, задекларувала запас у 31 кг. У 2009р. вона ненадовго поновила виділення плутонію, додавши 8-10 кг. З 2013р. супутникові знімки фіксують нестабільну роботу ректора з виробництва плутонію.

^f Станом на кінець 2014р. Пакистан використовував чотири ректори з виробництва плутонію в Хушабі. *Khushab-I* і *-II* працювали до 2013р. *Khushab-III* розпочав роботу у 2013р., а *Khushab-IV* міг почати працювати у 2014р.; вважається, що їх відпрацьоване паливо на кінець 2014р. не було перероблене.

^g Цей плутоній, задекларований як надлишковий, Росія не вносить до повідомлень до МАГАТЕ *INFCIRC/549*. До військових запасів належать 6 т збройового плутонію, вироблених у 1994-2010рр., які не враховуються ні як надлишкові, ні як цивільні.

^h Станом на кінець 2013р., Велика Британія задекларувала 100,5 т плутонію для мирних цілей (не рахуючи 23,4 т плутонію іноземних власників, що зберігається у Великій Британії). У т.ч. було задекларовано 4,4 т надлишкового військового плутонію, що перебувають під гарантіями Євратому та мають підпадати під гарантії МАГАТЕ.

ⁱ У 2012р. США задекларували запаси плутонію у 95,4 т, які станом на 30 вересня 2009р., належали Уряду. У звіті до МАГАТЕ *INFCIRC/549* від 2014р. США задекларували, станом на кінець 2013р., 49 т опроміненого плутонію (виділеного та у складі змішаного оксидного палива) як надлишкові для військових цілей; ще 4,5 т були відправлені для знешкодження як відходи.

^j Ця оцінка отримана відніманням обсягу плутонію, задекларованого у звітах *INFCIRC/549* як такого, що “зберігається в інших місцях”, від обсягу плутонію, що “належить іншим власникам”.

Джерела для таблиці 11.11: International Panel on Fissile Materials (IPFM), <http://www.fissilematerials.org>; *Global Fissile Material Report 2015: Increasing Transparency of Nuclear-warhead and Fissile-material Stocks as a Step toward Disarmament* (IPFM: Princeton, NJ, forthcoming 2015); **Франція:** International Atomic Energy Agency (IAEA), Communication received from France concerning its policies regarding the management of plutonium, *INFCIRC/549/Add.5/18*, 15 Aug. 2014; Philippe, S. and Glaser, A., ‘Nuclear Archaeology for Gaseous Diffusion Enrichment Plants’, *Science & Global Security*, vol.22, no.1 (2014), pp.27-49; **Ізраїль:** Myers, H., ‘The real source of Israel’s first fissile material’, *Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; Gilinsky, V. and Mattson, R.J., ‘Revisiting the NUMEC affair’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.2 (Mar./Apr. 2010); **Велика Британія:** British Ministry of Defence, ‘Historical accounting for UK defence highly enriched uranium’, Mar. 2006, <<http://fissilematerials.org/library/mod06.pdf>>; IAEA, Communication received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium, *INFCIRC/549/Add.8/17*, 15 Aug 2014; **США:** US Department of Energy (DOE), *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, 2001); US DOE Office of Fissile Material Disposition, National Nuclear Security Administration, Communication with authors, 31 Oct. 2014; *Non-nuclear weapon states:* IAEA, *IAEA Annual Report 2013* (IAEA: Vienna, 2014), Annex, Table A.4, p.93.

Джерела для таблиці 11.12: International Panel on Fissile Materials (IPFM), <<http://www.fissilematerials.org>> and *Global Fissile Material Report 2015: Increasing Transparency of Nuclear-warhead and Fissile-material Stocks as a Step toward Disarmament* (IPFM: Princeton, NJ, forthcoming 2015); **США:** National Nuclear Security Administration (NNSA), *The United States Plutonium Balance, 1944-2009* (NNSA: Washington, DC, June 2012); International Atomic Energy Agency (IAEA), Communication received from the United States of America concerning its policies regarding the management of plutonium, *INFCIRC/549/Add.6/17*, 6 Oct. 2014; **Цивільні запаси (за винятком Індії):** declarations by countries to the IAEA under *INFCIRC/549*, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/>>; **Північна Корея:** Kessler, G., ‘Message to U.S. preceded nuclear declaration by North Korea’, *Washington Post*, 2 July 2008; **Росія:** Russian-US Agreement concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Russian-US Plutonium Management and Disposition Agreement), signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000, amended Apr. 2010, and entered into force July 2011, <<http://www.state.gov/t/isn/trty/>>; **Неядерні держави:** AREVA, *Traitement des Combustibles Usés Provenant de l’Étranger dans les Installations d’AREVA NC La Hague: Rapport 2013* (AREVA: Beaumont-Hague, 2014).

Таблиця 11.13. Важливі установки збагачення урану та їх потужність, станом на 2014р.

Країна	Назва або місце розташування об'єкта	Тип	Стан	Процес збагачення ^a	Потужність (тис. ОРР/рік) ^b
Аргентина ^c	<i>Pilcaniyeu</i>	Цивільний	Поновлює роботу	ГД	..
Бразилія	<i>Resende Enrichment</i>	Цивільний	Збільшується потужність	ГЦ	17-200
Китай	<i>Lanzhou 2</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	500
	<i>Lanzhou</i> (новий)	Цивільний	Працює	ГЦ	1 000
	<i>Shaanxi</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	1 000
Франція	<i>Georges Besse II</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	6 000-7 500
Німеччина	<i>Urenco Gronau</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 100
Індія	<i>Rathehalli</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-30
Іран	<i>Natanz</i>	Цивільний	Працює обмежено	ГЦ	8-120
	<i>Qom (Fordow)</i>	Цивільний	Працює обмежено	ГЦ	5-10
Японія	<i>Rokkasho</i> ^d	Цивільний	Поновлює роботу	ГЦ	75-1 500
КНДР	<i>Yongbyon</i> ^e	..	Невідомо	ГЦ	8
Нідерланди	<i>Urenco Almelo</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	5 400
Пакистан	<i>Gadwal</i>	Військовий	Працює	ГЦ	..
	<i>Kahuta</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-45
Росія ^f	<i>Ангарск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 000
	<i>Новоуральск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	13 300
	<i>Северск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	3 800
	<i>Зеленогорск</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	7 900
Велика Британія	<i>Capenhurst</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	4 900
США ^g	<i>Urenco Eunice</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	3 700

^a Газоцентрифугова (ГЦ) технологія є головною технологією розділення ізотопів для підвищення вмісту *U-235* у природному урані, але на ряді установок продовжують використовувати газову дифузію (ГД).

^b ОРР/рік – одиниця роботи з розділення на рік: ОРР – одиниця виміру зусиль, потрібних для розділення на збагачувальній установці урану з наявним вмістом *U-235* на два компоненти – з вищою і нижчою концентрацією *U-235*, відповідно. Якщо наведена вилка потужностей, це означає, що потужність об'єкта збільшується або оцінка є приблизною.

^c У 2014р. Аргентина повідомила про відновлення роботи уранозбагачувального заводу в Пільканьєу (*Pilcaniyeu*, ГД), закритого у 1990-х роках.

^d Центрифуговий завод *Rokkasho* переоснащується під нову технологію, і, станом на грудень 2014р., він працював з дуже низькою потужністю – близько 75 000 ОРР/рік.

^e Північна Корея повідомила про уранозбагачувальну установку в Йонгбені (*Yongbyon*) у 2010р. Їх експлуатаційний стан невідомий.

^f *Ангарск* раніше був відомий як *Ангарск-10*; *Новоуральск* – *Свердловск-44*; *Северск* – *Томск-7*. На установці *Зеленогорск* (раніше *Красноярск-45*) має розпочати роботу каскад з виробництва ВЗУ-палива для реактора на швидких нейтронах і дослідницького реактора.

^g Плани побудови нових збагачувальних центрифугових установок у Пайктоні (мала експлуатуватися *United States Enrichment Corporation*) та в Ігл-Рок (мала експлуатуватися *AREVA*) відклали з технічних і фінансових причин, відповідно. Перспективи будівництва цих установок наразі дуже непевні, тому їх немає в цьому списку.

Джерела: 'Argentina to restart production of enriched uranium in Patagonia plant', MercoPress, 26 June 2014; Enrichment capacity data is based on International Atomic Energy Agency (IAEA), Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFICIS), <<https://nfcis.iaea.org/>>; International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Increasing Transparency of Nuclear-warhead and Fissile-material Stocks as a Step toward Disarmament* (IPFM: Princeton, NJ, forthcoming 2015).

Таблиця 11.14. Найважливіші у світі переробні потужності, станом 2014р.

Якщо не зазначено інше, всі об'єкти переробляють паливо для легководних реакторів.

Країна	Назва або місце розташування об'єкту	Тип	Стан	Проектна потужність (т важкого металу на рік) ^a
Китай	<i>Lanzhou,</i>	Цивільний	Запускається	50-100
			дослідна установка	
Франція	<i>La Hague UP2</i>	Цивільний	Працює	1 000
	<i>La Hague UP3</i>	Цивільний	Працює	1 000
Індія ^b	<i>Kalpakkam</i> (паливо ВВР)	ПВ	Працює	100
	<i>Tarapur</i> (паливо ВВР)	ПВ	Працює	100
	<i>Trombay</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	50
Ізраїль	<i>Dimona</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	40-100
Японія	<i>JNC Tokai</i>	Цивільний	Підлягає закриттю ^c	200
	<i>Rokkasho</i>	Цивільний	Запускається	800
КНДР	<i>Yongbyon</i>	Військовий	На консервації	100-150
Пакистан	<i>Chashma</i> (паливо ВВР)	Військовий	Будується	50-100
	<i>Nilore</i> (паливо ВВР)	Військовий	Працює	20-40
Росія ^d	<i>Маяк РТ-1, Озерск</i>	Цивільний	Працює	200-400
Велика Британія	<i>BNFL B205 Magnox</i>	Цивільний	Підлягає закриттю	1 500
	<i>BNFL Thorp, Sellafield</i>	Цивільний	Підлягає закриттю	1 200
США	<i>H-canyon, Savannah Riversite</i>	Цивільний	Працює	15

ВВР – важководний реактор; ПВ – подвійного використання.

^a Проектна потужність означає максимальну кількість відпрацьованого палива, яку установка може переробити; вимірюється в тоннах важких металів на рік; тонна важких металів – це кількість важких металів, у цьому випадку урану, у відпрацьованому паливі. Фактична потужність часто є значна меншою за проектну. Відпрацьоване паливо легководних реакторів містить близько 1% плутонію, а важководних і графітових – приблизно 0,4%.

^b У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики 2005р. Індія вирішила не відкривати жодного зі своїх переробних заводів для перевірки гарантій МАГАТЕ.

^c У вересні 2014р. Агентство з атомної енергетики Японії оголосило про планове закриття цеху попередньої обробки переробного заводу *Tokai*, фактично припинивши подальше виокремлення плутонію. Завод працював з 1981р. по 2006р.

^d Маяк РТ-1 раніше називався *Челябінськ-65*.

Джерела: Дані про проектну потужність ґрунтуються на оцінках International Atomic Energy Agency (IAEA), Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFCIS), <<http://www-nfcis.iaea.org/>>; а також International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2015: Increasing Transparency of Nuclear-warhead and Fissile-material Stocks as a Step toward Disarmament* (IPFM: Princeton, NJ, forthcoming 2015).

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння у 2014р.

Розділ 12. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Розділ 13. Контроль над звичайними озброєннями і зміцнення довіри у військовій сфері

Розділ 14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

12. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Загальний огляд

У 2014р. процеси у сфері контролю над ядерною зброєю та нерозповсюдження мали неоднозначні результати. У центрі уваги залишалися зусилля з пом'якшення занепокоєння міжнародного співтовариства ядерною програмою Ірану і спрямовані на розв'язання суперечностей навколо неї.

Упродовж року тривали переговори між Іраном і Великою Британією, Німеччиною, Францією (Є3), Китаєм, Росією і США (+3) за сприяння ЄС (разом ця група держав отримала скорочену назву Є3/ЄС+3), метою яких було “досягти взаємно узгодженого довгострокового всеохопного рішення, яке забезпечило б упевненість у тому, що ядерна програма Ірану матиме винятково мирний характер”. У рамках першого кроку в цьому напрямі Іран добровільно вжив серію заходів, передбачених Спільним планом дій (СПД, *Joint Plan of Action, JPA*), узгодженим Є3/ЄС+3 та Іраном 24 листопада 2013р. Виконання СПД розпочалося в січні 2014р. Спочатку була досягнута домовленість про виконання СПД на період у шість місяців, згодом його імплементацію подовжили на такий же термін – до листопада 2014р. Після цього термін чинності СПД ще раз було подовжено на сім місяців, тобто до кінця червня 2015р. У відповідь на звернення Є3/ЄС+3 та Ірану МАГАТЕ зобов'язалося здійснювати моніторинг і верифікацію виконання Іраном передбачених СПД заходів, пов'язаних з ядерною сферою, а також підготовку і видання періодичних доповідей з цього приводу. За повідомленнями МАГАТЕ, серед інших заходів СПД на заявлених Іраном ядерних установках упродовж 2014р. було припинено збагачення гексафториду урану (UF_6) вище 5% по урану-235 ($U-235$). Крім того, всі іранські запаси 20%-го UF_6 були піддані подальшій переробці або шляхом розбавлення, або конверсії у діоксид урану (UO_2). Іран припинив будь-яке розширення діяльності на паливозбагачувальних заводах у Натанці та Фордоу (відповідно, *Fuel Enrichment Plant, FEP*, та *Fordow Fuel Enrichment Plant, FFEP*), а також на будівництві Іранського дослідного реактора (*Iran Nuclear Research Reactor, IR-40 Reactor*) в Араку. Іран також надавав представникам МАГАТЕ щоденний доступ до збагачувальних установок у Натанці та Фордоу.

У 2014р. Іран продовжив виконання зобов'язань за Угодою з МАГАТЕ про гарантії у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*), а також зі Спільною заявою про Структуру співробітництва (*Joint Statement on a Framework for Cooperation*), узгодженою МАГАТЕ та Іраном у листопаді 2013р. з метою розв'язання всіх попередніх і поточних проблем, пов'язаних з гарантіями. За інформацією МАГАТЕ, до кінця року Іран завершив виконання 16 з 18 заходів, передбачених Спільною заявою, залишивши з травня 2014р. невиконаними два заходи.

МАГАТЕ продовжує підкреслювати необхідність прискорення роботи над вирішенням зазначених у Спільній заяві питань, з метою створення можливості оцінити повну картину ядерної програми Ірану, включно з її можливими військовими вимірами, та підготувати відповідні доповіді Раді керуючих (РК) МАГАТЕ. Упродовж року МАГАТЕ підтвердило висновки стосовно виконання Іраном Угоди про гарантії – попри продовження Агентством перевірки строго цільового використання (non-diversion) задекларованого ядерного матеріалу на ядерних установках і в місцях поза установками, задекларованими Іраном згідно з Угодою, МАГАТЕ не мало можливості надійно гарантувати відсутність незадекларованих ядерних матеріалів і ядерної діяльності в Ірані. Таким чином, Агентство не змогло зробити висновок, що весь ядерний матеріал в Ірані використовується винятково в мирних цілях.

Залишався в глухому куті діалог між Росією і США стосовно стратегічних озброєнь. При цьому обидві сторони продовжували, хоч і повільніше за попередній період, виконання Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО, Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START). Разом з тим, Росія і США продовжили обмін взаємними звинуваченнями про порушення Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (Договору про РСМД, Intermediate- and Shorter-Range Nuclear Forces (INF) Treaty).

У 2014р. Конференція з роззброєння (КР, Conference on Disarmament, CD) – єдиний всесвітній багатосторонній форум для переговорів з питань контролю над озброєннями та роззброєння – знову не спромоглася домовитися про програму роботи і, таким чином, не змогла започаткувати переговори з жодного пункту порядку денного. В березні КР провела засідання Групи високого рівня, на якому міністри закордонних справ держав-учасниць оголосили звернення до Конференції.

У лютому 2014р. в мексиканському м.Наяріт відбулася друга Міжнародна конференція з питань гуманітарного впливу ядерної зброї, а у грудні минулого року вже Австрія прийняла у Відні третю таку конференцію, в якій взяли участь делегації 150 держав, представники міжнародних організацій і громадянських об'єднань, а також хібакуша (hibakusha – люди, які вижили після бомбардувань у Хіросімі та Нагасаки). Обидві конференції засвідчили недостатні – як на глобальному, так і на національному рівнях – можливості для подолання гуманітарних та екологічних наслідків ядерних вибухів. Австрія оголосила одностороннє зобов'язання, в якому закликала до заборони і знищення ядерної зброї у світі.

У березні 2014р. в Гаазі (Нідерланди) відбувся третій із серії самітів з питань ядерної безпеки. В комюніке саміту його учасники ще раз підтвердили прихильність ідеї підвищення безпеки ядерних матеріалів та установок і зафіксували рішення, що четвертий (та останній) саміт відбудеться у 2016р. у США.

I. Іранська ядерна програма та міжнародне занепокоєння

ТАРІК РАУФ

Іран приєднався до ДНЯЗ, шляхом його підписання 1 липня 1968р. та подачі в лютому-березні 1970р. ратифікаційної грамоти. Як учасник ДНЯЗ Іран уклав 15 травня 1974р. Угоду з МАГАТЕ про гарантії згідно з ДНЯЗ, взявши на себе таким чином юридичні зобов'язання стосовно ядерного нерозповсюдження та погодившись поставити всі свої ядерні матеріали та установки під міжнародний контроль; ця Угода набула чинності 15 травня 1974р.¹ Відповідно до неї, Іран задекларував 18 ядерних об'єктів і дев'ять місць поза ними (*locations outside facilities, LOFs*), де використовуються ядерні матеріали².

З часу появи у 2002р. перших свідчень про незадекларовані Іраном ядерні об'єкти у світі тривають спори навколо ядерних амбіцій держави, масштабу її збагачувальних спроможностей, а також можливості військової діяльності в ядерній сфері, що не відповідає зобов'язанням Ірану за ДНЯЗ та Угодою про гарантії. У період з вересня 2003р. до вересня 2012р. Рада керуючих (РК) МАГАТЕ (*IAEA Board of Governors*) та Рада Безпеки (РБ) ООН ухвалили ряд резолюцій, в яких, серед іншого, визнавалося, що попередня ядерна діяльність Ірану не відповідає його зобов'язанням за Угодою про гарантії згідно з ДНЯЗ³. МАГАТЕ та РБ ООН неодноразово зверталися до Ірану з вимогами вжити заходів з метою приведення своєї діяльності у відповідність до Угоди, припинити всі види діяльності, пов'язані зі збагаченням, переробкою і виробництвом важкої води, а також співпрацювати з МАГАТЕ (в т.ч. шляхом

¹ International Atomic Energy Agency, 'The text of the agreement between Iran and the Agency for the application of safeguards in connection with the Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons', INFCIRC/214, 13 Dec. 1974.

² Розподіл цих об'єктів за містами виглядає таким чином: **Арак** – Іранський дослідний реактор (*Iran Nuclear Research Reactor, IR-40 Reactor*); **Бушер** – Бушерська АЕС (*Bushehr Nuclear Power Plant, BNPP*); **Дарховін** – АЕС потужністю 360 МВт; **Ісфахан** – Малогабаритний реактор-джерело нейтронів (*Miniature Neutron Source Reactor, MNSR*), Легководний підкритичний реактор (*Light Water Sub-Critical Reactor, LWSCR*), Важководний реактор нульової потужності (*Heavy Water Zero Power Reactor, HWZPR*), Установа з конверсії урану (*Uranium Conversion Facility, UCF*), Завод з виготовлення палива (*Fuel Manufacturing Plant, FMP*), Установа для виготовлення паливних пластин (*Fuel Plate Fabrication Plant, FPPF*); Установа з виробництва збагаченого порошку UO_2 (*Enriched UO_2 Powder Plant, EUPP*); **Фордоу** – Паливозбагачувальний завод у Фордоу (*Fordow Fuel Enrichment Plant, FFEP*); **Карадж** – Караджське сховище відходів (*Karaj Waste Storage*); **Натанц** – Паливозбагачувальний завод (*Fuel Enrichment Plant, FEP*) та Пілотний паливозбагачувальний завод (*Pilot Fuel Enrichment Plant, PFEP*); **Тегеран** – Тегеранський дослідний реактор (*Tehran Research Reactor, TRR*), Установа з виробництва радіоізотопів молібдену, йоду і ксенону (*Molybdenum, Iodine and Xenon Radioisotope Production, MIX Facility*) та Багатоцільові лабораторії ім.Джабіра ібн Хайяна (*Jabr Ibn Hayan Multipurpose Laboratories, JHL*); **Шираз** – 10-МВт Фарський дослідний реактор (*10 MW Fars Research Reactor, FRR*). Усі дев'ять місць поза установками розташовані в лікарнях. *Джерело*: International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran', Report by the Director General, GOV/2014/58, 7 Nov. 2014.

³ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran', Report by the Director General, GOV/2013/56, 14 Nov. 2013, notes 2 and 3.

виконання Додаткового протоколу до його Угоди з Агентством про гарантії) у розв'язанні всіх проблем, включно з тими, що вимагають роз'яснень у зв'язку зі звинуваченнями Тегерана в “можливих військових вимірах” його ядерної програми⁴. Період, упродовж якого ситуація навколо Іранської ядерної програми (ІЯП) перебувала у глухому куті, тривав з 2011р. та завершився в листопаді 2013р., коли Іран і МАГАТЕ ухвалили Спільну заяву про Структуру співробітництва з метою надання відповідей на всі нез'ясовані питання, що стосуються попередньої і поточної діяльності з реалізація ІЯП. Крім того, в листопаді 2013р. Іран і група Є3/ЄС+3 погодили Спільний план дій з досягнення взаємоузгодженого довгострокового рішення, яке б гарантувало винятково мирні цілі виконання ІЯП.

МАГАТЕ та Іран

Імплементация гарантій згідно з ДНЯЗ

Упродовж 2014р. МАГАТЕ оприлюднило чотири квартальні доповіді про виконання Угоди про гарантії згідно з ДНЯЗ і відповідними вимогами резолюцій РБ ООН у справах Ірану⁵. У цих доповідях відзначено прогрес у виконанні положень Спільної заяви про Структуру співробітництва, підписаної Іраном і МАГАТЕ 11 листопада 2013р.⁶ Додаток до Спільної заяви містить перелік практичних заходів, які мають бути виконані Іраном (стосовно верифікаційної діяльності МАГАТЕ) для врегулювання всіх попередніх і поточних проблем.

У кожній доповіді Генерального директора МАГАТЕ, наданій РК МАГАТЕ і паралельно РБ ООН, підтверджувався висновок Агентства про те, що попри продовження Агентством перевірки строго цільового (*non-diversion*) використання задекларованого ядерного матеріалу на ядерних установках і в місцях поза установками, задекларованих Іраном згідно з Угодою про гарантії, МАГАТЕ не мало можливості надійно гарантувати відсутність в Ірані незадекларованих ядерних матеріалів і діяльності, та, відповідно, зробити висновок про використання всього ядерного матеріалу в Ірані винятково в мирних цілях.

У доповідях також стверджується, що, всупереч відповідним резолюціям РК МАГАТЕ та РБ ООН, Іран не зупинив усю збагачувальну діяльність у Натанці та Фордоу. Але з 20 січня 2014р. Тегеран зупинив виробництво

⁴ Про розвиток подій попередніми роками див.: Кайл Ш.Н. Іран і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ I розділу 7; а також інші відповідні матеріали видань *Щорічника СІПРІ*. Стислий виклад та окремі подробиці ДНЯЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁵ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran’, Reports by the Director General: GOV/2014/10, 20 Feb. 2014; GOV/2014/28, 23 May 2014; GOV/2014/43, 5 Sep. 2014; GOV/2014/58 (посилання 2). Процитовані в тексті документи доступні на сайті МАГАТЕ: <<http://www.iaea.org>>.

⁶ International Atomic Energy Agency, Joint Statement on a Framework for Cooperation, GOV/INF/2013/14, 11 Nov. 2013.

збагаченого до 5% (по $U-235$) гексафториду урану (UF_6) і продовжив роботи зі зменшення запасів 20%-го UF_6 шляхом або розбавлення матеріалу, або його конверсії в діоксид урану (UO_2)⁷. У доповіді Генерального директора повідомляється, що всі задекларовані види діяльності, ядерні матеріали та встановлені каскади центрифуг залишалися під гарантіями МАГАТЕ. Тегеран надав пояснення МАГАТЕ, що виробництво низькозбагаченого урану (НЗУ) зі збагаченням по $U-235$ до 5% і 20% було призначено для виготовлення палива для ядерних установок і дослідних реакторів, відповідно.

У доповіді повідомлялося, що Паливозбагачувальний завод (FEP) і Пілотний паливозбагачувальний завод ($PFEP$) у Натанці працювали в заявлених Іраном режимах. Для отримання збагаченого до 5% урану на FEP встановлено 15 420 центрифуг $IR-1$, об'єднаних у 90 каскадів, з яких 54 каскади з 9 156 центрифугами завантажувалися природним UF_6 ; на $PFEP$ встановлено 328 центрифуг $IR-1$, об'єднаних у два каскади, які також завантажувалися природним UF_6 . Згідно з доповіддю, станом на 20 січня 2014р., на двох установках у Натанці було припинене виробництво збагаченого до 20% UF_6 і весь цей раніше збагачений матеріал був вилучений з технологічного процесу. Аналогічно, в заявленому Іраном режимі працював $FFEP$ у Фардоу, на якому встановлено 2 710 центрифуг $IR-1$.

МАГАТЕ підтвердило, що на Тегеранському дослідному реакторі (TRR), на установці з виробництва радіоізоотопів молібдену, йоду і ксенону (MIX -установці) та на інших установках, до яких Агентство мало доступ, роботи з переробки відпрацьованого палива не проводилися⁸.

У доповіді Генерального директора МАГАТЕ повідомлялося, що, всупереч відповідним резолюціям РК МАГАТЕ та РБ ООН, Іран не припинив роботи за всіма проектами, пов'язаними з важкою водою. Водночас, починаючи з 20 січня 2014р., Тегеран не встановлював жодних важливих компонентів на дослідному важководному 40-МВт (е) реакторі $IR-40$, що будується поблизу Араку. Конструкція реактора розрахована на встановлення 150 збірок ядерного палива на основі природного UO_2 . У доповіді також зазначено, що Іран не виготовляв паливні збірки для реактора $IR-40$ на Заводі з виготовлення палива (*Fuel Manufacturing Plant, FMP*).

МАГАТЕ підтвердило, що, станом на 17 жовтня 2014р., Іран виготовив на $FPFP$ в Ісфахані експериментальну збірку ядерного палива та 30 збірок – для Тегеранського TRR . 28 збірок з числа зазначених вище, включно з

⁷ Уран, подібно іншим елементам, існує в кількох різновидах, відомих як ізотопи, які відрізняються один від одного кількістю незаряджених частинок (нейтронів) у ядрі атому. Природний уран, який зустрічається в земній корі, є сумішшю переважно двох ізотопів: 99,3% урану-238 і 0,7% урану-235. Ізотоп урану-235 є важливим компонентом ядерного паливного циклу як у військових, так і в мирних цілях. Природний уран збагачують до рівня близько 5% (по урану-235) для використання у виробництві ядерного палива для АЕС, і до рівня понад 90% – для виготовлення ядерної зброї. Див.: World Nuclear Association, 'What is uranium? How does it work?', Mar. 2014, <<http://www.world-nuclear.org/info/Nuclear-Fuel-Cycle/Introduction/What-is-Uranium--How-Does-it-Work-/>>.

⁸ MIX -установка (*MIX Facility*) є комплексом високотемпературних камер, призначених для виділення радіофармацевтичних ізотопів (у т.ч. урану) із мішеней, опромінених у TRR .

експериментальною, були передані до *TRR*. У жовтні МАГАТЕ підтвердило, що 13 збірок ядерного палива на основі 20%-го НЗУ були виготовлені Іраном і завантажені в активну зону *TRR*.

У 2014р. продовжували виникати питання щодо можливих військових вимірів ІЯП. У Додатку до Доповіді Генерального директора МАГАТЕ Ю.Аmano (*Yukiya Amano*) від листопада 2011р. наведена детальна (за можливостями Агентства) інформація, яка, зокрема, свідчила про здійснення Тегераном діяльності, пов'язаної з розробкою ядерного вибухового пристрою, і яка “оцінювалася [МАГАТЕ], як у цілому достовірна”⁹. У 2014р. МАГАТЕ продовжило докладати зусиль із залучення Тегерана до співпраці з МАГАТЕ у повному обсязі з метою розв'язання всіх існуючих проблем. На виконання Резолюції 1929 РБ ООН Агентство звернулося до Тегерана з вимогою про надання без будь-яких зволікань доступу до всіх майданчиків, установок, осіб і документів, згідно з попередніми запитами Агентства¹⁰. У доповіді зазначено, що Іран відкидає висловлені МАГАТЕ занепокоєння стосовно можливого військового виміру ІЯП, розцінюючи їх як такі, що базуються переважно на необґрунтованих твердженнях (див. нижче).

У доповіді Генерального директора МАГАТЕ відзначено, що попри позицію Ірану з питань військового виміру ІЯП, у квітні і травні 2014р. він надав інформацію і пояснення стосовно розробки та сфери застосування дрових електрозапалювальних детонаторів (*EBW*-детонаторів, *Exploding Bridge Wire (EBW) detonators*). Іран також продемонстрував МАГАТЕ документи з обґрунтуванням потреби в розробці *EBW*-детонаторів і з інформацією про їх застосування. У серпні 2014р. Іран і МАГАТЕ продовжили обговорення з метою роз'яснення проблемних питань стосовно ініціації бризантних зарядів і розрахунків процесу переносу нейтронів. Але й після цього Агентство змушене було заявити, що надані Іраном пояснення не дозволяють МАГАТЕ вважати, що воно отримало вичерпну інформацію з цих двох питань, тому процес консультацій триватиме.

МАГАТЕ продовжило спроби отримати від Ірану інформацію про об'єкт у Парчині, а також дозвіл на доступ до нього; на цьому об'єкті, за інформомцією, наданою Агентству неназваними державами, розташована велика “вибухостійка камера”, в якій можна проводити гідродинамічні експерименти, пов'язані з ядерною військовою програмою.

МАГАТЕ, змінюючи методи своєї роботи стосовно можливого військового виміру ІЯП, поінформувало Іран, що воно проводитиме “системну оцінку” невирішених питань. Цей підхід будуватиметься на розгляді та розвитку всеохопного усвідомлення кожного невирішеного питання з наступним інтегруванням усіх відповідей у “систему” і оцінкою цієї системи як єдиного цілого¹¹.

⁹ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran’, Report by the Director General, GOV/2011/65, 8 Nov. 2011, p.8.

¹⁰ UN Security Council Resolution 1929, 9 June 2010.

¹¹ International Atomic Energy Agency, GOV/2011/65, (посилання 9), paras 49-51.

У всіх чотирьох доповідях Генерального директора МАГАТЕ, оприлюднених у 2014р., також зазначалося, що впродовж року, всупереч відповідним резолюціям РК МАГАТЕ та РБ ООН, Іран не виконував положення Додаткового протоколу до його Угоди про гарантії, а також Модифікованого коду 3.1 загальної частини Додаткових положень стосовно завчасного надання конструкторської інформації. У доповіді також заявлено, що МАГАТЕ не матиме можливості засвідчити тверду впевненість у відсутності в Ірані незадекларованих ядерних матеріалів і діяльності, доки Іран не забезпечить необхідну співпрацю з МАГАТЕ, в т.ч. шляхом виконання ним Додаткового протоколу¹².

Загальні висновки про дотримання Іраном гарантій МАГАТЕ у 2014р.

В останній доповіді за минулий рік про виконання Іраном Угоди про гарантії згідно з ДНЯЗ, а також відповідних положень резолюцій РБ ООН Генеральний директор МАГАТЕ повідомив, що з моменту започаткування Іраном збагачення урану на задекларованих ним установках, на них було напрацьовано 13 397,3 кг збагаченого до 5% UF_6 , з яких 8 390,3 кг залишилися у вигляді гексафториду, а решта матеріалу була розбавлена або піддана конверсії в діоксид урану¹³.

На майданчику *FEP* у Натанці змін не відбулося і, станом на 15 жовтня 2014р., там залишалось 15 420 центрифуг *IR-1*, об'єднаних у 90 повністю змонтованих каскадів. 54 із зазначеної кількості каскадів (9 156 центрифуг) завантажувалися природним UF_6 ¹⁴. У виробничій зоні на майданчику *PFEP* у Натанці 328 центрифуг *IR-1*, об'єднаних у два каскади, також завантажувалися природним UF_6 . У дослідницькій зоні на *PFEP* упродовж року час від часу подавався природний UF_6 для випробування центрифуг. На майданчику *PFEP* кількість встановлених центрифуг не змінилася і складала 2 710 центрифуг *IR-1*. У доповіді зроблено висновок, що *FEP*, *PFEP* і *FFEP* працювали в заявленому Іраном режимі.

У жовтні МАГАТЕ виконало верифікаційні заходи на майданчику *TRR* та на *MIX*-установці, а також продовжувало моніторинг використання високо-температурних камер на обох об'єктах. Агентство ще раз підтвердило свій висновок, що на *TRR* і на *MIX*-установці, а також на інших установках, до яких воно мало доступ, діяльність з переробки ядерного палива не здійснювалася.

¹² International Atomic Energy Agency, GOV/2014/10, GOV/2014/28, GOV/2014/43, та GOV/2014/58 (посилання 5). International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran', Resolution, GOV/2006/14, 4 Feb. 2006. Іран підписав Додатковий протокол до Угоди про гарантії 18 грудня 2003р. Хоча він не набув чинності, Іран у період з грудня 2003р. по лютий 2006р. на тимчасовій основі виконував положення Додаткового протоколу. Припинення виконання Додаткового протоколу стало реакцією Тегерана на Резолюцію РК МАГАТЕ від 4 лютого 2006р., в якій РБ ООН повідомлялося про невиконання Іраном заходів зміцнення довіри, як це було визначено РК.

¹³ International Atomic Energy Agency, GOV/2014/58 (посилання 2).

¹⁴ Станом на середину жовтня, в дослідницькій зоні на майданчику *PFEP* було встановлено 28 центрифуг типу *IR-1*, 172 – *IR-2m*, 177 – *IR-4*, 1 – *IR-5*, 9 – *IR-6* та 1 – *IR-8*.

МАГАТЕ та Іран у серпні домовилися про підхід із забезпечення гарантій на реакторі *IR-40*. Виходячи з результатів відповідних верифікаційних заходів, проведених МАГАТЕ на реакторі *IR-40* у жовтні, Агентство підтвердило інформацію про те, що на майданчику не було змонтовано жодного з основних компонентів реактора.

Як було зазначено вище, МАГАТЕ засвідчило, що, станом на жовтень, Іран виготовив на *FPFP* в Ісфахані експериментальну збірку ядерного палива та 30 збірок (*TRR*-типу); всі ці збірки, включно з експериментальною, були передані до *TRR*. Агентство також підтвердило, що в Ірані було виготовлено 13 збірок ядерного палива на основі 20%-го НЗУ, які були завантажені в активну зону *TRR*.

Що стосується питань, пов'язаних з можливим військовим виміром ІЯП, то Агентство повідомило про проведення ним в Ірані на початку жовтня та на початку листопада ряду технічних нарад з метою обговорення питань ініціації бризантних зарядів і розрахунків процесу переносу нейтронів. МАГАТЕ також надало інформацію про те, що, виходячи з аналізу отриманих супутниками зображень, з вересня у конкретному місці на майданчику об'єкта Парчин (там, де була розташована велика “вибухостійка камера”), були припинені будівельні роботи, метою яких, можливо, були видалення/заміна або оновлення конструкцій зовнішніх стін двох основних будівель об'єкта. У доповіді зазначено, що будівельні роботи, проведені у згаданому місці, можуть серйозно обмежити спроможність МАГАТЕ здійснювати ефективну верифікацію у цьому місці, що ще раз підкреслює важливість отримання Агентством доступу до нього для з'ясування проблемних питань.

“Структура співробітництва” між Іраном та МАГАТЕ

Оголошення Спільної заяви про Структуру співробітництва – а по суті, плану робіт з імплементації погодженого переліку конкретних гарантій і заходів верифікації – стало новим етапом у взаємовідносинах між МАГАТЕ та Іраном у період після зміни політичного керівництва в Тегерані в серпні 2013р.

Після того, як у серпні 2013р. Х.Рухані (*Hassan Rouhani*) був обраний Президентом Ірану, концептуальний підхід і ставлення Тегерана до власної ядерної програми зазнали змін на користь пошуку шляхів до укладення довгострокової всеохопної угоди. 11 листопада 2013р. МАГАТЕ та Іран підписали Спільну заяву про Структуру співробітництва, згідно з якою обидві сторони зобов'язалися розв'язати всі спірні, з точки зору МАГАТЕ, моменти стосовно ІЯП шляхом запровадження покрокового процесу співробітництва, який дозволить отримати відповіді на всі невирішені питання¹⁵. МАГАТЕ погодилося й надалі враховувати стурбованість Тегерана питаннями безпеки, в т.ч. шляхом використання регульованого доступу до конфіденційної інформації та її захисту.

¹⁵ International Atomic Energy Agency, GOV/INF/2013/14 (посилання 6).

Додаток до Порядку співробітництва містить перелік шести першочергових “практичних заходів”, які Іран погодився вжити впродовж тримісячного терміну (з грудня 2013р. по лютий 2014) – як перший крок у запровадженні співробітництва¹⁶. У лютому 2014р. МАГАТЕ оприлюднило інформацію про технічні наради у Відні (11 грудня 2013р.) та Тегерані (8-9 лютого 2014р.), на яких розглядався прогрес у виконанні узгоджених заходів, зазначених у документі. Агентство підтвердило, що Іран успішно виконав заплановані на тримісячний термін заходи та узгодив сім наступних заходів, які необхідно виконати в рамках другого кроку до 15 травня 2014р. (таблиця 12.1)¹⁷.

У травневій доповіді Генерального директора МАГАТЕ було засвідчено, що Іран виконав сім практичних заходів, які були попередньо узгоджені в лютому (таблиця 12.2)¹⁸. Під час виконання зазначених заходів Іран надав Агентству інформацію і пояснення, включно з демонстрацією відповідних документів, для обґрунтування заявленої ним потреби в *EBW*-детонаторах та сфери їх застосування в мирних цілях. Згідно з доповіддю, такі дії Ірану стали першим з 2008р. прикладом обміну з МАГАТЕ технічною інформацією з цього та інших невирішених питань, що стосуються можливого військового виміру ІЯП¹⁹.

Під час технічних нарад у Тегерані 26 квітня та 12 травня 2014р. МАГАТЕ надало пропозиції щодо подальших практичних заходів, які мають бути виконані Іраном згідно з погодженим Порядком співробітництва. Пізніше, 20 травня 2014р., під час технічної наради в Тегерані МАГАТЕ та Іран дійшли згоди стосовно п'яти додаткових практичних заходів, які мають бути виконані Іраном до 25 серпня 2014р. у рамках третього кроку.

У вересневій доповіді Генеральний директор МАГАТЕ повідомив про виконання Іраном трьох з п'яти практичних заходів у рамках третього етапу реалізації Спільної заяви про Структуру співробітництва (попри те, що два попередні заходи були завершені із тижневим запізненням, порівняно з узгодженою кінцевою датою – 25 серпня 2014р.) і про започаткування консультацій стосовно двох останніх практичних заходів (таблиця 12.3)²⁰.

У доповіді Генерального директора МАГАТЕ відзначено, що співробітництво з Іраном допомогло отримати більш чітке уявлення про певні елементи ІЯП. Сторонами було досягнуто домовленості, що наступна технічна нарада буде присвячена розгляду двох невирішених питань – ініціації бризантних зарядів і розрахунків процесу переносу нейтронів.

¹⁶ International Atomic Energy Agency, GOV/INF/2013/14 (посилання 6).

¹⁷ International Atomic Energy Agency, GOV/2014/10 (посилання 5).

¹⁸ International Atomic Energy Agency, GOV/2014/28 (посилання 5).

¹⁹ Як зазначено вище, Іран додатково обмежив взаємодію з МАГАТЕ з питань можливого військового виміру ІЯП після оприлюднення відповідного Додатка до Доповіді Генерального директора МАГАТЕ (ІАЕА, GOV/2011/65) від листопада 2011р. (посилання 9). Останній обмін технічною інформацією мав місце у 2008р., після чого були накладені обмеження у відповідь на резолюції РБ ООН з питань Ірану. Див.: International Atomic Energy Agency, GOV/2014/28 (посилання 5), р.12.

²⁰ International Atomic Energy Agency, GOV/2014/43 (посилання 5).

Таблиця 12.1. Узгоджені практичні заходи, які мали бути завершені до 11 лютого 2014р., і стан їх виконання в рамках Структури співробітництва

Узгоджені заходи	Стан виконання
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію та регульований доступ до рудника Гчин поблизу Бандар-Аббаса	<i>Виконано:</i> 29 січня 2014 р. Іран надав необхідну інформацію (в т.ч. про виробництво та відвантаження концентрату уранової руди), а також регульований доступ на майданчик об'єкту відповідно до запиту ^a
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію та регульований доступ до Заводу з виробництва важкої води (HWPP) в Араку	<i>Виконано:</i> 8 грудня 2013р. Іран надав відповідну взаємоузгоджену інформацію та регульований доступ на Завод з виробництва важкої води (<i>Heavy Water Production Plant, HWPP</i>). З початку виробництва у 2006р. на HWPP в Араку було вироблено близько 100 т важкої води для реакторів
Надати інформацію про всі нові дослідні реактори і про 16 майданчиків, обраних для будівництва АЕС	<i>Виконано:</i> 8 лютого 2014р. Іран поінформував МАГАТЕ про плани побудувати “10-МВт легководний реактор басейнового типу з паливом на збагаченому до 20% оксиді урану”, вибір майданчику для якого ще не завершений. Іран доповів, що запланованими цілями були “навчальні ядерні дослідження, випробовування матеріалів, виробництво медичних радіоактивних ізотопів та використання інших методів опромінення”
Надати інформацію стосовно визначення 16 майданчиків, призначених для будівництва АЕС	<i>Виконано:</i> Іран надав МАГАТЕ інформацію про започаткування робіт з визначення “майданчиків-кандидатів” для будівництва АЕС, а також надав перелік 16 “найбільш прийнятних майданчиків-кандидатів” вже визначених на основі “критеріїв безпеки, екологічних міркувань, соціально-економічних і технічних факторів”
Надати пояснення щодо заяви Ірану про додаткові збагачувальні установки	<i>Виконано:</i> 18 січня 2014р. Іран надав пояснення щодо раніше зробленої ним заяви про рішення побудувати додатково 10 уранозбагачувальних установок та оголосив про початок попереднього відбору п'яти майданчиків для таких установок; але її не було завершено, і в подальшому, “упродовж обмеженого за часом першого кроку” (шість місяців) визначення жодних нових збагачувальних установок не планується
Надати додаткові пояснення щодо заяви, зробленої Іраном стосовно технології лазерного збагачення	<i>Виконано:</i> 18 січня 2014р. від Ірану отримані додаткові пояснення про те, що зроблена ним у лютому 2010р. заява про технології лазерного збагачування ґрунтувалася на попередніх дослідженнях, припинених у 2003р. Іран повідомив, що з того часу ним “не виконувалося жодних розробок спеціально призначених або підготовлених систем, обладнання та компонентів для лазерних технологій збагачування”

^a Іран має обмежені задекларовані запаси урану; головне джерело уранової руди – Гчинський рудник відкритого типу. Видобуток започатковано у 2006р. Див.: World Nuclear Association, ‘Nuclear power in Iran’, <<http://www.world-nuclear.org/info/Country-Profiles/Countries-G-N/Iran/>>.

Таблиця 12.2. Узгоджені практичні заходи, які мали бути завершені до 15 травня 2014р., і стан їх виконання в рамках Структури співробітництва

Узгоджені заходи	Стан виконання
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію та регульований доступ до рудника в Саганді (провінція Йезд)	<i>Виконано:</i> 6 травня 2014р. Іран надав цю інформацію
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію та регульований доступ до Рудозбагачувального заводу в Ардакані	<i>Виконано:</i> 7 травня 2014р. Іран надав цю інформацію
Надати оновлений опитувальник щодо інформації про конструкцію реактору <i>IR-40</i> в Араку	<i>Виконано:</i> 12 лютого 2014р. Іран надав оновлений опитувальник щодо інформації про конструкцію реактору <i>IR-40</i> , а 29 березня надав на запит МАГАТЕ додаткові пояснення щодо певної інформації опитувальнику
Вжити заходів для узгодження з МАГАТЕ підходу до застосування гарантій стосовно реактора <i>IR-40</i>	<i>Виконано:</i> 5 травня 2014 року Іран узгодив з МАГАТЕ підхід до застосування гарантій стосовно реактора <i>IR-40</i>
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію і забезпечити технічний візит до Лазерного центру в Лашкарабаді	<i>Виконано:</i> 12 березня 2014р. Іран надав таку інформацію та забезпечив технічний візит на зазначений об'єкт.
Надати інформацію про первинний матеріал, який ще не досяг складу та чистоти, прийнятних для виготовлення палива або для ізотопного збагачення, в т.ч. про імпорт такого матеріалу, а також про виділення Іраном урану з фосфатів	<i>Виконано:</i> 29 квітня 2014р. Іран надав інформацію про первинний матеріал згідно з отриманим запитом.
Надати МАГАТЕ інформацію і пояснення для оцінки заявленої Іраном потреби або сфери застосування <i>EBW</i> -детонаторів	<i>Виконано:</i> Іран надав інформацію та пояснення на запит Агентства на нараді 26 квітня 2014р., у листах від 30 квітня 2014р, а також під час наступної наради 20 травня 2014р..

EBW-детонатор – дрововий електрозапальний детонатор.

28 серпня 2014р. Іран запропонував розробляти дорожню карту до визначення будь-яких нових заходів. Невдовзі, а саме 4 вересня 2014р., МАГАТЕ ще раз повторило зроблений 25 серпня 2014р. заклик до Ірану запропонувати нові технічні заходи в рамках Структури співробітництва.

В останній у 2014р. доповіді Генерального директора (від листопада) про Структуру співробітництва повідомлялося, що МАГАТЕ провело дві технічні наради в Тегерані (7 жовтня та 2 листопада), присвячені обговоренню двох незавершених практичних заходів, узгоджених у травні 2014р. в рамках третього кроку Структури співробітництва²¹. У доповіді зазначено, що Іран

²¹ International Atomic Energy Agency, GOV/2014/58 (посилання 2).

Таблиця 12.3. Узгоджені практичні заходи, які мали бути завершені до 25 серпня 2014р., і стан їх виконання у рамках Структури співробітництва

Узгоджені заходи	Стан виконання
Обмін інформацією з МАГАТЕ стосовно підозр, пов'язаних з ініціацією бризантних зарядів, включно з проведенням в Ірані масштабних експериментів з потужною вибухівкою	<i>Ще не виконано</i>
Надавати відповідну взаємоузгоджену інформацію і пояснення стосовно проведених в Ірані досліджень та/або опублікованих статей з питань процесу переносу нейтронів і пов'язаних з ним моделювання і розрахунків, а також висловлених підозр у використанні їх результатів у спресованих матеріалах	<i>Ще не виконано</i>
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію та організувати технічний візит до Центру дослідження та розробок центрифуг	<i>Виконано:</i> 30 серпня 2014р. Іран надав таку інформацію та організував технічний візит на зазначений об'єкт
Надати відповідну взаємоузгоджену інформацію та регульований доступ до цехів зборки центрифуг, виробництва роторів центрифуг, а також складських приміщень	<i>Виконано:</i> 18-20 серпня 2014р. Іран надав таку інформацію та регульований доступ до зазначеного об'єкту
Визначити підхід до застосування гарантій на реакторі <i>IR 40</i>	<i>Виконано:</i> 31 серпня 2014р. (на шість днів пізніше кінцевого терміну – 25 серпня 2014р.) Іран визначив підхід до застосування гарантій на реакторі <i>IR-40</i>

не надав пояснень, які забезпечували б МАГАТЕ можливість з'ясувати причини невиконання згаданих двох практичних заходів, пов'язаних з ініціацією бризантних зарядів і розрахунками процесу переносу нейтронів, хоча при цьому надав деякі пояснення стосовно наукових публікацій із зазначених тем у відкритих джерелах.

Була досягнута домовленість про те, що наступна технічна нарада з цих питань відбудеться після 24 листопада. Оскільки Іран не запропонував жодних нових практичних заходів у рамках наступного кроку Структури співробітництва, МАГАТЕ ще раз закликала Іран запропонувати додаткові практичні заходи з усунення невирішених спірних питань, пов'язаних з військовим виміром ІЯП.

Відповіді Ірану на доповіді МАГАТЕ

Упродовж 2014р., як і раніше, Іран надсилав “пояснювальні записки” до МАГАТЕ з коментарями стосовно доповідей Генерального директора МАГАТЕ з питань імплементації гарантій в Ірані²². Серед іншого, в записках

²² International Atomic Energy Agency, Communication dated 5 Mar. 2014 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency regarding the report of the Director General on the implementation of safeguards in Iran, INFCIRC/861, 11 Mar. 2014.

стверджувалося, що, “виходячи із положень Статуту МАГАТЕ та Угоди про гарантії, резолюції РК по Ірану є протиправними та безпідставними”, і що в цьому контексті “ухвалення РБ ООН політично мотивованих, протиправних і несправедливих резолюцій стосовно Ірану є неправомірним і неприйнятним. Таким чином, на думку Тегерану, будь-який запит Агентства, що спирається на ці резолюції, є необґрунтованим”²³. Цей протест стосується розслідування МАГАТЕ можливого військового виміру ІЯП і пов’язаних з цим питань. Подібну реакцію на доповіді МАГАТЕ Тегеран демонструє упродовж багатьох років, і коли владні кабінети були зайняті чинним Урядом країни, ця практика була продовжена.

У записці від 4 червня 2014р. Іран стверджує, серед іншого, що “доступ до відкритих джерел інформації, який має Агентство, не надає йому права вимагати від держави-члена надання інформації або доступу до неї поза межами зобов’язань держави-члена згідно з Угодою про гарантії”²⁴.

У повідомленні від 20 листопада 2014р. Іран, серед іншого, заявив, що “стосовно одного з практичних заходів, що розглядаються, Іран...надав детальні пояснення з приводу документів, пред’явлених [МАГАТЕ] Ірану і навів докази, які свідчать, що зазначені документи сфабриковані. Ті підроблені документи не мають жодних ознак іранського походження та навіть навпаки – вони містять дуже багато помилок і фальшивих прізвищ, транслітерація яких однозначно вказує на певну державу-члена, яка підробляла документи”²⁵. Іран заявив, що він вважає, що з метою тиску на Іран Генеральний директор спирається на підроблену та фальшиву інформацію, надану західними спецслужбами без проведення будь-якої перевірки достовірності та верифікації²⁶. У подальшому Іран суттєво обмежив контакти з МАГАТЕ з питань можливого військового виміру ІЯП, зосередившись лише на співробітництві з питань виконання Угоди про гарантії.

²³ International Atomic Energy Agency, INFCIRC/861 (посилання 22).

²⁴ International Atomic Energy Agency, Communication dated 4 June 2014 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency regarding the report of the Director General on the implementation of safeguards in Iran, INFCIRC/866, 13 June 2014.

²⁵ International Atomic Energy Agency, Communication dated 20 Nov. 2014 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency regarding the report of the Director General on the implementation of safeguards in Iran, INFCIRC/871, 1 Dec. 2014.

²⁶ Раніше також мали місце випадки надання МАГАТЕ фальшивих документації та інформації стосовно важливих питань верифікації. Наприклад, МАГАТЕ були передані документи про імпорт Іраком урану з Нігеру. Див., наприклад: ElBaradei, M., Director General of the IAEA, ‘The status of nuclear inspections in Iraq: an update’, 7 Mar. 2003, <<https://www.iaea.org/newscenter/statements/status-nuclear-inspections-iraq-update>>; International Atomic Energy Agency, ‘Work programme of IAEA in Iraq pursuant to Security Council Resolution 1284 (1999)’, 19 Mar. 2003, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iraq/wp_res1284>. У ЗМІ також з’являлися непідтверджені заяви про те, що серед інформації та документів стосовно можливого військового виміру ІЯП можуть бути фальшиві. Див. наприклад: Porter, G., ‘Ex-IAEA chief warns on using unverified intel to pressure Iran’, LobeLog foreign policy, 19 Dec. 2014, <<http://www.lobelog.com/ex-iaea-chief-warns-on-using-unverified-intel-to-pressure-iran/>>; Tirone, J., ‘CIAs nuclear-bomb sting said to spur review in Iran arms case’, Bloomberg Business, 20 Feb. 2015, <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-02-20/cia-s-nuclear-bomb-sting-said-to-spur-review-in-iran-arms-case>>.

Спільний план дій Ірану та ЄЗ/ЄС+3

Моніторинг та верифікація МАГАТЕ

24 листопада 2013р. в Женеві після кількох місяців переговорів, що проводилися за сприяння ЄС, представники Ірану та міністри закордонних справ групи ЄЗ/ЄС+3 (Великої Британії, Китаю, Німеччини, Росії, США і Франції) досягли успіху в узгодженні Спільного плану дій (СПД, *Joint Plan of Action, JPA*) – як тимчасової угоди на шляху до досягнення “взаємоузгодженого довгострокового всеохопного рішення, яке б забезпечило винятково мирний характер ядерної програми Ірану”²⁷.

Передбачалося, що СПД набуде чинності 20 січня 2014р., складатиметься із серії добровільних заходів, що мають бути реалізовані упродовж шести-місячного періоду, та може поновлюватися за взаємної згоди. За умовами угоди Іран зобов’язався зупинити всю діяльність зі збагачення урану понад 5%, заморозити розвиток збагачувальних спроможностей (жодна збагачувальна установка не повинна створюватися на додаток до тих, що вже існують на майданчиках у Фордоу та Натанці) та суттєво скоротити запаси збагаченого урану шляхом його конверсії або розбавлення всього матеріалу, збагаченого до 20% по $U-235$, а також перетворення на діоксид урану всього 5%-го UF_6 . Крім того, Іран зобов’язався призупинити подальший розвиток реактору *IR-40* в Араку (включно з виробництвом і випробуванням палива та постачанням важкої води для нього), а також зупинити роботи з переробки палива, зокрема будівництво установки з переробки палива. Нарешті, Іран також домовився з МАГАТЕ про надання інспекторам Агентства розширеного доступу до об’єктів у Натанці та Фордоу.

24 січня РК МАГАТЕ підтримала запит Ірану та ЄЗ/ЄС+3 і погодилася, на те, щоб Агентство за наявності фінансування взяло на себе обов’язки з моніторингу та верифікації заходів у ядерній сфері у рамках СПД²⁸.

У березні в доповіді Генерального директора МАГАТЕ про виконання Іраном, починаючи з 20 січня, добровільних заходів у рамках СПД було підтверджено, що Іран припинив як збагачення урану понад 5%, так і роботу каскадів центрифуг на всіх заявлених ним об’єктах. Крім того, Іран розбавив близько третини запасів UF_6 і зобов’язався впродовж трьох місяців розбавити половину від решти його запасів, а впродовж шести місяців конвертувати в діоксид урану весь залишок матеріалу. У доповіді також повідомлялося, що Тегеран припинив “подальше просування” збагачення палива на заводах у Натанці та Фордоу, а також діяльності на реакторі *IR-40* в Араку і не здійснював жодних робіт з переробки палива на *MIX*-установці. На додаток до переліченого в документі було підтверджено, що Іран надав запитувану

²⁷ International Atomic Energy Agency, Communication dated 27 Nov. 2013 received from the EU High Representative concerning the text of the Joint Action Plan, INFCIRC/855, 27 Nov. 2013; International Atomic Energy Agency, Communication dated 28 Nov. 2013 received from the Permanent Mission of the Islamic Republic of Iran to the Agency concerning the text of the Joint Action Plan, INFCIRC/856, 29 Nov. 2013.

²⁸ International Atomic Energy Agency, ‘IAEA Convenes board meeting on Iran’, Press Release 2014/1, 15 Jan. 2014, <<https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-convenes-board-meeting-iran>>.

інформацію та регульований доступ до рудника Гчин; дозволив інспекторам МАГАТЕ щоденний доступ на об'єкти *FEP*, *PFEP* і *FFEP*, а також надав регульований доступ до цехів збірки та виробництва центрифуг і до складів, де вони зберігаються²⁹.

У наступній доповіді з питань СПД, оприлюдненій у квітні, Генеральний директор МАГАТЕ, поміж іншого, підтвердив, що Іран завершив розбавлення половини запасу 20%-го UF_6 до рівня не вище 5%, а також ще раз засвідчив виконання попередніх кроків, реалізованих Іраном згідно з СПД³⁰.

У червневій доповіді було ще раз підтверджено, що Іран завершив розбавлення половини запасу 20%-го UF_6 збагаченого до рівня не вище 5%. Крім того, в доповіді повідомлялося, що на *FPFP* в Ісфахані Іран започаткував конверсію 20%-го UF_6 у діоксид урану; було також надано інформацію про посилення МАГАТЕ моніторингу ядерних установок, уранових рудників і збагачувальних установок. Була надана інформація про первинний матеріал, а також ще раз було підтверджено продовження виконання Тегераном «добровільних заходів»³¹. Доповіді Генерального директора МАГАТЕ від липня та серпня не містили суттєво нової інформації про виконання СПД.

У вересневій доповіді Генерального директора МАГАТЕ з'явилася інформація про намір Ірану розбавити приблизно 4 118 кг 2%-го UF_6 до рівня природного урану³². В жовтневій доповіді було відзначено завершення цієї операції³³.

24 листопада – дата завершення терміну подовження СПД – МАГАТЕ, знову підтвердило, що, серед іншого, Іран: (а) припинив збагачення урану понад рівень 5% на всіх заявлених ним об'єктах; (б) не експлуатує каскади центрифуг на жодній із заявлених ним установок; (в) розбавив 108,4 кг 20%-го UF_6 до рівня не вище 5%; (г) піддав 100 кг 20%-го UF_6 конверсії в діоксид урану³⁴.

Завершальна у 2014р., груднева доповідь Генерального директора МАГАТЕ з питань СПД знову підтвердила, що із загальних 209,1 кг 20%-го UF_6 , що налічувалися станом на 20 січня 2014р., 208,4 кг були розбавлені, а 0,6 кг 20%-го UF_6 залишено як еталонний матеріал для мас-спектроскопії під печаткою Агентства. Ще 0,1 кг 20%-го UF_6 було відібрано МАГАТЕ у вигляді проб. У доповіді також повідомлялося, що Іран не розширював діяльність на об'єктах *FEP*, *FFEP* та *IR-40* і не здійснював жодних операцій з переробки на *MIX*-установці. Крім того, Іран надавав необхідну інформацію та регульований доступ до уранових рудників у Гчині та Саганді, забезпечив щоденний

²⁹ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/6, 20 Mar. 2014.

³⁰ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/10, 17 Apr. 2014.

³¹ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/14, 20 June 2014.

³² International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/21, 19 Sep. 2014.

³³ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/23, 20 Oct. 2014.

³⁴ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/26, 24 Nov. 2014.

доступ до цехів збірки центрифуг і виробництва роторів для них, а також до складів їх зберігання. І останнє, МАГАТЕ знову засвідчило, що Іран здійснив розбавлення 2%-го UF_6 до рівня природного урану³⁵.

Подовження терміну дії СПД

28 листопада Іран та ЄЗ/ЄС+3 поінформували МАГАТЕ про подовження терміну дії СПД до 30 червня 2015р. і звернулися до Агентства із запитом на продовження виконання ним функцій моніторингу та верифікації діяльності в рамках СПД, включно з моніторингом виробництва ядерного палива для TRR і діяльності, пов'язаної з центрифугами.

11 грудня РК МАГАТЕ ухвалила рішення про продовження, за умов необхідного фінансування, здійснення Агентством функцій моніторингу та верифікації діяльності в рамках подовженого СПД. У документі МАГАТЕ зазначено, що відповідна діяльність Агентства передбачає значне збільшення частоти верифікаційних заходів на відповідних об'єктах, включно з додатковими візитами на майданчики, аналізами зразків і додатковою аналітичною роботою, а також придбання та установку додаткового обладнання, пов'язаного з гарантіями. МАГАТЕ оцінило витрати на здійснення заходів з моніторингу та верифікації на період до червня 2015р. приблизно в €5,5 млн. (\$6,8 млн.)³⁶.

³⁵ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/INF/2014/29, 19 Dec. 2014.

³⁶ International Atomic Energy Agency, Board of Governors, 'Status of Iran's nuclear programme in relation to the Joint Action Plan', Report by the Director General, GOV/2014/62, 3 Dec. 2014.

II. Американсько-російські відносини у сфері контролю над ядерними озброєннями

ШЕННОН Н.КАЙЛ

У 2014р. американсько-російські зусилля у сфері контролю над ядерною зброєю та ядерного роззброєння перебували переважно у стані стагнації. Росія і США, які разом володіють понад 93% світових арсеналів ядерної зброї, не досягли суттєвого прогресу в реалізації домовленостей про скорочення розгорнутих стратегічних ядерних озброєнь. США поновили заяви про порушення Росією важливого договору часів холодної війни. Своєю чергою, Росія відкидає це звинувачення, та заявляє про свою стурбованість недотриманням опонентом цього договору. У 2014р. ми стали свідками зриву виконання довгострокової двосторонньої програми з безпеки ядерних матеріалів та установок у Росії. Події у цій сфері відбувалися на фоні значного погіршення політичних відносин між двома країнами з широкого кола питань, що лише посилює розбіжності в їх поглядах на майбутнє контролю над озброєннями.

Імплементация Нового СНО

У 2014р. Росія та США продовжували імплементацию Договору 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Нового СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)¹. За цим Договором обидві сторони домовилися, що кожна з них обмежить кількість розгорнутих стратегічних ядерних боєголовок до 1 550, а кількість розгорнутих пускових установок для стратегічних боєголовок і важких бомбардувальників – до 700 од. кожна. Гранична кількість озброєнь, встановлена Договором, не охоплює арсенали боєготових нерозгорнутих стратегічних ядерних боєголовок і запаси списаних, що очікують на демонтаж. Станом на січень 2015р., Росія володіла арсеналом ядерної зброї, який налічував близько 7 500 боєголовок; США мали близько 7 100 боєголовок².

У 2014р. просування Росії і США у скороченні озброєнь згідно з Новим СНО було невеликим. Оприлюднені у вересні 2014р. дані про виконання Договору, зібрані за два роки, показали, що після набуття чинності Новим СНО у лютому 2011р. (таблиця 12.4) США скоротили кількість відповідних стратегічних пускових установок (ПУ) на 31 од., а приписаних до них боєголовок – на 103 од.³ Упродовж того ж періоду Росія збільшила кількість

¹ Стислий виклад та окремі подробиці Нового СНО див у розділі III додатка А цього видання.

² Докладніше про розміри і структуру арсеналів ядерних боєголовок США і Росії див. підрозділи I та II розділу 11 цього видання.

³ US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact Sheet, 1 Jan. 2015, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/235606.htm>>. Після набуття Договором чинності дані оновлюються кожні шість місяців.

Таблиця 12.4. Загальні чисельності стратегічних наступальних озброєнь РФ і США, які підпадають під Новий СНО, станом на 5 лютого 2011р. і на 1 вересня 2014р.

Категорія даних	Обмеження за договором ^a	Росія		США	
		лютий 2011	вересень 2014	лютий 2011	вересень 2014
Розгорнуті МБР, БРПЧ та важкі бомбардувальники	700	521	528	882	794
Боєголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ та важких бомбардувальниках	1550	1537	1643	1800	1642
Розгорнуті та нерозгорнуті ПУ МБР, БРПЧ та важкі бомбардувальники	800	865	911	1124	912

МБР – міжконтинентальна балістична ракета (*ICBM*, intercontinental ballistic missile); БРПЧ – балістична ракета із запуском з підводного човна (*SLBM*, submarine-launched ballistic missile)

^a Має бути досягнута до лютого 2018р.

^b Кожен важкий бомбардувальник, оснащений або крилатими ракетами, або бомбами вільного падіння, враховується як такий, що доставляє одну боєголовку, навіть якщо літак може нести більше бойове навантаження

Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact Sheets, 1 June 2011 and 1 Jan. 2015.

розгорнутих стратегічних озброєнь на сім ПУ і 106 боєголовок. Це кількісне збільшення російської ядерної зброї відбувається внаслідок розгортання у країні нових стратегічних ракетних систем і зняття з озброєння застарілих. Хоча зарано припускати можливість зриву однією зі сторін скорочення стратегічних озброєнь до узгодженого рівня у визначений на 2018р. термін, але доступні в рамках Нового СНО дані вказують на те, що обидві сторони не поспішають виконувати передбачені Договором скорочення в межах власних планів модернізації ядерних стратегічних сил⁴.

Суперечності навколо виконання Договору про РСМД

У 2014р. поновилися суперечності навколо заяв США стосовно порушення Росією Договору 1987р. про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (Договору про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*)⁵. Цей Договір є безстроковим і досі залишається чинним для Росії і США⁶. За Договором Росія і США погодилися не володіти балістичними ракетами або крилатими ракетами наземного

⁴ Докладніше про плани модернізації ядерних сил США та Росії див. підрозділи, відповідно, I і II розділу 11 цього видання.

⁵ Стислий виклад та окремі подробиці Договору про РСМД див. у підрозділі III додатка А цього видання. Повний текст Договору див. на сайті: <<http://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>>.

⁶ У 1991р. кількість держав-учасниць Договору про РСМД збільшилася за рахунок приєднання держав- правонаступниць Радянського Союзу (Білорусі, Казахстану, Росії, Туркменістану та Узбекистану) разом з прийняттям ними обмежень, накладених Договором на озброєння та об'єкти, що перебували на їх територіях.

базування (КРНБ, *ground-launched cruise missile, GLCM*) з дальністю 500-5500 км, не виробляти та не випробовувати їх, а також не володіти ПУ таких ракет і не виробляти їх. Договір про РСМД тривалий час згадувався як видатне досягнення у сфері контролю над озброєннями, завдяки якому вдалося знищити та назавжди заборонити цілий клас ядерної зброї⁷. Цим Договором також був запроваджений спільний режим верифікації, який складається з обміну даними, сповіщення та перевірки з виїздом інспекторів на об'єкти, що стало типовою процедурою для договорів зі скорочення озброєнь, укладених пізніше, в т.ч. для Нового СНО⁸.

У Росії доцільність дотримання Договору про РСМД було піддано критичному переосмисленню. Серед іншого, російські високопосадовці висловлювали занепокоєння тим, що Договір перешкоджає країні мати на озброєнні ракетні системи середньої дальності, тоді як у деяких сусідніх країнах, зокрема в Китаї та Індії, відбувається розгортання таких систем⁹. У вересні 2014р. колишній російський міністр оборони С.Іванов попередив, що Росія може буде змушена зрештою вийти з Договору, якщо він буде знижувати її спроможності реагувати на нові загрози національній безпеці¹⁰.

Занепокоєння США невиконанням Росією умов Договору

Останніми роками США заявляли про зростання занепокоєння невиконанням Росією умов Договору про РСМД. Наприкінці 2011р. Адміністрація США надала Конгресу свідчення про проведення Росією заборонених ракетних випробувань, а в січні 2014р. ці дані були надані союзникам по НАТО. Починаючи з травня 2013р., під час двосторонніх зустрічей Білий дім неодноразово доводив до відома Кремля своє занепокоєння невиконанням Росією умов Договору¹¹.

У липні 2014р. у щорічній доповіді про стан дотримання міжнародних угод у сфері контролю над озброєннями та нерозповсюдження Державний департамент США вперше офіційно заявив, що Сполучені Штати “виявили порушення Російською Федерацією своїх зобов'язань за Договором про РСМД, яким заборонено володіти, виробляти та випробовувати КРНБ” із забороненою дальністю “та володіти ПУ для таких ракет і виробляти їх”¹². У цій доповіді не була названа ракета, яка викликала занепокоєння, і не були

⁷ До червня 1991р. (термін, визначений Договором) Радянський Союз знищив загалом 1846 балістичних і крилатих ракет, а США – 846. Див.: Acronym Institute, ‘INF Treaty inspection regime successfully concluded’, *Disarmament Diplomacy*, no. 58 (June 2001), <<http://www.acronym.org.uk/dd/dd58/58news4.htm>>.

⁸ Gottemoeller, R., ‘Looking back: the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty’, *Arms Control Today*, vol.37, no.5 (June 2007).

⁹ Topuychkanov, P., ‘Is Russia afraid of Chinese and Indian missiles?’, *Carnegie Moscow Centre*, 3 Nov. 2014, <<http://carnegie.ru/eurasiaoutlook/?fa=57100>>.

¹⁰ Григорьева Е. Мир без стен – *Российская Газета*, 22 сентября 2014.

¹¹ Gordon, M., ‘U.S. says Russia tested cruise missile, violating treaty’, *New York Times*, 28 July 2014.

¹² US State Department, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘Unclassified report on adherence to and compliance with arms control, nonproliferation and disarmament agreements and commitments’, July 2014, p.8, <<http://www.state.gov/documents/organization/230108.pdf>>.

наведені свідчення порушень. З повідомлень преси та коментарів урядовців США можна було припустити, що порушення можуть стосуватися започаткованих у 2008р. польотних випробувань КРНБ на полігоні Капустін Яр (в Астраханській обл. на півдні Росії), яка за дальністю підпадає під заборони Договору про РСМД. Інформації про оперативне розгортання ракет цього типу на момент публікації доповіді не було¹³.

Висловлювалося багато припущень стосовно типу російської ракетної системи, що викликала звинувачення з боку США. У центрі уваги багатьох неурядових аналітиків опинилася крилата ракета *P-500 Искандер-К* з мобільною самохідною ПУ¹⁴. Окремі експерти вважають, що дальність *P-500* може перевищувати нижню границю, визначену Договором про РСМД¹⁵. Разом з тим, за повідомленнями, офіційні представники Уряду США надали пояснення, що *P-500*, яка вперше була випробувана у 2007р. і розгорнута у 2013р., не є джерелом занепокоєння стосовно порушення Договору¹⁶.

Інші аналітики висунули припущення, що недоведені звинувачення в порушенні Договору можуть стосуватися проведення Росією польотних випробувань крилатих ракет морського базування (КРМБ, *sea-launched cruise missile, SLCM*)¹⁷. Стаття VII Договору дозволяє проведення таких випробувань, якщо пуски КРМБ здійснюються зі “стаціонарної наземної ПУ, яка призначена винятково для випробовування”. Під час слухань у Палаті представників США у квітні 2014р. один з її членів висунув припущення, що Росія, можливо, випробувала КРМБ з використанням бойової наземної мобільної ПУ, щоб оминати обмеження Договору¹⁸. Деякі російські медіа-ресурси також висловили думку, що причиною занепокоєння США стала нова КРМБ, яку Росія випробувала, використавши наземну ПУ з метою збору більш достовірної інформації стосовно дієздатності та робочих характеристик ракети¹⁹. Наведене вище припущення важко підтвердити даними з незалежних джерел, оскільки офіційні особи США висловили лише припущення в порушенні, пов’язаному з КРНБ. Під час зустрічей з російськими партнерами не було також жодних публічних заяв або повідомлень у ЗМІ, де вказувалося б на КРНБ як причину занепокоєння США дотриманням Росією умов Договору.

¹³ Collina, T., ‘Russia breaches INF Treaty, U.S. says’, *Arms Control Today*, vol.44, no.7 (Sep. 2014).

¹⁴ Lewis, J., The problem with Russia’s missiles, *Foreign Policy*, 29 July 2014; Sokov, N., and Pomper, M., ‘Is Russia violating the INF Treaty?’, *National Interest*, 11 Feb. 2014.

¹⁵ Forss, S., *The Russian Operational-Tactical Missile Iskander Missile System*, Finnish National Defence University, Department of Strategic and Defence Studies, Series 4, Working Paper no.42 (Finnish National Defence University: Helsinki, 2012).

¹⁶ Collina (посилання 13).

¹⁷ Podvig, P., ‘Russia and the INF treaty violation’, *Russianforces.org*, 4 Aug. 2014, <http://russianforces.org/blog/2014/08/cruise_missile_and_the_inf_tre.shtml>.

¹⁸ Sherman, B., Member of the US House of Representatives, Statement during joint hearing on US-Russia nuclear arms negotiations before the Subcommittee on Terrorism Nonproliferation and Trade and Subcommittee on Europe, Eurasia and Emerging Threats of the US House of Representatives Committee on Foreign Affairs, 29 Apr. 2014, <<http://docs.house.gov/meetings/FA/FA18/20140429/102163/HHRG-113-FA18-transcript-20140429.pdf>>, p. 7.

¹⁹ Litovkin, V., ‘U.S. accuses Russia of violating Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty’, *Russia Beyond the Headlines*, 30 July 2014, <http://rbth.co.uk/international/2014/07/30/us_accuses_russia_of_violating_intermediate-range_nuclear_force_38623.html>.

Відповідь Росії

Росія категорично відкинула претензії США з приводу порушення нею зобов'язань за Договором про РСМД. У заяві від 1 серпня 2014р. Міністерство закордонних справ (МЗС) Росії спростувало справедливість Доповіді Держдепартаменту США про дотримання міжнародних угод, зазначивши, що претензії висуваються “практично без доказів і ґрунтуються на викривлених висновках і припущеннях”²⁰. МЗС РФ у котрий раз повторило незадоволення Росії тим, що США, посиляючись на необхідність у захисті джерел розвідувальної інформації і методів її отримання, не можуть надати жодних конкретних фактів на підтримку своїх бездоказових звинувачень. Своєю чергою, в заяві МЗС Росії висловлене занепокоєння Росії рядом збройних програм США. В документі названі системи та види діяльності, що викликають стурбованість Росії: (а) використання у випробуваннях засобів протиракетної оборони (ПРО) ракет-мішеней, “які мають подібні до ракет середньої і меншої дальності характеристики”; (б) виробництво та використання озброєних безпілотних літальних апаратів (БЛА), “які однозначно підпадають під визначення крилатих ракет наземного базування Договору про РСМД”; (в) план розгортання наземного варіанту морської ПУ *Mark-41* (*Mk-41*) у Румунії та Польщі, як елемента Адаптивного поетапного підходу (*Phased Adaptive Approach*) до створення європейської ПРО, “що стане ґрубим порушенням Договору про РСМД”²¹.

Офіційні особи у Вашингтоні негайно заперечили російські звинувачення як безпідставні, тоді як неурядові аналітики були менш категоричними. Особливу увагу викликало занепокоєння Росії системою вертикального пуску *Mk-41*, яка наразі використовується на кораблях ВМФ США для запуску КРМБ середньої дальності *Tomahawk*, а також ракет-перехоплювачів системи ПРО. Офіційні особи США стверджували, що в наземній версії *Mk-41*, яку планується розгорнути в Польщі та Румунії, використовуються “окремі структурні компоненти, аналогічні” застосованим в морській версії, але не придатні для пуску крилатих ракет²². Таке пояснення дозволяє припускати, що між морською і наземною версіями *Mk-41* відсутні “очевидні функціональні відмінності”²³. Деякі спостерігачі закликали США розглянути можливість

²⁰ Комментарий МИД России по докладу Госдепартамента США о соблюдении соглашений и обязательств в области контроля над вооружениями, нераспространения и разоружения, 1 августа 2014, <http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/675835>.

²¹ Министерство иностранных дел Российской Федерации (посилання 20).

²² McKeon, B.P., Statement of Brian P. McKeon, Principal Deputy Under Secretary of Defense, before the House Committee on Armed Services, Subcommittee on Strategic Forces, and the Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Terrorism, Nonproliferation and Trade, 10 Dec. 2014, p.10, <<http://docs.house.gov/meetings/FA/FA18//20141210/102793/HHRG-113-FA18-Wstate-McKeonB-20141210.pdf>>.

²³ Thielman, G., ‘Moving beyond INF Treaty compliance issues’, Arms Control Now, 5 Sep. 2014, <<http://armscontrolnow.org/2014/09/05/moving-beyond-inf-treaty-compliance-issues/>>. В інших угодах між США та СРСР/Росією щодо контролю над ядерною зброєю сторони погодилися, що подібні системи, але з різним призначенням, такі як важкі бомбардувальники, переобладнані для доставки неядерної зброї, з метою забезпечення верифікації повинні мати помітні функціональні відмінності (*functionally related, observable differences, FRODs*).

вжиття непередбачених Договором про РСМД підконтрольних заходів з фізичної модифікації наземної версії системи з метою переконання Росії в непридатності системи для запуску крилатих ракет²⁴.

Брак прогресу в американо-російських дискусіях

Упродовж року Росія і США не досягли значного прогресу у спорах з приводу Договору про РСМД. 11 вересня в Москві відбулися консультації сторін з цієї проблеми. Російську делегацію очолював директор Департаменту з питань нерозповсюдження і контролю над озброєннями МЗС РФ М.Ульянов, делегацію США – заступник державного секретаря США з питань контролю над озброєннями та міжнародної безпеки Р.Готтемюллер. Кожна зі сторін ще раз підтвердила готовність дотримуватися Договору про РСМД, наполягаючи водночас на тому, що інша сторона не надала переконливих пояснень на питання, що стосуються дотримання вимог Договору²⁵. Заступник міністра закордонних справ РФ С.Рябков згодом заявив, що проведення додаткових консультацій з питань Договору про РСМД “найближчим часом не очікується”²⁶.

Двосторонні переговори зайшли у глухий кут на фоні ескалації політичної напруженості у зв’язку із занепокоєнням з приводу невиконання положень Договору. У грудні 2014р. високопосадовець Міністерства оборони (МО) США повідомив комітету Конгресу, що Об’єднаний штаб Пентагону розглянув “широкий спектр військових відповідей для “переконання російського керівництва повернутися до дотримання Договору про РСМД, а також забезпечити можливості для протидії” російській ракетній системі, що порушує Договір²⁷. Він визнав, що розгортання США нових КРНБ “очевидно, буде розглядатися як один із варіантів такої відповіді”²⁸.

За відсутності з 2013р. прогресу в переговорах на високому рівні, минулого року лунали заклики до обох сторін перенести на інший майданчик дискусії про дотримання Договору²⁹. Одна з ідей полягала у скликанні Спеціальної верифікаційної комісії (СВК, *Special Verification Commission, SVC*), створення якої передбачено Договором³⁰. СКК, яка не скликала з 2003р., передбачалася як “форум для консультацій та вирішення спірних питань імплементації і дотримання положень Договору, [та] для розгляду додаткових процедур,

²⁴ Thielman (посилання 23).

²⁵ Barnes, D., ‘Russia-U.S. face off over INF Treaty’, *Arms Control Today*, vol.44, no.8 (Oct. 2014).

²⁶ TASS, ‘No RussiaUS talks on INF Treaty planned soon—deputy foreign minister’, 20 Oct. 2014, <<http://en.itar-tass.com/russia/755339>>.

²⁷ McKeon (посилання 22), p.8.

²⁸ Gertz, B., ‘Pentagon considering deployment of nuclear missiles in Europe’, *Washington Free Beacon*, 11 Dec. 2014, <<http://freebeacon.com/national-security/pentagon-considering-deployment-of-nuclear-missiles-in-europe/>>.

²⁹ Див., наприклад, Penza News, ‘Russia–US INF Treaty dispute may be solved only through extensive talks-analysis’, *Eurasia Review*, 29 Sep. 2014, <<http://www.eurasiareview.com/29092014-russia-us-inf-treaty-dispute-may-solved-extensive-talks-analysis/>>.

³⁰ Meier, O., Thielman, G. and Zagorski, A., ‘Formal dialogue on compliance can still save the INF Treaty’, *European Leadership Network*, 29 Jan. 2015, <http://www.europeanleadershipnetwork.org/formal-dialogue-on-compliance-can-still-save-the-inf-treaty-_2368.html>.

які мають на меті підвищення життєздатності та ефективності Договору³¹. Обґрунтування авторів цієї ідеї зводилося до того, що СКК забезпечує майданчик для переговорів у закритому режимі, який надає можливість сторонам обмінюватися технічною інформацією, необхідною для розв'язання конкретних проблем як причин занепокоєння, включно з тими, що стосуються програм озброєння та належать до “сірих зон” дотримання положень Договору³². Такий крок міг би також стати сигналом повернення до більш конструктивного діалогу між РФ і США, який би допоміг зберегти одне з важливих досягнень у сфері контролю над озброєннями замість зростання напруженості в їх політичних стосунках, а також у європейському безпековому середовищі.

³¹ INF Treaty (посилання 5), Art. XIII.

³² Meier, Thielman and Zagorski (посилання 30).

III. Події у сфері багатостороннього контролю над озброєннями та роззброєння

ТАРІК РАУФ

У 2014р. глобальні зусилля з ядерного роззброєння, нерозповсюдження та контролю над ядерною зброєю зайшли до глухого куту, що проявилось на Конференції з роззброєння та в Підготовчому комітеті ДНЯЗ. Разом із зростанням кількості держав, що підтримують гуманітарні ініціативи з питань ядерної зброї, виявилися глибокі розбіжності між ядерними та неядерними державами, а також всередині неядерних держав.

Конференція з роззброєння

У 2014р. на Конференції з роззброєння (КР, *Conference on Disarmament, CD*) – єдиному багатосторонньому форумі для переговорів з питань багатосторонніх договорів про контроль над озброєннями – знову не вдалося досягти консенсусу стосовно програми роботи¹. Конференція провела 29 неформальних пленарних засідань та, обговорила, серед іншого, наступні пункти порядку денного: припинення гонки ядерної зброї та ядерне роззброєння; запобігання ядерній війні, включно з усіма пов'язаними з цим питаннями; запобігання гонці озброєнь у космічному просторі; ефективні міжнародні механізми надання гарантій державам, що не володіють ядерною зброєю, незастосування проти них ядерної зброї або недопущення погроз застосуванням такої зброї². За відсутності узгодженої програми роботи, переговори з будь-якого питання виявилися неможливими.

Розбіжності були пов'язані з відчутним браком збалансованості програми роботи. Багато держав вважали, що переговори слід починати з Договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів (ДЗВРМ, *Fissile Material Cut-off Treaty, FMCT*), тоді як паралельно тривали обговорення питань запобігання гонки озброєнь у відкритому космосі, негативних гарантій безпеки та ядерного роззброєння³.

У березні КР провела засідання Групи високого рівня, на якому міністри закордонних справ, скористалися можливістю своєї присутності в Женеві на засіданнях Ради ООН з прав людини і звернулися до учасників Конференції⁴.

У травні М.Моллер (*Michael Møller*), виконуючий обов'язки Генерального секретаря КР та Генеральний директор Офісу ООН у Женеві, зважаючи на відсутність консенсусу стосовно початку переговорів по жодному з чотирьох

¹ United Nations, General Assembly, 'Report of the Conference on Disarmament', A/69/27, 30 Sep. 2014, para.17.

² United Nations, A/69/27 (посилання 1), para.12.

³ Conference on Disarmament, Decision for the establishment of a Programme of Work for the 2009 session, CD/1864, 29 May 2009.

⁴ Conference on Disarmament, 'Statements 2014', <http://www.unog.ch/__80256ee600585943.nsf/28httpPages%29/bdf63df0419d84b7c125798e00329168?OpenDocument&ExpandSection=7#_Section7>.

ключових пунктів порядку денного, запропонував розглянути ті питання, стосовно яких є згода і спільна основа для роботи. Держави-учасниці могли б розпочати переговори з питань розробки рамочних конвенцій, до яких згодом можна буде розробити та додати відповідні протоколи. М.Моллер нагадав, що Конференція може розглядати не лише юридично обов'язкові інструменти, але й проблеми, для розв'язання яких можуть знадобитися добровільні, політично зобов'язуючі режими⁵.

У період з 31 березня по 11 квітня у Женеві (Швейцарія) Група урядових експертів (ГУЕ, *Group of Governmental Experts, GGE*) – створена для розробки рекомендацій, а не для безпосередньої участі у переговорах стосовно ДЗВРМ, – провела під головуванням Канади серію консультацій. ГУЕ заслухала вступні презентації експертів про можливі підходи до укладення майбутнього ДЗВРМ. За наявності згоди стосовно пріоритетності укладення такого Договору для міжнародної діяльності у сфері нерозповсюдження та роззброєння, у поглядах і позиціях членів ГУЕ виявилися серйозні розбіжності. Діяльність Групи зосереджувалася також на технічних аспектах термінології та верифікації. Багато експертів наполягали на важливості КР як форуму для переговорів про ДЗВРМ у контексті збалансованої програми роботи Конференції⁶.

Міжнародні конференції з гуманітарного впливу ядерної зброї

Гуманітарний вимір ядерної зброї був уперше розглянутий на Оглядовій конференції ДНЯЗ у 2010р., як прояв розчарування багатьох неядерних держав і громадянського суспільства через брак прогресу в забороні ядерних озброєнь. Згодом, у 2013р. Норвегія скликала в Осло першу Міжнародну конференцію з питань гуманітарного впливу ядерної зброї⁷. Дві наступні конференції з цих питань відбулися в лютому і грудні 2014р. у Наяріті (Мексіка) та Відні (Австрія), відповідно.

У конференції у Наяріті 13-14 лютого участь взяли делегації 146 країн, представники ООН, Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) і громадських організацій. Поміж інших питань, учасники конференції обговорили глобальні довгострокові наслідки будь-якого ядерного вибуху, незалежно від того, чи стався він випадково, чи було прийняте рішення про застосування ядерної зброї. На конференції також були розглянуті можливі наслідки ядерного вибуху для здоров'я населення та надання гуманітарної допомоги, питання економіки, розвитку, екології, кліматичних змін,

⁵ Conference on Disarmament, 'Acting Secretary-General of the Conference on Disarmament Michael Møller addresses delegations', Press release, 2 June 2014, <http://www.unog.ch/unog/website/news_media.nsf/%28httpNewsByYear_en%29/676C6984B5C4F3BCC1257CDE00406225?OpenDocument>.

⁶ Conference on Disarmament (посилання 4).

⁷ Norwegian Ministry of Foreign Affairs, Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Oslo, Norway 4-5 Mar. 2013, <https://www.regjeringen.no/en/topics/foreign-affairs/humanitarian-efforts/humimpact_2013/id708603/>. Див. також: Кайл Ш. Процеси, пов'язані з міжнародними договорами та ініціативами у сферах контролю над ядерною зброєю та ядерного нерозповсюдження. – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ IV розділу 7.

продовольчої безпеки, а також управління ризиками⁸. Жодна з п'яти ядерних держав не відрядила делегацію на цей захід, натомість, як спостерігачі участь у конференції взяли делегації Індії і Пакистану.

Наприкінці конференції у “Резюме головуючого” було сформульовано ряд висновків, зокрема про транскордонний характер негативних наслідків застосування ядерної зброї. У документі підкреслюється, що ядерний вибух не обмежиться миттєвою загибеллю багатьох людей і масштабними руйнуваннями, але й може спричинити екологічні лиха та перешкоди для соціально-економічного розвитку. Резюме також містить попередження стосовно коротко- та довгострокових негативних наслідків від радіаційного опромінення людського організму, що збільшує ризик онкологічних захворювань і спадкових патологій в майбутньому. В документі зазначені також наступні аспекти: глобальне зростання ризиків застосування ядерної зброї зумовлене ядерним розповсюдженням, вразливістю систем командування та управління ядерними силами до кібератак та людських помилок; ризики випадкового, помилкового або свідомого застосування такої зброї зростають мірою збільшення кількості країн, що розгортають дедалі більше систем ядерної зброї з високим ступенем бойової готовності; якщо ядерна зброя буде застосована, жодна держава або міжнародна організація не мають можливостей для надання гуманітарної допомоги та захисту людей в необхідному обсязі⁹.

Віденська Міжнародна конференція з питань гуманітарного впливу ядерної зброї відбулася 9-10 грудня 2014р. У ній взяли участь делегації 158 країн, ООН, МКЧХ, Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, представники громадських організацій та наукових кіл. Крім того, на засідання були запрошені так звані *хібакуша* (люди, які пережили ядерні бомбардування в Хіросімі та Нагасакі)¹⁰. Дві ядерні держави (Велика Британія і США), а також Індія і Пакистан також відрядили делегації на конференцію¹¹.

Конференція знову повторила висновки, зроблені за результатами попередніх конференцій, згідно з якими вплив ядерного вибуху, якою б не була його причина, може викликати широкомасштабні наслідки у вигляді руйнувань, масових людських жертв і переміщень, які неможливо обмежити державними кордонами. Крім того, учасники конференції визнали, що можливість

⁸ Statement by Dr José Antonio Meade Kuribreña, Minister of Foreign Affairs of Mexico, Second Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Nayarit, 13 Feb. 2014, <<http://en.sre.gob.mx/images/stories/cih/statementcancellernayarit.pdf>>.

⁹ Ministry of Foreign Affairs of Mexico, Chair's summary, Second Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Nayarit, 14 Feb. 2014, <<http://en.sre.gob.mx/index.php/humanimpact-nayarit-2014>>.

¹⁰ Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Vienna, 8–9 Dec. 2014, Report and summary of findings of the conference presented under the sole responsibility of Austria, <http://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/HINW14_Chair_s_Summary.pdf>.

¹¹ Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, ‘List of participants’, <http://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/HINW14_participants.pdf>.

нанесення надзвичайної і довгострокової шкоди довкіллю, клімату, здоров'ю і благополуччю людей, соціально-економічному розвитку та суспільному устрою загрожує самому існуванню людства. Крім того, конференція визнала, що застосування та випробування ядерної зброї продемонстрували її руйнівний характер у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективах і доки існує ядерна зброя, зберігатиметься вірогідність ядерного вибуху. У висновках конференції увага зверталася також на те, що у випадку ядерного вибуху в населеному регіоні жодна держава або міжнародна організація не здатна надати негайну гуманітарну допомогу та/або впоратися з довгостроковими наслідками для майбутніх поколінь¹².

Під час закриття Віденської конференції Австрія в односторонньому порядку зобов'язалася керуватися імперативом забезпечення безпеки для всіх та сприяти заходам із захисту цивільного населення. Австрія також закликала всі держави, що володіють ядерною зброєю, а також усі неядерні держави вжити ефективних заходів зі зниження ризику ядерних вибухів, а згодом, загальної заборони і знищення ядерної зброї¹³.

Попри підтримку Гуманітарної ініціативи понад 150 державами, у 2014р. загострилися розбіжності в поглядах на шляхи та інструменти ядерного роззброєння між державами-членами НАТО, державами, що мають двосторонні угоди про оборону або зі США, або з Росією, якими передбачаються ядерні гарантії, і рештою держав. У жовтні 2014р. під час проведення Генеральної Асамблеї ООН ці розбіжності проявилися в заявах двох різних груп, до складу однієї з яких увійшли 155, а другої – 20 держав¹⁴. Більш того, розбіжності виявилися й серед ядерних держав. Велика Британія і США взяли участь у Віденській конференції і виступили проти заборони ядерної зброї або прийняття конвенції про ядерну зброю, пропонуючи взамін багатосторонній поетапний підхід до ядерного роззброєння¹⁵. Водночас, Росія і Франція залишилися на позиції відмови від обговорення питань гуманітарних наслідків застосування ядерної зброї, а також конвенції про заборону ядерної зброї.

¹² Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons (посилання 24).

¹³ Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Pledge presented by Austrian Deputy Foreign Minister Michael Linhart, 9 Dec. 2014, <http://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/HINW14_Austrian_Pledge.pdf>.

¹⁴ United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by New Zealand, Joint statement on the humanitarian consequences of nuclear weapons, 21 Oct. 2014, <[http://www.un.org/disarmament/special/meetings/firstcommittee/68/pdfs/TD_21-Oct_CL-1_New_Zealand-\(Joint_St\)](http://www.un.org/disarmament/special/meetings/firstcommittee/68/pdfs/TD_21-Oct_CL-1_New_Zealand-(Joint_St))>; United Nations, General Assembly, First Committee, Statement by Australia, Joint statement on the humanitarian consequences of nuclear weapons, 21 Oct. 2014, <http://www.un.org/disarmament/special/meetings/firstcommittee/68/pdfs/TD_21-Oct_CL-1_Australia.pdf>.

¹⁵ Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, US statement during discussion/general debate, 9 Dec. 2014, <http://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/Statements/HINW14_Statement_USA.pdf>; Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, UK intervention, <http://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/Statements/HINW14_Statement_UK.pdf>.

IV. Міжнародне співробітництво в підвищенні ядерної безпеки

ТАРІК РАУФ

24-25 березня 2014р. глави держав та урядів 53 країн, а також представники ООН, ЄС, МАГАТЕ та Інтерполу взяли участь у Саміті з питань ядерної безпеки в Гаазі (Нідерланди)¹. Цей захід став третім у серії ініційованих у 2009р. Президентом США Б.Обамою міжнародних зустрічей на найвищому рівні з питань протидії ядерному тероризму². Попередні саміти з питань ядерної безпеки були проведені у 2010р. у Вашингтоні (США) та у 2012р. в Сеулі (Південна Корея)³. Порядок денний Гаазького саміту формувався, виходячи з результатів роботи попередніх. Однією з головних цілей зустрічі була оцінка прогресу, досягнутого державами-учасницями, починаючи з 2010р., у виконанні національних і багатосторонніх зобов'язань з забезпечення всіх світових запасів ядерних матеріалів. Оцінювалися результати виконання трьох пріоритетних завдань: зменшення запасів уразливих ядерних матеріалів; підвищення рівня безпеки ядерних матеріалів і радіоактивних джерел; удосконалення міжнародного співробітництва в цій сфері⁴. Другою метою саміту був розгляд правових, регуляторних та інституційних заходів, спрямованих на посилення глобальної архітектури ядерної безпеки та забезпечення її сталого розвитку в майбутньому.

Гаазький саміт з питань ядерної безпеки був організований аналогічно Сеульському 2012р. Участь у ньому взяли лідери тих самих держав і міжнародних організацій, що і в Сеулі. Результатами були підсумкове комюніке, а також національні та багатосторонні зобов'язання – т.зв. “подарункові кошики”, – сформовані на основі спільних офіційних заяв⁵.

Один з таких “кошиків” був наповнений зобов'язаннями 35 держав вживати заходів з розбудови більш надійної структури забезпечення ядерної безпеки: імплементація “задуму”, що містився в рекомендаціях, представлених у серії публікацій МАГАТЕ з питань національних нормативно-правових документів у сфері ядерної безпеки; запрошення експертів для періодичної оцінки систем безпеки; забезпечення “доведеної компетентності” управлінців

¹ Nuclear Security Summit 2014, The Hague, 24-25 Mar. 2014, ‘Countries and achievements’, <<http://www.nss2014.com/en/nss-2014/countries-and-achievements>>.

² У Празькій промові у квітні 2009р. Президент США Б.Обама визнав ядерний тероризм найбільшою безпосередньою загрозою глобальній безпеці та закликав провести у 2010р. глобальний саміт з питань ядерної безпеки в рамках зусиль з забезпечення упродовж наступних чотирьох років усіх вразливих світових запасів ядерних матеріалів. Див.: White House, Office of the Press Secretary, Remarks by President Barack Obama, Prague, 5 Apr. 2009, <<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered>>.

³ Докладніше про саміти з питань ядерної безпеки див.: Ентоні Я. Заходи боротьби з ядерним тероризмом – *Щорічник СІПРІ 2013*, підрозділ IV розділу 7

⁴ Nuclear Security Summit 2014, ‘Results of the NSS 2014’, <<http://www.nss2014.com/en/nss-2014/results>>.

⁵ Davenport, K., ‘Nuclear Security Summit’, Arms Control Association, Fact Sheet, Apr. 2014, <<http://www.armscontrol.org/factsheets/NuclearSecuritySummit>>.

і персоналу, які несуть відповідальність за фізичну ядерну безпеку; вжиття інших заходів задля “забезпечення постійного підвищення рівня” ядерної безпеки⁶.

За результатами дводенного саміту його учасники одностайно схвалили комюніке⁷. У ньому зазначалося, що значного прогресу вдалося досягнути у зменшенні та ліквідації запасів високозбагаченого урану (ВЗУ) – одного з найпріоритетніших завдань, що розглядаються на самітах⁸. Держави-учасниці закликали й надалі продовжувати зусилля з мінімізації використання ВЗУ, в т.ч. шляхом конверсії дослідних реакторів, тобто переходу на ядерне паливо на основі низькозбагаченого урану (НЗУ). Крім того, комюніке закликає держави “підтримувати запаси виділеного плутонію на мінімальному рівні... відповідно до національних вимог”⁹. Слід відзначити, що це стало першим випадком, коли комюніке саміту містило заяву про необхідність мінімізувати виробництво виділеного плутонію, світові цивільні запаси якого є досить значними¹⁰.

Комюніке саміту ще раз підтвердило підтримку державами-учасницями чинних домовленостей і механізмів, з убезпечення зберігання ядерних матеріалів, поводження з ними та їх перевезення відповідно до міжнародних настанов та з використанням передового досвіду. В документі міститься заклик до держав, регулюючих органів і ядерної індустрії розбудовувати та підтримувати міцну культуру ядерної безпеки шляхом, зокрема, розширення освітньої мережі та навчальних центрів з питань ядерної безпеки. Крім того, документ закликав держави ратифікувати Поправку 2005р. до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу (*Convention on the Physical Protection of Nuclear Material*), згідно з якою запроваджуються юридично обов’язкові вимоги із захисту ядерних установок і матеріалів, а також створюється основа для розширеного співробітництва держав-учасниць у поверненні викрадених матеріалів¹¹.

Далі, в комюніке підкреслена центральна роль МАГАТЕ у глобальній архітектурі ядерної безпеки¹². В документі також зазначено, що серії публікацій МАГАТЕ з питань ядерної безпеки створюють підґрунтя для вжиття ефективних заходів ядерної безпеки на національному рівні. Комплексні плани підтримки ядерної безпеки (*Integrated Nuclear Security Support Plans, INSSP*) та Міжнародна консультативна служба з фізичного захисту (*International*

⁶ Nuclear Security Summit 2014, ‘Strengthening nuclear security implementation’, 25 Mar. 2014, <http://www.nss2014.com/sites/default/files/documents/strengthening_nuclear_security_implementation.pdf>.

⁷ Nuclear Security Summit 2014, ‘The Hague Nuclear Security Summit communiqué’, 25 Mar. 2014, <http://www.nss2014.com/sites/default/files/documents/the_hague_nuclear_security_summit_communique_final.pdf>.

⁸ Nuclear Security Summit 2014 (посилання 4).

⁹ Nuclear Security Summit 2014, ‘The Hague Nuclear Security Summit communiqué’ (посилання 7), р.4.

¹⁰ Докладнішет про світові запаси розщеплюваних матеріалів див. у підрозділі X розділу 11 цього видання.

¹¹ Nuclear Security Summit 2014, ‘The Hague Nuclear Security Summit communiqué’ (посилання 7), р.2.

¹² Nuclear Security Summit 2014, ‘The Hague Nuclear Security Summit communiqué’ (посилання 7), р.3.

Physical Protection Advisory Service, IPPAS) визначені в документі як інструменти, що забезпечують ефективний аналіз та надають важливі консультативні послуги з метою сприяння державам у посиленні ядерної безпеки. В комюніке також зроблено наголос на важливій ролі МАГАТЕ у сприянні міжнародному співробітництву в розробці нових методів виявлення радіоактивних матеріалів і ядерної кримінальної експертизи, а також у реагуванні на виклики, пов'язані з інформаційною і кібербезпекою¹³.

Наприкінці Гаазького саміту з питань ядерної безпеки було оголошено, що четвертий саміт відбудеться у США у 2016р. У листопаді 2014р. Росія заявила, що вона не братиме в ньому участі, оскільки саміти лише дублюють роль наявних міжнародних організацій, зокрема МАГАТЕ, які насправді потребують посилення¹⁴. Росія також поскаржилася на брак демократичних процедур у проведенні самітів, оскільки приймаючі держави отримують привілейоване право у формуванні порядку денного, а держави-учасниці “на свій розсуд” розробляють керівні принципи, яких мають потім дотримуватися міжнародні організації із значно ширшим представництвом¹⁵.

Очікується, що саміт з питань ядерної безпеки 2016р. стане завершальною зустріччю на найвищому рівні в серії заходів, започаткованих у 2010р. Деякі неурядові експерти висунули пропозицію започаткувати новий багатосторонній процес під егідою таких міжнародних організацій, як МАГАТЕ, з метою визначення завдань і пріоритетів процесу посилення глобального режиму ядерної безпеки після 2016р.¹⁶.

¹³ Nuclear Security Summit 2014, ‘The Hague Nuclear Security Summit communiqué’ (посилання 7), р.5, 6.

¹⁴ Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, ‘Comment by the Information and Press Department on US media reports that Russia does not intend to take part in preparations for the 2016 Nuclear Security Summit’, 5 Nov. 2014, <http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcbb3/fdb1c2c6f7427fe4c3257d88004155b5!OpenDocument>.

¹⁵ Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation (посилання 14).

¹⁶ Див., наприклад: Findlay, T., ‘Beyond nuclear summitry: the role of the IAEA in nuclear security diplomacy after 2016’, Discussion Paper, Project on Managing the Atom, Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard University, 11 Mar. 2014, <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/23986/beyond_nuclear_summitry.html>.

13. Контроль над звичайними озброєннями і зміцнення довіри у військовій сфері

Загальний огляд

У 2014р. контроль над звичайними озброєннями у сферах безпеки та миротворчості залишався неефективним. Загалом, держави не надають контролю над озброєннями достатньо уваги як складовій національної безпекової політики на глобальному та регіональному рівні. Замість збалансованого підходу, за якого контроль над озброєннями посідає місце нарівні з обороною, антикризовим управлінням, запобіганням конфліктам та врегулюванням конфліктів, держави й надалі покладаються насамперед на здатність збройних сил забезпечити їх безпеку.

У підрозділі I показано, що в гуманітарному контролі над озброєннями є певні успіхи, а участь у ньому зростає – мірою приєднання країн та імплементації ними чинних конвенцій. Але нові учасники – це переважно країни, від зобов'язань яких небагато що залежить, а не ті, що могли б суттєво вплинути на загальний успіх конвенцій. У 2014р. тривали дискусії про поширення гуманітарного контролю над озброєннями на нові технології – насамперед, про зниження ризиків, пов'язаних із смертоносними (летальними) автономними системами зброї.

У підрозділі II оцінюються розвиток і реалізація заходів контролю над “стрілецькою зброєю” та “вогнепальною зброєю” з акцентом на Програмі дій ООН (United Nations Programme of Action, UNPOA) з питань стрілецької зброї і легких озброєнь і Протоколі ООН стосовно вогнепальної зброї (UN Firearms Protocol). Намаганням координувати та об'єднати головні міжнародні інструменти з метою уникнення непотрібного дублювання може сприяти нещодавнє набуття чинності Договором про торгівлю зброєю (Arms Trade Treaty), який стосується тих самих питань, що й UNPOA та Протокол ООН. У підрозділі робиться висновок, що перетинання та дублювання цих інструментів не стало нездоланною перешкодою для ефективної роботи з питань стрілецької і вогнепальної зброї в регіонах, особливо в Африці та Латинській Америці. В цих та інших регіонах світу ряд регіональних і неурядових організацій успішно користуються наборами з обох інструментів для вирішення таких практичних питань, як поводження з запасами і знешкодження надлишків зброї.

У підрозділі III розглядаються заходи довіри та безпеки в Європі за умов погіршення безпекової ситуації. Останнім часом суттєво зросла кількість раптово здійснюваних Росією великих військових навчань, а також потенційно небезпечних маневрів російських військових літаків і кораблів, що могли призвести до інцидентів. Рішення, прийняті НАТО у 2014р., також можуть призвести до збільшення наступними роками кількості та різноманітності військових навчань. За таких обставин доречним може бути поновлення уваги до ролі заходів довіри та безпеки в Європі.

ЯН ЕНТОНІ, МАРК БРОМЛІ, ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЛІНА ГРІП

I. Гуманітарний контроль над озброєннями

ВІНСЕНТ БУЛАНІН, ЛІНА ГРІП

Летальні автономні системи зброї і Конвенція про “негуманну” зброю

Упродовж минулих десятиліть спостерігалася тенденція автоматизації зброї і мереж, складовою яких вона є. Дотепер чи не вся така автоматизація містила елемент контролю людини над процесами прийняття рішень або застосування зброї. Однак розвиток технологій забезпечив – чи в найближчому майбутньому може забезпечити – такий рівень автоматизації, коли реальністю стане автономна зброя або мережа без елементу-людини. Поява зброї без втручання людини на етапі прийняття рішень або “самонавчальної” зброї зумовлює численні питання про її можливий негативний вплив на міждержавні відносини і стабільність, поріг застосування сили, а також про її сумісність з міжнародним правом у сфері прав людини та міжнародним гуманітарним правом.

Від 2013р. ці проблеми обговорюються в рамках Конвенції ООН 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ, *Convention on Certain Conventional Weapons, CCW*), завданням якої є заборона або обмеження використання зброї, яка може вважатись особливо руйнівною або мати невибіркову дію¹. Так, у штаб-квартирі ООН у Женеві у травні 2014р. пройшла чотириденна неформальна зустріч експертів з летальних автономних систем зброї (ЛАСЗ, *lethal autonomous weapons systems, LAWS*). Представники сторін КНЗ, країн-спостерігачів, ЄС, Інституту ООН з дослідження проблем роззброєння (*UN Institute for Disarmament Research, UNIDIR*), Офісу ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*), неурядових організацій (НУО) та незалежні експерти обговорили нові технології у сфері ЛАСЗ у контексті цілей і завдань КНЗ².

Зокрема, обговорювались наступні теми:

1. Технічні питання: (а) чітке визначення “автономності”; (б) розгляд наявних систем, технологій і сфер їх застосування; (в) чи насправді такі системи є (і якою мірою) системами подвійного використання (цивільного, військового).
2. Етичні та соціальні питання, зокрема необхідність контролю людини над прийняттям рішення про застосування сили проти людей.

¹ Стислий виклад та окремі подробиці Конвенції про заборону або обмеження застосування окремих видів звичайних озброєнь, які можуть вважатись особливо руйнівними або мати невибіркову дію (Конвенції про “негуманну” зброю,) і п’ять протоколів до неї див. у підрозділі I додатка А цього видання. Див. також: Ентоні Я., Холланд К. *Регламентация автономной зброї – Щорічник СІПРІ 2014*. підрозділ II розділу 9.

² Серед неурядових організацій (НУО) - учасниць зустрічі були: *Campaign to Stop Killer Robots, Amnesty International, Article 36, Association for Aid and Relief Japan, Facing Finance, Human Rights Watch, International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition Austria, International Committee on Robot Arms Control (ICRAC), Mines Action Canada, Nobel Women’s Initiative, PAX, Pugwash Conferences on Science and World Affairs, Women’s International League for Peace and Freedom, Friends World Committee for Consultation (Quakers), Geneva International Centre for Humanitarian Demining (GICHD), Pax Christi Ireland, Wildfire and World Council of Churches.*

3. Правові аспекти, в т.ч. відповідність ЛАСЗ нормам міжнародного гуманітарного права: (а) правилам розпізнавання і пропорційності під час застосування сили; (б) Декларації Мартенса (*Martens Clause*), згідно з якою засоби ведення війни слід оцінювати, виходячи з “принципу гуманності” та “вимог суспільної свідомості”; (в) Статті 36 Додаткового протоколу I (1977р.) до Женевської конвенції, яка вимагає від держав розгляду нової і модифікованої зброї на предмет її відповідності міжнародному праву; (г) концепції *jus in bello* (закоу війни). Інші юридичні дискусії стосувалися питань сумісності ЛАСЗ з окремими аспектами міжнародного права, включно з механізмами відповідальності та підзвітності, правами людини та концепцією *jus ad bellum* (права на війну)³.

4. Оперативні та військові питання: (а) військовий ефект ЛАСЗ; (б) можливість використання відповідних схем управління ризиками; (в) переваги та обмеження використання ЛАСЗ.

Усі учасники погодилися, що дискусія лише починається та є потреба в оцінці нинішнього стану й майбутніх тенденцій розвитку роботехніки. Були висловлені різні погляди на такі питання: (а) що таке автономна зброя; (б) які виклики пов’язані з цією зброєю; (в) що мають робити держави у відповідь на події в цій сфері⁴.

Терміни та визначення

Під час сесії з технічних питань висловлювалися різні погляди на визначення “летальні автономні системи зброї” і потребу на цьому етапі спільного визначення. Франція і США стверджували, що визначення давати зарано, зазначивши, що ЛАСЗ – це перспективна технологія, яка ще не використовується⁵. Австрія і Німеччина підкреслили, що бажаними результатом експертної зустрічі було б більш субстантивне визначення.

Питання відмінності “автономних” систем від “автоматичних” чи “автоматизованих”, викликало суперечки. Франція зазначила, що “автономні системи” слід розуміти як системи, що не вимагають контролю з боку людини⁶. Швеція, однак, зазначила, що поріг, за яким зброєю слід вважати автономною, визначити важко, оскільки “поняття автоматизація/автономія машин

³ Про Декларацію Мартенса див.: Ticehurst, R., ‘The Martens Clause and the laws of armed conflict’, *International Review of the Red Cross*, no.317, 30 Apr. 1997. Стаття 36 Додаткового протоколу I до Женевської конвенції, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру 1949р., від 8 червня 1977р. вимагає, щоб держави розглядали нову та модифіковану зброю на предмет її відповідності міжнародному праву. Див.: <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/4e473c7bc8854f2ec12563f60039c738/feb84e9c01ddc926c12563cd0051daf7>>.

⁴ Simon-Michel J.H., ‘Report of the 2014 Informal Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS)’, CCW/MSP/2014/3, 11 June 2014, p.3. Доповіді та документи, використані як основа для обговорення в наступних підрозділах, див. на сайті штаб-квартири ООН у Женеві: <[http://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/A038DEA1DA906F9DC1257DD90042E261?OpenDocument](http://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/A038DEA1DA906F9DC1257DD90042E261?OpenDocument)>.

⁵ France, ‘Intervention générale’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014; USA, ‘US delegation opening statement’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014.

⁶ Simon-Michel, J.H., France, ‘Aspects techniques des SALA’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Session on technical issues, Geneva, 13 May 2014.

належать до одного континууму”⁷. Деякі експерти пояснювали, що є “різні рівні автономії, залежно від ступеню втручання людини в систему, а також від середовища, в якому система має працювати, її функцій і складності завдань”⁸. Щоб уникнути спрощеної дискусії, яка базується наразі переважно на вирізненні рівнів доступності наявних технологій, *UNIDIR* запропонував делегаціям зосередитися на критичних функціях автономії, що викликають занепокоєння (наприклад, на селекції цілі та рішенні про застосування сили)⁹.

Внесення в обговорювані терміни слова “летальний” спричинило певні розбіжності між учасниками зустрічі. На думку Франції, це спрощує розпізнавання цілей під час використання зброї залежно від ситуації (тобто розпізнавання “живих” і “неживих” цілей)¹⁰. Міжнародний комітет Червоного хреста (МКЧХ) не погодився з таким критерієм, аргументуючи це тим, що летальність не є невід’ємною властивістю будь-якої зброї, а залежить від її специфіки, практичного застосування і вразливості жертви¹¹. Наприклад, відомі випадки застосування т.зв. нелетальної зброї як летальної.

Етичні та соціальні проблеми

Полемічним виявилось питання про доцільність за будь-яких обставин наділення машини правом прийняття рішень стосовно життя і смерті. Але чимало учасників висловили серйозні сумніви в тому, що автономні системи зброї навіть у перспективі будуть здатні робити моральні судження, що відповідали б засадам міжнародного гуманітарного права – вибірковості, пропорційності та обережності під час атаки¹². Такі країни-учасниці, як Австрія, Німеччина і Швеція, дотримувалися думки, що делегування машині права на використання смертоносної сили є неприйнятним з етичної точки зору, і підкреслювали потребу збереження реального контролю людини над процесом прийняття таких рішень¹³. З іншого боку, Чехія стверджувала, що оскільки ЛАСЗ перевищують людину за спроможностями та можуть забезпечити вищу ефективність і керованість у бою, вони зрештою допоможуть зменшити людські жертви та супутні втрати на полі бою¹⁴.

⁷ Sweden, ‘Remark by Sweden at the Expert Meeting on Laws at the CCW (General Debate) on 13 May 2014’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014.

⁸ Simon-Michel (посилання 4), p.3.

⁹ Vignard, K., ‘Statement of the UN Institute for Disarmament Research at the CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems’, Geneva, 13 May 2014.

¹⁰ Simon-Michel (посилання 6).

¹¹ International Committee of the Red Cross (ICRC), ‘Statement by ICRC on discussion about the lethality of weapons’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Session on technical issues, Geneva, 14 May 2014.

¹² Принципи вибірковості і пропорційності визначені у Додатковому протоколі I до Женевської конвенції 1949р. (посилання 3), зокрема у Статті 57.

¹³ Austria, ‘Closing statement’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 16 May 2014; Biontino, M., Germany, ‘Statement Wrap-up Session by Michael Biontino’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 16 May 2014; Sweden, ‘Swedish remarks’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Session on legal aspects, Geneva, 14 May 2014.

¹⁴ Mazal, J., Czech Republic, Statement at session on operational and military aspects, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 15 May 2014.

Юридичні питання

Усі учасники погодилися, що розробка та використання ЛАСЗ мають відповідати міжнародному гуманітарному праву. Особливу увагу країни-учасниці КНЗ надали питанню відповідності чи невідповідності ЛАСЗ чинному міжнародному праву.

Крім питання про відповідність ЛАСЗ таким принципам, як згадані вибірковість, пропорційність та обережність, ішлося також про відповідальність за застосування ЛАСЗ. Делегації мали різні підходи. На думку Німеччини, питання, на кого покласти відповідальність – на машину, програміста, виробника, військового командира, який віддав наказ, оператора, який здійснює контроль, чи державу, – залишається спірним¹⁵. Але, з точки зору Швеції, це не є проблемою, оскільки зрештою саме держави юридично відповідають за застосування зброї під час війни, незалежно від того, (а) чи є зброя “автономною”, (б) чи є процес прийняття рішення про застосування сили розподілений між кількома учасниками (машиною, програмістом, оператором, військовим командуванням)¹⁶.

Представники громадянського суспільства, зокрема *Human Rights Watch*, порушили питання відповідності ЛАСЗ міжнародному праву у сфері прав людини¹⁷. Особливу увагу звертали на те, чи може використання ЛАСЗ узгоджуватися з такими принципами, як право на життя, людська гідність, право на захист від негуманного ставлення і право на справедливий суд.

Загалом, багато делегацій підкреслили потребу ширшого юридичного аналізу, звернувши увагу на можливий вплив ЛАСЗ на чинне міжнародне право. Наприклад, Німеччина припустила, що корисно було б глибше обговорити результати аналізу систем зброї, у т.ч. з точки зору Статті 36 Додаткового протоколу I (1977р.) до Женевської конвенції 1949р.¹⁸

Військові та безпекові питання

ЛАСЗ можуть бути використані для вирішення таких військових завдань, як розвідка, рятувальні операції, захист збройних сил і цивільних, тилове забезпечення і транспортування. Більш обережними делегації та експерти були в оцінці доречності та результативності використання ЛАСЗ у бойових

¹⁵ Maruhn, T., Germany, ‘An analysis of the potential impact of lethal autonomous weapons systems on responsibility and accountability for violations of international law’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Session on legal aspects, Geneva, 15 May 2014.

¹⁶ Sweden (посилання 13).

¹⁷ Goose, S., Human Rights Watch, ‘Statement by Human Rights Watch to the Convention on Conventional Weapons informal Meeting of Experts on lethal autonomous weapons systems, May 13 2014, delivered by Steve Goose, Director, Arms Division’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014. Міжнародне гуманітарне право значною мірою кодифіковане в Міжнародній хартії з прав людини, <<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>>.

¹⁸ Biontino, M., Germany, ‘Statement on legal aspects by Ambassador Michael Biontino’, CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 14 May 2014; Protocol I Additional to the 1949 Geneva Convention (посилання 3).

умовах. Д-р М.Хейгеротт (*Mark Hagerott*) з Академії ВМС США відзначив деякі ризики, зокрема вразливість до кібератак, а також такі проблеми, як забезпечення сумісності із силами союзників та адаптацію до складних умов¹⁹.

Окремі держави, в т.ч. Австрія і Німеччина, висловили стурбованість, що розвиток автономних систем зброї може поступово знизити поріг застосування сили і збільшити загрозу війни²⁰. Обидві країни попередили про небезпеки, пов'язані з поширенням і використанням цієї зброї безвідповідальними сторонами (наприклад, терористичними угрупованнями)²¹. Ірландія зауважила, що є потреба розглянути можливе використання автономної зброї і зловживання нею в небойових умовах – наприклад, у правоохоронній діяльності²².

Наступні кроки

Країни-учасниці КНЗ висловлювали різні думки, як рухатися далі. Але більшість делегацій погодилися, що варто глибше розглянути наслідки використання ЛАСЗ.

Як проміжний захід Австрія запропонувала мораторій на випробування та розробку ЛАСЗ. Вона закликала всі держави, що розробляють ЛАСЗ, заморозити наявні програми та закликала тих, хто має намір започаткувати такі розробки, утриматися від цього²³. Іспанія відповіла, що пропозиція мораторію є передчасною без спільного визначення його обсягу і сфер запровадження²⁴. Франція виступила однозначно проти, аргументуючи це тим, що мораторій завадив би дослідженню цивільного застосування автономних систем, оскільки залучені технології мають подвійне використання²⁵. Інші країни-крупні виробники озброєнь з передовими технологіями ЛАСЗ, зокрема Ізраїль і США, утрималися від коментарів з приводу запропонованого мораторію.

Німеччина підкреслила, що міжнародна спільнота має досягти спільного розуміння важливості збереження контролю людини над прийняттям рішень про вбивство інших людей²⁶. У цьому зв'язку Велика Британія і Франція підкреслили доречність і важливість подальшого обговорення в рамках КНЗ²⁷.

¹⁹ Hagerott, M., 'Lethal autonomous weapons systems (LAWS): offering a framework and suggestions', CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Session on operational and military aspects, Geneva, 15 May 2014.

²⁰ Austria, 'General debate, statement by Austria', CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014; Germany, 'General statement by Germany', CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014.

²¹ Austria (посилання 20); Biontino (посилання 13).

²² Ireland, 'Irish general statement at the CCW informal consultations on lethal autonomous weapons', CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014.

²³ Austria (посилання 13).

²⁴ Spain, 'Intervención de la delegación Española', CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 13 May 2014.

²⁵ France (посилання 5).

²⁶ Germany (посилання 20).

²⁷ France (посилання 5); UK, 'United Kingdom statement to the CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapon Systems', CCW Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, Geneva, 16 May 2014.

Зустріч сторін-учасниць КНЗ у листопаді

Сторони-учасниці КНЗ на зустрічі в Женеві в листопаді 2014р. схвально сприйняли доповідь, підготовлену за результатами неофіційної зустрічі експертів з питань ЛАСЗ. Більшість делегацій підтвердили необхідність глибшої дискусії²⁸. Наочним винятком була Росія, яка висловила серйозні сумніви в “доречності подальшого обговорення цієї теми”²⁹.

Франція висловила побажання продовжити обговорення юридичних і технічних питань, підкресливши важливість прояснення поняття “автономність”³⁰. Нідерланди підкреслили цінність подальшого вивчення концепції “визначального контролю людини” над процесом наведення на ціль³¹. З іншого боку, Сьєрра-Леоне закликала глибше розглянути аспекти прав людини та рекомендувала державам-учасницям КНЗ подумати про запровадження спільного форуму з питань роззброєння і прав людини як одного з напрямів подальших дій³².

Ізраїль, який не виступав на зустрічі експертів у травні 2014р., вітав продовження дебатів, заявивши, що серйозну правову дискусію не можна зводити до “загальних, категоричних, прямолінійних заяв . . . Легітимність кожної системи слід розглядати окремо”³³. Індія висловила бажання зберегти широкий характер дискусії, підкресливши, що консенсусу стосовно головних термінів досі немає³⁴.

Країни-учасниці КНЗ домовилися продовжити у 2015р. діалог про підходи до ЛАСЗ. Вони погодилися провести у квітні 2015р. п’ятиденну неофіційну зустріч експертів, яка має сприяти спільному розумінню ключових технічних, етичних і юридичних питань³⁵. Утім, нинішній стан обговорень показує, що у 2015р. країни-учасниці навряд чи вироблять будь-яку змістовну угоду про міжнародний контроль над озброєннями чи правові заходи стосовно ЛАСЗ.

²⁸ В обговоренні ЛАСЗ взяли участь регіональні та національні делегації Австрії, Хорватії, Куби, ЄС, Франції, Індії, Ірландії, Ізраїлю, Японії, Південної Кореї, Нідерландів, Росії, Сьєрра-Леоне, Іспанії, Швеції, Швейцарії. Брала участь також делегації від НУО: *Human Rights Watch*, *International Committee for Robot Arms Control (ICRAC)*, *United Nations Institute for Disarmament Research (UNIDIR)*. Документи, використані як основа для обговорення в наступних підрозділах, див. на сайті штаб-квартири ООН у Женеві: <[http://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/700BD7373A1FE2BCC12573CF005AFC00?OpenDocument](http://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/700BD7373A1FE2BCC12573CF005AFC00?OpenDocument)>.

²⁹ Statement by the Russian Federation, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW, Geneva, 13 Nov. 2014.

³⁰ Statement by France, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW, Geneva, 13 Nov. 2014.

³¹ Statement by the Netherlands, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW, Geneva, 13 Nov. 2014.

³² Statement by Sierra Leone, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW, Geneva, 13 Nov. 2014.

³³ Statement by Israel, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW, Geneva, 13 Nov. 2014.

³⁴ Statement by India, Meeting of the High Contracting Parties to the CCW, Geneva, 13 Nov. 2014.

³⁵ United Nations Office at Geneva, ‘2015 Meeting of Experts on LAWS’, [n.d.], <[http://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/6CE049BE22EC75A2C1257C8D00513E26?OpenDocument](http://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/6CE049BE22EC75A2C1257C8D00513E26?OpenDocument)>.

Конвенція про касетні боєприпаси

Завданням Конвенції 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) є заборона застосування, виробництва, передачі і зберігання касетних боєприпасів, що завдають неприйнятною шкоди цивільним, і створити систему співробітництва та допомоги, яка забезпечить належні захист і реабілітацію жертв, розмінування, інформування про зменшення ризиків і знищення запасів мін³⁶. У 2014р. ККБ ратифікована чотирма державами: Белізом, Гайаною, Гвінеєю і Республікою Конго, довівши загальну кількість держав-учасниць, станом на січень 2015р., до 89. Ще 27 держав підписали, але не ратифікували Конвенцію³⁷. До 2014р. Беліз залишався останньою державою Центральної Америки, яка не приєдналася до ККБ. Після приєднання Белізу Центральна Америка стала першим субрегіоном, вільним від касетних боєприпасів³⁸. У жодній з чотирьох нових держав-учасниць касетні боєприпаси не застосовувалися, і невідомо, чи використовували або виробляли вони таку зброю в минулому. Крім Гвінеї, яка нібито отримала у 2000р. касетні боєприпаси від Молдови, жодна з цих держав не має запасів касетних боєприпасів³⁹. Крім того, всі чотири держави навряд чи суттєво допоможуть іншим виконати свої зобов'язання, принаймні в середньостроковій перспективі. ККБ накладає небагато прямих зобов'язань на нові держави-учасниці. Хоча до ККБ продовжують приєднуватися нові держави, всі головні виробники та користувачі касетних боєприпасів досі не охоплені Конвенцією.

У 2014р. тривало знищення касетних боєприпасів із запасів держав-учасниць ККБ. У березні 2014р. знищення своїх запасів касетних боєприпасів завершила Данія⁴⁰.

Використання касетних боєприпасів у 2014р. було підтверджене у Південному Судані, Сирії та Україні. Жодна з трьох держав не є учасником ККБ. У Сирії організація *Human Rights Watch* повідомила про використання

³⁶ Convention on Cluster Munitions (CCM), opened for signature 3 Dec. 2008, entered into force 1 Aug. 2010, <<http://treaties.un.org/Pages/CTCTreaties.aspx?id=26>>. Стислий виклад та окремі подробиці ККБ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

³⁷ Беліз і Гайана не підписували ККБ до ратифікації. Палестина приєдналася до ККБ 2 січня 2015р. Див.: <<http://www.clusterconvention.org/files/2015/01/Palestine.pdf>>; United Nations Office at Geneva, 'Signatories and ratifying states', <<http://www.unog.ch/80256EE600585943/%28httpPages%29/67DC5063EB530E02C12574F8002E9E49?OpenDocument>>.

³⁸ Cluster Munition Coalition, 'Belize accession completes cluster bomb-free Central America', 2 Sep. 2014, <<http://www.stopclustermunitions.org/en-gb/media/news/2014/belize-accession-completes-cluster-bomb-free-central-america.aspx>>.

³⁹ Про застосування, виробництво, передачу і зберігання касетних боєприпасів в кожній з чотирьох держав див.: International Campaign to Ban Landmines, 'Country profiles', <http://www.the-monitor.org/index.php/cp/display/region_profiles>. Докладніше про запаси касетних боєприпасів у Гвінеї див.: International Campaign to Ban Landmines, 'Guinea ratifies global cluster bomb ban', 22 Oct. 2014, <<http://www.stopclustermunitions.org/en-gb/media/news/2014/guinea-ratifies-global-cluster-bomb-ban.aspx>>.

⁴⁰ Danish Ministry of Foreign Affairs, 'Denmark leads global disarmament, destroys cluster munitions', Press release, 20 Mar. 2014, <<http://um.dk/en/news/newsdisplaypage/?newsID=7ABB4C60-A861-49C1-B727-76FDBC4EDA09>>. Іншою важливою подією в цій сфері стало завершення знищення своїх запасів Македонією у жовтні 2013р.. Див.: Convention on Cluster Munitions, 'Macedonia completes stockpile destruction', 5 Nov. 2013, <<http://www.clusterconvention.org/category/news/page/3/>>.

касетних боєприпасів сирійським Урядом у першій половині 2014р. За повідомленнями, від касетних боєприпасів загинули сотні цивільних, у т.ч. в м.Кафр Зіта (провінція Хама) 12-13 лютого 2014р. і в м.Манбідж (провінція Алеппо) 21 серпня 2014р.⁴¹ Із середини 2012р. сили сирійського Уряду широко використовували касетні боєприпаси по всій території країни, що у 2012-2013рр. спричинило не менше 1 584 жертв від самих боєприпасів та їх бойових елементів, що не вибухнули⁴². Майже всі ідентифіковані жертви були цивільними. В серпні 2014р. офіційні представники курдів видали першу доповідь про використання касетних боєприпасів силами Ісламської Держави (ІД). Є докази застосування ІД касетних боєприпасів по наземних цілях принаймні в одному місці на півночі Сирії 12 липня та 14 серпня 2014р.⁴³ Всього в Сирії з 2012р. було зафіксовано використання семи типів касетних боєприпасів, шість з яких виготовлені в Росії та один – у Єгипті. Інформації про те, як сили сирійського Уряду чи ІД отримали доступ до цієї зброї, немає⁴⁴.

На сході України, де спалахнув збройний конфлікт між українським Урядом і проросійськими сепаратистами, *Human Rights Watch* у минулому році задокументував 12 випадків використання касетних боєприпасів в різних місцях. Від ударів загинули принаймні шість осіб, у т.ч. співробітник МКЧХ. За даними *Human Rights Watch*, є явні докази, що ряд ударів з використанням касетних боєприпасів здійснили українські урядові сили, в т.ч. по центру Донецька на початку жовтня 2014р. Інші докази, зібрані незалежною організацією, свідчать, що сили проросійських сепаратистів також використовували у конфлікті касетні боєприпаси. Український Уряд не заперечував, але й не визнавав використання касетних боєприпасів у триваючому конфлікті⁴⁵.

⁴¹ Human Rights Watch, 'Syria: new deadly cluster munition attacks powerful rocket attacks cause casualties, long-term danger', 19 Feb. 2014, <<http://www.hrw.org/news/2014/02/18/syria-new-deadly-cluster-munition-attacks>>; Human Rights Watch, 'Syria: evidence of Islamic State cluster munition use, continued government use as well', 1 Sep. 2014, <<http://www.hrw.org/news/2014/09/01/syria-evidence-islamic-state-cluster-munition-use>>.

⁴² International Campaign to Ban Landmines, *Cluster Munitions Monitor 2014* (International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition: Geneva, Aug. 2014), pp.1, 5; International Campaign to Ban Landmines, 'Syria casualties and victim assistance', 20 Dec. 2014, <http://www.themonitor.org/index.php/cp/display/region_profiles/theme/3907>.

⁴³ Human Rights Watch, 'Syria: evidence of Islamic State cluster munition use, continued government use as well' (посилання 41).

⁴⁴ Human Rights Watch, 'Syria: new deadly cluster munition attacks powerful rocket attacks cause casualties, long-term danger' (посилання 41).

⁴⁵ Human Rights Watch, 'Ukraine: widespread use of cluster munitions, government responsible for cluster attacks on Donetsk', 20 Oct. 2014, <<http://www.hrw.org/news/2014/10/20/ukraine-widespread-use-cluster-munitions>>; Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 'Report on the human rights situation in Ukraine', 15 Nov. 2014, <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/OHCHR_seventh_reportUkraine20.11.14.pdf>; 'Russia calls on West to convince Kiev to stop using cluster bombs: foreign ministry', Sputnik News, 23 Oct. 2014, <<http://sputniknews.com/world/20141023/194486450.html>>. [Від редакції україномовного видання Щорічника СІПРІ: HRW не побачила або не вважала за потрібне побачити офіційні відповіді Ради національної безпеки і оборони та Міністерства оборони України про те, що Збройні Сили України не застосовували касетні боєприпаси в конфлікті. Див., наприклад: РНБО показав докази використання касетних боєприпасів – Дзеркало тижня, 22 жовтня 2014р., <http://dt.ua/UKRAINE/opriyudneno-dokazi-vikoristannya-rosiyskih-smerchiv-v-donbasi-154518_.html>]. Докладніше про кризу в Україні див. розділ 3 цього видання.

Місія ООН у Південному Судані повідомила про використання касетних боєприпасів у Південному Судані на початку 2014р.⁴⁶ Служба ООН з розмінування (*UN Mine Action Service, UNMAS*) знайшла уламки касетних боєприпасів у південному штаті Джонгей, в районі, де раніше не спостерігалося застосування касетних боєприпасів, але де у грудні 2013р. спалахнули запеклі бої. Жодна сторона конфлікту не визнала своєї відповідальності. За даними *UNMAS*, на місці знайшли уламки принаймні восьми касетних бомб *RBK-250-275*, які скидаються з літаків або вертольотів⁴⁷. Кожна така касетна бомба містить, як правило, 147 протипіхотних осколкових мінібомб *AO-1Sch*. Ці касетні бомби використовують проти піхоти та легкої техніки, зокрема автомобілів. Відомо, що Росія в минулому виробляла та експортувала такі бомби, хоча останнім часом про продаж такої зброї не повідомлялося⁴⁸. І Народний рух/армія визволення Судану (*Sudan People's Liberation Movement/Army*), і Народні сили оборони Уганди (*Uganda People's Defence Force*), що підтримують сили Південного Судану, мають авіацію для доставки авіаційних касетних боєприпасів виявленого типу. Вважається, що сили опозиції не мають засобів доставки цих бомб⁴⁹. У минулому *Human Rights Watch* і *Cluster Munition Monitor* повідомляли, що Уганда має запаси касетних боєприпасів⁵⁰. Уганда підписала ККБ і заперечує будь-яку участь у використанні касетних боєприпасів.

Конвенція про протипіхотні міни

Конвенція про протипіхотні міни (Конвенція про ППМ, *Anti-Personnel Mines Convention*), зокрема забороняє застосування, розробку, виробництво та передачу ППМ⁵¹. Конвенція демонструє помітні успіхи в розмінуванні територій і зменшенні жертв. Організація *Landmine Monitor* повідомила про зменшення у 2012-2013рр. числа жертв на 24%⁵². У 2014р. Конвенцію про ППМ ратифікував Оман, після чого загальна кількість країн-учасниць, станом на початок 2015р., дорівнює 162⁵³.

⁴⁶ Simuusa, W.C., Statement by the President of the Fourth Meeting of States Parties CCM condemning use of cluster munitions in South Sudan, 14 Feb. 2014, <<http://www.clusterconvention.org/files/2014/02/Message-President-4MSP-use-cluster-munitions-in-South-Sudan.pdf>>.

⁴⁷ Human Rights Watch, 'South Sudan: investigate new cluster bomb use, identify those responsible for using banned weapons', 15 Feb. 2014, <<http://www.hrw.org/news/2014/02/14/south-sudan-investigate-new-cluster-bomb-use>>.

⁴⁸ Collective Awareness to Unexploded Ordnance (CAT-UXO), <<http://www.cat-uxo.com/#/ao-1sch-submunition/4572104487>>.

⁴⁹ Human Rights Watch (посилання 47).

⁵⁰ International Campaign to Ban Landmines, 'Uganda: Cluster Munition Ban Policy', 21 Oct. 2010, footnote 7, <http://www.the-monitor.org/index.php/cp/display/region_profiles/theme/585#_ftnref7>.

⁵¹ Стислий виклад та окремі подробиці Конвенції про ППМ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁵² International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor 2014* (International Campaign to Ban Landmines-Cluster Munition Coalition: Geneva, Dec. 2014), p.2.

⁵³ United Nations Office at Geneva, 'States parties and signatories', [n.d.], <<http://www.unog.ch/80256EE600585943/%28httpPages%29/6E65F97C9D695724C12571C0003D09EF?OpenDocument>>.

Третя конференція з огляду Конвенції про ППМ в Мапуту (Мозамбик, червень 2014р.) була присвячена 15 річниці першої зустрічі держав-учасниць у тому ж місті в 1999р. Мозамбик, який раніше дуже потерпав від ППМ, і де розмінування мало завершитися до кінця 2014р., є прикладом видатних успіхів Конвенції упродовж відносно нетривалого періоду⁵⁴. Наприкінці конференції держави-учасниці схвалили переглянута Мапутську Декларацію. В новій Декларації держави-учасниці зобов'язались до 2025р. “якнайповніше” виконати мету – світ без мін⁵⁵.

У 2014р. США – одна з держав, що не є стороною Конвенції про ППМ – зробили дві заяви, що засвідчили зміну політики цієї країни стосовно Конвенції. На третій Оглядовій конференції в червні США оголосили, що більше не вироблятимуть і не куплятимуть ППМ⁵⁶. У вересні Держдепартамент США заявив, що держава утримається від використання ППМ за межами Корейського півострова⁵⁷. Хоча США не ратифікували Конвенцію про ППМ (що наразі буде дуже важко зробити через слабку підтримку Адміністрації Президента Б.Обами в Конгресі), вони явно намагаються дистанціюватися від відомих користувачів ППМ шляхом узгодження національної практики з Конвенцією про ППМ.

Водночас були заяви про те, що державні суб'єкти в Сирії, М'янмі і спірному регіоні Нагірного Карабаху (не є сторонами Конвенції про ППМ) використовували у 2014р. наземні міни. В Афганістані, Колумбії, Лівії, М'янмі, Пакистані, Сирії та Ємені недержавні суб'єкти використовували ППМ або “саморобні вибухові пристрої, що активуються жертвою”⁵⁸. У 2014р. Український Уряд звинуватив Росію у використанні ППМ в Україні вздовж кордону з анексованим півостровом Крим. Уряд України також звинуватив збройні сили Росії у викраденні 605 ППМ з військового сховища у Криму, де вони зберігалися для навчальних цілей. Україна досі має труднощі з дотриманням термінів знищення ППМ згідно Конвенцією; Росія до Конвенції не приєдналася⁵⁹.

⁵⁴ National Demining Institute, ‘Mine clearance progress’, [n.d.], <<http://www.ind.gov.mz/en/ourwork/progress.html>>.

⁵⁵ APM Convention, Third Review Conference, ‘Maputo+15 declaration of the states parties to the Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction’, 27 June 2014, <<http://www.maputoreviewconference.org/documents/>>.

⁵⁶ White House, ‘Statement by NSC spokesperson Caitlin Hayden on U.S. anti-personnel landmine Policy’, Press release, 27 June 2014, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/06/27/statement-nsc-spokesperson-caitlin-hayden-us-anti-personnel-landmine-pol>>.

⁵⁷ US Department of State, ‘U.S. landmine policy’, Press statement, 23 Sep. 2014, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/09/231995.htm>>.

⁵⁸ International Campaign to Ban Landmines (посилання 52), p.1.

⁵⁹ Statement by Permanent Mission of Ukraine to the United Nations Office and other International Organizations in Geneva, no.151/017, APM Convention, Third Review Conference, p.3, <<http://www.maputoreviewconference.org/fileadmin/APMBC-RC3/3RC-Ukraine-information.pdf>>. Докладніше про кризу в Україні див. розділ 3 цього видання.

II. Заходи контролю над стрілецькою зброєю

МАРК БРОМЛІ, ЛІНА ГРІП

Від 1990-х років було розроблено ряд юридично обов'язкових і добровільних заходів, які мали вдосконалити стандарти у виробництві, торгівлі, зберіганні, використанні і знешкодженні стрілецької зброї. Ці міжнародні, регіональні та багатосторонні інструменти – значною мірою фрагментовані та розподілені за категоріями, – складають режим контролю над стрілецькою зброєю.

У 1990-х роках була спроба виокремити дві категорії заходів контролю: заходи для процесів попередження, врегулювання і розв'язання конфліктів; заходи, що зосереджуються на злочинності, правоохоронній діяльності та громадській безпеці. В дебатах про контроль над зброєю у конфліктах вживався термін “стрілецька зброя”, а в обговореннях питань зміцнення правоохоронної діяльності та громадської безпеки, – “вогнепальна зброя”¹. Це мало відокремити питання міжнародного миру та безпеки від питань, які вважалися внутрішньою справою і мали залишатися в компетенції національних властей. При цьому, спротив будь-яким угодам з контролю над стрілецькою зброєю, які могли вплинути на національні закони стосовно володіння зброєю, був особливо сильним у США². Були й технічні аспекти такої вибірковості, а також відмінності в тому, яку зброю охоплює кожна система контролю. Але вони значною мірою перетинались, а деякі види зброї падали під обидві системи (див. нижче).

У 2001р. ООН ухвалила два окремі інструменти.

1. Програму дій ООН із запобігання, боротьби та викорінення незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легкими озброєннями в усіх їх аспектах (*UN Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, UN POA*) – як окремий міжнародний інструмент під егідою Першого комітету Генеральної асамблеї³.

2. Протокол стосовно протидії незаконному виробництву та передачі вогнепальної зброї, її частин, компонентів і боєприпасів (Протокол ООН стосовно вогнепальної зброї, *Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, UN Firearms Protocol*), ухвалений під час переговорів під егідою Економічної і соціальної ради ООН (*UN Economic and Social Council, ECOSOC*) та її Комісії з питань попередження злочинності та кримінального судочинства (*Commission on Crime Prevention and Criminal Justice*) – як доповнення

¹ United Nations, ‘Report of the panel of governmental experts on small arms’, A/52/298, 27 Aug. 1997.

² Stohl, R., ‘United States weakens outcome of UN small arms and light weapons’, *Arms Control Today*, 1 Sep. 2001.

³ United Nations, Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects (UN POA), A/CONF.192/15, 20 July 2001.

до Конвенції ООН з протидії транснаціональній організованій злочинності (*UN Convention against Transnational Organized Crime, UNTOC*) 2000р.⁴

UN POA є політично зобов'язуючим документом для всіх держав-учасниць ООН, тоді як *UN Firearms Protocol* є юридично зобов'язуючим, але лише для держав, що є його сторонами. Ці інструменти є різними за спрямованістю та деталізацією: останній більш детально визначає головні національні зобов'язання. Але обидва інструменти заохочують країни мати ефективні системи маркування, обліку та контролю над поставками, а також обмінюватись інформацією про незаконне виробництво і продаж стрілецької зброї.

Спроба розрізнити “стрілецьку” та “вогнепальну” зброю знайшла підтримку в інших міжнародних і регіональних складових режиму контролю над стрілецькою зброєю. Так, були розроблені окремі інструменти зі спрощення відстеження незаконної стрілецької і вогнепальної зброї⁵. Більш того, ЄС продовжує використовувати два паралельні підходи, за яких вогнепальна зброя (нею вважається законна зброя, якою користуються цивільні) і стрілецька зброя (військові зразки) підлягають різному політико-правовому регулюванню. Попри те, що прозорість і взаємодія правоохоронців у рамках ЄС з питань вогнепальної зброї зростають, держави-члени зберігають за собою виключні повноваження з контролю над стрілецькою зброєю⁶. Однак на практиці розрізнення інструментів за видами зброї застосувати важко.

По-перше, немає термінологічної чіткості – яка зброя підпадає під кожен набір інструментів, оскільки технічне визначення “вогнепальної зброї” охоплює всю стрілецьку зброю і деякі легкі озброєння⁷. Деякі інструменти ООН і регіональні інструменти визначають стрілецьку зброю як таку, що “вироблена під військові вимоги”⁸. Але немає міжнародних угод, які

⁴ United Nations General Assembly Resolution 55/255 of 31 May 2001, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (UN Firearms Protocol), adopted 31 May 2001, entered into force 3 July 2005, *United Nations Treaty Series*, vol.2326 (2007). Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (*UNTOC*) ухвалена Резолюцією Генеральної асамблеї ООН 55/25 15 листопада 2000р.

⁵ UN General Assembly Decision 60/519, International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons (International Tracing Instrument, ITI), 8 Dec. 2005; Interpol, ‘Illicit arms records and tracing management system (iARMS)’, [n.d.], <<http://www.interpol.int/Crime-areas/Firearms/INTERPOL-Illicit-Arms-Records-and-tracing-Management-System-iARMS/What-is-firearm-tracing>>.

⁶ European Commission, ‘Migration and Home Affairs, policies, trafficking in firearms’, [n.d.], <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/trafficking-in-firearms/index_en.htm>; European External Action Service, ‘The fight against excessive accumulation and illicit trafficking of SALW and their ammunition’, [n.d.], <http://eeas.europa.eu/non-proliferation-and-disarmament/conventional_weapons/salw/index_en.htm>.

⁷ До “стрілецької зброї” належать револьвери та самозарядні пістолети, гвинтівки та карабіни, пістолети-кулемети та автомати. Див.: United Nations (посилання 1), para.26. До “вогнепальної зброї” належить “будь-яка переносна ствольна зброя, яка виштовхує, призначена для виштовхування або може бути легко перероблена для виштовхування набою, кулі чи снаряду під дією вибухової речовини”. Див.: UN Firearms Protocol (посилання 4), Article 3(a).

⁸ Council of the European Union, ‘Council Joint Action of 12 July 2002 on the European Union’s contribution to combating the destabilizing accumulation and spread of small arms and light weapons and repealing Joint Action 1999/34/CFSP’, *Official Journal of the European Communities*, L191, 19 July 2002.

пояснюють, що це означає, і держави по-різному відокремлюють військову та цивільну зброю. Крім того, технічні характеристики зброї можуть змінюватись упродовж її життєвого циклу (і такі зміни можуть підвищувати її летальність), або можуть змінюватися первісно визначені кінцеве призначення та кінцевий користувач зброї.

По-друге, відокремлення використання зброї у конфліктах і в злочинних цілях може бути суб'єктивним і складним. Починаючи з 1990-х років, зміни в безпековій ситуації дедалі більше розмивають межі між конфліктом, злочинном і тероризмом.

Як наслідок, зобов'язання, що містяться в *UN POA* та *UN Firearms Protocol*, а також у пов'язаних з ними програмах їх поширення і зміцнення спроможностей, можуть перетинатися, створюючи проблему непотрібного дублювання⁹. Були спроби усунути цей поділ і зв'язати ці два інструменти. Наприклад, у підсумковому документі Оглядової конференції *UN POA* 2012р. підкреслена потреба координації зусиль з виконання *UN POA* та *UN Firearms Protocol*¹⁰. Проте, неясно, чи втілено це в конкретні дії¹¹. Картину може ще більше ускладнити набуття чинності Договором про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*) у грудні 2014р., який також містить положення про (а) контроль над поставками та поводження із запасами стрілецької зброї; (б) розробку відповідних програм допомоги та оцінки¹².

Далі в цьому підрозділі міститься огляд останніх подій, пов'язаних з *UN POA* та *UN Firearms Protocol*, з аналізом їх збігу та розбіжностей, а також спільних проблем у підтриманні інтересів держав і неурядових організацій (НУО) та у створенні ефективних механізмів оцінки імплементації на національному рівні.

Програма дій ООН

UN POA є планом міжнародних, регіональних і національних заходів з проти-дії незаконній торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО, *small arms and light weapons, SALW*). Її зобов'язання охоплюють усі аспекти законних виробництва, торгівлі, зберігання, використання та знешкодження СЗЛО. Як і інші договори та конвенції з питань стрілецької зброї, *UN POA* не має механізму верифікації. Вона пропонує країнам "оприлюднювати" відповідні національні закони, правила та процедури та рекомендує здійснювати обмін інформацією між урядами з метою

⁹ McClay, J., 'Beyond stalemate: action and advocacy in the UN small arms process', eds P.Batchelor, and K.M.Kenkel, *Controlling Small Arms: Consolidation, Innovation and Relevance in Research and Policy* (Routledge: London, 2013), pp.286-301.

¹⁰ United Nations, General Assembly, 'Report of the United Nations conference to review progress made in the implementation of the programme of action to prevent, combat and eradicate the illicit trade in small arms and light weapons in all its aspects', A/CONF.192/2012/RC/4, 18 Sep. 2012.

¹¹ McClay (посилання 9).

¹² Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ, *Arms Trade Treaty, ATT*), відкритий для підписання 3 червня 2013р., набув чинності 24 грудня 2014р., <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XXVI-8&chapter=26&lang=en>. Переговори з питань ДТЗ перебували у віданні Першого комітету Генеральної асамблеї ООН з питань роззброєння. Однак зміст ДТЗ стосується переважно питань контролю над торгівлею звичайною зброєю. Тому події, пов'язані з ДТЗ, розглядаються у контексті контролю над озброєннями в підрозділ I розділу 14 цього видання.

сприяння протидії незаконній торгівлі СЗЛО¹³. Програма також заохочує держави добровільно надавати національні звіти про виконання *UN POA* з інформацією про національний контроль над поставками та посередництвом, про перехоплення, маршрути та засоби контрабанди¹⁴. Кожні два роки держави-учасниці *UN POA* збираються на оглядові зустрічі (*Biennial Meeting of States to Consider Implementation of the UN POA*). Оглядові конференції вже відбулися у 2006 і 2012рр.; Третя оглядова конференція запланована на 2018р. Крім того, ООН розробила комплекс Міжнародних стандартів контролю над стрілецькою зброєю (*International Small Arms Control Standards*), які допоможуть державам імплементувати *UN POA*, інші міжнародні та регіональні інструменти з питань СЗЛО¹⁵.

У 2006р. *UN POA* стикнулася з проблемами, коли країни-учасниці ООН не змогли узгодити підсумковий документ Першої оглядової конференції, переважно через розбіжності в питанні – чи слід і як саме вносити до нього положення про володіння зброєю цивільними та її передачу недержавним суб'єктам¹⁶. Наступними роками увага урядів і НУО до *UN POA* зменшилася через переорієнтацію ресурсів на імплементацию ДТЗ. Водночас, держави започаткували зустрічі урядових експертів (ЗУЕ, *meetings of governmental experts, MGEs*) для фахового обговорення конкретних питань, і у 2012р. Оглядова конференція пройшла досить успішно.

Перша ЗУЕ відбулась у 2011р. і зосередилася на ефективних заходах маркування, обліку виробництва та передач, а також на відстеженні незаконного обігу зброї. Друга ЗУЕ запланована на 1-5 червня 2015р.¹⁷ За цим стоїть намагання оминати більш спірні питання та переорієнтувати *UN POA* на кілька обраних питань СЗЛО, де простір для урядової співпраці є найбільшим. Підсумковий документ Оглядової зустрічі *UN POA* 2014р. був ухвалений консенсусом і зосереджувався на поводженні із запасами зброї і “впливі нових технологій на виробництво, розробку і зберігання зброї”¹⁸. Утім, порівняно з попередніми роками, загальна участь в *UN POA* скоротилася, а рівень і якість національної звітності суттєво зменшилися. У 2014р. всього 76 держав надали звіти про виконання Програми, проти 111 у 2010р.¹⁹ Крім того, НУО продовжують виступати за посилення цього інструменту, зокрема, шляхом введення додаткових формальних засобів вимірювання та оцінки виконання *UN POA* на національному рівні²⁰.

¹³ UN POA (посилання 3), para. II.23.

¹⁴ UN POA (посилання 3), para. II.33.

¹⁵ Докладніше про Міжнародні стандарти контролю над стрілецькою зброєю див.: <<http://www.smallarmsstandards.org>>.

¹⁶ Taylor, M.E., ‘UN small arms conference deadlocks’, *Arms Control Today*, 1 Sep. 2006, pp.46-47.

¹⁷ Programme of Action on small arms and light weapons, Open-ended Meeting of Government Experts, New York, 9-13 May 2011, <<http://www.poa-iss.org/MGE/>>.

¹⁸ Fifth Biennial Meeting of States to Consider Implementation of the POA, <<http://www.un-arm.org/BMS5/>>.

¹⁹ Докладніше див.: UN POA Implementation Support System, <<http://www.poa-iss.org/Poa/poa.aspx>>.

²⁰ Mack, D., *An Assessment of the POA (Or, Why We Are Not in New York)*, Reaching Critical Will, Women’s International League for Peace and Freedom (WILPF), Briefing paper (WILPF: New York, June 2014).

Протокол ООН стосовно вогнепальної зброї

UN Firearms Protocol (далі Протокол ООН) є підґрунтям для державного контролю та регулювання у сферах законного обігу зброї, запобігання її потраплянню на чорний ринок, спрощення розслідувань і судових переслідувань без шкоди для законних поставок. До 2014р. і набуття чинності ДТЗ це була єдина світова юридично зобов'язуюча конвенція зі стрілецької зброї. На цей час Протокол ООН підписали 164 сторони, його учасницями є 112 держав²¹. Як і інші договори та конвенції з питань стрілецької зброї, Протокол ООН не має механізму верифікації. Держави кожні два роки збираються на конференцію держав-учасниць. Діє також міжурядова Робоча група з питань вогнепальної зброї (РГВЗ, *Working Group on Firearms*) з відкритим мандатом, яка може давати рекомендації для конференцій держав-учасниць і секретаріату. Секретаріат – підрозділ підтримки імплементації у складі відділу з організованої злочинності та контрабанди (*Implementation Support Section of the Organized Crime and Trafficking Branch*) Офісу ООН з питань наркотиків і злочинності (*UN Office of Drugs and Crime*) – запровадив у 2011р. Глобальну програму з питань вогнепальної зброї (*Global Firearms Programme*) для допомоги державам-учасницям у виконанні *UN Firearms Protocol*. Програма розробила спеціалізовані навчальні курси для фахівців кримінального судочинства, а також інструменти законодавчої і технічної допомоги, в т.ч. настанову для законодавчих органів з виконання Протоколу ООН на національному рівні. Програма залежить від добровільних внесків, її головний донор – ЄС²².

Стаття 32 *UNTOC* вимагає від держав створити механізм огляду виконання *UNTOC*, включно з *UN Firearms Protocol*²³. У 2008р. Аргентина та Норвегія ініціювали міжсесійну роботу з питань механізму огляду, а Мексика провела наступні переговори стосовно його створення²⁴. Досягнення домовленості про механізм огляду було головним питанням на сьомій сесії Конференції учасників *UNTOC* у Відні в жовтні 2014р. Запропонований механізм мав би забезпечити п'ятирічний цикл огляду виконання *UNTOC* усіма державами-учасницями. Проте, держави-учасниці знову не домовилися про запровадження цього механізму. Невирішеними питаннями залишаються засоби фінансування механізму та рівень залучення громадянського суспільства до процесу огляду²⁵. Натомість, держави-учасниці домовились і далі працювати над механізмом огляду, проводячи зустрічі в Робочій групі з міжнародної співпраці (*Working Group on International Cooperation*) та Робочій

²¹ UN Firearms Protocol (посилання 4).

²² United Nations Office of Drugs and Crime, Global Firearms Programme, <<http://www.unodc.org/unodc/en/firearms-protocol/gfp.html>>.

²³ UNTOC (посилання 4), Article 32.3(d).

²⁴ Global Alliance Against Traffic in Women, 'Four years of negotiations and still no review mechanism: the best outcome?', Oct. 2012, <<http://www.gaatw.org/events-and-news/204-latest-news/712-four-years-of-negotiations-and-still-no-review-mechanism-the-best-outcome>>.

²⁵ Global Initiative Against Transnational Organized Crime, '2014: a marker of the effectiveness UNTOC', [n.d.], <<http://www.globalinitiative.net/untoc2014/>>; Italy, 'Food for thought on the establishment of a mechanism to review the implementation of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto', CTOC/COP/2014/CRP.3, 26 Sep. 2014, p.2.

групі урядових експертів з технічної допомоги (*Working Group of Government Experts on Technical Assistance*). А поки що держави вирішили продовжувати користуватися для огляду виконання Протоколу ООН програмними засобами самооцінки, розробленими в рамках Глобальної програми з питань вогнепальної зброї²⁶. На жаль, шість років обговорення механізму огляду відвернули увагу від фактичного виконання національних зобов'язань.

Висновки

Останніми роками *UN POA* та *UN Firearms Protocol* піддавалися критиці через брак інформації, необхідної для достовірної оцінки рівня їх виконання державами. Крім того, обидва інструменти зазнали зменшення участі держав і НУО в контексті обговорення та ратифікації ДТЗ. Попри очевидне перетинання сфер застосування цих двох інструментів, спроби налагодити прямі зв'язки між ними поки що не дали помітних результатів. Утім, це не стало нездоланною перешкодою для конкретних дій в галузі стрілецької і вогнепальної зброї, особливо на регіональному рівні. Розроблені ряд регіональних інструментів – насамперед в Африці та Латинській Америці, – які фактично не розрізняють стрілецьку та вогнепальну зброю, пропонуючи уніфіковані інструменти контролю²⁷. НУО та регіональні організації також реалізують програми, що оминають розрізнення сфер контролю, займаючись натомість такими практичними питаннями, як поводження із запасами зброї і знешкодження її надлишків²⁸. Тому, за умов схвального ставлення до кращої координації заходів контролю над стрілецькою і вогнепальною зброєю на міжнародному рівні, брак такої координації може бути подоланий.

²⁶ Austria, France, Italy and Mexico, 'Strengthening the implementation of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto', Revised draft resolution, Conference of the Parties to the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, CTOC/COP/2014/L.4/Rev.2, 10 Oct. 2014. Докладніше про діяльність робочих груп див.: <<http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/working-groups.html>>.

²⁷ Наприклад, визначення "стрілецької зброї" в Конвенції *ECOWAS* (*Economic Community of West African States*) з питань СЗЛЮ, боєприпасів та інших супутніх матеріалів 2006р. охоплює і вогнепальну зброю. Докладніше про Конвенцію *ECOWAS* див. підрозділ II додатка А цього видання.

²⁸ South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons (SEESAC), <<http://www.seesac.org>>; UN Regional Centre for Peace, Disarmament and Development in Latin America and the Caribbean, <<http://www.unlirec.org/>>.

III. Заходи зміцнення довіри та безпеки в Європі

ЯН ЕНТОНІ

Події 2014р. засвідчують слабкість підходів до колективної безпеки, вироблених для зменшення ризику нових конфліктів та обмеження наслідків вже триваючих. Конфлікт в Україні підкреслює обмежену ефективність наявних інструментів запобігання конфліктам і врегулювання криз у Європі. Поновлення інтересу до заходів зміцнення довіри та безпеки могло б бути одним із наслідків невдач в Україні.

Європейський режим контролю над озброєннями має як операційні, так і структурні виміри: він визначає правила використання державами збройних сил, а також обмежує розмір і склад цих сил.

Європа має не лише найбільш розвинуту у світі систему контролю над звичайними озброєннями, але й потужну систему заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*). Вироблення європейських заходів зміцнення довіри – а пізніше ЗЗДБ (додалися положення про верифікацію), – було величезним внеском Нарadi з безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ, *Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*), яка 1 січня 1995р. перетворилася на Організацією з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ, *Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE*). ОБСЄ є головною платформою для розробки європейських ЗЗДБ. Віденський документ про заходи зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document on Confidence- and Security- Building Measures*) схвалений у 1990р. і кілька разів переглядався та оновлювався – востаннє суттєво у 2011р.¹ Віденський документ містить великий перелік заходів, які зробили військові справи прозорими та передбачуваними шляхом: (а) щорічних обмінів військової інформацією; (б) обговорення середньо- та довгострокових оборонних планів; (в) демонстрації нових систем зброї, що надходять на озброєння; (г) попереднього повідомлення про великі військові навчання.

Високий рівень дотримання ЗЗДБ, які є переважно політично, а не юридично обов'язковими, став важливим сигналом відданості колективній безпеці. Держави, які мають власні технічні засоби збору інформації про військову діяльність інших держав, тим не менш бачать користь від участі в системі, створеній на європейському рівні.

Режим контролю над озброєннями, створений більшою мірою наприкінці холодної війни, мав мінімізувати ризик втрати європейською державою частини своєї території внаслідок військової агресії. Роль режиму контролю над озброєннями в Європі опинився під особливою увагою з березня 2014р., коли Президент В.Путін підписав закон, який, з точки зору Росії, завершив приєднання Криму до складу Росії². Але, враховуючи загальне погіршення безпекової ситуації в Європі, роль контролю над звичайними озброєннями в європейській безпеці є ширшою.

¹ Віденський документ про заходи зміцнення довіри та безпеки 2011р. див.: <<http://www.osce.org/fsc/86597>>. Стислий виклад та окремі подробиці Віденського документа див. у підрозділі II додатка А цього видання.

² Докладніше про це див. підрозділ I розділу 3 цього видання.

Попереднє повідомлення, спостереження та обмеження військової діяльності

Одним з головних наслідків європейських ЗЗДБ є зменшення ризику сприйняття підготовки збройних сил для навчань як початку наступальної військової операції. Для цього Віденський документ вимагає попередньо повідомляти про деякі види військової діяльності. Зокрема, підлягають повідомленню навчання сухопутних військ – самостійні чи разом з військово-повітряними та військово-морськими силами (ВПС і ВМС) – під єдиним оперативним командуванням, а також залучення збройних сил для морського, вертолітного чи парашутного десантування в зоні ЗЗДБ. Якщо, згідно з повідомленням, військова діяльність перевищує певні пороги чисельності і складу залучених сил, то іншим країнам-учасникам ОБСЄ має бути дозволено спостерігати за нею у спосіб, визначений у Віденському документі.

Визначена у Віденському документі військова діяльність вимагає повідомлення, якщо до неї залучені (а) не менше 9 000 військовослужбовців, включно із силами забезпечення; (б) не менше 250 танків; (в) не менше 500 бойових броньованих машин певних типів; (г) не менше 250 самохідних і буксованих артилерійських систем, мінометів і реактивних систем залпового вогню калібром 100 мм і вище. Повідомленню підлягають також навчання за участі ВПС, у рамках яких планується понад 200 вильотів бойових літаків. Про морське, вертолітне чи парашутне десантування в зоні ЗЗДБ треба повідомляти, якщо в ньому задіяні не менше 3 000 військовослужбовців³. Повідомлення про відповідну військову діяльність має надійти не пізніше 42 днів до її початку, а запрошення для спостереження за такою діяльністю треба надіслати всім країнам-учасникам ОБСЄ, якщо до неї залучено більше (а) 13 тис. військовослужбовців; (б) 300 танків; (в) 500 бойових броньованих машин; (г) 250 самохідних і буксованих артилерійських систем⁴.

Крім запровадження повідомлення і спостереження, Віденський документ обмежує кількість військових заходів, які держава-учасниця може провести та які підлягають повідомленню. Будь-яка держава-учасниця може провести не більше одного заходу за участі понад 40 тис. військовослужбовців, 900 танків, 2 000 бойових броньованих машин та 900 одиниць важкої артилерії упродовж трьох календарних років. Кількість менш масштабних заходів обмежена трьома чи шістьма на рік, залежно від кількісних параметрів і складу військ.

Віденський документ передбачає випадки, коли військова діяльність, що підлягає повідомленню, проводиться без попереднього інформування задіяних військ. Ці “раптові навчання” здійснюються для перевірки готовності військ до негайного виконання наказу. Такі навчання не підпадають під вимогу попереднього повідомлення за 42 дні; повідомлення про раптові навчання, вищі за узгоджений рівень, мають надаватися, коли залучені війська розпочинають таку діяльність.

³ Vienna Document (посилання 1), para.40.1.1.

⁴ Vienna Document (посилання 1), para.47.4.

Останні тенденції військових навчань у Європі

В останні два роки схеми проведення військових навчань НАТО і Росії суттєво змінюються⁵. Щороку проходять як спільні навчання НАТО, так і національні навчання окремих держав-членів, у яких іноді беруть участь збройні сили інших держав. У 2014р., однак, Альянс переглянув календар планових навчань, збільшивши кількість заходів під командуванням НАТО з метою демонстрації здатності діяти разом⁶.

План дій із забезпечення готовності (*Readiness Action Plan*), оголошений на саміті НАТО у вересні 2014р., містить зобов'язання збільшити кількість і різноманіття військових навчань НАТО⁷. План передбачає створення спільного оперативного з'єднання дуже високої готовності (*Very High Readiness Joint Task Force*), яке буде перевірене під час раптових навчань. Загалом, Альянс зобов'язався розробити розширену програму навчань “з підвищеною увагою до підготовки колективної оборони, включно з відпрацюванням всебічного реагування на складні цивільно-військові сценарії”⁸. Керівники НАТО вимагали закласти до сценарію навчань реагування на т.зв. гібридну війну, яку НАТО визначає як напад на країну з використанням “сукупності спеціальних сил, інформаційних кампаній і законспірованих агентів впливу”⁹. Розробники оборонних планів НАТО отримали наказ спланувати на 2015р. одне показове навчання в Італії, Португалії та Іспанії за участі 25 тис. військовослужбовців, а починаючи з 2016р. – “ширшу та більш вимогливу програму навчань”¹⁰.

Від початку 2013р. МО Росії часто проводить масштабні раптові навчання. Раптові навчання за участі сил Центрального та Південного військових округів, проведене в лютому 2013р., було найбільшим з таких навчань за 20 років, а всього у 2013р. їх проведено шість. Цей тренд тривав і у 2014р.: в лютому, квітні, червні, вересні та грудні відбулися раптові навчання з перевірки готовності сил Центрального, Східного та Західного військових округів¹¹.

Російська влада пояснювала ці навчання необхідністю перевірки результатів реформування збройних сил, започаткованого у 2008р. Метою реформ було створення менш чисельних збройних сил, які при цьому здатні набагато

⁵ Ентоні Я. Європейські дебати та дискусії з питань контролю над звичайними озброєннями – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ IV розділу 9.

⁶ Bell, R., Senior Adviser, US Mission to NATO, ‘Media roundtable on Exercise Sabre Strike’, 19 June 2014, <<http://photos.state.gov/libraries/usnato/19452/pdfs/BellSabreStrike.pdf>>.

⁷ Докладніше про План дій із забезпечення готовності див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁸ NATO, ‘Wales Summit Declaration issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales’, Press release, 5 Sep. 2014, <http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm>.

⁹ NATO, ‘Hybrid war–hybrid response?’, NATO Review, [n.d.] <<http://www.nato.int/docu/review/2014/russia-ukraine-nato-crisis/Russia-Ukraine-crisis-war/EN/index.htm>>.

¹⁰ NATO (посилання 8).

¹¹ Lewis, P., ‘US issues warning to Russia over military drills near Ukrainian border’, *The Guardian*, 28 Feb. 2014; Luhn, A., ‘Russia warns it will respond if interests attacked in Ukraine’, *The Guardian*, 23 Apr. 2014; ‘Russia’s Central Military District troops hold drills’, TASS, 27 June 2014, <<http://tass.ru/en/russia/737985>>; Grove, T., ‘Russia carried out snap military drills in Kaliningrad region’, Reuters, 16 Dec. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/12/16/us-russia-military-drills-idUSKBN0JU0JZ20141216>>.

швидше реагувати та є пристосованими радше до сценаріїв регіональних конфліктів, ніж до конфронтації з великою державою в ролі противника¹².

До великих військових навчань 2014р. належало стратегічне військове навчання *Восток-2014*, яке Міністр оборони РФ С.Шойгу назвав “масштабною подією оперативної і бойової підготовки Східного військового округу”¹³. Навчання на Далекому Сході Росії виходили за межі зони застосування Віденського документа¹⁴.

Наступними роками військова діяльність за межами зони застосування Віденського документа, ймовірно, буде більш активною і різноманітною. Понад те, погіршення європейського безпекового середовища продукує цикли дія-протидія за участі Росії, членів НАТО та інших європейських держав – і всі намагаються продемонструвати готовність своїх збройних сил.

У 2010р. в доповіді незалежної експертної групи відзначена зміна настроїв, посиляючись на системну непевність стосовно намірів Росії і занепокоєння “можливими спробами Росії вдатися до актів політичного чи економічного залякування”¹⁵. У 2014р. і члени НАТО, і Росія закидали одне одному звинувачення у використанні військових навчань для залякування сусідів, а не для підготовки військ. Більш того, раптові навчання, проведені Росією в лютому 2014р., сприймалися як щось більше, ніж тренування – вони були використані для розгортання військ, які пізніше взяли участь у військовій операції у Криму, а також для забезпечення “прикриття” для перекидання до Криму спецназу та повітрянодесантних військ¹⁶.

Первісні параметри військової діяльності у Віденському документі відповідали умовам холодної війни, коли заходи дуже великого масштабу були рутинними. З часом масштаб заходів, що підлягають повідомленню, у наступних версіях Віденського документа був зменшений, що відбивало тенденцію поступового згортання військової діяльності (як за частотою, так і за масштабом) в зоні ОБСЄ. Проте, наступними роками може виникнути нагальна потреба повернутися до порогових параметрів повідомлення та обмежень, а можливо, й до роз’яснення, про що треба повідомляти. Було б також корисним пристосувати зміни в порогових параметрах і змістовних положеннях до наявного регіонального контексту або чинних двосторонніх угод.

¹² Pandolfe, F.C., Opening statement of Vice Admiral Frank C. Pandolfe, USN Director for Strategic Plans and Policy the Joint Staff before the House Armed Services Committee, 8 Apr. 2014, <<http://docs.house.gov/meetings/AS/AS00/20140408/102108/HHRG-113-AS00-Wstate-PandolfeUSNF-20140408.pdf>>.

¹³ RIA Novosti, ‘Shoigu about Vostok-2014 exercises: Russian troops show higher combat preparedness’, Sputnik News, 23 Sep. 2014, <<http://sputniknews.com/russia/20140923/193189578/Shoigu-About-Vostok-2014-Exercises-Russian-Troops-Show-Higher.html>>.

¹⁴ Навчання складалося з оборони островів, які є предметом територіальної суперечки між Росією та Японією; остання назвала російське навчання “абсолютно неприйнятним”. Див.: Abelsky, P. and Reynolds, I., ‘Russian military drills in Asia spark Japan’s anger’, Bloomberg, 13 Aug. 2014, <<http://www.bloomberg.com/news/2014-08-13/russian-military-drills-in-asia-spark-japan-s-anger.html>>.

¹⁵ NATO, ‘NATO 2020: assured security; dynamic engagement: analysis and recommendations of the group of experts on a new strategic concept for NATO’, Brussels, 17 May 2010, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_63654.htm>, p.15.

¹⁶ Lavrov, A., ‘Russian again: the military operation for Crimea’, eds C.Howard and R.Pukhov, *Brothers Armed: Military Aspects of the Crisis in Ukraine* (East View Press: Minneapolis, 2014), pp.162-163.

Договір про відкрите небо

Договір про відкрите небо, що набув чинності в січні 2002р., дозволяє спостережні польоти однієї держави-учасниці над територією іншої і визначає умови таких польотів¹⁷.

У 2014р. польоти згідно з Договором були однією з небагатьох сфер, де дипломатичне співробітництво Росії, США та інших європейських держав тривало менш-більш безперешкодно. Наприкінці 2014р. у рамках Договору польоти над територією один одного здійснили Росія і США¹⁸.

Небезпечні інциденти військового характеру

Одне із зобов'язань держав-учасниць ОБСЄ згідно з Віденським документом – повідомляти та пояснювати небезпечні інциденти військового характеру в зоні ЗЗДБ з метою уникнення можливих непорозумінь і пом'якшення наслідків для іншої держави-учасниці.

У липні 2014р., після інциденту з цивільним авіалайнером в Україні, стали очевидними глобальні ризики для комерційних операторів, що ведуть законний бізнес в зоні конфлікту¹⁹. Для обговорення небезпечних інцидентів військового характеру Віденський документ ще не застосовувався, але, здається, це на часі.

У 2014р. повідомлялося про два випадки небезпечного зближення військових і цивільних літаків у Північній Європі, що давали привід для занепокоєння. В березні 2014р. російський військовий літак наблизився на 100 м до цивільного лайнера в міжнародному авіапросторі над Балтійським морем. У грудні 2014р., під час інциденту, який шведські посадовці назвали “досить серйозним”, авіадиспетчер наказав цивільному лайнеру змінити курс у міжнародному авіапросторі внаслідок виявлення неідентифікованого літака. Підняті в повітря літаки ВПС Швеції виявили, що то був російський військовий літак²⁰.

В обох випадках російські літаки вимикали бортову апаратуру, яка допомагає авіадиспетчерам розводити літаки на безпечну відстань. Без сигналів, переданих цим пристроєм (транспондером), військовий літак малих розмірів або виготовлений з використанням радіопоглинаючого матеріалу, може бути фактично невидимим для комерційних РЛС, отже, і для цивільних систем керування повітряним рухом. У насиченому авіапросторі з щільним комерційним повітряним рухом літак, який неможливо побачити або відстежити, становить загрозу.

Прес-секретар Міністерства оборони Росії заявив, що військовий літак, причетний до грудневого інциденту, не порушував міжнародних правил

¹⁷ Стислий виклад та окремі подробиці Договору про відкрите небо див. у підрозділі II додатка А цього видання.

¹⁸ Robson, S., ‘US flying over Russia to take photos under open skies treaty’, Stars and Stripes, 19 Nov. 2014, <<http://www.stripes.com/news/us-flying-over-russia-to-take-photos-under-open-skies-treaty-1.315012>>.

¹⁹ Докладніше про цей інцидент див. розділ 3 цього видання.

²⁰ ‘Russian plane has near-miss with passenger aircraft over Sweden’, *The Guardian*, 13 Dec. 2014.

авіаруху та не загрожував цивільним літакам²¹. Але, хоча рух військових літаків у міжнародному повітряному просторі не обмежений, Міжнародна організація цивільної авіації (*International Civil Aviation Organization, ICAO*) запровадила правила спільного використання повітряного простору цивільною і військовою авіацією для забезпечення безпеки міжнародного цивільного повітряного руху. Згідно з нормами *ICAO*, військові літаки мають (а) надавати план польоту цивільним службам керування повітряним рухом із зазначенням їх маршруту; (б) мати ввімкнений транспондер; (в) підтримувати радіозв'язок з цивільними органами керування повітряним рухом²².

Зона ЗЗДБ Віденського документа охоплює всю Європу, а також прилеглі акваторії – вздовж океанського та морського узбережжя Європи – та авіапростір. У минулому тут діяли двосторонні ЗЗДБ (такі, як американо-радянські угоди про інциденти на морі 1970-х років), у рамках яких ВМС ряду держав зобов'язувалися не вдаватися до явно провокативних дій, зокрема імітації нападу на військові кораблі інших держав. Але пропозиція Швеції наприкінці 1980-х років стосовно укладення багатосторонньої угоди між прибережними державами Балтійського моря про інциденти на морі не знайшла загальної підтримки.

ЗЗДБ Віденського документа були розроблені у відповідь на небезпеку, що походить від масштабної військової діяльності. Їх придатність для безпеки цивільної авіації може викликати сумніви, але заходи мають стосуватися будь-якої військової діяльності, що впливає на безпеку Європи в цілому, і діяльність, що загрожує цивільному повітряному руху, ймовірно, підпадає під цю категорію.

Згадані вище випадки є лише прикладами дедалі більшої кількості відомих інцидентів, коли військові літаки та кораблі були причетні до потенційно небезпечних подій. В одній із доповідей міститься висновок, що у 2014р. спостерігалася “дуже тривожна картина регулярних порушень національного повітряного простору, вильотів по тривозі, загроз зіткнень у повітрі та на морі, імітацій нападу та інших небезпечних дій, що регулярно відбуваються в дуже широкому географічному регіоні”²³.

²¹ Silva, C., ‘Russia military preparedness 2014: Putin hosts navy exercises near NATO borders amid intensified air campaign between West, East’, *International Business Times*, 16 Dec. 2014, <<http://www.ibtimes.com/russia-military-preparedness-2014-putin-hosts-navy-exercises-near-nato-borders-amid-759693>>.

²² International Civil Aviation Organization, ‘Manual concerning safety measures relating to military activities potentially hazardous to civil aircraft operations’, First edn, 9554-AN/932, 1990.

²³ Frear, T., Kulesa, L. and Kearns, I., *Dangerous Brinkmanship: Close Military Encounters Between Russia and the West in 2014*, European Leadership Network (ELN), Policy brief (ELN: London, Nov. 2014).

14. Контроль над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю

Загальний огляд

У цьому розділі розглядаються міжнародні, багатосторонні та регіональні заходи з посилення контролю над торгівлею звичайною зброєю та товарами подвійного використання – виробами, що можуть використовуватись як з цивільними, так і військовими цілями. Визначна подія у сфері контролю над торгівлею звичайною зброєю сталась у грудні 2014р., коли набув чинності Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ, Arms Trade Treaty, ATT). Багатосторонні зусилля у сфері контролю над торгівлею товарами подвійного використання не були відзначені подібними виразними подіями, але останніми роками позитивний розвиток цих зусиль стає більш помітним.

У підрозділі I розглядаються окремі аспекти ДТЗ, пов'язані, насамперед, з набуттям ним чинності і триваючим процесом підготовки до Першої конференції держав-сторін Договору, запланованої на 24-27 серпня 2015р. Хоча головним предметом ДТЗ є контроль над торгівлею звичайною зброєю, переговори з його укладення відбувалися під егідою Першого комітету Генеральної Асамблеї (ГА) ООН, головним завданням якого є розгляд питань роззброєння. Укладення ДТЗ вважається значним досягненням, але залишаються сумніви стосовно ефективності його застосування, особливо враховуючи, по-перше, доволі розпливчасту редакцію деяких його положень, а по-друге – наявність серед держав, що його ще не підписали, крупних постачальників та отримувачів зброї. У 2014р. обговорення зосереджувалися переважно на процедурних питаннях, зокрема стосовно розташування та фінансування Секретаріату ДТЗ, а також запрошення до участі в переговорах сторін, які не підписали Договір, та неурядових організацій (НУО), що виступають проти самого змісту Договору. Успіх, яким завершилися обговорення, не є достатньою гарантією того, що Договір підвищить стандарти торгівлі звичайною зброєю, але має велике значення для його розвитку в довгостроковій перспективі. Обговорення також матимуть значення для майбутніх перемовин в інших сферах роззброєння та контролю над озброєннями, оскільки стандарти, погоджені в ДТЗ, можуть застосовуватись і в інших сферах.

У підрозділі II висвітлюються останні події у сфері багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь, зосереджуючи увагу на санкціях, запроваджених ООН, ЄС та іншими регіональними організаціями. Дискусії навколо запровадження ембарго ООН стосовно Південного Судану перейшли у 2014р. до наступної фази, але не забезпечили ухвалення остаточного рішення. У доповідях зазначалося, що США, зокрема, вельми неохоче погоджувалися на запровадження ембарго. В лютому 2014р. держави-члени ЄС погодили призупинення експорту до України будь-якого обладнання, що могло б застосовуватись для внутрішніх репресій. В липні це ембарго було скасоване. Того ж місяця ЄС запровадив ембарго на поставки озброєнь до Росії. У 2014р. надходили повідомлення про порушення ембарго ООН, виявляючи при цьому певні труднощі з реалізацією багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь.

У підрозділі III аналізуються останні події в багатосторонніх режимах експортного контролю: Австралійській групі (АГ, Australia Group, AG), Режимі контролю над ракетними технологіями (РКРТ, Missile Technology Control Regime, MTCR), Групі ядерних постачальників (ГЯП, Nuclear Supplier Group, NSG) та Вассенаарській домовленості про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, WA). Кожен режим прагнув посилити та переглянути заходи контролю над товарами та технологіями, що використовуються в розробці, виробництві та застосуванні хімічної, біологічної, ядерної зброї і звичайних озброєнь. Тривали нескінченні дискусії – особливо в рамках ГЯП – навколо погодження спільних стандартів для розширення сфер діяльності з охопленням, серед іншого, брокерської діяльності та операцій транзиту/перевантаження. Іншою темою дискусій у 2014р. було розширення масштабів діяльності режимів шляхом залучення держав, які не є його учасниками. Також режими нараювали зусилля з реагування на виклики, пов'язані з новітніми технологіями, шляхом внесення змін до спільних списків підконтрольних виробів. Через очевидні ознаки застосування хімічної зброї в Сирії питання протидії її поширенню було ключовим у порядку денному 2014р., але за гостротою питання нерозповсюдження зброї масового ураження провідні позиції в дискусіях залишилися за ядерною зброєю. Також тривали дискусії навколо участі Індії в режимах, особливо в ГЯП.

У підрозділі IV розглядаються зміни в експортному контролі в ЄС у 2014р. Продовжувався перегляд положень Спільної позиції ЄС (EU Common Position), яка визначає спільні правила регламентації контролю над військовими технологіями та обладнанням. Оформлення підсумкових документів очікується у 2015р. Не схоже, що цей процес призведе до серйозних змін у цьому документі, але можливі уточнення певних критеріїв експорту – частково, з урахуванням ухвалення ДТЗ – разом з удосконаленням супутніх систем обміну інформацією. Держави-члени ЄС домоглися успіхів у впровадженні Директиви ЄС про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства (EU Intra-Community Transfer Directive, ICT Directive), хоча її вплив є непевним і важко вимірюваним. Події в рамках виконання Спільної позиції ЄС та ICT Directive вказують на певне зниження зацікавленості держав-членів ЄС у гармонізації національних систем контролю над експортом озброєнь, яка здійснювалася з початку 1990-х років. На рівні ЄС триває огляд контролю над експортом, транзитом і брокерською діяльністю з виробами подвійного використання, результати якого очікується отримати наприкінці 2015р. Для ЄС процес огляду є чудовою нагодою продемонструвати здатність залишитися на позиціях лідера у створенні і впровадженні ефективних механізмів експортного контролю. Це особливо важливо в момент, коли ключовим компонентом огляду стало питання контролю над передачею технологій стеження в комунікаційних мережах. Дискусії навколо цього питання можуть призвести до фундаментального перегляду концепції виробів подвійного використання – поза рамками дихотомії “військове vs цивільне застосування”.

I. Договір про торгівлю зброєю

СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ

Ухвалений у 2014р. Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ) – перша погоджена на міжнародному рівні юридично зобов'язуюча угода про запровадження стандартів регулювання торгівлі звичайними озброєннями і запобігання незаконній торгівлі зброєю¹. Протокол ООН про вогнепальну зброю 2001р. (*UN Firearms Protocol*) також є юридично зобов'язуючим, але стосується лише торгівлі вогнепальною зброєю². ДТЗ запроваджує контроль над торгівлею всіма видами звичайних озброєнь, визначених Реєстром ООН основних видів звичайних озброєнь (*United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA*), а також стрілецькою зброєю та легкими озброєннями, але його головні положення можуть також застосовуватися до боєприпасів, складових частин і компонентів зброї³. Обговорення ДТЗ розпочалося під егідою ООН у 2006р. та завершилося у 2013р.⁴ Заключна конференція ООН з питань ДТЗ завершилася в березні 2013р. без досягнення консенсусу стосовно тексту Договору. Попри це, ДТЗ був ухвалений 2 квітня 2013р. за результатами голосування в ГА ООН та відкритий для підписання 3 червня 2013р.⁵ Стаття 22 ДТЗ визначає, що Договір набуває чинності через 90 днів після його ратифікації 50-ою державою. 25 вересня 2014р. ДТЗ ратифікувала група з восьми держав, після чого їх загальна кількість сягнула 53⁶. ДТЗ набув чинності 24 грудня 2014р., через 19 місяців після його відкриття для підписання. Станом на 31 грудня 2014р., ДТЗ підписали 130 держав, а 61 – ратифікували його⁷. Для порівняння: Протокол ООН про вогнепальну зброю для набуття ним чинності потребував ратифікації 40 державами для чого знадобилося чотири роки⁸.

¹ Стислий виклад та інші подробиці ДТЗ. див. у розділі I додатка А цього видання.

² Протокол стосовно протидії незаконному виготовленню та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї (*UN Firearms Protocol*), який доповнює Конвенцію ООН з протидії транснаціональній організованій злочинності, ухвалений Резолюцією ГА ООН 55/255 від 31 травня 2001р. та набув чинності 3 липня 2005р. Див.: *United Nations Treaty Series*, vol.2326 (2007), <<http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/index.html>>. Докладніше про Протокол див. у , підрозділі II розділу 13 цього видання.

³ United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA), United Nations Register of Conventional Arms (UNROCA), <<http://www.un.org/disarmament/convarms/Register>>. Щороку всі країни-члени ООН мають звітувати на добровільних засадах до *UNROCA* про імпортно-експортні операції за сімома категоріями основних звичайних озброєнь. Також країни запрошуються надавати інформацію про поставки стрілецької зброї і легких озброєнь. Докладніше про *UNROCA* див. розділ 10 цього видання.

⁴ Про перебіг переговорів в ООН див.: Холтом П. Договір про торгівлю зброєю – *Щорічник СІПІ 2014*, підрозділ I розділу 10; Холтом П., Бромлі М. Переговори з питань Договору про торгівлю зброєю – *Щорічник СІПІ 2013*, підрозділ I розділу 9; Холтом П., Веземан С.Т. Назустріч Договору про торгівлю озброєннями? – *Щорічник СІПІ 2007*, додаток 10В.

⁵ Резолюція про ухвалення ДТЗ прийнята загальним голосуванням: 154 голоси “за”, 3 – “проти”, 23 – утрималися. Див.: United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA), ‘Following lengthy process which began in the 1990s, General Assembly today passes Arms Trade Treaty’, UNODA update, 2 Apr. 2013, <<http://www.un.org/disarmament/update/20130402>>.

⁶ Цими країнами були Аргентина, Багамські острови, Боснія і Герцеговина, Чехія, Португалія, Сент-Люсія, Сенегал та Уругвай.

⁷ Договір про торгівлю зброєю (посилання 1).

⁸ Протокол ООН про вогнепальну зброю (посилання 2).

Швидкість, з якою ДТЗ був ратифікований 50 державами та набув чинності, свідчить про його високу популярність і підтримку з боку широкої коаліції держав, особливо в Європі, Африці, Північній та Південній Америці, а також серед НУО і в оборонній промисловості Європи. Згідно з положеннями ДТЗ, держави-сторони Договору повинні: (а) впровадити дієві механізми контролю над поставками звичайних озброєнь; (б) застосовувати певні критерії під час прийняття рішення про видачу дозволів на експорт озброєнь; (в) дотримуватися відповідних вимог звітності. Разом з тим, у всіх цих випадках Договору бракує конкретності у визначеннях, а також він містить ряд пояснень, що дозволяють на національному рівні в різноманітні способи тлумачити ключові зобов'язання в різних сферах⁹. Більш того, деякі крупні експортери (Китай і Росія) та імпортери озброєнь (Індія і Саудівська Аравія) не підписали Договір. У період 2010-2014рр. на країни, що підписали ДТЗ, припадало, станом на 31 грудня 2014р., 66% світового експорту та 41% імпорту зброї; водночас на долю країн, що ратифікували ДТЗ – 27% і 15%, відповідно¹⁰.

Підготовка Першої конференції держав-сторін ДТЗ

Згідно зі Статтею 17(1) ДТЗ, Перша конференція держав-сторін (*First Conference of States Parties, CSP I*) має відбутись упродовж одного року після набуття Договором чинності. Конференція запланована на 24-27 серпня 2015р.¹¹ Була прийнята пропозиція Мексики організувати цей захід на її території¹². Неформальні консультації були проведені у Мехіко 8-9 вересня та в Берліні 27-28 листопада 2014р. Підготовчі зустрічі заплановано провести у Порт-оф-Спейн (Тринідад і Табаго) 23-24 лютого 2015р. та в Женеві 6-8 липня 2015р. Третій раунд неформальних консультацій запланований на 20-21 квітня у Відні¹³. Постійний представник Мексики при Офісі ООН у Женеві та в інших міжнародних організаціях Х.Ломонако (*Jorge Lomónaco*) був призначений головою підготовчого процесу та *CSP I*. Мексика є також відповідальною за діяльність Тимчасового секретаріату¹⁴. Участь у заходах у Мехіко та Берліні

⁹ Parker, S., 'The Arms Trade Treaty: A step forward in small arms control?', *Small Arms Survey, Research Notes*, no.30 (June 2013).

¹⁰ Дані взяті з Баз даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/arms_transfers>. Відмінності між двома наборами даних пояснюються тим, що ряд держав-крупних експортерів озброєнь – насамперед, Ізраїль, Південна Корея, Україна і США – вже підписали, але ще не ратифікували ДТЗ. Так само можна пояснити і ситуацію з крупними імпортерами озброєнь, до яких належать: Бангладеш, Бразилія, Греція, Ізраїль, Колумбія, Південна Корея, Об'єднані Арабські Емірати, Сінгапур, США, Туреччина, Чілі.

¹¹ United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA), <<http://www.un.org/disarmament/ATT/csp1>>.

¹² Stohl, R., 'First formal Arms Trade Treaty preparatory meeting held in Port Of Spain, Trinidad', *Stimson Center*, 2 Mar. 2015, <<http://www.stimson.org/spotlight/first-formal-arms-trade-treaty-preparatory-meeting-held-in-port-of-spain-trinidad>>.

¹³ United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA) (посилання 11).

¹⁴ До появи результатів *CSP I* призначені держави-сторони ДТЗ, які до створення Секретаріату, Тимчасового секретаріату мали відповідати за скликання *CSP I* та "виконання адміністративних функцій в рамках Договору".

була обмежена лише державами, які вже підписали ДТЗ, та НУО, які відіграли певну роль у його підтримці. Це дозволило створити атмосферу, вільну від запеклих спорів, якими був насичений процес обговорення ДТЗ.

У Статті 17 ДТЗ перелічені теми, які держави-сторони ДТЗ повинні розглядати під час своїх конференцій. Там також визначено, що на *CSP I* держави-учасниці приймуть консенсусом регламент майбутніх конференцій. Іншими важливими питаннями, які належить вирішити під час *CSP I*, є наступні: (а) механізми фінансування зустрічей і роботи в рамках ДТЗ; (б) розташування та роль Постійного секретаріату, завданням якого є нагляд за порядком реалізації Договору; (в) розробка типових документів звітування про імплементацію Договору¹⁵. Як свідчить досвід інших договорів, затримка у вирішенні таких питань – особливо стосовно згаданих механізмів – може значно зашкодити справі. Наприклад, Конвенція про касетні боєприпаси (*Convention on Cluster Munitions*) від 2008р. набула чинності у 2010р., але держави-сторони досі намагаються узгодити схему фінансування Підрозділу підтримки імплементації договору (*treaty's Implementation Support Unit*)¹⁶.

З метою прискорення процесу обговорення згаданих вище ключових питань на неформальних консультаціях у Берліні були призначені куратори, завданням яких було вивчення та узгодження позицій кожної з держав-учасниць *CSP I* у відповідних сферах¹⁷. Держави-учасниці створили також Комітет “Товаришів Голови” (*‘Friends of the Chair’ committee*), до складу якого увійшли країни, які приймали на своїй території неформальні консультації та підготовчі зустрічі.

Правила і процедури

Суперечки навколо правил і процедур були регулярною темою переговорного процесу з ухвалення ДТЗ. На початку переговорів держави-учасниці обговорень погодилися, що рішення мають прийматися “шляхом досягнення консенсусу”, що дозволяло під час ухвалення тексту Договору користуватися правом вето Ірану, Північній Кореї і Сирії. Під час переговорного процесу текст набув високого рівня підтримки та був ухвалений шляхом голосування на ГА ООН (див. вище). Обговорення в Мехіко та Берліні вказують на здатність держав-учасниць погодити регламент під час *CSP I*, що відбиває як прагнення досягти консенсусу, так і бажання домогтися ухва-

¹⁵ Про подальші обговорення цих питань див.: Bauer, S., Beijer, P. and Bromley, M., ‘The Arms Trade Treaty: challenges for the First Conference of States Parties’, SIPRI Insights on Peace and Security no.2014/2, Sep. 2014, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=481>.

¹⁶ Стислий виклад та окремі подробиці Конвенції про касетні боєприпаси див. у розділі I додатка А цього видання. Див. також: Convention on Cluster Munitions, ‘Non-paper submitted by the coordinators on general status and operation of the Convention on the subject of resource mobilization for the financing of the future ISU’, [n.d.], <<http://www.clusterconvention.org/meetings/intersessional-meetings/april-2014/>>.

¹⁷ Франція призначена куратором з питань Секретаріату, Гана – фінансування, Швеція – звітності, а Мексика – регламенту. Див.: Centre for Peace, Security and Armed Violence Prevention, ‘Summary report of the second round of informal consultations held in Berlin on 27-28 November 2014’, [n.d.], <<http://cps-avip.org/resources>>.

лення рішення більшістю голосів. Це, ймовірно, зумовило формулювання, викладене у Статті 20 ДТЗ, якою визначається процес прийняття рішень про внесення змін до Договору. Зокрема, в п.3 Статті 20 ідеться про те, що сторони докладуть “усіх зусиль для досягнення консенсусу стосовно кожного внесення змін”; якщо ці зусилля зазнають невдачі, зміни можуть бути схвалені переважною більшістю у три чверті голосів. Це правило враховує досвід попередніх договорів, особливо конвенцій про протипіхотні міни та касетні боєприпаси, де зміни ухвалюються переважною більшістю у дві третини голосів, а також прийнятого у 1996р. Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*), де зміни можуть блокуватися одним голосом “проти”¹⁸. Відповідно, прийняття рішень про можливість внесення змін до регламенту та бюджету шляхом досягнення консенсусу буде для держав-учасниць проблемними питаннями.

Одним з аспектів правил і процедур *CSP*, де досягнення згоди може бути ускладнене, є питання прийнятного рівня участі організацій громадянського суспільства, що виступають проти ДТЗ, і держав, які не підписали Договір. У тексті ДТЗ згадуються терміни “громадянське суспільство” та “промисловість”, тоді як сам Договір їх не лише не визначає, але й не окреслює ролі, які вони можуть відігравати під час *CSP* або підготовчих зустрічей. Мексика та Німеччина вирішили запросити до участі в першій і другій неформальних консультаціях лише представників організацій громадянського суспільства, що підтримали ДТЗ. Велика Британія, США, Фінляндія, Франція та деякі інші держави прагнуть розширити процес і збільшити кількість учасників таких конференцій, залучаючи до них представників промисловості та організацій громадянського суспільства - противників ДТЗ, наприклад, Національної стрілецької асоціації США (*US National Rifle Association*). США відмовилися від участі в берлінській зустрічі, посилаючись на обмеження в запрошенні груп громадянського суспільства¹⁹. Існують певні розбіжності в поглядах на те, чи можуть у *CSP I* брати участь НУО, а також держави, що не підписали та не ратифікували ДТЗ, і якими мають бути рівень їх представництва і права на виступ. Ці питання є важливими, оскільки правила і процедури, розроблені на підготовчому етапі, будуть застосовуватися під час *CSP*²⁰.

Відповідно, питанням, що має бути вирішене до *CSP I*, є право на виступ для держав, які ратифікували ДТЗ до початку Конференції, але поза часовими рамками, визначеними в Договорі. Державам, що повністю і вчасно ратифікувала ДТЗ, допуск на *CSP I* має надійти за 90 днів до її початку. Оскільки ДТЗ набув чинності раніше, ніж очікувалося, то коли деякі держави

¹⁸ Стислий виклад та інші подробиці Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництво і передачу протипіхотних мін та про їх знищення, Конвенції про касетні боєприпаси та Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань див. у підрозділі I додатка А цього видання.

¹⁹ Brosco, D., ‘The day the Obama administration holstered its gun’, *Foreign Policy*, 13 Feb. 2015.

²⁰ Stohl, R., ‘Spotlight: Arms Trade Treaty implementation moves forward in Berlin’, Stimson Center, 3 Dec. 2014, <<http://www.stimson.org/spotlight/arms-trade-treaty-implementation-moves-forward-in-berlin>>.

тільки починали проце приєднання, передбачити точну дату *CSP I* було важко. За деяких обставин дотриматися 90-денного терміну буде складно. Як буде вирішене це питання – залишається побачити.

Роль і розташування Постійного секретаріату

Держави мають різні бачення на те, чи має Секретаріат ДТЗ відігравати активну роль, виконуючи дорадчі функції стосовно імплементації Договору, чи його роль буде обмежена лише адміністративними функціями²¹. Однак, у 2014р. обговорення стосувалися переважно зв'язків Секретаріату із системою ООН і його розташування²². Пропозиції розташувати Постійний секретаріат на своїй території були надані Австрією (у Відні), Швейцарією (у Женеві), Тринідадом і Тобаго (в Порт-оф-Спейн); свою чергою, Південна Африка, Фінляндія і Швеція запропонували своїх кандидатів на посаду Голови Секретаріату²³. Обговорення в Мехіко та Берліні не наблизили до рішення, якій кандидатурі на місце розташування можна надати перевагу. Підтримкою користувалися всі запропоновані варіанти, і жодна з держав-претенденток не зняла свою кандидатуру²⁴.

Механізми фінансування

Обговорення механізмів фінансування стосувалися бюджету Секретаріату, фінансування *CSP*, а також інших видів діяльності, передбачених ДТЗ. Важливість обговорень у Мехіко та Берліні питань фінансування зумовлена міжнародною фінансовою ситуацією. Розглядалися наступні варіанти джерел фінансування: (а) добровільні внески; (б) обов'язкові внески держав-учасниць; (в) гібридна модель, що поєднує обидва підходи. Під час дискусій в Мехіко та Берліні стало зрозуміло, що держави більшою мірою схилиються до гібридної моделі фінансування Секретаріату. Залишаються значні розбіжності, особливо стосовно потреби визначення максимальних і мінімальних розмірів внесків.

Звітвання

Згідно зі Статтею 13 ДТЗ кожна держава-сторона зобов'язана надати Секретаріату початкову доповідь про “заходи з імплементації Договору”, а також щороку надавати детальні доповіді про “дозволені та фактичні операції з експорту або імпорту звичайних озброєнь”²⁵. Держави-сторони Договору визнали необхідність створення типових форм документів для

²¹ Irsten, G., ‘CSP preparatory committee: Berlin’, Reaching Critical Will, Women’s International League for Peace and Freedom (WILPF), [n.d.], <<http://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/att/csp-prep/berlin>>.

²² Irsten (посилання 21).

²³ Irsten (посилання 21); Bauer, Beijer and Bromley (посилання 15); Permanent Representation of South Africa to the International Organizations in Vienna, ‘Note verbale’, document no. A364/14, Vienna, 26 Nov. 2014.

²⁴ Stohl (посилання 12).

²⁵ Договір про торгівлю зброєю (посилання 1).

полегшення процедури звітування. Держави обговорюють анкету, розроблену в рамках Проекту оцінки критеріїв виконання ДТЗ (*Arms Trade Treaty-Baseline Assessment Project, ATT-BAP*)²⁶. Метою розробки анкети є сприяння державам у самостійній оцінці ступеня їх готовності до підписання та ратифікації ДТЗ, а також у визначенні сфер, де для впровадження Договору знадобиться підтримка. Розробка типових форм звітування про поставки озброєнь передбачає вирішення питання зв'язків між ДТЗ та *UNROCA*. Стаття 13 визначає, що доповіді ДТЗ можуть містити такі самі дані, що надаються *UNROCA*. Деякі держави висловили побажання використовувати *UNROCA* як механізм звітування в рамках ДТЗ або замінити його на механізм звітування в ДТЗ. Проте, враховуючи відмінності між цими двома інструментами контролю, така заміна виглядає досить проблематичною²⁷.

²⁶ Arms Trade Treaty-Baseline Assessment Project (ATT-BAP), <<http://www.armstrade.info>>.

²⁷ United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA) (посилання 3). Зокрема, *UNROCA* – це універсальний інструмент, а ДТЗ є обов'язковим лише для держав-сторін. Крім того, країни лише “запрошуються” подавати до *UNROCA* доповіді про поставки стрілецької зброї і легких озброєнь, тоді як у ДТЗ звітність є обов'язковою. Більш того, *UNROCA* запрошує країни звітувати про придбання озброєнь у національних виробників і з військових сховищ, чого не вимагає ДТЗ.

II. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, НОЕЛ КЕЛІ

Упродовж 2014р. діяли загалом 38 багатосторонніх ембарго на поставки озброєнь: 14 – запроваджені ООН, 23 – ЄС та одне – Лігою арабських держав (ЛАД) (таблиця 14.1)¹. Із 23 ембарго ЄС 10 запроваджені безпосередньо рішеннями ООН, три – виконували вимоги ембарго ООН зі змінами стосовно географічних міст або номенклатури озброєнь, а 10 – запроваджені в односторонньому порядку². Ембарго ЛАД (проти Сирії) запроваджене в односторонньому порядку. У 2014р. дві багатосторонні організації – ООН і Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*) – розглядали питання, чи запроваджувати ембарго на поставки озброєнь до Південного Судану. ЄС запровадив часткове добровільне ембарго проти України, яке діяло до середини 2014р., а також юридично обов'язкове ембарго проти Росії. Було скасоване ембарго на поставки озброєнь до Гвінеї.

Південний Судан

Постійне зростання насильства в Південному Судані призвело у грудні 2013р. до спалаху повномасштабної громадянської війни між Урядом Південного Судану – створеним Народним рухом/Армією визволення Судану (*Sudan People's Liberation Movement/Army, SPLM/A*), – та Опозиційним крилом *SPLM/A*³. У 2014р. у відповідь на конфлікт держави вдавалися до одноосібних і багатосторонніх заходів. ЄС подовжив ембарго проти Південного Судану та Судану. Попри те, що такі кроки вказували на широку підтримку ембарго ООН на поставки озброєнь до Південного Судану, Рада Безпеки (РБ) ООН не спромоглася досягти згоди з цього питання.

ЄС запровадив ембарго на поставки озброєнь до Судану в 1994р. у відповідь на першу громадянську війну на півдні країни⁴. Після оголошення

¹ Крім того, у 2013р. залишалось чинним одне добровільне багатостороннє ембарго: у 1992р. Народа з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ, *Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*, у 1995р. перейменована на ОБСЄ) звернулася до держав-членів з проханням запровадити ембарго на поставки озброєнь вірменським та азербайджанським збройним силам, залученим до бойових дій в Нагірному Карабаху. Див.: *Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, Statement, annex 1 to Journal no.2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992.*

² Три ембарго запроваджені зі змінами до відповідних ембарго ООН: проти Ірану, Північної Кореї (стосуються більшої номенклатури зброї) і Судану (стосується всієї країни в цілому, тоді як ембарго ООН – лише регіону Дарфур). 10 ембарго запроваджені в односторонньому порядку: проти Білорусії, Гвінеї, Зімбабве, Китаю, М'янми, Південного Судану, Росії, а також неповні ембарго – проти Єгипту, Сирії та України. Ембарго ЄС проти Єгипту, Китаю та України мають політично зобов'язуючий характер, тоді як сім інших – є юридично обов'язковими. 10 ембарго, запроваджені безпосередньо на виконання ембарго ООН, наведені нижче в таблиці 14.1.

³ Про конфлікт у Південному Судані див.: *International Crisis Group (ICG), 'South Sudan: a civil war by any other name', Africa Report no.217 (ICG: Brussels, 10 Apr. 2014).*

⁴ *Council Decision 94/165/CFSP of 15 March 1994 on the common position defined on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union concerning the imposition of an embargo on arms, munitions and military equipment on Sudan, Official Journal of the European Union, L075, 17 Mar. 1994.*

незалежності Південного Судану у 2011р. ЄС зберіг ембарго на поставки озброєнь як до Судану, так і до Південного Судану, дозволяючи при цьому поставки нелетальної військової техніки для підтримки реформування сектору безпеки в Південному Судані⁵. У 2014р. ембарго залишалося чинним.

На багатонаціональному рівні у 2014р. провідну роль у міжнародних зусиллях з досягнення мирної угоди між двома ворогуючими сторонами відігравав *IGAD* – до складу якого належать Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан та Уганда. Коли ці зусилля зазнали невдачі, *IGAD* кілька разів вдавався до погроз запровадити санкції проти як Уряду Південного Судану, так і Опозиційного крила *SPLM/A*. В листопаді 2014р. ці погрози вперше передбачали запровадження ембарго на поставки озброєнь⁶. Попри невиконання ворогуючими сторонами вимог *IGAD* стосовно припинення насильницьких дій, ембарго так і не було запроваджене.

Постійні члени РБ ООН Китай і США у відповідь на події в Південному Судані вдалися до односторонніх заходів. Наприкінці 2013р. США зупинили започатковану у 2012р. програму надання країні військової підтримки та техніки⁷. У вересні 2014р. Посольство Китаю в Південному Судані повідомило, що Китай зупиняє всі поставки озброєнь до Південного Судану⁸. Після цього, в червні 2014р. була здійснена суперечлива поставка з Китаю стрілецької зброї і легких озброєнь Уряду Південного Судану, що піддало сумніву сприяння Китаю дипломатичним зусиллям з розв'язання конфлікту⁹.

У травні та серпні 2014р. РБ ООН заявила про готовність розглянути всі належні заходи (включно з цільовими санкціями) проти тих, хто підриває мир, стабільність і безпеку в Південному Судані¹⁰. Можливі санкції не конкретизувалися. В листопаді і грудні окремі члени РБ висловили велику зацікавленість у впровадженні цільових санкцій та ембарго на поставки озброєнь до Південного Судану¹¹. Водночас, попри попереднє рішення

⁵ Council Decision 2011/423/CFSP of 18 July 2011 concerning restrictive measures against Sudan and South Sudan and repealing Common Position 2005/411/CFSP, *Official Journal of the European Union*, L188, 19 July 2011.

⁶ Intergovernmental Authority on Development (IGAD), 'Resolutions by the 28th extraordinary summit of the IGAD heads of state and government', Addis Ababa, 7 Nov. 2014, <<http://southsudan.igad.int/index.php/270-resolutions-from-the-28th-extra-ordinary-summit-of-heads-of-state-and-government>>.

⁷ White House, *Presidential Memorandum: Presidential determination on the eligibility of South Sudan to receive defense articles and defense services* (White House: Washington, DC, 6 Jan. 2012); Ploch Blanchard, L., 'The crisis in South Sudan', Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R43344 (US Congress, CRS: Washington, DC, 9 Jan. 2014), p.19.

⁸ Gridneff, I., 'China halts arms sales to South Sudan after Norinco shipment', Bloomberg, 30 Sep. 2014, <<http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-09-29/china-halts-weapons-sales-to-south-sudan-after-norinco-shipment>>.

⁹ Gridneff (посилання 8); 'Rebels slam China's conflicting roles in South Sudan', *Sudan Tribune*, 19 July 2014.

¹⁰ UN Security Council Resolution 2155, 27 May 2014; United Nations, Security Council, Reports of the Secretary-General on the Sudan and South Sudan, Presidential Statement, S/PRST/2014/16, 8 Aug. 2014.

¹¹ Charbonneau, L. and Nichols, M., 'US says to propose UN sanctions regime for South Sudan', Reuters, 4 Nov. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/11/05/us-southsudan-un-usa-idUSKBN0IO2B720141105>>; Australian Government, 'Transcript of remarks at Security Council press stakeout: South Sudan, Libya, Burkina Faso', Australia, United Nations, Security Council, 4 Nov. 2014, <<https://australia-unsc.gov.au/2014/11/transcript-of-remarks-at-security-council-press-stakeout-south-sudan-libya-burkina-faso>>.

припинити надання військової допомоги Південному Судану, США утрималися від погодження ембарго на поставки озброєнь. Як повідомлялося, така позиція Сполучених Штатів була зумовлена внутрішніми суперечками в Уряді США. Природа цих суперечок офіційно не викривалася, але, за повідомленнями, частина Уряду була стривожена тим, що впровадження ембарго підірве здатність демократично обраного Уряду Південного Судану захистити себе від повстанських угруповань. Крім того, існувало загальне переконання, що ембарго навряд чи вдалося б реалізувати¹².

Виклики впровадженню ембарго ООН

У 2014р. експертні та моніторингові групи відповідних комітетів РБ ООН з питань санкцій звітували про порушення та інші проблеми із запровадженням ембарго ООН на поставки озброєнь¹³. Лівія була єдиним випадком, коли насильство призвело до невеликих змін в обмеженнях ООН на поставки озброєнь. Порушення і проблеми із запровадженням санкцій можуть бути проілюстровані кількома прикладами.

Експертна група ООН у Судані повідомила в лютому 2014р., що суданський Уряд продовжив переміщення до району Дарфуру значної кількості озброєнь, легально ввезених до Судану. Такі переміщення порушували ембарго ООН і суперечили гарантіям, наданим Урядом Судану постачальникам озброєнь¹⁴.

У листопаді 2014р. командир Іранської Революційної Гвардії (*Iranian Revolutionary Guard*) бригадний генерал А.А.Хаджізаде (*Amir Ali Hajizadeh*) відкрито підтвердив факт поставки ракетних технологій Сирії та розташованому в Лівані військовому угрупованню Хезбола (*Hezbollah*)¹⁵. Також у 2014р. спостерігалися явні ознаки поставок Іраном озброєнь збройним силам Іраку з метою їх підтримки в боротьбі проти Ісламської держави (*Islamic State*)¹⁶. Проте, факти порушення Іраном ембарго не призвели до вжиття заходів або до формального засудження з боку РБ ООН.

У вересні 2014р. Моніторингова група ООН у Сомалі та Еритреї дійшла висновку, що поставлені Урядом Сомалі озброєння неофіційно потрапили на ринки озброєнь у Могадишо¹⁷. Станом на жовтень 2014р., Сомалі не змогла

¹² Charbonneau, L. and Nichols, M., 'UN sanctions push for South Sudan stalls on arms embargo: envoys', Reuters, 9 Dec. 2014 <<http://uk.reuters.com/article/2014/12/09/uk-southsudan-fighting-un-idUKKBN0JN2DJ20141209>>; Lynch, C., 'Inside the White House fight over the slaughter in South Sudan', *Foreign Policy*, 26 Jan. 2015.

¹³ Доповіді експертних груп див. на сайті комітетів РБ ООН з питань санкцій (*United Nations Security Council Sanctions Committees*), <<http://www.un.org/sc/committees>>.

¹⁴ United Nations, Security Council, Report of the Panel of Experts on the Sudan established pursuant to Resolution 1591 (2005), S/2014/87, 11 Feb. 2014, pp.12-45.

¹⁵ 'Commander: Syrian missile-manufacturing plants built by Iran', Fars News, 11 Nov. 2014, <<http://english.farsnews.com/newstext.aspx?nn=13930820000325>>.

¹⁶ Collard, R., 'The enemy of my enemy: Iran arms Kurds in fight against ISIS', *Time*, 27 Aug. 2014; Ryan, M. and Morris, L., 'The US and Iran are aligned in Iraq against the Islamic State, for now', *Washington Post*, 27 Dec. 2014.

¹⁷ United Nations, Security Council, 'Report of the Monitoring Group on Somalia and Eritrea pursuant to Security Council Resolution 2111 (2013): Somalia', 19 Sep. 2014, annex to S/2014/726, 13 Oct. 2014, p.10.

створити ефективні механізми управління запасами власних озброєнь – у т.ч. безпечного зберігання, маркування та реєстрації, – як того вимагають резолюції РБ¹⁸.

Про велику кількість проблем із запровадження санкцій ООН доповідала й Експертна група в Лівії. До серпня 2014р. ці санкції дозволяли поставки озброєнь лише визнаним органам влади після попереднього повідомлення Комітету з питань санкцій і за умов відсутності негативної відповіді цього Комітету. Група дійшла висновку, що, оскільки у Лівії немає національних сил забезпечення безпеки, то деякі значні поставки озброєнь до неї – незалежно від повідомлення чи ухвали Комітету – сприяли озброєнню бойовиків¹⁹. Група зазначила, що у 2014р. всі сторони збройного протистояння в Лівії активно закупували військову техніку, а також повідомила про проведення нею розслідувань стосовно серії підозрілих поставок озброєнь до Лівії, які не були схвалені Комітетом ООН з питань санкцій²⁰. Занепокоєння з приводу цих фактів змусили РБ ООН внести в серпні 2014р. зміни до умов ембарго на поставки озброєнь, згідно з якими будь-які майбутні поставки озброєнь до Лівії повинні бути заздалегідь ухвалені Комітетом з питань санкцій²¹.

Ембарго ЄС

Україна та Росія

У відповідь на політичне насильство в Україні держави-члени ЄС 20 лютого 2014р. погодилися: (а) призупинити дію експортних ліцензій на обладнання, що може використовуватися для внутрішніх репресій; (б) переглянути вже видані експортні ліцензії на військову техніку²². На відміну від більшості інших ембарго ЄС, часткове ембарго на поставки озброєнь до України не мало юридично зобов'язуючого характеру та було, фактично, політичною декларацією. Внаслідок змін у політичному керівництві України і збройного конфлікту на Сході України, 16 липня 2014р. ЄС зупинило застосування угоди стосовно експортних ліцензій від лютого 2014р.²³

У першій половині 2014р. держави-члени ЄС в односторонньому порядку обмежили експорт озброєнь до Росії у відповідь на її втручання у збройний конфлікт на Сході України²⁴. Франція, попри тиск інших держав-членів ЄС і

¹⁸ United Nations annex to S/2014/726 (посилання 17), p.32; UN Security Council Resolution 2182, 24 Oct. 2014; UN Security Council Resolution 2142, 5 Mar. 2014.

¹⁹ United Nations, Security Council, Letter dated 23 Feb. 2015 from the Panel of Experts established pursuant to resolution 1973 (2011) addressed to the President of the Security Council, S/2015/128, 23 Feb. 2015, pp.28-36.

²⁰ United Nations S/2015/128 (посилання 19), pp.36-45.

²¹ UN Security Council Resolution 2174, 27 Aug. 2014.

²² Council of the European Union, Council conclusions on Ukraine, Foreign Affairs Council, Brussels, 20 Feb. 2014, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/141110.pdf>. Докладніше про події в Україні див. розділ 3 цього видання.

²³ Council of the European Union, Special meeting of the European Council, Conclusions, EUCO 147/14, Brussels, 16 July 2014.

²⁴ Rettman A., 'Several EU states impose arms ban on Russia', EU Observer, 7 July 2014, <<https://euobserver.com/investigations/124883>>.

США, спочатку вкрай неохоче ставилася до обмеження експорту озброєнь до Росії – зокрема, через небажання зупинити контракт з Росією на поставку двох кораблів класу *Mistral* вартістю €1,2 млрд. (\$1,36 млрд.)²⁵. У березні і травні 2014р. ЄС погрожував запровадити санкції проти Росії у відповідь на її втручання в українську кризу²⁶. Ситуація значно загострилася після того, як 17 липня 2014р. цивільний авіалайнер *MH-17* Малайзійських авіаліній (*Malaysia Airlines*) був збитий з території, контрольованої сепаратистами²⁷. Наприкінці липня ЄС дійшов до висновку, що Росія дедалі більше сприяє дестабілізації ситуації в Україні, а потоки озброєнь і бойовиків з Росії до східної частини України зростають. Унаслідок цього, 31 липня 2014р. ЄС додав ембарго на поставки озброєнь до санкцій, запроваджених проти Росії²⁸.

Ці санкції забороняють участь громадян з держав-членів ЄС або інших їх територій у поставках озброєнь і послуг збройним силам Росії або виробів подвійного використання – що можуть використовуватися в цивільних та військових цілях, – для військового використання або для військових кінцевих користувачів у Росії, за винятком контрактів та угод, укладених до 1 серпня 2014р. Держави-члени ЄС продовжили вжиття на національному рівні заходів із заборони навіть поставок озброєнь, погоджених до 1 серпня 2014р. У листопаді 2014р. Франція призупинила заплановану поставку двох кораблів класу *Mistral* до подальшого розпорядження²⁹. Санкції також забороняють експорт озброєнь і виробів подвійного використання, що надалі можуть бути реекспортовані з Росії до третіх країн. Крім цього, заборонені імпорт, закупівля або транспортування озброєнь з Росії, якщо контракти або угоди були укладені до 1 серпня 2014р., за винятком виробів і послуг, потрібних для технічного обслуговування техніки, яка вже перебуває в ЄС.

Інші ембарго

У 2013р. у відповідь на політичне насильство в Єгипті держави-члени ЄС домовилися: (а) призупинити ліцензії на експорт до Єгипту засобів, що можуть використовуватися для внутрішніх репресій; (б) переглянути вже видані експортні ліцензії на військову техніку; (в) переглянути допомогу Єгипту у сфері безпеки³⁰. Ці заходи залишалися чинними впродовж 2014р., хоча їх статус

²⁵ 'France suspends Mistral warship delivery to Russia', France 24, 4 Sep. 2014, <<http://www.france24.com/en/20140903-france-suspends-plans-deliver-first-mistral-helicopter-carrier-russia>>.

²⁶ Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L229, 31 July 2014.

²⁷ Deutsch, A. and Baczyńska, G., 'Malaysia: Dutch report suggests MH-17 shot down from ground', Reuters, 9 Sep. 2014, <<http://www.reuters.com/article/2014/09/09/us-ukraine-crisis-mh17-investigation-idUSKBN0H40LM20140909>>.

²⁸ Council Decision 2014/512/CFSP (посилання 26); and Council Regulation 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L229, 31 July 2014.

²⁹ French Government, 'La livraison du premier BPC repoussée jusqu'à nouvel ordre' [Delivery of the first PCB postponed until further notice], Press release, 25 Nov. 2014.

³⁰ Council of the European Union, Council conclusions on Egypt, Foreign Affairs Council, Brussels, 21 Aug. 2013, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/138599.pdf>.

був непевним. Окремі держави-члени ЄС продовжували постачати або поновили поставки озброєнь до Єгипту. Франція та Єгипет підписали нові угоди на поставку фрегатів і бойових літаків – це були найкрупніші угоди на постачання озброєнь, укладені між двома державами за останні 20 років. Іспанія відновила поставку транспортних літаків після нетривалого припинення поставок через насильницькі дії в Єгипті у 2013р.; з Чехією був підписаний контракт на поставку тисяч пістолетів³¹.

У жовтні 2009р. ЄС запровадив санкції проти Гвінеї у відповідь на насильницькі каральні дії Уряду проти учасників політичних маніфестацій у вересні 2009р. та через занепокоєння загальною політичною ситуацією у країні. На початку 2014р. політична ситуація у Гвінеї зазнала значних змін, що дало змогу, серед іншого, провести у травні 2014р. вільні вибори. У відповідь на ці зміни ЄС у квітні 2014р. скасував ембарго на поставки озброєнь³².

³¹ SIPRI arms transfers database, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>; and Martin, G., 'CZ sells submachineguns, pistols to Egypt', DefenceWeb, 7 Nov. 2014, <http://www.defenceweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=36911:cz-sells-submachineguns-pistols-to-egypt&catid=50:Land&Itemid=105>.

³² Council Regulation 380/2014 of 14 April 2014 amending Regulation 1284/2009 imposing certain specific restrictive measures in respect of the Republic of Guinea, *Official Journal of the European Union*, L111, 15 Apr. 2014.

Таблиця 14.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2014р.

Об'єкт ^а	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^б	Зміни впродовж 2014р.
<i>Ембарго ООН на поставки зброї</i>			
Аль-Каїда, пов'язані з нею особи та організації	16 січня 2002р.	Р РБ ООН 1390, 1989	
ЦАР	5 грудня 2013р.	Р РБ ООН 2127	
ДРК (НДУ)	28 липня 2003р.	Р РБ ООН 1493, 1596, 1807, 2078	Подовжене до 1 лютого 2015р. Р РБ ООН 2136 від 30 січня. 2014р.
Кот-д'Івуар	15 листопада 2004р.	Р РБ ООН 1572, 1946, 2045, 2101	Подовжене до 30 квітня 2015р. Р РБ ООН 2153 від 29 квітня 2014р.
Ерїтрея	23 грудня 2009р.	Р РБ ООН 1907	
Іран	23 грудня 2006р.	Р РБ ООН 1737, 1747, 1929	
Ірак (НДУ)	6 серпня 1990р.	Р РБ ООН 661, 1483, 1546	
Північна Корея	15 липня 2006р.	Р РБ ООН 1695, 1718, 1874	
Ліван (НДУ)	11 серпня 2006р.	Р РБ ООН 1701	
Лїберія (НДУ)	22 грудня 2003р. ^в	Р РБ ООН 1521, 1683, 1903, 2128	Подовжене до 10 грудня 2014р. Р РБ ООН 2128 від 10 грудня 2013р.
Лївія (НДУ)	26 лютого 2011р.	Р РБ ООН 1970, 1973, 2009, 2095	Змінене Р РБ ООН 2174 від 27 серпня. 2014р. ^г
Сомалї	23 січня 1992р.	Р РБ ООН 733, 1725, 2093, 2111	Подовжене до 30 жовтня 2015р. Р РБ ООН 2182 від 24 жовтня 2014р.
Судан (Дарфур)	30 липня 2004р.	Р РБ ООН 1556, 1591, 1945	
Талїбан	16 січня 2002р.	Р РБ ООН 1390, 1988	
<i>Ембарго ЄС на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда, пов'язані з нею особи та організації**	17 грудня 1996р.	СП РЕС 96/746/CFSP, 2001/154/CFSP, 2002/402/CFSP	
Білорусь	20 червня 2011р.	Р РЕС 2011/357/CFSP, Р РЕС 2012/642/CFSP	Подовжене до 31 жовтня 2015р. Р РЕС 2014/750/CFSP від 30 жовтня 2014р.
Китай	27 червня 1989р.	Декларація Європейської Ради	
ЦАР*	23 грудня 2013р.	Р РЕС 2013/798/CFSP	
ДРК (НДУ)*	7 квітня 1993р.	Декларація, СП РЕС 2003/680/CFSP, 2005/440/CFSP, 2008/369/CFSP	
Кот-д'Івуар*	13 грудня 2004р.	СП 2004/852/CFSP, 2010/656/CFSP, Р РЕС 2012/371/CFSP	

Об'єкт ^а	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^б	Зміни впродовж 2014р.
Єгипет	21 серпня 2013р.	Висновки РЕС	
Еритрея*	1 березня 2010р.	Р РЕС 2010/127/CFSP	
Гвінея	27 жовтня 2009р.	СП РЕС 2009/788/CFSP, 2009/1003/CFSP	Скасоване Р РЕС 2014/213/CFSP від 14 квітня 2014р.
Іран	27 лютого 2007р.	СП РЕС 2007/140/CFSP, 2007/246/CFSP, Р РЕС 2012/168/CFSP	
Ірак (НДУ)*	4 серпня 1990р.	Декларація, СП РЕС 2003/495/CFSP, 2004/553/CFSP	
Північна Корея	20 листопада 2006р.	СП РЕС 2006/795/CFSP, 2009/573/CFSP	
Ліван (НДУ)*	15 вересня 2006р.	СП 2006/625/CFSP	
Ліберія (НДУ)*	7 травня 2001р.	СП РЕС 2001/357/CFSP, 2004/137/CFSP, 2006/518/CFSP, 2010/129/CFSP	
Лівія (НДУ)*	28 лютого 2011р.	Р РЕС 2011/137/CFSP, 2011/625/CFSP	
М'янма	29 липня 1991р. ^о	Декларація РЗС, СП РЕС 96/635/CFSP, 2003/297/CFSP, 2010/232/CFSP	Подовжене до 30 квітня 2015р. Р РЕС 2014/214/CFSP від 14 квітня 2014р.
Росія	31 липня 2014р.	Р РЕС 2014/512/CFSP, П РЕС 833/2014	Нове ембарго
Сомалі (НДУ)*	10 грудня 2002р.	СП РЕС 2002/960/CFSP, 2009/138/CFSP, 2010/231/CFSP	
Південний Судан	18 липня 2011р.	Р РЕС 2011/423/CFSP	
Судан	15 березня 1994р.	СП РЕС 94/165/CFSP, 2004/31/CFSP, 2005/411/CFSP, Р РЕС 2011/423/CFSP	
Сирія	9 травня 2011р.	Р РЕС 2011/273/CFSP; П РЕС 36/2012, 509/2012; Р РЕС 2012/420/CFSP, 2013/255/CFSP	
Україна	20 лютого 2014р.	Висновки РЕС з питань України	Скасоване висновками РЕС від 16 липня 2014р.
Зімбабве	18 лютого 2002р.	СП 2002/145/CFSP	Подовжене до 20 лютого 2015р. Р РЕС 2014/98/CFSP від 17 лютого 2014р.
<i>Ембарго Ліги Арабських Держав на поставки зброї</i>			
Сирія ^е	3 грудня 2011р.	Заява РЛАД, Р РЛАД7446	

* – ембарго ЄС на виконання ембарго ООН; Р РБ ООН – Резолюція РБ ООН; П РЕС – Постанова Ради ЄС; Р РЕС – Рішення Ради ЄС; СП РЕС – Спільна позиція Ради ЄС; Р РЛАД – Резолюція Ради Ліги Арабських Держав; РЗС – Рада із загальних справ; ДРК – Демократична Республіка Конго; НДУ – недержавне угруповання; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^а З часу першого запровадження ембарго об'єкт міг змінитися. В таблиці об'єкт зазначено станом на кінець 2014р.

^б Попередні інструменти могли бути змінені або скасовані після ухвалення наступних.

^в Лівія є об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь, починаючи з 1992р.; ембарго стосувалися різних, але пов'язаних між собою суб'єктів.

^г Р РБ 2174 ембарго на поставки озброєнь до Лівії було подовжене, а критерії розширені.

^д ЄС і держави-члени вперше запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'яни в 1990р.

^е Внесені зміни згідно з Р РЛАД від 12 лютого 2012р. Резолюція 7446 може бути розглянута як дозвіл на поставки озброєнь сирійській опозиції.

Джерела: United Nations, Security Council, 'UN Security Council sanctions committees', <<http://www.un.org/sc/committees/>>; European External Action Service, 'Sanctions or restrictive measures', 5 Dec. 2014, <http://eeas.europa.eu./m/cfsp/sanctions/index_en.htm>.

III. Режими експортного контролю

СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ

Режими експортного контролю – Австралійська група (*Australia Group*,) Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) та Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies, WA*) – є функціонально подібними один до одного¹. Всі вони є неформальними організаціями, функціонують на засадах консенсусу та мають політичний, але не юридично зобов'язуючий характер. Держави-учасниці режимів застосовують їх керівні принципи в національних законодавчих системах. У рамках режимів офіційні особи, відповідальні за формування та реалізацію політики ліцензування, а також технічні експерти та фахівці з інформації, проводять зустрічі і звітують відповідним пленарним засіданням (органам, відповідальним за прийняття рішень). Технічні робочі групи готують зміни до контрольних списків (переліків підконтрольних виробів), які щорічно ухвалюються пленарними засіданнями режимів. За винятком АГ, яку незмінно очолює Австралія, посаду голови режимів щорічно обіймають представники держав-учасниць за ротаційним принципом. ГЯП має Консультативну групу (*Consultative Group*), чиї засідання відбуваються двічі на рік; такий саме регламент у Робочій групі ВД із загальних питань (*Wassenaar Arrangement's General Working Group*), яка має подібні функції.

Австралійська група

Створення АГ було зумовлене міжнародною стурбованістю використанням хімічної зброї у війні 1980-1988рр. між Іраном та Іраком². Надалі сфера діяльності Групи поширилася на матеріали, обладнання та технології, що застосовуються в біологічній зброї. 42 держави-учасниці прагнуть запобігти розробці або закупівлі хімічної і біологічної зброї державами та недержавними суб'єктами – шляхом координації заходів з контролю над торгівлею відповідною продукцією, в т.ч. використовуючи спільно погоджений список товарів, які підлягають обов'язковому ліцензуванню на національному рівні.

Пленарне засідання АГ 2014р. відбулось у червні на фоні очевидних доказів застосування хімічної зброї в Сирії і занепокоєння можливістю її використання в майбутньому. В заяві голови засідання не визначалися винуватці, натомість з'явилася фраза “жахливе використання хімічної зброї проти сирійського народу”³.

¹ Стислий опис і переліки держав-учасниць кожного з цих режимів див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

² Australia Group, ‘The origins of the Australia Group’, [n.d.], <<http://www.australiagroup.net/en/origins.html>>. Стислий опис і перелік держав-учасниць Австралійської групи див. у розділі III додатка Б цього видання.

³ Australia Group, ‘Statement by the Chair of the 2014 Australia Group plenary’, 6 June 2014, <http://www.australiagroup.net/en/media_june2014.html>. Про наступні обговорення цього питання див. підрозділ IV розділу 13 цього видання.

Згідно з підсумковою промовою голови, учасники зустрічі погодилися внести зміни до Керівних принципів АГ з метою (а) засвідчити занепокоєння використанням терористами біологічної і хімічної зброї і (б) внести вимогу до держав-учасниць брати до уваги під час розгляду запитів на ліцензування підконтрольних виробів ризику їх можливого потрапляння до рук терористів. Держави-учасниці також прийняли рішення стосовно обміну інформацією про терористичну діяльність, пов'язану з використанням біологічної і хімічної зброї, не лише всередині групи, але й поза її межами. Також було вирішено внести зміни до Керівних принципів з метою посилення всеохопного контролю над виробами, яких немає в контрольних списках. Наразі, згідно з нещодавно прийнятими рішеннями, відбувається доопрацювання Керівних принципів АГ. Крім того, АГ пояснила застосування нею підходу “не нашкодити” (*no-undercut*) необхідністю підвищення дієвості політики шляхом уніфікації процесу її імплементації. Згідно з цим підходом ліцензія на експорт, що є фактично ідентичною іншій ліцензії, в наданні якої було обґрунтовано відмовлено іншим учасником АГ, може бути надана лише після консультацій з цим учасником⁴.

Для учасників пленарного засідання 2014р. був проведений тренінг з метою перевірки здатності Групи реагувати на теоретично можливу ситуацію з охопленням питань правозастосування. Також учасники привітали публікацію розробленого США посібника стосовно ідентифікації виробів з контрольних списків АГ. На пленарному засіданні продовжилося започатковане минулого року обговорення шляхів посилення контролю над неявними передачами технологій, включно з нематеріальними формами та засобами передачі (передача даних електронною поштою, передача ноу-хау через особисте спілкування). Учасники погодилися посилити заходи контролю в цій сфері⁵. Обговорення питань новітніх технологій охоплювали сфери синтетичної біології, нанотехнологій та адитивного виробництва (пошарового синтезу або 3D-друку)⁶. Втім, здійснений у 2014р. перегляд технічними експертами контрольних списків хімічних і біологічних виробів призвів лише до незначних змін.

АГ докладає зусиль із взаємодії з урядами держав, що не є її учасницями, та з представниками промислових кіл у державах-учасницях та у країнах поза її межами з метою поширення сфери застосування Керівних принципів Групи. Розглядалися заявки на вступ до АГ, але у 2014р. нові члени не приймалися. У рамках програма на другу половину 2014р. та на початок 2015р. з питань розширення впливу Групи були заплановані візити до Сінгапуру, М'янми, Індонезії та Індії. На червень 2015р. планувалася зустріч у рамках Діалогу Австралійської групи (*Australia Group Dialogue*)⁷ У 2015р. в м.Перт (Австралія) відбудеться пленарне засідання з нагоди 30 річниці утворення АГ. Як правило, пленарні засідання проходять у Парижі.

⁴ Australia Group (посилання 3).

⁵ Australia Group (посилання 3).

⁶ Australia Group, ‘Preventing CW and BW proliferation: the Australia Group’, Axel Wabenhorst representing the Australia Group Chair, Department of Foreign Affairs and Trade, Australia, Presentation to the 22nd Asian Export Control seminar, Tokyo, 17-19 Feb. 2015, <http://supportoffice.jp/outreach/2014/asian_ec/pdf/day3/1015_Mr.AxelWabenhorst.pdf>.

⁷ Australia Group (посилання 6).

Режим контролю над ракетними технологіями

РКРТ був створений для запобігання розповсюдженню безпілотних систем, здатних доставляти зброю масового ураження (ЗМУ, *weapons of mass destruction, WMD*)⁸. На 28 пленарному засіданні в Осло у вересні-жовтні 2014р. за принципом ротації головувала Норвегія⁹. Наступного разу головуватимуть спільно Нідерланди та Люксембург, що стане своєрідним випробуванням нової моделі керівництва за участі малих держав. Як і завжди, пленарному засіданню РКРТ передували Зустріч технічних експертів (*Technical Expert Meeting*), Зустріч експертів з ліцензування і правозастосування (*Licensing and Enforcement Expert Meeting*) та Зустріч з обміну інформацією (*Information Exchange Meeting*).

Під час цих зустрічей у 2014р. держави-учасниці РКРТ обговорювали: тенденції розповсюдження ЗМУ; діяльність з її придбання і стратегії підтримки програм ЗМУ та засобів її доставки; ризики та виклики, спричинені неявними передачами технологій; ключові технологічні тренди в ракетних програмах; засоби всеохопного контролю виробів, не охоплених контрольними списками; а також питання брокерської діяльності, транзиту, перевантаження і способи уникнення заходів експортного контролю під час цих операцій¹⁰. В Осло 34 держави-учасниці обговорили та обмінялися інформацією про наявні ризики розповсюдження ракетних озброєнь, а також про зміни у сфері розповсюдження після попереднього пленарного засідання 2013р. в Римі. Як і у 2013р. особливо були згадані Північна Корея та Іран. Держави-учасниці висловили занепокоєння “триваючим розвитком ракетних програм на Близькому Сході, у Північно-Східній і Південній Азії, яке може призвести до стрімкого розповсюдження ракетних озброєнь будь-де у світі”¹¹. Держави-учасниці РКРТ підтвердили зобов’язання імплементувати пов’язані з РКРТ резолюції РБ ООН з питань нерозповсюдження ЗМУ¹².

На пленарному засіданні обговорювалися також питання членства, але прийняття нових членів не відбулося. Учасники пленарного засідання також домовились “інформувати та надавати допомогу зацікавленим державам, що підтримують цілі та завдання РКРТ”¹³. Держави-учасниці РКРТ активно заохочували держави, що не є його учасницями, прийняти і впроваджувати Керівні принципи та заходи контролю, а також зауважили, що ряд урядів цих держав вже зобов’язалися зробити це¹⁴. На пленарному засіданні 2014р.

⁸ Стислий опис РКРТ і перелік держав-партнерів див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

⁹ Missile Technology Control Regime, ‘Public statement from the plenary meeting of the Missile Technology Control Regime (MTCR)’, Oslo, 3 Oct. 2014, <<http://www.mtcr.info/english/press/Norway2014.doc>>.

¹⁰ Missile Technology Control Regime (посилання 9).

¹¹ Missile Technology Control Regime (посилання 9).

¹² Резолюції РБ ООН 1695, 1718, 1874, 2087 і 2094; а також 1737, 1747, 1803, 1835 та 1929; у пленарній заяві окремо згадується також Резолюція 1540.

¹³ Missile Technology Control Regime (посилання 9).

¹⁴ До цих держав належать Ізраїль, Китай Румунія і Словаччина; див.: <<http://www.armscontrol.org/factsheets/mtcr>>.

також ухвалена нова політика приєднання до Керівних принципів, спрямована на формалізацію цього процесу. РКРТ запрошує країни “проголосити повне приєднання до Керівних принципів РКРТ” і з цією метою на добровільній основі “офіційно в письмовій формі та на добровільній основі повідомити контактний пункт РКРТ про свій політичний намір контролювати всі вироби з Контрольного списку РКРТ, у т.ч. враховуючи будь-які подальші зміни у ньому та в Керівних принципах”¹⁵. У документі роз’яснюється, що про прийняття нових членів не йдеться, але повідомлення набуває чинності за фактом його отримання; також зазначається, що приєднання до Керівних принципів не може розглядатись як підготовчий крок до набуття членства в РКРТ, оскільки між таким “приєднанням” і членством у Режимі “немає зв’язку”¹⁶.

Нинішній Голова РКРТ К.Треца (*Carlo Trezza*), термін повноважень якого спливає, перебуваючи на цій посаді, провів велику кількість заходів з розширення впливу Режиму. Держави-учасниці РКРТ закликали його наступника Р.Несса (*Roald Næss*) діяти в подібний спосіб у стосунках з державами, що не є членами Режиму. У 2014р. Франція організувала в Парижі технічну зустріч з питань розширення сфери впливу Режиму, на якій її учасники особливо наголосили на необхідності підтримки та розширенні формату таких зустрічей¹⁷.

РКРТ доповнюється Гаазьким Кодексом поведінки у протидії розповсюдженню балістичних ракет (*Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC*), розробленим РКРТ у 2002р., який надалі перетворився на окрему ініціативу за участі 137 держав¹⁸. Останнє щорічне засідання в рамках ініціативи відбулось у Відні у травні 2014р. за участі 67 делегацій. Під час засідання обговорювалися наступні питання: (а) універсалізація Кодексу; (б) система попереднього повідомлення про очікувані пуски ракет; (в) своєчасна передача щорічних звітів про облік і використання ракет; (г) пуски ракет Північною Кореєю. На період 2014-2015рр. функції головної держави перейдуть від Японії до Перу¹⁹. Як і впродовж багатьох попередніх років, на ГА ООН у 2014р. ухвалена резолюція про підтримку *HCOC*²⁰.

Група ядерних постачальників

ГЯП прагне запобігти розповсюдженню ядерної зброї шляхом контролю над поставками ядерних і пов’язаних з ними матеріалів, обладнання, програмного забезпечення і технологій “без перешкоджання законній торгівлі та

¹⁵ Missile Technology Control Regime, Statement by Missile Technology Control Regime Chair Ambassador Roald Næss at the 22nd Asian Export Control seminar, Tokyo, 17-19 Feb. 2015, p.3, <<http://www.mtcrr.info/english/public.html>>.

¹⁶ Missile Technology Control Regime (посилання 15).

¹⁷ Missile Technology Control Regime (посилання 9).

¹⁸ Стислий виклад *HCOC* і перелік держав, що його підписали, див. у підрозділ III додатка Б цього видання. Див. також: St Kitts and Nevis was the only country to join in 2014. ‘13th regular meeting of the subscribing states to the Hague Code of Conduct against ballistic missile proliferation’, Press release, Vienna, [n.d.], <http://www.hcoc.at/?tab=what_is_hcoc&page=press_releases>.

¹⁹ Missile Technology Control Regime (посилання 9).

²⁰ Резолюція ГА ООН 69/44 від 2 грудня 2014р. була прийнята 166 голосами “за”, при одному – “проти” (Іран) і 17 – “утрималися”.

міжнародній співпраці в мирному використанні ядерної енергії”²¹. Держави-учасниці ГЯП можуть отримувати доступ до інформації про найкращі практики та до певних даних, які можуть використовуватись у системах управління ризиками в ліцензійних і митних органах.

У 2014-2015рр. головуючою державою у ГЯП була Аргентина. Консультативна група та Зустрічі з обміну інформацією (ЗОІ, *Information Exchange Meeting, IEM*) очолюються США, а нещодавно утворена Група технічних експертів (ГТЕ, *Technical Experts Group, TEG*) працює під головуванням Швеції²². На пленарному засіданні в червні 2014р. в Буенос-Айресі зібралися 48 держав-учасниць, а також представник від ЄС і Голова Комітету Цангера (*Zangger Committee*) – обидва як постійні спостерігачі²³.

З метою забезпечення миру за умов розвитку технологій і розповсюдження ЗМУ у 2013р. був проведений всеохопний огляд Контрольного списку ГЯП. Робота технічних експертів у цій сфері згодом була формалізована шляхом створення ГТЕ за аналогією з іншими режимами експортного контролю²⁴.

Пленарне засідання 2014р. було присвячене щорічному обміну інформацією і практикою у сферах ліцензування та правозастосування. До цих питань належало й занепокоєння посиленням діяльності з розповсюдження ЗМУ, особливо в Північній Кореї та Ірані²⁵. На пленарному засіданні продовжились обговорення урядових гарантій стосовно поставок виробів з Контрольного списку ГЯП відповідно до Керівних принципів Групи.

ГЯП наголосила на незмінній підтримці ДНЯЗ і “розпочала спільну діяльність з метою зробити корисний внесок на Оглядовій конференції 2015р.”²⁶. Крім того, Група анонсувала план проведення інформаційних і пропагандистських заходів під час Оглядової конференції 2015р.

У 2014р. ГЯП продовжувала взаємодію з державами, що не є її учасницями, та іншими зацікавленими сторонами. Група запустила свій перероблений сайт з відкритим доступом до інформації кількома мовами²⁷. У рамках зусиль з посилення співпраці між режимами у квітні 2014р. у Відні

²¹ Nuclear Suppliers Group, ‘Public statement: plenary meeting of the Nuclear Suppliers Group’, Buenos Aires, 26-27 June 2014, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/nsg-documents>>. Стислий виклад і перелік держав-учасниць ГЯП див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

²² Nuclear Suppliers Group, ‘What’s new?’, [n.d.], <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/recent-news>>.

²³ Стислий опис Комітету Цангера див. у підрозділі III додатка Б цього видання. Члени Комітету Цангера проводять одне засідання на рік. Комітет виконує допоміжну стосовно ГЯП функцію завдяки певному зв’язку з ДНЯЗ і дещо відмінне членство, хоча його корисність неодноразово піддавалася сумніву. Наразі Головою Комітету є представник Канади Ш.Газа (*Shawn Caza*), який залишить цю посаду у 2015р.

²⁴ Nuclear Suppliers Group (посилання 21).

²⁵ Nuclear Suppliers Group (посилання 21). Про розвиток ситуації навколо Іранської ядерної програми див. підрозділ I розділу 12 цього видання.

²⁶ Nuclear Suppliers Group (посилання 21); International Atomic Energy Agency (IAEA), ‘Communication received from the permanent mission of Argentina to the International Atomic Energy Agency (IAEA) on behalf of the participating governments of the Nuclear Suppliers Group’, INFCIRC/539/Rev.6, 22 Jan. 2015. Стислий виклад та окремі подробиці ДНЯЗ див. у розділі I додатка А цього видання.

²⁷ Nuclear Suppliers Group, <www.nuclearsuppliersgroup.org>.

відбувся неофіційний спільний семінар з питань верстатного обладнання, в якому взяли участь експерти з Вассенаарської домовленості²⁸. Другий виїзний семінар ЗОІ відбувся також у Відні у квітні. На пленарному засіданні в Буенос-Айресі його учасники “погодилися посилити діяльність поза межами режиму” та обговорили шляхи взаємодії з державами, що погоджуються приєднатися до Керівних принципів ГЯП.

Індія: торгівля та обговорення перспектив членства тривають

ГЯП була створена у відповідь на перші випробувальні ядерні вибухи в Індії в 1974р. Проведення випробувального ядерного вибуху стало показовою ілюстрацією факту, що ядерна технологія, передана для мирних потреб, може використовуватися для інших цілей²⁹. З того часу Індія неодноразово заявляла про зацікавленість приєднатися до ГЯП, але формального звернення не подавала³⁰. На пленарному засіданні 2014р. держави-учасниці ГЯП продовжили обговорення відносин з Індією та питань імплементації Заяви 2008р. про співпрацю з Індією у сфері цивільної ядерної енергетики, яка дозволила державам-учасникам ГЯП повернутися до торгівлі з Індією в галузі цивільних ядерних технологій³¹. Після Заяви 2008р. ряд держав поновили або розпочали торгівлю ядерними технологіями та виробами з Індією. Австралія у вересні 2014р. підписала угоду про постачання Індії урану³².

Рухаючись у цьому напрямі, 22 червня 2014р. Індія ратифікувала Додатковий протокол з МАГАТЕ³³ Особливість редакції цього документа полягає в посиленні нагляду над цивільними ядерними об’єктами Індії без вимог надання даних про всі ядерні об’єкти та запровадження нагляду над ними. Протокол дозволяє не викривати об’єкти, пов’язані з ядерною зброєю.

Китай: дебати ГЯП навколо “дідусевої обмовки”

У 2014р. тривали дискусії поміж учасниками ГЯП навколо тлумачення та застосування т.зв. “дідусевої обмовки”, згідно з якою зобов’язання та контракти на поставку ядерних матеріалів, прийняті державою до отримання

²⁸ Nuclear Suppliers Group (посилання 21).

²⁹ Nuclear Suppliers Group, ‘History’ [n.d.], <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/history1>>.

³⁰ Бауер С., Віскі А. Режими експортного контролю – *Щорічник СІПІ 2013*, підрозділ IV розділу 9.

³¹ International Atomic Energy Agency (IAEA), ‘Communication dated 10 September 2008 received from the permanent mission of Germany to the agency regarding a “Statement on civil nuclear cooperation with India”’, INFCIRC/734, 19 Sep. 2008; Ентоні Я., Бауер С. Контроль над міжнародними поставками, пов’язаними з безпекою – *Щорічник СІПІ 2009*, підрозділ II розділу 11.

³² Davenport, K., ‘Australia, India sign uranium deal’, *Arms Control Today*, 1 Oct. 2014.

³³ Додатковий протокол Індії підписаний 2009р. і після цього доопрацьовувався сім разів – востаннє 5 лютого 2015р. Див.: International Atomic Energy Agency (IAEA), Agreement Between the Government of India and the International Atomic Energy Agency (IAEA) for the Application of Safeguards to Civilian Nuclear Facilities, INFCIRC/754, 29 May 2009. Під гарантіями МАГАТЕ в Індії перебуватимуть 20 об’єктів і до 30 військових ядерних об’єктів – поза ними. Про перспективи цієї угоди див.: Kelley, R., ‘Unconditional surrender: India’s exceptional protocol’, *Atomic Reporters*, 25 June 2014, <<http://atomicreporters.com/2014/06/25/unconditional-surrender-indias-exceptional-protocol>>.

членства в ГЯП, не можуть заперечуватися Групою після приєднання до неї цієї держави. Ці дискусії набули запеклого характеру внаслідок продажу Китаєм ядерних реакторів Пакистану. Коли Китай приєднався до ГЯП у 2004р., він повідомив Групу про наявність угоди з Пакистаном (державою, що не бере участі в ГЯП) на поставку двох реакторів, для ядерного комплексу в Чашмі (провінція Пенджаб). Ці поставки реакторів, разом з чотирма попередніми, викликали значні суперечки³⁴. Окремі учасники ГЯП вбачають у рішенні Китаю поставити реактори до іншого об'єкта поблизу Карачі дефакто відхід від Керівних принципів ГЯП стосовно Пакистану³⁵. За наявною інформацією, на початку 2015р. Уряд Пакистану започаткував переговори про будівництво трьох додаткових АЕС у провінції Пенджаб³⁶.

Контроль над транзитом і брокерською діяльністю

Питання, пов'язані з транзитом і брокерською діяльністю, обговорюються ГЯП вже впродовж кількох років. У 2011р. Група наголосила на розгляді нею “опцій [того], як у найкращий спосіб описати ці проблеми в Керівних принципах [ГЯП]”³⁷. Це було зумовлено міжнародними потребами в контролі над торгівлею стратегічно важливими товарами, що розширило традиційну сферу експортного контролю з охопленням таких видів діяльності, як транзит, перевантаження, фінансування та посередництво³⁸. Ці зміни стали відповіддю, насамперед, на еволюцію характеру придбань для програм ядерної зброї, зміни в кон'юнктурі світової торгівлі та розвиток технологій. Питання контролю над брокерською діяльністю і транзитом обговорювалися ГЯП у 2012-2013рр., але до 2014р. не був ухвалений “Підручник з належних практик” (*‘good practice guide’*) стосовно брокерської діяльності і транзиту/перевантаження, при тому, що Група ще має внести положення про транзит і брокерську діяльність до Керівних принципів³⁹.

Підручник з належних практик був розроблений Німеччиною “за допомоги та підтримки” 19 інших держав-учасниць ГЯП⁴⁰. Німеччина отримала доручення розробити цей документ на 31 засіданні Консультативної групи ГЯП у червні 2014р. У Підручнику зазначається, що заходи протидії слід

³⁴ Buckley, C., ‘Q&A: Why the attention on Pakistan’s Chashma nuclear complex?’, Reuters, 5 July 2010, <<http://www.reuters.com/article/2010/07/05/us-china-pakistan-nuclear-idUSTRE6640NK20100705>>; Joshi, S., ‘The China-Pakistan nuclear deal: a realpolitique fait accompli’, Nuclear Threat Initiative, 11 Dec. 2011, <<http://www.nti.org/analysis/articles/china-pakistan-nuclear-deal-realpolitique-fait-accompl-i-1>>.

³⁵ Shah, S., ‘China agrees to sell Pakistan two more nuclear reactors’, *Wall Street Journal*, 15 Oct. 2013.

³⁶ Shah, S., ‘Pakistan in talks to acquire 3 nuclear plants from China’, *Wall Street Journal*, 20 Jan. 2014; Parameswaran, P., ‘China confirms Pakistan nuclear projects’, *The Diplomat*, 10 Feb. 2015, <<http://thediplomat.com/2015/02/china-confirms-pakistan-nuclear-projects>>.

³⁷ Nuclear Suppliers Group, ‘NSG public statement’, NSG plenary, Noordwijk, 23-24 June 2011, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/nsg-documents>>.

³⁸ Див., наприклад: UN Security Council Resolution 1540, 28 Apr. 2004.

³⁹ Nuclear Suppliers Group, ‘Good practices for the implementation of brokering and transit/transshipment controls’, 2014, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/national-practices>>.

⁴⁰ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), p.2.

застосовувати лише проти незаконної діяльності – “діяльності, яка не відповідає базовим принципам, визначеним у п.2 Частини 2 Керівних принципів ГЯП”⁴¹. У Підручнику з належних практик наголошується, що “в національній нормативній базі не обов’язково мають вживатися терміни “брокерська діяльність” і “транзит/перевантаження””⁴².

Підручник визначає брокерську діяльність як таку, що “в цілому” стосується “діяльності з організації поставок виробів з однієї країни до іншої”⁴³. В підручнику зазначається, що базове визначення брокерських послуг має охоплювати такі аспекти, як “переговори або погодження транзакцій із закупівлі, продажу або поставок виробів з третьої країни до будь-якої іншої третьої країни” або “продаж чи купівлю виробів, які перебувають у третій країні, для поставки їх до іншої третьої країни”⁴⁴. Більш широке визначення має застосовуватися до всіх брокерських транзакцій, а не лише тих, що стосуються третій країн. Базове положення не охоплює певні види діяльності, т.зв. “допоміжні послуги”, що визначаються як “послуги з транспортування, фінансування, страхування або перестрахування, а також загальної реклами або просування на ринку”⁴⁵. Більш широке визначення мало б охоплювати такі послуги або “будь які інші дії із заохочення виробництва, експорту або імпорту товарів”⁴⁶. У Підручнику особливо зазначається: “З метою уникнення непотрібних адміністративних ускладнень важливо, аби контроль над брокерською діяльністю не дублював експортний контроль, а виконував скоріше взаємодоповнюючу роль”⁴⁷.

У Підручнику також пропонується для виявлення транзакцій на початкових стадіях застосовувати певний механізм всеохопного контролю, наприклад, “наскільки чутливим (з точки зору розповсюдження) у кожному конкретному випадку є передбачене кінцеве використання або кінцевий користувач”⁴⁸. Такі заходи контролю могли б визначатися на підставі наявності певних виробів з контрольних списків, або сукупності підконтрольних виробів і даних про певних кінцевих користувачів. При цьому, якщо заходи контролю над брокерською діяльністю “осіб, які діють у межах країни як брокери”, вважаються базовими елементами, то застосування їх до резидентів, які здійснюють брокерську діяльність за межами країни, не є обов’язковими⁴⁹.

Іншими базовими елементами Підручника є впровадження санкцій, включно з чітким визначенням порушень, а також вимога ліцензування деяких особливих аспектів брокерської діяльності (їх визначення залишене відкритим). Необов’язковими елементами є: (а) вимога ліцензування для підконтрольних виробів; (б) вимога ліцензування непідконтрольних виробів

⁴¹ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.3.

⁴² Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.4.

⁴³ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.3.

⁴⁴ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.4.

⁴⁵ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.4.

⁴⁶ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.4.

⁴⁷ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.6.

⁴⁸ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.6.

⁴⁹ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.6.

у випадку їх чутливого кінцевого використання; (в) вимога ліцензування брокерської діяльності, відмінної від звичайного посередництва або допоміжних послуг; (г) загальна заборона певних видів брокерської діяльності; (д) законодавче зобов'язання звітування органам влади про певні транзакції; (е) запровадження після-експортних зобов'язань – підтвердження доставки до пункту призначення, а також кінцевого використання після завершення транзакції.

У Підручнику термін “транзит/перевантаження” визначається як “транспортування виробу з потраплянням до митної території Держави та її проходженням до місця призначення за межами Держави”⁵⁰. У документі перелічені різноманітні закони, що складають правову базу регулювання транзиту та перевантаження. До них належать закони про експортний контроль, митницю, національну безпеку, транспортування, авіаційне/морське сполучення, експедиторські/судноплавні компанії, а також карні кодекси. Що стосується відповідних законодавчих механізмів, у Підручнику визначений принцип, згідно з яким діяльність з транзиту/перевантаження має “бути предметом урядового нагляду” з можливістю застосування “певного механізму всеохопного контролю або механізму зупинки окремих видів діяльності”, залежно від того, “наскільки чутливим (з точки зору розповсюдження) у кожному конкретному випадку є зазначені кінцеве використання або кінцевий користувач”⁵¹. Як неонов'язкова вимога запропоновано піддавати контролю “певні вироби з контрольних списків – завжди або в комбінації з механізмами всеохопного контролю”⁵².

У Підручнику вимогу про те, що “певні операції з транзиту та перевантаження мають бути предметом урядових дозвільних процедур”, пропонується зробити базовим елементом, а до відповідних правових актів внести положення про санкції і чітке визначення порушень⁵³. Невов'язковими елементами визначені наступні пропозиції: (а) “ліцензія має вимагатися для транзиту/перевантаження підконтрольних виробів” і “транзиту/перевантаження непідконтрольних виробів, призначених для чутливого кінцевого використання/користувача”; (б) “певні операції з транзиту та перевантаження можуть бути заборонені”; (в) можливе впровадження “зобов'язання повідомляти органи влади про заплановані операції з транзиту/перевантаження”⁵⁴. Нарешті, в Підручнику наголошується на важливості для промисловості програм внутрішнього дотримання належних практик, а також на необхідності “забезпечення посадових осіб, відповідальних за правозастосування та митний контроль, адекватними ресурсами, підготовкою і технологіями, достатніми для виявлення проблемних виробів у випадку їх транзиту/перевантаження”⁵⁵.

⁵⁰ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.4.

⁵¹ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.6.

⁵² Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.6.

⁵³ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.7.

⁵⁴ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.7.

⁵⁵ Nuclear Suppliers Group (посилання 39), р.8.

Вассенаарська домовленість

На відміну від АГ, РКРТ і ГЯП, діяльність яких зосереджена на ЗМУ та системах її доставки, діяльність Вассенаарської домовленості (ВД) охоплює забезпечення прозорості, обмін інформацією та думками стосовно поставок звичайних озброєнь і пов'язаних з ними виробів і технологій подвійного використання⁵⁶. ВД заохочує до відповідальної поведінки і прагне запобігти “дестабілізуючим накопиченням” таких виробів⁵⁷. У Відні у грудні 2014р. відбулося щорічне пленарне засідання ВД. Головуючою на ньому за принципом ротації була Естонія. У 2015р. головуватиме Іспанія. В рамках підготовки пленарного засідання впродовж року відбувалися регулярні засідання Робочої групи із загальних питань (*General Working Group*), засідання відповідальних за ліцензування та правозастосування (*Licensing and Enforcement Officers Meeting*) і Групи технічних експертів (*Technical Experts Group*)⁵⁸. Починаючи із січня 2012р., після приєднання Мексики, учасницею ВД не стала жодна нова держава. Водночас, ряд держав, зокрема Казахстан, перебувають на різних етапах процесу приєднання⁵⁹.

Попередніми роками ВД оприлюднила окремі найкращі практики та підручники з найкращих практик стосовно різних аспектів контролю над звичайними озброєннями, виробами та технологіями подвійного використання⁶⁰. У липні 2014р. ВД погодила та оприлюднила Підручник із загальних питань кінцевого використання/користувача в контролі над експортом озброєнь⁶¹. Дотримання правил кінцевого використання/користувача – це заходи з боку держави-експортера з обмеження того, як, де і коли експортовані товари та вироби будуть використані після їх доставки. Ці заходи широко відомі як важливі засоби запобігання нецільовим поставкам і використанню зброї⁶². Метою документа 2014р. є радше намагання роз'яснити концепцію контролю кінцевого використання/користувача та різні підходи на державному рівні, ніж втілення погоджених найкращих практик здійснення такого контролю. Такий підхід зумовлений як складністю самого питання, так і великим діапазоном національних практик у цій сфері.

⁵⁶ Стислий опис Вассенаарської домовленості див. у підрозділі III додатка Б цього видання.

⁵⁷ Wassenaar Arrangement, ‘Guidelines and procedures, including the initial elements’, Dec. 2011, <<http://www.wassenaar.org/guidelines>>.

⁵⁸ Wassenaar Arrangement, ‘Statement by the Plenary Chair on 2014 outcomes of the Wassenaar Arrangement on export controls for conventional arms and dual-use goods and technologies’, 3 Dec. 2014, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PS_PC.html>.

⁵⁹ Wassenaar Arrangement, Head of Secretariat, ‘The Wassenaar Arrangement and the ATT’, Presentation to 21st Asian Export Control seminar, Tokyo, 26-28 Feb. 2014, <http://supportoffice.jp/outreach/2013/asian_ec/T1-4_Amb.Philip_Griffiths_WA.pdf>; US Department of State, ‘Joint statement from 3rd U.S.-Kazakhstan strategic dialogue’, 10 Dec. 2014, <<http://iipdigital.usembassy.gov/st/english/texttrans/2014/12/20141210311907.html#ixzz3SwSAj1Kg>>.

⁶⁰ Wassenaar Arrangement, ‘Guidelines and procedures, including the initial elements’, July 2014, <<http://www.wassenaar.org/guidelines>>.

⁶¹ Wassenaar Arrangement, ‘Introduction to end-use/end-user controls for exports of military list equipment’, 3 July 2014, <<http://www.wassenaar.org/guidelines>>.

⁶² Bromley, M. and Dermody, L., *Addressing unauthorized re-export or re-transfer of arms and ammunition*, (South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons (SEESAC): Belgrade, 18 Feb. 2015).

Упродовж 2014р. держави-учасниці ВД погодили ряд змін до контрольних списків. Більшість з них стосувалися контрольного списку виробів подвійного, а не військового використання. Вони відбивають зусилля з адаптації до темпів розвитку підконтрольних технологій та особливо – до зростаючої доступності найбільш складних і розвинутих технічних систем у деяких регіонах. Пом'якшені заходи контролю стосовно “обладнання для виробництва електронних пристроїв” і “телекомунікаційного обладнання зі спеціальними функціями забезпечення інформаційної безпеки для адміністрування, використання або технічної підтримки мереж”⁶³. До інших змін належать скасування застарілих методів контролю, пов'язаних із транспортними засобами, і вдосконалення заходів контролю над безпілотними літальними апаратами – як реакція на “істотний прогрес технологій в цій сфері”⁶⁴. Крім того, держави-учасниці ВД погодили нові заходи контролю в деяких сферах, включно з “обладнанням для космічних апаратів” та “технологіями електронного/оптоелектронного дистанційного управління польотом (*fly-by-wire/flight-by-light*)”⁶⁵. Були суттєво переглянуті заходи контролю над верстатним обладнанням, “оптичним обладнанням для військових потреб і компонентами стекловолонних лазерів”⁶⁶.

На пленарному засіданні 2014р. учасники погодилися з наступного року “продовжити пропонувати ряду країн, що не приєдналися до ВД, розширену технічну інструкцію стосовно змін до контрольних списків”⁶⁷. Як і у 2013р., Секретаріатом були окремо зазначені можливі зв'язки між ВД і ДТЗ (докладніше про ДТЗ див. у підрозділі I цього розділу)⁶⁸. В лютому 2014р. Голова Секретаріату ВД звернув увагу на широкий діапазон “сфер діяльності (ВД), що відповідає цілям і вимогам ДТЗ”, а також на бажання як Секретаріату, так і держав-учасниць підтримати імплементацію ДТЗ⁶⁹.

⁶³ Wassenaar Arrangement, ‘Summary of changes, list of dual-use goods and technologies and munitions list’, as of 3 Dec. 2014, <<http://www.wassenaar.org/controllists/>>.

⁶⁴ Wassenaar Arrangement (посилання 58).

⁶⁵ Wassenaar Arrangement (посилання 63).

⁶⁶ Wassenaar Arrangement (посилання 63).

⁶⁷ Wassenaar Arrangement (посилання 58).

⁶⁸ Бауер. С, Мічіч І. Режими експортного контролю – *Щорічник СІПРІ 2014*, підрозділ III розділу 10. Стислий виклад та окремі подробиці ДТЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁶⁹ Wassenaar Arrangement, Head of Secretariat (посилання 59).

IV. Події в експортному контролі Європейського Союзу

СІБІЛ БАУЕР, МАРК БРОМЛІ

ЄС наразі є єдиним регіоном зі спільною законодавчою базою з питань контролю над торгівлею виробами подвійного використання та, певною мірою, над торгівлею зброєю. В ЄС розроблені детальні керівні принципи з практичного впровадження законів. Контрольний список ЄС виробів подвійного використання лише об'єднує рішення щорічних засідань усіх режимів експортного контролю (див підрозділ III), але його структура і спосіб внесення щорічних змін ухвалені багатьма країнами, насамперед у Європі та в Азії. Таким чином, зміни в ЄС зумовлюють певні наслідки і поза його межами.

Спільна позиція ЄС з питань експорту озброєнь

Від самого початку 1990-х років на рівні ЄС постійно докладалися зусилля з посилення і взаємного погодження політики експорту озброєнь держав-членів ЄС. Найважливішими елементом цих зусиль стало ухвалення у 2008р. Спільної позиції ЄС, у якій визначаються спільні правила регулювання контролю над експортом військової техніки та технологій¹. Спільна позиція ЄС – як і її попередник, Кодекс ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь (*EU Code of Conduct on Arms Exports*) від 1998р. – має за мету заохотити “зближення” експортних політик держав-членів ЄС згідно з погодженими мінімальними стандартами. Вона створює механізми консультацій та обміну інформацією з метою досягнення спільного тлумачення вісьмох критеріїв оцінки поставок озброєнь.

У Статті 15 Спільної позиції наголошується, що цей документ “має бути переглянутий через три роки після його ухвалення”. Процес перегляду розпочався в середині 2011р.², а остаточні документи мали бути розроблені влітку 2015р.³ ЄС і держави-члени відмовилися від внесення змін до тексту Спільної позиції у процесі її перегляду⁴, але окремі розділи Інструкції користувача – в якій визначаються настанови з імплементації Спільної позиції – наразі переглядаються⁵. Зокрема, опрацьовуються керівні принципи

¹ Council of the European Union, Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008. Спільна позиція ЄС від 2008р. замінила Кодекс ЄС поведінки стосовно експорту озброєнь (*EU Code of Conduct on Arms Exports*) від 1998р. Кодекс див.: Council of the European Union, ‘European Union Code of Conduct on Arms Exports’, 8675/2/98 Rev. 2, 5 June 1998.

² Council of the European Union, ‘Council conclusions on the review of Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing control of exports of military technology and equipment’, 3199th Foreign Affairs Council Meeting, Brussels, 19 Nov. 2012, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/133569.pdf>

³ Офіційний представник ЄС, інтерв'ю з автором 23 січня 2015р.

⁴ Council of the European Union (посилання 2).

⁵ Council of the European Union (посилання 2); EU official, Communication with author, 28 Jan. 2013. Чинну версію Інструкції користувача див.: Council of the European Union, ‘User’s guide to Council Common Position 2008/944/CFSP defining common rules governing the control of exports of military technology and equipment’, 9241/09, 29 Apr. 2009.

тлумачення критеріїв 2, 7 і 8⁶. Оновлення передбачатимуть мінімальні зміни, необхідні для приведення Спільної позиції ЄС у відповідність до ДТЗ (підрозділ I цього розділу)⁷. Наприклад, ДТЗ виокремлює загрозу насильства за статевою ознакою як одне з питань, що має братися до уваги під час прийняття рішень про дозвіл експорту озброєнь; дещо подібне передбачається змістом критерію 2 Спільної позиції, але не є чітко згаданим в Інструкції користувача. В рамках перегляду держави-члени ЄС розробили новий механізм обміну інформацією про відмови в наданні експортних ліцензій через захищену он-лайн систему замість використання компакт-дисків⁸. Держави-члени ЄС також погодилися надавати більший, ніж раніше, обсяг інформації про відмови в наданні експортних ліцензій⁹.

Той факт, що перегляд тривав чотири роки, частково підтверджує необхідність врахування результатів процесу ухвалення ДТЗ¹⁰. Хоча текст ДТЗ був погоджений у травні 2013р., проте, це не може виправдати повільні темпи перегляду Спільної позиції. Їх можна пояснити, зокрема, зниженням зацікавленості у Спільній позиції з боку країн-членів ЄС. Її значення у впровадженні державами-членами політики експортного контролю стало предметом обговорень у 2014р. – особливо в контексті значного погіршення стосунків ЄС з Росією, викликане кризою в Україні. Під час подеколи запеклих дискусій стосовно того, чи повинна Франція скасувати поставку Росії двох військових кораблів *Mistral*, ні Уряд Франції, який до середини вересня 2014р. мав намір продовжувати виконання угоди, ні інші держави-члени ЄС, окрім з яких бажали її скасування Францією, жодного разу не посилалися на критерії Спільної позиції ЄС¹¹.

Імплементация Директиви про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства

Директива ЄС про поставки оборонної продукції в межах Співтовариства (*ICT Directive*) погоджена у 2009р. та є частиною ширшого комплексу заходів ЄС, спрямованих на зниження бар'єрів для співробітництва в оборонній

⁶ Критерій 2 стосується “поваги до прав людини у країні кінцевого призначення, а також поваги цією країною міжнародного гуманітарного права”; критерій 7 стосується ризику того, що експортовані “військові технології або обладнання будуть використані не за призначенням у межах країни-покупця або реекспортовані за небажаних умов”; критерій 8 стосується “сумісності експортних поставок з технічними та економічними можливостями країни-отримувача”. Див.: Council of the European Union 2008/944/CFSP (посилання 1).

⁷ Стислий виклад та окремі подробиці ДТЗ див. у підрозділі I додатка А цього видання.

⁸ O'Farrell, K.T., 'L'UE et les exportations d'armements: options et limites du réexamen de la Position commune' [Експорт озброєнь ЄС: можливості та обмеження перегляду Спільної позиції], Group for Research and Information on Peace and Security (GRIP), Analysis note, 23 Sep. 2014, <<http://www.grip.org/en/node/1366>>, p.9.

⁹ Swedish Government, 'Strategic export control in 2013: military equipment and dual-use items', Government communication Skr. 2013/14:114, 13 Mar. 2014, <<http://www.government.se/sb/d/574/a/243515>>, c. 13.

¹⁰ Офіційний представник ЄС (посилання 3).

¹¹ Isbister, R. and Quéau, Y., *An Ill Wind: How the Sale of Mistral Warships to Russia is Undermining EU Arms Transfer Controls* (GRIP and Saferworld: Nov. 2014). Докладніше про кризу в Україні і продаж кораблів *Mistral* див. розділ 3 цього видання.

промисловості всередині ЄС¹². Директива заохочує держави-члени надавати загальні або глобальні ліцензії, які б дозволили їх одержувачам виконувати певні експортні операції в межах ЄС з продукцією, яка стосується оборонної сфери, без необхідності отримання додаткових дозволів. Такі експортні операції можуть стосуватися поставок: (а) національним збройним силам іншої держави-члена ЄС; (б) які є частиною спільної програми озброєння в межах ЄС; або (в) “сертифікованій компанії” в іншій державі-члені ЄС. Процес сертифікації компаній здійснюється відповідно до спільних критеріїв, погоджених на рівні ЄС компетентними органами держави-члена ЄС, у якій розташований головний офіс компанії¹³. Крім того, *ICT Directive* скасовує вимоги з ліцензування транзиту та перевантаження оборонної продукції, що походить з іншої держави-члена ЄС (хоча з міркувань громадської безпеки залишення цих вимог могло б бути виправданим). Держави-члени ЄС до 30 червня 2011р. мали внести Директиву до національного законодавства та до 30 червня 2012р. започаткувати її застосування¹⁴. *ICT Directive* імплементована всіма державами-членами ЄС¹⁵.

Початкові пропозиції Європейської Комісії (ЄК, *European Commission*) стосовно *ICT Directive* були перероблені з огляду на спротив з боку держав-членів ЄС. Оновлена Директива робить акцент на вищості національної компетенції у сфері контролю над експортом озброєнь, на відміну від порядку, запровадженого ЄК у 2006р. під час започаткування процесу внесення змін¹⁶. Зокрема, держави-члени ЄС наполягли на залишенні чинними ухвалених

¹² Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L146, 10 June 2009. Див. також: Бауер С., Мічіч І. Заходи постачальників і спільні заходи в ЄС – *Щорічник СІПРІ 2010*, підрозділ IV розділу 11.

¹³ Commission Recommendation of 11 Jan. 2011 on the certification of defence undertakings under Article 9 of Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L11, 15 Jan. 2011, pp.62-74. Інформацію про сертифіковані компанії можна одержати через підтримувану ЄК базу даних Сертифікованих оборонних підприємств (*Certified Defence-related Enterprises, CERTIDER*): <<http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/certider/index.cfm>>.

¹⁴ European Commission, Directorate-General for Enterprise and Industry, ‘Defence industries: reference documents’, 2 Feb. 2012, <http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/documents/index_en.htm>.

¹⁵ Mampaey, L., Moreau, V., Quéau, Y., Study on the Implementation of Directive 2009/43/EC on Transfers of Defence-related Products (GRIP: Brussels, Aug. 2014), p.6.

¹⁶ Наприклад, у “зеленій книзі” за 2006р. наголошувалося, що новий інструмент створювався з метою “послабити, або навіть скасувати принцип попереднього отримання дозволу стосовно переміщення продукції оборонного призначення всередині Співтовариства”. Див.: European Commission Directorate General Enterprises and Industry, ‘Consultation paper on the intra-Community circulation of products for the defence of member states’, Green Paper ENTR/C, Brussels, 21 Mar. 2006, <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/120/120906/120906intracommunity_en.pdf>, p.5. Проте, у Статті 1 *ICT Directive* ідеться про те, що “переміщення продукції оборонного призначення між державами-членами [ЄС] має бути предметом попереднього дозволу”, але в певних ситуаціях “держави-члени [ЄС] можуть звільнити операції переміщення продукції оборонного призначення від вимоги отримання попереднього дозволу”. Див.: Directive 2009/43/EC (посилання 12).

саме на національному рівні переліків виробів, експорт яких потребуватиме отримання ліцензій, навіть у разі експорту до інших держав-членів, – чого ЄК із самого початку мала намір уникнути. Контекст кожного випадку вилучення з переліку має оприлюднюватися відповідною державою-членом ЄС, а потім – ЄК. Проте, станом на сьогодні, інформація про зміст вилучень була оприлюднена лише стосовно дев'яти держав-членів¹⁷. Як результат, усередині європейської оборонної промисловості існує брак віри в потенційні здобутки від виконання *ICT Directive*¹⁸. Процес сертифікації державними органами, що дозволяє повною мірою користуватися перевагами нової системи, завершили лише 37 компаній у 13 державах-членах ЄС¹⁹.

Ключовою метою *ICT Directive* було обмежити або викоринити будь-які обмеження, які держави-члени ЄС запроваджували до реекспорту компонентів, переміщених до іншої держави-члена ЄС в рамках виробництва завершених систем озброєнь. Проте, багато держав-членів ЄС досі не бажають – у певних ситуаціях – передавати контроль над реекспортом державі, в якій розташована компанія-виробник кінцевого продукту. Наочним прикладом цього була заява Уряду Великої Британії у 2014р. про блокування запропонованого експорту бойового літака *Gripen* зі Швеції до Аргентини шляхом впровадження контрольних заходів стосовно реекспорту компонентів британського виробництва у складі літака²⁰. Велика Британія залишила чинним ухвалене у квітні 2012р. національне ембарго на експорт виробів військового та подвійного використання збройним силам Аргентини²¹

Зміни в системі контролю ЄС над торгівлею виробами подвійного використання

Система контролю ЄС над експортом виробів подвійного використання наразі планово переглядається – це робиться кожні п'ять років, згідно з Регламентом ЄС з питань виробів подвійного використання від 2009р. (*EU Dual-use Regulation 428/2009*), який в межах ЄС є законом прямої дії²². У рамках перегляду у квітні 2014р. ЄК ухвалила Повідомлення, “в якому викладені конкретні варіанти модернізації політики експортного контролю ЄС та її пристосування до швидкозмінних технологічних, економічних

¹⁷ European Commission, Certified Defence-related Enterprises (CERTIDER) database, General Licence, <<http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/certider/index.cfm?fuseaction=genlics.countries>>.

¹⁸ Mampaey, Moreau and Quéau (посилання 15).

¹⁹ European Commission, Certified Defence-related Enterprises (CERTIDER) database, Certified Enterprise Register, <<http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/certider/index.cfm?fuseaction=undertakings.countries>>, accessed 23 Jan. 2015.

²⁰ Chuter, A., ‘Argentina buying Gripens? Brits say “no way”’, *DefenceNews*, 8 Nov. 2014.

²¹ British Government, ‘Current arms embargoes and other restrictions’, 11 Sep. 2014, <<https://www.gov.uk/current-arms-embargoes-and-other-restrictions>>.

²² Council Regulation 428/2009 of 5 May 2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009.

і політичних обставин²³. Ці варіанти охоплюють широке коло питань, у т.ч.: (а) практичне впровадження нових заходів контролю над транзитом і брокерською діяльністю, визначених Регламентом ЄС 2009р.; (б) єдині правила впровадження заходів всеохопного контролю на всій території ЄС; (в) доречність застосування контролю над діяльністю та виробами в сучасному торговельному, політичному та технологічному середовищі, а також можливість поширення контролю на технології стеження в комунікаційних мережах з метою дотримання критеріїв забезпечення прав людини. До внесення пропозицій про зміну законодавства ЄК проведе наради та консультації з Європейською Радою та іншими зацікавленими сторонами.

Процес модернізації політики експортного контролю ЄС бере витoki в опублікованій у 2011р. зеленій книзі з перегляду системи контролю ЄС над продукцією подвійного використання²⁴. Держави-члени ЄС, Європарламент, промислові асоціації та інші суб'єкти (юридичні фірми та консалтингові компанії, організації громадянського суспільства та наукові установи) відповіли на публікацію висловленням власних точок зору. Хоча ці точки зору можуть бути доступні широкому загалу лише в разі, якщо вони розміщені автором (авторами) у відкритих джерелах, але вони були конспективно викладені та оприлюднені в робочому документі ЄК 2013р.²⁵

Один з моментів, на якому акцентували увагу держави-члени ЄС і промислові асоціації, полягав у тому, що механізми контролю над брокерською діяльністю і транзитом залишаються відносно новими, і тому досвід їх функціонування на практиці є дуже обмеженим. Були визначені виклики, зумовлені впровадженням положень всеохопного контролю, спрямованих на забезпечення контролю непідконтрольних виробів; до цих викликів належать, зокрема: “певний брак прозорості процесу прийняття рішень; розбіжності в законодавчих вимогах і застосуванні заходів всеохопного контролю в межах ЄС”²⁶. Багато проблемних питань і викликів, що стосуються впровадження всеохопного контролю, не притаманні ЄС, але перед ними постають уряди та компанії в усьому світі. Водночас, деякі аспекти є унікальними в контексті єдиного ринку ЄС, оскільки порушують питання про чесну конкуренцію та одноманітність застосування заходів контролю на території ЄС. Розбіжність рішень може бути пов'язана з відмінностями в доступі до інформації або в оцінці ризиків.

У грудні 2014р. Контрольний список ЄС виробів подвійного використання був скоригований, що дало змогу нарешті узгодити законодавство ЄС зі змінами, що відбулись у чотирьох режимах експортного контролю

²³ European Commission, ‘Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, the review of export control policy: ensuring security and competitiveness in a changing world’, COM(2014) 244 final, 24 Apr. 2014.

²⁴ European Commission, ‘The dual-use export control system of the European Union: ensuring security and competitiveness in a changing world’, Green Paper COM(2011) 393, 30 June 2011.

²⁵ European Commission, ‘Strategic export controls: ensuring security and competitiveness in a changing world—A report on the public consultation launched under the Green Paper COM(2011) 393’, European Commission Staff Working Document, SWD(2013) 7 final, 17 Jan. 2013.

²⁶ European Commission SWD(2013) 7 final (посилання 25).

у 2012-2013рр. (підрозділ III)²⁷. Імплементация змін, погоджених багатьма сторонами, потребує часу через необхідність проведення технічних консультацій і перекладу документів. Крім того, якщо режими експортного контролю погоджують зміни до своїх контрольних списків у різні періоди протягом року, то ЄС вносить зміни до свого списку лише раз на рік.

Незвично тривала затримка у внесенні змін до заходів контролю виникла внаслідок прийняття Лісабонського договору (*Lisbon Treaty*), яким Європарламенту було надано право участі у прийнятті рішень про вдосконалення Регламенту з питань виробів подвійного використання, додатком до якого є Контрольний список²⁸. Зміни, розроблені режимами експортного контролю у 2010р., на рівні ЄС до 2012р. не були імплементовані. Зміни до Контрольного списку мають вноситися швидко, оскільки це необхідно для своєчасного реагування на розвиток технологій і методів придбання озброєнь. Наслідки затримок у доопрацюванні Контрольного списку ЄС ускладнюються ще й тим, що дедалі більша кількість країн поза межами ЄС – як у Європі, так і поза її межами – доопрацьовують власні списки на підставі змін у ЄС.

Для запобігання подібним затримкам у майбутньому наприкінці 2011р. ЄК запропонувала внести зміну до Регламенту з питань виробів подвійного використання, згідно з якою вона має отримати повноваження доопрацювати Додаток з Контрольним списком відповідно до змінених контрольних списків режимів експортного контролю²⁹. Механізм делегування цих повноважень ЄК був імплементований у червні 2014р. Це дозволяє ЄК приймати зміни до Контрольного списку, використовуючи повноваження, делеговані їй відповідно до Статті 290 Лісабонського договору³⁰. Зміни, запропоновані шляхом використання делегованих повноважень, набудуть чинності через два місяці після повідомлення про них Європарламенту та Європейській Раді, якщо жоден з цих органів не висловить заперечення або не вимагатиме перенесення розгляду на новий двомісячний термін. Європарламент і Європейська Рада можуть скасувати делеговані ЄК повноваження.

²⁷ Commission Delegated Regulation 1382/2014 of 22 October 2014 amending Council Regulation 428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use item, *Official Journal of the European Union*, L371, 30 Dec. 2014, pp.1-212. Постанова ЄК (*Commission Regulation*) про вдосконалення Контрольного списку ЄС виробів подвійного використання набула чинності 31 грудня 2014р. Про зміни у контрольних списках Вассенаарської домовленості див.: Бауер С., Віскі А. Режими експортного контролю – *Щорічник СПІРІ 2013*, підрозділ IV розділу 9.

²⁸ Бауер. С та ін. (посилання 27). Лісабонський договір, яким внесені зміни до Договору про ЄС та Договору про створення Європейської Комісії, підписаний 13 грудня 2007р. і набув чинності 1 грудня 2009р., <http://europa.eu/lisbon_treaty>.

²⁹ European Commission, 'Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EC) no.428/2009 setting up a Community Regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual use items', COM(2011) 704 final, 7 Nov. 2011.

³⁰ Regulation 599/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Council Regulation (EC) no.428/2009 setting up a Community regime for the control of exports, transfer, brokering and transit of dual-use items, *Official Journal of the European Union*, L173, 12 June 2014, pp.79-83. Treaty of Lisbon (посилання 28).

Технологія стеження

Один з ключових елементів перегляду Регламенту з питань виробів подвійного використання стосується способів, у які держави-члени ЄС здійснюватимуть контроль над передачами технологій стеження в комунікаційних мережах. У 2012-2013рр. деякі категорії технологій стеження були додані до Контрольного списку Вассенаарської домовленості³¹. Ці вироби потрапили до Контрольного списку ЄС виробів подвійного використання через зміни, внесені у грудні 2014р. (див. вище). Водночас, під тиском ряду депутатів Європарламенту та недержавних організацій, що виявили значну зацікавленість у цьому питанні, ЄС і держави-члени ведуть запеклі дискусії навколо доцільності і способу розробки розширеного комплексу засобів контролю у цій сфері, користуючись положеннями Регламенту³². Це може призвести до обмеження номенклатури експортних виробів, значно ширшої за визначену Контрольним списком Вассенаарської домовленості, а також до необхідності розробки спеціальних керівних принципів з оцінки експортних ліцензій. Повідомлення, оприлюднене ЄК у квітні 2014р., стосується варіанту створення “автономних списків ЄС або спеціального механізму всеохопного контролю, без завдання шкоди конкурентоспроможності наявної в ЄС індустрії інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ) та її інтеграції до світової мережі постачань”³³. У листопаді 2014р. Комісар ЄС з питань торгівлі С.Мальмстрьом (*Cecilia Malmström*) заявила, що “експорт технологій стеження є елементом – і дуже важливим – перегляду нашої політики експортного контролю”³⁴. Це питання також відіграло помітну роль у дискусіях навколо делегування повноважень ЄК і було предметом особливої уваги у “Спільній заяві Європейського Парламенту, Європейської Ради та Європейської Комісії стосовно перегляду системи контролю над експортом товарів подвійного використання”, яка додається до рішення про делеговані повноваження. В документі зазначено, що: “Європейський Парламент, Європейська Рада та Європейська Комісія визнають наявність проблемних питань у сфері експорту деяких інформаційних і комунікаційних технологій, які можуть використовуватися з порушенням прав людини, для підриву безпеки ЄС (це особливо стосується технологій масового стеження, підслуховування, відстежування, запису та цензури), а також для підвищення уразливості програмного забезпечення”³⁵.

³¹ Бауер. С та ін. (посилання 27); Бауер. С та ін. Контроль над торгівлею виробами подвійного використання і зброєю – *Щорічник СППІ 2014*, підрозділ III розділу 10. Перед початком пленарного засідання у грудні 2014р. Коаліція проти експорту незаконних засобів стеження (*Coalition Against Unlawful Surveillance Exports*) закликала до розширення Контрольного списку Вассенаарської домовленості з метою охоплення більшого спектру технологій стеження. Проте, нові вироби до Контрольного списку Вассенаарської домовленості у 2014р. додані не були. Див.: ‘Wassenaar changes on the cards’, WorldECR, 3 Dec. 2014, <<http://www.worldecr.com/wassenaar-changes-cards>>.

³² Див. Бауер. С та ін. (посилання 27); Бауер. С та ін. (посилання 31).

³³ European Commission COM(2014) 244 final (посилання 23).

³⁴ Malmström, C., Debate at European Parliament in Strasbourg, 24 Nov. 2014, <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//ep//text+cre+20141124+item-018+doc+xml+v0//en>>.

³⁵ Regulation 599/2014 (посилання 30), p.83.

Додатки

**Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями
та з роззброєння**

**Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця
в галузі безпеки**

Додаток В. Хронологія 2014р.

Додаток А. Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння

ЯН ДЕЙВІС

У додатку наводиться перелік багатосторонніх і двосторонніх угод, конвенцій, протоколів і договорів з контролю над озброєннями та з роззброєння. Якщо не зазначене інше, інформація стосовно статусу угод, учасників і підписантів наводиться станом на 1 січня 2015р.

Примітки

1. Угоди розподілені на універсальні (багатосторонні угоди, що відкриті для всіх країн, підрозділ I), регіональні (багатосторонні угоди, відкриті для країн окремого регіону, підрозділ II) та двосторонні (підрозділ III). Перелік угод упорядкований у хронологічному порядку їх прийняття, підписання або відкриття для підписання (багатосторонні угоди) чи підписання (двосторонні угоди). Крім того, наведені також дати набуття чинності та зазначені депозитарії багатосторонніх договорів.

2. Головне джерело інформації – надані депозитаріями переліки підписантів і сторін договорів. У списку сторін договору та підписантів ті країни, що виділені курсивом, ратифікували, приєдналися, стали правонаступницями або підписали угоду протягом 2014р.

3. У переліках наведені держави та організації як сторони, що ратифікували, приєдналися або стали правонаступницями угод. Колишні території, які не мали власного державного управління, після здобуття незалежності іноді декларують приєднання до всіх угод, укладених колишньою метрополією. У цьому додатку сторонами вважаються лише ті нові держави, які однозначно декларували подовження участі в угодах або повідомили депозитаріїв про правонаступництво. Російська Федерація підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними СРСР. Сербія підтвердила подовження всіх міжнародних зобов'язань за угодами, укладеними Союзною Державою Сербії і Чорногорії.

4. Якщо не зазначене інше, багатосторонні угоди, що згадуються в цьому додатку, відкриті для підписання, ратифікації, приєднання або правонаступництва для всіх держав або всіх держав відповідної зони (або регіону). Не всі підписанти та сторони договору є країнами-членами ООН.

Ряд країн не визнали Тайвань незалежною державою; проте, він згадується як сторона ратифікованих ним угод.

5. Де можливо, вказується джерело розміщення точної копії тексту договору. Ними можуть бути депозитарій, агенція чи секретаріат відповідного договору, або Збірник договорів ООН (*United Nation Treaty Series*, <<http://treaties.un.org/>>).

6. Прийняті скорочення: ДРК – Демократична Республіка Конго; ОАЕ – Об'єднані Арабські Емірати; ПАР – Південна Африка (Південноафриканська Республіка); ЦАР – Центральноафриканська Республіка (*перекл.*).

7. Переліки держав наведені за англійською абеткою (*перекл.*).

8. Назви договорів, конвенцій, угод, протоколів, які підписала, ратифікувала або до яких приєдналась Україна, взяті з бази даних законодавства України – <http://www.rada.gov.ua> (*перекл.*).

I. Універсальні угоди

Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (Женевський протокол від 1925р.)

Підписаний в Женеві 17 червня 1925р.;

набув чинності 8 лютого 1928р.; депозитарій – Уряд Франції

Протокол забороняє застосування задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів під час війни. Протокол є основою міжнародної заборони на застосування хімічних і біологічних засобів. Дотримання цих зобов'язань і принципів Протоколу підкріплене підписанням Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї.

Сторони (139): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чилі, Китай, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен

Примітки: окремі держави, приєднавшись до Протоколу, висловили застереження, якими залишили за собою право на застосування хімічної чи біологічної зброї проти держав, що не є учасниками Протоколу, проти коаліцій, до складу яких належать держави, що не є учасниками Протоколу, чи у відповідь на застосування стороною-агресором хімічної чи ядерної зброї. Більшість із цих держав згодом відкликали свої застереження (зокрема, після укладення Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю та Конвенції 1993р. про заборону хімічної зброї), оскільки вони суперечили їх зобов'язанням як держав-учасниць цих Конвенцій.

На додаток до самостійно заявлених застережень, ряд держав, що декларували приєднання до Протоколу після набуття ними незалежності, успадкували застереження, заявлені їх відповідними державами-попередниками. Наприклад, такі застереження стосуються держав, що здобули незалежність від Великої Британії і Франції до того, як ті відкликали чи змінили свої застереження. Держави, що приєдналися до Протоколу, а не успадкували участь, не успадкували й відповідних застережень.

Текст Протоколу див.: French Ministry of Foreign Affairs, <http://www.diplomatie.gouv.fr/traites/affichetraite.do?accord=TRA19250001>

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Конвенція про геноцид)

Прийнята в Парижі на засіданні Генеральної асамблеї ООН 9 грудня 1948р.;
набула чинності 12 січня 1951р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Згідно з положеннями Конвенції, будь-які акти, спрямовані на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої, оголошуються злочинами та підлягають покаранню відповідно до міжнародного права.

Сторони (146): Афганістан, Албанія*, Алжир*, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос, Білорусь*, Бельгія, Беліз, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія*, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Йорданія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Малайзія*, Мальдіви, Малі, *Мальта*, Мексика, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік, М'янма*, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігерія, Норвегія, Пакистан, *Палестинські території*, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Румунія*, Росія*, Руанда*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія*, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна*, ОАЕ, Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписала, але не ратифікувала (1): Домініканська Республіка

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, http://treaties.un.org/Pages/CTC_Treaties.aspx?id=4

IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни

Підписана в Женеві 12 серпня 1949р.; набула чинності 21 жовтня 1950р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

IV Женевська конвенція встановлює правила захисту цивільних осіб у районах бойових дій і на окупованих територіях. Конвенція розроблена на Конференції дипломатичного рівня, що відбулася 21 квітня - 12 серпня 1949р. Одночасно прийняті інші конвенції: I Конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Конвенція про покращення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; III Конвенція про поводження з військовополоненими.

Сторони (196): Афганістан, Албанія*, Алжир, Андорра, Ангола*, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Еритрея, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау*, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран*, Ірак, Ірландія, Ізраїль*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Північна Корея*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото,

Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія*, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан*, Палау, *Палестинські території*, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Сурінам*, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ, Уругвай*, США*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам*, Ємен*, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції див.: International Committee of the Red Cross, <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AE2D398352C5B028C12563CD002D6B5C&action=openDocument>>

**Додатковий Протокол I до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів**
**Додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1949р.,
що стосується захисту жертв збройних конфліктів
неміжнародного характеру**

Відкриті для підписання в Берні 12 грудня 1977р.;

набули чинності 7 грудня 1978р.; депозитарій – Уряд Швейцарії

Протоколи підтверджують, що сторони, які беруть участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах, мають дотримуватися певних обмежень у виборі засобів і методів збройної боротьби. Забороняється застосовувати зброю та інші засоби збройної боротьби, використання яких призведе до надмірних каліцтв і зайвих страждань.

Сторони Протоколу I (174) та Протоколу II (168): Афганістан, Албанія, Алжир*, Ангола¹*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь*, Бельгія*, Беліз, Бенін, Болівія*, Боснія і Герцеговина*, Ботсвана, Бразилія*, Бруней, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді, Кабо-Верде*, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Китай*, Колумбія*, Комори, ДРК*, Республіка Конго, Острови Кука*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина*, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея*, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія*, Ірак¹, Ірландія*, Італія*, Ямайка, Японія*, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея¹, Південна Корея*, Кувейт, Киргизстан, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія*, Мадагаскар*, Малаві, Мальдіви, Малі*, Мальта*, Мавританія, Маврікій*, Мексика¹, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія*, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія*, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія*, Оман, Палау, *Палестинські території*, Панама*, Парагвай*, Перу, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*,

Росія*, Руанда*, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови, ПАР, Південний Судан, Іспанія*, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*¹, Таджикистан*, Танзанія, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам¹, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколі I.

Текст протоколів див.: International Committee of the Red Cross, (Protocol I) <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/470>>; (Protocol II) <<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AA0C5BCBAB5C4A85C12563CD002D6D09&action=openDocument>>.

Договір про Антарктику

Підписаний у Вашингтоні 1 грудня 1959р.; набув чинності 23 червня 1961р.; депозитарій – Уряд США

Проголошує Антарктичний регіон зоною, яка може використовуватися винятково в мирних цілях. Забороняє проведення в Антарктиці будь-яких акцій військового характеру, зокрема, розміщення військових баз та об'єктів, проведення військових маневрів або випробувань будь-яких видів зброї. Договір забороняє здійснювати в Антарктиці ядерні вибухи та використовувати територію материка для утилізації ядерних відходів. Договір дає право на інспекцію на місці всіх станцій та об'єктів в Антарктиці для забезпечення дотримання положень Договору.

Стаття IX Договору передбачає проведення регулярних консультативних зустрічей з метою обміну інформацією і проведення консультацій з питань, що стосуються Антарктики, а також вироблення рекомендацій для урядів зі сприяння реалізації принципів і цілей Договору.

Договір є відкритим для приєднання всіх країн-членів ООН та інших запрошених до приєднання країн за спільною згодою всіх сторін Договору, які мають право брати участь у консультативних зустрічах, як це передбачено статтею IX. Країни, зацікавлені у здійсненні в Антарктиці науково-дослідницької діяльності шляхом розгортання там наукових станцій чи надсилання наукових експедицій, зобов'язані стати членами консультативних зустрічей.

Сторони (50): Аргентина*, Австралія*, Австрія, Білорусь, Бельгія*, Бразилія*, Болгарія*, Канада, Чілі*, Китай*, Колумбія, Куба, Чехія, Данія, Еквадор*, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Німеччина*, Греція, Гватемала, Угорщина, Індія*, Італія*, Японія*, Північна Корея, Південна Корея*, Малайзія, Монако, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу*, Польща*, Португалія, Румунія, Росія*, Словаччина, ПАР*, Іспанія*, Швеція*, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія*, Україна*, Уругвай*, США*, Венесуела

* Сторони, які мають право, згідно зі статтею IX Договору, брати участь у консультативних зустрічах.

Примітка: на додаток до 50 сторін (станом на 1 січня 2015р.), 27 січня 2015р. до Договору приєднався Казахстан, а 23 березня – Монголія.

Текст Договору див.: Secretariat of the Antarctic Treaty, <<http://www.ats.aq/e/ats.htm>>

Протокол про охорону навколишнього середовища (**Мадридський протокол 1991р.**) набув чинності 14 січня 1998р.

Текст Протоколу див.: Secretariat of the Antarctic Treaty, <<http://www.ats.aq/e/ep.htm>>

Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою (Договір про часткову заборону ядерних випробувань)

Підписаний в Москві трьома державами 5 серпня 1963р.; відкритий для підписання іншими країнами в Лондоні, Москві та Вашингтоні 8 серпня 1963р.; набув чинності 10 жовтня 1963р.; депозитарії – уряди Великої Британії, США та Росії

Договір забороняє проведення будь-яких випробувань ядерної зброї і будь-яких інших ядерних вибухів: (а) в атмосфері, за її межами, включно з космічним простором, або під водою, включно з територіальними та екстериторіальними водами; (б) в будь-якому іншому природному середовищі, якщо такий вибух може призвести до радіоактивного забруднення території за межами кордонів держави, під юрисдикцією або контролем якої здійснюється зазначений вибух.

Сторони (126): Афганістан, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Фіджі, Фінляндія, Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Ліберія, Лівія, Люксембург, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальта, Мавританія, Маврікій, Мексика, Монголія, Чорногорія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Танзанія, Таїланд, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Венесуела, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (11): Алжир, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Ефіопія, Гаїті, Малі, Парагвай, Португалія, Сомалі, В'єтнам

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 480 (1963)

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (Договір про космічний простір)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 27 січня 1967р.; набув чинності 10 жовтня 1967р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє розміщення на навколоземній орбіті будь-яких об'єктів, які несуть ядерну зброю або інші види зброї масового ураження, розміщення згаданих видів зброї на небесних тілах або будь-яким іншим чином у космічному просторі. Крім того, на небесних тілах забороняється розміщувати військові бази, споруди та об'єкти, а також проводити маневри або випробування будь-яких видів зброї.

Сторони (104): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чілі, Китай, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лівія, Литва, Люксембург, Мадагаскар, Малі, Маврікій, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Тайвань, Таїланд, Того, Тонга, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія

Підписали, але не ратифікували (25): Болівія, Ботсвана, Бурунді, Камерун, ЦАР, Колумбія, ДРК, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Іран, Йорданія, Лесото, Малайзія, Нікарагуа, Панама, Філіппіни, Руанда, Сербія, Сомалі, Тринідад і Тобаго

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 610 (1967); див. також: <http://www.unoosa.org/pdf/limited/c2/AC105_C2_2015_CRP08E.pdf>

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 1 липня 1968р.; набув чинності 5 березня 1970р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє ядерним державам (які визначені в Договорі як такі, що виробляли та випробували ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої до 1 січня 1967р.) передавати будь-яким іншим сторонам ядерну зброю, інші вибухові ядерні пристрої або контроль над ними, а також надавати допомогу, сприяти чи заохочувати будь-які без'ядерні держави до виробництва або придбання такої зброї в будь-який інший спосіб. З іншого боку, Договір забороняє без'ядерним державам отримувати від будь-якого постачальника ядерну зброю або інші вибухові ядерні пристрої, а також виробляти або придбавати їх у будь-який інший спосіб.

Сторони вживають заходів з полегшення обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях, а також з метою забезпечення без'ядерних сторін Договору даними про корисні, з точки зору мирного застосування, результати ядерних вибухів.

Крім того, сторони зобов'язуються проводити переговори стосовно ефективних заходів з якомога швидшого припинення гонки ядерних озброєнь, а також з питань ядерного роззброєння та підготовки відповідного Договору про загальне та повне роззброєння.

Без'ядерні держави зобов'язуються укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії, маючи на увазі запобігання використанню ядерної енергії, що виробляється в мирних цілях, для виготовлення ядерної зброї та інших вибухових ядерних пристроїв. Типовий Додатковий протокол до угод про гарантії, що посилює передбачені в них заходи, ухвалений в 1997р.; такі додаткові протоколи про гарантії підписуються між МАГАТЕ та кожною державою.

Конференція 1995р. з огляду дії і подовження Договору ухвалила рішення про його безстрокову чинність.

Сторони (190): Афганістан*, Албанія*, Алжир*, Андорра*, Ангола*, Антигуа та Барбуда*, Аргентина*, Вірменія*, Австралія*, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови*, Бахрейн*, Бангладеш*, Барбадос*, Білорусь*, Бельгія*, Беліз*, Бенін, Бутан*, Болівія*, Боснія і Герцеговина*, Ботсвана*, Бразилія*, Бруней*, Болгарія*, Буркіна-Фасо*, Бурунді*, Кабо-Верде, Камбоджа*, Камерун*, Канада*, ЦАР*, Чад*, Чілі*, Китай*[†], Колумбія*, Комори*, ДРК*, Республіка Конго*, Коста-Ріка*, Кот-д'Івуар*, Хорватія*, Куба*, Кіпр*, Чехія*, Данія*, Джібуті, Домініка*, Домініканська Республіка*, Еквадор*, Єгипет*, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія*, Ефіопія*, Фіджі*, Фінляндія*, Франція*[†], Габон*, Гамбія*, Грузія*, Німеччина*, Гана*, Греція*, Гренада*, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана*, Гаїті*, Ватикан*, Гондурас*, Угорщина*, Ісландія*, Індонезія*, Іран*, Ірак*, Ірландія*, Італія*, Ямайка*, Японія*, Йорданія*, Казахстан*, Кенія*, Кірібаті*, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан*, Лаос*, Латвія*, Ліван*, Лесото*, Ліберія, Лівія*, Ліхтенштейн*, Литва*, Люксембург*, Македонія*, Мадагаскар*, Малаві*, Малайзія*, Мальдіви*, Малі*, Мальта*, Маршаллові Острови*, Мавританія*, Маврікій*, Мексика*, Мікронезія, Молдова*, Монако*, Монголія*, Чорногорія*, Марокко*, Мозамбік*, М'янма*, Намібія*, Науру*, Непал*, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Нікарагуа*, Нігер*, Нігерія*, Норвегія*, Оман*, Палау*, Панама*, Папуа-Нова Гвінея*, Парагвай*, Перу*, Філіппіни*, Польща*, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*[†], Руанда*, Сент-Кітс і Невіс*, Сент-Люсія*, Сент-Вінсент і Гренадіни*, Самоа*, Сан-Маріно*, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія*, Сенегал*, Сербія*, Сейшельські Острови*, Сьєрра-Леоне*, Сінгапур*, Словаччина*, Словенія*, Соломонові Острови*, Сомалі, ПАР*, Іспанія*, Шрі-Ланка*, Судан*, Сурінам*, Свазіленд*, Швеція*, Швейцарія*, Сирія*, Тайвань*, Таджикистан*, Танзанія*, Таїланд*, Тімор-Лешті, Того*, Тонга*, Тринідад і Тобаго*, Туніс*, Туреччина*, Туркменістан*, Тувалу*, Уганда*, Велика Британія*[†], Україна*, ОАЕ*, Уругвай*, США*[†], Узбекистан*, Вануату*, Венесуела*, В'єтнам*, Ємен*, Замбія*, Зімбабве*

* Сторони, що мають на вимогу ДНЯЗ чинні угоди з МАГАТЕ про гарантії, або ядерні держави, що уклали згадані угоди добровільно.

† Ядерні держави.

Примітка: на додаток до 190 сторін (станом на 1 січня 2015р.), 10 лютого 2015р. до Договору приєдналися Палестинські території.

Текст Договору див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/140, 22 Apr. 1970, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Treaties/npt.html>>

Чинні додаткові протоколи про гарантії мають (123): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія¹, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Євратом, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Латвія, Лесото, Лівія, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Того, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, В'єтнам

¹ Додатковий протокол для Гренландії (територія Данії) набув чинності 22 березня 2013р.

Примітка: 6 лютого 2007р. Іран інформував МАГАТЕ про відмову від зобов'язань дотримуватися вимог нератифікованих додаткових протоколів. Тайвань, хоч і не укладав Угоду про гарантії, погодився вжити заходів, що містяться в типовому Додатковому протоколі 1997р.

Текст типового Додаткового протоколу див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/540 (corrected), Sep. 1997, <http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html>

Договір про заборону розміщення на дні морів і океанів та в його надрах ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення (Договір про морське дно)

Відкритий для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 11 лютого 1971р.; набув чинності 18 травня 1972р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Договір забороняє встановлення або розміщення будь-якої ядерної зброї або інших видів зброї масового ураження, а також будь-яких споруд, установок для запуску або інших пристроїв, призначених для її зберігання, випробування або використання, на дні морів та океанів, за межами 12-мильної (19-км) прибережної зони.

Сторони (96): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія*, Болгарія, Канада*, Кабо-Верде, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Угорщина, Ісландія, Індія*, Іран, Ірак, Ірландія, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея, Лаос, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Люксембург, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика*, Монголія, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Сербія*, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Тайвань, Того, Туніс, Туреччина*, Велика Британія, Україна, США, В'єтнам*, Ємен, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (20): Болівія, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Колумбія, Коста-Ріка, Гамбія, Гвінея, Гондурас, Ліван, Ліберія, Мадагаскар, Малі, М'янма, Парагвай, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Уругвай

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 955 (1974), див. також <http://disarmament.un.org/treaties/t/sea_bed>

Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція про біологічну та токсинну зброю, КБТЗ)

Відкрита для підписання в Лондоні, Москві та Вашингтоні 10 квітня 1972р.; набула чинності 26 березня 1975р.; депозитарії – уряди Великої Британії, Росії і США

Конвенція забороняє розробку, виробництво, накопичення або набуття в будь-який інший спосіб, а також зберігання мікробіологічних та інших біологічних агентів або токсинів, незалежно від їх природи та способу виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не відповідають потребам проведення профілактичних, захисних та інших заходів у мирних цілях, а також зброї, обладнання та засобів доставки, призначених для застосування таких агентів або токсинів у ворожих цілях або під час збройного конфлікту. Знищення отруйних речовин, токсинів, зброї, обладнання та засобів доставки, що перебувають у розпорядженні сторін, або їх конверсія для мирного використання, мають бути здійснені не пізніше дев'яти місяців після набуття Конвенцією чинності для кожної з країн.

Сторони проводять щорічні конференції з політичних і технічних питань з метою забезпечення реалізації Конвенції. Група імплементаційної підтримки (складається з трьох членів, базується в Женеві) забезпечує дотримання Конвенції сторонами, включно з підтримкою та обміном щорічними заходами зміцнення довіри.

Сторони (172): Афганістан, Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія*, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гайана, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія*, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт*, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія*, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврікій, Мексика*, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, *М'янма*, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина*, Словенія, Соломонові Острови, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Швеція, Швейцарія*, Тайвань, Таджикистан, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (9): ЦАР, Кот-д'Івуар, Єгипет, Гаїті, Ліберія, Непал, Сомалі, Сирія, Танзанія

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Series, vol. 1015 (1976)

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція Енмод)

Відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977р.;

набула чинності 5 жовтня 1978р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє військове або будь-яке вороже використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкомасштабний, тривалий і сильний ефект, з метою руйнації, пошкодження або завдання інших збитків державі-стороні Конвенції. Термін “засоби впливу на природне середовище” використовується для визначення будь-яких засобів, здатних причинити зміни (через навмисну маніпуляцію природними процесами) динаміки, складу або структури Землі (включно з її біосферою, літосферою, гідросферою та атмосферою), а також космічного простору. За результатами переговорів визначені, але не внесені до тексту Конвенції терміни “широкомасштабний”, “тривалий” і “сильний” ефект.

Сторони (76): Афганістан, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін, Бразилія, Болгарія, Кабо-Верде, Камерун, Канада, Чілі, Китай*, Коста-Ріка, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гондурас, Угорщина, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Північна Корея, Південна Корея*, Кувейт, Литва, Лаос, Малаві, Маврікій, Монголія, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Польща, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам, Ємен

* Із заявами.

Підписали, але не ратифікували (16): Болівія, ДРК, Ефіопія, Ватикан, Ісландія, Іран, Ірак, Ліван, Ліберія, Люксембург, Марокко, Португалія, Сьєрра-Леоне, Сирія, Туреччина, Уганда

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&lang=en>

Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок

Первинна Конвенція була відкрита для підписання у Відні та Нью-Йорку 3 березня 1980р.; набула чинності 8 лютого 1987р.; Конвенція доповнена у 2005р.; депозитарій – Генеральний директор МАГАТЕ

Первинна Конвенція зобов'язує сторони забезпечувати захист ядерних установок і ядерних матеріалів, призначених для використання в мирних цілях, під час їх міжнародних перевезень.

Доповнена Конвенція – **Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок** – зобов'язує сторони захищати ядерні установки та ядерні матеріали, призначені для використання в мирних цілях, як під час їх зберігання, так і транспортування. Поправки набувають чинності через 30 днів після їх ратифікації, прийняття та затвердження двома третинами держав-сторін Конвенції.

Сторони первинної Конвенції (151): Афганістан, Албанія, Алжир*, Андорра*, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія, Австрія*, Азербайджан*, Багамські Острови, Бахрейн*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чілі, Китай*, Колумбія, Комори, ДРК, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба*, Кіпр*, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Екваторіальна Гвінея, Естонія, Євроатом*, Фіджі, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала*, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія*, Індонезія*, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія*, Казахстан, Кенія, Південна Корея*, Кувейт*, Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург*, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік*, Намібія, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія*, Оман*, Пакистан*, Палау, Панама, Парагвай, Перу*, Філіппіни, Польща, Португалія*, Катар*, Румунія*, Росія*, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія*, Саудівська Аравія*, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія*, Судан, Свазіленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, В'єтнам*, Ємен

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: на додаток до 151 сторони (станом на 1 січня 2015р.), 19 січня 2015р. до Конвенції приєдналася Сан-Маріно.

Підписала, але не ратифікувала (1): Гаїті

Текст Конвенції див.: International Atomic Energy Agency, INFCIRC/274/Rev.1, May 1980, <<https://www.iaea.org/publications/documents/conventions/convention-physical-protection-nuclear-material>>

Ратифікували, прийняли, затвердили та передали доповнену Конвенцію депозитарію (83): Албанія, Алжир, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Бахрейн, Бельгія*, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія*, Джібуті, Домініканська Республіка, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Угорщина, Індія, Індонезія, Ірландія, Ізраїль*, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Малі, Мальта, Мавританія, Мексика, Молдова, Науру, Нідерланди, Нігер, Нігерія, Норвегія, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Люсія, Саудівська Аравія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: на додаток до 83 ратифікацій, визнань або ухвал (станом на 1 січня 2015р.), до доповненої Конвенції приєдналася 18 лютого 2015р. Сан-Маріно.

Текст поправок див.: International Atomic Energy Agency, Board of Governors, GOV/INF/2005/10-GC(49)/INF/6, 6 Sep. 2005, <https://www.iaea.org/About/Policy/GC/GC49/GC49InfDocuments/English/gc49inf-6_en.pdf>

Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невідбіркову дію (Конвенція про “негуманну” зброю)

Конвенція, разом із Протоколами I, II та III відкрита для підписання в Нью-Йорку 10 квітня 1981р.; набула чинності 2 грудня 1983р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція є певним рамковим договором, на засадах якого можуть укладатися спеціальні угоди у формі протоколів до нього. Для приєднання до Конвенції держава має ратифікувати щонайменше два Протоколи.

Поправка до статті 1 (1981р.) первинного тексту Конвенції відкрита для підписання в Женеві 21 листопада 2001р. Нею розширюються рамки поняття “конфлікти міжнародного характеру”. Конвенція з поправкою набула чинності 18 травня 2004р.

Протокол I забороняє застосування зброї, призначеної для ураження фрагментами, що не піддаються виявленню в тілі людини за допомогою рентгенівського променя.

Протокол II забороняє або обмежує застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв.

Доповнений Протокол II, що набув чинності 3 грудня 1998р., посилює обмеження застосування протипіхотних мін.

Протокол III обмежує застосування бойових запалювальних сумішей.

Протокол IV набув чинності 30 липня 1998р. і забороняє застосування лазерної зброї, розробленої з метою спричинення тривалої сліпоті.

Протокол V набув чинності 12 листопада 2006р. і визначає потребу в заходах загального характеру з мінімізації ризиків і наслідків вибухів залишених з війни боєприпасів.

Сторони первинних Конвенції та протоколів (119): Албанія, Антигуа та Барбуда¹, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бенін², Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді⁴, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чилі², Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр*, Чехія, Данія, Джибуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія², Фінляндія, Франція*, Габон², Грузія, Німеччина, Греція, *Гренада*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, *Ірак*, Ірландія, Ізраїль*¹, Італія*, Ямайка², Японія, Йорданія², Казахстан², Південна Корея³, Кувейт², Лаос, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва², Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви², Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако³, Монголія, Чорногорія, Марокко⁴, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа², Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу², Філіппіни, Польща, Португалія, Катар², Румунія*, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни¹, Саудівська Аравія², Сенегал⁵, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне², Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина*³, Туркменістан¹, Уганда, Велика Британія*, Україна, ОАЕ², Уругвай, США*, Узбекистан, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ Сторона бере участь лише у Протоколах I і II від 1981р.

² Сторона бере участь лише у Протоколах I і III від 1981р.

³ Сторона бере участь лише у Протоколі I від 1981р.

⁴ Сторона бере участь лише у Протоколі II від 1981р.

⁵ Сторона бере участь лише у Протоколі III від 1981р.

Підписали, але не ратифікували первинні Конвенцію та протоколи (5): Афганістан, Єгипет, Нігерія, Судан, В'єтнам

Сторони Конвенції з поправками та первинних протоколів (81): Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, *Гренада*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Угорщина, Ісландія, Індія, *Ірак*, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Південна Корея, Кувейт, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Мексика*, Молдова, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу II з поправками (102): Албанія, Аргентина, Австралія, Австрія*, Бангладеш, Білорусь*, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, Чилі, Китай*, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія*, Франція*, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, *Гренада*, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина*, Ісландія, Індія, *Ірак*, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Йорданія, Південна Корея*, Кувейт, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан*, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія*, Україна*, Уругвай, США*, Венесуела, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу IV (104): Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія*, Австрія*, Бангладеш, Білорусь, Бельгія*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, Чілі, Китай, Колумбія, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина*, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія*, Ізраїль*, Італія*, Ямайка, Японія, Казахстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн*, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Мальдіви, Малі, Мальта, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Науру, Нідерланди*, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща*, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР*, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Туніс, Туреччина, Велика Британія*, Україна, Уругвай, США*, Узбекистан

* Із застереженнями та/або заявами.

Сторони Протоколу V (87): Албанія, Аргентина*, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Болгарія, Бурунді, Камерун, Канада, Чілі, Китай*, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея-Бісау, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Південна Корея, Кувейт, Лаос, Латвія, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малі, Мальта, Молдова, Нідерланди, Нова Зеландія*, Нікарагуа, Норвегія, Пакистан, Панама, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туркменістан, Україна, ОАЕ, Уругвай, США*, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Конвенції та Протоколів (оригінал та доповнення) див.: United Nations Treaty Collection, <http://treaties.un.org>

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення (Конвенція про заборону хімічної зброї, КЗХЗ)

Відкрита для підписання в Парижі 13 січня 1993р.;

набула чинності 29 квітня 1997р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє застосування, розробку, виробництво, закупівлю, передачу та накопичення хімічної зброї. Режим заборони хімічної зброї ґрунтується на чотирьох засадах: роззброєння, нерозповсюдження, сприяння та захист від застосування хімічної зброї, а також міжнародна співпраця в мирному застосування хімічних продуктів.

Кожна зі сторін зобов'язалася знищити свою хімічну зброю та потужності з її виробництва до 29 квітня 2012р. Наразі лише три – Ірак, Лівія та Росія – з семи країн, що задекларували наявність хімічної зброї, знищили запаси. США продовжують надавати допомогу країнам у знищенні запасів хімічної зброї. Стара та залишена хімічна зброя буде знищена щойно буде виявлена, наприклад, на полях колишніх битв.

Сторони (190): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана,

Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврій, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Науру, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тонга, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (2): Ізраїль, М'янма

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <<https://treaties.un.org/doc/Treaties/2007/12/13/XXVI-3.en.pdf>>

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)

Відкритий для підписання в Нью-Йорку 24 вересня 1996р.;

чинності не набув; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Договір забороняє будь-які випробування ядерної зброї і будь-які інші ядерні вибухи та закликає сторони запобігати таким ядерним вибухам у будь-якому місці, що перебуває під їх юрисдикцією або контролем, а також утримуватися від спричинення, заохочення або будь-якої іншої участі у проведенні випробувань ядерної зброї або будь-яких інших ядерних вибухів.

Договір набуває чинності через 180 діб з моменту передачі депозитарію ратифікаційних грамот 44 державами, переліченими в додатку до Договору. Всі зазначені 44 держави мають на своїх територіях ядерну зброю та/або дослідницькі ядерні реактори.

Держави, ратифікація якими є необхідною для набуття Договором чинності (44): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чілі, Китай*, Колумбія, ДРК, Єгипет*, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія*, Індонезія, Іран*, Ізраїль*, Італія, Японія, Північна Корея*, Південна Корея, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Пакистан*, Перу, Польща, Румунія, Росія, Словаччина, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США*, В'єтнам

* Держави, які не ратифікували Договір.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (163): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін,

Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, ДРК, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, *Республіка Конго*, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, *Ніуе*, Норвегія, Оман, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Замбія

Примітка: На додаток до 163 держав-учасниць (станом на 1 січня 2015р.), 20 березня 2015р. ратифікаційну грамоту передала Ангола.

Підписали, але не ратифікували (19): Китай, Комори, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Гамбія, Іран, Ізраїль, М'янма, Непал, Папуа-Нова Гвінея, Сан-Томе і Прінсіпі, Соломонові Острови, Шрі-Ланка, Свазіленд, Таїланд, Тімор-Лешті, США, Ємен, Зімбабве

Текст Договору див.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-4&chapter=26&lang=en>

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення (Конвенція про ППМ)

Відкрита для підписання в Оттаві 3-4 грудня 1997р. та Нью-Йорку 5 грудня 1997р.; набула чинності 1 березня 1999р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Конвенція забороняє протипіхотні міни (ППМ) як такі, що призначені для підриву від присутності, близькості або контакту з людиною та спричиняють ушкодження, каліцтва або загибель однієї чи кількох осіб.

Кожна зі сторін зобов'язується якомога швидше, але не пізніше чотирьох років після набуття для неї чинності цієї Конвенції, знищити всі свої запаси ППМ. Крім того, кожна зі сторін зобов'язується знищити всі ППМ у замінованих районах, що знаходяться під її юрисдикцією або контролем, не пізніше 10 років після набуття для неї чинності цієї Конвенції.

Сторони (162): Афганістан, Албанія, Алжир, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Австралія*, Австрія*, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Бруней, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Камерун, Канада*, ЦАР, Чад, Чілі*, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія*, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція,

Габон, Гамбія, Німеччина, Гана, Греція*, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індонезія, Ірак, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Кенія, Кірібаті, Кувейт, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва*, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мальта, Мавританія, Маврікій*, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія*, Мозамбік, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Ніуе, Норвегія, *Оман*, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Сенегал, Сербія*, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, Соломонові Острови, Сомалі, ПАР*, Південний Судан, Іспанія, Судан, Сурінам, Свазіленд, Швеція*, Швейцарія*, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Тімор-Лешті, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія*, Україна, Уругвай, Вануату, Венесуела, Ємен, Замбія, Зімбабве

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (1): Маршаллові Острови

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&lang=en>

Конвенція про касетні боєприпаси

Прийнята в Дубліні 30 травня 2008р.; відкрита для підписання в Осло

3 грудня 2008р.; набула чинності 1 серпня 2010р.; депозитарій –

Генеральний секретар ООН

Конвенція ставить за мету заборону використання, виробництва, передачі та зберігання касетних боєприпасів, що можуть заподіяти неприйнятної шкоди цивільному населенню, а також започаткування структури співробітництва та надання допомоги, що забезпечує відповідний догляд і реабілітацію постраждалим, очищення вражених територій, інформування з метою зниження ризиків, знищення запасів. Конвенція не стосується мін.

Сторони (88): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Австралія, Австрія, Бельгія*, *Беліз*, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Чад, Чілі, Комори, Острови Кука, *Республіка Конго*, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор*, Фіджі, Франція, Німеччина, Гана, Гренада, Гватемала, *Гвінея*, Гвінея-Бісау, *Гайана*, Ватикан*, Гондурас, Угорщина, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Лаос, Ліван, Лесото, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Малаві, Малі, Мальта, Мавританія, Мексика, Молдова, Монако, Чорногорія, Мозамбік, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Норвегія, Панама, Перу, Португалія, Самоа, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Маріно, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словенія, Іспанія, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Того, Трінідад і Тобаго, Туніс, Велика Британія, Уругвай, Замбія

* Із застереженнями та/або заявами.

Підписали, але не ратифікували (27): Ангола, Бенін, Канада, ЦАР, Колумбія, ДРК, Кіпр, Джибуті, Гамбія, Гаїті, Ісландія, Індонезія, Ямайка, Кенія, Ліберія, Мадагаскар, Намібія, Нігерія, Палау, Парагвай, Філіппіни, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі, Сомалі, ПАР, Танзанія, Уганда

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-6&chapter=26&lang=en>

Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ)

Ухвалений в Нью-Йорку 2 квітня 2013р.; відкритий для підписання в Нью-Йорку 3 червня 2013р.; депозитарій – Генеральний секретар ООН; набув чинності 24 грудня 2014р.

Метою Договору є запровадження якомога вищих спільних міжнародних стандартів для регулювання міжнародної торгівлі зброєю, попередження та викорінення незаконної торгівлі звичайними озброєннями, а також запобігання їх постачанню не за призначенням. Серед іншого, договір забороняє державам-сторонам надавати дозволи на поставки зброї, якщо вона може бути використана для скоєння геноциду, злочинів проти людства чи воєнних злочинів. Договір також вимагає від держав-експортерів оцінювати потенційну здатність будь-якої зброї, що пропонується для експорту, підривати мир і безпеку або бути використаної для серйозних порушень міжнародного гуманітарного права чи прав людини. Кожна сторона має щорічно звітувати про проблемні дозволені або фактичні експортно-імпортні операції із звичайними озброєннями. Договір набуває чинності через 90 днів після дати надходження до депозитарію 50-ої ратифікаційної грамоти, визнання чи ухвали.

Ратифікували (61): Албанія, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Багамські Острови, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Коста-Ріка, Хорватія, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Гренада, Гвінея, Гайана, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Ямайка, Японія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Малі, Мальта, Мексика, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Панама, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сенегал, Сербія, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Тринідад і Тобаго, Велика Британія, Уругвай

Примітка: на додаток до ратифікацій (станом на 1 січня 2015р.), ратифікаційні документи у 2015р. надіслали: 30 січня – Швейцарія, 26 лютого – Кот-д'Івуар, 19 березня – Беліз, 25 березня – Чад, 9 квітня – Парагвай, 21 квітня – Ліберія, 20 травня – Барбадос, 21 травня – Домініка

Підписали, але не ратифікували (69): Андорра, Ангола, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Бенін, Бразилія, Бурунді, Кабо-Верде, Камерун, Камбоджа, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Кіпр, Джибуті, Домініка, Габон, Грузія, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея-Бісау, Гаїті, Гондурас, Ізраїль, Кірібаті, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Південна Корея, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мавританія, Молдова, Монголія, Мозамбік, Намібія, Науру, Нігер, Палау, Парагвай, Перу, Філіппіни, Руанда, Сан-Маріно, Сан-Томе і Прінсіпі, Сейшельські Острови, Сінгапур, Сурінам, Свазіленд, Швейцарія, Танзанія, Таїланд, Того, Туреччина, Тувалу, Україна, ОАЕ, США, Вануату, Замбія, Зімбабве

Текст Договору див.: United Nations Office for Disarmament Affairs <<http://www.un.org/disarmament/ATT/>>

II. Регіональні угоди

Договір про заборону ядерної зброї у Латинській Америці та Карибському басейні (Договір Тлателолко)

Відкритий для підписання у Федеральному окрузі Мексики 14 лютого 1967р.; набув чинності 22 квітня 1968р.; доповнювався в 1990р., 1991р. та 1992р.; депозитарій – Уряд Мексики

Договір забороняє латиноамериканським країнам і країнам Карибського басейну випробування, використання, виробництво, виготовлення та набуття в будь-який спосіб, а також отримання, зберігання, встановлення, застосування, розгортання та будь-яку форму володіння будь-якою ядерною зброєю.

Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї діяльності в ядерній сфері гарантій безпеки. МАГАТЕ має виняткові повноваження з проведення спеціальних інспекцій. Договір відкритий для підписання для всіх незалежних держав Латинської Америки та зони Карибського басейну, як зазначено в Договорі.

У рамках Додаткового протоколу I держави, які мають контрольовані території в межах визначеної Договором зони (Франція, Нідерланди, Велика Британія і США), зобов'язуються дотримуватися вимог без'ядерного статусу цих територій.

У рамках Додаткового протоколу II держави, які мають офіційний статус ядерних держав (Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США), зобов'язуються поважати без'ядерний статус Латинської Америки та Карибського басейну, не вживати жодних дій, пов'язаних з порушенням вимог Договору, а також не використовувати ядерної зброї проти сторін Договору та не погрожувати її використанням.

Учасники первинного Договору (33): Антигуа та Барбуда¹, Аргентина¹, Багамські Острови, Барбадос¹, Беліз², Болівія, Бразилія¹, Чилі¹, Колумбія¹, Коста-Ріка¹, Куба¹, Домініка, Домініканська Республіка³, Еквадор¹, Сальвадор¹, Гренада⁴, Гватемала¹, Гайана¹, Гаїті, Гондурас, Ямайка¹, Мексика¹, Нікарагуа³, Панама¹, Парагвай¹, Перу¹, Сент-Кітс і Невіс¹, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам¹, Тринідад і Тобаго¹, Уругвай¹, Венесуела¹

¹ Ратифікували поправки 1990р., 1991р. та 1992р.

² Ратифікували поправки лише 1990р. та 1992р.

³ Ратифікували поправки лише 1992р.

⁴ Ратифікували поправки лише 1990р.

Сторони Додаткового протоколу I (4): Франція*, Нідерланди, Велика Британія*, США*
Сторони Додаткового протоколу II (5): Китай*, Франція*, Росія*, Велика Британія*, США*

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст первинного Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 634 (1968)

Тексти додаткових протоколів див.: Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean, <http://www.opanal.org/opanal/Tlatelolco/P-Tlatelolco-i.htm>

Договір про Південно-Тихоокеанську без'ядерну зону (Договір Раротонго)

Відкритий для підписання в Раротонго, Острови Кука, 6 серпня 1985р.; набув чинності 11 грудня 1986р.; депозитарій – директор Секретаріату Форуму Тихоокеанських островів

Договір забороняє сторонам виробництво або набуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними як у межах, так і поза межами зони, визначеної в додатку.

Крім того, сторони погодились утримуватися від постачання ядерних матеріалів або обладнання, за винятком обумовлених у гарантіях безпеки МАГАТЕ, а також запобігати розміщенню і проведенню випробувань на своїй території будь-яких вибухових ядерних пристроїв, не захоронювати та запобігати захопленню в морі радіоактивних відходів і радіоактивних речовин у межах зони. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї.

Договір відкритий для всіх держав-членів Форуму Тихоокеанських островів.

Згідно з *Протоколом 1*, Франція, Велика Британія і США зобов'язуються дотримуватися заборон Договору, що стосуються виробництва, розміщення та проведення випробувань вибухових ядерних пристроїв на територіях у межах зон їх міжнародної відповідальності.

Згідно з *Протоколом 2*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не застосовувати вибухових ядерних пристроїв проти сторін Договору чи будь-якої території в межах зони міжнародної відповідальності сторін Протоколу 1 або не погрожувати їй застосуванням.

Згідно з *Протоколом 3*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США зобов'язуються не проводити випробувань будь-яких вибухових ядерних пристроїв у межах зони.

Сторони (13): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Сторони Протоколу 1 (2): Франція, Велика Британія; *підписали, але не ратифікували (1):* США

Сторони Протоколу 2 (4): Китай, Франція*, Росія, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США

Сторони Протоколу 3 (4): Китай, Франція, Росія, Велика Британія; *підписали, але не ратифікували (1):* США

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 1445 (1987)

Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)

Первинний Договір підписаний в Парижі 19 листопада 1990р.;

набув чинності 9 листопада 1992р.; депозитарій – Уряд Нідерландів

Договір визначає граничну кількість озброєнь, обмежених Договором, у п'яти категоріях: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 100 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти, – що розташовані в зоні від Атлантики до Уралу.

Договір укладений та підписаний державами-членами Організації Варшавського Договору (ОВД) та НАТО в рамках Наради з безпеки та співробітництва в Європі (з 1995р. – Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ).

Ташкентський договір 1992р., підписаний республіками колишнього СРСР (за винятком трьох держав Балтії), території яких належать до зони від Атлантики до Уралу, а також Документ, підписаний в Осло в

1992р. (**Заключний документ Позачергової конференції держав-членів Договору про ЗЗСЄ**), зумовили внесення до Договору відповідних змін у зв'язку з появою на міжнародній арені нових держав, що утворилися після розпаду СРСР.

Сторони (30): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія², Болгарія², Канада², Чехія², Данія², Франція, Грузія, Німеччина², Греція, Угорщина², Ісландія², Італія², Казахстан, Люксембург², Молдова², Нідерланди², Норвегія, Польща, Португалія², Румунія, Росія¹, Словаччина², Іспанія, Туреччина², Велика Британія², Україна, США²

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір.

² У листопаді-грудні 2011р. зазначені країни повідомили депозитарія про відмову виконувати умови Договору у зв'язку з рішенням Росії.

Перша Конференція 1996р. з огляду виконання ДЗЗСЄ ухвалила **Документ про флангові обмеження**, що передбачав певну реорганізацію флангових зон, дозволяючи Росії та Україні розмістити вздовж кордонів більшу кількість підконтрольних озброєнь.

Первинний текст договору (1990р.) див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14087>>

Консолідований текст договору (1993р.) див.: Dutch Ministry of Foreign Affairs, <<http://wetten.overheid.nl/BWBV0002009/>>

Текст Документа про флангові обмеження див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, annex A, <<http://www.osce.org/library/14099>>

Підсумковий акт переговорів про чисельність особового складу звичайних збройних сил у Європі (Угода про ЗЗСЄ-1А)

Підписаний сторонами ДЗЗСЄ у Гельсінкі 10 липня 1992р.;
набув чинності одночасно з ДЗЗСЄ; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода обмежує загальну чисельність особового складу звичайних збройних сил сторін у зоні від Атлантики до Уралу.

Текст Угоди див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/library/14093>

Угода з адаптації Договору про ЗЗСЄ

Підписана сторонами Договору про ЗЗСЄ у Гельсінкі 19 листопада 1999р.;
чинності не набула; депозитарій – Уряд Нідерландів

Угода замінює запроваджений Договором про ЗЗСЄ військовий баланс між блоками на обмеження підконтрольних категорій озброєнь для кожної окремої країни, а також запроваджує нову структуру обмежень і нові механізми військової еластичності, флангові обмеження та підвищену прозорість. Угода передбачає можливість участі в режимі Договору про ЗЗСЄ всіх інших європейських держав. Вона набуває чинності після ратифікації всіма державами, що її підписали. **Заключний акт 1999р.** з додатками містить політично зобов'язуючі домовленості стосовно Грузії, Молдови та Центральної Європи, а також вивід військ з іноземних територій.

Передали депозитарію ратифікаційні грамоти (3): Білорусь, Казахстан, Росія*¹

* Із застереженнями та/або заявами.

¹ 14 липня 2007р. Росія заявила про намір припинити участь у ДЗЗСЄ та в пов'язаних з ним документах і домовленостях; 12 грудня 2007р. вона здійснила свій намір.

Примітка: Україна ратифікувала Угоду з адаптації Договору про ЗСЄ в 1999р., але не передала ратифікаційні грамоти депозитарію.

Текст Договору див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/library/14108>>

Текст договору, доповнений згідно з Угодою 1999р., див.: SIPRI Yearbook 2000, pp.627-642

Текст Заключного акта див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/library/14114>

Договір про відкрите небо

Відкритий для підписання в Гельсінкі 24 березня 1992р.;

набув чинності 1 січня 2002р.; депозитарії – уряди Канади та Угорщини

Договір зобов'язує сторони надавати можливість для проведення раптових (із стислим терміном попередження) спостережних польотів неозброєних літаків над їх територією. Дія Договору поширюється на географічний регіон від Ванкувера (Канада) до Владивостока (Росія).

Договір укладений між державами-членами Організації Варшавського Договору (ОВД) та НАТО. Договір був відкритий для підписання державами-членами НАТО, державами - колишніми членами ОВД та новими державами - колишніми радянськими республіками (за винятком Естонії, Латвії та Литви). Протягом шести місяців після набуття Договором чинності інші держави-учасниці Організації з безпеки та співробітництва в Європі могли заявити про приєднання до Договору, а з 1 липня 2002р. заявку на приєднання до Договору може подати будь-яка держава.

Сторони (34): Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Підписав, але не ратифікував (1): Киргизстан

Текст Договору див.: Канада Treaty Information, <<http://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102747>>

Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії (Бангкокський Договір)

Підписаний в Бангкоку 15 грудня 1995р.; набув чинності 27 березня 1997р.;

депозитарії – Уряд Таїланду

Договір забороняє розробку, виробництво, закупівлю або випробування ядерної зброї в межах і поза межами зони, а також розміщення і транспортування ядерної зброї в/через зону.

Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Сторони зобов'язуються не захоронювати в морі, не викидати в атмосферу будь-які радіоактивні матеріали чи відходи та не здійснювати

утилізацію радіоактивних матеріалів на суші в межах зони. Сторони мають укласти з МАГАТЕ угоди про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі повномасштабних гарантій безпеки.

Зона охоплює не лише території, але й континентальний шельф і спеціальні економічні зони держав-сторін Договору. Договір відкритий для всіх держав Південно-Східної Азії.

Згідно з *Протоколом* до Договору, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти сторін Договору і не погрожувати їй застосуванням. Крім того, вони мають взяти зобов'язання не використовувати ядерну зброю в межах зони, вільної від ядерної зброї, в Південно-Східній Азії. Протокол набуває чинності для кожної окремої сторони з дня передачі нею ратифікаційної грамоти.

Сторони (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Протокол не підписаний і не ратифікований жодною з держав

Текст Договору та Протоколу див.: ASEAN Secretariat, <http://www.asean.org/news/item/treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>

Договір про Африканську зону, вільну від ядерної зброї (Договір Пеліндаба)

Підписаний у Каїрі 11 квітня 1996р.; набув чинності 15 липня 2009р.; депозитарій – Генеральний секретар Африканського Союзу

Договір забороняє проведення досліджень, розробку, виробництво та закупівлю вибухових ядерних пристроїв, а також випробування або розміщення будь-яких вибухових ядерних пристроїв. Кожна зі сторін залишає за собою право надавати дозвіл іноземним морським і повітряним суднам на відвідання своєї території, а також транзит через неї. Крім того, Договір забороняє будь-які напади на ядерні об'єкти. Сторони зобов'язалися не захоронювати та не надавати дозвіл на захоронення радіоактивних відходів і матеріалів у межах зони. Сторони мають укласти угоди з МАГАТЕ про застосування до своєї мирної діяльності в ядерній галузі всеохопних гарантій.

Зона охоплює території Африканського континенту, острівних держав-членів Африканського Союзу (АС), а також усіх островів, які вважаються АС такими, що належать до Африки. Договір відкритий для підписання всіма африканськими державами.

Згідно з *Протоколом I*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія та США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору і не погрожувати їх застосуванням.

Згідно з *Протоколом II*, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не здійснювати будь-які випробування вибухових ядерних пристроїв у межах зазначеної зони.

Згідно з *Протоколом III*, держави, які в межах зони мають території, за які несуть міжнародну відповідальність, беруть зобов'язання виконувати певні положення Договору стосовно зазначених територій. Протокол є відкритим для підписання Іспанією і Францією.

Для сторін, які їх підписали та передали депозитарію ратифікаційні грамоти, протоколи набувають чинності одночасно з Договором.

Сторони (40): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Чад, Комори, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Екваторіальна Гвінея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кенія, Лесото, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, *Сейшельські Острови*, Сенегал, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Того, Туніс, Замбія, Зімбабве

Підписали, але не ратифікували (14): Кабо-Верде, ЦАР, ДРК, Джібуті, Єгипет, Еритрея, Ліберія, Марокко, Нігер, Сан-Томе і Прінсіпі, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Уганда

Сторони Протоколу I (4): Китай, Франція*, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторони Протоколу II (4): Китай, Франція, Росія*, Велика Британія*; *підписали, але не ратифікували (1):* США*

Сторона Протоколу III (1): Франція

* Із застереженнями та/або заявами.

Текст Договору див.: African Union, <http://au.int/en/treaties>

Угода про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійська угода)

Підписана у Флоренції і набула чинності 14 червня 1996р.

Угода укладена під егідою ОБСЄ, відповідно до мандата, зазначеного у статті IV Додатка 1-В, наданого в 1995р. в рамках Загальної рамкової угоди про мир у Боснії і Герцеговині (Дейтонська угода). До п'яти категорій важких звичайних озброєнь віднесені: танки, бойові броньовані машини, артилерійські системи калібру 75 мм і більше, бойові літаки та ударні вертольоти. Скорочення були завершені до 31 жовтня 1997р. Впродовж згаданого періоду було знищено 6 580 одиниць важких озброєнь (46% запасів, наявних до червня 1996р.). До 1 січня 2010р. було добровільно знищено ще 2 650 одиниць озброєнь.

Контроль і допомога в реалізації Угоди здійснюється Особистим представником діючого Голови ОБСЄ, Контактною групою (Франція, Німеччина, Італія, Росія, Велика Британія, США) та підтримується іншими країнами-членами ОБСЄ. Згідно з двоетапним Планом дій, погодженим у листопаді 2009р., відповідальність за виконання Договору була передана його сторонам 5 грудня 2014р., після підписання нового пакета змін до Угоди.

Сторони (4): Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія

Текст Угоди див.: OSCE Mission to Боснія і Герцеговина, <<http://www.oscebih.org/Download.aspx?id=100>>

Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів

Прийнята у Вашингтоні 13 листопада 1997р.; відкрита для підписання у Вашингтоні з 14 листопада 1997р., набула чинності 1 липня 1998р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Метою Конвенції є запобігання і протидія незаконним виробництву та постачанням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів, їх унеможливлення, а також забезпечення й полегшення співробітництва та обміну інформацією і досвідом між сторонами.

Сторони (31): Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, Венесуела

* Із застереженнями.

Підписали, але не ратифікували (3): Канада, Ямайка, США

Текст Конвенції див.: Organization of American States, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-63.html>

Міжамериканська конвенція про прозорість закупівель звичайних озброєнь

Прийнята в м.Гватемала 7 червня 1999р.; набула чинності 21 листопада 2002р.; депозитарій – Генеральний секретар Організації Американських Держав

Метою Конвенції є якнайбільше сприяння регіональній відкритості і прозорості закупівель звичайних озброєнь шляхом обміну інформацією про такі закупівлі для забезпечення довіри між державами Американського континенту.

Сторони (16): Аргентина, Барбадос, Бразилія, Канада, Чілі, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гватемала, Мексика, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуела

Підписали, але не ратифікували (6): Болівія, Колумбія, Домініка, Гаїті, Гондурас, США

Текст Конвенції див.: Organization of American States, <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-64.html>>

Протокол про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали в регіоні Південноафриканського співтовариства розвитку (САДК, *Southern African Development Community, SADC*)

Прийнятий в Блантайрі 14 серпня 2001р.; депозитарій – Виконавчий секретар САДК

Протокол зобов'язує сторони запобігати, боротися та ліквідовувати нелегальне виробництво стрілецької зброї, легких озброєнь та інших супутніх матеріалів, запобігати їх надмірному та дестабілізуючому накопиченню, перевезенню, розміщенню та використанню в регіоні.

Сторони (9): Ботсвана, Лесото, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, ПАР, Танзанія, Замбія

Підписали, але не ратифікували (4):* ДРК, Сейшельські Острови**, Свазіленд***, Зімбабве***

* Два члени САДК – Ангола та Мадагаскар – не підписали і не ратифікували Протокол.

** Сейшельські Острови підписали Протокол у 2001р., але вийшли зі складу САДК не ратифікувавши Протоколу. Сейшельські Острови увійшли до складу САДК знову в 2008р.

*** Свазіленд і Зімбабве, за повідомленнями, ратифікували Протокол у 2006р., але не передали депозитарію ратифікаційні грамоти.

Текст Протоколу див.: SADC, <<http://www.sadc.int/documents-publications/show/796>>

Найробський протокол про запобігання розповсюдженню, контроль і скорочення стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер та Африканського Рогу

Прийнятий в Найробі 21 квітня 2004р.; набув чинності 5 травня 2006р.; депозитарій – Регіональний Центр стрілецької зброї і легких озброєнь у районі Великих озер, на Африканському Розі та сусідніх країнах

Протокол спрямований на запобігання, боротьбу та викорінювання незаконних виробництва, передач, володіння та використання стрілецької зброї і легких озброєнь у регіоні.

Сторони (9): Бурунді, ДРК, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Руанда, Судан, Уганда

Підписали, але не ратифікували (6): ЦАР, Республіка Конго, Сейшельські Острови, Сомалі, Південний Судан, Танзанія

Текст Протоколу див.: RECSA, <http://www.recsasec.org/publications/Nairobi_Protocol.pdf>

Конвенція ЕКОВАС про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші супутні матеріали

Прийнята державами-членами Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, Economic Community of West African States, ECOWAS) в Абуджі 14 червня 2006р.; чинності не набула; депозитарій – Виконавчий секретар ЕКОВАС

Конвенція зобов'язує сторони запобігати та боротися з надмірним і дестабілізуючим накопиченням стрілецької зброї і легких озброєнь у 15 державах-членах ЕКОВАС.

Сторони (13): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Підписали, але не ратифікували (2): Гамбія, Ліберія

Текст Конвенції див.: United Nations, Programme of Action Implementation Support System, <<http://documentation.ecowas.int/legal-documents/protocols/>>

Договір про Центральньо-Азійську без'ядерну зону (Семипалатинський Договір)

Підписаний в Семипалатинську 8 вересня 2006р.; набув чинності 21 березня 2009р.; депозитарій – Уряд Киргизстану

Договір зобов'язує сторони не здійснювати дослідження, розробки, виробництво, зберігання або здобуття в будь-який інший спосіб будь-яких ядерних вибухових пристроїв, а також володіння згаданими пристроями або контроль над ними в будь-який спосіб, будь-де.

Згідно з Протоколом, Китай, Франція, Росія, Велика Британія і США мають взяти зобов'язання не застосовувати будь-які вибухові ядерні пристрої проти сторін Договору та не погрожувати їх застосуванням. Протокол набуває чинності для кожної сторони з дати передачі нею ратифікаційних інструментів.

Сторони (5): Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан

Сторони протоколу (1): Франція*; *підписали, але не ратифікували (4):* Китай, Росія, Велика Британія*, США

* Із застереженнями та/або заявами.

Примітка: Велика Британія ратифікувала Протокол 30 січня 2015р.

Текст Договору див.: United Nations, Office for Disarmament Affairs, Status of Multilateral Arms Regulation and Disarmament Agreements, <http://disarmament.un.org/treaties/canwzf/text>

Центральноафриканська Конвенція про контроль над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями, боєприпасами до них, складовими та компонентами, які можуть бути використані для їх виробництва, ремонту або складання (Кіншаська Конвенція)

Прийнята в Кіншасі 30 квітня 2010р.; відкрита для підписання у Браззавілі 19 листопада 2010р.; чинності не набула; депозитарій – Генеральний секретар ООН

Цілями Конвенції є: запобігання незаконній торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛО), боротьба з незаконною торгівлею та її викоринення в Центральній Африці (на території 10 країн-членів Економічного співтовариства держав Центральної Африки (*Economic Community of Central African States*) та Руанди); посилення в регіоні контролю над виробництвом, торгівлею, поставками та використанням СЗЛО; протидія збройному насильству та позбавлення спричинених застосуванням СЗЛО людських страждань у регіоні; сприяння співробітництву і зміцненню довіри між державами-сторонами. Конвенція набуде чинності через 30 днів з моменту передачі депозитарію шести ратифікаційних грамот.

Передали ратифікаційні грамоти (4): ЦАР, Чад, Республіка Конго, Габон

Підписали, але не ратифікували (7): Ангола, Бурунді, Камерун, ДРК, Екваторіальна Гвінея, Руанда, Сан-Томе і Прінсіпі

Примітка: на додаток до чотирьох сторін (станом на 1 січня 2015р.), 30 січня 2015р. передав ратифікаційну грамоту Камерун.

Текст Конвенції див.: United Nations Treaty Collection, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-7&chapter=26&lang=en>

Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки

Прийнятий державами-учасницями Організації з безпеки та співробітництва в Європі у Відні 30 листопада 2011р.; набув чинності 1 грудня 2011р.

Віденський документ 2011р. складений на основі Стокгольмського документа 1986р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) і роззброєння в Європі, а також попередніх Віденських документів (1990р., 1992р. та 1994р.). Віденський документ 1990р. запровадив обмін інформацією про військові бюджети, процедури зниження ризиків, єдину мережу зв'язку та щорічну оцінку процесу імплементації ЗЗДБ. Віденські документи 1992р. та 1994р. розширили зону дії домовленостей, запровадили нові механізми та параметри у сферах військової діяльності, оборонного планування та військових контактів. Віденський документ 1999р. запровадив заходи на регіональному рівні, спрямовані на підвищення прозорості та довіри в контексті двостороннього, багатостороннього та регіонального співробітництва, а також ряд пропозицій, зокрема, з удосконалення обмежувальних заходів.

Віденським документом 2011р. запроваджено процедури перегляду термінів оцінки стану та імплементації нових видів озброєнь і систем оснащення, також затверджено систему перегляду Віденських документів кожні п'ять років.

Текст Документа див.: Organization for Security and Co-operation in Europe, <<http://www.osce.org/fsc/86597>>

III. Двосторонні угоди

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Договір ПРО)

Підписаний США та СРСР у Москві 26 травня 1972р.; набув чинності 3 жовтня 1972р.; втратив чинність 13 червня 2002р.

Сторони (США та Росія) зобов'язувалися не створювати загальнонаціональні системи протиракетної оборони та обмежити розвиток і застосування дозволених систем захисту від стратегічних ракет. Договір забороняв сторонам здійснювати модернізацію ракет протиповітряної оборони, радіолокаційних станцій і пускових установок з метою їх пристосовування для ураження стратегічних балістичних ракет, а також проводити будь-які пов'язані з цим випробування.

Протоколом 1974р. до Договору ПРО були внесені додаткові кількісні обмеження на дозволені системи протиракетної оборони.

У 1997р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна і США підписали меморандум про взаєморозуміння, яким Білорусь, Казахстан і Україна визнавалися сторонами Договору на рівні з Росією (як держави- правонаступниці Радянського Союзу), а також сторонами Узгоджених заяв, якими визначалася межа між стратегічною протиракетною обороною, забороненою Договором, і нестратегічною або ПРО на театрі воєнних дій, створення якої не суперечить вимогам Договору. Ряд угод 1997р. були ратифіковані Росією у квітні 2000р., але через не ратифікацію США не набули чинності. 13 грудня 2001р. США заявили про вихід з Договору ПРО з 13 червня 2002р.

Текст Договору та Протоколу див.: United Nations Treaty Series, vol. 944 (1974)

Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (Договір про поріг заборони випробувань, ДПЗВ)

Підписаний США та СРСР у Москві 3 липня 1974р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні випробування пристроїв потужністю понад 150 Кт. Протокол з верифікації 1974р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Текст Договору та Протоколу див.: United Nations Treaty Series, vol. 1714 (1993)

Договір щодо підземних ядерних вибухів в мирних цілях (Договір про мирні ядерні вибухи, ДМЯВ)

Підписаний США та СРСР у Москві та Вашингтоні 28 травня 1976р.; набув чинності 11 грудня 1990р.

Сторони (Росія і США) зобов'язуються не проводити будь-які підземні ядерні вибухи в мирних цілях потужністю понад 150 Кт або будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 150 Кт; не проводити будь-які групові вибухи сумарною потужністю понад 1 500 Кт, якщо кожен окремий вибух у групі не може бути ідентифікований та оцінений за узгодженою процедурою верифікації. Протокол з верифікації 1976р. був замінений новим Протоколом у 1990р.

Текст Договору та Протоколів див.: United Nations Treaty Series, vol. 1714 (1993)

Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД)

Підписаний США та СРСР у Вашингтоні 8 грудня 1987р.; набув чинності 1 червня 1988р.

Договір зобов'язує сторони (СРСР і США) знищити всі ракети наземного базування з дальністю дії 500-5 500 км (середньої дальності – 1 000-5 500 км; і меншої дальності – 500-1 000 км) та їх пускові установки до 1 червня 1991р. До травня 1991р. були ліквідовані 2 692 ракети. У 1994р. Договір був розширений з метою приєднання до нього Білорусі, Казахстану та України. Протягом 10 років після 1 червня 1991р. здійснювались інспекції на місцях з метою верифікації дотримання взятих зобов'язань. Після припинення 31 травня 2001р. інспекцій на місцях використовуються дані супутникових спостережень.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 1657 (1991)

Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-I)

Підписаний США та СРСР у Москві 31 липня 1991р.; набув чинності 5 грудня 1994р.; втратив чинність 5 грудня 2009р.

Договір зобов'язує сторони (США і СРСР) здійснити поетапне скорочення своїх стратегічних наступальних ядерних сил протягом семирічного періоду. Він визначає кількісні обмеження стратегічних ядерних носіїв – МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також ядерних босголовок, які вони можуть нести. У Протоколі від 1992р. зі сприяння виконанню СНО-I (Лісабонський протокол 1992р.), що набув чинності 5 грудня 1994р., Білорусь, Казахстан та Україна взяли на себе визначені Договором зобов'язання колишнього СРСР.

Текст Договору та Протоколу див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/146007.htm>>

Договір про подальше скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-II)

Підписаний США та Росією в Москві 3 січня 1993р.; чинності не набув

Договір зобов'язує сторони позбавитися всіх міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування з роздільними головними частинами індивідуального наведення та до 1 січня 2003р. скоротити кількість стратегічних ядерних боєголовок до рівня 3 000-3 500 од. (у т.ч. балістичних ракет на підводних човнах – до 1 750 од.). 26 вересня 1997р. дві сторони підписали

Протокол до Договору, згідно з яким термін імплементації Договору був подовжений до кінця 2007р.

Примітка: СНО-II був ратифікований Сенатом США, Державною Думою Російської Федерації, але обидві сторони не обмінялися ратифікаційними грамотами. Таким чином, Договір так і не набув чинності. 14 червня 2002р., у відповідь на рішення США від 13 червня 2002р. про вихід із Договору ПРО, Росія заявила, що не виконуватиме зобов'язань за СНО-II.

Текст Договору та Протоколів див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/102887.htm>>

Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, Московський договір)

*Підписаний США та Росією в Москві 24 травня 2002р.;
набув чинності 1 червня 2003р.; втратив чинність 5 лютого 2011р.*

Договір зобов'язує сторони до 31 грудня 2012р. скоротити кількість розгорнутих для застосування стратегічних ядерних боеголовок таким чином, щоб їх загальна кількість не перевищувала 1 700-2 200 од. з кожної сторони.

Договір скасовано на підставі набуття чинності Новим СНО від 5 лютого 2011р.

Текст Договору див.: United Nations Treaty Series, vol. 2350 (2005)

Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, Празький договір)

*Підписаний США та Росією у Празі 8 квітня 2010р.;
набув чинності 5 лютого 2011р.*

Договір зобов'язує кожну із сторін (США і СРСР) скоротити кількість (а) МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників – до 700 од.; (б) боеголовок на розгорнутих МБР, БРПЧ і призначених для важких бомбардувальників – до 1 550 од.; (в) розгорнутих і нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БРПЧ і важких бомбардувальників – до 800 од. Скорочення повинно бути завершено до 5 лютого 2018р. Двостороння Консультативна комісія вирішуватиме питання дотримання та реалізації Договору. Протоколом до Договору визначені механізми верифікації.

Договір наслідує СНО-I і скасовує СНП. Договір зберігатиме чинність протягом 10 років, якщо не буде замінений раніше черговим договором.

Текст Договору та Протоколів див.: US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>

Додаток Б. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

ЯН ДЕЙВІС

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів, станом на 1 січня 2015р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організацій впродовж 2014р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та з роззброєння див. у додатку А цього видання.

I. Глобальні організації та органи

Організація об'єднаних націй (ООН)

United Nations (UN)

[<http://www.un.org/>](http://www.un.org/)

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна асамблея складається з шести головних комітетів. Сфери їх компетенції: Першого комітету (з питань роззброєння та міжнародної безпеки) – роззброєння та суміжні питання міжнародної безпеки; Четвертого (зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) – зокрема, деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та діяльність Університету миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*) Секретаріату ООН сприяє скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Еквадор, 1945	Маврікій, 1968
Австрія, 1955	Екваторіальна Гвінея, 1968	Мавританія, 1961
Азербайджан, 1992	Ерitreя, 1993	Мадагаскар, 1960
Албанія, 1955	Естонія, 1991	Македонія, 1993
Алжир, 1962	Ефіопія, 1945	Малаві, 1964
Ангола, 1976	Єгипет, 1945	Малайзія, 1957
Андорра, 1993	Ємен, 1947	Малі, 1960
Антигуа та Барбуда, 1981	Замбія, 1964	Мальдіви, 1965
Аргентина, 1945	Зімбабве, 1980	Мальта, 1964
Афганістан, 1946	Йорданія, 1955	Марокко, 1956
Багамські Острови, 1973	Ізраїль, 1949	Маршалові Острови, 1991
Бангладеш, 1974	Індія, 1945	Мексика, 1945
Барбадос, 1966	Індонезія, 1950	Мікронезія, 1991
Бахрейн, 1971	Ірак, 1945	Мозамбік, 1975
Беліз, 1981	Іран, 1945	Молдова, 1992
Бенін, 1960	Ірландія, 1955	Монако, 1993
Білорусь, 1945	Ісландія, 1946	Монголія, 1961
Білорусь, 1945	Іспанія, 1955	Намібія, 1990
Болгарія, 1955	Італія, 1955	Науру, 1999
Болівія, 1945	Кабо-Верде, 1975	Непал, 1955
Боснія і Герцеговина, 1992	Казахстан, 1992	Нігер, 1960
Ботсвана, 1966	Камбоджа, 1955	Нігерія, 1960
Бразилія, 1945	Камерун, 1960	Нідерланди, 1945
Бруней, 1984	Канада, 1945	Нікарагуа, 1945
Буркіна-Фасо, 1960	Катар, 1971	Німеччина, 1973
Бурунді, 1962	Кенія, 1963	Нова Зеландія, 1945
Бутан, 1971	Киргизстан, 1992	Норвегія, 1945
В'єтнам, 1977	Китай, 1945	ОАЕ, 1971
Вануату, 1981	Кіпр, 1960	Оман, 1971
Велика Британія, 1945	Кірібаті, 1999	Пакистан, 1947
Венесуела, 1945	Колумбія, 1945	Палау, 1994
Вірменія, 1992	Комори, 1975	Панама, 1945
Габон, 1960	Конго (ДРК), 1960	Папуа-Нова Гвінея, 1975
Гайана, 1966	Конго, 1960	Парагвай, 1945
Гаїті, 1945	Коста-Ріка, 1945	Перу, 1945
Гамбія, 1965	Кот-д'Івуар, 1960	Південна Африка (ПАР), 1945
Гана, 1957	Куба, 1945	Південна Корея, 1991
Гватемала, 1945	Кувейт, 1963	Південний Судан, 2011
Гвінея, 1958	Лаос, 1955	Північна Корея (КНДР), 1991
Гвінея-Бісау, 1974	Латвія, 1991	Польща, 1945
Гондурас, 1945	Лесото, 1966	Португалія, 1955
Гренада, 1974	Литва, 1991	Росія, 1945
Греція, 1945	Ліберія, 1945	Руанда, 1962
Грузія, 1992	Ліван, 1945	Румунія, 1955
Данія, 1945	Лівія, 1955	Сальвадор, 1945
Джібуті, 1977	Ліхтенштейн, 1990	Самоа, 1976
Домініка, 1978	Люксембург, 1945	Сан-Маріно, 1992
Домініканська Республіка, 1945	М'янма, 1948	

Сан-Томе і Принсіпі, 1975	Сурінам, 1975	Україна, 1945
Саудівська Аравія, 1945	США, 1945	Уругвай, 1945
Свазіленд, 1968	Сьєрра-Леоне, 1961	Фіджі, 1970
Сейшельські Острови, 1976	Таджикистан, 1992	Філіппіни, 1945
Сенегал, 1960	Таїланд, 1946	Фінляндія, 1955
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Танзанія, 1961	Франція, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Тімор-Лешті, 2002	Хорватія, 1992
Сент-Люсія, 1979	Того, 1960	ЦАР, 1960
Сербія, 2000	Тонга, 1999	Чад, 1960
Сирія, 1945	Тринідід і Тобаго, 1962	Чехія, 1993
Сінгапур, 1965	Тувалу, 2000	Чілі, 1945
Словаччина, 1993	Туніс, 1956	Чорногорія, 2006
Словенія, 1992	Туреччина, 1945	Швейцарія, 2002
Соломонові Острови, 1978	Туркменістан, 1992	Швеція, 1946
Сомалі, 1960	Уганда, 1962	Шрі-Лінка, 1955
Судан, 1956	Угорщина, 1955	Ямайка, 1962
	Узбекистан, 1992	Японія, 1956

Рада Безпеки ООН UN Security Council

<<http://www.un.org/en/sc/>>

Постійні члени (Велика п'ятірка): Китай, Франція, Росія, Велика Британія, США

Непостійні члени (10): Аргентина*, Австралія*, Чад**, Чілі**, Йорданія**, Південна Корея*, Литва**, Люксембург*, Нігерія**, Руанда*

Примітка: Непостійні члени обираються Генеральною асамблеєю на дворічний термін.

* Члени РБ у 2013-2014рр.

** Члени РБ у 2014-2015рр.

Конференція з роззброєння (КР) Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/cd>>

КР є багатостороннім органом для обговорення питань контролю над озброєннями, покликаним бути для міжнародного співтовариства єдиним багатостороннім форумом з цих питань. Починаючи з 1960р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але звітує перед Генеральною асамблеєю ООН. Розташована в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Північна Корея, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Лінка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно зі Статутом Агентства, що набув чинності в 1957р., воно має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (162): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, *Багамські острови*, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, *Бруней*, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, Лаос, Латвія, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврікій, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Руанда, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Свазіленд, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до зазначених держав, членами Агентства у 2015р. стали Джибуті та Гайана. Ухвалу членства від Генеральної Конференції МАГАТЕ отримали Кабо-Верде, Комори, Тонга та Вануату; рішення набуде чинності після передачі державами до МАГАТЕ необхідних юридичних інструментів.

Міжнародний суд International Court of Justice (ICJ)

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК) Bilateral Consultative Commission (BCC)

Сайт Державного департаменту США, <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c39903.htm>>

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Договору про подальше скорочення та обмеження наступальних озброєнь

(Новий СНО, Празький договір) з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-I 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Співдружність націй Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у країнах-членах і поза межами Співдружності. Секретаріат розташований в Лондоні (Велика Британія).

Члени (53): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Фіджі, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Свазіленд, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ розпочне діяльність з моменту набуття чинності Договором 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань. Вона має вирішувати питання дотримання Договору та діяти як форум для консультацій і співробітництва держав-членів. Для підготовки діяльності Організації створена Підготовча комісія, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Офіс розташований у Відні (Австрія)

Сторони Договору (183): див. додаток А.

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворена в 1989р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. її мандат був розширений з метою

об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. Секретаріат розташовано в Парижі (Франція).

Члени (36): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ) Global Initiative to Combat Nuclear Terrorism

<<http://www.gicnt.org/>>

Глобальна ініціатива боротьби з ядерним тероризмом (ГІБЯТ) є добровільним партнерством держав і міжнародних організацій, що має за мету зміцнення глобальних можливостей з попередження, виявлення ядерного тероризму і протидії йому. ГІБЯТ працює на досягнення цих цілей шляхом організації міжнародних заходів з удосконалення планів, політики, процедур, а також їх взаємосумісності на рівні країн-партнерів.

Учасники (86): Афганістан, Албанія, Алжир, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Боснія, Болгарія, Камбоджа, Канада, Кабо-Верде, Чілі, Китай, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Індія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Латвія, Лівія, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малайзія, Мальта, Маврікій, Мексика, Чорногорія, Марокко, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Пакистан, Палау, Панама, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сербія, Сейшельські Острови, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, Об'єднані Арабські Емірати, США, Узбекистан, В'єтнам, Замбія

Офіційні спостерігачі (5): МАГАТЕ, ЄС, Інтерпол, Офіс ООН з питань боротьби з наркоманією і злочинністю (*United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC*), Міжрегіональний науково-дослідний інститут ООН з питань злочинності і правосуддя (*United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, UNICRI*)

Велика сімка / Велика вісімка Group of Seven (G7) / Group of Eight (G8)

<<http://www.g8.gc.ca/>>

Велика сімка – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. Упродовж 1997-2013рр. G7 зустрічалася у форматі G8, але після анексії Криму Росією держави G7 у березні 2014р. вирішили зустрічатися без участі Росії – до подальших рішень. У 2002р. G8 заснувала Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження, спрямоване на вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом та ядерної безпеки. У травні 2011р. Партнерство було подовжене на невизначений термін.

Члени (7): Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Велика Британія, США

Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження
Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction

<http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Aussenpolitik/G7/Globale-Partnerschaft-MVW_node.html>

Глобальне партнерство (ГП) у протидії розповсюдженню зброї і матеріалів масового ураження засноване G8 (наразі G7) у 2002р. з метою вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом і ядерної безпеки. Члени ГП проводять регулярні зустрічі – разом з ротацією головуючого G8/G7 – з метою започаткування спеціальних проектів із протидії незаконному використанню зброї і матеріалів масового ураження, зниження ризиків, пов'язаних з хімічними, біологічними та ядерними загрозами. У травні 2011р. Партнерство було подовжене на невизначений термін.

Члени (28): Австралія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, ЄС, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Південна Корея, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, США, Україна

Міжнародний кримінальний суд (МКС)
International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС є незалежним постійно діючим міжнародним кримінальним судом, що розглядає питання геноциду, воєнні злочини і злочини проти людства. Статут МКС ухвалений в Римі в 1998р. і набув чинності 1 липня 2002р. Розташований в Гаазі (Нідерланди).

Сторони (122): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Кабо-Верде, Камбоджа, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Маврікій, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Трінідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

Примітка: на додаток до 122 країн, що були членами станом на 1 січня 2015р., 2 січня 2015р до МКС приєдналася Палестина.

Рух неприєднання
Non-Aligned Movement (NAM)

<<http://www.namiran.org/>>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики,

економіки та контролю над озброєннями. 16-й саміт Руху неприєднання відбувся в Тегерані (Іран) у серпні 2012р. 17-й саміт відбудеться у 2015р. у Венесуелі.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, ДРК, Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джибуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврій, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Лінка, Судан, Суринам, Свазіленд, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідід і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (34): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чілі, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<<http://www.opcw.org/>>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї. ОЗХЗ, Офіс якої розташовано в Гаазі (Нідерланди), крім іншого, опікується питаннями нагляду за знищенням запасів хімічної зброї і відповідної інфраструктури, імплементації режиму верифікації з метою протидії їх відновленню, надає допомогу та захист державам-сторонам, яким загрожує така зброя, сприяє міжнародному співробітництву і приймає в ньому активну участь з метою забезпечення дотримання Конвенції і сприяння мирному використанню хімічних речовин.

Сторони Конвенції (190): див. додаток А.

Організація Ісламської конференції (ОІК) Organization of the Islamic Conference (OIC)

<<http://www.oic-oci.org/>>

ОІК (раніше Організація Ісламської конференції) утворена в 1969р. ісламськими державами з метою розширення співробітництва між ними та

підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Секретаріат розташований у Джді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д'Івуар, Джді, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК) Special Verification Commission (SVC)

Комісія утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності. Остання за часом зустріч Комісії відбулася у 2003р.

Сторони Договору (5): див. додаток А.

II. Регіональні організації та органи

Африканський Союз (АС) African Union (AU)

<<http://www.au.int/>>

АС офіційно створено у 2001р.; до 2002р. мав назву Організація Африканської Єдності. Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. Завданням АС є сприяння єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини, а також політичній, соціальній та економічній інтеграції в Африці. Постійним органом АС з прийняття рішень із запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв'язання є Рада миру та безпеки. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (54): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР*, Чад, Комори, ДРК, Конго, Кот-д'Івуар, Джді, Єгипет**, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау**, Кенія, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар**, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, Південний Судан, Судан, Свaziленд, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* Членство ЦАР призупинене в березні 2014р.

** Членство Мадагаскару відновлене 27 січня 2014р., Гвінеї Бісау та Єгипту – 17 січня 2014р.

Організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК) Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АПЕК утворена в 1989р. з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азійсько-тихоокеанському регіоні. Від середини 1990-х років дедалі частіше обговорюються проблеми політики й безпеки, протидії тероризму, нерозповсюдження ЗМУ, ефективності системи контролю міжнародних передач. Офіс розташований в Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.asean.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Секретаріат розташований у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА) ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://www.aseanregionalforum.org/>>

РФА утворено в 1994р. з метою розв'язання проблем безпеки.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Лінка, Тимор-Лешті, США

АСЕАН плюс три (АПТ) ASEAN Plus Three (APT)

<<http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3>>

Співробітництво у форматі АПТ розпочалося в 1997р. в розпал фінансової кризи в Азії і було офіційно оформлене в 1999р. Його метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також фінансовій стабільності учасників.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Японія, Південна Корея

Саміт Східної Азії East Asia Summit (EAS)

<http://www.asean.org/asean/external-relations/east-asia-summit-eas/>

Саміт Східної Азії започатковано у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, Росія, США

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) Collective Security Treaty Organization (CSTO)

<<http://www.odkb-csto.org/>>

ОДКБ офіційно створена у 2002-2003рр. шістьма країнами-членами Договору 1992р. про колективну безпеку з метою сприяння співробітництву між сторонами та забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовані в Москві (Росія).

Члени (6): Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан

Співдружність Незалежних Держав (СНД) Commonwealth of Independent States (CIS)

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан*, Україна*, Узбекистан

* Туркменістан не ратифікував Статут і 26 серпня 2005р. і змінив свій статус у складі СНД на асоційоване членство; Україна є однією з держав-засновниць, але не державою-членом СНД, оскільки не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД; з 1993р. вона є неофіційним асоційованим членом.

Економічне Співтовариство Центральньоафриканських Держав Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale (CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

Співтовариство засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Секретаріат розташований в Лібревілі (Габон). Механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження та розв'язання конфліктів у Центральній Африці є Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*The Council for Peace and Security in Central Africa, COPAX*).

Члени (10): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Прінсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia (CICA)

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р. як форум з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (26): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестина, Катар, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

Рада Європи (РЄ) Council of Europe (COE)

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний

офіс розташовано у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ)

Council of the Baltic Sea States (CBSS)

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав балтійського регіону. Секретаріат розташовано у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС)

Economic Community of West African States (ECOWAS)

<<http://www.ecowas.int/>>

ЕКОВАС утворене в 1975р. з метою сприяння торгівлі і співробітництву, а також допомоги розвитку в Західній Африці. В 1981р. ЕКОВАС ухвалило Протокол про взаємну допомогу у справах оборони. Виконавчий секретаріат розташовано в Абуджа (Нігерія).

Члени (15): Бенін, Буркіна-Фасо, Кабо-Верде, Кот-д'Івуар, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того

Європейський Союз (ЄС)

European Union (EU)

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, що співпрацюють з широкого кола питань, що охоплюють спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг і капіталу; спільною валютою у відповідних країнах-членах, а також Спільну зовнішню політику та політику безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада (*European Council*), Рада Європейського Союзу (*Council of the European Union*), Європейська Комісія (*European Commission*), Європейський Парламент (*European Parliament*). СЗППБ і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки у взаємодії з Європейською службою зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*). Лісабонський договір 2007р., що вдосконалює механізми функціонування ЄС, набув чинності 1 грудня 2009р. Сім інституцій ЄС розташовані в чотирьох різних містах Європи: Брюсселі, Франкфурті, Люксембурзі і Страсбурзі.

Члени (28): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ)

European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування разом з МАГАТЕ багатонаціональної регіональної системи гарантій, яка поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперебійне та рівноправне забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (28): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА) European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є органом ЄС, підпорядкованим Раді ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних спроможностей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони країн-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (Голови Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ) Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Повна офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, врядування та законодавство, а також стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, з військових і безпекових питань. Головний орган – Верховна Рада. Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.int/>>

IGAD утворено в 1996р. з метою розширення регіонального співробітництва, сприяння миру і стабільності на Африканському Розі. Він замінив Міжурядовий орган з питань розвитку і протидії посухам (*Intergovernmental Authority*

on Drought and Development, IGADD), утворений в 1986р. Секретаріат IGAD розташований у Джібуті.

Члени (8): Джібуті, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Південний Судан, Судан, Уганда

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запровадженої у 2004р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006р. держави-члени ухвалили Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий секретаріат розташований в Бужумбурі (Бурунді).

Члени (12): Ангола, Бурунді, ЦАР, Конго, ДРК, Кенія, Уганда, Руанда, Судан, *Південний Судан*, Танзанія, Замбія

Спільна консультативна група (СКГ) Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/jcg/>>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Сторони ДЗЗСЄ (30): див. додаток А.

Ліга Арабських Держав (ЛАД) League of Arab States

<<http://www.lasportal.org/>>

ЛАД (відома також як Арабська ліга) створена в 1945р. Головне завдання – сформулювати спільноту арабських держав і заохотити їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво між її членами підписана в 1950р. Постійна штаб-квартира розташована в Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джібуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестина, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Участь Сирії в діяльності ЛАД призупинена 16 листопада 2011р.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. згідно з Північно-Атлантичним Договором (Вашингтонським Договором) як оборонний Альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49276.htm

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО плюс Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Стамбульська ініціатива співробітництва (СІС) Istanbul Cooperation Initiative (ICI)

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52956.htm

СІС запроваджена у 2004р. з метою сприяння довгостроковій глобальній і регіональній безпеці завдяки практичному двосторонньому безпековому співробітництву країн Близького Сходу з НАТО.

Учасники (32): держави-члени НАТО та Бахрейн, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати

Комісія НАТО-Грузія NATO-Georgia Commission (NGC)

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52131.htm

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети – набуття членства в НАТО.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія NATO-Russia Council (NRC)

<http://www.nato-russia-council.info/>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини, співробітництво та безпеку, а також на таких нових питаннях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Росія

Комісія Україна-НАТО (КУН) NATO-Ukraine Commission (NUC)

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50319.htm

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Україна

Середземноморський діалог НАТО NATO's Mediterranean Dialogue

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52927.htm

Діалог започаткований в 1994р. та відбиває бачення НАТО нерозривних зв'язків безпеки в Європі з безпекою і стабільністю в Середземномор'ї. Його метою є сприяння безпеці і стабільності.

Учасники (35): держави-члени НАТО та Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Мавританія, Марокко, Туніс

Консультативний комітет Договору про відкрите небо Open Skies Consultative Commission (OSCC)

[<http://www.osce.org/oscc/>](http://www.osce.org/oscc/)

Комітет утворено в 1992р. відповідно до Договору з відкритого неба для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. додаток А.

Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння (ОССО)

Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement (OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)

[<http://www.occar.int/>](http://www.occar.int/)

ОССО створена Францією, Німеччиною, Італією та Великою Британією в 1996р.; з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні

Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean)

[<http://www.opanal.org/>](http://www.opanal.org/)

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. додаток А.

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

[<http://guam-organization.org/>](http://guam-organization.org/)

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення

бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташований в Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної і колективної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія). До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), що також розташований у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки. До складу ОБСЄ належать кілька установ, розташованих у Європі.

Учасники (57): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

Мінська група Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени (12): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Організація Американських Держав (ОАД) Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД – група держав Американського континенту, які ухвалили в 1948р. її Статут. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Генеральний секретаріат розташований у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідід і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2009р., участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) **Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)**

<<http://www.bsec-organization.org/>>

ОЧЕС утворена в 1992р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташовано у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів **Pacific Islands Forum**

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум засновано в 1971р. групою держав Південного узбережжя Тихого океану, які запропонували створити в цьому регіоні без'ядерну зону та уклали в 1985р. Договір Раротонго. Крім сприяння моніторингу імплементації Договору, Форум надає майданчик для неформальних дискусій з широкого кола проблем. Секретаріат розташовано в Суві (Фіджі).

Члени (16): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Маршалові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Рада регіонального співробітництва (РРС) **Regional Cooperation Council (RCC)**

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. РРС сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, юстиція і внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташовано в Сараєво (Боснія і Герцеговина), Офіс зв'язку – у Брюсселі (Бельгія).

Члени (46): Албанія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, Місія ООН у Косово, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectSCO.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри і регіональної безпеки. Секретаріат розташовано в Пекіні (Китай).

Члени (6): Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Центральноамериканська система інтеграції (ЦАСІ)

Sistema de la Integración Centroamericana (SICA, Central American Integration System)

<<http://www.sica.int/>>

ЦАСІ заснована в 1991р. згідно з Tegucigalpa-ським протоколом. Одним із її завдань є створення нової моделі регіональної безпеки, що ґрунтується на розумному балансі сил, зміцненні цивільних органів влади, подоланні бідності, сприянні сталому розвитку, захисті довкілля, викоріненні насильства, корупції, тероризму, торгівлі наркотиками і зброєю. Штаб-квартира розташована в Сан-Сальвадорі (Сальвадор).

Члени (8): Беліз, Коста-Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама

Шестисторонні переговори

Six-Party Talks

Шестисторонні переговори започатковані у 2003р. як дипломатична ініціатива Китаю з розв'язання проблеми ядерної програми Північної Кореї. З 2009р., після заяви Північної Кореї про вихід з перемовин, переговори не проводилися.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР)

Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР утворене в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Воно замінило Координаційну конференцію Південноафриканського розвитку запроваджену в 1980р. Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні. Секретаріат розташовано в Габороне (Ботсвана).

Члени (15): Ангола, Ботсвана, ДРК, Лесото, Мадагаскар*, Малаві, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве

* Мадагаскар був усунений від участі в усіх органах ПАСР з березня 2009р. по січень 2014р.

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)**Unión de Naciones Suramericanas****(UNASUR, Union of South American Nations)***<<http://www.unasursg.org/>>*

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації оборонної діяльності країн-членів. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити Андійську спільноту (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Común del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Члени (12): Аргентина, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Перу, Сурінам, Уругвай, Венесуела

Південноамериканська оборонна рада (ПАОР)**Consejo de Defensa Suramericano****(CDS, South American Defence Council)**

ПАРО утворена державами-членами УНАСУР у грудні 2008р. Її перша зустріч відбулася в березні 2009р. Цілями ПАРО є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (12): члени УНАСУР

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією**Австралійська група (АГ)****Australia Group (AG)***<<http://www.australiagroup.net/>>*

АГ – сформована в 1985р. група у складі окремих держав і Європейської комісії. Зустрічі АГ відбуваються щорічно для обміну думками та найкращими практиками з питань контролю над торгівлею стратегічними товарами з метою запобігання використанню матеріалів, технологій та обладнання в діяльності або програмах з розробки хімічної і біологічної зброї.

Учасники (42): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, *Мексика*, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

**Гагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)
Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOC)***<<http://www.hcoc.at/>>*

ГКП підписано у 2002р. групою держав, що визнають його принципи, насамперед: необхідність запобігання розповсюдженню і стримування

зростання кількості балістичних ракетних систем, здатних нести зброю масового ураження; зміцнення багатосторонніх механізмів роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії, розташоване у Відні (Австрія).

Держави-підписанти (137): Афганістан, Албанія, Андорра, *Антигуа та Барбуда*, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, *Домініка*, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршалові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, *Сент-Кітс і Невіс*, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Сурінам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ)

Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого з 1987р. країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти зброю масового ураження. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій.

Партнери (34): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Група ядерних постачальників (ГЯП)

Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаних з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи). Керівні принципи ГЯП імplementовані кожною державою-учасницею з урахуванням національних законодавств і практик.

Учасники (48): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, *Сербія*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР) Proliferation Security Initiative (PSI)

<<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації зброї масового ураження, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Положення ІПР стосовно принципів перехоплення видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ).

Учасники (104): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*†, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія і Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чілі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джібуті†, Домініка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*†, Грузія, Німеччина*†, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*†, Японія*†, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*†, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Македонія, *Малайзія*, Мальта, Маршалові Острови, Молдова, Монголія, Чорногорія, Марокко, Нідерланди*†, Нова Зеландія*†, Норвегія*†, Оман, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*†, Португалія*†, Катар, Румунія, Росія*, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*†, Словаччина, Словенія†, Іспанія*†, Шрі-Лінка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Таїланд, Туніс, Туреччина*†, Туркменістан, Україна†, ОАЕ†, Велика Британія*†, США*†, Узбекистан, Вануату, *В'єтнам*, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2014рр. відбувалися заходи ІПР.

Вассенаарська домовленість (ВД) Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами та технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Метою ВД є запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (41): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Комітет Цангера
Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань створено в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (39): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, *Нова Зеландія*, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток В. Хронологія 2014р.

НАЙДЖЕЛ ЧЕМБЕЛЕЙН, ЯН ДЕЙВІС

Нижче у хронологічному порядку подані важливі події 2014р., пов'язані з озброєннями, роззброєнням і міжнародною безпекою. Дати наведені за місцевим часом. У правому стовпчику наведені ключові слова.

1 січня	На фоні триваючих бойових дій повстанці Південного Судану прибули до Ефіопії для переговорів з Урядом Південного Судану про завершення конфлікту, в якому загинули понад 1 000 осіб.	Судан; мирні переговори
2-4 січня	Бойовики Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ) взяли під контроль половину міст Фаллуджа та Рамаді в мухафазі Анбар. За два дні представник сил безпеки Іраку визнав, що під натиском ІДІЛ Уряд втратив контроль над Фаллуджею .	Ірак; ІДІЛ
5 січня	Міжнародна організація з міграції розпочала вивезення повітрям тисяч африканських мігрантів, які потерпали від насильства і складних умов життя у Центрально-африканській Республіці (ЦАР).	ЦАР
7 січня	Сирія доставила першу партію хімічної зброї до порту Латакія. Хімічну зброю вантажать на данське судно, яке відпливає в міжнародні води.	Сирія; хімічна зброя
9 січня	ВПС Кенії завдали авіаударів по імовірному табору ісламських бойовиків у Гарбахарреї (Сомалі).	Кенія; Сомалі
15 січня	Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун заявив на конференції донорів у Кувейті, що половина населення Сирії негайно потребує гуманітарної допомоги.	Сирія; ООН
15 січня	Президент Колумбії Х.М.Сантос заявив, що його Уряд готовий до переговорів з Револьюційними збройними силами Колумбії (FARC) про двостороннє припинення вогню, привітавши постійне припинення бойових дій FARC у грудні.	Колумбія; FARC
15 січня	Країни Заходу і Перської затоки обіцяють \$1,4 млрд. на допомогу ООН у Сирії. Попередні цілі не були досягнуті.	Сирія; ООН
16 січня	В Україні тривають протести. Парламент ухвалив репресивні заходи з розігнання протестувальників і демонстрантів. Протести перетворилися на насильницькі дії, демонстранти нападають на міліцію.	Україна
16 січня	Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ) заявила, що з міркувань безпеки кількість хімікатів, перевезених до сирійського порту Латакія для відвантаження на судна, є меншою, ніж планувалася.	Сирія; ОЗХЗ
20 січня	Відкриття в Женеві сесії Конференції з роззброєння 2014р. під головуванням Ізраїлю.	Ядерне роззброєння

20 січня	Початок виконання проміжного Спільного плану дій, узгодженого ЄЗ/ЄС+3 та Іраном 24 листопада 2013р. Іран обмежив чутливу діяльність у сфері ядерного палива в обмін на часткове зняття ЄС і США економічних санкцій.	Іранська ядерна програма (ІЯП)
21 січня	На фоні триваючих антиурядових протестів Уряд Таїланду оголосив 60-денний надзвичайний стан у Бангкоку і прилеглих провінціях.	Таїланд
22 січня	Переговори під егідою ООН на Конференції Женева-II з питань Сирії розпочалися в Монтрьо (Швейцарія) і продовжилися в Женеві.	Сирія; ООН
23 січня	Після переговорів у столиці Ефіопії Аддис-Абебі Уряд Південного Судану і повстанці підписали угоду про припинення вогню. Наступними тижнями й місяцями угода кілька разів порушувалася.	Судан; мирні переговори
24 січня	Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) передало Японії остаточну доповідь Місії експертів, що розглянула заходи з ліквідації наслідків у районах, постраждалих від аварії на АЕС у Фукусімі у 2011р.	Японія; МАГАТЕ
27 січня	У сирійському порту Латакія на данське та норвезьке судна відвантажена друга партія сирійської хімічної зброї.	Сирія; хімічна зброя
27 січня	Завершений візит Президента США Б.Обами до Індії, під час якого подовжена та розширена 10-річна Рамкова оборонна угода про військове науково-технічне співробітництво.	Індія; США
31 січня	Сирійський Уряд і опозиція не досягли згоди на тижневій мирній Конференції у Женеві.	Сирія
1 лютого	Виступаючи на 50-й Мюнхенській конференції з безпеки, Генеральний секретар НАТО А.Ф.Расмуссен окреслив ключові кроки зі сприяння розвитку справжнього стратегічного партнерства між НАТО та Росією.	Росія; НАТО
5 лютого	Після закликів Пхеньяну до покращення стосунків Північна та Південна Кореї домовилися про возз'єднання сімей, розділених після корейської війни.	Північна Корея; Південна Корея
6 лютого	Наступного дня після зриву Сирією проміжних термінів вивезення хімічної зброї Голова Місії ООН-ОЗХЗ С.Кааг виступила в РБ ООН і закликала прискорити цей процес з метою дотримання терміну остаточного знищення – 30 червня.	ОЗХЗ; ООН
9 лютого	Іран і МАГАТЕ узгодили сім додаткових “практичних кроків” для з'ясування масштабу та характеру ІЯП і розгляду невирішених попередніх проблем ядерної діяльності, яка могла мати військовий вимір.	Іран; МАГАТЕ
10 лютого	Розпочався другий раунд переговорів Конференції Женева-II з питань Сирії.	Сирія; ООН
10 лютого	База ООН у Джубі (Південний Судан) оточена озброєними урядовими військами та поліцейськими, які вимагають від ООН видачі цивільних осіб племені нуер, які переховуються на базі.	Південний Судан; ООН
12 лютого	Росія заявила, що накладе вето на Резолюцію ООН про доступ гуманітарної допомоги в Сирії в її нинішній формі, розкритикувавши проект Резолюції як спробу закласти підґрунтя для військових ударів по Уряду Президента Сирії Б.Асада.	Росія; ООН; Сирія

- 12 лютого* Представники США і ще 28 країн, Всесвітньо організації охорони здоров'я (ВООЗ), Продовольчої і сільськогосподарської організації (FAO) і Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (OIE) оприлюднили Глобальний порядок денний охорони здоров'я
- 13-14 лютого* Мехіко приймає в м.Нааярит другу міжнародну конференцію з питань гуманітарного впливу ядерної зброї. На ній не представлена жодна з п'яти ядерних держав. Ядерна зброя
- 14 лютого* Генерал Х.Хафтар закликав до розпуску Загального національного конгресу Лівії і створення тимчасового урядового комітету з нагляду за новими виборами. Вибори в Лівії
- 15 лютого* Мирні переговори під егідою ООН у Женеві провалилися – значною мірою через відмову сирійської влади обговорювати перехідний уряд. Сирія; ООН
- 17 лютого* Естонія і Росія підписали новий договір з розв'язання прикордонної суперечки. Естонія; Росія
- 18 лютого* У Лівії розпочалися протести через відмову Загального національного конгресу розпуститися після завершення його мандату. Лівія
- 18 лютого* На території Місії ООН у столиці штату Верхній Ніл м.Малакал (Південний Судан) розпочалися сутички на етнічному ґрунті. Південний Судан; ООН
- 20-23 лютого* Українські сили безпеки вбили в Києві не менше 77 протестувальників. Наступного дня Президент України В.Янукович втік до Росії, опозиція на чолі з в.о. Президента О.Турчиновим і в.о. прем'єр-міністра А.Яценюком перебрала владу. Росія відмовилася визнати перехід влади. За два дні у кримському м.Севастополі розпочалися проросійські протестні акції. Україна
- 26-28 лютого* Проросійські сили почали займати стратегічні позиції і об'єкти інфраструктури по всьому Кримському півострову. За два дні Росія заявила, що ввела війська до Криму з метою "захисту Чорноморського флоту". Уряд України засудив цей крок як "збройну інтервенцію". Росія; Україна; Крим
- 1 березня* Початок Урядом Пакистану і Талібаном місячного припинення вогню. Пакистан; Талібан
- 1 березня* Парламент Росії задовольняє прохання Президента В.Путіна застосувати силу в Україні для захисту російських інтересів. Президент США Б.Обама попередив Росію, заявивши, що будь-яке порушення суверенітету та територіальної цілісності України буде "глибоко дестабілізуючим". Росія; Україна; США
- 2 березня* Північноатлантична рада НАТО засудила військову ескалацію Росії в Криму і висловлює серйозне занепокоєння дозволом Парламенту Росії використовувати збройні сили на території України. Росія; Україна; Крим; НАТО
- 3 березня* Спільна місія (операція) Африканського Союзу/ООН у Дарфурі висловила глибоке занепокоєння повідомленнями про ескалацію останніми днями насильства на півдні Дарфуру та відмовою суданської влади допустити Місію ООН до постраждалих районів. Судан; ООН
- 4 березня* На прохання Польщі Північноатлантична рада НАТО зібралася для проведення консультацій з питань України в рамках Статті 4 Вашингтонського договору. Україна; НАТО

4 березня	Світова продовольча програма повідомила, що внаслідок поновлення бойових дій у Південному Судані переміщеними виявилися 20 тис. осіб.	Судан; ООН
6 березня	Куба прийняла запрошення ЄС до переговорів про відновлення взаємовідносин і розвиток економічних зв'язків за умов прогресу з питань прав людини. ЄС заморозив зв'язки в 1996р.	Куба; ЄС
6 березня	Через кризу в Україні ЄС і РБ ООН провели позачергові засідання. Верховна Рада Криму вирішила домагатися вступу до Російської Федерації і провести референдуму на всій території Криму.	Росія; Україна; Крим
11 березня	Керівник Стабілізаційної місії ООН у Демократичній Республіці Конго (ДРК) закликав бойовиків Демократичних сил визволення Руанди або "негайно здатися" і приєднатися до процесу роззброєння, або відчуті наслідки.	ДРК
11 березня	Верховна Рада Автономної Республіки Крим і Севастопольська міська рада ухвалили Декларацію про незалежність Республіки Крим.	Росія; Україна; Крим
12 березня	Посол США С.Пауер повідомила в ООН, що в Дарфурі із січня 2014р. переміщено 120 тис. осіб.	Судан; ООН
13 березня	Американські бойові літаки F-16 прибули на польську авіабази Ласк для участі у військових навчаннях, що розглядається як сигнал підтримки східних союзників по НАТО. Росія розпочала військові навчання за участі понад 8 000 військовослужбовців поблизу кордону з Україною. Білорусь просить Росію розмістити на її території додаткові бойові та військово-транспортні літаки.	Росія; НАТО
16-17 березня	Проведено референдум про статус Криму. Наступного дня кримський Парламент проголосив незалежність від України. ЄС і США відповіли адресними санкціями проти громадян Росії та України.	ЄС; Росія; Україна; США; Крим
16 березня	Сирійська армія і сили Хезболли заявили про повернення м.Ябруд, останнього оплоту повстанців поблизу кордону з Ліваном.	Сирія
18 березня	Росія і сепаратистський Уряд Криму підписали договір про приєднання Республіки Крим і м.Севастополь до Російської Федерації. Президент Молдови Н.Тімофті застеріг Росію від аналогічної Криму анексії молдовського сепаратистський регіону Придністров'я.	Росія; Україна; Крим
19 березня	ОЗХЗ заявила, що за минулий тиждень на судна завантажені дві додаткові партії хімікатів. Сирія вивезла понад 45% їх запасів.	Сирія; ОЗХЗ
20 березня	Данія завершила знищення запасів касетних боєприпасів.	Касетні бомби
21 березня	Одночасно з підписанням Президентом Путіним законодавчих актів з оформлення анексії Криму, відбулося підписання політичної частини Угоди про асоціацію Україна-ЄС. ОБСЄ вирішила розгорнути в Україні Спеціальну моніторингову місію.	ЄС; Україна; ОБСЄ
22 березня	Лівійська національна армія веде бої з повстанцями, які зайняли кілька лівійських нафтових портів.	Лівія
24 березня	У Південній Кореї знайшли два безпілотні літальні апарати, запущених, імовірно, з Північної Кореї, що спричинило дискусії з приводу розвідувальних спроможностей Північної Кореї.	Північна Корея; Південна Корея

- 24 березня Єгипетський суд приговорив до страти за різні злочини 528 прихильників колишнього Президента М.Мурсі. Це наймасовіший смертний вирок у новітній світовій історії. Єгипет
- 24-25 березня У Гаазі (Нідерланди) відбувся третій саміт з ядерної безпеки за участі 53 глав держав та урядів, а також представників міжнародних організацій. У підсумковому комюніке підтверджена необхідність зміцнення ядерної безпеки і міститься заклик до виконання ряду ініціатив і заходів, включно з ратифікацією Поправки до Конвенції 2005р. про фізичний захист ядерних матеріалів. МАГАТЕ; ядерна безпека
- 24 березня За лаштунками саміту з ядерної безпеки відбулася перша після російської анексії Криму зустріч лідерів Великої сімки (G7/8). Вони прийняли спільне рішення надалі, до особливого повідомлення, зустрічатися без Росії. G7/8; Росія
- 26 березня Початок мирних переговорів між Урядом Пакистану та Талібаном. Пакистан; Талібан
- 26 березня Заступник редактора британської газети The Guardian П.Джонсон підтвердив, що британські правоохоронні органи погрожували закрити газету через її участь у поширенні розвідувальної інформації, отриманої від американського викривача Е.Сноудена. Е.Сноуден; розвідка
- 27 березня Північна Корея на порушення резолюцій ООН здійснила випробувальні пуски двох балістичних ракет середньої дальності *Nodong* – за кілька годин після зустрічі США, Південної Кореї і Японії на переговорах в Нідерландах. Північна Корея; ракетні випробування
- 27 березня Між повстанським угрупованням Ісламський фронт визволення Моро та Урядом Філіппін підписана мирна угода, що кладе край одному з найтриваліших і найкривавіших конфліктів в Азії. Філіппіни
- 27-28 березня ГА ООН ухвалила необов'язкову резолюцію, яка оголошує кримський референдум недійсним, а приєднання Криму до Російської Федерації – незаконним. Наступного дня Президент США Обама закликав Росію “вивести свої війська” з України і зменшити напруженість. ООН; США; Крим
- 28 березня Колишній прем'єр-міністр Норвегії Є.Столтенберг призначений Генеральним секретарем НАТО замість датчанина А.Ф.Расмуссена. НАТО
- 1 квітня Японський Уряд замінив заборону експорту озброєнь, проголошену наприкінці 1960-х років, новими, не менш жорсткими правилами, що дозволяють їх експорт лише союзникам і партнерам, які погоджуються не продавати їх третім країнам без згоди Японії. Японія; експортний контроль
- 1 квітня Міністри закордонних справ НАТО повністю припинили практичну співпрацю з Росією через військову інтервенцію Росії в Україні. Польща закликала НАТО розмістити 10 тис. військ на її території, з метою демонстрації готовності НАТО захистити всіх своїх членів. Росія; НАТО
- 3 квітня ООН оголосила кількість зареєстрованих в Лівані сирійських біженців, яка перевищила 1 млн. осіб. Це означає, що кожен четвертий мешканець Лівану є втікачем від сирійського конфлікту. Сирія; ООН
- 5 квітня Виборці в Афганістані обирають нового Президента на фоні заворушень під першою в історії країни демократичної передачі влади. Афганістан

7-8 квітня	Проросійські активісти, які зайняли адміністративну будівлю в м.Донецьк на сході України, проголосили створення незалежної від Києва суверенної Донецької Народної Республіки. Наступного дня Росія попередила Україну, що будь-яке застосування сили на сході України може призвести до громадянської війни.	Росія; Україна
10 квітня	РБ ООН надала згоду на створення Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії ООН у ЦАР (<i>MINUSCA</i>) чисельністю 12 тис. військовослужбовців.	ЦАР; ООН
11 квітня	<i>UNICEF</i> попередив, що конфлікт у Південному Судані спричинив серйозний ризик голоду, від якого за кілька місяців можуть загинути до 50 тис. дітей.	Судан
14-15 квітня	Боко Харам викрав 276 школярів в м.Чибок (Нігерія).	Нігерія; Боко Харам
15 квітня	Парламент України оголосив Крим територією, тимчасово окупованою Росією. Генеральний секретар НАТО Расмуссен заявив, що українська криза збільшила потребу у співпраці НАТО з ЄС і близькими партнерами.	ЄС; Росія; Україна; Крим; НАТО
17 квітня	Талібан офіційно заявив про завершення угоди з Урядом Пакистану про припинення вогню.	Пакистан; Талібан
17 квітня	Росія, Україна, США і ЄС на переговорах в Женеві погодили заходи з "деескалації" кризи на сході України.	ЄС; Росія; Україна; США; Крим
18 квітня	МАГАТЕ заявило, що Іран збіднив половину своїх запасів збагаченого урану згідно з угодою, досягнутою на початку року.	Іран; МАГАТЕ
22 квітня	На 14 Симпозіумі керівного складу військово-морських сил (ВМС) у західній частині Тихого океану, що відбувся в Циндао (Китай), начальники штабів ВМС держав Азійсько-Тихоокеанського регіону схвалили Кодекс незапланованих зближень на морі – перший в регіоні кодекс поведінки під час незапланованих зближень кораблів і літаків ВМС.	Азійсько-Тихоокеанський регіон
24 квітня	Дев'ять місяців мирних переговорів між Ізраїлем та Палестиною за посередництва США завершилися провалом.	Ізраїль-Палестина
28 квітня	Єгипетський суд приговорив до страти 638 прихильників Братів-мусульман, серед яких – керівник угруповання М.Баді.	Єгипет
28 квітня	Філіппіни і США підписали 10-річну "угоду про зміцнене оборонне співробітництво" в рамках політики США "повороту до Азії", що на фоні регіональної напруженості у відносинах з Китаєм дозволить збільшити чисельність американських військ у Філіппінах.	Філіппіни; США
1 травня	Згідно з мандатом ЄС, французькі та естонські війська взяли під контроль аеропорт Бангі (ЦАР).	ЦАР; ЄС
1 травня	Китай і Росія оголосили плани проведення наприкінці травня спільних навчань у Східнокитайському морі – на фоні напруженості в регіоні через острови та авіапростір.	Китай; Росія
2 травня	Китай розмістив дослідницьку нафтову платформу у спірному з В'єтнамом районі Східнокитайського моря, що збільшує регіональну напруженість.	Китай; В'єтнам
5 травня	Через міжнародне поширення вакцинного поліовіруса ВООЗ оголосила міжнародний рівень надзвичайної ситуації в галузі охорони здоров'я.	Надзвичайна ситуація в галузі охорони здоров'я

- 6 травня Міністр закордонних справ Росії С.Лавров виключає Росія; подальші переговори в Женеві з вирішення кризи без Україна участі проросійських угруповань.
- 7 травня Згідно з домовленістю між повстанцями і сирійським Сирія Урядом під егідою ООН, з останнього пункту спротиву в м.Хомс у центрі Сирії евакуйовані сотні повстанців. Їх виведення означає завершення трирічного опору в місті.
- 8 травня Зіткнення кораблів Китаю і В'єтнаму в Південнокитайському морі призвело до зростання напруженості з питань спірних островів. Китай; В'єтнам
- 9 травня В Аддис-Абебі Урядом Південного Судану і повстанцями Судан підписана ще одна угода про припинення вогню, яка вже через кілька годин була порушена.
- 9 травня Уряд Іраку починає велику військову операцію з повернення Ірак; ІДІЛ м.Фаллуджа.
- 9 травня Підготовчий комітет Оглядової конференції ДНЯЗ 2015р. Договір про завершив третю й останню сесію у штаб-квартирі ООН у нерозповсюдження Нью-Йорку, але не спромігся погодити рекомендації для Конференції.
- 12 травня Генерал-майор К.Лунд з Норвегії стала першою жінкою - ООН; миротворчі командувачем миротворчих сил ООН (Миротворчих сил операції; гендер ООН на Кіпрі).
- 13 травня Спеціальний посланець ООН і Ліги арабських держав у Сирія Сирії Л.Брагімі з жалем оголосив свою відставку з цієї посади.
- 13-16 травня У штаб-квартирі ООН у Женеві відбулася неформальна Летальні автономні зустріч експертів з летальних автономних систем зброї. системи зброї
- 14-16 травня Переговори з питань врегулювання кризи в Україні розпо- Росія; чалися без представників проросійських сепаратистських Україна; Крим; угруповань. Тим часом ООН попереджає про погіршення ООН ситуації з правами людини на сході України, залякування та переслідування кримських татар у Криму.
- 16 травня Генерал національної армії Лівії Х.Хафтар розпочав вій- Лівія ськовий наступ з авіаударами по ісламських бойовиках у Бенгазі в намаганні захопити будівлю Парламенту.
- 18 травня Понад 3 000 громадян Китаю евакуйовані з В'єтнаму після Китай; В'єтнам загибелі двох і поранення понад 100 осіб внаслідок погромів у відповідь на започаткування Китаєм буріння в пошуках нафти в Південнокитайському морі.
- 20-21 травня Керівник Багатоцільової об'єднаної стабілізаційної місії Малі ООН у Малі А.Кьондерс попередив, що поновлення насильства на півночі Малі загрожує дестабілізацією всього субрегіону. Наступного дня на півночі Малі було порушене нетривке перемир'я з туарезькими сепаратистами з Національного руху за визволення Азаваду.
- 20 травня Посланник ООН Т.Лензер заявив, що конфлікт у Півден- Судан ному Судані призвів до загибелі кількох тисяч і вигнання понад мільйона осіб; п'ять мільйонів – потребують гуманітарної допомоги.
- 22 травня У Шанхаї розпочалася четверта Конференції з питань Азія; CICA взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії (*Conference on Interaction and Confidence-building in Asia, CICA*) – форум міжнародного співробітництва заради миру, безпеки і стабільності в Азії.

23 травня	Розпочалися обговорення Іраном і Росією угоди про співробітництво в ядерній сфері, що передбачає будівництво Росією ще двох атомних реакторів на іранській АЕС у Бушері.	Іран; Росія
23 травня	Росія і Китай заветували Резолюцію РБ ООН, яка передбачала звернення до Міжнародного кримінального суду (МКС) стосовно проведення розслідування військових злочинів у Сирії. Всі інші члени РБ і ще 65 країн підтримали Резолюцію.	Сирія; ООН; МКС
25-27 травня	Крупний бізнесмен П.Порошенко виграв президентські вибори в Україні на прозахідній платформі та пообіцяв продовжити антитерористичну операцію Києва проти російських бойовиків на сході.	Україна; вибори
26 травня	Від рук ісламістів терористичного угруповання Боко Харам загинули не менше 33 охоронців під час нападів у штаті Йобе на північному сході Нігерії.	Нігерія; Боко Харам
27 травня	РБ ООН підсилила Місію ООН у Південному Судані і переорієнтувала її на захист цивільних, моніторинг прав людини та допомогу в доставці гуманітарної допомоги та виконанні Угоди про припинення бойових дій.	ООН; Південний Судан
27-28 травня	Президент США Обама оголосив, що 9 800 американських військових залишаться в Афганістані ще рік після виведення військ у грудні 2014р. Наступного дня він оголосив про створення Фонду антитерористичного партнерства з бюджетом \$5 млрд. для допомоги іншим країнам у протидії екстремістам.	Афганістан; США
29 травня	Міжнародний день миротворців ООН: Сила майбутнього.	ООН; миротворчі операції
9 травня	У Відні (Австрія) розпочалася щорічна регулярна зустріч у рамках Гаазького кодексу протидії розповсюдженню балістичних ракет.	Ракетне розповсюдження
3 червня	Президент США Обама оголосив Ініціативу підтримки європейської безпеки (<i>European Reassurance Initiative</i>) вартістю \$1 млрд. – план збільшення військової присутності США в Європі і зміцнення спроможностей Грузії, Молдови та України.	Україна; США
5-8 червня	Сили ІДІЛ розпочали великий наступ проти урядових сил на півночі Іраку. За три дні ІДІЛ захопив Мосул і оголосив створення “халіфату” на підконтрольній території.	Ірак; ІДІЛ
6 червня	У Парижі завершилося щорічне пленарне засідання Австралійської групи, на якому розглянуті наслідки перевірки використання хімічної зброї у Сирії.	Австралійська група
8 червня	Внаслідок нападу на міжнародний аеропорт Карачі в Пакистані загинули десятки людей. Відповідальність узяли на себе узбецькі бойовики, які воюють проти пакистанського Талібану.	Пакистан; Талібан
10-12 червня	Бойовики ІДІЛ захопили м. Мосул (Ірак); поліція і військові тікають. Наступного дня повстанці взяли під контроль м. Тикрит. На третій день іракські курди взяли під контроль м. Кіркук.	Ірак; ІДІЛ
12 червня	Президент США Обама і прем'єр-міністр Австралії Еббот оголосили укладання Угоди про американо-австралійські сили, яка дозволить участь США в регіональних заходах, включно з розбудовою морських сил і гуманітарною допомогою/допомогою на випадок стихійних лих.	Австралія; США

14 червня	Другий раунд президентських виборів в Афганістані.	Афганістан; вибори
14 червня	Виступаючи у Варшаві з нагоди 25 річниці падіння комунізму в Польщі, Президент США Обама засудив російську “агресію” в Україні.	Росія; Україна; США
14 червня	Президент Ірану Х.Рухані заявив, що Іран готовий допомогти Уряду Іраку в боротьбі з екстремістськими сунітськими повстанцями. Корпус стражів ісламської революції, за повідомленнями, організував військове навчання та консультації.	Іран; Ірак
15 червня	Мирні переговори з Талібаном зірвані, Збройні сили Пакистану починають операцію <i>Zarb-e-Azb</i> – великий наступ на таємні бази ісламістів на північному заході Пакистану.	Пакистан; Талібан
18 червня	Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун привітав підписання угоди між Урядом Малі та туарезькими повстанцями, яка передбачає негайне припинення вогню та відкриває шлях до президентських виборів на всій території країни.	Малі; вибори
20 червня	Уряд США відрядив 300 військових радників до Іраку через загострення боїв у Байджі за найбільший нафтопереробний завод країни.	Ірак; США
21 червня	Організація “Лікарі без кордонів” оголосила про “вихід з-під контролю” спалаху Еболи.	Спалах Еболи; здоров’я у світі
22 червня	Індія ратифікувала Додатковий протокол до Угоди з МАГАТЕ про гарантії, який передбачає посилення контролю Агентства над цивільними ядерними об’єктами Індії. Значна частина індійського ядерного комплексу, в т.ч. вісім реакторів, залишаються не охопленими гарантіями МАГАТЕ.	Індія; МАГАТЕ; ядерне нерозповсюдження
23 червня	Спільна місія ОЗХЗ і ООН оголосила завершення вивезення із Сирії збройових хімічних матеріалів. Вона також заявила про знищення Сирією всього задекларованого виробничого, змішувального та заправного обладнання і майна.	Сирія; ОЗХЗ
23-27 червня	У Мапуту (Мозамбік) відкрилася третя Конференція з огляду Конвенції про протипіхотні міни.	Протипіхотні міни
25 червня	РБ ООН вирішила, що Багатоцільова об’єднана стабілізаційна місія ООН у Малі має зосередитися на забезпеченні безпеки, стабілізації і захисті цивільних, підтримці національного політичного діалогу і примирення, допомозі у відновленні державної влади, відбудові сектору безпеки та підтримці й захисті прав людини.	Малі; ООН
26 червня	У Буенос-Айресі (Аргентина) відкрилося пленарне засідання Групи ядерних постачальників (ГЯП) 2014р., скликане для розгляду заходів із запобігання поширенню ядерної зброї.	ГЯП; ядерне нерозповсюдження
27 червня	Підписана економічна частина Угоди про асоціацію Україна-ЄС. Президент Путін заявив, що змушування України обирати між Росією і ЄС, призведе до розпаду країни навпіл.	ЄС; Росія; Україна
28 червня	Після запеклих боїв армія Іраку витіснила бойовики з центру м.Тикрит.	Ірак; ІДІЛ
29 червня	Ісламська держава Іраку та Леванту (ІДІЛ) перейменована на Ісламську державу (ІД), оголошено створення халіфату, Абу Бакра Аль-Багдаді (<i>Abu Bakr al-Baghdadi</i>) проголошено халіфом.	ІД
1 липня	Уряд Японії схвалив нове тлумачення Статті 9 Конституції як такої, що дає право на колективну самооборону, що дозволяє збройним силам Японії діяти за кордоном і надавати більшу підтримку військовим операціям США в Азії.	Японія; США

2 липня	Данське судно з сотнями тонн сирійської хімічної зброї прибило до італійського порту Джоя-Тауро перед перевантаженням її на американське судно, на якому вона буде знищена в морі.	Сирія; хімічна зброя
2 липня	Міністри закордонних справ Франції, Німеччини, Росії та України зустрілись у Берліні та підтвердили необхідність виконання Женевської угоди про припинення вогню.	Українська криза
3 липня	У Відні розпочався шостий та останній раунд ядерних переговорів між Іраном і групою Є3/ЄС+3.	Іранські ядерні переговори
3 липня	Саудівська Аравія розташувала 30 тис. військових на кордоні з Іраком після виведення іракських урядових сил з цього району.	Саудівська Аравія
8 липня	Ізраїльський Кабінет міністрів вирішив призвати на службу 40 тис. резервістів. Збройні сили Ізраїлю розпочали операцію <i>Protective Edge</i> в Газі. Наступ тривав сім тижнів і призвів, за даними ООН, до загибелі 2 200 осіб, переважно цивільних.	Ізраїль; Газа; ООН
11 липня	Відкрилося засідання РБ ООН з обговорення нових тенденцій миротворчих операцій ООН. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун заявив, що ініціюватиме огляд миротворчої діяльності ООН з метою розв'язання проблем підвищення спроможностей, швидкого розгортання, командування та управління, взаємодії з регіональними організаціями.	ООН; миротворчі операції
13-14 липня	Загострення лівійського конфлікту – бойовики з Тріполі та Місурати розпочали операцію <i>Libya Dawn</i> із захоплення міжнародного аеропорту Тріполі. Наступного дня ситуація ускладнилася, з Лівії виведений персонал ООН, посольства зачинилися, іноземці евакуйовані.	Лівія; ООН
16 липня	США запровадили санкції проти ключових секторів російської економіки.	Росія; США
17 липня	Літак рейсу <i>MH17</i> Малайзійських авіаліній, що прямував з Амстердама до Куала-Лумпура, розбився на сході України, поблизу кордону з Росією. Усі 298 осіб на борту загинули. За наявною інформацією можна припустити, що його збили.	Малайзія; Росія; Україна
21 липня	ОЗХЗ оголосила, що всі Сирійські бойові хімічні речовини та прекурсори доставлені на об'єкти у Фінляндії, США, Великій Британії чи на американське судно <i>Cape Ray</i> для знищення.	Сирія; ОЗХЗ
21-23 липня	РБ ООН після позачергового засідання закликала до негайного припинення вогню в секторі Гази. За два дні Верховний комісар ООН з прав людини Н.Піллай засудив і Ізраїль за військові дії в секторі Гази, і Хамас за “невибіркові удари” по Ізраїлю, а також попередив, що могли бути вчинені військові злочини.	Ізраїль; Газа; Хамас; ООН
23 липня	На переговорах у Браззавілі (Конго) шийтські мусульманські повстанці і християнське ополчення “анти-балака” в ЦАР домовилися про спробу припинення вогню.	ЦАР
23 липня	Червоний хрест офіційно назвав бойові дії в Україні громадянською війною. Ця формальна класифікація означає, що учасників бойових дій між урядовими силами і проросійськими сепаратистами на сході України зрештою можна буде притягнути до відповідальності у міжнародних судах за військові злочини.	Росія; Україна; “Червоний хрест”
24 липня	Європейський суд з прав людини засудив Польщу у видачі ЦРУ затриманих порушників.	Польща; США

24 липня	Проміжний Спільний план дій, узгоджений ЄЗ/ЄС+3 та ІЯП Іраном у листопаді 2013р., подовжено ще на шість місяців.	
25 липня	Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун привітав сторони першого раунду мирних переговорів у Малі з прийняттям дорожньої карти, але висловив глибоке занепокоєння погіршенням безпеки на півночі країни.	Малі
26 липня	РБ ООН назвала продовольчу кризу в Південному Судані найгіршою у світі.	Південний Судан
28 липня	У щорічній доповіді Держдепартаменту США про дотримання угод у сфері контроль над озброєннями та нерозповсюдження у світі вперше публічно зазначено, що США виявили порушення Росією своїх зобов'язань згідно з Договором 1987р. про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (Договір про РСМД)	Росія; США; Договір про РСМД
29-30 липня	Росію звинуватили у постачанні важкої зброї повстанцям в Україні. США оголосили нові економічні санкції проти Росії, поширивши їх на три ключові галузі економіки: енергетику, зброю і фінанси. Наступного дня ЄС поширив свої санкції проти Росії на нафтовий сектор, військову техніку і чутливі технології.	ЄС; Росія, Україна
30 липня	Канада звинуватила Китай в кібернападі на комп'ютери її провідної науково-технічної установи. Китай відкинув це звинувачення.	Кібернапад
1 серпня	Зіткнення вірменських та азербайджанських військ на кордоні й поблизу спірного Нагірно-Карабаського регіону.	Нагірний Карабах
1 серпня	Росія спростувала заяву США про порушення нею своїх зобов'язань за Договором про РСМД. МЗС Росії заперечує доповідь Держдепартаменту США, стверджуючи, що звинувачення "бездоказові, необгрунтовані або й узагалі безглузді".	Росія; США; Договір про РСМД
3 серпня	Військовий речник українського Уряду заявив, що армія повернула три чверті території, яку колись контролювали проросійські повстанці самопроголошених Донецької та Луганської Народних Республік (ДНР/ЛНР).	Росія; Україна
4 серпня	В Аддис-Абебі розпочалися мирні переговори, що тривають місяцями, поки в Південному Судані точаться бої.	Південний Судан; мирні переговори
5 серпня	Ізраїльські сухопутні війська погоджуються залишити сектор Гази напередодні переговорів за посередництва Єгипту про припинення вогню, які невдовзі будуть зірвані.	Ізраїль; Газа
7 серпня	Через спалах Еболи ВООЗ офіційно оголосила міжнародний рівень надзвичайної ситуації в галузі охорони здоров'я.	Спалах Еболи; здоров'я у світі
7-10 серпня	США започаткували гуманітарну місію в Іраку для допомоги біженцям, що тікають від наступу ІД. Наступного дня США розпочали авіаудари по ІД в Іраку. Сили безпеки іракських курдів повідомили, що вони розблокували шлях до гори Синджар, врятувавши понад 5 000 єзидів, оточених ІД. Президент Іракського Курдистану М.Барзані звернувся по міжнародну військову допомогу в боротьбі з ісламськими бойовиками. США вдалися до четвертого раунду авіаударів по бойовиках ІД поблизу м.Ербіль, а курдські сили після запеклих боїв відбили два міста в мухафазі Ніневія.	Ірак; США; ІД
11 серпня	У Каїрі (Єгипет) розпочалися переговори між Ізраїлем і Хамасом з пошуку довгострокового розв'язання конфлікту.	Ізраїль; Хамас

12 серпня	Росія без дозволу України надіслала перший з кількох конвоїв до Донецька й Луганська нібито для доставки гуманітарної допомоги.	Росія; Україна
14 серпня	Голова Комітету начальників штабів США М.Демпсі провів переговори з в'єтнамським керівництвом в рамках першого з часів в'єтнамської війни американського військового візиту такого високого рівня.	США; В'єтнам
14 серпня	Після наступу ІД ООН оголосила найвищий надзвичайний стан для Іраку. Президент США Обама наголосив, що авіаудари США розірвали облогу ІД гори Синджар, дозволивши тисячам єзидських біженців покинути небезпечний район, а також заявив про плани нових авіаударів по силах ІД.	Ірак; США; ООН; ІД
20 серпня	МАГАТЕ повідомило, що Іран продовжує виконувати свої зобов'язання за ДНЯЗ згідно з проміжною домовленістю, досягнутою Агентством з P5+1 (Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція плюс Німеччина).	Іран; МАГАТЕ
21-22 серпня	НАТО продемонстрував знімки російських солдатів, артилерії і бронетехніки у “військових операціях” на сході України. Наступного дня без дозволу України великий російський конвой доставив гуманітарну допомогу до оточеного урядовими силами м.Луганськ.	Росія; Україна; НАТО
22 серпня	За оцінкою ООН, число загиблих у Сирії подвоїлося, сягнувши в минулому році не менше 191 тис.осіб.	Сирія; ООН
23-25 серпня	Після кількадечних боїв з націоналістичним ополченням ісламські бойовики захопили міжнародний аеропорт Тріполі. За два дні американські посадовці повідомили, що Єгипет і Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) таємно завдали авіаударів по союзних ісламістам бойовиках, які вели бої за Тріполі.	Єгипет; Лівія; ОАЕ
24 серпня	Іранська революційна гвардія (Корпус стражів ісламської революції) збила БЛА ізраїльського виробництва поблизу уранозбагачувального заводу в Натанці.	Іран; Ізраїль; БПЛА
25 серпня	Боко Харам оголошує створення Ісламської держави в підконтрольних районах Нігерії.	Нігерія; Боко Харам
27-28 серпня	ООН повідомила, що бойовики ІД скоїли “масові звірства” в Сирії. Наступного дня авіабаза Табка поблизу м.Ракка на півночі Сирії переходить в руки бойовиків ІД, які тепер контролюють усю мухафазу Ракка.	Сирія; ІД
27 серпня	Поновилися сутички між військами Вірменії та Азербайджану за спірну територію Нагірного Карабаху.	Нагірний Карабах
28 серпня	Об'єднане командування НАТО в Бельгії продемонструвало нові супутникові знімки, що доводять участь російських військ у бойових діях на суверенній території України.	Росія; Україна; НАТО
28-31 серпня	Бойові літаки сирійських ВПС завдали бомбових ударів по позиціях повстанців поблизу ізраїльсько-сирійського кордону на Голанських висотах. За оцінкою ООН, 3 млн. осіб втекли за кордон, ще 6,5 млн. – переміщені в межах Сирії. 32 миротворці ООН з Філіппін під вогнем евакуйовані з пункту перетину кордону між Сирією та Ізраїлем на Голанських висотах, інші – лишилися під обстрілами різних угруповань, у т.ч. Фронту Ан-Нусра.	Сирія; Голанські висоти; ООН; ІД
31 серпня	Під час зустрічі ЄС, присвяченій українській кризі, канцлер Німеччини А.Меркель заявила, що поставки зброї Україні є недоречними, оскільки військового розв'язання конфлікту немає.	ЄС; Україна

1 вересня	Туarezькі повстанці та урядовці Малі започаткували новий раунд переговорів в Алжирі – у спробах покласти край конфлікту за північ Малі, або, як її називають сепаратисти, Азавад.	Малі; мирні переговори
3 вересня	Через події в Україні Франція зупинила поставку першого з двох десантних вертольотоносців <i>Mistral</i> для ВМС Росії.	Франція; Росія; Україна; поставки озброєнь
4 вересня	За оцінкою МАГАТЕ, зробленою на базі супутникових знімків, відновив роботу важководний реактор на ядерному об'єкті в Йонгбені (Північна Корея).	Північна Корея; МАГАТЕ
4-5 вересня	В Уельсі відбулося засідання Північноатлантичної ради НАТО за участі глав держав та урядів, на якому вони погодили Декларацію саміту. Лідери союзних держав узгодили План дій із забезпечення готовності, зобов'язалися зупинити скорочення військових витрат, пообіцяли підтримку Україні та підтвердили постійну підтримку Афганістану.	НАТО
5 вересня	Представники України, Росії, ДНР/ЛНР підписали Мінський протокол – домовленість зупинити війну в Донбасі.	Росія; Україна
6 вересня	Північна Корея здійснила кілька випробувальних пусків ракет малої дальності в Японському морі.	Північна Корея; ракетні випробування
7-10 вересня	США завдали нових авіаударів по ІД на заході Іраку. За три дні Президент США Обама заявив, що він не вагаючись вживатиме заходів проти цього угруповання як у Сирії, так і в Іраку. Обама санкціонував виділення \$25 млн. на “негайну військову допомогу” Уряду Іраку і регіональному Уряду Курдистану.	Ірак; Сирія; США; ІД; авіаудари
10 вересня	Інспекційна місія ОЗХЗ в Сирія оприлюднила головні висновки. У підсумковій доповіді за період 3-31 травня зазначено, що наявна інформація “підтверджує думку, що в ряді ударів систематично використовувалися токсичні хімікати, найімовірніше, подразнюючі речовини, які вражають дихальну систему, зокрема хлор”.	Сирія; ОЗХЗ; хімічна зброя
12 вересня	Європейська комісія, уряди України та Росії домовилися відкласти введення в дію Угоди про асоціацію Україна-ЄС до кінця 2015р.	ЄС; Україна
14 вересня	Австралія повідомила про відрядження 600 військовослужбовців і бойових літаків до Близького Сходу для можливої участі в бойових діях проти ІД в Іраку.	Австралія; ІД
15 вересня	На міжнародній конференції в Парижі за участі 10 арабських сунітських держав (але без Ірану та Сирії) досягнута згода підтримати нову наступальну стратегію США на Близькому Сході.	Паризька конференція з питань Близького Сходу
15 вересня	Багатоцільова об'єднана стабілізаційна місія ООН у ЦАР перебирає на себе функції африканської Міжнародної місії підтримки в ЦАР. Очолована Францією місія ЄС залишається на місці.	ЦАР; ООН
16-18 вересня	Жителі деревні Воле (Гвінея) вбили вісьмох членів інформаційно-роз'яснювальної групи з питань Еболи.	Спалах Еболи
17 вересня	Візит Президента Китаю Сі Цзіньпіна до Індії з метою покращення торгівельних зв'язків і розв'язання давніх прикордонних суперечок.	Китай; Індія
18 вересня	РБ ООН одноставно прийняла Резолюцію із заявою про те, що спалах Еболи в Африці становить “загрозу міжнародному миру й безпеці”.	ООН; Ебола

18 вересня	Сенат США ухвалив бюджетні заходи, що дозволяють Президенту Обамі здійснювати оснащення та підготовку поміркованих повстанців для боротьби проти ІД у Сирії.	США; ІД
19 вересня	Погоджене доповнення до Мінського протоколу з роз'ясненням його виконання, але обидві сторони продовжують звинувачувати одна одну в порушеннях припинення вогню.	Українська криза
19 вересня	Франція завдала авіаударів по ІД.	Франція; ІД
20-21 вересня	Третій день точаться запеклі бої у столиці Ємену Сані між урядовими силами та шийтськими повстанцями гуті. Наступного дня Уряд Ємену та повстанці гуті підписали угоду, яка має покласти край кризі.	Ємен
21 вересня	Суперники на президентських виборах в Афганістані – А.Гані та А.Абдула – підписали угоду про розподіл влади, за якою формується Уряд єдності, Гані стає Президентом, а Абдула очолює виконавчу владу.	Афганські вибори
21 вересня	Десятки тисяч курдів втекли до Туреччини від наступу ІД.	Курди; ІД
22 вересня	У Відні проходить 58 щорічна Генеральна конференція МАГАТЕ, головним питанням якої є знешкодження радіоактивних відходів.	МАГАТЕ
23 вересня	США та чотири арабські країни (Йорданія, Катар, ОАЕ і Саудівська Аравія) завдали спільних авіаударів по бойовиках ІД у районі Халеба та Ракки (Сирія).	Сирія; ІД; авіаудари
23 вересня	Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун провів у Нью-Йорку “кліматичний саміт”, на якому країни-учасниці зобов'язалися підтримати внесками Фонд зеленого клімату (<i>Green Climate Fund</i>) і підписали важливу декларацію про припинення вирубки лісів до 2030р.	ООН; зміни клімату
24 вересня	НАТО повідомляє про “суттєве” виведення російських військ зі сходу України.	Росія; Україна, НАТО
24 вересня	РБ ООН у Резолюції 2178 вперше згадала розширення прав жінок серед заходів протидії екстремізму із застосуванням насильства.	Гендер
25 вересня	За лаштунками ГА ООН Генеральний директор ВООЗ д-р М.Чен заявила про збільшення нападів на працівників гуманітарних організацій.	ООН; працівники організацій допомоги
26 вересня	На саміті ООН з миротворчих операцій, що відбувся на полях ГА ООН, представники 31 країни об'єдналися в бажанні підтримати та підсилити миротворчі операції ООН.	ООН; миротворчі операції
26 вересня	Прем'єр-міністр Лівану С.Салам звернувся в ООН до світових лідерів з проханням допомогти Лівану за умов “терористичного натиску” та напливу біженців із Сирії.	Ліван; Сирія
29 вересня	В Осло (Норвегія) розпочалося 28 пленарне засідання Режиму контролю над ракетними технологіями, на якому мають бути обговорені події у сфері розповсюдження ракет.	Ракетне розповсюдження
30 вересня	Підписана двостороння угода про безпеку між США та Афганістаном, а також угода про статус сил – між НАТО та Афганістаном.	Афганістан; США; НАТО
1 жовтня	Президент Філіппін Б.Акіно піддав критиці ООН за брак підтримки, зокрема у випадку, коли філіппінські миротворчі сили під час патрулюванні Голанських висот були атаковані сирійськими повстанцями; він також заявив, що філіппінські війська більше не братимуть участь у нереалістичних чи незрозумілих місіях.	Філіппіни; ООН

- 2 жовтня США заявили про часткове скасування ембарго на поставку озброєнь В'єтнаму, що діяло 30 років. У США пояснюють, що це стосується лише оборонних озброєнь для ВМС. США; В'єтнам
- 2 жовтня Парламент Туреччини схвалив пропозицію, що дозволяє військовій дії проти бойовиків в Іраку та Сирії, які загрожують Туреччині. Пропозиція також передбачає використання для цієї мети турецьких військових баз іноземними військами. Туреччина; ІД
- 3 жовтня Новопризначений прем'єр-міністр Швеції С.Льовен заявив, що новий шведський Уряд буде феміністичним, що призведе до оголошення феміністичної зовнішньої політики. Швеція; гендер
- 3 жовтня Дев'ять миротворців ООН з Нігеру загинули під час нападу із засідки на гуманітарний конвой на північному сході Малі. Нігер; ООН
- 4 жовтня Посадовці Північної Кореї прибули з несподіваним візитом до Південної Кореї і домовилися поновити заморожені з лютого міжкорейські переговори. Північна Корея; Південна Корея
- 4 жовтня Новий Уряд Швеції заявив про визнання держави Палестина і стає першою країною ЄС, яка зробила це. Швеція; Палестина
- 8 жовтня Парламент Канади проголосував за приєднання до коаліції на чолі зі США, яка завдає авіаудари по бойовиках ІД в Іраку. Канада; ІД
- 10 жовтня Війська ІД захопили штаб курдських сил, що обороняють сирійське прикордонне м.Кобані; ООН заявила про масові вбивства. ІД; курдські сили
- 10 жовтня Активістка дитячої і жіночої освіти в Пакистані М.Юсафзай та індійський захисник прав дітей К.Сат'яртхі отримали Нобелівську премію миру 2014р. Нобелівська премія миру; гендер
- 11 жовтня Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун відвідав Лівію з метою продовження переговорів під егідою ООН між новими Парламентом та Урядом, розташованими в Тобруку, та ісламськими бойовиками з *Libya Dawn*, що утримують Тріполі. Лівія; ООН
- 11-13 жовтня Туреччина дозволила підготовку на своїй території 2 000 бійців сирійської опозиції, в той час як бойовики ІД перебувають за милою від центру прикордонного міста Кобані. ІД перекинула 10 тис. бойовиків із Сирії та іракського Мосулу для наступу на столицю Іраку м.Багдад. Бойовики ІД просунулися на відстань 25 км від багдадського аеропорту. Туреччина; ІД
- 12 жовтня Президент Росії Путін наказав військам, розташованим поблизу українського кордону, повернутися на свої бази. Росія; Україна
- 19 жовтня Створена Місією ООН з екстреного реагування на Еболу як "тимчасовий захід із задоволення негайних потреб, пов'язаних з безпрецедентною боротьбою з Еболою". ООН; спалах Еболи; здоров'я у світі
- 19 жовтня Агентство радіомовлення Національної оборони Швеції заявило про перехоплене радіоповідомлення з підводного об'єкта в районі Стокгольмського архіпелагу, передане російською мовою на спеціальній аварійній частоті, яку використовує Росія,. Росія; Швеція
- 24 жовтня Через поширення насильства внаслідок сирійського конфлікту сталася сутичка ліванської армії із сунітськими ісламськими бойовиками в північному м.Тріполі. Ліван; ІД
- 24 жовтня ЄС домігся важливої угоди у сфері зміни клімату – скоротити до 2030р. забруднюючі викиди на 40%. ЄС; зміна клімату
- 24 жовтня Президент Росії Путін заявив, що всі системи глобальної колективної безпеки зруйновані, і гарантій міжнародної безпеки більше нема. В їх знищенні він звинувачує США. Росія; безпека світу

- 26 жовтня Парламентські вибори в Україні засвідчили переконливу перевагу прозахідних партій; розпочинається процес формування нової коаліції на чолі з прем'єр-міністром А.Яценюком. Україна; вибори
- 26 жовтня Військові бази Кемп-Бестіон (остання британська військова база в Афганістані) та Кемп-Лізернек (база США) передані афганському Уряду. Афганістан; НАТО
- 27 жовтня Кіпр призупинив мирні переговори з турками-кіпріотами на знак протесту проти спроб Туреччини завадити йому в розробці газових родовищ на південь від острова. Кіпр; Туреччина
- 27 жовтня Розпочалися щорічні навчання ударних ядерних сил НАТО *Steadfast Noon 2014* на авіабазі Геді (Італія), на яких відпрацьовується застосування американських атомних бомб, розміщених у Європі, за участі літаків з Бельгії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, США та Туреччини. НАТО; зброя масового ураження
- 30 жовтня Швеція визнала Палестину суверенною державою. Ізраїль відкликав свого посла у Швеції. Швеція; Палестина
- 31 жовтня Лівійський спецназ вивільнив від озброєних ісламістів частину м.Бенгазі на сході країни. Лівія
- 31 жовтня Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун створив Незалежну комісію високого рівня з питань миротворчих операцій під головуванням Х.Рамоса-Орти. ООН; миротворчі операції
- 31 жовтня Росія погодилася поновити поставки газу в Україні взимку в рамках угоди, укладеної за посередництва ЄС. Росія; Україна
- 31 жовтня Китай приймає четверту конференцію на рівні міністрів у рамках Стамбульського процесу трансформацій в Афганістані та ширшому регіоні (у т.зв. "Серці Азії"). Афганістан; Стамбульський процес
- 2 листопада ДНР/ЛНР проводять вибори. Президент України Порошенко заявив, що це "грубе порушення" Мінського протоколу. Україна; вибори
- 2 листопада Бойовики ІД стратили понад 300 членів сунітського племені албу німр в мухафазі Анбар на заході Іраку. Ірак; ІД
- 2 листопада Від початку наступу Х.Хафтара число жертв двотижневих боїв в Бенгазі (Лівія) між лояльними йому військами та ісламськими бойовиками перевищило 250 осіб. У боях поблизу столиці Тріполі загинули ще 140 осіб. Лівія
- 5 листопада Президент США Обама наказав відрядити до Іраку ще 1 500 військових. Ірак; США
- 7 листопада Китайський державний радник Янг Цзечі і радник з національної безпеки Японії Ячі Шотаро досягли в Пекіні домовленості з чотирьох пунктів стосовно покращення двосторонніх відносин. Китай; Японія
- 9 листопада У Пекіні розпочався саміт Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). Президент Китаю Сі Цзіньпін і Президент США Обама обговорили питання тіснішої співпраці в боротьбі з тероризмом. Азійсько-Тихоокеанський регіон; АТЕС
- 11 листопада Командувач аерокосмічними силами Корпусу стражів ісламської революції, бригадний генерал А.А.Хаджизаде, підтвердив, що Іран передав заводи з виробництва ракет і надав послуги з підготовки Сирії і ліванському воєнізованому угрупованню Хезболла. Іран; Сирія

- 12 листопада* Росія погодилася поставити Ірану ще два ядерні реактори для АЕС у Бушері, з можливістю подальшої поставки ще шести. Росія поставить уранове паливо для реакторів, що зменшить “практичні потреби” Ірану у збагаченні урану власними силами. Іран; Росія
- 13 листопада* Делегації суданського Уряду та Народного руху визволення Судану-Північ провели першу пряму зустріч у рамках сьомого раунду переговорів в Аддис-Абебі. Судан; Ефіопія
- 14 листопада* Швеція оприлюднила гідролокаційне зображення, яке ніби підтверджує перебування у жовтні іноземного підводного човні в її водах. Росія; Швеція
- 18 листопада* Третій комітет ГА ООН схвалив Резолюцію, яка закликає РБ розглянути притягнення Північної Кореї до відповідальності в МКС за нібито злочини проти людяності. За два дні Північна Корея у відповідь на Резолюцію пригрозила здійснити ще один ядерний вибух. Північна Корея; ООН
- 19 листопада* За оцінкою ООН, число іноземних терористів у сирійському та іракському конфліктах перевищило 15 тис. осіб з 81 країни. Ірак; Сирія
- 19 листопада* У заяві на Форумі ОБСЄ з безпекового співробітництва російська делегація заявила про “кризу довіри у сферах контролю над озброєннями та заходів зміцнення довіри та безпеки”. Росія; ОБСЄ
- 20 листопада* Кенійські сили безпеки увійшли до Сомалі і знищили 100 членів Аш-Шабаб. Кенія; Сомалі
- 24 листопада* Після проміжної угоди, підписаної в Женеві в листопаді 2013р., переговори між Іраном і ЄЗ/ЄС+3 з питань ІЯП не призвели до всебічної домовленості. Сторони висловили впевненість, що наявні перешкоди можна подолати, і погодилися продовжити переговори на сім місяців. Ядерна програма Ірану
- 24 листопада* Угруповання Боко Харам захопило м.Дамасак на південному сході Нігерії, вбивши 50 і змусивши понад 3 000 осіб тікати через кордон до Нігеру. Нігерія; Боко Харам
- 28 листопада* Лівійська армія розпочала наступ з метою повернення м.Дерна та витіснення *Libya Dawn* із заходу Лівії. Лівія
- 30 листопада* Бойові літаки коаліції на чолі зі США за ніч завдали 30 авіаударів по бойовиках ІД в районі фактичної столиці угруповання м.Ракка на північному сході Сирії. ІД; авіаудари
- 30 листопада* Оголошено, що 97,8% задекларованих Сирією хімікатів знищено або на борту американського судна *Cape Ray*, або на комерційних об'єктах у Великій Британії, Німеччині, США та Фінляндії. Сирія; хімічна зброя
- 1 грудня* Спеціальний представник Генерального секретаря ООН в Іраку Н.Младенов повідомив, що з початку 2014р. в Іраку загинули близько 12 тис. осіб та 22 тис. – були поранені. Ірак; ООН
- 1 грудня* Світова продовольча програма ООН після невиконання країнами-донорами своїх зобов'язань припинила програму допомоги для 1,7 млн. сирійських біженців. Сирія; ООН
- 1-5 грудня* В Гаазі проходить 19 конференція країн-учасниць Конвенції про заборону хімічної зброї. Хімічна зброя
- 2 грудня* Уряд Іраку і керівництво регіонального Уряду Курдистану підписали угоду про розподіл нафтових і військових ресурсів Іраку, – у сподіванні, що угода допоможе возз'єднати країну перед спільною загрозою з боку ІД. Ірак; курди

3 грудня	Міністри закордонних справ НАТО зустрілися в Бельгії для обговорення проросійських заворушень в Україні та дій ІД в Іраку у 2014р.	Україна; НАТО; ІД
3 грудня	Голова Європейської Ради Д.Туск і Генеральний секретар НАТО Є.Столтенберг заявили, що дії Росії порушили євроатлантичну стабільність.	ЄС; Росія; НАТО
3 грудня	У Відні (Австрія) розпочалося щорічне пленарне засідання Вассенаарської домовленості, яка заохочує прозорість, обмін інформацією і думками про поставки звичайних озброєнь і пов'язаних з ними товарів і технологій подвійного використання.	Торгівля зброєю
7 грудня	Північна Корея заперечила свою участь у кібернападі на комп'ютерні системи <i>Sony Pictures</i> .	Кібербезпека
8 грудня	ООН намагається знайти \$16,4 млрд. на фінансування програм гуманітарної допомоги у 2015р. Найбільшою мірою її потребують Сирія, Ірак, Судан і Південний Судан.	ООН; гуманітарна допомога
8-9 грудня	Австрія приймає у Відні третю міжнародну конференцію з питань гуманітарних наслідків ядерної зброї. На конференції присутні дві ядерні держави – Велика Британія і США. Учасники підтримали зобов'язання Уряду Австралії “заповнити правовий пробіл у забороні та ліквідації ядерної зброї”.	Зброя масового ураження
9 грудня	Опублікована доповідь Генерального секретаря ООН “Імплементація рекомендацій Спеціального комітету з миротворчих операцій”.	ООН; миротворчі операції
11 грудня	Рада керуючих МАГАТЕ підтримує прохання з активізації Агентством моніторингової і верифікаційної діяльності в Ірані згідно зі Спільним планом дій, узгодженим Іраном і шістьма іншими країнами.	Іран; МАГАТЕ
11 грудня	Президент США Обама наказав закрити останню американську в'язницю в Афганістані на аеродромі Баграм. ВМС США розпочали застосування лазерної зброї для захисту кораблів у Перській затоці. Обидві палати Конгресу США одностайно схвалили пакет допомоги Україні на суму \$50 млн., що передбачає поставку переважно нелетальної техніки, зокрема БЛА та РЛС, але також, можливо, летальної зброї, а саме протитанкових ракет.	Афганістан; Україна; США; допомога; лазерна зброя;
12 грудня	РБ ООН підтвердила підтримку суверенітету, незалежності, територіальній цілісності та національній єдності Афганістану.	Афганістан; ООН
12 грудня	Головний прокурор МКС припинив розслідування військових злочинів у Дарфурі (Судан) через брак підтримки з боку РБ ООН.	Судан; МКС
13 грудня	Індія і Росія підписали угоду з питань інфраструктури, ядерної енергетики та оборони.	Індія; Росія
15 грудня	ООН повідомила, що в Південному Судані вже рік триває насильство і конфлікт без перспектив укладення мирної угоди. Місія ООН надала притулок понад 100 тис. цивільних осіб на дев'яти базах ООН на території країни.	Південний Судан; ООН
15 грудня	На Конференції ООН зі змін клімату 2014р. в Лімі (Перу) держави домовилися, що попри необхідність обмеження викидів усіма країнами, подати до березня 2015р. плани зменшення викидів мають лише ті, що “готові зробити це”.	ООН; зміна клімату

- 15 грудня Данія, згідно з Конвенцією ООН з міжнародного морського права (*United Nations Convention on the Law of the Sea, UNCLOS*), стала першою країною, що офіційно заявила претензії на північний полюс. Данія; північний полюс; *UNCLOS*
- 17 грудня Президент США Обама і Президент Куби Р.Кастро заявили про кроки до нормалізації дипломатичних відносин між двома країнами, розірваних понад 50 років тому. Куба; США
- 17-18 грудня ЄС вилучив Хамас зі свого списку терористичних організацій, а наступного дня запровадив санкції проти окупованого Росією Криму, заборонивши інвестиції і туризм до регіону та зупиняючи розвідку нафти. ЄС; Крим; Хамас
- 19 грудня Президент США Обама своїм розпорядженням запровадив додаткові санкції проти контрольованого Росією Криму, що забороняють експорт американських товарів і послуг до цього регіону. США; Крим
- 19-23 грудня Федеральне бюро розслідувань США дійшло висновку, що Північна Корея організувала кібернапад на *Sony Pictures*. Північна Корея відкидає це звинувачення та покладає на США відповідальність за тривале відключення Інтернету, спричиненого, на думку експертів, кібернападом. Кібербезпека
- 23 грудня Парламент України усунув законодавчу перешкоду для участі у військових союзах, дозволивши Уряду виконувати плани наближення до членства в НАТО. Україна; НАТО
- 24 грудня Набув чинності Договір про торгівлю зброєю (ДТЗ), що запроваджує міжнародні стандарти регулювання торгівлі звичайною зброєю і запобігає незаконній торгівлі зброєю. ДТЗ
- 28 грудня У Кабулі відбулася офіційна церемонія з нагоди завершення місії Міжнародних сил сприяння безпеці (*ISAF*) в Афганістані з передачею всієї відповідальності за безпеку у країні 350-тисячній афганській армії. Офіційні стверджують, що “не НАТОвський” військовий контингент США братиме участь у захисті сил, логістичному забезпеченні та боротьбі з тероризмом. Афганістан; НАТО; *ISAF*
- 29 грудня Під час останнього наступу в рамках операції *Indian Ocean* урядові сили Сомалі за допомогою військ Місії Африканського Союзу в Сомалі (*AMISOM*) відбили у Аш-Шабаб сім міст у центральній провінції Хіран. Сомалі; Африканський Союз
- 29 грудня Перший з чотирьох кораблів берегової охорони США прибув до Сінгапуру в рамках американської політики “розвороту до Азії” і намагань США зберегти “міцну присутність” в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Сінгапур; США
- 31 грудня Стабілізаційна місія ООН у ДРК (*MONUSCO*) завершила реорганізацію і перекинула цивільний, поліцейський і військовий персонал із заходу на схід країни для підтримки більш жорстких та ефективних дій в районах, вражених збройним конфліктом. ДРК; ООН

Про авторів

Гебріел Бардол (*Gabrielle Bardall*, США) – працювала спеціалістом з питань виборів у понад 30 організаціях, у т.ч. у Програмі розвитку ООН (*United Nations Development Programme, UNDP*), Структурі “ООН-жінки” (*UN Women*), Департаменті ООН з питань миротворчих операцій (*UN Department of Peace-keeping Operations, DPKO*), Міжнародному фонді з питань виборчих систем (*International Foundation for Electoral Systems, IFES*), Організації Міжнародне звітування про демократію (*Democracy Reporting International, DRI*), Центрі Картера (*Carter Center*) та в ін. Зосереджує увагу на питаннях участі жінок у політиці та виборчих порушень у перехідних країнах. Є здобувачем докторського ступня в Монреальському університеті (*Université de Montréal*). У 2012р. отримала стипендію ім.Трюдо, була експертом організації Зміцнення ресурсів демократії, врядування та виборів (*Building Resources in Democracy, Governance and Elections, BRIDGE*), помісницею і випускницею Школи Жіночого руху при Йельському університеті (*Women’s Campaign School, Yale University*).

Доктор Сібіл Бауер (*Sibylle Bauer*, Німеччина) – співдиректор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. До початку роботи в СІПРІ у 2003р. працювала науковим співробітником в Брюссельському Інституті європейських досліджень (*Institute for European Studies*). З 2005р. брала участь у розробці та запровадженні заходів зміцнення спроможностей експортного контролю в Європі та в Південно-Східній Азії з акцентом на проблемах законності і примусу, пов’язаних з посиленням контролю над транзитом, експортом зброї і посередницькою діяльністю. Серед її публікацій – *Nuclear export control’, Routledge Handbook of Nuclear Non-proliferation and Policy* (*Routledge, 2015р.*). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Емма Бйортен-Гюнтер (*Emma Bjertén-Günther*, Швеція) – бере участь у дослідженнях за Програмою СІПРІ з питань безпеки та розвитку. Наразі працює у Проекті з питань гендеру, безпеки та розвитку, в якому досліджуються формування концепції гендерної рівності під час миру та конфліктів, а також відмінності впливу небезпеки та насильства на чоловіків і жінок.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – співдиректор Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю, досліджує зусилля з регулювання міжнародної торгівлі зброєю на національному, регіональному та глобальному рівнях. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській інформаційній раді з питань безпеки (*British American Security Information Council, BASIC*). Серед останніх публікацій: *Western Arms Exports to China, SIPRI Policy Paper no.43* (січень 2015р., співавтор); *‘The Arms Trade Treaty: challenges for the First Conference of States Parties’, SIPRI Insights on Peace and Security* (вересень 2014р., співавтор); *‘Arms Trade Treaty assistance: identifying a role for the European Union’, EU Non-proliferation Consortium Discussion Paper* (лютий 2014р., співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Доктор Йохан Броше (*Johan Brosché*, Швеція) – доцент Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). До сфери наукових інтересів належать питання: конфлікти між громадами, взаємозв'язки у конфліктах, справи миру. У 2014р. опублікована його дисертація *Masters of War: The Role of Elites in Sudan's Communal Conflicts*. До інших публікацій належать: *Violent Conflict and Peacebuilding: the Continuing Crisis in Darfur* (Routledge, 2013р., співавтор); *Sharing Power: Enabling Peace? Evaluating Sudan's Comprehensive Peace Agreement* (United Nations and Uppsala University, 2009р.). Був учасником наукової робочої групи з вивчення мирного процесу в Судані, яка допомагала Яну Еліассону (*Jan Eliasson*) в його роботі Спеціального посланника ООН з питань Дарфуру.

Карен Брунеус (*Karen Brounéus*, Швеція) – старший викладач і керівник дослідницьких робіт на Кафедрі дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). Вона є фахівцем з клінічної психології в освіті. Її кандидатська дисертація присвячена психологічним аспектам постконфліктних процесів виявлення істини і примирення, особливо процесу створення “народних судів (*'gacaca'*) у Руанді.

Доктор Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, Франція) – науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань європейської безпеки. Сферами його діяльності є питання, пов'язані з виробництвом, використанням нових військових і безпекових технологій і контролем над ними. В жовтні 2014р. отримав ступінь *PhD* політичних наук у Паризькій Вищій школі соціальних наук (*l'École des hautes études en sciences sociales, EHESS*). Його дисертація присвячена дослідженню пов'язаних з безпекою процесів диверсифікації європейської оборонної промисловості. Останні публікації: *Cyber Threats and Nuclear Dangers, Centre for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament (CNND) Policy Brief no.17*, (листопад 2014р., співавтор); *'Arms production goes cyber: a challenge for arms control'*, нарис СІПРІ (травень 2013р.). Брав участь у підготовці видання *Щорічників СІПРІ* у 2010, 2011 та 2013рр.

Олівер Брьюнер (*Oliver Bräuner*, Німеччина) – працював науковим співробітником у Проекті СІПРІ з питань Китаю і глобальної безпеки у 2010-2015рр. Його дослідження стосувалися регіональної безпеки у Східній Азії, зовнішньої і безпекової політики Китаю, безпекового співробітництва Китаю з ЄС. Серед останніх публікацій: *Confrontation and cooperation in the East China Sea: Chinese perspectives*, *SIPRI Policy Brief* (лютий 2015р., співавтор); *Western Arms Exports to China, SIPRI Policy Paper no.43* (січень 2015р., співавтор).

Алісон Бьорт (*Alison Burt*, США) – працює куратором програм / фахівцем з питань даних у Центрі міжнародного співробітництва при Нью-Йоркському університеті (*Center on International Cooperation, CIC, at New York University*), а також науковим співробітником у СІПРІ. Наразі залучена до обробки даних для Щорічного огляду *CIC* з питань глобальних миротворчих операцій, а також бере участь у дослідженнях проблем збору даних про екстремізм, світову нормотворчість після 2015р. та в моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку 2016р. (*Sustainable Development Goal, SDG 16*).

Елін Бйонегод (*Elin Bjarnegård*, Швеція) – політолог, доцент Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*), де вона бере участь у Програмі з питань миру у Східній Азії. До сфери наукових інтересів належать порівняльна політологія і конфліктологія з акцентом на питаннях гендеру, маскулінності, конфліктів, політичних партій і неформальних інституцій. Її публікації з'являються в таких журналах, як *Representation* та *International Interactions*. У 2013р. видавництвом *Palgrave Macmillan* надрукована її книга *Gender, Informal Institutions and Political Recruitment: Explaining Male Dominance in Parliamentary Representation*, яка готується до видання в м'якій обкладинці у 2015р.

Професор Петер Валленштайн (*Peter Wallensteen*, Швеція) – з 2012р. доцент Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*), з 2006р. – старший науковий співробітник з досліджень миру Кафедри ім. Річарда Г.Штарманна (старшого) (*Richard G.Starmann Sr*) при Нотрдамському університеті шт. Індіана (*University of Notre Dame, Indiana*). Упродовж 1985-2012рр. очолював Кафедру дослідження миру та конфліктів ім. Дага Хаммаршельда Уппсальського університету (*Dag Hammarskjöld Chair in Peace and Conflict Research at Uppsala University*). Керує Уппсальською Програмою збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) і Спеціальною програмою з питань міжнародних цільових санкцій (*Special Program on International Targeted Sanctions, SPITS*). У вересні 2015р. видавництвом *Oxford University Press* опублікована його монографія *Toward Quality Peace*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1988р.

Пітер Д.Веземан (*Pieter D.Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. До повернення в СІПРІ у 2006р. був старшим аналітиком Міністерства оборони Нідерландів з питань розповсюдження технологій звичайних і ядерних озброєнь. Його останні публікації пов'язані з обігом зброї в Екваторіальній Африці, військовими спроможностями на Близькому Сході і поставками озброєнь до Сирії. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1995р.

Сімон Т.Веземан (*Siemon T.Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Сфери дослідницької діяльності: моніторинг поставок озброєнь з акцентом на азійсько-тихоокеанському регіоні та Північній Америці; використання озброєнь у конфліктах; прозорість поставок озброєнь; розвиток звичайних військових технологій. Серед останніх публікацій – *Arms Flows to Sub-Saharan Africa, SIPRI Policy Paper no.30* (грудень 2011р., співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1993р.

Майке Вьобрюгхен (*Maaike Verbruggen*, Нідерланди) – брала участь у дослідженнях за Програмою СІПРІ з питань контролю над торгівлею товарами подвійного використання і зброєю. Наразі вона підвищує кваліфікацію з питань досліджень миру і конфліктів при Університеті Осло (*University of Oslo*), де працює над дисертацією з питань процесів придбань озброєнь в Індії.

Доктор Александр Гласер (*Alexander Glaser*, Німеччина) – доцент Школи громадських і міжнародних відносин ім. Вудро Вільсона (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*) та Кафедри машино-, авіа- та ракетобудування Принстонського університету (*Department of Mechanical and Aerospace Engineering at Princeton University*). Працює у сферах атомної енергетики та політики безпеки з акцентом на питаннях ядерного нерозповсюдження та контролю над озброєннями. Бере участь у Програмі з питань науки і глобальної безпеки (*Program on Science and Global Security*) Принстонського університету. Співредактор журналу Наука і глобальна безпека (*Science & Global Security*) і співголовою Міжнародної експертної групи з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*), яка щорічно видає доповіді *Global Fissile Material Report*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2007р.

Ліна Гріп (*Lina Grip*, Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Раніше працювала науковим співробітником у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Є координатором від СІПРІ в Консорціумі ЄС з нерозповсюдження (*EU Non-proliferation Consortium*). Здобувач ступеня доктора політичних наук. Серед останніх публікацій – ‘*History never repeats? Imports, impact and control of small arms in Africa*’, *Contemporary Security Policy*, vol.36, no.1, 2015. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2012р.

Доктор Ян Дейвіс (*Dr Ian Davis*, Велика Британія) – директор редакційного, видавничого та бібліотечного Департаменту СІПРІ, відповідальний редактор *Щорічника СІПРІ*. До початку роботи в СІПРІ в листопаді 2014р. працював на кількох високих посадах, а також незалежним консультантом з питань безпеки людства та контролю над озброєннями. Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, є співвласником Міжнародної організації захисту материнства і здоров'я дитини (*Maternal & Childhealth Advocacy International, MCAI*) та блогів з тематики НАТО.

Доктор Метью Дюшатель (*Mathieu Duchâtel*, Франція) – старший науковий співробітник, а з 2011р. керівник Проекту СІПРІ з питань Китаю і глобальної безпеки. Проживає в Пекіні, де працює над питаннями китайської зовнішньої і безпекової політики з акцентом на проблемах Корейського півострова, Східнокитайського моря, відносин Китаю з Європою та захисту китайських громадян за кордоном. Як представник СІПРІ в Пекіні він опікується розвитком співробітництва з китайськими дослідними інститутами та поширенням інформації про СІПРІ. У 2006-2011рр. на попередній посаді наукового співробітника Паризького Центру досліджень Азії (*Asia Centre*) був головним редактором журналу *China Analysis*, що видається спільно з Європейською радою з міжнародних відносин (*European Council of Foreign Relations*). Отримав ступінь *PhD* політичних наук в Паризькому Інституті політичних досліджень (*Institute of Political Studies*).

Доктор Ян Ентоні (*Ian Anthony*, Велика Британія) – т.в.о. директора СІПРІ та директор Програми СІПРІ з питань європейської безпеки. Раніше був директором Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Серед його публікацій: *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, *SIPRI Research Report no.22* (2007р., співавтор); *The Future of Nuclear Weapons in NATO* (Фонд Фрідріха Еберта, 2010р., співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1988р.

Катарина Зайбель (*Katharina Seibel*, Німеччина) – відповідальна за зв'язки з громадськістю та науковий менеджмент у Фрайбурському Інституті поглиблених досліджень (*Freiburg Institute of Advanced Studies, FRIAS*). У 2014-2015рр. брала участь у Проекті СІПРІ з питань Китаю і глобальної безпеки, працюючи в Пекіні, де вона досліджувала питання зовнішньої і безпекової політики Китаю. Спеціалізується на міжнародному праві та дослідженнях питань безпеки.

Карін Йохансон (*Karin Johansson*, Швеція) – є сдобувачем ступеня *PhD* на Кафедрі дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). Головною темою її досліджень є сексуальне насильство під час військового конфлікту.

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань ядерної зброї у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера досліджень – контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на Ірані та Північній Кореї. Серед його публікацій: *Europe and Iran: Perspectives on Non-proliferation*, *SIPRI Research Report no.21* (2005р., редактор); *Verifying a Fissile Materials Cut-off Treaty: Technical and Organizational Considerations*, *SIPRI Policy Paper no.33*, 2012. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1993р.

Марсел Каррейра (*Marcelo Carreira*, Бразилія) – здобувач ступеня *PhD* з питань компаративної історії в Державному університеті Ріо-де-Жанейро (*Federal University of Rio de Janeiro*). Є істориком, спеціалізується у сфері сучасної історії, на дослідженнях міжнародної безпеки, а також дослідженнях миру на базі порівняльного аналізу. Наразі завершує дослідження в рамках докторантської тематики, що стосується виникнення наприкінці ХХ століття нової структурованої конструкції миру та її впливу на південноамериканську систему оборони, зокрема оборонну політику Бразилії.

Ноел Келлі (*Noel Kelly*, Ірландія) – координатор Програми СІПРІ з питань озброєнь і військових витрат. Відповідає за підтримку кількох баз даних цієї Програми. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2009р. в частинні звітування про ембарго на поставки озброєнь, анкетування з питань військових витрат для СІПРІ та в рамках системи звітності ООН.

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформування з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*). Часто консультує ЗМІ та організації у справах ядерної зброї. Є співавтором постійної рубрики “Ядерний зошит” (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Серед останніх публікацій: *Nuclear weapons modernizations: a threat to the NPT?*, *Arms Control Today* (травень 2014р.); *Trimming Nuclear Excess: Options for Further Reductions of U.S. and Russian Nuclear Forces* (*FAS*, 2012р.). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2001р.

Доктор Яір ван дер Ліїн (*Jair van der Lijn*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання, де керує дослідженнями з питань миротворчих операцій і врегулювання конфліктів. Є також старшим науковим співробітником у Нідерландському Університеті міжнародних відносин (*Netherlands Institute of International Relations, Clingendael*), член Неймегенського університету Святого Радбода Утрехтського (*Radboud University in Nijmegen*). Сфери наукових інтересів: майбутнє миротворчих операцій; оцінка та чинники успіху і провалу миротворчих операцій; застосування миротворчими місіями комплексних підходів. Останні публікації: *The Future Peace Operations Landscape: Voices from Stakeholders Around the Globe* (СІПРІ, січень 2015р., співавтор); *Peacekeepers at risk: the lethality of peace operations*, Політичний огляд СІПРІ (лютий 2014р., співавтор).

Арон Люнд (*Aron Lund*, Швеція) – письменник і журналіст; спеціалізується на справах близького Сходу та північної Африки, має ступінь магістра з арабістики та сходознавства Уппсальського університету (*Uppsala University*). Є редактором Інтернет-видання Фонду Карнегі “За міжнародний мир” (*Carnegie Endowment for International Peace*) з питань сирійського конфлікту – “Сирія у кризі” (*Syria in Crisis*). Є автором кількох книг і доповідей про історію Сирії, її політику та опозиційні рухи.

Ерік Меландер (*Erik Melander*, Швеція) – професор Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету. Заступник директора Уппсальської програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Programme*). Працює також позаштатним провідним науковим співробітником в Інституті досліджень міжнародного миру ім.Дж.В.Крока при Нотр-Дамському Університеті шт.Індіана (*Joan B.Kroc Institute for International Peace Studies at the University of Notre Dame, Indiana*), а також бере участь у Програмі дослідження миру та конфліктів Бангкокського Університету Чулалонгкорн (*Chulalongkorn University, Bangkok*). Є автором статей, опублікованих у різних журналах, зокрема *Journal of Conflict Resolution*, *International Studies Quarterly*, *Journal of Peace Research*.

Доктор Гері Міланте (*Gary Milante*, США) – директор Програми СІПРІ з питань безпеки та розвитку. Упродовж кар’єри дослідника та політичного радника СІПРІ і Світового банку спеціалізується на питаннях взаємозалежності безпеки та соціально-економічного розвитку. Використовуючи принципи, що базуються на теорії конфліктів і співробітництва, економетричний, статистичний аналіз і моделювання, він зосереджує увагу на виникненні складних проблем, пов’язаних з низькою інституційних реформ, розробкою пакету заходів

розвитку, стратегічним плануванням і потребами в оцінках, зрозумілих політичним діячам і практикам, з акцентом на потребах уразливих і постраждалих від конфліктів держав.

Доктор Зі Мін (*Zia Mian*, Пакістан/Велика Британія) – фізик, працює у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Princeton University's Program on Science and Global Security*), де він керує Проектом з питань миру та безпеки в Південній Азії. Його робота зосереджена на питаннях ядерної зброї, контролю над озброєннями та роззброєння, а також проблемах атомної енергетики Індії та Пакистану. Співредактор журналу “Наука і глобальна безпека” (*Science & Global Security*), співголова Міжнародної експертної групи з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*). Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 2003р. та всіх наступних видань, починаючи з 2007р.

Доктор Енджела Мувумба Сельстрьом (*Angela Muvumba Sellström*, Уганда) – науковий співробітник Інституту Північної Африки (*Nordic Africa Institute, NAI*) і Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету. Професійна кар’єра: 15-річний досвід політичних досліджень з питань миру та безпеки в Африці; у 2015р. – захист докторської дисертації в Уппсальському університеті (*Uppsala University*), присвяченої вивченню причин безкарності збройних угруповань за сексуальне насильство. Співредактор двох видань: *The African Union and Its Institutions* (*Jacana Media*, 2008р.); *HIV/AIDS and Society in South Africa* (*University of KwaZulu-Natal*, 2008р.).

Доктор Рейчел Овін (*Rachel Irwin*, США) – старший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань безпеки та розвитку, де вона досліджує проблеми гендерної рівності, розвитку та гуманітарного доступу. Останні публікації: ‘*Violence against healthcare workers in complex security environments*’, Довідка СІПРІ (листопад 2014р.). Є також старшим науковим співробітником Стокгольмського Каролінського Інституту (*Karolinska Institute*), де досліджує історію Всесвітньої організації охорони здоров’я (*World Health Organization*).

Доктор Люїз Ольсон (*Louise Olsson*, Швеція) – директор з питань політики та досліджень започаткованої згідно з Резолюцією РБ ООН 1325 (*UNSCR 1325*) Програми Академії Фольке Бернадотта (*Folke Bernadotte Academy*), в якій вона очолює Дослідну робочу групу, запроваджену згідно з *UNSCR 1325*, яка намагається сприяти проведенню більш системного емпіричного дослідження з питань гендерної рівності, миру та безпеки. У 2007р. отримала ступінь *PhD* на Кафедрі дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету. Публікації: *Gender Equality and UN Peace Operations in Timor-Leste* (*Brill*, 2009р.), а також книга *Gender, Peace and Security: Implementing UN Resolution 1325* (*Routledge*, 2015р.).

Доктор Сем Перло-Фрімен (*Sam Perlo-Freeman*, Велика Британія) – керівник Проекту СІПРІ з питань військових витрат. Раніше працював старшим викладачем економіки мирного та воєнного часу в Університеті Заходу Англії (*University of the West of England*). Серед останніх публікацій: *United Kingdom, Security Activities of External Actors in Africa* (*Oxford University Press*, 2014р.); *Military expenditure and the global culture of militarism, The Marketing of War in the Age of Neo-Militarism* (*Routledge*, 2012р.). Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2003р.

Тарік Рауф (*Tariq Rauf*, Канада) – директор Програми СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Працював старшим радником під час Оглядової конференції ДНЯЗ (*Non-Proliferation Treaty (NPT) Review Conference*) 2015р. та в її Підготовчому комітеті (*Preparatory Committee*). Працював: у 2002-2011рр. – керівником Офісу з верифікації і координації політики безпеки, підзвітного Генеральному директору МАГАТЕ; у 2003-2010рр. – заступником керівника делегації МАГАТЕ на Оглядових конференціях ДНЯЗ та в їх Підготовчих комітетах. Отримав освіту в Університеті Лондону – в Лондонській школі економічних і політичних наук (*London School of Economics and Political Science*) та в Лондонському Королівському коледжі (*King's College London*), а також у канадських Карлтонському університеті (*Carleton University*) та Університеті Торонто (*University of Toronto*).

Кейт А.Салівен (*Kate A.Sullivan*, США) – працює в СІПРІ з 2014р. програмним координатором у Програмі з питань безпеки та розвитку. Відповідає за організацію щорічного Стокгольмського форуму з питань безпеки та розвитку (*Stockholm Forum on Security and Development*), бере участь у дослідженнях за Програмою та в діяльності Департаменту зв'язків СІПРІ. До роботи в СІПРІ керувала започаткуванням неприбуткової організації, орієнтованої на покращення життя молоді у країнах, що розвиваються, шляхом міжсекторальної взаємодії.

Тімо Сміт (*Timo Smit*, Нідерланди/Швеція) – молодший науковий співробітник у Програмі СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. До повернення до СІПРІ працював на Інституті ЄС досліджень безпеки (*European Union Institute for Security Studies, EUISS*) та Парламентську асамблею НАТО (*NATO Parliamentary Assembly*). В СІПРІ відповідає за супровід баз даних (включно зі збором даних) про багатосторонні мироторчі операції і досліджує тенденції в миротворчості. Отримав дипломи Гронінгенського та Уппсальського університетів (*University of Groningen, Uppsala University*).

Доктор Маргарета Соленберг (*Margareta Sollenberg*, Швеція) – науковий співробітник Уппсальської програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Programme, UCDP*), доцент Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). У 1994-2003рр. працювала керівником проекту в *UCDP*. Є співавтором кількох статей і глав книг про збройні конфлікти. Брала участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 1995-2003рр. та у 2013р.

Суюн Чан (*Suyoun Jang*, Республіка Корея) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань безпеки та розвитку. Її поточні дослідження присвячені вразливим державам, безпеці та розвитку, офіційній допомозі розвитку в постраждалих від конфліктів вразливих державах. Публікації: *'From "fragility" to "complexity": reframing development in difficult places'*, нарис СІПРІ (листопад 2014р.); *'South Korea's contribution to the promotion of human security' in The Protection and Promotion of Human Security in East Asia* (*Palgrave Macmillan*, 2013р.); *'Human security and development: divergent approaches to Myanmar/Burma'*, *Pacific Focus* (2013р., співавтор).

Доктор Ніл Т.Н.Фергюсон (*Neil T.N.Ferguson*, Ірландія/Велика Британія) – економіст, спеціалізується на дослідженні взаємозв'язків економічного розвитку і вразливості. Наразі співпрацює з Гаазьким Інститутом глобальної справедливості (*Hague Institute for Global Justice*) в Нідерландах, працюючи в науково-дослідницькому проєкті з виявлення взаємозв'язків між інтервенціями на ринку праці та політичною стабільністю. Раніше працював у СІПРІ та в Інституті економічних досліджень Німеччини (*German Institute for Economic Research, DIW*, Берлін). Отримав ступінь *PhD* з економіки в рамках Шотландської магістерської програми з економіки при Единбурзькому Херіот-Уодському університеті (*Scottish Graduate Programme in Economics at Heriot-Watt University, Edinburgh*). Сфери наукових інтересів: економіка розвитку, політична економія, поведінська теорія ігор, багатомірне індексування та оцінювання впливів. Виконує проєкти в Кенії, Киргизстані, Мексиці та Екваторіальній Африці.

Доктор Оде Фльора (*Aude Fleurant*, Канада) – директор Програми СІПРІ з питань військових витрат. До початку роботи в СІПРІ у 2014р. працювала директором з питань озброєнь і військової економіки в Інституті стратегічних досліджень при Паризькій Військовій академії (*Military Academy Strategic Research Institute, Paris*). Під час праці у Військовій академії та СІПРІ написала кілька статей з питань виробництва озброєнь і військових витрат. Брала участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* у 2015р.

Людвіг Фогхаммар (*Ludvig Foghammar*, Швеція) – брав участь у Програмі СІПРІ з питань безпеки та розвитку у 2015р. Навчається в магістратурі Стокгольмського Каролінського Інституту (*Karolinska Institute, Stockholm*) за дисципліною всесвітня охорона здоров'я. Має досвід попередньої аналітичної роботи для Секретаріату *Transparency International* у Берліні та Посольства Швеції в Канберрі. Отримав дипломи Лундського університету (*Lund University*) за дисциплінами бізнес та економіка, а також політики та економіка.

Доктор Еріка Фошберг (*Erika Forsberg*, Швеція) – доцент Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University*). Попередні дослідження стосуються питань гендеру і збройних конфліктів, включно з дослідженнями зв'язків місцевих особливостей гендерної нерівності з випадками політичного насильства, а також впливу гендерно зумовлених воєнних травм на постконфліктне примирення. Проводить також великі дослідження з питань поширення громадянських війн.

Найджел Чембелейн (*Nigel Chamberlain*, Велика Британія) – у 2012-2014р. працював консультантом, проводячи дослідження та готуючи доповіді з питань міжнародних відносин і безпеки для *NATO Watch*. Раніше працював: у 1993-1999рр. – фахівцем з питань регіонального розвитку в офісі Руху за ядерне роззброєння (*Campaign for Nuclear Disarmament*) у графствах Камбрія і Північний Ланкашир; у 1999-2002рр. – прес-секретарем Лондонського офісу Руху; у 2002-2006рр. – аналітиком і прес-секретарем у Британо-американській інформаційній раді з питань безпеки (*British American Security Information Council, BASIC*). Колишній викладач; має ступінь магістра Альбертського університету (*University of Alberta*), Канада.

Деніел Хіслоп (*Daniel Hyslop*, Австралія) – науковий керівник Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace, IEP*), фахівець прикладних досліджень з питань розвитку, оцінки тенденцій у сферах миру та конфліктів, насильства та тероризму, економіки мирного часу. Він також керує міжнародним науковим партнерством *IEP* з міжурядовими та неприбутковими організаціями. Виконував різноманітні багатодисциплінарні дослідження та політичні функції в політичних, освітніх та управлінських установах. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2011р.

Крістін Хьоглюнд (*Kristine Höglund*, Швеція) – професор Кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету. До сфери наукових інтересів належать питання: динамічні властивості мирних процесів, особливо ті, що стосуються насильства, трастових фондів і посередництва; гендерні виміри правосуддя в перехідному періоді. Її праці публікувалися в багатьох журналах, зокрема у *British Journal of Political Science, Democratization, Review of International Studies, Negotiation Journal, Peacebuilding, International Negotiation, International Peacekeeping*. Автор книги *Peace Negotiations in the Shadow of Violence* (*Martinus Nijhoff*, 2008р.), співавтор видання *Understanding Peace Research: Methods and Challenges* (*Routledge*, 2011р.).

Філіп Петон Шель (*Phillip Patton Schell*, Німеччина) – дослідник у Програмі СІПРІ з питань роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфери досліджень: контроль над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдженням зброї масового ураження з акцентом на регіонах Східної і Південної Азії. Серед останніх публікацій – *A New START Model for Transparency in Nuclear Disarmament* (Інститут ООН дослідження з питань роззброєння (*UNIDIR*), 2013р., співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2012р.

Каміла Шипа (*Camilla Schippa*, Італія/Швеція) – директор Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace, IEP*). До приходу в *IEP* працювала упродовж понад 10 років в ООН. До 2008р. обіймала посаду завідувача Відділу ООН з партнерства (*United Nations Office for Partnerships*), де керувала створенням стратегічних альянсів між ООН і корпораціями, фондами та меценатами. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2010р.

Маха Ях'я (*Maha Yahya*, Бельгія/Ліван) – старший науковий співробітник Центру Карнегі близькосхідних досліджень (*Carnegie Middle East Center*). Її дослідження зосереджені на питаннях громадянства, плюралізму та соціальної справедливості за умов наслідків арабських повстань. До роботи в Центрі Карнегі працювала в Комісії ООН у соціальних та економічних справах Західної Азії (*United Nations Economic and Social Commission for Western Asia, UN-ESCWA*), де керувала роботами з питань спільного розвитку та соціальної справедливості і співпрацювала з міжнародними та приватними організаціями у сферах соціально-економічної, постконфліктної політики та політики розвитку в таких країнах, як Єгипет, Іран, Йорданія, Ліван, Пакистан, Оман і Саудівська Аравія. Має два ступеня *PhD* (соціальних і гуманітарних наук) Массачусетського технологічного інституту (*Massachusetts Institute of Technology*) та Лондонської Архітектурної асоціації (*Architectural Association*). Публікації: *Towards Integrated Social Development Policies* (*UN-ESCWA*, 2004р.); *Secular Publicities* (*University of Michigan Press*, 2010р., співредатор).

Щорічник СІПРІ 2015

© Центр Разумкова, 2016
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2016
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 15.12.2016р.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Зам. №16-898. Наклад 500 прим.